

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΣΑΓΡΑΚΗΣ

**ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΕΞΕΤΑΣΗ ΤΩΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ
ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΑΪΚΩΝ ΑΝΑΚΤΟΡΩΝ**

ΡΕΘΥΜΝΟ 2009

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<u>ΠΡΟΛΟΓΟΣ</u>	1
<u>ΕΙΣΑΓΩΓΗ</u>	2-3
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ</u> : ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ ΣΤΑ ΜΥΚΗΝΑΪΚΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ. ΔΙΑΦΟΡΕΣ, ΟΜΟΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΙΔΙΑΙΤΕΡΕΣ ΠΡΟΤΙΜΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΑΘΕ ΑΝΑΚΤΟΡΟΥ.	
<u>ΕΝΟΤΗΤΑ Α΄</u> : ΜΕΛΕΤΗ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΕΞΕΤΑΣΗ ΤΩΝ ΚΑΤΑΓΡΑΦΩΝ ΠΟΥ ΑΦΟΡΟΥΝ ΣΕ ΑΓΓΕΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΥΤΙΜΑ ΣΚΕΥΗ.	4-80
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4 - 8
ΒΙΟΤΕΧΝΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΑΓΓΕΙΩΝ ΣΤΗΝ ΠΥΛΟ	8-24
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΓΓΕΙΟΠΛΑΣΤΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΠΥΛΟ – ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΓΙΑ ke-ra-me-we	24-26
ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΑΓΓΕΙΩΝ ΣΤΗΝ ΚΝΩΣΟ	26-35
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΓΓΕΙΟΠΛΑΣΤΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΚΝΩΣΟ	35-38
ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΑΓΓΕΙΩΝ ΚΑΙ ΚΑΛΑΘΙΩΝ ΣΤΙΣ ΜΥΚΗΝΕΣ	38-43
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΑΓΓΕΙΩΝ ΚΑΙ ΚΑΛΑΘΙΩΝ ΣΤΙΣ ΜΥΚΗΝΕΣ	43-44
ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΑΓΓΕΙΩΝ ΣΤΗΝ ΘΗΒΑ	44-45
ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΣΕ ΤΕΧΝΙΤΕΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΕΣ ΑΓΓΕΙΩΝ	45-46
ΟΝΟΜΑΣΙΕΣ ΚΑΙ ΙΔΕΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΑΓΓΕΙΩΝ	46-49
ΑΓΓΕΙΑ ΣΤΑ ΑΡΧΕΙΑ ΓΡΑΜΜΙΚΗΣ Α	49-52
ΕΠΙΠΛΑ ΚΑΙ ΠΟΛΥΤΙΜΑ ΣΚΕΥΗ	52-70

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΠΟΛΥΤΙΜΩΝ ΥΛΩΝ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΤΩΝ ΠΟΥ ΤΙΣ ΚΑΤΕΡΓΑΖΟΝΤΑΝ	70-75
ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΣΕ ΞΥΛΟ ΚΑΙ ΥΛΙΚΑ ΔΟΜΗΣΗΣ	75-80
<u>ΕΝΟΤΗΤΑ Β΄</u> ΤΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ ΚΑΙ ΤΗ ΜΕΤΑΛΛΟΤΕΧΝΙΑ ΓΕΝΙΚΟΤΕΡΑ	81-133
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	81-82
ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΜΕΤΑΛΛΩΝ ΣΤΗΝ ΠΥΛΟ	82-85
ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΚΑΙ ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΧΑΛΚΕΩΝ	86-93
ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ta-ra-si-ja ΚΑΙ Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΣΤΗ ΜΕΤΑΛΛΟΤΕΧΝΙΑ	93-99
ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΧΑΛΚΕΩΝ ΣΤΙΣ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΕΙΡΕΣ Ma ΚΑΙ Na	99-102
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΘΕΣΗ ΚΑΙ ΣΥΝΔΕΣΗ ΤΩΝ ΧΑΛΚΕΩΝ ΜΕ ΤΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ	103-109
ΕΛΕΓΧΟΣ ΚΑΙ ΔΙΑΝΟΜΗ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΥΛΗΣ ΑΠΟ ΤΟ ΚΕΝΤΡΟ	110-113
Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ Qa-si-re-u ΣΤΗ ΜΕΤΑΛΛΟΤΕΧΝΙΑ	113-117
ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΠΙΝΑΚΙΔΩΝ Jn 829 ΚΑΙ Jo 438	117-123
ΟΙ ΑΞΙΩΜΑΤΟΥΧΟΙ ΠΟΥ ΚΑΤΑΓΡΑΦΟΝΤΑΙ ΣΤΙΣ ΣΕΙΡΕΣ Jn ΚΑΙ Jo	123-126
ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΜΕΤΑΛΛΩΝ ΣΤΗΝ ΚΝΩΣΟ	126-128
ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΧΑΛΚΟΥ ΣΕ ΘΗΒΑ ΚΑΙ ΜΥΚΗΝΕΣ	128-129
ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΤΩΝ ΥΠΟΛΟΙΠΩΝ ΜΕΤΑΛΛΩΝ ΣΤΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ	129-130
ΜΕΡΙΚΑ ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ	130-132
ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΧΑΛΚΟΥ ΣΤΗ ΓΡΑΜΜΙΚΗ Α	132-133

ΕΝΟΤΗΤΑ Γ΄

ΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΩΝ ΠΙΝΑΚΙΔΩΝ ΓΙΑ ΑΡΜΑΤΑ ΚΑΙ ΟΠΛΙΣΜΟ	134-182
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	134-135
ΟΙ ΣΕΙΡΕΣ S- ΤΗΣ ΚΝΩΣΟΥ	135-136
ΙΔΕΟΓΡΑΜΜΑΤΑ-ΘΕΣΕΙΣ ΕΥΡΕΣΗΣ ΚΑΙ ΓΡΑΦΕΙΣ	137-138
ΟΡΟΛΟΓΙΑ ΣΧΕΤΙΚΗ ΜΕ ΤΑ ΑΡΜΑΤΑ	138-139
ΣΕΙΡΑ Sc	139-143
ΑΡΜΑΤΑ ΔΙΑΚΟΣΜΗΜΕΝΑ , ΣΕΙΡΑ Sd	143-144
ΣΕΙΡΑ Se	144-145
ΣΕΙΡΑ Sf	145-146
ΣΕΙΡΑ Sg	146-147
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗ ΒΙΟΤΕΧΝΙΑ ΑΡΜΑΤΩΝ ΣΤΗΝ ΚΝΩΣΟ	147-148
ΑΡΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΠΥΛΟ	148-149
ΑΡΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΤΙΡΥΝΘΑ	149-150
ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΤΡΟΧΩΝ	150
ΤΡΟΧΟΙ ΣΤΗΝ ΠΥΛΟ	150-154
ΤΡΟΧΟΙ ΣΤΗΝ ΤΙΡΥΝΘΑ	154-155
ΤΡΟΧΟΙ ΣΤΗΝ ΚΝΩΣΟ	155-159
ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΝ ΓΡΑΦΕΙΩΝ ΣΤΗΝ ΚΝΩΣΟ	159-160
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΡΟΧΟΥΣ	160-161
ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΙΠΠΟΕΙΔΩΝ ΣΕ ΚΝΩΣΟ ΚΑΙ ΠΥΛΟ	161-162

ΙΔΕΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΟΠΛΙΣΜΟΥ	162-166
ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΟΠΛΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΠΥΛΟ	166-168
ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΟΠΛΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΤΙΡΥΝΘΑ	168-169
ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΟΠΛΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΘΗΒΑ	169
ΟΝΟΜΑΣΙΕΣ ΟΠΛΩΝ ΣΤΑ ΑΡΧΕΙΑ ΓΡΑΜΜΙΚΗΣ Β	169-170
ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΟΡΟΥ ο-ρα	170-176
ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΑ-ΡΑ-ΣΙ-ΙΑ ΣΤΟΝ ΤΟΜΕΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ ΑΡΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΡΟΧΩΝ	176-180
ΣΥΓΚΡΙΣΕΙΣ ΜΕ ΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ	180-181
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΕΞΕΤΑΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΕΙΩΝ ΠΟΥ ΑΦΟΡΟΥΝ ΣΕ ΑΡΜΑΤΑ, ΟΠΛΙΣΜΟ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ	181-182
<u>ΕΝΟΤΗΤΑ Δ΄</u> ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΜΑΛΛΙΟΥ ΚΑΙ ΥΦΑΝΤΙΚΗ ΒΙΟΤΕΧΝΙΑ. ΕΡΓΑΤΙΚΕΣ ΟΜΑΔΕΣ ΠΟΥ ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΝΤΑΙ ΣΤΗΝ ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ	183-282
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	183-184
ΙΔΕΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΠΟΥ ΣΧΕΤΙΖΟΝΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ	184-193
ΤΑ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΝΩΣΟ- ΣΕΙΡΑ Lc	193-194
ΥΦΑΣΜΑΤΑ ΤΕΛΑ+ΤΕ	194-195
ΥΦΑΣΜΑΤΑ tu-na-no	196
ΥΦΑΣΜΑΤΑ pa-we-a ΤΕΛΑ	196-197
ΥΦΑΣΜΑΤΑ pa-we-a ko-u-ra ΤΕΛΑ	197
ΥΦΑΣΜΑΤΑ ΤΕΛΑ ΚΑΙ ΤΕΛΑ+ΖΟ	197
ΓΥΝΑΙΚΕΙΕΣ ΟΜΑΔΕΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΣΤΗ ΣΕΙΡΑ Lc	198-199

ΣΧΕΣΗ ΤΗΣ Lc 526 ΜΕ ΤΗΝ Ln 1568	199-200
Η Ta-ra-si-ja ΚΑΙ η Ke-ri-mi-ja ΣΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΗΣ Lc	200-201
Η ΣΕΙΡΑ Ld	201-206
Η ΣΕΙΡΑ Le	206-208
Η ΣΕΙΡΑ L	208-213
Η ΣΕΙΡΑ Od	213-216
ΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΩΝ ΠΙΝΑΚΙΔΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΥΛΟ	216-218
Η ΣΕΙΡΑ Qa	218
ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΥΦΑΝΤΙΚΩΝ ΒΙΟΤΕΧΝΙΩΝ ΚΝΩΣΟΥ ΚΑΙ ΠΥΛΟΥ	218-221
ΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΩΝ ΠΙΝΑΚΙΔΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΘΗΒΑ	221
Η ΠΙΝΑΚΙΔΑ ΤΗ Lf	221-222
Η ΣΕΙΡΑ Oh	222
Η ΣΕΙΡΑ Of	222-226
ΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΩΝ ΠΙΝΑΚΙΔΩΝ ΑΠΟ ΤΙΣ ΜΥΚΗΝΕΣ- Η ΣΕΙΡΑ Oe	227-230
Η ΣΕΙΡΑ Oi	231
ΜΕΜΟΝΩΜΕΝΕΣ ΠΙΝΑΚΙΔΕΣ ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΜΕ ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ	231
ΟΙ ΟΜΑΔΕΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ	232-248
ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΜΑΛΛΙΟΥ(ΠΡΩΤΗΣ ΥΛΗΣ) ΓΙΑ ΤΗΝ ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ	248-250
ΣΕΙΡΕΣ D-	250-257
ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΚΟΠΑΔΙΩΝ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΜΑΛΛΙΟΥ ΣΤΗΝ ΠΥΛΟ	257-259

Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΣΥΛΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΟΡΟΥ A-ko-ra	259-264
ΟΙ ΟΡΟΙ qe-te-o ΚΑΙ o-no	264-267
Η ΧΡΗΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΘΕΣΕΩΝ o-pi ΚΑΙ pa-ro	267-268
Ta-ra-si-ja ΚΑΙ ΥΦΑΝΤΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ	268-274
ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΤΩΝ ΥΦΑΣΜΑΤΩΝ	274-275
ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΚΟΠΑΔΙΩΝ ΚΑΙ ΥΦΑΝΤΩΝ ΣΤΗ ΓΡΑΜΜΙΚΗ Α	275-279
ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΔΕΡΜΑΤΩΝ ΣΤΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΩΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ	279-282
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ :</u>	
ΠΡΟΪΟΝΤΑ ΚΑΙ ΤΟΜΕΙΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΜΕ ΙΣΧΥΗ Η ΑΝΥΠΑΡΚΤΗ ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΙΣ ΠΙΝΑΚΙΔΕΣ – ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΠΟΥΣΙΑΣ ΕΙΔΩΝ ΑΠΟ ΤΑ ΑΡΧΕΙΑ ΓΡΑΜΜΙΚΗΣ Β	283-326
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	283-286
ΑΠΟΥΣΙΑ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΑΓΓΕΙΩΝ	286-293
ΑΠΟΥΣΙΑ ΑΝΑΦΟΡΩΝ ΣΕ ΜΝΗΜΕΙΩΔΕΙΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ	293-294
ΑΠΟΥΣΙΑ ΑΝΑΦΟΡΩΝ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΟΨΙΔΙΑΝΟΥ	294-295
ΑΠΟΥΣΙΑ ΑΝΑΦΟΡΩΝ ΓΙΑ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ ΚΑΙ ΤΡΟΠΟΥΣ ΒΙΟΤΕΧΝΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ- ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΛΛΟΤΕΧΝΙΑΣ	295-299
ΑΠΟΥΣΙΑ ΑΝΑΦΟΡΩΝ ΣΕ ΓΡΑΦΕΙΣ	299-301
ΑΠΟΥΣΙΑ ΚΑΤΑΓΡΑΦΩΝ ΓΙΑ ΚΥΝΗΓΙ ΚΑΙ ΨΑΡΕΜΑ	301-302

ΑΠΟΥΣΙΑ ΑΝΑΦΟΡΩΝ ΣΕ ΓΕΩΡΓΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ
ΚΑΙ ΚΑΠΟΙΩΝ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ 302-308

ΑΠΟΥΣΙΑ ΑΝΑΦΟΡΩΝ ΣΕ ΑΛΑΤΙ 308

ΑΠΟΥΣΙΑ ΑΝΑΦΟΡΩΝ ΣΕ ΓΑΛΑ ΚΑΙ
ΓΑΛΑΚΤΟΜΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ 308-310

ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΕΝΗ ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΗ ΘΑΛΑΣΣΑ ΚΑΙ
ΣΤΗ ΝΑΥΤΙΚΗ ΟΡΟΛΟΓΙΑ ΓΕΝΙΚΟΤΕΡΑ 310-315

ΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ 315-326

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ :

ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΙΣΦΟΡΕΣ ΣΤΑ
ΜΥΚΗΝΑΪΚΑ ΑΝΑΚΤΟΡΑ.
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΤΡΟΠΟΥΣ
ΔΙΕΞΑΓΩΓΗΣ ΤΟΥΣ. ΟΜΟΙΟΤΗΤΕΣ
ΚΑΙ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ
ΑΝΑΚΤΟΡΩΝ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΑ
ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΦΟΡΟΛΟΓΗΣΗΣ. 327-385

ΕΙΣΑΓΩΓΗ 327-329

Η ΣΕΙΡΑ Ma ΤΗΣ ΠΥΛΟΥ 329-335

ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΥΠΟΛΟΓΙΣΜΟ ΤΗΣ
ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗΣ ΑΠΟΔΟΣΗΣ 335-341

ΣΕΙΡΕΣ PΥ Mb , Mn 341-343

Η ΣΕΙΡΑ Mc ΤΗΣ ΚΝΩΣΟΥ 344-349

ΟΙ ΣΕΙΡΕΣ Na, Ng, Nn ΤΗΣ ΠΥΛΟΥ 349-357

ΟΙ ΟΡΟΙ a-ki-ti-to ΚΑΙ ki-ti-je-si 357-358

ΟΙ ΟΡΟΙ ke-u-po-da ΚΑΙ e-sa-re-u 358-360

ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΣΕΙΡΩΝ Ma ΚΑΙ Na ΤΗΣ ΠΥΛΟΥ 360-361

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΕΙΡΕΣ N-
ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΛΙΝΑΡΙΟΥ 362

Η ΣΕΙΡΑ Nc ΚΑΙ Η ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΛΙΝΑΡΙΟΥ ΣΤΗΝ ΚΝΩΣΟ	362-364
ΑΛΛΕΣ ΠΙΝΑΚΙΔΕΣ Η ΣΕΙΡΕΣ ΜΕ ΠΙΘΑΝΟ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	364
ΟΙ ΠΙΝΑΚΙΔΕΣ Cn 608 ΚΑΙ Vn 20	364-365
Η ΣΕΙΡΑ Jn ΤΗΣ ΠΥΛΟΥ	365
Η ΣΕΙΡΑ Fs ΤΗΣ ΚΝΩΣΟΥ	365-366
Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΧΡΗΣΗΣ ΤΩΝ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΩΝ ΜΟΝΑΔΩΝ	366-369
Ο ΟΡΟΣ ΠΟΥ ΔΗΛΩΝΕΙ ΤΟΝ ΦΟΡΟ ΣΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΓΡΑΜΜΙΚΗΣ Β	369-371
ΚΕΙΜΕΝΑ ΙΕΡΟΓΛΥΦΙΚΗΣ ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΙΚΗΣ Α ΜΕ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΧΡΟΙΑ	371-375
ΑΞΙΩΜΑΤΟΥΧΟΙ ΠΟΥ ΣΧΕΤΙΖΟΝΤΑΝ ΜΕ ΤΗ ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΗ ΤΟΥ ΦΟΡΟΥ ΟΙ ΣΥΛΛΕΚΤΕΣ	375-381
Ο e-re-u-te	381-382
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ	382-385

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ :

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΕΣ ΔΟΜΕΣ- ΤΥΠΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ- ΥΠΗΡΧΕ ΚΡΑΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΣΤΟ ΜΥΚΗΝΑΪΚΟ ΚΟΣΜΟ;	386-428
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	386-387
ΟΜΟΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΣΤΗ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΧΡΗΣΗ ΤΗΣ ΓΡΑΜΜΙΚΗΣ Β ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΚΥΡΙΟΤΕΡΩΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ Α) ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	388-389
Β) ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΤΡΟΠΟΥΣ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗΣ	389-390

Γ) ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ-ΧΩΡΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΕΝΤΟΣ ΤΩΝ ΑΝΑΚΤΟΡΩΝ	390-392
Δ) ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΓΡΑΦΕΙΣ	392-395
Η ΑΣΚΗΣΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ –ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΥΠΗΡΧΕ ΕΝΑ (Η ΚΝΩΣΟΣ) Η ΠΟΛΛΑ ΚΕΝΤΡΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ;	396-400
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΧΡΗΣΗΣ ΤΗΣ ΓΡΑΜΜΙΚΗΣ Β. ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΝΩΣΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΥΠΟΛΟΙΠΗ ΚΡΗΤΗ	400-403
ΥΠΗΡΧΑΝ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ; Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΧΑΝΙΩΝ	403-405
Η ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΝΕΩΤΕΡΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΕΝΟΣ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΥ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΤΑ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΘΗΒΑ	405-412
ΤΑ ΑΤΥΠΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ. ΤΑ ΑΡΧΕΙΑ ΜΙΔΕΑΣ , ΤΙΡΥΝΘΟΣ ΚΑΙ ΜΥΚΗΝΩΝ	412-413
ΣΧΟΛΕΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΤΩΝ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΩΝ ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΟΡΦΗ ΚΑΙ ΤΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΑΝΑΚΤΟΡΩΝ	413-416
Α) ΤΑ ΑΝΑΚΤΟΡΑ ΩΣ ΚΕΝΤΡΑ ΑΝΑΔΙΑΝΟΜΗΣ	416-418
Β) ΤΑ ΑΝΑΚΤΟΡΑ ΩΣ ΧΩΡΟΙ ΚΟΙΝΟΤΙΚΗΣ ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗΣ	419-424
Γ) ΤΑ ΑΝΑΚΤΟΡΑ ΩΣ ΚΕΝΤΡΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΚΙΝΗΣΗΣ ΠΟΛΥΤΕΛΩΝ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥΣ ΣΤΗ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΕΜΠΟΡΙΟΥ	424-428

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ :

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ- ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ- ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	429-480
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	429-431

ΡΥΘΜΙΣΤΙΚΟΣ ΡΟΛΟΣ ΚΑΙ ΤΡΟΠΟΙ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ
ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ ΑΠΟ ΤΑ ΜΥΚΗΝΑΪΚΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ 431-438

ΥΠΑΡΞΗ Η ΟΧΙ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΩΝ ΤΟΜΕΩΝ ΠΟΥ ΔΡΟΥΣΑΝ
ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΑ ΑΠΟ ΤΟ ΑΝΑΚΤΟΡΟ; 438-439

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ- ΤΟ ΘΕΜΑ ΤΩΝ
ΕΠΑΥΛΕΩΝ Η ΟΙΚΙΩΝ ΜΕ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ
ΥΠΗΡΧΑΝ ΠΕΡΙΘΩΡΙΑ ΑΥΤΟΝΟΜΗΣ ΔΡΑΣΗΣ ΤΟΥΣ; 439-450

ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ, ΕΠΙΛΕΚΤΩΝ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΟΜΑΔΩΝ(ELITES) ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΩΝ
ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ- Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ DA-MO 451

ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΠΙΛΕΚΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ
ΟΜΑΔΩΝ(ELITES) – ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΕΠΙΛΕΚΤΩΝ ΟΜΑΔΩΝ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ
ΤΟΥΣ ΣΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ 451-454

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΟΡΙΑ ΔΡΑΣΗΣ ΤΩΝ ΣΥΛΛΕΚΤΩΝ 454-459

ΥΠΑΡΞΗ Η ΟΧΙ ΙΣΧΥΡΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ
ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΜΕ ΠΕΡΙΘΩΡΙΑ ΑΥΤΟΝΟΜΗΣ ΔΡΑΣΗΣ; 459-465

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ da-mo ΣΤΗΝ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΤΟΠΙΚΩΝ
ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ- Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ 465-470

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΕΙΩΝ ΓΡΑΜΜΙΚΗΣ Β
ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ ΤΟΥ ΑΝΑΚΤΟΡΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ 470-480

ΕΠΙΜΕΤΡΟ Α

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ
ΣΕ ΚΝΩΣΟ ΚΑΙ ΠΥΛΟ 481-489

ΣΕΙΡΑ ΠΙΝΑΚΙΔΩΝ Ο-ΚΑ 481-486

ΠΙΝΑΚΙΔΕΣ ΤΗΣ ΠΥΛΟΥ ΠΟΥ ΚΑΤΑΓΡΑΦΟΥΝ ΚΩΠΗΛΑΤΕΣ-
ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΣΤΡΑΤΟΛΟΓΗΣΗΣ 486-493

ΕΠΙΜΕΤΡΟ Β

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΑΪΚΩΝ ΒΑΣΙΛΕΙΩΝ. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΕΞΕΤΑΣΗ ΤΩΝ ΑΞΙΩΜΑΤΟΥΧΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΩΝ ΤΟΥΣ ΟΠΩΣ ΑΥΤΕΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΖΟΝΤΑΙ ΣΤΑ ΑΡΧΕΙΑ.	494-558
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	494-495
Ο Wa-na-ka ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΙΣΕΙΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΟΜΗΡΙΚΟΥΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥΣ ΗΓΕΜΟΝΕΣ.	496-497
Άνθρωπος ή θεός; Η ιδεολογική χροιά του άνακτος.	497-507
Υπήρχε ή όχι θεοποίηση του άνακτος ;	507-509
Άναξ και φορολογία	510
Διοικητικές και πολιτικές αρμοδιότητες του άνακτος.	511
Αρμοδιότητες που δεν αναφέρονται για τον άνακτα. Ισχνές αναφορές σε στρατιωτικές λειτουργίες.	512-513
Απουσία αναφορών σε δικαστικές αρμοδιότητες	513-514
Το επίθετο wa-na-ka-te-ro	514-516
Ο όρος re-re-ku-wa-na-ka	516-518
Ο ra-wa-ke-ta	518-522
Ο e-qe-ta	522-527
Οι te-re-ta	527-531
Ο ko-re-te ΚΑΙ Ο po-ro-ko-re-te	531-534
Ο du-ma	534-536
Οι me-ri-du-ma/da-ma – po-ro-du-ma/da-ma	536-538
Ο da-mo-ko-ro	538-539

Ο mo-ro-qa	539-540
ΑΞΙΩΜΑΤΟΥΧΟΙ ΠΟΥ Ο ΤΙΤΛΟΣ ΤΟΥΣ ΕΧΕΙ ΩΣ ΠΡΩΤΟ ΣΥΝΘΕΤΙΚΟ ΤΗΝ ΠΡΟΘΕΣΗ o-pi	540-543
Ο a-ke-re-mo ΚΑΙ Ο pa-da-je-u/ pa-de-we-u	543
Ο ΟΡΟΣ a-to-mo	543-544
ΟΙ ΟΡΟΙ a-ko-ro-da-mo ΚΑΙ a-ko-da-mo	544
ΟΙ ΓΡΑΦΕΙΣ ΩΣ ΑΞΙΩΜΑΤΟΥΧΟΙ	544-546
ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΙ ΑΞΙΩΜΑΤΟΥΧΟΙ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ ΙΕΡΩΝ	546-549
Ο qa-si-re-u	549-555
Ke-ro-si-ja ΚΑΙ ke-ro-te	555-558
Ο e-ke-ra ₂ - wo ΚΑΙ ο we-da-ne-u	558-560
ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΑΡΧΕΙΩΝ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΙΣ ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΑΞΙΩΜΑΤΟΥΧΩΝ	560
<u>ΕΠΙΜΕΤΡΟ Γ</u>	
ΥΠΑΡΞΗ Η ΟΧΙ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΩΝ ΤΟΜΕΩΝ ΠΟΥ ΔΡΟΥΣΑΝ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΑ ΑΠΟ ΤΟ ΑΝΑΚΤΟΡΟ Ο ΒΑΘΜΟΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ ΤΩΝ ΑΝΑΚΤΟΡΩΝ ΣΤΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ	561-568
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	569-590
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	592-642
ΠΙΝΑΚΕΣ	643-654
ΕΙΚΟΝΕΣ	655-668

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η οικονομία και η κοινωνία της ΥΕ περιόδου καθίστανται περισσότερο οικείες σε εμάς από τη μελέτη των αρχείων γραμμικής Β. Η επανεξέταση των δεδομένων που παρουσιάζουν οι καταγραφές των διοικητικών κέντρων της εποχής, εξακολουθεί να παρέχει πληροφορίες για τη διοικητική και οικονομική λειτουργία των ανακτόρων του βασικού δηλαδή και κυρίαρχου πολιτικού συστήματος της περιόδου.

Παρά όλα αυτά, στη χώρα μας η έρευνα των μυκηναϊκών αρχείων-τα οποία αποτελούν την αμεσότερη μαρτυρία για την περίοδο που εξετάζουμε- φθίνει και αυτή η εργασία αποτελεί επιπλέον μια προσπάθεια να διατηρηθεί το ενδιαφέρον για τον τομέα αυτόν, καθώς επιχειρείται μια συνολική εξέταση και αξιολόγηση των αρχείων γραμμικής Β από τα σημαντικότερα ανακτορικά κέντρα της περιόδου.

Στόχος επομένως της μελέτης αυτής είναι η εκ νέου εξέταση των δεδομένων που έχουν προκύψει από την έρευνα των προηγούμενων ετών και η συγκριτική μελέτη τους για την εξαγωγή συμπερασμάτων που αφορούν στη διοίκηση και την οικονομία των μυκηναϊκών κρατών.

Η προσπάθεια αυτή δεν θα ήταν δυνατό να πραγματοποιηθεί χωρίς την πολύτιμη βοήθεια και την αμέριστη συμπαράσταση της καθηγήτριας Προϊστορικής Αρχαιολογίας του τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης, Κυρίας Ίριδος Τζαχίλη, την οποία και ευχαριστώ θερμά. Επίσης καθοριστικός ήταν ο ρόλος του καθηγητού, Κυρίου Massimo Perna με τη μεγάλη γνώση του για τις προϊστορικές γραφές όπως και της καθηγήτριας του τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης, Κυρίας Δήμητρας Δελλή, η οποία με συμβούλευσε ως προς τα γλωσσολογικά στοιχεία αυτής της εργασίας.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Με την εργασία αυτή γίνεται μια προσπάθεια να αξιολογηθούν εκ νέου τα επιγραφικά και αρχειακά δεδομένα που προέκυψαν από την πολυετή μελέτη των πινακίδων γραμμικής Β - αλλά και τα πιθανά στοιχεία που έχουν με δυσκολία ανιχνευθεί από τα έγγραφα της ιερογλυφικής και της γραμμικής Α - και τα οποία φωτίζουν πτυχές της διοικητικής πρακτικής και της οικονομίας του μινωικού και μυκηναϊκού κόσμου.

Το νέο στοιχείο και η συμβολή της εργασίας αυτής είναι η συνολική και συγκριτική εξέταση των πληροφοριών που μας παρέχουν τα αρχεία γραμμικής Β των τεσσάρων μεγάλων ανακτόρων της περιόδου, Κνωσού, Πύλου, Μυκηνών και Θήβας με στόχο να εντοπιστούν ομοιότητες και διαφορές στα οικονομικά ενδιαφέροντα και στις πρακτικές άσκησης της διοίκησης και της φορολογίας μεταξύ των ανακτόρων καθώς επίσης να διαπιστωθούν οι ιδιαιτερότητες κάθε μυκηναϊκού κράτους αλλά και ο ενιαίος χαρακτήρας και η πιθανή ομοιομορφία της μυκηναϊκής διοίκησης.

Από την εξέταση των δεδομένων αυτών και από τα συμπεράσματα που προκύπτουν, διασαφηνίζονται πτυχές της οικονομίας και της διοίκησης του μυκηναϊκού κόσμου. Στα πλαίσια αυτά ερευνώνται σημαντικοί τομείς και παραγωγικοί κλάδοι όπως η παραγωγή αγγείων και ειδών πολυτελείας, η μεταλλουργία και ειδικότερα οι χαλκείς και τα προϊόντα των εργαστηρίων τους, η κατασκευή αρμάτων και τροχών και η οπλοποιεία γενικότερα, καθώς και ο σημαντικότερος τομέας της υφαντουργίας ο οποίος στην πρωτογενή έκφασή του στηρίζεται στην κτηνοτροφία, η οποία τόσο σημαντική υπήρξε ειδικότερα για την οικονομία της Κνωσού.

Ιδιαίτερο κεφάλαιο αποτελούν οι φορολογικές πρακτικές που ακολουθούσε κάθε ανάκτορο-και για αυτό το θέμα οι πληροφορίες προέρχονται κυρίως από την Κνωσό και την Πύλο-για να διαπιστωθεί αν μπορούμε να κάνουμε λόγο για ενιαία φορολογική πολιτική και πολύ περισσότερο για έναν ενιαίο φορολογικό κανόνα ή αν υπήρχαν ουσιώδεις διαφορές μεταξύ των ανακτόρων στο νευραλγικό αυτό τομέα της οικονομίας.

Στη συνέχεια της εργασίας αυτής επιχειρείται μια ανασκόπηση των οικονομικών θεωριών που έχουν διατυπωθεί για τη μινωική και μυκηναϊκή εποχή και αναζητείται η πρακτική εφαρμογή ή απόρριψη αυτών στηριζόμενοι στο ασφαλές δεδομένο του χαρακτήρα των καταγραφών και των πληροφοριών που αυτές μας παρέχουν. Παρουσιάζονται επίσης οι διοικητικές πρακτικές που ακολουθούσαν Μινωίτες και Μυκηναίοι όπως αυτές προκύπτουν από τα έγγραφα που χρησιμοποιούνταν εντός και σπανιότατα εκτός του ανακτορικού περιβάλλοντος.

Η εργασία ολοκληρώνεται με τη δύσκολη προσπάθεια να διευκρινιστούν ερωτήματα του τύπου υπήρχε κράτος; Ποια ήταν η μορφή του; Πόσο απόλυτος ήταν ο έλεγχος που ασκούσε και σε ποιους τομείς ιδιαίτερα; Υπήρχε ιδιωτικός τομέας και ποια περιθώρια ανεξάρτητης δράσης είχε; Στα πλαίσια αυτά θα παρουσιασθούν οι σχέσεις ανακτόρων, αξιωματούχων-επίλεκτων ομάδων της κοινωνίας και τοπικών κοινοτήτων, στις οποίες το συλλογικό όργανο που καλείται da-mo έχει προεξάρχοντα ρόλο.

Κλείνοντας, παρουσιάζονται οι απόψεις για την κατάρρευση του μυκηναϊκού κόσμου και καταβάλλεται προσπάθεια να ανιχνευθούν τυχόν ενδείξεις στα αρχεία γραμμικής Β που να υποδηλώνουν την ύπαρξη ενός εξωτερικού κινδύνου και γενικότερα μιας έκτακτης κατάστασης που απειλούσε τα μυκηναϊκά βασίλεια.

Με τη μορφή επιμέτρων παρουσιάζονται στοιχεία για τη στρατολόγηση και την αμυντική οργάνωση των βασιλείων γενικότερα, στοιχεία για την πολιτική ιεραρχία και τους αξιωματούχους, συγκρίνοντας τις αρμοδιότητες τους σε κάθε ανάκτορο, για να διαπιστώσουμε ομοιότητες και διαφορές στη λειτουργία τους και συνεπώς αν υπήρχαν ενιαίες πολιτικές δομές στο μυκηναϊκό κόσμο. Τέλος, εξετάζονται οι σχέσεις ανακτόρων και θρησκευτικού χώρου για να δούμε και σε αυτό το επίπεδο το βαθμό παρέμβασης και συγκεντρωτισμού της κεντρικής διοίκησης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ ΣΤΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ ΤΟΥ ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ. ΔΙΑΦΟΡΕΣ, ΟΜΟΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΙΔΙΑΙΤΕΡΕΣ ΠΡΟΤΙΜΗΣΕΙΣ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ

ΕΝΟΤΗΤΑ Α

ΑΓΓΕΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΥΤΙΜΑ ΣΚΕΥΗ.

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΕΞΕΤΑΣΗ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΗ ΤΩΝ ΚΑΤΑΓΡΑΦΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Για να εξεταστεί το ενδιαφέρον των ανακτόρων για την καταγραφή αγγείων και βιοτεχνικών προϊόντων, μελετήθηκαν σειρές και από τα 4 σημαντικά ανάκτορα του μυκηναϊκού κόσμου, Κνωσού, Πύλου, Θήβας και Μυκηνών.

Μία πρώτη διαπίστωση είναι ότι και στα 4 αυτά διοικητικά κέντρα υπάρχει ενδιαφέρον για τα συγκεκριμένα προϊόντα αλλού λιγότερο και αλλού περισσότερο. Το ενδιαφέρον αυτό πιστοποιείται στις εξής σειρές: ΡΥ, Τα, Τη,

Pa, Pn, Ua, Ub, Un, Va, Vn / KN Gg, K, U, Uc, Uf, V, Vc, Vd / TH Ka, Ug, / MY, Ue, Ui, V.

Για την πληρέστερη μελέτη και πριν προχωρήσουμε στην εξέταση των σειρών, είναι εξαιρετικά ενδιαφέρονσα η διερεύνηση του αρχαιολογικού πλαισίου τους. Συνεπώς, πολύτιμες πληροφορίες προσφέρουν ο τόπος και οι συνθήκες εύρεσης των πινακίδων. Αν για παράδειγμα βρέθηκαν σε εργαστήρια αυτό σημαίνει πιθανότατα παραγωγή των συγκεκριμένων προϊόντων εντός του ανακτόρου. Αντιθέτως, αν ο χώρος εύρεσης είναι αποθηκευτικός, αυτό αφήνει ανοιχτό το ενδεχόμενο να πρόκειται για εισφορά τεχνιτών-κοινοτήτων που εργάζονταν εκτός του ανακτόρου.

Εξάλλου, οι αρχαιολογικές μαρτυρίες εύρεσης αγγείων και πολυτίμων ειδών, συνοδευτικά και επικουρικά προς τις επιγραφικές, είναι χρησιμότες για τη διαμόρφωση ολοκληρωμένης "εικόνας" του θέματος που εξετάζουμε. Ως εκ τούτου είναι σημαντικό να διαπιστώσουμε ποιοι τύποι αγγείων που καταγράφονται στις πινακίδες έχουν εντοπιστεί και αρχαιολογικά και σε αυτά τα πλαίσια, εμβαθύνοντας στην ανάλυση των δεδομένων, να εξετάσουμε σε τι είδους χώρους-δωμάτια έχουν βρεθεί, ώστε να αντλήσουμε πληροφορίες για τη χρήση τους π.χ. αγγεία που βρέθηκαν σε δωμάτια - ιδιαίτερους χώρους άσκησης των λειτουργημάτων(ή δίπλα σε αυτούς) ή σε χώρους κατοίκησης των αξιωματούχων του ανακτόρου, θα ήταν αγγεία ιδιαίτερης χρήσης από μια επίλεκτη ομάδα (elite). Αγγεία-πολύτιμα σκεύη που βρέθηκαν σε "κοινόχρηστους" χώρους όπως αυλές, αίθουσες τελετουργιών κ.τ.λ. θα πιστοποιούσαν τη συμμετοχή της ευρύτερης κοινωνίας στην «εκμετάλλευση» αυτών των σκευών. Επίσης, σημαντική ένδειξη για το ρόλο των κοινοτήτων θα

ήταν η εύρεση αγγείων-πολυτίμων ειδών ή σχετικών πινακίδων σε οικίες ή επαύλεις και γενικά σε χώρους πέραν των ανακτόρων.

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται αγγεία και πολύτιμα σκεύη κατά αριθμούς και κατά ανάκτορο και επισημαίνονται οι διαφοροποιήσεις σε είδη αγγείων. Έτσι αναδεικνύονται οι προτιμήσεις του κάθε ανακτόρου και ως εκ τούτου αναφέρονται οι ιδιαίτερες χρήσεις τους. Τι προϊόντα δηλαδή αποθήκευαν και ποια ακριβώς σημασία είχε η αποθήκευση αυτή για την οικονομία του κάθε ανακτόρου. Έτσι πχ οι προτιμήσεις κάποιου ανακτόρου σε πίθους ή ψευδοστόμους αμφορείς σημαίνουν πιθανώς τη μεγάλη ανάγκη αποθήκευσης-διακίνησης και άρα την υψηλή παραγωγή ελαιόλαδου ή κρασιού κ.τ.λ.

Η ύπαρξη περίτεχνων ή πολυτίμων αγγείων (κυρίως μεταλλικών) υποδεικνύει τη χρήση τους από μια επίλεκτη ομάδα ατόμων, ενώ σε μεγάλο αριθμό η ύπαρξη τέτοιων αγγείων δηλώνει πιθανή διεξαγωγή εμπορίου ή ανταλλαγών δώρων μεταξύ των "αυλών" των ανακτόρων.

Η εικόνα που σχηματίζουμε από τις σειρές αγγείων και πολυτίμων σκευών είναι σημαντικό να επιβεβαιωθεί ότι συμφωνεί με την εικόνα από τις υπόλοιπες σειρές προϊόντων π.χ. η έντονη παρουσία πίθων και αμφορέων συμβαδίζει με την ύπαρξη μεγάλων ποσοτήτων ελαιόλαδου ή κρασιού στις άλλες σειρές; Αν όχι, πού οφείλεται αυτή η παρέκκλιση; Μήπως στην κατασκευή αυτών των αγγείων για εμπορικούς λόγους;

Πέραν της αριθμητικής καταγραφής των αγγείων-σκευών που αναφέρονται στις πινακίδες πολύ ενδιαφέρουσα είναι και η καταγραφή του υλικού κατασκευής ή διακόσμησής τους, όπως και η αναλογική σχέση αριθμού-υλικού. Η ύπαρξη πχ. μικρού αριθμού σκευών από πολύτιμα υλικά θα έδειχνε

παραγωγή και χρήση προς όφελος μιας επίλεκτης ομάδας, ενώ η μεγάλη παραγωγή πήλινων αγγείων θα σήμαινε συν τοις άλλοις και την κάλυψη χρηστικών αναγκών όπως την αποθήκευση ή ακόμη και την εμπορία των προϊόντων που περιείχαν.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να επισημανθεί ότι χρησιμότετη είναι η ανάλυση των ιδεογραμμάτων μολονότι ριψοκίνδυνη ως προς την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων.

Εκτός από την καταγραφή αγγείων σημαντική είναι επίσης η καταγραφή επίπλων, ξύλινων αντικειμένων, ελεφαντοστού και γενικά πολυτίμων αντικειμένων, ενδεικτικών του πλούτου των ανακτόρων. Στο πλαίσιο αυτό εντοπίζονται οι ομοιότητες αλλά και οι διαφοροποιήσεις ως προς τις προτιμήσεις των ανακτόρων όσον αφορά σε είδη, ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και υλικά κατασκευής των αντικειμένων αυτών.

Στο κεφάλαιο αυτό εξάλλου αναφέρονται τα επαγγελματικά ονόματα που σχετίζονται με την κατασκευή αγγείων και πολυτίμων αντικειμένων. Ποιοι επαγγελματίες δηλαδή και σε ποια ανάκτορα αναφέρονται ή αντιθέτως αποσιωπώνται. Έτσι συνάγονται έμμεσα στοιχεία για το είδος της βιοτεχνικής παραγωγής που ενδιέφερε κάθε ανάκτορο ή ίσως για το ποιους τεχνίτες "ήλεγχε" το ανάκτορο και ποιοι παρήγαγαν σχετικά αυτόνομα.

Για την πλήρη μελέτη των αγγείων και πολυτίμων ειδών εξετάζονται και πινακίδες των οποίων το κύριο αντικείμενό τους δεν ήταν τα αγγεία, όπως η σειρά Gg που καταγράφει *209^{VAS} αλλά το κύριο αντικείμενο είναι η προσφορά μελιού σε θεότητες ή λειτουργούς και η οποία θα μπορούσε να έχει φορολογική χροιά.

Πρέπει να τονιστεί ότι οι σειρές καταγραφής αγγείων έχουν τους "προγόνους" τους στην γραμμική Α'. Η ΗΤ 31 για παράδειγμα προσφέρει σημαντικά παράλληλα προς τις πινακίδες γραμμικής Β'. Ιδιαίτερα συγκρίνεται με την Ue 611 των Μυκηνών και δίνει επίσης χρησιμότερα στοιχεία για το χαρακτήρα της μινωικής διοίκησης.

Συνοπτικά αναφέρονται και τυχόν παράλληλα από την Εγγύς Ανατολή. Το πιο σημαντικό πάντως είναι ότι η εξέταση σειρών που περιέχουν καταγραφές αγγείων-πολυτίμων αντικειμένων προσφέρει πληθώρα πληροφοριών για το χαρακτήρα της διοίκησης των μυκηναϊκών ανακτόρων και για τις ομοιότητες και διαφορές που υπήρχαν ως προς αυτήν από ανάκτορο σε ανάκτορο.

Αγγεία στην Πύλο

Για την Πύλο η κύρια σειρά και η βασική μας πηγή σε αυτήν την έρευνα υπήρξε η σειρά πινακίδων Τα δεδομένου ότι δίνει τις πιο ολοκληρωμένες πληροφορίες για το θέμα που εξετάζουμε, καθώς περιέχει καταγραφές όχι μόνον αγγείων αλλά και γενικότερα επιπλοσκευής που υπήρχε στο ανάκτορο. Πρόκειται για πινακίδες που περιέχουν μια πλειάδα όρων δηλαδή ονομασίες αγγείων, σκευών και επίπλων αλλά και όρων που σχετίζονται με την εκλεπτυσμένη και πολυτελή διακόσμησή τους. Πέρα από αυτό, η σειρά Τα ξεκινάει με μια εισαγωγική φράση (Τα 711. 1) η οποία δηλώνει την αφορμή ή το σκοπό για τον οποίο έγινε η καταγραφή που ακολουθεί. Ο εισαγωγικός αυτός στίχος επειδή παρουσιάζει τη σκοπιμότητα αυτής της καταγραφής αλλά και γιατί περιγράφει μια σημαντική στιγμή της ανακτορικής διοίκησης και μάλιστα με συμμετοχή του άνακτος, έχει γίνει αντικείμενο έντονου στοχασμού και αντικρουόμενων επιστημονικών απόψεων.

Οι πινακίδες της σειράς αυτής ανακαλύφθηκαν από τον Blegen στις ανασκαφές του 1952-1953 με εξαίρεση την Ta 709 που ανακαλύφθηκε το 1957. Πρόκειται για 12 (ή 13 κατά άλλους) πινακίδες σχήματος φύλλου φοίνικα από καμένο πηλό, εξαιρετικά καλά διατηρημένες και καθαρά γραμμένες. Έχουν γραφτεί όλες από τον ίδιο γραφέα, τον γραφέα 2 και αυτή η εξειδίκευση του υπαλλήλου που ασχολείται με την καταγραφή της σειράς αποτελεί ένδειξη του ενδιαφέροντος του ανακτόρου για την προσεκτική καταγραφή των σχετικών στοιχείων¹.

Οι πινακίδες Ta εμφανίζονται ως ένας κατάλογος αγγείων, επίπλων, σκευών θέρμανσης ενός πολυτελούς δωματίου υποδοχής ή τελετών ή ίσως ενός αποθηκευτικού χώρου για τα παραπάνω και το πλαίσιο και το λεξιλόγιο τους βρίσκει ένα αξιοσημείωτο παράλληλο στην ραψωδία τ' της Οδύσσειας (στίχοι 53-62).

Από τις πινακίδες της σειράς Ta, 3 περιέχουν καταγραφές αγγείων: οι Ta 641, 709 και 711.

Η Ta 641 καταγράφει 4 τρίποδες ti-ri-po-de *201^{VAS}, 3 qe-to, *203^{VAS} και 6 di-ra-e, *202^{VAS}. Η Ta 709, 3 pi-je-ra₃ *200^{VAS}, 2 pa-ko-to a-pe-te-me-ne *214^{VAS}, 1 po-ro-e-ke-te-ri-ja⁺ *228^{VAS} (προεκτηρία = συνδουλιστήρι για τη φωτιά ή κουτάλα;), 2 ti-ri-po-de *201^{VAS}, ενώ η Ta 711, 3 αγγεία που ονομάζονται qe-ra-na *204^{VAS}.

Το όλο πλαίσιο της σειράς, το γεγονός δηλαδή ότι περιλαμβάνει κυρίως πολυτελή αντικείμενα και ότι αναφέρεται μικρός αριθμός αγγείων συντείνει στο ότι πρόκειται για μεταλλικά αγγεία, πολυτελή, τα οποία προφανώς είχαν μια ιδιαίτερη χρήση από την επίλεκτη ομάδα (elite) του ανακτόρου, χρήση που

---

¹ C.W.Blegen: AE 1953/1954, σελ.57κ.ε / J.T.Hooker: *Εισαγωγή στη γραμμική Β*, Μ.Ι.Ε.Τ. 1996, σελ.207.

πρέπει να διερευνηθεί αν είναι λατρευτική ή είναι στα πλαίσια ενός τελετουργικού για την αναγόρευση ενός αξιωματούχου εντός του ανακτόρου. Πιθανότατα τα αγγεία αυτά ήταν μπρούντζινα, καθώς ο μπρούντζος ήταν ένα υλικό κατάλληλο για την κατασκευή κάθε τύπου αγγείων και βέβαια πιο φθηνός από το χρυσό ή τον άργυρο και ανθεκτικότερος του πηλού. Πάντως είναι δύσκολο να ξεχωρίσουμε το υλικό από το οποίο ήταν φτιαγμένα τα διάφορα αγγεία καθώς σπάνια σημειώνεται συνοδευτικά και η λέξη ή το ιδεόγραμμα που δηλώνει το μέταλλο-υλικό κατασκευής.

Τα αγγεία που καταγράφονται λοιπόν είναι: 6 τρίποδες ti-ri-ro-de *201^{VAS}, από τους οποίους οι 5 χαρακτηρίζονται ke-re-si-jo-we-ke(krēsiowergēs, κρησιοΦεργες), πιθανότατα "Κρητικής τεχνοτροπίας ή εργασίας", επίθετο που μαρτυρεί την ύπαρξη επαφών και ανταλλαγών ιδεών, τεχνιτών ή δώρων μεταξύ των "αυλών" των ανακτόρων. Πάντως οι δύο από αυτούς είναι φθαρμένοι, επομένως ατονεί η υπόθεση ότι πρόκειται για δώρα, εκτός βεβαίως αν έχουν φθαρεί από τη χρήση με το πέρασμα του χρόνου.

Οι τρίποδες είναι αγγεία που είχαν πολλαπλές χρήσεις και μια από αυτές ήταν και η λατρευτική. Ορισμένοι βρέθηκαν σε τάφους ως πολύτιμα κτερίσματα, ένας από το ανάκτορο της Ζάκρου φαίνεται ότι είχε χρησιμοποιηθεί σαν μαγειρική χύτρα, άλλος από την έπαυλη της Αγίας Τριάδος βρέθηκε σε χώρο που πιθανώς ήταν λουτρό.² Στα ομηρικά έπη, σχεδόν πάντα, θεωρούνται πολύτιμα αντικείμενα και κυρίως δίδονται ως δώρα ή έπαθλα, ενίοτε χρησιμοποιούνται ως σκεύη για το ζέσταμα νερού.

Στις πινακίδες της σειράς Τα διακρίνονται βάσει των ιδεογραμμάτων δυο διαφορετικοί τύποι τριπόδων: ο ημισφαιρικός, που πιστοποιείται στην Τα 641.

---

² Κ. Μαυριγιαννάκη: «Οι πινακίδες Τα της Πύλου και οι τριποδικοί λέβητες». *Πεπραγμένα του Δ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, 1981, σελ. 332.

1B (και που περιγράφεται με τους όρους e-me ro-de o-wo-we, «με ένα πόδι και μία λαβή»), υπάρχει και στην γραμμική Α' σε ιδεόγραμμα από την πινακίδα HT 31 και σε δισκία χαραγμένα με γραμμική Α από τα Χανιά, χρονολογούμενα ήδη στην ΥΜ Ι³ και είναι εντυπωσιακό το ότι διασώζεται ο ίδιος και στα αρχεία γραμμικής Β' της Πύλου και ο δεύτερος είναι ο κυλινδρικός τρίποδικός λέβητας, που είναι αυτός που χαρακτηρίζεται ως ke-re-si-jo we-ke και είναι χαρακτηριστικό ότι αρχαιολογικά αυτός ο τύπος είναι διαδεδομένος στην Κρήτη, ενώ απουσιάζει από την ηπειρωτική Ελλάδα. Οι κυλινδρικοί τρίποδες σταμάτησαν να κατασκευάζονται μετά την πρώιμη ΥΜ ΙΙΙ Α, εποχή που συμπίπτει με την καταστροφή του ανακτόρου της Κνωσού, γύρω στο 1375 π.Χ. (η καταστροφή του ανακτόρου σύμφωνα με άλλους ερευνητές συνέβη το 1425 π.Χ., ενώ έχουν προταθεί και υστερότερες χρονολογήσεις)⁴. Συνεπώς το ερώτημα που τίθεται είναι, πώς βρίσκονται οι τρίποδες αυτού του τύπου στα αρχεία της Πύλου; Ήταν δώρα ή κειμήλια που παρά τη φθορά τους στο πέρασμα των χρόνων καταγράφονταν λεπτομερώς και φυλάσσονταν επιμελώς; Αν ισχύει αυτό τότε έχουμε ένα επιχείρημα υπέρ της απόψεως ότι η σειρά Τα πρέπει να καταγράφει υλικό που σχετίζεται με κάποιο τελετουργικό.

Τα αγγεία αυτά έχουν τον "πρόγονό" τους στην HT 31 στην οποία πρέπει επίσης να είναι χάλκινα, αν δεχτούμε την άποψη του Y.Duhoux ότι η λέξη ru-

---

³ I. Παπαστόλου - L. Godart- J. P. Olivier: *Γραμμική Α' στο μινωικό αρχείο των Χανίων*, 1976, σελ. 128-135.

⁴ Το θέμα της χρονολόγησης της καταστροφής του ανακτόρου της Κνωσού απετέλεσε και συνεχίζει να αποτελεί πεδίο αντικρουόμενων επιστημονικών απόψεων. Ο A.Evans με βάση την ύπαρξη αγγείων του «ανακτορικού ρυθμού» χρονολόγησε την καταστροφή του ανακτόρου περίπου το 1425 π.Χ. Ο M. Porpham κατέβασε τη χρονολογία καταστροφής στο 1375 π.Χ. Ο E.Hallager βασιζόμενος στα θραύσματα μετανακτορικής αγγειοπλαστικής χρονολογεί την καταστροφή γύρω στο 1250 π.Χ. Ο L.Palmer θέλοντας να εναρμονίσει τα δεδομένα των γραπτών πινακίδων της Κνωσού με τα δεδομένα της ηπειρωτικής Ελλάδος τοποθετεί την πυρκαγιά που τις έψησε στο τέλος του 13^{ου} αιώνα.

κο που συνοδεύει το ιδεόγραμμα LA 545 ίσως είναι ένδειξη ύλης και συγκεκριμένα η ονομασία του χαλκού.⁵

Επίσης καταγράφονται στην αρχή ήδη της σειράς, 3 αγγεία που ονομάζονται qe-ra-na *204^{VAS} (g^welana?/ «αγγείο για το λουτρό», πβ.βαλανε ον, βαλανεύς) στην Ta 711.2.3. Το υλικό δεν υποδεικνύεται αλλά ήταν πιθανώς από χαλκό. Ο Higgins πάντως θεωρεί ότι ήταν από χρυσό ή ασήμι καθώς είναι πιο εύκολο να δουλευτούν οι ανάγλυφες σκηνές(που από το κείμενο συνάγεται ότι είχαν) από ότι αν ήταν κατασκευασμένες από χαλκό⁶. Φέρουν διακόσμηση που χαρακτηρίζεται με τα επίθετα wa-na-se-wi-ja, «διακοσμημένες με θεές» (βέβαια θα είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον αν σημαίνει «προορισμένες στις θεές» ή «που ανήκουν σε μια βασίλισσα / θεότητα» ή ίσως «ανακτορικής τεχνοτροπίας» καθώς θα έδειχνε την ιδιοκτησία ή τον προορισμό των αγγείων αυτών), qo-u-ka-ra, «με ένα βουκράνιο», ko-ki-re-ja «διακοσμημένη με κογχύλια, ku-na-ja, γυναία, «για χρήση γυναικών» ή «διακοσμημένη με εικόνες γυναικών», to-qi-de-we-sa, «διακοσμημένη με μοτίβο σπειροειδές» κ.τ.λ.

Από το ιδεόγραμμα προκύπτει ότι πρόκειται για πρόχου (J.Chadwick 1973, υδρία ή οινοχόη) με κυλινδρικό λαιμό, με προεξέχουσα προχοή, ευρείς ώμους και επίπεδη βάση. Ο L.Palmer επισήμανε ότι η qe-ra-na καταλαμβάνει την πρώτη θέση αυτού του καταλόγου, διότι κατέχει εξέχουσα θέση ως αγγείο σε λατρευτικό επίπεδο (σε σπονδές) και η χρήση της αυτή πιστοποιείται και στη μινωική εποχή.⁷ Ο S.Hiller θεωρεί επίσης, ότι πρόκειται για αγγεία σπονδών

⁵ Y. Duhoux: "Un inventaire linéaire A de vases", *MINOS* 35-36 (2000-2001), σελ. 43.

⁶ B. Higgins: "The archaeological background to the furniture Tablets from Pylos", *B.I.C.S.* 3 (1956), σελ. 42.

⁷ L.R.Palmer :*Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.354

και λατρευτικής χρήσης.⁸ Δεδομένου ότι ο γραφεύς αισθανόταν την ανάγκη να καταγράψει πρώτα τα εν λόγω αγγεία και να περιγράψει αναλυτικά τη διακόσμηση που έφεραν, πρέπει να πρόκειται για πολυτελή αγγεία.

Επίσης στην Ta 641 πέρα από τρίποδες καταγράφονται και 3 qe-to, *203^{VAS} και 6 di-ra-e, *202^{VAS}. Τα αγγεία qe-to ετυμολογικά ίσως συνδέονται και αποτελούν "πρόγονο" του κλασικού ονόματος πίθος (k^wethoi, πίθοι). Με βάση το γεγονός ότι καταγράφονται μεταξύ χάλκινων τριπόδων και χάλκινων di-ra αλλά και το γενικότερο πλαίσιο της σειράς, θα έπρεπε να είναι χάλκινα και αυτά. Πρόκειται για ένα αγγείο με επίπεδο πυθμένα, σώμα με γωνιώδεις ώμους όπου υπάρχουν 2 κάθετες (J.Chadwick 1973, οριζόντιες) λαβές, επίσης έχει κυλινδρικό λαιμό αλλά θα ήταν λογικά αγγείο μικρότερο από τον πίθο.⁹

Τα αγγεία di-ra,(dípas, δίπας, πβ. ομηρ. δέπας) στη συγκεκριμένη πινακίδα όχι μόνον λόγω του πλαισίου αλλά και εξαιτίας του μικρού αριθμού τους ήταν πιθανώς χάλκινα. Όλα τα di-ra-e έχουν έναν κυλινδρικό λαιμό με "ώμους" που τονίζονται και σώμα που στενεύει προς τα κάτω. Ορισμένα δεν έχουν λαβές (a-no-we / anōwes/ ν *Φεζ*, «χωρίς λαβές», με διαφορετική ορθογραφία στην KN K 875.6 δηλαδή a-no-wo-to), άλλα έχουν τρεις λαβές (ti-ri-jo-we / triōwes/ τρι *Φεζ*, «τρίωτο») και άλλα τέσσερις (qe-to-ro-we / k^wetrōwes/ τετρ *Φεζ*, «τετράωτο»)¹⁰ αλλά καταγράφονται και κάποια με δύο λαβές, στην Κνωσό, στην K 740. Η λεκτική ταύτιση του di-ra με το ομηρικό δέπας είναι πολύ πιθανή. Φαίνεται ωστόσο ότι υπάρχει αξιοσημείωτη διαφορά στη σημασία καθώς το δέπας χαρακτηρίζει ένα κύπελλο πόσεως, ενώ στη

⁸ S. Hiller: "Beinhaltet die Ta- Serie ein Kultinventar?", *EIRENE* 9, 1971, σελ. 74

⁹ F.Vandenabeele – J.P.Olivier: *Les idéogrammes archéologiques du linéaire B*, Paris, 1979, σελ. 239-240.

¹⁰ F.Vandenabeele – J.P.Olivier: *Les idéogrammes archéologiques du linéaire B*, Paris, 1979, σελ. 235-238.

μυκηναϊκή εποχή το di-ra, δίπας, χαρακτηρίζει, όπως δείχνει το ιδεόγραμμα, ένα μεγαλύτερο αγγείο (κατά τον J.Chadwick 1973, μάλλον ήταν μεγάλες υδρίες) ακόμη και με τρεις ή τέσσερις λαβές, ενώ τα κύπελλα πόσεως έχουν το πολύ μία ή δύο λαβές¹¹. Μια ερμηνεία του J.Chadwick είναι, ότι το δίπας χρησιμοποιείτο για νερό πλύσεως παρά για πόσιμο αλλά η στενή βάση του και η παραλλαγή του χωρίς λαβές υποδεικνύουν ότι θα ήταν αρκετά μικρό για κάτι τέτοιο¹². Ο R.Collinge θεωρεί ότι πρόκειται για κάποιο μεγάλο κάδο (vat) ή αποθηκευτικό πιθάρι.¹³ Το ιδεόγραμμα στην πινακίδα HT 31.3 της γραμμικής Α ίσως αποτελεί "πρόγονο" του ιδεογράμματος για το di-ra.

Η Ta 709 καταγράφει τρεις ri-je-ra₃ *200^{VAS} (rhijelai / πβ. κλασ. φιάλη). Με βάση τη μορφή του ιδεογράμματος, το πλαίσιο καταγραφής και τον μικρό αριθμό τους τα αγγεία αυτά πρέπει να ήταν μεταλλικά. Στην κλασική εποχή η φιάλη ήταν αγγείο πόσεως. Στον Όμηρο (Ιλ. Ψ, στιχ. 270) και στη μυκηναϊκή εποχή πρόκειται για ένα πολύ μεγαλύτερο αγγείο προορισμένο και για τη φωτιά (επίμηκες, ρηχό για να εκτίθεται μεγάλη περιοχή στη φωτιά, με υψηλές κινητές λαβές για ανάρτηση, ίσως βραστήρας ή λέβης (boiling-pan). Στις πινακίδες πρόκειται για αγγείο με σώμα τροπιδωτό, το χείλος του είναι υπερυψωμένο, και φέρει δυο μεγάλες λαβές. Είχε βάση χωρίς να πρόκειται απαραίτητα για πόδι.¹⁴ Ενδεικτικό του ότι πρόκειται για πολύτιμα αγγεία είναι το γεγονός ότι περιγράφεται η διακόσμηση που φέρουν. Χαρακτηρίζονται to-qi-de-ja, που πιθανώς σημαίνει «διακοσμημένα με σπείρες». Και στην περίπτωση αυτή έχουμε πιθανώς αγγεία σπονδών και λατρευτικής χρήσης.

¹¹ A.Heubeck: *Aus der Welt der frühgriechischen Tafeln*, Göttingen, 1966, σελ.90.

¹² M.Ventris – J.Chadwick: *Documents in Mycenaean Greek*², Cambridge, 1973, σελ.327.

¹³ N.R.Collinge: «Mycenaean di-ra και δέπας», *B.I.C.S.* 4, 1957, σελ.55-59.

¹⁴ F.Vandenabeele – J.P.Olivier: *Les idéogrammes archéologiques du linéaire B*, Paris, 1979, σελ.235-238.

Στην Ta 709 καταγράφονται επίσης 2 ra-ko-to a-re-te-me-ne, *214^{VAS} και 1 ro-ro-e-ke-te-ri-ja *228^{VAS}. Ra-ko-to (phaktō/ φάκτω/ δυικός του φάκται) το όνομα ενός μεγάλου αγγείου (φάκτον. μέτρον παρά ρκάσι, κοτ λαι πτικάί τρεῖς: Lexicon Cyrilli / σύχιος, φάκται. ληνοί, σιπύαι, πύελοι), το a-re-te-me-ne (aruthmene? / ίσως πύθμενε, «χωρίς βάση», αν και το αναμενόμενο γλωσσολογικά θα ήταν να είχαμε ru αντί για re). Έχει ένα λαιμό ή χείλος κυλινδρικό με ώμους που τονίζονται και σχήμα το οποίο στενεύει προς τα κάτω, ένα είδος κρατήρα, όπου βυθιζόταν το σκεύος άντλησης.¹⁵ Ο Palmer το θεωρεί αποθηκευτικό αγγείο ή αγγείο μαγειρέματος¹⁶, ενώ η D.H.F.Gray πιστεύει ότι το ιδεόγραμμα για το αγγείο αυτό μπορεί να πηγαίνει πίσω, στη γραμμική Α'.¹⁷

Ο S.Hiller εξάλλου πιστεύει ότι οι 3 ri-je-ra₃, οι 2 ra-ko-to a-re-te-me-ne και η 1 ro-ro-e-ke-te-ri-ja είχαν μια λειτουργική αλληλεξάρτηση, δηλαδή οι τρεις ri-je-ra₃ περιείχαν υγρά και από αυτές με το σκεύος άντλησης -το οποίο ήταν ένας ημισφαιρικός κύαθος με μια οριζόντια μακριά λαβή- που κατά πάσα πιθανότητα ήταν μεταλλικό (ro-ro-e-ke-te-ri-ja, προελκτηρία κατά τον Palmer, προεκχυτηρία κατά τον Petrusěvski), μετακενωνόταν το περιεχόμενο σε αγγεία που πρέπει κατά τον συγγραφέα να ήταν τα 6 ko-te-ri-ja (khō(s)stēria(i), ονομαστική πληθ. ουδ. ή θηλ. χωστήρια ή χωστηρίαί, αγγεία για υγρά). Το όλο σύνολο πιστεύει ότι εντάσσεται σε λατρευτικά πλαίσια, και σχετίζεται με σπονδές.¹⁸ Υπάρχουν ωστόσο και άλλες ερμηνείες, όπως αυτή

---

¹⁵ F. Vandenabeele -J.P.Olivier: *Les idéogrammes archéologiques du linéaire B*, Paris, 1979, σελ.240-241.

¹⁶ L.R.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.342 και *MINOS 5* (1957) "A Mycenaean Tomb Inventory", σελ. 81.

¹⁷ D. H. F. Gray: "Linear B and Archaeology", *B.I.C.S.* 6, 1959, σελ. 51-52.

¹⁸ S. Hiller: "Beinhaltet die Ta Serie ein kultinventar? *EIRENE* 9, 1971, σελ.74-75.

του J.Chadwick, ο οποίος θεωρεί ότι η ro-ro-e-ke-te-ri-ja (*προ κτηρία*) είναι συνδουλιστήρι για τη φωτιά.¹⁹

Αν θεωρήσουμε και τα ko-te-ri-ja και ro-ro-e-ke-te-ri-ja ως είδη αγγείων, καταγράφουμε συνολικά στη σειρά Τα τουλάχιστον 30 αγγεία (δεδομένου ότι δεν γνωρίζουμε αν η σειρά είναι πλήρης). Είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι, αν όχι όλα, η συντριπτική πλειονότητα των αγγείων που καταγράφονται στη σειρά είναι μεταλλικά και πολύτιμα, προορισμένα για ιδιαίτερη χρήση από την ανακτορική επίλεκτη ομάδα. Η χρήση αυτή μπορεί να είναι λατρευτική ή να συνδυάζεται με την αναγόρευση ενός μέλους της επίλεκτης ομάδας αυτής στο αξίωμα του da-mo-ko-ro²⁰. Η παρουσία πολλών αγγείων που σχετίζονται με την τροφοπαραγωγή ή με τη μεταφορά και την κένωση υγρών ευνοεί την ερμηνεία για κάποιο τελετουργικό που περιελάμβανε συμπόσιο και σπονδές στα πλαίσια της αναγόρευσης αξιωματούχου ως da-mo-ko-ro.

Σημαντική επίσης σειρά καταγραφής αγγείων από την Πύλο είναι και η Tn, που αποτελείται από δύο εξέχουσας σημασίας πινακίδες, την Tn 316 και την Tn 996.

Η Tn 316 είναι πινακίδα που φέρει ίχνη πολλαπλής επεξεργασίας και είναι γραμμένη και στις δύο πλευρές. Ο J.Chadwick θεωρεί ότι είναι κείμενο γραμμένο με βιασύνη, πριν από την πτώση του ανακτόρου, ενώ άλλοι ότι γράφτηκε σε δυο διαφορετικές φάσεις ή ότι καταγράφηκε την ώρα της τέλεσης μιας τελετουργίας. Πρόκειται για ένα θρησκευτικό κείμενο που καταγράφει 13 συνολικά χρυσά αγγεία και δίνει πληροφορίες για την οργάνωση των ιερών που αναφέρονται. Γνωρίζουμε με βεβαιότητα ότι είναι χρυσά διότι πριν το

---

¹⁹ J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, Αθήνα, 1997, σελ.292-293.

²⁰ Ο da-mo-ko-ro ήταν σημαντικότερος αξιωματούχος του διοικητικού συστήματος και οι ερμηνείες για την ακριβή φύση του λειτουργημάτων του θα παρουσιασθούν στο δεύτερο επίμετρο της εργασίας.

ιδεόγραμμα του αγγείου υπάρχει κάθε φορά αυτό του χρυσού (AUR). Τα 13 αυτά αγγεία είναι 8 *213^{VAS}, 3 *215^{VAS}, 2 *216^{VAS}.

Το *213^{VAS} φέρει το όνομα ι-ρο-νο, *πνοι*, ονομαστική πληθ.της λέξεως *πνός*. Το ιδεόγραμμα απεικονίζει ένα ρηχό, ανοιχτό πιάτο ή ημισφαιρικό κύαθο που τοποθετείτο στη φωτιά. Η κλασσική λέξη *πνός* σημαίνει «πήλινο πιάτο στο οποίο ψηνόταν τροφή». Η λέξη μαρτυρείται και στην Κνωσό (Uc 160.3) εκφράζοντας πιθανότατα το ίδιο αγγείο. Στην Πύλο τα αγγεία αυτά είναι πάντως χρυσά και αποτελούν προσφορές σε θεότητες.²¹ Στην Κνωσό, όπου συναντώνται επίσης, είναι κυρίως πήλινα.

Το *215^{VAS} είναι αγγείο που πιστοποιείται μόνο στην Πύλο και φαίνεται ότι ήταν πάντα χρυσό. Πρόκειται για μια φιάλη με τοιχώματα που καμπυλούνται προς το εσωτερικό, με ένα σχετικά υψηλό πόδι, λεπτό, που πλαταίνει προς τα κάτω και φέρει δυο λαβές. Αρχαιολογικώς, έχουν πιστοποιηθεί και κεραμικά τέτοια αγγεία.²²

Το *216^{VAS} είναι αγγείο το οποίο στην Tη 316 5.7 τουλάχιστον, καταγράφεται ως χρυσό. Πρόκειται για μια κύλικα σε σχήμα δισκοπότηρου, με πόδι που πλαταίνει προς τα κάτω. Αρχαιολογικά, τέτοια αγγεία έχουν βρεθεί μεταλλικά, λίθινα και πήλινα και έχουν πιθανώς μινωική προέλευση.²³

Εν κατακλείδι, στην Tη 316 καταγράφονται πολύτιμα αγγεία από χρυσό, τα οποία αναμφίβολα αποτελούν θρησκευτικές προσφορές και αναδεικνύουν την ιδιαιτερότητα της περιοχής *pa-ki-ja-na* ως θρησκευτικού κέντρου του

---

²¹ F.Vandenabeele- J.P.Olivier: *Les idéogrammes archéologiques du linéaire B*, Paris, 1979, σελ.183-184.

²² F.Vandenabeele- J.P.Olivier: *Les idéogrammes archéologiques du linéaire B*, Paris, 1979, σελ.210-212.

²³ D.Anderson: "Mycenaean vessels terms", *MINOS* 29-30 (1994-1995) σελ. 315.

βασιλείου πολύ κοντά στην Πύλο και της οποίας η σχέση με την κεντρική εξουσία χρειάζεται περαιτέρω διερεύνηση.²⁴

Η άλλη σημαντική πινακίδα της σειράς είναι η Tη 996 που καταγράφει συνολικά 23 αγγεία και ίσως 2 λουτήρες. Αναλυτικά περιέχονται: 7 *205^{VAS}, 1 *206^{VAS}, 4 *208^{VAS}, 2 *209^{VAS}, 3 *212^{VAS}, 3 *219^{VAS}, 3 *250^{VAS}.

Στην Tη 996 καταγράφονται λοιπόν 7 *205^{VAS}, a-te-we (ονομ. πληθ. λέξεως σε -εύς), που σύμφωνα με το ιδεόγραμμα του χαλκού, το οποίο προηγείται του ιδεογράμματος του αγγείου, πρέπει να είναι χάλκινα. Μοιάζει να είναι ένα είδος πρόχου με κυλινδρικό λαιμό που ανοίγει προς τα πάνω. Το σώμα στενεύει προς τα κάτω και καταλήγει σε μια επίπεδη βάση, ενώ φέρει μια λαβή από το χείλος στον ώμο.²⁵

Επίσης αναφέρεται 1 *206^{VAS}, ka-ti (kāthis/ κηθίς. σύχιος. ρκάδ. κάθιδοι δρία).²⁶ Πρόκειται για μια υδρία με κυλινδρικό λαιμό που ανοίγει προς τα πάνω, με σώμα ωοειδές και επίπεδη βάση. Φέρει τρεις λαβές, δύο στους ώμους και μια από το χείλος στον ώμο. Για το υλικό κατασκευής δεν είμαστε σίγουροι (είναι πιθανώς πήλινη). Είναι σημαντικό ότι στην γραμμική Α', στην HT 63 a.1, διαβάζεται η λέξη ka-ti και πιθανώς δηλώνεται το ίδιο αγγείο όπως στην γραμμική Β.²⁷

Καταγράφονται ακόμη 4 *208^{VAS}, 1 χρυσό και 3 χάλκινα. Πρόκειται για φιάλη (ρηχό κύπελλο) χωρίς λαβές, με βάση και προεξέχον χείλος. Το όνομα του αγγείου είναι πιθανώς η λέξη που προηγείται δηλαδή ro-ka-ta-ma (αν και ο J.Chadwick, θεωρεί ότι η λέξη ro-ka-ta-ma είναι μια γενική περιγραφή των

²⁴ Η περιοχή ra-ki-ja-na θεωρείται το θρησκευτικό κέντρο της Πύλου και για τη σημασία της θα αναφερθούμε εκτενέστερα στη συνέχεια της εργασίας.

²⁵ F.Vandenabeele – J.P.Olivier: *Les idéogrammes archéologiques du linéaire B*, Paris, 1979, σελ.252.

²⁶ M.Ventris – J.Chadwick: *Documents in Myc. Greek*², Cambridge, 1973, σελ.327.

²⁷ G.Neumann: “Weitere mykenische und minoische Gefässnamen”, *GLOTTA* 1960-1961, σελ.175.

πολύτιμων αγγείων που περιέχει η Τη 996 και ότι ο ομηρικός λέβης είναι ένα πιθανό ελληνικό όνομα για το αγγείο αυτό).²⁸

Πολύ σημαντικά εξάλλου είναι τα αγγεία που περιγράφονται με το ιδεόγραμμα *209^{VAS} και τα οποία χαρακτηρίζονται με το όνομα a-ro-re-we (amphorēwes/ *μφορ ρεσ*, πβ κλασ. *μφορε ς*. Με την ίδια ορθογραφία ο όρος συναντάται και στις Μυκήνες: a-ro-re-we, *μφορ ρεσ*, ενώ στην Κνωσό βρίσκουμε τον τύπο a-ri-ro-re-we/ amphiphorēwes/ *μφιφορ ρεσ*). Πρόκειται για ένα είδος αγγείου που μπορεί να είναι μεταλλικό αλλά και κεραμικό. Έτσι, στην Κνωσό που συναντάται σε μεγάλες ποσότητες στη σειρά Gg και συχνά συνδέεται με την προσφορά μελιού σε θεότητες (όπου αναφέρεται το περιεχόμενό τους συμβαίνει αυτό να είναι πάντα μέλι), πρέπει να ήταν κυρίως κεραμικοί (μολονότι το μέταλλο πουθενά δεν αναφέρεται με σαφήνεια). Αυτά τα αγγεία έχουν λαιμό πιο ψηλό παρά πλατύ, δύο κάθετες λαβές από το χείλος στον ώμο, σώμα που στενεύει προς τα κάτω και μια επίπεδη βάση. Πρόκειται για ένα τύπο αγγείου με ευρεία χρήση στον μυκηναϊκό κόσμο, αφού επιγραφικά μαρτυρείται στα τρία από τα τέσσερα σημαντικά μυκηναϊκά ανάκτορα (Κνωσού, Πύλου, Μυκηνών).²⁹ Πάντως είναι ένα αγγείο που μπορεί να χρησιμεύσει για την αποθήκευση τόσο υγρών όσο και στερεών προϊόντων και έτσι εντυπωσιάζουν οι μικροί αριθμοί που καταγράφονται στην Πύλο και στις Μυκήνες (μόνον από 2 σε κάθε θέση). Αντιθέτως οι αριθμοί είναι ιδιαίτερα υψηλοί στην Κνωσό (πινακίδες καταγράφουν από 1 έως 542 τέτοια αγγεία και συνολικά πάνω από 1000).

---

²⁸ M.Ventris- J.Chadwick: *Documents in Myc. Greek*², Cambridge, 1973, σελ.327.

²⁹ F.Vandenabeele – J.P.Olivier : *Les idéogrammes archéologiques du linéaire B*, Paris, 1979, σελ.257-262.

Καταγράφονται επίσης 3 *212^{VAS}, τα οποία πιστοποιούνται και στην Κνωσό και μάλιστα στην παραλλαγή *212^{VAS} +U. Ονομάζονται u-do-ro (ονομαστική πληθ. της λέξεως *δρος*). Από την εξέταση του ιδεογράμματος προκύπτει ότι είναι ένα αγγείο, σχήματος κάδου, με δυο κάθετες λαβές στα τοιχώματα (από τις ΚΝ Κ 774 και 877 προκύπτει παραλλαγή χωρίς λαβές). Το πλησιέστερο αρχαιολογικό παράλληλο αυτού του αγγείου προέρχεται από τη σαρκοφάγο της Αγίας Τριάδας, όπου στην εικόνα που αναπαρίσταται φαίνεται ότι σε αυτό το αγγείο "συλλεγόταν" το αίμα του θυσιασμένου ταύρου.

Στην πραγματικότητα μπορούμε να θεωρήσουμε - και με βάση το όνομα - ότι σχετίζεται με μεταφορά ύδατος. Η Gray συγκρίνει τα αγγεία αυτά με τις μινωικές γλάστρες με τρυπημένο πυθμένα και θεωρεί ότι το ιδεόγραμμά τους έχει τον πρόγονό του στην γραμμική Α, και συγκεκριμένα στην ΗΤ 31 (2α/5α/5β/6) όπου συνολικά καταγράφονται 3.710 τέτοια αγγεία.³⁰

Στην Πύλο καταγράφονται μόνον αυτά τα τρία, ενώ στην Κνωσό οι αριθμοί είναι πολύ μεγαλύτεροι (24⁺, καθώς πολλοί αριθμοί που σχετίζονται με *212^{VAS} έχουν χαθεί). Πιθανότατα ήταν κεραμικά αγγεία (αφού στην Τη 996 βρίσκονται μεταξύ αγγείων που είναι συνήθως κεραμικά πχ αμφορείς).

Στην Τη 996 καταγράφονται επίσης 3 *219^{VAS}, αγγεία που ομοιάζουν πολύ με το *200^{VAS} και κατά το όνομα (ri-a₂-ra/ phi(h)alai, φιάλαι, πβ. κλασ. *φιάλη* / ri-je-ra₃, rhijelai, πβ. κλασ. *φιέλη*) και στο σχήμα (οι τυχόν διαφορές ίσως να οφείλονται στο ότι το *200^{VAS} μοιάζει να είναι μεταλλικό, ενώ το *219^{VAS} είναι πιθανώς πήλινο, αφού στην Τη 996, όταν τα αγγεία είναι μεταλλικά, αυτό υποδεικνύεται από το αντίστοιχο ιδεόγραμμα). Πάντως είναι αγγεία που πιστοποιούνται μόνο στην Πύλο και θα πρέπει να προορίζονταν για "έκθεση"

---

³⁰ B.H.F.Gray: "Linear B and archeology", *B.I.C.S* 6, 1959, σελ.51.

στη φωτιά έχοντας πιθανώς λατρευτική χρήση. Είναι ένα είδος αγγείου πιο πλατύ παρά βαθύ, με δυο κάθετες λαβές που υπερβαίνουν το χείλος και τα ίσια τοιχώματα. Το ιδεόγραμμα της γραμμικής Α στην ΗΤ 39.4 αποτελεί πιθανώς πρόγονο του *219^{VAS}.³¹ Είναι αξιοσημείωτο ότι στην ΗΤ 39 καταγράφονται σε μεγάλες ποσότητες (100 [;]). Αν όντως αποτελεί "πρόγονο" του *219^{VAS} είναι ίσως τυχαίο ότι δεν υπάρχει αντίστοιχο ιδεόγραμμα γραμμικής Β από την Κνωσό.

Καταγράφονται 3 *250^{VAS}, χωρίς ονομασία, κυλινδρικά αγγεία με βάση τονισμένη, με δυο κάθετες λαβές στα τοιχώματα. Το ιδεόγραμμα μοιάζει με το *212^{VAS}, με τη διαφορά ότι η βάση είναι σαφώς πιο μικρή. Πιθανότατα ήταν μεταλλικά (ίσως διακρίνεται στην πινακίδα και το ιδεόγραμμα του χρυσού).³² Πιστοποιούνται μόνον στην Πύλο και στην Τη 996.

Τέλος καταγράφονται 2 [*225^{VAS}, re-wo-te-re-jo (lewotrej(j)oi ή lewotrej(j)ō, ονομαστική πληθυντικού ή δυικού αριθμού) a-te-re-e-te-jo (που σημαίνει ίσως ότι δεν είχαν οπή για να φεύγουν τα νερά) με άγνωστη προέλευση ονομασίας. Είναι λουτήρες με κάθετα τοιχώματα και με μια οριζόντια λαβή σε κάθε στενή πλευρά και στο ίδιο ύψος και πιθανώς μια λαβή στη μακριά πλευρά. Το ιδεόγραμμα του αγγείου μοιάζει με πήλινους λουτήρες που βρέθηκαν στο ανάκτορο της Κνωσού. Πιστοποιείται επιγραφικά μόνον στην Τη 996. Οι M.Ventris–J.Chadwick θεωρούν ότι λόγω του ιδεογράμματος του αγγείου ήταν πιθανώς μεταλλικοί, ενώ οι F.Vandenabeele–J.P.Olivier πιστεύουν ότι αφού απουσιάζει το ιδεόγραμμα που δηλώνει μέταλλο, πρέπει να ήταν πήλινοι.³³

---

³¹ F.Vandenabeele : “Les idéogrammes de Vases sur les tablettes en linéaire A de Haghia Triada et Phaistos”, *B.C.H.* 98 [: 1], 1974, σελ.7 και 10.

³² F.Vandenabeele –J.P.Olivier: *Les idéogrammes archéologiques du linéaire B*, Paris, 1979, σελ.194-195.

³³ F.Vandenabeele –J.P.Olivier : *Les idéogrammes archéologiques du linéaire B*, Paris, 1979, σελ.178-179. / M.Ventris- J.Chadwick : *Documents in Myc. Greek²*, Cambridge, 1973, σελ.339.

Η Tn 316 βρέθηκε στη μέση του Δωματίου 8 (που με το 7 συναποτελούν τα δωμάτια των αρχείων), και η Tn 996 στο δωμάτιο 20. Τα αγγεία που καταγράφουν στην πλειονότητά τους είναι μεταλλικά, στην Tn 316, 13 χρυσά αγγεία, στην Tn 996 τουλάχιστον 23 αγγεία και 2 λουτήρες από τα οποία 8 ή 9 μόνον είναι ίσως πήλινα και τα υπόλοιπα μεταλλικά, χάλκινα και χρυσά. Συνεπώς στη σειρά Tn (που αποτελείται από τις δύο αυτές πινακίδες) έχουμε κυρίως πολύτιμα αγγεία που εντοπίζονται στην Tn 316 σε πλαίσιο θρησκευτικών προσφορών και στην Tn 996 στο πλαίσιο κάποιου τελετουργικού, πιθανώς θρησκευτικού. Η Tn 316 έχει συγκριθεί με το χεττιτικό κείμενο KUB 54.36, που καταγράφει χρυσά και ασημένια αγγεία τελετουργικής χρήσεως και τα οποία προορίζονταν για τις θεότητες του χεττιτικού πανθέου. Ορισμένοι τύποι αγγείων φαίνεται ότι σχετίζονταν με συγκεκριμένες θεότητες³⁴. Η Tn 996 θα μπορούσε να αντιπροσωπεύει μια παράδοση αγαθών στο ανάκτορο.

Στην Πύλο επίσης, υπάρχει στην Un 2.4 που έχει γραφεί από τον γραφέα 1 και η οποία βρέθηκε στο δωμάτιο 8, το ιδεόγραμμα *132, που μοιάζει με ένα αμφοροειδές αγγείο και με το ιδεόγραμμα *209^{VAS}. Η ονομασία του είναι άγνωστη, καθώς και το υλικό κατασκευής. Έχει μορφή κάλυκα/δισκοπότηρου με γωνιώδεις ώμους, κοιλιά που στενεύει προς τα κάτω και επίπεδη βάση.³⁵ Πρέπει να πρόκειται για αγγείο, που εντάσσεται, στη συγκεκριμένη πινακίδα, σε πλαίσιο προσφορών μαζί με άλλα προϊόντα, κυρίως εδώδιμα (κριθάρι, ελιές, μέλι, οικόσιτα ζώα, κρασί) αλλά και του *146 που είναι κάποιο είδος

---

³⁴ F.Blakolmer : “ Minoisch-mykenische Prozessionfresken: Überlegungen zu den dargestellten und den nicht dargestellten Gaben” , στο *KEIMELION*, 2005, σελ.46-47.

³⁵ F.Vandenabeele -J.P.Olivier: *Les idéogrammes archéologiques du linéaire B*, Paris, 1979, σελ.263-264.

υφάσματος. Το αγγείο αυτό, δεν μπορούμε με βεβαιότητα να διαπιστώσουμε τι προϊόντα περιείχε.³⁶

Ακόμη στην Πύλο καταγράφονται και 38 ka-ra-re-we *210^{VAS}, ψευδόστομοι αμφορείς που καταγράφονται σε πολύ μεγαλύτερες ποσότητες στην Κνωσό και ως εκ τούτου θα αναλυθούν κατά την παρουσίαση των αγγείων στις πινακίδες της Κνωσού. Στην Fr 1184 της Πύλου, όπου πιστοποιούνται, έχουν σχέση με την παραγωγή ελαιόλαδου, καθώς φαίνεται ότι περιείχαν ποσότητες του προϊόντος αυτού και θα λέγαμε ότι είναι η μοναδική ή τουλάχιστον η πιο ουσιαστική πιστοποίηση της ύπαρξης αγγείων για χρηστικούς λόγους στην αγροτική-βιοτεχνική παραγωγή δηλαδή στην αποθήκευση και μεταφορά ελαιόλαδου (ή ίσως αρωματικών ελαίων). Λόγω του μεγάλου αριθμού και της λειτουργίας τους τα αγγεία αυτά ήταν πιθανότατα πήλινα.

Επίσης, στην PY Vn 19 καταγράφονται sa-ri-de, όρος που ίσως δηλώνει αγγεία, τα οποία συναντώνται κυρίως στις Μυκήνες και για το λόγο αυτό θα παρουσιασθούν κατά την ανάλυση των αγγείων στις Μυκήνες.³⁷

Η Vn 130 προσφέρει περαιτέρω στοιχεία για τη λειτουργία μεσσηνιακών εργαστηρίων κεραμικής. Σε αυτήν καταγράφεται η λέξη a-ke-a₂ (angeha, ίσως γγεα, πβ. κλασ. γγε α). Η λέξη *34-to-ri που υπάρχει επίσης στην πινακίδα αυτή, για κάποιους δηλώνει αγγεία για την παρασκευή αρωμάτων και για άλλους μαγειρικά αγγεία. Οι περισσότερες περιοχές εισέφεραν μεταξύ 3 και 9 κεραμικών σκευών, η περιοχή ro-u-so 24 αγγεία χωρίς να εμπλέκεται το όνομα κάποιου προσώπου με αυτά, ενώ πολλές περιοχές παρέχουν μόνο

---

³⁶ Η σειρά Un αποτελείται από σελιδόσχημες πινακίδες που χαρακτηρίζονται από την παρουσία πολλών διαφορετικών ιδεογραμμάτων. Οι περισσότερες βρέθηκαν στο αρχαικό δωμάτιο 8(οι 1314-1322 βρέθηκαν στο δωμάτιο 99) και έχουν γραφεί από διάφορους γραφείς .Στη σειρά καταγράφονται ποικίλλα προϊόντα.

³⁷ Η σειρά Vn αποτελείται από σελιδόσχημες πινακίδες που οι περισσότερες βρέθηκαν στο δωμάτιο αρχείων 8(η 1339[+]1456 βρέθηκε στο δωμάτιο 99 και η 851 στο Χάσμα)και έχουν γραφεί από διάφορους γραφείς . Η σειρά χαρακτηρίζεται από την απουσία ιδεογραμμάτων.

ένα. Γιατί κάποιοι εισέφεραν πολλά αγγεία και κάποιοι μόνον ένα; Η H.J.Morris (1986) θεωρεί ότι η πινακίδα καταγράφει τη συλλογή αγγείων από περιφερειακά εργαστήρια που κάποια ήταν μεγαλύτερα και ως εκ τούτου εισέφεραν περισσότερα. Αν τα κεραμικά αποτελούσαν φορολογική εισφορά τότε οι διαφορετικοί αριθμοί θα είχαν να κάνουν με τις παραγωγικές δυνατότητες των περιοχών και όχι την ικανότητα εργαστηρίων. Ίσως αποτελούσαν την εκπλήρωση “συμβολαίων” που διαπραγματευόταν το ανάκτορο με τον ke-sa-do-ro(Κέσσανδρο?), διοικητικό υπάλληλο το όνομα του οποίου καταγράφεται στην πινακίδα. Σύμφωνα με την άποψη της M.Galaty οι αριθμοί αυτοί εξηγούνται, αν τα κεραμικά αυτά αντιπροσώπευαν κάποιο είδος «παραχώρησης άδειας εργασίας», που πλήρωναν οι κεραμείς στο ανάκτορο ως αντάλλαγμα για το δικαίωμα να φτιάχνουν και να πωλούν κεραμικά. Το ανάκτορο θα κάλυπτε τις ανάγκες του για έναν ειδικό τύπο κεραμικών και ταυτοχρόνως θα ασκούσε κάποιον έλεγχο στα περιφερειακά εργαστήρια. Ίσως ο Κέσσανδρος δεν ταξίδευε ο ίδιος σε αυτές τις περιοχές για να συλλέξει τα κεραμικά αλλά αυτά παραδίδονταν σε αυτόν. Πινακίδες όπως η Vn 130 (ή ακόμη και η Tn 996) πιθανώς καταγράφουν ασυνήθιστες οικονομικές συναλλαγές με τις οποίες καλύπτονταν προσωρινές ανάγκες.³⁸

Συμπεράσματα για την αγγειοπλαστική παραγωγή στην Πύλο -

Αναφορές στους ke-ra-me-we.

Από ό,τι διαπιστώνεται από την εξέταση των δεδομένων που αφορούν σε αγγεία, στο ανάκτορο της Πύλου υπάρχει μια σαφής κυριαρχία της

---

³⁸ M.L.Galaty: “Nestor’s winecups: pots”, *Paper given at 100th Annual Meeting of the Archaeological Institute of America*, Washington, 1998, σελ.78-80.

καταγραφής αγγείων πολυτίμων, κυρίως μεταλλικών που τα χρησιμοποιούσε η ανακτορική επίλεκτη ομάδα για τα τελετουργικά δρώμενα στο ανάκτορο ή για την εκπλήρωση των θρησκευτικών «υποχρεώσεων» της και που ίσως αποτελούσαν ένα είδος θησαυρού.

Πάντως οι 38 ka-ra-re-we,*210^{VAS} οι οποίοι καταγράφονται, υποδεικνύουν ενδιαφέρον και για πιο μαζική παραγωγή κεραμικών με πρακτική και περισσότερο καθημερινή χρήση. Βέβαια σε σχέση με τις λίγες πινακίδες που καταγράφουν αγγεία, εντυπωσιάζει η πληθώρα ιδεογραμμάτων και συνεπώς τύπων αγγείων που περιγράφονται. Αυτό δείχνει ότι υπήρχε μια μεγάλη εξειδίκευση στην παραγωγή κεραμικών αλλά και στη μεταλλοτεχνία (αφού οι περισσότεροι τύποι είναι μεταλλικοί) και πρέπει επίσης να υπήρχε μια σημαντική τέτοια βιοτεχνική παραγωγή, για την οποία δυστυχώς δεν έχουμε σαφή στοιχεία, καθώς απουσιάζουν ασφαλείς αναφορές σε πρόσωπα ή κοινότητες (χωριά) που σχετίζονται με τη βιοτεχνία αυτή. Σίγουρα πάντως το ανάκτορο χρειαζόταν μεγάλες ποσότητες αγγείων, που χρησιμοποιούνταν στην τέλεση θρησκευτικών αλλά και κοσμικών τελετουργιών και εκδηλώσεων. Χημικά και πετρογραφικά δεδομένα υποδεικνύουν, κατά την εκτίμηση της M.Galaty, την ύπαρξη στην ΥΕ IIIB Πύλο, τουλάχιστον δύο διαφορετικών τρόπων κεραμικής παραγωγής που λειτουργούσε σε διαφορετικά επίπεδα παραγωγικότητας. Κάποιοι τύποι κεραμικών κατασκευάζονταν στο πλαίσιο μικρών εργαστηρίων, ενώ άλλοι υποδεικνύουν πιο συγκεντρωτική και συνεπώς περισσότερο εμπορευματική παραγωγή. Στην Πύλο το κράτος δεν φαίνεται να διαχειριζόταν σε μεγάλο βαθμό την παραγωγή και τη διανομή αγγείων. Η διανομή κεραμικών υποδεικνύει τοπικές συναλλαγές, πιθανώς σε

πλαίσια αγορών. Οι πινακίδες δεν καταγράφουν πλήρως την παραγωγή κεραμεικών διότι ενδιαφέρονται μερικώς για τον τομέα αυτόν.³⁹

Καταγραφές αγγείων στην Κνωσό

Στην Κνωσό οι καταγραφές αγγείων εντοπίζονται κυρίως στη σειρά Κ, η οποία αποτελείται από 21 πινακίδες (Κ 93, Κ 434, Κ 700, Κ(1) 740, Κ (2) 773 + 1809, Κ (2) 774, Κ (2) 775, Κ (2) 776, Κ 778, Κ (1) 829 + 874, Κ (1) 872, Κ (1) 873, Κ (1) 875, Κ (1) 877 [+], 1052, Κ(2) 1810, Κ (2) 5526, Κ 7353, Κ 7363, Κ (2) 7599 + 8440, Κ 8244, Κ (2) 9242).⁴⁰

Αναλυτικά οι πινακίδες της σειράς Κ καταγράφουν:

Στην Κ 93: 3 (+ ;) *226^{VAS}, που αποτελούν στην ουσία σύνολα αγγείων. Στην πινακίδα αυτή συνδυάζονται οι εξής τύποι αγγείων: δύο λεκάνες *301^{VAS} και 302^{VAS} και μια πρόχους *303^{VAS} στη δεύτερη ομάδα (Κ 93 Β) καθώς και μια λεκάνη *305^{VAS} και μια πρόχους *204^{VAS}.

Όμοιες ομάδες μεταλλικών αγγείων έχουν βρεθεί σε τάφους, πιθανώς αξιωματούχων (π.χ. στον «τάφο του αρχηγού» στη Ζάφερ Παπούρα υπήρχε πρόχους του τύπου *204^{VAS}, κύπελλο με δυο λαβές κ.τ.λ.). Επίσης τέτοια σύνολα έχουν βρεθεί και σε οικίες δίπλα στα ανάκτορα (π.χ. στα Ν.Α. της Νότιας Οικίας). Στις Μυκήνες επίσης, από τον 4^ο λακκοειδή τάφο του ταφικού περιβόλου Α, όπου βρέθηκαν χάλκινα αγγεία των τύπων *200^{VAS}, *201^{VAS}, *204^{VAS}. Οι Μ. Ventriss και J. Chadwick θεωρούν ότι πρόκειται για τύπους αγγείων που ανήκαν στον εξοπλισμό οικιών αξιωματούχων και πληρούν λειτουργίες όπως θέρμανση και μεταφορά ύδατος για λουτρό και πλύσιμο

---

³⁹ M.L. Galaty: "Nestor's winecups: pots", *Paper given at 100th Annual Meeting of the Archaeological Institute of America*, Washington, 1998, σελ.23.

⁴⁰ Η σειρά Κ περιέχει καταγραφές ποσοτήτων αγγείων. Οι πινακίδες της σειράς Κ βρέθηκαν σε διάφορα δωμάτια (Β5,Ι5,Ε1,Η2,Ι και Ι3) και έχουν γραφεί από τους γραφείς 102,124 και 224 .

χειρών καθώς και προετοιμασία και κατανάλωση ποτών.⁴¹ Πιθανότατα πρόκειται για μεταλλικά αγγεία.

Στην K 434 καταγράφονται: 1 *221^{VAS}, 1 *229^{VAS} και 1 *217^{VAS} :

*221^{VAS} : συναντάται μόνον στην Κνωσό και στη συγκεκριμένη πινακίδα. Το υλικό είναι άγνωστο αλλά κρίνοντας από τη μορφή της λαβής ίσως είναι μεταλλικό. Πρόκειται για ένα αγγείο πιο πλατύ παρά βαθύ, με τοιχώματα ελαφρώς καμπύλα και χείλος προεξέχον. Αρχαιολογικά, έχουν εντοπιστεί τέτοια αγγεία χρυσά, ασημένια, χάλκινα.⁴²

*229^{VAS} : πρόκειται για μια αρύταινα με κάθετη λαβή. Το σχέδιο του ιδεογράμματος παρουσιάζει ένα ημισφαιρικό σώμα με μια μακριά κάθετη λαβή, καμπύλη στο επάνω μέρος. Λόγω του μικρού αριθμού (1) είναι πιθανότατα μεταλλικό.⁴³ Πιστοποιείται μόνον στην K 434.

*217^{VAS} : αγγείο που έχει τη μορφή ασκού σε σχήμα αυγού στρουθοκαμήλου και που πιστοποιείται μόνον στην Κνωσό, όπου ήταν κατασκευασμένο από πολύτιμο υλικό, πιθανώς από αυγό στρουθοκαμήλου⁴⁴. Οι λέξεις]de-wa-ri και ko-no-ni-ri αναφέρονται ίσως στη διακόσμησή του. Το αγγείο έχει βάση και κυλινδρικό λαιμό με ένα χείλος προεξέχον.

Στην K 700 καταγράφονται πολύ μεγάλες ποσότητες αγγείων δηλαδή 2.400 αγγεία συνολικής χωρητικότητας 28.000 περίπου λίτρων, από τα οποία 1.800 είναι *210^{VAS} + KA, αγγεία που η ονομασία τους είναι ka-ra-re-we, πιθανότατα ψευδόστομοι αμφορείς, οι οποίοι όπως συνάγεται από την PY Fr 1184 χρησιμοποιούντο για αποθήκευση λαδιού και για προσφορές σε θρησκευτικά

---

⁴¹ M.Ventris - J.Chadwick: *Documents in Myc. Greek*², Cambridge, 1973, σελ.325.

⁴² F.Vandenabeele- J.P.Olivier : *Les idéogrammes archéologiques du linéaire B*, Paris, 1979, σελ.207-208.

⁴³ F.Vandenabeele -J.P.Olivier : *Les idéogrammes archéologiques du linéaire B*, Paris, 1979, σελ.188-189.

⁴⁴ F.Vandenabeele -J.P.Olivier : *Les idéogrammes archéologiques du linéaire B*, Paris, 1979, σελ.241-245.

πλαίσια, ενώ οι μεγάλες ποσότητες που καταγράφονται σε συνδυασμό με τη χρήση τους υποδεικνύουν ότι πρόκειται για πήλινα αγγεία.

Η καλύτερη ερμηνεία του όρου ka-ra-re-we οφείλεται στον Householder ο οποίος πρότεινε: Khlāgēwes, *Χλαρ Φες* (Ησύχιος: *Χλαρόν λαιηρός κώθων*),⁴⁵ ονομαστική πληθυντικού της λέξεως *χλαρεύς*, παράγωγης του *χλαρός / χλωρός* που χαρακτηρίζει το λάδι ως προς το πράσινο χρώμα του.

Πρόκειται για μια καταγραφή μαζικής κεραμικής παραγωγής χωρίς να δίνονται περισσότερες πληροφορίες για τον τρόπο παραγωγής. Στο ιδεόγραμμα απεικονίζεται ένα αγγείο με κυλινδρικό λαιμό του οποίου η μορφή ομοιάζει αυτής των αμφορέων, όμως το στόμιο που υπάρχει στον ώμο οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για ψευδόστομο αμφορέα. Το ότι στην K 700 καταγράφονται τόσο μεγάλες ποσότητες αγγείων σημαίνει ότι πρόκειται για μια παράδοση αγγείων ή μήπως για την απογραφή μιας αποθήκης;

Στην K 740 καταγράφονται 30 (+ ;) *214^{VAS} + DI χάλκινα, 16 *255^{VAS} χάλκινα και 1 *207^{VAS}. Τα 30 (+ ;) di-ra είναι μια σημαντική και ακριβή παραγωγή από τη στιγμή μάλιστα που πρόκειται για χάλκινα αγγεία. Είναι ενδιαφέρον το ότι μόνο στη συγκεκριμένη πινακίδα εικονίζεται di-ra με δυο λαβές και ως τύπος αγγείου συναντάται και στην Πύλο, όπου και εκεί είναι πιθανώς χάλκινα. Στην Πύλο πάντως τα χαρακτηριστικά του αγγείου είναι πιο έντονα και ίσως αυτό να οφείλεται στη χρονική διαφορά που χωρίζει τα δύο ιδεογράμματα (Πύλου και Κνωσού). Υπάρχουν ακόμη 16 qe-ro₂ (sg^wello ή sg^welion, πβ. αιολικό *σπέλ(λ)ιον = ψέλιον*) πιθανώς χάλκινα επιρράμματα (τα οποία συναντώνται και στις πινακίδες θωράκων)⁴⁶. Ίσως καταγράφονται και άλλα qe-ro₂ στον έκτο

⁴⁵ Householder: “Ka-ra-re-we”, *ZIVA ANTIKA* 11, 1959, σελ.379.

⁴⁶ M.S.Ruiperez- J.L.Melena: *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*, Αθήνα, 1996, σελ.248

στίχο της πινακίδας αυτής. Είναι δύσκολα κατανοητό το πώς μπορεί να ενταχθεί η παρουσία αυτών των εξαρτημάτων σε μια πινακίδα μαζί με αγγεία. Επίσης καταγράφεται 1 207^{VAS}, που χαρακτηρίζεται με το όνομα ku-gu-su-56 (pa₃?), όρος που δεν έχει σχέση απαραίτητα με τη λέξη χρυσός και ίσως είναι λέξη μινωική. Το ιδεόγραμμα δείχνει ένα αγγείο σε σχήμα κολοκύθας (κοντόχοντρος, σφαιρικός αμφορέας) με τρία πόδια, δύο κάθετες λαβές και πολύ στενό κυλινδρικό λαιμό.⁴⁷ Κατά πάσα πιθανότητα ήταν ένα μεταλλικό αγγείο που δεν έχει εντοπιστεί αρχαιολογικά.

Την ιδιότυπη αυτή, μεικτή καταγραφή αγγείων και άλλων αντικειμένων ολοκληρώνει και η καταγραφή ενός χάλκινου πριονιού, ri-gi-je (riēn, *πρ ἦν, πβ. *πρίων*, πριόνι) ZE 1. Πρόκειται πάντως για μια καταγραφή πολύτιμων αντικειμένων κατασκευασμένων από μέταλλο.⁴⁸

Στην K (2) 773 + 1809 καταγράφονται 7 *222^{VAS} και 1 *202^{VAS}. Τα *222^{VAS} είναι αγγεία πιθοειδή με στρογγυλό τοίχωμα προς τα πάνω, με ευρύ άνοιγμα και επίπεδο πυθμένα. Το υλικό κατασκευής τους είναι ασαφές. Το *222^{VAS} ως ιδεόγραμμα φαίνεται να έχει τον πρόγονό του στην γραμμική A, στο ιδεόγραμμα της HT 31.3. Το Ke που υπάρχει πριν το ιδεόγραμμα δεν πρέπει να αποτελεί την πρώτη συλλαβή του ονόματος του *222^{VAS}, καθώς υπάρχει και πριν το ιδεόγραμμα του *202^{VAS} στον επόμενο στίχο.

Η K(2)774 καταγράφει 1 *212^{VAS} +U, ενώ προηγείται η λέξη a-ro-we. Στην K(2) 774 (όπως και στην K(2) 776) απουσιάζουν οι δυο κάθετες λαβές που χαρακτηρίζουν αλλού το ιδεόγραμμα αυτού του αγγείου. Το U είναι προφανώς η βραχυγραφική γραφή της λέξεως u-do-ro. Το ιδεόγραμμα αυτό συγκρίνεται με το ιδεόγραμμα της γραμμικής A στην HT 31.2a.5a.5β.6.

⁴⁷ M.S.Ruiperez –J.L.Melena: *Οι Μινωικοί Έλληνες*, Αθήνα, 1996, σελ.248

⁴⁸ M.Ventris- J.Chadwick: *Documents in Myc. Greek*², Cambridge, 1973, σελ.329.

Η Κ(2) 775 καταγράφει επίσης *212^{VAS} +U (αγνώστου αριθμού) και η Κ (2) 776 αριθμεί 5 *212^{VAS} +U.

Στην Κ 778 αναφέρεται ακόμη ένας σημαντικός αριθμός ka-ra-re-we, *210^{VAS} (180), πιθανώς ένδειξη μιας ακόμη μαζικής παραγωγής αγγείων. Στους στίχους 4 και 5 υπάρχει το ιδεόγραμμα για τον άνδρα (VIR) και ακολουθεί ο αριθμός 1. Ίσως πρόκειται για άνδρες που συνδέονται με την παραγωγή των αγγείων αυτών. Λόγ του μεγάλου αριθμού τους ήταν πιθανότατα κεραμεικοί. Είναι ενδεικτικό ότι στις Κ 700 και Κ 778 καταγράφονται συνολικά τουλάχιστον 1980 *210^{VAS} που είναι μακράν οι μεγαλύτεροι αριθμοί αγγείων οι οποίοι έχουν καταγραφεί στα αρχεία της γραμμικής Β.

Στην Κ (1) 829 + 874 καταγράφονται πάνω από 150 *202^{VAS} +DI, που κάποια από αυτά χαρακτηρίζονται ως me-wi-jo-e, μειωγohes, μικρότεροι, κάτι που σημαίνει ότι άλλοι ήταν μεγαλύτεροι. Το γεγονός ότι τα 30(+ ;) που καταγράφονται στην Κ 740 είναι χάλκινα μας κάνει να υποθέσουμε ότι και τα 150 (+ ;) που καταγράφονται στην Κ (1) 829+874 θα μπορούσαν επίσης να είναι χάλκινα παρά τον μεγάλο αριθμό.

Στην Κ (1) 872 αναφέρονται 2(+ ;) *227^{VAS} και 3 *218^{VAS}. Είναι ενδιαφέρον ότι περιέχεται η λέξη "χρυσός", όμως η πινακίδα αυτή είναι αρκετά ελλιπής. Τα *227^{VAS} είναι αγγεία σε σχήμα ταυροκεφαλής (υτόν), αγγεία προορισμένα για σπονδές (τα οποία ίσως ήταν επιχρυσωμένα στα κέρατα; Αυτό προκύπτει από τις λέξεις ku-gu-so και ke-ra-a που καταγράφονται στην πινακίδα). Όπως και να είναι πάντως, φαίνεται ότι πρόκειται για πολύτιμα αγγεία προορισμένα για λατρευτικές σπονδές. Και τα *218^{VAS}, πρέπει να είναι κύπελλα που η λέξη ne-ra₂-sa περιγράφει τη διακόσμησή τους. Είναι και αυτά πολύτιμα αγγεία και

πιθανώς εντάσσονται στο ίδιο λατρευτικό πλαίσιο. Τα κύπελλα αυτά θυμίζουν τα χρυσά κύπελλα από το Βαφειό.⁴⁹

Στην Κ (1) 873 καταγράφονται 79 (+ ;) *211^{VAS} + ΡΟ. Το ιδεόγραμμα δείχνει ένα ρηχό κύπελλο ή λεκάνη με τοίχωμα σφαιρικό και επίπεδη βάση, με όμοιο περίγραμμα με το di-ra αλλά με δύο λαβές τοποθετημένες στο ευρύτερο τμήμα του σώματος. Στον στίχο 1 υπάρχει η λέξη u-do, πιθανώς δωρ και, αν η απόδοση της λέξης είναι σωστή, αυτό θα δήλωνε πιθανώς και τη λειτουργία αυτών των αγγείων, η οποία συμφωνεί και με το μεγάλο αριθμό τους.

Το όνομα αυτού του αγγείου άρχιζε πάντως από ρο, αφού αυτό είναι γραμμένο στο εσωτερικό του ιδεογράμματος. Ίσως πρόκειται για τη λέξη ro-ro-ko-wo (prokhowoi, ονομαστική πληθυντικού του κλασσικού πρόχους, πβ και το ομηρικό πρόχρος) που "συναντάται" στην ΜΥ Ue 611.2. Όμως η κλασσική πρόχους είναι ένα είδος στάμνας⁵⁰. Εξαιτίας του μεγάλου αριθμού τους ήταν πιθανώς πήλινα.

Στην Κ(1) 875 καταγράφονται di-ra a-no-wo-to (χωρίς λαβές), των οποίων η παραγωγή συνδέεται με προσωπικά ονόματα που δήλωναν τους επικεφαλής των 6 qa-si-re-wi-ja και οι οποίοι πιθανώς σχετίζονταν με την παραγωγή αυτή (εφόσον δεχτούμε ότι qa-si-re-wi-ja είναι ομάδα τεχνιτών που εργάζονταν υπό την εποπτεία ενός qa-si-re-u ή ίσως οι οποίοι ανήκαν σε έναν qa-si-re-u. Θα μπορούσε επίσης να είναι προσδιοριστικό επίθετο του di-ra). Μοιάζει να υπάρχει πρόγονος αυτού του ιδεογράμματος στην γραμμική Α, στην ΗΤ 31. 3.

⁴⁹ M.Ventris- J.Chadwick: *Documents in Myc. Greek*², Cambridge, 1973, σελ.330.

⁵⁰ M.Ventris- J.Chadwick: *Documents in Myc.Greek*², Cambridge, 1973, σελ.328 / F.Vandenabeele-J.P.Olivier: *Les Ideogrammes archéologiques du linéaire*, Paris, 1979, σελ.265-266.

Στην K (1) 877 [+] 1052 καταγράφεται άγνωστος αριθμός *212^{VAS}+U. Η πινακίδα αρχίζει με ένα ανθρωπωνύμιο που και πάλι πιθανώς σχετίζεται με την παραγωγή των αγγείων.

Στην K(2) 1810 (776 bis b) καταγράφεται 1 *212^{VAS}+U, ενώ στην K (2) 5526 καταγράφεται άγνωστος αριθμός *212^{VAS}+U.

Στην K 7353 καταγράφονται 10(+ ;) *213^{VAS}, ημισφαιρικοί κύαθοι, πιθανότατα πήλινοι στη συγκεκριμένη πινακίδα, ενώ στην Πύλο είναι χρυσοί αφού υπάρχει το ιδεόγραμμα του χρυσού που συνοδεύει το ιδεόγραμμα του αγγείου.

Στην K 7363 καταγράφεται άγνωστος αριθμός *155^{VAS}+DI που πιστοποιούνται μόνο στη συγκεκριμένη πινακίδα (στις Μυκήνες, στην Ue 611.1, πιστοποιούνται επίσης *155^{VAS}). Πρόκειται για ένα κύπελλο ανοικτού τύπου με δυο λαβές, του οποίου δεν γνωρίζουμε το υλικό κατασκευής.

Στην K(2) 7599 + 8440 καταγράφεται άγνωστος αριθμός *212^{VAS} + U. Στην K 8244 καταγράφεται άγνωστος αριθμός *207^{VAS} και στην K 9242 καταγράφονται 10 (+ ;) *212^{VAS} + U.

Αγγεία καταγράφονται και σε άλλες σειρές στην Κνωσό, σε αυτές όμως κύριο αντικείμενο καταγραφής δεν είναι το είδος αυτό π.χ. στη σειρά Uc, η Uc 160 καταγράφει: 14 *213^{VAS}, όπου αναφέρεται και η ονομασία του αγγείου, i-ro-no και που σε αντίθεση με την Πύλο (όπου είναι χρυσά) στην Uc 160 πρόκειται πιθανώς για πήλινα. Επίσης καταγράφονται 17 *212^{VAS} (διασώζεται το u-do]-ro). Ο μεγάλος αριθμός τους και το γεγονός ότι βρίσκονται μεταξύ πήλινων αγγείων, όπως αμφορέων και i-ro-no, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πιθανώς ήταν και αυτά πήλινα. Επίσης καταγράφονται 3 αμφορείς *209^{VAS}, ενώ συναντάται και η ονομασία a-ri-ro-re-we. Η Uc 160 λοιπόν, πιθανώς

καταγράφει πιο χρηστική κεραμική, αφού οι αριθμοί είναι σχετικά μεγάλοι και τα αγγεία πιθανότατα πήλινα.⁵¹

Στην U 437 καταγράφονται 6 *246, τύπος αγγείου που πιθανώς συνδέεται με τη λέξη a-sa-mi-to: *σάμινθος* και το οποίο δηλώνει είδος λουτήρα. Το υλικό είναι ασαφές αλλά το ίδιο αντικείμενο στο σφράγισμα Ws 8497 είναι σίγουρα χάλκινο, αφού υπάρχει το σχετικό ιδεόγραμμα. Στην U 1053 bis (1812) καταγράφονται 10 *183, αγγεία που έχουν σχήμα κυλινδρικό, χωρίς λαβές και που από πάνω το ιδεόγραμμα φέρει το προσδιοριστικό SA, το οποίο ίσως αποτελεί βραχυγραφία της ονομασίας του. Το υλικό κατασκευής είναι ασαφές. Στην U 5186 καταγράφεται 1 *246 και στην U 7501 καταγράφονται 22 *209^{VAS}. Ακόμα στο σφράγισμα Ws 8497 καταγράφεται και το ιδεόγραμμα *246 και η λέξη a-sa-mi-to, στην οποία το -νθ δείχνει ότι πρόκειται για προελληνική λέξη. Στο σφράγισμα αυτό υπάρχουν και άλλα αγγεία που συνδέονται με λουτρό (ή νερό γενικότερα), όπως ke-ni-qa (kheⁿnik^{ws}, *χέρνιψ/ χέρνιβον*), δοχείο για το πλύσιμο των χεριών.

Στην KN Fs 8v καταγράφεται 1 *211^{VAS}, το οποίο δεν πρέπει να είναι το ίδιο αγγείο με το *211^{VAS} της KN 873 1.2.3. Πρόκειται για ένα αγγείο που περιείχε μέλι (ME+RI) και ήταν πιθανώς πήλινο. Έχει σχεδιαστεί στην πίσω πλευρά της πινακίδος, η οποία καταγράφει προσφορές κριθαριού, σύκων και αλευριού προς την (πιθανώς θεότητα) ra-de.⁵² Σύμφωνα με το ιδεόγραμμα είναι ένα αγγείο με χείλος που πλαταίνει προς τα έξω, τονισμένους ώμους και κωνικό σώμα. Επίσης φέρει δυο κάθετες λαβές που περιγράφουν μια μεγάλη καμπύλη από το χείλος στον ώμο.

---

⁵¹ F.Vandenabeele- J.P.Olivier: *Les idéogrammes archéologiques du linéaire*, Paris, 1979, σελ.176-178.

⁵² F.Vandenabeele- J.P.Olivier: *Les idéogrammes archéologiques du linéaire B*, Paris, 1979, σελ.265-266.

Στη σειρά Ga καταγράφεται το ιδεόγραμμα *123 AROM που συναντάται και στις Μυκήνες (MY Ge 603.1. / 608.1.4) και στην Πύλο (PY An 616. 1.6 / Un 249. 1/ 267 5.6/ 592. 1.3) ενώ υπάρχουν και οι παραλλαγές *123+KO, AROM+ KO στην MY Ge 606.3 και *123 +PYC, AROM+PYC στην Κνωσό, στις Ga 517b–518.b. Οι πολυάριθμες πιστοποιήσεις αυτού του ιδεογράμματος και στα 3 αυτά ανάκτορα υποδεικνύουν ότι δεν αντιπροσωπεύει ένα πραγματικό αγγείο αλλά την κύρια μονάδα μετρήσεως για κάποια μπαχαρικά. Σίγουρα το σχέδιο όμως πρέπει να είχε ως πηγή έμπνευσης ένα υπάρχον δοχείο (ή το σημείο L 65 της γραμμικής A).⁵³ Το *123 AROM είναι: α) ίσως πήλινο αγγείο ή β) αγγείο ξύλινο ενισχυμένο με χαλκό ή γ) ένα πανέρι καλαθοπλεκτικής.

Μια πολύ σημαντική σειρά ως προς την πληροφόρηση για την κεραμεική παραγωγή στην Κνωσό είναι η KN Gg, όπου καταγράφονται αμφορείς, *209^{VAS}, οι οποίοι περιείχαν μέλι (τα ιδεογράμματα έχουν πριν ή γραμμένο από πάνω το σύνδεσμο ME+RI ή ακολουθεί η αναφορά me+ri) που σε πολλές περιπτώσεις προοριζόταν για προσφορά σε θεότητες⁵⁴. Σε κάποιες περιπτώσεις δεν γνωρίζουμε ούτε την προέλευση ούτε τον παραλήπτη των αμφορέων. Κάποιοι έχουν μεγαλύτερες διαστάσεις ως αγγεία, me-zo-e (medzohe / -hes, ονομαστική δυικού ή πληθυντικού της λέξεως μείζων) π.χ. στην Gg 5637. Φαίνεται ότι στην Gg οι αμφορείς χρησίμευαν για τον υπολογισμό ποσοτήτων μελιού. Στην Gg καταγράφονται, αν υπολογίσουμε και τους αριθμούς της Gg 711, πάνω από 1000 αμφορείς (είναι σημαντικό ότι στην Gg 521+712 όπου καταγράφονται 542 *209^{VAS}, υπάρχει πριν η λέξη to-

⁵³ F.Vandenabeele- J.P.Olivier: *Les idéogrammes archéologiques du linéaire B*, Paris, 1979, σελ.197-200.

⁵⁴ L. R. Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.238.

so και δεν καταγράφεται η λέξη ME+RI) σίγουρα ωστόσο γύρω στους 700-800, από τους οποίους ένα μεγάλο ποσοστό συνδέεται με ποσότητες μελιού.

Είναι πολύ σημαντικό ότι στις Gg(4) 706, 708+7718+Fr και 7232+Fr καταγράφεται o-pe-ro⁵⁵, ενώ στην Gg 5637+8243 υπάρχουν οι λέξεις re-ru-si και za-we-te-ro, που σημαίνουν αντιστοίχως περυσινό και φετινό και είναι όροι που σχετίζονται ίσως με τον τρόπο απόδοσης ποσοτήτων μελιού στο ανάκτορο (καθώς συναντώνται ως όροι στο σύστημα παραγωγής ta-ra-si-ja). Ποιοι είναι αυτοί που έχουν o-pe-ro; Ιδιώτες-παραγωγοί; Ολόκληρες κοινότητες; Προς ποιον έχουν αυτό το o-pe-ro; Προς το ανάκτορο; Προς ιερά; Οι συγκεκριμένες πινακίδες δεν είναι πολύ σαφείς ως προς αυτά. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι, αφού οι πινακίδες που καταγράφουν o-pe-ro δεν περιέχουν το όνομα κάποιας θεότητας, οι κοινότητες φρόντιζαν να είναι συνεπείς πρωτίστως για τις προσφορές προς τις θεότητες και έπειτα για τις παραδόσεις στην επίλεκτη ομάδα(elite); Ακόμη και σε αυτήν την περίπτωση όμως το ανάκτορο καταγράφει λεπτομερώς αυτό το o-pe-ro.

Στις E 845, 850, 1035, 8040 και F 851. 1 b και 852. 1 υπάρχει η λέξη a-ma που ίσως σημαίνει κάδος.⁵⁶

Συμπεράσματα για την παραγωγή αγγείων στην Κνωσό.

Αυτό που είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον, είναι ότι στην Κνωσό καταγράφονται πολύ μεγάλες ποσότητες πήλινων αγγείων (αλλά και σχετικά μεγάλος αριθμός μεταλλικών αγγείων). Συνολικά καταγράφονται πάνω από 1000 αμφορείς (*209^{VAS}), σίγουρα 1980 (ίσως 2580, αν πρόκειται για τα ίδια αγγεία, με τα υπόλοιπα 600 που καταγράφονται στην K 700 και τα οποία πάντως είναι και

⁵⁵ Ο όρος o-pe-ro που σημαίνει οφειλή είναι από τους πιο σημαντικούς οικονομικούς όρους που καταγράφουν οι πινακίδες και θα παρουσιασθεί εκτενώς στα επόμενα κεφάλαια.

⁵⁶ D.Anderson: "Mycenaean Vessels Terms", *MINOS* 29-30 (1994-1995), σελ.299.

αυτά πήλινα) *210^{VAS} ka-ra-re-we, αγγεία που συνδέονται με την αποθήκευση και τη μεταφορά λαδιού και που πιστοποιούν τη μεγάλη παραγωγή του προϊόντος αυτού στην Κρήτη. Επίσης καταγράφονται αρκετά μεγάλες ποσότητες *212^{VAS}+U, u-do-ro, πάνω από 50, που και αυτά ήταν πήλινα πιθανότατα, όπως και τα περίπου 80 *211^{VAS}+PO και τα 14 *213^{VAS}. Αναμφίβολα λοιπόν υπήρχε αυξημένη ζήτηση από το ανάκτορο για πήλινα αγγεία μεταφοράς και αποθήκευσης υγρών αλλά και προϊόντων σε στερεά μορφή. Εντούτοις τα στοιχεία για την οργάνωση αυτής της παραγωγής δεν είναι τόσα όσα θα θέλαμε. Τέτοια στοιχεία είναι ίσως στην K (2) 774 η ένδειξη του ονόματος (;) a-ro-we, που προηγείται της καταγραφής 1 212^{VAS}+U και που θα μπορούσε να είναι ο κατασκευαστής ή ο υπεύθυνος παραγωγής. Οι υψηλοί αριθμοί των di-ra στην Κρήτη θα μπορούσαν να σημαίνουν ότι η "αυλή", πέρα από την κάλυψη άλλων αναγκών της με τα αγγεία αυτά, θα τα χρησιμοποιούσε και για εμπορικούς σκοπούς ή για δώρα σε άλλες "αυλές". Σημαντικές είναι και οι καταγραφές χρυσών ut n που αναδεικνύουν τη συμμετοχή του ανακτόρου σε θρησκευτικές και λατρευτικές πρακτικές, όπως και οι περίπου 8 *246 λουτήρες (από το όνομα a-sa-mi-to, *σάμινθος* που διασώζεται στην Ws 8497) που πιθανότατα ήταν χάλκινοι και δείχνουν τον πλούτο της επίλεκτης ομάδας των ανακτόρων.

Ένα σημαντικό ερώτημα όσον αφορά στην Κνωσό είναι το γιατί απουσιάζουν στοιχεία για τους τρόπους μαζικής παραγωγής των αγγείων από τη στιγμή που καταγράφονται τόσο μεγάλοι αριθμοί πήλινων (αλλά και χάλκινων) αγγείων. Πρέπει να θεωρηθεί τυχαίο ή έχει να κάνει με το ότι αυτή η παραγωγή ήταν κυρίως εντός του ανακτόρου και όχι από χωριά έξω από την Κνωσό; Δύσκολα μπορούμε να απαντήσουμε με βεβαιότητα. Πολύ σημαντική

είναι η καταγραφή στην K 778 στους στίχους 4 και 5 του ιδεογράμματος VIR που ακολουθείται από τον αριθμό 1. Ίσως εκεί καταγράφονται άνδρες που σχετίζονταν με την παραγωγή αυτών των αγγείων. Άλλωστε στη συγκεκριμένη πινακίδα καταγράφονται 180 ka-ra-re-we, μια μεγάλη παραγωγή αγγείων που πρέπει να σχετιζόταν με εργαστήριο (ή εργαστήρια) κατασκευής. Δυστυχώς δεν εντοπίζεται κάποια σίγουρη τοπωνυμική ένδειξη στην πινακίδα για να δούμε αν πρόκειται για κάποια παραγγελία προς μια κοινότητα κ.τ.λ. Μπορεί αυτό να σημαίνει ότι κατασκευάστηκαν εντός του ανακτόρου; Αυτό αποτελεί απλώς μια υπόθεση.

Πολύ πιο σημαντική είναι η K (1) 875, στην οποία αναφέρονται στην αρχή ονόματα προσώπων και ακολουθεί η λέξη qa-si-re-wi-ja και η έκφραση di-ra a-no-wo-to. Ίσως πρόκειται για τους επικεφαλής των qa-si-re-wi-ja (ομάδων παραγωγής που "ανήκουν" σε έναν qa-si-re-u) που η καθεμία ήταν υπεύθυνη για την παραγωγή di-ra a-no-wo-to. Θα μπορούσε πάλι με το qa-si-re-wi-ja να προσδιορίζεται το είδος di-ra a-no-wo-to που καταγράφεται. Επίσης σχετίζονται και στις δυο πινακίδες και με την παραγωγή αγγείων *212^{VAS} +U.

Στην Gg 521+712, στην οποία καταγράφονται 542 αμφορείς, υπάρχει πριν το συγκεκριλαιοτικό to-so και η λέξη e-te-jo. Πρόκειται για μια πινακίδα η οποία πιστοποιεί την ύπαρξη μαζικής παραγωγής τέτοιων αγγείων και θα μπορούσε να αποτελεί την ανάθεση κάποιας παραγγελίας από το ανάκτορο για την κατασκευή αυτών των αγγείων. Είναι σημαντικό ότι στην πινακίδα αυτή απουσιάζει η ένδειξη ότι οι αμφορείς περιέχουν μέλι και αυτό ίσως γιατί ενδιαφέρει η ίδια η κατασκευή (και η παράδοση, στο ανάκτορο) αυτών των αγγείων. Στις Gg (4) <706> και Gg 708+ 7718+Fr καταγράφεται o-re-ro και προφανώς αφού ακολουθεί η λέξη ME+RI ενδιαφέρουν όχι αυτά καθ' αυτά τα

αγγεία και η παραγωγή τους αλλά το υπάρχον χρέος (o-re-ro) ως προς την ποσότητα μελιού.

Αντίθετα η Gg 5637+8243, που καταγράφει re-ru-si-[-] και za-we-te-ro χωρίς την λέξη ME+RI, ίσως να σχετίζεται με την παραγωγή αγγείων και την εκπλήρωση "υποχρεώσεων" περυσινών και φετινών, όπως σημαίνουν πιθανότατα οι λέξεις.

Πάντως και η βιοτεχνική παραγωγή μεταλλικών αντικειμένων είναι σημαντική, ειδικά αν θεωρήσουμε ότι οι μεγάλοι αριθμοί di-ra (*202^{VAS} +di), περισσότερα από 180 (από τα περίπου 225 μεταλλικά αγγεία που καταγράφονται συνολικά), δηλώνουν χάλκινα αγγεία.

Παραγωγή αγγείων και καλαθιών στις Μυκήνες

Για την κεραμική παραγωγή στις Μυκήνες, η κύρια πηγή μας είναι η πινακίδα MY Ue 611 και τα σφραγίσματα Wt 501, 502, 504, 506, 507.

Η Ue 611 που βρέθηκε στην Οικία των Σφιγγών περιέχει στην οπίσθια όψη της έναν κατάλογο αγγείων, ενώ η μπροστινή πλευρά είναι ένας κατάλογος ελιών, σύκων και οίνου. Πιθανότατα αποτελεί καταγραφή προϊόντων που παρελήφθησαν από το ανάκτορο. Ο κατάλογος αγγείων δεν συνοδεύεται από ιδεογράμματα. Μια σημαντική αποθήκευση διάφορων αγγείων βρέθηκε στο παρακείμενο δωμάτιο από αυτό όπου ανακαλύφθηκε αυτή η πινακίδα, ενώ στην είσοδο του αποθηκευτικού αυτού δωματίου βρέθηκε αριθμός πήλινων σφραγίδων (Wt), οι οποίες ήταν επιγεγραμμένες με λέξεις που περιγράφουν εμφανώς αγγεία ή σκεύη, που κάποια από αυτά απαντούν στην Ue 611⁵⁷. Στην Ue 611 καταγράφεται το όνομα ri-ro-qe-mo και ακολουθεί η λέξη a-ke. Πρόκειται ίσως για το όνομα του ελεγκτή; Και το a-ke ίσως πρέπει να

---

⁵⁷ M.Ventris- J.Chadwick: *Documents in Myc. Greek*², Cambridge, 1973, σελ.331-332.

αποκατασταθεί a-ke-a₂ (ονομ. ή αιτ. πληθ. ουδ.), λέξη που δηλώνει γενικά τα αγγεία και η οποία συναντάται και στην PY Vn 130.2 (πβ. ομηρικό γγος, "αγγείο") δηλαδή "τα αγγεία που επιθεώρησε ο ri-ro-qa-mo"; Θα μπορούσε η λέξη a-ke να αποδοθεί γει (φέρει) και ως εκ τούτου ο ri-ro-qa-mo να είναι ο υπεύθυνος για την παράδοση αυτών των αγγείων στο ανάκτορο;

Στην MY Ue 611 καταγράφονται 4]re-ra, πιθανώς το ομηρικό κύπελλα, αν το σημείο που δεν διασώζεται ήταν το ku, ενώ καταγράφονται και 2 αμφορείς (a-ro-re-we). Υπάρχουν ακόμη 3 re-ri-ke, πιθανότατα πέλικες. Οι αρχαίοι γραμματικοί δεν είναι σίγουροι για τη σημασία της λέξης: κύλιξ, προχοΐδιον και χους δίνονται ως "ισοδύναμα".⁵⁸

Καταγράφεται επίσης 1]ka-ra-te-ra, πιθανώς κρατήρα (αιτιατική του *κρατήρ* ή ίσως παράγωγο του *κρατηρήη*) και αν όντως η ονομασία συνδέεται με το κεράννυμι, θα επρόκειτο για ένα αγγείο μίξεως. Καταγράφονται ακόμη 4 ro-ro-ko-wo, ονομασία που στην KN Fh 350 συναντάται ως ro-ro-ko-wa, prokhowā, προχοφ, προχοή⁵⁹, αγγείο μετακένωσης. Στην Ue 611 καταγράφονται επίσης 10 a-ta-ra [antla, ουδ. ουσιαστ. ονομ. πληθ. (ή ίσως θηλ.), ντλα], ενώ και στην Wt 501 β.1. καταγράφονται a-ta-ra-qa / e-ku-se-we-qa. Ο Ησύχιος αναφέρει ντλία' καδίσκος.⁶⁰ Πιθανώς ήταν κάδος ή κουτάλα.

Στην Ue 611 αναφέρονται ακόμη 30]ra-ke-te-re, όρος που συναντάται και στην Πύλο, στην Vn 879, σε πλαίσιο καταγραφής οικοδομικού υλικού. Έχει την ίδια σημασία και στην MY Ue 611 αφού βρίσκεται εκεί μεταξύ ονομασιών αποκλειστικά αγγείων; Πιθανώς η λέξη έχει διαφορετική σημασία στην Πύλο

⁵⁸ D. Anderson: "Mycenaean Vessels Terms", *MINOS* 29-30, 1994-1995, σελ.304.

⁵⁹ Jorra-F.Adrados: *Diccionario Micénico II*, 1993, σελ.148.

⁶⁰ M.Ventris-J.Chadwick : *Documents in Mycenaean Greek*², Cambridge, 1973, σελ. 331-332.

και στις Μυκήνες. Ο J.Chadwick το αποδίδει ως συνδετήρες (καρφιά) από το πήγνυμι (pāktēres).⁶¹

Επίσης η πινακίδα καταγράφει 5 ka-na-to, ουσ. αρσ. ονομ. πληθ. της λέξεως *κάνασθον* (πλεκτό καλάθι) ή *κάναστρον* ή *γνάθος* με κάποια τεχνική σημασία σύμφωνα με την άποψη των M.Ventris-J.Chadwick. Από την άλλη, ο O.Panagl θεωρεί ότι ίσως οι όροι ra-ke-te-re και ka-na-to δηλώνουν δυο αγγεία της γαλακτοκομικής, δοχείο τυριού και καλάθι.⁶²

Ο όρος συναντάται επίσης και στις Wt 502.B και Wt 506.B μαζί με τη λέξη ra-ke-te-ri-ja αλλά και στην Θήβα στην πινακίδα TH Ka 113. Η λέξη ra-ke-te-ri-ja λογικά είναι παράγωγο του ra-ke-te-re, ίσως *πακτήριον / ρια*.⁶³ Ο J.Taillardat πάλι, θεωρεί ότι πρόκειται για αγγεία σχετιζόμενα με θυσίες και αποδίδει τον όρο ως *σφακτ ρεζ*.⁶⁴

Αναφέρονται και 10 qe-ti-ja, ουδ. ονομ. πληθ., πιθανώς υποκοριστικό του qe-to που συναντάται στην PY Ta 709. Η λέξη υπάρχει και στην Wt 504.B. Στη συνέχεια καταγράφονται και 2 qe-to. Υπάρχουν ακόμη στην πινακίδα 8 ti-ri-ro-di-ko, τριποδίσκοι (η ίδια λέξη στην PY Cn 12.8 είναι πιθανώς ανθρωπωνύμιο). Πιθανότατα πρόκειται για υποκοριστικό της λέξεως τρίπους. Τέλος καταγράφονται 7 ka-ra-ti-ri-jo, ουσ.αρσ. πιθανώς ονομ.πληθ. που ίσως σχετίζεται με το κάλαθος, καθώς η ορθογραφία δεν είναι η σωστή για ένα υποκοριστικό του ka-ra-te-ra. Συναντάται και στην Wt 507 β-γ.

Επίσης στην MY Wt 505 καταγράφεται ο όρος ra-ko-to, που συναντάται και στην PY Ta 709 και δηλώνει ένα αγγείο με δυο λαβές.

---

⁶¹ M.Ventris-J.Chadwick : *Documents in Mycenaean Greek*², Cambridge, 1973, σελ. 331-332.

⁶² O.Panagl: "Pa-ke-te-re und ka-na-to", *ŽIVA ANTIKA* 22, 1972, σελ.75 και 81-84.

⁶³ Jorra-F. Adrados: *Diccionario Micénico II*, 1993, σελ.71.

⁶⁴ J.Taillardat: *NESTOR II S. 313* (1 Μαρτίου 1964).

Στη σειρά MY Ge και στις 602.6B, 603.1α.2α.4.5.6.7, 604.2, 605.1.5. συναντάται το ιδεόγραμμα *155^{VAS}, ενώ του ιδεογράμματος προηγείται η λέξη ka-ra-to, κάλαθος. Η σειρά Ge καταγράφει μπαχαρικά και στο τέλος του κάθε στίχου υπάρχει το *155^{VAS} ακολουθούμενο πάντα από τον αριθμό 1. Πιθανότατα πρόκειται για καλάθια σύμφωνα και με την ονομασία και φαίνεται ότι το ένα καλάθι κάθε στίχου χρησιμοποιείτο για να τοποθετηθούν οι ποσότητες μπαχαρικών που καταγράφονται σε κάθε στίχο. Είναι όμοιο στο σχήμα με το σημείο μέτρησης *110 = Z, με το οποίο εμετρώντο και υγρά και στερεά. Είναι γνωστό ότι πολλά ονόματα δοχείων δήλωναν στην αρχαιότητα και μονάδες χωρητικότητας (πχ κοτύλη)⁶⁵. Το υλικό δεν υποδεικνύεται αλλά ίσως είναι ιτιά, αν πρόκειται όντως για καλάθια. Το ιδεόγραμμα της γραμμικής A για το καλάθι είχε εντελώς διαφορετική μορφή⁶⁶ όπως προκύπτει από την HM 1509. 1 από την Φαιστό, όπου καταγράφονται 7 καλάθια και από τις δυο ροδέλες των Χανίων KH 2006 & KH 2007. Τα καλάθια μιμούνταν τύπους της κεραμεικής και η κεραμική δανειζόταν διακοσμητικά θέματα από την καλαθοποιία. Αναμφίβολα, καλάθια χρησιμοποιούνταν για να φυλαχτούν πινακίδες της γραμμικής A και της γραμμικής B. Πρόκειται για παραγωγές με πρακτική χρήση (αποθήκευση, μεταφορά) χωρίς όμως να έχουμε περισσότερα στοιχεία για τον τρόπο παραγωγής των καλαθιών και είναι σημαντικό ότι το είδος αυτό εντοπίζεται μόνον στις Μυκήνες. Πάντως στην HM 1509.1, η οποία αναφέρθηκε προηγουμένως, υπάρχει ιδεόγραμμα που περιγράφει ένα δοχείο με δυο κάθετες λαβές και το οποίο λόγω των 5 λοξών γραμμών που φέρει, πιθανώς σχετίζεται με την καλαθοποιία.

---

⁶⁵ A.Sacconi : “ A proposito dell’ideogramma *155 della lineare B”, στα *Πεπραγμένα του Γ Κρητολογικού Συνεδρίου*, σελ.477-478.

⁶⁶ F.Vandenabeele-J.P.Olivier : *Les idéogrammes archéologiques du linéaire B*, Paris, 1979, σελ.273-274.

Στην ΜΥ Ge 603.1 και στην ΜΥ Ge 608.1.4 καταγράφονται *123 AROM και στην ΜΥ Ge 606.3 *123+ΚΟ, AROM+ΚΟ. Αυτά τα ιδεογράμματα εντοπίζονται και στην Κνωσό και στην Πύλο και πιθανώς δηλώνουν την κύρια μονάδα μέτρησης για μπαχαρικά, σχετικά και αυτά με την καλαθοποιία.⁶⁷ Στις Μυκήνες όπου διαπιστώνεται ένα αυξημένο ενδιαφέρον για τα μπαχαρικά και ως εκ τούτου για την αποθήκευση και τη μεταφορά τους υπάρχει και εντατική παραγωγή ως προς την καλαθοποιία. Η L.A.Stella διέκρινε ενδείξεις καλαθοποιίας και στους εξής όρους: από την Πύλο και την Κνωσό οι λέξεις: ka-ra (skaphā/ σκάφα πβ. σκάφη / ΚΝ Ε 71/ ΡΥ Un 138.5), ki-te (kistē/ κίστη, στην ΚΝ Uf 432), ko-ri-na (korphina/ κοφίνα, ΡΥ Ep. 617.15)⁶⁸.

Ο A.Bernabe Pajares στον όρο ka-ru-ti-je-ja-o, που αναφέρονται στην ΡΥ Ad 671 αναγνωρίζει τις γυναίκες που έπλεκαν ή μετέφεραν καλάθια (θεωρώντας πως πρόκειται για τη γεν.πληθ. *καλυθειάων*)⁶⁹. Στην ΜΥ Ge 602.3.4 αναφέρεται ο όρος sa-ri-de (ίσως αναφέρεται και στην 605.2^A και 6^A), ο οποίος συναντάται και στην Πύλο στην Vn 19. Ο Ησύχιος αναφέρει : *σάρπους· κιβωτούς*. Ίσως πρόκειται λοιπόν για κιβώτια⁷⁰

Ο G.Mandoli στη λέξη ko-no (στις ΜΥ Ge 602, 603, 604, ko-i-no στην Ge 606 αλλά που συναντάται και στην Κνωσό στις F 953 και 955) που ερμηνεύει ως χόννος, θεωρεί ότι έχουμε ένα χάλκινο, όχι μεγάλων διαστάσεων, αγγείο που περιείχε μπαχαρικά (όπως οι sa-ri-de).⁷¹ Οι M.Ventris και J.Chadwick ωστόσο, το αποδίδουν ως σχοίνος (βούρλο).

---

⁶⁷ F.Vandenabeele-J.P.Olivier : *Les idéogrammes archéologiques du linéaire B*, Paris, 1979, σελ.197-201.

⁶⁸ L.A.Stella: *La civiltà micenea*, Roma, 1965, σελ.124.

⁶⁹ A.Bernabe Pajares: “MIC. Ka-ru-ti-je-ja-o Y gr. Καλάθιον”, *EMERITA XLIV*, 1976, σελ.118.

⁷⁰ D.Anderson : “Mycenaean vessel terms”, *MINOS 29-30*, 1994-1995, σελ.306-307

⁷¹ G.Mandoli : “Ko-no e po-ni-ki-jo micenei in un iscrizione cretese arcaica”. *Atti e memorie del I° Congresso Intern di Micenologia*, Roma, 1967.

Αυτός ο συσχετισμός της ΜΥ Ue 611 με τα σφραγίσματα Wt δίνει σημαντικές πληροφορίες σε επίπεδο καταγραφής των δεδομένων. Αυτά τα σφραγίσματα εξυπηρετούσαν στη συλλογή πληροφοριών για τους γραφείς και συνόδευαν τις αποστολές προϊόντων του ανακτόρου.

Ο Y.Duhoux κάνει έναν ενδιαφέροντα παραλληλισμό της ΜΥ Ue 611 με την πινακίδα γραμμικής A HT 31 από την Αγία Τριάδα. Θεωρεί ότι υπάρχει αντιστοιχία μεταξύ τους, αφού η ΜΥ Ue 611 καταγράφει το ευρετήριο μιας αποθήκης αγγείων και ενός αποθηκευτικού δωματίου, όπου τα αγγεία ταξινομούνταν και αποθηκεύονταν με προσοχή. Αναλόγως η HT 31 θα μπορούσε να είναι ένας κατάλογος των αγγείων που αποθηκεύονταν στην έπαυλη της Αγίας Τριάδος και ο οποίος ίσως πραγματοποιήθηκε εξαιτίας του πλήρους ανεφοδιασμού της αποθήκης⁷².

Συμπεράσματα για τη βιοτεχνική παραγωγή αγγείων και καλάθιων στις Μυκήνες

Στις Μυκήνες, η Ue 611 φαίνεται να αποδεικνύει την ύπαρξη καταγραφών αγγείων τα οποία αποθηκεύονταν στο ανάκτορο αλλά δεν δίνει στοιχεία για τον τρόπο κατασκευής τους ή γενικότερα για το πώς βρέθηκαν στο ανάκτορο. Πρόκειται για μια καταγραφή που από τη μια περιείχε αγγεία που υποδεικνύουν περισσότερο μια πολυτελή χρήση από την επίλεκτη ομάδα των ανακτόρων (για σπονδές, συμπόσια, κ.τ.λ.), όπως είναι τα 4 κύπελλα, οι 3 *pe-ri-ke*, ο κρατήρας, οι 4 *ro-ro-ko-wo*, οι 8 τριποδίσκοι, από την άλλη όμως περιείχε και αγγεία (ή καλάθια) που έχουν χρηστική λειτουργία και λιγότερο πολυτελή χαρακτήρα, όπως οι 2 αμφορείς, τα 10 *a-ta-ra*, τα 10 *qe-ti-ja*, οι 7

---

⁷² Y.Duhoux: “Un Inventaire linéaire A de vases”, *MINOS* 35-36, 2000-2001, σελ.51-52.

ka-ra-ti-ri-jo και κυρίως οι 30]pa-ke-te-re και οι 5 ka-na-to, αγγεία για τα οποία έχουν προταθεί διάφορες ερμηνείες (αν πάντως, σύμφωνα με τον J.Taillardat, αποδώσουμε τη λέξη ως σφρακτρες και τα θεωρήσουμε αγγεία τελετουργικά, τότε εντάσσονται και αυτά στην κατηγορία των "πολύτιμων" αγγείων). Αυτό που εντυπωσιάζει από τις Μυκήνες είναι ο μεγάλος αριθμός "δοχείων" που έχουν σχέση με την καλαθοποιία, καθώς στις πινακίδες των Μυκηνών συναντάμε τους περισσότερους όρους που αναφέρονται στη βιοτεχνία αυτή, σε σχέση με τα υπόλοιπα ανάκτορα. Αυτό εξηγείται σε συνάρτηση με τις μεγάλες ποσότητες μπαχαρικών που καταγράφονται στις Μυκήνες. Φαίνεται ότι η παραγωγή μπαχαρικών ήταν μια από τις σπουδαιότερες πηγές εσόδων για το συγκεκριμένο ανάκτορο και τα διάφορων ειδών καλάθια ήταν και τα καταλληλότερα δοχεία για τη μεταφορά και πιθανώς για τον υπολογισμό των ποσοτήτων τους. Αυτό βέβαια που εκπλήσσει τόσο στις Μυκήνες όσο και (κυρίως) στην Πύλο, είναι η απουσία καταγραφής σημαντικών αριθμών αγγείων αποθήκευσης. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι μόλις 2 αμφορείς που καταγράφονται τόσο στην Πύλο όσο και στις Μυκήνες. Αυτοί οι μικροί αριθμοί είναι δύσκολο να εξηγηθούν, δεδομένης της χρησιμότητας και της πολύπλευρης λειτουργικότητας των αγγείων αυτών και βέβαια δεδομένων των μεγάλων αριθμών καταγραφής τους στην Κνωσό.

Βιοτεχνική παραγωγή αγγείων στη Θήβα

Στην Θήβα έχουμε, όπως αποδεικνύεται από τα ευρήματα της οδού Πελοπίδου, καταγραφή αγγείων σε 2 πινακίδες που αποτελούν τη σειρά TH Ka, την Ka 113 όπου καταγράφονται ka-]na-to 40 και a-ro-re-we 8 και την Ka 366 όπου υπάρχει το ιδεόγραμμα *213^{VAS}.⁷³

---

⁷³ V.Aravantinos- L.Godart- A.Sacconi : *Thèbes, fouilles de la Cadmée III*, σελ.87 και 191.

Η Ka 113 είναι μια πινακίδα, όπου πιθανότατα καταγράφονται αρκετά μεγάλες ποσότητες αγγείων, αφού πέρα από τους αριθμούς 40 και 8, διασώζεται 2 φορές πιθανώς ο αριθμός 20. Αν όντως ισχύει αυτό και αν αναφέρονται και αυτοί οι αριθμοί σε αγγεία, καταλαβαίνουμε ότι έχουμε να κάνουμε με μια καταγραφή μαζικής παραγωγής αγγείων, κάτι που υποδεικνύει ενδιαφέρον και του ανακτόρου της Θήβας για την παραγωγή αγγείων. Τα είδη αγγείων που καταγράφονται στην Ka 113 (ka-na-to και a-ro-re-we) υποδεικνύουν ότι στη συγκεκριμένη πινακίδα δεν έχουμε καταγραφή πολυτελών αγγείων αλλά αγγείων χρηστικής λειτουργίας για την αντιμετώπιση των αναγκών (αποθήκευση και μεταφορά προϊόντων) του ανακτόρου. Είναι αξιοσημείωτη η παρουσία a-ro-re-we, που σχετίζονται με αποθήκευση και μεταφορά προϊόντων (ή ως μέσου υπολογισμού ποσοτήτων) και των ka-na-to που σχετίζονται ίσως με την καλαθοποιία και έχουν και αυτά πρακτική λειτουργία. Σε γλωσσολογικό επίπεδο πρέπει να τονιστεί η κοινή με της Πύλου και των Μυκηνών ορθογραφία της λέξεως για τους αμφορείς, a-ro-re-we, σε αντίθεση με την Κνωσό, όπου προτιμάται ο όρος a-ri-ro-re-we.

Η Ka 366 δεν δίνει πολλές πληροφορίες, καταγράφει όμως το *213^{VAS}, που πιστοποιείται και στην Πύλο και στην Κνωσό (i-ro-no) και που ήταν κύπελλο που τοποθετείτο στη φωτιά, έχουμε δηλαδή και σε αυτήν την περίπτωση ένα λειτουργικής φύσεως αγγείο. Από τη Θήβα φαίνεται ότι απουσιάζουν οι καταγραφές πολυτίμων αγγείων, αν και τα στοιχεία που διαθέτουμε είναι λίγα για να καταλήξουμε σε ασφαλή συμπεράσματα.

Αναφορές σε τεχνίτες και κατασκευαστές αγγείων

Εντυπωσιάζει η πολύ μικρή αναφορά σε τεχνίτες-κατασκευαστές αγγείων που πιθανότατα δηλώνονται με τον όρο ke-ra-me-we. Πάντως, ο όρος είτε ως

επαγγελματικό είτε ως ανδρωνυμικό συναντάται και στα 3 ανάκτορα, Κνωσού, Πύλου και Μυκηνών: ke-ra-me-u, κεραμεύς, ονομ. ενικ. στην PY Cn 1287.4, ke-ra-me-we, ονομ. δυϊκ. στην PY An 207.7, ke-ra-me-wi, δοτ. ενικ. στην MY Oe 125 και ke-ra-me-wo, γεν. ενικ. στις PY En 467.5 και Eo 371.A. Επίσης συναντάται το θηλ. ke-ra-me-ja στην KN Ap. 639.7.

Είναι σημαντικό ότι κάποιος από αυτούς χαρακτηρίζεται wa-na-ka-te-ro (wanakteros/ Φανάκτηρος > * *νάκτηρος*, «του άνακτος») στην Eo 371.A, που σημαίνει ότι ήταν στην υπηρεσία του άνακτος ή αν δεν ήταν στην υπηρεσία του, σίγουρα με κάποιον τρόπο σχετιζόταν με αυτόν και ότι ενδεχομένως "ήλεγχε" την παραγωγή που χρειαζόταν το ανάκτορο (ή ίσως μόνον ο ίδιος ο άναξ). Αυτός ο χαρακτηρισμός δείχνει και τη σπουδαιότητα αυτού του επαγγέλματος για την "αυλή" της Πύλου. Επίσης στην En 467.5, ένας κεραμεύς παρουσιάζεται να είναι κάτοχος ή έστω "εκμεταλλευτής" τμήματος γης.⁷⁴ Παρά όλα αυτά, οι αναφορές σε αυτό το επάγγελμα είναι ελάχιστες (και μάλιστα οι 4 από τις 6 στην Πύλο) σε σχέση με τη σημασία της παραγωγής αυτού του είδους. Κυρίως η απουσία αναφορών -με μια έμμεση αναφορά ως εξαίρεση- από την Κνωσό είναι αυτή που προκαλεί εντύπωση, αφού ειδικά στο ανάκτορο αυτό υπήρχαν οι μεγαλύτερες ποσότητες κεραμικών αγγείων.

Ονομασίες και ιδεογράμματα αγγείων- Γενικά συμπεράσματα

Συνολικά καταγράφονται 56 όροι και τύποι αγγείων (37 από ιδεογράμματα και 19 από λέξεις χωρίς ιδεογράμματα) και αυτό δείχνει πόσο σημαντικός τομέας ήταν η παραγωγή αγγείων για τη μυκηναϊκή οικονομία και το πόσο εξειδικευμένη τεχνική υπήρχε στη συγκεκριμένη βιοτεχνική παραγωγή.

---

⁷⁴ D.Anderson: "Mycenaean vessels terms", *MINOS* 29-30, 1994-1995, σελ.307-308.

Το μεγαλύτερο μέρος των ιδιογραμμάτων αναπαριστούν μεταλλικά αγγεία: τρίποδες *201^{VAS} (στην Πύλο και στις Μυκήνες), di-ra *202^{VAS}, *202^{VAS} +DI και *214^{VAS} +DI (στην Πύλο και στην Κνωσό), πιθανώς παντού χάλκινα, qe-to *203^{VAS} (Πύλος και Μυκήνες), πιθανώς χάλκινα, qe-ra-na *204^{VAS} (στην Κνωσό και στην Πύλο), πιθανώς χάλκινα, *205^{VAS}, σίγουρα χάλκινα, *207^{VAS} στην Κνωσό, ίσως χρυσά, *208^{VAS} στην Πύλο, ίσως χρυσά, *213^{VAS} στην Πύλο είναι πάντα χρυσά, ενώ στην Κνωσό πήλινα, *215^{VAS}, στην Πύλο χρυσά, *216^{VAS}, στην Πύλο χρυσά, *217^{VAS}, ασκιά στην Κνωσό, ίσως από αυγά στρουθοκαμήλου, *218^{VAS} κύπελλα τύπου Βαφειού στην Κνωσό, εν μέρει τουλάχιστον από χρυσό, *221^{VAS} στην Κνωσό, *226^{VAS} σύνολα αγγείων, *229^{VAS} κουτάλες με κάθετη λαβή, *246, μπανιέρες στην Κνωσό, ίσως χάλκινες, *250^{VAS} στην Πύλο, πιθανώς χρυσά, οι λεκάνες *301^{VAS} στην Κνωσό, επίσης οι *302^{VAS}, *303^{VAS} και *305^{VAS}.

Μια πρώτη διαφοροποίηση ανάμεσα στα ανάκτορα είναι οι πολύ μεγαλύτεροι αριθμοί αποθηκευτικών αγγείων και αγγείων καθημερινής χρήσεως από την Κνωσό. Αντιθέτως από την Πύλο έχουν διασωθεί καταγραφές κυρίως πολύτιμων αγγείων. Επίσης στην Κνωσό εκτός από μεγαλύτερους αριθμούς αγγείων σε σχέση με τα υπόλοιπα ανάκτορα έχουμε και περισσότερους τύπους αγγείων (26 έναντι 22 στην Πύλο). Από τις Μυκήνες η εικόνα που έχουμε είναι πιο ισορροπημένη, καθώς στην MY Ue 611 καταγράφονται τόσο αγγεία καθημερινής χρήσης όσο και πιο πολύτιμα αγγεία. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε, ότι η καταγραφή κυρίως πολύτιμων αγγείων στην Πύλο έχει να κάνει με τον πιο επιδεικτικό χαρακτήρα της επίλεκτης ομάδας του ανακτόρου της Πύλου; Και χρησιμοποιούσαν αυτά τα αγγεία για ανταλλαγές δώρων με άλλες αυλές ή για εμπορικούς λόγους; Από την άλλη βέβαια μήπως θα

μπορούσε αυτή η απογραφή πολυτίμων αντικειμένων να έχει χρηστικό χαρακτήρα ενόψει των δύσκολων στιγμών, οικονομικών και κοινωνικών-πολιτικών που συνεπαγόταν η απειλή από κάποιο εχθρό; Και μήπως η καταγραφή πολλών αγγείων που σχετίζονται με λατρευτικές τελετουργίες έχει να κάνει με την αυξημένη θρησκευτική δραστηριότητα, την ανάγκη να καταφύγουν δηλαδή στη βοήθεια των Θεών, μπροστά σε αυτόν τον κίνδυνο; Αντιθέτως στην Κνωσό, όπου ίσως το ανακτορικό σύστημα και η περιοχή γενικότερα δεν απειλείτο, η οικονομική δραστηριότητα συνεχιζόταν ανθηρή και η διοίκηση κατέγραφε αγγεία αποθηκευτικά σε μεγάλες ποσότητες π.χ. για την ευρεία εσωτερική κατανάλωση λαδιού (ή κρασιού) που περιείχαν οι ψευδόστομοι αμφορείς ή ακόμη και για τη μεταφορά του προϊόντος ως εξαγωγικού; Προβληματίζει ιδιαίτερα αυτή η μικρή αναφορά αμφορέων και ψευδόστομων αμφορέων από την Πύλο, μια περιοχή από την αρχαιότητα ως σήμερα κατεξοχήν ελαιοπαραγωγό και με δεδομένο ότι αποθηκευτικά αγγεία από το ανάκτορο έχουν εντοπιστεί αρχαιολογικώς.

Από μια άλλη οπτική γωνία βέβαια, αυτή η αυξημένη προτίμηση για πολύτιμα αγγεία στην Πύλο συμφωνεί με τον πιο συγκεντρωτικό χαρακτήρα της “αυλής” της Πύλου, όπως αυτός προκύπτει και από άλλες σειρές. Ο συγκεντρωτισμός της διοικήσεως και η επίδειξη ισχύος του ανακτόρου ταιριάζει και με μια πιο μεγαλοπρεπή παρουσίαση αυτής της δυνάμεως από την επίλεκτη ομάδα του ανακτόρου.

Το ενδιαφέρον του ανακτόρου της Κνωσού για τα κεραμικά αντικείμενα (και για το προϊόν που περιέχουν) φαίνεται και από επιγραφές που βρίσκουμε πάνω σε αγγεία, κυρίως αποθήκευσης. Τέτοια είναι η περίπτωση των ψευδόστομων αμφορέων που βρέθηκαν στην Θήβα και στα οποία ο

συνηθισμένος τύπος επιγραφής είναι ένας συνδυασμός 3 λέξεων: ένα κύριο όνομα, ένα τοπωνύμιο ή τοπωνυμικό επίθετο και άλλο ένα κύριο όνομα σε πτώση γενική (και σε μια περίπτωση αντί για αυτό συναντάμε το επίθετο wa-na-ka-te-ro Φανάκτηρος > * *νάκτηρος*, του άνακτος). Από τα τοπωνύμια συνάγεται ότι αυτά τα αγγεία είχαν κατασκευαστεί κυρίως στη Δυτική Κρήτη. Ήταν λοιπόν συνήθεια των Κρητών να αναγράφουν πάνω στα αγγεία που εξάγονταν τον τόπο προέλευσής τους και οι επιγραφές αυτές χρησίμευαν και ως διακριτικά επωνυμίας ή ως εγγύηση για την αυθεντική προέλευση του προϊόντος που περιείχαν τα δοχεία.⁷⁵ Αποτελούσαν πιθανώς ίχνη ενός ελέγχου που ασκούσε το ανάκτορο, αν και αυτός ο έλεγχος μπορεί να γινόταν και από τοπικούς παραγωγούς που προήγαν οι ίδιοι τα προϊόντα τους και σε αυτήν την περίπτωση θα αποτελούσε ικανοποιητική ένδειξη μιας δραστηριότητας του ιδιωτικού τομέως ανεξάρτητα από το ανάκτορο.

Στην Κνωσό αποδεικνύεται emphaticά στην περίπτωση των αγγείων, ότι η διοίκηση της μυκηναϊκής περιόδου δεν παρέκκλινε των προτιμήσεων που επέδειξε η μινωική διοίκηση του ανακτόρου στον τομέα αυτό, καθώς και από τα κείμενα γραμμικής Α΄ συνάγεται η προτίμηση για αγγεία που χρησιμοποιούνταν ως δοχεία τροφών ή ποτών και μάλιστα υπήρχε μια ιδιαίτερα μεγάλη παραγωγή τέτοιων αγγείων.

Αγγεία στα αρχεία γραμμικής Α

Πληροφορίες για αγγεία από την γραμμική Α΄ αντλούμε από τέσσερις πινακίδες από την Αγία Τριάδα (HT 31, 33, 38, 39) και μία από τη Φαιστό (HM 1509). Οι πινακίδες της Αγίας Τριάδος χρονολογούνται στο 1450 πΧ, ενώ η HM 1509 στον 19^ο αιώνα πΧ. Η πιο σημαντική πινακίδα είναι η HT 31, καθώς

---

⁷⁵ J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, Αθήνα, 1997, σελ.30-32.

πρόκειται αποκλειστικά για μια καταγραφή αγγείων, ενώ οι υπόλοιπες καταγράφουν και άλλα είδη. Στην γραμμική Α' εντοπίζονται τριποδικόι λέβητες, κυλινδρικά αγγεία με κάθετες λαβές, κυλινδρικά αγγεία με ένα πόδι, απιόσχημα αγγεία με μια οριζόντια λαβή ή χωρίς λαβές, κυλινδρικά αγγεία με 2 λαβές ή χωρίς λαβές και κυλινδρικά αγγεία με 2 κάθετες λαβές. Από την εξέταση των ιδεογραμμάτων αγγείων της γραμμικής Α' διαπιστώνονται όμοιοι τύποι με τα αγγεία που απεικονίζονται στα ιδεογράμματα της γραμμικής Β'. Οι τύποι αγγείων στη γραμμική Β' που αναγνωρίζονται και στα αρχεία της γραμμικής Α' είναι: *201^{VAS} (HT 31. 1), *212^{VAS} (u-do-ro χωρίς λαβές, HT 31. 2a / HT 31. 5a/ HT 31. 5β/ HT 31. 6), το VAS+KE της KN K773.A και το di-pa a-no-wo-to της KN K 875.6 "θυμίζουν" το αγγείο στην HT 31.3. Επίσης το *219^{VAS} της PY Tn 996. 2β συγκρίνεται με το ιδεόγραμμα στην HT 39.4.⁷⁶ Αυτές οι ομοιότητες δείχνουν ότι αγγεία ανάλογου σχήματος συνέχισαν να κατασκευάζονται και κατά την εποχή χρήσης της γραμμικής Β'. Συνολικά στα αρχεία της γραμμικής Α' καταγράφονται 3.838[+ αγγεία, από τα οποία τα 3.779[στην HT 31. Αυτό που είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον είναι το ότι, όπου σώζονται τα αριθμητικά δεδομένα στην HT 31, αυτά είναι πολλαπλάσια του 10. Αυτό σημαίνει ίσως ότι πρόκειται για μια "παράδοση" αγγείων από τις κοινότητες ή τα εργαστήρια που υπάγονταν άμεσα ή έμμεσα στο ανάκτορο. Όμως ο ετερόκλητος χαρακτήρας των αγγείων που καταγράφονται καθιστά δύσκολα αποδεκτή αυτήν την άποψη και πιο πιθανό είναι να πρόκειται για τον ανεφοδιασμό μιας αποθήκης. Το γεγονός ότι οι αριθμοί είναι πολλαπλάσια του 10 θα μπορούσε να δηλώνει ότι στην πινακίδα αυτή έχουμε μια φορολογική απαίτηση του μινωικού ανακτόρου. Τα αγγεία της HT 31 δεν είναι

---

⁷⁶ F.Vandenabeele : "Les idéogrammes de vases sur les tablettes en linéaire A de Hagia Triada et Phaistos", *BCH* 98 (: 1), 1974, σελ.5-7.

κατάλληλα για αποθήκευση διότι δεν μπορούν εύκολα να κλείσουν. Οι 12 διαφορετικοί τύποι αγγείων σε συνδυασμό με τους μεγάλους αριθμούς (οι 12 διαφορετικοί τύποι μοιάζουν με την καταγραφή διαφορετικών τύπων αγγείων στην MY Ue 611) θυμίζουν τους πολλούς αποθηκευτικούς χώρους που βρέθηκαν σε μινωικά κτίσματα (π.χ. από την έπαυλη της Αγίας Τριάδος, η αποθήκη 15 ίσως να ήταν ο χώρος όπου υπήρχαν τα αγγεία που καταγράφονται στην HT 31).⁷⁷ Η HT 31 μας δίνει πολλές πληροφορίες για την αγγειοπλαστική παραγωγή της μινωικής περιόδου, καθώς καταγράφει 12 τύπους αγγείων από τους οποίους δίνονται πιθανώς τα ονόματα σε 7 από αυτά (π.χ. su-ru, ίσως *σιπύη*, Ησύχιος: *σιτηρόν γγε ον και ροθήκη*, ra-ta-qa, ίσως *βατιάκη, φιάλη*).⁷⁸ Από την HT 31 προκύπτει ότι ο πιο διαδεδομένος τύπος αγγείων στην YM I είναι τα κυλινδρικά χωρίς λαβές, καθώς τουλάχιστον 3.000 τέτοια καταγράφονται στην HT 31, γεγονός που βεβαιώνεται και από τα αρχαιολογικά ευρήματα (π.χ. τα 1164 από τα 1318 που προέρχονται από την Κέα δηλαδή το 88% των αγγείων χρησιμοποιούντο ως δοχεία τροφών ή ποτών, ως λυχνίες και σε λατρευτικά πλαίσια).⁷⁹

Η πλειονότητα των αγγείων, που φαίνεται ότι ήταν πήλινα (μόνον ο τριποδικός λέβης μοιάζει να είναι χάλκινο αγγείο) σε συνδυασμό με τους μεγάλους αριθμούς, μας αποκαλύπτουν μια σημαντική παραγωγή αγγείων καθημερινής χρήσεως και αυτό το συμπέρασμα είναι σύμφωνο με τα στοιχεία για την παραγωγή αγγείων την εποχή του μυκηναϊκού ανακτόρου (με μια σαφή προτίμηση βέβαια τότε για αγγεία αποθήκευσης). Το ότι αυτή η αποθήκευση αγγείων εντοπίστηκε στην Αγία Τριάδα, η οποία ήταν κατ'ουσίαν

⁷⁷ Y.Duhoux : “Un inventaire linéaire A de Vases”, *MINOS* 35-36, 2000-2001, σελ.51-52.

⁷⁸ G.Neumann: “Zwei minoische Gefässbezeichnungen”, *GLOTTA* 1958, σελ.110-111.

⁷⁹ Y.Duhoux: “Un inventaire linéaire A de Vases”, *MINOS* 35-36, 2000-2001, σελ.49-50.

μια μινωική έπαυλη, πιθανώς δείχνει ότι ο περισσότερο αποκεντρωμένος (ή λιγότερο συγκεντρωτικός) χαρακτήρας της μυκηναϊκής διοίκησης του ανακτόρου της Κνωσού οφείλει την προέλευση του σαφώς στο μινωικό σύστημα διοίκησης. Η πιο "φιλελεύθερη" δόμηση του διοικητικού συστήματος της Κνωσού έχει τις βάσεις της λοιπόν σε μια ισχυρότατη μινωική παράδοση. Είναι σημαντικό να δούμε αν ανάλογοι χώροι προς το δωμάτιο 15 της έπαυλης της Αγίας Τριάδος, στο οποίο υπήρχε αποθήκευση αγγείων, υπήρχαν και στην περίοδο των αρχαίων γραμμικής Β'. Φαίνεται ότι το δωμάτιο 1 στις Μυκήνες, ήταν χώρος αποθήκευσης αγγείων και πιθανώς περιέχονταν και τα αγγεία που καταγράφονται στην MY Ue 611 (αν και ερευνητές όπως ο Bennett δεν δέχονται μια τέτοια υπόθεση). Ο S.Hiller θεωρεί ότι το δωμάτιο 18 της Πύλου θα μπορούσε να είναι το δωμάτιο όπου περιεχόταν ο πολυτελής εξοπλισμός της σειράς Ta.⁸⁰ Επίσης το δωμάτιο 20 στην Πύλο θα μπορούσε να είναι ένας τέτοιος χώρος, αφού ανακαλύφθηκαν εκεί όστρακα περισσότερων από 500 αγγείων από περισσότερους από 20 διαφορετικούς τύπους και ίσως η πινακίδα Tn 996 καταγράφει ένα τμήμα του υλικού που διατηρείτο εκεί.⁸¹

Έπιπλα και πολύτιμα σκεύη

Στο πλαίσιο εξέτασης εξοπλισμού και σκευών, η σειρά που μας δίνει τις περισσότερες και πιο ενδιαφέρουσες πληροφορίες, είναι η σειρά Ta της Πύλου, η οποία είναι γνωστή με την ένδειξη "πινακίδες επιπλοσκευής". Στη σειρά καταγράφονται από έπιπλα, 11 τραπέζια στις Ta 642, 713, 715 (to-pe-za/ torpedza/ *τόρπεζα*, πρόδρομος τύπος της κλασσικής λέξης *τράπεζα*), 5 καθίσματα (to-no/ thornos/ *θόρνος· θρόνος*, στην ουσία όμως πρόκειται όχι

⁸⁰ S. Hiller: "Beinhaltet die Ta Serie ein Kultinventar?", *EIRENE* 9, 1971, σελ.71-72.

⁸¹ A.M.Jasink: "Funzionari e lavoranti nel palazzo di Pilo", *MINOS* 25-26, 1990-1991, σελ.234.

για συνηθισμένες καρέκλες αλλά για τιμητικές έδρες για ηγεμόνες, όπως υποδεικνύει η περίτεχνη διακόσμησή τους) και 16 σκαμνιά, *220 [ta-ra-nu-we/thrānuēs/ θράνουες, πβ. ομηρ. θρήνουες] που στις Ta 707, 708, 714 καταγράφονται μαζί με to-no, πιθανώς ως απλά υποπόδια. Επειδή ο αριθμός τους είναι πολύ μεγαλύτερος, ίσως χρησίμευαν και τα ίδια ως καθίσματα.⁸² Μόνα τους καταγράφονται στις Ta 721 και 722. Παράλληλα τέτοιων καταγραφών πιστοποιούνται στις Ακκαδικές πινακίδες, αριθ. 417-424 από την Alalakh, π.χ. η 419 καταγράφει 20 τραπέζια, 32 καρέκλες και 35 υποπόδια για την οικία του iri^halpa και είναι σημαντικό ότι και στις πινακίδες αυτές καταγράφονται άνισοι αριθμοί μεταξύ των αντικειμένων⁸³.

Καταγράφονται λοιπόν 11 to-re-za: Στην Ta 642 καταγράφονται 3 από αυτά και χαρακτηρίζονται και τα 3 ra-e-ja/ laeija/ λαεία/ πβ.λ ος, "λίθος", που οι M.Ventris-J.Chadwick αποδίδουν ως επίθετο ύλης σε –εία και ερμηνεύουν "από μάρμαρο".⁸⁴ Ακολουθούν λέξεις που αφορούν στη διακόσμηση (τεχνική, υλικά και θέματα) των τραπεζιών. Έτσι π.χ. υπάρχουν οι λέξεις a-ja-me-na και qe-qi-no-to (συναντάται αλλού και η μετοχή qe-qi-no-me-na) που σχετίζονται με την τεχνική διακόσμησης. Το a-ja-me-na (/aia(s)menā/ α α(σ)μέν , ονομ. θηλ.) πιθανότατα σχετίζεται με την τεχνική της ένθεσης, ενώ το qe-qi-no-me-no ή qe-qi-no-to (πβ. ομηρικό επίθετο δινωτός, «τεχνικά επεξεργασμένος») πιθανώς αναφέρεται στην τόννευση ή χάραξη ειδικών σχεδίων.⁸⁵ Τα διακοσμητικά θέματα διακρίνονται σε κύρια και δευτερεύοντα. Έτσι στην Ta 642 αναφέρονται π.χ. η λέξη a₂-ro-u-do-ri, ίσως λoσυδο(τ)φι, "με θαλασσινό

⁸² J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, Αθήνα, 1997, σελ.302.

⁸³ M.Ventris- J.Chadwick: *Documents in Myc.Greek²*, Cambridge, 1973, σελ.333.

⁸⁴ M.Ventris- J.Chadwick: *Documents in Myc.Greek²*, Cambridge, 1973, σελ. 500.

⁸⁵ M.Ventris-J.Chadwick: *Documents in Myc.Geek²*, Cambridge, 1973, σελ.334 / I.Hajnal: *Mykenisches und Homerisches Lexicon*, 1998, σελ.22-23.

νερό / aquamarine", ενώ ο Palmer προτείνει διακόσμηση "με κυματισμούς"⁸⁶, το ko-tu-ri-qa, ίσως κόρυ(θ)φι (οργανική της λέξεως κόρυς, περικεφαλαία), "με περικεφαλαίες", οι οποίες ήταν χαραγμένες στο ελεφαντοστόν⁸⁷ κ.τ.λ.

Στην Ta 713 καταγράφονται 3 ακόμη τραπέζια, το ένα χαρακτηρίζεται πάλι ga-e-ja, το άλλο ήταν από ελεφαντοστόν, όπως δηλώνει ο όρος e-re-ra-te-ja (elephanteiā) και το τελευταίο από το υλικό που πιθανότατα ήταν ο ψευδοέβενος (ku-te-se-jo, από ku-te-so), το οποίο όπως και ο έβενος ήταν ένα σύνηθες υλικό κατασκευής επίπλων και στην Αίγυπτο.⁸⁸ Στην Ta 715 καταγράφονται 5 τραπέζια, 1 από ku-te-so, 2 ελεφάντινα (e-re-ra-te-ja) και 2 ίσως " από σμίλακα", αν ερμηνεύεται σωστά ο όρος mi-ra₂ [(σ)μ λαξ, (σ)μ λος].⁸⁹

Συνεπώς από τα 11 τραπέζια, τα 4 είναι λίθινα, 3 είναι από ελεφαντοστόν, 3 από ψευδοέβενο (ku-te-so) και 2 από σμίλακα (mi-ra₂). Ως προς τα σχήματά τους, υπήρχαν ημικυκλικά, αν ο όρος me-no-e-ja μεταφράζεται σωστά ως μηνοειδής (αν και ο Ruijgh πρότεινε πως δηλώνει ότι έφεραν διακόσμηση με ημισελήνους)⁹⁰, στρογγυλά εφόσον ο όρος a-ri-qa-to (amphig^woitos) σχετίζεται με το ομηρ. *μφιβαίνω* (αν και ο Palmer αποδίδει "με πλατιά, άτεχνα πόδια")⁹¹. Κάποια φαίνεται ότι είναι με προεξοχές και οριζόντια αφού χαρακτηρίζονται με τον όρο ro-ro-e-ke. Προβλήματα δημιουργούν και οι όροι e-ne-wo-re-za και we-re-za που αφορούν πιθανώς στον αριθμό και τη μορφή των στηριγμάτων (ποδιών) των τραπεζών. Υποστηρίχθηκε η απόδοση (ennewo-pedza/ *ννεφόπεζα*) με εννέα και με έξι πόδια (we-re-za/

---

⁸⁶ L.R.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.345.

⁸⁷ L.R.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.345.

⁸⁸ D.H.F.Gray: "Linear B and Archeology", *BICS* 6, 1959, σελ.53.

⁸⁹ L.R.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.347.

⁹⁰ M.Ventris- J.Chadwick: *Documents in Myc. Greek²*, Cambridge, 1973, σελ.500.

⁹¹ M.Ventris- J.Chadwick: *Documents in Myc. Greek²*, Cambridge, 1973, σελ.499-500.

(h)wespredza), αν και οι αριθμοί αυτοί φαίνονται υπερβολικοί για να δηλώνουν αριθμό ποδιών και έτσι έχουν προταθεί διάφορες ερμηνείες κατασκευής των τραπεζών για να τους εξηγήσουν. Υπάρχουν κάποιες αναπαραστάσεις σε σφραγίσματα που ίσως ενισχύουν την άποψη πως πρόκειται για τράπεζες με 6 και 9 πόδια (CMS I 80 από τις Μυκήνες, CMS I 264 από την Πύλο αλλά και στο R 13 από την Κνωσό)⁹². Ίσως πάλι, κατά την άποψη του J.Chadwick, να υποδεικνύονται τράπεζες 6 και 9 ποδιών, ως μέτρα μήκους και συνεπώς των διαστάσεών τους.⁹³

Ενδεικτική του πολύτιμου χαρακτήρα των τραπεζών αυτών είναι η ένθεση με πολύτιμα υλικά, όπως κύανος (ku-wa-no), ελεφαντόδοντο (e-re-ra-te), το υλικό που ορίζεται ως ra-ra-ku, για το οποίο έχουν προταθεί διάφορες ερμηνείες [παραργύς, άργυρος / κασσίτερος/ λευκοσίδηρος/ ήλεκτρον/ *σφραγύς, συγγενές του σφραγίς-δος με αρχική σημασία "πολύτιμη πέτρα"]⁹⁴ και με ορεία κρύσταλλο (we-a-re-ja, που παραβάλλεται με το επίθετο αλεα).⁹⁵ Επίσης σε μέρος τραπεζιού στην Ta 715. 3 αναφέρεται ο πύξος, ru-ko-so.⁹⁶ Στις πινακίδες που καταγράφουν τράπεζες συναντώνται ακόμη οι λέξεις ko-ki-re-ja, ri-ti-ro₂-we-sa καθώς και to-qi-de που συνδέονται με θέματα διακόσμησης. Έτσι, ο όρος ko-ki-re-ja πρέπει να δηλώνει κάποιο είδος διακόσμησης με κογχύλια και ο όρος ri-ti-ro₂-we-sa (ptilowessa/ ππιλόφεσσα) ότι το τραπέζι έφερε διακόσμηση με "ππίλον", με σχέδια

---

⁹² M.S.Special: "Furniture in linear B : The evidence for tablets", στα *Πεπραγμένα του Η Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, 2000, σελ.233.

⁹³ L.R.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.347. / J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, Αθήνα, 1997, σελ.306.

⁹⁴ R.Halleux: "Lapis-Lazuli, azurite ou pâte de verre?", *SMEA* 9, 1970, σελ.45: Παραπομπή 5 / M.D.Petruševski: *ŽIVA ANTIKA* 15, σελ.202.

⁹⁵ M.Ventris- J.Chadwick : *Documents in Myc. Greek*², Cambridge, 1973, σελ.500.

⁹⁶ J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, Αθήνα, 1973, σελ.303.

φερού.⁹⁷ Το to-qi-de συνδέεται με την τεχνική διακόσμηση qe-qi-no-to / qe-qi-no-me-na και θεωρείται ότι δηλώνει την τρέχουσα σπείρα.⁹⁸

Τα τραπέζια που καταγράφονται στη σειρά Τα είναι όλα πολύτιμα και ανήκουν στο "θησαυρό" του ανακτόρου και για αυτό το λόγο ενδιαφέρει τον γραφέα να περιγράψει λεπτομερώς τη διακόσμησή τους. Τα αρχαιολογικά ευρήματα πιστοποιούν τις πληροφορίες της γραμμικής Β' και επιβεβαιώνουν τις δυο τεχνικές διακόσμησης δηλαδή την εγχάραξη και την ένθεση στην Πύλο. Η λέξη to-re-za συναντάται και στην Κνωσό, στην V (2) 280, η οποία ανακαλύφθηκε στο «Δωμάτιο των Πινακίδων Αρμάτων» και η οποία ίσως εντασσόταν σε θρησκευτικό πλαίσιο⁹⁹.

Στις Τα 707, 708 και 714 καταγράφονται καθίσματα, to-no (θρόνος, θρόνος), συνολικά 5 (2 στην Τα 707, 2 στην Τα 708 και 1 στην Τα 714). Οι 4 από τους 5 θρόνους φαίνεται ότι έχουν υλικό κατασκευής τον ku-te-so (ψευδοέβενο), ενώ ο πέμπτος χαρακτηρίζεται ως we-a₂-re-jo (από ορεία κρύσταλλο, όχι όλη η καρέκλα πιθανότατα). Στην Τα 707.1 ο θρόνος φαίνεται ότι φέρει διακόσμηση με χρυσό (ku-ru-sa-ri), σύμφωνα με τον L.Palmer, στην "πλάτη" ή στα "πλευρά" του, αποδίδοντας έτσι τον όρο o-ri-ke-re-mi-ni-ja-ri (ενώ οι M.Ventris-J.Chadwick το συνδέουν με το *μφικελεμνίς, μφικελεμνόν = μφιβαρές*, "γύρω από τον ώμο;" και ως εκ τούτου το * *πικελεμνι φι* θα δήλωνε διακόσμηση στα άκρα του πίσω μέρους).¹⁰⁰ Το o-ni-ti-ja-ri πιθανώς δεικνύει διακόσμηση με πτηνά (πβ. κλασσικό *ρνις*). Στην Τα 707.2 καταγράφεται θρόνος από ku-te-so με διακόσμηση στο ίδιο μέρος όπως ο

⁹⁷ L.R.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.346-347.

⁹⁸ M.Ventris- J.Chadwick: *Documents in Myc. Greek²*, Cambridge, 1973, σελ.333-336.

⁹⁹ M.S.Speciale: "Furniture in linear B : The evidence for tablets", στα *Πεπραγμένα του Η Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, 2000, σελ.227-229.

¹⁰⁰ M.Ventris-J.Chadwick: *Documents in Myc. Greek²*, Cambridge, 1973, σελ.343 / L.R.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.349.

θρόνος του στίχου 1 (o-ri-ke-re-mi-ni-ja-ri) και με ποικίλα διακοσμητικά θέματα, όπως se-re-mo-ka-ra-o-re, ίσως διακόσμηση με κεφάλια ζώων (ελαφιών ή κάποιου μυθικού ζώου) και όχι σειρήνων, όπως υποστήριξε ο Mühlestein¹⁰¹, επίσης a-di-ri-ja-te (andrijante(i), *νδριάντει*, διακόσμηση με ανδριάντες) και ro-ti-ri (roitiṛhi/ *πόρτιφι*/ ίσως διακόσμηση με δαμάλεις).¹⁰²

Η Ta 708 καταγράφει δυο θρόνους και οι δυο κατασκευασμένοι από ku-te-so και με διακόσμηση o-ri-ke-re-mi-ni-ja από ελεφαντοστούν (e-re-ra-te στον στίχο 1 και e-re-ra-te-ja-ri στον στίχο 2), ενώ ο δεύτερος θρόνος φέρει διακόσμηση se-re-mo-ka-ra-a-ri και a-di-ri-ja-ri.

Στην Ta 714 καταγράφεται ένας πολυτελέστατος θρόνος, καθώς φέρει ορεία κρύσταλλο και διακόσμηση με ku-wa-no, ra-ra-ku και χρυσό στο τμήμα που περιγράφεται με τον όρο o-ri-ke-re-mi-ni-ja (αν ο β' στίχος συνεχίζει την περιγραφή του to-no στον στίχο α', τότε φέρει τα εξής διακοσμητικά θέματα: άνδρες και κεφαλές ζώων καθώς και ro-ni-ki-ri, πιθανότατα φοίνικες). Συνεπώς και οι 5 τουλάχιστον θρόνοι που καταγράφονται είναι πολυτελέστατοι με εξαιρετική διακόσμηση και με τη χρήση πολύτιμων υλικών. Ενδιαφέρον είναι το ότι η λέξη to-no συναντάται και στην Κνωσό, στην V(5) 1043+7709+Fr (to-no-qa 1) ακόμη και αν στην περίπτωση αυτή πρόκειται ίσως για προσωπικό όνομα, ενώ στην KN As 1517.12.13 τρία άτομα χαρακτηρίζονται ως to-ro-no-wo-ko (thronoworgoi/ **θρονοΦοργολ*), όρος που ίσως δήλωνε τους κατασκευαστές θρόνων.

Η τρίτη κατηγορία επίπλων και η πολυαριθμότερη από αυτές που καταγράφονται είναι τα υποπόδια, ta-ra-nu-we (ta-ra-nu *220, πβ. ομηρ.

---

¹⁰¹ L.P.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.349 / H.Mühlestein: *B.C.H. B1*, 1957, σελ.203-215.

¹⁰² L. P. Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.348- 349.

θρ νυς). Απαριθμούνται 17 ta-ra-nu-we (Ta 707: 2, 708: 2, 710: 1, 714: 1, 721: 7 και 722: 4).

Στην Ta 707 καταγράφονται 2 ta-ra-nu-we, για το ένα από αυτά (στίχος 3) καταγράφεται το υλικό κατασκευής, που είναι ku-te-so, ενώ και τα δυο φέρουν διακόσμηση με ένθεση ελεφαντοστούν και ακολουθεί η λέξη au-de-ri (πιθανώς το διακοσμητικό θέμα). Στην Ta 708 καταγράφονται πάλι 2 ta-ra-nu-we από ku-te-so και με ένθεση από ελεφαντοστούν (το ένα στο στίχο 3 φέρει διακοσμητικά θέματα με άνδρες και λιοντάρια και θυμίζει τη σκηνή κυνηγιού λιονταριού στο εγχειρίδιο από τον τάφο IV του ταφικού κύκλου Α των Μυκηνών).¹⁰³

Στην Ta 710 καταγράφεται 1 ta-ra-nu με ένθεση ελεφαντοστού και με διακοσμητικό θέμα που περιγράφεται με τις λέξεις au-de-ri so-we-no-qa, που είναι ίσως σχέδιο με «ροζέτα» (ή σχέδιο φλόγας ή ίσως είδος διακοσμητικής ταινίας, όπως έχει επίσης προταθεί)¹⁰⁴

Στην Ta 714 καταγράφεται 1 ta-ra-nu με πολυτελέστατη διακόσμηση που περιλαμβάνει ένθεση από κύανο (ku-wa-no), ra-ra-ku, χρυσό και χρυσαφί ko-no-ni-ri (δηλαδή με χρυσές ράβδους, κανονί(δ)φι).¹⁰⁵ Η Ta 714 φαίνεται ότι καταγράφει τα πιο πολυτελή έπιπλα της απογραφής αυτής.

Στην Ta 721 καταγράφονται 7 ta-ra-nu-we, όλες με ένθεση ελεφαντοστούν και διακόσμηση a-u-de-ri. Οι 5 από αυτές φέρουν και το διακοσμητικό θέμα που ορίζεται με τη λέξη so-we-no. Στο στίχο 1 καταγράφονται σπειροειδές θέμα (to-qi-de) και ka-ru-we, όρος που οι M.Ventris-J.Chadwick σχετίζουν με το

---

¹⁰³L.P.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.348- 349.

¹⁰⁴L.R.Palmer: "A Mycenaean Tomb Inventory", *MINOS* 5, 1957, σελ.64 / D.H.F.Gray: "Linear B and archaeology", *B.I.C.S* 6, 1959.

¹⁰⁵L.P.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.351.

"κάρυον", καρύδι, ενώ ο L.Palmer με τη λέξη κάλυκας¹⁰⁶, ως διακοσμητικά στοιχεία.

Στην Ta 722 υπάρχουν 4 ta-ra-nu-we που φέρουν ένθεση με ελεφαντοστούν και διάφορα διακοσμητικά θέματα όπως: στο στίχο 1, άνθρωπο (a-to-ro-ro, νθρώπω) και ίππο (i-ro/ ππω), φοίνικα (ro-ni-ke/ φοινίκει) και χταπόδι (ro-gu-ro-de /πολύποδει).¹⁰⁷ Στο στίχο 2 καταγράφεται διακόσμηση ka-ra-a-ri, (karaarphi/ ίσως διακόσμηση με κεφάλια αν συνδέεται με τη λέξη κάρα), re-wo-te-jo (Iewonteiois, πιθανώς διακόσμηση με λεοντοκεφαλές) και so-we-no, ενώ στον στίχο 3 η λέξη ka-gu-ri υποδεικνύει ίσως διακόσμηση με κάλυκες ή σε σχήμα καρυδιού.

Το υλικό λοιπόν κατασκευής των επίπλων αυτών υποδεικνύεται μόνο σε 3 περιπτώσεις και στις 3 είναι ο ku-te-so (ξύλο που χρησίμευε και για τους 4 από τους 5 θρόνους και για έναν αριθμό τραπεζιών). Διαπιστώνουμε ότι τον γραφέα ενδιαφέρει κυρίως η διακόσμηση αυτών των επίπλων, η οποία στις 16 από τις 17 περιπτώσεις ta-ra-nu-we είναι από ελεφαντοστούν.

Τα κυρίαρχα διακοσμητικά θέματα για τα ta-ra-nu-we είναι τα a-u-de-ri (9 φορές) και so-we-no (5 φορές) αλλά δυστυχώς είναι αυτά για τα οποία δεν είμαστε σίγουροι για αυτό που σημαίνουν.

Είναι σημαντικό το ότι ο πληθυντικός ta-ra-nu-we συναντάται και στην PY Vn 46, δύο φορές (στίχοι 4 και 7) με αριθμούς καταγραφής 12 και [6], όπου όμως δεν υπάρχει ιδεόγραμμα. Η λέξη συναντάται και στην Κνωσό, στην V 1521. 2.3. [4.5] όπου ta-ra-nu συναντάται 4 φορές αλλά χωρίς πλαίσιο.¹⁰⁸ Ανάλογες καταγραφές επίπλων έχουμε στις Ακκαδικές πινακίδες αριθ. 417-427 από την

¹⁰⁶ M.Ventris – J.Chadwick: *Documents in Mycenaean Greek*², Cambridge, 1973, σελ.344.

¹⁰⁷ L.R.Palmer: "A Mycenaean tomb inventory", *MINOS* 5, 1957, σελ. 64.

¹⁰⁸ F.Vandenabeele- J.P.Olivier : *Les idéogrammes archéologiques du linéaire B*, Paris, 1979, σελ.163.

Αϋαηα.¹⁰⁹ Βέβαια και από την Ανατολή σπανίζουν τόσο λεπτομερείς περιγραφές καταγεγραμμένων αντικειμένων.

Συμπερασματικά, στην Τα ως προς τα έπιπλα καταγράφονται : το είδος του επίπλου, το υλικό διακόσμησης και πιο συγκεκριμένα υλικά που αφορούν σε όλο το έπιπλο ή σε μόνο σε κάποια τμήματα του επίπλου, ο τύπος της διακοσμητικής εργασίας (a-ja-me-na/ qe-qi-no-me-na) και τα διακοσμητικά θέματα, τα οποία διακρίνονται σε ανθρώπινες μορφές (a-to-ro-qo, a-di-ri-ja-te), σε ζωικές (πχ i-qo, o-ni-ti-ja-ri, ro-ti-ri κτλ.) και σε φυτικές (πχ ro-ni-ki-ri, ka-gu-we).

Πέρα από πολύτιμα αγγεία και πολυτελή έπιπλα η σειρά Τα περιέχει και άλλα σκεύη και αντικείμενα που τουλάχιστον άμεσα δεν σχετίζονται με τα υπόλοιπα, όμως δίνουν λαβή για προσπάθειες ερμηνείας της σειράς.

Η πινακίδα Τα 709 καταγράφει πέρα από αγγεία (στίχοι 1, 3) και σκεύη που αποτελούν εξοπλισμό για τη φωτιά. Στο στίχο 2 αναφέρονται λοιπόν: 1 au-te, (πιθανώς austēi/ α στήρ από το α ω, ανάπτω και πρόκειται ίσως για συνδουλιστήρι)¹¹⁰, 2 ru-ra-u-to-ro (puraustrō/ πυραύστρω, δυϊκός-πύραυστρον, πυράγρα)¹¹¹, 1 qa-ra-to-ro (που πιθανώς αποδίδεται ως σπάλαθρον ή σκάλευθρον, σκεύος για το σκάλισμα της φωτιάς, ενώ ο Higgins προτείνει φτυάρι ή δίκρανο)¹¹² και 2 e-ka-ra (πβ. σχάρα, "εστία"), η μια a-ri-qo-to (μφίβοτος, μφίβατος, ίσως "με λοξά πόδια" ή "με χείλος ολόγυρα") και pe-de-we-sa (pedwessa/ πέδΦεσσα, φορητή "με πόδια") και η άλλη i-to-we-sa (istowessa/ στόΦεσσα, "εφοδιασμένη με έναν ιστό" ή "με

¹⁰⁹ M.Ventris: "Mycenaean furniture on the Pylos Tablets", *ERANOS* 53, 1955, σελ.110-111.

¹¹⁰ M.Ventris- J.Chadwick: *Documents in Myc. Greek*², Cambridge, 1973, σελ.499-500.

¹¹¹ M.Ruiperez –J.Melena: *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*, Αθήνα, 1996, σελ.175.

¹¹² L.R.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.343 / R.Higgins: "The archaeological Background to the Furniture Tablets from Pylos", *BICS* 3, 1956, σελ.43.

ίσιο στήριγμα") και η οποία περιγράφεται με τα so-we-ne-ja au-de-we-sa, που πιθανώς χαρακτηρίζουν διακοσμητικά θέματα¹¹³. Επίσης, στο τέλος του στίχου 1 καταγράφονται 6 ko-te-ri-ja [ίσως khōstēria(i), *χω(σ)τήρια(ι)*, από το *χώννυμι*, φτυάρια;]¹¹⁴. Πρόκειται λοιπόν για έναν εξοπλισμό με σκεύη που σχετίζονται με τη φωτιά, για τα οποία δεν είμαστε σίγουροι ότι ήταν όλα μπρούντζινα, ενώ και από αρχαιολογικής πλευράς δεν έχουν βρεθεί πολλά τέτοια αντικείμενα.

Η Ta 716 είναι άλλη μια πινακίδα που, ως προς τα αντικείμενα που καταγράφει, προβληματίζει για τη σύνδεσή της με το πλαίσιο της σειράς Ta. Η πινακίδα καταγράφει 2 ra-sa-ro ku-ru-so a-ri-to-ni-jo, κάτι που σημαίνει πιθανώς 2 χρυσές αλυσίδες "ένθεν και ένθεν του θρόνου"¹¹⁵(ο Palmer προτείνει για το a-ri-to-ni-jo : "διπλά πλεγμένες". Ο J.Taillardat αποδίδει ως *μαλώ μφιστορνίω* και θεωρεί ότι πρόκειται για την πόρπη που κλείνει τη ζώνη και βρίσκεται από τη μια και την άλλη πλευρά της ζώνης. Ο S.Hiller ερμηνεύει τη λέξη ra-sa-ro ως *πάσσαλω*, με την έννοια του καρφιού ως φορέως ενός αντικειμένου και θεωρεί ότι πρόκειται για τους "φορείς" των 2 διπλών πελέκων που καταγράφονται στη συνέχεια. Το a-ri-to-ni-jo το συνδέει με το "τορνεύω" ή το "τορνόω", στρογγυλεύω και αποδίδει: "πάσσαλοι ολόγυρα τορνευμένοι" ή ίσως "πάσσαλοι από τη μια και από την άλλη πλευρά του θρόνου" αν αποδοθεί ως *μφί θρόνιον*. Ως καταλληλότερο παράδειγμα χρησιμοποιεί την σαρκοφάγο της Αγίας Τριάδος, όπου δυο τέτοια στηρίγματα

---

¹¹³L.R.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.343 / M.Ventris-J.Chadwick: *Documents in Myc. Greek*², Cambridge, 1973, σελ.499-500.

¹¹⁴L.R.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.343.

¹¹⁵M.Ruiperez – J.Melena: *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*, Αθήνα, 1996, σελ.175.

διπλών πελέκεων βρίσκονται από τη μια και την άλλη πλευρά ενός βωμού.¹¹⁶

Η M.S.Specialle πρότεινε την ερμηνεία «χρυσά περιδέραια γύρω από το θύμα, συνδέοντας τη λέξη to-ni-jo με τη λέξη θοίνη και την έννοια του θύματος, θεωρώντας πως πρόκειται για το στόλισμα του θύματος πριν τη θυσία του¹¹⁷.

Στην συνέχεια καταγράφονται 2 wa-o *232, πιθανώς βάσει του ιδεογράμματος, 2 διπλοί πελέκες. Στον στίχο 2 καταγράφονται 2 ξίφη, qi-si-re-e, *234.¹¹⁸

Στην Ta 716 παρουσιάζεται ίσως ο θυρεός του ίδιου του άνακτος της Πύλου αλλά ακόμη και να μην ισχύει αυτή η υπόθεση, πρόκειται οπωσδήποτε για αντικείμενα επίδειξης ισχύος και μεγαλοπρέπειας της "αυλής" της Πύλου. Η ένταξη της 716 στο πλαίσιο της Ta έχει ωθήσει πολλούς ερευνητές σε προσπάθειες προσέγγισης και ερμηνείας της σειράς, διαφορετικές από την πιο διαδεδομένη που προτείνει πως τα αντικείμενα της Ta αποτελούν το περιεχόμενο ενός αποθηκευτικού δωματίου. Η Ta 716 σε συνδυασμό με την εισαγωγική φράση της σειράς Ta, την Ta 711.1: o-wi-de, ru₂-ke-qi-ri, o-te, wa-na-ka, te-ke, au-ke-wa, da-mo-ko-ro, που πιθανώς αποδίδεται: "έτσι είδε ο ru₂-ke-qi-ri όταν ο άναξ διόρισε τον au-ke-wa ως da-mo-ko-ro " (και η οποία θα αναλυθεί εκτενέστερα στα επόμενα κεφάλαια που αφορούν στα αξιώματα και στη διοίκηση των ανακτόρων) αποτελούν τα εφόδιά μας για την ερμηνεία της σειράς.

Ο M.Ventris θεώρησε ότι πρόκειται για το περιεχόμενο μιας πολυτελούς αίθουσας υποδοχής συγκρίνοντάς την με αυτήν που περιγράφεται στην

---

¹¹⁶L.R.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.357-358. / J.Taillardat: "Nodules Myceniennes", *REG* 73, 1960, σελ.5-7 / S.Hiller : "Beinhaltet die Ta -Serie ein Kultinventar?", *EIRENE* 9, 1971, σελ.82-83.

¹¹⁷M.S.Specialle: "Furniture in linear B : The evidence for tablets", στα *Πεπραγμένα του Η Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, 2000, σελ.227-234.

¹¹⁸Maurizio Del Freo : «Miceneo a-pi-to-ni-jo e la serie Ta di Pilo», *SMEA* 1990, σελ.309.

Οδύσσεια (ραψωδία τ στίχοι 53-62).¹¹⁹ Αργότερα ο J.Chadwick αναθεώρησε αυτήν την άποψη πιστεύοντας ότι πρόκειται για τα κειμήλια που υπήρχαν σε αποθηκευμένο δωμάτιο και τα οποία ανήκαν στον άνακτα.¹²⁰

Ο C.Gallavotti θεωρεί ότι η Τα σχετίζεται με το γεγονός της αναγόρευσης ενός αξιωματούχου στο αξίωμά του και ότι η παρουσία ξιφών και διπλών πελέκεων υποδεικνύει ότι θα γιορταζόταν ένα τελετουργικό θυσίας. Επίσης ο ερευνητής αποδεικνύει ότι οι αριθμητικές αναλογίες των αντικειμένων που καταγράφονται είναι κανονικές (με βάση τον αριθμό 6)¹²¹. Ο Palmer θεωρεί ότι πρόκειται για το περιεχόμενο ενός τάφου, προκαλώντας μια σειρά από απόπειρες αναίρεσης της θέσεως του από άλλους ερευνητές¹²². Ο M.Doria έχει την άποψη ότι είναι η καταγραφή "οικιακών" εξαρτημάτων, πιθανώς ιδιοκτησίας του άνακτος¹²³. Ο M.Lejeune πιστεύει ότι η παρουσία φθαρμένων αντικειμένων δεν ταιριάζει ούτε στο πλαίσιο ενός τάφου ούτε σε αυτό ενός πολυτελούς δωματίου υποδοχής και προτείνει ότι είναι το περιεχόμενο μιας αποθήκης¹²⁴. Η A.Sacconi συμφωνεί με την αρχική άποψη των M.Ventris και J.Chadwick, ότι δηλαδή πρόκειται για μια αίθουσα υποδοχής και επίδειξης¹²⁵, ενώ ο S.Hiller θεωρεί ότι έχουμε να κάνουμε με αντικείμενα λατρευτικού περιεχομένου και την καταγραφή του θησαυρού ενός ναού.¹²⁶ Ο Maurizio Del Freo που παρουσιάζει όλες τις απόψεις για τη σειρά Τα κλίνει περισσότερο υπέρ της απόψεως ότι πρόκειται για τα αντικείμενα μιας αίθουσας

---

¹¹⁹ M.Ventris: "Mycenaean furniture on the Pylos tablets", *ERANOS* 53, 1955, σελ.111.

¹²⁰ M.Ventris- J.Chadwick: *Documents in Myc. Greek*², Cambridge, 1973, σελ.497.

¹²¹ C.Gallavotti: "Note omeriche e micenee III. La sala delle ceremonie nel palazzo di Nestore", *SMEA* 15, 1972, σελ.24-32.

¹²² L.R.Palmer : "A Mycenaean tomb inventory", *MINOS* 5, 1957, σελ.58-92.

¹²³ M.Doria : *Interpretazioni di testi micenei 1. Le tavolette della classe Ta di Pilo*, Trieste, 1956, σελ.3-29.

¹²⁴ M.Lejeune : "Le damos et la société mycénienne", *Mémoires de philologie mycénienne III*, Roma, 1972, σελ.135-154.

¹²⁵ A.Sacconi: *Problemi omerici alla luce dei ritrovamenti archeologici. Appendice: un problema di interpretazione omerica «la freccia e le asce nel libro XXI del' Odissea*, Roma, 1971, σελ.1-46.

¹²⁶ S.Hiller: "Beinhaltet die Ta serie ein kultinventar?", *EIRENE* 9, 1971, σελ.69-86.

υποδοχής.¹²⁷ Ο G.Mariotta θεωρεί πιο πιθανή την περίπτωση η πινακίδα αυτή, όπως και η σειρά Τα γενικότερα, να συνδεόταν με τη φορολογική διαδικασία και τα αντικείμενα που καταγράφονται να προήλθαν από μια φορολογική είσπραξη¹²⁸.

Πάντως κάποια από τα καταγεγραμμένα αντικείμενα έχουν υποστεί ζημιά (πχ ένας τρίποδας είχε μόνον ένα πόδι, e-me ro-de/ hemei rodei/ * *μεί ποδεί/ νί ποδί* και ένας άλλος είχε καμένα πόδια) και με βάση το γεγονός αυτό φαίνονται πιο λογικές οι υποθέσεις ότι επρόκειτο για τα αντικείμενα της αποθήκης του άνακτος ή αντικειμένων με θρησκευτική σημασία αφού τα αφιερωμένα αντικείμενα σε μια θεότητα δεν απομακρύνονταν, ακόμη και αν είχαν υποστεί ζημιές.

Ανεξαρτήτως των ανωτέρω θέσεων πάντως, αυτό που μοιάζει αναμφισβήτητο, είναι ότι η Τα είναι μια σειρά που καταγράφει πολύτιμα αντικείμενα, τα οποία ακόμη και αν κάποια από αυτά είναι φθαρμένα, έχουν εντούτοις την αξία κειμηλίων και μια ιδιαίτερη λειτουργικότητα και τα οποία βέβαια πρωτίστως αποδεικνύουν έναν πιο επιδεικτικό χαρακτήρα για την ανακτορική επίλεκτη ομάδα της Πύλου. Ανάλογη σειρά δεν πιστοποιείται στην Κνωσό και ως εκ τούτου διαπιστώνεται μεγαλύτερος πλούτος και πολυτέλεια στην αυλή της Πύλου. Αυτό μπορεί να αποτελέσει ένα πρώτο βασικό συμπέρασμα ως προς τη σύγκριση των αυλών των δυο ανακτόρων, τα οποία μας παρέχουν και τα περισσότερα στοιχεία.

Ενδιαφέρουσα κατηγορία αντικειμένων, ίσως έπιπλα ή κλινοσκεπάσματα, είναι αυτά που απεικονίζονται στο ιδεόγραμμα *169 και για τα οποία κύριες σειρές αναφοράς είναι οι Pa, Pn της Πύλου καθώς και η Vn 851. Το ίδιο

¹²⁷ Maurizio Del Freo : “Miceneo a-pi-to-ni-jo e le serie Ta di Pilo”, *SMEA* 1990, σελ. 318.

¹²⁸ G.Mariotta: *Struttura politica e fisco nello stato miceneo*, Padova, 2003, σελ.121-126.

αντικείμενο πρέπει να περιγράφεται και στις Μυκήνες στην πινακίδα V 659. Η ονομασία του πρέπει να δηλώνεται από την ακροφωνική βραχυγραφία DE πριν το ιδεόγραμμα. Πιθανότατα πρόκειται για τη λέξη de-mi-ni-ja (στο σφράγισμα της Πύλου Wt 1326 αναφέρεται de-mi-ni-jo*) *δέμνια*, που στον Όμηρο δηλώνει κρεβάτια λυόμενα (αποσυνθετά), ελαφριά, που ετοιμάζονταν γρήγορα για τους φιλοξενούμενους αλλά ήταν διαθέσιμα και για άλλες χρήσεις. Το ιδεόγραμμα *169 ουσιαστικά αναπαριστά 2 κάθετα στηρίγματα (ή ορθοστάτες) που συνδέονται μεταξύ τους και που ψηλά είναι στρογγυλευμένα.

Στη σειρά Pa της Πύλου καταγράφονται: στην Pa 49 DE *169 10[, στην Pa 53 DE *169 7, ενώ στην Pa 889 [+] 1002 *169 11, συνολικά τουλάχιστον 28 de-mi-ni-ja (καθώς δεν σώζεται και ο αριθμός στην Pa 398). Ακόμη στην Pn καταγράφονται 23+26+13, συνολικά 62. Και οι δυο σειρές καταγράφουν λοιπόν 90[+ *169, αριθμός που φαίνεται πολύ μεγάλος για να δηλώνει κρεβάτια. Επίσης θα ήταν περίεργο να αναπαρίσταται ένα κρεβάτι με σχεδιασμένη τη στενή πλευρά του. Η A.Sacconi θεωρεί εντούτοις ότι το *169 αναπαριστά κρεβάτι.¹²⁹ Οι F.Vandenabeele-J.P.Olivier πιστεύουν ότι το *169 θα μπορούσε να δήλωνε το σκαμνί για να κάθεται κάποιος και βρίσκουν αρχαιολογικά παράλληλα προς αυτό σε αττικούς κρατήρες και αμφορείς της ύστερης γεωμετρικής εποχής όπου και αναπαριστώνται τέτοια σκαμνιά.¹³⁰

Η L.A.Stella πιστεύει ότι η λέξη που δηλώνει το κρεβάτι στις πινακίδες είναι re-ke-e-to-ro-te-ri-jo, *λεχαστροπήριον*, που συναντάται στην PY Fr 1217 και ως re-ke-to-ro-te-ri-jo στην PY Fr 343. Ο όρος αυτός όμως συναντάται σε πινακίδες θρησκευτικού χαρακτήρα και πιθανώς είχε αποκλειστικά λατρευτική

¹²⁹ A.Sacconi :“L’ ideogramma *169 dei testi micenei”, *STUDII CLASICE* 15, σελ.11.

¹³⁰ F.Vandenabeele- J.P.Olivier : *Les idéogrammes archéologiques du linéaire B*, Paris, 1979, σελ.174.

χρήση. Η ίδια συγγραφέας θεωρεί ότι de-mi-ni-ja ήταν στρώματα ή σκεπάσματα για το προσωπικό του ανακτόρου.¹³¹ Οι J.Manessy-Guitton-N.Weill θεωρούν ότι το *169, με βάση τις Pa 49 και Pn 30, πρέπει να διακριθεί σε δύο παραλλαγές, *169 a και *169 b και διατυπώνουν την άποψη ότι πρόκειται για σκαμνί.¹³²

Η σειρά Pa μας δίνει πάντως σημαντικότερες πληροφορίες για τον τρόπο παραγωγής αυτών των προϊόντων. Έτσι στην Pa 49 και στην Pa 53 καταγράφεται η λέξη ra-ro που ακολουθείται από κάποιο όνομα. Πιθανότατα έχουμε σε αυτήν την περίπτωση την κατασκευή *169 εκτός του ανακτόρου, στην περιφέρεια του πυλιακού βασιλείου, σε εργαστήρια που βρίσκονται εκεί και στα οποία είχαν δοθεί "παραγγελίες" από το ανάκτορο για την κατασκευή ορισμένου αριθμού de-mi-ni-ja. Τα ονόματα που ακολουθούν το ra-ro είναι πιθανώς οι επικεφαλής (ή ιδιοκτήτες) αυτών των εργαστηρίων που είχαν δεχθεί την παραγγελία (με τη μορφή ίσως απαίτησης) του ανακτόρου. Θα μπορούσαν όμως να είναι και οι ανακτορικοί αξιωματούχοι ή οι μεσάζοντες μεταξύ ανακτόρου και εργαστηρίων, οι οποίοι ήταν υπεύθυνοι για την παράδοση στο ανάκτορο του συγκεκριμένου αριθμού *169, που αυτό "παρήγγειλε". Οι αριθμοί που σώζονται (10 και 7) δεν είναι ιδιαίτερα υψηλοί ακόμη και στην περίπτωση που το *169 αντιπροσωπεύει κρεβάτια, πόσο μάλλον αν δηλώνει σκαμνάκια ή κλινοσκεπάσματα. Πάντως απουσιάζει η ένδειξη για το χρονικό διάστημα μέσα στο οποίο έπρεπε να εκτελεστεί η παραγγελία. Στην Pa 398 έχουμε άλλη μια πολύ σημαντική ένδειξη για τον τρόπο παραγωγής αυτών των αντικειμένων καθώς αναφέρεται η λέξη qa-si-re-wi-ja, η οποία δηλώνει πιθανώς τη βιοτεχνική-παραγωγική ομάδα που είναι

---

¹³¹ L.A.Stella : *La civiltà micenea*, Roma, 1965, σελ.114.

¹³² J.Manessy-Guitton-N.Weill : "Dormir à Pylos?", *REG* 1976, σελ.206-215.

υπό την εποπτεία (το πιθανότερο) ή ίσως την ιδιοκτησία ενός *qasireu*. Η λέξη *a-ri-ka-ra-do-jo* δηλώνει ίσως το όνομα του υπεύθυνου και επικεφαλής αυτής της *qa-si-re-wi-ja*, πιθανώς δηλαδή το όνομα του Βασιλέως. Η λέξη αυτή θα μπορούσε βέβαια να αποτελεί μια τοπωνυμική ένδειξη της εν λόγω *qa-si-re-wi-ja*. Για την "επαρχιακή" παραγωγή αυτών των αντικειμένων αποτελεί σαφέστατη ένδειξη η λέξη *re-ra-ko-ra-i-ja*, που σημαίνει ότι η συγκεκριμένη *qa-si-re-wi-ja* βρισκόταν στην Πέραν Επαρχία του βασιλείου της Πύλου. Εξάλλου η ίδια η αναφορά σε *qa-si-re-wi-ja* δείχνει την παραγωγή αυτού του προϊόντος σε επίπεδο επαρχίας και περιφέρειας του βασιλείου της Πύλου, αφού ο *qa-si-re-u* θεωρείται επαρχιακός αξιωματούχος. Η Pa 889 [+] 1002 αναφέρει μια κατασκευή 11 *169 πάλι στα πλαίσια μιας *qa-si-re-wi-ja* που προσδιορίζεται από το όνομα *a-ta [..]-wo-no*.

Σημαντικότερη είναι η Pn 30. Στο στίχο 1 αναφέρεται η "υποδοχή" (*o-de-ka-sa-to*, αόρ. *δέξατο*, δέχθηκε) στο ανάκτορο από τον ανακτορικό υπάλληλο, ο οποίος ονομαζόταν *a-ko-so-ta*, πιθανότατα από επαρχιακά εργαστήρια, μεγάλων ποσοτήτων *169. Στους στίχους 2, 3 και 4 αναφέρονται 3 ονόματα, ίσως των επικεφαλής-ξυλουργών εργαστηρίων, από τα οποία το ανάκτορο "απαίτησε" τις συγκεκριμένες ποσότητες *169. Θα μπορούσε επίσης να είναι επαρχιακοί αντιπρόσωποι του ανακτόρου που ήταν υπεύθυνοι για την εκτέλεση αυτών των παραγγελιών και των παραδόσεων στον αρμόδιο ανακτορικό αξιωματούχο για την παραλαβή τους στον εσωτερικό χώρο των ανακτόρων, τον *a-ko-so-ta*. Μια πολύ σημαντική ένδειξη για να εντάξουμε την παραγωγή των *169 στο σύστημα *ta-ra-si-ja* είναι η αναγραφή της βραχυγραφικής σημείωσης *o* για τη λέξη *o-re-ro*, οφειλή, χρέος. Και στους 3 στίχους μετά από τις παραδιδόμενες ποσότητες ακολουθεί η καταγραφή *o-re-*

ρο (σώζονται οι αριθμοί 10 και 9 στους στίχους 2 και 3, ενώ δεν σώζεται ο αριθμός ορεγο στο στίχο 4). Φαίνεται ότι σε σχέση με τις παραδιδόμενες ποσότητες το ορεγο και στις 3 περιπτώσεις είναι μεγάλο και τα 3 αυτά εργαστήρια ή οι υπεύθυνοι των παραδόσεων δεν ανταποκρίθηκαν ικανοποιητικά στις απαιτήσεις του ανακτόρου.

Το σύστημα παραγωγής ta-ra-si-ja που στην ουσία είναι η απόδοση (διανομή) από το ανάκτορο των πρώτων υλών σε εργαστήρια και τεχνίτες και η απαίτηση να του παραδώσουν συγκεκριμένο αριθμό έτοιμων προϊόντων, θα αναλυθεί εκτενέστερα με αφορμή άλλες σειρές πινακίδων, όπου οι "πτυχές" αυτού του συστήματος είναι σαφείς και πιο πλήρεις. Πάντως και στις σειρές Pa, Pn η αναφορά σε ορεγο, το ra-ro + προσωπικό όνομα, ίσως η λειτουργία σε πλαίσια qa-si-re-wi-ja, το de-ka-sa-to που δείχνει παράδοση στο ανάκτορο, όλα αυτά είναι ενδείξεις για την ένταξη της παραγωγής των *169 στο σύστημα ta-ra-si-ja ή τουλάχιστον στο πλαίσιο μιας παραγωγής από επαρχιακά εργαστήρια μετά από "παραγγελία" του ανακτόρου.

Η A.M.Jasink θεωρεί ότι στην Pn 30 καταγράφεται μια παράδοση σκαμνιών στον a-ko-so-ta από 3 ξυλουργούς αλλά σημειώνει και την εναλλακτική πρόταση να είναι έπιπλα επεξεργασμένα στα ξυλουργεία του ανακτόρου για να διανεμηθούν διαμέσου του a-ko-so-ta.¹³³

Είναι ενδιαφέρον πάντως ότι ο γραφεύς 2 που έχει συντάξει την Pn 30 είναι ο ίδιος που συνέταξε και τη σειρά Ta. Ίσως λοιπόν είναι αυτός που είχε ειδικευτεί στην καταγραφή επίπλων και σκευών του ανακτόρου της Πύλου.

Μια άλλη πινακίδα της Πύλου, η Vn 851 καταγράφει ολόκληρη τη λέξη de-mi-ni-ja στο στίχο 1 και ακολουθούν ονόματα σε ζεύγη ανά στίχο. Κατά κόρον τα

---

¹³³ A.M.Jasink : "Funzionari e lavoranti nel Palazzo di Pilo", *MINOS* 25-26, 1990-1991, σελ.212.

ονόματα ακολουθεί ο αριθμός 1 και ένα σημάδι ελέγχου. Ο J.Chadwick διερωτάται μήπως τα πρόσωπα αυτά ήταν επισκέπτριες στο ανάκτορο που εφοδιάζονταν με τα απαραίτητα κλινοσκεπάσματα για να περάσουν τη νύχτα.¹³⁴ Βέβαια δεν είναι απαραίτητο να πρόκειται για επισκέπτριες, θα μπορούσε κάλλιστα να είναι διανομή εκτός του ανακτόρου σε εργάτριες που δούλευαν για το ανάκτορο ή από τη στιγμή που είναι χαμένο το κείμενο του στίχου 1 (πριν από τη λέξη de-mi-ni-ja) μπορεί να αποτελούν παραδόσεις στο ανάκτορο από τα πρόσωπα αυτά. Πάντως, αν επρόκειτο για παράδοση αυτών των προϊόντων στο ανάκτορο από γυναίκες, είναι πιο λογικό να υποθέσουμε ότι πρόκειται για κλινοσκεπάσματα παρά για κρεβάτια εξαιτίας του ότι είναι πολύ πιο δύσκολο να κατασκευάζονται κρεβάτια από γυναίκες. Είναι αξιοσημείωτο ότι ανάλογης δομής και αντιστοίχου περιεχομένου πινακίδα έχουμε και από τις Μυκήνες, την V 659. Στο στίχο 1 υπάρχει πάλι η λέξη de-mi-ni-ja και πριν υπάρχει το πιθανότατα γυναικείο όνομα wo-di-je-ja, αν και θα μπορούσε να αποτελεί προσδιοριστικό των de-mi-ni-ja. Ακολουθούν στους επόμενους στίχους 2 γυναικεία ονόματα σε ζεύγη ανά στίχο που ενώνονται μεταξύ τους με το -qe. Σε δυο από αυτές τις δυάδες γυναικείων ονομάτων (στίχοι 5 και 6) κατονομάζεται μόνον το πρώτο μέλος, ενώ για το άλλο σημειώνεται απλώς "και η κόρη της", tu-ka-te-qe: *θυγάτηρ τε*. Αυτό μας θυμίζει τους καταλόγους γυναικείου, εξαρτώμενου από το ανάκτορο, προσωπικού από την Πύλο και την Κνωσό. Σύμφωνα με τους M.Ruiperez-J.Melena, de-mi-ni-ja είναι φορητές κλίνες και οι αριθμοί που καταγράφονται αναφέρονται στις γυναίκες που μοιράζονται το ίδιο κρεβάτι.¹³⁵

---

¹³⁴ J.Chadwick : *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, Αθήνα, 1997, σελ.59.

¹³⁵ M. Ruiperez-J. Melena: *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*, Αθήνα, 1996, σελ. 265-266.

Πάντως, είτε de-mi-ni-ja είναι ελαφριές κλίνες είτε σκαμνιά ή ακόμη κλινοσκεπάσματα, είναι γεγονός ότι απουσιάζει η καταγραφή τους στην Κνωσό. Στην Πύλο φαίνεται ότι η παραγωγή τους ενδιέφερε ιδιαίτερα το ανάκτορο και την είχε εντάξει στο πλαίσιο παραγγελιών – απαιτήσεων προς βιοτεχνικά εργαστήρια. Οι Pa, Pn σχετίζονται με την παραγωγή τους, ενώ η Vn 851 ίσως παρουσιάζει τη χρήση τους. Στις Μυκήνες δεν έχουμε πινακίδες που να σχετίζονται με τη διαδικασία παραγωγής τους αλλά η V 659 δείχνει πιθανώς τη χρήση τους, που φαίνεται όμοια και έχει να κάνει με το γυναικείο εργατικό προσωπικό.

Καταγραφές πολυτίμων πρώτων υλών και τεχνιτών που τις κατεργάζονταν

Πολύτιμα υλικά καταγράφονται και αποδεικνύουν τις ανάγκες επίδειξης των "αυλών" αλλά και τις εμπορικές τους επαφές.

Έτσι, χρυσός καταγράφεται και στην Κνωσό και στην Πύλο σε σχέση με αγγεία και διακοσμημένα έπιπλα (π.χ. στην KN K 872.3a, στις PY Ta 707.1, Ta 714 1.2, Ta 716, ενώ το ιδεόγραμμα σώζεται π.χ. στην Tn 316 και στην Tn 996) υποδεικνύοντας την πολυτέλεια των αυλών. Ενδεικτική της εξειδίκευσης στην επεξεργασία χρυσού είναι η αναφορά στην PY An 207, 4 ku-ru-so-wo-ko (khrusoworgoi/χρυσοΦοργοί), επαγγελματιών που ασχολούνταν, αποκλειστικά ίσως, με το χρυσό.¹³⁶ Το ότι το συγκεκριμένο επάγγελμα πιστοποιείται στην Πύλο δείχνει για μια ακόμη φορά τον πιο επιδεικτικό χαρακτήρα της επίλεκτης ομάδας του ανακτόρου αυτού.

---

¹³⁶J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, Αθήνα, 1997, σελ.300.

Άργυρος επίσης πιστοποιείται και στην Κνωσό και στην Πύλο σε πλαίσιο κατασκευής τροχών αρμάτων (π.χ. Sa 287 a-ku-ro /arguros/ *ργυρος*), γεγονός που δυσκολεύει και την απόπειρα ερμηνείας του όρου ra-ra-ku ως αργύρου (*παραργύς). Ο Palmer θεωρεί ότι ο όρος ra-ra-ku δηλώνει τον κασσίτερο, με βάση την Ta 714.1 όπου καταγράφεται μαζί με ku-wa-no και ku-ru-so, ομοίως όπως στην Ιλιάδα B 24-25 αναφέρεται μαζί με κύανο και χρυσό και ο κασσίτερος.¹³⁷ Η D.H.F.Gray πιστεύει ότι θα μπορούσε να είναι το όνομα για το ήλεκτρο, που τόσο συχνά πιστοποιείται αρχαιολογικώς, όμως η ονομασία του στις πινακίδες δεν έχει αναγνωρισθεί.¹³⁸ Ακόμη έχει προταθεί η ερμηνεία λευκοσίδηρος, σμύριδα και πολύτιμη πέτρα (*σφραγύς*– *δος* από το *σφραγίς*).¹³⁹ Όπως και να έχει, ο όρος ra-ra-ku-we (η ονομαστική *ra-ra-ku δεν έχει πιστοποιηθεί ως τώρα) πιστοποιείται μόνο στην Πύλο ως διακοσμητικό υλικό επίπλων (Ta 642.1 , Ta 714. 1, 715.3).

Στην Κνωσό, στην Og 1527, υπάρχει η λέξη mo-ri-wo-do /moliwodos/ *μολίφοδος ή *μολιφδος, πβ. ομηρ. *μόλιβος*, πιθανότατα η λέξη που δηλώνει το μόλυβδο. Το ότι πρόκειται για μόλυβδο υποδεικνύεται ίσως και από τις μικρές ποσότητες που υπάρχουν δίπλα στη λέξη (M 1 [ ], M 3, M 3). Είναι ένα υλικό δηλαδή που ζυγίζεται σε μικρές ποσότητες. Στην Πύλο πιστοποιείται μόνον ως προσωπικό όνομα¹⁴⁰.

Στην Πύλο, στην Ta 642.1, αναγράφεται ku-wa-no, όπως και στην Ta 714.1.3, ενώ στην Ta 714.3 υπάρχει και το επίθετο ku-wa-ni-jo. Επίσης, από τις

---

¹³⁷ L.P.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.351.

¹³⁸ D.H.F.Gray: “Linear B and archeology”, *BICS* 6, 1959, σελ. 53.

¹³⁹ F.Householder: *CJ* 52, 1957, σελ.380 / M.Ventris: *ERANOS* 53, 1955, σελ.117 / M.D.Petruševski: *ŽIVA ANTIKA* 15, 1965, σελ.202.

¹⁴⁰ H.G.Buchholz: “Blei in Mykenischen kultur”, *JAHRBUCH DES DEUTSCHEN ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTS* 87, 1972, σελ.18 / P.Chantraine: “Le témoignage du mycénien pour l’étymologie grecque”, *MINOS* 12, 1971, σελ.205.

Μυκήνες σε 5 πινακίδες της σειράς Οι (701-705) καταγράφεται η λέξη ku-wa-no-wo-ko /kuwanowogois/ *kuFanoForgois, δοτ. "για τους τεχνίτες του κυάνου". Πρόκειται για σύντομους καταλόγους ανθρωπωνυμίων και επαγγελματικών και στα άτομα αυτά αποδίδονται ποσότητες ενός προϊόντος που ορίζεται με το ιδεόγραμμα *190. Είναι σημαντικό ότι ku-wa-no πιστοποιείται στην Πύλο και τεχνίτες του κυάνου στις Μυκήνες, ενώ δεν υπάρχει ανάλογη μαρτυρία από την Κνωσό. Έτσι στην περίπτωση του ku-wa-no υποδεικνύεται και πάλι ένας πιο επιδεικτικός χαρακτήρας της αυλής της Πύλου. Εντυπωσιάζει επίσης για τις Μυκήνες η μεγάλη επαγγελματική εξειδίκευση και η ύπαρξη ειδικών τεχνιτών του κυάνου, κάτι που δείχνει ότι η ανακτορική επίλεκτη ομάδα των Μυκηνών χρησιμοποιούσε για τις διακοσμήσεις των αντικειμένων της το υλικό αυτό και μάλιστα, για να αναφέρονται περισσότεροι από ένας τεχνίτες του κυάνου, αυτό σημαίνει ότι ήταν ένα υλικό που χρησιμοποιείτο ευρέως στην αυλή του ανακτόρου και ίσως στα ανακτορικά εργαστήρια για τη διακόσμηση προϊόντων προς εξαγωγή. Στην Θήβα μπορεί επιγραφικά να μην πιστοποιείται το υλικό αυτό, όμως βρέθηκαν κύλινδροι από ακατέργαστο κύανο και η ανακάλυψη αυτή καθιστά δύσκολη την αποδοχή της υπόθεσης ότι κατασκεύαζαν υαλώδεις απομιμήσεις του κυάνου.¹⁴¹ Ο R.Halleux θεωρεί πάντως ότι ku-wa-no ήταν ένα είδος γυαλιού και αρνείται την ερμηνεία lapis-lazuli εκτιμώντας ότι οι ku-wa-no-wo-ko της Οι ήταν οι "υαλουργοί" ή "νιελλουργοί".¹⁴²

Το πολύτιμο υλικό που καταγράφεται συχνότερα είναι σαφέστατα το ελεφαντοστόύν. Η ευρεία χρήση του πιστοποιείται και αρχαιολογικά.

---

¹⁴¹ M.S.Ruiperez- J.L.Melena: *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*, Αθήνα, 1996, σελ.167.

¹⁴² R.Halleux: "Lapis-Lazuli, azurite du pâte de verre? A propos de kuwano et kuwanowoko", *SMEA* 9, 1970, σελ.65-66.

Εκτεταμένη χρήση ελεφαντοστού ως υλικού ένθεσης και γενικότερα διακόσμησης των επίπλων (π.χ. Τα 642.2 e-re-ra-te a-ja-me-na, Τα 642.3 e-re-ra-te-jo, Τα 707.2 e-re-ra-te-ja-ri κ.τ.λ.), μαρτυρά κυρίως η σειρά Τα της Πύλου που εξετάστηκε αναλυτικά. Αυτή η συχνή παρουσία ελεφαντοστού είναι άλλη μια απόδειξη του μεγαλόπρεπου χαρακτήρα της "αυλής" της Πύλου. Ελεφαντοστούν πάντως αναφέρεται και σε άλλες πινακίδες από την Πύλο. Χαρακτηριστική είναι η Va 482 όπου υπάρχει η λέξη e-re-ra, λέφας, η οποία στον Όμηρο σημαίνει ελεφαντοστούν και αργότερα σήμαινε τον ελέφαντα. Το σημαντικό σε αυτήν την πινακίδα είναι ότι υπάρχει καταγραφή σε ΖΕ(ύγη), συνεπώς πιθανότατα καταγράφεται ελεφαντοστούν σε πρωταρχική μορφή δηλαδή σε ζεύγος χαυλιοδόντων. Τη λέξη e-re-ra ακολουθεί η λέξη a-no-ro, που ο M.Lejeune και οι P.Chantraine-A.Dessenne αποδίδουν ως νωπον, "όχι επεξεργασμένο/ ακατέργαστο"¹⁴³, ενώ η A.Sacconi θεωρεί ότι πρόκειται για ανθρωπωνύμιο (το οποίο συναντάται ως τέτοιο και στην PY Cn 131.6)¹⁴⁴, όπως γνωστό ανθρωπωνύμιο είναι και το a-ko-so-ta που ακολουθεί. Ο a-ko-so-ta είναι από τα σημαίνοντα πρόσωπα της πυλιακής διοίκησης που παρουσιάζεται σε διάφορα κείμενα να λαμβάνει ή να παραδίδει κάτι για λογαριασμό του ανακτόρου (π.χ. Pn 30.1, Un 267.1, Wa 917). Έτσι, πιθανώς να υπάρχει στην Va 482 μια συναλλαγή ελεφαντοστού δηλαδή ο a-ko-so-ta να έλαβε από τον a-no-ro το ελεφαντοστούν ή ίσως και το αντίθετο αφού δεν υπάρχει ρήμα. Ακολουθούν δυο διαφορετικοί τύποι ελεφαντοστού, αυτό που ορίζεται ως qe-qi-no-me-no e-wi-su-*79-ko και αυτό που περιγράφεται ως ro-i-ko. Η διάκριση κατά την A.Sacconi είναι μεταξύ 4

¹⁴³ M.Lejeune : *Mémoires de Philologie I*, σελ.213 ν.32 / P.Chantraine-A.Dessenne : "Sur quelques termes mycéniens relatifs au travail de l'ivoire", *REG* 70, 1957, σελ.202.

¹⁴⁴ A.Sacconi: "L'avorio nella tabella di Pilo Va 482", *MINOS* 13, 1972, σελ.175.

ελεφαντοστών λαξευμένων με το διακοσμητικό θέμα e-wi-su-*79-ko και 2 κυρτών.¹⁴⁵ Ο P.Chantraine είναι της άποψης ότι η έκφραση ge-qi-no-me-no e-wi-su-*79-ko δηλώνει ελεφαντοστό κομμένο σε πλάκες.¹⁴⁶ Σκοπός ίσως των ελεφαντοστών που καταγράφονται στην Va 482 ήταν η χρήση τους για την κατασκευή τμημάτων, πιθανώς ποδιών επίπλων, από συμπαγές ελεφαντοστό. Αρχαιολογικά, τέτοια ευρήματα έχουν έλθει στην επιφάνεια στην Θήβα και στην Κύπρο.¹⁴⁷

Επίσης και η Va 404 περιέχει τη λέξη e-wi-su-*79-ko και ως εκ τούτου μπορεί να ενταχθεί σε πλαίσια καταγραφής ελεφαντοστού.

Στην Κνωσό μαρτυρείται η χρήση ελεφαντοστού σε πλαίσιο διακόσμησης αρμάτων. Έτσι π.χ. στις Sd 4401, 4403 και 4408 διαπιστώνεται η χρήση πλακών ελεφαντοστού για τη διακόσμηση του πλαισίου και των μπροστινών τμημάτων του άρματος.¹⁴⁸

Ενδιαφέρουσα είναι η υπόθεση της A.M.Biraschi ότι το επαγγελματικό όνομα ri-ri-je-te / ri-ri-je-te-re, το οποίο πιστοποιείται και στην Πύλο και στην Κνωσό (KN Ra 1547, 1548, 1549, ri-ri-te στην Ra 1543 και στην Πύλο: PY An 207, ri-ri-e-te-re στην Fn 1427 και ri-ri-e-te-si στην An 7) δηλώνει τους τεχνίτες που επεξεργάζονται το ελεφαντοστό. Το όνομά τους συνδέεται με το πρίω και είναι σημαντικό ότι στα ομηρικά κείμενα τα επίθετα *πριστός* και *νεόπριστος* (Οδύσσεια VIII, στίχος 404/ XVIII, στίχος 196/ XIX, στίχος 564) είναι πάντα συνδεδεμένα με το υλικό ελέφας.¹⁴⁹ Αν όντως αυτή η υπόθεση ισχύει, τότε θα έχουμε μια ακόμη απόδειξη εξειδικευμένων τεχνιτών που τα ανάκτορα

¹⁴⁵ A.Sacconi: "L'avorio nella tabella di Pilo Va 482", *MINOS* 13, 1972, σελ.178.

¹⁴⁶ P.Chantraine-A.Dessenne : "Sur quelques termes mycéniens relatifs au travail de l'ivoire", *REG* 70, 1957, σελ.309-310.

¹⁴⁷ A.Sacconi: "L'avorio nella tabella di Pilo Va 482", *MINOS* 13, 1972, σελ.180-181.

¹⁴⁸ J.M.Blazquez: "Ivoires minoens et mycéniens", *MINOS* 12, 1971, σελ.399.

¹⁴⁹ A.M.Biraschi: "Miceneo pirijete: intagliatore d'avorio", *LA PAROLA DEL PASSATO* 33, 1978, σελ.281-285.

απασχολούσαν για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους για πολυτελή εξοπλισμό ή ακόμη και για την παραγωγή προϊόντων προς εξαγωγή. Η ύπαρξη ελεφαντοστού και στην Κνωσό υποδεικνύει τις επαφές με την Ανατολή, ενώ η απουσία ku-wa-no και ra-ra-ku θα μπορούσε να δείχνει τη δυσκολία επαφών της Κνωσού με τη Δύση.

Αναφορές σε ξύλο και υλικά δόμησης

Στη συνέχεια παρουσιάζονται οι αναφορές των πινακίδων σε ξύλο και υλικά δόμησης. Ως προς το υλικό αυτό οι πληροφορίες μας προέρχονται κυρίως από την Πύλο και ιδιαίτερα τις σειρές Va, Vn.

Η Vn 10 είναι σημαντικότερη, κυρίως εξαιτίας του περιεχομένου του στίχου 1 όπου αναφέρεται: o-di-do-si du-ru-to-mo, που δηλώνει την παράδοση ξυλουργικού υλικού από *δρυτόμους*, ξυλουργούς (υλοτόμους). Παραδίδουν a-ko-so-ne δηλαδή άξονες και e-ri [.]ta ίσως e-ri-ru-ta, * *πιφυτά*, που πιθανώς σημαίνει "βλαστοί". Πρόκειται για μια παράδοση προς ένα εργαστήριο συναρμολόγησης αρμάτων (a-mo-te-jo-na). Ο Palmer θεωρεί ότι a-ko-so-ne ήταν άξονες τροχών και τα e-ri-ru-ta, αφού είναι στον ίδιο αριθμό όπως οι άξονες, θα ήταν αντίστοιχα κάποιο τμήμα του άρματος.¹⁵⁰ Είναι σημαντικό ότι υπάρχει το συγκεφαλαιωτικό to-sa, που δηλώνει ότι η "επαρχιακή" κοινότητα του ro-u-si-jo a-ko-ro, Λουσίου γρο, εισέφερε 100 άξονες και 100 e-ri-ru-ta. Αυτό σημαίνει ότι το ανάκτορο είχε απαιτήσει ή παραγγείλει από μια κοινότητα έναν ορισμένο αριθμό υλικού, πιθανότατα για την κατασκευή αρμάτων. Το ότι αναφέρεται ξεχωριστά η εισφορά των δρυτόμων και ξεχωριστά μιας κοινότητας όπως ο Λούσιος αγρός θα μπορούσε να δείχνει ότι πρόκειται για δρυτόμους που απασχολούνταν άμεσα

---

¹⁵⁰L.P.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.368.

από το ανάκτορο και ανήκουν σε αυτό καθώς δεν αναφέρεται τοπωνύμιο. (Εκτός βέβαια αν είναι οι δρυτόμοι του Λουσίου αγρού που συνεισέφεραν συνολικά 100 άξονες και 100 e-ri-ru-ta από τα οποία τα 50 και 50 αντίστοιχα παραδόθηκαν σε εργαστήριο κατασκευής αρμάτων). Όπως και να είναι πάντως, σίγουρα αποτελεί μια ακόμη μαρτυρία "απαίτησης" του ανακτόρου προς επαγγελματικές ομάδες και κοινότητες να παράγουν για λογαριασμό του.

Πολύ σημαντική ως προς αυτό το θέμα είναι η Vn 46 που είναι ένας κατάλογος ξυλείας ή οικοδομικού υλικού γενικότερα. Στην Vn 46 καταγράφονται ri-ti-ja-o, γεν. πληθ. της λέξεως φλιά, ίσως ο όρος για τις παραστάδες (στίχος 7), διάφορα είδη δοκών, όπως ru-to-ro, *φυτροί, φιτροί* (;) "κορμοί" (στίχοι 9-10), e-ru-mi-ni-ja (στίχοι 3.12), Ησύχιος *λύμνια· δοκοί ροφ ναι*, e-ri-*65-ko, ίσως e-ri-ju-ko (στίχος 11), κύρια δοκός, Ησύχιος *πιτύγιον· μέρος τ ς νε ς* (γεγονός που έχει ωθήσει ερμηνείες πως πρόκειται για ξυλεία με σκοπό την κατασκευή ενός πλοίου), e-to-ki-ja /entoikhija/ *ντοίχια*, ίσως "δοκοί για τοίχους", αν και καταγράφονται σε μεγάλους αριθμούς και για αυτό δύσκολα θα μπορούσαν να είναι δοκοί (Vn 46.6 / 879.3),]-ke-te-re, ίσως ra-ke-te-re, *πακτ ρες* (Vn 46.6 / 879.4/ Wr 1415), πιθανώς ξύλινα καρφιά από το πήγνυμι, o-ri-te-te-re/oriphetēres/* *πιθετ ρες*, ίσως λεπτά υφάσματα ή διακοσμητικές εικόνες (Vn 46.3), ki-wo/kiwōn/ πβ. *κίων*(στην Vn 46.12, ενώ σε αιτιατική στην Vn 48.4 ki-wo-na-de), ta-to-mo/ stathmoi/ *σταθμοί* (Vn 46.11), ίσως ξύλινοι πάσσαλοι.¹⁵¹

---

¹⁵¹ C.Milani: "La lavorazione del legno nei testi micenei", *Contributi dell' istituto de storia antica I* 1972, σελ.5-7.

Η λέξη ka-ri-ni-ja (Vn 46 2.3.4) πρέπει να είναι γεν.ενικ. και ίσως σχετίζεται με τη λέξη κάπνη, "καπνοδόχος". Το ta-ra-nu-we (Vn 46.7), είναι η γνωστή λέξη θρήνυες, που σ' αυτήν την περίπτωση είναι πιθανώς αντίστοιχο του θρ νος, "εγκάρσιος δοκός". Τα a-ti-ja (Vn 46.2) πιθανώς ουδετ.πληθ. antija / ντία, εγκάρσια δοκάρια, από το επίθετο ντίος. Το o-pi-ra₃-te-re (Vn 46.5) οι M.Ventris-J.Chadwick το αποδίδουν opir(r)aistēres/ * πιρ(ρ)αιστ ρες και υποθέτουν ότι πρόκειται για εξαρτήματα που εμπόδιζαν τη φθορά των δοκών.¹⁵² Τα *35-ki-no-o (Vn 46.5.10) λόγω των μεγάλων αριθμών καταγραφής τους πρέπει να ήταν μικρά κομμάτια ξυλείας, ενώ ο όρος qe-re-ti-ri-jo (Vn 46.8) κατά τον L.Palmer αποδίδεται ως βελετρίω ή βλητρίω (δυσικός αριθμός), ενώ κατά τον J.Chadwick ως κF(ε)λεθρίω και δήλωναν τα ξύλινα κατώφλια.¹⁵³

Το μεγαλύτερο ενδιαφέρον στην πινακίδα αυτή, η οποία έχει αντιστοιχίες με την Vn 879, είναι ο σκοπός σύνταξης αυτού του καταλόγου. Οι M.Ventris-J.Chadwick και ο L.Palmer θεωρούν ότι πρόκειται για έναν κατάλογο οικοδομικού υλικού.¹⁵⁴ Επίσης θα μπορούσε να είναι ο κατάλογος περιεχομένων ενός αποθηκευτικού δωματίου π.χ. της αποθήκης ξύλων του ανακτόρου ή ίσως ένας κατάλογος του τι έμεινε στην αποθήκη μετά την ανέγερση ενός οικοδομήματος. Μπορεί πάλι να είναι ένας κατάλογος με τα υλικά που απαιτούνται για μια ορισμένη κατασκευή ή ίσως επισκευή. Τα υλικά που καταγράφονται αρκούν για την κατασκευή ενός δωματίου ή στοάς όχι όμως για μια ολόκληρη οικία, εκτός βέβαια αν πρόκειται για μια πινακίδα από

---

¹⁵²M.Ventris- J.Chadwick: *Documents in Myc. Greek*², Cambridge, 1973, σελ.503-504.

¹⁵³L.R.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.366-367 / J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, Αθήνα, 1997, σελ.283.

¹⁵⁴M.Ventris- J.Chadwick: *Documents in Myc. Greek*², Cambridge, 1973, σελ.503-504 / L.R.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.366-367.

μια ολόκληρη σειρά πινακίδων, που αφορούν στην κατασκευή ενός πλήρους κτίσματος και οι οποίες δεν έχουν βρεθεί ακόμη. Η L.Baumbach θεωρεί ότι είναι ένας κατάλογος οικοδομικών υλικών που χρειάζονταν για επισκευές.¹⁵⁵ Ο H.Van Effenterre διατύπωσε την άποψη ότι είναι ένας κατάλογος υλικών για την κατασκευή πλοίων, ερμηνεύοντας το ka-ri-ni-ja ως παράγωγο της λέξεως σκάφος, το ta-ra-nu-we ως *θρ νυς*, πάγκος κωπηλατών κ.τ.λ. Πιστεύει ότι στην Vn 46 υπάρχει η απαραίτητη ξυλεία για την κατασκευή του σκαριού μιας τριακοντήρους.¹⁵⁶ Επίσης στην Vn 48 αναγνωρίζονται όροι που σχετίζονται με την ξυλεία π.χ. στο στίχο 5, στο tu-ra-te-u-si ίσως μπορούμε να αναγνωρίσουμε το όνομα της θύρας (όρος που συναντάται επίσης στην PY Ae 872 tu-ra-te-u, στην KN B 755 tu-ra-te-we και στην PY Gn 428.3 tu-ra-te-u-si).¹⁵⁷ Στο στίχο 4 υπάρχει η αιτιατική της λέξεως ki-wo, *κίων* (ki-wo-na-de). Σημαντικότερη πινακίδα είναι και η Vn 865, όπου στο στίχο 1 υπάρχει η επικεφαλίδα na-u-do-mo/ *naudomoi* / *ναυδόμοι, επαγγελματικό όνομα που πιθανώς δηλώνει τους κατασκευαστές νε ν. Ακολουθούν ανθρωπωνύμια που συνοδεύονται από τον αριθμό 1. Έχουμε ίσως στην πινακίδα αυτή μια παραγγελία από το ανάκτορο προς τους ναυδόμους να κατασκευάσει ο καθένας από ένα πλοίο προφανώς λειτουργώντας ως επικεφαλής-τεχνίτης (αρχιναυπηγός) μιας ομάδας τεχνιτών. Θα μπορούσε βέβαια και να πρόκειται πλέον για την παράδοση στο ανάκτορο αυτών των πλοίων. Η Vn 879 καταγράφει επίσης ξυλεία όπως e-to-ki-ja, ra-ke-te-re, a-ti-[ ] που διαπιστώνονται και στην Vn 46 αλλά και ko-ni-ta-ja-ja. Σύμφωνα με τη δομή της πινακίδας οι λέξεις qa-ra-de-ro και re*65-ka φαίνεται να χαρακτηρίζουν τα

¹⁵⁵L.Baumbach: "Further Thoughts on PY Vn 46", *MINOS* 12, 1971, σελ.396-397.

¹⁵⁶H.Van Effentere, *REG* 79, 1966, σελ.12.

¹⁵⁷C.Milani: "La lavorazione del legno nei testi micenei", *Contributo del istituto de storia antica* 1, 1972, σελ.34.

πρώτα δηλαδή τα e-to-ki-ja και ra-ke-te-re, ενώ τα re-*65-ka προσδιορίζουν ko-ni-ti-ja-ja και a-ti [ ]. Ίσως τα qa-ra-de-ro και re-*65-ka είναι τύποι ξύλου (το re-*65-ka μπορεί να συνδέεται με τη λέξη πεύκη).¹⁵⁸

Στις πινακίδες τόσο της Πύλου όσο και της Κνωσού υπάρχουν αρκετοί όροι που σχετίζονται με το ξύλο. Έτσι, ru-ta στην KN Gv 864.3 ίσως σημαίνει rhu-ta/ φυτά, ενώ επιφορτισμένος με την καλλιέργεια φυτών ήταν ο ru-te (KN As 1516.4) / ru₂-te-re (PY Na 520.2), rhu-tēr/ φυτήρ, rhu-tēres/ φυτ ρες). Ακόμη καταγράφονται τα εξής είδη ξυλείας: r-te-re-wa /rtelewās/ πτελέφης, γεν.ενικ. «από φτελιά» (π.χ. KN Se 879, 891, 892, 893 κτλ) που χρησιμοποιείτο στην κατασκευή αμαξών και τροχών, e-ri-ka/ helikās/ λίκης, "από ιτιά" (στη σειρά So), για την κατασκευή τροχών, mi-ra₂ (στην Ta 715.3) ίσως σμ λος, σμ λαξ, "ήμερο έλατο", ku-te-so, πιθανώς κύτισος, "ψευδοέβενος", ξύλο από το οποίο κατασκευάζονταν τραπέζια, θρόνοι και σκαμνιά (π.χ. Ta 707.1.2.3, 708.1.2.3 κ.τ.λ.), ku-ra-ri-se-ja, επίθετο που περιγράφει τροχούς (PY Sa 488), ru-ko-so, πύξος (Ta 715) και επίσης φοίνικας και το παράγωγο επίθετο ro-ni-ki-ja αναφέρεται σε πινακίδες κατασκευής αρμάτων (π.χ. Sd 4404, 4409, κ.τ.λ.).¹⁵⁹ Αρκετοί είναι και οι όροι που πιθανώς δηλώνουν επαγγέλματα που σχετίζονται με το ξύλο: du-ru-to-mo (PY Vn 10.1), u-re-u, λεύς (PY Vn 865.9), αν και πιθανότατα είναι προσωπικό και όχι επαγγελματικό όνομα, te-ko-to-ne, τέκτονες, όρος κοινός και στην Πύλο (PY An 18.11) και στην Κνωσό (PY An 826.2). Σημαντικό είναι ότι πιστοποιούνται ειδικοί τεχνίτες για την κατασκευή θρόνων και μάλιστα στην Κνωσό (KN As (2) 1517.11). Επίσης επαγγελματίες που σχετίζονται με το

¹⁵⁸ L.Baumbach: "Further Thoughts on PY Vn 46", *MINOS* 12, 1971, σελ.383-385.

¹⁵⁹ C.Milani: "La lavorazione del legno nei testi micenei", *Contributo del istituto de storia antica I* (1972), σελ.7-14.

ξύλο θα μπορούσαν να είναι οι ko-wi-ro-wo-ko/kowiloworgoi/ *κοΦιλοΦοργοί, ίσως αυτοί που ετοίμαζαν το ξύλο για ένθεση (KN B (4) 101.1), a₃-te-re (KN B 101) ίσως aitēres/ α τ ρες, τεχνίτες του ξύλου, ki-jo-ne-u-si (PY Gn 428.5), ίσως οι κατασκευαστές κιόνων, όπως και κατηγορίες οπλοποιών όπως π.χ. οι to-ko-so-wo-ko, *τοξοΦοργοί, πιθανότατα οι κατασκευαστές τόξων (PY An 207.18) κ.τ.λ.¹⁶⁰ Από την Ανατολή υπάρχουν ανάλογα παραδείγματα τέτοιων επαγγελματιών π.χ. από την Ugarit όπου καταγράφονται ξυλοκόποι, που πιθανώς ανήκαν στους εξαρτώμενους από τον βασιλικό οίκο, bnš mlk (KTU 4.609), τέκτονες και αυτοί bnš mlk που το επάγγελμα τους φαίνεται ότι είχε κληρονομικό χαρακτήρα (CTA 85,1), κεραμείς, bnš mlk CTA 74,11(KTU 4.99).¹⁶¹

Ένα σαφές και γενικό συμπέρασμα είναι ότι η Πύλος προσφέρει περισσότερα στοιχεία για το ξύλο και τις κατασκευές που σχετίζονται με αυτό. Είναι σημαντική η σχολαστικότητα με την οποία η ανακτορική διοίκηση της Πύλου καταγράφει αριθμούς δοκών και ξύλινων υλικών γενικότερα για κατασκευές. Ανάλογες πινακίδες δεν υπάρχουν από την Κνωσό χωρίς αυτό να σημαίνει ότι και το ανάκτορο εκεί δεν θα είχε σημαντικές ανάγκες για ξύλο, αφού άλλωστε οι αναφορές σε επαγγελματίες που σχετίζονται με το ξύλο στα δύο αυτά ανάκτορα είναι "ισορροπημένες". Πάντως από την Πύλο μαρτυρείται μεγαλύτερος πλούτος επιπλοσκειών και ξυλείας.

---

¹⁶⁰ C.Milani: "La lavorazione del legno nei testi micenei", *Contributo del Istituto de storia antica I*, 1972, σελ.35-37.

¹⁶¹ M.Heltzer: «Royal economy in Ancient Ugarit», in Heltzer-Lipinski eds.*Orientalia Lovaniensia Analecta* 23, 1988, σελ.482-494.

B. ΤΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ **ΚΑΙ ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΜΕΤΑΛΛΩΝ ΣΤΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σε μια εποχή που ο χαλκός ήταν το βασικό μέταλλο και γενικότερα υλικό για μια σειρά από κατασκευές, που αφορούσαν σε αντικείμενα καθημερινής χρήσεως αλλά κυρίως στην κατασκευή όπλων, απαραίτητων, σε εποχές ταραγμένες, ακόμη και για την ίδια την "ύπαρξη" των μυκηναϊκών βασιλείων, η μελέτη της οργάνωσης και του ελέγχου της συγκεκριμένης παραγωγής από το ανάκτορο αποκτά τεράστιο ενδιαφέρον. Αυτό που εντυπωσιάζει είναι ότι η συντριπτική πλειονότητα των πληροφοριών μας προέρχονται από την Πύλο και τις σειρές Ja, Jn και Jo, ενώ από τα άλλα ανάκτορα και δη από την Κνωσό, η οποία προσφέρει το περισσότερο υλικό πινακίδων, αν και υπάρχουν καταγραφές χάλκινων αντικειμένων (π.χ. αγγείων) και πιστοποιείται χρήση του χαλκού στην οπλοποιία (π.χ. σε τροχούς, επιρράματα θωράκων κ.τ.λ.), δεν υπάρχουν πινακίδες που να μας δίνουν στοιχεία για τον τρόπο οργάνωσης της εργασίας των χαλκουργών και το βαθμό του ελέγχου της παραγωγής τους από τα ανάκτορα (στοιχεία που μας προσφέρουν εν αφθονία οι σειρές J- της Πύλου).

Έτσι λοιπόν με βάση τις σειρές της Πύλου θα παρουσιασθούν οι πτυχές της πολύ σημαντικής αυτής παραγωγής, η θέση των χαλκών στην κοινωνία της Πύλου, η σχέση και ο βαθμός εξάρτησής τους προς το ανάκτορο, καθώς και το σύστημα της ta-ra-si-ja, όπως αυτό παρουσιάζεται στις πινακίδες J-. Ακόμη, θα αναλυθούν οι όροι ro-ti-ni-ja-we-jo, a-ke-te-re και pa-ra-ke-te-e-u, που περιγράφουν κατηγορίες χαλκών και θα εξετασθούν τα διοικητικά αλλά και γεωγραφικά δεδομένα που προσφέρουν οι πινακίδες και κυρίως η Jn 829

και Jo 438. Σύντομη αναφορά θα γίνει στην καταγραφή ομάδων χαλκένων, που συνήθως εξαιρούνταν από εισφορές, στις σειρές PY Ma και N, διότι αυτά τα στοιχεία θα αναφερθούν εκτενέστερα στην παρουσίαση των φορολογικών σειρών. Επίσης, στις πινακίδες Jh καταγράφονται δούλοι που απασχολούνταν στα εργαστήρια χαλκουργίας και θα ασχοληθούμε με την οργάνωση της εργασίας τους και τις παραμέτρους που τους αφορούν. Στη συνέχεια θα εξετασθούν τα δεδομένα για τη χρήση χαλκού και γενικότερα μετάλλων στα άλλα ανάκτορα και τέλος θα παρουσιασθούν οι όποιες πληροφορίες για χαλκό στην γραμμική Α' και μερικά παράλληλα στοιχεία μεταλλουργίας από την Εγγύς Ανατολή. Πρέπει να επισημανθεί ότι θα παρουσιασθούν οι αναφορές σε αξιωματούχους που εντάσσονται στο πλαίσιο της Jh αλλά λεπτομερέστερος σχολιασμός θα γίνει στο επίμετρο που αφορά στα αξιώματα και στους τίτλους του μυκηναϊκού κόσμου με βάση τις σειρές που εξετάζονται στο 1^ο Κεφάλαιο.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΜΕΤΑΛΛΩΝ ΣΤΗΝ ΠΥΛΟ

Ξεκινώντας λοιπόν από την Πύλο, από τη σειρά Jh, πρέπει να αναφερθεί ότι αυτή αποτελείται από 21 πινακίδες ή τμήματα πινακίδων (Jh 310, 320, 389, 413, 415, 431, 478, 601, 605, 658, 692, 693, 706, 725, 750, 832, 845, 927, 937, 944, 1065) που καταγράφουν διανομή χαλκού σε τοποθεσίες, από 6 τμήματα πινακίδων πολύ ακρωτηριασμένων για να καταταχθούν με ακρίβεια (Jh 410, 881, 896, 939, 1067, 1164), καθώς και από μια πινακίδα, την Jh 829, που είναι πινακίδα που καταγράφει μια εισφορά ποσοτήτων χαλκού προς το ανάκτορο.

Οι πινακίδες Jh είναι σελιδόσχημου τύπου. Οι περισσότερες έχουν γραφεί από το γραφέα 2 και μόνον οι Jh 658 και Jh 706 από το γραφέα 21. Η

πλειονότητά τους ανακαλύφθηκε στο Δωμάτιο Αρχείων 8, μεταξύ των θρανίων (310-601, 1065 και 1067) και του ανατολικού μισού του Δωματίου 7 (605-750, 832, 845, 927-944). Η Jh 829, η οποία διαφοροποιείται ως προς το περιεχόμενο και τη δομή, βρέθηκε στο βόρειο θρανίο του Δωματίου 8 και η Jh 881 στο πρόπυλο.¹⁶²

Οι πινακίδες που έχουν βρεθεί στο Αρχαιακό Συγκρότημα θεωρείται ότι αναφέρονται σε δραστηριότητες που λάμβαναν χώρα εκτός του ανακτόρου, ενώ πιθανώς οι πινακίδες που βρέθηκαν σε εργαστήρια αναφέρονται σε εργασίες εντός του ανακτόρου.¹⁶³ Οι πινακίδες Jh έχουν μια συγκεκριμένη δομή στις καταγραφές τους, απλώς κάποιες μας δίνουν περισσότερα στοιχεία αφού έχουν επιπλέον παραγράφους και στίχους.

Ο στίχος 1 περιέχει μια τοπωνυμική ένδειξη και καταγράφει τους χαλκείς (ka-ke-we/ khalkēwes/ χαλκ Φες), που έχουν ta-ra-si-ja, ταλα(ν)σία, που παίρνουν δηλαδή μια ποσότητα χαλκού στα πλαίσια του παραγωγικού συστήματος ta-ra-si-ja και οι οποίοι χαρακτηρίζονται ως ta-ra-si-ja e-ko-te (ekhontes/ χοντες). Μάλιστα ο γραφεύς 21 διαφοροποιείται στο σημείο αυτό από τον 2 καθώς προτιμά το ρήμα e-ko-si (/ekhonsi/ χονσι/ χουσι) και έπειτα το τοπωνύμιο χωρίς πάντως να αλλάζει το νόημα.¹⁶⁴ Ακολουθούν ονόματα χαλκών και μετά από κάθε όνομα ακολουθεί το ιδεόγραμμα 140 AES και η ποσότητα του προϊόντος που αποδίδεται στον καθένα. Είναι γεγονός πως οι ποσότητες που διανέμονται είναι μικρές και κυμαίνονται από 1 ½ έως 12 κιλά (ποσότητα που λαμβάνει ο o-na-se-u στην Jh 601.6) και κατά μέσο όρο 3½ κιλά. Σύμφωνα με κάποιους, αυτές οι μικρές ποσότητες

¹⁶² E.Bennett: *The Pylos Tablets Transcribed*, 1973-1976, σελ.180.

¹⁶³ J.Smith: "The Pylos Jh series", *MINOS* 27-28, 1992-1993, σελ.214.

¹⁶⁴ M.Lejeune: "Les forgerons de Pylos", *HISTORIA* 10, 1961, σελ.419.

δείχνουν ότι υπήρχε έλλειψη του μετάλλου λόγω εκτάκτων συνθηκών. Ο Klaus Kilian διαπιστώνει, με βάση το γεγονός ότι οι χώροι με χαλκό που βρέθηκαν στην περιοχή της κάτω Ακρόπολης της Τίρυνθος επεξεργάζονταν μικρές ποσότητες χαλκού και κυρίως μέταλλο ήδη χρησιμοποιημένο, ότι οι ποσότητες χαλκού που καταγράφονται στα αρχεία της Πύλου δεν θα ήταν αποτέλεσμα της έλλειψης του μετάλλου αλλά μια φυσιολογική διοικητική διαδικασία.¹⁶⁵ Σημαντική είναι και η συχνότητα με την οποία στους χαλκείς μιας ομάδας ή τοποθεσίας αποδίδεται η ίδια ποσότητα χαλκού. Έτσι π.χ. οι 16 χαλκείς της περιοχής e-ni-ra-te-we στην Jn 658 λαμβάνουν όλοι 5 κιλά (5M), ενώ οι χαλκείς της περιοχής a-ri-no-e-wi-[jo] στην Jn 605 λαμβάνουν όλοι 1½ κιλό κ.τ.λ. Πιθανώς οι ποσότητες που διανέμονται στις περιοχές ήταν αρχικά είτε σε ολόκληρα τάλαντα είτε σε φυσικά τους κλάσματα (ημίσεια και τέταρτα). Ακολουθεί σε κάποιες πινακίδες, 3 μόνον (Jn 431, Jn 601, Jn 845), αναφορά σε qa-si-re-u, του οποίου ο ρόλος σε σχέση με τους χαλκείς θα παρουσιασθεί αναλυτικά στη συνέχεια. Επίσης σε κάποιες πινακίδες καταγράφεται συγκεφαλαιωτικός στίχος με το σύνολο του μετάλλου που διανεμήθηκε: to-so-de ka-ko τοσόσδε χαλκός ή to-so-ra ka-ko, τόσος πάνς χαλκός (π.χ. Jn 431.7, Jn 601.9). Σύνολα αναφέρονται σε 11 από τις πινακίδες της Jn.

Στη συνέχεια, σταθερά υπάρχει η καταγραφή των χαλκίων που δεν λαμβάνουν ποσότητα χαλκού: to-so-de a-ta-ra-si-jo· ka-ke-we (τοσοίδε ταλάνσιοι χαλκ Fες) που ακολουθείται από τα ονόματα αυτών των χαλκίων χωρίς ποσότητα AES να συνοδεύει τα ονόματά τους.

---

¹⁶⁵ K.Kilian : “La caduta dei palazzi micenei continentali : aspetti archeologici”, στο *Le Origini dei Greci*, Roma, 1985, σελ.80.

Συχνά ακολουθεί η φράση to-so-de do-e-ro, *τοσοίδε δοέλοι* και κατάλογος ονομάτων ιδιοκτητών(;) δούλων, οι οποίοι αντιθέτως από τους ιδιοκτήτες τους καταγράφονται ανώνυμα.

Σε κάποιες πινακίδες αναγράφεται μια άλλη κατηγορία χαλκών: ro-ti-ni-ja-we-jo ka-ke-we, *ποτνιαφείοι, «της θεάς Ποτνίας» δηλαδή χαλκείς που ανήκουν η υπηρετούν τη θεά, ta-ra-si-ja e-ko-te και κατάλογος έπειτα των ονομάτων αυτών (π.χ. Jn 310.14, Jn 431.16). Στη συνέχεια καταγράφονται και a-ta-ra-si-jo χαλκείς αυτής της κατηγορίας.¹⁶⁶

Σημαντική είναι και η Jn 750.2, η οποία καταγράφει, όπως φαίνεται, μια άλλη κατηγορία χαλκών τους ra-ra-ke-te-e-we στην περιοχή a-si-ja-ti-ja, που λαμβάνουν όλοι 1½ κιλό AES (στην Jn 832 καταγράφεται 1 ra-ra-ke-te-e-u, που λαμβάνει 3 κιλά). Επίσης η Jn 832 στο στίχο 1 αναφέρεται σε a-ke-te-re, πιθανώς μια ακόμη κατηγορία χαλκών, οι οποίοι όμως δεν λαμβάνουν χαλκό και βρίσκονταν στην περιοχή ro-u-so.

Η Jn 601.7 και η Jn 389.7 αναφέρουν τη λέξη e-ri-da-to, που πρέπει να δηλώνει μια επιπλέον αδιαίρετη διανομή του ανακτόρου, μικρή σχετικά, για συγκεκριμένη τοποθεσία, πέρα από τις ατομικές. Καταγράφεται χαρακτηριστικά to-so-de e-ri-da-to ra-si (ίσως: *τόσον δε πιδαστόν πάνσι*). Ο παρακείμενος e-ri-de-da-to απαντά στην Vn 20.¹⁶⁷ Από αυτήν την επιπλέον διανομή συνάγεται ότι το ανάκτορο δεν διένειμε εξ αρχής όλο το χαλκό που είχε διαθέσιμο. Η επιπλέον αυτή ποσότητα λογαριάζεται στο συνολικό ποσό.

---

¹⁶⁶ J.T.Hooker: *Εισαγωγή στη Γραμμική Β'*, Μ.Ι.Ε.Τ, 1996, σελ.190-191.

¹⁶⁷ L.R.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.286.

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΚΑΙ ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΧΑΛΚΕΩΝ

Συνεπώς, η σειρά Jn δεν προσφέρει μόνον γεωγραφικές πληροφορίες και ονόματα χαλκίων αλλά το σπουδαιότερο είναι ότι παρουσιάζει τον τρόπο οργάνωσης της παραγωγής στον τομέα της χαλκουργίας μέσω του συστήματος της ta-ra-si-ja. Έτσι η βασική διάκριση των χαλκίων είναι ανάμεσα σε ta-ra-si-ja e-ko-te και σε a-ta-ra-si-jo και βέβαια αποτελεί δείγμα της σχολαστικότητας των καταγραφών ότι οι γραφείς αναφέρουν και τους χαλκουργούς που δεν λαμβάνουν μέταλλο (πιθανώς διότι αυτοί θα λάμβαναν μέταλλο σε άλλη ή στην επόμενη διανομή) αλλά αποτελεί και ένδειξη της σπουδαιότητας αυτού του επαγγέλματος για την ανακτορική διοίκηση. Η Jn 725 είναι η μόνη που δεν καταγράφει χαλκείς που δεν έπαιρναν μέταλλο (a-ta-ra-si-jo) αλλά αυτό ίσως να οφείλεται στο ατελές στάδιο κατασκευής της. Οι a-ta-ra-si-jo λοιπόν ήταν οι χαλκείς, οι οποίοι εκείνη τη δεδομένη χρονική στιγμή δεν απασχολούντο από το ανάκτορο. Ο S.Luria συμπεραίνει, από το γεγονός πως οι ta-ra-si-ja e-ko-te έπαιρναν χαλκό που τον επέστρεφαν στο ανάκτορο με τη μορφή κατασκευασμένου προϊόντος, ότι εργάζονταν στα δικά τους εργαστήρια, πιθανώς στις οικίες τους, ενώ οι a-ta-ra-si-jo που δεν έπαιρναν χαλκό, ότι εργάζονταν σε ανακτορικά εργαστήρια.¹⁶⁸ Ο Y.Duhoux όμως, διατυπώνει την άποψη, ότι οι τεχνίτες της ta-ra-si-ja δεν προσκολλώντο στο ανάκτορο αλλά λειτουργούσαν ανεξάρτητα και αυτό αποδεικνύεται από το ότι κάποιιοι εξαιρούνταν από την ta-ra-si-ja, ενώ και η εργασία που απαιτείτο από τους υπόλοιπους δεν ήταν πολύ βαριά. Επίσης φαίνεται ότι υπήρχε μια μορφή διαδοχικής υποκατάστασης δηλαδή όποιοι ήταν ta-ra-si-ja e-ko-te το

---

¹⁶⁸ S.Luria: "Zu den neugefundenen pylishen Tafeln", *LA PAROLA DEL PASSATO* 15, 1960, σελ.248.

ένα έτος δεν ήταν το επόμενο και το αντίστροφο για τους a-ta-ra-si-jo¹⁶⁹. Οι a-ta-ra-si-jo συνεπώς δεν ήταν χωρίς απασχόληση αλλά εργάζονταν στις δικές τους εργασίες. Το ότι οι χαρακτηρισμοί ta-ra-si-ja e-ko-te και a-ta-ra-si-jo είναι περιστασιακοί, είναι εμφανές από τη σύγκριση της Jn 725 με τις Jn 658 και 692, καθώς ονόματα της Jn 725 που έχουν σβηστεί, επαναλαμβάνονται στις άλλες δυο σε διαφορετική κατάσταση (χαλκείς που στη μια χαρακτηρίζονται ta-ra-si-ja e-ko-te, στην άλλη παρουσιάζονται ως a-ta-ra-si-jo).¹⁷⁰ Κατά την άποψη της Morris οι a-ta-ra-si-jo ήταν αυτοί, οι οποίοι δεν ήταν ενταγμένοι στο σύστημα της ταλασίας και όχι αυτοί που απλώς δεν λάμβαναν ποσότητες χαλκού¹⁷¹

Αριθμητικά, καταγράφονται 193 χαλκείς που εντάσσονται στην ta-ra-si-ja και 81 a-ta-ra-si-jo δηλαδή ο 1 στους 3 είναι χωρίς διανομή μετάλλου.

Καταγράφονται 10 ta-ra-si-ja e-ko-te και 9[+ a-ta-ra-si-jo, συνολικά 19[+ ro-ti-ni-ja-we-jo, *Ποτινάφειοι χαλκ Φες, χαλκείς δηλαδή που είχαν κάποια σχέση με τη θεά Πότνια, όντες στην υπηρεσία προφανώς κάποιου ιερού της θεάς. Με αυτόν τον τρόπο φαίνεται ότι διακρίνονταν από τους "κοσμικούς" χαλκείς. Η Εq 213 καταγράφει οικοδόμημα της ro-ti-ni-ja στην περιοχή a-ke-re-wa (όπου συναντώνται ro-ti-ni-ja-we-jo χαλκείς στην Jn 310) και η An 1281 προσωπικό που ανήκει στην ro-ti-ni-ja. Συνάγεται λοιπόν ότι τα ιερά της Πότνιας ανάμεσα στις άλλες δραστηριότητές τους είχαν εντάξει και τη χαλκουργία.¹⁷² Αυτή η σύνδεση ιερών με τη χαλκουργία πιστοποιείται και αρχαιολογικά π.χ. στο Αρκαλοχώρι (και σε άλλα 6 σπήλαια-ιερά της Κρήτης) διαπιστώνεται ότι υπήρχε πιθανώς ταυτόχρονα ιερό και χαλκουργείο. Με

¹⁶⁹ Y.Duhoux: *Aspects du Vocabulaire économique*, Amsterdam, 1976, σελ.113-114.

¹⁷⁰ M.Lindgren: *The People of Pylos*, Upssala, 1973, σελ.61.

¹⁷¹ H.J.Morris: *An economic model of the Late Mycenaean Kingdom of Pylos*, University of Minnesota, 1986, σελ.121.

¹⁷² L.R.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.279-280.

βάση το αρχαιολογικό αυτό δεδομένο, ο J.Chadwick διατυπώνει την άποψη ότι ίσως οι τεχνίτες της Πύλου ήταν απόγονοι Κρητών που μετανάστευσαν στην Πύλο μετά την κατάρρευση του ανακτόρου της Κνωσού (οι κρησιοεργείς τρίποδες είναι άλλο ένα στοιχείο της μεγάλης παράδοσης της Κνωσού στη μεταλλοτεχνία).¹⁷³ Οι ποσότητες που διανέμονται σε χαλκουργούς της Πότνιας είναι όμοιες με αυτές που δίνονται στους άλλους χαλκουργούς. Το ότι οι χαλκείς που αποκαλούνται ro-ti-ni-ja-we-jo εντάσσονταν στο σύστημα ta-ra-si-ja σημαίνει ίσως ότι υπήρχε στενός έλεγχος των βιοτεχνικών και γενικά οικονομικών δραστηριοτήτων των ιερών από το ανάκτορο; Μπορεί να σημαίνει ότι σε μια κατάσταση πίεσης το ανάκτορο χρησιμοποιούσε και τους χαλκείς των ιερών για να παράγουν το προϊόν που απαιτούσε και το οποίο, είναι αλήθεια, δεν δηλώνεται στη σειρά Jn; Επίσης πρέπει να επισημάνουμε ότι οι qa-si-re-we δεν φαίνεται να σχετίζονται με ro-ti-ni-ja-we-jo και ο Palmer έχει την άποψη ότι αυτοί οι αξιωματούχοι συνδέονταν μόνον με "κοσμικούς" χαλκείς.

Στην Jn 750 και στην Jn 832 καταγράφονται δυο ειδικές κατηγορίες χαλκουργών: στην Jn 750.2 αναφέρονται 18 ra-ra-ke-te-e-we που λαμβάνουν όλοι την ίδια ποσότητα χαλκού (1 ½ κιλό), ενώ στην Jn 832.11, ένας ra-ra-ke-te-e-u (που λαμβάνει 3 κιλά) και στην ίδια πινακίδα καταγράφονται ακόμη 8 τουλάχιστον a-ke-te-re. Παρατηρούμε ότι οι ra-ra-ke-te-e-we λαμβάνουν ποσότητες χαλκού ενώ οι a-ke-te-re όχι. Στην Jn 832 υπάρχει αναφορά και σε a-ta-ra-si-jo ka-ke-we, κάτι που σημαίνει πως a-ke-te-re και a-ta-ra-si-jo ήταν διαφορετικές κατηγορίες χαλκίων. Αφού διαφοροποιούνται από τους a-ta-ra-si-jo, αυτό δείχνει ότι κάποια στιγμή θα λάμβαναν χαλκό και θα

---

¹⁷³ M.Ventris- J.Chadwick: *Documents in Myc. Greek*², Cambridge, 1973, σελ.509-510.

εντάσσονταν στην ta-ra-si-ja ή ότι απλώς πρόκειται για μια ειδική κατηγορία χαλκίων, των οποίων η εργασία δεν απαιτούσε διανομή χαλκού; Οι M.Ventris-J.Chadwick συνδέουν τους a-ke-te-re (ίσως askētēres/σκητ ρες) με το ρήμα σκέω, που στον Όμηρο σημαίνει "δουλεύω ακατέργαστα υλικά" και τη λέξη σκηταί, "αυτοί που εξασκούνται στο επάγγελμά τους, μαθητευόμενοι".¹⁷⁴ Ο Killen τους σχετίζει με τη σημασία του σκέω, "διακοσμή" και συνδέει τη λέξη a-ke-te-re με τη λέξη a-ke/ze-ti-ri-ja, γυναικείες εργατικές ομάδες που συνδέονταν με την ύφανση και θα μπορούσαν να είναι αυτοί που διακοσμούσαν και ολοκληρώνουν μεταλλικά αντικείμενα.¹⁷⁵ Είναι σημαντικό ότι και α a-ke-te-ri-ja και ο a-ke-te-re εντοπίζονται στην περιοχή ro-u-so. Αυτό πιθανώς δείχνει ότι η περιοχή αυτή ήταν κέντρο εξειδικευμένων τεχνιτών και εργατριών. Έτσι λοιπόν, ίσως οι a-ke-te-re λαμβάνουν όχι χαλκό αλλά αντικείμενα (αγγεία, όπλα) τα οποία τελειοποιούσαν, η εργασία τους δηλαδή δεν απαιτούσε διανομή χαλκού. Η J.Smith θεωρεί ότι τα αντικείμενα που επεξεργάζονταν, είχαν κατασκευαστεί πρόσφατα μέσω διανομών χαλκού με το σύστημα ta-ra-si-ja.¹⁷⁶ Ο M.Lejeune αποδίδει το a-ke-te-re ως σκητ ρες, μαθητευόμενοι, ενώ ο A.Heubeck ως κεστ ρες, επιδιορθωτές.¹⁷⁷ Ο Y.Duhoux επίσης, θεωρεί ότι a-ke-te-re, κεστ ρες ήταν οι επιδιορθωτές αντικειμένων, που για αυτό θα απαλλάσσονταν από την ta-ra-si-ja.¹⁷⁸

¹⁷⁴ M.Ventris- J.Chadwick: *Documents in Myc. Greek*², Cambridge, 1973, σελ.355.

¹⁷⁵ J.T.Killen.: "The textile industries at Pylos and Knossos" , στο *Pylos Comes Alive*, eds.T.G.Palaima- C.W.Shelmerdine, 1984, σελ.59.

¹⁷⁶ J.Smith: "The Pylos In Series", *MINOS* 27-28, 1992-1993, σελ.201.

¹⁷⁷ M.Lejeune: *Memoires II*, Roma, 1971, σελ.180. / A.Heubeck: "Zu den pyllischen Es -Tafeln", *DIE SPRACHE* 4, 1958, σελ.89.

¹⁷⁸ Y.Duhoux: *Aspects du vocabulaire économique*, Amsterdam, 1976, σελ.107.

Οι M.Ventris-J.Chadwick συνέδεσαν τον όρο ra-ra-ke-te-e-we με το *πρηκτήρ*, *νεργών*, χαλκείς δηλαδή που ήταν ενεργοί. Ο Y.Duhoux αποδίδει το ra-ra-ke-te-e-u ως *πλ κτεχεύς από τη ρίζα του πλήσσω, "αυτός που κτυπά (το μέταλλο)" δηλαδή ίσως που κάνει ανάγλυφη εργασία, ενώ ο Perpillou τη σχετίζει με το *π λ κ-εντε(η)εύς, κατασκευαστής κράνους, ερμηνεία με την οποία συμφωνεί και η J.Smith.¹⁷⁹ Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί η άποψη του G.Mariotta, ο οποίος στον ομηρικό όρο *πρηκτήρ* αποδίδει τη σημασία «έμπορος» αλλά και στη λέξη a-ke-te-re αποδίδει τη σημασία «εμπορικός», αφού θεωρεί ότι μπορεί να συνδέεται με το γω και να αποδοθεί ως * κτ ρες, «εισαγωγείς» ή «οδηγοί πλοίων/καπετάνιοι». Καταλήγοντας ο ερευνητής θεωρεί πως γενικότερα οι πινακίδες Jn αναφέρονται σε έναν φόρο για την εισαγωγή μετάλλου, για την οποία θα ήταν υπεύθυνοι οι χαλκείς, οι οποίοι πέρα από το να κατεργάζονται το μέταλλο θα μπορούσαν να είναι έμποροι και ναυτικοί¹⁸⁰.

Στην Jn 750 οι ra-ra-ke-te-e-we εντοπίζονται στην περιοχή a-si-ja-ti-ja, η οποία βρισκόταν στην Πέραν Επαρχία, ενώ στην Jn 832, οι a-ke-te-re καταγράφονται στις περιοχές ro-u-so και a-to-mo, που και οι δυο ανήκουν στην Δεύρο επαρχία. Είναι αναμφισβήτητο ότι οι περισσότερες περιοχές που

¹⁷⁹ M.Ventris-J.Chadwick: *Documents in Myc. Greek*², Cambridge, 1973, σελ.355,508. / Y.Duhoux: *Aspects du vocabulaire économique*, Amsterdam, 1976, σελ.107. / J.L.Perpillou: *Les substantifs grecs en -εύς*, Paris, 1973, σελ.377.

¹⁸⁰ G.Mariotta: *Struttura politica e fisco nello stato miceneo*, Padova, 2003, σελ.227-228. Μάλιστα ο συγγραφέας αποδίδει το ka-ke-we ta-ra-si-ja e-ko-te ως χαλκ Φες θαλασσίαν χοντες και τους a-ta-ra-si-jo ως * θαλάσσιοι και θεωρεί ότι οι πρώτοι θα ήταν αυτοί που ασκούσαν θαλάσσιες επιχειρήσεις και συνεπώς υποκειμένοι σε φορολόγηση, ενώ οι δεύτεροι θα εξαιρούνταν από αυτήν. Για να ενισχύσει την άποψη του αναφέρει πως κάποια ονόματα χαλκίων σχετίζονται με τη θάλασσα(πχ a-ri-a2-ro ίσως * μφιάλος, e-u-ro-ro-wo, *E πλοΦος κτλ.), ενώ υπάρχει γενικά μια άποψη πως στα πλοία της ύστερης εποχής του Χαλκού, χαλκείς επιβιβάζονταν μαζί με το υπόλοιπο πλήρωμα, κρίνοντας και από τα ναυάγια του Cape Gelidonya και του Kash. Κατά τη γνώμη μου αυτή η πρόταση παρουσιάζει και ετυμολογικής φύσεως δυσκολίες αλλά και περιεχομένου καθώς δεν μπορεί να γίνει κατανοητό πως ο ίδιος όρος θα είχε με αυτή τη σημασία εφαρμογή σε άλλους τομείς όπως πχ στην υφαντουργία και στην κατασκευή αρμάτων.

καταγράφονται στην Jn ανήκουν στην Δεύρο Επαρχία και αυτό δεν εκπλήσσει, αφού είναι οι περιοχές οι πιο κοντινές στο ανάκτορο και άρα και οι πιο εύκολα ελεγχόμενες. Πάντως αυτό ίσως είναι τυχαίο, αφού παρατηρούμε ότι ομάδες χαλκένων που αναφέρονται στις σειρές Ma και N εντοπίζονται σε τοπωνύμια της Πέραν Επαρχίας, ενώ η παρουσία εξειδικευμένων χαλκουργών ra-ra-ke-te-e-we στην περιοχή της A-si-ja-ti-ja είναι επίσης ενδεικτική. Στην Jn σώζονται 14 διαφορετικά τοπωνύμια, 9 από τα οποία δεν συναντώνται σε άλλες πινακίδες. Αυτό οδηγεί στην υπόθεση ότι κάποιοι χαλκουργοί ζούσαν σε μικρές, δικές τους κοινότητες και συγκροτούσαν ομάδες τις περισσότερες φορές από 26 άτομα. Είναι πιθανόν ότι οι τοποθεσίες αυτές ήταν σε περιοχές-πηγές ξυλείας, που τη χρησιμοποιούσαν ως καύσιμο και ίσως σε κορυφές λόφων, όπου υπήρχε ο απαραίτητος άνεμος για τους κλιβάνους των χαλκένων.¹⁸¹ Από τους 274 ka-ke-we που καταγράφονται στην Jn, 210 διανέμονται σε μικρότερες κοινότητες, ενώ μόνον 64 στις πρωτεύουσες περιφερειών. Επίσης από τους 274, οι 132 βρίσκονται σε περιοχές της Δεύρο Επαρχίας, 21 στην Πέραν Επαρχία και 121 σε περιοχές που δεν έχει αναγνωριστεί ακόμη σε ποια επαρχία εντάσσονταν.¹⁸²

Η πινακίδα Jn 749, που έχει γραφτεί επίσης από τον γραφέα 2, είναι πολύ σημαντική καθώς φαίνεται ότι καταγράφει το συνολικό ποσό χαλκού που διανέμεται στη σειρά Jn. Περιλαμβάνει το συγκεφαλαιωτικό to-so-ra (τόσος πάνς) και καταγράφει ποσότητες L 34 M2 (1046 κιλά). Με βάση το γεγονός ότι το άθροισμα των ποσοτήτων στις πινακίδες Jn που σώζονται είναι 701 κιλά συμπεραίνουμε ότι χάθηκε περίπου το 1/3 των πινακίδων Jn και βέβαια αναλογικά, αφού καταγράφονται 274 χαλκείς στις διασωθείσες πινακίδες, ο

¹⁸¹ M.Ventris- J.Chadwick: *Documents in Myc. Greek*², Cambridge, 1973, σελ.355, 509.

¹⁸² E.Staurianopoulou: *Untersuchungen zur Struktur des Reiches des Pylos. Die Stellung der Ortschaften im Lichte der Linear B Texte*, Partille, 1989, σελ.106.

συνολικός αριθμός χαλκένων (χωρίς τους δούλους) θα πρέπει να ήταν περίπου 400.¹⁸³ Όμως είναι αλήθεια, ότι η Ja 749 δεν περιέχει το ιδεόγραμμα χαλκού ούτε τη λέξη ka-ko παρά μόνο σημεία υποδήλωσης ποσοτήτων βάρους. Έτσι η J.Smith δεν τη συνδέει με την Jn και θεωρεί ότι το ποσοστό "διάσωσης" πινακίδων Jn είναι κοντά στο 100%, διότι μπορούν να ενταχθούν σε αυτήν και πολλά θραύσματα.¹⁸⁴ Θα μπορούσε ίσως η Ja 749 και το 1046 M να είναι η πρόβλεψη για τη διανομή στην ta-ra-si-ja και πάλι όμως σε αυτήν την περίπτωση λογικά θα υπήρχε η ένδειξη για o-re-ro, κάτι που δεν συμβαίνει στην εν λόγω πινακίδα. Πάντως, αν όντως ισχύει η εκτίμηση των M.Lejeune και J.Chadwick, 400 χαλκείς είναι ένας πολύ μεγάλος αριθμός, ο οποίος δείχνει τη σημασία που είχε αυτό το επάγγελμα για την ανακτορική διοίκηση και οπωσδήποτε τη μεγάλη ανάγκη για επεξεργασία χαλκού και για κατασκευή χάλκινων αντικειμένων. Ένα τόσο μεγάλο δυναμικό χαλκένων θα ήταν ικανό να παράγει πολλούς τόνους μεταλλικών αντικειμένων, αρκετούς περισσότερους από αυτούς που χρειαζόταν το βασίλειο της Πύλου, ακόμη και αν οι τεχνίτες αυτοί εργάζονταν με μερική απασχόληση στη μεταλλοτεχνία. Κατά τον J.Chadwick, ίσως η Πύλος να είχε πλεόνασμα παραγωγής, το οποίο προοριζόταν για εξαγωγή και το βασίλειο θα αντλούσε από εκεί τον πλούτο του. Επίσης αυτό θα μπορούσε να αποτελέσει την αιτία για την κατάρρευση του ανακτορικού συστήματος της περιοχής, διότι αν ισχύει αυτή η υπόθεση, η οικονομία της Πύλου θα ήταν εξαρτημένη από το θαλάσσιο εμπόριο και η διακοπή των εμπορικών επαφών θα είχε καίριες επιπτώσεις για την ίδια την ύπαρξη του βασιλείου.¹⁸⁵ Εξάλλου βρισκόμαστε σε μια εποχή ταραγμένη και δεν θα προκαλούσε έκπληξη η διαπίστωση ότι οι θαλάσσιες επικοινωνίες ήταν

¹⁸³ J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, 1997, σελ.287.

¹⁸⁴ J.Smith: "The Pylos Jn series", *MINOS* 27-28, 1992-1993, σελ.171.

¹⁸⁵ J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, 1997, σελ.288.

προβληματικές και η Πύλος θα μπορούσε να έχει οξεία έλλειψη πρώτης ύλης. Είναι όντως περίεργο που δεν έχει βρεθεί κάποια πινακίδα που να καταγράφει εμπορικές συναλλαγές χαλκού και συγκεκριμένα εισαγωγή πρώτης ύλης και εξαγωγή μεταλλικών προϊόντων. Αυτό δείχνει ότι την εποχή καταγραφής των πινακίδων Jn είχαν αποκοπεί οι εμπορικοί δρόμοι; είναι τυχαίο γεγονός; ή μήπως δεν ήλεγχε το "κράτος" το εμπόριο αυτό; Ο Imre Tegyei πρότεινε ότι η πρωταρχική παραγωγή δεν ελεγχόταν από τα ανάκτορα αλλά μόνον η δευτερεύουσα.¹⁸⁶ Τα σημαντικά αυτά ερωτήματα θα μας απασχολήσουν και θα αναλυθούν εκτενέστερα στα επόμενα κεφάλαια αυτής της έρευνας.

ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ TA-RA-SI-JA ΚΑΙ Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΣΤΗ ΜΕΤΑΛΛΟΤΕΧΝΙΑ

Ένα άλλο θέμα προς διερεύνηση είναι, αν όντως οι μικρές ποσότητες που διανέμονται στους χαλκείς και ο μεγάλος αριθμός χαλκών a-ta-ra-si-jo δείχνουν ότι υπήρχε έλλειψη του μετάλλου ή αυτό εντασσόταν στη γενικότερη πρακτική να διανέμονται μικρές ποσότητες πρώτων υλών στους τεχνίτες που συμμετείχαν στο σύστημα της ta-ra-si-ja. Ο J.Melena θεωρεί ότι οι πινακίδες Jn θα μπορούσαν να αντανakλούν μια φυσική αδυναμία εφοδιασμού εξαιτίας της εποχής του έτους που αντιπροσωπεύουν. Ίσως δηλαδή ήταν μια διανομή σε μια εποχή που η ναυσιπλοΐα ήταν αδύνατη και άρα δεν υπήρχε επαρκής ανεφοδιασμός (π.χ. η ναυσιπλοΐα ήταν προβληματική ήδη από τον Σεπτέμβριο). Η καταγραφή a-ta-ra-si-jo, χαλκών δηλαδή χωρίς μερίδιο χαλκού, μπορεί να λαμβάνεται ως μέτρο πρόνοιας, ως κατάσταση προτεραιότητας ενόψει επικείμενης άφιξης προμηθειών και του περιοδικού

---

¹⁸⁶ I.Tegyei: "Some problems of status of the working groups of linear B tablets", *Acta Classica Univ. Scient.Debreceniensis* 24, 1988, σελ.3-8.

χαρακτήρα συμμετοχής των χαλκένων στην ta-ra-si-ja.¹⁸⁷ Ο J.Chadwick θεωρεί ότι υπήρχε έλλειψη μετάλλου και αυτό επιβεβαιώνεται από την Jn 829 που αναφέρεται στην εισφορά χαλκού, κατόπιν απαιτήσεως του ανακτόρου, από περιφέρειες για την κατασκευή όπλων (πινακίδα, η οποία θα αναλυθεί στη συνέχεια).¹⁸⁸ Ο Y.Duhoux θεωρεί ότι οι ποσότητες που διανέμονται στην Jn είναι χαρακτηριστικές της ta-ra-si-ja, καθώς είναι κοντά στις ποσότητες που μοιράζονται και στις άλλες σειρές προϊόντων με ta-ra-si-ja (π.χ. στην Lc διανέμονται 5 έως 21 κιλά μαλλιού) και ως εκ τούτου οι μικρές ποσότητες δεν έχουν να κάνουν με την έλλειψη μετάλλου.¹⁸⁹

Ο τρόπος παραγωγής λοιπόν που χαρακτηρίζει τη χαλκουργία είναι το σύστημα ta-ra-si-ja και οι χαλκείς χαρακτηρίζονται ως ta-ra-si-ja e-ko-te (ή e-ko-si) και a-ta-ra-si-jo (αντιστοίχως στην Ln 1568 κάποιος εργαζόμενος απαλλάσσεται από τη συμμετοχή στην κατασκευή υφασμάτων) ανάλογα με το αν συμμετέχουν ή όχι στη συγκεκριμένη διανομή χαλκού από το ανάκτορο και στην απαίτηση κατασκευής, από αυτό το υλικό, ολοκληρωμένων αντικειμένων ίσου βάρους με την πρώτη ύλη που τους διανεμήθηκε. Η ta-ra-si-ja, η οποία ως σύστημα παραγωγής πιστοποιείται και στην Κνωσό και στις Μυκήνες και που κυριαρχεί σε διαφορετικούς μεταξύ τους τομείς της μυκηναϊκής οικονομίας (υφαντουργία, αμαξοποιία, χαλκουργία κ.τ.λ.) θα παρουσιασθεί και σε άλλες ενότητες αυτής της μελέτης, καθώς είναι θεμελιώδης για την κατανόηση των ζητημάτων που αναλύονται. Το γεγονός ότι συναντάται μόνον σε τομείς της βιοτεχνίας αποδεικνύει ίσως και το ότι επρόκειτο για απαίτηση εισφοράς εργασίας. Χαρακτηριστική του συστήματος ta-ra-si-ja είναι λοιπόν η διανομή μικρών ποσοτήτων πρώτης ύλης σε πολλά πρόσωπα, στοιχείο που

¹⁸⁷ M.Ruiperez- J.Melena: *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*, Αθήνα, 1996, σελ.174.

¹⁸⁸ J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, 1997, σελ.288-289.

¹⁸⁹ Y.Duhoux: *Aspects du Vocabulaire économique*, Amsterdam, 1976, σελ.101-102.

πιστοποιείται και στην Jn. Από άλλες σειρές γνωρίζουμε ότι αυτή η παραγωγική διαδικασία είχε ετήσιο χαρακτήρα. Η ta-ra-si-ja διακρίνεται σε 3 στάδια: α) την απόφαση για τη διανομή της πρώτης ύλης σε καθορισμένα πρόσωπα και περιοχές β) τη διανομή και την κατεργασία της, ώστε να κατασκευαστούν ολοκληρωμένα προϊόντα γ) την παράδοση αυτών των προϊόντων στο ανάκτορο.¹⁹⁰ Στην Jn καταγράφεται η διανομή της πρώτης ύλης. Επίσης υπάρχει στην Jn ένα άλλο χαρακτηριστικό της ta-ra-si-ja, δηλαδή ανάλογα με τις περιστάσεις, μια επιπλέον διανομή πρώτης ύλης (Jn 389.7 και 601.7, e-ri-da-to, *πιδαστός*, από το ρήμα *πιδατέομαι*), διανομή που πιστοποιείται και στην Κνωσό στην Lc(1) και στις Μυκήνες στην Oe¹⁹¹ (στις περιπτώσεις αυτές μαλλιού, LANA). Οι μικρές ποσότητες χαλκού που διανέμονται δείχνουν, ότι η εργασία που απαιτείτο από τους χαλκουργούς στα πλαίσια της ta-ra-si-ja δεν ήταν ιδιαίτερα βαριά. Γιατί όμως σε κάποιες περιοχές διανέμονται ακριβώς οι ίδιες ποσότητες σε όλους, ενώ σε άλλες διαφέρουν, από χαλκέα σε χαλκέα; Είναι θέμα διανομών που γίνονται επιμέρους στους χαλκείς από τα "όργανα" της περιφερειακής (επαρχιακής) διοίκησης, ενώ το ανάκτορο δίνει μια ακέραιη και αδιαίρετη μια συγκεκριμένη ποσότητα που αφορούσε σε όλους τους χαλκείς της κάθε περιοχής; και είχε να κάνει με τις ικανότητες και το μέγεθος του εργαστηρίου του κάθε χαλκέα που σαφώς μπορούσαν να εκτιμήσουν καλύτερα οι τοπικές αρχές κάθε κοινότητας; ή μήπως σχετιζόταν με τις υποχρεώσεις που μπορεί να είχαν κάποιοι σε εκκρεμότητα από το προηγούμενο έτος; Κάποιοι δηλαδή να λάμβαναν μικρότερες ποσότητες γιατί είχαν εκπληρώσει τις παλαιότερες

---

¹⁹⁰ E.Staurianopoulou: *Untersuchungen zur Struktur des Reiches des Pylos. Die Stellung der Ortschaften im Lichte der Linear B Texte*, Partille, 1989, σελ.96-97.

¹⁹¹ Y.Duhoux: *Aspects du vocabulaire économique*, Amsterdam, 1976, σελ.101-102.

υποχρεώσεις τους, ενώ άλλους τους επιβάρυναν περισσότερο γιατί ήταν λιγότερο συνεπείς ή ίσως ήταν πιο ευνοημένοι από παλαιότερες διανομές; Ta-ra-si-ja, ταλασία ή ταλανσία, «η ποσότητα προϊόντων διανεμημένων για να δουλευτούν», είναι όρος που συνδέεται με τη λέξη *τάλαντον* με τη σημασία του λατινικού *pensum*. Ήταν μια εργασία που επιβαλλόταν στους τεχνίτες, ένα είδος αγγαρείας (*corvée*), που στην ουσία εκφράζει έναν κύκλο χειρωνακτικής παραγωγής, ο οποίος ελεγχόταν από το ανάκτορο και που λειτουργούσε προς όφελός του, καθώς παρείχε στα ανάκτορα εξειδικευμένη εργατική δύναμη και μάλιστα δωρεάν.¹⁹² Πάντως έχουν παρουσιασθεί και άλλες προσπάθειες ερμηνείας του συστήματος ta-ra-si-ja, με λιγότερη επιτυχία κατά τη γνώμη μου. Έτσι π.χ. ο P.Carratelli θεωρεί ότι η ta-ra-si-ja δεν είναι μια εισφορά εργασίας, διότι πουθενά δεν ορίζεται τι αντικείμενα έπρεπε να κατασκευάσουν οι χαλκείς με την ποσότητα χαλκού που τους διανεμόταν. Πιστεύει, αντιθέτως, ότι πρόκειται για ελέγχους χαλκών στους οποίους επιβαλλόταν φόρος, να εισφέρουν ποσότητες χαλκού που άλλωστε χρησιμοποιούσαν και στη δουλειά τους. Μάλιστα αναφέρει πως ένας φόρος με την ονομασία *τάλαντον* αναφέρεται σε μια επιγραφή του 6^{ου} αιώνα π.Χ. από την Κύζικο¹⁹³ Για να δικαιολογήσει τη φορολογική χροιά του όρου, ο G.Mariotta προτείνει τη συσχέτισή του με την «οικογένεια» του *θλάω*, από την οποία προέρχονται οι λέξεις *θλάσις* και *θλάσμα*, αποδίδοντας την έννοια της πίεσης-σύνθλιψης που ασκεί οποιουδήποτε είδος φόρος σε αυτούς που υπόκεινται σε φορολόγηση.¹⁹⁴ Όμως είναι δεδομένο ότι και στις άλλες σειρές

---

¹⁹² Y.Duhoux: *Aspects du vocabulaire économique*, Amsterdam, 1976, σελ. 111-114.

¹⁹³ G.P.Carratelli: "I Bronzieri di Pilo micenea", *STUDI CLASSICI E ORIENTALI* 12, 1963, σελ. 245-246.

¹⁹⁴ G.Mariotta: *Struttura politica e fisco nello stato miceneo*, Padova, 2003, σελ.227.

που συναντάται ο όρος, είναι σε πλαίσια που σχετίζονται με την κατασκευή αντικειμένων βιοτεχνικής παραγωγής και όχι σε φορολογικά.

Ο A.Hurst θεωρούσε ότι ta-ra-si-ja θα μπορούσε να είναι μια ένδειξη δοκιμασίας μητικής τάξεως, μιας δοκιμασίας μητικής της μεταλλουργίας αντίστοιχης με αυτές του Μεσαίωνα. Συνεπώς πίστευε ότι πρόκειται για μια διάκριση μεταξύ χαλκών που έχουν την απόδειξη μύησης (ta-ra-si-ja e-ko-te) και χαλκών χωρίς αυτήν την απόδειξη δηλαδή μαθητευόμενων (a-ta-ra-si-jo). Απέδωσε τους a-ke-te-re ως αυτούς που "ασκούσαν" δηλαδή μούσαν τους μαθητευόμενους και θεωρούσε ότι η χαλκουργία ήταν οικογενειακή, συντεχνιακή υπόθεση.¹⁹⁵ Όμως πώς μπορεί αυτή η θεωρία να εφαρμοστεί σε τομείς όπως η υφαντουργία και η κατασκευή αρμάτων όπου συναντάται πάλι ο όρος ta-ra-si-ja; Καταλαβαίνουμε ότι μια τέτοια ερμηνεία του όρου δύσκολα μπορεί να βρει ουσιαστική εφαρμογή.

Ένα άλλο θέμα που σχετίζεται με την ta-ra-si-ja και τις μικρές ποσότητες χαλκού που διανέμονται στους χαλκείς είναι το αν πρόκειται για τεχνίτες μερικής ή αποκλειστικής απασχόλησης από τα ανάκτορα. Παρατηρούμε ότι ο τόπος εργασίας τους βρίσκεται πιο συχνά σε μέρη που ελάχιστα ή καθόλου μνημονεύονται σε άλλες σειρές, κάτι που ίσως δείχνει ότι σχημάτιζαν και δικές τους κοινότητες. Συναντώνται πάντως και σε μεγαλύτερες κοινότητες, ποτέ όμως και στην ίδια την Πύλο και αυτό δείχνει κάτι για το βαθμό εξάρτησής τους από το ανάκτορο. Το ότι οι χαλκείς δεν ήταν εξολοκλήρου εξαρτώμενοι και απασχολούμενοι από το ανάκτορο προκύπτει επίσης από το γεγονός ότι δεν λάμβαναν σιτηρέσια από αυτό, συνεπώς συντηρούνταν με δικά τους, μη "κρατικά" μέσα, και από το ότι υπέκειντο σε φορολόγηση, όπως προκύπτει

---

¹⁹⁵ A.Hurst: "A propos des forgerons de Pylos", *SMEA* 5, 1968, σελ.93-95.

εμμέσως από τις απαλλαγές που καταγράφονται για αυτούς στις σειρές Ma και Na.

Από το γεγονός ότι αρκετά ονόματα χαλκίων που συναντώνται στη σειρά Jn απαντούν και σε άλλες σειρές, όπου φαίνεται τα ίδια ονόματα να δηλώνουν κυρίως βοσκούς ή καλλιεργητές, προέκυψε άλλο ένα επιχείρημα υπέρ της άποψης ότι οι χαλκείς εργάζονταν με μερική απασχόληση για τα ανάκτορα ή σε εποχιακή βάση. Ο M.Lejeune θεωρεί ότι σε φυσιολογικές συνθήκες οι χαλκείς εργάζονταν εποχιακά, ενώ σε περίοδο κρίσης, το ανάκτορο ζητούσε να επεξεργάζονται περισσότερο χαλκό και αντίστοιχα απαλλάσσονταν από άλλες ευθύνες.¹⁹⁶ Βέβαια το ότι ένας χαλκίς δούλευε με μερική απασχόληση δεν σημαίνει ότι η εργασία του ήταν εποχιακή, καθώς θα μπορούσε να εργάζεται όλη τη χρονιά σε διαφορετικές απασχολήσεις. Είναι πάντως σαφές ότι η συναγωγή συμπερασμάτων με βάση τις ομωνυμίες χαλκίων στις σειρές της Πύλου εμπεριέχει μεγάλο βαθμό επικινδυνότητας. Από τα 65 ονόματα χαλκίων της Jn, τα οποία συναντώνται και σε άλλες πινακίδες, το 1/3 συναντάται στην An, το 1/3 στην Cn, το 1/6 στις Ea-Er και το 1/6 στο σύνολο των άλλων σειρών, όμως και μόνο το γεγονός ότι περίπου 40 από αυτά τα ονόματα συναντώνται και στην Κνωσό δείχνει ότι πιθανώς πρόκειται για τυχαίες ομωνυμίες.¹⁹⁷ Το μόνο όνομα που συναντάται στην ίδια τοποθεσία σε διαφορετικές σειρές είναι ο ka-ra-u-ko στην περιοχή ro-u-so (στην Jn 832.5 μεταξύ χαλκίων a-ke-te-re και στην Cn 285.4 ως βοσκός τράγων) και το ότι τα ονόματα συναντώνται σε διαφορετικές τοποθεσίες κάνει δύσκολη την αποδοχή της υπόθεσης ότι τα ίδια πρόσωπα ήταν χαλκείς σε μια περιοχή και π.χ. κτηνοτρόφοι σε μια άλλη. Οι J.Chadwick και L.Palmer υποβάθμισαν τη

---

¹⁹⁶ M. Lejeune: στο *Mémoires de Philologie Mycénienne II*, Roma, 1971, σελ.178.

¹⁹⁷ M.Lejeune: “Les forgerons de Pylos”, *HISTORIA* 10, 1961, σελ.426-427.

σημασία των ομωνυμιών αυτών, ενώ ο J.T.Killen την αξιολογεί πιο προσεκτικά, θεωρώντας ότι θα μπορούσε να είναι μια επιπλέον ένδειξη για την μερική απασχόληση των χαλκίων.¹⁹⁸ Όπως και να είναι πάντως, κατά τη γνώμη μου, η ένταξή τους στο σύστημα ta-ra-si-ja και οι μικρές ποσότητες που τους διανέμονται είναι η ασφαλέστερη ένδειξη για τη μερική απασχόλησή τους από το ανάκτορο.

Εκτός από τα ίδια ονόματα σε άλλες σειρές, συναντώνται και τα ίδια ονόματα χαλκίων στην ίδια την Jn. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι πρόκειται για χαλκείς, οι οποίοι σύμφωνα με κάποιο σύστημα κινούνταν γύρω από την Πύλο, σε διαφορετικές περιοχές προσφέροντας τις υπηρεσίες τους και οι οποίοι καταγράφονταν κατά τη διάρκεια του ίδιου λογιστικού έτους; ή μήπως πρόκειται και σε αυτήν την περίπτωση για συνωνυμίες;

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΧΑΛΚΕΩΝ ΣΤΙΣ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΕΙΡΕΣ Ma ΚΑΙ Na

Χαλκείς πιστοποιούνται και στις σειρές Ma και Na, τις ονομαζόμενες φορολογικές σειρές. Εκεί αναφέρονται όχι με τα ονόματά τους αλλά συλλογικά, ως επαγγελματική ομάδα, ka-ke-we, χαλκ Fες και παρουσιάζονται να έχουν φοροαπαλλαγές με τη φράση o-u-di-do-si, ενώ δεν δίνεται σημασία στην ειδική κατηγορία στην οποία ανήκαν (π.χ. ta-ra-si-ja e-ko-te, a-ta-ra-si-ja κ.τ.λ.). Αντιμετωπίζονται λοιπόν οι χαλκείς στις σειρές αυτές ως συλλογικά υπεύθυνη ομάδα για την καταβολή εισφορών ή την απαλλαγή τους στην πραγματικότητα από αυτές. Σε λίγες μόνον περιπτώσεις, τοποθεσίες που υπάρχουν στις Ma και Na υπάρχουν και στη σειρά Jn (και ίσως από αυτό μπορούμε να υποθέσουμε και ποιο τμήμα των πινακίδων Jn

---

¹⁹⁸ Αναλυτικά παρουσιάζει τις απόψεις πάνω στο ζήτημα αυτό η J.SMITH: "The Pylos Jn Series", *MINOS* 27-28, 1992-1993, σελ.210-211.

δεν έχει ανευρεθεί). Οι ka-ke-we συναντώνται στις 10 από τις 17 πινακίδες Ma και είτε εξαιρούνται εντελώς από την εισφορά είτε είχαν μειώσεις. Οι εξαιρέσεις αφορούσαν σε "αυτό το έτος", ενώ οι μειώσεις σχετίζονται με το "επόμενο έτος". Η απουσία αναφοράς σε χαλκείς στις υπόλοιπες πινακίδες Ma δεν σημαίνει ότι οι τοποθεσίες αυτές δεν είχαν χαλκείς (π.χ. για την a-ke-re-wa υπάρχει η απόδειξη για το αντίθετο). Δείχνει πιθανώς ή ότι δεν εξαιρούνταν όλοι ή ότι ίσως δεν εξαιρούνταν όλοι κάθε έτος. Επίσης οι εξαιρέσεις των χαλκίων στη σειρά Ma ήταν σε 3, 4 ή 5 από τα 6 είδη που φορολογούνταν. Και στη σειρά Na οι ka-ke-we παρουσιάζονται ως προνομιούχος ομάδα, αφού σε 7 ή 8 πινακίδες της σειράς καταγράφονται εξαιρέσεις για αυτούς από τις εισφορές λιναριού.¹⁹⁹ Ο S.Hiller θεωρεί ότι οι φορολογικές απαλλαγές για τους χαλκείς στις σειρές Ma και Na πρέπει να θεωρηθούν ως αντίβαρο για την απαιτούμενη από τους χαλκείς εργασία, η οποία ήταν ιδιαίτερα σημαντική για την κοινότητα και ήταν προς όφελός της (είχαν ανάλογη δηλαδή σημασία όπως οι δημιουργοί των μεταγενέστερων χρόνων).²⁰⁰

Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι οι απαλλαγές προς όφελος των χαλκίων σχετίζονταν με τις έκτακτες καταστάσεις που αντιμετώπιζε το βασίλειο, το οποίο είχε ανάγκη τις υπηρεσίες τους; Όμως δεν φαίνεται σε όλες τις περιοχές οι χαλκείς να απολαμβάνουν προνομίων, αν και είναι αναμφίβολη η κινητοποίηση των χαλκίων (ενός τμήματος τουλάχιστον) για επείγοντα έργα. Έτσι π.χ. η περιοχή ro-wi-te-ja, όπου διανέμεται η υψηλότερη ποσότητα χαλκού, δεν παρουσιάζει μεγάλες ελαφρύνσεις για τους χαλκείς, επίσης στην A-ke-re-wa που έχει ta-ra-si-ja 51 M χαλκού, οι χαλκείς της δεν έχουν καμιά

---

¹⁹⁹ M.Lejeune: "Les forgerons de Pylos", *HISTORIA 10*, 1961, σελ.416-417.

²⁰⁰ S.Hiller: "Allgemeine Bemerkungen zu den Jn Serie", *SMEA 15*, 1972, σελ.63-65.

ελάφρυνση, ενώ αυτοί της περιοχής ro-u-so, που δεν τους δίνεται μέταλλο να εργαστούν, απαλλάσσονται. Συνεπώς προκύπτει το συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει σύνδεση ανάμεσα στην ta-ra-si-ja και τις φοροαπαλλαγές χαλκίων στις Ma και Na, (αφού θα υπήρχε σχέση μόνον αν το σύνολο του χαλκού, που αποδίδεται σε μια περιοχή, συνδεόταν με το σύνολο των απαλλαγών) αλλά είχε σημασία ίσως το μέγεθος του πληθυσμού και ο αριθμός των χαλκίων κάθε περιοχής. Δεν προκύπτει λοιπόν ότι υπήρχε κάποιο αντιστάθμισμα προς όφελος των χαλκίων, τουλάχιστον από τη συμμετοχή τους στην ta-ra-si-ja.²⁰¹ Αφού κάποιοι χαλκείς σχετίζονταν με εισφορές φυσικών προϊόντων π.χ. λιναριού, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η μεταλλουργική εργασία συνοδευόταν και από άλλες δραστηριότητες και ότι οι χαλκείς κατείχαν γη που την καλλιεργούσαν. Είναι γαίες που παραχωρήθηκαν από το ανάκτορο ως αντάλλαγμα για προσφορά υπηρεσιών; Τα στοιχεία που έχουμε είναι λίγα για να μιλήσουμε σίγουρα για μια τέτοιου είδους "συναλλαγή". Όμως από τις παραχωρήσεις αυτές προκύπτει ότι οι χαλκείς ήταν, ανάλογα με τις περιστάσεις, προνομιούχα μέλη της κοινότητας των δήμων. Κατά την Pia de Fidio το ανάκτορο ευνοούσε τη δημιουργία ακόμη και ολόκληρων χωριών από ειδικούς τεχνίτες, που αυξάνονταν ανάλογα με τις απαιτήσεις του ανακτόρου και η τακτική αυτή ανταποκρινόταν στην ανάγκη για καλύτερο έλεγχο της παραγωγής και στην άμεση κινητοποίηση της εργατικής δύναμης.²⁰² Βέβαια, ειδικά οι περιοχές που αναφέρονται στην Jn, δεν σημαίνει μόνον ότι εξειδικεύονταν στη μεταλλουργία αλλά ίσως και ότι εντάσσονταν στο σύστημα της ta-ra-si-ja. Με βάση τα τοπωνύμια στις σειρές Jn, Ma και Na φαίνεται ότι οι χαλκείς επικεντρώνονται σε 3 εδαφικές ζώνες : η πρώτη βόρεια, η δεύτερη

---

²⁰¹ Y.Duhoux: *Aspects du vocabulaire économique*, Amsterdam, 1976, σελ.108-109.

²⁰² Pia de Fidio: "L' artigianato del Bronzo nei testi micenei", *KLIO* 71:1, 1989, σελ.27-28.

στα νότια της Πύλου και η τρίτη στην A-si-ja-ti-ja. Πάντως στις περιοχές τις πιο αποδοτικές στην παραγωγή λιναριού (π.χ. ku-te-re-u-ri, Me-te-to) δεν καταγράφεται παρουσία χαλκών, ενώ η A-re-ke-e, που έχει ισχυρή μεταλλουργία, απουσιάζει από τις παραδόσεις λιναριού. Συνεπώς φαίνεται ότι υπήρχε διαφορετική εξειδίκευση στις περιοχές ακόμη και της ίδιας περιφέρειας. Είναι σημαντικό ότι υπάρχουν ομωνυμίες χαλκών και αξιωματούχων των στρατευμάτων που καταγράφονται στις πινακίδες, οι οποίες χαρακτηρίζονται από τη λέξη o-ka. Από αυτό, αν δεν πρόκειται για τυχαίες συνωνυμίες, συνάγεται το ότι οι χαλκείς ήταν υποχρεωμένοι να στρατολογούνται. Η σύνδεση χαλκών στην Jn και στην Na με ομάδες που εμφανίζονται στη στρατολογία για την άμυνα της Πύλου, εξηγεί καλύτερα γιατί μεγάλο μέρος των καταγραφών παρουσιάζουν φοροαπαλλαγές που σχετίζονται με "στρατηγικής" σημασίας επαγγελματίες, όπως οι ka-ke-we και οι na-u-do-mo (ναυδόμοι, ναυπηγοί). Φαίνεται δηλαδή ότι οι χαλκείς ήταν πολύτιμοι για το βασίλειο της Πύλου και γιατί κατασκεύαζαν τα απαραίτητα για την άμυνα του κράτους αλλά και γιατί συμμετείχαν ενεργά και άμεσα στην υπεράσπισή του. Πιθανότατα λοιπόν κατείχαν γη, που θα μπορούσε να τους είχε παραχωρηθεί από το ανάκτορο, και επίσης απολάμβαναν σημαντικών φοροαπαλλαγών. Υπάρχει και η υπόθεση του M.Lejeune, ότι οι χαλκείς δεν ήταν απαραίτητο να λειτουργούσαν και ως αγρότες, αλλά θα μπορούσαν να παρέχουν, μέσω της ανταλλαγής των προϊόντων με άλλα μέλη της κοινότητας, αν δεν τα παρήγαν οι ίδιοι, τους φόρους σε προϊόντα που απαιτούσε το ανάκτορο.²⁰³

---

²⁰³ M.Lejeune: "Les forgerons de Pylos", *HISTORIA* 10, 1961, σελ.418.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΘΕΣΗ ΚΑΙ ΣΥΝΔΕΣΗ ΤΩΝ ΧΑΛΚΕΩΝ ΜΕ ΤΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Ως προς την κοινωνική θέση των χαλκίων, μια πρώτη επισήμανση είναι ότι ήταν ισότιμα μέλη της κοινότητας, αφού διακρίνονται στις πινακίδες Jn από την κατηγορία do-e-ro (/do(h)elo / δόελος, πβ.κλασικό δόλος). Μάλιστα διαπιστώνουμε ότι οι χαλκείς είχαν δούλους που εργάζονταν στα εργαστήριά τους, ονομάζονται όλοι, ακόμη και οι a-ta-ra-si-jo (σε αντίθεση με τους δούλους που είναι ανώνυμοι πάντα), ενώ είχαν και φοροαπαλλαγές. Συνεπώς πρέπει να ήταν "ισχυροί" κοινωνικά, αφού ήταν πολύτιμοι για την τοπική κοινότητα αλλά και την ανακτορική διοίκηση. Φαίνεται ότι είχαν τα δικά τους εργαστήρια και ασκούσαν και προς ίδιον όφελος την τέχνη τους, ενώ, όταν δεν είχαν απαλλαγές, κατέβαλαν κανονικά τους φόρους στην κεντρική εξουσία. Ίσως οι χαλκείς ανήκαν σε διάφορα κοινωνικά επίπεδα, αφού κάποιοι από αυτούς εμπλέκονταν και σε άλλες ανακτορικές δραστηριότητες π.χ. διατήρηση κοπαδιών, ήταν αξιωματικοί σε στρατιωτικές δυνάμεις και κάτοχοι γαιών.

Στην Jn 725.8 υπάρχει η έκφραση "και υιός", που θα μπορούσε να αποτελεί μια ένδειξη για το ότι επρόκειτο για ένα επάγγελμα "οικογενειακού" χαρακτήρα (εκτός βέβαια αν είναι προσωπικό όνομα). Ο Mele από την εξέταση κειμένων, με χαρακτηριστικότερο την πινακίδα An 607, που αναφέρει "δόελα μάτηρ, πατήρ δέ χαλκεύς", συμπεραίνει ότι ο χαλκεύς ήταν ίσος κοινωνικά με έναν te-o-jo do-e-ro (/the(h)ojjos do(h)elos/ "θεός δόελος") και είχε ανάλογη θέση με αυτόν ως προς τη σχέση του με το ανάκτορο. Σε σχέση με χαλκείς εμφανίζονται οι όροι e-re-u-te-ro/ra οι οποίοι δείχνουν μια "αυτονομία" που παραχωρείτο ως προνόμιο από τον άνακτα. Οι ka-ke-we και οι te-o-jo do-e-ro

χαρακτηρίζονταν, σύμφωνα με τον Mele, από ένα είδος ανεξαρτησίας η οποία, θεωρημένη μέσα από τα δεδομένα της κλασσικής εποχής, θα ήταν μια ενδιάμεση κατάσταση ανάμεσα στην ελευθερία και τη δουλεία, όμως για το μυκηναϊκό πλαίσιο θα ήταν μια προνομιούχος κατάσταση. Μάλιστα ο Mele θεωρεί ότι ίσως υπήρχε ταύτιση ανάμεσα στους *te-o-jo do-e-ro* και ομώνυμους χαλκουργούς. Έτσι ενισχύεται η σχέση ανάμεσα στη μεταλλουργία και τη θρησκεία, σχέση που έχει αποδειχθεί ήδη με το χαρακτηρισμό κάποιων χαλκουργών με το επίθετο *ro-ti-ni-ja-we-jo*. Στη σειρά Jn καταγράφονται *ro-ti-ni-ja-we-jo ka-ke-we* που λάμβαναν χαλκό και συμμετείχαν στο σύστημα της ταλασίας όπως και οι «κοσμικοί» χαλκείς. Στην Jn 431.25 υπάρχει η ένδειξη πως το εργαστήριο της Ποτνίας στην περιοχή *a-re-ke-e* λειτουργούσε με θρησκευτικό προσωπικό. Εκεί καταγράφονται 10 άτομα με το χαρακτηρισμό *i-je-re[* που πρέπει να αποκατασταθεί *i-je-re[-ja* ή *i-je-re[-wo*, «της ιέρειας» ή «του ιερέως». Επίσης, στην Jn 310 καταγράφεται θρησκευτικής φύσεως εργαστήριο στην περιοχή *a-ke-re-wa*. Στην Jn 829 η έκφραση *ka-ko na-wi-jo*, πιθανώς υποδεικνύει πως χαλκός αποθηκευόταν στους ναούς και αποτελεί μια ακόμη ένδειξη για τη στενή σχέση του θρησκευτικού τομέα με τη μεταλλοτεχνία. Στην Πύλο επίσης, διαπιστώνουμε πως κάποιοι χαλκείς κατείχαν γαίες στην περιοχή της *ra-ki-ja-na* και ίσως δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι η περιοχή αυτή ήταν το θρησκευτικό κέντρο του βασιλείου της Πύλου.

Στην Κρήτη υπάρχουν, σε αρχαιολογικό επίπεδο, αρκετά στοιχεία για τη χρήση χαλκού και την ύπαρξη χάλκινων αντικειμένων από διάφορες θέσεις του νησιού. Το σπήλαιο του Αρκαλοχωρίου είχε μεγάλες ποσότητες απορριμμάτων χαλκού, πιθανότατα σχετικές με θρησκευτικές δραστηριότητες.

Συνεπώς χρειάζεται ευρύτερη θεώρηση το πρόβλημα της σχέσης ανάμεσα στους χαλκείς και τη θρησκεία και μεταξύ του ανακτόρου και αυτών που σχετίζονταν με τη λατρεία στον μυκηναϊκό κόσμο.²⁰⁴ Η A.M.Biraschi παραλληλίζει την κοινωνική θέση των χαλκείων και τη λειτουργία τους με αυτήν των δημιουργών της ομηρικής εποχής. Στα μυκηναϊκά κείμενα όμως δεν υπάρχει ο όρος δημιουργός και δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι για μια τέτοια υπόθεση.²⁰⁵

Ένα άλλο ενδιαφέρον στοιχείο των πινακίδων Jn είναι το ότι σε ξεχωριστή παράγραφο καταγράφουν αριθμούς δούλων. Οι δούλοι καταγράφονται ανώνυμα και αυτό που αναφέρεται είναι το όνομα του κατόχου τους σε πτώση γενική. Είναι βέβαια σημαντικό ότι γενικά στις πινακίδες δεν καταγράφονται δούλοι τόσο εκτεταμένα, όπως στην Jn, και ως εκ τούτου αποτελεί εξαίρεση η κατηγορία των δούλων των χαλκουργών. Μάλιστα αν λάβουμε υπ'όψιν ότι, κατά πολλούς, το 1/3 των πινακίδων Jn δεν έχει βρεθεί, τότε συμπεραίνουμε, ότι ο αριθμός δούλων θα ήταν μεγαλύτερος, ενώ προκύπτει ότι οι περισσότεροι κύριοι δούλων ήταν χαλκείς ta-ra-si-ja e-ko-te, των οποίων οι δούλοι δεν λάμβαναν ποσότητες χαλκού.²⁰⁶ Το γεγονός ότι κατατάσσονταν ανάμεσα στους χαλκουργούς δείχνει ότι απολάμβαναν έναν ορισμένο βαθμό αυτονομίας, αφού, αν και ανήκαν σε ιδιώτες, το ανάκτορο κρατούσε έλεγχο της ύπαρξής τους. Δούλους είχαν και οι a-ta-ra-si-jo και οι ro-ti-ni-ja-we-jo (π.χ. στην Jn 310.11, ο i-wa-ka κατέχει δούλο και στην ίδια πινακίδα εμφανίζεται μεταξύ των ro-ti-ni-ja-we-jo ka-ke-we, ta-ra-si-ja, e-ko-te, στο στίχο 16). Είναι σημαντική η διαπίστωση ότι οι κύριοι ενός δούλου

---

²⁰⁴ A.Mele: “Esclavage et liberté dans la société Mycénienne”, στο *Actes du Colloque 1973 sur l’Esclavage, Annales littéraires de l’Université de Besançon*, 182, Paris 1976, σελ.117 κ.ε..

²⁰⁵ A.M.Biraschi: “Il ruolo dei metalli nella Grecia Arcaica”, *SMEA* 19, 1978, σελ.237-238.

²⁰⁶ S.Luria: “Zu den neugefundenen linear B Tafeln”, *LA PAROLA DEL PASSATO* 15, 1960, σελ.248.

εντοπίζονται και στους καταλόγους των χαλκίων, ενώ δεν συμβαίνει το ίδιο με τα ονόματα των κυρίων δύο ή περισσότερων δούλων. Ίσως πρόκειται για σύμπτωση, όμως, σύμφωνα με την παραπάνω διαπίστωση, θα μπορούσε ο κύριος ενός δούλου να είναι και ο ίδιος χαλκίος, ενώ ο κύριος δύο ή περισσότερων δούλων δεν θα ήταν πάντα χαλκίος. Έτσι π.χ. ο a-mu-ta-wo που είχε 31 δούλους, πιθανότατα θα είχε μια κοινωνική θέση τέτοια, με την οποία δεν θα εργαζόταν ως απλός χαλκίος αλλά θα ήταν τουλάχιστον μια βαθμίδα ανώτερος από τους απλούς τεχνίτες (το ίδιο πρόσωπο παρουσιάζεται στην Nn 831.7 να εισφέρει μεγάλη ποσότητα λιναριού και μαζί με πρόσωπα που χαρακτηρίζονται ko-re-te-re, συνεπώς ήταν ένα σημαντικό πρόσωπο της κοινωνίας της Πύλου).²⁰⁷ Θα μπορούσαμε με βάση το παράδειγμα του a-mu-ta-wo-no να ισχυριστούμε ότι η κεντρική διοίκηση μπορούσε να επιτάξει τους δούλους σπουδαίων προσώπων και να τους αποστείλει (στη συγκεκριμένη περίπτωση) σε εργαστήρια χαλκίων για να εργαστούν; Μήπως αυτό είναι μια επιπλέον ένδειξη ότι το κράτος είχε να αντιμετωπίσει μια έκτακτη ανάγκη; Ο κανόνας πάντως φαίνεται ότι είναι, πως οι απλοί τεχνίτες δούλευαν σε εργαστήρια που αποτελούνταν ή από ένα μόνον άτομο ή από ένα άτομο και τον δούλο του. Από την άλλη, αν δεχτούμε ότι οι κύριοι δύο ή περισσότερων δούλων ήταν και αυτοί χαλκίος, είναι σημαντική η διαπίστωση, ότι ο αριθμός των δούλων που κατείχε ένας χαλκίος δεν επηρέαζε την ποσότητα χαλκού που διανεμόταν π.χ. τα πιο σημαντικά εργαστήρια, όπως αυτό του a-mu-ta-wo-no, απαλλάσσονταν από την ta-ra-si-ja.²⁰⁸ Καταγράφονται περίπου 65 δούλοι, από τους οποίους οι 48 τουλάχιστον στην περιοχή A-re-ke-e (σχεδόν το 74%), 6 στην A-ri-no-e-we, 5 στην Pa-to-

²⁰⁷ A.M.Davies: "Fabbri e Schiavi a Pilo", *LA PAROLA DEL PASSATO* 23, 1968, σελ.220-221.

²⁰⁸ Y.Duhoux: *Aspects du Vocabulaire économique*, Amsterdam, 1976, σελ.105-106.

wo-te, 4 στην A-ke-re-wa, 1 στην A-si-a-ti-ja και 1 στην περιοχή της οποίας το όνομα χάθηκε στην Jn 413. Η Pia de Fidio θεωρεί ότι στην περίπτωση που τα ονόματα των κυρίων των δούλων δεν υπάρχουν στους καταλόγους των χαλκίων, πρόκειται για χαλκείς που δεν εργάζονταν και οι δούλοι τους τους αντικαθιστούσαν στην υποχρέωση εισφοράς εργασίας.²⁰⁹

Σημαντικές παρατηρήσεις που αφορούν στους χαλκείς είναι οι εξής: Τέσσερις από τους χαλκείς που αναφέρονται στην Jn εμφανίζονται πάλι, μεταξύ του προσωπικού του βορειοανατολικού εργαστηρίου (An 1281). Αυτό ίσως σημαίνει ότι "στρατολογήθηκαν" στα εργαστήρια του κυρίως ανακτόρου για να επεξεργαστούν το χαλκό, εν μέρει για τη διακόσμηση των αρμάτων και εν μέρει για την κατασκευή αιχμών βελών.²¹⁰ Σημαντική ως προς αυτό το θέμα είναι και η PY An 261 που αφορά εργασίες στην ίδια την Πύλο. Η πινακίδα βρέθηκε στο δωμάτιο 8 του Αρχαιικού Συμπλέγματος και αυτό σημαίνει πως είχε ήδη αποθηκευτεί στο Αρχείο όταν το ανάκτορο καταστράφηκε. Τα 18 πρόσωπα που καταγράφονται στην πινακίδα εργάζονταν στην Πύλο, όπως και πολλοί από τους χαλκείς της σειράς Jn, και ήταν πιθανότατα χαλκείς (ίσως και το]-we στον πρώτο στίχο της πινακίδος να πρέπει να αποκατασταθεί ως ka-ke-]we). Εάν σωστά ερμηνεύεται το ke-ke-tu-wo-e ως ενεργητική μτχ. παρακ. και με βάση το ότι η πινακίδα βρέθηκε στο Αρχαιικό Συγκρότημα, πρέπει να θεωρήσουμε ότι οι άνδρες που καταγράφονται είχαν ήδη εκπληρώσει την εργασία τους και δε βρίσκονταν πια στην Πύλο.²¹¹

²⁰⁹ Pia De Fidio: "L'artigianato del Bronzo nei testi micenei", *KLIO 71: 1*, 1989, σελ.23.

²¹⁰ A.M.Jasink: "Il laboratorio NE di Pilo", *KADMOS 23*, 1984,σελ.17.

²¹¹ Sigrid Deger Jalkotzy : "Working for the palace : some observations on PY An 261", στο *A-NA-QO-TA* , Studies Presented to J.T.Killen, eds. J.Bennett- J.Driessen , Salamanca, 2002 , σελ.79-80.

Ακόμη, ο P. Attinger μελετώντας τα ονόματα των χαλκένων διαπίστωσε ότι πολλά από αυτά είναι ομιλούντα, "προδίδουν" δηλαδή την επαγγελματική ταυτότητα του κατόχου τους (π.χ. ka-ke-u στην Jn 750.8, a₃-ta-ro ίσως Α θαλος, στην Jn 415.2, ra-ru-so, ίσως *Πάμφυσος στην Jn 415.4 κ.τ.λ.). Πιστεύει μάλιστα ότι είναι παρατσούκλια που δίνονταν στους χαλκείς για να επικυρωθεί η είσοδος τους στη συντεχνία των χαλκένων.²¹² Όμως σε αυτήν την περίπτωση δεν θα έπρεπε να υπάρχουν περισσότερα ομιλώντα ονόματα από τα 17 που αναγνωρίζει ως σίγουρα ο P. Attinger; Σίγουρα πάντως, κάποια ονόματα, όπως και σε μεταγενέστερες εποχές, είχαν σχέση με το επάγγελμα του κατόχου τους.

Στοιχεία για το πώς διαχειριζόταν τις ποσότητες χαλκού το ανάκτορο και το πώς τις καταγραφές των διανομών, μας δίνουν οι ομοίου περιεχομένου (σε ονόματα, τοπωνύμια κτλ.) πινακίδες. Τέτοιες στη σειρά Jn είναι οι 725 και 658. Μια πινακίδα η οποία περιέχει τοπική πληροφόρηση, η όμοια ή αντίστοιχέ της (doublets / dublettes)²¹³ περιέχει τη συνακόλουθη εκμετάλλευση αυτής της πληροφόρησης από την "οπτική γωνία" της κεντρικής διοίκησης ή επίσης μια πινακίδα, η οποία περιέχει πληροφορίες του προηγούμενου έτους, η όμοιά της παρουσιάζει την, στις τοπικές συνθήκες προσαρμοσμένη και διορθωμένη, πραγματική εφαρμογή του αρχικού σχεδιασμού. Έτσι σημασία έχει να δούμε ποια από τις δυο γράφτηκε πρώτη. Ο Hiller θεωρεί ότι η Jn 725 είναι το προϋπάρχον σχέδιο του ανακτόρου, ενώ η Jn 658 περιέχει την πραγματικά συντελεσθείσα διανομή χαλκού.²¹⁴ Το ίδιο και ο M. Lejeune θεωρεί ότι η Jn

---

²¹² P. Attinger: "Les noms parlants des forgerons mentionnés dans les tablettes Jn de Pylos", *ŽIVA ANTIKA* 27:1, 1977, σελ.70-75.

²¹³ Με τον όρο δηλώνεται στη διεθνή βιβλιογραφία μία πινακίδα που περιέχει τις ίδιες πληροφορίες με μία άλλη, συνήθως στη μορφή καταγραφής της πρόβλεψης του ανακτόρου και της πραγματικής εφαρμογής αυτού του σχεδιασμού.

²¹⁴ S. Hiller: "Allgemeine Bemerkungen zu den Jn Serie", *SMEA* 15, 1972, σελ.65-68.

725 ήταν η προπαρασκευαστική και σε αυτή ο γραφεύς ήδη είχε τα στοιχεία για τον αριθμό και την ταυτότητα των χαλκών της περιοχής και ήδη είχε καθοριστεί σε μεγάλο βαθμό η ποσότητα διανομής και ότι στις ίδιες τις περιοχές με την παρέμβαση του τοπικού αξιωματούχου με τον τίτλο qa-si-re-u²¹⁵ (g^wasileus/ βασιλεύς), καθορίζονταν οι λεπτομέρειες της διανομής με βάση πιθανώς νέα δεδομένα.

Οι Jn 725 και 658 πιθανότατα δείχνουν ότι το ανάκτορο ενδιαφερόταν κυρίως για τη συνολική ποσότητα και όχι για τις επιμέρους διανομές και τον αριθμό των ενεργών χαλκών. Οι διορθώσεις που υπάρχουν στις ανωτέρω πινακίδες ήταν μάλλον θέμα των περιφερειακών διοικητικών οργάνων και όχι της κεντρικής διοίκησης. Αντιθέτως, η M.Lang θεωρεί ότι ο τελικός κατάλογος ήταν η Jn 725 και η προπαρασκευαστική η Jn 658 αλλά συμφωνεί με το ότι το ανάκτορο ενδιαφέρεται κυρίως για τη συνολική ποσότητα χαλκού που διανέμεται. Η εργασία της M.Lang έδειξε ότι οι ποσότητες χαλκού που διανεμήθηκαν στις ομάδες της σειράς Jn παρουσιάζουν ομοιομορφία: 108 M, 56 M ή 26 M και ότι τα αριθμητικά αυτά δεδομένα ίσως μαρτυρούν την ύπαρξη καλά οργανωμένων συλλόγων (συντεχνιών, σωματείων χαλκών). Η M.Lang παρατήρησε ότι οι ποσότητες χαλκού στην Jn 725 είναι 108 M όσο και στις Jn 601 και 658 συνολικά. Αυτό δείχνει ότι 108 M ήταν η συνολική βάση για κάθε μεγαλύτερη κοινότητα χαλκών. Ίσως το κριτήριο για το σχηματισμό μιας μεγαλύτερης κοινότητας να ήταν η γεωγραφική γειτονία αλλά δεν μπορεί να αποδειχτεί με σιγουριά κάτι τέτοιο.

---

²¹⁵ M.Lejeune: “Les forgerons de Pylos”, *HISTORIA* 10, 1961, σελ.430.

ΕΛΕΓΧΟΣ ΚΑΙ ΔΙΑΝΟΜΗ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΥΛΗΣ ΑΠΟ ΤΟ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

Το ανάκτορο έδινε την ίδια ποσότητα σε κάθε περιφέρεια ανεξαρτήτως του ότι αυτή διανεμόταν ανόμοια στη συνέχεια στο εσωτερικό της, στις διάφορες περιοχές. Λογικά ως προς τη διανομή ποσοτήτων χαλκού μεγάλο ρόλο διαδραμάτιζε η παραγωγική δυνατότητα της κάθε περιοχής.²¹⁶

Το εισηγμένο υλικό, ο χαλκός, επεβλεπόταν και ελεγχόταν από το ανάκτορο. Η λεπτομερής καταγραφή διανομών σε χαλκείς σε διαφορετικές τοποθεσίες χρειαζόταν κάποιου είδους μεσολαβητές για να ενημερώσουν την κεντρική διοίκηση για τα δεδομένα των περιφερειών. Την πληροφόρηση που έφτανε στο ανάκτορο από τις περιφέρειες τη συγκέντρωναν οι δυο γραφείς της σειράς (χέρια 2 και 21) και την κατέγραφαν. Υπεύθυνοι για την τοπική πληροφόρηση και διανομή ήταν τοπικοί αξιωματούχοι (ko-re-te, ro-ro-ko-re-te ή ίσως qa-si-re-we).

Ένα άλλο θέμα είναι, τι είδους υλικό καταγράφεται με το ιδεόγραμμα *140 και τη λέξη ka-ko, χαλκός ή μπρούντζος; Αν το ka-ko σημαίνει τον μπρούντζο, τότε δεν θα υπήρχε αναφορά για χαλκό και σε συνδυασμό με την αβέβαιη αναφορά σε κασσίτερο, αυτό θα σήμαινε ότι δεν υπάρχει η καταγραφή των πρωτογενών υλικών αλλά απευθείας του κράματος δηλαδή του μπρούντζου; Επομένως οι τόποι που καταγράφονται δεν ήταν χώροι κατεργασίας των δυο μετάλλων και σύντηξής τους αλλά χώροι σφυρηλάτησης του μπρούντζου; Η J.Smith θεωρεί ότι η λέξη ka-ko μπορεί να αναφέρεται και σε χαλκό και σε μπρούντζο. Αν είναι σωστή η άποψη του J.Melena ότι στην KN Og

---

²¹⁶ M.Lang: "Jn formulas and groups", *HESPERIA* 35, 1966, σελ.400-406.

5515+5518+5339 με τη λέξη]ka-te-ro δηλώνεται ο κασσίτερος, τότε μπορεί και ο χαλκός να καταγραφόταν στην ακατέργαστη μορφή του και ως εκ τούτου στην Jn το μέταλλο θα μπορούσε να είναι χαλκός, μπρούντζος ή και τα δύο και επίσης θα μπορούσε να είναι σε διαφορετικές μορφές: τάλαντα, τμήματα τάλαντων, απορρίμματα και ολοκληρωμένα αντικείμενα, διότι πρόκειται για ανακυκλώσιμο προϊόν.²¹⁷

Η C.Gillis θεωρεί ότι στην Jn καταγράφεται χαλκός, διότι η συντριπτική πλειονότητα των τάλαντων (ingots) που έχουν βρεθεί είναι χαλκός ή κασσίτερος, ενώ στην Πύλο δεν έχουν βρεθεί ίχνη μεταλλουργίας (κλίβανοι, εργαλεία κ.τ.λ.). Μόνον στο B.A. εργαστήριο βρέθηκαν ίχνη μετάλλου αλλά χωρίς τη μαρτυρία τήξεως. Συνεπώς η πιθανότητα να κατασκεύαζε το ανάκτορο μπρούντζο από την πρώτη ύλη που εισαγόταν είναι μικρή. Ίσως το ανάκτορο απαιτούσε την κατασκευή μπρούντζου έξω από την Πύλο και στη συνέχεια την επιστροφή του στο ανάκτορο στη μορφή αυτή και την εκ νέου διανομή του. Η συγγραφέας όμως θεωρεί ότι διανεμόταν χαλκός και η διανομή κασσιτέρου θα μπορούσε να γινόταν πριν ή να ακολουθούσε. Θα μπορούσε βέβαια να υπήρχε πλεόνασμα κασσιτέρου στις περιφέρειες τη δεδομένη χρονική στιγμή, γεγονός που θα έκανε μη απαραίτητη τότε τη διανομή του. Επίσης μπορεί ο κασσίτερος να διακινείτο δια μέσου άλλων "οδών" και το εμπόριό του να μην ελεγχόταν από το ανάκτορο. Και η C.Gillis πάντως θεωρεί ότι υπήρχε έλεγχος της μεταλλουργίας από τους τοπικούς άρχοντες σε συνεργασία με το ανάκτορο. Ίσως η πρώτη ύλη αποθηκευόταν στα τοπικά ιερά, για αυτό υπάρχει και η απαίτηση στην Jn 829 για ka-ko na-wi-jo.²¹⁸

---

²¹⁷ J.Smith: "The Pylos Jn series", *MINOS* 27-28, 1992-1993, σελ.172-173.

²¹⁸ C.Gillis: "The Smith in the late bronze age-state employee, independent artisan, or both" *AEGAEUM* 16 II, 1997, σελ.509-512.

Είναι εντυπωσιακό ωστόσο το ότι η εισαγωγή πρώτων υλών και ολοκληρωμένων προϊόντων δεν καταγράφεται αλλά ούτε και οι μηχανισμοί ελέγχου του εμπορίου μετάλλου. Αν και δεν υπάρχει κάποια ένδειξη ότι το ανάκτορο είχε το μονοπώλιο εισαγωγής χαλκού, στη διαχείριση ενός τόσο σημαντικού υλικού είναι πολύ πιθανό το ανάκτορο να προσπαθούσε να ασκήσει πλήρη έλεγχο. Επίσης είναι πιθανόν, τα ανάκτορα να ήλεγχαν τουλάχιστον τον όγκο της βιοτεχνικής παραγωγής και πιθανότατα όλη τη βιοτεχνική παραγωγή που είχε έναν ουσιαστικό βαθμό τεχνικής εξειδίκευσης. Σύμφωνα με τη στατιστική μελέτη της E.Stavrianopoulou ίσως κάτι τέτοιο υποδεικνύουν και οι ποσότητες, καθώς από τα 612 M 2N που καταγράφονται στην Jn, τα 274 διανέμονται στην Δεύρο Επαρχία (44,73 %) και στην Πέραν Επαρχία τα 25 M 2N (4,16%). Σε περιοχές που δεν έχουν ακόμη εντοπιστεί σε μια από τις δυο Επαρχίες διανέμονται τα υπόλοιπα 313M (51,1%). Επίσης στις πρωτεύουσες των περιφερειών διανέμονται 90M 2N (14,77%), ενώ στις μικρότερες περιοχές 522 M (85,33%). Περιοχές όπως η ro-wi-te-ja και η e-ni-ra-te-we λαμβάνουν περισσότερο χαλκό από ότι οι πρωτεύουσες περιφερειών και δείχνουν πόσο σημαντικά ήταν αυτά τα κέντρα για τη χαλκουργία. Επίσης αποδεικνύεται και με αυτόν τον τρόπο ότι τα κέντρα χαλκουργίας δεν βρίσκονταν στις πρωτεύουσες των περιφερειών αλλά στην ύπαιθρο των περιφερειών αυτών.²¹⁹ Η περιοχή A-re-ke-e, που φαίνεται περισσότερο συνδεδεμένη με το ανάκτορο, παρουσιάζει το μεγαλύτερο αριθμό χαλκών (38), το μεγαλύτερο αριθμό δούλων (τουλάχιστον 48) και το δεύτερο μεγαλύτερο σύνολο χαλκού (81M), επίσης έχει qa-si-re-u και χαλκείς της Ποτνίας. Βασιλεύς υπάρχει επίσης στην Po-wi-te-ja, την περιοχή με τη

---

²¹⁹ E.Stavrianopoulou: *Untersuchungen zur Struktur des Reiches des Pylos. Die Stellung der Ortschaften im Lichte der Linear B Texte*, 1989, σελ.105.

μεγαλύτερη ποσότητα χαλκού απολύτως (107M) και τη μεγαλύτερη μέση κατά άτομο ποσότητα (8M). Η Pia de Fidio με βάση τα ανωτέρω καταλήγει στο συμπέρασμα, ότι υπήρχε κάποια σχέση μεταξύ της οικονομικής σημασίας μιας τοποθεσίας και της ταυτόχρονης παρουσίας σε μια τοποθεσία των 3 αυτών παραγόντων: Βασιλέως, χαλκών της Ποτνίας και δούλων.²²⁰

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ QA-SI-RE-U ΣΤΗ ΜΕΤΑΛΛΟΤΕΧΝΙΑ

Με βάση την Jh προκύπτει ότι ο αξιωματούχος που συνδέεται με τη διανομή χαλκού είναι ο qa-si-re-u, του οποίου όμως οι αρμοδιότητες σίγουρα δεν περιορίζονταν μόνο στο πλαίσιο της χαλκουργίας, όπως θεωρούσε ο Palmer. Φαίνεται πάντως πως ασκούσε τον έλεγχο στη μεταλλοτεχνία κάποιων περιοχών και ενίοτε συνδεόταν με θρησκευτικό προσωπικό. Έχουν διατυπωθεί διάφορες ερμηνείες για να εξηγήσουν το ρόλο του στη μυκηναϊκή κοινωνία, οι οποίες θα παρουσιασθούν εκτενέστερα σε επίμετρο αυτής της εργασίας. Ένα ενδιαφέρον ερώτημα για τις αρμοδιότητες των qa-si-re-we σε σχέση με τη μεταλλοτεχνία είναι το γιατί πιστοποιείται η παρουσία τους μόνο σε 3 από τις πινακίδες (Jh 431, 601, 845). Ο P.Carratelli θεωρεί ότι αυτό ίσως είχε να κάνει με την ιδιαίτερη οργάνωση χαλκών στις 3 αυτές περιοχές²²¹, ενώ η M.Lang ότι ήταν θέμα τοπικής επιλογής και το ανάκτορο απλώς αντέγραφε τις τοπικές καταγραφές.²²² Η Iris Bredow θεωρεί ότι, αν ο qa-si-re-u λειτουργούσε ως επιθεωρητής των διανομών χαλκού, θα έπρεπε να σημειώνεται σε περισσότερες από 3 περιπτώσεις και θα έπρεπε να υπήρχε λογικά πρώτα το όνομα και ο χαρακτηρισμός του επιθεωρητή της διανομής

²²⁰ Pia De Fidio: "L'artigianato del Bronzo nei testi micenei", *KLIO 71: 1*, 1989, σελ.25.

²²¹ G.P.Carratelli: "I bronzieri di Pilo Micenea", *STUDI CLASSICI E ORIENTALI 12*, 1963, σελ.243-244.

²²² M. Lang: "Jn formulas and groups", *HESPERIA 35*, 1966, σελ.400.

(όπως συνέβαινε στην Ugarit και στην Alalakh). Επίσης πιστεύει ότι ο qa-si-re-u δεν σχετίζεται με τους χαλκείς ως συντεχνία και περισσότερο φαίνεται να έχει στενή σύνδεση με τη συνολική ποσότητα του διανεμηθέντος χαλκού. Κατά την άποψή της, qa-si-re-u δεν ήταν χαρακτηρισμός ενός κρατικού υπαλλήλου αλλά ενός επικεφαλής της κοινότητάς του, με βάση την προσωπική του περιουσία, την κοινωνική του δύναμη και πιθανότατα τη στενή του σχέση με τους τεχνίτες της επαρχίας του.²²³

Η S-D.Jalkotzy πιστεύει πως ο τίτλος αναφέρεται σε αξιωματούχο που δρούσε σε τοπικό επίπεδο και ο οποίος αντλούσε το κύρος του από τις τοπικές κοινότητες, ως μέλος της τοπικής αριστοκρατίας που ήταν, όπως και από τη δυνατότητα άμεσης επαφής με τα μέλη της κεντρικής διοίκησης. Οι qa-si-re-we θα αποτελούσαν τους ηγέτες των παλαιότερων κρατικών σχηματισμών που με την ενσωμάτωσή τους από τα ανάκτορα θα υποβιβάζτηκαν σε επίπεδο τοπικών αρχόντων.²²⁴ Η Pia de Fidio διατυπώνει την άποψη ότι ίσως οι ομάδες χαλκείων χωρίς qa-si-re-u, απευθύνονταν άμεσα στις περιφερειακές αρχές, δηλαδή τους ko-re-te-re και διαπιστώνει ότι καμμία από τις ομάδες χαλκείων που είναι κοντά σε πρωτεύουσα περιφέρειας δεν συνοδεύεται από Βασιλέα, επομένως, ίσως το "Ubi maior, minor cessat" να ισχύει για τις περιφερειακές έδρες. Πιστεύει όμως ότι επαφίontan και στην προσωπική ικανότητα και το κύρος του κάθε βασιλέως να αναλάβει το ρόλο ενδιάμεσου ανάμεσα στην ανακτορική εξουσία και την κοινότητα στην οποία ανήκε.²²⁵ Αν ισχύουν οι ανωτέρω διαπιστώσεις, μήπως έχουμε μια ένδειξη

---

²²³ I.Bredow: "Der Qasireu in der Gesellschaftsstruktur der pylischen Staates", *KLIO 71: 1*, 1989, σελ.28-30.

²²⁴ S.Deger Jalkotzy: "Working for the palace: some observations on PY An 261", στο *A-NA-QO-TA*, Studies Presented to J.T.Killen, Salamanca, 2002, σελ.72-73.

²²⁵ Pia De Fidio: "L' artigianato del Bronzo nei testi micenei", *KLIO 71:1*, 1989, σελ. 24.

για σχετική χαλαρότητα από το ανάκτορο ως προς τον έλεγχο της εξουσίας στην περιφέρεια και μια σχετική αυτονόμηση των περιφερειακών κοινοτήτων; Ο G.Mariotta συνδέει το ρόλο του βασιλέως στις πινακίδες της Jn με το ρόλο του rb `šrt στην Ugarit, ο οποίος ήταν ο επικεφαλής μιας συντεχνίας εμπόρων και ο οποίος δρούσε ως ενδιάμεσος μεταξύ του σωματείου και της υπηρεσίας του βασιλικού θησαυρού ή με το ρόλο ενός tamkāru, που είχε το καθήκον να συλλέγει το φόρο για την ομάδα tamkāru, των οποίων είχε την εποπτεία και διηύθυνε τις εμπορικές δραστηριότητες.²²⁶

Ο S.Hiller εκφράζει τη γνώμη ότι οι χαλκουργοί οργανώνονταν σε συντεχνίες, που ονομάζονταν qa-si-re-wi-ja, στην "κορυφή" των οποίων ήταν ένας qa-si-re-u. Πιστεύει πως, το ότι ο τίτλος qa-si-re-u αναφέρεται μόνο σε 3 περιπτώσεις, οφείλεται στο ότι οι χαλκείς περισσότερων περιοχών ενώνονταν σε μια ευρύτερη κοινότητα, ενώ θεωρεί ότι σε κάποιες περιπτώσεις η ονομασία ενός qa-si-re-u παραλείπονταν διότι προϋποτίθετο ως γνωστή.²²⁷ Ο P.Carlier θεωρεί ότι ίσως μόνον οι 3 ομάδες που αναφέρουν qa-si-re-u ήταν οργανωμένες σε σωματεία, ενώ οι υπόλοιπες απολάμβαναν μεγαλύτερη αυτονομία ή ότι η σχετική σπανιότητα στην Jn αναφοράς qa-si-re-we οφείλεται στο ότι η σχέση τους με τους χαλκείς ήταν περιστασιακή. Επίσης, ίσως το ανάκτορο για κάποιο λόγο να ήθελε να επιβλέπει ειδικά τους χαλκείς αυτών των τριών περιοχών.²²⁸ Η ιδιαίτερη σχέση της μεταλλουργίας και των χαλκουργών με τη θρησκεία π.χ. οι ro-ti-ni-ja-we-jo χαλκείς, μπορούμε να ισχυριστούμε, ότι σχετίζεται με την παρουσία του qa-si-re-u ως επιβλέποντα των δραστηριοτήτων των χαλκουργών και τον ιδιαίτερο ρόλο που διαδραματίζει ο αξιωματούχος αυτός στην τέλεση θρησκευτικών λειτουργιών,

²²⁶ G.Mariotta: *Struttura politica e fisco nello stato miceneo*, Padova. 2003, σελ.228.

²²⁷ S. Hiller: "Allgemeine Bemerkungen zu den Jn Serie", *SMEA 15*, 1972, σελ.61-64.

²²⁸ P.Carlier: *Le Royauté en Grèce avant Alexandre*, 1984, σελ.108-110.

αποδεδειγμένα, σε μεταγενέστερες εποχές (π.χ. ο άρχων βασιλεύς στην Αθήνα); Ο P.Carratelli θεωρεί ότι ήδη ο qa-si-re-u είχε "ιερό" χαρακτήρα ως αξίωμα και ήταν ο ιερέας της λατρείας που αποτελούσε τον πραγματικό σύνδεσμο μιας ομάδας γενών.²²⁹ Ένα άλλο σημαντικό θέμα είναι η απουσία στη σειρά Jn αναφοράς σε qa-si-re-wi-ja είτε αυτή πρέπει να ερμηνευθεί ως βιοτεχνικό κέντρο συγκέντρωσης και αναδιανομής ή παραγωγική μονάδα με υπεύθυνο έναν qa-si-re-u είτε ως η ακολουθία του qa-si-re-u, ως τοπικού αρχηγού, που εξαρτάτο από αυτόν και τον υποστήριζε (και η οποία ούτως ή άλλως θα αναλυθεί λεπτομερώς στα επόμενα κεφάλαια, όπως και η άλλη σημαντική έννοια, της ke-ro-si-ja). Θα ήταν λογικό, αφού έχουμε να κάνουμε με δραστηριότητες μεταλλουργών που εποπτεύονται από qa-si-re-we, να αναφέρεται και η δραστηριότητα κάποιων qa-si-re-wi-ja, εκτός αν αυτό οφείλεται στο γραφέα, και τα ονόματα των χαλκουργών μιας περιοχής, όπου αναφέρεται ένας qa-si-re-u, ανήκουν σε μια qa-si-re-wi-ja αλλά δεν αναφέρεται το αυτόνομο αφού καταγράφεται ο επικεφαλής τους. Άλλη εξήγηση θα μπορούσε να είναι, ότι οι βιοτεχνικές δραστηριότητες μιας qa-si-re-wi-ja δεν περιελάμβαναν τη μεταλλουργία και οι χαλκείς αποτελούσαν ανεξάρτητα δρώντες τεχνίτες. Σε αυτό το πλαίσιο η παρουσία qa-si-re-we θα είχε τη σημασία της επίβλεψης της διανομής και εκεί θα "περιοριζόταν" ο ρόλος τους. Δεν θα ήταν δηλαδή υποχρεωμένοι να θέσουν σε λειτουργία παραγωγικές μονάδες που τους ανήκαν ή στις οποίες ήταν υπεύθυνοι για τις επιμέρους λεπτομέρειες της εργασίας τους. Αρκετοί θεωρούν τους qa-si-re-we εκπροσώπους των τοπικών κοινοτήτων, που στη σειρά Jn λειτουργούσαν ως

---

²²⁹G.P.Carratelli: "I bronzieri di Pilo Micenea", *STUDI CLASSICI E ORIENTALI* 12, 1963, σελ.244-245.

διαμεσολαβητές των κοινοτήτων αυτών με το ανάκτορο.²³⁰ Στο ότι καταγράφονται πάντως μόνον 3 qa-si-re-we, η πιο πιθανή, κατά τη γνώμη μου, εξήγηση είναι ότι αυτό έχει να κάνει με τη διευθέτηση των πινακίδων σε ευρύτερες ομάδες (set), δηλαδή ο qa-si-re-u λογικά επιθεωρούσε τη διανομή σε μια ευρύτερη περιφέρεια που την αποτελούσαν περιοχές που καταγράφονταν χωριστά σε κάποιες πινακίδες. Μια σημαντική πληροφορία που μας προσφέρουν οι πινακίδες Jn για το αξίωμα του qa-si-re-u είναι, ότι στην Jn 431.6 καταγράφεται: qa-si-re-u, a-ri-qa-ta 1 [ ] i-*65-qa 1. Ίσως εδώ ο βασιλεύς a-ri-qa-ta αναφέρεται με το γιο του (i-*65-qa) και πιθανώς ή αυτός συμμετείχε στις αρμοδιότητες του πατέρα του ή, τουλάχιστον στην περιοχή A-re-ke, το αξίωμα ήταν κληρονομικό. Πέρα από τις πινακίδες διανομής χαλκού, εξίσου σημαντικές είναι και οι 2 πινακίδες εισφορών προς το ανάκτορο (Jn 829, χαλκού, Jo 438, χρυσού).

ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΠΙΝΑΚΙΔΩΝ Jn 829 ΚΑΙ Jo 438. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΟ ΤΟΥΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ

Η Jn 829 είναι σημαντικότερη πινακίδα διότι μας παρέχει πολλές πληροφορίες που μπορούν να αξιοποιηθούν ποικιλοτρόπως. Είναι μια μακροσκελής πινακίδα που στην ουσία χωρίζεται σε δυο μέρη: στους στίχους 1-3 έχουμε την "επικεφαλίδα" της πινακίδας, όπου παρουσιάζονται τα υποκείμενα, το αντικείμενο και ο σκοπός αυτής της εισφοράς: Jo-do-so-si (δώσονσι, "έτσι θα δώσουν", πιθανώς με την προστακτική έννοια, "πρέπει να δώσουν") και ακολουθούν τα υποκείμενα (κατηγορίες αξιωματούχων) αυτής της εισφοράς "οι ko-re-te-re και du-ma-te και ro-ro-ko-re-te-re και ka-ra-wi-ro-ro και o-ri-su-ko και o-ri-ka-re-e-we", που πρέπει να δώσουν τις αναγραφόμενες

---

²³⁰ G.Maddoli: «Δίμμος και Βασιλεύς», *SMEA* 12, 1970, σελ.52-54.

ποσότητες. Στο στίχο 3 δηλώνεται το τι θα δώσουν και για ποιο σκοπό σε αυτή τη "συλλογή" (απαίτηση) χαλκού (μπρούντζου) από το ανάκτορο. Το ανάκτορο λοιπόν "ζητάει" ka-ko na-wi-jo (χαλκόν ν *Φιον*) για να κατασκευαστούν ai-ka-sa-ma, α ξμάνς, α χμάς, α χμές ra-ta-jo-i, παλταίοις, «για βέλη» e-ke-si-qa, γχεσί τε «και για δόρατα». Στους στίχους 4-19 ακολουθεί ο κατάλογος με τον ko-re-te και τον ro-ro-ko-re-te κάθε περιφέρειας των δυο επαρχιών του βασιλείου και στη συντριπτική πλειονότητα των περιφερειών συνεισφέρουν, ο μεν ko-re-te M 2 χαλκού, ενώ ο ro-ro-ko-re-te N 3 χαλκού. Έτσι με βάση την Jh 829 (αλλά και την Jo 438) γνωρίζουμε και τη διοικητική διαίρεση του βασιλείου σε 16 περιφέρειες, καθώς φαίνεται ότι η απαρίθμηση των εισφορών χαλκού ακολουθεί μια γεωγραφική σειρά δηλαδή από τον βορρά προς τον νότο, οι περιφέρειες της Δεύρο (εντεύθεν) Επαρχίας και έπειτα από το νότο προς το βορρά, οι περιφέρειες της Πέραν (Υπερορείου) Χώρας.

Ένα σημαντικό θέμα που αφορά στη δομή της πινακίδας είναι το ότι, ενώ στην επικεφαλίδα αναφέρονται και άλλοι αξιωματούχοι που πρέπει να εισφέρουν, στη συνέχεια παρουσιάζονται μόνον οι ko-re-te-re και οι ro-ro-ko-re-te-re των περιφερειών να εισφέρουν ποσότητες χαλκού. Ο J.Chadwick θεωρεί ότι οι επιπλέον τίτλοι που αναφέρονται ήταν απλώς εναλλακτικές ονομασίες των ko-re-te και ro-ro-ko-re-te και έτσι όλα τα αντίστοιχα αξιώματα μπορούσαν να υπαχθούν σε δυο διαβαθμίσεις: τους ko-re-te-re, (koretēres/κορετ ρεζ) και τους ro-ro-ko-re-te-re (prokoretēres/προκορετ ρεζ).²³¹

Ο J.T. Hooker θεωρεί ότι απλώς η συνεισφορά των υπολοίπων τεσσάρων κατηγοριών αξιωματούχων αναγραφόταν σε άλλες πινακίδες, που δεν έχουν

---

²³¹ J. Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, Αθήνα, 1997, σελ.142-143.

βρεθεί.²³² Η C.Milani πιστεύει πως αναγράφονταν μόνον οι εισφορές των ko-re-te-re και ro-ro-ko-re-te, διότι ήταν ίσως οι μοναδικοί αξιωματούχοι που είχαν την έδρα τους στις πρωτεύουσες των 16 περιφερειών.²³³

Η Jn 829 θεωρήθηκε ότι αποτελεί μια ακόμη ένδειξη της ανάγκης που είχε το ανάκτορο για μπρούντζο και μάλιστα ενόψει μιας κρίσιμης στρατιωτικής κατάστασης, από τη στιγμή που η ποσότητα μπρούντζου που συλλέγεται θα χρησιμοποιείτο για την κατασκευή αιχμών για βέλη και δόρατα.²³⁴ Η J.Smith δεν είναι σίγουρη ότι το μέταλλο που καταγράφεται στην Jn 829 αλλά και στην Jn 881+896 εκφράζει μια έκτακτη ανάγκη ή αν συλλεγόταν τακτικά όπως π.χ. τα προϊόντα της σειράς Ma. Αν υπήρχε ο όρος re-ru-si-nu-wa, θα μπορούσαμε με ασφάλεια να μιλήσουμε για τακτική εισφορά.²³⁵ Η Jn 881+896 καταγράφει συλλογή ka-ko από μια από τις κυριώτερες πόλεις της Πέραν Επαρχίας, την e-re-e-we, της οποίας οι o-ri-ko-wo και o-ri-su-ko έπρεπε να συνεισφέρουν, ο πρώτος 1 M και ο δεύτερος M 4 N 2. Επίσης στο στίχο 4 της ίδιας πινακίδας το ke-ro-te, θα μπορούσε να αποδοθεί *γέροντες* και να βρισκόμαστε ενώπιον της εισφοράς από ένα συλλογικό όργανο ή ίσως a-]-ke-ro-te, *γείροντες*, δηλώνοντας αυτούς που εισπράττουν φόρους. Πιθανώς οι πινακίδες Jn 829 και Jn 881+896 σχετίζονται με κάποιο τρόπο, άλλωστε και οι δυο βρέθηκαν στο δωμάτιο 8.

Ένα ερώτημα που έχει απασχολήσει πολύ τους μελετητές είναι το τι σήμαινε η έκφραση ka-ko na-wi-jo. Ήταν ορείχαλκος των ναών ή των πλοίων; Ο J.Chadwick, αφού αναφέρει ότι οι Μυκηναίοι δεν κατασκεύαζαν ναούς ως αυτοτελή κτίσματα και τελούσαν τις λατρευτικές τους λειτουργίες σε

---

²³² J.T.Hooker: *Εισαγωγή στη γραμμική Β*, Αθήνα, 1996, σελ.184.

²³³ C.Milani: "Il bronzo per il tempio", *AEVUM* 72, 1998, σελ.30.

²³⁴ J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, Αθήνα, 1997, σελ.288-290.

²³⁵ J.Smith: "The Pylos Jn series", *MINOS* 27-28, 1992-1993, σελ.206.

ιδιαίτερους χώρους των ανακτόρων, πιστεύει ότι αντί για ναούς πρέπει να εννοήσουμε ιερά. Συνεχίζει, υποθέτοντας ότι ο κυβερνήτης (ko-re-te) κάθε περιφέρειας είχε ένα ιερό στην κατοικία του και άλλο ένα ο αναπληρωτής κυβερνήτης (ro-ro-ko-re-te) και το μέταλλο θα προερχόταν από αντικείμενα που είχαν αφιερωθεί σε κάποιο θεό και τα οποία ποτέ δεν πετάγονταν όσο και να πάλιωναν. Έτσι σε μια έκτακτη περίπτωση η ανακτορική διοίκηση θα μπορούσε να ζητήσει να της παραδοθούν για μεταποίηση.²³⁶ Ο J.T.Hooker πιστεύει ότι το ka-ko na-wi-jo μπορεί να σημαίνει χαλκός που προοριζόταν για χρήση σε ναούς (na-wi-jo ως κατηγορημα), διότι έτσι εξηγούνται οι μικρές ποσότητες χαλκού, που ταιριάζουν πιο πολύ για "αναθηματικά" όπλα παρά για κυριολεκτικά πολεμικό εξοπλισμό.²³⁷ Ο A.Leukart διαπιστώνει ότι ο χαλκός εκείνη την εποχή δεν έπαιζε κανένα σημαντικό ρόλο στην κατασκευή των πλοίων και αποκλείει την ερμηνεία «χαλκός των πλοίων». Πιστεύει ότι η αρχική σημασία του *nahwos ήταν "οίκος" και το na-wi-jo θα σήμαινε "οικιακός" ή "οικοκυρικός" και ότι επρόκειτο για τα χάλκινα του σπιτιού (πιάτα, αγγεία κ.τ.λ.) που θα έπρεπε, οι αξιωματούχοι που καταγράφονταν, να "θυσιάσουν" για τις ανάγκες του Βασιλείου.²³⁸ Ο S.Hiller παρατηρεί ότι το ανάκτορο δεν διατάσσει τους ka-ke-we ro-ti-ni-ja-we-jo να παραδώσουν ka-ko na-wi-jo αλλά τους αξιωματούχους της επαρχιακής διοίκησης. Έτσι, αν θεωρήσουμε ότι ka-ko na-wi-jo σημαίνει "ναϊκός χαλκός", τότε η σημασία περιορίζεται στο ότι πρόκειται για χαλκό που φυλασσόταν αλλά δεν δουλευόταν στα ιερά. Έτσι πιστεύει ότι πρόκειται για "χαλκό οικιών" και συγκεκριμένα για τις απλίκες ή πλάκες χαλκού που στόλιζαν τις προσόψεις ή

---

²³⁶ J. Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, Αθήνα, 1997, σελ.288-289.

²³⁷ J.T.Hooker: *Εισαγωγή στη γραμμική Β*, Αθήνα, 1996, σελ.187.

²³⁸ A.Leukart: "Autour de ka-ko na-wi-jo", *VI Colloq. Intern.*, Neuchâtel 1979, σελ.185-186.

τους τοίχους των οικιών των εισφερόντων.²³⁹ Ο Y.Duhoux προτείνει ότι το na-wi-jo είναι ένας τεχνικός όρος που αποδίδει μια ιδιαιτερότητα του χαλκού και το αποδίδει *νάφιος*, χυτός, άποψη για την οποία υπάρχει αντίλογος, αφού σε αυτήν την περίπτωση θα περίμενε κάποιος να υπάρχει η λέξη χυτός, ενώ δεν γίνεται κατανοητός ο λόγος για τον οποίο ο χαλκός που απαιτείτο θα έπρεπε να είναι αποκλειστικά χυτός.²⁴⁰ Ο M.Del Freo συμφωνεί με την άποψη ότι η λέξη na-wi-jo σημαίνει «για τα πλοία» και ότι όσα καταγράφονται στο στίχο 3 αφορούν σε χαλκό για την κατασκευή αιχμών για βέλη και δόρατα με σκοπό τον εξοπλισμό των πλοίων και μάλιστα υποθέτει ότι τα ανάκτορα αποφάσισαν να εξοπλίσουν τα πλοία που υπό φυσιολογικές συνθήκες είχαν εμπορική χρήση.²⁴¹ Θα μπορούσε το ανάκτορο να εμπιστευόταν την ύπαρξη "θησαυρών" σε αξιωματούχους και οι θησαυροί αυτοί να φυλάσσονταν στα τοπικά ιερά;²⁴²

Ανάλογης σημασίας είναι και η Jo 438, η οποία, λογικά, είναι η καταγραφή μιας εισφοράς χρυσού αφού κάθε αναγραφή ονόματος είναι σε ονομαστική πτώση. Σε αρκετές καταγραφές ακολουθεί ένας μικρός σταυρός ως σημάδι ελέγχου, ένδειξη πιθανότατα ότι η εισφορά καταβλήθηκε. Αυτοί που εισφέρουν είναι ανώτεροι αξιωματούχοι ή τοπικοί ευγενείς και είναι χαρακτηριστικό ότι κάποια από τα πρόσωπα της πινακίδας εμφανίζονται και σε άλλα έγγραφα να έχουν διαφορετικές αρμοδιότητες. Αυτό ίσως δείχνει ότι η

---

²³⁹ S.Hiller: "ka-ko na-wi-jo. Notes on interdependences of temple and bronze", *VI Colloq. Intern*, Neuchâtel 1979, σελ.189-193.

²⁴⁰ A.Leukart: -Appendix "The formation of χαλκίναος», *VI Colloq. Intern*.Neuchâtel, 1979, σελ.193-194.

²⁴¹ Maurizio Del Freo: "L'expression ka-ko na-wi-jo de la tablette Jn 829 de Pylos", στο *AEGAEUM* 25, Liege, 2005, σελ.800-803.

²⁴² Το ζήτημα του τι εννοείται με τον όρο θησαυρός και αν ο όρος είναι σωστός (συλλογή ομοίων αντικειμένων ή απόκρυψη ή συμβολική απόθεση) έχει αναλυθεί εκτενώς αλλά οι ασάφειες διατηρούνται. Σε κάθε περίπτωση πάντως αποτελεί τη θέση εκτός κυκλοφορίας ενός αριθμού τεχνέργων και μιας σημαντικής ποσότητας χαλκού. Χαρακτηριστική είναι η παρουσίαση του φαινομένου Χαλκού στο J.MUHLY : "Metals Make the Word Go Round", *A.J.A* 2003, σελ.291-293

κεντρική διοίκηση ανέθετε διάφορες αρμοδιότητες σε υπαλλήλους της και δεν τους τοποθετούσε σε έναν και μόνο, συγκεκριμένο τομέα της οικονομίας. Κάποιοι αναφέρονται μόνον με τον τίτλο τους, ενώ π.χ. στο στίχο 21 υπάρχει και αναφορά του ονόματος του αξιωματούχου (te-ro-se-u ti-nwa-si-jo ko-re-te). Τι μπορεί να σημαίνει αυτό; Μήπως το ότι ανήκε αμεσότερα στην ανακτορική ιεραρχία αξιωματούχων, ήταν δηλαδή γνωστός στα ανάκτορα πριν "σταλεί" για να αναλάβει αυτό το επαρχιακό αξίωμα, ενώ οι υπόλοιποι ήταν μέλη της τοπικής αριστοκρατίας; Οι ποσότητες χρυσού ποικίλλουν από 62 γραμμάρια έως 1 κιλό, ενώ πιο συχνές είναι τα 250 γραμμάρια. Συνολικά καταγράφονται 5 κιλά και συνυπολογίζοντας όσα λείπουν δεν θα ήταν πολύ πάνω από 6 κιλά. Πρόκειται για μια μεγάλη ποσότητα σχετικά και φαίνεται δύσκολο να υπήρχε τόσο πολύς χρυσός που να φορολογείται με τόσο βαρεία εισφορά κάθε χρόνο. Έτσι ο J.Chadwick οδηγείται στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για μια έκτακτη εισφορά σε μια εξαιρετική περίπτωση. Ο χρυσός που κατείχαν οι τοπικοί αξιωματούχοι ενδέχεται να ήταν σε φύλλα ή να ήταν τα κοσμήματά τους ή ακόμη κατ' αναλογία προς την Jn 829, ίσως βρήκαν τον χρυσό στα ιερά της δικαιοδοσίας τους.²⁴³ Η συλλογή χαλκού δικαιολογείται αφού είναι απαραίτητος για την κατασκευή όπλων. Ο χρυσός δεν χρησιμοποιείται όμως για στρατιωτικούς σκοπούς, εκτός αν ίσως προοριζόταν για όπλα επίδειξης και εντυπωσιασμού προς χρήση της ανακτορικής επίλεκτης ομάδας. Θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως μέσο συναλλαγών ή για να επιχορηγηθεί μια εμπορική αποστολή για την προμήθεια όπλων ή μισθοφόρων από κάπου αλλού. Ίσως να χρησιμοποιείτο για μία υποχρεωτική προκαταβολική εισφορά για να εξευμενιστούν οι ενδεχόμενοι επιδρομείς. Ο

---

²⁴³J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, Αθήνα, 1997, σελ.295-297.

Palmer θεωρεί ότι ίσως την ποσότητα αυτή θα τη χρησιμοποιούσαν για την κατασκευή χρυσών αγγείων, όπως αυτά που προφέρονταν στους θεούς και καταγράφονται στην Tn 316²⁴⁴.

Ο P.Carlier αφήνει ανοιχτή την υπόθεση να πρόκειται για είσπραξη από τους αξιωματούχους που αναφέρονται. Αυτοί εισέπρατταν τις ποσότητες από τον πληθυσμό που εξαρτώταν από αυτούς²⁴⁵. Πρέπει να επισημάνουμε ότι δεν μπορούμε να συνάγουμε ασφαλή συμπεράσματα για την κοινωνική θέση των αξιωματούχων με βάση τις ποσότητες που εισφέρουν στην Jo 438, αφού δυο ro-ro-ko-ro-te-re συνεισφέρουν διαφορετικές ποσότητες στην ίδια πινακίδα. Ο J.Chadwick διατύπωσε την άποψη ότι η έλλειψη κανονικότητας στη σειρά των αξιωματούχων ίσως δείχνει ότι ήταν εθελοντικές συνεισφορές²⁴⁶.

ΟΙ ΑΞΙΩΜΑΤΟΥΧΟΙ ΠΟΥ ΚΑΤΑΓΡΑΦΟΝΤΑΙ ΣΤΙΣ ΠΙΝΑΚΙΔΕΣ Jn ΚΑΙ Jo

Στις πινακίδες Jn 829 και Jo 438 συναντώνται τίτλοι και ονόματα αξιωματούχων που θα αναφερθούν εκτενέστερα στο Γ' Κεφάλαιο και στο Β' Επίμετρο αυτής της εργασίας. Εδώ θα περιοριστούμε να εξετάσουμε το ρόλο τους στα πλαίσια της σειράς Jn. Με βάση την Jn 829, ο ko-re-te μοιάζει να είναι ένα είδος επάρχου ή κυβερνήτη των διοικητικών διαμερισμάτων (*κορετήρ* κατά τον J.Chadwick, *κοιρετήρ* κατά τους M.S.Ruiperez και J.Melena, οι οποίοι το συνδέουν με το ομηρ. *κοίρανος*, στρατιωτικός αρχηγός, ενώ ο J.Taillardat το αποδίδει ως *κολετήρ*, αυτός που συγκαλεί τη συνέλευση)²⁴⁷ και ο ro-ro-ko-ro-te πρέπει να ήταν ο αναπληρωτής του κυβερνήτη λόγω του

²⁴⁴ L.R.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.288.

²⁴⁵ P.Carlier: *Le Royauté en Grèce avant Alexandre*, 1984, σελ.110.

²⁴⁶ J.Chadwick: "La grande tavoletta di Pilo relativa all' oro", *STUDIA MEDITERRANEA 1*, 1979, σελ.98-102.

²⁴⁷ J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, Αθήνα, 1997, σελ.142-143. / M.S.Ruiperez-J.L.Melena: *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*, Αθήνα, 1996 ,σελ.132-133./ J. Taillardat: "Notules mycéniennes", *REG 1960*, σελ.1-3.

προθέματος προ (είναι χαρακτηριστικό ότι συνεισέφερε μικρότερες ποσότητες από τον ko-re-te). Ko-re-te-re και ro-ro-ko-ro-te-re συναντώνται και στην Κνωσό (C 902 και V 865) και φαίνεται να αποτελούν και εκεί όργανα περιφερειακής διοίκησης αποτελώντας τους ενδιάμεσους των ανακτόρων με τους τοπικούς πληθυσμούς.

Ο da-ma / du-ma ήταν ένας σημαντικότερος επαρχιακός αξιωματούχος, που είχε και αυτός έναν αναπληρωτή (ro-ro-du-ma) και τον οποίο οι M.S.Ruiperez - J.Melena θεωρούν επίσης ως έπαρχο ή κυβερνήτη, αντιστοίχων αρμοδιοτήτων με τον ko-re-te, ενώ ο J.Chadwick αποδίδει τον όρο ως δάμας ή δύμαρ, θεωρώντας το εναλλακτική ονομασία για τον ko-re-te και ότι σημαίνει "επόπτης". Η Morpurgo Davies το συνδέει με το χεττιτικό dam(m)araš (c i.e.*dmre-), ο οποίος ήταν ένα υψηλόβαθμο πρόσωπο στο θρησκευτικό χώρο, ενώ και ο J.P.Olivier επιμένει στο θρησκευτικό χαρακτήρα του du-ma²⁴⁸. Θρησκευτικούς λειτουργούς θεωρεί τους du-ma-te και ro-ro-du-ma-te και ο M.Lejeune.²⁴⁹ Η πιθανή σύνδεση των αξιωματούχων αυτών με το χώρο της θρησκείας και η αναφορά τους στις σειρές J- είναι μια ακόμη ένδειξη για τη σχέση της μεταλλουργίας με τη θρησκεία.

Στην Jo 438 καταγράφεται επίσης mo-ro-qa, *μορόππας*, που στην κυριολεξία σημαίνει κάτοχος μοίρας (κλήρου). Κατά τον J.Chadwick δεν είναι αξίωμα αλλά τίτλος διάκρισης υψηλού βαθμού και ίσως δεν συνδέεται ιδιαίτερα με την ανακτορική αυλή, ενώ ο M.S.Ruiperez θεωρεί ότι πρόκειται πιθανώς για αξίωμα το οποίο συνδέεται και αυτό με το θρησκευτικό χώρο.²⁵⁰ Άλλοι αξιωματούχοι που αναφέρονται στη σειρά Jn της Πύλου είναι: οι o-ri-su-ko

²⁴⁸ C.Milani: "Il bronzo per il tempio", *AEVUM* 72, 1998, σελ.31-32.

²⁴⁹ M.Lejeune : "Mycénien Da-ma/duma «intendant»", *Memoires de Phil. I*, Roma, 1958, σελ.194-197.

²⁵⁰ J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, Αθήνα, 1997, σελ.144. / M.S.Ruiperez: "Sul miceneo mo-ro-qa", *LA PAROLA DEL PASSATO* 14, 1959, σελ.198-200.

(Jn 829.2 / Jn 881.2), τους οποίους οι M.Ruiperez - J.Melena θεωρούν ως υπεύθυνους για τα σύκα, ερμηνεία που δεν αποδέχεται ο L.Palmer, ο οποίος θεωρεί ότι είχαν αρμοδιότητες στα πλαίσια των ιερών. Ο J.Taillardat πιστεύει ότι πρόκειται για αρχειοθέτες, αυτούς δηλαδή που ασχολούνταν με τις πινακίδες (* *πισύρχοι*).²⁵¹ Στην Jn 829.2 καταγράφονται ο-ρι-ka-re-e-we, που οι M.Ruiperez-J.Melena τους θεωρούν υπεύθυνους για τα ka-re-a, τα οποία πιθανώς ήταν χωνευτήρια, κλίβανοι. Ο L.Palmer συνδέοντας το ka-re-a με τη λέξη *σκάφος* και με την έννοια "αγγείο" που είχε αυτή, ερμηνεύει τον όρο ως "αυτοί που ήταν υπεύθυνοι για τα (ιερά) αγγεία", ενώ ο J.Taillardat προτείνει *πιγαρφε Φες*, "αυτοί που ασχολούνται με τη γραφή".²⁵² Οι M.Ventris-J.Chadwick θεώρησαν πως πρόκειται είτε για "αυτούς που σκάβουν" είτε συνδέοντας τον όρο με τη λέξη *σκάφος* με την έννοια του πλοίου πως πρόκειται για "υπεύθυνους για τα πλοία".²⁵³

Οι ο-ρι-ko-wo, που καταγράφονται στην Jn 881.1, θεωρούνται θρησκευτικοί αξιωματούχοι από τους M.Ventris-J.Chadwick.²⁵⁴ Στην Jn 829.2 καταγράφεται και ka-ra-wi-ro-ro, κλ *Φιφόρος*, "κλειδοφόρος", που πιθανότατα ήταν ένα θρησκευτικό αξίωμα, το οποίο από άλλες πινακίδες γνωρίζουμε ότι μπορούσε να το ασκεί (και ίσως πρέπει να το ασκεί) γυναίκα.²⁵⁵

Όλοι αυτοί λοιπόν οι αξιωματούχοι και μέλη της επίλεκτης ομάδας καλούνται στις Jn 829, 881+896 και Jo 438 να συνεισφέρουν ποσότητες μπρούντζου και

---

²⁵¹ M.Ruiperez-J.Melena: *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*, Αθήνα, 1996, σελ.132-133. / L.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.282-283. / J.Taillardat: "Opisukoqe Opikapeewe "Les archivistes et les Scribes": *Atti e Memorie del I Congr. Intern. di Micenologia*, Roma, 1967, II, σελ.711-712.

²⁵² M.Ruiperez-J.Melena: *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*, Αθήνα, 1996, σελ.132-133./ L.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.282-283./ J. Taillardat: Opisukoqe Opikapeewe "Les archivistes et les Scribes", *Atti e Memorie del I Congr. Intern. di Micenologia*, Roma 1967, II, σελ.711-712.

²⁵³ M.Ventris- J.Chadwick: *Documents in Myc. Greek²*, 1973, σελ.357 και 511.

²⁵⁴ M.Ventris- J.Chadwick: *Documents in Myc. Greek²*, 1973, σελ.357 και 511.

²⁵⁵ J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, Αθήνα, 1997, σελ.142-143.

χρυσού, ποσότητες που το ανάκτορο "απαιτεί" από τους περιφερειακούς αυτούς υπαλλήλους της αυτοκρατορικής διοίκησης. Στις σειρές J- της Πύλου ξεχωριστή μοιάζει η Ja 1288, καθώς λόγω του μικρού ποσού που καταγράφει (M 4 N1 P6) μάλλον αφορά σε έναν χαλκέα, τον ka-ra-wi-so (;), παρά σε μια τοποθεσία.

Από την Πύλο σχηματίζεται λοιπόν η εικόνα μιας οργανωμένης και "ελεγχόμενης" από το ανάκτορο παραγωγής στη μεταλλοτεχνία, η οποία παρουσιάζεται ιδιαιτέρως "ανθηρή" και με μεγάλο αριθμό χαλκένων.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΜΕΤΑΛΛΩΝ ΣΤΗΝ ΚΝΩΣΟ

Από την Κνωσό τα στοιχεία μας είναι πολύ λιγότερα. Την ενημέρωσή μας "αποκαθιστά" η σειρά Oa, οι πινακίδες της οποίας βρέθηκαν στον προθάλαμο της Αίθουσας του Θρόνου και στην οποία το *167 και *167+PE εκφράζει πιθανώς όγκους μετάλλου. Οι Oa 730, 733 και 734 αποτελούν ίσως καταλόγους απογραφής για τάλαντα χαλκού, αν και το σημείο που δηλώνει το χαλκό διατηρείται μόνο στην Oa 734. Συναθροίζονται 60 τάλαντα μετάλλου και το βάρος τους φτάνει τα 1562 κιλά δηλαδή κατά μέσο όρο 26,03 κιλά [περίπου το ίδιο βάρος δίνουν και τα τάλαντα (ingots) μετάλλου που έχουν εντοπιστεί αρχαιολογικά π.χ. στην Ζάκρο, στην Αγία Τριάδα κ.α.]. Το *167 μοιάζει με τάλαντο μετάλλου σε σχήμα δέρματος βοδιού, κοινό σχήμα στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού και το οποίο συνήθως ήταν από καθαρό μέταλλο (χαλκός), ενώ οι όγκοι μετάλλου σε σχήμα αρτοειδές (bun) ήταν μπρούντζος (υπήρχαν βέβαια και εξαιρέσεις π.χ. στο ναυάγιο της Ulu Burun όπου τέτοια τάλαντα ήταν από καθαρό χαλκό).²⁵⁶

---

²⁵⁶ J.Smith: "The Pylos Jn Series", *MINOS* 27-28, 1992-1993, σελ.175-176.

Για την Κνωσό επίσης, έχουμε έμμεσες ενδείξεις για τη σημασία του χαλκού από την ευρεία χρήση του σε διάφορους τομείς. Έτσι έχουμε αναφορά χαλκού στις πινακίδες αρμάτων και όπλων π.χ. στους τροχούς (ka-ki-jo / χαλκίω, δυϊκός), επίσης καταγράφονται τροχοί ξύλινοι με χάλκινες διαδοκίδες (ka-ko-de-ta / χαλκόδετα) στην So 894.2. Σε διάφορα άρματα οι στομίδες των χαλινών ήταν από χαλκό, ενώ η σειράδα (i-ro-e-qa, "ίπποακόλουθος"), ενίοτε συνοδεύεται από ένα επίθετο που σημαίνει "ξύλινος", γεγονός το οποίο δηλώνει ότι μπορεί να κατασκευαζόταν και από μέταλλο. Στην R 1815 καταγράφονται 12 δόρατα (e-ke-a₂/enkheha), τα οποία ήταν χάλκινα (ka-ka-re-a). Στην L 693 καταγράφεται re-ro-to ri-no, "λεπτό λινό" ακολουθούμενο από χιτώννα και η ποσότητα που αναφέρεται είναι 1 κιλό χαλκού. Στη δεύτερη σειρά η παρτίδα χαλκού ίσως αντιπροσωπεύει μεταλλικά εξαρτήματα που προσαρμόζονταν σε χιτώνες (επιχιτώνια). Στην Κνωσό, χαλκός αναφέρεται και σε σχέση με αγγεία π.χ. στην K 740.²⁵⁷ Από τη σειρά Sk συνάγεται η χρήση μπρούντζου στις πανοπλίες, ενώ πιθανώς χρησιμοποιείτο και σε ασπίδες για να ενισχύσουν το δέρμα.²⁵⁸

Στην Κνωσό συναντάται και η λέξη ka-ke-u (KN V 958, 3a, ka-ke-we στην Fh 386, ka-ke[στην Se 893). Στην Fh 386 σχετίζεται με θρησκευτικές προσφορές και συνεπώς, πιθανότατα, έχουμε μια ακόμη ένδειξη για τη σύνδεση των χαλκουργών με τη θρησκεία.

Ενδεικτική της σημασίας της χαλκουργίας στην Κνωσό είναι η ύπαρξη μιας ειδικότητας χαλκένων-οπλοποιών, οι οποίοι ορίζονται με τη λέξη ka-si-ko-no. Επρόκειτο ίσως για εξειδικευμένους στην κατασκευή ενός ειδικού τύπου εγχειριδίου ή κοντού ξίφους (pa-ka-na/phasgana/φάσγανα) και οι οποίοι

---

²⁵⁷ M.Ruiperez-J.Melena: *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*, Αθήνα, 1996, σελ.201, 248, 251.

²⁵⁸ J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, Αθήνα, 1997, σελ.327-330.

πιστοποιούνται στη σειρά Ra (1541, 1546, 1551, 1555, 1556, 1557, 1559). Ενδεικτικός της ικανότητας των Κρητών χαλκουργών είναι ο χαρακτηρισμός ke-re-si-jo-we-ke, που αναφέρεται σε χάλκινους τρίποδες κρητικής τεχνοτροπίας. Επίσης, ίσως το τοπικό επίθετο γυναικείων εργατικών ομάδων ke-re-za (kressai;) και η παρουσία κρητικών τοπωνυμίων στην Πύλο π.χ. A-mi-ni-so, ko-tu-we (που συνδέεται ίσως με το Γόρτυς), θα μπορούσαν να δείχνουν αναγκαστική ή εκούσια μετανάστευση Κρητών και ιδιαίτερα τεχνιτών, από την Κρήτη στην Πύλο.²⁵⁹

Πιθανότατα η κνωσιακή μεταλλοτεχνία, όπως και γενικότερα η βιοτεχνική δραστηριότητα στην Κνωσό, ήταν περισσότερο αποκεντρωμένη. Οι Μυκηναϊοί επέλεξαν να συνεχίσουν τη μινωική οργάνωση των βιοτεχνιών παρά να συγκεντρώσουν την παραγωγή στο ανάκτορο της Κνωσού. Αυτό εξηγεί γιατί οι καταγραφές ka-ko σε υποδιαιρέσεις είναι ελάχιστες, ενώ αντίθετα καταγράφεται σημαντική ποσότητα ταλάντων. Εάν η ευθύνη της σύνθεσης και οργάνωσης της μεταλλευτικής εργασίας ανήκε σε κέντρα της περιφέρειας και όχι στο ανάκτορο, δεν θα περιμέναμε να βρούμε λεπτομερείς και ατομικούς καταλόγους χαλκουργών όπως στην Πύλο και όντως αυτή είναι η εικόνα από την Κνωσό. Φαίνεται ότι στην Κνωσό το ανάκτορο θα ήταν υπεύθυνο μόνον για την πιο γενική καταγραφή καταλόγων υλικών, τέτοιων όπως τα τάλαντα ή τελικών προϊόντων.²⁶⁰

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΧΑΛΚΟΥ ΣΕ ΘΗΒΑ ΚΑΙ ΜΥΚΗΝΕΣ

Από τις Μυκήνες και την Θήβα τα στοιχεία μας είναι ελάχιστα και κυρίως αποτελούν έμμεσες ενδείξεις για τη χρήση χαλκού. Έτσι στις Μυκήνες, στην

²⁵⁹ Pia De Fidio: “L’artigianato del Bronzo nei testi micenei”, *KLIO* 71: 1, 1989, σελ.10.

²⁶⁰ J.Smith: “The Pylos Jn Series”, *MINOS* 27-28, 1992-1993, σελ.168.

Οε 121.2 υπάρχει η λέξη ka-ke-we σε πλαίσιο που σχετίζεται με το μαλλί και την υφαντουργία, ενώ στη Θήβα στη σειρά Ug, πιθανώς καταγράφεται η λέξη o-ra-wo-ta (or-aworta) με τη μορφή ακροφώνου (o), λέξη που δηλώνει το " *πίρραμμα*".²⁶¹ Τα *πιρράμματα* ήταν ελάσματα μετάλλου που ράβονταν σε λινό ή δέρμα. Στην Ug 42 υπάρχει ο όρος qa-si-re-wo (γεν. του qa-si-re-u), κάτι που δείχνει ότι ίσως η παραγωγή αυτών των προϊόντων, που ήταν μπρούντζινα, εμποτευόταν από qa-si-re-u, ο οποίος ήλεγχε τις εργατικές ομάδες. Είναι σημαντικό ότι και στην Θήβα πιστοποιείται αυτή η σχέση του qa-si-re-u με τη χαλκουργία, όπως και στην Jh της Πύλου.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΤΩΝ ΥΠΟΛΟΙΠΩΝ ΜΕΤΑΛΛΩΝ ΣΤΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ

Γενικά, φαίνεται ότι οι Μυκηναίοι χρησιμοποιούσαν τουλάχιστον 5 μέταλλα: χρυσό, άργυρο, μόλυβδο, χαλκό και κασσίτερο

Είδαμε ότι χρυσός πιστοποιείται ως προς τη χρήση του σε πολύτιμα αγγεία και στην Κνωσό (π.χ. K 740) και στην Πύλο (π.χ. Tn 316, 996), ακόμα ως υλικό ένθετης διακόσμησης επίπλων (σειρά PY Ta), ενώ στην Jo 438 απαιτείται η εισφορά χρυσού από περιφερειακούς αξιωματούχους του Βασιλείου της Πύλου. Υπάρχει καταγραφή 4 χρυσουργών στην Πύλο (PY An 207), ku-ru-so-wo-ko, *χρυσοΦοργοί*. Στην PY Ae 303 αναφέρεται πως η ιέρεια διαθέτει 14 δούλες που φροντίζουν τη φύλαξη του χρυσού του ιερού .

Στην Τίρυνθα η TI X 17.2, ίσως καταγράφει το ιδεόγραμμα του ΧΡΥΣΟΥ. Άργυρος, γενικά στα αρχεία, καταγράφεται μια φορά, σε σχέση με ένα ζεύγος τροχών, που αναφέρονται ως "ασημόδετοι", a-ku-ro de-de-me-no, *ργύρ δεδεμένοι* και οι οποίοι πρέπει να ανήκαν σε άμαξα πολυτελείας. Φαίνεται ότι

---

²⁶¹ M.Ruiperez-J.Melena: *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*, Αθήνα, 1996, σελ.201.

ο άργυρος ήταν σχετικά σπάνιο και δυσεύρετο μέταλλο και δεν τον χρησιμοποιούσαν ως ανταλλακτικό μέσο για να αποδίδει το μέτρο αξίας των εμπορευμάτων.²⁶² Για τον άργυρο ο M.Ventris είχε προτείνει ότι το Z (we) ίσως τον δηλώνει στη μορφή ιδεογράμματος αλλά αυτή είναι μια υπόθεση που δεν αποδεικνύεται.²⁶³ Η L.S.Stella θεωρεί ότι στην KN Vc 291 οι me-ta-ri-ko-wo, ον.πληθ του *μεταλλιχός, ήταν αυτοί που κατεργάζονταν τον άργυρο, αφού "μέταλλα" στην Αττική είναι ο τεχνικός όρος για τις πηγές αργύρου στο Λαύριο.²⁶⁴

Μόλυβδο χρησιμοποιούσαν για ειδώλια και άλλα χυτευτά αντικείμενα και μάλιστα στην Θήβα βρέθηκαν μολύβδινες μάζες. Στην KN Og 1527 υπάρχει η λέξη mo-ri-wo-do, μολιFδος²⁶⁵. Κατά τους M.Ventris και J.Chadwick ο μόλυβδος χρησιμοποιείτο και στη σύσταση του χαλκού και είναι ενδεικτικό ότι μαζί καταγράφονται και σε κάποιες πινακίδες από το Nuzi.²⁶⁶

Η μοναδική μαρτυρία για τον κασσίτερο είναι στην KN Og 5515+ 5518 +5539, όπου, αν έχει δίκαιο ο J. Melena, η λέξη]ka-te-ro που καταγράφεται ίσως δηλώνει το μέταλλο αυτό.²⁶⁷

ΜΕΡΙΚΑ ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ

Ενδιαφέροντα "παράλληλα", γενικά για τη μεταλλοτεχνία, προέρχονται από την Ur (αρχεία της 2^{ης} Δυναστείας) και από την Alalakh. Ο A.Uchitel διαπιστώνει ότι στα αρχεία της Ur υπάρχουν επαγγελματικές ομάδες και η μεγαλύτερη είναι οι τεχνίτες ασημιού (kù-dim) που διακρίνονται σε αυτούς με διανομή (gin-lal-me-éš) και αυτούς στο εργαστήριο (Šagiš – kin-ti-me-eš).

²⁶² J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, Αθήνα, 1997, σελ.293-294.

²⁶³ M.Ventris - J.Chadwick: *Documents in Myc. Greek²*, 1973, σελ.351.

²⁶⁴ L.A.Stella: *La civiltà micenea*, Roma, 1965, σελ.143.

²⁶⁵ J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, Αθήνα, 1997, σελ.294.

²⁶⁶ M.Ventris-J.Chadwick: *Documents in Myc. Greek²*, 1973, σελ.359-360.

²⁶⁷ J.Smith: "The Pylos Jn Series", *MINOS* 27-28, 1992-1993, σελ.173, παραπομπή 9.

Αυτοί οι τεχνίτες ενάλλασαν την τέχνη τους με αγροτική εργασία στα χωράφια.²⁶⁸ Διαπιστώνουμε βέβαια ότι οι χαλκείς στην Πύλο καταγράφονται με τα ονόματά τους, ενώ στην Ur και στην Alalakh όχι, και αυτό μπορεί να σημαίνει πολλά για τη διαφορά εξάρτησης και κοινωνικής θέσης των χαλκείων στις δυο περιοχές.

Για χαλκείς και για χρυσοχόο υπάρχουν αναφορές στις ΑΙΤ *63:3, *348:4 και *376:1 από την Alalakh, ενώ στην Ugarit αναφέρονται εξαρτώμενοι από το βασιλικό οίκο τεχνίτες [PRU II, 24 (KTU 4.141)]. Καταγράφονται σιδεράδες [(CTA 122,17 (KTU 4.98)], αργυροχόοι, bnš mlk, CTA 71,74 (KTU 4.68), χαλκείς, CTA 85,11,8 (KTU 4.35). Γνωρίζουμε ότι οι τεχνίτες δεν είχαν πρώτη ύλη στα χέρια τους αλλά τη λάμβαναν από τις βασιλικές αποθήκες. Πιθανώς υπήρχαν «γηραιοί / rb» που ήταν υπεύθυνοι για την εκτέλεση της εργασίας και για την ποιότητα της πρώτης ύλης που διανεμόταν στους τεχνίτες. Δεν γνωρίζουμε όμως αν αυτοί οι γηραιοί εκλέγονταν από τα μέλη της ομάδος των τεχνιτών ή αν ήταν βασιλικοί αξιωματούχοι. Οι βασιλικοί τεχνίτες διέμεναν σε διάφορα χωριά του βασιλείου και οι μεταλλοτεχνίτες διαφόρων ειδών ήταν οι πολυαριθμότεροι.²⁶⁹ Οι τεχνίτες θεωρούνταν άνθρωποι που έπρεπε να εκτελέσουν το ilku/riiku/unuššu του επαγγέλματός τους και ο γιος μπορούσε να κληρονομήσει το επάγγελμα του πατέρα του όταν ο πατέρας παρέμενε στη βασιλική υπηρεσία²⁷⁰

Ο Y.Duhoux αναφέρει ότι δεν υπάρχει αντίστοιχο της ta-ra-si-ja κατά την 1^η χιλιετία π.Χ. και το καλύτερο παράλληλο είναι η αναφορά στην Οδύσσεια (υ΄

---

²⁶⁸ A.Uchitel: "Bronze smiths of Pylos and silver-smiths of Ur", *MINOS* 25-26, 1990-1991, σελ.199-202.

²⁶⁹ H.Klengel: "Die Palastwirtschaft in Alalakh", in Heltzer-Lipinski eds., *Orientalia Lovaniensia Analecta* 23, 1988, σελ.440 και M.Heltzer: «Royal economy in Ancient Ugarit», in Heltzer-Lipinski eds., *Orientalia Lovaniensia Analecta* 23, 1988, σελ.473-474 και 482-495.

²⁷⁰ M.Heltzer: «Royal economy in Ancient Ugarit», στο Heltzer-Lipinski eds., *Orientalia Lovaniensia Analecta* 23, 1988, σελ.495.

109), όπου ένας δούλος είναι υποχρεωμένος να εργαστεί με μια ορισμένη ποσότητα ύλης και να κατασκευάσει κάτι συγκεκριμένο. Όμως ο δούλος του Οδυσσέως ανήκει αποκλειστικά στον Οδυσσέα, ενώ οι τεχνίτες της ta-ra-si-ja είναι ανεξάρτητοι από το ανάκτορο και του "αφιερώνουν" μόνον ένα ορισμένο χρονικό διάστημα. Επίσης ο δούλος του Οδυσσέως εργάζεται στα πλαίσια μιας οικιακής οικονομίας, ενώ η ta-ra-si-ja είναι προϊόν μιας κρατικής οικονομίας. Ο συγγραφέας πιστεύει ότι το καλύτερο «παράλληλο» βρίσκεται στα κείμενα της Ur (2.100 π.Χ.). Εκεί συναντάται παρόμοια διανομή σε τεχνίτες, ποσοτήτων μετάλλου που έχουν ζυγιστεί με ακρίβεια, η κατασκευή ολοκληρωμένων αντικειμένων και η παράδοσή τους στο ανάκτορο.²⁷¹ Η σημαντική διαφορά βέβαια είναι ότι οι τεχνίτες στην Ur ήταν εξ'ολοκλήρου απασχολούμενοι από το ανάκτορο και ήταν αυτή η μόνη τους επαγγελματική απασχόληση.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΧΑΛΚΟΥ ΣΤΗ ΓΡΑΜΜΙΚΗ Α

Στην Κρήτη τα στοιχεία για την επεξεργασία χαλκού κατά την μινωική περίοδο προέρχονται από την περίφημη έπαυλη της Αγίας Τριάδος. Στην έπαυλη Α βρέθηκαν 19 τάλαντα του μετάλλου αυτού στο βόρειο αποθηκευτικό δωμάτιο. Ήταν αβέβαιης προέλευσης και ίσως να υπήρχε μια τοπική μεταλλοτεχνία, αν και βέβαια δεν βρέθηκαν ίχνη επεξεργασίας του μετάλλου. Ίσως βρίσκονταν στην έπαυλη για να αναδιανεμηθούν για τοπική χρήση ή ως αντικείμενα για τη διεξαγωγή εμπορίου. Οι πινακίδες HT 97, HT 119, καταγράφουν πιθανώς καταλόγους χαλκών ή ποσότητες χαλκού.²⁷² Στη γραμμική Α', στην πινακίδα HT 97a, καταγράφεται ποσότητα χαλκού (ιδεόγραμμα AES και αριθμητική

²⁷¹ Y.Duhoux: *Aspects du Vocabulaire économique*, Amsterdam, 1976, σελ.114.

²⁷² L.V.Watrous: "Ayia Triada: a new perspective on the Minoan villa", *A.J.A.* 88, 1984, σελ.128-130.

ένδειξη: 33) σε σύνδεση με έναν ορισμένο αριθμό ανδρών (ιδεόγραμμα VIR με σύνδεσμο το σημείο KA και αριθμητική ένδειξη: 82). Το KA, προσδιόριζε το τι είδους άνδρες ήταν και ίσως πρόκειται για την ακροφωνική βραχυγραφία των μινωικών λέξεων για τον χαλκό και τον χαλκέα.²⁷³ Στην πινακίδα αυτή λοιπόν, καταγράφεται ίσως μία διανομή 33 μονάδων χαλκού σε 82 χαλκείς. Υποδεικνύεται πάντως η ύπαρξη μιας αποκεντρωμένης μεταλλοτεχνίας αφού αναφέρεται και η περιοχή ra-i-to (Φαιστός). Υπάρχει η άποψη πως η ρίζα ru-d-στη λέξη ru-do-na, στην HT 11b μπορεί να σήμαινε χαλκός²⁷⁴. Στην Αγία Τριάδα υπήρχε κάποιος αξιωματούχος που επόπτευε τη μεταλλοτεχνία και τη διανομή χαλκού. Τα στοιχεία, αν και λίγα, από την γραμμική Α΄ και την περιοχή της Αγίας Τριάδος πιστοποιούν τη μεγάλη παράδοση της Κρήτης στη χαλκουργία.

---

²⁷³ M.Lejeune: “Les forgerons de Pylos”, *HISTORIA* 10, 1961, σελ.411.

²⁷⁴ G.M.Facchetti: “Qualche osservazione sulla lingua minoica”, *KADMOS* 40, 2001, σελ.30-31.

Γ. ΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΩΝ ΠΙΝΑΚΙΔΩΝ ΓΙΑ ΑΡΜΑΤΑ ΚΑΙ ΟΠΛΙΣΜΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι πληροφορίες που προσφέρουν τα αρχεία των ανακτόρων για θέματα που αφορούν στον εξοπλισμό και τη συγκρότηση στρατιωτικών τμημάτων είναι αρκετές από την Κνωσό και την Πύλο, λίγες από την Τίρυνθα και την Θήβα, ενώ απουσιάζουν από τις Μυκήνες, γεγονός που ειδικά για αυτήν την περιοχή θα μπορούσε να είναι περίεργο, δεδομένων των αρχαιολογικών ευρημάτων και της στρατιωτικής-πολεμικής παράδοσής της, όμως αυτό εξηγείται από την ειδική φύση των αρχείων της και ειδικότερα τον τόπο εύρεσής τους.

Στην ενότητα αυτή θα παρουσιάσουμε τις σειρές που καταγράφουν στην Κνωσό τη διαδικασία κατασκευής αρμάτων, τα οποία στα αρχεία αυτά εντοπίζονται σε πολύ μεγάλους αριθμούς, όπως και οι τροχοί των αρμάτων που καταγράφονται ξεχωριστά. Στην Πύλο δεν υπάρχει άμεση μαρτυρία δηλαδή κάποια σειρά πινακίδων καταγραφής αρμάτων, όμως η σειρά πινακίδων (Sa) που αναφέρει τροχούς αποτελεί μια έμμεση ένδειξη για την ύπαρξη και τη σημασία των αρμάτων και στην περιοχή αυτή. Από την Τίρυνθα υπάρχουν λίγα στοιχεία επίσης, για άρματα και τροχούς.

Αφού παρουσιασθούν τα δεδομένα για άρματα και τροχούς, θα ασχοληθούμε με τις καταγραφές οπλισμού, αμυντικού και επιθετικού, οι οποίες παρουσιάζουν την εικόνα της στρατιωτικής προπαρασκευής και ετοιμότητας των ανακτόρων.

Ιδιαίτερο κομμάτι της ενότητας αυτής αποτελεί η ανάλυση του όρου ο-ρα, καθώς μεγάλο μέρος της κατασκευής αρμάτων συνδέεται με αυτόν. Πρόκειται

για έναν όρο πολύ σημαντικό για τη μυκηναϊκή οικονομία, που η ερμηνεία του έχει απασχολήσει έντονα τους μελετητές του μυκηναϊκού κόσμου.

Ακόμη, θα παρουσιασθούν τα στοιχεία που σχετίζονται με το σύστημα παραγωγής ta-ra-si-ja και τα οποία είναι πολλά και σε αυτόν τον τομέα της μυκηναϊκής βιοτεχνικής παραγωγής και οικονομίας.

Στο Επίμετρο Α΄ αυτής της εργασίας θα εξετασθούν τα στοιχεία για τη στρατολογία και τη συγκρότηση στρατιωτικών τμημάτων, τα οποία προέρχονται στη συντριπτική πλειονότητά τους από την Πύλο (πινακίδες ο-ka, πινακίδες κωπηλατών κ.τ.λ.) και έχουν ερμηνευτεί από τους περισσότερους ως ενδεικτικά της αντιμετώπισης μιας απειλής επίθεσης από τη θάλασσα.

ΟΙ ΣΕΙΡΕΣ S- ΤΗΣ ΚΝΩΣΟΥ

Αρχίζουμε με την παρουσίαση των σειρών S- της Κνωσού, που καταγράφουν την κατασκευή και διακόσμηση αρμάτων. Αυτές είναι οι σειρές: Sc, Sd, Se, Sf, Sg.

Αυτό που εντυπωσιάζει είναι οι μεγάλοι αριθμοί αρμάτων που καταγράφονται τόσο στη μορφή ολοκληρωμένων αρμάτων όσο και μόνον πλαισίων των αρμάτων. Οι M.Ruiperez και J.Melena υπολογίζουν περίπου 600 άρματα βάσει των τεκμηρίων του "Οπλοστασίου" («Οπλοστάσιο» είναι η απόδοση του αγγλικού όρου Arsenal και καλείται έτσι διότι στο δωμάτιο αυτό βρέθηκε υλικό οπλισμού και πινακίδες σχετικού περιεχομένου) και 100 με 150 βάσει των δεδομένων της σειράς Sc.²⁷⁵ Οι M.Ventris-J.Chadwick υπολογίζουν περισσότερα από 120 άρματα με τροχούς στην Sc, 41 χωρίς τροχούς στις Sd

---

²⁷⁵ M.Ruiperez-J.Melena: *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*, 1996, σελ.203.

και Se και τουλάχιστον 237 στην Sf, συνολικά δηλαδή πάνω από 400.²⁷⁶ Ο M.Lejeune υπολογίζει περίπου 150 στην Sc, και 40 από τις Sd και Se και θεωρεί ότι από τα 200 πολεμικά άρματα του τύπου *CURR, περίπου 150 έχουν διανεμηθεί (Sc) και στις αποθήκες μένουν 2 δωδεκάδες (Sd) που σχετίζονται με το γραφείο I (ως γραφείο ορίζεται ο εξειδικευμένης χώρος χρήσης, όπου οι γραφείς κατέγραφαν τις διοικητικές δραστηριότητες) και 15 (Se) με το γραφείο II. Πλαίσια αρμάτων ή άρματα CAPS, κατά τον M. Lejeune, υπάρχουν πάνω από 300 (Sf), τα οποία "συνδέονται" με το γραφείο I και περίπου 250, κρίνοντας από τη συγκεκριλαιωτική Sg 1811 (*Sp 1811 κατά τον ίδιο), τα οποία σχετίζονται με το γραφείο II.²⁷⁷ Η L.A.Stella υπολογίζει πάνω από 500 άρματα και ακριβώς λόγω των μεγάλων αριθμών θεωρεί ότι αποκλείεται να επρόκειτο για ένα όχημα που σχετιζόταν μόνο με μια προνομιούχο και άρχουσα τάξη. Κατά την άποψη της συγγραφέως, η πιο σημαντική αποθήκη ήταν στα Βορειοανατολικά, στο "Όπλοστάσιο", όπου υπήρχαν τα άρματα που ήταν έτοιμα για χρήση. Στα δυτικά, στο "Δωμάτιο των πινακίδων αρμάτων" βρέθηκαν οι πινακίδες που καταγράφουν πλήρη άρματα, με τροχούς, που προορίζονταν για διανομή.²⁷⁸ Οι F.Vandenabeele-J.Olivier αναφέρονται σε 100 περίπου πολεμικά άρματα, 50 άρματα επίδειξης και πάνω από 550 αποθηκευμένα.²⁷⁹

---

²⁷⁶ M.Ventris-J.Chadwick : *Documents in Myc. Greek*², 1973, σελ.362-363.

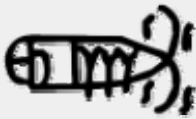

²⁷⁷ M.Lejeune: "Chars et roues a Cnossos : structure d'un inventaire", *MINOS* 9, 1968, σελ.30-33.

²⁷⁸ L.A.Stella: "Le tavolette dei Carri di Cnosso come problema storico", *Πεπραγμένα Του Γ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου I*, 1973, σελ.333.

²⁷⁹ F.Vandenabeele-J.Olivier: *Les idéogrammes archéologiques du linéaire B*, Paris, 1979, σελ.139-142.

ΙΔΕΟΓΡΑΜΜΑΤΑ, ΘΕΣΕΙΣ ΕΥΡΕΣΗΣ ΚΑΙ ΓΡΑΦΕΙΣ ΤΩΝ ΣΕΙΡΩΝ

Όπως προκύπτει από τις σειρές S- της Κνωσού, υπήρχαν 3 ιδεογράμματα που περιγράφουν τα είδη ή τα στάδια κατασκευής και τη φύλαξη των αρμάτων. Είναι τα εξής: *240 BIG, που δηλώνει άρματα ολοκληρωμένα και με τους τροχούς τους, *241 CUR, άρματα χωρίς τροχούς και το *242 CAPS που δήλωνε πλαίσια ή "σκελετούς" αρμάτων.

LINEAR B IDEOGRAM B240 WHEELED CHARIOT/BIGAE/ ΑΡΜΑ ΜΕ ΤΡΟΧΟΥΣ	
LINEAR B IDEOGRAM B241 CHARIOT/CURRUS/ΑΡΜΑ ΧΩΡΙΣ ΤΡΟΧΟΥΣ	
LINEAR B IDEOGRAM B242 CHARIOT FRAME/CAPSUS/ΠΛΑΙΣΙΟ ΑΡΜΑΤΟΣ	

Η Sc καταγράφει άρματα *240 BIG, σε πινακίδες που γράφτηκαν από τον γραφέα «124» και που βρίσκονταν στο δωμάτιο C. Η Sd καταγράφει άρματα *241 CUR αλλά στην Sd 4404 και *240 BIG, σε πινακίδες που γράφτηκαν από τον γραφέα 128 και που βρέθηκαν στο δωμάτιο 1. Η Se καταγράφει *241 CUR σε πινακίδες που έγραψε ο γραφέας 127 και βρέθηκαν στο I 3. Η Sf καταγράφει πλαίσια αρμάτων, *242 CAPS, έχει γραφεί από δυο γραφείς, τον 128 και 129, σε πινακίδες που βρέθηκαν στο δωμάτιο L. Τέλος η Sg

καταγράφει πλαίσια αρμάτων, *242 CAPS, γράφτηκε από αταύτιστο γραφέα σε πινακίδες που βρέθηκαν στο χώρο I 3.²⁸⁰

ΟΡΟΛΟΓΙΑ ΣΧΕΤΙΚΗ ΜΕ ΤΑ ΑΡΜΑΤΑ

Στην Κνωσό, ο όρος που δηλώνει το άρμα είναι i-qi-ja, *ππία*, άρματα που έσυραν ίπποι. Η L.A.Stella θεωρεί ότι επρόκειτο για άρματα που χρησιμοποιούνται για τη μεταφορά των βαρειά οπλισμένων πολεμιστών στο πεδίο της μάχης, ενώ ο όρος a-re-ne-wo (γεν.) δήλωνε την άμαξα, πβ. ομηρικό *πήνη* (Ο J.H.Crouwel υποστηρίζει ότι πρόκειται για το ζώο που έσυρε την *πήνην*).²⁸¹

Είναι πολύ σημαντικό ότι οι τροχοί καταγράφονται και ξεχωριστά από τα άρματα. Έτσι π.χ. οι πινακίδες από το "Οπλοστάσιο" παρουσιάζουν άρματα χωρίς τροχούς, ενώ από το ίδιο κτίριο προέρχονται πινακίδες που καταγράφουν ξεχωριστά τους τροχούς. Αυτή η πρακτική υπάρχει και στα Ομηρικά Έπη (Ιλ. Ε 722), όπου αναφέρεται ότι, κανονικά, αφαιρούσαν τους τροχούς και τους αποθήκευαν, όταν τα άρματα δεν ήταν σε χρήση. Τα άρματα χωρίς τροχούς καταγράφονται στις Sd, Se, όπου το ιδεόγραμμα *241 CUR δείχνει όχημα έτοιμο για χρήση εκτός από τους τροχούς και τη ζεύξη²⁸² Στην περιγραφή των αρμάτων δύο βασικοί όροι είναι οι a-ra-ro-mo-te-me-na (ararmotmenā/ ονομ. ενικού ή πληθ. *ραρμοτμένη/αι*) και a-na-mo-to (anarmostoi/ *νάρμοστοι*), που αποτελούν ένα αντιθετικό ζευγάρι. Οι όροι αυτοί έγιναν αντικείμενο αντικρουόμενων ερμηνειών. Οι D.J.N.Lee, M.Lejeune, και A.Heubeck (που θεωρεί ότι στην Sd, όπου το ιδεόγραμμα δεν

²⁸⁰ F.Vandenabeele-J.P.Olivier: *Les idéogrammes archéologiques du linéaire B*, Paris, 1979, σελ.77-78.

²⁸¹ L.A.Stella: *La civiltà micenea*, Roma, 1965, σελ.76-77 / J.H.Crouwel: *Chariots and other means of transport*, Amsterdam, 1981, σελ.57.

²⁸² M.Ventris-J.Chadwick: *Documents in Myc. Greek*², Cambridge, 1973, σελ.361-362.

έχει τροχούς, ο όρος a-ra-ro-mo-te-me-na που καταγράφεται κάνει περιπτή τη σημείωση των τροχών στο ιδεόγραμμα, ενώ αντίστροφα στην Sc το ιδεόγραμμα με τροχούς κάνει περιπτή τη λέξη a-ra-ro-mo-te-me-na), θεωρούν ότι σημαίνουν "εφοδιασμένο με τροχούς" και "χωρίς τροχούς" αντίστοιχα.²⁸³

Αυτήν την ερμηνεία δεν τη δέχονται οι περισσότεροι ερευνητές, που θεωρούν ότι σημαίνουν "συναρμολογημένα" και "ασυναρμολόγητα" αντίστοιχα π.χ. οι M.Ventris-J.Chadwick θεωρούν ότι δηλώνει την παρουσία ή απουσία του εξοπλισμού του πλαισίου δηλαδή το πίσω μέρος, το ζυγό κ.τ.λ..²⁸⁴

Σειρά Sc

Άρματα αναφέρονται και στην Sc, καταγεγραμμένα μαζί με οπλισμό. Η Sc αποτελείται από 156 πινακίδες (πολλές πάντως είναι μικρά θραύσματα) που βρέθηκαν όλες μαζί σε ένα αρχαϊκό δωμάτιο, "των Πινακίδων Αρμάτων", στη δυτική πτέρυγα του ανακτόρου. Κάθε μια αρχίζει με 1 ανδρικό όνομα και ακολουθούν τα ιδεογράμματα TUN / ΘΩΡΑΚΑΣ, BIG / ΑΡΜΑ ΜΕ ΤΡΟΧΟΥΣ και EQU / ΙΠΠΟΣ, γενικά με αυτήν τη διάταξη. Σε κάποιες περιπτώσεις διανεμόταν 1 θώρακας και στις περισσότερες 2. Ο αριθμός των αρμάτων δεν είναι ποτέ μεγαλύτερος από 1 και υπάρχουν περίπου 11 καταγραφές με έναν ίππο και τουλάχιστον 25 με ζεύγος ίππων, ΖΕ. Πιθανώς πρόκειται για παροχή από το ανάκτορο εξοπλισμού σε πολεμιστές και ηνιόχους, διότι π.χ. στην Sc 238 απαντά το όνομα me-nu-wa, ίσως παραλλαγή του τίτλου me-nu-a₂, που πιστοποιείται στην Πύλο και το οποίο συναντάται και στην V 60, πινακίδα που

---

²⁸³ D.J.N.Lee: "a-ra-ro-mo-te-me-na...", *BICS* 5, 1958, σελ.61-62 / M.Lejeune:"Chars et roues a Cnossos: structure d' un inventaire", *MINOS* 9, 1968, σελ.11-12/ A.Heubeck: *Aus der Welt der frühgriechischen Lineartafeln*, Göttingen, 1966, σελ.82-83.

²⁸⁴ M.Ventris-J.Chadwick: *Documents in Myc. Greek*², 1973, σελ.361-362 και 515 / J.Kerschensteiner: *Die mykenische Welt*, σελ.76-77 / A.Bernabe:"Estudios sobre el Vocabulario Micénico: Terminos Referidos a los Carros", *MINOS* 27-28, 1992-1993, σελ.133-135.

φέρει την εισαγωγική λέξη a-ni-o-ko, *νίοχοι*.²⁸⁵ Πάντως η Sc παρουσιάζει καταγραφή ετοιμοπόλεμων αρμάτων δηλαδή αρμάτων και με τροχούς, *240 BIG, ενώ και η διανομή επίσης θωράκων και ίππων δείχνει τον πολεμικό χαρακτήρα της.²⁸⁶

Ωστόσο υπάρχουν προβληματικά σημεία που προκύπτουν κατά την εξέταση των δεδομένων της σειράς. Σημαντικό είναι πχ το γεγονός ότι, αν διανέμονταν μόνον αυτά, τότε ο εξοπλισμός θα ήταν ελλιπής, καθώς σε κάποιους δεν δίνεται θώρακας, άλλοι παίρνουν έναν μόνον ίππο κ.τ.λ. Αν επρόκειτο για απογραφή ετοιμοπόλεμης δύναμης, ο J.Chadwick θεωρεί ότι η στρατιωτική αυτή δύναμη έπαθε πανωλεθρία ή ήταν καιρό σε απραξία και μισοαχρηστεύτηκε ή ίσως γινόταν επιθεώρηση των δυνάμεων και οι αποθήκες διατάσσονταν να δηλώσουν κάθε έλλειψη ή ελαττωματική κατάσταση σε είδη εξοπλισμού. Έτσι, αναπτύσσει τη θεωρία ότι η σειρά Sc δεν περιείχε πραγματικές καταγραφές αλλά ήταν ασκήσεις μαθητευομένων γραφένων. Έχει αυτή την άποψη διότι τα λάθη είναι συχνά σε αυτές τις πινακίδες και διότι 3 πινακίδες έχουν σβησμένο το ιδεόγραμμα του θώρακος και από πάνω έχουν το *165 που δηλώνει τάλαντο μετάλλου.²⁸⁷ Πάντως δεν υπάρχει ατελής γραφή, κατάλογος σημείων κ.τ.λ., κάτι δηλαδή που να πιστοποιεί ότι ήταν ασκήσεις. Έτσι λογικά στην Sc πρέπει να έχουμε τη διανομή οπλισμού, απλώς το ανάκτορο παραχωρεί στους πολεμιστές αυτό που έλειπε από τον καθένα ή ίσως ένα μέρος του οπλισμού ήταν υποχρεωμένοι να το αποκτήσουν οι ίδιοι με δικά τους μέσα. Το e-ko 1 π.χ. στην Sc 226, ίσως μπορεί να αποδοθεί *χων* 1 και εννοεί πιθανώς πως, αφού είχε ήδη ένα, του

²⁸⁵ M.Ventris-J.Chadwick: *Documents in Myc. Greek*², Cambridge, 1973, σελ.379-380.

²⁸⁶ M. Lejeune: "Chars et roues a Cnossos: structure d'un inventaire", *MINOS* 9, 1968, σελ.15-16.

²⁸⁷ J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, 1997, σελ.342-343 και "The archive of the Room of the Chariot Tablets at Knossos", *BICS* 14, 1967, σελ.103.

διανεμόταν μόνον ό,τι είχε ανάγκη. Ο J.Chadwick διερωτάται μήπως τα τάλαντα μετάλλων, που υπάρχουν σε κάποιες πινακίδες αντί για το ιδεόγραμμα του θώρακα, δείχνουν ότι ενίοτε διανέμονταν οι πρώτες ύλες (τάλαντα μετάλλου) αντί για το τελικό προϊόν (το θώρακα).²⁸⁸ Όμως σε αυτήν την περίπτωση θα απαιτείτο πολύς χρόνος για να ετοιμαστεί για τη μάχη ο πολεμιστής και θα ήταν ένδειξη ότι επρόκειτο για μια συνηθισμένη (τακτική) διανομή και όχι για έκτακτη με σκοπό την αντιμετώπιση κάποιας επίθεσης.

Ο M. Lejeune θεωρεί ότι στην Sc, επειδή δεν αναγράφεται στην πλειονότητα των περιπτώσεων κάποιο τοπωνύμιο, οι περισσότεροι πολεμιστές στους οποίους διανεμόταν οπλισμός βρίσκονταν στην ίδια την Κνωσό.²⁸⁹ Πάντως είναι σημαντική η συχνότητα εμφάνισης του τοπωνυμικού a-mi-ni-si-jo (Sc 237, 252+7455+7458+ frr, 7476, 7772, 7782+8568+frr), διότι πιστοποιεί την παρουσία στην Αμνισό πολεμιστών, στους οποίους διανεμόταν οπλισμός. Ο A.Uchitel διαπιστώνει ότι από τους 28 πολεμιστές που αναφέρονται, μόνον οι 6 (21% του συνόλου) παρουσιάζονται πλήρως εξοπλισμένοι, 13 έχουν πλήρη εξοπλισμό από 2 θώρακες (46%), 19 έχουν άρματα (68%) και 11 έχουν ένα ζεύγος ίππων (39%). Αφού τονίζει ότι η αρματοποιία της Κνωσού ήταν ανώτερη από άλλων περιοχών στην Ανατολή, θεωρεί ότι ο φτωχός εξοπλισμός των πινακίδων Sc έχει να κάνει με το ότι κάθε στρατιωτικό σύστημα που βασίζεται στη μακροχρόνια απόδοση εξοπλισμού σε άτομα, αντιμετωπίζει το ίδιο πρόβλημα, ήταν δηλαδή στην ευχέρεια του πολεμιστή να δηλώσει απώλεια ή βλάβη εξοπλισμού, ο οποίος ίσως είχε πουληθεί παράνομα από τον ίδιο.²⁹⁰ Βέβαια, αν ισχύει κάτι τέτοιο, αυτό θα παρουσίαζε την εικόνα ενός χαλαρού ελέγχου και μη σχολαστικής εποπτείας των

²⁸⁸J.Chadwick: "The archive of the Room of the Chariot Tablets at Knossos", *BICS* 14, 1967, σελ.103.

²⁸⁹M.Lejeune: "Chars et roues a Cnossos: structure d'un inventaire", *MINOS* 9, 1968, σελ.15-16.

²⁹⁰A.Uchitel: "Charioteers of Knossos", *MINOS* 23, 1988, σελ.47-48.

διανομών σε έναν τόσο σημαντικό τομέα, κατάσταση που δεν συνάδει με την εικόνα που προκύπτει γενικότερα για τη λειτουργία της ανακτορικής διοίκησης.

Ο A.Heubeck θεωρεί ότι ίσως τα άρματα της Sc ανήκαν στα ονόματα που καταγράφονται, ενώ στην Sd, που δεν ονομάζεται κάτοχος και που περιγράφονται λεπτομερώς (χρώμα, ένθεση, κ.τ.λ.), καταγράφονται πολυτελή άρματα που ανήκαν στον άνακτα και στο στενό του περιβάλλον και τα οποία, ως κύρια χρήση τουλάχιστον, δεν ήταν πολεμικά.²⁹¹

Ο M.Guidi διαπιστώνει ότι κάποιοι από τους πολεμιστές της Sc αναφέρονται ως κάτοχοι ή επιτηρητές κοπαδιών σε περιοχές που ελέγχονταν από το ανάκτορο, στις σειρές D- (αν δεν πρόκειται για τυχαίες συνωνυμίες). Συνεπώς θα επρόκειτο για πρόσωπα υψηλής θέσεως, μέλη της επίλεκτης ομάδας, επιφορτισμένα με την άμυνα του κράτους. Κάποια άτομα, π.χ. ο Κλύμενος (ku-gu-me-no) στην Sc 236, λαμβάνουν ένα προϊόν στερεό για το οποίο ο γραφέας έχει παραλείψει το ιδεόγραμμα και ίσως ήταν μια καταβολή του ανακτόρου για τη διατροφή των ίππων σε αντάλλαγμα στρατιωτικών υπηρεσιών. Σημειώνει ότι στην PY Fn 79.10 σε «*ζευγε σι και πποφορβο ς*» δίνεται κριθάρι σε ποσότητες πιο υψηλές από τους άλλους παραλήπτες (αυτό παρατηρείται και στην KN F 153), κάτι που δείχνει μια τάση του ανακτόρου να δίνει στερεά προϊόντα σε πρόσωπα που συνδέονται με τη διατροφή ίππων. Στις PY Fn 50 και 79 οι διανομές σε «*ζευγε σι και πποφορβο ς*» καταγράφονται μαζί με διανομές σε πρόσωπα που σχετίζονται με πολεμικές προετοιμασίες. Ο M.Guidi συνάγει την παρουσία

---

²⁹¹ A.Heubeck: *Aus der Welt der frühgriechischen Lineartafeln*, Göttingen, 1966, σελ.81.

μελών της επίλεκτης ομάδας, που ήταν εκτροφείς ίππων στην Κνωσό και στην Πύλο, σε στρατιωτικά πλαίσια.²⁹²

ΑΡΜΑΤΑ ΔΙΑΚΟΣΜΗΜΕΝΑ

ΣΕΙΡΑ Sd

Η Sd περιλαμβάνει 24 πινακίδες (17 + 7 θραύσματα) και είναι πλουσιότατη ως προς το λεξιλόγιό της. Διαφοροποιείται γιατί καταγράφει περίπου 30 άρματα CUR, που περιγράφονται λεπτομερώς και τα οποία ως εκ τούτου δίνουν την εντύπωση πολυτελών αρμάτων, τα οποία πρέπει να χρησιμοποιούσαν ο άναξ και η ανακτορική επίλεκτη ομάδα. Είναι όλα a-ra-ro-mo-te-me-na και περιγράφονται εκτενώς ως προς τη διακόσμηση. Έτσι π.χ. φέρουν ένθεση ελεφαντοστού, a-ja-me-no e-re-ra-te, ενδεικτική του πολυτελούς χαρακτήρα τους. Επίσης αναφέρεται το χρώμα: ro-ni-ki-ja, *φοινικία*, "κόκκινα" ή mi-to-we-sa, *μιλτόεσσα*, "ροδόχροα", υποδεικνύοντας ότι το κόκκινο χρώμα κυριαρχεί ως προς τα άρματα. Ακόμη, περιγράφονται πολλά τμήματα και εξαρτήματα του άρματος: o-ro-qa, ορθ^wοι, παρωπίδες, από δέρμα (wi-ri-ni-jo/ wripiō) ή από ελεφαντοστόν, a-ra-ru-ja a-ni-ja-ri, *ραρυϊα*, "εφοδιασμένο με", a-ni-ja-ri οργανική της λέξεως a-ni-ja, πβ. *νία*, τα οποία πιθανώς ήταν πάντα από δέρμα, επίσης εξαρτήματα παράλληλα και βοηθητικά των ηνίων όπως: o-ri-ja-ri (από κέρατο ή μπρούντζο), i-qa-e-qa, "ιππακόλουθοι" και ιπποσκευές που συνδέονταν με το ζυγό. Καταγράφονται επίσης οι όροι pte-no/ rhternō/ *φτερνώ*, ονομ. δυϊκού, πιθανώς σκαλοπάτια για το ανέβασμα στο άρμα (καλά σχεδιασμένα στις Sc 219 και 238), re-qa-to / reg^waton, ονομ. ενικ., το δάπεδο του άρματος, a-re-ta-to, χωρίς ικανοποιητική προς το παρόν

---

²⁹² M.Guidi: «Miceneo i-qa = greco *ππος*», *MINOS* 23, 1988, σελ.167-169 και 178-181.

ερμηνεία και au-ro, α λός, χωρίς να μπορούμε να προσδιορίσουμε τη χρήση του.²⁹³ Είναι σημαντικό ότι ενίοτε υπάρχει αναφορά στην προέλευση των αρμάτων π.χ. ko-ki-da o-ra στην Sd 4403 ή τοπωνύμια όπως: ku-do-ni-ja, se-to-i-ja και ra-i-to στις Sd 4404, 4407 και 4413 αντιστοίχως (μάλιστα οι M.Ruiperez και J.Melena θεωρούν ότι επειδή οι περιοχές, που σχετίζονταν με άρματα, Κνωσός, Φαιστός, Κυδωνία, είχαν ανάκτορα, τότε και η περιοχή Se-to-i-ja είναι τα Μάλια)²⁹⁴. Ότι οι περιοχές που αναφέρονται στις σειρές S- ήταν περιοχές προέλευσης (κατασκευής) των αρμάτων και όχι προορισμού τους δέχονται και οι J.H.Crouwel και A.Bernabe, ο πρώτος επισημαίνοντας ότι βρίσκονταν ίσως στο ανάκτορο για να επισκευαστούν, ενώ ο δεύτερος τονίζει ότι ίσως και να αποτελούσαν εισφορές των πόλεων αυτών προς το ανάκτορο.²⁹⁵

ΣΕΙΡΑ Se

Η σειρά Se αποτελείται από 20 πινακίδες (16 κατά τον J.Olivier / 14 κατά τον M.Lejeune και τους M.Ventris και J.Chadwick²⁹⁶) και θραύσματα πινακίδων. Κυριαρχεί το ιδεόγραμμα CUR (περίπου 20 άρματα) όπως και στις πινακίδες Sd αλλά η φρασεολογία είναι σημαντικά διαφορετική. Ως προς το χρώμα, είναι πάντα κόκκινα (ro-ni-ki-ja, π.χ. Se 965+1008) και φέρουν διακόσμηση από ελεφαντοστούν (Se 1007, e-re-ra-te-jo), κάτι που ίσως δείχνει ότι πρόκειται επίσης για πολυτελή ανακτορικά άρματα. Άλλωστε οι Sd και Se δεν

---

²⁹³ F.Vandenabeele-J.P.Olivier: *Les idéogrammes archéologiques du lineare B*, Paris,1979, σελ.79 / J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, 1997, σελ.338-340.

²⁹⁴ M.Ruiperez-J.Melena: *Οι Μυκηναϊκοί Έλληνες*, 1996, σελ.200-202.

²⁹⁵ J.H.Crouwel: *Chariots and other means of transport*, Amsterdam,1981, σελ.128 / A.Bernabe: "Estudios sobre el Vocabulario Micénico: Terminos Referidos a los Carros", *MINOS* 27-28, 1992-1993, σελ.136-138 και 148-149.

²⁹⁶ M.Lejeune: "Chars et roues a Cnossos : structure d'un inventaire", *MINOS* 9, 1968, σελ.30-33/ M.Ventris-J.Chadwick : *Documents in Myc. Greek²*, Cambridge, 1973, σελ.368-369.

καταγράφουν κάτοχο και αυτό αποτελεί μια ακόμη ένδειξη για το ότι πρόκειται για ανακτορικά άρματα ("κρατικής" ιδιοκτησίας).

Στην Se φαίνεται ότι ενδιαφέρει και το ξύλο του πλαισίου του άρματος και διαπιστώνουμε ότι, σε 7 περιπτώσεις τουλάχιστον, ήταν από φτελιά (pte-re-wa, π.χ. Se 879, 890 κ.τ.λ.). Δεν σώζεται αναφορά σε εξαρτήματα των αρμάτων π.χ. χαλινάρια. Ο J.L.Melena θεωρεί ότι στη σειρά Mc της Κνωσού αναφέρονται πρώτες ύλες που προέρχονται από αίγες (*150 δέρματα, CORN, κέρατα και *142, τένοντες, ai-ki-no-o) που προορίζονταν για την κατασκευή εξαρτημάτων των χαλιναριών. Αυτά τα υλικά αποθηκεύονταν στο «Όπλοστάσιο» είτε πρόκειται απλώς για μια ετήσια εισφορά είτε για την αντιμετώπιση μιας κατάστασης εκτάκτου ανάγκης.

Όροι που συναντώνται ακόμη στην Se: o-mo-ri (Se 891 A), διακοσμητικό στοιχείο από ελεφαντοστόν, e-wi-su-zo-ko (Se 965.A / Se 1007), ίσως "συμμετρικής κατασκευής", wo-ra-we-sa, (Se 880.2), ίσως σύνδεση με το wora, *Φώρα*, "προστασία", μάλλον κάποιο διακοσμητικό μεταλλικό και συνεπώς wo-ra-we-sa, *ΦωράΦενσα*, θα σήμαινε "με προστατευτικά". Ενώ στην Sd όλα τα άρματα ήταν βαμμένα, στην Se άλλα ήταν και άλλα όχι.²⁹⁷ Επίσης, στην Se δεν υπάρχει η λέξη a-ra-ro-mo-te-me-na και συνεπώς τα άρματα δεν ήταν συναρμολογημένα.

ΣΕΙΡΑ Sf

Η Sf αποτελείται από 18 πινακίδες και θραύσματα πινακίδων σύμφωνα με το ΚΤ⁴, ενώ κατά τον M.Lejeune αποτελείται μόνον από 11 πινακίδες, που χαρακτηρίζονται από το ιδεόγραμμα *242 CAPS και ως εκ τούτου η σειρά

---

²⁹⁷ A.Bernabe: "Estudios sobre el vocabulario micenico", *MINOS* 27-28, 1992-1993, σελ.140-144 και 158-162/ J.L.Melena: "On the Cnossos Mc tablets", *MINOS* 13, 1972, σελ.29-54.

καταγράφει πλαίσια αρμάτων. Συνολικά στη σειρά καταγράφονται περίπου 295 πλαίσια αρμάτων. Αρχίζουν με τον όρο που δηλώνει τα άρματα, i-qi-ja, ενώ κυριαρχεί η λέξη a-na-mo-to, που δείχνει ότι ήταν ασυναρμολόγητα, ενώ υπάρχει και το μάλλον αντιθετικό ζευγάρι a-ja-me-na(* γαιμέν ?) / a-na-i-ta (* ναιτ ?), που ίσως δηλώνει "με ένθετη διακόσμηση" και "χωρίς ένθετη διακόσμηση" αντίστοιχα (ή γενικώς διακοσμημένο / αδιακοσμητο).²⁹⁸ Ο Ruijgh θεωρεί ότι πινακίδες, όπως η Sf 4421, που αναφέρουν i-qi-ja a-na-mo-to a-ja-me-na δείχνουν ότι η διακόσμηση γινόταν πριν την ολοκληρωμένη συναρμολόγηση.²⁹⁹ Στην Sf 4428, ο όρος me-ta-ke-ku-me-na / metakekhumenā / μετακεχυμένη/αι, ίσως σημαίνει αποσυναρμολογημένη και πιθανώς υποδεινύει ότι αποτελούσε ειδικό καθήκον η διατήρηση χρήσιμων εξαρτημάτων ενός άχρηστου άρματος.³⁰⁰ Κατ'εξαιρέσιν, στη Sf (2) 4465+Frr υπάρχει το ιδεόγραμμα *245, ίσως "σκελετός" άρματος με τιμόνι.

ΣΕΙΡΑ Sg

Η Sg αποτελείται από 9 πινακίδες και θραύσματα πινακίδων, στις οποίες κυριαρχεί το ιδεόγραμμα *242 CAPS. Οι πινακίδες αυτές περιγράφουν δηλαδή πλαίσια αρμάτων(26 συνολικά), όπως άλλωστε και οι πινακίδες Sf αλλά με διαφορετικό λεξιλόγιο από αυτές. Οι S.Hiller-O.Panagl θεωρούν ότι στις Sf και Sg καταγράφονται αστικής χρήσεως άρματα (άμαξες).³⁰¹ Η Sg 1811 πρέπει να είναι μια συγκεφαλαιωτική πινακίδα, καθώς καταγράφει μεγάλους αριθμούς τόσο CAPS όσο και ROTA / ΤΡΟΧΩΝ (246 CAPS και 208 ζεύγη ROTA).

²⁹⁸ F.Vandenabeele-J.P.Olivier: *Les idéogrammes archéologiques du linéaire B*, Paris, 1979, σελ.79-80.

²⁹⁹ A.Bernabe: "Estudios sobre el vocabulario micénico", *MINOS* 27-28, 1992-1993, σελ.158-162 / C.J.Ruijgh : *Chars et roues dans les tablettes mycéniennes*, Amsterdam, 1976, σελ.29.

³⁰⁰ A.Bernabe: "Estudios sobre el vocabulario micénico", *MINOS* 27-28, 1992-1993, σελ. 136-137.

³⁰¹ S.Hiller-O.Panagl: *Frühgriechische Texte*, Darmstadt, 1976, σελ.215-216.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗ ΒΙΟΤΕΧΝΙΑ ΑΡΜΑΤΩΝ ΣΤΗΝ ΚΝΩΣΟ

Πρέπει να επισημάνουμε ότι τα περισσότερα από τα οχήματα με πλήρη εξάρτηση καταγράφονται μονά ή ανά ζεύγη, αλλά τα απλά πλαίσια καταγράφονται συγκεντρωτικά σε μεγάλους αριθμούς (δύο φορές, 80, μία φορά, 56 κ.τ.λ.). Οι M.Ruiperez-J.Melena διατυπώνουν την άποψη, ότι τα αμαξώματα (πλαίσια) των αρμάτων υπολογίζονταν με αριθμούς πολλαπλάσιους του 4, σαν να επέτρεπε το ειδικό τετράγωνο σχήμα την πλήρη αξιοποίηση του αποθηκευτικού χώρου, αν τα αμαξώματα κατανέμονταν σε ομάδες των 4.³⁰² Ο A.Bernabe πιστεύει ότι από τις σειρές S-έχουμε την "πορεία" της διαδικασίας κατασκευής αρμάτων. Το πρώτο στάδιο είναι η κατασκευή της βασικής δομής του άρματος με το πλαίσιο. Δεν είναι σαφές αν η κατασκευή τους πραγματοποιείτο σε εξωτερικά εργαστήρια και έπειτα παραδίδονταν στο ανάκτορο (όπως αναφέρεται ενίοτε για τους τροχούς με τη διάκριση ανάμεσα σε wo-zo-me-na και de-do-me-na). Η απουσία ένδειξης de-do-me-na πάντως για πλαίσια αρμάτων οδηγεί στο συμπέρασμα ότι κατασκευάζονταν εντός του ανακτόρου.³⁰³ Όταν τελείωνε αυτή η φάση, τα άρματα σημειώνονταν από έναν γραφέα, αυτόν της Sg, που ακόμη σημείωνε ότι ορισμένα από αυτά καλύπτονταν από μια προστατευτική ουσία, αν αυτό δηλώνει ο όρος e-na-ri-ro-to, *νάλιππος*, ρημ. επίθ. σε -τος του *ναλείφω*, ενώ ο ίδιος γραφέας ελέγχει οφειλές (o-pe-ro) και σύνολα. Η διαδικασία παραγωγής μπορούσε να είναι διαρκής ή να διαρκεί ορισμένο χρόνο, δηλαδή να αποθηκεύονταν αμαξώματα κατά τη διάρκεια ενός χρονικού διαστήματος ως πρόνοια για την περίπτωση ανάγκης να επεκταθεί ο εφοδιασμός με άρματα.

³⁰² M.Ruiperez-J.Melena: *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*, 1996, σελ.199-200.

³⁰³ A.Bernabe: "Estudios sobre el vocabulario micénico", *MINOS* 27-28, 1992-1993, σελ.162-165.

Το επόμενο στάδιο ήταν αυτό της διακόσμησης. Ο γραφεύς της Sf (και εν μέρει της Sg) ήλεγχε την πορεία των εργασιών διακόσμησης και σημείωνε ποια είχαν ήδη διακόσμηση και ποια δεν είχαν ακόμη. Το εργαστήριο που ελεγχόταν από αυτόν τον γραφέα δεχόταν επίσης άρματα που είχαν βλάβες για να τα αποσυναρμολογήσει και να ξαναχρησιμοποιήσει τα χρήσιμα ακόμη τμήματα.

Στο επόμενο στάδιο ελάμβαναν πρόσθετα στοιχεία καθώς ολοκληρωνόταν η συναρμολόγησή τους και περνούσαν στο τμήμα του γραφείου που ελεγχόταν από τον γραφέα της Se. Με τον 127 σχετίζονταν εργασίες όχι τυπικές, αλλά πιο εξειδικευμένες, όπως ειδικές διακοσμήσεις, προστατευτικά από μπρούντζο κ.τ.λ. Στο εργαστήριο που ήλεγχε ο 127 φαίνεται ότι βάζονταν τα άρματα, ενώ δεν είχαν ακόμη χαλινάρια. Στο "Οπλοστάσιο" προσετίθεντο τα χαλινάρια, όπως περιγράφεται στην Sd.

Το τελευταίο στάδιο ήταν η προσθήκη των τροχών και η διανομή των αρμάτων που συναντάμε στην Sc. Ο γραφεύς 128 καταγράφει τα άρματα στο στάδιο αμέσως πριν τη διανομή, περιγράφοντάς τα με λεπτομέρειες και υποδεικνύοντας τα στοιχεία που λείπουν.³⁰⁴

ΑΡΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΠΥΛΟ

Είναι γεγονός ότι ανάλογες σειρές πινακίδων, όπως στην Κνωσό, δεν υπάρχουν στην Πύλο. Ίσως να υπήρχαν σε κάποιο περιφερειακό κτίσμα που δεν έχει ακόμη ανασκαφεί. Ωστόσο η σειρά Sa, η οποία καταγράφει τροχούς σε ζεύγη, υποδεικνύει τη χρήση τους σε δίτροχα άρματα. Άλλη έμμεση ένδειξη είναι η Ub 1315 (και η 1318 ίσως) που πιθανότατα παρουσιάζει εξοπλισμό άρματος και έναν κατάλογο ανδρών, οι οποίοι φαίνεται ότι συνδέονταν με την

---

³⁰⁴ A. Bernabe: "Estudios sobre el vocabulario micénico", *MINOS* 27-28, 1992-1993, σελ. 162-165.

κατασκευή αρμάτων π.χ. α di-pte-ra₃ /diphterai/ διφθέραι, ίσως ήταν μεταχειρισμένα δέρματα με τα οποία κάλυπταν το σκελετό του άρματος.³⁰⁵ Ο L.R.Palmer αποδίδει το a-na-ru-ke ως νάμπυκες, "χωρίς διαδήματα".³⁰⁶ Αν πρέπει να τονιστεί ότι δεν είχαν διαδήματα τα συγκεκριμένα ηνία, μήπως αυτό σημαίνει ότι τα περισσότερα είχαν; Σε αυτήν την περίπτωση θα είχαμε μια ένδειξη ότι πρόκειται για άρματα πολυτελούς κατασκευής, προορισμένα για την ανώτερη κοινωνική τάξη.

Στην Πύλο, έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η λέξη για το άρμα ήταν wo-ka, /wokhā/ *Fox . Όμως, ο Y.Duhoux θεωρεί ότι το όνομα για το άρμα ήταν το ίδιο και στην Πύλο δηλαδή i-qi-ja. Αναγνωρίζει τη λέξη αυτή στην PY An 1282.1, στη δοτ. πληθ. <i>qi-ja-i, και θεωρεί ότι από λάθος είχε σημειωθεί a-qi-ja-i, ενώ, όπως θα αναφερθεί και στη συνέχεια, θεωρεί ότι ο όρος wo-ka δεν δηλώνει το άρμα αλλά σχετίζεται με τις δραστηριότητες των αμαξοποιών, προτείνοντας την ερμηνεία *Forγά, «κατασκευή/εργασία».³⁰⁷ Εντοπίζεται όμως ο όρος a-re-ne-wo (πηνήFων/ήFος), που πιθανώς δήλωνε την άμαξα και καταγράφεται μετά τον όρο a-ru-ke (ίσως μπουκες).

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΑΡΜΑΤΩΝ ΣΤΗΝ ΤΙΡΥΝΘΑ

Από την Τίρυνθα δεν είναι σίγουρη η καταγραφή αρμάτων. Ίσως η πινακίδα Sm 11 να περιέχει το ιδεόγραμμα CAPS, το οποίο αναγνωρίζεται από κάποιους μελετητές³⁰⁸. Αν ισχύει αυτό, τότε θα πρόκειται για μια ακόμη εντυπωσιακή ένδειξη των κοινών ενδιαφερόντων και των κοινών μεθόδων καταγραφής μεταξύ των ανακτόρων. Βέβαια, το αποσπασματικό της

³⁰⁵ M.Ventris-J.Chadwick: *Documents in Myc. Greek*², Cambridge, 1973, σελ.519-520.

³⁰⁶ L. R.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.328-329.

³⁰⁷ Y.Duhoux: *Aspects du Vocabulaire économique*, Amsterdam, 1976, σελ.127.

³⁰⁸ J.Melena- J.P.Olivier: *TITHEMY: The Tablets and Nodules in Linear B from Tiryns, Thebes and Mycenae, Suppl. a MINOS*, num.12, σελ.29.

καταγραφής δεν μας επιτρέπει να εξάγουμε σαφή συμπεράσματα για τη λειτουργία της βιοτεχνικής αυτής παραγωγής. Η Sm 11 όμως, σε συνδυασμό με 3 πινακίδες της σειράς Si που καταγράφουν τροχούς είναι μια καλή βάση υπόθεσης για τη λειτουργία μιας βιοτεχνίας που κατασκεύαζε άρματα και της οποίας η παραγωγή ενδιέφερε ιδιαίτερος το ανάκτορο της Τίρυνθας.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΤΡΟΧΩΝ

Οι πινακίδες που αναφέρονται στους τροχούς χαρακτηρίζονται με το ιδεόγραμμα *243 ROTA και είναι: στην Πύλο, η σειρά Sa και η ετικέτα/δελτιάριο Wa 1148 και στην Κνωσό η So και η Sg 1811 που καταγράφουν αριθμούς τροχών. Επίσης στην Τίρυνθα, οι Si 8, 9, 10, καταγράφουν τροχούς.

LINEAR B IDEOGRAM B243 WHEEL/ROTA/ΤΡΟΧΟΣ	
--	---

ΤΡΟΧΟΙ ΣΤΗΝ ΠΥΛΟ

Οι πινακίδες της σειράς Sa της Πύλου βρέθηκαν στο δωμάτιο 8 και προέρχονται όλες από τον ίδιο γραφέα, τον 26, όπως και η ετικέτα/δελτιάριο Wa 1148, που και αυτή σχετίζεται με τροχούς. Η σειρά αποτελείται από 36 πινακίδες που φέρουν το ιδεόγραμμα του τροχού σχεδιασμένο βιαστικά και περιληπτικά. Στις περισσότερες υπάρχει η σταθερή διατύπωση: όνομα σε πτώση γενική ακολουθούμενο από τη λέξη wo-ka και έπειτα η λέξη we-je-ke-a₂ πληθ. / we-je-ke-e, στο δυϊκό (και σε μια μόνον περίπτωση, στην Sa 753, η

λέξη e-qe-si-jo), ενώ στο τέλος καταγράφεται το ιδεόγραμμα ROTA+TE με το TE να αποτελεί προφανώς ακροφωνική βραχυγραφία του te-mi-dwe-ta/termidwenta / *τερμίδφεντα* και σημαίνει "με επίσωτρα/ διακοσμητικά στεφάνια". Ο όρος αυτός συναντάται συχνά και στην Κνωσό και αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της κοινής χρήσης όρων και λέξεων στα αρχεία των δυο ανακτόρων. Μπορεί επίσης να δηλώνεται με τη λέξη αυτή ένας τεχνικός όρος σύμφωνα με τον οποίο η στεφάνη ενώνεται με τη ρόδα διαμέσου υποστηριγμάτων ή τροχοπέδων με μορφή τριγωνική.³⁰⁹

Ο J.Chadwick θεωρεί ότι we-je-ke-e, we-je-ke-a₂, όρος που δεν συναντάται στην Κνωσό, σημαίνει "καλοσυντηρημένοι, εύχρηστοι" (ίσως πρόκειται για τύπο τροχών ή σύνθετη με τη λέξη γχος, "άξονας" και το *wei "περιστρέφομαι" δηλαδή που "περιστρέφονται γύρω από έναν άξονα") και είναι σε αντίθεση προς τα no-re-re-e, no-re-re-a₂, *νωφελέε, νωφελέα, νωφελ*, που σήμαινε ίσως "εκτός χρήσης", αν και ο L.Palmer θεωρεί ότι ήταν το αντίστοιχο του ne-wa στην Κνωσό και σήμαινε "αχρησιμοποίητοι".³¹⁰

Ο όρος αυτός σχετιζόταν κυρίως με τροχούς πολυτελούς κατασκευής και ίσως δήλωνε τροχούς πολύτιμους που φυλάσσονταν στην αποθήκη και δεν ήταν για καθημερινή χρήση. Ο A.Bernabe πιστεύει ότι ήταν το αρνητικό επίθετο του o-re-ro και ως εκ τούτου no-re-re-a₂ θα σήμαινε "μη οφειλόμενες", που δεν προέρχονταν δηλαδή από την καταβολή μέσω του συστήματος ta-ra-si-ja αλλά θα αποτελούσαν δώρα, λάφυρα κ.τ.λ. Αυτή η άποψη επιβεβαιώνεται

---

³⁰⁹ A.Bernabe: "Estudios sobre el vocabulario micenico", *MINOS* 25-26, 1990-1991, σελ.147-148.

³¹⁰ J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, 1997, σελ. 344-345 / L.R.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.320-321/ A.Bernabe: "Estudios sobre el vocabulario micenico", *MINOS* 25-26, 1990-1991, σελ.151-152.

από το ότι το no-re-re-a₂ εναλλάσσεται με το ne-wa και το ra-ra-ja σε όμοια πλαίσια και από το ότι ήταν κυρίως τροχοί πολυτελείς.³¹¹

Στην Sa 287 καταγράφεται ένα ζευγάρι τροχών a-ku-ro de-de-me-no, *ργύρ δεδεμένω*, "με δέσιμο από ασήμι", ενώ στην Sa 794 ka-ko de-de-me-no, *χαλκώι δεδεμένω*, "με δέσιμο από μπρούντζο".

Στην Sa 753 το e-qe-si-jo και στις Sa 787 και 790, καθώς και στην Wa 1148, το e-qe-si-ja, πιθανώς υποδεικνύουν τροχούς ενός ιδιαίτερου τύπου. Παράγωγο ίσως σε -yos του e-qe-ta, δηλώνει ότι ο e-qe-ta είχε μια ειδική άμαξα, πιθανότατα πολυτελή, για τις μεταφορές του. Αυτή η ειδική κατηγορία, απαιτούσε και τροχούς που προορίζονταν αποκλειστικά για χρήση από τις άμαξες αυτού του τύπου. Άλλωστε είναι γνωστό ότι υπήρχαν και ιδιαίτερα ενδύματα (e-qe-si-ja) που σχετιζονταν με τον αξιωματούχο αυτό. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι οι τροχοί αυτοί κατασκευάζονταν από εργαστήρια που ανήκαν ή εποπτεύονταν από έναν e-qe-ta, ο οποίος ήταν υπεύθυνος κατασκευής και παράδοσής τους στο ανάκτορο; και αντίστοιχα το we-je-ke-e να σχετίζεται με τον τίτλο αξιωματούχων ή υπεύθυνων για την κατασκευή και την παράδοση στο ανάκτορο; Δεν αποκλείεται πάντως να υπήρχαν ειδικοί τροχοί για ειδικού τύπου άμαξες, αντιθέτως, μοιάζει μια λογική υπόθεση.

Στην Sa 488 υπάρχει η λέξη ku-ra-ri-se-ja, που θα μπορούσε να δείχνει το ξύλο κατασκευής των τροχών αυτών δηλαδή ότι ήταν «από κυπαρίσσι» και η λέξη za-ku-si-ja (Sa 751, 787), που υποδεικνύει έναν ειδικό τύπο τροχών.³¹² Ίσως όμως είναι τοπωνυμικές ενδείξεις προέλευσης των τροχών, από την Κυπαρισσία δηλαδή και την Ζάκυνθο αντίστοιχα και στην περίπτωση αυτή θα

³¹¹ A.Bernabe: "Estudios sobre el vocabulario micenico", *MINOS* 25-26, 1990-1991, σελ.150-152.

³¹² A.Bernabe: "Estudios sobre el vocabulario micenico", *MINOS* 25-26, 1990-1991, σελ.150.

είχαμε μια ένδειξη για περιφερειακή και αποκεντρωμένη κατασκευή των τροχών, σε κέντρα δηλαδή της περιφέρειας του βασιλείου, κάτι ανάλογο με την κατασκευή τροχών στην Κρήτη σε περιοχές όπως η Φαιστός, η Κυδωνία κ.τ.λ.

Στην Sa 793 υπάρχει η γενική e-re-ra-to, *λέφαντος*, "από ελεφαντόδοντο" και σχετίζεται με 11 ζεύγη τροχών. Το ελεφαντοστούν στην περίπτωση αυτή αναφέρεται μάλλον σε πρόσθετα κομμάτια που εφαρμόζονταν στους τέρμιδες, καθώς ακολουθείται από το te-mi-dwe-ta ("με τέρμιδες από ελεφαντοστούν"). Στην ίδια πινακίδα το επίθετο ta-na-wa, *ταναΦά*, πβ. *ομηρικό ταναός*, σημαίνει "επιμηκυνόμενα", πιθανώς με πιο εκλεπτυσμένες στεφάνες. Στην Sa 840 [+]
1183 καταγράφεται ke-ra-e, όρος που ίσως σημαίνει "με τέρμιδες από κέρατο". Αυτές οι δυο καταγραφές ελεφαντοστού και κέρατου, καθώς και του αργύρου και του μπρούντζου που σχολιάστηκαν προηγουμένως, δείχνουν ότι στην Sa περιγράφονται πολυτελείς τροχοί, πιθανότατα για άρματα που ανήκαν στην ανώτερη κοινωνική τάξη. Επιπλέον ένδειξη για αυτό αποτελεί ίσως ο όρος te-tu-ko-wo-a που αναφέρεται σε 6 ζεύγη τροχών, ίσως μτχ. παρκ. του *τεύχω*, *θεθυχΦά*, που πρέπει να νοηθεί ως "επιδέξια επεξεργασμένοι" δηλαδή όχι συνηθισμένοι τροχοί.³¹³

Στην Sa 790 υπάρχει η λέξη που δηλώνει τους τροχούς: a-mo-ta/ (h)armota/
ρμοτα. Επίσης πιστοποιείται το προσωπικό όνομα, ku-ke-re-u (Κυκλεύς) στην Jn 845 και θα μπορούσε να υπάρχει και ως επαγγελματικό δηλώνοντας τον κατασκευαστή άλλου τύπου τροχών, διαφορετικού από τα *ρμοτα*. Συνεπώς η λέξη κύκλος υπήρχε και πρέπει να δήλωνε και αυτή τον τροχό,

---

³¹³ A.Bernabe : "Estudios sobre el vocabulario micenico", *MINOS* 25-26, 1990-1991, σελ.143-144 και 148-149.

όπως και στον Όμηρο (πληθ. κύκλα: Ε 722, Ψ 340).³¹⁴ Ο τεχνίτης που κατασκευάζει ή επισκευάζει τροχούς καλείται: a-mo-te-wo (γεν.ενικού του ρμοτεύς). Στις Ea 421 και 829 παρουσιάζεται να ανήκει στην υπηρεσία του λαFαγέτ (ra-wa-ke-si-jo-jo). Στην PY Vn 102 ο όρος a-mo-te-jo-na-de πιθανώς δήλωνε το εργαστήριο του τροχοποιού ή το εργαστήριο για την κατασκευή αρμάτων γενικά.³¹⁵

Στις Sa 787 και Sa 793 υπάρχει η λέξη: ra-ra-ja, παλαιά και στην Sa 843 ne-wa, νέFa, που εντάσσουν την κατασκευή τροχών στην Πύλο στο σύστημα ta-ra-si-ja. Τα στοιχεία αυτά θα παρουσιαστούν πιο αναλυτικά στη συνέχεια.

Η Sa 787 και η Sa 843 είναι συγκεκριαιωτικές πινακίδες, καθώς περιέχουν τη λέξη to-sa και καταγράφουν μεγάλους αριθμούς τροχών. Ο M.Lejeune υπολογίζει ότι στη Sa καταγράφονται 184 ή 186 ζεύγη τροχών, από τα οποία τα 90 τουλάχιστον ήταν no-re-re-a₂, ενώ ο E.Κριγκάς υπολογίζει 158-160 ζευγάρια που αντιστοιχούν σε 80 δίτροχα άρματα.³¹⁶ Και από την Sa προκύπτει λοιπόν ότι η Πύλος είχε μικρότερη δύναμη αρμάτων σε σχέση με την Κνωσό, όμως η απουσία απογραφής αρμάτων στην Πύλο αφήνει αδιευκρίνιστο το πραγματικό μέγεθος των δυνάμεών της.

ΤΡΟΧΟΙ ΣΤΗΝ ΤΙΡΥΝΘΑ

Είναι ιδιαιτέρως σημαντικό το ότι από αυτό το διοικητικό κέντρο, από το οποίο δεν έχει διασωθεί μεγάλος αριθμός πινακίδων, υπάρχουν 3 πινακίδες, οι Si 8, 9 και 10, οι οποίες καταγράφουν τροχούς. Και οι 3 καταγράφουν το ιδεόγραμμα του τροχού (ROTA) ακολουθούμενο από αριθμητικές ενδείξεις.

³¹⁴ M.Lejeune: “Les inventaires de roués ”, *REVUE de PHILOLOGIÉ*. 29, 1955, σελ.154.

³¹⁵ A.Bernabe : “Estudios sobre el vocabulario micenico”, *MINOS* 25-26, 1990-1991, σελ.148-152.

³¹⁶ M.Lejeune: “Nouveaux inventaires de roues”, *REVUE de PHILOLOGIÉ* 30, 1956, σελ.183-185/
E.Krigas: “Amota and Rota : Road Transport in Mycenaean Arcadia”, *KADMOS* 26, 1987, σελ.77-78.

Η Si 8 μάλιστα περιέχει και την ένδειξη MO υποδεικνύοντας ότι δεν πρόκειται για ζεύγη αλλά για μονούς τροχούς, γεγονός που ίσως σημαίνει ότι δεν ήταν τροχοί για άμεση χρήση και εφαρμογή σε κάποιο άρμα αλλά ότι πιθανώς καταγράφονταν γιατί χρειαζόνταν επιδιόρθωση από τους τεχνίτες που εργάζονταν για το ανάκτορο.

ΤΡΟΧΟΙ ΣΤΗΝ ΚΝΩΣΟ

Στην Κνωσό τροχοί καταγράφονται στη σειρά So. Η So αποτελείται από 25 πινακίδες που φέρουν το ιδεόγραμμα ΤΡΟΧΟΣ / ROTA (τροχός με 4 ακτίνες), βρέθηκαν κυρίως στο «Οπλοστάσιο» (η So 894 και η Sg 1811 στο I 3) και προέρχονται από διαφορετικούς γραφείς (128, 129, 130, 131 και κάποιες αποδίδονται σε μη ταυτισμένους γραφείς, σειρά *Sx του Lejeune). Παρατηρούμε μεγαλύτερη κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ των γραφέων στην Κνωσό (4 γραφείς), ενώ στην Πύλο 1 γραφέας ασχολείται αποκλειστικά με την καταγραφή τροχών. Καταγράφονται πολλά ζευγάρια τροχών (από 1 στην So 444, έως 73 στην 4436), συνολικά γύρω στα 350 ζεύγη. Σύμφωνα με τον M.Lejeune, το 70% περίπου των τροχών στην Κνωσό είναι με στεφάνες με προεξοχές οδοντωτού σχήματος για καλύτερο κράτημα σε ολισθηρό έδαφος, o-da-twe-ta/ (h)odatwenta/ * *δατΦέντα* (ενώ στην Πύλο καταγράφονται τροχοί te-mi-dwe-ta) και από ξύλο ιτιάς (e-ri-ka)³¹⁷. Ο M.Lejeune υπολογίζει 300 ζεύγη τροχών αποθηκευμένα στο γραφείο I (σημείο L κατά τον J.P.Olivier) και 300 στο II (σημείο I 3 κατά τον J.P.Olivier) και διαπιστώνει ότι σε κάθε αποθήκη ο αριθμός ζευγών τροχών που ήταν διαθέσιμος ήταν περίπου της ίδιας τάξεως με αυτόν των αρμάτων CAPS a-na-mo-to.³¹⁸ Σχετικά

³¹⁷ M.Lejeune: “Chars et roués a Cnossos: structure d’un inventaire”, *MINOS* 9, 1968, σελ.28-29.

³¹⁸ M.Lejeune: “Chars et roués a Cnossos: structure d’un inventaire”, *MINOS* 9, 1968, σελ.34-35.

με το υλικό κατασκευής των τροχών, η So της Κνωσού δίνει περισσότερες πληροφορίες και είναι μια χαρακτηριστική διαφορά των δυο αρχείων ότι οι γραφείς της Κνωσού το περιγράφουν, ενώ της Πύλου όχι. Έτσι στην So καταγράφεται: e-ri-ka, λίκας, δηλαδή "από ιτιά", pte-re-wa, *πτελέΦας*, "από φτελιά", ki-da-ra (So 894.3) που χαρακτηρίζει 41 ζεύγη τροχών και που ίσως πρόκειται για κάποιο τύπο ξύλου (*σκίνδαψ). Επίσης στην So 894.2 συναντάμε τις λέξεις ka-ki-jo, *χάλκιον*, "από χαλκό" και ka-ko-de-ta, *χαλκόδετα*, η οποία είναι αντίστοιχη της έκφρασης ka-ko de-de-me-no που συναντάμε στην Πύλο.³¹⁹ Απουσιάζουν στην So αναφορές σε ελεφαντοστό και άλλα πολύτιμα υλικά ένθεσης, τα οποία συναντώνται στην Sa της Πύλου. Στην So 894 υπάρχει ο όρος a-te-re-te-a, που ο M.Doria θεωρεί ότι σημαίνει *θρητέα*, "τροχοί που πρέπει να επιθεωρηθούν ή να ελεγχθούν" και ότι ειδικοί υπάλληλοι θα ήλεγχαν, αν τα άρματα είχαν κάποια βλάβη ή ελάττωμα και αν γενικότερα ήταν κατάλληλα για να κυκλοφορήσουν.³²⁰ Η ποιότητά τους ίσως, ως μια ομάδα ξεχωριστών τροχών στη συγκεκριμένη πινακίδα, επιβάλλει την επιθεώρησή τους. Το a-ro₂-a (και a-ro₂-jo στην 4437+5127) στην So (1) 4430 είναι μια ένδειξη ανώτερης ποιότητας των συγκεκριμένων τροχών.

Υπάρχουν όροι στην So που δείχνουν ότι και η βιοτεχνία κατασκευής τροχών στην Κνωσό εντασσόταν στο σύστημα ta-ra-si-ja: η μτχ. de-do-me-na (π.χ. στην So(1) 4429+5790+6019+Frr, So(1) 4440+8700+8702+Frr, So(1) 4441+5782+8541+8706+Frr), "παραδιδόμενοι", τροχοί που οι τεχνίτες είχαν την υποχρέωση να φτιάξουν για τα ανάκτορα, τους είχαν φτιάξει στα

³¹⁹ A.Bernabe: "Estudios sobre el vocabulario micenico", *MINOS* 25-26, 1990-1991, σελ.141-144.

³²⁰ M.Doria: "Note esegetiche alle iscrizioni dei carri e ruote di Cnosso e di Pilo", *ŽIVA ANTIKA* 25, 1975, σελ.369-370.

εργαστήριά τους έξω από τα ανάκτορα και τους είχαν παραδώσει σε αυτά. Στην Πύλο δεν υπήρχαν τροχοί de-do-me-na, κάτι που θα μπορούσε να σημαίνει ότι κατασκευάζονταν εντός του ανακτόρου. Στη σειρά So(4433+4444/4438) καταγράφονται και τροχοί "wo-zo-me-no", *Forzoménw* μτχ. παθ. ενεστ. ονομ. ουδ. δυϊκός του *Fóρzw*, πρόγονος του *ρδω* της 1^{ης} χιλιετίας π.Χ. που σημαίνει "κάνω", "τροχοί που κατασκευάζονται" και η κατασκευή τους τη στιγμή της καταγραφής δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί. Ίσως αυτοί οι τροχοί να ήταν εντός του ανακτόρου, κατασκευαζόμενοι ή επισκευαζόμενοι. Υπάρχει διαφοροποίηση στο σημείο αυτό και μεταξύ των γραφών, δηλαδή ο 130 καταγράφει τροχούς de-do-me-na, ενώ ο 131 wo-zo-me-na. Ο A. Bernabe θεωρεί ότι τα wo-zo-me-na της Κνωσού αντιστοιχούν στον όρο wo-ka της Πύλου, απλώς στη μια περίπτωση έχουμε μετοχή και στην άλλη ουσιαστικό. Ο μικρός αριθμός τροχών που συνδέονται με κάθε wo-ka σχετίζεται ίσως με το ότι ο καθένας εργαζόταν πάνω σε 1 ή 2 ζεύγη και ενώ διαρκούσε η εργασία του οι γραφείς σημείωναν την εργασία του. Όταν ολοκληρωνόταν κάθε ζεύγος, οι τροχοί καταγράφονταν στη συνολική καταγραφή και ο τεχνίτης αναλάμβανε (ή όχι) να κατασκευάσει άλλο ζευγάρι. Οι πινακίδες wo-ka θα ήταν προσωρινές, και θα καταγράφονταν ενώ διαρκούσε η κατασκευή τροχών.³²¹

Στην So οι τροχοί καταγράφονται χωρίς ένδειξη προέλευσης και είναι δύσκολο να εντοπίσουμε που βρίσκονταν τα εργαστήρια κατασκευής τροχών de-do-me-na. Βέβαια υπάρχει στην So (1) 4448+5794 το τοπωνύμιο pa-i-to, Φαιστός, που είναι άλλη μια ένδειξη της περιφερειακής θέσης των εργαστηρίων κατασκευής τροχών, ενώ και οι o-ra (πολύ σημαντικός, τεχνικής

---

³²¹ A. Bernabe: "Estudios sobre el vocabulario micénico", *MINOS* 25-26, 1990-1991, σελ.163-168.

χροιάς όρος που αναφέρεται σε σύστημα παραγωγής και ο οποίος θα αναλυθεί στη συνέχεια) του a-re-ki-si-to και του ko-ki-da, οι οποίες καταγράφονται, πρέπει να ανήκαν στην περιφέρεια του "βασιλείου" της Κνωσού.

Η πλέον χαρακτηριστική πινακίδα για τη λειτουργία του συστήματος ta-ra-si-ja στην τροχοποιία της Κνωσού είναι η So (2) 4442+frr, διότι περιέχει την ίδια τη λέξη ta-ra-si-ja, την αναφορά σε o-pe-ro τροχών και τη λέξη pe-ru-si-nwa που σχετίζεται με τον ετήσιο κύκλο λειτουργίας του συστήματος. Στην So (1) 4430 και στην So (1) 4449+4432 bis+frr συναντάται η λέξη ne-wa, *νέFa*.

Στην So (2) 4443 η λέξη wa-ra-wi-ta, έχει αποδοθεί ως *ΦραFιστά*, "σπασμένοι" είτε ως *ΦλάFιστά*, "κρατημένοι ως λάφυρα" αλλά και οι δυο ερμηνείες συναντούν γλωσσολογικά εμπόδια. Τη λέξη τη συνδέει με το σύστημα ta-ra-si-ja ο M.Lejeune.³²²

Άλλη σχετική σειρά είναι η Sp που περιλαμβάνει δυο πινακίδες, την 4451+4476+8701+ frr και την 4452+fr που περιέχουν τη λέξη wo-ra (πληθ. wo-ra-e) και το ιδεόγραμμα *253. Πιθανότατα αυτή η σειρά σχετίζεται με τη βιοτεχνία αρμάτων γενικότερα.

Φαίνεται ότι πέρα από τον επαγγελματικό όρο a-mo-te-wo (γεν. ενικ.) που δηλώνει τον τροχοποιό, υπάρχει και ο όρος a-mo-te-re. Στην KN X 7706 και στη Xe 6026, a-mo-te-re, πιθανώς δοτική ενικού της λέξεως *ρμοστήρ*, πρέπει να ήταν ο εξειδικευμένος επαγγελματίας, ο οποίος συναρμολογούσε τα μέρη των αρμάτων. Ακόμη, στην PY Fn 50.8 πιστοποιείται ο όρος i-za-a-to-mo-i, δοτ. πληθ. της λέξεως *ζα(η)άρτομος*, "αυτός που κόβει ακριβώς, σε ίσα μέρη". Ήταν ίσως ο ειδικός τεχνίτης που ήξερε πώς να

---

³²² A.Bernabe: "Estudios sobre el vocabulario micenico", *MINOS* 25-26, 1990-1991, σελ. 153/ M.Lejeune: "Les inventaires de roues", *REVUE de PHILOLOGIE* 29, 1955, σελ. 65.

αποσυναρμολογήσει ένα άχρηστο άρμα για να κρατήσει τα χρήσιμα τμήματα. Επίσης καταγράφεται ai-te/ aitēr /α τήρ, στην PY Un 1321.3 και ήταν ίσως ο τεχνίτης που πραγματοποιούσε τη διακόσμηση. Ο όρος συναντάται και στον πληθυντικό στην Κνωσό, α τ ρες, ai-te-re, στην πινακίδα KN B 101.1.³²³

ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΝ ΓΡΑΦΕΙΩΝ ΣΤΗΝ ΚΝΩΣΟ

Σημαντική είναι η οργάνωση των αρμοδιοτήτων και ο καταμερισμός τους μεταξύ των γραφείων-ανακτορικών υπαλλήλων στην Κνωσό.

Όλοι οι κατάλογοι αρμάτων και τροχών της Κνωσού προέρχονται από 3 σημεία: το γραφείο I, το οποίο βρίσκεται εκτός του ανακτόρου, στο "Όπλοστάσιο" (σημείο L κατά τον J.P.Olivier). Εκεί βρέθηκαν οι σειρές Sd, Sf, So. Από τους 10 γραφείς του "Όπλοστασίου" οι 4 (128, 129, 130, 131) απασχολούνταν αποκλειστικά με την καταγραφή αρμάτων και τροχού. Το γραφείο II, που βρίσκεται στο βόρειο τμήμα του ανακτόρου (σημείο I 3 κατά τον J.P.Olivier) στο δωμάτιο που ονομάζεται "Περιοχή του Ανάγλυφου του Ταύρου / Area of the Bull Relief". Εκεί βρέθηκε η σειρά Se που γράφτηκε από τον 127, ο οποίος δεν έγραψε άλλες πινακίδες και οι σειρές Sg και *Sp που έχουν γραφεί από αταύτιστους γραφείς, για αυτό δεν γνωρίζουμε πόσοι γραφείς ασχολήθηκαν με άρματα και τροχούς στο γραφείο II.

Το γραφείο III, που βρίσκεται στο δυτικό τμήμα του ανακτόρου (σημείο C κατά τον J.P.Olivier) στο "Δωμάτιο των Πινακίδων Αρμάτων ", όπου έγραψαν πινακίδες οι γραφείς που χαρακτηρίστηκαν από τον J.P.Olivier ως γραφέας "124".

Ο πλουραλισμός αρμοδιοτήτων των γραφείων είναι χαρακτηριστικός της γραφειοκρατικής οργάνωσης της Κνωσού, όμως οι γραφείς που κατέγραφαν

---

³²³ A.Bernabe : "Estudios sobre el vocabulario micénico", *MINOS* 25-26, 1990-1991, σελ. 149-150.

άρματα και τροχούς ασχολούνταν μόνο με αυτό το θέμα. Αυτό προφανώς δείχνει τη βαρύτητα που επιδεικνύει το ανάκτορο στη σημασία καταγραφής αυτού του αντικειμένου.

Στο εσωτερικό του Γραφείου I η διαίρεση είναι η εξής: ο γραφέας 128 ασχολείται με τα άρματα CURR (Sd), ο 129 με τα άρματα CAPS (Sf), ενώ οι 130 και 131 με τροχούς ROTA (So). Δεν είμαστε σίγουροι αν υπήρχε κάποιος γραφέας επικεφαλής των υπολοίπων. Ίσως ήταν ο 131, που διορθώνει τον 128 στην Sd 4422 αλλά είναι και αυτός που έχει γράψει τις συγκεκριλαιοτικές πινακίδες της So.³²⁴

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΡΟΧΟΥΣ

Ενδιαφέρον και μάλιστα αυξημένο για την καταγραφή τροχών διαπιστώνεται σε 3 μυκηναϊκά διοικητικά κέντρα, αυτά της Κνωσού και της Πύλου κυρίως αλλά και της Τίρυνθας, δεδομένου του μικρού αριθμού πινακίδων που διασώθηκαν από το συγκεκριμένο ανάκτορο.

Από την Κνωσό καταγράφονται οι μεγαλύτερες ποσότητες τροχών, γεγονός που συνάδει και με το μεγάλο αριθμό αρμάτων που εντοπίζονται επιγραφικά για το ανάκτορο αυτό. Στην Πύλο πάντως διαπιστώνεται μια εξίσου σημαντική βιοτεχνία και μάλιστα με μια παραγωγή πιο εκλεπτυσμένων προϊόντων αφού οι καταγραφές τροχών και τα διακοσμητικά επίθετα που τις συνοδεύουν δίνουν την εντύπωση μιας παραγωγής πολυτελών τροχών, που πρέπει να αφορούσε σε άρματα πολυτελείας προορισμένα για την ανακτορική επίλεκτη ομάδα. Είναι σημαντική σε επίπεδο ορολογίας, η κοινότητα, σε μεγάλο ποσοστό, όρων που χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν την παραγωγή

---

³²⁴ M.Lejeune: "Chars et roues a Cnossos: structure d'un inventaire", *MINOS* 9, 1968, σελ.13-15 και 25-26.

αυτή και τα προϊόντα της και στα δύο ανάκτορα, αν και είναι εξίσου σημαντικό ότι υπάρχει και διαφοροποίηση ως προς τις λέξεις και τους όρους που χρησιμοποιούνται στα δύο διοικητικά κέντρα. Ακόμη εντοπίζονται διαφορές και ως προς το τι ενδιαφέρει τα δύο ανάκτορα από την παραγωγή της βιοτεχνίας αυτής. Έτσι πχ η πλειονότητα των τροχών στην Κνωσό είναι o-da-twe-ta, ενώ στην Πύλο te-mi-dwe-ta. Επίσης οι γραφείς στην Κνωσό μας πληροφορούν για το υλικό κατασκευής των τροχών, ενώ η διοίκηση της Πύλου δείχνει να μην ενδιαφέρεται να το καταγράψει.

Χαρακτηριστικό της διοίκησης που ασκούσαν τα δύο ανάκτορα είναι ότι τις πινακίδες που καταγράφουν τροχούς στην Πύλο, τις έχει γράψει ένας γραφέας, ο 26, ενώ στην Κνωσό υπάρχει μεγαλύτερος καταμερισμός αρμοδιοτήτων μεταξύ περισσότερων γραφέων, αν και είναι ενδεικτικό της σημασίας που επεδείκνυε για τη βιοτεχνία αρμάτων και τροχών το ότι οι γραφείς των πινακίδων αυτών ασχολούνταν μόνο με τις καταγραφές αυτές.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΙΠΠΟΕΙΔΩΝ ΣΕ ΚΝΩΣΟ ΚΑΙ ΠΥΛΟ

Σε σχέση με τη διατήρηση αρμάτων, θα παρουσιάσουμε σύντομα τις καταγραφές ίππων στα αρχεία των ανακτόρων (εκτός από τις καταγραφές στην Sc που ήδη αναφέρθηκαν). Η λέξη i-ρο, ππος, πιστοποιείται σε 4 πινακίδες: KN Ca 895, PY Fa 16, Ea 59.5 και ως διακοσμητικό θέμα στην Ta 722.1. Μόνο στην Ca 895 υπάρχει η λέξη και το ιδεόγραμμα (κεφάλι ίππου) EQU *105. Ο-πο είναι η λέξη για το γαϊδούρι, ενώ στην Ca 895, που φαίνεται ότι είναι μια προσεκτική καταγραφή ιπποειδών, συναντάται και η λέξη ro-ro, πλος. Στην Ca 895 τα ιπποειδή που καταγράφονται φαίνεται ότι ανήκαν στην ιδιοκτησία του ανακτόρου.

LINEAR B IDEOGRAM B105 EQUUS/ΙΠΠΟΣ	
LINEAR B IDEOGRAM B105F MARE/ΦΟΡΑΔΑ	
LINEAR B IDEOGRAM B105M STALLION/ΑΡΣΕΝΙΚΟ	

Η παρουσία κτηνοτρόφων ίππων στην Πύλο πιστοποιείται από το ουσιαστικό *πποφορβο*ς (σε δοτική πτώση) στην PY Fn 79 και ίσως το *ζευγε*σι (σε δοτική πτώση), "κτηνοτρόφοι ζεύγους ίππων" στην Fn 50. Είναι σημαντικό ότι στις Fn 50 και Fn 79 οι κτηνοτρόφοι καταγράφονταν μαζί με επαγγελματικές κατηγορίες που σχετίζονταν με την κατασκευή όπλων.³²⁵

Στην Ανατολή την ίδια περίοδο το κείμενο kikkuti από το Bogazköy δείχνει επίσης ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη φροντίδα ίππων.³²⁶

ΙΔΕΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΟΠΛΙΣΜΟΥ

Οπλισμός γενικότερα καταγράφεται στις σειρές KN R, Ra, Sk, στην Sh της Πύλου και στην Si της Τίρυνθος, καθώς και στην πινακίδα Sq 1 των Χανίων.

LINEAR B IDEOGRAM B162 TUNICA/ΘΩΡΑΚΑΣ	
---------------------------------------	---

³²⁵ M.Guidi: "Miceneo I-qo = Greco ίππος", *MINOS* 23, 1988, σελ.163.

³²⁶ J.H.Crouwel: *Chariots and other means of transport in Bronze Age Greece*, Amsterdam, 1981, σελ.39.

<p>LINEAR B IDEOGRAM B163 ARMOUR/ΘΩΡΑΚΑΣ-ΠΑΝΟΠΛΙΑ</p>	
<p>LINEAR B IDEOGRAM B191 HELMET/ΚΡΑΝΟΣ</p>	
<p>LINEAR B IDEOGRAM B230 HASTA/SPEAR/ΔΟΡΥ</p>	
<p>LINEAR B IDEOGRAM B231 ARROW/SAGITTA/ΒΕΛΟΣ</p>	
<p>LINEAR B IDEOGRAM B232/ΠΕΛΕΚΥΣ?</p>	
<p>LINEAR B IDEOGRAM B233 SWORD/PUGIO/ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ</p>	
<p>LINEAR B IDEOGRAM B236/ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ</p>	
<p>LINEAR B IDEOGRAM JAC/ΑΚΟΝΤΙΟ</p>	

Η σειρά R αποτελείται από 3 πινακίδες (1562+1563/1815+fr/4482). Η R 1815+Fr καταγράφει e-]ke-a ka-ka-re-a, πιθανώς γχεα, πληθ. της λέξεως γχος, βαρύ δόρυ, τα οποία ήταν ορειχάλκινα (ka-ka-re-a, χαλκάρεα). Στην R 4482 καταγράφεται πολύ μεγάλος αριθμός (8.640) βελών, χωρίς να διασώζεται το όνομα. Συνεπώς στη σειρά R καταγράφονται επιθετικά όπλα.

Η σειρά Ra αποτελείται από 26 πινακίδες και θραύσματα πινακίδων. Χωρίζεται σε δύο ομάδες, Ra(1) και Ra(2) και έχουν γραφεί, η πρώτη από τον γραφέα 126 και καταγράφει ra-ka-na, φάσγανα, πιθανώς "εγχειρίδια" και η δεύτερη από τον 127 και καταγράφει παραδόσεις ra-ka-na αλλά και zo-wa. Ίσως πρόκειται για μια απογραφή που φυλασσόταν στην Οπλαποθήκη της «Βασιλικής Φρουράς», αφού οι πινακίδες βρέθηκαν σε διάδρομο στα ανατολικά της κεντρικής αυλής, όχι μακριά από τα βασιλικά διαμερίσματα (Διάδρομος των Πινακίδων Εγχειριδίων / χώρος J 3 κατά τον J.P.Olivier).³²⁷

Μπορεί τα όπλα αυτά να προορίζονταν για εξοπλισμό των μελών της "Αυλής" σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης, ενώ ο J.Melena θεωρεί ότι πρόκειται για πολυτελή εγχειρίδια τα οποία ήταν προς εξαγωγή.³²⁸ Η Ra 1540, που είναι συγκεκριαλωτική διότι περιέχει τη λέξη to-sa, καταγράφει από 50 έως 59 ra-ka-na. Με την κατασκευή τους συνδέονται δυο είδη τεχνιτών, οι ri-ri-je-te-re και οι ka-si-ko-no. Ο ri-ri-je-te, *πριετήρ*, ίσως "πριονιστής", πιθανώς ήταν ο τεχνίτης ελεφαντοστού των μικρότερων λαβών, οι οποίες κατασκευάζονταν από το υλικό αυτό και τοποθετούνταν στη μεταλλική λαβή του εγχειριδίου. Η λέξη απαντά και στον πληθυντικό, ri-ri-je-te-re, στην PY An 207.5. Οι ka-si-ko-no συνδέονταν ίσως με το φινίρισμα του μετάλλου ή με την ένθεση υλικών

---

³²⁷ J.P.Olivier : *Les Scribes de Cnossos*, Roma, 1967, σελ.24

³²⁸ J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, 1997, σελ.346-347 / M.Ruiperez-J.Melena: *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*, 1996, σελ.206-207.

στη λάμα του όπλου.³²⁹ Ka-si-ko-no συναντώνται, σύμφωνα με τον L.Palmer, και στην Πύλο στην An 128, όπου πριν υπάρχει η λέξη ke-re-te, ίσως Κρ τες.³³⁰ Με βάση τη διαπίστωση αυτή έχουμε άλλο ένα στοιχείο για την επίδραση της κρητικής μεταλλουργίας στην Πύλο. Συγκεκριμένα, ίσως πιστοποιείται στην περίπτωση αυτή η εκούσια ή ακούσια μεταφορά κρητών τεχνιτών που χρησιμοποιήθηκαν στην κατασκευή σπαθιών. Η φράση ra-ka-na a-ra-gu-wo-a de-so-mo (φάσγανα ρ ρφόθα δεσμο ς) αποδίδεται ως εγχειρίδια εφοδιασμένα/συναρμολογημένα με τις λαβές τους.³³¹ Ο J.Hooker αποδίδει το de-so-mo, δεσμο ς, "με δεσμούς" και τις ερμηνεύει ως ταινίες από μέταλλο ή δέρμα που προσαρμόζονταν στο όπλο.³³² Ο J.Chadwick αποδίδει δεσμ και τους ερμηνεύει ως τελαμώνες για την ανάρτηση του όπλου.³³³ Στην Πύλο δεν συναντάται η λέξη φάσγανον, καταγράφεται όμως ο όρος qi-si-re-e στην Ta 716. Η χρήση ελεφαντοστού και η έκφραση ke-ra de-de-me-na που συναντάται στην Ra (2) 984+Fr πιστοποιούν τον πολυτελή χαρακτήρα των όπλων αυτών. Τα zo-wa χαρακτηρίζονται e-ri-zo-ta (πίζωστα, από το πιζώννυμι) και ήταν κοντά ξίφη ή εγχειρίδια.³³⁴

Σημαντική είναι η σειρά Sk της Κνωσού η οποία αποτελείται από 7 πινακίδες, που έχουν γραφεί ως επί το πλείστον από τον γραφέα 206 και προέρχονται από τους χώρους I 2 και L (σύμφωνα με την ονομασία των χώρων από τον

---

³²⁹ M.Ruiperez-J.Melena: *Οι Μυκηναϊοί Έλληνες*, 1996, σελ.207 και 256. / A.Bernabe: "Some thoughts on the Knossos Ra series", στο *Colloquium Romanum*, Roma, 2008, σελ.116.

³³⁰ L.R.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.336-337.

³³¹ A.Bernabe: "Some thoughts on the Knossos Ra series", στο *Colloquium Romanum*, Roma, 2008, σελ.115.

³³² J.T.Hooker: *Εισαγωγή στη Γραμμική Β'*, Αθήνα, 1996, σελ.152-153.

³³³ J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, 1997, σελ.346-347.

³³⁴ Είναι εντυπωσιακό πως καταγραφή e-ri-zo-ta εντοπίστηκε και σε πινακίδα από τον Άγιο Βασίλειο Λακωνίας με τη συνοδεία ιδεογράμματος ξίφους με την αιχμή προς τα κάτω και καταγραφές τέτοιων όπλων σε μεγάλους αριθμούς (Εφημερίδα Βήμα Β2 , 24 Μαΐου 2009, σελ. 12-13)

J.P.Olivier).³³⁵ Φαίνεται ότι ίσως πρόκειται για αποθηκευμένο εξοπλισμό στα οπλοστάσια του ανακτόρου.³³⁶ Η σειρά Sk καταγράφει το ιδεόγραμμα για τον θώρακα (πανοπλία) αλλά όχι την λέξη. Καταγράφει: ko-ru, *κόρυς*, περικεφαλαία, o-ri-ko-ru-si-ja, μεταλλικά ενισχυτικά ελάσματα της περικεφαλαίας (ίσως σε δερμάτινο υπόστρωμα), e-ro-mi-jo, *πώμια* και μεγάλο αριθμό o-ra-wo-ta, *πάφορτα*, "παρελκόμενα αντικείμενα που κρέμονται ή προσδένονται τριγύρω". Επίσης υπάρχει η λέξη qe-ro₂, *ψέλιω στο* δυϊκό, *ψέλια*, που σύμφωνα με τον J.Chadwick ήταν "προστατευτικά μεταλλικά καλύμματα για τους βραχίονες". Άλλοι θεωρούν ότι ήταν ένα ζεύγος μεγάλων ελασμάτων που έκλειναν και σχημάτιζαν τον θώρακα.³³⁷

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΟΠΛΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΠΥΛΟ

Ανάλογης ορολογίας και περιεχομένου σειρά είναι στην Πύλο η Sh. Η σειρά αποτελείται από 12 πινακίδες που βρέθηκαν το 1952 στο νοτιοδυτικό τμήμα του δωματίου 7, έχουν συνταχθεί από τον ίδιο γραφέα (S733-Cii) και φέρουν το ιδεόγραμμα *163 ARM.³³⁸ Το ίδιο το ιδεόγραμμα διαφοροποιείται από το αντίστοιχο της Κνωσού στο ότι έχει πλευρικές προεξοχές που αναπαριστούν κοντά μανίκια και πάνω από το λαιμό υπάρχει ένας τύπος κράνους. Στην Sh 736 υπάρχει η λέξη to-ra-ke, θώρακες και συχνά η λέξη ko-ru-to (γεν. ενικ.), *κόρυθος*. Οι περισσότεροι από τους θώρακες που καταγράφονται στην Πύλο έχουν 20 μεγάλα (me-zo-a₂) και 10 μικρά (me-u-jo-a₂) o-ra-wo-ta και οι υπόλοιποι 22 μεγάλα και 12 μικρά. O-ra-wo-ta(4)

³³⁵ J.P.Olivier : *Les Scribes de Cnossos* , Roma, 1967, σελ.113-114.

³³⁶ Adele Franceschetti: "Armi e guerra in testi micenei": *Rendiconti dell' Arch. Lett e Bell Art. di Napoli*, 1978, σελ.75-78.

³³⁷ J. Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, 1997, σελ.327-331.

³³⁸ T.G.Palaima: *The Scribes of Pylos*, Roma, 1988, σελ.214.

υπήρχαν και στο κράνος.³³⁹ Χαρακτηριστική είναι η κοινή ορολογία που χρησιμοποιείται σε Πύλο και Κνωσό για την περιγραφή της πανοπλίας, με την πολύ μικρή διαφοροποίηση ότι στην Πύλο αναγράφεται ο-ra-wo-ta ko-ru-to, ενώ στην Κνωσό ο-ri-ko-ru-si-ja ο-ra-wo-ta. Ο A.M.Snodgrass καταλήγει στο συμπέρασμα, εξαιτίας των διαφοροποιήσεων των ιδιογραμμάτων θωράκων Πύλου και Κνωσού, ότι τον παλαιότερο τύπο της Κνωσού με μεταλλικές πλάκες ακολουθεί ο "εξελιγμένος" της Πύλου, που ήταν ελαφρύτερος, δερμάτινος ή υφασμάτινος.³⁴⁰ Σημαντική πινακίδα της σειράς είναι η Sh 740 όπου καταγράφονται 5 θώρακες ra-ra-jo, παλαιοί, ενώ υπάρχει η ένδειξη ΖΕ. Είναι πιθανόν ότι οι θώρακες κατασκευάζονταν ένας για τον πολεμιστή και ένας για τον ηνίοχο, κάτι που ίσως προκύπτει και από την ΚΝ Sc.³⁴¹ Αν ισχύει αυτό, υπάρχει ομοιότητα ακόμη και στη λεπτομέρεια αυτής της διανομής από την πλευρά των ανακτορικών υπαλλήλων τόσο στην Πύλο, όσο και στην Κνωσό. Η ομοιότητα εντοπίζεται σε επίπεδο στρατιωτικής οργάνωσης αλλά και διοικητικών αντιλήψεων.

Πολύ σημαντική πινακίδα είναι η Sh 736, που περιέχει τη λέξη to-ra-ke και μας πληροφορεί για τον τρόπο παραγωγής του οπλισμού αυτού, αφού καταγράφει τη λέξη ο-ra, έναν όρο ξεχωριστής σημασίας για τη μυκηναϊκή οικονομία και ο οποίος θα παρουσιασθεί εκτενώς στη συνέχεια. Με θώρακες φαίνεται ότι σχετίζεται και το δελτάριο Wa 732 που καταγράφει [to-]ra-ke και το οποίο βρέθηκε στο ίδιο σημείο με τη σειρά Sh. Η F.Vandenabeele και ο J.P.Olivier θεωρούν ότι η Sh είναι πιο ενδιαφέρουσα από την αντίστοιχη Sk της Κνωσού, διότι είναι ολοκληρωμένη, καθώς φαίνεται ότι δεν έχει χαθεί

---

³³⁹ M.Ventris-J.Chadwick: *Documents in Mycenaean Greek*², 1973, σελ.375-376.

³⁴⁰ M.Snodgrass: "The Linear B arms and armor tablets", *KADMOS* 4, 1965, σελ.110.

³⁴¹ J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, 1997, σελ.331.

καμία πινακίδα της σειράς και συνεπώς πιο χρήσιμη, ενώ και ο διοικητικός της σκοπός είναι περισσότερο εμφανής.³⁴²

Η A.Sacconi θεωρεί ότι τα δυο ιδεογράμματα της Κνωσού, το *162+RI και το *162+KI που συναντώνται μόνο σε πλαίσια υφασμάτων πρέπει να δηλώνουν θώρακες λινού.³⁴³ Χαρακτηριστική στο πλαίσιο αυτό είναι η KN L 693, που αναφέρει ri-no re-ro-to, λινόν λεπτόν, προορισμένο για χιτώνα (ki-to) και στη συνέχεια υπάρχει η ένδειξη "1 κιλό AES / ΜΠΡΟΥΝΤΖΟΣ", καταγράφει δηλαδή λινό χιτώνα με επένδυση από μπρούντζο. Αναφέρονται ακόμη e-ri-ki-to-ni-ja, πιχιτώνια, από ορείχαλκο, προφανώς επενδύτες που θα τους φορούσαν πάνω από τους χιτώνες για να προστατεύουν τους ώμους και τους βραχίονες.³⁴⁴

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΟΠΛΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΤΙΡΥΝΘΑ

Όλα τα θραύσματα από την Τίρυνθα προέρχονται από το ανάκτορο και από τον οικισμό γύρω από αυτό. Η TI Si 5 προέρχεται από την περιοχή δυτικά της ακροπόλεως. Περιέχει τη λέξη to-ra-ka στους στίχους 1 και 2, ενώ πριν υπήρχε ίσως ένα ανθρωπωνύμιο σε πτώση που θα εξαρτάτο από το σκοπό της διοικητικής αυτής καταγραφής (απλή καταγραφή, διανομή ή παράδοση θωράκων).³⁴⁵ Το ιδεόγραμμα είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον, ενώ ως προς το κράνος θυμίζει το *163 ARM της Πύλου αλλά είναι πιο προσεκτικά σχεδιασμένο και πιστοποιεί και την ύπαρξη παραγναθίδων. Ως προς το

---

³⁴² F.Vandenabeele-J.P.Olivier: *Les idéogrammes archéologiques du linéaire B, Etudes Crétoises 24*, Paris, 1979, σελ.22.

³⁴³ A.Sacconi: "A proposito dell' epiteto omerico ΛΙΝΟΘΩΡΗΞ", *ΖΙΒΑ ΑΝΤΙΚΑ 21*, 1971, σελ.50-51.

³⁴⁴ J. Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, 1997, σελ.327.

³⁴⁵ U.Naumann- L.Godart- I.P.Olivier: "Un cinquième fragment de tablette en linéaire B de Tirynthe", *BCH 101*, 1977, σελ.229-232.

θώρακα παρουσιάζει μεγαλύτερες ομοιότητες με το κνωσιακό ιδεόγραμμα *162 TUN.³⁴⁶

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΟΠΛΩΝ ΑΠΟ ΤΟ ΑΝΑΚΤΟΡΟ ΤΗΣ ΘΗΒΑΣ

Από την Θήβα, αυτή που καταγράφει παραγωγή στο πλαίσιο της οπλοποιίας είναι η σειρά Ug, όπου εμφανίζεται ο όρος ο-ρα-wo-ta, "επιρράμματα", υπό τη μορφή της ακροφωνικής βραχυγραφίας O. Πρόκειται για όρο που συναντάμε και στην Πύλο και στην Κνωσό και που δηλώνει ελάσματα μετάλλου τα οποία ράβονταν ως επένδυση σε λινό ή δέρμα.³⁴⁷

Υπάρχουν και ειδικές επαγγελματικές ομάδες που ασχολούνταν με την κατασκευή όπλων π.χ. τοξουργοί (to-ko-so-wo-ko), επίσης ίσως οι e-to-wo-ko, * ντοσφοργοί, "αυτοί που κατασκεύαζαν ντεα" δηλαδή αμυντικά όπλα ή ίσως "αυτοί που εργάζονταν εντός του ανακτόρου ή του ιερού", οι ο-ρι-te-u-ke-e-we, πιθανώς "αυτοί που κατασκεύαζαν τεύχεα", όπλα κ.τ.λ..³⁴⁸

ΟΝΟΜΑΣΙΕΣ ΟΠΛΩΝ ΣΤΑ ΑΡΧΕΙΑ ΓΡΑΜΜΙΚΗΣ Β

Γενικά στις πινακίδες γραμμικής Β', η F.Ferluga αναγνωρίζει 17 ονόματα όπλων: κων, wa-o, ιδεόγραμμα *232, *Φάορ, βέλεμνον, γχείη, γχος, ός (βέλος/αιχμή), *παλταίον* (πληθ.ra-ta-ja, στην Jn 829 και στην Κνωσό σε σφραγίσματα. Πρέπει να ήταν δόρατα ή ελαφριά ακόντια ή ίσως βέλη), *πέλεκυς, ξίφος, τόξον* (ίσως το *256), *φάσγανον, α χμή, ναρα, θώραξ, κόρυς, πλα, τεύχεα.*³⁴⁹

Αυτό που εντυπωσιάζει είναι η απουσία σίγουρης ταύτισης κάποιου ιδεογράμματος ή λέξης με την ασπίδα. Η F.Ferluga υποστηρίζει ότι ίσως την

³⁴⁶ F.Vandenabeele: "L'idéogramme de l'armure en linéaire B", *BCH 102*, 1978, σελ.25-38.

³⁴⁷ M.Ruiperez-J.Melena: *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*, 1996, σελ.205.

³⁴⁸ F.Petronio: "I nomi delle armi in miceneo", *ŽIVA ANTIKA 25*, 1975, Scorje, σελ.133.

³⁴⁹ F.Ferluga: "La terminologia delle armi nell'onomastica micenea", *ŽIVA ANTIKA 25*, 1975, Scorje, σελ.385-386.

ασπίδα δηλώνουν οι λέξεις di-pte-ra (που σημαίνει δέρμα και ίσως προστασία από δέρμα), *κόφιλον, "κοίλο αντικείμενο" (άρα ίσως ασπίδα;), που υπάρχει στο επαγγελματικό ko-wi-ro-wo-ko, *κοφιλοφοργοί, ενώ ίσως και το "σώμα" πολεμιστών ku-re-we, *σκυλήφες να σημαίνει "ομάδες με δερμάτινες ασπίδες". Ο Melena θεωρεί ότι κάποια μορφή του *146 αντικατοπτρίζει το ιδεόγραμμα της πυργόσχημης ασπίδας (ή ίσως και το *62, pte).³⁵⁰ Η L.A. Stella θεωρεί ότι με το ιδεόγραμμα PELLIS+ RA δηλώνονται τα δέρματα που χρησιμοποιούνταν στην κατασκευή ασπίδων (λαισεία, στην ομηρική παράδοση).³⁵¹ Ο J.P.Olivier πιστεύει ότι ίσως το *249, που κατά τη γνώμη κάποιων συνδέεται με το *242, είναι η απεικόνιση του τόξου ή ίσως μιας μορφής ασπίδος.³⁵²

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΟΡΟΥ Ο-ΡΑ

Στη συνέχεια θα εξεταστεί ένας πολύ σημαντικός όρος για την οικονομία της μυκηναϊκής περιόδου, ο όρος ο-ρα, ο οποίος σχετίζεται με μεγάλο μέρος της παραγωγικής διαδικασίας στις σειρές S- (θώρακες, άρματα, τροχούς), καθώς και με υφάσματα αλλά και με κοπάδια προβάτων στην Φαιστό.

	ΚΝΩΣΟΣ	ΠΥΛΟΣ	ΘΗΒΑ	ΜΥΚΗΝΕΣ
ΠΙΝΑΚΙΔΕΣ	Am 821, Sd 4403, 4422, Sf 4418, 4420, So 4430, 4433, Ce 50, Dm 1184, E 971, L695	Sh 736		
ΣΦΡΑΓΙΣΜΑΤΑ	Ws 1703, 1704, 1705, 8152, 8153,	Wr 1330 - 1333	Wu 46, 56, 58, 64, 76, 88	

³⁵⁰ Ferluga Petronio: "I nomi delle armi in miceneo", *ŽIVA ANTIKA* 25, 1975, Scopje, σελ.117-120 / M.Ruiperez-J.Melena: *Oi Mykēnaioi Έλληνες*, 1996, σελ.204-205.

³⁵¹ L.A.Stella: *La civiltà micenea*, Roma, 1965, σελ.79-80.

³⁵² J.P.Olivier: "L'idéogramme *249 du linéaire B", *KADMOS* 4, 1965, σελ.61-63.

8495, 8498
(ίσως να
σχετίζονται
και τα 1707,
8493, 8499)

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 : ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ Ο-ΡΑ ΣΤΑ ΑΝΑΚΤΟΡΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ

Έχουν αποδοθεί διάφορες ερμηνείες για τον όρο. Αρχίζοντας από πιο παλαιές εποχές, ο A.Furumark πίστευε ότι δήλωνε μια ομάδα εργασίας υπό την εποπτεία κάποιου υπεύθυνου.³⁵³ Ο L.R.Palmer θεωρούσε ότι ο-ρα είναι τεχνικά εργαστήρια και το όνομα που καταγράφεται πριν ήταν το όνομα του ιδιοκτήτη. Μάλιστα ερμήνευσε το wo-ke ως τοπική πτώση ενικού της λέξεως οίκος, δίνοντας θρησκευτική χροιά στον όρο και διατύπωσε την άποψη ότι ο οίκος ήταν το τμήμα του ιερού, στο οποίο ήταν εγκατεστημένη η βιοτεχνική ο-ρα. Επιπλέον, διαπιστώνει την ίδια σύνδεση ιερών με βιοτεχνικές δραστηριότητες και στην Θήβα και στις Μυκήνες.³⁵⁴ Ο A.Franceschetti ερμηνεύει τον όρο ως εργαστήριο και τον θεωρεί ως κινητήριο μοχλό της μυκηναϊκής οικονομίας, καθώς οι ο-ρα παράγουν διάφορα προϊόντα.³⁵⁵ Ο M.Lejeune επίσης, προτιμά την ερμηνεία εργαστήριο και το συνδέει με το λατ. *opus*, ρίζα που σημαίνει "παραγωγική δραστηριότητα". Το ετυμολογεί από τη ρίζα *sep-, από την οποία προέρχονται το *πω* και το *πλον*, το αποδίδει ως * *πά* με την έννοια «ασχολούμαι με / φροντίζω» και το ερμηνεύει ως «κατασκευή/εργασία» ή και «εργοστάσιο». Σημειώνει επίσης ότι στις πινακίδες S- αναφέρονται με τα ονόματα του ιδιοκτήτη τους 2 εργαστήρια: του a-re-ki-si-to, ίσως *λεξίτου*, στην So 4433 και στην Sf 4418 (a-re-ki-si-to o-

³⁵³ A.Furumark: "Ägäische Texte in griechischer Sprache", *ERANOS* 52, 1954, σελ.58.

³⁵⁴ L.R.Palmer: "War and Society in Mycenaean Kingdom", *Colloques Nationaux du C.N.R. S. N 936. Armées et fiscalité dans le monde antique*, σελ.55-57.

³⁵⁵ A.Franceschetti : "Armi e Guerra in testi micenei", *Rendiconti dell' Acc. di Arch. Lett. e Bell Art di Napoli*, 1978, σελ.74.

ρα) και του Κοκκίδα (Ko-ki-da o-ra στην πινακίδα So 4430). Μάλιστα ο λέξιτος συνδεόταν με την παραγωγή και πλαισίων αρμάτων αλλά και τροχών.³⁵⁶

Την άποψη ότι πρόκειται για εργαστήριο δέχεται και ο Y.Duhoux.³⁵⁷ Βέβαια, αν η λέξη o-ra σημαίνει εργαστήριο, πρέπει να διερευνηθεί το αν πρόκειται για ανεξάρτητα ή ιδιωτικά εργαστήρια που εντάσσονταν στο σύστημα παραγωγής ta-ra-si-ja ή για εργαστήρια ανακτορικά. Αν πρόκειται για εργαστήρια, τότε πιθανώς αυτή που αναφέρει προσωπικό όνομα ανήκει σε έναν ιδιώτη ή έχει ως επικεφαλής κάποιον, ενώ οι o-ra που δεν αναφέρουν όνομα, ίσως ανήκαν ή ελέγχονταν άμεσα από το ανακτορικό περιβάλλον, π.χ. το «Οπλοστάσιο» στην Κνωσό όπου βρέθηκαν σφραγίσματα με το ιδεόγραμμα SAG / ΒΕΛΟΣ, θα μπορούσε να είναι η o-ra του άνακτος. Η KN Am 821, που είναι μια καταγραφή προσωπικού, αναφέρει e-qe-ta e-ne-ka e-mi-to μαζί με ποιμένες e-ne-ka o-ra. Μεταξύ άλλων καταγράφει έναν i-je-re-u ro-me και ίσως αυτή η o-ra να ανήκε ή να σχετιζόταν με μια θεότητα. Η Ch.Sourvinou έχει αποδώσει το e-mi-to ως γεν. πληθ. *μμίσθων* και, αν ισχύει αυτό, από την Am 821 προκύπτει μια αντίθεση ανάμεσα στην έμμισθη εργασία και την o-ra και ίσως αυτό υποδεικνύει ότι όσοι συμμετείχαν σε ό,τι σημαίνει ο όρος o-ra δεν ήταν ούτε δούλοι ούτε έμμισθοι αλλά μάλλον σε μια ειδική σχέση εργασίας.³⁵⁸ Κατά τον J.Melena, η o-ra (* *πά* κατά την άποψή του, αφού το συνδέει με το ινδοευρωπαϊκό *op-) δήλωνε την παρουσία τέτοιων αγαθών στο ανάκτορο ως ειδική παράδοση από κάποιους. Στις σειρές S- συνεπώς, η λέξη o-ra δήλωνε την παρουσία αρμάτων στις ανακτορικές αποθήκες, τα οποία αποθηκεύονταν

³⁵⁶ M.Lejeune: "Les inventaires de roues", *REVUE de PHILOLOGIÉ* 29, 1955, σελ.168-169.

³⁵⁷ Y.Duhoux: *Aspects du vocabulaire économique*, Amsterdam, 1976, σελ.97.

³⁵⁸ J. Melena: "Further thoughts on Mycenaean o-ra", *RES MYCENAEAE*, 1983, σελ.283-285.

ως ο-ρα από κάποια άτομα όπως ο a-re-ki-si-to και ο ko-ki-da (ο οποίος αναφέρεται και στην As 4493 που φέρει την επικεφαλίδα e-qe-ta, παρέχοντας έτσι άλλη μια ένδειξη για το σύνδεσμο ανάμεσα στους e-qe-ta και τα άτομα που καταγράφονται μαζί με την ο-ρα). Τα άτομα αυτά πιθανώς είχαν προσωπικό που εξαρτάτο από αυτούς, πέρα από αυτούς όμως δεν γνωρίζουμε τίποτα για τους εργάτες της αμαξοποιίας (άλλα ονόματα αμαξοποιών ίσως ήταν ο ο-re-te-u στην So 4447, ο ka-na-ro στην V (4) 5536 κ.τ.λ.).³⁵⁹

Ο J. Melena θεωρεί ότι η φράση στην So 4443, ra-ro-]a-re-ki-si-to wo-zo-me-no αντιτίθεται στη φράση a-ke-ri-si-to ο-ρα, καθώς και οι φράσεις ο-re-ro και wo-zo-me-no, "υπό κατασκευή", δηλώνουν αγαθά που απουσιάζουν από τις ανακτορικές αποθήκες, ενώ de-do-me-na, "παραδεδομένα" και ο-ρα δηλώνουν αγαθά που είναι παρόντα στις αποθήκες. Επίσης, με βάση τα ανωτέρω μπορεί να γίνει κατανοητή και η διάκριση αρμοδιοτήτων των γραφείων. Διαπιστώνουμε δηλαδή ότι ο 131 χρησιμοποιεί τις λέξεις ο-re-ro και wo-zo-me-no/na, ενώ ο 130 καταγράφει ανθρωπωνύμιο + ο-ρα και de-do-me-na. Συνεπώς ο 131 καταγράφει αγαθά που λείπουν από τις ανακτορικές αποθήκες είτε ως χρέος είτε γιατί ακόμη κατασκευάζονται και ο 130 καταγράφει προϊόντα που είναι παρόντα είτε γιατί έχουν παραδοθεί στις ανακτορικές αποθήκες είτε γιατί συνδέονται με ο-ρα.³⁶⁰

Τα κείμενα από την Κνωσό που σχετίζονται με ο-ρα συμπληρώνονται με τα σφραγίσματα Ws (1704, 1705, 8495, 8498, 1703, 8152, 8153) από τα οποία τα Ws 1704, 1705, 8495 συνδέονται με ra-ta-ja. Ακόμη, στα Ws 8493, 1707 και πιθανώς στο 8499 υπάρχει ο όρος παράδοσης do-ke.

---

³⁵⁹ J. Melena: "Further thoughts on Mycenaean o-ra", *RES MYCENAEAE*, 1983, σελ.273-274.

³⁶⁰ J. Melena: "Further thoughts on Mycenaean o-ra", *RES MYCENAEAE*, 1983, σελ.272-273.

Είναι σημαντικό ότι υπάρχει ταύτιση ανάμεσα στις δραστηριότητες των κέντρων που σχετίζονται με ο-ρα στην Κνωσό και στην Πύλο.

Κατά τον J.Melena, ο-ρα είναι ένας γραφειοκρατικός όρος που δηλώνει την παρουσία αγαθών και κατασκευών στο ανάκτορο, παράλληλος όρος προς τον όρο a-ru-do-si και αντίθετοι και οι δυο στον όρο ο-re-ro. Τα ονόματα που καταγράφονται μαζί με τον όρο ο-ρα είναι αυτών που είναι υπεύθυνοι για τις παραδόσεις στο ανάκτορο. Η κύρια σημασία του όρου πρέπει να ήταν "εργασία" που δινόταν για να εκτελεστεί (ή που πρέπει να πραγματοποιηθεί). Ως προς το σύστημα που υποδεικνύεται με τον όρο ο-ρα, εντοπίζει ομοιότητες με το Ασσυριακό κράτος όπου υπήρχαν υποχρεωτικές στρατιωτικές και αστικές υπηρεσίες, αγγαρείες, που προφανώς εκπληρώνονταν με πληρωμή σε είδος. Αναφέρει πως χαρακτηριστικά ομοιάζει ο όρος iškāru, που σημαίνει κυρίως απόδοση από το ανάκτορο πρώτων υλών με την υποχρέωση να τις μετατρέψουν σε ολοκληρωμένα προϊόντα και να τα παραδώσουν στο ανάκτορο. Πιστεύει ότι γενικότερα ως προς την εκπλήρωση υποχρεώσεων προς την κεντρική διοίκηση ανάλογο σύστημα υπήρχε στο μυκηναϊκό κόσμο, το οποίο περιελάμβανε δυο διαφορετικούς θεσμούς: 1) την a-ru-do-si, ίσως ένα είδος κεφαλικού φόρου και 2) την ο-ρα, που καλύπτει την απόδοση πρώτων υλών προς τους τεχνίτες και την επιστροφή-παραδόσή της με τη μορφή ολοκληρωμένων προϊόντων στο ανάκτορο. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο-ρα συναντάται και σε σχέση με κοπάδια και την ιδιαίτερος σημαντική παραγωγή μαλλιού.³⁶¹

---

³⁶¹ J. Melena: "Further thoughts on Mycenaean o-ra", *RES MYCENAEAE*, 1983, σελ.283-285.

Ο J.Chadwick και ο C.J.Ruijgh προτείνουν για την ο-ρα τη σημασία "εργασία"³⁶² και ο J.Melena επίσης, αφού θεωρεί πιθανή τη σύνδεση με το ρήμα *πω*, αποδέχεται ως πιθανότερη αυτήν την ερμηνεία. Ακόμη, ο M.Negri, βασιζόμενος σε προγενέστερη εργασία του M.A.Levi, αντιστοίχισε τη λέξη ο-ρα με το ονα, οα και τη δωρική λέξη *βά* και υποστήριξε ότι η λέξη έχει διπλή σημασία, δηλαδή αυτή της κοινότητας (αγροτικός πληθυσμός και εδαφική έκταση) και της "εισφοράς" που πληρώνεται από αυτήν την κοινότητα.³⁶³ Όμως η ταύτιση αυτή παρουσιάζει γλωσσολογικές δυσκολίες. Ο J.T.Killen (1999, 329κ.ε) συνδέει τον όρο με μια εργασία που εκτελείται σε ένα ήδη κατασκευασμένο προϊόν για να το επισκευάσει ή να το αποκαταστήσει. Στην ερμηνεία του αυτή κυρίαρχο ρόλο παίζουν οι πινακίδες PY Sh 736, 740, καθώς πιστεύει πως τα 5 ζεύγη θωράκων που χαρακτηρίζονται ως ra-ra-jo, παλαιοί στην Sh 740, εισήλθαν στο ανάκτορο, ενώ τα 5 ζεύγη που στην Sh 736 χαρακτηρίζονται ως ne-wa, *νέFa*, εξήλθαν του ανακτόρου. Σύμφωνα λοιπόν με την άποψή του διαπιστώνεται μια εργασία αποκατάστασης και επιδιόρθωσης που σχετίζεται με τον όρο ο-ρα³⁶⁴. Όμως τίποτα δεν μας αποδεικνύει πως τα 5 αυτά ζεύγη ήταν τα ίδια και στις δύο πινακίδες και φαίνεται πως ο όρος δεν δήλωνε αυτό που θεωρούσε ο Killen αλλά γενικά μια υποχρέωση εργασίας που μπορούσε να έχει διάφορες μορφές. Είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον ότι ο όρος συναντάται σε διάφορα πλαίσια, οπλοκατασκευών, υφαντουργίας, εκτροφής προβάτων (πχ στην Dm 1184 της Κνωσού ο όρος καταγράφεται μαζί με ένα ανθρωπωνύμιο και 15 OVIS^m, τα οποία χαρακτηρίζονται ως e-ka-ra-e-we, ίσως * *γγρα Fes*, «σε πάχυνση»),

³⁶² M.Ventris- J.Chadwick: *Documents in Myc. Greek*², 1973, σελ.516 / C.J. Ruijgh: "Review του Docs², στο *MNEMOSYNE* 27:1, σελ.189.

³⁶³ M.Negri: "Ωβας Ωβάξαντα", *ACME* 31, 1978, σελ. 253-257.

³⁶⁴ J.T.Killen : "Mycenaean o-ra", στο Jalkotzy-Deger S.-Hiller S.-Panagl O.ed. : *FLOREANT STUDIA MYCENAEA*, 1999, σελ.329κ.ε.

ίσως και σε πλαίσιο εκπλήρωσης μιας αγροτικής φύσεως υποχρέωσης (στην ΚΝ Ε 971). Εντοπίζεται και σε πινακίδες αλλά και σε μεγάλο αριθμό σφραγίδων και αυτό ώθησε και τον G.Mariotta να αποδώσει φορολογική χροιά στον όρο. Στήριξε την άποψή του στο ότι ο όρος χρησιμοποιείται σε σφραγίδες της Πύλου και της Θήβας σε θέση ανάλογη με τους φορολογικούς όρους a-ru-do-si / a-ru-do-ke. Θεωρεί πως η διαφορά στη φορολογική χρήση των όρων αυτών είναι πως εκφράζουν διαφορετικές μορφές απαιτήσεων από το ανάκτορο, η ο-ρα δηλαδή σχετίζεται με την καταβολή ενός προϊόντος που δεν ανήκε στον εισφέροντα αλλά στο ανάκτορο, τουλάχιστον στη μορφή της πρώτης ύλης που του αποδόθηκε από αυτό, ενώ a-ru-do-si θα ήταν η καταβολή προϊόντος ή αγαθού γενικότερα που ανήκε στην περιουσία του εισφέροντα. Θα μπορούσε ο όρος να δηλώνει τόσο την επιβεβλημένη υποχρέωση προς το ανάκτορο όσο και το ολοκληρωμένο προϊόν που θα αποδιδόταν σε αυτό. Πάντως αν και ίχνη της λέξεως ο-ρα υπάρχουν στην 1^η χιλιετία π.Χ., η ίδια η λέξη εξαφανίστηκε όπως και το οικονομικό σύστημα που τη δημιούργησε.

ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΑ-ΡΑ-ΣΙ-ΙΑ ΣΤΟΝ ΤΟΜΕΑ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ

ΑΡΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΡΟΧΩΝ.

Στη συνέχεια θα παρουσιάσουμε τα στοιχεία που συνδέουν μέρος της κατασκευής αρμάτων και τροχών με το σύστημα ta-ra-si-ja, το οποίο φαίνεται ότι εφαρμοζόταν και σε αυτόν τον τομέα της μυκηναϊκής οικονομίας.

Έτσι, στην So 4442 [+?] 4472 (γραφείο L, γραφεύς 131), υπάρχει στο στίχο 1 η λέξη ο-pe-ro, ενώ στο στίχο 2 σημειώνεται ότι πρόκειται για ένα ζε(γος) τροχών (a-mo-te, ρμοτε), που οφείλονται στα πλαίσια της ta-ra-si-ja από την

τοποθεσία της Se-to-ja. Το επίθετο re-ru-si-nwa δηλώνει ότι ο θεσμός εντασσόταν, όπως όλη η ανακτορική οικονομία, σε έναν κύκλο ετήσιο. Ο Y.Duhoux θεωρεί ότι η σύγκριση αυτής της πινακίδας με τις υπόλοιπες της σειράς So και τις άλλες δυο σειρές του γραφείου L, τις Sd και Sf, δείχνει ότι όλη η παραγωγή αυτού του γραφείου υπέκειτο στο σύστημα της ta-ra-si-ja. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικές είναι όμως στη σειρά So, οι So 4433 και 4438 που περιέχουν την μτχ. wo-zo-me-no/na και η So 4446 που αναφέρει o-pe-ro. Η So 4433 αναφέρει και τον a-re-ki-si-to, *λέξιτο*, ενώ η μτχ.wo-zo-me-no σημαίνει "σε διαδικασία κατασκευής". Η So 4446 ίσως είναι η συγκεκριμένη όλων των τροχών δάτφεντα από ιτιά. Στο στίχο 2 καταγράφει τροχούς που λείπουν (o-pe-ro RO-TA ZE 16).

Ακόμη, οι So 4429, 4440 και 4441 αναγράφουν τη μτχ.de-do-me-na, «τροχοί που έχουν παραδοθεί». Η So 4430 καταγράφει *πά* (του Κοκκίδα) και οι τροχοί χαρακτηρίζονται ne-wa, *νέφα*. Γενικά λοιπόν, στις πινακίδες So υπάρχουν διάσπαρτα στοιχεία τα οποία δείχνουν ότι η παραγωγή που αναφέρεται στη σειρά αυτή εντασσόταν στην ta-ra-si-ja. Στο ερώτημα τι ποσότητες τροχών απαιτούσε το ανάκτορο, διαπιστώνουμε ότι οι πινακίδες κυρίως αναφέρουν 1 (So 4433, 4442) ή 3 (So 4447- 4449) ζεύγη τροχών, κάτι που δεν θα απαιτούσε μεγάλη και κουραστική εργασία για τους τεχνίτες που συμμετείχαν στην ta-ra-si-ja. Υπάρχουν όμως και άλλες πινακίδες που αναφέρουν πιο υψηλούς αριθμούς π.χ. 6 (So 4440), 15 (So 4438), 22 ½ (So 4430) ζεύγη κ.τ.λ. και σε αυτήν την περίπτωση, αν κατασκευάζονταν από ένα μόνο εργαστήριο, θα απαιτούσε μεγαλύτερη εργασία αλλά παρόλα αυτά πρέπει να συνυπολογίσουμε ότι επρόκειτο για μια ετήσια παραγωγή. Από τις σειρές αρμάτων, στις Sd και Sf υπάρχουν ενδείξεις για ta-ra-si-ja. Από την Sd

σε 5 πινακίδες ανιχνεύονται ίχνη του συστήματος. Στις Sd 4403 και 4422 υπάρχει η ένδειξη ο-ρα και μάλιστα στην 4403 διασώζεται και το όνομα αυτού που σχετίζεται με την ο-ρα (ko-ki-da). Οι Sd 4404, 4407 και 4413 αναφέρουν τον τόπο προέλευσης αρμάτων και δύο από τα τρία αυτά τοπωνύμια απαντούν και στην So, ενώ σε συνδυασμό με το κοινό γραφείο προέλευσης, εντάσσουν ίσως και την σειρά Sd στο σύστημα ta-ra-si-ja. Ίσως μάλιστα δείχνουν ότι όπου υπήρχε κέντρο παραγωγής αρμάτων υπήρχε και κέντρο παραγωγής τροχών.

Από τη σειρά Sf, η Sf 4420 καταγράφει *πά* (και το όνομα a-re-ki-si-to), ενώ η Sf 4418 ίσως καταγράφει το όνομα ενός αμαξοποιοῦ (e-ka-te-jo) που ακολουθεί τη λέξη i-qi-ja, *ππία*. Επίσης, το γεγονός ότι προέρχεται από το γραφείο L, κάνει πιθανή τη σύνδεσή της με την ta-ra-si-ja. Η εργασία που απαιτείται για την κατασκευή των πλαισίων αρμάτων είναι δύσκολο να εκτιμηθεί, διότι οι αριθμοί ποικίλλουν σημαντικά π.χ. 1, 2, 3 έως και 80 που πρέπει να παραδοθούν από την ο-ρα της οποίας υπεύθυνος ήταν ο *λέξιτος*. Στην περίπτωση της ο-ρα του *λεξίτου* η ta-ra-si-ja φαίνεται ιδιαίτερα βαρεία.³⁶⁵

Στο άλλο γραφείο, το I 3, υπάρχουν επίσης κάποιες ενδείξεις, που συναντώνται και στο γραφείο L π.χ. συναντάται πάλι το όνομα a-re-ki-si-to, που ασχολείται με την κατασκευή τροχών στην So 1053, ενώ στην Sg 888 καταγράφεται ο-re-ro σε σχέση με πλαίσια αρμάτων. Εντούτοις καταγράφονταν και συντάσσονταν σε άλλο γραφείο και όχι στο L, ίσως διότι το L ασχολείτο με την αμαξοποιΐα που λειτουργούσε στα πλαίσια της ta-ra-si-ja, ενώ το I 3 ασχολείτο με την κανονική αμαξοποιΐα.

---

³⁶⁵ Y.Duhoux: *Aspects du Vocabulaire économique*, Amsterdam, 1976, σελ.95-99.

Η ta-ra-si-ja στη σειρά S- αποτελείται από μια ορισμένη ποσότητα προϊόντων που καθορίζεται ετησίως από την ανακτορική διοίκηση και την οποία οι τεχνίτες έπρεπε να κατασκευάσουν και να παραδώσουν στο ανάκτορο. Η εργασία που απαιτούσαν από τους αμαξοποιούς ποίκιλλε, άλλοτε ήταν περιορισμένη και άλλοτε πολύ βαρεία (ενώ για τα υφάσματα οι απαιτήσεις ήταν πάντα ελαφριές). Υπάρχουν οι λέξεις *δίδωμι*, *φελος*, *νέΦος*, *περυσινΦός*, *πά*, ονόματα αμαξοποιών, wo-zo-me-no/na, τοπωνύμια από όπου προέρχονται τα παραδιδόμενα προϊόντα. Όλα αυτά ήταν ενδείξεις του τελικού σταδίου της ta-ra-si-ja, όταν τα προϊόντα κατασκευάζονται και παραδίδονται στο ανάκτορο αλλά δεν υπάρχουν ενδείξεις ως προς τη διανομή των πρώτων υλών στους αμαξοποιούς. Αυτό μπορεί να είναι τυχαίο και ίσως η Vn 10, που καταγράφει τη διανομή ξυλείας σε εργαστήριο αμαξοποιίας από ξυλοκόπους του Λουσίου Αγρού, να είναι ένα τέτοιο έγγραφο.³⁶⁶

Από την Πύλο η Sh 736 αναφέρει ο-ra που συνδέεται με την κατασκευή θωράκων, ενώ 5 θώρακες χαρακτηρίζονται ως ne-wo, *νέΦος*. Με την ο-ra αυτή συνδέεται το ανθρωπωνύμιο a-me-ja (συναντάται στη γεν. a-me-ja-to), το οποίο υπάρχει και στην Sa 834 σχετιζόμενο με τροχούς, γεγονός το οποίο δείχνει ότι και στις υπόλοιπες πινακίδες της σειράς αναφέρονται ονόματα τεχνιτών και όχι πολεμιστών. Ο Y.Duhoux θεωρεί ότι ο σχετικά μεγάλος αριθμός τους σε σχέση με την όχι βαριά εργασία που απαιτείτο από αυτούς, οδηγεί στο συμπέρασμα πως επρόκειτο για ομάδες που σχηματιζόνταν από εργάτες της ταλασίας. Το επίθετο *νέΦος* στην Sh 736 σχετίζεται ίσως με τις ετήσιες ποσότητες που απαιτούντο στα πλαίσια της ta-ra-si-ja. Επίσης αν

---

³⁶⁶ Y.Duhoux: *Aspects du Vocabulaire économique*, Amsterdam, 1976, σελ.121.

συνδέσουμε το wo-ka με το *Forγά* τότε έχουμε άλλο ένα στοιχείο σύνδεσης με την ta-ra-si-ja.³⁶⁷

ΣΥΓΚΡΙΣΕΙΣ ΜΕ ΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ

Κάνοντας κάποιες συγκρίσεις με τα δεδομένα της εποχής από την Ανατολή, συνάγεται ότι ο στρατός της Κνωσού ήταν καλύτερα εξοπλισμένος σε ίππους από ότι π.χ. αυτός της Alalakh και πολύ ανώτερος από αυτόν της τοποθεσίας Nuzi ως προς τους θώρακες. Ο αριθμός των αρμάτων είναι μικρότερος πάντως από τον αντίστοιχο της Αιγύπτου και των Χετταίων, ενώ επίσης τα μυκηναϊκά άρματα δεν ήταν τόσο πολυτελή όσο π.χ. αυτά που παρουσιάζονται στον τάφο του Tutankhamen και "τα άρματα με ένθεση χρυσού" που περιγράφονται στις πινακίδες από το Nuzi.³⁶⁸ Από την Ugarit έχουμε καταγραφές πλαισίων αρμάτων με επένδυση χρυσού και στα σουμερικά κείμενα βρίσκονται τροχοί με "δέσιμο" από μπρούντζο και χρυσό, ηνία με ημιπολύτιμους λίθους κ.τ.λ.. Αντίστοιχες ενθέσεις με πολύτιμα υλικά σε άρματα συναντάμε και στην Αίγυπτο.³⁶⁹ Ο A.Uchitel κάνει γενικότερες συγκρίσεις με τους καταλόγους των marijannu από την Alalakh, το "πρωτόκολλο Assur" από τη Βασιλεία του Sargon II της Ασσυρίας και τον κατάλογο μονάδων αμαξοποιΐας από το Nuzi. Στατιστικά προκύπτει ότι μόνο το 37% των marijannu είχε άρματα. Επίσης και η ετοιμότητα του ασσυριακού στρατού είναι ανάλογη, καθώς μόνον 5 από τους 29 άνδρες (το 17%) έχουν 2 ίππους και μόνον 12 (4%) έχουν ίππους κατάλληλους για χρήση. Έλλειψη ίππων προκύπτει και από το Nuzi, ενώ μόνον το 28% των μαχητών στο Nuzi έχουν θώρακες. Έτσι λοιπόν και στατιστικά διαπιστώνεται ότι η αρματοποιΐα

³⁶⁷ Y.Duhoux: *Aspects du Vocabulaire économique*, Amsterdam, 1976, σελ.125-128.

³⁶⁸ M.Ventris- J.Chadwick: *Documents in Myc.Greek²*, Cambridge, 1973, σελ.362-363.

³⁶⁹ J.H.Crouwel: *Chariots and others means of transport*, Amsterdam, 1981, σελ.69-70.

της Κνωσού ήταν καλύτερα εξοπλισμένη σε σχέση με τα παραδείγματα από την Ανατολή.³⁷⁰

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΕΞΕΤΑΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΕΙΩΝ ΠΟΥ ΑΦΟΡΟΥΝ ΣΕ ΑΡΜΑΤΑ, ΟΠΛΙΣΜΟ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ

Τα στοιχεία λοιπόν από τα αρχεία κυρίως της Κνωσού και εν συνεχεία της Πύλου δείχνουν την ύπαρξη εξειδικευμένων εργαστηρίων κατασκευής τροχών και αρμάτων (ο J.T. Killen υποθέτει ότι και οι άνδρες που καταγράφονται στην ΡΥ Αc εργάζονταν στη βιοτεχνία παραγωγής αρμάτων) και μάλιστα από την Κνωσό πιστοποιείται με σιγουριά η τοποθέτηση αυτών των εργαστηρίων (ή τουλάχιστον πολλών από αυτά) σε περιφερειακά κέντρα της Κρήτης (Φαιστός, Κυδωνία, Se-to-ja). Η πορεία κατασκευής και η βιοτεχνική παραγωγή αυτού του τομέως της οικονομίας φαίνεται ότι ενδιέφερε άμεσα –και είναι λογικό αυτό αφού είναι η βιοτεχνία άμυνας και πολέμου– τις κεντρικές διοικήσεις των ανακτόρων και σε αυτά το πλαίσιο είναι χαρακτηριστική η ένταξή της, τουλάχιστον εν μέρει, στο σύστημα της ta-ra-si-ja, με τη διαδικασία ο-ρα να αναδεικνύεται επίσης ως ιδιαίτερα σημαντική στον τομέα της οπλοποιΐας και κατασκευής αρμάτων.

Αν και στην Πύλο και από τα δεδομένα άλλων σειρών θα μπορούσαμε να οδηγηθούμε στο συμπέρασμα ότι υπήρχε μια έκτακτη κατάσταση, ίσως από την απειλή μιας εχθρικής επίθεσης, γεγονός που δικαιολογεί την έντονη "παρουσία" αυτής της βιοτεχνίας, στην Κνωσό οι σειρές καταγραφής αρμάτων και τροχών εντυπωσιάζουν με τα στοιχεία που μας προσφέρουν. Διαπιστώνεται μια ισχυρότατη βιοτεχνία κατασκευής αρμάτων και τροχών αλλά και διανομή οπλισμού στην Sc, δίνοντας την εικόνα μιας γενικής

---

³⁷⁰ A.Uchitel: "Charioteers of Cnossos", *MINOS* 23, 1988, σελ.53-57.

"επαγρύπνησης" με την διοίκηση του ανακτόρου να λαμβάνει τα μηνύματα των καιρών χωρίς όμως να απειλείται άμεσα. Για αυτόν τον λόγο ίσως, από την Κνωσό δεν αναγνωρίζεται επαρκώς και με σιγουριά κάποιο κείμενο που να αφορά στην αμυντική οργάνωση, στην τοποθέτηση και μετακίνηση στρατευμάτων κ.τ.λ. Αντίθετα, από την Πύλο τα κείμενα ο-ka και όσα αφορούν σε σώματα κωπηλατών υποδηλώνουν την ύπαρξη ενός οργανωμένου σχεδίου, πιθανότατα αμυντικού, που σε συνδυασμό με τις σειρές Jh και Jo και ίσως Ma και Na δείχνουν ότι το σχέδιο αυτό εκπονήθηκε για την αντιμετώπιση μιας ορατής απειλής και δεν αποτελούσε μια φυσιολογική και καθιερωμένη αμυντική λειτουργία και διάταξη.

Από την Θήβα, έμμεση ένδειξη για την ύπαρξη βιοτεχνίας οπλοποιίας αποτελεί η Ug και η καταγραφή επιρραμμάτων (αν το O που καταγράφουν αποτελεί ακροφωνική βραχυγραφία του ο-ra-wo-ta).

Εντυπωσιάζει για τις Μυκήνες η απουσία (παρά το γεγονός ότι προς το παρόν δεν έχουμε επαρκή αρχεία από αυτό το ανάκτορο) κάποιας ένδειξης για μια ισχυρή βιοτεχνία οπλισμού και αρμάτων, δεδομένης της στρατιωτικής χροιάς, που αρχαιολογικά αλλά και από την παράδοση διαπιστώνεται ότι είχε το εν λόγω ανάκτορο. Αυτό ίσως δείχνει ότι οι τριγμοί των χαλεπών καιρών δεν είχαν αγγίξει ακόμη το ανάκτορο αυτό ή ίσως είναι τυχαία αυτή η έλλειψη στοιχείων ή μπορεί οφείλεται στις ιδιαίτερες συνθήκες εύρεσης του αρχείου (στις οικίες εκτός του κύριου ανακτορικού χώρου), αφού και η κοντινή Τίρυνθα, παρά το ισχνό επιγραφικό της υλικό, δείχνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την κατασκευή τροχών, θωράκων και πιθανότατα αρμάτων.

Δ΄ ΕΝΟΤΗΤΑ: ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΜΑΛΛΙΟΥ ΚΑΙ ΥΦΑΝΤΙΚΗ ΒΙΟΤΕΧΝΙΑ.

ΕΡΓΑΤΙΚΕΣ ΟΜΑΔΕΣ ΠΟΥ ΑΠΑΣΧΟΛΟΥΝΤΑΙ ΣΤΗΝ

ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η υφαντουργία αποτελούσε μια βιοτεχνία ζωτικής σημασίας, όπως δείχνουν τα αρχαία γραμμική Β΄, για την οικονομία του ανακτόρου της Κνωσού αλλά δεν λείπουν τα στοιχεία και από την Πύλο, τις Μυκήνες και την Θήβα. Βέβαια στην Κνωσό παρατηρείται άμεσα η όλη διαδικασία, από τη συντήρηση πολύ μεγάλου αριθμού ζώων για την παραγωγή μαλλιού έως την κατασκευή και διακόσμηση υφασμάτων. Πέρα από τις σειρές της υφαντικής παραγωγής, θα εξεταστούν και οι σειρές που καταγράφουν κοπάδια ζώων, ενώ θα παρουσιασθούν και τα ιδεογράμματα που συνδέονται, με λιγότερη ή περισσότερη σιγουριά, με την υφαντουργία.

Σημαντικό τμήμα της ενότητας αυτής θα καταλάβει η παρουσίαση των γυναικείων εργατικών ομάδων, της κοινωνικής τους θέσης, της σχέσης εξάρτησής τους με το ανάκτορο και των εξειδικευμένων εργασιών που εκτελούσαν.

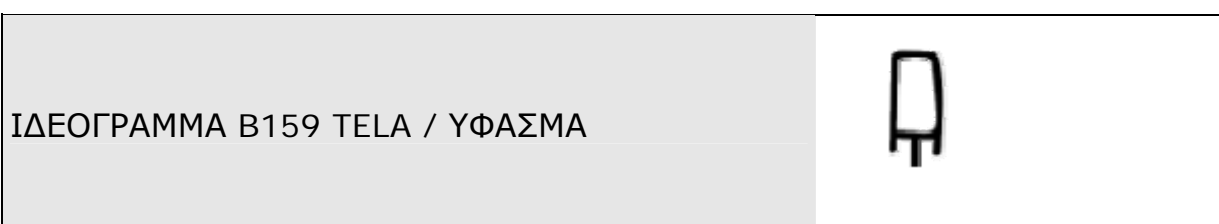
Η ενότητα αυτή μας δίνει τη δυνατότητα να αναλύσουμε σπουδαίους οικονομικούς όρους, όπως qeteo, o-no/o-na, ενώ θα παρουσιαστούν και οι αναφορές σε ta-ra-si-ja που σχετίζονται με την υφαντική παραγωγή.

Στοιχεία που σχετίζονται με τη διοικητική οργάνωση και τους γραφείς θα αποτελέσουν ένα ακόμη τμήμα της ενότητας αυτής, όπως και τα παράλληλα στοιχεία από την Ανατολή και οι αναφορές στην υφαντουργία που εντοπίζονται στη γραμμική Α΄.

Στο τέλος της ενότητας αυτής εκτίθενται τα στοιχεία που αφορούν στα δέρματα, στα ιδεογράμματα και στη χρήση των δερμάτων, καθώς και στους επαγγελματίες που σχετίζονται με την επεξεργασία τους.

ΙΔΕΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΠΟΥ ΣΧΕΤΙΖΟΝΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ

Ως προς τα ιδεογράμματα, φαίνεται ότι το *159 TELA (και TELA+TE) απεικονίζει ίσως τον κάθετο αργαλειό με υφαντικά βάρη στο στημόνι (είναι οι γραμμές στο κάτω μέρος, που ποικίλλουν από 1 έως 5). Ο J.Melena θεωρεί ότι πρόκειται για υφαντά, των οποίων δεν έχουν κοπεί ακόμη τα στημόνια. Ο αριθμός των γραμμών σχετίζεται με την πυκνότητα του υφάσματος ή ίσως με το πλάτος του.³⁷¹ Είναι χαρακτηριστικό πως το ιδεόγραμμα αυτό υπάρχει και στην ιερογλυφική και στη γραμμική Α.

Μια παραλλαγή του ιδεογράμματος για το ύφασμα είναι το *164 (συναντάται στην L 520), που στο εσωτερικό του παρουσιάζει 4 ημικύκλια, ανοικτά προς τα έξω, δηλώνοντας ίσως ύφασμα με

³⁷¹ J. Melena: “Studies on some Myc. Inscriptions”, *Supl.MINOS* 5, 1975, σελ.79-81.

μπαλώματα ή δέρμα, αφού οι ποσότητες είναι μικρές και η αναλογία ΤΕΛΑ (ΥΦΑΣΜΑ): ΛΑΝΑ (ΜΑΛΛΙ) είναι 1:6. Συνεπώς απεικονίζει ένα βαρύ ύφασμα. Παραλλαγή του ιδεογράμματος του υφάσματος είναι και το *161 που δεν απεικονίζει, όπως το προηγούμενο, ένα ορθογώνιο ύφασμα και στη σειρά πινακίδων L φαίνεται να συνδέεται με χρωματιστά υφάσματα, αποτελώντας ίσως συνδυασμό των σημείων MI+PU2. Υπάρχουν και ακροφωνικές βραχυγραφίες, που λειτουργούν ως προσδιοριστικά σημεία του ιδεογράμματος ΤΕΛΑ. Αυτές είναι οι εξής: ΤΕ = te-ra, ΡU = ru-ka-ta-ri-ja, ΡΑ = ra-we-a, ενώ τα ΚU και ΖΟ δεν έχουν αποδοθεί με σιγουριά.³⁷²

Πάντως ήδη στην γραμμική Α', στην ΗΤ 38, υπάρχει το ιδεόγραμμα του υφάσματος με 2 ενδιάμεσες γραμμές στο κάτω τμήμα του, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις υπάρχουν και οι ακροφωνικές βραχυγραφίες ΚU και ΖΟ. Αυτό δείχνει πιθανότατα ότι αυτά τα είδη υφάσματος παράγονταν ήδη από την προηγούμενη περίοδο και ότι οι ονομασίες τους, που συνεχίζονταν και στη γραμμική Β', ήταν μινωικές λέξεις. Πάντως το ΤΕΛΑ+ΚU δεν συναντάται συχνά, π.χ. 41 κομμάτια σε 8 καταγραφές στην L, και ίσως αποδίδει τη λέξη ku-do-ni-ja δηλαδή ένδυμα «από τα Χανιά» ή το πιθανότερο ku-ri-ri-jo, «από την Κύπρο». Το ΤΕΛΑ+ΖΟ συναντάται ακόμη σπανιότερα (1 καταγραφή ενός υφάσματος), συνεπώς θα ήταν ένα σπάνιο ύφασμα ή μικρού ενδιαφέροντος για τη διοίκηση. Ίσως συνδέεται με το ομηρικό ζωστήρ και, επειδή το συναντάμε και στη γραμμική Α, πιθανώς πρόκειται για λέξη μινωικής προέλευσης.

---

³⁷² S.Hiller -O.Panagl: *Frühgriechische Texte*, Darmstadt, 1976, σελ.183.

ΙΔΕΟΓΡΑΜΜΑ B164

ΙΔΕΟΓΡΑΜΜΑ B161

Πολλές συζητήσεις έχει προκαλέσει και το *146, για το αν συνδέεται ή όχι με την υφαντουργία. Ο Y.Duhoux θεωρεί ότι το *146 (και το *160, το οποίο σχετίζει με το *146, καθώς το *146 το αναλύει ως *160+ WE), όντως σχετίζεται με την υφαντουργία. Η ΡΥ Un 1322.4 παρουσιάζει το όνομα του *146: we-a₂-no/ wehanos/ *Φεανός*.

Το γεγονός ότι τα ιδεογράμματα με τα οποία συνδέεται άμεσα είναι το LANA (KN M 559 / 683) και το TELA [+PU (KN L 868 / M 726) και επειδή στις KN M 1645 και M 7373 το re πριν το *146 αντιπροσωπεύει πιθανώς το re-ko-to, *πεκτός*, αυτό υποδεικνύει ότι το συγκεκριμένο ιδεόγραμμα σχετίζεται με την υφαντουργία. Μάλιστα ο συγγραφέας συνδέει το we-a₂-no με το γενικό μυκηναϊκό όνομα για το "ένδυμα" (και το ετυμολογεί *Φεσ-ανός από το *Φεσ, "ενδύω", θεωρώντας ότι ίσως το ίδιο όνομα μπορεί να αποδοθεί στο *165 - *166). Ο Y.Duhoux πιστεύει ότι το *146 απεικονίζει ένα ευθύ ένδυμα χωρίς манίκια, με V εμπρός και πίσω, ενίοτε μόνον εμπρός, και από ύφασμα κομμένο και ραμμένο, ενώ το ότι συναντάται συχνά σε θρησκευτικά πλαίσια υποδεικνύει, ότι ίσως το φορούσαν σε λατρευτικές τελετές και ότι μάλιστα σχετιζόταν με ανδρικές

θεότητας.³⁷³ Με βάση την PY Un 1322.4, η οποία αναφέρει *we-a₂-no* [ri]-no re-po-to *146, ο J.Chadwick θεώρησε ότι το *146 εκφράζει ένα λινό ένδυμα (Ομηρ. ουσ. ανός και επιθ. ανός). Ο J.Melena πιστεύει ότι το *we-a₂-no*, το οποίο σχετίζεται στην πινακίδα αυτή και με τη λέξη *na-u-do-mo*, ήταν ένα λινό ύφασμα για ναυτική χρήση (π.χ. ιστία κ.τ.λ.).³⁷⁴ Ίσως η συσχέτιση με λινά υφάσματα να ενισχύεται και από το γεγονός ότι το *146 πιστοποιείται πολλές φορές (83) στην Πύλο και λίγες στην Κνωσό (16), αφού η μια ήταν σημαντική λινοπαραγωγός περιοχή, ενώ από την άλλη η Κνωσός δεν έχει ανάλογη παραγωγή λιναριού. Ενδεικτικό είναι και ότι το *146 το αποκτούσε το ανάκτορο με φορολογική εισφορά, ίσως γιατί ήταν ένα σχετικά απλό ύφασμα ή ένδυμα, που θα παραγόταν από μη ειδικευμένους υφαντές σε διάφορες περιοχές του βασιλείου. Το ίδιο ισχύει για το *146 και στην Κνωσό σύμφωνα με την Nc 5100.³⁷⁵ Με το λινάρι συνδέει το *146 και ο L.R.Palmer αποδίδοντας το *we-a₂-no*, *Φεθανοί*, ενδύματα.³⁷⁶ Από την άλλη, η A.Sacconi σχετίζει το *146 με τα δέρματα, αφού συνδέεται με το *166 το οποίο ίσως δήλωνε δέρματα. Πιστεύει πως όταν και τα δυο φέρουν το WE, δηλώνουν τη λέξη *we-re-ne-ja*, *Φρήνεια* (διφθέραι), αφού το φωνητικό σημείο PTE αποτελεί, κατά την άποψη της συγγραφέως, τη βασική γραμμή του *146 και αντιπροσωπεύει τη βραχυγραφία του μυκηναϊκού (DI) PTE (RA). Συνεπώς με το WE θα δηλώνονταν τα "αρνίσια δέρματα", ενώ θεωρεί πως το *146 δήλωνε τα ακατέργαστα δέρματα και το *166

³⁷³ Y.Duhoux: "Les idéogrammes textiles du linéaire B: *146, *160, *165, et *166", *MINOS* 15, 1974, σελ.116-119.

³⁷⁴ J. Melena: "Studies on some myc. Inscriptions", *Supl.MINOS* 5, 1975, σελ.61-63.

³⁷⁵ J.T.Killen: "The Textile industries at Pylos and Knossos", *Pylos Comes Alive*, 1984, σελ.61-63.

³⁷⁶ L.R.Palmer: "Reviews, *LANGUAGE* 41, 2, 1965, σελ.318 και 323-325.

δέρματα βυρσοδεψίας.³⁷⁷ Η F.Rougemont, αφού διαπιστώνει πως το *166+WE μοιάζει περισσότερο με τάλαντο παρά με ένδυμα, καταλήγει στο συμπέρασμα πως αν το WE ήταν βραχυγραφία του we-a₂-no, τότε θα δήλωνε ένα εξάρτημα ύφανσης και όταν συνδεόταν με το *146 θα ήταν ένα συμπλήρωμα στο ένδυμα που δήλωνε το *146.³⁷⁸ Το γεγονός πως, σε σχέση με το *146 και το *166+WE, το υλικό σε κάποιες πινακίδες δηλώνεται ότι ήταν λινάρι (στην ΡΥ Un 1322 και στην ΚΝ Οα 745[+]7374 αντίστοιχα), συνεπάγεται πως αυτό δεν ήταν δεδομένο και ίσως συνέβαινε το αντίθετο, συνήθως δηλαδή δεν ήταν από λινάρι. Όταν περιγράφεται ως me-sa-to αυτό σημαίνει είτε ότι ήταν μεσαίας ποιότητας είτε μεσαίου μεγέθους και άρα κατασκευαζόταν σε διαφορετικά μεγέθη και είχε διαφορετικές ποιότητες. Οι M.Perna – M.L.Bech Nosch τονίζουν ιδιαίτερα το θρησκευτικό χαρακτήρα των *146 και *166+WE, τα οποία πρέπει να χρησιμοποιούνταν είτε σε προσφορές είτε ως ενδύματα του προσωπικού των ιερών. Έτσι χαρακτηριστικά, *166+WE προσφέρονταν στην Πότνια του Λαβυρίνθου, ενώ στην ΡΥ Ua 1413 ενδύματα *146 και *166 στέλνονταν από το ανάκτορο σε ένα ιερό στην περιοχή του Λουσίου γρο . Προσφορές θρησκευτικού χαρακτήρα ενδυμάτων *146 διαπιστώνονται στις πινακίδες ΚΝ Μ 719, Μ 729, ΡΥ Fr 1225, ενώ στην ΚΝ Μ 7394+8684+frr φαίνεται ότι λάμβαναν τέτοια ενδύματα]re-ja-i (ίσως i-e-re-ja-i σε δοτική).³⁷⁹

³⁷⁷ A.Sacconi: “Gli ideogrammi per la pelle e il cuoio nei testi micenei”, *SMEA* 3, 1967, σελ.112-114 και 128-129.

³⁷⁸ F.Rougemont: ‘Flax and linen textiles in the Mycenaean palatial economy’, in *Ancient textiles.production craft and society*, eds C.Gillis – M.L.Bech Nosch, 2007, p.47.

³⁷⁹ M.L.Bech Nosch – M.Perna: “Cloth in the Cult”, στο *POTNIA, AEGAEUM* 22, 2003, σελ.471-477.

ΙΔΕΟΓΡΑΜΜΑ B146	
ΙΔΕΟΓΡΑΜΜΑ B165	
ΙΔΕΟΓΡΑΜΜΑ B166	

Άλλο ιδεόγραμμα που συνδέεται με την υφαντουργία είναι το *158, το οποίο συναντάται μόνο στην Ld και πάντα ακολουθείται από τον αριθμό 1, ασχέτως με το πόσα τεμάχια υφάσματος σχετίζονται με αυτό. Το ότι στην Ld σχετίζεται με ra-we-a που καταγράφονταν σε αριθμούς πολλαπλάσιους του 5: 25, 30, 35, 40 σημαίνει ότι ίσως το *158 απεικονίζει μια κασέλα (κιβώτιο) για υφάσματα. Ανάλογου τύπου κιβώτια συναντώνται και σε χεττιτικό κείμενο.³⁸⁰

ΙΔΕΟΓΡΑΜΜΑ B158	
-----------------	---

Σημαντικό είναι και το *162 TUN(IC)+KI, το οποίο περιγράφει χιτώνα με μανίκια (ki, ki-to, khitōn, *χιτών*) και που παραλλαγή του πιθανώς είναι το TUN(IC)+RI. Κατά τον J.T.Killen, το ki-to+TELA υποδεικνύει

³⁸⁰ J.T.Hooker: *Εισαγωγή στη Γραμμική Β'*, 1996, σελ.169 / L.R.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.293.

ύφασμα που πρέπει να μετατραπεί σε χιτώνες, ενώ το *162 απεικονίζει το ολοκληρωμένο πλέον προϊόν μετά το ράψιμο. Το *162 συναντάται στις L(2) "e-ni-qe" πινακίδες που εκφράζουν το τελικό στάδιο της παραγωγής υφασμάτων μαζί με επίθετα όπως π.χ. o-re-ne-a, re-ne-we-ta κ.τ.λ. (τα οποία δεν συναντώνται στην Lc που καταγράφει ένα πρωϊμότερο στάδιο της παραγωγής του υφάσματος) και την μτχ. e-ra-re-me-na, "ραμμένες".³⁸¹

ΙΔΕΟΓΡΑΜΜΑ B162 ARM

Για το *165 και το *166 δεν υπάρχει ομοφωνία, αφού πιο συχνά θεωρούνται τάλαντα ή δέρματα . Ο L.Godart όμως και ο Y.Duhoux πιστεύουν ότι δηλώνουν ένα είδος υφάσματος και ότι και το *166+WE εντάσσεται σε πλαίσια υφαντουργίας στην Πύλο (σειρά La / Ua 1413 και Un 6.6 μαζί με το *146), ενώ στην KN Oa 745 [+] 7374 το ιδεόγραμμα προσδιορίζεται από το συλλαβόγραμμα ri (βραχυγραφία πιθανώς του ri-ta, λιτά, λινά ή ri-no, λινόν) που το εντάσσει επίσης σε υφαντουργικά πλαίσια. Μάλιστα ο Y.Duhoux θεωρεί ότι το *166 δηλώνει ένα ανοικτό ένδυμα, διότι το ιδεόγραμμα έχει κοίλες άκρες, που δεν κάλυπτε όλο το σώμα, αφού είναι πιο πλατύ παρά μακρύ και επίσης έχει την άποψη ότι ομοίαζε με το ομηρικό ζ μα και χρησιμοποιείτο στον πόλεμο και σε θρησκευτικές τελετές. Πιθανώς

³⁸¹ J.T.Killen: "Epigraphy and Interpretation in Knossos woman and cloth Records", στο J.P.Olivier-T.G.Palaima: *Texts, Tablets and Scribes, MINOS Suppl.10*, 1988, σελ.178-179.

ήταν λινό και κατάλληλο να φορεθεί και από γυναίκες, αφού σε 2 περιπτώσεις προσφέρεται σε γυναικείες θεότητες.³⁸²

Άλλο σημαντικό ιδεόγραμμα, το οποίο πιστοποιείται μόνο στην Κνωσό, είναι το *168, πιο συχνά σε σύνδεσμο με τη βραχυγραφία SE (στις 7 πινακίδες της σειράς Pp και στην U 7505). Κάποια στοιχεία συνδέουν το ιδεόγραμμα αυτό και τη σειρά Pp με την υφαντουργία ή την παραγωγή μαλλιού : α) οι πινακίδες Pp έχουν γραφεί από τον γραφέα 119, ο οποίος έχει συντάξει ακόμη τις 26 πινακίδες Dk που καταγράφουν μαλλί από πρόβατα 2 μόνον περιοχών, της da-mi-ni-ja και της περιοχής ku-ta-to β) Η περιοχή ευρέσεως της Pp, ο χώρος F 7, σχετίζεται με έγγραφα υφασμάτων και μαλλιού γ) οι περιοχές που αναφέρονται, βόρειες πεδιάδες και Μεσσαρά, είχαν σημαντικούς αριθμούς κοπαδιών δ) ονόματα όπως ο tu-ka-ra, ο di-za-so και ο re-me-to σχετίζονται, αν πρόκειται για τα ίδια πρόσωπα, με τη βοσκή προβάτων και την παραγωγή μαλλιού σε άλλες πινακίδες. Ο Y.Duhoux θεωρεί ότι το SE πρέπει να είναι η βραχυγραφία του ονόματος του *168 είτε είναι το υλικό από το οποίο κατασκευάστηκε και προτείνει την ερμηνεία *σηρικός*, "μεταξωτός" είτε υποδεικνύει ένα από τα χαρακτηριστικά του π.χ. *σείριος*, "καλοκαιρινός".³⁸³ Ο J.Melena θεωρεί πως το *168 αντιπροσωπεύει ένα καλάθι όπου τοποθετούσαν το μαλλί από 4 πρόβατα, το οποίο εκφράζει τη μονάδα LANA (και για το οποίο καλάθι υπάρχει παράλληλη αναφορά και από την Εγγύς Ανατολή). Το SE θεωρεί ότι δηλώνει είτε το όνομα του καλάθιού, είτε το υλικό από το οποίο κατασκευάστηκε ή ίσως το

³⁸² Y.Duhoux: "Idéogrammes textiles du linéaire B: *146, *160, *165 et *166, *MINOS 15*, 1974, σελ.129-132.

³⁸³ Y.Duhoux: "Les idéogrammes *168 et *181 du lineaire B", *KADMOS 14*, 1975, σελ.117-118.

προϊόν που περιέχει. Έχει την άποψη πως οι πινακίδες Pp αφορούν σε παραδόσεις μαλλιού στο ανάκτορο που προέρχονταν από τον τιλμό (τιλμός είναι η αφαίρεση των εριότριχων από τα πρόβατα με τη χρήση χτενιών), που έχουν μετρηθεί και περιέχονται σε αυτά τα καλάθια και ότι το μαλλί που καταγράφεται στην Pp πρέπει να έχει υποστεί κάποια επεξεργασία π.χ. πλύσιμο, ξάσιμο κ.τ.λ., γεγονός που καθιστά απαραίτητο το να φυλαχθεί σε ειδικά καλάθια.³⁸⁴

ΙΔΕΟΓΡΑΜΜΑ B168

Με την υφαντουργία πρέπει να συνδέεται και το *181, το οποίο πιστοποιείται με σιγουριά στην ΚΝ U 736 και ίσως και στην M 757 (αν όντως υπάρχει και στην M 757, η καταγραφή του με το *146 κάνει πιο ασφαλή την ένταξή του σε πλαίσια υφαντικής). Επιπλέον ο χώρος I 1, στον οποίο βρέθηκε είναι ένας χώρος που έδωσε πολλά κείμενα που σχετίζονταν με την υφαντουργία (Ai, L, Od). Στην U 736, η λέξη e-to-ro-qa-ta προηγείται του *181 και πρέπει να είναι το όνομα του αντικειμένου που αποδίδεται με το ιδεόγραμμα. Ο Y.Duhoux αποδίδει τη λέξη, ως *νστρόφατα*, το συνδέει με το ρήμα *στρέφω* και προτείνει ότι η λέξη δηλώνει κάποιο ένδυμα, ίσως τη "ζώνη".³⁸⁵ Ο J.Melena θεωρεί ότι το *181 εκφράζει μια θηλιά σχοινιού για την πρόσδεση των κουπιών.³⁸⁶

³⁸⁴ J.Melena: "Studies on some Myc. Inscriptions", *Supl. MINOS* 5, 1975, σελ.130-134 και J.Melena: "On the linear B ideogrammatic Syllabogram ZE", *MINOS* 20-22, 1987, σελ.405-406.

³⁸⁵ Y.Duhoux: "Les idéogrammes *168 et *181 du Linéaire B", *KADMOS* 14, 1975, σελ.121-122.

³⁸⁶ J.Melena: "Studies on some Myc. Inscriptions", *Supl. MINOS* 5, 1975, σελ.50-59.

ΙΔΕΟΓΡΑΜΜΑ B181

Τέλος, με την υφαντουργία συνδέεται εμμέσως και το ιδεόγραμμα *145, LANA / ΜΑΛΛΙ, τα δεδομένα για το οποίο όμως θα αναφερθούν εκτενέστερα κατά την παρουσίαση των σειρών D-.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΩΝ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Οι σειρές που καταγράφουν την υφαντική παραγωγή, είναι στην Κνωσό οι : Lc, Ld, Le, Ln, L, στην Πύλο η La. Ακόμη έχουμε από τις Μυκήνες (εκτός από τις σειρές μαλλιού Oe, Oi) την L <710>, ενώ από την Θήβα (εκτός από τις σειρές μαλλιού Of, Oh) υπάρχει η Lf 139 που καταγράφει: to-ro-ne TELA²+PO 13.

ΤΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΝΩΣΟ

ΣΕΙΡΑ Lc

Ασφαλώς η οργάνωση και η λειτουργία της βιοτεχνίας της υφαντουργίας πιστοποιείται κυρίως από την Κνωσό, στην οποία αποτελούσε ένα σημαντικότατο κομμάτι της οικονομίας του ανακτόρου.

Η σειρά Lc αποτελείται από περίπου 55 πινακίδες και θραύσματα πινακίδων που έχουν γραφεί από τον γραφέα 103 και οι οποίες βρέθηκαν στην περιοχή των Δυτικών Αποθηκών και ιδιαίτερα στην αποθήκη XI ή χώρο F 10 του ανακτόρου της Κνωσού. Οι πινακίδες Lc έχουν συγκεκριμένο τρόπο διάταξης: στον α' στίχο καταγράφονται είτε ra-we-a ko-u-ra με το απλό ιδεόγραμμα TELA είτε re-ko-to με το

TELA+TE, όπου υπάρχουν 2 καταγραφές TELA+TE και όπου το ιδεόγραμμα με μια γραμμή ακολουθεί κυρίως ένα ιδεόγραμμα με περισσότερες γραμμές (στο κάτω μέρος του ιδεογράμματος). Στον β' στίχο καταγράφονται tu-na-no που συνοδεύονται με το απλό ιδεόγραμμα TELA και που ενίοτε μπορεί να ακολουθεί το TELA+TE. Φαίνεται ότι τα ra-we-a ko-u-ra συνοδεύονται με το απλό TELA, ενώ το re-ko-to πάντα με το TELA+TE (και τα tu-na-no και με τα δυο).

ΥΦΑΣΜΑΤΑ TELA+TE

Στην Lc συναντάμε λοιπόν: TELA+TE, που συνολικά αποτελεί τη μεγαλύτερη κατηγορία και το μεγαλύτερο αριθμό καταγραφών. Η αναλογία ΥΦΑΣΜΑ:ΜΑΛΛΙ που προκύπτει είναι 1:7, συνεπώς επρόκειτο για υφάσματα που απαιτούσαν πολύ μαλλί είτε γιατί ήταν μεγάλα είτε γιατί ήταν χοντρά. Το TE αποτελεί ίσως ακροφωνική βραχυγραφία της λέξεως te-ra και φαίνεται ότι τα te-ra δεν ήταν ενδύματα προσωπικής χρήσεως αλλά ένα είδος διακοσμημένου χαλιού ή καλύμματος και παρά τις φωνητικές δυσκολίες της λέξης είναι πιθανόν ο μυκηναϊκός τύπος να αποτελεί πρόγονο του μεταγενέστερου τάπητος. Ο Y.Duhoux προτείνει *σ(τ)έρφα, ένδυμα με την υφή ή την εμφάνιση δέρματος προβάτου.³⁸⁷ Η Ln 1568 καταγράφει 10 τέτοιους τάπητες, οι οποίοι συνοδεύονται από τα ονόματα ίσως των υπευθύνων των κατασκευαστριών ομάδων. Σημαντικότερη είναι και η Lc 525, διότι καταγράφει ότι στην περιοχή Se-to-i-ja προγραμματίζεται η κατασκευή 40 ταπήτων, οι οποίοι χαρακτηρίζονται ως wa-na-ka-te-ro, "ανακτορικοί" [πιθανώς αυτός ο

---

³⁸⁷ Y.Duhoux: *Aspects du Vocabulaire économique*, Amsterdam, 1976, σελ. 71, σημ.185.

χαρακτηρισμός δείχνει για την περιοχή Se-to-i-ja και τη σχέση εξάρτησής της προς το ανάκτορο] και το οποίο σημαίνει είτε "προορισμένοι για τον άνακτα" ή μάλλον "κατάλληλοι για τον άνακτα", άρα ανώτερης ποιότητας. Ο J.Melena διατυπώνει την άποψη ότι πιθανότατα δεν προορίζονταν για εσωτερική κατανάλωση αλλά ήταν μια παραγωγή υψηλής ποιότητας για εξαγωγικούς σκοπούς.³⁸⁸

Υπάρχει ακόμη καταγραφή 14 κομματιών re-ko-to TELA+TE. Το re-ko-to πρέπει να αποδοθεί *πεκτόν* (*πέκειν*, κτενίζω, ενώ υπάρχει και επαγγελματικό re-ki-ti-ra₂, *πέκτριαι* στην Ld (1) 656). Η προσθήκη re-ko-to δείχνει ότι αυτά ήταν επιπλέον και ξασμένα, πιο απαλά δηλαδή και ως εκ τούτου πολύτιμα καθώς άλλωστε αναφέρονται και σε μικρούς αριθμούς.³⁸⁹ Στην Lc 646+662+6015+8517+Fr+5875 το re που υπάρχει πριν το re-ko-to TELA+TE δείχνει ότι επρόκειτο για μια ειδική ποικιλία υφάσματος που χρειαζόταν τη διπλάσια από την κανονική ποσότητα ΜΑΛΛΙΟΥ (20 μονάδες αντί για 10). Με βάση το γεγονός ότι στην Od 562 οι ποσότητες μαλλιού είναι πολλαπλάσιες του 7, κάτι το οποίο ισχύει και για τα te-ra, πιθανώς έχουμε εκεί ποσότητες μαλλιού που απαιτούντο για την κατασκευή των υφασμάτων αυτών. Τα τρία πρόσωπα που αναφέρονται στην πινακίδα Od 562 ίσως είναι οι υπεύθυνοι για την αποστολή τους, αφού αποτελούν τα υποκείμενα του ρήματος re-re, *φέρει*. Μάλιστα ο a-ro-te, στην Le 641 είναι πλέον αποδέκτης υφασμάτων. Είναι σημαντική η ύπαρξη γυναικείου επαγγελματικού te-re-ja, *στερφει αι*.

---

³⁸⁸ M.S.Ruiperez- J.Melena: *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*, 1996, σελ.171.

³⁸⁹ I.Τζαχίλη: "Counting and recording textiles in the Mycenaean archives of Knossos", *ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ* 33, 2001, σελ.183.

ΥΦΑΣΜΑΤΑ tu-na-no

Στις πινακίδες Lc καταγράφονται επίσης υφάσματα με το απλό ιδεόγραμμα TELA που χαρακτηρίζονται ως tu-na-no, λέξη πιθανώς μινωικής προέλευσης, η οποία προς το παρόν δεν έχει ερμηνευθεί ικανοποιητικά. Ο Killen πρότεινε ότι, αφού ne-ki-ri-de ήταν οι γυναίκες που έφτιαχναν ή διακοσμούσαν νεκρικά υφάσματα (*νεκρίδες), τότε αφού αυτές παρουσιάζονται στην Ln 1568 να κατασκευάζουν tu-na-no, ίσως αυτά ήταν νεκρικά υφάσματα.³⁹⁰ Σε κάθε απλό υφάσμα tu-na-no αντιστοιχούν 3 μονάδες μαλλιού (ή 1:4 στην Lc 530) και καταγράφονται σε μικρούς αριθμούς (συνήθως 1, 2 ή 3). Η KN Wb 8711 υποδεικνύει ότι τα tu-na-no που καταγράφονται εκεί αποτελούσαν αντικείμενα παράδοσης. Το ιδεόγραμμα στις περιπτώσεις αυτές έχει μια κάθετη γραμμή (μόνον στην Lc (1) 558 έχει 2).

ΥΦΑΣΜΑΤΑ pa-we-a TELA

Άλλη σημαντική κατηγορία υφασμάτων είναι τα pa-we-a TELA, που έφεραν περισσότερες από μια γραμμές στο κάτω μέρος του ιδεογράμματος του υφάσματος και συνεπώς ήταν πυκνά υφασμένα ή πλατιά. Υπήρχε η τάση να μετρώνται σε δεκάδες. Η λέξη pa-we-a/ rharwea / φάρFεα πληθ. του ουδ. φαρFος, απαντά και στον Όμηρο και δηλώνει τον κοντό μανδύα με μανίκια, τον οποίον η L.A.Stella θεωρεί ότι φορούσαν πάνω από τον ki-to, χιτώνα.³⁹¹ Έχει υπολογιστεί πως οι συνολικές ποσότητες pa-we-a σε όλες τις πινακίδες Lc(1) ξεπερνούν το συνολικό αριθμό που καταγράφει η

³⁹⁰ J.T.Killen: «Two mycenaean words: 1.ne-ki-ri-de», στο *Festschrift E.Risch*, Berlin – New York, 1986, σελ.279.

³⁹¹ L.A.Stella: *La civiltà micenea*, Roma, 1965, σελ.105.

συγκεντρωτική Lc (1) 536 και η εξήγηση που δίνεται είναι πως το σύνολο της πινακίδας αυτής απέκλειε την παραγωγή των ομάδων με συλλέκτες ή ίσως δεν καταγράφονταν τα *161 ra-we-a, τα οποία παράγονταν δια μέσου διαφορετικών παραγωγικών διαδικασιών.³⁹²

ΥΦΑΣΜΑΤΑ ra-we-a ko-u-ra TELA.

Καταγράφονται επίσης ra-we-a koura TELA, τα οποία έχουν μια μόνον κάθετη γραμμή στο ιδεόγραμμα. Έχει προταθεί για το koura η ερμηνεία *κουλά, μορφολογική παραλλαγή του κο λος, κο λα, "κοντά". Η αναλογία ΥΦΑΣΜΑΤΩΝ : ΜΑΛΛΙΟΥ είναι 3:5 και συνεπώς επρόκειτο για ελαφριά υφάσματα, κάτι που συμφωνεί και με την ερμηνεία κοίλα, "ελαφριά".³⁹³ Η σύνδεση που ο A.Furumark έκανε με τη λέξη κουρά, "κούρεμα", θεωρείται αδύνατη για γλωσσολογικούς λόγους. Υπάρχει και γυναικείο επαγγελματικό όνομα που προκύπτει από τη λέξη ko-u-ra, ko-u-re-ja (Lc (2) 581, Lc (1) 550 + 7381 και ίσως στην Lc (1) 548). Καταγράφονται ως ιδιαίτερη κατηγορία και 25 ra-we-a koura *161 TELA που πιθανώς χαρακτηρίζουν χρωματιστά υφάσματα.

ΥΦΑΣΜΑΤΑ TELA ΚΑΙ TELA+ZO

Στις Lc υπάρχει και το απλό ιδεόγραμμα TELA και μία φορά το TELA+ZO στην Lc 5612+5885 με 4 γραμμές στο ιδεόγραμμα, κάτι που υποδεικνύει ότι επρόκειτο για ένα πυκνά υφασμένο ύφασμα.

---

³⁹² R.J.Firth- M.L.Bech Nosch : Scribe 103 and the Mycenaean textile industry at Knossos: the Lc(1) and the Od(1) sets, *MINOS* 37-38, 2002-2003, σελ.127

³⁹³ Y.Duhoux: *Aspects du vocabulaire grecque économique*, Amsterdam, 1976, σελ.71-72 / I.Τζαχίλη: "Counting and recording textiles in the Mycenaean archives of Knossos", *ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ* 33, 2001, σελ.182-183.

ΓΥΝΑΙΚΕΙΕΣ ΟΜΑΔΕΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΣΤΙΣ ΣΕΙΡΕΣ Lc

Πολλά κείμενα Lc ξεκινούν με ένα εθνικό ή επαγγελματικό γυναικείο όνομα, ενώ γενικές προσωπικών ονομάτων, όπως e-me-si-jo-jo (Lc(1) 551+5507+7397) και we-we-si-jo-jo (Lc(1) 7392+7398) αναφέρονται στους "συλλέκτες" που σχετίζονται με τις εργάτριες αυτές. Επίσης και η Lc(1) 532 κατέγραφε γυναικεία ομάδα που σχετιζόταν με συλλέκτη. Οι ομάδες με επαγγελματικούς χαρακτηρισμούς είναι οι εξής : a-ra-ka-te-ja, da-te-we-ja, e-ro-ra-ke-ja, ne-we-wi-ja, to-te-ja, (a-mi-ni-so) e-ne-re-ja, (a-mi-ni-so) ko-u-re-ja, te-re-ja κτλ., ενώ οι ομάδες με εθνικούς χαρακτηρισμούς είναι: da-wi-ja, do-ti-ja, da-*22-ti-ja, e-ki-si-ja, e-ra-ja, (i-)ja-ru₂-wi-ja, pa-i-ti-ja, qa-mi-ja, ri-jo-ni-ja, se-to-i-ja, tu-ni-ja, tu-ri-si-ja, *56-ko-we. Η λειτουργία τους είναι πολύ σημαντική για την οικονομία και τη διοίκηση των μυκηναϊκών βασιλείων και θα παρουσιασθεί εκτενώς στη συνέχεια.

Αυτές οι αναφορές στις γυναικείες ομάδες απασχόλησης είναι χαρακτηριστικές και βοηθούν στο να παρακολουθήσουμε τη διαδικασία κατασκευής των υφασμάτων. Έτσι, παρουσιάζονται γυναικείες εργατικές ομάδες όπως οι da-wi-ja (Lc 526), οι qa-mi-ja (Lc 543) ή οι ri-jo-ni-ja (Lc 529) να εμφανίζονται και στις πινακίδες Le 6412.3 και 642 και να παραδίδουν τα ίδια υφάσματα. Συνεπώς οι παραλαβές υφάσματος που καταγράφονται στις Le 641 και 642 είναι το αποτέλεσμα υπολογισμών που καταγράφονται στην Lc, των ποσοτήτων υφάσματος που απαιτείτο από διάφορες ομάδες εργατριών και των ποσοτήτων μαλλιού που έπρεπε να παραλάβουν

οι γυναικείες ομάδες για να ικανοποιήσουν αυτές τις απαιτήσεις. Δεν είναι τυχαίο ίσως ότι οι Lc (1) και οι Le έχουν γραφτεί από τον ίδιο γραφέα (τον 103).

Η Lc λοιπόν καταγράφει στόχους παραγωγής υφασμάτων και τις ποσότητες μαλλιού που απαιτούντο για την υλοποίησή τους. Φαίνεται ότι οι Lc χωρίζονταν σε δυο ομάδες, αυτές του γραφέως 103 και αυτές που η εμπρός πλευρά είναι γραμμένη από τον 113 και η οπίσθια από τον 115, ενώ κάθε μια από αυτές τις ομάδες σχετιζόταν με διαφορετική γεωγραφική περιοχή της Κρήτης. Η πρώτη ομάδα Lc (1) περιλαμβάνει καταγραφές ομάδων υφαντριών στην Κνωσό, Φαιστό, Τύλισσο κ.τ.λ. δηλαδή στην Κεντρική Κρήτη, ενώ η δεύτερη ομάδα Lc (2) στην Κυδωνία και στην Si-ra-ra στη Δυτική Κρήτη.³⁹⁴

ΣΧΕΣΗ ΤΗΣ Lc 526 ΜΕ ΤΗΝ Ln 1568

Ως προς τις Lc, πρέπει να σταθούμε και στη σχέση που φαίνεται ότι έχει η Lc 526 με τη μεγάλη πινακίδα Ln 1568, με την Lc 526 να είναι το σχέδιο παραγωγής και την Ln 1568 να είναι η καταγραφή της πραγματικής παραγωγής. Στην Lc 526 λοιπόν, παρουσιάζεται ο στόχος παραγωγής για τις γυναίκες της περιοχής da-wo, τις da-wi-ja και στην Ln 1568 η πραγματική παραγωγή τους. Και οι δυο πινακίδες είναι του ίδιου γραφέως και οι δυο σχετίζονται με την περιοχή da-wo, και οι δυο καταγράφουν τις ίδιες ποικιλίες υφάσματος σε παρόμοιες σχετικά ποσότητες. Στην Ln 1568, no-si-ro είναι ίσως το όνομα του ιδιοκτήτη του εργαστηρίου ή του εποπτεύοντος των εργατριών.³⁹⁵

---

³⁹⁴J.T.Killen: "Epigraphy and interpretation in Knossos woman and cloth Records" στο J.P.Olivier-T.G.Palaima: *Texts, Tablets and scribes, Supl.MINOS 10*, 1988, σελ.167.

³⁹⁵J.T.Killen: "Notes on the Knossos Tablets", *MINOS 20-22*, 1987, σελ.324-326.

Κατά τον J.T. Killen, αυτό που προκύπτει από τη σύγκριση των δυο πινακίδων είναι ότι οι da-wi-ja στην Lc 526 είναι γυναίκες στην da-wo και όχι γυναίκες από την da-wo, που συγκεντρώθηκαν στην Κνωσό και ως εκ τούτου οι Lc είναι πινακίδες που αποτελούν καταγραφές μιας αποκεντρωμένης βιοτεχνίας, όπου μαλλί παρεχόταν σε υφάντριες που ήταν τοποθετημένες σε διάφορα σημεία της Κρήτης και οι οποίες το ύφαιναν σε ρούχα. Η Ln 1568 βρέθηκε στην αποθήκη XV (f 14) και περιέχει τη λέξη ra-ra-ja (παλαιά) που χαρακτηρίζει ύφασμα TELA+TE και η οποία συνδέει την πινακίδα με το σύστημα ta-ra-si-ja. Η πινακίδα καταγράφει και τις ακροφωνικές βραχυγραφίες pe και mi που μοιάζουν να αντιτίθενται. Οι M.Ventris-J.Chadwick είχαν αποδώσει το pe ως την αρχή του πεπλυμένος και το mi του mi-ja-ro, *μιαρός*³⁹⁶. Ο L.Palmer αποδίδει το *μιαρός* ως "κόκκινος, στο χρώμα του αίματος" ενώ τα e. και ra., που συνοδεύουν ποσότητες 4, 6, 8 ή 12 θεωρεί ότι ίσως σχετίζονται με την αρίθμηση της κλωστής ή τη σχέση υφαδιού με το στημόνι. Αν το pe όμως σχετίζεται με το pe-ko-to, τότε το mi θα σχετίζεται με κάποια λέξη που θα σήμαινε "άξεστο".³⁹⁷

Η ta-ra-si-ja και η ke-ri-mi-ja στα κείμενα της Lc

Ιδιαίτερα σημαντικές πινακίδες στη σειρά Lc είναι η Lc (1) 535+538 και η Lc (1) 536 [+]⁷³⁸³, οι οποίες καταγράφουν τη λέξη ta-ra-si-ja και πρέπει να είναι συγκεφαλαιωτικές. Σε αυτές η παραγωγή κατατάσσεται σύμφωνα με 3 βασικούς τύπους υφασμάτων: ra-we-a,

³⁹⁶M.Ventris-J.Chadwick: *Documents in Myc.Greek*², Cambridge, 1973, σελ.316 / L.R.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.295-296.

³⁹⁷C.Varia Garcia: "KN Ln 1568", *FAVENTIA 12-13*, 1990-1991, σελ.360-361.

tu-na-no και re-ko-to. Στην Lc(1)535+538 καταγράφεται ο όρος ke-ri-mi-ja, ο οποίος φαίνεται να είναι οικονομικός όρος που δηλώνει ένα αντίστοιχο σύστημα παραγωγής όπως η ta-ra-si-ja, αφού στην Lc(1) 535+538 αλλά πιθανότατα και στην Lc(1) 536[+]7383 καταγράφεται στο στίχο Β΄, στην ίδια θέση που βρίσκεται στο στίχο Α΄ η λέξη ta-ra-si-ja. Η ke-ri-mi-ja φαίνεται ότι συνδέεται με την κατασκευή υφασμάτων tu-na-no, ενώ η ta-ra-si-ja με την κατασκευή ra-we-a. Οι M.Ventris και J.Chadwick αναφέρουν ότι ίσως ο όρος αποτελεί παράγωγο της λέξεως " χείρ", ενώ παρουσιάζουν και την αναφορά στον Ησύχιο, *Κελμίζ. πα ς ή λύκιθον*.³⁹⁸ Σε αυτήν την περίπτωση ίσως υποδεικνύει ότι επρόκειτο για βιοτεχνική, χειρωνακτική ομάδα κατασκευής που ήταν υποχρεωμένη να παραδώσει στο ανάκτορο μια συγκεκριμένη ποσότητα υφασμάτων. Πάντως, πρόκειται για έναν πολύ σημαντικό όρο που οπωσδήποτε χρειάζεται περαιτέρω ανάλυση.

Η ΣΕΙΡΑ Ld

Η Ld αποτελείται από περίπου 32 πινακίδες που έχουν γραφτεί κυρίως από τον 116 και κάποιες από τον 114. Οι πινακίδες ξεκινούν με τη λέξη ra-we-a, που γράφεται με μεγάλα γράμματα, ενώ η πρώτη περιγραφική λέξη είναι συνήθως e-qe-si-ja ή ke-se-nu-wi-ja και ακολουθούν λέξεις που περιγράφουν διακόσμηση και χρώματα των υφασμάτων. Οι πινακίδες Ld είναι δυο κατηγοριών: α) καταγραφές αποθήκευσης, στις οποίες δεν αναφέρεται η προέλευση των

---

³⁹⁸ M.Ventris- J.Chadwick: *Documents in Myc. Greek*², Cambridge, 1973, σελ.166-167.

υφασμάτων και πιθανώς πρόκειται για προσωρινή αποθήκευση μέχρι να αναδιανεμηθούν β) καταγραφές παράδοσης στις οποίες παρουσιάζεται η προέλευση με αναφορά σε ομάδες ύφανσης. Οι πινακίδες παράδοσης υποδιαιρούνται σε δυο υποομάδες: 1) μια μεγαλύτερη ομάδα που περιέχει και τις συγκεφαλαιωτικές της ομάδας αυτής, τις Ld (1) 598 και Ld (1) 587 2) μια μικρότερη ομάδα που διακρίνεται και από το περιεχόμενο καθώς ορισμένες φέρουν τις λέξεις e-ta-wo-ne(we) και o-nu-ka. Οι καταγραφές αποθήκευσης και παράδοσης έχουν τα βασικά τους χαρακτηριστικά κοινά, όπως τον γραφέα, την ποικιλία υφασμάτων την οποία καταγράφουν, δηλαδή απλό ΤΕΛΑ που συνοδεύει τη λέξη ra-we-a αλλά και κοινά επίθετα. Έτσι και οι δυο ομάδες φαίνεται ότι καταγράφουν το ίδιο ύφασμα σε διαφορετικές φάσεις της ολοκλήρωσής του ή ότι οι καταγραφές παράδοσης σχετίζονται με την παραλαβή υφάσματος αυτού του έτους, το οποίο θα καταγραφεί σε πινακίδες καταγραφών αποθήκευσης του επόμενου έτους.³⁹⁹

Διακρίνονται δυο βασικοί τύποι υφασμάτων, ra-we-a e-qe-si-ja και ra-we-a ke-se-nu-wi-ja, που είτε περιγράφουν έναν ιδιαίτερο τύπο υφασμάτων είτε πρόκειται για τους παραλήπτες των υφασμάτων αυτών. Τα υφάσματα που χαρακτηρίζονται ως e-qe-si-ja στη σειρά Ld συναντώνται στα κείμενα αποθήκευσης και όχι παράδοσης, κάτι που σημαίνει ότι βρίσκονταν ήδη στο ανάκτορο. Ανήκουν στον τύπο ra-we-a και χαρακτηρίζονται με διακοσμητικούς όρους π.χ. re-u-ko-nu-ka, o-re-ne-ja κ.τ.λ. Το επίθετο e-qe-si-ja δείχνει ότι τα υφάσματα

---

³⁹⁹ J.T.Killen: "The Knossos Ld (1) tablets", *Colloq. Myc.* Neuchâtel, 1979, σελ.151.

αυτά προορίζονταν για τους e-qe-ta ή ανήκαν σε αυτούς (ή μήπως ότι από τους e-qe-ta παραδίδονταν στο ανάκτορο;). Αν σημαίνει ότι προορίζονταν για τους e-qe-ta αυτό θα έδειχνε την ιδιοκτησία τους ή ότι η ποιότητα και η διακόσμησή τους ήταν αποκλειστικά προορισμένη για αυτούς, ώστε να αποτελούν χαρακτηριστικό του τίτλου τους ή ίσως ότι ίσχυαν και οι δυο αυτές υποθέσεις.⁴⁰⁰ Κατ'εξαίρεσιν ο όρος e-qe-si-jo συναντάται και σε μια πινακίδα της Lc, την Lc 646, όπου μάλλον ένα εργαστήριο ήταν υπό την εποπτεία ενός e-qe-ta, ο οποίος λειτουργούσε ως "συλλέκτης". Η D.Jalkotzy θεωρεί ότι e-qe-si-ja ήταν αυτά που έμεναν στην ιδιοκτησία του e-qe-ta, τα οποία ο άναξ από την προσωπική του περιουσία τα διένειμε στους e-qe-ta και ότι αποθηκεύονταν στο ανάκτορο γιατί ήταν εμπορικά αγαθά που εμπιστευόταν το ανάκτορο στους e-qe-ta και για αυτό ήταν εξαιρετικής ποιότητας. Επίσης, πιστεύει πως τα ke-se-nu-wi-ja, ξένFια, ήταν εμπορικά αγαθά που όμως ανήκαν στον ίδιο τον άνακτα.⁴⁰¹ Τα υφάσματα που προορίζονταν για τους ξένους και μάλιστα η ίδια η συνήθεια να δίνουν στους φιλοξενούμενους ακριβά υφάσματα πιστοποιείται και στην ομηρική εποχή (πβ. ξείνια). Ο A.Furumark θεωρούσε ότι ο όρος σημαίνει το "ξένο", το "εισαγόμενο".⁴⁰² Βέβαια είναι πιο ελκυστική η υπόθεση ότι πρόκειται για υφάσματα "προορισμένα για ξένους" ως δώρα ανταλλαγών ή ίσως προς εξαγωγή, κάτι που θα αποτελούσε ένδειξη του πλούτου των ανακτόρων. Ο Driessen συνδέει και τα ke-se-nu-wi-ja με τον πόλεμο, δίνοντας στη λέξη ξένοι τη σημασία των μισθοφόρων

⁴⁰⁰ D.Jalkotzy: *E-QE-TA*, 1978, σελ.99-100.

⁴⁰¹ D Jalkotzy: *E-QE-TA*, 1978, σελ.104-105.

⁴⁰² A.Furumark: "Agäische Texte", *ERANOS* 52, 1954, σελ.44.

στρατιωτών (πχ Ιλιάδα Ω στίχος 202) και ως εκ τούτου θεωρεί ότι επρόκειτο για ενδύματα που προορίζονταν για την πληρωμή μισθοφόρων στρατιωτών ή ήταν τυποποιημένες στολές για μισθοφόρους στρατιώτες⁴⁰³. Και τα ξένFια είναι ra-we-a και έχουν ο-nu-ka, όμως διαφέρουν από τα e-qe-si-ja στο ότι έχουν ερυθρά διακοσμητικά στοιχεία και δεν είναι ούτε re-ne-we-ta ούτε o-re-ne-ja ή ra-ra-ku-ja. Πάντως και τα δυο είδη είναι a-ro₂-a δηλαδή άριστης ποιότητας (ρίοα).

Η Ld είναι χαρακτηριστική και για τους πολλούς όρους που σχετίζονται με χρώματα: ko-ro-ta₂ (χρωστά, χρωματιστά ή ίσως ακόμη και κλωστά ή θα ήταν δυνατόν να συνδέεται με το κρόκιος και να σήμαινε "με χρώμα κρόκου"), ra₂.ra-ku-ja (ή "διακοσμημένα με ra-ra-ku" ή ίσως κυανά), ro-ri-wa (poliwa / πολιFά / φαιά), re-u-ka, (leuka / λευκά), e-ru-ta-ra-pi ki-ri-ta, (eruthrapphi khrista / ρυθράφι χριστά).

Σημαντική είναι η διάκριση ανάμεσα σε re-u-ko-nu-ka, λευκώνυχα και ro-ki-ro-nu-ka, ποικιλώνυχα. Για το όνυξ έχει προταθεί σύνδεση με το ορυκτό νυξ ή το νυξ, νύχι, κάποιο δηλαδή διακοσμητικό μοτίβο που θύμιζε οπλές ζώων ή νύχια πτηνών.⁴⁰⁴ Ίσως επρόκειτο για κάποιο υλικό που υφαινόταν στο ύφασμα και καθώς χρησιμοποιείται ενίοτε μαζί με το ιδεόγραμμα LANA (π.χ. στις Od

---

⁴⁰³J. Driessen – C.McDonald: "Some military aspects of the Aegean in the Late 15th and Early 14th centuries B.C.", *B.S.A.* 79, 1984, σελ.55-56.

⁴⁰⁴J.T.Hooker: *Εισαγωγή στην Γραμμική Β'*, 1996, σελ.169.

682, M 683, Ws 1703) μπορεί να ήταν κάποια διακόσμηση από μάλλινη κλωστή που εφαρμοζόταν στο ύφασμα.⁴⁰⁵

Γενικά οι όροι ο-nu-ka, ο-nu-ke, ο-nu, ro-ki-ro-nu-ka και re-u-ko-nu-ka απαντούν μόνον στην Κνωσό. Στην Πύλο όμως (Ad 194.B) συναντάται ο όρος ο-nu-ke-ja που ακολουθείται από το MUL 7 και ο-nu-ke-ja-o (Ad 675) γεν. πληθ. θηλ., που δηλώνουν μια γυναικεία επαγγελματική ομάδα. Ο J.T.Killen έδειξε ότι το μαλλί χρησιμοποιείτο και για τη διακόσμηση (ως προς αυτό υπάρχουν παράλληλα από την III Δυναστεία της Ur) και το ο-nu-ka LANA σχετίζεται με αυτή, επίσης ότι η διαδικασία ονομαζόταν to-u-ka, thoukha και τα υφάσματα που προέκυπταν te-tu-ko-wo-a, *τεθυχοφοα*, "ολοκληρωμένα", ενώ οι σχετικές εργάτριες ονομάζονταν a-ke/ze-ti-ri-ja, *σκήτριάι*. Ο-nu-ke φαίνεται ότι αποκτούσαν όλα τα υφάσματα που συνδέονται με τη λέξη e-ta-wo-ne-u. Ο Killen θεωρεί ότι είναι το όνομα ενός γναφέως και η έκφραση ra-ro e-ta-wo-ne-we σημαίνει στο εργαστήριο του "e-ta-wo-ne-wo". Πιστεύει ότι το ο-nu-ke LANA δηλώνει μαλλί που θα γινόταν ο-nu-ke και ότι ο-nu-ka, ο-nu-ke είναι ένας ειδικός τύπος μαλλιού για τη διακόσμηση των ra-we-a.⁴⁰⁶ Από την άλλη, ο J.Melena έχει την άποψη ότι e-ta-wo-ne ήταν χαρακτηρισμός ενός ειδικού τύπου υφάσματος και e-ta-wo-ne-we είναι ο παράγωγος επαγγελματικός όρος σε -ευσ.⁴⁰⁷ Πάντως τα λευκώνυχα είναι πολύ περισσότερα από τα ποικιλώνυχα και φαίνεται ότι αυτή ήταν η προτιμώμενη κατηγορία υφασμάτων. Χαρακτηριστικά, στη

⁴⁰⁵ M.Ventris- J.Chadwick: *Documents in Myc. Greek*², Cambridge, 1973, σελ.317-318.

⁴⁰⁶ A.Leukart: "Mycenaean o-nu-ka, o-nu-ke etc a concealed root-compound?", *TRACT. MYC.*, Skopje, 1987, σελ.179-185.

⁴⁰⁷ J. Melena: "Studies on some myc. inscriptions", *Supl.MINOS* 5, 1975, σελ.84-88.

συγκεφαλαιωτική Ld 587 υπολογίζονται 372 λευκώνυχα και τα ποικιλώνυχα είναι μόνον 24.

Οι αριθμοί υφασμάτων που καταγράφουν οι πινακίδες Ld αποθήκευσης είναι πολλαπλάσιοι του 5 και πιθανώς τα υφάσματα αυτά αποθηκεύονταν στο σκεύος που δήλωνε το *158.

Οι αριθμοί που σχετίζονται με παραλαβές είναι πολύ μεγαλύτεροι σε σχέση με αυτούς που αφορούν αποθηκευμένα κομμάτια, κάτι που σημαίνει πιθανότατα ότι τα αποθηκευμένα υφάσματα διανέμονταν γρήγορα (αναδιανομή / εμπορικές συναλλαγές) και δεν υπήρχε χρόνος να τα αποθηκεύσουν. Άλλη εξήγηση είναι, ότι από τα αποθηκευμένα υφάσματα τα μόνα που καταγράφονταν ήταν αυτά που είχαν κάποιον ειδικό σκοπό ή μια ιδιαίτερη και τυποποιημένη ποιότητα (π.χ. e-qe-si-ja και ke-se-nu-wi-ja).⁴⁰⁸ Σημαντικός στην Ld είναι και ο όρος re-ne-we-ta, για τον οποίον ο J.Chadwick πρότεινε την ερμηνεία *πενFέντα*, από τη λέξη πίνος, "φυσικό λίπος στο μαλλί" και αργότερα δέχτηκε τη σύνδεση με τη λέξη *σφήν*, αποδίδοντας *σφηνFέντα*, που πιθανώς περιέγραφε κάποιο είδος διακόσμησης, όπως και το o-re-ne-ja που προτάθηκε ότι συνδέεται με τη λέξη *ωλένη*.⁴⁰⁹

Η ΣΕΙΡΑ Le

Η σειρά Le αποτελείται από περίπου 10 πινακίδες, είναι η μικρότερη σειρά, έχει γραφτεί από τον ίδιο γραφέα με την Lc, τον 103 και πιθανώς καταγράφει παραδόσεις υφασμάτων από τις ίδιες γυναικείς

---

⁴⁰⁸ I.Τζαχίλη: "Counting and recording textiles in the myc.archives of Knossos", *ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ* 33, 2001, σελ.187-188.

⁴⁰⁹ M.Ventris- J.Chadwick: *Documents in Myc.Greek*², Cambridge 1973, σελ.317-318 και 487.

ομάδες που αναφέρονται και στην Lc. Το βασικό ιδεόγραμμα είναι το TELA+TE, με καμιά ή μια κάθετη γραμμή στο κάτω μέρος του ιδεογράμματος, ενώ οι αριθμοί που καταγράφονται είναι μικροί, γύρω στα 60 κομμάτια, εξαιτίας του ότι η συγκεκριμένη παραγωγή, σύμφωνα τουλάχιστον με την Le 642+5950, ήταν ενταγμένη στο σύστημα ta-ra-si-ja. Χαρακτηριστικές φράσεις που πιστοποιούν ότι πρόκειται για παραλαβές υφασμάτων είναι π.χ. στην Le 641 το de-ka-sa-to, στην Le 642+5950 το de-ko-to, επίσης ο όρος a-ru-do-si π.χ. στην Le 5903+5937+Frr. Πάντως παρά τη σύνδεση της Lc (1) και της Le, στην Le δεν υπάρχουν καταγραφές παραδόσεων ra-we-a koura, τα οποία συναντώνται στην Lc (1). Γενικά οι Lc (1), οι Le και οι Ld (1) καταγραφές συνδέονται στενά. Όπως είδαμε όλα τα υφάσματα στην Le είναι TELA+TE, τα οποία ήταν βαρεία υφάσματα και πιθανώς δεν απαιτούσαν την εργασία κναφένων ή διακοσμητών. Από την άλλη, τα ra-we-a ko-u-ra καταγράφονται στην Ld (1) αλλά όχι στην Le και συνεπώς ήταν μια ποικιλία υφάσματος που απαιτούσε ειδική επεξεργασία. Κατά συνέπεια η Ld (1) που καταγράφει την τελική παραλαβή, ίσως σχετίζεται με παραδόσεις όχι από ομάδες υφαντριών αλλά από διακοσμητές και για αυτό άλλωστε η Ld περιέχει επίθετα διακόσμησης που δεν υπάρχουν στην Lc.⁴¹⁰ Ο J.T.Killen θεωρεί ότι οποτεδήποτε τα TELA+TE διακοσμούσαν, αυτό γινόταν από εργάτριες που σχετίζονταν στενά ή ανήκαν στην αρχική ομάδα ύφανσης, ενώ τα ra-we-a ko-u-ra ολοκληρώνονταν και διακοσμούσαν από ομάδες ανδρών εργατών ξεχωριστές από τις

---

⁴¹⁰ J.T.Killen: "The Ld (1) Knossos tablets", *Colloq. Myc.* Neuchâtel, 1979, σελ.157-159.

γυναικείες ομάδες που τα ύφαιναν. Μάλιστα αποδίδει τον όρο a-ke/ze-ti-ri-ja ως "διακοσμήτριες" και διαπιστώνει ότι, αφού εντοπίζονται και στην περιοχή ro-u-so, όπως και a-ke-te-re στην Jn 832 στην ίδια περιοχή, ίσως η περιοχή αυτή ήταν ένα κέντρο ολοκλήρωσης-διακόσμησης διάφορων προϊόντων. Άνδρες διακοσμητές και κναφείς, πιθανότατα καταγράφονται, κατά την άποψη του συγγραφέα, στις πινακίδες των σειρών Vc και V, τις οποίες έχει γράψει ο 115 αλλά και στις Am, As και V που έχει γράψει ο 103 π.χ. οι πινακίδες As (1) 602+650+1629+fr και As (1) 605 περιέχουν τα ιδεογράμματα VIR και TELA και ίσως επρόκειτο για υφαντές, όμως ο Killen θεωρεί πιο πιθανό να πρόκειται για άνδρες διακοσμητές και κυρίως κναφείς.⁴¹¹ Συνάγεται λοιπόν ότι ενώ το κλώσιμο και η ύφανση ήταν κυρίως γυναικείες ασχολίες, η ολοκλήρωση και ιδιαίτερα η εργασία των κναφών ήταν "ανδρική υπόθεση". Μάλιστα υπάρχει η ίδια διάκριση και στις νέο-σουμερικές καταγραφές ανάμεσα σε à-gemé-bi, "γυναικεία εργασία" δηλαδή ύφανση και κλώσιμο και à-aslag-bi, "εργασία (ανδρών) κναφών".⁴¹²

Η ΣΕΙΡΑ L

Η πιο μεγάλη σειρά πινακίδων είναι η L, η οποία πρέπει να αντιπροσωπεύει κυρίως παραλαβές από το ανάκτορο υφασμάτων και μαλλιού από περιφερειακά χωριά, αφού οι πινακίδες εισάγονται με τοπωνύμια και περιλαμβάνουν καταγραφές o-pe-ro (π.χ.στις L(3) 455, L(2) 473, L(3) 869). Φαίνεται ότι η L υποδιαιρείται σε μικρότερες

---

⁴¹¹ J.T.Killen: "The Ld (1) Knossos tablets", *Colloq. Myc.* Neuchâtel, 1979, σελ.165-168.

⁴¹² J.T.Killen: "The Ld (1) Knossos tablets", *Colloq. Myc.* Neuchâtel, 1979, σελ.166-168.

ομάδες, όπως π.χ. η L (1) πινακίδες που σχετίζονται με την ύφανση λινών. Στις πινακίδες L (1), αφού δεν υπάρχει αναφορά πρώτης ύλης, η οποία απαιτείτο για την ολοκλήρωση της παραγωγής, πιθανότατα έχουμε καταγραφές παράδοσης ολοκληρωμένων υφασμάτων, όπως στις Le, που είναι επίσης του γραφέως 103. Συνάγεται από τη μελέτη τους ότι κατασκευάζονται και ra-we-a από λινές ίνες (εκτός από μαλλί), καθώς αναφέρονται σε ri-ta ra-we-a (λιτα, λινά) και ο J.T.Killen θεωρεί ότι πρόκειται για παραδόσεις λινών υφασμάτων από ομάδες ολοκλήρωσης και διακόσμησής τους και όχι από υφάντρες.⁴¹³ Ακόμη και για τις L(2) πινακίδες, οι οποίες χαρακτηρίζονται από την παρουσία της λέξεως e-ni-qa (νεστί τε) και περιέχουν το *162 και όρους όπως o-re-ne-ja, re-ne-we-ta, a-ro₂-a, επίσης ίσως e-qa-si-ja και την μηχ.e-ra-pe-me-na, ρραπμένα, ρραμμένα, ο συγγραφέας θεωρεί ότι σχετίζονται με χιτώνες και μανδύες στο στάδιο ολοκλήρωσης της κατασκευής τους. Πάντως πρέπει να επισημάνουμε ότι, ενώ βρίσκουμε κανονική αναφορά μαλλιού στις καταγραφές μάλλινου υφάσματος, στις καταγραφές λινών υφασμάτων δεν υπάρχει αναφορά στην πρώτη ύλη, δηλαδή το λινάρι, που θα χαρακτηριζόταν με το ιδεόγραμμα SA, κάτι που σημαίνει πως δεν υπάρχουν πινακίδες «στόχου παραγωγής». Κατά τον J.T.Killen αυτό μπορεί να είναι τυχαίο, αφού υπάρχουν και πολυάριθμες καταγραφές μάλλινων υφασμάτων στην Κνωσό που δεν

---

⁴¹³ J.T.Killen: "Epigraphy and interpretation in Knossos woman and cloth records", στο J.P.Olivier-T.G.Palaima: *Texts, tablets and scribes, Supl.MINOS 10*, 1988, σελ.173-179.

αναφέρουν το μαλλί (π.χ. L(3), L(10), L 1647) και με δεδομένο ότι το αρχείο περιέχει πολύ μικρό αριθμό λινών σε σχέση με τα μάλλινα.⁴¹⁴

Πολύ σημαντική είναι η L 693, όπου συναντάται η λέξη *ri-no* και απουσιάζει το ιδεόγραμμα TELA. Καταγράφεται λοιπόν *ri-no re-ro-to* (λεπτόν), υπάρχει το ιδεόγραμμα του χαλκού (AES) και έχει προταθεί ότι οι ποσότητες του χαλκού που αναφέρονται είναι η αξία των ενδυμάτων που μετριέται σε χαλκό.⁴¹⁵ Ίσως όμως οι ποσότητες χαλκού χρησιμοποιούνταν ως επένδυση για τον χιτώνα και για την κατασκευή επιχιτωνίων. Το *sa-ra* δεν γνωρίζουμε ακριβώς τι σημαίνει και έχουν προταθεί ερμηνείες όπως πολύτιμο υλικό, υλικό υφάσματος⁴¹⁶, ενώ το SA χρησιμοποιείται για τη μέτρηση λινού στην Κνωσό και στην Πύλο και ο όρος *sa-ra* πιστοποιείται και στις Μυκήνες, στην *Oe 108*. Επίσης στην ίδια πινακίδα καταγράφεται ο όρος *qe-te-o* (ο οποίος είναι ιδιαιτέρως σημαντικός και θα αναλυθεί σε ιδιαίτερη ενότητα), και οι L (5) πινακίδες που περιέχουν τον όρο *qeteo*, θεωρούνται από τον J.T.Killen ότι συνδέονται με την ολοκλήρωση υφασμάτων.⁴¹⁷ Ο E.Hamp προτείνει ότι ο όρος *qe-te-(j)o* αποδίδεται ως *τειτήιον, επίθετο που σημαίνει πολύτιμος/ακριβός και ότι η L 693 είναι ένας κατάλογος τιμών πολυτελών ενδυμάτων.⁴¹⁸

Μια άλλη ομάδα πινακίδων, η L (9) χαρακτηρίζεται από την παρουσία της λέξεως *to-mi-ka* (ίσως πληθ. της λέξεως *τορμίσκον, με πολλαπλές κλωστές, Ησύχιος *τριμίσκον*, μάτιον ή ίσως *τορμισκόν*,

---

⁴¹⁴ J.T.Killen: "Epigraphy and interpretation in Knossos woman and cloth records", στο J.P.Olivier-T.G.Palaïma: *Texts, tablets and scribes, Supl.MINOS 10*, 1988, σελ.178-179.

⁴¹⁵ J.T.Hooker: *Εισαγωγή στη Γραμμική Β'*, 1988, σελ.171.

⁴¹⁶ M.Ruiperez-J.Melena: *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*, 1996, σελ.251 / A.Furumark: "Ägäische Texte", *ERANOS 52*, 1954, σελ.46.

⁴¹⁷ J.T.Killen: "The Knossos Ld (1) tablets", *Colloq. Myc.* Neuchâtel, 1979, σελ.168-169.

⁴¹⁸ E.Hamp: «KN L 693 *qe-te-o* and ΜΑΝΤΙΣ», *MINOS 19*, 1985, σελ.53.

τρυπημένο) που ακολουθείται από το TELA^{X/3} και έχουν γραφτεί από τον γραφέα 213. Η M.L.Bech Nosch θεωρεί ότι οι πινακίδες L(9) περιέχουν τοπωνύμια και ανδρικά εθνικά από τοπωνύμια, που δεν σχετίζονται με το σύστημα ta-ra-si-ja (π.χ. ra-ja στην L(9) 7400, ra-su-to στην L(9) 761, ti-ri-to στην L(9) 8025). Διαπιστώνεται μάλιστα ότι οι L(9) έχουν πολλές διορθώσεις αριθμών, οι οποίοι είναι συχνά στρογγυλοποιημένοι, κάτι το οποίο ίσως δεν είναι τυχαίο και δεν αποτελεί ιδιαιτερότητα του γραφέως αλλά σχετίζεται με την διοικητική διαδικασία που συνδέεται με τις L(9). Καταλήγοντας προτείνει ότι η παραγωγή TELA+PU και to-mi-ka σχετίζεται με τοπωνύμια που δεν εμφανίζονται στις σειρές με ta-ra-si-ja και ότι με την κατασκευή αυτών των υφασμάτων συνδέονται περισσότερο άνδρες-συλλέκτες.⁴¹⁹ Τα TELA+PU αποτελούν τη μεγαλύτερη ομάδα υφασμάτων, περισσότερα από 2.500 κομμάτια (από συνολικά περίπου 5.700 κομμάτια που καταγράφονται με περισσότερα από 1150 TELA, γύρω στα 460 ra-we-a ko-u-ra και 490 TELA+TE).⁴²⁰ Το PU πρέπει να είναι η ακροφωνική βραχυγραφία της λέξεως ru-ka-ta-ri-ja /ruktaIijai/ *πυκταλίας*, «πτυχωτές» ή «διπλού πάχους» και υποδεικνύει ίσως την κοντή φούστα (η λέξη απαντά και στις Μυκήνες, στην L 508). Στην L 5561+5656 καταγράφεται πολύ μεγάλος αριθμός ru-ka-ta-ri-ja (980) και το]ru-gu-wa ίσως μπορεί να αποδοθεί *πυρφαί*, "κόκκινες". Στις L 474 και L 758 το TELA+PU περιγράφεται ως πορφυρό, ενδεικτικό της πολυτέλειάς τους. Ο J.T.Killen υπογραμμίζει ότι στον Όμηρο οι

---

⁴¹⁹ M.L.Bech Nosch: "L'administration des textiles en Crête centrale hors des séries Lc/Le/Ln", *BCH* 122, 1998, σελ.405-406.

⁴²⁰ Ι.Τζαχίλη: "Counting and recording textiles in the Mycenaean archives of Knossos" *ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ* 33, 2001, σελ.189-190.

μανδύες είναι τα μόνα ενδύματα που περιγράφονται ως πορφυρά ή κόκκινα (π.χ. Οδυσ. δ' στίχος 115).⁴²¹ Από την άλλη, ο L.R.Palmer θεωρεί ότι στην L 474 το PO-PU-RE-JA ru-ka-ta-ri-ja, η πρώτη λέξη που είναι γραμμένη με μεγάλα γράμματα δείχνει ότι πρόκειται για ομάδα τεχνιτών και πιο συγκεκριμένα τους "βαφείς" που έβαφαν τα υφάσματα αυτά.⁴²² Στην L(10) 735 διακρίνονται TELA+PU a-ro₂-e, ρίοε, άριστα και me-sa-ta, μεσ(σ)άτα, ίσως μεσαίας ποιότητας (ενώ στην L(7) 471 καταγράφονται και me-zo-e). Επίσης στην L(10) 7409+8304 υπάρχει η διάκριση a-ro₂-e και me-sa-ta. Στις πινακίδες L- υπάρχουν γενικά πολλοί όροι που αξίζει να αναφερθούν εκτενέστερα. Έτσι στην L 178+281 καταγράφονται we-we-a *161 TELA³+PA 6 / u-ro-we TUN+RI 2 και πρέπει να καταγράφονται μάλλινα (we-we-a, *Φερφέ(σ)ε(γ)α πβ. αττικό ρέα*) ra-we-a και χιτώνες με λειτουργία μεσοφοριού (u-ro-we, *Ησύχιος ποέστης χιτών*) που ήταν λινοί (RI, ακροφωνική βραχυγραφία του ri-no ή ri-ta).

Στην KN L 695 υπάρχει η λέξη e-ne-ra, θηλ. ή ουδ.πληθ. του e-ne-ro, επίθετο ενδύματος ή υφάσματος (Ομηρ. *νερος, νέρτερος* συγκρ. τα λινά που εφορούντο *πένερθεν, «από κάτω»*).⁴²³ Στην L 520 καταγράφεται η λέξη re-re-ke, που ίσως είναι το όνομα του υφάσματος αλλά μπορεί να αποδίδει και το ρήμα πλέκει. Πάντως re-re-ke-we είναι το όνομα μιας ομάδας αντρών στις PY Ae 574 και 765.

⁴²¹ J.T.Killen: "A note on Knossos Tablet: L 5561", *MINOS* 35-36, 2000-2001, σελ.391-392 / J.Melena: "On the linear B ideogrammatic Syllabogram ZE", *MINOS* 20-22, 1987, σελ.410κ.ε

⁴²² L.R.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.297.

⁴²³ Σ. Μαρινάτος: "Kleidung Haar und Barttracht", *vol.1, cap.A de ARCHAEOLOGIA HOMERICA*, 1967, σελ.20-21.

Ακόμη, συναντάται και στις Μυκήνες, στην Οε 130, μαζί με το ιδεόγραμμα LANA⁴²⁴ και συνδέεται είτε με το *πλεκήΦει, δοτ. του πλεκεύς είτε με το *πρηκήΦει, δοτ. του *πρηκεύς, «αυτός που κατασκευάζει υφάσματα με στιγμές».

Η ΣΕΙΡΑ Od

Σχετική με την υφαντική παραγωγή είναι και η σειρά Od, καθώς οι πινακίδες της σειράς (περίπου 50)⁴²⁵ παρουσιάζουν μικρές ποσότητες μαλλιού που σύμφωνα με τους όρους π.χ. ο-νυ-κα /ο-νυ-ke που συνοδεύουν το ιδεόγραμμα LANA (π.χ. Od 485 / Od (1) 682), οι ποσότητες αυτές μαλλιού πρέπει να χρησιμοποιούνταν στη διακόσμηση των υφασμάτων. Ίσως υπήρχε διάκριση μεταξύ των ο-νυ-ke που καταγράφονταν στην Od(1) και που ίσως σχετιζόνταν με την κατασκευή κεφαλόδεσμων και ινών στημονιού και τους ο-νυ-ke που καταγράφονταν στην Ld(1), που φαίνεται ότι ήταν τα τελειώματα που ράβονταν από πάνω, αφού τα υφάσματα είχαν υφανθεί.⁴²⁶

Ενδεικτική είναι και η χρήση του επιθέτου ko-ro-to (Od 486, 487), η καταγραφή ne-ki-ri-si, που είναι γυναικείο επαγγελματικό, η παρουσία του ro-ro που συναντάται και στις σειρές L- ως υπεύθυνος ή ιδιοκτήτης εργαστηρίου (ο-ρι ro-ro, Od 689) και μάλιστα

---

⁴²⁴ L.R.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.297 / Y.Duhoux: *Aspects du Vocabulaire grecques économique*, Amsterdam, 1976, σελ.90-93.

⁴²⁵ Στην ΚΤ 5 διαπιστώνονται 3 ομάδες πινακίδων Od , η Od (1) του γραφέως 103 , η Od(2) με τον όρο e-re-u-ti-ja και η Od (3) με το ιδεόγραμμα του μαλλιού και την ακροφωνική βραχυγραφία PE, ενώ υπάρχει και μια ομάδα πινακίδων του γραφέως 115 και υπάρχουν και κάποιες που δεν αποδίδονται σε κάποιον γραφέα, συνολικά 61 πινακίδες. Όμως έχουν γίνει προσπάθειες αναταξινόμησης των πινακίδων της σειράς καθώς περίπου 40 πινακίδες διασώζουν μόνο το ιδεόγραμμα του μαλλιού και αριθμούς και έτσι θα μπορούσαν να ενταχθούν και σε άλλες σειρές, όπως οι Lc(1) , Lc(2), Dk(1), Dl (1) ή ακόμη στις Dp , Dh(2). Έτσι περίπου 50 πινακίδες υπολογίζονται ότι ανήκουν στη σειρά.

⁴²⁶ R.J.Firth- M.L.B.Nosch: “Scribe 103 and the Mycenaean Textile Industry at Knossos: The Lc(1) And the Od(1) Sets”, *MINOS* 37-38, 2002-2003, σελ.135-136.

σχετιζόμενος με τη διακόσμηση υφασμάτων. Η σειρά Od (1) έχει πινακίδες που γράφηκαν από τον 103 και βρέθηκαν στους χώρους F8, F10-11, F18 και κατέγραφαν διάφορες ποσότητες μαλλιού πιθανώς για διαφορετικούς σκοπούς. Η ομάδα Od(2) περιλαμβάνει πινακίδες του γραφέως 103, που βρέθηκαν στο χώρο G 1 και κατά την άποψη της M.L.Bech Nosch σχετίζονταν με προσφορές προς την θεά Ε λείθυια. Η Od (3) περιλαμβάνει τις πινακίδες 1062 και 1063 που βρέθηκαν στο χώρο K και πρόκειται μάλλον για προσφορές, ενώ καταγράφεται και η βραχυγραφία PE. Η Od(4) περιλαμβάνει τις πινακίδες που περιέχουν τη λέξη ko-ro-to, έχουν γραφεί από τον γραφέα 115 και βρέθηκαν στους χώρους F6 – F7. Σκοπός των πινακίδων αυτών θα ήταν η καταγραφή της διακόσμησης και ολοκλήρωσης των ενδυμάτων με ko-ro-to και o-nu-ke και ίσως τα υφάσματα που ολοκληρώνονταν να ήταν ra-we-a, αφού ο 115 κατέγραφε τέτοια υφάσματα στην Lc(2), ενώ στην Ld(1) οι όροι ko-ro-ta₂ και o-nu-ka περιγράφουν ra-we-a. Κατά την αναταξινόμηση που κάνει η συγγραφέας προκύπτει ως νέα ομάδα πέρα από την Od(4) και η Od(5), η οποία περιέχει πινακίδες του γραφέως 227 και σκοπός της θα ήταν η καταγραφή ολοκλήρωσης και εργατριών που ολοκλήρωναν τα υφάσματα, αφού καταγράφονται μικρές ποσότητες μαλλιού.⁴²⁷ Οι πινακίδες Od πάντως αποτελούν μια δύσκολη σειρά ως προς την ερμηνεία της καθώς δε διατηρήθηκαν σε καλή κατάσταση και είναι άγνωστοι οι χώροι εύρεσης πολλών πινακίδων της σειράς .

---

⁴²⁷ M.L.Bech Nosch : *The Od Series, an epigraphical study*, Wien, 2007, σελ.53-56

Σημαντική είναι επίσης η αναφορά περιοχών όπως η ra-i-to (π.χ. στην Od 502), που αποτελούσαν ισχυρά κέντρα κτηνοτροφίας και παραγωγής μαλλιού αλλά και έδρες προσώπων, όπως ο we-we-si-jo-jo (γεν. ενικ.), που ο ρόλος του ήταν καθοριστικός στην παραγωγή μαλλιού και στην κατασκευή υφασμάτων (Od 502). Μεγάλες ποσότητες μαλλιού καταγράφονται στις Od(3) 1062, LANA PE 200 και Od(3) 1063, LANA PE 500. Υπάρχουν ακόμη όροι που σχετίζονται τη σειρά με το σύστημα ta-ra-si-ja, π.χ. στην Od 681b το ρήμα a-ru-do-ke, στην Od 689 το επίθετο ne-wo, στην Od 8465 πιθανώς καταγράφεται o-pe-ro : Ο LANA κ.τ.λ..

Χαρακτηριστική της σύνδεσης της Od με την ολοκλήρωση υφασμάτων, είναι η χρήση της λέξεως e-ri-ro-ra-ja στην Od 696, που ίσως πρέπει να αποδοθεί ως *πιλώπαια* και που αν σχετίζεται με τη λέξη *λώπη·μανδύας* (Οδύσσεια μ', στίχος 224), σημαίνει "πρόσθετα στο μανδύα".⁴²⁸

Φαίνεται ότι υπήρχε μια διάκριση μεταξύ του μαλλιού που καταγράφεται σε μικρές ποσότητες και το οποίο πλενόταν και βαφόταν ή λευκαινόταν και ήταν ανώτερης ποιότητας (ειδικά στις L 590, 695, 698, Od 667 κ.τ.λ.) και το άπλυτο ακατέργαστο μαλλί που διανεμόταν σε μεγάλες μονάδες στις άλλες Od πινακίδες και στο πίσω μέρος των Lc (2).

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί ότι από την Κνωσό υπήρχαν και σφραγιστικά αντικείμενα (nodules), που σχετίζονταν με την υφαντουργία. Πρόκειται για τη σειρά Wm, που σκοπός της ήταν η

---

⁴²⁸ M.Ventris- J.Chacwick: *Documents in Myc. Greek*², 1973, σελ.319-321.

καταγραφή ποσοτήτων υφασμάτων τα οποία φυλάσσονταν στο ανάκτορο. Συχνά περιέχουν τον όρο me-sa-to ακολουθούμενο από το *146. Στα αντικείμενα αυτά διαπιστώνονται ίχνη από σχοινιά, κάτι το οποίο σημαίνει ότι γράφονταν στο στάδιο κατά το οποίο το ύφασμα παραδιδόταν στο ανάκτορο και όχι όταν διαμοιράζονταν για αποθήκευση⁴²⁹. Με την υφαντουργία σχετίζονταν και σφραγιστικά αντικείμενα από άλλες σειρές όπως πχ η Ws 8152, όπου μια ποσότητα μαλλιού αποδίδεται σε ne-ki-ri-de, που ήταν εξειδικευμένες εργάτριες της υφαντουργίας, η Ws 8153, στην οποία καταγράφονται υφάσματα TELA+TE κτλ⁴³⁰.

ΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΩΝ ΠΙΝΑΚΙΔΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΥΛΟ

Από την Πύλο τα στοιχεία μας για την υφαντουργία είναι πολύ λιγότερα, με πιο σημαντική καταγραφή αυτή των πινακίδων της σειράς La. Η σειρά La αποτελείται από περίπου 15 πινακίδες που βρέθηκαν στο Δωμάτιο του θρόνου 6, εκτός από τις 1393-1394 που προέρχονται κυρίως από τη νοτιοδυτική γωνία του λόφου. Κυριαρχεί το ιδεόγραμμα *159 LANA (αλλά υπάρχουν και τα *145 LANA, *160 και *166) και υπάρχουν και οι συνδυασμοί TELA+PA, TELA+TE και TELA+PU, που και στην Πύλο καταγράφονται για αυτήν την κατηγορία οι μεγαλύτεροι αριθμοί, όπως και στην Κνωσό (η La 1394 που διασώζει αριθμό καταγράφει 104). Στην La 623 στην πίσω πλευρά υπάρχει η λέξη ko-u-ra που συναντάται και στην Κνωσό, ενώ

---

⁴²⁹ J.T.Killen: "The Wm nodules from Knossos", *MINOS* 37-38, 2002-2003, σελ.102-103.

⁴³⁰ E.Scafa: "Sulle cretule iscritte delle serie Wm, Wn e Ws di Cnosso, *Πεπραγμένα του Ζ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, 1991, σελ.864 και 870.

στην La 622 στην πίσω πλευρά υπάρχει η γενική wa-na-ka-to, *νακτος*, με τον οποίο σχετίζονται 8 υφάσματα.

Στην La 626 και στην La 630 υπάρχει η λέξη a-ro-ta που ακολουθείται από το ιδεόγραμμα TELA+PA. Ίσως είναι ουδ. πληθ. επιθέτου, το οποίο σχετίζεται με το μεταγενέστερο *λωστοι-γραφαι* κατά τον Ησύχιο. Στην La 635, στη λέξη mo-ro-ko-wo-wo-ri, η L.A.Stella αναγνωρίζει τη λέξη *μόλοχος*, μαλαχίτης και θεωρεί ότι υπάρχουν παράλληλα από την Ανατολή ως προς τη διακόσμηση των ενδυμάτων με πολύτιμες πέτρες (από την Ugarit και τη Δυναστεία III της Ur).⁴³¹

Πάντως η La 623 και La 635 πιθανώς καταγράφουν παραδόσεις στο ανάκτορο από δυο τοποθεσίες του βασιλείου της Πύλου, ενώ η C.W.Shelmerdine θεωρεί ότι το Βορειοανατολικό εργαστήριο στην ίδια την Πύλο είχε αναπτύξει έντονη υφαντική δραστηριότητα.⁴³²

Πιθανώς η La 1393, στο στίχο 1 αναφέρει το σύστημα ta-ra-si-ja υποδεικνύοντας ότι αυτό εφαρμοζόταν και σε σχέση με την κατασκευή υφασμάτων στην Πύλο. Φαίνεται ότι στην πινακίδα αυτή καταγράφεται παράδοση στο ανάκτορο υφασμάτων που κατασκευάστηκαν με αυτό το σύστημα.

Διαπιστώνουμε ότι στην Πύλο υπάρχει ανάλογη διάκριση, όπως και στην Κνωσό, μεταξύ των TELA+TE και TELA+PA, που σχετίζονται με τον γραφέα 13 και τα TELA+PU και τα άλλα υφάσματα που συνδέονται με την τάξη των γραφών iii. Πιθανώς τα πρώτα αρχειοθετούνταν ξεχωριστά καθώς προέρχονται από τον Ν.Δ. (La

⁴³¹ L.A.Stella: *La civiltà micenea*, Roma, 1965, σελ.104-105.

⁴³² C.W.Shelmerdine: "Industrial Activity at Pylos", *Eight Intern. Colloq. Tract.Myc.*, 1987, σελ.336.

622-627) και τον Ν.Α. τομέα (La 630, 631, 633), ενώ τα δεύτερα από τον Β.Δ. (*160 στην La 628) και τον Β.Α. τομέα (LANA στις La 632 και 635).

Η ΣΕΙΡΑ Qa

Κατά τους M.Ruiperez-J.Melena, η σειρά Qa της Πύλου, περιλαμβάνει παραδόσεις ενός απροσδιόριστου προϊόντος (το ιδεόγραμμα παριστάνει ένα τετράγωνο στο οποίο είναι εγγεγραμμένο το συλλαβόγραμμα ke), το οποίο πιθανώς είναι ύφασμα ειδικής κατασκευής και η ονομασία του ίσως ήταν *σκέπας*.⁴³³

ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΥΦΑΝΤΙΚΩΝ ΒΙΟΤΕΧΝΙΩΝ ΚΝΩΣΟΥ-ΠΥΛΟΥ

Συγκρίνοντας τις υφαντικές βιοτεχνίες Πύλου και Κνωσού διαπιστώνεται εύκολα η μεγαλύτερη σημασία των λινών στην Πύλο, αφού άλλωστε και στην πρόσφατη εποχή η Μεσσηνία ήταν σημαντικό κέντρο παραγωγής λιναριού. Υπάρχουν πάντως και στην Κνωσό λίγες καταγραφές λιναριού, στην Πύλο όμως οι αριθμοί SA είναι πολύ μεγαλύτεροι. Επίσης στην Πύλο καταγράφονται συχνά, στις σειρές Aa, Ab, οι ri-ne-ja, επαγγελματική ομάδα που δεν πιστοποιείται στην Κνωσό.

Μια άλλη μεγάλη διαφορά μεταξύ Κνωσού και Πύλου στον τομέα της υφαντουργίας είναι ότι η υφαντική βιοτεχνία στην Κνωσό είναι λίγο ή πολύ αποκεντρωμένη, περιέχοντας ομάδες εργασίας σε πολλές τοποθεσίες στο κεντρικό και δυτικό τμήμα του νησιού, όπως και στην

---

⁴³³ M.Ruiperez-J.L.Melena: *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*, 1996, σελ.254.

ίδια την Κνωσό. Ακόμη, η ύπαρξη δυο ξεχωριστών επαγγελματικών ομάδων στην Κνωσό (οι te-pe-ja, Lc(1) 549 και οι ko-u-re-ja στην Ak(1) 643 και στην Lc(1) 548) ίσως αντανakλούν ένα μεγαλύτερο βαθμό εξειδίκευσης της εργασίας στην Κνωσό. Αντίθετα στην Πύλο έχουμε την εικόνα μιας συγκεντρωτικής παραγωγής, καθώς οι ομάδες εργατών και εργατριών είναι συγκεντρωμένες στα δυο κέντρα, Πύλο και Λε κτρον (πρωτεύουσα της Πέραν Επαρχίας) αλλά ακόμη υπάρχει και μια συγκέντρωση στα κέντρα αυτά των πιο εξειδικευμένων δραστηριοτήτων. Αναλυτικότερα θα παρουσιασθούν τα στοιχεία για τις εργατικές ομάδες στη συνέχεια της ενότητας αυτής.

Καταγραφές διανομής δεν εντοπίζονται στην Πύλο, ίσως εξαιτίας της εποχής στην οποία ανήκουν οι πινακίδες. Είναι δυνατόν να είναι αυτός ο λόγος και για την απουσία στόχων παραγωγής σε αντίθεση με την Κνωσό ή μήπως αυτό δείχνει ότι υπήρχαν διαφορετικοί τρόποι σύνθεσης της υφαντουργικής βιοτεχνίας των δύο βασιλείων; Πιθανότατα είναι μία ακόμη ένδειξη πως η υφαντουργική βιοτεχνία στην Πύλο ήταν περισσότερο συγκεντρωτική και το μεγαλύτερο τμήμα της εργασίας λάμβανε χώρα στο ίδιο το κέντρο.

Πάντως και στην Πύλο υπάρχει η κατασκευή υφασμάτων με το σύστημα ta-ra-si-ja αλλά φαίνεται ότι το *146 παρεχόταν στο ανάκτορο με διαφορετικό τρόπο, δηλαδή ως φορολογική εισφορά (σειρά Ma) από εργατικό δυναμικό που δεν ήταν υπό τον έλεγχο των

κεντρικών αρχών (με φορολογική εισφορά, σύμφωνα με την Nc 5100, το αποκτούσαν τα ανάκτορα και στην Κνωσό).⁴³⁴

Στην Κνωσό υπήρχε μεγάλη εξειδίκευση στους γραφείς π.χ. ο 115 δεν ήταν μόνον εξειδικευμένος στον τομέα της υφαντουργίας αλλά και ειδικότερα στην ολοκλήρωση των υφασμάτων. Έτσι ο γραφέας 227 σχετίζεται με τη διακόσμηση υφασμάτων, ο 103 θέτει στόχους παραγωγής για την κεντρική Κρήτη, ενώ ο 113 για τη δυτική Κρήτη. Επίσης ο 117 καταγράφει πρόβατα στην κεντρική Κρήτη, ο 119 στην περιοχή ku-ta-to και ο 106 στην περιοχή se-to-i-ja. Κατά την άποψη της M.L.Bech Nosch φαίνεται ότι υπήρχαν δύο ομάδες υπαλλήλων που σχετίζονταν με την υφαντουργία. Η μία περιλαμβάνει τους γραφείς 103, 113 και 115, των οποίων οι πινακίδες βρέθηκαν στη Δυτική Πτέρυγα και ειδικά στους χώρους F7-F14. Αυτοί κατέγραφαν παραγωγή και διακόσμηση αλλά και τα σιτηρέσια για τις εργάτριες. Ο γραφέας 103 ειδικότερα, συνδεόταν με την παραγωγή te-ra, re-ko-to te-ra, tu-na-no, ra-we-a. Η άλλη ομάδα περιέχει τον γραφέα 227 που κατέγραφε μαλλί για σκοπούς ολοκλήρωσης και έγραψε και την πινακίδα Ai (2) 762 όπου καταγράφονταν εργάτριες διακόσμησης.⁴³⁵

Πιθανώς η μεγαλύτερη αποκέντρωση της Κνωσού αντανάκλα το ιστορικό γεγονός ότι οι Μυκηναίοι που ήλθαν από την κυρίως Ελλάδα βρήκαν υφαντικές βιοτεχνίες που εποπτεύονταν από το κέντρο σε διάφορες μινωικές τοποθεσίες και αποφάσισαν να τις διατηρήσουν, υποτάσσοντας απλώς αυτές σε μια γενική κεντρική διεύθυνση. Συνεπώς, ίσως με τον ίδιο τρόπο οργάνωναν την υφαντική

---

⁴³⁴ J.T.Killen: "The Textile industries at Pylos and Knossos", *Pylos Comes Alive*, 1984, σελ.57-60.

⁴³⁵ M.L.Bech-Nosch: *The Od Series, an epigraphical study*, Wien, 2007, pp.63-64.

παραγωγή τους και οι Μινωίτες. Φαίνεται ότι ορισμένες πόλεις ή χωριά είχαν αποκτήσει εξειδίκευση σε ορισμένους τομείς της υφαντουργίας π.χ.αλλού γινόταν η ύφανση, από αλλού ερχόταν το κάθε ιδιαίτερο στοιχείο που προοριζόταν για τη διακόσμηση του υφάσματος κτλ.

ΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΩΝ ΠΙΝΑΚΙΔΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΘΗΒΑ

Από την Θήβα έχουμε την Lf 139 που καταγράφει 13 ΤΕΛΑ²+ΡΟ, τα οποία πιθανώς αποδίδονται σε κάποιο άτομο που ονομάζεται to-ro-ne⁴³⁶, ενώ υπάρχουν και δυο σειρές η Of και η Oh που σχετίζονται με την παραγωγή μαλλιού πιθανότατα για την υφαντουργία.

Η ΠΙΝΑΚΙΔΑ ΤΗ Lf 139

Η πινακίδα καταγράφει 13 κομμάτια υφάσματος που χαρακτηρίζονται ως ΡΟ. Η βραχυγραφία ro χαρακτηρίζει υφάσματα και στην Κνωσό, καθώς συναντάται στη σειρά L(5) αλλά σε αντίθεση με το ενδόγραμμα ΡΟ στην Θήβα, η βραχυγραφία ro στην Κνωσό είναι στη μορφή προσθήκης που γράφεται μπροστά από το ιδεόγραμμα ΤΕΛΑ .

Ο Β.Αραβαντινός θεωρεί πως το ΡΟ αποτελεί ακροφωνική βραχυγραφία του ro-ki-ro-nu-ka, ποικιλώνυχα, ενώ η M.L.Bech Nosch διατυπώνει την άποψη πως ίσως η βραχυγραφία αυτή δήλωνε τύπο υφάσματος και όχι είδος διακόσμησης (όπως τα te, ru, που δηλώνουν αντίστοιχα τα te-ra, ru-ka-ta-ri-ja) και σε αυτήν την περίπτωση θα μπορούσε να είναι σωστή η άποψη του J.Melena πως θα επρόκειτο για τη θηβαϊκή εκδοχή της λέξεως pharweha / phorweha. Πάντως η συγγραφέας έχει την άποψη πως ίσως το ro να

---

⁴³⁶ I.Τζαχίλη: *Υφαντική και Υφάντρες στο Προϊστορικό Αιγαίο, 2000π.Χ-1000π.Χ.*, Ηράκλειο, 1997, σελ.132-133.

δήλωνε τη λέξη ro-ni-ki-ja, κόκκινα.⁴³⁷ Αν θεωρήσουμε ότι το ΡΟ απέδιδε τα ποικιλώνυχα υφάσματα και με δεδομένο ότι στην Ld(1) της Κνωσού τα ποικιλώνυχα είναι τύπου ra-we-a, τότε ίσως και στην πινακίδα αυτή καταγράφονταν ra-we-a ro-ki-ro-nu-ka. Τα υφάσματα αυτά αποδίδονταν σε κάποιον που καλείται to-ro-ne και ο οποίος πιθανώς ανήκε στο εξαρτώμενο από το ανάκτορο προσωπικό.

Η ΣΕΙΡΑ ΤΗ Oh

Περιλαμβάνει 3 πινακίδες, από τις οποίες η Oh 206 καταγράφει τη λέξη o-nu-ke-wi LANA 1 και σχετίζεται με μαλλί για τη διακόσμηση υφαντών και η Oh 208 καταγράφει re-re-ke-we, όρος που συναντάται ως επαγγελματικό και στις Μυκήνες, ενώ το re-re-ke συναντάται στην Κνωσό. Ακόμη υπάρχει και η Oh 209 που καταγράφει: LANA 3.

Η ΣΕΙΡΑ ΤΗ Of

Η Of αποτελείται από περίπου 16 πινακίδες, γραμμένες από τον γραφέα 303 και οι οποίες περιέχουν το ιδεόγραμμα LANA/ΜΑΛΛΙ. Μάλιστα στην Θήβα υπάρχει μια διαφορετική κλασματική μορφή της μονάδος LANA που δηλώνεται από το συλλαβόγραμμα PA. Εξαιτίας των μικρών ποσοτήτων που μαλλιού που αποδίδονταν φαίνεται ότι οι πινακίδες αυτές συνδέονταν με την ολοκλήρωση υφασμάτων. Μάλλον αντιπροσωπεύουν ένα ενδιάμεσο στάδιο στην υφαντική παραγωγή, αφού αποδιδόταν πρώτη ύλη χωρίς αναφορά στην αναμενόμενη παράδοση. Σε ένα προηγούμενο στάδιο κανονικά θα καταγράφονταν οι στόχοι παραγωγής και στο επόμενο η παραλαβή των

---

⁴³⁷ M.L.Bech-Nosch: "The textile industry at Thebes in the light of the textile industries at Pylos and Knossos", *STUDIA MINORA* 6-7, 2001-2002, σελ.181-182.

ολοκληρωμένων ενδυμάτων από το ανάκτορο και η συνακόλουθη αποθήκευσή τους. Από το αρχείο που βρέθηκε το 1970 στην οδό Επαμεινώνδα, οι πινακίδες που αφορούν στην υφαντουργία βρέθηκαν στη δυτική πτέρυγα του ανακτόρου και αυτό αποτελεί μια ομοιότητα με την Κνωσό όπου αντίστοιχα οι πινακίδες υφαντουργίας βρέθηκαν στη δυτική πτέρυγα.

Ιδιαίτερα σημαντικές είναι οι Of 34, 35 και 36. Η Of 34 καταχωρεί την παράδοση 1 μονάδας "παλαιού" μαλλιού σε μια a-ra-ka-te-ja και 3 μονάδων "νέου" σε μια a-ri-qa-ro (amphik^wolō/ μφιπόλω). Οι a-ri-qa-ro εμφανίζονται επίσης στις PY Aa 804, Ad 690 και Fr 1205, στις δυο πρώτες ως εργαζόμενες στην υφαντική παραγωγή, στην τρίτη σε θρησκευτικό πλαίσιο. Αυτό πιθανώς δείχνει ότι οι a-ri-qa-ro ήταν θεραπαινίδες των ιερών και συμμετείχαν στην υφαντική παραγωγή του ναού. Η λέξη "νέα" ίσως σημαίνει εδώ "της φετινής κουράς" δηλαδή που δεν έχουν ξαστεί ακόμη και για αυτό είναι και πιο βαρειά, 3 μονάδες έναντι 1.

Η Ι.Τζαχίλη θεωρεί ότι ίσως στην Of 34 έχουμε την εικόνα δυο εργατριών που δούλευαν συμπληρωματικά, με την πρώτη να ξαίνει τα μαλλιά και ίσως να γνέθει το υφάδι και τη δεύτερη να γνέθει το στημόνι. Η καταγραφή DA στην πινακίδα αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική διότι πιστοποιεί πως και στην Θήβα θα υπήρχαν ιεραρχίες προσωπικού που καταγράφονταν σε καταλόγους, όπως στην Κνωσό και στην Πύλο. Τα DA και TA δήλωναν τους επιβλέποντες του εργατικού προσωπικού. Στην Of 34, DA θεωρείται ο Ko-tu-ro₂ και με βάση την πινακίδα αυτή θεωρήθηκε πως ο όρος DA δήλωνε έναν

άνδρα εποπτεύοντα⁴³⁸ Στην Of 34 επίσης, η διάκριση ανάμεσα σε "νέο" και "παλαιό" είναι μια ένδειξη ότι και στην Θήβα υπήρχε το σύστημα ta-ra-si-ja.

Στην Of 35 καταγράφεται η αποστολή μαλλιού κυπριακού τύπου (ku, ku-ri-ri-jo), 1 μονάδα για την ειδικευμένη στην κατασκευή ταπήτων εργάτρια (te-pe-ja) που συνδεόταν με την θεά komawentia και 3 μονάδες για τις γυναίκες του ma-ri-ne-u (ma-ri-ne-we-ja-i), ο οποίος θα μπορούσε να είναι και αυτός μια θεότητα. Το ku, κύπριον, ίσως διακρινόταν διότι είχε ειδική βαφή. Η M.L.Bech-Nosch θεωρεί πως πρόκειται για εξειδικευμένες εργάτριες στην κατασκευή te-ra (te-pe-ja) και ότι Ko-ma-we ήταν το όνομα του συλλέκτη με τον οποίο σχετίζονταν οι εργάτριες αυτές και όχι το όνομα μιας θεότητας. Αντίστοιχα πιστεύει ότι και το όνομα ma-ri-ne-u ανήκει σε κάποιον συλλέκτη και όχι σε μια θεότητα.⁴³⁹ Αν ισχύει αυτό, θα διαπιστωνόταν και για την Θήβα ότι στην υφαντουργία υπήρχαν ομάδες υπό την εξουσία ενός συλλέκτη και οι οποίες καταγράφονταν με ένα κτητικό επίθετο που παραγόταν από ένα ανθρωπωνύμιο, με όμοιο τρόπο δηλαδή όπως στην Πύλο. Αντίθετα, στην Κνωσό τέτοιες ομάδες δηλώνονταν μέσω ενός ονόματος σε γενική ή στην ονομαστική και λίγες μόνον ομάδες δηλώνονταν με ένα κτητικό επίθετο που παραγόταν από ένα ανθρωπωνύμιο.

Στην Of 36 κυπριακό μαλλί [το ku, με βάση την KN Od 667 όπου ο γραφέας διακρίνει κρητικό (ke-re-si-ja) μαλλί και κυπριακό (ku-ri-ri-

---

⁴³⁸ M.L.Bech – Nosch: “The textile industry at Thebes in the light of the textile industries at Pylos and Knossos”, *STUDIA MINORA* 6-7, 2001-2002, σελ.186-187.

⁴³⁹ M.L.Bech- Nosch : “The textile industry at Thebes in the light of the textile industries at Pylos and Knossos”, *STUDIA MINORA* 6-7, 2001-2002, σελ.186

ja) πιθανώς και στην Θήβα δήλωνε κυπριακό μαλλί] παραδιδόταν σε no-ri-wo-ko (no-ri-wo-ko / στην πινακίδα αυτή καταγράφεται η δοτική αυτού του γυναικείου επαγγελματικού που συναντάται και στην Πύλο), που ίσως σχετιζόταν με τη βαφή των υφασμάτων.⁴⁴⁰ Στο στίχο 2 το μαλλί αποστέλλεται στον Οίκο της Ποτνίας, αποτελώντας ένα ακόμη στοιχείο για τη σημαντική βιοτεχνική δραστηριότητα που ανέπτυσαν τα ιερά. Κάποιες λοιπόν υφάντρες εργάζονταν για το ιερό της Ποτνίας και ίσως να εργάζονταν και στο ίδιο το ιερό και τα υφάσματα που θα προορίζονταν για προσφορές και θρησκευτικές τελετές, θα κατασκευάζονταν από αυτές. Το ότι το μαλλί αποδιδόταν σε a-ke-ti-ra₂, που πιθανώς σχετίζονταν και αυτές με την ολοκλήρωση των υφασμάτων, δείχνει ότι στην πινακίδα αυτή καταγραφόταν μαλλί για την ολοκλήρωση και τη διακόσμηση των υφασμάτων.

Η γεωγραφική έκταση των καταγεγραμμένων διανομών στις πινακίδες Of είναι αρκετά ευρεία και περιλάμβανε βοιωτικές θέσεις (πχ Of 38, a₃-ki-a₂-ri-ja, πιθανώς μια παραλιακή θέση κτλ.), ίσως ακόμη και ευβοϊκές θέσεις (πχ Of 25, a-ma-ru-to, *μάρυνθος?*). Μεταξύ των παραληπτών πέρα από τις ομάδες που ανήκαν σε κάποιον συλλέκτη καταγράφονται και εργαστήρια ιερών που υπάγονταν σε θεότητες (e-ra, Ήρα στην Of 28, e-ma-a₂, Ερμής, στην Of 31 κτλ.). Επίσης μαλλί δινόταν και σε ανακτορικές εργάτριες (a-ke-ti-ra₂ wa-na-ka[, no-ri-wo-ko, σε μια έμπειρη υφάντρα που καταγράφεται ως a-ra-ka-te-ja pa-ra-ja).

---

⁴⁴⁰ M.S.Ruiperez-J.L.Melena: *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*, 1996, σελ.255-256.

Στη σειρά αυτή καταγραφόταν μαλλί για διάφορους σκοπούς και ένας από αυτούς θα σχετιζόταν με θρησκευτικές προσφορές και λειτουργίες. Η εικόνα που σχηματίζουμε από τις πινακίδες οι οποίες σχετίζονται με την υφαντουργία στην Θήβα είναι πως το ανάκτορο ήλεγχε την υφαντική παραγωγή και ειδικά την ολοκλήρωση των υφασμάτων, εν μέρει και σε συνάρτηση με τη διεξαγωγή συμποσίων. Όμως υφάσματα διακοσμούσαν όχι μόνον από ανακτορικούς υπαλλήλους αλλά και από εργαστήρια που ανήκαν σε ιερά και ίσως και από ημιανεξάρτητους βιοτεχνικούς σταθμούς που σχετίζονταν ή όχι με την επίλεκτη ομάδα. Κάποια κοπάδια εκτρέφονταν σε σταθμούς που χαρακτηρίζονταν με την πρόθεση ra-ro και ένα ανθρωπωνύμιο, σταθμοί που συνδέονταν λιγότερο στενά με τις ανακτορικές υποθέσεις. Κοπάδια εκτρέφονταν για λογαριασμό της επίλεκτης ομάδας και για το ανάκτορο αλλά όχι στο βαθμό που αυτό συνέβαινε στην Κνωσό. Είναι σημαντικό επίσης ότι στην Θήβα δεν υπάρχουν έως τώρα καταγραφές παραγωγής μαλλιού ούτε έχουμε στοιχεία που να πιστοποιούν μια εκτεταμένη λειτουργία του συστήματος της ta-ra-si-ja.

Φαίνεται ότι στην Θήβα οι γραφείς ακολουθούσαν την ίδια πρακτική με αυτή των γραφέων στην Κνωσό και στην Πύλο, κατέγραφαν δηλαδή πρώτα τα αυστηρώς ανακτορικά θέματα και στη συνέχεια θέματα που αφορούσαν ιερά και γενικότερα στη θρησκεία (π.χ καταγραφές πρώτα κοσμικών και ύστερα χαλκίων της Ποτνίας στη σειρά Jn της Πύλου, ανάλογα στοιχεία προκύπτουν και από την KN F 51 κτλ.)

ΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΩΝ ΠΙΝΑΚΙΔΩΝ ΑΠΟ ΤΙΣ ΜΥΚΗΝΕΣ

Από τις Μυκήνες, η L 508 είναι μια εξαιρετικής σημασίας πινακίδα, καθώς αποτελεί μια μαρτυρία διεθνούς εμπορίου με αντικείμενο ru-ku-ta-ri-ja, οι οποίες αποστέλλονται από τις Μυκήνες στην Θήβα. Ο παραλήπτης μαρτυρείται ξανά στις Θηβαϊκές πινακίδες και πιστοποιούνται με αυτήν την πινακίδα οι εμπορικές επαφές μεταξύ των ανακτόρων. Γιατί όμως οι Μυκήνες έστελναν στη Θήβα έναν τόσο κοινό τύπο ενδυμάτων, από τη στιγμή που η Θήβα θα μπορούσε εύκολα να κατασκευάζει τις δικές της ru-ka-ta-ri-ja; Ίσως διότι το ανάκτορο των Μυκηνηών είχε μια εξειδίκευση στο είδος αυτό ή διότι αποτελούσαν δώρα μεταξύ των επίλεκτων ομάδων των δύο ανακτόρων ή ίσως διότι ήταν προσφορά σε κάποια θεότητα.

Η ΣΕΙΡΑ Oe

Στις Μυκήνες ξεχωρίζει η σειρά Oe, η οποία αποτελείται από περίπου 30 πινακίδες που χαρακτηρίζονται από το ιδεόγραμμα *145 LANA. Το *145 φαίνεται ότι αντιστοιχεί σε βάρος 3 κιλών (1/10 του ταλάντου). Με τη σειρά Oe ασχολείτο πιθανώς ένα εξειδικευμένο γραφείο για τη διαχείριση του μαλλιού, το οποίο βρισκόταν στην Οικία του Λαδέμπορου. Τις πινακίδες Oe έχουν γράψει οι γραφείς 51, 52, 54 και 56. Ο γραφεύς 51 ασχολείται με το μαλλί που βρισκόταν στις αποθήκες του ανακτόρου και με μαλλί που διανεμόταν σε εξειδικευμένο προσωπικό για την επεξεργασία του. Για τις πινακίδες του γραφέως 51 σημαντικές είναι οι εξής επισημάνσεις: Στην Oe 106 η λέξη to-te-we ίσως δηλώνει ένα επαγγελματικό όνομα και από τη

στιγμή που λαμβάνει μαλλί, το οποίο χαρακτηρίζεται ως ko-ro-to, θα μπορούσε η λέξη αυτή να δηλώνει τον βαφέα.⁴⁴¹

Η Οε 107 καταγράφει την δοτ.του σκοπού te-ra-i, μαλλί προορισμένο για την κατασκευή ταπήτων, η οποία γινόταν από εξειδικευμένο προσωπικό (te-re-u, ΡΥ An 340.9 / te-re-ja KN Le 641.4). Η Οε 110 πιστοποιεί την ύπαρξη του συστήματος ta-ra-si-ja σε σχέση με το μαλλί και στις Μυκήνες. Πρόκειται για παράδοση μαλλιού σε εργάτριες. Πάντως και οι υπόλοιπες πινακίδες του 51 αναφέρουν παραδόσεις μαλλιού, 1 ή 2 μονάδων σε προσωπικό χωρίς ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Σημαντικότερη είναι και η Οε 111 + 136 που πρέπει να συνδέεται και αυτή με την ta-ra-si-ja, καθώς στον στίχο 1 αναφέρει re-ru-si-nwa και στο στίχο 3 ne-wa, προσδιορίζοντας ποσότητες μαλλιού και ίσως διέκρινε με αυτόν τον τρόπο το μαλλί της κουράς του χειμώνα και της ανοιξιάτικης κουράς αντίστοιχα. Το *Φρόνεια (wo-re-ne-ja) στο στίχο 2c, πιθανώς σημαίνει "μαλλί από αρνί" (*Φαρήν*= αρνί), ενώ ο όρος o-u-ka συνδέεται με τη λέξη owika, *Φικά* (από το *Φις*= πρόβατο) "μαλλί προβάτου". Η ΜΥ Οε 111 + 136 είναι συγκεφαλαιωτική διότι καταγράφει μεγάλες ποσότητες μαλλιού, γύρω στα 900 κιλά. Στην Οε 118 ο re-ra-ko-no που αναφέρεται, είναι πιθανώς ένας διαμεσολαβητής ανάμεσα στο ανάκτορο και στους τεχνίτες ή στους κτηνοτρόφους. Διαχειρίζεται μεγάλες ποσότητες μαλλιού (45 κιλά). Στην Οε 115, αφού ο ένας από τους 2 παραλήπτες είναι άνδρας, ίσως το μαλλί στην πινακίδα αυτή να προοριζόταν για διακόσμηση, διότι γνωρίζουμε ότι το ανδρικό

---

⁴⁴¹ M.Guidi: "Gli Scribi della Serie O di Micene", *MINOS* 24, 1989, σελ.74-76.

προσωπικό στον τομέα της υφαντουργίας εργαζόταν κυρίως για τη διακόσμηση των ενδυμάτων.⁴⁴² Ο γραφεύς 52 ασχολείται με μαλλί που διανεμόταν σε προσωπικό για την κατεργασία του. Από τις πινακίδες που έχει γράψει: στην Οe 103 ο όρος *ri-we-ri-di* ίσως δηλώνει ένα επαγγελματικό όνομα ή ίσως απλώς ένα γυναικείο προσωπικό όνομα⁴⁴³. Στην Οe 105, φαίνεται ότι από τις ποσότητες μαλλιού που καταγράφονται, η μία στάλθηκε για πλύσιμο και η άλλη για ύφανση. Στην Οe 119 έχουμε παράδοση μαλλιού σε έναν κναφέα και στις *a-ke-te-ri-ja-i*. Αυτό είναι ένα επιπλέον στοιχείο ότι και οι *a-ke-ti-ri-ja* σχετιζόνταν με τη διαδικασία ολοκλήρωσης-διακόσμησης των υφασμάτων. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό ότι ο όρος *a-ke-ti-ri-ja* πιστοποιείται και στην Κνωσό και στην Πύλο και στις Μυκήνες, ενώ η γραφή *a-ke-ti-ra₂* εντοπίζεται στην Κνωσό και στην Θήβα. Ως ειδικότητα συνεπώς πιστοποιείται και στα 4 ανάκτορα και σχετιζόταν με διακόσμηση. Ίσως είναι οι κεντήτριες. Στην ΜΥ Fo 101 ανταμείβονταν για την εργασία τους με αρωματικό έλαιο.⁴⁴⁴ Στην Οe 127 πιστοποιείται η ύπαρξη *ra-we-a₂* και στις Μυκήνες, που χαρακτηρίζονται με την μτχ. μέσου.-παθ. μέλλοντα *e-we-pe-se-so-me-na* (ίσως ε ψησόμενα, από το ψω, "βράζω", πιθανώς έτσι απομακρυνόταν το φυσικό λίπος).⁴⁴⁵

Τα ενδύματα δεν ήταν ακόμη υφασμένα, γιατί αλλιώς θα αναφερόταν ο αριθμός τους και όχι η ποσότητα μαλλιού που ήταν απαραίτητη για την κατασκευή τους. Ο γραφεύς 54 ασχολείται με ειδικές καταστάσεις

---

⁴⁴² M.Guidi: "Gli Scribi della Serie O di Micene", *MINOS* 24, 1989, σελ.77-79.

⁴⁴³ C.Varias Garcia: *Los Documentos en Lineal B de Micenas. Ensayo de Interpretacion Global*, Barcelona, 1993, σελ.56-58.

⁴⁴⁴ M.Guidi: "Gli Scribi della Serie O di Micene", *MINOS* 24, 1989, σελ.77-79.

⁴⁴⁵ M.Ventris-J.Chadwick: *Documents in Myc. Greek²*, Cambridge, 1973, σελ.322 και 488.

που αφορούν στο μαλλί π.χ. η Oe 108 καταγράφει μια ποσότητα μαλλιού με τον τίτλο o-no που προοριζόταν για Sa-ra. Ο όρος o-no είναι ένας σημαντικός οικονομικός όρος που θα αναλυθεί εκτενώς στη συνέχεια. Στην Oe 117 παραλήπτες του μαλλιού είναι οι a-to-ro-ro /artorokwoi/ ρτοπόκοι, ρτοκόποι, ίσως αρτοποιοί. Από αυτό συνάγεται, ότι ο γραφεύς 54 κατέγραφε μαλλί που παραχωρείτο σε άτομα, ίσως ως ανταμοιβή για εργασία που προσέφεραν.⁴⁴⁶

Ο γραφεύς 55 κατέγραφε την παραχώρηση μαλλιού σε άτομα που αναφέρονται απλά με το όνομά τους αλλά και σε επαγγελματικές ομάδες που δεν συνδέονται με το προϊόν π.χ. στην Oe 125 σε ke-ra-me-wi. Το ίδιο και ο γραφέας 56, ασχολείται δηλαδή με μαλλί που διανεμόταν σε προσωπικό, έτσι π.χ. στην Oe 129 αναφέρεται πάλι το επαγγελματικό *κναφήFει*. Πιθανώς το μαλλί της σειράς Oe προοριζόταν για την ολοκλήρωση-διακόσμηση των υφασμάτων. Φαίνεται ότι ο γραφεύς 51 σημειώνει το μαλλί που διατηρείτο από την φθινοπωρινή και ανοιξιιάτικη κουρά, υπολογίζει το μαλλί που προοριζόταν για υφάσματα, αυτό που προοριζόταν για προσωπικό κ.τ.λ. Γενικά πρέπει να είχε περισσότερες αρμοδιότητες σε σχέση με τους υπόλοιπους γραφείς. Ο γραφεύς 52 παρουσιάζει κάποιες από τις εργασίες επεξεργασίας όπως π.χ. πλύση στην Oe 129. Το προσωπικό που ασχολείτο με το πλύσιμο ήταν και γυναίκες και άνδρες, κάποιοι από τους οποίους φαίνεται ότι συνδέονταν με δεσμούς συγγένειας.⁴⁴⁷

---

⁴⁴⁶ M.Guidi: "Gli Scribi della Serie O di Micene", *MINOS* 24, 1989, σελ.79-80.

⁴⁴⁷ M.Guidi: "Gli Scribi della Serie O di Micene", *MINOS* 24, 1989, σελ.85-88.

Η ΣΕΙΡΑ ΟΙ

Ιδιαίτερη μελέτη χρειάζονται και οι 10 περίπου πινακίδες Οί των γραφείων 63 και 64, οι οποίες βρέθηκαν στην Οικία της Ακροπόλεως, όπου βρισκόταν το γραφείο που συνδεόταν με το *190. Ο P.Ilievski θεωρεί το *190 ως παραλλαγή του *134, το οποίο ίσως δηλώνει το ζωικό λίπος που χρησιμοποιούσαν στην βιοτεχνία μαλλιού, ενώ ο M.Guidi θεωρεί ότι εκφράζει ένα φυτικό προϊόν. Στην Οί 701 αυτό το προϊόν παραδίδεται σε κναφείς.⁴⁴⁸

ΠΙΝΑΚΙΔΕΣ ΠΟΥ ΣΧΕΤΙΖΟΝΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ

Η ΜΥ Fo 101 καταγράφει αποδόσεις λαδιού σε γυναίκες εργάτριες που απασχολούνται στην υφαντουργία (e-ro-ra-ke-ja και a-ke-ti-ri-ja). Βρέθηκε στην Οικία του Λαδέμπορου, όπου όλες οι πινακίδες σχετίζονται με το μαλλί και την υφαντική παραγωγή.⁴⁴⁹

Σημαντικά στοιχεία προσφέρει και η πινακίδα Uι 2, αν όντως στον πρώτο στίχο αναγνωρίζεται το ιδεόγραμμα του μαλλιού. Στον πρώτο στίχο καταγράφει a-ru-do-si ro-ro-te-ra (arudosis protera / *πύδοσις προτέρα*) και στο δεύτερο στίχο o-u-te-ra (ho(s) (h)ustera / *ς στέρα*). Είναι σημαντική γιατί βρέθηκε στα σκαλιά του δωματίου Γ στην οικία Πετσάς και μαζί με άλλα θραύσματα πινακίδων παρουσιάζουν τη σχέση του ανακτόρου με τον οικισμό κατά την ΥΕ ΙΙΙ Α2. Η οικία αυτή είχε βιοτεχνικό χαρακτήρα και βρέθηκε σε αυτήν μεγάλη ποσότητα κεραμικής που δεν ήταν για επιτόπια χρήση⁴⁵⁰.

⁴⁴⁸ M.Guidi: “Gli Scribi della Serie O di Micene”, *MINOS* 24, 1989, σελ.83.

⁴⁴⁹ J.T.Killen: “Puzzles in a Myc. Record”, *ŽIVA ANTIKA* 31, 1981, σελ.39.

⁴⁵⁰ K.S.Shelton: “A new linear B tablet from Mycenae”, *MINOS* 37-38, 2002-2003, σελ.390-393.

ΟΜΑΔΕΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ

Στα πλαίσια της υφαντουργίας πρέπει να αναφερθούν και οι ειδικότητες των, γυναικείων κυρίως, εργατικών ομάδων που συμμετείχαν στην κατασκευή και διακόσμηση των υφασμάτων.

Στην Κνωσό η σημαντικότερη σειρά είναι η Ak, που είναι η μεγαλύτερη και η πιο ομοιογενής από τις σειρές προσωπικού (Ag, Ai και ίσως Ar και As). Αποτελείται από περίπου 80 πινακίδες που καταγράφουν γυναίκες (πάνω από 500) και παιδιά και οι οποίες έχουν γραφτεί από 3 γραφείς, τους 102, 103 και 108. Περιέχουν καταγραφές επιβλεπόντων (TA και DA) που συναντώνται πριν την κύρια καταγραφή γυναικών και παιδιών, καταγραφές παιδιών που ακολουθούν τις καταγραφές γυναικών και την κανονική διαίρεση των παιδιών σε θηλυκά και αρσενικά και έπειτα σε μεγαλύτερα και μικρότερα (πχ η Ak(1) 634 καταγράφει 10 ko-wa me-u-jo-e / korwai meiwyohe / κόρες μικρότερες). Η σημαντική διαφορά και ιδιαιτερότητα της Ak είναι ότι σε αυτήν καταγράφεται η προσπάθεια του ανακτόρου να εκπαιδεύσει τις γυναίκες αυτές στην υφαντουργία και να διαπιστώσει το βαθμό της εκπαίδευσής τους. Συνήθως αναγράφεται η γεωγραφική περιοχή όπου βρίσκονται οι γυναίκες αυτές π.χ. ko-no-so (Ak 626, 643), a-mi-ni-so (Ak 638) ή το εθνικό τους π.χ. se-to-i-ja (Ak 634+5767) ή το επαγγελματικό τους π.χ. a-ra-ka-te-ja (Ak 5009+6037+8588). Κάποιες φορές καταγράφεται σε γενική το όνομα του υπεύθυνου "συλλέκτη" που εποπτεύει την εργασία τους π.χ. we-we-si-jo-jo (Ak 622),]a-no-qo-ta (Ak 615). Φαίνεται ότι οι πινακίδες του 108 περιέχουν πολύ περισσότερα

ονόματα συλλεκτών. Από την άλλη, διαπιστώνεται ότι ο 102 ασχολείται με πινακίδες που αφορούσαν στην ίδια περιοχή του νησιού, η οποία περιελάμβανε την Φαιστό και την Da-wo.⁴⁵¹

Το κύριο ενδιαφέρον λοιπόν του ανακτόρου είναι η παρακολούθηση της προόδου της διδασκαλίας-εκπαίδευσης των γυναικών. Αυτές χαρακτηρίζονται, από δυο τύπους που προέρχονται από το ρήμα διδάσκω, είτε ως di-da-ka-re (που συχνά δηλώνεται με το di) ή ως de-di-ku-ja (που δηλώνεται ενίοτε με το de). Οι δύο αυτοί τύποι πρέπει να ερμηνευτούν ως εξής: το di-da-ka-re, *διδασκαλεί*, "στου δασκάλου", "υπό διδασκαλία", δοτ. του διδάσκαλος, αν και ο J.Chadwick θεωρεί θα μπορούσε να πρόκειται για συντομευμένο τύπο της λέξης *διδασκαλε* ον και το de-di-ku-ja, συντομευμένη γραφή της μτχ. παρακειμένου του διδάσκω, *δεδι(δα)χ* αι ή "που έχουν μόλις συμπληρώσει την εκπαίδευσή τους".

Η μτχ.de-di-ku-ja πιστοποιείται μόνη της, ενώ το di-da-ka-re πιο συχνά συνοδεύεται από ένα συλλαβικό σημείο που αποτελεί πιθανώς βραχυγραφία: ne, pa, pe, za. Τις de-di-ku-ja καταγράφει μόνον ο 103. Το pe πιθανώς είναι βραχυγραφία του pe-ru-si-nu-wo και το za του *za-we-te-jo, φετινό. Η αντίθεση pe και za πιστοποιείται στην Ak 616 και σημαίνει ότι ίσως ξεκίνησαν την εκπαίδευσή τους το τρέχον ή το περυσινό έτος ή ότι είναι μαθητευόμενες που έγιναν μέλη της ομάδας σε ένα από τα δυο έτη (pe και za καταγράφει ο 108).⁴⁵² Στην Ak 616 μια καταγραφή pe, di γυναικών προηγείται από di, za.

---

⁴⁵¹ J.T.Killen: "Two notes on the Knossos Ak Tablets", *MINOS 12*, 1971, σελ.429-431.

⁴⁵² J.T.Killen: "Two notes on the Knossos Ak Tablets", *MINOS 12*, 1971, σελ.435-436.

Όλες οι γυναίκες καταγράφονται κανονικά πριν τα παιδιά και τα μεγαλύτερα παιδιά πριν τα μικρότερα. Πιθανώς το ne εκφράζει το ne-wo, νέφος, "αυτού του έτους" και είναι αντίστοιχο του za (η αναλογία ne και za προκύπτει και από τις πινακίδες προβάτων της Κνωσού) και συνεπώς το ra είναι αντίστοιχο του re, ίσως ra-ra-jo, παλαιό, σε αντίθεση προς το νέο. Οι διαφορετικές βραχυγραφίες έχουν να κάνουν με τους διαφορετικούς γραφείς. Ανάλογες διακρίσεις συναντάμε και στο Lagash.⁴⁵³ Η Ι.Τζαχίλη θεωρεί ότι οι πιο ηλικιωμένες και οι πιο έμπειρες ήταν αυτές που αναλάμβαναν την εκπαίδευση των νεωτέρων και ήταν αυτές που χαρακτηρίζονται με τα TA και DA. Συνεπώς, ίσως οι επιστάτριες, όταν χρειαζόταν, αναλάμβαναν και την εκπαίδευση και χαρακτηριστικό ως προς αυτό είναι ότι στην Aί όπου δεν υπάρχουν στοιχεία για διδασκαλία, απουσιάζουν τελείως τα TA και DA.⁴⁵⁴ Οι κόροι και οι κόρες ζούσαν δίπλα σε ομάδες μεγαλύτερων γυναικών που τα φρόντιζαν και τους μάθαιναν την τέχνη τους. Όταν υπάρχει φυσική συγγένεια τότε καταγράφεται καθώς οι πραγματικές κόρες καλούνται θυγατέρες.

Η βραχυγραφία tu συναντάται στην ΚΝ Αρ 5748 και στις Αρ 629 και Αρ 637, πινακίδες που προέρχονται όλες από τον ίδιο γραφέα. Επίσης η ίδια βραχυγραφία συναντάται στις Μυκήνες, στην V 659, η οποία αποτελεί καταγραφή 24 γυναικών σε ζεύγη. Στους στίχους 5-6, στη θέση του δεύτερου γυναικείου ονόματος υπάρχει ο όρος "θυγάτηρ". Είναι εντυπωσιακή η κοινή πρακτική καταγραφής των θυγατέρων από τους γραφείς της Κνωσού και των Μυκηνών. Γιατί

---

⁴⁵³ J.T.Killen: "Two notes on the Knossos Ak Tablets", *MINOS* 12, 1971, σελ.437-440.

⁴⁵⁴ Ι.Τζαχίλη: *Υφαντική και Υφάντρες στο προϊστορικό Αιγαίο*, Ηράκλειο, 1997, σελ.272-280.

όμως κάποιες χαρακτηρίζονται ως θυγατέρες και όχι με τα δικά τους ονόματα; ίσως γιατί το tu-ka-te δήλωνε το κορίτσι μιας ειδικής ηλικίας, πιθανώς όχι ko-wa αλλά αρκετά "ενήλικη", ώστε να κάνει την εργασία μιας γυναίκας ενήλικης.⁴⁵⁵

Οι βραχυγραφίες TA και DA συναντώνται και στην Κνωσό και στην Πύλο. Ο L.R.Palmer πρότεινε ότι το TA δηλώνει μια γυναίκα-επιβλέπουσα και το DA, επειδή καταγράφεται να λαμβάνει μεγαλύτερη μερίδα, είναι άνδρας. Ο J.Chadwick θεωρεί ότι TA και DA είναι γυναίκες που είναι και οι ίδιες μέλη της ομάδος των εργατριών και παίρνουν επιπλέον μερίδες για την εργασία της επίβλεψης. Προτείνει ότι η DA είναι γηραιότερη αξιωματούχος και για αυτό λαμβάνει 2½ φορές περισσότερο από μια συνηθισμένη εργάτρια (T₂).⁴⁵⁶ Ο A.Uchitel θεωρεί πως στις πινακίδες γραμμικής A από την Αγία Τριάδα το DI / dinau δήλωνε άνδρες και γυναίκες επιθεωρητές εργατικών ομάδων και το σχετίζει με τη λουβική λέξη ti-na-ta, «δεκάτη».⁴⁵⁷ Αν ισχύει αυτό, τότε θα είχαμε ήδη από την εποχή των κειμένων σε γραμμική A ανάλογη οργάνωση και εποπτεία των εργατικών ομάδων από μια κεντρική διοίκηση.

Από την Πύλο υπάρχουν πολυάριθμες καταγραφές γυναικών και παιδιών που σχετίζονται με την υφαντουργία. Οι σειρές Aa και Ab παρουσιάζουν σημαντικές αντιστοιχίες με τις Ak και Ap της Κνωσού. Έτσι και στα δυο ανάκτορα τα κορίτσια κανονικά καταγράφονταν πριν από τα αγόρια, και στα δύο συναντώνται τα συλλαβικά σημεία TA και

---

⁴⁵⁵ J.T.Killen: "The Abbreviation TU on Knossos Tablets", *ŽIVA ANTIKA* 16, 1966, σελ.207-212.

⁴⁵⁶ J.T.Killen: "The Knossos o-pi tablets", *Atti e Memorie del I° Congr. Intern.di Micen.*, 1968, σελ. 637-639.

⁴⁵⁷ A.Uchitel: "Listing by age and occupation in Minoan linear A", *KADMOS* 45, 2006, σελ.81.

DA. Επίσης και στα δυο οι ομάδες εφοδιάζονταν με σιτηρέσιο από το ανάκτορο, κάτι που ίσως δείχνει ότι πρόκειται για γυναίκες πλήρως εξαρτώμενες από το ανάκτορο. Υπάρχει και ο όρος do-e-ra που καταγράφεται σε δύο πινακίδες από την Κνωσό, οι οποίες πιθανότατα σχετίζονταν με γυναικείο προσωπικό της υφαντουργίας. Πρόκειται για την Ai(3) 824 που καταγράφει 32 γυναίκες και 24 παιδιά ενός «ιδιοκτήτη» a-ri-qa-i-ta και την Ap 628, η οποία καταγράφει μικρούς αριθμούς γυναικών που ανήκαν σε 3 «ιδιοκτήτες» και αφού η πινακίδα γράφτηκε από τον 103, τότε πιθανώς αυτές οι γυναίκες που περιγράφονται ως do-e-ra σχετίζονταν με την υφαντουργία. Ίσως όμως οι γυναίκες οι οποίες δεν χαρακτηρίζονται με τον όρο do-e-ra αλλά που περιγράφονται με επαγγελματικά ή εθνικά ονόματα στην Ak να μην ανήκαν σε αυτήν την κοινωνική θέση. Υπάρχουν ως προς αυτό πιθανά παράλληλα από την Ανατολή όπου gemè-dumu γυναίκες και παιδιά καταγράφονται σε αρχεία ανακτόρου και ναού από την προ-Σαργωνική περίοδο. Στα αρχεία αυτά οι δούλες χαρακτηρίζονται ως sag, arád και σχηματίζουν μια μειονότητα ενώ οι υπόλοιπες δεν ανήκουν σε αυτήν την κατηγορία.⁴⁵⁸ Όλες οι γυναίκες που ασχολούνταν με την υφαντουργία δεν ήταν δούλες, καθώς φαίνεται ότι κάποιες ήταν μερικώς εξαρτώμενες από το ανάκτορο και εργάζονταν με το σύστημα αγγαρειών(cornée).

Στην Κνωσό καταγράφονται στην Ak περισσότερες από 500 γυναίκες, κάτι που σημαίνει ότι υπήρχαν ίσως περισσότερες από 1000

---

⁴⁵⁸ J.T.Killen: "The subjects of the wanax: aspects of Mycenaean social structure", στο *Ancient Greece, from Mycenaean palaces to the age of Homer*, eds S.Deger-Jalkotzy-I.S.Lemos, 2006, σελ.90.

συνολικά και περίπου 200 άντρες που απασχολούνταν με την υφαντουργία και πιθανότατα με την ολοκλήρωση των υφασμάτων (π.χ. γναφείς). Στην Πύλο αντιστοίχως, στην Aa, καταγράφονται περίπου 600 γυναίκες. Ένα σημαντικό στοιχείο προκύπτει από την Ak(1) 612 που καταγράφει 9 da-te-wi-ja, ενώ η Lc(1) 540 καταγράφει ως στόχο παραγωγής για τις da-te-wi-ja 9 μονάδες υφάσματος, συνεπώς 1 εργάτρια στην Ak έπρεπε να παράγει 1 μονάδα υφάσματος και αφού οι Lc(1) καταγράφουν περίπου 1000 υφάσματα, με βάση τα ανωτέρω συνάγεται ότι ίσως και η εργατική δύναμη ήταν ανάλογη.⁴⁵⁹

Καταγράφονται οι εξής ειδικότητες εργατριών: a-ra-ka-te-ja, *λακάτεια*, που ειδικεύονταν στο γνέσιμο του μαλλιού και η ονομασία τους βασιζόταν στο όνομα της ηλακάτης (ρόκας). Είναι εντυπωσιακό που βρίσκουμε μόνο δυο τέτοιες ομάδες (στην Lc 531+542 και στην Ak 5009+6037+8588) καταγεγραμμένες στο αρχείο της Κνωσού. Φαίνεται ότι στην περιφέρεια, όπου υπήρχε μικρότερη διαίρεση της εργασίας σε σχέση με την Κνωσό, το γνέσιμο γινόταν από τις ίδιες τις υφάντρες. Πάντως μαρτυρούνται και στην Πύλο και στην Θήβα. Ίσως με το γνέσιμο να ασχολούνταν και α ne-we-wi-ja, από το ρήμα νέω και νήθω, αν και υπάρχουν γραμματολογικές δυσκολίες για αυτήν την ταύτιση. Θα ήταν δυνατόν αυτές να ετοιμάζουν το υφάδι με το χέρι, ενώ α a-ra-ka-te-ja να γνέθουν το στημόνι. Στην Κνωσό λοιπόν είναι μόνον 20 και δεν μπορεί μόνον αυτές να γνέθουν όλο το νήμα που χρειαζόνταν τα ανακτορικά

---

⁴⁵⁹ J.T.Killen: "The Textile industries at Pylos and Knossos", *Pylos Comes Alive*, 1984, σελ.52.

εργαστήρια. Στην Lc παρουσιάζεται να υπάρχει προγραμματισμός να παραδώσουν υφάσματα και όχι νήματα. Πιο πιθανή φαίνεται η υπόθεση, ότι αυτό συνέβαινε, διότι ναι μεν η κύρια εργασία τους ήταν η προετοιμασία νημάτων αλλά αυτή αποτιμάται για λόγους λογιστικούς σε μονάδες υφάσματος ή ίσως γιατί μαζί με την κύρια απασχόλησή τους, που ήταν η παράδοση υφασμάτων, έγνεθαν και νήματα ειδικής μορφής.⁴⁶⁰ Στην Πύλο δεν σχετίζονται άμεσα με την παράδοση υφασμάτων, αναφέρονται απλώς ως εργάτριες και ίσως παρέδιδαν νήματα. Στην Of της Θήβας έχουμε διανομή μαλλιού σε μια λακάτεια.

Άλλη ομάδα είναι α re-ki-ti-ra₂ ή re-ki-ti-ri-ja, *πέκτριαι*, που συναντώνται και στην Κνωσό και στην Πύλο και ήταν πιθανώς οι γυναίκες που έξαιναν τα μαλλιά. Επρόκειτο μάλλον για μια εργασία που γινόταν μετά την ύφανση, αφού η λέξη συναντάται στην Ld η οποία σχετίζεται με την ολοκλήρωση των υφασμάτων. Ο P.Chantraine θεωρεί ότι ασχολούνταν με τον τιλμό των προβάτων αλλά αν και η χρήση γυναικών για τον τιλμό πιστοποιείται και στην Ur και στο Mari, εντούτοις ήταν κυρίως ανδρική δραστηριότητα.⁴⁶¹

Καταγράφονται ακόμη, i-te-ja-o, *στειάων* (γεν. πληθ. πβ. *στός*), στις PY Ad 684 και Aa 699. Επρόκειτο για αυτές που ασχολούνται με τον ιστό, συνεπώς τις υφάντρες και καταγράφονται μόνον 9. Το αρσενικό i-te-we ((h)istēwei/ *στήφει*, δοτ. ενικ.) συναντάται στην PY Un 1322, ενώ στην KN As 1516.9 εμφανίζεται ως κύριο όνομα: i-te-u, *στεύς*. Ίσως να ονομάστηκαν έτσι γιατί κατασκεύαζαν τα ιστία

⁴⁶⁰ Ι.Τζαχίλη: *Υφαντική και Υφάντρες στο προϊστορικό Αιγαίο*, Ηράκλειο, 1997, σελ.129-133.

⁴⁶¹ J.L.Melena: "On the linear B ideogrammatic Syllabogram ZE", *MINOS* 20-22, 1987, σελ.438-439.

των πλοίων και για αυτό στην ΡΥ Un 1322 ο *στεύς* καταγράφεται μετά από ένα *de-ku-tu-wo-ko* (*deiktuworgos* / ίσως **δικτυουργός*), "αυτόν που φτιάχνει δίχτυα". Αυτή η ερμηνεία θα εξηγούσε και τον μικρό αριθμό τους⁴⁶²

Άλλη ομάδα είναι στην Πύλο α *we-we-si-je-ja*, **ΦερΦεσίειαι*, ίσως "*ριουργοί*" (αν και υπάρχουν γλωσσολογικοί λόγοι που εμποδίζουν αυτήν την ερμηνεία) και α *ri-ne-ja*, *λίνειαι*, πιθανώς "λινεργάτριες" (στην υφαντουργία όταν δεν γίνεται σαφής μνεία λινών υφασμάτων πιθανότατα πρόκειται για μάλλινα).

Ri-ne-ja καταγράφονται στην Πύλο (στις Ab 745, 746 / Ad 295, 326, 664, 670, 672, 678 και ίσως 687 και 697), όπου το ενδιαφέρον για την παραγωγή λιναριού και λινών υφασμάτων είναι σαφώς μεγαλύτερο από ότι στην Κνωσό. Διαπιστώνεται όμως και στα δυο ανάκτορα, ότι ενώ η μεγαλύτερη ποσότητα μάλλινων υφασμάτων παραγόταν με το σύστημα *ta-ra-si-ja*, το *146 που κατασκευαζόταν σε κάποιες περιπτώσεις από λινό, απαιτείτο από τα ανάκτορα Κνωσού και Πύλου διαμέσου του συστήματος φορολογίας. Στην Πύλο είναι γύρω στις 100 γυναίκες που χαρακτηρίζονται *ri-ne-ja* (ενώ υπάρχουν και 30 *we-we-si-ja*). Η Ι.Τζαχίλη θεωρεί ότι οι *ri-ne-ja* δεν πρέπει να είναι υφάντρες αλλά μάλλον σχετίζονται με την κατεργασία των λινών υφαντικών ινών, δηλαδή αν το λινάρι παραδίδεται στο ανάκτορο με τη μορφή λिनοκαλάμης σε δέσμες, η κατεργασία του γίνεται από τις *ri-ne-ja*.⁴⁶³ Οι περισσότερες βρίσκονταν σε απομακρυσμένες κοινότητες και αυτό οφειλόταν στο ότι η κατεργασία

⁴⁶² Ι.Τζαχίλη: *Υφαντική και Υφάντρες στο προϊστορικό Αιγαίο*, Ηράκλειο, 1997, σελ.193-195.

⁴⁶³ Ι.Τζαχίλη: *Υφαντική και Υφάντρες στο προϊστορικό Αιγαίο*, Ηράκλειο, 1997, σελ.74-76.

λιναριού χρειάζεται νερό και γίνεται στην ύπαιθρο, όπου βρίσκονταν γενικότερα οι ανειδίκευτες εργάτριες, ενώ οι ειδικευμένες στην Πύλο και στο Λε κτρον. Ίσως με το λινάρι ασχολούντο και α ra-ke-te-ja, *φάκτειαι (φάκτον μέτρον μέτρησης αλλά και σκεύος, λεκάνη, γούρνα) για τις οποίες ο Ruijgh προτείνει, ότι ήταν αυτές που μούλιαζαν το λινάρι, ενώ υπάρχει και η άποψη ότι ήταν οι γυναίκες που λεύκαιναν τα υφάσματα. Με την κατεργασία λιναριού συνδέονταν πιθανώς και α o-ti-ri-ja, * ρτρίαι, μεταφέροντας δεμάτια λιναριού ή διατηρώντας το λινάρι κάτω από το νερό και οι οποίες αναφέρονται και στις πινακίδες των Θηβών. Με την κατεργασία λιναριού σχετίζονταν ίσως ακόμη και α ra-ki-ti-ra₂, άκτριαι και α me-re-t-ri-ja, μελέτριαι.⁴⁶⁴ Η λέξη ri-na-ko-ro ίσως να δήλωνε έναν υπάλληλο που συνέλεγε λινά για λογαριασμό του ανακτόρου.

Πάντως η καλλιέργεια λιναριού ήταν εξαιρετικής σπουδαιότητας για την Πύλο και είναι ενδεικτικές οι φοροαπαλλαγές με τις οποίες συνδέονται οι σειρές λιναριού (Na, Ng και Nh, με εκφράσεις όπως ο δίδοντοι, λεύθερος ή λευθέρωσε). Διαπιστώνεται επίσης ότι σύμφωνα με την Ad 697+698, οι γιοι εργατριών λιναριού στρατολογούνταν ως κωπηλάτες και ίσως το ίδιο συνέβαινε με τους γιους των i-te-ja-o, υφαντρών, στην Ad 684.

Λινάρια στην Κνωσό συναντάμε στη σειρά Nc. Σημαντική διαφορά πάντως ως προς την Πύλο είναι ότι στις Nc 4479 και Nc 5121 απαντά

---

⁴⁶⁴ Ι.Τζαχίλη: *Υφαντική και Υφάντρες στο προϊστορικό Αργαίο*, Ηράκλειο, 1997, σελ.74-76 / E.Stavrianopoulou: *Untersuchungen zur Struktur des Reiches des Pylos. Die Stellung der Ortschaften im Lichte der Linear B Texte*, 1989, σελ.87-90.

το σημείο SA και το μέτρο βάρους M, ενώ στην Πύλο το SA μετριέται κατά μονάδες.

Αναμφίβολα όμως η σημασία της καλλιέργειας του λιναριού είναι ιδιαίτερος μεγάλη για το ανάκτορο της Πύλου, αφού το ανάκτορο ορίζει τις εκτάσεις όπου σπέρνεται, φορολογεί το τμήμα που του χρειάζεται για την υφαντουργία, παραχωρεί φοροαπαλλαγές ρυθμίζοντας την αναδιανομή του προϊόντος και ελέγχει την μεταποίησή του. Ίσως η κεντρική εξουσία προσπάθησε να ελέγξει μια παραδοσιακή καλλιέργεια, όπως είναι αυτή του λιναριού για τη Μεσσηνία και στην προσπάθειά της αυτή αντιμετώπισε δυσκολίες.⁴⁶⁵

Επιστρέφοντας στις γυναικείες εργατικές ομάδες της υφαντουργίας, α a-ke-ti-ri-ja, σκήτριαι, πρέπει να ήταν οι "φινιρίστριες", ειδικευμένες για να επιμελούνται την τελική κατεργασία του υφάσματος. Στο βασίλειο της Πύλου, το κέντρο τους ήταν στην ίδια την Πύλο (145 άτομα) και στην περιοχή ro-u-so (36 άτομα).⁴⁶⁶ Τέτοιες γυναικείες εργατικές ομάδες καταγράφονταν σε Κνωσό, Πύλο, Μυκήνες και Θήβα (a-ke-ti-ri-ja /a-ke-ti-ra₂ / a-ze-ti-ri-ja)

Από την παρουσίαση των σειρών υφαντικής διαπιστώσαμε ότι υπήρχαν ειδικευμένες εργάτριες στην κατασκευή ειδικών τύπων υφασμάτων π.χ. te-pe-ja (σε Κνωσό, Πύλο και Θήβα), ko-u-re-ja, ή ακόμη o-nu-ke-ja, κατασκευάστριες ονύχων και 15 τέτοιες καταγράφονται στην ίδια την Πύλο, ενώ αναφέρονται και στην Κνωσό. Στη Θήβα είναι σημαντικό ότι καταγράφεται o-nu-ke-wi, που

---

⁴⁶⁵ Ι.Τζαχίλη: *Υφαντική και Υφάντρες στο προϊστορικό Αιγαίο*, Ηράκλειο, 1997, σελ.77-78.

⁴⁶⁶ E.Stavrianopoulou: *Untersuchungen zur Struktur des Reiches des Pylos. Die Stellung der Ortschaften im Lichte der Linear B Texte*, 1989, σελ. 87-90.

πρέπει να είναι δοτική ενικού του αρσενικού ο-νυ-κε-u, κάτι το οποίο μας υποδεικνύει πως αυτή η ειδικότητα δεν ήταν αποκλειστικά για γυναίκες.

Καταγράφονται ακόμη, ra-ri-ti-ra₂, *άπτριαι* (Ad 555), 38 γυναίκες και 49 παιδιά στην Πύλο, a-ru-ko-wo-ko, *μπυκοΦοργοί*, ίσως κατασκευάστριες κεφαλοδέσμων (οι *μπυκες* ήταν προμετωπίδια των αλόγων αλλά μπορεί να ήταν και υφαντοί γυναικείοι κεφαλόδεσμοι)⁴⁶⁷ ή υφασμάτων ταινιών για τη διακόσμηση των άκρων των υφασμάτων. Πρέπει να επισημάνουμε ότι, όπου δεν αναφέρονται επαγγελματικά αλλά μόνον εθνικά, τότε ίσως η περιοχή ή η καταγωγή των γυναικών να ήταν αρκετή για να εκφράσει και την επαγγελματική εξειδίκευσή τους. Επίσης κάποια εθνικά "προδίδουν" το ότι πρόκειται για δούλες ή πρόσφυγες πχ ki-ni-di-ja, Κνιδίες (Aa 792 / Ab 189), ra-mi-ni-ja, Λήμνιες (Ab 186), mi-ra-ti-ja, Μιλήσιες (Aa 798, 1180), ενώ καταγράφονται γυναίκες προερχόμενες από περιοχές όπως η Χίος, Ζεφυρία (Αλικαρνασός), Ασία (Λυδία). Ο χαρακτηρισμός ra-wi-ja-ja, (Iawiaiai, πβ. το ομηρικό επίθετο *ληί ς*) που περιγράφει κάποιες από αυτές, αποδίδεται συνήθως ως «τμήμα λείας / αιχμάλωτες πολέμου», αν και υπάρχουν και ερμηνείες όπως «εργάτριες της γης του λαού», «γυναίκες που θερίζουν», ότι είναι εθνικός όρος κτλ.⁴⁶⁸ Το γεγονός ότι οι περισσότερες δεν χαρακτηρίζονται έτσι, σημαίνει και ότι όσες αναφέρονταν με εθνικά δεν ανήκαν στην κατηγορία αυτή. Είναι δυνατόν αυτές οι ομάδες που

⁴⁶⁷ J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, 1997, σελ.309-310.

⁴⁶⁸ J.T.Killen: "The subjects of the wanax: aspects of Mycenaean social structure", στο *Ancient Greece: from Mycenaean palaces to the age of Homer*, eds S.Deger-Jalkotzy-I.S.Lemos, 2006, σελ.90-91.

μεταφέρθηκαν από τον τόπο τους να είχαν και ορισμένες ειδικές τεχνικές δεξιότητες, οπότε ένας διοικητικός υπάλληλος και μόνο από τον τοπωνυμικό χαρακτηρισμό θα καταλάβαινε και την επαγγελματική ειδικότητα της ομάδος.⁴⁶⁹

Στην Πύλο λοιπόν οι σειρές Aa και Ab παρουσιάζουν τα δεδομένα της γυναικείας εργατικής δύναμης, ενώ η Ad της ανδρικής. Οι ομάδες εργασίας είναι συγκεντρωμένες στην ίδια την Πύλο (τα 2/3 περίπου) και στο Λε κτρον. Οι ομάδες αυτές στα δυο αυτά κέντρα ήταν πολυαριθμότερες σε σχέση με αυτές που ήταν εγκατεστημένες σε άλλες περιοχές του βασιλείου. Καταγράφονται 28 ομάδες στην Πύλο και 6 ή 7 στο Λε κτρον. Από τις 28 ομάδες της Πύλου, οι 13 έχουν πάνω από 20 γυναίκες και 1 ομάδα στο Λε κτρον έχει 37 γυναίκες. Από τις άλλες περιοχές του βασιλείου πολλές ομάδες έχουν λιγότερα από 12 ενήλικα μέλη. Φαίνεται ότι στην Πύλο και στο Λε κτρον υπήρχαν οι περισσότερες εξειδικευμένες ομάδες, ενώ στην ύπαιθρο οι ανειδίκευτες, όπως ίσως οι gi-ne-ja. Σημαντικό κέντρο υφαντουργίας πάντως θα πρέπει να ήταν και η περιοχή ro-u-so, όπου υπήρχαν a-ke-ti-ri-ja.⁴⁷⁰ Μπορούμε λοιπόν να ισχυριστούμε, ότι στο βασίλειο της Πύλου το εργατικό δυναμικό ήταν υπό τον άμεσο έλεγχο του ανακτόρου και η οργάνωση ήταν πιο συγκεντρωτική σε σχέση με την Κνωσό.

Πέρα από τις σειρές Aa, Ab και Ad, με την υφαντουργία πιθανώς συνδέονταν και οι Ae 629 και Ae 634 που βρέθηκαν στο δωμάτιο 6 μαζί με τη σειρά La και γράφτηκαν από τον ίδιο γραφέα, όπως και οι

⁴⁶⁹ J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, 1997, σελ.311.

⁴⁷⁰ J. T.Killen: “The Textile Industries at Pylos and Knossos”, *Pylos Comes Alive*, 1984, σελ.58-60.

πινακίδες της σειράς La. Η Ae 629 καταγράφει την παρουσία γυναικών και η Ae 634 την απουσία γυναικών που όφειλαν να είναι παρούσες.⁴⁷¹ Η πινακίδα αυτή που κατέγραφε ο (o-pe-ro) γυναικείου εργατικού δυναμικού είναι μια ένδειξη ότι ένα τμήμα του εργαζόταν με το σύστημα αγγαρειών. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι η πλειονότητα των εργατριών εργάζονταν υπό αυτό το καθεστώς, αφού οι πινακίδες των σειρών Aa, Ab έχουν γραφεί από άλλον γραφέα και είχαν τοποθετηθεί αλλού και συγκεκριμένα στο χώρο των Αρχείων και όχι στο Μέγαρο όπως οι Ae 629, Ae 634 που κατέγραφαν μερικής απασχόλησης εργάτριες. Πάντως ως ο (o-pe-ro) περιγράφονται στις Ad 357, 671, 679, 690, πιθανότατα γιοί των γυναικών, οι οποίες καταγράφονταν στις πινακίδες Aa, Ab. Επειδή συνδέονταν με τις γυναίκες αυτές πιθανότατα και αυτοί εργάζονταν στην υφαντουργία, ίσως ως κναφείς.

Στην Κνωσό διαπιστώνεται μια πιο αποκεντρωμένη δραστηριότητα ήδη από τις σειρές L- αλλά το ίδιο ισχύει και για τις εργατικές ομάδες, αφού διαπιστώνεται μεγαλύτερος καταμερισμός του εργατικού δυναμικού. Πάντως η ίδια η Κνωσός, όπως και η Αμνισσός, ήταν σημαντικά κέντρα υφαντουργίας (π.χ. ko-u-re-ja στην Κνωσό και στην Αμνισό, te-pe-ja στην Κνωσό, e-ne-re-ja στην Αμνισός). Από την απώτερη δυτική Κρήτη δεν αναφέρονται γυναικείες εργατικές ομάδες που να λαμβάνουν σιτηρέσια και αυτό δείχνει ίσως μια αποκέντρωση στη διαχείριση των ομάδων γυναικών και παιδιών, ενώ στην Πύλο υπάρχει ενδιαφέρον για τις εργατικές ομάδες ακόμη και

---

⁴⁷¹ C.Shelmerdine: "Industrial Activity at Pylos", *Eight Intern.Colloq.Tract.Myc.*, 1987, σελ.33.

της Πέραν Επαρχίας, αφού το σφράγισμα Wa 114.1 καταγράφει μηνιαίες μερίδες που παρέχονται σε γυναίκες της Πέραν Επαρχίας και ως εκ τούτου υπήρχε πιο στενός έλεγχος και εξάρτηση των εργατικών ομάδων από το ανάκτορο της Πύλου.⁴⁷² Στην Κρήτη, αντίθετα προς την Πύλο, εντοπίζονται εξειδικευμένες εργάτριες και σε τοποθεσίες έξω από το κέντρο, ενώ σε αυτές τις τοποθεσίες φαίνεται ότι οι αριθμοί εργατριών δεν ήταν πιο μικροί π.χ. 74 εργάτριες στην Se-to-i-ja, 240 οι οποίες σχετίζονται με τον "συλλέκτη" we-we-si-jo και που ίσως βρίσκονταν στην Φαιστό. Είναι σημαντικό ότι στην ίδια την Κνωσό οι ομάδες εργατριών ήταν χωρίς συλλέκτη.

Στο ανδρικό εργατικό προσωπικό που σχετίζεται με την υφαντουργία "ξεχωρίζουν" κυρίως οι κναφείς. Ka-na-re-u, κναφεύς αναφέρεται και στην Πύλο και στις Μυκήνες, ενώ και η πινακίδα An 106 της Θήβας καταγράφει 6 ka-na-re-we που ίσως εκτελούσαν τα καθήκοντά τους σε σχέση με ένα θρησκευτικό συμπόσιο.⁴⁷³ Ο A.Uchitel θεωρεί πως ήδη στη γραμμική A, σε καταλόγους προσωπικού από την Αγία Τριάδα, το *304+PA δήλωνε ανδρικό προσωπικό της υφαντουργίας και πιθανότατα τους κναφείς.⁴⁷⁴

Οι κναφείς καταγράφονται συχνά μαζί με την επίσης ανδρική ειδικότητα re-re-ke-u, που πιθανότατα ετυμολογείται από το πλέκω. Στην KN L 520 συναντάται το ρήμα re-re-ke, ενώ είναι σημαντικό ότι και από την Θήβα αναφέρεται re-re-ke-u και μάλιστα καταγράφεται μαζί με έναν κναφέα. Στην Πύλο οι κναφείς αναφέρονται ονομαστικά

---

⁴⁷² J.T.Killen: "Epigraphy and interpretation in Knossos woman and cloth Records", στο J.P.Olivier-T.G.Palaima, *Texts, Tablets and Scribes, Supl.MINOS 10*, 1988, σελ.170-172.

⁴⁷³ A.Dakouri-Hil: "Breaking the mould? Production and economy in the Theban state", στο *AUTOCHTHON*, 2005, σελ.215.

⁴⁷⁴ A.Uchitel: "Listing by age and occupation in Minoan linear A", *KADMOS 45*, 2006, σελ.76-78.

π.χ. re-ki-ta, a-ka-ta-jo-jo (γεν.ενικού), te-re-do. Ο re-ki-ta μάλιστα ανήκει στην υπηρεσία του άνακτος (wa-na-ka-te-ro), ο οποίος του παραχωρεί καλλιεργήσιμη γη και σπόρους, ίσως ως αμοιβή των υπηρεσιών του. Αφού αναφέρονται ονομαστικά, πιθανότατα πρέπει να είχαν σημαντική θέση στην Πύλο.

Στην Κνωσό δεν πιστοποιείται η λέξη κναφεύς και ίσως το επάγγελμα δηλωνόταν με κάποιο προελληνικό όνομα. Ίσως κναφείς είναι οι δυο άντρες που καταγράφονται στις KN As 602 και 605 με το ιδεόγραμμα TELA. Πρόκειται για ανδρική εργασία και αντιστοιχίες ως προς αυτό προκύπτουν από τα νεοσομερικά κείμενα.⁴⁷⁵ Επαγγελματικοί χαρακτηρισμοί για άνδρες στην υφαντουργία ήταν επίσης και i-te-u, ra-pte, άπτης και ίσως και ο όρος to-te-u.

Μεγαλύτερος αριθμός γυναικών στην υφαντουργία γενικά σε σχέση με τους άνδρες προκύπτει επίσης και από την Εγγύς Ανατολή π.χ. 18-45 γυναίκες, 1 άνδρας στη βιοτεχνία στην Girshu στην Ur III, όπου καταγράφεται μικρότερη αναλογία βέβαια ανδρών σε σχέση με την Κνωσό. Συνολικά γύρω στις 13.200 υφάντρες απασχολούνταν στην Ur σε πλήρη βάση και ήταν εξαρτώμενες από το ανάκτορο.⁴⁷⁶

Στη νεοσομερική οικονομία, το ανάκτορο και ο αξιωματούχος που ονομαζόταν ensi κυριαρχούσαν στον εφοδιασμό μαλλιού, στην κτηνοτροφία προβάτων και στα εργαστήρια υφαντουργίας. Στο Lagaš η υφαντουργία ήταν υπό τον έλεγχο του κράτους. Ο κυβερνήτης και η οικογένειά του είχαν πρόβατα, κάτι που τους επέτρεπε να εμπλέκονται στο εμπόριο μαλλιού και να επιβλέπουν τα εργαστήρια

⁴⁷⁵ Ι.Τζαχίλη: *Υφαντική και Υφάντρες στο προϊστορικό Αιγαίο*, Ηράκλειο, 1997, σελ.262.

⁴⁷⁶ J.T.Killen: "The Knossos Ld (1) Tablets", *Colloq. Myc. Neuchâtel*, 1979, σελ.168-169.

υφαντουργίας (gír ensi, « υπό την ευθύνη του κυβερνήτη», síg.udu.ensí,ka.ka, «πρόβατα του κυβερνήτη», síg.ní.ga ensí.ka, «μαλλί ιδιοκτησίας του κυβερνήτη»)⁴⁷⁷. Ο ensi επέβλεπε και τα πρόβατα που σχετίζονταν με τους ναούς .

Στην περιοχή της Alalakh και στους καταλόγους σιτηρεσίων από την Alalakh VII καταγράφονται διάφοροι τεχνίτες που απασχολούνταν εντός και εκτός του ανακτόρου και κυρίως αναφέρονται εργάτες υφαντουργίας. Συχνά καταγράφεται μαλλί, υφάσματα και ενδύματα που μέσω της παραγωγής ή του εμπορίου έφταναν στο ανάκτορο. Υφαντές και υφάντρες επιβλέπονταν από έναν επόπτη (UGULA). Αναφέρεται μεταξύ των ομάδων που λαμβάνουν μερίδες, προσωπικό υφαντουργίας όπως οι ^lÚTÙG (AIT *266: Rs 5). Πιο συχνά καταγράφονται στοιχεία για την κτηνοτροφία. Ως αποδέκτες μερίδων αναφέρονται ποιμένες και ένας επόπτης ποιμένων (UGULA LÜ ^{meš} SIPA) που στην AIT *268: 24 λαμβάνει και αυτός μερίδα. Στις AIT *357- *360 υπάρχουν πολυάριθμες αναφορές για κοπάδια προβάτων και μαλλί που πρέπει να είχαν και εξαγωγική σημασία.⁴⁷⁸

Στην Ugarit επίσης καταγράφεται προσωπικό υφαντουργίας που ανήκε στην κατηγορία του εξαρτώμενου προσωπικού bnš mlk [`gzlm στην PRU V ,103,9(KTU 4.358) / υφαντές t_rmn(m) στην PRU II,106, 11.13.15.20.29.31.(KTU4.182) / κναφείς στην CTA 74,7(KTU 4.99) κτλ.]⁴⁷⁹ Οι ποιμένες, r'ý(m), συνδέονταν στενά με το gt, που ήταν η

---

⁴⁷⁷ H.Limet: "Le rôle du palais dans l'économie Neo-sumerienne", στο Heltzer-Lipinski eds., *Orientalia Lovaniensia Analecta* 23, 1988, σελ.242.

⁴⁷⁸ H.Klengel: "Die palastwirtschaft in Alalakh", στο Heltzer-Lipinski eds., *Orientalia Lovaniensia Analecta* 23, 1988, σελ.440-442.

⁴⁷⁹ M.Heltzer: "Royal economy in Ancient Ugarit", στο Heltzer-Lipinski eds., *Orientalia Lovaniensia Analecta* 23, 1988, σελ.482-494.

πρωταρχική μονάδα της βασιλικής αγροτικής οικονομίας και λάμβαναν σιτάρι και άλλα φυσικά προϊόντα από τις βασιλικές αποθήκες. Φαίνεται ότι τα βοσκοτόπια στην Ugarit ήταν υπό τη δικαιοδοσία του κράτους. Τα χωριά και οι ομάδες των εξαρτώμενων από τον βασιλιά πλήρωναν δικαιώματα βοσκής και συνεπώς οι βοσκότοποι δεν ήταν στην ιδιοκτησία των κοινοτήτων ή των ιδιωτών. Ανάλογη δομή προκύπτει και από την Larsa κατά την παλαιότερη βαβυλωνιακή περίοδο.

ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΜΑΛΛΙΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ

Το ιδεόγραμμα του μαλλιού υπάρχει ήδη στη γραμμική Α' και στο συνδυασμό των σημείων ma και ru ή re ή ro. Είναι το ιδεόγραμμα που κυριαρχεί στις σειρές προβάτων και συνδυάζεται σε σειρές υφασμάτων με το ιδεόγραμμα TELA. Παράλληλες καταγραφές υφασμάτων και μαλλιού βρέθηκαν στην Alalakh και στην Ugarit.⁴⁸⁰

ΙΔΕΟΓΡΑΜΜΑ B145 LANA / ΜΑΛΛΙ

Η μονάδα που χρησιμοποιείται για το μαλλί είναι μια ειδική μονάδα ισοδύναμη με το 1/10 του ταλάντου (3M). Αυτό προκύπτει από τη σειρά Dk της Κνωσού (1064-1065, 1071-1073) μαζί με την αναλογία 1:4 (πρόβλεψης και όχι πραγματική) ανάμεσα σε μια μονάδα LANA και τον αριθμό των κουρεμένων προβάτων (ή 723 γραμμ. για κάθε

⁴⁸⁰ M.Ventris- J.Chadwick: *Documents in Myc. Greek*², Cambridge, 1973, σελ.314.

ζώο). Στην Κνωσό το μαλλί που ήταν δυνατόν να κουρευτεί από 4 πρόβατα (3,132 κιλά), αποτελούσε μια μπάλα μικρών διαστάσεων που δημιουργούσε τη βασική μονάδα.⁴⁸¹ Υπάρχουν κλάσματα της διπλής μνας (M) και πιο σπάνια το $\frac{1}{4}$ μιας διπλής μνας (N) και το $\frac{1}{12}$ του N (P) σε Κνωσό, Πύλο και Μυκήνες. Στην Θήβα υπάρχει μια ιδιαίτερη κλασματική μορφή που δεικνύεται με το PA. Φαίνεται ότι οι Μυκηναίοι υιοθέτησαν το μινωικό σύστημα υπολογισμού του βάρους του μαλλιού.

Στην γραμμική A' το ιδεόγραμμα συναντάται στην HT 12 και ακολουθείται από το σύμβολο του ΤΑΛΑΝΤΟΥ, ενώ στην PH 3a από αυτό του διμναίου. Συναντάται ακόμη και στα Χανιά στην KH 43 (και ακολουθείται από το 74). Φαίνεται ότι το LANA στην γραμμική A' δεν εκφράζει μια ειδική μονάδα βάρους του μαλλιού (αφού στην HT 12 υπάρχει το ΤΑΛΑΝΤΟΝ) αλλά δήλωνε το ίδιο το μαλλί ως προϊόν. Ισχυρή φαίνεται και η σύνδεση του MARU με το μεταγενέστερο μαλλός.⁴⁸²

Το *145 LANA συναντάται στις Dk και DI, στις Lc και Le, στην Od από την Κνωσό και στην Oe από τις Μυκήνες. Επίσης συναντάται και στην Θήβα στην Oh αλλά και σε μεμονωμένες πινακίδες όπως π.χ. PY An 35, An 616, Un 249, Vn 267, Un 443, Un 592, KN Wb 5527, M 559, M 683.

Η μονάδα LANA παραλληλίστηκε με το nariu που αντιπροσώπευε το $\frac{1}{10}$ του ΤΑΛΑΝΤΟΥ στο Nuzi. Άλλη ομοιότητα ανάμεσα στις δυο περιοχές είναι ότι και οι δυο χρησιμοποιούν μια ειδική μονάδα

---

⁴⁸¹ N.F.Parise: "Pesi egei per la Lana", *LA PAROLA DEL PASSATO* 41, 1986, σελ.84 και 87-88.

⁴⁸² J.L.Melena: "On the linear B ideogrammatic Syllabogram ZE", *MINOS* 20-22, 1987, σελ.399-401.

μέτρησης του μαλλιού (ακόμη και όταν η μετατροπή σε τάλαντα θα ήταν πολύ εύκολη). Κατά τον Petruso, αυτό δείχνει σεβασμό στην παράδοση και στο έθιμο να μετράται το μαλλί μεταξύ των ποιμένων.⁴⁸³ Πάντως ιδιαιτερότητα της μυκηναϊκής οικονομίας σε σχέση με την Εγγύς Ανατολή είναι οι ακριβείς κανόνες που καθόριζαν την υποχρέωση των ποιμένων να παραδίδουν ειδικές ποσότητες μαλλιού στην αναλογία 1 μονάδα μαλλιού για κάθε 4 πρόβατα και για κάθε 10 αρνιά.⁴⁸⁴

Είναι δυνατόν πάντως ακριβώς αυτή η ομοιότητα στον τρόπο μέτρησης του μαλλιού με την Εγγύς Ανατολή να υποδεικνύει και την ύπαρξη εμπορικών επαφών και συναλλαγών που θα διευκολύνονταν σαφώς με την ύπαρξη "ενιαίων" μονάδων μέτρησης του βάρους του προϊόντος.

ΟΙ ΣΕΙΡΕΣ D-

Στην Κνωσό από τις σειρές D- συνάγουμε την ύπαρξη περίπου 100.000 προβάτων στην κεντρική περιοχή του νησιού. Πρόκειται για καταγραφές ανακτορικών κοπαδιών που αποτελούνται κυρίως από ευνουχισμένα αρσενικά (κριούς) που παραχωρούνταν από το κέντρο για βοσκή στους ποιμένες διαφόρων περιοχών οι οποίες κατονομάζονται⁴⁸⁵. Οι M.Ventris και J.Chadwick θεώρησαν ότι οι σειρές D- κατέγραφαν την εισφορά σε πρόβατα που απαιτούσε η

---

⁴⁸³ K.M.Petruso: "Wool –evaluation at Knossos and Nuzi", *KADMOS* 25, 1986, σελ.32-34.

⁴⁸⁴ Pia De Fidio: "On the roots of Aegean Bronze Age wool and weights", *MINOS* 33-34, 1998-1999, σελ.39-40.

⁴⁸⁵ Υπάρχουν μόνον τρεις πινακίδες (Da 1445+5807, Dc 1419+5078, Dd 1425+5338+fr) που δεν καταγράφουν τοπωνύμιο και οι τρεις γραμμένες από τον 117. Αυτό ίσως σημαίνει ότι επρόκειτο για την ίδια την Κνωσό. Η F.Rougemont ("Quelques particularites dans les enregistrements de moutons de Cnossos", *STUDIA MINORA* n.6-7, 2001-2002, σελ.279) θεωρεί πως σε αυτές τις πινακίδες έχουμε τις διοικητικές δραστηριότητες κατά την περίοδο που αποδιδόταν ένα κοπάδι σε έναν ποιμένα ή αντιθέτως κατά την επιστροφή των κοπαδιών στο ανάκτορο.

κεντρική εξουσία, όμως ο J.T.Killen θεωρεί ότι πρόκειται για υπερβολικά μεγάλο αριθμό (τα 100.000 πρόβατα) για να είναι φόρος, όταν το 1927 το σύνολο των προβάτων της Κρήτης ήταν περίπου 400.000. Ο Halstead πιστεύει ότι τα κοπάδια λειτουργούσαν ως απόθεμα για την κοινωνία, για την αντιμετώπιση εκτάκτων αναγκών, με το ανάκτορο να ασκεί ρυθμιστικό ρόλο αναδιανομής συγκεντρώνοντας και καταγράφοντας το σύνολο της παραγωγής⁴⁸⁶.

Δεν γνωρίζουμε βέβαια αν αυτά τα 100.000 πρόβατα που καταγράφονται αντιπροσωπεύουν το σύνολο των προβάτων της κεντρικής Κρήτης, οπότε σε αυτήν την περίπτωση η διοίκηση θα ήλεγχε το σύνολο της παραγωγής μαλλιού ή αντιπροσωπεύουν μόνον ένα μέρος των προβάτων, οπότε θα ήλεγχε μόνο το πλεόνασμα αφήνοντας περιθώρια δράσης στις κοινότητες και σε ανεξάρτητους κτηνοτρόφους. Φαίνεται ότι οι 50 τόνοι μαλλιού, οι οποίοι παράγονταν από τα πρόβατα των σειρών Da-Dg ετησίως, δεν ήταν αρκετοί για να καλύψουν τις ανάγκες του πληθυσμού και πιθανότατα θα υπήρχε και ένας σημαντικός αριθμός προβάτων στην ιδιοκτησία όχι του ανακτόρου αλλά των κοινοτήτων και ανεξάρτητων κτηνοτρόφων. Πιθανώς στη μινωική Κρήτη ήδη, τα κοπάδια που δεν ανήκαν στην ανακτορική εξουσία θα εκτρέφονταν στα πλαίσια μικρών οικισμών για τις τοπικές ανάγκες.⁴⁸⁷ Από πλευράς ενδιαφέροντος της κεντρικής διοίκησης, από τις Dk και Dl μαθαίνουμε τους στόχους της παραγωγής. Κατά τον J.T.Killen στην Dk σκοπός είναι η παραγωγή μαλλιού από τα κοπάδια που εκτρέφονται, ενώ στην Dl η παραγωγή

---

⁴⁸⁶ Ι.Τζαχίλη: *Υφαντική και Υφάντρες στο προϊστορικό Αιγαίο*, Ηράκλειο, 1997, σελ.49-50.

⁴⁸⁷ Ι.Τζαχίλη: *Υφαντική και Υφάντρες στο προϊστορικό Αιγαίο*, Ηράκλειο, 1997, σελ.49-52.

μαλλιού και αμνών. Αυτό εξηγείται σύμφωνα με τον συγγραφέα, αφού τα πρόβατα καταγράφονταν χωριστά σε κοπάδια αρσενικών και κοπάδια αρσενικών και θηλυκών μαζί και γενικότερα τα αρσενικά είναι πολύ περισσότερα (8 αρσενικά προς 1 θηλυκό) και ευνουχίζονταν, συνεπώς η μόνη σκοπιμότητα αυτών των ζώων είναι η παραγωγή μαλλιού. Τα κοπάδια που περιλαμβάνουν θηλυκά και αρσενικά (π.χ. στη σειρά Do) φέρουν δίπλα στο ιδεόγραμμα το ki, το οποίο κατά τον Killen δήλωνε τα νεογέννητα αρνάκια που προορίζονταν να αντικαταστήσουν τα γερασμένα πρόβατα των άλλων κοπαδιών. Πιστεύει ότι υπήρχε ένα σχέδιο παραγωγής και ότι οι πινακίδες Da-Dg που καταγράφουν μόνον πρόβατα θα είχαν τις αντίστοιχές τους στις πινακίδες κουράς Dk, ενώ τα όσα αφορούν στα ζώα περιγράφονται με μεγαλύτερη λεπτομέρεια στις Da-Dg. Διαπιστώνει ότι υπάρχει σταθερή αναλογία στην Dk, OVIS:LANA, 4:1 και στην DI 10:1 και ότι το o-re-ro μαλλιού πάντα καταγράφεται, ενώ το o-re-ro ζώων στην Dk σχεδόν ποτέ (μόνον μία φορά) και συνεπώς και αυτό αποτελεί σαφή ένδειξη για τη χρήση των ζώων στη σειρά αυτή. Γενικά, θεωρεί ότι από τη στιγμή που υπάρχει ένα σχέδιο παραγωγής τότε και τα κοπάδια Da-Dg πρέπει να ήταν ανακτορικά. Επίσης, κάνοντας συγκρίσεις με την Alalakh αλλά και τη Μεσαιωνική Αγγλία βρίσκει μεγάλες ομοιότητες ως προς τις αποδόσεις σε μαλλί και τη σύνθεση των κοπαδιών, συμπεραίνοντας πως κάθε 5-6 χρόνια τα ανακτορικά πρόβατα αντικαθίσταντο (περίπου 17-20% κάθε χρόνο, δηλαδή υπήρχαν 10-12 χιλιάδες νέα πρόβατα τη χρονιά και

αντίστοιχος αριθμός ζώων που πέθαινε ή έβγαινε από τα ανακτορικά κοπάδια αλλά τέτοιοι αριθμοί δεν καταγράφονταν) .⁴⁸⁸

Πάντως στις σειρές Da-Dg, αρχικά γράφεται το ιδεόγραμμα και ο αριθμός και ακολουθεί πρώτα το όνομα του ποιμένος και ο τόπος που βρίσκεται το κοπάδι και ενίοτε ένα δεύτερο όνομα, αυτό του "συλλέκτη", η λειτουργία και ο ρόλος του οποίου στη μυκηναϊκή οικονομία θα παρουσιασθεί σε ξεχωριστή ενότητα. Όταν τα κοπάδια καταγράφονται χωρίς συλλέκτη θεωρείται ότι ανήκουν στον άνακτα.

Οι ομάδες Da-Dg (συμπεριλαμβανομένων και των θραυσμάτων Dv και των συγκεφαλαιωτικών Dn) καταγράφουν το μέγεθος και τη σύνθεση των κοπαδιών μαλλιού και έχουν την εξής σύνθεση: Da περιλαμβάνουν μόνον κριούς, Db κριούς και προβατίνες, Dc κριούς και νεαρά ζώα ή παλαιά ή ο-re-ro προβάτων, Dd κριούς και προβατίνες και παλαιά ζώα, De κριούς και προβατίνες και ο-re-ro, Df κριούς και προβατίνες και νεαρά ζώα, Dg κριούς ή κριούς και προβατίνες + διάφορους συνδυασμούς νεαρών και παλαιών ζώων, καθώς και ο-re-ro. Το ο-re-ro σε πρόβατα είναι σπάνιο. Στις Da-Dg το ανάκτορο διέκρινε κατηγορίες ζώων, παρότι τα μεταχειριζόταν όλα για έναν κοινό σκοπό, την παραγωγή μαλλιού. Αυτό συνέβαινε ίσως γιατί στο τέλος του έτους οι διαχειριστές των κοπαδιών θα διένειμαν τα ζώα με έναν κανονικό ή πιο λογικό τρόπο. Τα κοπάδια των σειρών αυτών περιελάμβαναν 87% κριούς και 13% θηλυκά ζώα.

---

⁴⁸⁸ J.T.Killen: "The wool industry of Crete in the Late Bronze Age", *BSA* 59, 1964, σελ.1-14.

Κατά την άποψη του P.Halstead αν οι ποιμένες αποκαθιστούσαν απώλειες στα ανακτορικά κοπάδια τότε αυτό σημαίνει ότι είχαν δικά τους κοπάδια προβάτων.⁴⁸⁹

Οι Dk και Dl καταγράφουν τις αποδόσεις μαλλιού, το όνομα του υπεύθυνου για το κοπάδι (ποιμένα), την τοποθεσία που βρίσκεται το κοπάδι, και ακόμη, αν υπάρχει, το όνομα του συλλέκτη. Ο D.Young από την άλλη, αρνείται τη θεωρία του Killen, καθώς δεν επιβεβαιώνονται οι σταθερές αναλογίες ανάμεσα στον αριθμό των προβάτων και στην ποσότητα μαλλιού που καταγράφεται (αφού δεν πρέπει κατά τη γνώμη του να υπολογίζονται και τα πρόβατα ή το μαλλί που πριν από αυτά καταγραφόταν το O, κάτι που σημαίνει ότι οφείλονταν).⁴⁹⁰ Η ομάδα Dk(1) σχετίζεται με κοπάδια που δεν εντάσσονταν σε αυτά των Da-Dg, ενώ η Dk(2) με κοπάδια των Da-Dg από την περιοχή ku-ta-to. Η Dl(1) καταγράφει προβατίνες μαζί με τους αμνούς τους και τους στόχους παραγωγής. Με βάση τα τοπωνύμια διαπιστώνεται μια σύνδεση με τις Da-Dg. Η ομάδα Dm πιθανώς κατέγραφε την πάχυνση, για σκοπούς κατανάλωσης, μικρού αριθμού προβάτων και η Dh(1) καταγράφει την κατανάλωση κοπαδιού αρνιών. Στην Do καταγράφονται κοπάδια στην περιοχή se-to-i-ja με πιο χαμηλούς στόχους σε σχέση με άλλες σειρές αντίστοιχου περιεχομένου (π.χ. την Dl). Κατά την άποψη του P.Halstead αυτό συνέβαινε διότι η κεντρική διοίκηση αναγνώριζε μια άγραφη υποχρέωση να εισφέρουν οι ποιμένες αμνούς και στην τοπική επίλεκτη ομάδα. Θεωρεί επίσης πως η εξέταση των o-pe-ro

---

⁴⁸⁹ P.Halstead: «Missing sheep: on the meaning and wider significance of O in Knossos sheep records», *B.S.A.* 94, 1999, σελ.153.

⁴⁹⁰ D.Young: “Some puzzles about minoan woolgathering”, *KADMOS* 4, 1965, σελ.117-119.

στα κείμενα D- της Κνωσού αποκαλύπτει μια εικόνα στόχων που δεν προσεγγίζονταν παρά μόνον αν οι ποιμένες εισέφεραν από τα δικά τους κοπάδια. Πιστεύει πως το ανάκτορο δεν το ενδιέφερε αν το μαλλί προερχόταν από τα ανακτορικά κοπάδια ή από τα ιδιωτικά κοπάδια, ενώ δεν έδειχνε ενδιαφέρον και για τον τύπο των ζώων που επιστρέφονταν στο ανάκτορο από τους ποιμένες. Το κέρδος που αποκόμιζαν οι ποιμένες από την ενασχόληση με τα ανακτορικά κοπάδια δεν έχει καταστεί σαφές από τη μελέτη των κειμένων. Πάντως στα κείμενα δεν υπάρχει ένδειξη ότι ανταμείβονταν με την παραχώρηση γαιών ή μερίδων σιταριού⁴⁹¹

Το σύνολο της παραγωγής μαλλιού, όπως προκύπτει από τις πινακίδες, είναι 17.000 μονάδες (x 3 = 51.000 κιλά), από τις οποίες έχουν παραδοθεί οι 10.300 (x 3 = 30.900). Στη σειρά L οι ποσότητες υφασμάτων, περίπου 5000 υφάσματα από 10 κιλά το καθένα, συμφωνούν με τις ποσότητες μαλλιού και τα δεδομένα από τις σειρές D-, δίνοντας την εικόνα ότι τα υφαντά έγιναν με μαλλιά της προηγούμενης χρονιάς. Τα μαλλιά δεν χωρίζονται σε τύπους ανάλογα με την ποιότητα (π.χ. ηλικία ζώου, χρώμα, αν πλύθηκαν κ.τ.λ.), όπως συμβαίνει στα νεοσομεριακά κείμενα. Το ανάκτορο πιθανώς παραλάμβανε τα έρια αδιαχώριστα.⁴⁹²

Για το κούρεμα των προβάτων δεν υπάρχουν πολλά στοιχεία, σε αντίθεση με τα νεοσομεριακά αρχεία ή τα στοιχεία από την Πτολεμαϊκή Αίγυπτο, ενώ για τον τιλμό τα στοιχεία είναι περισσότερα. Ο τιλμός γινόταν με χτένια που ξερίζωναν τις τρίχες. Στα σουμερικά

⁴⁹¹ P.Halstead: «Missing sheep: on the meaning and the wider significance of O in Knossos sheep records», *B.S.A.* 94, 1999, σελ.156-161.

⁴⁹² Ι.Τζαχίλη: *Υφαντική και Υφάντρες στο προϊστορικό Αιγαίο*, Ηράκλειο, 1997, σελ.53-55.

αναπαρίστανται χτένια, στην γραμμική Α' είναι το σύμβολο A 74, που πιστοποιείται σε σφραγίδες από τα Χανιά και την Αγία Τριάδα. Στην ιερογλυφική, το σύμβολο 23 αναπαριστά ένα πρωτόγονο χτένι με ξύλινα ίσως δόντια. Ενώ στην γραμμική Β', πιθανώς το *235 (KN K 740, R 1562+1563) δηλώνει το χτένι.⁴⁹³

Οι πινακίδες δεν καταγράφουν τις περιοχές τιλμού των κοπαδιών. Υπάρχει ομοιότητα με τις καταγραφές στο Νυζι, καθώς και εκεί δίνεται βαρύτητα στην παραγωγή μαλλιού. Τα κείμενα muddû καταγράφουν αντίστοιχο διοικητικό όρο με το o-re-ro αλλά εκεί δεν συναντάμε τον επαγγελματικό όρο για όσους έκαναν τον τιλμό. Στο Mari υπάρχει αναφορά σε τιλμό, ενώ υπάρχει και αντίστοιχος επαγγελματικός όρος με βάση το ρήμα baqāmu. Από την περιοχή αυτή συνάγεται μια εικόνα λίγων επαγγελματιών που ασχολούνταν με το τιλμό και περισσότερων ανειδίκευτων που "στρατολογούνταν" για τιλμό. Ίσως ανάλογη να ήταν και η κατάσταση στον μυκηναϊκό κόσμο.⁴⁹⁴

Με τον τιλμό ίσως σχετίζεται η λέξη ro-ka (KN Dp 997 / Ap 7742) ποκαί, πληθ. του ποκή, παραλλαγή του πόκος, το μαλλί που αφαιρέθηκε από ένα πρόβατο και είναι παράγωγο του ρήματος πέκω (επίσης ίσως το ύφασμα re-ko-to και οι εργάτριες re-ki-ti-ri-ja να προέρχονται από την ίδια ρίζα).

Οι όροι ne-wa ro-ka (KN Dp 997) και re-ru-si-]nwa ro-ka (KN Dp 7742) χαρακτηρίζει πιθανώς τα έρια της φετινής και της περυσινής κουράς. Σημαντικός είναι και ο όρος ro-ku-ta, που συναντάται και

---

⁴⁹³ J.L.Melena: "On the linear B ideogrammatic Syllabogram ZE", *MINOS* 20-22, 1987, σελ. 405-406.

⁴⁹⁴ J.L.Melena: "On the linear B ideogrammatic Syllabogram ZE", *MINOS* 20-22, 1987, σελ. 430-431.

στην Κνωσό και στην Πύλο και είναι επαγγελματικό όνομα. Έχουν προταθεί οι ερμηνείες: από τον F.Crevatin, *ποχύντας, "αυτοί που ήταν επιφορτισμένοι με την πάχυνση των ζώων", από τον S.Calderone, *ποκύτας ή ποκύντας, "κουρείς", από την L.M.Sportello προτείνεται ότι δήλωνε γενικά τους εριουργούς⁴⁹⁵, ενώ κατά τον J.Melena, πρέπει να αποδοθεί *ποκύρται και εννοούνται αυτοί που ασχολούνταν με τον τιλμό (και τα 12 χτένια που καταγράφονται στην R 1562+1563 ίσως να ήταν ο εξοπλισμός μιας τέτοιας επαγγελματικής ομάδος).⁴⁹⁶ Ο Ruijgh θεώρησε ότι η λέξη αποδίδει τους βοσκούς γενικά, όμως σε αυτήν την περίπτωση ο όρος ro-me, ποιμήν, που συναντάται στις πινακίδες, τι θα μπορούσε να εκφράζει;⁴⁹⁷ Ακόμη ίσως η λέξη ti-ra (KN Od 681, 687), τίλαι, να σημαίνει τις τούφες μαλλιών, τη μορφή δηλαδή του μαλλιού όταν τίλλεται.⁴⁹⁸ Μαρτυρίες πάντως για πλύση στη μυκηναϊκή περίοδο δεν υπάρχουν.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΚΟΠΑΔΙΩΝ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΜΑΛΛΙΟΥ ΣΤΗΝ ΠΥΛΟ

Στην Πύλο οι αριθμοί είναι πολύ μικρότεροι. Στην σειρά Cn καταγράφονται περίπου 12.500 πρόβατα και άλλα ζώα, από τα οποία τα 8.200 είναι αρσενικά και τα 1.500 θηλυκά. Παρατηρείται λοιπόν και εδώ, όπως και στην Κνωσό, μια κυριαρχία των αρσενικών ζώων,

---

⁴⁹⁵ L.M.Sportello: "A proposito di alcuni nomi di mestiere micenei", *SMEA* 28 (105), 1990, σελ.354-356.

⁴⁹⁶ J.L.Melena: "On the linear B ideogrammatic Syllabogram ZE", *MINOS* 20-22, 1987, σελ.443-445 και 448-449.

⁴⁹⁷ C.Ruijgh: "Po-ku-ta et Po-ku-te-ro dérivés de *po-ku "petit bétail" στο J.P.Olivier (επιμ.) *Μυκηναικά, Actes du IX Colloque international sur les textes mycéniens et égéens*, Athènes 2-6 Octobre 1990, σελ.542-562.

⁴⁹⁸ Ι.Τζαχίλη: *Υφαντική και Υφάντρες στο προϊστορικό Αιγαίο*, Ηράκλειο, 1997, σελ.88-90.

ενδεικτική ίσως της χρήσης των ζώων για παραγωγή μαλλιού. Καταγράφονται και εδώ παλαιά και νεαρά αρσενικά (OVIS^m pa-ra-jo / OVIS^m ne-wo). Πάντως οι πινακίδες αυτές θα μπορούσαν να είναι ένα μόνο τμήμα από ένα χαμένο σύνολο. Ο L.Palmer θέτοντας ως βάση τα 4.500 πρόβατα που καταγράφονται στην Pi-*82, μια από τις 16 διοικητικές περιφέρειες της Πύλου, φτάνει σε ένα σύνολο 72.000 ζώων, ενώ ο L.Godart υπολογίζει 30.000 και δεδομένου ότι η Μεσσηνία είναι το 1/3 σε έκταση της Κρήτης, τότε οδηγούμαστε κοντά στους αριθμούς της Κνωσού. Είναι δυνατόν όμως η Pi-*82 να αποτελούσε απλώς το κτηνοτροφικό κέντρο του βασιλείου ή το τμήμα που εκτρέφονται κυρίως τα ζώα που ανήκαν στην ανακτορική ιδιοκτησία ή ήταν υπό τον άμεσο ανακτορικό έλεγχο. Γενικά όμως προκύπτει ένα μεγαλύτερο ενδιαφέρον της Πύλου για τη γεωργία σε σχέση με την κτηνοτροφία και για αυτό άλλωστε η σημαντικότερη πρώτη ύλη για τα υφάσματα είναι το λινάρι και όχι το μαλλί.

Έτσι οι πινακίδες της Πύλου δεν παρουσιάζουν καταγραφές ποσοτήτων μαλλιού που απέδωσαν τα κοπάδια αλλά καταγράφονται μόνον τα ζώα. Ο L.Godart πάντως, θεωρεί ότι και στην Πύλο σκοπός της εκτροφής ζώων ήταν η παραγωγή μαλλιού και οι διαφορές με την Κνωσό οφείλονται στο ότι οι πινακίδες γράφτηκαν σε διαφορετική εποχή του έτους.⁴⁹⁹

Στην Πύλο τα κοπάδια με σκοπό την παραγωγή μαλλιού ανανεώνονταν αποκλειστικά με κριούς, ενώ στην Κνωσό υπήρχε και μια μικρή μερίδα από θηλυκά πρόβατα. Στην Πύλο τα κοπάδια

---

⁴⁹⁹ L.R.Palmer: *The interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.169 / L.Godart: "Les ressources de palais mycéniens de Cnossos et Pylos", *LES ETUDES CLASSIQUES XLX no 1*, σελ.31-42.

εκτροφής συγκεντρώνονταν στην Πέραν Επαρχία, ενώ στην Κνωσό τέτοια τοπική-περιφερειακή εξειδίκευση ίσως να μην υπήρχε. Τα στοιχεία από τα δύο ανάκτορα για κοπάδια εκτροφής διαφέρουν και σε ποιότητα και σε ποσότητα. Στην Κνωσό, ίσως η εκτροφή προβάτων σε μεγάλο ποσοστό ανήκε στον μη ανακτορικό τομέα, ενώ το ανάκτορο της Πύλου ήταν άυταρκες στην εκτροφή προβάτων μαλλιού και αυτό συμφωνεί με τον πιο συγκεντρωτικό και εκτεταμένο γραφειοκρατικό έλεγχο στην Πύλο, συμπέρασμα που προκύπτει και από άλλους τομείς της οικονομίας και της διοίκησης.

Και στις δυο περιοχές καταγράφονται σημαντικά πρόσωπα, πέρα από τους ποιμένες, οι ονομαζόμενοι "συλλέκτες". Βέβαια στην Κνωσό η αναλογία κοπαδιών που βρίσκονται στη δικαιοδοσία των συλλεκτών, είναι περίπου 30% του συνόλου, ενώ στην Πύλο η αναλογία είναι μεγαλύτερη.⁵⁰⁰ Ακόμη, φαίνεται ότι οι συλλέκτες της Πύλου εξειδικεύονταν σε πρόβατα εκτροφής, ενώ οι περισσότεροι συλλέκτες της Κνωσού εμπλέκονταν σε όλη τη διαδικασία της κτηνοτροφίας και της υφαντουργίας.

Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ «ΣΥΛΛΕΚΤΩΝ» ΚΑΙ Ο ΟΡΟΣ Α-ΚΟ-ΡΑ

Στο σημείο αυτό πρέπει να σταθούμε στους όρους "συλλέκτης" και a-ko-ra. Οι "συλλέκτες" (ή "ιδιοκτήτες" όπως αναφέρονταν πιο παλαιά) είναι σημαντικά πρόσωπα που διαδραμάτιζαν καθοριστικό ρόλο στην διοικητική λειτουργία. Το ανάκτορο τους εμπιστευόταν τη συλλογή των αγαθών καθώς και την εποπτεία και εν μέρει διαχείριση

---

⁵⁰⁰ J.T.Killen: "The Textile Industries at Pylos and Knossos", στο *Pylos Comes Alive*, 1984, σελ.50-51.

σημαντικών βιοτεχνικών μονάδων. Οι "συλλέκτες" πρέπει να είχαν προσωπικά οφέλη από τη διαχείριση αυτή αλλά πιθανότατα ανήκαν στη δικαιοδοσία του ανακτόρου, αλλιώς το ανάκτορο δεν θα ενδιαφερόταν να καταγράψει τις δραστηριότητές τους. Αυτή η αυτόνομη αλλά ενταγμένη στο ανακτορικό σύστημα δράση των συλλεκτών θα μπορούσε να θεωρηθεί είτε ως ένδειξη ενίσχυσης και επέκτασης της ανακτορικής εξουσίας, η οποία προσπάθησε και κατάφερε να ελέγξει αυτά τα ισχυρά άτομα ή ως ένδειξη της εξασθένησης της ισχύος των ανακτόρων που αναγκάστηκαν να παραχωρήσουν αρμοδιότητες και εξουσίες τους σε μέλη μιας ανερχόμενης ομάδος σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο. Σε αυτό το σημαντικότερο ερώτημα θα επανέλθουμε στα τελευταία κεφάλαια αυτής της εργασίας.

Για τους "συλλέκτες", οι M.Ventris - J.Chadwick πρότειναν ότι ήταν υπεύθυνοι ανακτορικοί αξιωματούχοι για τη συλλογή φόρου, "συλλέκτες", ενώ ο L.Palmer θεώρησε ότι είναι ιδιοκτήτες κοπαδιών, εργαστηρίων κ.τ.λ.⁵⁰¹ Όμως, κατά τη γνώμη μου, θα ήταν πολύ περίεργο οι γραφείς να ενδιαφέρονταν και να κατέγραφαν τόσες λεπτομέρειες για κοπάδια που ανήκαν σε άλλους και όχι στην ανακτορική εξουσία.

Οι συλλέκτες στην Κνωσό παρουσιάζονται σε σειρές κοπαδιών, παραγωγής μαλλιού και υφασμάτων, ενώ στην Πύλο καταγράφονται μόνο σε σχέση με κοπάδια. Στην Πύλο επίσης, μόνον 4 ονόματα μπορούν να θεωρηθούν με σιγουριά ονόματα συλλεκτών, ενώ στην

---

⁵⁰¹ J.T.Killen: "Linear B a-ko-ra-ja/jo", *Festschrift L.R.Palmer*, 1976, σελ.117-118.

Κνωσό περισσότερα από 30. Είναι εντυπωσιακό ότι κάποια ονόματα εμφανίζονται ως "συλλέκτες" και στην Κνωσό και στην Θήβα π.χ. a-ka-i-je-ja στην TH Of 27, a-ka-i-jo στις KN De 1084, Dv 1085.a / ko-ma-we-te-ja στην TH Of 35, ko-ma-we-ta στις Dk 920.a, Ap 618.2 κ.τ.λ. Αυτή η ταύτιση ονομάτων θα μπορούσε να είναι τυχαία ή ίσως αυτοί οι "συλλέκτες" ήταν θεότητες. Επίσης μπορεί οι "συλλέκτες" να ήταν μέλη των επίλεκτων ομάδων ή της βασιλικής οικογένειας στους οποίους παραχωρείτο τμήμα της παραγωγής των ανακτόρων για δική τους ωφέλεια και ως μέλη ίσως της ίδιας Δυναστείας έτειναν να παίρνουν ονόματα από ένα συγκεκριμένο απόθεμα ονομάτων. Μάλιστα για την Πύλο έχει προταθεί σύνδεση ανάμεσα στους "συλλέκτες" και τους e-qe-ta, ενώ η M.Lindgren πρότεινε ότι ο "συλλέκτης" we-da-ne-u είναι στην πραγματικότητα ο lawāgetās.⁵⁰² Από τα ονόματα, a-no-qa-ta, ko-ma-we-to και we-we-si-jo των σειρών D-, που εμφανίζονται πάλι και στις σειρές οι οποίες περιγράφουν υφαντικές εργασίες (L-), διαπιστώνουμε ότι οι διάφορες φάσεις συγκέντρωσης και κατεργασίας του μαλλιού ελέγχονται από τα ίδια άτομα που καρπώνονται ίσως και τα ωφέλη. Ακόμη θα μπορούσε κάποιος να υποθέσει ότι ήλεγχαν τις εργάτριες που αναφέρονται στις Ak, Ap και ότι αυτές οι γυναίκες επεξεργάζονταν το μαλλί κοπαδιών που σχετιζόνταν με "συλλέκτες".

Σύμφωνα με την άποψη του G.Mariotta, οι συλλέκτες συνδέονταν με την πληρωμή ενός φόρου, που τα ανακτορικά κέντρα Κνωσού, Πύλου και Θήβας έπρεπε να καταβάλουν στον ένα, όπως θεωρεί, κυρίαρχο

---

⁵⁰² J.T.Killen: "The Knossos Ld (1) Tablets", *Colloq. Myc.* Neuchâtel, 1979, σελ. 176-178.

του μυκηναϊκού κράτους, που πιθανώς είχε την έδρα του στις Μυκήνες. Αποτελούσαν δηλαδή τους ενδιάμεσους μεταξύ των ανάκτων και του μεγάλου Βασιλέως, ανήκοντας στην εισπρακτική ομάδα του και για αυτό οι δραστηριότητες τους καταγράφονταν ξεχωριστά από αυτές που αφορούσαν στην ανακτορική περιουσία ⁵⁰³. Στην Κνωσό τα 100.000 πρόβατα, κατά 70% είναι χωρίς συλλέκτη και κατά 30% με συλλέκτη. Στην Πύλο αντίστοιχα αυτοί οι αριθμοί είναι 60% με 40%, ενώ τα κοπάδια που δε σχετίζονται με συλλέκτες στη Δεύρο Επαρχία αποτελούνταν σχεδόν αποκλειστικά από κριούς, αντιθέτως στα κοπάδια συλλεκτών στην Πέραν Επαρχία οι προβατίνες αποτελούσαν την πλειονότητα, γεγονός που υποδεικνύει ότι υπήρχε τοπική εξειδίκευση στην εκτροφή προβάτων. Στην Lc(1) καταγράφονται περίπου 10 τόνοι μαλλιού από τους οποίους το 30% αφορά εργαστήρια που σχετίζονται με συλλέκτες. Επίσης στην Lc (2), το μαλλί προερχόταν και από κοπάδια "συλλεκτών" και δύο από τους συλλέκτες της Lc(2) είναι συλλέκτες και στις Da-Dg. Όμως, ενώ οι περιοχές στις Da-Dg είναι στην Κεντρική Κρήτη, οι περιοχές της Lc(2) (ku-do-ni-ja, si-ra-no) είναι πιθανώς στην Δυτική Κρήτη. Τις ίδιες περιοχές με αυτές που καταγράφονται στις Lc(2) πινακίδες παρουσιάζουν οι πινακίδες Co, οι οποίες αναγράφουν αρχικά τοπωνύμιο και ακολουθεί η λέξη a-ko-ra-ja (στην Co 907, a-ko-ra-jo), πιθανότατα παράγωγο του όρου a-ko-ra, που αποδίδεται ως συλλογή ή κοπάδι και συναντάται και στην Cn της Πύλου αλλά και σε σφραγίσματα των Θηβών πάλι σε σχέση με εκτροφή ζώων.

---

⁵⁰³ G.Mariotta: *Struttura politica e fisco nello stato miceneo*, Padova, 2003, σελ.46-47

Τα a-ko-ra, a-ke-re, a-ko-ra-jo, a-ko-ra-ja πρέπει να συνδέονται με το ρήμα γείρω και τους συλλέκτες και το a-ko-ra-jo των Co πρέπει να σημαίνει "που ανήκει στους συλλέκτες". Ίσως οι Co να είναι καταγραφές κοπαδιών με "συλλέκτη" από τις μη κεντρικές περιοχές, από τις οποίες τα μη κεντρικά εργαστήρια με "συλλέκτη", στις καταγραφές των πινακίδων Lc(2) φαίνεται ότι προμηθεύονταν το μαλλί. Επίσης η B 798 καταγράφει πιθανώς αυτούς τους "συλλέκτες", των οποίων τα κοπάδια καταγράφονται στις πινακίδες Co.⁵⁰⁴

Ο J.P.Olivier έδειξε ότι η Dn διακρίνει κοπάδια με "συλλέκτη" και κοπάδια χωρίς "συλλέκτη" και ότι τα ζώα χωρίς συλλέκτη συγκεφαλαιώνονται περιοχή-περιοχή, ενώ στα ζώα με συλλέκτη δεν ενδιέφερε η περιοχή όπου ήταν τοποθετημένα (Dn 1088). Ο συγγραφέας θεωρεί πως οι συλλέκτες απλώς εκμεταλλεύονταν τα κοπάδια που ανήκαν στο ανάκτορο, χωρίς όμως να απαντά στο ερώτημα γιατί το ανάκτορο να ανέθετε ένα μέρος της περιουσίας του στη διαχείριση των ατόμων αυτών.⁵⁰⁵

Όπως είδαμε και στην Lc, τα υφάσματα πινακίδων με συλλέκτη καταγράφονταν σε διαφορετικές συγκεφαλαιωτικές από αυτές των υφασμάτων σε πινακίδες χωρίς συλλέκτη και η Lc 535 θα ήταν η συγκεφαλαιωτική των πινακίδων Lc που σχετίζονται με "συλλέκτη". Σε αυτήν την περίπτωση μήπως ο όρος ke-ri-mi-ja, που καταγράφεται σε αυτήν την πινακίδα, σχετίζεται με κάποιον τρόπο με την παρουσία "συλλεκτών";

---

⁵⁰⁴ J.T.Killen: "Linear B a-ko-ra-ja/jo", *Festschrift L.R.Palmer*, 1976, σελ.120-124.

⁵⁰⁵ J.P.Olivier: "La Série Dn de Cnossos", *SMEA* 2, 1967, σελ.83-93.

Στις Lc, ειδικά η παραγωγή ra-we-a ko-u-ra συνδέεται σε πολύ μεγάλο ποσοστό με την παρουσία "συλλεκτών" π.χ. στην Lc(1) 7392+7398 240 ra-we-a ko-u-ra σχετίζονται με τον "συλλέκτη" we-we-si-jo, περίπου τα μισά από το σύνολο των υφασμάτων αυτής της κατηγορίας.

Ανάλογη διάκριση μεταξύ συγκεφαλαιωτικών πινακίδων που σχετίζονται με "συλλέκτη" και συγκεφαλαιωτικών πινακίδων που δεν αναφέρουν "συλλέκτη" πρέπει να υπάρχει και στη σειρά Ld και η Ld(1) 587 πρέπει να είναι η συγκεφαλαιωτική των πινακίδων που σχετίζονται με την παρουσία "συλλέκτη". Έτσι λοιπόν διαπιστώνουμε τη συμμετοχή των συλλεκτών σε όλη την πορεία παραγωγής μαλλιού και κατασκευής υφασμάτων.

Με τη δράση συλλεκτών και στην Θήβα, πιθανώς συνδέονται τα σφραγίσματα Wu 49, 50, 51, 52, 53, 63, 65, 68, 96 που αναφέρουν τους όρους qe-te-o και qe-te-a₂ και ίσως κατέγραφαν την παράδοση ζώων στο ανάκτορο από τα κοπάδια του συλλέκτη που έφερε το σφράγισμα "E". Οι Wu 49, 50 και 63 καταγράφουν τον όρο a-ko-ra και οι Wu 52 και 68 τον όρο a-ko-ra-jo.

ΟΙ ΟΡΟΙ QE-TE-O ΚΑΙ O-NO

Άλλοι, ιδιαίτερης σημασίας οικονομικοί όροι, είναι οι όροι qe-te-o και o-no. Οι όροι qe-te-jo, qe-te-a, και qe-te-a₂ είναι άμεσα συνδεδεμένοι με τον όρο qe-te-o (με διαφορετική ορθογραφία και σε άλλο αριθμό). Οι περισσότεροι ερευνητές δέχονται την ερμηνεία "πληρωτέον" και συνεπώς "που ακόμη δεν συνελέγη" (π.χ. ο L.R.Palmer, που

αποδίδει και τον όρο e-ri-qe-i-si /epik^weisis/ * *πίτεισις* ως "αναδρομική πληρωμή"⁵⁰⁶, προερχόμενο από τη ρίζα του κλασικού *τίνω*, αλλά υπάρχουν και διαφορετικές ερμηνείες (πχ ο Furumark, 1954, σελ.42, το αποδίδει ως *θεστέον από το *θέσσασθαι*, «παρακαλώ/ ζητώ» ή *τέλθεος*, γεν. της λέξεως *τέλθος*, «πληρωμή», ο Hutton, 1990, προτείνει την ερμηνεία «χρηματικές ποινές» κτλ).

Με τη λέξη qe-te-o σχετίζεται στην Κνωσό μια ομάδα 5 πινακίδων: L(5) 513, 5092, 7380+7500, 7834, 8441 που γράφτηκαν από τον ίδιο γραφέα, τον 209. Στις πινακίδες αυτές το qe-te-o είναι στον πρώτο στίχο και ακολουθεί το ιδεόγραμμα TELA και αριθμητική ένδειξη. Ίσως οι L(5) να καταγράφουν υφάσματα που προορίζονταν για πληρωμή από το ανάκτορο σε εργάτριες. Σε αυτό το πλαίσιο ο όρος αναφέρεται στην L 693 (που έχει αναλυθεί εκτενώς) και στην M 683. Συνολικά υπάρχουν 16 ή 19 αναφορές του qe-te-o που συναντώνται σε 7 διαφορετικές σειρές επιγραφών (λαδιού, υφασμάτων, κοπαδιών και σε καταγραφές ποικίλλων αγαθών π.χ. κρασί, σιτάρι, ελιές και κοπάδια).

Το qe-te-o λοιπόν σχετίζεται με αγαθά που είναι σε μια ιδιαίτερη κατάσταση. Εκτός από την Un 138, σε όλες τις άλλες πινακίδες που περιέχουν τον όρο qe-te-o φαίνεται ότι υπάρχει μια μεταφορά αγαθών και οι παραλήπτες μπορεί να είναι είτε θεότητες (Fr 1206) ή άτομα (Fr 363 / Fh 348 ίσως) ή το ίδιο το ανάκτορο (Wn 65, 96, 53).⁵⁰⁷ Στα θηβαϊκά σφραγίσματα Wu 49, 50, 51, 63, 65, 96, όπου πιστοποιείται ο όρος qe-te-o / qe-te-a₂ καταγράφονται ζώα, όπως

⁵⁰⁶ L.R.Palmer: *The interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Οξφόρδη, 1969, σελ.291.

⁵⁰⁷ W.F.Hutton: "The meaning of qe-te-o in linear B", *MINOS* 25-26, 1990-1991, σελ.118-119.

και στην PY Un 138, με την ίδια αναλογία μάλιστα σε είδος και φύλο. Ίσως πρόκειται για μια συγκέντρωση ζώων αλλά και άλλων προϊόντων για την τέλεση κάποιου συμποσίου, γεγονός που ώθησε ορισμένους ερευνητές να θεωρήσουν πως ο όρος δήλωνε μια εισφορά για θρησκευτικό σκοπό (Palaima, 2003,115).

Με βάση την Fh 348, το *qe-te-o* μοιάζει να αντιπαραβάλλεται στον όρο *o-no*. Ο όρος *o-no* ακολουθείται πάντα από ένα ιδεόγραμμα και από ένα αριθμητικό δεδομένο. Ως όρος συναντάται στις εξής πινακίδες: KN Ca 895.2, Fh 347.2, 348.1, 361b, 372, 5447, M 559.1, PY An 35.5, 615, 724.14, Un 443.1, 1322.1.2.3, MY Oe 108.1, 109.1. Η λέξη *o-no* ή *o-na* συνδέθηκε με το *νίνημι* και τους όρους *a-no-no*, *o-na-to*, *o-na-te*, αποδόθηκε ως * *νον* και θεωρήθηκε ότι σημαίνει "σιτηρέσιο/μερίδα", "πληρωμή", "όφελος" και άρα με βάση την Fh 348, *qe-te-o* θα σήμαινε «έλλειψη πληρωμής» ή «πληρωτέον». Ο Gallagher θεωρεί, με βάση την KN Ca 895 όπου η λέξη συνοδεύεται από το ιδεόγραμμα EQUUS, ότι το *o-no* σημαίνει *νος*, γαϊδούρι και άρα "όνου φορτίον" (το όνομα μιας μονάδας μέτρησης ισοδύναμης με το βάρος που ένα γαϊδούρι θα μπορούσε να μεταφέρει) και ότι δεν θα υπήρχε σε αυτήν την περίπτωση σύνδεση μεταξύ των όρων *o-no* και *qe-te-o*.⁵⁰⁸ Κατά τη γνώμη μου είναι πιο λογική η σύνδεση με το *νίνημι*. Η καταγραφή του στις πινακίδες κωπηλατών, όπου δεν συνοδεύεται από κάποιο ιδεόγραμμα, δείχνει ίσως ότι ενίοτε δεν ήταν μόνον μια καταβολή φόρου σε φυσικά προϊόντα αλλά γενικότερα ένα είδος υποχρέωσης αγγαρείας.

---

⁵⁰⁸ Gallagher: "A Reconsideration of *o-no* in Mycenaean Greek", *MINOS* 23, 1988, σελ.103-106.

Πάντως αν το γε-τε-ο αναφέρεται σε οφειλή, σε κάτι που πρέπει να πληρωθεί, είναι περίεργο το ανάκτορο να είχε δυο διαφορετικούς όρους για να εκφράσει την ίδια διοικητική πραγματικότητα. Ίσως το ο-ρε-γο να δήλωνε γενικά ότι κάτι "οφείλεται", ενώ ο όρος γε-τε-ο έκφραζε την υποχρέωση ότι ένα τέτοιο όφελος πρέπει να πληρωθεί. Ο J.T.Killen προτείνει ότι ενώ το ο-ρε-γο δείχνει μια απουσία εισφοράς προς το ανάκτορο, το γε-τε-ο δείχνει μια απουσία καταβολής από το ανάκτορο και συνεπώς τα άτομα στις πινακίδες L, όπου αναφέρεται ο όρος γε-τε-ο είναι οι παραλήπτες παρά οι αποστολείς των υφασμάτων.⁵⁰⁹

Η ΧΡΗΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΘΕΣΕΩΝ Ο-ΡΙ ΚΑΙ ΡΑ-ΡΟ

Σημαντικές πτυχές του διοικητικού συστήματος φωτίζει η χρήση των προθέσεων ο-ρι (αλλά και ρα-γο) μαζί με ανθρωπωνύμιο. Η πρόθεση ο-ρι συναντάται σε 15 πινακίδες της Κνωσού με καταγραφές TELA και LANA, οι οποίες έχουν γραφεί από τον 103. Είναι γραμμένη στην αρχή της πινακίδας συνήθως και μάλιστα με πιο μεγάλα γράμματα και ακολουθείται από ένα προσωπικό όνομα σε πτώση δοτική-οργανική ενικού (όπως και η ρα-γο που εκφέρεται με δοτική). Στις περισσότερες ακολουθεί το ιδεόγραμμα και ο αριθμός π.χ. στην Od 539 + 7296 + 7602 : ο-ρι ti-mu-nu-we LANA 2[.

Ο J.T.Killen θεωρεί ότι ίσως τα πρόσωπα που εμφανίζονται στις πινακίδες ο-ρι είναι κάποια από τα TA και DA των πινακίδων Ak και αποδίδει το ορι + ανθρωπωνύμιο ως "υπό την επίβλεψη", "στο

---

⁵⁰⁹ J.T.Killen: "The Knossos Ld (1) tablets", *Colloq. Myc.* Neuchâtel, 1979, σελ.170-175.

εργαστήριο του/της...", "στου/στης" και το προσωπικό όνομα που συνδέεται με το ο-ρι είναι αυτών (πιθανώς γυναικών) που επέβλεπαν τις γυναικείες εργατικές ομάδες.⁵¹⁰ Ομοίως και η πρόθεση ra-ro + ανθρωπωνύμιο στη δοτική, θα είχε τη σημασία "στο εργαστήριο του", π.χ. ra-ro e-ta-wo-ne-we στις Ld (1) 5916, 5955 κ.τ.λ.

Ο Y.Duhoux προτιμά την ερμηνεία "στου/στης" για την πρόθεση ο-ρι και όχι "υπό την επίβλεψή του/της" και θεωρεί ότι τα πρόσωπα αυτά δεν είναι ούτε επιβλέποντες ούτε επικεφαλής των εργαστηρίων αλλά απλοί υπεύθυνοι αποθήκευσης, στους οποίους οι ανακτορικοί υπάλληλοι παρέδιδαν τις ποσότητες μαλλιού, που προορίζονταν να διανεμηθούν στις εργάτριες στο πρώτο στάδιο της ta-ra-si-ja και σε αυτούς τους ίδιους υπεύθυνους αποθήκευσης τα κατασκευασμένα υφάσματα θα αποθηκεύονταν, ώσπου να "επιστραφούν" στο ανάκτορο. Έτσι π.χ. στην Od 689 καταγράφεται ο-ρι ro-ro, όπου έχουμε παράδοση μαλλιού και το ίδιο πρόσωπο εμφανίζεται στις L 567 και 648, όπου υπάρχουν κατασκευασμένα υφάσματα. Συνεπώς κατά τον συγγραφέα, στου/στης ro-ro αποθηκεύεται και πρώτη ύλη αλλά και ολοκληρωμένο προϊόν.⁵¹¹

TA-RA-SI-JA ΚΑΙ ΥΦΑΝΤΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ

Σε αυτό το σημείο θα συνοψίσουμε τα στοιχεία που δείχνουν ότι η υφαντική παραγωγή εντασσόταν σε μεγάλο βαθμό στο σύστημα ta-ra-si-ja.

⁵¹⁰ J.T.Killen: "The Knossos o-pi tablets", *Atti e Memorie del I° Congresso Internazionale di Micenologia*", 1968, σελ. 636-642.

⁵¹¹ Y.Duhoux: *Aspects du Vocabulaire grecque économique*, Amsterdam, 1976, σελ.82-83.

Από την Πύλο, στην PY La 1393 αναγράφεται η λέξη ta-ra-si-ja και συνδέεται με TELA+TE. Από την Κνωσό η Lc 535 στο α' στίχο περιέχει τη λέξη τόσ(σ)α και είναι η συγκεντρωτική των πινακίδων που σχετίζονται με συλλέκτες, ενώ η Lc 536 που έχει την ίδια δομή με την Lc 535 είναι η συγκεφαλαιωτική πινακίδων "χωρίς συλλέκτες". Αφού είναι συγκεντρωτική και καταγράφει 3 τύπους υφασμάτων (ra-we-a ko-u-ra, tu-na-no και re-ko-to), τότε το σύνολο της παραγωγής στη σειρά Lc τίθεται στο πλαίσιο της ta-ra-si-ja. Είδαμε ότι στις δυο αυτές πινακίδες υπάρχει, σε θέση ανάλογη μορφολογικά προς τον όρο ta-ra-si-ja, ο όρος ke-gi-mi-ja (που συναντάται και στην PY An 607 η οποία καταγράφει γυναικείο προσωπικό και εκεί ίσως να το χαρακτηρίζει), ο οποίος πιθανότατα είναι ένας οικονομικός όρος.

Στην KN Le 642 καταγράφεται μια παραλαβή (de-ko-to, δέκτο, Αόριστος του δέχομαι) TELA+TE στο πλαίσιο της ta-ra-si-ja, ενώ υπάρχει και το ne[στο στίχο 1 που πιθανώς πρέπει να αποκατασταθεί ne-wa, νέφα, όρος που σχετίζεται με την ta-ra-si-ja και ως εκ τούτου η πινακίδα αυτή συνδέεται με την ta-ra-si-ja. Η Lc είχε κείμενα που προσδιόριζαν από τη μια τις ποσότητες μαλλιού που έπρεπε να διανεμηθούν στους τεχνίτες και από την άλλη τον αριθμό των υφασμάτων που έπρεπε να κατασκευαστούν. Αυτά τα δυο βασικά στάδια της υφαντουργίας, η διανομή μαλλιού και η αναδιανομή του με τη μορφή υφασμάτων, παρουσιάζονται σαφώς από δύο πινακίδες που συνδέονται με την Lc (1), την Od 562 (παράδοση μαλλιού) και την Le 641 (παραλαβή υφασμάτων). Διαπιστώνουμε ότι και στις δυο αναφέρεται ο a-ro-te, πιθανώς

ανακτορικός υπάλληλος, που παρεμβαίνει στα δυο "άκρα" της παραγωγικής διαδικασίας. Ακόμη η Le 5629 [+] 8512 αναφέρει τον όρο a-ru-do-si και συνδέεται με την ορολογία παράδοσης στην ta-ra-si-ja.

Υπάρχουν επίσης τα επίθετα ne-wo και ne-[wa στις Od 689 και Le 642, χαρακτηριστικά του συστήματος ta-ra-si-ja και τα οποία δείχνουν τον ετήσιο κύκλο λειτουργίας του.

Με ta-ra-si-ja ίσως συνδέονται και οι πινακίδες του 103, Od 681, Le 5903, L 5917, L 5987, L 695 και Xe 7711. Στην Od 681 υπάρχει το ρήμα *πύδωκε*, αορ. χωρίς αύξηση του *πυδίδωμι*, ενώ στην Le 5903 με τη λέξη a-ru-do-si καταγράφεται η απόδοση ενός κομματιού TELA¹+TE.

Η L 5917 καταγράφει μian a-ru-do-si χιτώνων του τύπου TUN+KI, όπως επίσης ο όρος *πύδοσις* καταγράφεται και στην L 5987. Η L 695 πιστοποιεί την παρουσία υφαντικών εργαστηρίων, καθώς αναφέρει o-ra, *πά* του e-ta-wo-ne-u, ενώ στην Xe 7711 καταγράφεται το do-ke, *δ* *κε*, που πιθανώς συνδέεται με την έννοια της "*πυδόσεως*". Ακόμη, πιθανώς σχετίζονται με το σύστημα της ta-ra-si-ja: η Ws 8493 (ίσως *πύδοσις* μαλλιού), η Wb 8711 (πιθανώς *πύδοσις* υφασμάτων) και ακόμη και οι L 455, 473, 869, Ld 598 που καταγράφουν o-pe-ro. Στις L 455, 473 και 869 δεν γνωρίζουμε αν το o-pe-ro δηλώνει απλώς ότι τα υφάσματα δεν αποδόθηκαν και άρα οφείλονται ή αν ο όρος υποδεικνύει την παράδοση μιας οφειλής.

Ενδιαφέρουσα είναι και η Ln 1568 που καταγράφει 15 υφάντρες της περιοχής da-wo και την αναμενόμενη παραγωγή για κάθε μια από αυτές. Όμως στο στίχο 1 η *56-ro-so δεν είχε να κατασκευάσει ύφασμα, καθώς το όνομά της δεν ακολουθείται από το ιδεόγραμμα TELA. Κατά τον Y.Duhoux, ακόμα και αν ήταν μια επιβλέπουσα, οι επιβλέπουσες συμμετείχαν στην εργασία και μάλλον δεν ανήκε στην ίδια ομάδα, καθώς σε αυτήν την περίπτωση θα υπήρχε το -qe, τε. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, η *56-ro-so "θυμίζει" την κατάσταση των ταλασίων χαλκίων της σειράς Jn.⁵¹² Εξάλλου, όπως και στην Jn που διανέμεται ενίοτε επιπλέον ποσότητα χαλκού, και στην υφαντουργία, σε ορισμένες τοποθεσίες δινόταν επιπλέον ποσότητα μαλλιού για κατεργασία (π.χ. στις περιοχές da-wo και e-ra).

Και στις Μυκήνες εντοπίζεται στην υφαντική βιοτεχνία η εφαρμογή του συστήματος ta-ra-si-ja. Στην Oe 110 αναφέρεται η λέξη ta-ra-si-ja σε σχέση με τη διανομή μαλλιού σε εργάτριες, υποδεικνύοντας συνεπώς την εφαρμογή της ta-ra-si-ja στο αρχικό στάδιο (ενώ στην Κνωσό υπάρχει και στα άλλα στάδια της). Η Oe 111 είναι ίσως συγκεκριμένη πινακίδα, αφού στους στίχους 1 και 3 καταγράφεται o-u-ka ne-wa και pe-ru-si-nwa αντίστοιχα, καθώς και υψηλές ποσότητες μαλλιού στους στίχους 4 και 5. Ο Y.Duhoux θεωρεί ότι το σύνολο της Oe του γραφέως 51 ομοιάζει στη δραστηριότητα της Lc της Κνωσού, αφού το μαλλί διανέμεται για την κατασκευή υφασμάτων που θα αποδοθούν στο ανάκτορο. Οι πινακίδες Oe των γραφέων 51, 52 και ίσως 55 και 56, πιθανώς εντάσσονταν στο σύστημα ta-ra-si-ja.

---

⁵¹² Y.Duhoux: *Aspects du vocabulaire économique*, Amsterdam, 1976, σελ.80-81.

Αυτό δεν ισχύει για τις Οε 108, 109, 113, 117, 126 του γραφέως 54, που ίσως εντάσσονται σε ένα πλαίσιο αναδιανομής, όπου το μαλλί διανεμόταν ως ανταμοιβή για εργασίες.⁵¹³

Δεδομένου ότι οι ποσότητες που καταγράφονται είναι ετήσιες και μάλλον περιορισμένες, φαίνεται ότι οι υφάντρες που εργάζονταν με το σύστημα ta-ra-si-ja, δεν ήταν αποκλειστικά κάτω από την ανακτορική διοίκηση και δεν εργάζονταν μόνο για αυτήν αλλά ήταν απλώς υποχρεωμένες να υφαίνουν μια ορισμένη ποσότητα μαλλιού κάθε χρόνο.

Είναι πιθανόν, κατά την άποψη της M.L.Nosch, ότι ο όρος a-ke-te-re/a-ke-ti-ri-ja/a-ze-ti-ri-ja συνδέεται με την ta-ra-si-ja, καθώς οι τεχνίτες και οι τεχνίτριες αυτού του είδους εντάσσονταν στην παραγωγή υφασμάτων με το σύστημα αυτό σε Κνωσό, Πύλο και Μυκήνες (PY Aa 85, Aa 815, Ab 564, Ad 290, MY Fo 101). Ίσως τα υφάσματα της ta-ra-si-ja δεν διακοσμούσαν πάντα στα χωριά όπου παράγονταν αλλά κάποια ολοκλήρωση υφασμάτων λάμβανε χώρα στα ίδια τα ανάκτορα (KN Xe 544, Ln 1568, Ak(3) 7001, στην Πύλο στην περιοχή ro-u-so, PY Aa 717, Jn 832). Στη Δ.Κρήτη πιστοποιείται αυτή η σχέση της ta-ra-si-ja με την ολοκλήρωση-διακόσμηση υφασμάτων, με βάση την KN Lc(2) 504+frr(5). Η συγγραφέας θεωρεί πως η συμμετοχή στο σύστημα της ta-ra-si-ja περιείχε ένα στοιχείο «κληρονομικής επιδεξιότητας» που περνούσε

---

⁵¹³ Y.Duhoux: *Aspects du Vocabulaire économique*, Amsterdam, 1976, σελ.87-93.

από γονείς σε παιδιά και ότι το εργατικό προσωπικό της ta-ra-si-ja στην Κνωσό καταγράφεται στις Ακ και Αρ.⁵¹⁴

Η ta-ra-si-ja δεν κυριαρχούσε σε ολόκληρη την παραγωγή υφαντών, διότι υφάσματα αποκτώντο και με φορολογία, ενώ κάποια υφάσματα ίσως κατασκευάζονταν εκτός της διαδικασίας ta-ra-si-ja πχ τα ΤΕΛΑ+ΡΥ και τα ΤΕΛΑ+ΚΥ, διότι δεν αναφέρονται σε σχέση με αυτήν, καταγράφονται από άλλους γραφείς και όχι από αυτούς που ασχολούνταν με την παραγωγή ta-ra-si-ja, βρέθηκαν καταγεγραμμένα σε πινακίδες που ανακαλύφθηκαν σε χώρους διαφορετικούς από αυτούς των πινακίδων ta-ra-si-ja και τέλος σχετίζονταν με περιοχές άλλες από αυτές που παράγονταν τα υφάσματα με το σύστημα ta-ra-si-ja.⁵¹⁵

Σχηματίζουμε λοιπόν για την υφαντουργία την εντύπωση μιας πολύ ισχυρής βιοτεχνίας, ειδικά στην Κνωσό, και το ανάλογο μοντέλο από την Μεσοποταμία δείχνει ότι η κεντρική εξουσία συγκεντρώνοντας το πλεόνασμα ασκεί διάφορους τύπους συναλλαγών (αναδιανομή αγαθών, δώρα, ανταλλαγές). Αυτή η ισχυρή βιοτεχνία υφαντουργίας ίσως υποδεικνύει και τη χρήση υφασμάτων για εμπορικούς σκοπούς ή για να αποκτώνται μέσω ανταλλαγών προϊόντα για τα οποία υπήρχε έλλειψη. Βέβαια φαίνεται πιθανότερο ότι παράλληλα με τις κρατικές συναλλαγές υπήρχε και μια κατηγορία ατόμων που εργάζονταν για το δικό τους συμφέρον και που διεξήγαν εμπόριο μεγάλων αποστάσεων με σκοπό το κέρδος. Συναλλαγές, όχι

---

⁵¹⁴ M.L.Bech-Nosch: «More thoughts on the Mycenaean tarasija system», M.Perna ed. *Fiscality*, 2005, σελ.164-171.

⁵¹⁵ M.L.Bech-Nosch: «More thoughts on the Mycenaean tarasija system», in M.Perna ed. *Fiscality*, 2005, σελ.171.

εμπορικές, αλλά στη βάση των ανταλλαγών, μαρτυρούνται π.χ. στην ΡΥ Un 1322, όπου μια ποσότητα σιταριού παρεχόταν ως μισθός σε τεχνίτες, ένας εκ των οποίων είναι υφαντής. Πάντως το μονοπώλιο στην παραγωγή μαλλιού από την πλευρά του ανακτόρου, το πρόγραμμα εκπαίδευσης στην υφαντική (Ak) και οι προσπάθειες να προμηθευτεί, ίσως και με βίαια μέσα, εξειδικευμένες υφάντρες, δηλώνουν την προσπάθεια παρέμβασης του ανακτόρου στην υφαντουργία.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΤΩΝ ΥΦΑΣΜΑΤΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ

Πρέπει να επισημάνουμε ότι πέρα από τα παράλληλα που αναφέρθηκαν από την Εγγύς Ανατολή και διαπιστώνονται σε πολλά σημεία της παραγωγικής διαδικασίας, ομοιότητες υπάρχουν και σε λεπτομέρειες της παραγωγής αυτής. Έτσι, από την Ras Shamra υπάρχει μια αντίθεση ανάμεσα σε "σκούρο κόκκινο μαλλί" και "βιολετί-μπλε μαλλί" και γενικότερα η πολυχρωμία προκύπτει από ενδύματα τελετουργικής χρήσεως από το Mari και την Alalakh. Αυτή η πολυχρωμία διαπιστώνεται και στα υφάσματα του μυκηναϊκού κόσμου.⁵¹⁶ Χρησιμότερη είναι η σύγκριση με την υφαντική βιοτεχνία της Ur κατά τη διάρκεια της Βασιλείας του ibbi-sîn στην III περίοδο της Ur. Εκεί, αφού υφαινόταν το ύφασμα, "αντιμετωπιζόταν" με δυο διαφορετικούς τρόπους. Κάποια υφάσματα παραδίδονταν απευθείας από τις υφάντρες στο ανάκτορο, ενώ τα υπόλοιπα τα αναλάμβαναν οι

---

⁵¹⁶ L.A.Stella: *La Civiltà Micenea*, Roma, 1965, σελ.102-104 / L.R.Palmer: *The interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Οξφόρδη, 1969, σελ.292.

γναφείς (aslag), που γνάφευαν το ύφασμα αλλά είχαν και γενικότερα καθήκοντα διακόσμησης και όπως και στην Κνωσό φαίνεται ότι υπήρχε μια ξεχωριστή διαδικασία ολοκλήρωσης των υφασμάτων.⁵¹⁷

Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμη και επιπλέον χορήγηση μαλλιού για ολοκλήρωση του υφάσματος πιστοποιείται στην Εγγύς Ανατολή. Σύμφωνα με ένα ασσυριακό γράμμα (TC 3/ 1/, 17) καταγράφεται μια επιπλέον ποσότητα μαλλιού που αποδίδεται στην waqartum, μια γυναίκα, υπεύθυνη ενός εργαστηρίου υφαντουργίας.⁵¹⁸

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΚΟΠΑΔΙΩΝ ΚΑΙ ΥΦΑΝΤΩΝ ΣΤΗ ΓΡΑΜΜΙΚΑ Α

Αναζητώντας παράλληλα των σειρών D- της Γραμμικής Β΄ στην Γραμμική Α΄, πρέπει να τονίσουμε ότι στο αρχείο της Αγίας Τριάδας ο αριθμός ζώων είναι σχετικά μικρός, κάτι που ίσως οφείλεται σε ανόμοιες εποχιακά καταγραφές ή απλώς σε λιγότερο εκτεταμένη ή λιγότερο συγκεντρωτική κτηνοτροφία. Πάντως και στην Αγία Τριάδα, στις ίδιες πινακίδες καταγράφονται ζώα και υφάσματα, ο κύριος σκοπός δηλαδή των κοπαδιών είναι η παραγωγή μαλλιού. Ακόμη, στην ιερογλυφική σε μια πινακίδα από τα Μάλια, πιθανώς καταγράφονται 7.000 πρόβατα.⁵¹⁹

Η αρχαιοζωολογική ανάλυση από την Κνωσό και την Αγία Τριάδα έδειξε ότι τα πρόβατα σφάζονταν σε μεγάλη ηλικία και αυτό ίσως σημαίνει πως η εκτροφή τους είχε ως σκοπό την παραγωγή μαλλιού. Το ιδεόγραμμα για το πρόβατο (OVIS *152) συναντάται μόνο σε δύο τετράπλευρες πινακίδες από την Κνωσό (#65 και #67) κατά την περίοδο των πρώτων ανακτόρων και από την περίοδο των δεύτερων

⁵¹⁷ J.T.Killen: "The Knossos Ld (1) tablets", *Colloq. Myc.* Neuchâtel, 1979, σελ.156-157.

⁵¹⁸ J.L.Melena: "On the Linear B ideogrammatic Syllabogram Ze", *MINOS* 20-22, 1987, σελ.440-441.

⁵¹⁹ Ι.Τζαχίλη: *Υφαντική και Υφάντρες στο προϊστορικό Αιγαίο*, Ηράκλειο, 1997, σελ.46-48.

ανακτόρων σε περίπου 7 πινακίδες καταγράφονται τα ζώα αυτά (HT 38, 132, 136, PH 31, ZA 9, 22, 26). Η HT 38 καταγράφει 30 πρόβατα και η ZA 22 της Ζάκρου ίσως 100. Όμως αυτοί οι αριθμοί συγκρινόμενοι με τους αντιστοίχους των αρχείων γραμμικής Β είναι πολύ μικροί και ίσως να σχετίζονταν με ζώα προς κατανάλωση σε συμπόσια.

Ως προς τα ιδεογράμματα, στην HT 16 της Αγίας Τριάδας καταγράφονται 3 ιδεογράμματα: 74, 188+"81" και 54, ενώ γενικά το ιδεόγραμμα TELA εντοπίζεται και στις HT 20 και 38.3.

Το ιδεόγραμμα 54 αναπαριστά έναν αργαλειό με υφαντικά βάρη και συναντάται στις HT 16, 20, 27, 38 και στο σφραγίσμα Wc 3019 από τα Χανιά (υφαντικά βάρη παρουσιάζονται με μικρές γραμμές τόσο στην HT 20 όσο και στο Wc 3019). Το 188+"81" ανήκει και αυτό πιθανότατα στο χώρο της υφαντικής. Το 81 εμφανίζεται και σε συνδυασμό με το 54, σύνδεσμος που αποτελεί τον πρόγονο του TELA+KU της Γραμμικής Β'. Είδαμε ότι και το 74 σχετίζεται με την παραγωγή μαλλιού, συνεπώς και με την υφαντουργία.⁵²⁰ Το σημείο AB 164 από κάποιους ερμηνεύεται ως ένα ειδικού τύπου ένδυμα και παρουσιάζεται σε 11 σφραγίσματα (KH Wc 2036-2045, 2111) από τα Χανιά.⁵²¹

Μόνο λίγα κείμενα γραμμικής Α σχετίζονται με το ιδεόγραμμα του μαλλιού (AB 80) και πάντα σε μικρές ποσότητες (HT 12, 24, 110, 146, PH 3, KH 43). Η HT 12 καταγράφει 5 μονάδες (=150 κιλά), η PH 3 περίπου 12 κιλά κτλ. Μεγάλες ποσότητες υφαντικών βαρών,

⁵²⁰ J.L.Melena: "On the Linear B ideogrammatic Syllabogram Ze", *MINOS* 20-22, 1987, σελ.397.

⁵²¹ P.Militello: "Textile industry and Minoan palaces", στο *Ancient Textiles, Production Craft and Society*, eds. C.Gillis –M.L.Bech-Nosch, Oxford, 2007, σελ.42.

βρέθηκαν στην Έπαυλη Α στην Αγία Τριάδα, στο δωμάτιο 27 μαζί με 45 πήλινα σφραγίσματα, τα οποία λειτουργούσαν ίσως ως αποδείξεις από ένα διοικητικό διαχειριστή, ο οποίος αντιπροσωπευόταν από τη σφραγίδα του, γεγονός που δείχνει ότι υφάσματα παράγονταν και αποθηκεύονταν στην Έπαυλη Α. Στον ίδιο χώρο βρέθηκε και η ΗΤ 24 που στην μπροστινή πλευρά έχει το ιδεόγραμμα του μαλλιού και στην πίσω αυτό της ζυγαριάς, το TALENTUM. Η συνολική ποσότητα στην πίσω πλευρά ήταν 4½ τάλαντα, η οποία αντιστοιχούσε σε 45 μονάδες και 135 κιλά μαλλιού. Η αντιστοιχία των 45 μονάδων μαλλιού με τα 45 πήλινα σφραγίσματα(noduli) είναι εντυπωσιακή. Τον καιρό λοιπόν της καταστροφής της έπαυλης, η διοίκησή της διένεμε ή λάμβανε 135 κιλά μαλλιού και έδινε αποδείξεις, ενώ ένας γραφέας κατέγραφε τη συναλλαγή. Τα βάρη που βρέθηκαν στο ίδιο δωμάτιο, πιθανώς σχετίζονταν με τη συναλλαγή αυτή και ίσως χρησιμοποιούνταν για την παραγωγή μαλλιού που καταγραφόταν.

Τα στοιχεία εκτός των ανακτόρων είναι σπάνια πάντως και σημαντικές ποσότητες υφαντικών βαρών βρέθηκαν μόνο σε κάποιες επαύλεις, ενώ ενδιαφέρον παρουσιάζει η παρουσία σφραγισμάτων ή σημείων σε βάρη στα Μάλια και στη Φαιστό και τα οποία μάλλον χρησιμοποιούνταν για να ταυτίσουν τον κάτοχο ή τον αποδέκτη του συνόλου. Πιστοποιούν πάντως το ενδιαφέρον των ανακτόρων και την ύπαρξη ενός συστήματος ελέγχου.

Η μεγάλη ποικιλία και η εξειδίκευση της μινωικής υφαντουργίας αποδεικνύεται από τα σύνθετα σημεία για διάφορα είδη ενδυμάτων στη γραμμική Α. Δύο από αυτούς τους συνδέσμους (TELA+TE,

TELA+ZO) συναντώνται και στη μυκηναϊκή περίοδο μαζί με το ιδεόγραμμα του μαλλιού, αποδεικνύοντας την ισχύ της μινωικής παράδοσης. Σύμφωνα με την άποψη του P.Militello υπήρχε απουσία ισχυρού κεντρικού ελέγχου κατά τη μινωική περίοδο και αυτό συνάγεται από τα αρχεία και της ιερογλυφικής και της γραμμικής A, καθώς τα ανάκτορα δεν ενδιαφέρονταν για τα βασικά στάδια της υφαντικής παραγωγής αλλά μόνο για τα τελικά και ήταν μέρη κατανάλωσης και όχι παραγωγής υφαντών. Πιστεύει ότι αυτό είχε να κάνει με το ότι πρόκειται για πρώιμη μορφή κράτους το οποίο δεν είχε αναπτύξει ακόμη τους ισχυρούς γραφειοκρατικούς μηχανισμούς των επομένων περιόδων. Θεωρεί λοιπόν πως κατά τη μινωική εποχή το μεγαλύτερο μέρος της εκτροφής προβάτων και της κατασκευής λινών (για λινάρια ελάχιστα μπορούν να αναφερθούν καθώς το SA συναντάται λίγες φορές στη γραμμική A και σε πλαίσια που δε μπορούν να σχετιστούν με αγροτικά προϊόντα) και μάλλινων υφασμάτων λάμβανε χώρα πέρα από τον ανακτορικό έλεγχο.⁵²²

Πάντως για την ανακτορική επίλεκτη ομάδα τα υφάσματα πρέπει να ήταν πολύ σημαντικά τόσο για λόγους επίδειξης όσο και για εμπορικούς λόγους, καθώς ήταν περιζήτητα στις αγορές της Ανατολής. Πιθανώς κάποιοι εξειδικευμένοι τεχνίτες και εργάτριες κατασκεύαζαν τα υφάσματα που χρειαζόταν η ανακτορική επίλεκτη ομάδα για ιδιωτική χρήση και για λόγους διπλωματικούς και τελετουργικούς. Κατά τη διάρκεια των δεύτερων ανακτόρων τα διοικητικά κέντρα αποκέντρωσαν τις δραστηριότητες κατασκευής,

---

⁵²² P.Militello: "Textile industry and Minoan palaces", στο *Ancient Textiles, Production craft and society*, eds C.Gillis- M.L.Bech-Nosch, Oxford, 2007, σελ.43-44.

αποθήκευσης και διαχείρισης των υφαντών προς τις επαύλεις. Μόνο στο τέλος της περιόδου υπάρχουν στοιχεία για μια πιο συγκεντρωτική παραγωγή αλλά τα στοιχεία και πάλι δε δείχνουν εκτεταμένη εκμετάλλευση ζώων και εργατικής δύναμης στην υφαντουργία. Οι Μυκηναίοι υιοθέτησαν την προϋπάρχουσα διοικητική πραγματικότητα αλλά σε πιο συμπαγή και αυστηρή μορφή μετατρέποντας την παλαιά βιοτεχνική παράδοση της Κρήτης στην υφαντουργία σε μία πραγματικά οργανωμένη βιοτεχνία.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΔΕΡΜΑΤΩΝ ΣΤΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΩΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ

Τέλος, πρέπει να παρουσιάσουμε εν συντομία και τα στοιχεία για τα δέρματα, τα οποία προσφέρουν χρήσιμες πληροφορίες για τη διοικητική λειτουργία και τα ενδιαφέροντα των διοικητικών κέντρων.

Ιδεογράμματα που φαίνεται ότι συνδέονται με δέρματα είναι τα *152, *153 (PELLIS+ΚΟ μόνο στην Πύλο, στην Un 718), *154 (που κατά τον L.R.Palmer ήταν αρωματικό φυτό), *150 και για ορισμένους μελετητές το *146 και το *166. Το *142 δηλώνει τένοντες αιγός και συνδέεται πιθανώς και αυτό με τη βυρσοδεψία.

ΙΔΕΟΓΡΑΜΜΑ B150	
ΙΔΕΟΓΡΑΜΜΑ B152	

ΙΔΕΟΓΡΑΜΜΑ B153

ΙΔΕΟΓΡΑΜΜΑ B154

Το *152 παρουσιάζει χαραγμένο το φωνητικό σημείο WI, πιστοποιείται στην Πύλο και στην Κνωσό και έχει αποδοθεί ως "δέρμα βοδιού" από τη λέξη Wi = wi(rino) ελλην. *η ινός < Φρινός* αλλά και από την εξωτερική εμφάνιση του ιδεογράμματος.

Ίσως *Φρινός* ήταν το ακατέργαστο δέρμα και *διφθέρα* (di-pte-ra), το κατεργασμένο δέρμα. Υπάρχουν επίθετα που προσδιορίζουν το τι είδος δέρματα υπήρχαν π.χ. a₃-za / aidzā / πβ. κλασ. *α γειος-α-ον*, κασικίσια, we-re-ne-ja / wrēnei(j)ai / *Φρηνε αι πβ. ρνειος*, αρνίσια, we-e-wi-ja / huēwiai / *ηΨίαι*, πβ. *ειος*, χοιρινά, e-ra-re-ja / elarheiā/ *λαφεία*, ελαφίσια. Καταγράφονται ακόμη κόκκινα δέρματα, e-ru-ta-ra di-pte-ra (*eruthrai diphterai / ρυθραί διφθέραι*). Τέτοια δέρματα χρησίμευαν για χαλινάρια, a-ni-ja, καπίστρια, ro-ge-wi-ja, σαμάρια, o-ri-de-so-mo ka-tu-ro₂, * *πίδεσμοι κανθυλίων* και για πέδιλα, re-di-ra, που πιθανώς ήταν τα κάθε είδους υποδήματα.⁵²³

Σημαντική είναι η Ub 1318, που καταγράφει μια διανομή δερμάτων που παραλάμβαναν οι τεχνίτες, οι σαγματοποιοί δηλαδή οι οποίοι

⁵²³ J. Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, 1997, σελ.274.

αφθονούν στους καταλόγους προσωπικού. Ο όρος για τον βυρσοδέψη είναι ίσως ku-re-we, ελλην. σκ λος, κατά τον Risch, ku-te-wa[, ελλην. σκ τος, κατά την L.A.Stella⁵²⁴. Τα βυρσοδεψεία πρέπει να ήταν απομακρυσμένα από τα σημαντικά οικιστικά κέντρα εξαιτίας της δυσσομίας που εκπέμπουν.

Η κατεργασία των δερμάτων υπέκειτο σε ένα σύστημα φορολογικής επιβάρυνσης. Έτσι στην Ma το σύνολο των απαιτούμενων δερμάτων είναι 234, ενώ στην Κνωσό, στην Mc, υπάρχει μια εισφορά κασικίσιων δερμάτων. Σύμφωνα με τους M.Ruiperez-J.Melena, ίσως και στην C 902 να έχουμε εισφορά δερμάτων και όχι απλώς έναν κατάλογο βοδιών.⁵²⁵

Στην Πύλο, στα δωμάτια 98 και 99, υπήρχε πιθανώς μια εξειδικευμένη βιοτεχνία για την επεξεργασία δερμάτων, εκεί άλλωστε όπου βρισκόταν και το αρχείο των καταγραφών που σχετίζονταν με δέρματα.

Σημαντικά στοιχεία προέρχονται και από την Θήβα, όπου ίσως η κατεργασία δέρματος λάμβανε χώρα σε έμμεση σχέση με τη λατρεία. Η Wu 75, σύμφωνα με μια ερμηνεία, κατέγραφε 2 e-qi-ti-wo-e χοίρους δηλαδή «άρρωστους ή νεκρούς λόγω φθίσης» και ίσως έτσι υποδεικνυόταν ότι ήταν ακατάλληλοι για κατανάλωση και πιθανώς χρήσιμοι μόνο για το δέρμα τους. Ισχυρότερη ένδειξη για επεξεργασία δερμάτων προκύπτει από τη λέξη ro-we-wi-ja (στα σφραγίσματα Wu 45, 47, 59), που θεωρείται πως χαρακτηρίζει

---

⁵²⁴ A.Sacconi: "Gli ideogrammi per la pelle e per il cuoio nei testi micenei", *SMEA* 5, 1967, σελ.98-100.

⁵²⁵ M.S.Ruiperez-J.L.Melena: *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*, 1996, σελ.171.

δέρματα από ζώα που ανήκαν σε ιδιώτες. Το σφράγισμα Wu 46 καταγράφει ένα δέρμα (*150) που ολοκληρώθηκε με εργασία ο-ρα. Ίσως στην περίπτωση αυτή το ανάκτορο απέδωσε το τομάρι στον τεχνίτη χωρίς να του δώσει επιπλέον πρώτη ύλη και πιθανώς επρόκειτο για μια υποχρεωτική εργασία. Η An 100 επίσης, που είναι μια καταγραφή σιταριού και δημητριακών γενικότερα, αναφέρει έναν wi-ri-ne-u, βυρσοδέψη, που αναμειγνυόταν σε ένα συμπόσιο με την επαγγελματική του ιδιότητα. Ένα στοιχείο σύνδεσης των συμποσίων με τη βιοτεχνία δερμάτων παρέχει και η Uo 121 αφού καταγράφει μεταξύ άλλων και το ιδεόγραμμα *153 που δήλωνε πιθανότατα δέρμα και είναι παρόμοια με τις πινακίδες Κνωσού και Πύλου, οι οποίες κατέγραφαν προϊόντα που συγκεντρώνονταν για συμπόσια.⁵²⁶

Ως προς τη σημασία λοιπόν της βυρσοδεψίας πρέπει να τονίσουμε ότι υπάρχει εξίσου ενδιαφέρον και από την Πύλο και από την Κνωσό αλλά και στη Θήβα διαπιστώνεται ζωηρό ενδιαφέρον για δέρματα. Παρουσιάζεται ως μια βιοτεχνική δραστηριότητα ιδιαίτερα σημαντική και για την καθημερινή ζωή (π.χ. κατασκευή υποδημάτων) αλλά κυρίως για την αρματοποιία και την στρατιωτική προετοιμασία. Η απαίτηση των ανακτόρων για την απόκτηση δερμάτων μέσω φορολογικής εισφοράς δηλώνει ίσως την αναγκαιότητα για την άμεση χρησιμοποίησή τους.

---

⁵²⁶ A.Dakouri-Hild: "Breaking the mould? Production and economy in the Theban state", στο *AUTOCHTHON*, 2005, σελ.211-214.

Β΄ ΚΕΦΑΛΑΙΟ: ΠΡΟΪΟΝΤΑ ΚΑΙ ΤΟΜΕΙΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΜΕ
ΙΣΧΝΗ Ή ΑΝΥΠΑΡΚΤΗ ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΙΣ ΠΙΝΑΚΙΔΕΣ- ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ
ΤΗΣ ΑΠΟΥΣΙΑΣ ΕΙΔΩΝ ΑΠΟ ΤΑ ΑΡΧΕΙΑ ΓΡΑΜΜΙΚΗΣ Β΄
ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Εξετάζοντας τις σειρές πινακίδων από τα αρχεία των ανακτόρων του μυκηναϊκού κόσμου, στο κεφάλαιο αυτό θα επικεντρωθούμε στα προϊόντα (αγροτικά, βιοτεχνικά, κ.τ.λ.) και σε τομείς της οικονομίας (π.χ. εμπορικές δραστηριότητες) για τους οποίους τα στοιχεία και οι αναφορές είτε απουσιάζουν είτε είναι πολύ λίγες.

Πέρα από τα προϊόντα και τις δραστηριότητες που καταγράφονται και που προσφέρουν σημαντικότερες πληροφορίες για την οικονομία του μυκηναϊκού κόσμου (π.χ. τομείς δραστηριοποίησης και ενδιαφέροντος της ανακτορικής διοίκησης, αξιωματούχοι που συμμετέχουν, συστήματα παραγωγής που εφαρμόζονται όπως η ta-ra-si-ja κ.τ.λ.), εξίσου χρήσιμος είναι και ο εντοπισμός και σχολιασμός προϊόντων που δεν καταγράφονται, τομέων της οικονομίας των οποίων η απουσία ή το περιορισμένο των αναφορών, μας προκαλεί εντύπωση. Οι απουσίες αυτές θα μπορούσε πέρα από τυχαίες, να οφείλονται στην έλλειψη ενδιαφέροντος από το ανάκτορο ως προς τα ίδια τα είδη ή να σημαίνουν ότι τα προϊόντα αυτά ή οι τομείς αυτοί ήταν υπό τη

διαχείριση κοινοτήτων και ιδιωτών που ήταν υπεύθυνοι για την παραγωγή ή τη λειτουργία τους αντιστοίχως, χωρίς το ανάκτορο να εμπλέκεται ή πολύ περισσότερο να ασκεί μονοπωλιακό έλεγχο. Συνεπώς η εξέταση των στοιχείων που λείπουν, μπορεί να διασαφηνίσει τις δραστηριότητες και τους τομείς όπου εστιάζουν το ενδιαφέρον τους τα ανάκτορα και τις ιδιαίτερες ίσως προτιμήσεις κάθε ανακτόρου, όπως και τους τομείς της οικονομίας που βρίσκονται έξω από την άμεση εποπτεία του και με τους οποίους ασχολούνταν, αποκλειστικά ή με περιορισμένη ανακτορική παρέμβαση, τα μέλη των τοπικών κοινοτήτων.

Στα πλαίσια αυτά εντυπωσιάζει η απουσία οποιασδήποτε αναφοράς στην διαδικασία παραγωγής αγγείων, στην κεραμική αλλά ακόμη και οι περιορισμένες αναφορές σε κεραμείς, δεδομένων των μεγάλων αριθμών αγγείων που καταγράφονται στις πινακίδες και τα οποία εντοπίζονται και ως αρχαιολογικά ευρήματα.

Ακόμη εντύπωση προκαλεί και η έλλειψη αναφορών σε γάλα και προϊόντα γάλακτος πχ. τυρί. Η γαλακτοκομική και η παραγωγή τυριού δεν φαίνεται ιδιαίτερης σημασίας για τα ανάκτορα, την ίδια στιγμή που ιδιαίτερα στην Κνωσό αλλά και στην Πύλο καταγράφονται πολύ μεγάλοι αριθμοί ζώων σε κοπάδια.

Επίσης με βάση τις πινακίδες δεν καταδεικνύεται με βεβαιότητα ο τρόπος απόκτησης μελιού από το ανάκτορο, ενώ εμμέσως, αμφορείς με μέλι προσφέρονται σε θεότητες, σε μεγάλες μάλιστα ποσότητες. Ενώ επίσης η μεταλλουργία ήταν ιδιαίτερα σημαντικός τομέας της οικονομίας και ενδιέφερε πάρα πολύ την κεντρική διοίκηση, εντούτοις υπήρχαν μέταλλα που είτε δεν καταγράφονται (π.χ. ο σίδηρος) ή η ταύτισή τους στις πινακίδες είναι

αμφίβολη (π.χ. ο κασσίτερος). Επίσης, αν και γνωρίζουμε τη χρήση του ήλεκτρου ως διακοσμητικού και υλικού γενικότερα πολύτιμων αντικειμένων, εντούτοις η αναγνώρισή του στις πινακίδες είναι προβληματική.

Πολύ λίγες είναι οι αναφορές που θα μπορούσαν να σχετίζονται με την καλαθοποιία, μια βιοτεχνική δραστηριότητα που την εποχή εκείνη θα ήταν ακμαία και τα προϊόντα της χρήσιμα σε ποικίλες εργασίες (π.χ. αποθήκευση, μεταφορά κ.τ.λ.).

Ως προς τα αγροτικά προϊόντα, εντυπωσιακή είναι η απουσία οσπρίων, λαχανικών κ.τ.λ. Ως προς τα σύκα, αν και καταγράφονται ως μερίδες σιτηρεσίου προς εργατικές ομάδες, δεν υπάρχουν παρόλα αυτά επαρκείς πληροφορίες για την παραγωγή τους και πολύ περισσότερο δεν υπάρχουν πληροφορίες γενικότερα για άλλα φρούτα. Λίγες είναι οι πληροφορίες ακόμη και για το λάδι και τις ελιές, για την καλλιέργεια και την παραγωγή τους, τους ανθρώπους που ασχολούνται με αυτά κ.τ.λ., αν και ήταν προϊόντα πρωτεύουσας σημασίας για την οικονομία του μυκηναϊκού κόσμου. Περιορισμένες είναι οι αναφορές και σε δημητριακά.

Από τις πινακίδες λείπουν ακόμη οι καταγραφές πολλών επαγγελματικών ονομάτων παρά τη μεγάλη εξειδίκευση επαγγελματών, η οποία αναδεικνύεται από τα αρχεία γραμμικής Β' και που δείχνει πολλά για την ανάπτυξη της μυκηναϊκής οικονομίας και κοινωνίας. Οι πιο "ηχηρές" απουσίες είναι του γεωργού και του γραφέως, τόσο της ίδιας της λέξης που δήλωνε τους δυο αυτούς επαγγελματίες, όσο κυρίως της ορολογίας που σχετίζεται με τη γεωργία και την τέχνη του γράφειν.

Στην οπλοποιία, που εξετάστηκε σε ξεχωριστή ενότητα του Α' Κεφαλαίου, διαπιστώθηκε η απουσία σίγουρης ταύτισης για κάποια όπλα όπως π.χ. η

ασπίδα, οι κνημίδες κ.τ.λ. Με δεδομένο ότι στην κατασκευή τους χρησιμοποιούσαν δυο υλικά, δέρμα και χαλκό, που ήταν ζωτικής σημασίας για τα ανάκτορα, η παράλειψή τους προβληματίζει ιδιαίτερα και ίσως οφείλεται στις ελλιπείς πληροφορίες μας. Είναι πιθανό όμως ότι η απουσία καταγραφής κάποιων όπλων οφείλεται στο ότι, όπως και στην κλασσική Ελλάδα, κάθε ενήλικας είχε τα δικά του όπλα που τα αποκτούσε μόνος του.

Στις πινακίδες δεν υπάρχουν επίσης γενικότερα αναφορές σε εργαλεία, γεγονός που χρειάζεται διερεύνηση, αφού υπάρχουν πολύ βιοτεχνικοί τομείς που παρουσιάζουν σημαντική δραστηριότητα.

Ξεχωριστή αναφορά πρέπει να γίνει στις ελάχιστες καταγραφές που σχετίζονται με τη θάλασσα και τη ναυτική ορολογία. Ίσως κάποιες πινακίδες (π.χ. η Vn 46) να δίνουν πληροφορίες για την κατασκευή πλοίων, άλλα γενικότερα οι λέξεις που ανήκουν στο λεξιλόγιο της θαλάσσης και της ναυτιλίας (αλλά και του ψαρέματος) είναι πολύ λίγες, γεγονός περίεργο για βασιλεία που βάσιζαν σε μεγάλο βαθμό την οικονομική τους ανάπτυξη στη ναυτιλιακή δραστηριότητα και διαπιστωμένα, αρχαιολογικώς, στο εξαγωγικό εμπόριο.

Όλα αυτά τα είδη και οι τομείς της οικονομίας δεν αναφέρονται καθόλου ή παρουσιάζονται ελάχιστα και για τα περισσότερα από αυτά, η ελλιπής πληροφόρηση προκαλεί μεγάλη εντύπωση και εγείρει ερωτήματα για τη λειτουργία της μυκηναϊκής οικονομίας.

ΑΠΟΥΣΙΑ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΑΓΓΕΙΩΝ

Ως προς τη βιοτεχνική παραγωγή, ξεχωριστής αναφοράς χρήζει η απουσία στοιχείων για την κατασκευή αγγείων, τόσο για την ίδια την οργάνωση της

κατασκευής, όσο και για τους εξειδικευμένους τεχνίτες, τους κεραμείς, για τους οποίους υπάρχουν λίγες αναφορές.

Αν και στις πινακίδες καταγράφονται μεγάλες ποσότητες αγγείων και στην Κνωσό και στην Πύλο (οι σχετικές ποσότητες καταγράφηκαν στο πρώτο κεφάλαιο) και στα αρχεία και των υπολοίπων ανακτόρων μαρτυρείται άμεσα ή έμμεσα η χρήση αγγείων, εντούτοις δεν καταγράφεται τίποτα που να σχετίζεται με την κατασκευή τους (π.χ. εργαστήρια κατασκευής, υπεύθυνοι επίβλεψης, "παραγγελίες" του ανακτόρου προς επαρχιακά εργαστήρια κ.τ.λ.). Αρχαιολογικώς επίσης, πιστοποιείται η ύπαρξη εργαστηρίων που κατασκεύαζαν αγγεία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η κατασκευή ψευδόστομων αμφορέων, που με βάση τη χημική ανάλυση, την πετρογραφία και την τυπολογία, αποδεικνύεται η ύπαρξη εργαστηρίων κατασκευής τους, κυρίως στην Δ. Κρήτη (τα αγγεία από την Δ.Κρήτη είχαν υψηλό ωοειδές σώμα, ενώ κάποια που προέρχονταν από την Κεντρική Κρήτη ήταν πιο κοντά και περισσότερο σφαιρικά). Στα Χανιά έχει βρεθεί μεγάλος αριθμός τέτοιων αγγείων, ενεπίγραφων ή μη και αποδεικνύεται η σημασία του κέντρου αυτού στον τομέα αυτόν. Διαμέσου του Αιγαίου, κρητικής προέλευσης αγγεία εξάγονταν και σε περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδας, όπως οι Μυκήνες, η Τίρυνθα και κυρίως η Θήβα. Ανάλογα τέτοια εργαστήρια υπήρχαν και στην Κεντρική Κρήτη, γύρω από την Κνωσό αλλά και γύρω από το Παλαίικαστρο. Το συγκεκριμένο παράδειγμα της κατασκευής και εμπορικής διακίνησης των ψευδόστομων αμφορέων από ένα κέντρο όπως τα Χανιά, είναι χρησιμότερο για να κατανοήσουμε και το βαθμό ελέγχου που ασκούσε το ανάκτορο και τη μερική, όπως φαίνεται, αποκέντρωση δραστηριοτήτων στην Κρήτη. Ίσως τα Χανιά λειτουργούσαν ημιαυτόνομα και ασκούσαν αυτού του είδους το εμπόριο

είτε για το δικό τους συμφέρον είτε ως δεύτερης τάξεως κέντρο που σχετιζόταν με κάποιο τρόπο με την Κνωσό. Σε αυτό το θέμα θα επανέλθουμε στα τελευταία κεφάλαια αυτής της εργασίας.

Επίσης και στο εσωτερικό των ίδιων των ανακτόρων έχουν βρεθεί μεγάλες ποσότητες αγγείων. Ως παράδειγμα, 8540 υπολογίζονται μόνο στην Πύλο από τα δωμάτια 9, 18-22, 60, 67-68 του ανακτόρου της Πύλου, ενώ τέτοια αγγεία βρέθηκαν και στο Β.Α. εργαστήριο στο ίδιο ανάκτορο αλλά και στη Δυτική Οικία των Μυκηνών. Σύμφωνα με ορισμένους μελετητές, τα στοιχεία από αυτά τα δωμάτια δείχνουν ότι τα ανάκτορα των περιοχών αυτών ενσωμάτωσαν υπό τον άμεσο έλεγχό τους βιοτεχνικές και εμπορικές δραστηριότητες όπως η κεραμική⁵²⁷ αλλά παρόλα αυτά οι πινακίδες στο θέμα αυτό δεν μας διαφωτίζουν. Ο P.Halstead θεωρεί ότι αυτό συμβαίνει, διότι η κεραμική ήταν εκτός του ανακτορικού τομέως παραγωγής και προφανώς επαφιόταν στη λειτουργία του ιδιωτικού ή καλύτερα του επαρχιακού-κοινοτικού τομέως.⁵²⁸

Ένα σημαντικό ερώτημα που προκύπτει βέβαια είναι η χρήση αυτών των αγγείων, τα οποία βρέθηκαν σε δωμάτια του ανακτόρου της Πύλου. Επρόκειτο για αγγεία που χρησιμοποιούνταν στο εσωτερικό του ανακτόρου για να καλύψουν τις ανάγκες της επίλεκτης ομάδας ή αποθηκεύονταν προσωρινά στο ανάκτορο και χρησιμοποιούνταν για πληρωμές, διανομές ή εμπορικές ίσως συναλλαγές του ανακτόρου; Προφανώς χρησιμοποιούνται και για τους δυο αυτούς σκοπούς και δεν πρέπει να ίσχυε η μια μόνο από τις δυο εκδοχές. Έχει προταθεί πως ένας αριθμός αυτών των αγγείων χρησιμοποιείτο

---

⁵²⁷ J.C.Wright: "Changes in form and function of the Palace of Pylos", *Pylos Comes Alive*, 1984, σελ.27-29.

⁵²⁸ P.Halstead: "The Mycenaean Palatial economy", *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 38, 1992, σελ.68-69.

για τις εορτές και τα συμπόσια που διοργάνωνε ο βασιλιάς και η ανακτορική επίλεκτη ομάδα με σκοπό την κοινωνική συνοχή και σταθερότητα, την επικύρωση και "νομιμοποίηση" της εξουσίας τους κ.τ.λ. Πάντως από τις επιγραφές του αρχείου της Πύλου δεν συνάγεται ότι διεξάγονται τέτοιες εορτές ή συμπόσια στο ίδιο το ανάκτορο ή πλησίον αυτού, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν συνέβαιναν. Ο Todd Whitelaw θεωρεί ότι τα αγγεία που υπήρχαν στο ανάκτορο της Πύλου κατά τη στιγμή της καταστροφής του, χρησίμευαν για την ικανοποίηση των εσωτερικών αναγκών του ανακτόρου και ότι στα δωμάτια 60 και 67-68 αποθηκεύονταν τα αγγεία που χρησιμοποιούσε το προσωπικό του ανακτόρου, ενώ στα δωμάτια 9 και 18-22 υπήρχαν τα αγγεία που χρησιμοποιούνταν για τη διασκέδαση αλλά και τη φιλοξενία επισκεπτών. Κατά τον συγγραφέα, οι ετήσιες ανάγκες του ανακτόρου σε αγγεία θα ήταν περίπου 12.000, ενώ όλης της Πύλου περίπου 75.000 αγγεία, πράγμα που σημαίνει ότι, αν και το ανάκτορο ήταν ο σημαντικότερος χώρος χρήσης αγγείων, εντούτοις οι απαιτήσεις του δεν καθόριζαν και τον προγραμματισμό του συνόλου της παραγωγής. Αυτά τα 12.000 αγγεία θα απαιτούσαν την εργασία, σε πλήρη απασχόληση, 2 μόνον κεραμέων για να κατασκευαστούν και μεταξύ 7 και 13 κεραμέων για την παραγωγή όλης της πόλης της Πύλου.⁵²⁹ Με βάση το δεδομένο της χρησιμοποίησης από το ανάκτορο τεχνιτών μερικής απασχόλησης (π.χ. οι χαλκείς ή οι υφάντρες του συστήματος ta-ra-si-ja κ.τ.λ.) ο αριθμός των απαιτούμενων κεραμέων μερικής απασχόλησης θα ανερχόταν σε μόνον 4.

---

⁵²⁹ T.Whitelaw: "Assessing Mycenaean Palatial involvement in ceramic production and consumption" στο S.Voutsaki-J.T.Killen: *Economy and Politics in Myc. Palaces*, Cambridge Philological Society Supl. Vol.27, 2001, σελ.60-67.

Είναι χαρακτηριστικό της ένδειας των στοιχείων, το ότι από 4.000 περίπου, εξαρτώμενο από το ανάκτορο προσωπικό που καταγράφεται στις πινακίδες της Πύλου, αναφέρονται μόνο 4 κεραμείς. Αυτό ίσως σημαίνει ότι οι κεραμείς είχαν μια σημαντική κοινωνική θέση. Από αυτούς τους 4 χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του qe-ta-ko, που αναφέρεται σε θρησκευτικό πλαίσιο μαζί με ζώα θυσίας και υπηρέτες διαφόρων θεοτήτων και κυρίως στην Εο 371 του ri-ri-ta-wo που αναφέρεται ως ke-ra-me-u wa-na-ka-te-ro, ως κεραμεύς δηλαδή που με κάποιο τρόπο σχετίζεται με τον άνακτα. Είναι ενδεικτικό ότι μόνον ένας κναφεύς και ένας οπλοποιός χαρακτηρίζονται ως wa-na-ka-te-ro τεχνίτες στο σύνολο των αρχείων. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι wa-na-ka-te-ro ονομάζονταν οι τεχνίτες που σχετίζονταν άμεσα με τις θρησκευτικές και τελετουργικές δραστηριότητες του άνακτος. Σύμφωνα με τα παραπάνω, ανακτορικός κεραμεύς θα ήταν αυτός που παρήγε την κεραμεική που χρησιμοποιούσαν στα τελετουργικά συμπόσια και στις εκδηλώσεις επίδειξης της ισχύος του άνακτος. Έτσι θα ήταν αυτός που κατασκεύαζε π.χ. τις κύλικες που χρησιμοποιούνταν στις τελετές με συμπόσια.⁵³⁰ Ίσως ο χαρακτηρισμός κάποιου ως ανακτορικού κεραμέως να σήμαινε ότι είχε ιδιαίτερη θέση και ήταν ο επικεφαλής ενός εργαστηρίου κεραμέων, αυτός που οργάνωνε και επέβλεπε την παραγωγή και ήταν υπεύθυνος απέναντι στα ανάκτορα.

Γιατί λοιπόν υπάρχει αυτή η "σιωπή" στα αρχεία γραμμικής Β'; Γιατί η κεραμεική ήταν μια βιοτεχνία που δεν ενδιέφερε την κεντρική διοίκηση να την ελέγξει άμεσα; ή ίσως γιατί έλεγχε την παραγωγή της όχι μέσω των αρχείων αλλά με διαφορετικούς τρόπους; Με ποιους τρόπους θα μπορούσε να

---

⁵³⁰ C.Knappett: "Overseen or overlooked? Ceramic production in a Mycenaean Palatial System" στο S.Voutsaki-J.T.Killen: *Economy and Politics in Myc. Palaces*, Cambridge Philological Society Supl. Vol.27, 2001, σελ.85.

αποκτήσει η κεντρική διοίκηση τις απαιτούμενες για τις ανάγκες της ποσότητες αγγείων; Εάν το ανάκτορο δεν οργάνωνε την παραγωγή κεραμικών στα δικά του εργαστήρια, τότε οπωσδήποτε θα είχε την ανάγκη να προμηθευτεί αγγεία από τις κοινότητες έξω από το ανάκτορο. Συγκρίνοντας τις στρατηγικές που χρησιμοποιούσε το ανάκτορο για να αποκτήσει πρώτες ύλες ή ολοκληρωμένα προϊόντα π.χ. άμεση φορολόγηση, έμμεση φορολόγηση, σύστημα ta-ra-si-ja κ.τ.λ. ίσως τα απαιτούμενα κεραμικά τα αποκτούσε από τις περιοχές-κοινότητες που ήταν κοντά του (εξαιτίας του ότι θα ήταν ριψοκίνδυνο και θα κόστιζε περισσότερο αν μεταφέρονταν εύθραυστα και ογκώδη αλλά φτηνής αξίας προϊόντα όπως τα πήλινα αγγεία) μέσω άμεσης φορολόγησης ή παραγγελιών σε ανεξάρτητα εργαστήρια, που για την εκτέλεσή τους λάμβαναν ανταμοιβές, όπως π.χ. την παραχώρηση γης κ.τ.λ. Ίσως τα κεραμικά τα αποκτούσαν από μικρό αριθμό κεραμέων ή εργαστηρίων που λειτουργούσαν ανεξάρτητα αλλά και "συνεργάζονταν" με το ανάκτορο για την ικανοποίηση των αναγκών του. Η πιο φτηνή μέθοδος για να προμηθευτεί κεραμική το ανάκτορο, θα ήταν να συνεργαστεί με έναν ειδικό όπως ο ri-ti-ta-wo ή να προσαρτήσσει ένα άτομο ή εργαστήριο, το οποίο να εργάζεται για λογαριασμό του ανακτόρου. Αν όμως το ανάκτορο εμπορευόταν κάποιο είδος κεραμικής, θα έπρεπε να ελέγχει ένα ευρύ δίκτυο εργαστηρίων κεραμικής. Οι κύλικες αποτελούσαν αντικείμενο έντονου ενδιαφέροντος για το ανάκτορο λόγω της τελετουργικής χρήσης τους σε συμπόσια και εορτές και ένα λογικό και πιθανό εμπορικό στόχο του. Αντιθέτως τα χρηστικής αξίας κεραμικά θα ήταν έξω από τον αυστηρό έλεγχο του ανακτόρου. Η Vn 130 καταγράφει χονδροειδή χρηστική κεραμική που κατασκευαζόταν σε αποκεντρωμένα, μικρής κλίμακας, οικονομικά πλαίσια που δεν ελέγχονταν εύκολα. Το παράδειγμα της

κεραμεικής, μας επιτρέπει να δούμε και πτυχές και τομείς της παραγωγής που βρ σκονταν εκτός των άμεσων ανακτορικών ενδιαφερόντων και βιοτεχνικών δραστηριοτήτων και μας δίνει τη δυνατότητα να προσεγγίσουμε τις δραστηριότητες και τις παραγωγικές ασχολίες της περιφέρειας και των κοινοτήτων.

Πιο διαφωτιστικές είναι οι πινακίδες K 700 και K 778 από την Κνωσό που πιθανώς καταγράφουν την παράδοση από εργαστήρια εκτός του ανακτόρου, σημαντικών ποσοτήτων αγγείων, 900 και 180 αντίστοιχα. Επίσης από τις Μυκήνες, πολύ σημαντική είναι η Ue 611 αλλά και τα σφραγίσματα Wt 501-507 από την Οικία των Σφιγγών, που πιθανότατα σχετίζονται με την παράδοση κεραμικών στην Οικία των Σφιγγών (με τα σφραγίσματα να αποτελούν τις αποδείξεις για την παράδοση των αγγείων που καταγράφονταν στην Ue 611).

Πάντως δεν υπάρχουν ασφαλείς ενδείξεις για την ύπαρξη ανακτορικά ελεγχόμενων εργαστηρίων κεραμεικής και η κατασκευή αγγείων δεν φαίνεται να συνδέεται με τις ανακτορικές βιοτεχνικές δραστηριότητες (π.χ. αρωματικά έλαια, αρματοποιία). Έτσι τα ανάκτορα θα αποκτούσαν την απαιτούμενη ποσότητα κεραμικών από σχετικά ανεξάρτητους, τοπικούς τεχνίτες.

Σημαντική είναι η ίδια η φύση του προϊόντος, καθώς ο πηλός για την κεραμική υπήρχε παντού και εργαστήρια για την κατασκευή αγγείων θα μπορούσαν να υπάρχουν σε κάθε οικισμό. Από την άλλη, η επεξεργασία του δεν απαιτούσε ούτε ιδιαίτερα κοπιαστική εργασία ούτε μια πολύ δύσκολη τεχνική γνώση ή πολύπλοκα εργαλεία, σε αντίθεση πχ με τη χαλκουργία που απαιτούσε μια πρώτη ύλη σπάνια και πιο εξειδικευμένη επεξεργασία ή την υφαντουργία που απαιτούσε το συνδυασμό εργασίας πολλών εξειδικευμένων

τεχνιτών και τεχνιτριών. Η άφθονη πρώτη ύλη και οι συνθήκες παραγωγής στην κεραμική, οδηγούσαν ίσως τα ανάκτορα στο να μην εμπλέκονται άμεσα και έντονα στον τομέα αυτό της παραγωγής.

Ένας άλλος λόγος για τη σχετική "αυτονόμηση" αυτής της παραγωγής θα μπορούσε να είναι, το ότι για την ανακτορική επίλεκτη ομάδα, αυτού του είδους τα προϊόντα, δηλαδή τα πήλινα αγγεία, δεν θεωρούνταν είδη πολυτελείας, όπως π.χ. τα αρωματικά έλαια ή τα υφαντά και δεν κάλυπταν τις ανάγκες επίδειξης του κύρους και της μεγαλοπρέπειας του άνακτος και της αυλής του. Αυτό όμως δεν είναι απόλυτο, διότι κάποια αγγεία όπως π.χ. οι κύλικες που χρησιμοποιούνταν σε συμπόσια και εορτές με οίνοποσία, αποτελούσαν πολύτιμα σκεύη, ιδιαίτερος σημαντικά για την πραγμάτωση των στόχων επίδειξης και εντυπωσιασμού που έθετε η ανακτορική επίλεκτη ομάδα. Βέβαια για τέτοιες χρήσεις, κυρίως θα χρησιμοποιούνταν μεταλλικά αγγεία, τα οποία έχουμε δει ότι καταγράφονται σε πινακίδες θρησκευτικών προσφορών αλλά και ορισμένα πήλινα αγγεία θα ήταν χρήσιμα για την ολοκλήρωση τέτοιων τελετουργιών.

Εν κατακλείδι, το ανάκτορο χωρίς να αδιαφορεί για την κατασκευή πήλινων αγγείων φαίνεται ότι δεν ασκούσε άμεσο και αυστηρό έλεγχο στην παραγωγή αυτή αλλά προμηθευόταν τα κεραμικά που χρειαζόταν από σχετικά ανεξάρτητους τεχνίτες είτε μέσω άμεσης φορολόγησης ή το πιθανότερο μέσω παραγγελιών με κάποια ανταπόδοση για τους επιφορτισμένους τεχνίτες.

ΑΠΟΥΣΙΑ ΑΝΑΦΟΡΩΝ ΣΕ ΜΝΗΜΕΙΩΔΕΙΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ

Μεταξύ των τομέων που περιέργως δεν αναφέρονται, ανήκουν οι μνημειώδεις κατασκευές (πχ οχυρωματική αρχιτεκτονική , θολωτοί τάφοι, αναχώματα, φράγματα κτλ.), οι οποίες βέβαια πιστοποιούνται αρχαιολογικά. Για

μνημειώδεις κατασκευές δεν υπάρχει αναφορά ούτε ως προς το προσωπικό ούτε ως προς το είδος, με την εξαίρεση κάποιων γενικών επαγγελματικών χαρακτηρισμών πχ. κτίστες, ξυλουργοί κτλ. Η απουσία αυτή είναι εντυπωσιακή, δεδομένου ότι πρόκειται για εργασίες που απαραίτητα θα εκπορεύονταν και θα ελέγχονταν από την κεντρική διοίκηση, της οποίας το κύρος και το μεγαλείο θα «εξυμνούσαν». Δεν υπάρχουν άλλα στοιχεία πχ. κατάλογοι προσωπικού, το οποίο θα ελεγχόταν από την κεντρική διοίκηση και θα προοριζόταν να κατασκευάσει έργα που θα ενίσχυαν το κύρος της ελίτ απέναντι στις τοπικές κοινότητες. Αν συνυπολογίσουμε το γεγονός πως από αρχεία της Ανατολής υπάρχουν αναφορές που εξυμνούν τον ηγεμόνα για τέτοιες κατασκευές, διαπιστώνουμε με μεγαλύτερη έκπληξη ότι η μυκηναϊκή ηγετίδα τάξη δεν ένιωσε την ανάγκη να κάνει κάτι παρόμοιο. Ίσως τέτοιες καταγραφές να γίνονταν σε άλλου είδους, μονιμότερους, φορείς γραφής αλλά ακόμη και έτσι θα μπορούσαν να υπήρχαν πρόχειρες καταγραφές προσωπικού ή παραγγελιών υλικού σε πήλινες πινακίδες για την κατασκευή τέτοιων έργων.

ΑΠΟΥΣΙΑ ΑΝΑΦΟΡΩΝ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΟΨΙΔΙΑΝΟΥ

Μια άλλη βιοτεχνική δραστηριότητα που φαίνεται ότι λειτουργούσε πέρα από το άμεσο έλεγχο της κεντρικής διοίκησης ήταν η παραγωγή οψιδιανού. Τα στοιχεία από την περιφερειακή συναλλαγή οψιδιανού και από την παραγωγή και διανομή λεπίδων οψιδιανού στο βασίλειο της Πύλου οδηγούν σε αυτό το συμπέρασμα. Η παραγωγή και οι συναλλαγές οψιδιανού έχουν ξεκινήσει ήδη από την Εποχή του Λίθου με επίκεντρο το νησί της Μήλου αλλά για την Ύστερη Εποχή του Χαλκού τα αρχεία δεν αναφέρουν τίποτα που να

συνδέεται με την κατεργασία και τη διακίνησή του. Παραγωγή οψιδιανού πρέπει να υπήρχε στην Φυλακωπή, στα Μάλια, στην Κνωσό, ενώ αρχαιολογικώς έχουν και στο βασίλειο της Πύλου εντοπιστεί θέσεις με επεξεργασία αντικειμένων από οψιδιανό. Η πιο σημαντική στο βασίλειο αυτό είναι η θέση Ρωμανού, όπου διαπιστώνεται ότι ο οψιδιανός έφθασε εκεί από την Μήλο σε ακατέργαστη μορφή και η προπαρασκευή του πυρήνα και η κατασκευή λεπίδων γινόταν επί τόπου. Φαίνεται ότι ήταν ίσως η μοναδική θέση όπου γινόταν η κατεργασία του οψιδιανού, ενώ από άλλες θέσεις (Νιχώρια, Μάλθι), όπου βρέθηκε οψιδιανός, ήταν λεπίδες στην επεξεργασμένη μορφή τους, που είχαν έλθει στις περιοχές αυτές ίσως από τη θέση Ρωμανού. Στο ανάκτορο και γύρω από αυτό βρέθηκαν αντικείμενα από οψιδιανό (π.χ. αιχμές βελών κ.τ.λ.) αλλά φαίνεται ότι έφτασαν σε αυτό σε κατεργασμένη ήδη μορφή, ίσως από την περιοχή Ρωμανού ή κάποια άλλη θέση εκτός του ανακτόρου.⁵³¹ Η αποκεντρωμένη μορφή της βιοτεχνίας του οψιδιανού υποδεικνύει ότι πιθανότατα λειτουργούσε ανεξάρτητα από τον ανακτορικό έλεγχο και σε συνδυασμό βέβαια με το γεγονός ότι ο οψιδιανός δεν αναφέρεται στα αρχεία της γραμμικής Β', αυτό ίσως σημαίνει ότι δεν ετύγγανε της εκτίμησης της ανακτορικής επίλεκτης ομάδας. Βέβαια, και τα εργαστήρια χαλκουργίας ήταν αποκεντρωμένα αλλά τα προϊόντα της χαλκουργίας εκτιμώντο ιδιαίτερω. Κατά την ανάπτυξη του ανακτορικού συστήματος, η επίλεκτη ομάδα βρέθηκε ίσως στο δίλημμα ή να ενσωματώσει το από πριν υπάρχον σύστημα παραγωγής στον ανακτορικό έλεγχο ή να του επιτρέψει να λειτουργεί ουσιαστικά αυτόνομα από την ανακτορική οικονομία.

---

⁵³¹ W.A.Parkinson: "Obsidian Exchange, Linear B and Palatial Control in Late Bronze Age Messenia" στο M.L.Galaty and W.A.Parkinson: *Rethinking Minoan Palaces*, 1988, σελ.76-81.

ΑΠΟΥΣΙΑ ΑΝΑΦΟΡΩΝ ΓΙΑ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ ΚΑΙ ΤΡΟΠΟΥΣ ΒΙΟΤΕΧΝΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ – ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΛΛΟΤΕΧΝΙΑΣ

Πάντως, είναι γεγονός ότι και για άλλες βιοτεχνικές δραστηριότητες απουσιάζουν στοιχεία που να μας πληροφορούν για τα εργαστήρια, τους τρόπους παραγωγής και τους τρόπους απόκτησης των προϊόντων από το ανάκτορο. Έτσι π.χ. απουσιάζουν στοιχεία για τις επαγγελματικές δραστηριότητες των κυανουργών (ku-wa-no-wo-ko) στις Μυκήνες, οι οποίοι καταγράφονται πάντως ως επαγγελματική ιδιότητα, των βυρσοδεψών κ.τ.λ. Αν και καταγράφονται χρυσοχόοι στην περιοχή a-nu-wa (PY An 207) και χρυσός αναφέρεται σε διάφορα κείμενα, δεν υπάρχουν στοιχεία για τη χρυσοχοΐα, για τα αντίστοιχα εργαστήρια κ.τ.λ. Οπωσδήποτε και ο χρυσός και ο κύανος ήταν σημαντικότερα για την ανακτορική επίλεκτη ομάδα και η απουσία καταγραφών που να σχετίζονται με εργαστήρια, λεπτομέρειες απόκτησης και επεξεργασίας τους από το ανάκτορο, ίσως είναι τυχαία και οφείλεται στην αποσπασματική διάσωση των αρχείων. Πιθανώς οι τεχνίτες αυτοί εντάσσονταν σε ένα σύστημα παραγωγής αντίστοιχο με τους χαλκουργούς, για τους οποίους τόσες πολλές πληροφορίες διαθέτουμε. Δεν υπάρχουν στοιχεία επίσης για κατεργασία αργύρου ή μολύβδου εντός των ανακτόρων. Από το ανάκτορο της Πύλου υπάρχουν κάποιες ενδείξεις ότι ίσως στο δωμάτιο 100 υπήρχε κάποιο εργαστήριο επεξεργασίας ελεφαντοστού αλλά αυτό δεν διασαφηνίζει με εύγλωπτο τρόπο το πώς το ανάκτορο αποκτούσε το ελεφαντοστόν και αν γινόταν επεξεργασία του και εκτός του ανακτόρου (το πιθανότερο), αφού οι πινακίδες δεν καταγράφουν τίποτα, παρά μόνον τη διακοσμητική χρήση του υλικού.

Γενικότερα απουσιάζει η διαδικασία απόκτησης των μετάλλων και εκτός της συχνής αναφοράς σε χαλκό και χαλκουργούς που λειτουργούσαν με το σύστημα ta-ra-si-ja, δια μέσου του οποίου το ανάκτορο αποκτούσε κυρίως τα χάλκινα επεξεργασμένα αντικείμενα που χρειαζόταν, σπανίζουν οι αναφορές σε ασήμι, μόλυβδο και κασσίτερο, βασικά μέταλλα της εποχής.

Είναι χαρακτηριστική η απουσία αναφοράς σε σίδηρο, που βέβαια ήταν σπάνιος για την εποχή, ενώ δεν υπάρχουν στοιχεία ότι κάποιες λέξεις σήμαιναν ορυχείο ή εξόρυξη. Αναμφίβολα ακόμη και αν αξιοποιήθηκαν τα λιγοστά κοιτάσματα μεταλλευμάτων που υπήρχαν στον ελλαδικό χώρο, οι απαραίτητες ποσότητες για την ομαλή λειτουργία κάθε μυκηναϊκού βασιλείου αποκτώντο μέσω των εμπορικών επαφών κυρίως με την Ανατολή. Όμως ακόμη και για τον χαλκό, που τόσο συχνά αναφέρεται στα κείμενα γραμμικής Β', δεν υπάρχει καμία καταγραφή που να σχετίζεται με τους τρόπους απόκτησης του μετάλλου. Δεν καταγράφεται εμπόριο χαλκού, εισαγωγή πρώτης ύλης και εξαγωγή μεταλλικών προϊόντων. Αυτό είναι ένα τυχαίο γεγονός; Δείχνει ίσως ότι τον καιρό καταγραφής των πινακίδων είχαν αποκοπεί οι εμπορικοί δρόμοι; ή ότι η κεντρική διοίκηση δεν ήλεγχε το εμπόριο μετάλλων; Σε αυτά τα σημαντικότερα ερωτήματα θα επανέλθουμε, το σίγουρο είναι όμως πως εμπορικές επαφές με διακίνηση πρώτης ύλης και ετοιμών προϊόντων υπήρχαν, όπως άλλωστε αποδεικνύεται αρχαιολογικά, κυρίως από τα ναυάγια πλοίων της εποχής, που η ανεύρεση και η αξιολόγηση των ευρημάτων τους, πιστοποιούν το ανωτέρω συμπέρασμα. Ιδιαίτερα για το χαλκό η εξέταση των σημαδιών πάνω σε τάλαντα χαλκού τα οποία ανακαλύφθηκαν, αποδεικνύουν ότι ήδη από τα παλαιότερα χρόνια, σημαντικό

κέντρο του εμπορίου χαλκού και ένας από τους τόπους προέλευσης του μετάλλου ήταν η Κύπρος.⁵³²

Χαρακτηριστική είναι επίσης η απουσία αναφοράς σε εργαστήρια κατασκευής κοσμημάτων, παρά το γεγονός ότι η βιοτεχνία κατασκευής κοσμημάτων θα είχε εξαιρετική σημασία για την ανακτορική επίλεκτη ομάδα και κοσμήματα κατασκευάζονταν και εξάγονταν, όπως πιστοποιείται αρχαιολογικά, πχ. στην Αίγυπτο. Οπωσδήποτε ο έλεγχος όλης ή ενός τμήματος της κοσμηματοποιίας θα ήταν ζωτικής σημασίας για τα ανάκτορα, αφού καλύπτει τις ανάγκες της επίλεκτης ομάδας για επίδειξη ισχύος και κύρους και για εντυπωσιασμό των άλλων βασιλείων.

Στο πλαίσιο αυτό, απουσιάζει οποιαδήποτε καταγραφή στις πινακίδες που να σχετίζεται με το ήλεκτρο (εκτός αν πρόκειται για μια αταύτιστη προς το παρόν λέξη), που είναι μια ορυκτή ρετσίνα από κωνοφόρα και το οποίο εντοπίζεται αρχαιολογικά. Το ήλεκτρο (κεχριμπάρι) είναι σπάνιο σε μινωικές θέσεις, αντίθετα άφθονο σε μυκηναϊκές (Μυκήνες, Τίρυνθα και κυρίως Κακόβατος) στη μορφή κυρίως χαντρών από περιδέραια, στρογγυλών ή σφαιρικών, πεπλατυσμένων με κεντρική οπή. Το ήλεκτρο προερχόταν κυρίως από τη Βαλτική.⁵³³

Επιστρέφοντας στις βιοτεχνικές δραστηριότητες, ένας σημαντικός τομέας είναι η καλαθοποιία, για την οποία, ενώ σποραδικά υπάρχουν κάποιες αναφορές σε δοχεία που με μικρότερη ή μεγαλύτερη ασφάλεια συνδέονται με την καλαθοπλεκτική (*123 AROM, *123+KO AROM+KO, sa-pi-de, ka-pa, ki-te, ko-ri-na, ko-no), εντούτοις δεν υπάρχουν στοιχεία για το αν κατασκευάζονταν

---

⁵³² H.G.Buchholz: "Der Kupferhandel des Zweiten vorchristlichen Jahrtausends", *MINOICA*, 1958, σελ.114-115.

⁵³³ L.Deroy-R.Halleux:" A propos du grec ήλεκτρον "ambre" et "or blanc", *GLOTTA* 52[:1-2], 1974, σελ.36-39.

εντός του ανακτόρου ή (το πιθανότερο) ήταν μια από τις σημαντικές ασχολίες των κοινοτήτων στις περιφέρειες των ανακτόρων και τα ανάκτορα αποκτούσαν τις απαιτούμενες ποσότητες είτε με παραγγελίες προς εκτέλεση, με κάποια ανταλλάγματα–ανταμοιβές για τους κατασκευαστές είτε με άμεση φορολόγηση. Μια ένδειξη για το ποιοι συμμετέχουν σε αυτήν τη βιοτεχνική δραστηριότητα θα μπορούσε να είναι η λέξη ka-ru-ti-je-ja-o η οποία καταγράφεται στην Πύλο, στην πινακίδα Ad 671.

Στη λέξη αυτή ο A.Bernabe Pajares αναγνωρίζει τις γυναίκες που έπλεκαν ή μετέφεραν καλάθια (γεν. πληθ. *καλυθειάων*).⁵³⁴ Αν η απόδοση αυτή είναι σωστή, διαπιστώνουμε την ύπαρξη εξειδικευμένων γυναικών που εμπλέκονταν πιθανώς στην κατασκευή καλαθιών. Αυτό φαίνεται λογικό, να πρόκειται δηλαδή για μια δραστηριότητα που σχετίζεται με γυναικείο εργατικό δυναμικό. Παρόλα αυτά όμως τα στοιχεία που διαθέτουμε για την καλαθοποιία είναι λίγα και όχι διαφωτιστικά για τους τρόπους κατασκευής και τους τρόπους απόκτησης προϊόντων καλαθοποιίας από τα ανάκτορα.

ΑΠΟΥΣΙΑ ΑΝΑΦΟΡΩΝ ΣΕ ΓΡΑΦΕΙΣ

Είναι χαρακτηριστικό ότι από τα αρχεία γραμμικής Β΄ απουσιάζουν ή σπανίζουν αναφορές σε επαγγέλματα και επαγγελματικές δραστηριότητες που πρέπει να υπήρχαν και που θα ήταν ουσιαστικές για τη λειτουργία της ανακτορικής διοίκησης και οικονομίας.

Στις πινακίδες π.χ. δεν υπάρχει ορολογία που να αφορά στον τρόπο εργασίας, στη μεθοδολογία και στα στάδια της, των γραφένων. Δεν σώζονται ονόματα γραφένων ούτε μπορούν με σιγουριά να ταυτιστούν αξιωματούχοι και ανακτορικοί υπάλληλοι που ασχολούντο με την καταγραφή των πινακίδων.

---

⁵³⁴ A.Bernabe Pajares: “Mic. Ka-ru-ti-je-ja-o y gr. Καλάθιον”, *EMERITA XLIV*, 1976, σελ.118.

Είναι αμφίβολο ακόμη και αν αναγνωρίζεται το ίδιο το επαγγελματικό όνομα που δηλώνει τον γραφέα ή ακόμη και το αν υπήρχαν, αφού ίσως γραφείς γίνονταν οι ίδιοι οι αξιωματούχοι ή οι υπάλληλοι που χειρίζονταν τις υποθέσεις. Κάποιες ίσως ενδείξεις για την πρακτική εξάσκηση των γραφέων θα είχαμε, αν δεχτούμε την άποψη του J.Chadwick ότι οι πινακίδες Sc της Κνωσού δεν αποτελούν ουσιαστικές καταγραφές συναλλαγών αλλά ασκήσεις γραφής από εκκολαπτόμενους γραφείς στην προσπάθειά τους να "μυηθούν" στα μυστικά του "επαγγέλματος". Αυτή η άποψη βέβαια φαίνεται παρακινδυνευμένη αλλά στην πραγματικότητα κάπως έτσι θα γινόταν η πρακτική εξάσκηση των ατόμων που επωμίζονταν το ρόλο του γραφέως.

Με κριτήρια γραφολογικά και παλαιογραφικά πχ σχήμα γραμμάτων, χάραξη πινακίδων κ.τ.λ. διακρίνονται πολλοί γραφείς στα ανάκτορα, οι οποίοι ασχολούνταν με την καταγραφή των πληροφοριών και των δεδομένων, που η κεντρική διοίκηση αξιολογούσε ως σημαντικά, π.χ. στην Κνωσό ο J.P.Olivier αναγνώρισε τουλάχιστον 75 διαφορετικά χέρια γραφέων και ίσως υπήρχαν περίπου 100, ενώ ο T.G.Palaima αναγνωρίζει τουλάχιστον 33 στην Πύλο.⁵³⁵ Βέβαια φαίνεται λογικό, και όντως διακρίνονται από την έρευνα, κάποια χέρια (τα «χέρια» 1 και 2 στην Πύλο) να ανήκαν σε γραφείς, οι οποίοι είχαν προεξάρχοντα ρόλο στη διαδικασία καταγραφής και θα ήταν ίσως επικεφαλής που θα ήλεγχαν και θα επηρέαζαν τον τρόπο γραφής άλλων, μικρότερου κύρους, γραφέων. Στην πραγματικότητα μέσα από την επιστημονική εξέταση διακρίνονται και ολόκληρα διοικητικά γραφεία, τα οποία απασχολούσαν ορισμένο αριθμό γραφέων το καθένα. Πάντως είναι ενδεικτική η ανωνυμία των γραφέων αυτών, αφού π.χ. δεν υπογράφουν τα κείμενά τους ή δεν

---

⁵³⁵ J.P.Olivier: *Les Scribes de Cnossos, Essai de classement des archives d'un palais mycénien*, Roma, 1967. / T.G.Palaima: *The Scribes of Pylos*, Rome, 1988.

αναφέρονται στους εαυτούς τους, όπως οι γραφείς της Μεσοποταμίας ή της Αιγύπτου. Με βάση το γεγονός ότι ένας μόνο γραφέας θα αρκούσε σε λίγες εβδομάδες να συντάξει όλα τα έγγραφα των αρχείων των μυκηναϊκών ανακτόρων, καταλαβαίνουμε ότι πρόκειται για μια μερικής απασχόλησης εργασία. Ίσως τον υπόλοιπο χρόνο τους, έγραφαν σε φθαρτά υλικά ή είχαν άλλες διοικητικές αρμοδιότητες π.χ. επόπτευαν οι ίδιοι τις συναλλαγές που κατέγραφαν κ.τ.λ. Χαρακτηριστική του συμπεράσματος πως οι γραφείς είχαν ελεύθερο χρόνο είναι η ΜΥ Οε 106 στην πίσω πλευρά, όπου διαπιστώνουμε, ότι ο γραφέας της πινακίδος είχε σχεδιάσει μια ανθρώπινη μορφή.

Ο J.Taillardat ερμηνεύει τους όρους ο-ρι-ka-re-e-we και ο-ρι-su-ko (στην Jn 829 και οι δύο όροι) ως σχετικούς με την εργασία της γραφής και της αρχειοθέτησης. Συνδέει το ο-ρι-ka-re-e-we με τη λέξη *γράφει* που συναντάται μεταγενέστερα στην Ήλιδα και στην Αρκαδία (SIG 9, Ολυμπία 6^{ος} αιώνας π.Χ. / IG 5 (2) 343, Ορχομενός, 4^{ος} αιώνας π.Χ.) και είναι συνώνυμη της λέξεως γράμματα. Θεωρεί λοιπόν ότι τα * *πιγαρφέα* θα ήταν τα επιγεγραμμένα δηλαδή οι πινακίδες και *πιγαρφεήες* πιστεύει ότι ήταν οι γραφείς. Αντίστοιχα το su-ko το συνδέει με το *σύριχος* (*σύρχος), καλάθι και θεωρεί ότι ο-ρι-su-ko θα ήταν οι * *πίσυρχοι* δηλαδή οι αρχειοθέτες.⁵³⁶

ΑΠΟΥΣΙΑ ΚΑΤΑΓΡΑΦΩΝ ΠΟΥ ΣΧΕΤΙΖΟΝΤΑΙ ΜΕ ΚΥΝΗΓΙ ΚΑΙ ΨΑΡΕΜΑ

Ενδιαφέρουσα είναι και η απουσία καταγραφής δραστηριοτήτων που σχετίζονται με το κυνήγι και το ψάρεμα. Ειδικά το κυνήγι θα μπορούσε να ενδιαφέρει ιδιαίτερα την ανακτορική επίλεκτη ομάδα και να αποτελεί μια από

---

⁵³⁶ J.Taillardat: Opisuko qe opikapeewe “Les Archivistes et les Scribes?”, *Atti e Memorie del 1o Congresso Internazionale di Micenologia*, 1967, σελ.709-712.

τις κύριες ψυχαγωγικές ασχολίες της αλλά και εκδήλωση επίδειξης της ισχύος της. Άλλωστε υπάρχουν αρκετές απεικονίσεις σκηνών κυνηγιού που καθιστούν βεβαία την ενασχόληση με αυτό. Δεν καταγράφονται όμως εξοπλισμοί και είδη κυνηγιού. Η μόνη μαρτυρία είναι η λέξη ku-na-ke-ta-i, πιθανώς "κυνηγοί", στην PY Na 248. Ακόμη αναφέρονται ελάφια στην PY Cr, ενώ στην Κνωσό η Mc συγκεντρώνει το προϊόν κυνηγιού αγριμιών. Στις πινακίδες γραμμικής Β' δεν υπάρχουν αναφορές σε ψάρι ή ψαράδες. Συνεπώς θα επρόκειτο για μια δραστηριότητα που είτε δεν ελεγχόταν από την κεντρική διοίκηση ή δεν ελεγχόταν δια μέσου γραφειοκρατικών διαδικασιών που απαιτούσαν την τήρηση αρχείων σε πήλινες πινακίδες. Πάντως και στα κείμενα ιστορικής εποχής έχουμε λίγες πιστοποιήσεις αυτής της δραστηριότητας, αφού σχετιζόταν με τις ασθενέστερες κοινωνικές τάξεις. Μάλλον το ψάρεμα δεν ανήκε στα ενδιαφέροντα των μυκηναϊκών ανακτόρων. Ο όρος de-ku-tu-wo-ko στην Un 1322.2 υποδεικνύει ίσως έναν επαγγελματία που σχετιζόταν με την κατασκευή δικτύων, τα οποία χρησιμοποιούνταν και για ψάρεμα αλλά και για κυνήγι.⁵³⁷ Το πλαίσιο πάντως της Un 1322.2 συνδέεται με την παραγωγή υφαντικής.

ΑΠΟΥΣΙΑ ΑΝΑΦΟΡΩΝ ΣΕ ΓΕΩΡΓΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΟΡΙΣΜΕΝΑ ΓΕΩΡΓΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ.

Σημαντική έλλειψη είναι και η απουσία αναφοράς στην ορολογία γεωργικών δραστηριοτήτων αλλά και στον ίδιο τον "επαγγελματικό" όρο που δηλώνει τον γεωργό. Υπάρχουν κάποιες καταγραφές θερισμού σιταριού, τα κείμενα a-ma στην Κνωσό και θεωρείται ότι οι σοδειές αυτές ήταν από γαίες, που ανήκαν με κάποιον τρόπο στις τοπικές κοινότητες (da-mo). Αυτές οι γαίες οργώνονταν

---

⁵³⁷ T.G.Palaima: "Maritime matters in the linear B tablets", *AEAEUM* 7, 1991, σελ.284-285.

από ανακτορικά βόδια, τα οποία το ανάκτορο δάνειζε στους γεωργούς και σχετικά είναι τα κείμενα Ch. Επίσης στην Πύλο, στην Αq 64, καταγράφεται διανομή φορβής για ζεύγη βοδιών οργώματος (*171) που αποδιδόταν σε σημαντικά πρόσωπα, πιθανώς ιδιοκτήτες γης και ενός ζεύγους βοδιών, που τους είχε παραχωρήσει το ανάκτορο⁵³⁸. Ίσως λοιπόν η "ανακτορική" παραγωγή σιταριού εμπεριείχε τη χρήση ζώων οργώματος, τα οποία παραχωρούσε το ανάκτορο για την καλλιέργεια εδαφών που είχε παραχωρήσει προηγουμένως το ίδιο στις τοπικές κοινότητες.

Πάντως σε αυτό το πλαίσιο είναι χαρακτηριστική η απουσία αναφοράς σε θεριστές, κάτι που ίσως σήμαινε ότι αυτοί κινητοποιούνταν μάλλον από τις τοπικές κοινότητες και όχι από το ανάκτορο. Φαίνεται ότι ο θερισμός και η σοδειά μοιράζονταν σε αναλογική βάση μεταξύ του ανακτόρου και της κάθε τοπικής κοινότητας. Αυτό θα εξηγούσε και το γιατί δεν υπάρχουν πινακίδες που να καταγράφουν στόχους ανακτορικής παραγωγής για το σιτάρι. Ίσως το ανάκτορο παρείχε ζώα οργώματος και φορβή, ενώ οι τοπικές κοινότητες ανθρώπινο μόχθο και γη.⁵³⁹

Είναι ενδιαφέρον λοιπόν ότι δεν υπάρχουν επαρκείς αναφορές αγροτών και εργατών γης γενικότερα. Δεν υπάρχουν όμως και καταγραφές που να σχετίζονται με την παραγωγή δημητριακών, λαχανικών, οσπρίων και φρούτων, αν και προϊόντα, όπως κυρίως σιτάρι, κριθάρι, ελιές και σύκα, καταγράφονται σε σχετικά μικρές ποσότητες και κυρίως ως είδος θρησκευτικών προσφορών. Επίσης, διακρίνεται ότι το ενδιαφέρον του ανακτόρου είναι εξειδικευμένο ως προς τα δημητριακά και φαίνεται ότι

---

⁵³⁸ P.Halstead: "Surplus and share-croppers: The grain production strategies of Mycenaean palaces", στο *AE GA EUM* 20, 1999, σελ.322-323.

⁵³⁹ P.Halstead: "Myc. Wheat, flax and Sheep", στο S.Voutsaki-J.T.Killen: *Economy and politics, Cambridge Phil. Soc. Supl.Vol. 27*, 2001, σελ.40-41.

καταγράφεται μόνον ένας τύπος σιταριού, αν και τα αρχαιολογικά δεδομένα υποδεικνύουν μια μεγαλύτερη ποικιλία. Τα ανάκτορα πιθανώς δεν ήλεγχαν το σύνολο της αγροτικής παραγωγής δημητριακών, αν και εμπλέκονταν άμεσα στην παραγωγή κάποιου είδους σιταριού. Η επιλεκτική φύση του ανακτορικού ενδιαφέροντος για τα προϊόντα αυτά δεν εξηγείται απλώς με την αναφορά σε ένα σχέδιο κατανάλωσης, αφού τα αρχαιοβοτανικά στοιχεία δείχνουν πχ πως τα ανάκτορα κατανάλωναν μεγάλες ποσότητες οσπρίων τα οποία προφανώς αποκτούσε από τον μη-ανακτορικό τομέα της οικονομίας.

Λίγες καταγραφές κηπευτικών υπάρχουν στα ανακτορικά αρχεία, όπου σημειώνονται η γη και ο αριθμός αμπέλων και σύκων που καλλιεργούντο, σαν να επρόκειτο για ανακτορικές ιδιοκτησίες που λογικά θα βρισκόντουσαν στα περίχωρα του ανακτόρου και στα κυριότερα δευτερεύοντα κέντρα του κάθε βασιλείου. Διαπιστώνεται από βιο-αρχαιολογικά δεδομένα ότι μια σειρά από αγροτικά προϊόντα ανήκαν στον μη ανακτορικό τομέα παραγωγής και εισάγονταν από τις κοινότητες στο ανάκτορο. Ακόμη όμως και ως προς την κτηνοτροφία, αρχαιοζωολογικά στοιχεία από ανακτορικά και μη ανακτορικά πλαίσια παρουσιάζουν μια πιο ισορροπημένη μείξη οικιακών ζώων από ότι τα αρχεία γραμμικής Β, όπου δίνεται κυρίως έμφαση στα κοπάδια προβάτων.⁵⁴⁰ Τα κενά που υπάρχουν στις καταγραφές της κτηνοτροφίας σε όλα τα ανάκτορα δεν οφείλονται μόνο στην ελλιπή διάσωση των αρχείων αλλά και στην ιδιαίτερη φύση του κεντρικού ελέγχου πάνω στην οικονομική αυτή δραστηριότητα. Κατά την άποψη του P.Halstead, οι μεγάλοι αριθμοί κριών στην Κνωσό αποκτώντο από τον μη ανακτορικό τομέα της οικονομίας.⁵⁴¹

---

⁵⁴⁰ P.Halstead: "The Myc. Palatial economy' making the most of the gaps in the evidence", *Proceed. of the Cambridge Phil. Society* 1992, σελ.60-61 και 64.

⁵⁴¹ P.Halstead: «On the linear B evidence for breeding flocks», *MINOS* 25-26, 1990-1991, σελ.360-361.

Πάντως, επιστρέφοντας στα δεδομένα της αγροτικής παραγωγής, πρέπει να σημειώσουμε ότι τα επιγραφικά με τα αρχαιολογικά δεδομένα συχνά δεν συμφωνούν. Έτσι π.χ. τα αρχαιολογικά δεδομένα δεν πιστοποιούν την ισχυρή παρουσία των μπαχαρικών, η οποία αποδεικνύεται από τα επιγραφικά στοιχεία. Αντιθέτως, εντυπωσιακή είναι η απουσία αναφοράς σε όσπρια· και αυτό γιατί τα αρχαιολογικά δεδομένα, μας προσφέρουν μεγάλες ποσότητες από τα προϊόντα αυτά. Ο J.Chadwick το απέδωσε σε φιλολογικούς και επιγραφικούς λόγους στο ότι δηλαδή δεν έχουν αναγνωριστεί οι αντίστοιχοι όροι. Υπάρχει ακόμη μία εθνοβοτανική ερμηνεία αλλά η πιο λογική εξήγηση φαίνεται ότι είναι πως η παραγωγή οσπρίων δεν ελεγχόταν από το ανάκτορο. Ακόμη, παρά την κάποια, μικρή, αναφορά σε αμπέλια και οίνο, τα δεδομένα μας δεν είναι τόσα πολλά, όσα θα περιμέναμε από περιοχές με τόσο μεγάλη παραγωγή όπως π.χ. η Κνωσός. Τα αρχαία γραμμικής Β δίνουν κάποια στοιχεία που αφορούν στο πως μετριόταν, αποθηκευόταν και αποδιδόταν ο οίνος και όχι στο πως καλλιεργείτο και από ποιόν. Έτσι πχ καταγράφονται το ιδεόγραμμα VIN (το 131 και η παραλλαγή 131b) και ιδεογράμματα μέτρησης (110, 111,113.). Το ιδεόγραμμα για τον οίνο μάλιστα, πιστοποιείται και στα τέσσερα μεγάλα ανάκτορα, ενώ αναγνωρίζεται και στη γραμμική Α (AB 131) αλλά και σε 9 ή 10 κείμενα ιερογλυφικής γραφής(*156).⁵⁴² Η λέξη wo-no δεν πιστοποιείται στην Κνωσό (στην KN Gn 863 καταγράφεται ως wo-na-si, τοπική πληθ. του woïnades, άμπελοι) αλλά είναι γνωστή στην Πύλο από την PY Vn 20. Οίνος καταγράφεται στην KN Fs 2, όπου 1,6 λίτρα διανέμονται σε ιερά μαζί με άλλα προϊόντα, ίσως στο πλαίσιο τελετουργικών συμποσίων. Στην KN U 160 καταγράφεται η λέξη de-re-u-ko, χαρακτηρίζοντας ποσότητα

⁵⁴² E.Bennett: "What must we know about Minoan and Mycenaean wine?", στο *Οίνος παλαιός ηδύποτος*, 2003, σελ. 82-83 / J.P.Olivier: "Le signe du vin dans l'écriture hieroglyphique cretoise: formes et fonctions", στο *Οίνος παλαιός ηδύποτος*, 2003, σελ. 87-89.

οίνου και είναι πιθανόν να δήλωνε το γλυκό κρασί. Ίσως η παραλλαγή 131b του ιδεόγραμματος του οίνου να δήλωνε το ξύδι ή ένα είδος κρασιού με κριθάρι ή ίσως τη μπίρα.⁵⁴³ Στην Πύλο καταγράφεται οίνος σε αντίστοιχες περιπτώσεις δηλαδή ως προσφορά για εορταστικές εκδηλώσεις. Από την Θήβα πάνω από 50 πινακίδες καταγράφουν οίνο ως προϊόν προσφοράς σε θεότητες και θρησκευτικό προσωπικό. Από την Κνωσό εκτός από δύο μικρά τμήματα πινακίδων (KN Gm 5788, 9878), οι υπόλοιπες καταγραφές οίνου είναι μαζί με άλλα προϊόντα, γεγονός που υποδεικνύει πως το ανάκτορο δεν εξειδικευόταν στην παραγωγή οίνου αλλά τον συνέλεγε με φορολόγηση μαζί με άλλα αγροτικά προϊόντα από τις κοινότητες της υπαίθρου. Η KN Gn 863 είναι σημαντική διότι περιγράφει δυο διαφορετικές μεθόδους καλλιέργειας της αμπέλου στην περιοχή qa-ra, κοντά στην Κνωσό και περιέχει και τη λέξη we-je-we, που ίσως δήλωνε κλήματα (η ίδια λέξη συναντάται και στην Er 880 της Πύλου)⁵⁴⁴. Ακόμη όμως και αν ανακτορικά κτήματα παρήγαν κρασί, την περισσότερη ποσότητα για την κάλυψη των αναγκών τους τα ανάκτορα την αποκτούσαν με φορολόγηση. Το ιδεόγραμμα του οίνου εμφανίζεται με πολύ μεγαλύτερη συχνότητα στα κείμενα γραμμικής Α, όπου εμφανίζεται σε 6 θέσεις (Αγία Τριάδα, Χανιά, Ζάκρος, Φαιστός, Πύργος, Αρχάνες) αλλά το σημαντικότερο είναι πως, αν και συνήθως καταγράφεται μαζί με άλλα προϊόντα, υπάρχουν και καταγραφές μόνον οίνου που δείχνουν μια ξεχωριστή διαπραγμάτευσή του. Οι πινακίδες γραμμικής Α καταγράφουν ποσότητες που κυμαίνονται από 1 μονάδα έως 147, ενώ στις πινακίδες γραμμικής Β κατά μέσο όρο καταγράφονται 20 μονάδες, αν και η PY Vn 20 καταγράφει 410

---

⁵⁴³ R.Palmer: “Wine in Minoan Crete: The Textual Evidence”, στο *Οίνος παλαιός ηδύποτος*, 2003, σελ.98. / Μ.Τσικριτσής: “Αναφορές κρασιού στα αρχεία της γραμμικής Α”, στο *Οίνος παλαιός ηδύποτος*, 2003, σελ.108-109.

⁵⁴⁴ R.Palmer: “Wine in Minoan Crete: The Textual Evidence”, στο *Οίνος παλαιός ηδύποτος*, 2003, σελ.99

μονάδες και η KN Gm 840, 498 μονάδες δηλαδή 11.808 και 14.342,4 λίτρα αντιστοίχως⁵⁴⁵. Επίσης στη γραμμική Α καταγράφονται περισσότερες πληροφορίες για το είδος του κρασιού. Ως προς τα ελλιπή στοιχεία της γραμμικής Β, φαίνεται πως οι διοικούντες ένοιωθαν πως υπήρχε αρκετό κρασί στο νησί για τις ανάγκες του ανακτόρου, ώστε δεν υπήρχε ιδιαίτερη ανάγκη για άμεση εποπτεία της παραγωγής του.

Επίσης τα σύκα, αν και καταγράφονται ως μερίδες σιτηρεσίου προς εργατικές ομάδες αλλά και ως είδη θρησκευτικών προσφορών, εντούτοις για την καλλιέργειά τους και τον τρόπο απόκτησής τους από τα ανάκτορα, τα αρχεία δεν μας διαφωτίζουν. Για τα σύκα, οι αναφορές από τη γραμμική Α είναι και πάλι περισσότερες. Γενικά οι καταγραφές άλλων φρούτων και λαχανικών απουσιάζουν από τα αρχεία γραμμικής Β, οδηγώντας στο συμπέρασμα ότι το ανάκτορο ήλεγχε άμεσα μόνο ένα μέρος της αγροτικής παραγωγής.

Μια γενική πληροφορία για την ύπαρξη καλλιεργειών προκύπτει από την εξέταση του όρου ru-te-ri-ja, όρος που συναντάται στις πινακίδες, Uf(3) 981, 1022, 1031, οι οποίες περιέχουν καταγραφές γαιών. Η λέξη έχει λάβει τις εξής ερμηνείες : α) rhu^htelia / *φυτελιά, παραλλαγή του φυταλιά, «φυτεία/φύτευση», που συναντάται στην KN E 849.1. β) rhu^htelia, επίθετο σε -ιο, από ένα ουσιαστικό *rhu^htelon και θα είχε τη σημασία «έδαφος φυτευμένο με δένδρα» γ) rhu^hteriā, επίθετο σε -ιο, παραγόμενο από το φυτήρ δηλαδή «έδαφος ενός φυτ ρος». Οι εκτάσεις αυτές, που υποδεικνύουν γεωργικές δραστηριότητες,

---

⁵⁴⁵ R.Palmer: "Wine in Minoan Crete: The Textual Evidence", στο *Οίνος παλαιός ηδύποτος*, 2003, σελ.102

είναι ασαφείς ως προς τις νομικές-δικαιοδοτικές συνθήκες και τους όρους κατοχής τους.⁵⁴⁶

Πάντως και τα αρχεία γραμμικής Α΄ έχουν ιδεογράμματα και συνεπώς καταγράφουν προϊόντα όπως σιτάρι, κριθάρι, σύκα, οίνο και ελιές και εκεί όμως δεν είμαστε βέβαιοι για τη φύση των συναλλαγών και μας λείπουν πολλές πληροφορίες για την παραγωγή των προϊόντων αυτών.⁵⁴⁷

Η ύπαρξη μελισσοκομίας συνάγεται τόσο από την παρουσία δοχείων μελιού, που αποστέλλονταν ως προσφορές στους θεούς, όσο ίσως και τίτλων όπως me-ri-te-u, *μελιτεύς* (πιθανώς μελισσοκόμος) και στην Πύλο me-ri-du-ma-te (ίσως υπεύθυνος μελιού).⁵⁴⁸

ΑΠΟΥΣΙΑ ΑΝΑΦΟΡΩΝ ΣΕ ΑΛΑΤΙ

Μια σημαντική απουσία από τα αρχεία είναι αυτή του αλατιού, το οποίο χρησιμοποιείτο και στη διατροφή αλλά ήταν και ένα σπουδαίο εμπορεύσιμο αγαθό. Δυο πυλιακά τοπωνύμια σχηματίζονται από το όνομα του αλατιού, a₂-ru-wo-te και a₂-ra-tu-wa και ίσως επρόκειτο για οικισμούς που βρίσκονταν κοντά σε αλυκές. Υπάρχει ένα ιδεόγραμμα (το *134, επίσης το *190 αλλά ίσως πρόκειται για το ίδιο) που κατά τους M.Ruiperez-J.Melena δηλώνει το αλάτι. Απαντά και σε υγρή μορφή στη σειρά Οί των Μυκηνών, όπου ίσως χρησιμοποιείτο με τη μορφή άλμης.⁵⁴⁹

ΑΠΟΥΣΙΑ ΑΝΑΦΟΡΩΝ ΣΕ ΓΑΛΑ ΚΑΙ ΓΑΛΑΚΤΟΜΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ

---

⁵⁴⁶ M.Del Freo: “Mic. Pu-te-ri-ja”, στα *Πεπραγμένα του Θ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, τ. Α 4*, 2006, σελ.219-220.

⁵⁴⁷ R.Palmer: “Linear A commodities: a comparison of resources”, *AEGAEUM 12*, 1995, σελ.143-147.

⁵⁴⁸ M.S.Ruiperez- J.L.Melena: *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*, 1996, σελ.166.

⁵⁴⁹ M.S.Ruiperez-J.L.Melena: *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*, 1996, σελ.167-168.

Επίσης διαπιστώνουμε ότι, ενώ ένας άλλος σημαντικός τομέας της οικονομίας δηλαδή η κτηνοτροφία, "ανθεί" και αποτελεί έναν από τους κινητήριους μοχλούς της ανάπτυξης των μυκηναϊκών βασιλείων (και ιδιαίτερα βέβαια στην Κνωσό, όπου αποτελεί το σημαντικότερο τομέα της οικονομίας, καθώς από αυτήν παράγεται η πρώτη ύλη για την υφαντουργία δηλαδή το μαλλί), εντούτοις σπουδαία "παρακλάδια" της κτηνοτροφικής δραστηριότητας, όπως η γαλακτοκομία και η τυροκομική δεν παρουσιάζονται, αποτελώντας μια απουσία που εκπλήσσει από τα αρχεία των ανακτόρων. Πληροφορίες ίσως να προσφέρει το συλλαβικό μονόγραμμα TURO₂, που διαπιστώνεται στην Πύλο τρεις φορές στην Un 718, όπου καταγράφονται do-so-mo προς τον Ποσειδώνα και μια φορά στην Un 1185, πινακίδα που και αυτή είναι πιθανώς ενταγμένη σε θρησκευτικό πλαίσιο. Ο P.Ilievski θεωρεί ότι το *134 / *190 δήλωνε το βούτυρο ή ένα μαλακό τυρί. Αυτό που παρατηρείται και είναι κοινό στην οικονομική λειτουργία των ανακτόρων είναι ότι η εκτροφή κοπαδιών προβάτων και κριών ενδιαφέρει τα ανάκτορα για την παραγωγή μαλλιού για την υφαντουργία, της οποίας τα προϊόντα ικανοποιούσαν και τις άμεσες ανάγκες της ανακτορικής επίλεκτης ομάδας για υφάσματα καθημερινής χρήσης, όπως επίσης και για ενδύματα τελετουργιών και επίδειξης αλλά και αποτελούσαν, τουλάχιστον τα πιο πολυτελή από αυτά, είδη που χρησιμοποιούνταν στο εξαγωγικό εμπόριο και στις ανταλλαγές μεταξύ των διαφόρων "αυλών". Παρόλα αυτά όμως η απουσία αναφοράς σε γάλα ή τυρί εντυπωσιάζει και, αν δεν είναι τυχαία, πιθανότατα οφείλεται στο ότι η παραγωγή αυτή ήταν στα "χέρια" του μη ανακτορικού τομέως της οικονομίας. Πρόκειται για προϊόντα που αλλοιώνονται εύκολα και ως εκ τούτου θα παρέχονταν στο ανάκτορο από περιοχές κοντά σε αυτό και επομένως από

περιοχές όπου δεν θα δρούσαν συλλέκτες. Κατά αυτόν τον τρόπο θα υπήρχαν μεγαλύτερα περιθώρια κέρδους για τους παραγωγούς τους. Οι τοπικές κοινότητες πρέπει να ήταν αυτές, στην ύπαιθρο των βασιλείων, που θα ασχολούνταν με την παραγωγή αυτή και για τις οποίες θα ήταν σημαντική στην αντιμετώπιση των καθημερινών διατροφικών τους αναγκών. Δεν υπάρχουν καταγραφές, όπου να παρουσιάζονται παραγγελίες ή απαιτήσεις σε φορολογική μορφή του ανακτόρου προς τις κοινότητες, για να του παράσχουν τις απαιτούμενες ποσότητες αυτών των ειδών.

Ίσως τα ανάκτορα αξιολογώντας τα είδη αυτά ως μη σημαντικά για την επίδειξη και την ενίσχυση του κύρους τους, παρά μόνον ίσα-ίσα για την ικανοποίηση των διατροφικών αναγκών των μελών τους, να μην έκριναν σκόπιμο να εντάξουν τις συναλλαγές αυτές με τις κοινότητες στα επίσημα και με τον καθιερωμένο διοικητικό τρόπο ελέγχου συνδεδεμένα αρχεία.

Ο O.Panagl κάνει μια προσπάθεια εντοπισμού σχετικών όρων και συνδέει τους όρους *pa-ke-te-re* και *ka-na-to* με την γαλακτοκομική και την τυροκομία, ως είδη δοχείων που χρησιμοποιούντο σε αυτήν την παραγωγική διαδικασία. Το *pa-ke-te-re* το αποδίδει ως *πηκτρες* (*πακτήρ = απτ.-ίων *πηκτήρ*) και το συνδέει και με το *πηγνύναι* στον Όμηρο, τεχνικό όρο που αναφέρεται στη διαδικασία δημιουργίας τυριού. Το *ka-na-to*, *κάναθος*, θεωρεί ότι ήταν και αυτό ένα δοχείο καλαθόσχημο που σχετιζόταν με την παρασκευή τυριού.⁵⁵⁰

ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΕΝΗ ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΕ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΟΥ ΣΧΕΤΙΖΟΝΤΑΙ ΜΕ ΤΗ ΘΑΛΑΣΣΑ ΚΑΙ ΤΗ ΝΑΥΤΙΚΗ ΟΡΟΛΟΓΙΑ ΓΕΝΙΚΟΤΕΡΑ

Ιδιαίτερου σχολιασμού χρήζει η πενιχρή αναφορά στα αρχεία, στοιχείων που σχετίζονται με τη θάλασσα, με πλοία, με τη ναυτική ορολογία γενικότερα.

⁵⁵⁰ O.Panagl: “Pa-ke-te-re und Ka-na-to”, *ŽIVA ANTIKA* 22, 1972, σελ.81-83.

Τέτοια στοιχεία υπάρχουν στις εξής πινακίδες: PY An 1, An 610, An 724, PY Vn 46 (?), Vn 879 (?), Wr 1415 (?), Vn 865, An 723 (?), KN U 736 και ίσως στη σειρά KN V (5), η οποία αποτελείται από πινακίδες σε σχήμα φύλλου φοίνικος. Επιπλέον αναφορά σε προσωπικό ή αξιωματούχους που σχετίζονται με τη θάλασσα πιθανώς υπάρχουν και στις PY Ad 684, Na 568, Xn 990, Nn 831 (?), Na 284 (?), Cn 1197 (?), Jn 881 (?), Ad 686, KN M 757.

Διαπιστώνουμε ότι στην Πύλο οι καταγραφές που σχετίζονται με τη θάλασσα είναι πολύ περισσότερες από ότι στην Κνωσό, ενώ σαφή και άμεσα στοιχεία απουσιάζουν από τα αρχεία των άλλων ανακτόρων.

Στο πλαίσιο αυτό χρησιμότερη είναι η εξέταση των δεδομένων που μας προσφέρουν δυο πινακίδες από την Πύλο, η Vn 46 και η Vn 879. Οι πινακίδες αυτές καταγράφουν υλικό ξυλείας, χωρίς όμως να σώζεται η επικεφαλίδα τους, έτσι δεν είμαστε σίγουροι για το σκοπό καταγραφής τους. Ο H.Van Effenterre πρότεινε ότι στην Vn 46 καταγράφεται υλικό κατασκευής ενός πλοίου, ενώ άλλοι, όπως η L.Baumbach, υποστηρίζουν ότι καταγράφεται ξυλεία για την κατασκευή ή την επισκευή ενός μεγάλου δωματίου. "Κλειδί" για την ερμηνεία είναι η λέξη ka-ri-ni-ja, η οποία κατά τον H.V.Effenterre συνδέεται με το σκάφος, ενώ κατά άλλους με τον όρο *καπνία*, κατασκευή για να φεύγει ο καπνός.⁵⁵¹

Η Vn 46 θα μπορούσε, αν σχετίζεται με πλοία, να είναι ένας κατάλογος ξυλείας που απαιτείτο για την κατασκευή ενός μόνο πλοίου, όπως υποστηρίζει ο H.V.Effenterre ή ένας γενικός κατάλογος ξυλείας, όπως δέχονται οι F.Hocker και T.G.Palaima.⁵⁵² Αυτός ο κατάλογος θα μπορούσε

---

⁵⁵¹ H.Van Effenterre: "Un Navire Mycénien (?)" στο M. Mollat ed. *Sociétés et compagnes de commerce en Orient et dans L'Océan Indien*, Paris, 1970, σελ.45-53.

⁵⁵² F.Hocker-T.G.Palaima: "Late Bronze Age Aegean Ships and the Pylos Tablets Vn 46 and Vn 879", *MINOS* 25-26, 1990-1991, σελ.297-309.

επίσης να είναι η καταγραφή ενός αποθέματος ξυλείας. Δεν γνωρίζουμε με σιγουριά αν η Vn 46 σχετίζεται με την κατασκευή πλοίων αλλά αν το δεχτούμε αυτό και πάλι προκύπτουν ερωτήματα, όπως το αν παρουσιάζει ένα έκτακτο ενδιαφέρον της ανακτορικής επίλεκτης ομάδας για την υλική πλευρά της ναυπηγικής ή ένα πρόγραμμα σε εξέλιξη για την κατασκευή πλοίων ή μια σταθερή και μόνιμη ανακτορική παρέμβαση στη διαχείριση ναυτικών αποθηκών. Αν το κείμενο καταγράφει υπάρχοντα αποθέματα ξυλείας και εξαρτημάτων και δεν είναι ένας κατάλογος αγοράς, τότε υποδεικνύεται ένα συνεχές πρόγραμμα κρατικής παρέμβασης στη ναυπηγική και κατά συνέπεια ίσως στις συναλλαγές εμπορικής φύσεως του βασιλείου της Πύλου με το εξωτερικό.

Η απουσία αναφορών σε δραστηριότητες και υλικά που σχετίζονται με την κατασκευή και διατήρηση πλοίων, μπορεί να σημαίνει ότι αυτά κατασκευάζονταν και επιδιορθώνονταν σε παράλιες περιοχές, μακριά από τα ανακτορικά εργαστήρια και οπλοστάσια

Στην Πύλο συναντάται ο όρος na-u-do-mo στις πινακίδες Vn 865 και Na 568, χωρίς όμως τοπωνυμικές ενδείξεις. Στην Vn 865 η λέξη na-u-do-mo είναι η επικεφαλίδα σε έναν κατάλογο 12 προσώπων, που το καθένα ακολουθείται από τον αριθμό 1. Δεν είμαστε σίγουροι αν ο όρος na-u-do-mo είναι το αντίστοιχο του κλασσικού ναυπηγοί ή αν πρόκειται για ικανούς τεχνίτες-ξυλουργούς που χρησιμοποιούνταν για την κατασκευή πλοίων. Στην Vn 865 συνεπώς ή έχουμε τον κατάλογο 12 ναυπηγών, που ο καθένας ήταν υπεύθυνος για την κατασκευή ενός πλοίου ή πρόκειται για 12 ξυλουργούς-τεχνίτες, που υπάγονταν σε έναν na-u-do-mo και αποτελούσαν την ομάδα που θα κατασκεύαζε ένα πλοίο. Η ονομαστική καταγραφή των προσώπων

κάνει πιο πιθανή την υπόθεση να είναι na-u-do-mo και τα 12 πρόσωπα. Στην Εγγύς Ανατολή ναυπηγοί και ξυλουργοί πλοίων ανήκαν στο εξειδικευμένο προσωπικό, το οποίο ανήκε στην ή ελεγχόταν από την κεντρική εξουσία.⁵⁵³

Ο S.Hiller θεωρεί ότι οι na-u-do-mo ήταν εξαρτώμενοι από το ανάκτορο, στους οποίους παραχωρούνταν εκτάσεις γης για τη συντήρησή τους και ως αντάλλαγμα παρέδιδαν φυσικά προϊόντα αλλά προσέφεραν και τις τεχνικές τους γνώσεις.⁵⁵⁴ Στην Na 568 οι na-u-do-mo παρουσιάζονται να εξαιρούνται (o-u-di-do-si) από 50 μονάδες λιναριού, ποσότητα που αποτελεί τη μεγαλύτερη ως εξαίρεση από αυτές που καταγράφονται στο σύνολο των πινακίδων Na και πιθανότατα είναι χαρακτηριστική της μεγάλης σημασίας ή ανάγκης που είχε η κεντρική διοίκηση, τη δεδομένη χρονική στιγμή, από την εργασία των επαγγελματιών αυτών (το λινάρι θα χρειαζόταν λογικά και για τα ιστία των πλοίων). Ο όρος na-u-do-mo συναντάται και στην Κνωσό, στην U 736. Επαγγελματίες, που ίσως σχετίζονταν με τη θάλασσα, ήταν και οι ma-ra-te-we ra-wa-ke-si-jo που αναφέρονται στην Na 245. Ακόμη ma-ra-te-u συναντάται στις PY An 657, Aq 128 και Cn 328. Ο L.Deroy θεωρεί ότι ο όρος ra-da-je-u / ra-de-we-u που καταγράφεται στις πινακίδες δηλώνει το επάγγελμα του ναυτικού.⁵⁵⁵

Ενώ ως προς τον πολεμικό στόλο αναγνωρίζονται προσωπικό και πιθανώς αξιωματούχοι που σχετίζονται με τις δραστηριότητες αυτές, για τον εμπορικό στόλο οι γνώσεις μας είναι ελάχιστες.

---

⁵⁵³C.Zaccagnini: "Mobility among Near Eastern Craftsmen", *JNES* 42, 1983, σελ.245-264.

⁵⁵⁴S.Hiller: "Dependent Personnel in Myc.Texts", στο M.Heltzer - E.Lipinski ed.*Society and Economy in the Eastern Mediterranean, Orientalia Lovaniensia Analecta* 23, 1988, σελ.60.

⁵⁵⁵L.Deroy: "Les noms de marin", *L'ANTIQUITÉ CLASSIQUE* 32, 1963, σελ.145.

Με στρατιωτικά πλοία σχετίζονται οι *ρέται*, e-re-ta, που συναντώνται στα αρχεία και της Πύλου και της Κνωσού (στην Πύλο, στη σειρά των πινακίδων κωπηλατών, ενώ στην Κνωσό στις As 5941 1.2.3. και C 902.11).

Από την Πύλο τα στοιχεία μας είναι σαφώς περισσότερα και από τα αρχεία του ανακτόρου αυτού σχηματίζουμε την εικόνα πως οι κωπηλάτες ναυτολογούνταν από τις τοπικές κοινότητες με βάση τις ίδιες αρχές που εφαρμόζονταν και για τη γενική φορολόγηση των κοινοτήτων. Στους e-re-ta φαίνεται ότι παραχωρούνταν γαίες για τις υπηρεσίες τους, κάτι που συνέβαινε και στην Εγγύς Ανατολή. Πιθανώς υπήρχε πρόνοια και για τις οικογένειες των κωπηλατών όσο διάστημα αυτοί θα υπηρετούσαν. Καταγράφονται κωπηλάτες, παρόντες και απόντες, από διάφορες θέσεις.

Ο όρος e-re-e-u συναντάται σε 5 πινακίδες (An 723, Cn 1197, Jn 881, Na 284, Nn 831) και είναι πιθανό ότι πρόκειται για κάποιο αξιωματούχο που λειτουργούσε σε τοπικό επίπεδο και ο οποίος ήταν υπεύθυνος για την εποπτεία και την εκπαίδευση των κωπηλατών (*ρεχεύς*, κλασ. *κελευστής* και *κυβερνήτης*).

Από την Κνωσό υπάρχουν 14 πινακίδες που συνθέτουν τη σειρά V (5) και των οποίων η ερμηνεία εξαρτάται από την απόδοση της λέξεως ro-ti-ro που χαρακτηρίζει τις πινακίδες αυτές. Ο J.Chadwick αποδίδει τη λέξη ro-ti-ro ως *ποντιλοί*, "ναυτικοί" και θεωρεί ότι τα τοπωνύμια που αναφέρονται σε αυτές τις πινακίδες είναι παράλια μέρη και πιθανώς λιμάνια εξαγωγών στην Κεντρική και Δυτική Κρήτη.⁵⁵⁶ Αν ισχύει αυτό, θα επρόκειτο για μια από τις ελάχιστες αναφορές, άμεσες ή έμμεσες, σε εμπορικές δραστηριότητες και σε λιμάνια με εμπορικό χαρακτήρα.

---

⁵⁵⁶ T.G.Palaima: "Maritime Matters in the Linear B Tablets", *AEGAEUM* 7, 1991, Liege, σελ.304-309.

Στην Κνωσό, στην U 7700+8284+FRIV-26±FR VI-0 +FR VII-0, το ιδεόγραμμα *259 μοιάζει με πλοίο, ενώ στην PY An 724 στην πίσω πλευρά υπάρχει το σχέδιο ενός πλοίου. Αυτές είναι οι μόνες απεικονίσεις που σχετίζονται με πλοίο στα αρχεία της γραμμικής Β..

Από την άλλη, η ίδια η λέξη για τη θάλασσα, ίσως αναγνωρίζεται στην PY Ta 642, a₂-ro, halos, λς γεν. λός. Επίσης έμμεσα στο προσωπικό όνομα a-ri-a₂-ro, ομηρ. μφίαλος. Στην PY An 657 η λέξη o-ri-ha-ra μπορεί να αποδοθεί ως * πίαλα, πίαλα, "που είναι στην όχθη της θάλασσας".⁵⁵⁷

ΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ

Μια πολύ σημαντική απουσία από τα αρχεία γραμμικής Β είναι οι αναφορές σε δραστηριότητες, προσωπικό και υλικά που συνδέονται με εμπορικό στόλο. Ακόμη και η Αμνισσός, το κύριο λιμάνι της Κνωσού, ενώ αναφέρεται 37 φορές στις πινακίδες για διάφορες δραστηριότητες, εντούτοις δεν αναφέρεται για ναυτικά τμήματα, εμπορικά ή στρατιωτικά.

Κάποια στοιχεία, έμμεσες αναφορές (ονόματα εθνικά, τοπωνυμικά, εξωτικά προϊόντα και πρώτες ύλες που δεν υπάρχουν στον ελλαδικό χώρο) στα αρχεία και αρχαιολογικά ευρήματα υποδεικνύουν ότι η ανακτορική επίλεκτη ομάδα, τουλάχιστον δεν ήταν αδιάφορη για τις εμπορικές δραστηριότητες, αν δεν τις ήλεγχε σε μεγάλο ποσοστό ή απόλυτα.

Ίσως ο όρος ka-ra-gi-jo (στις πινακίδες, KN U 4478+5645+5795+frr, Va(1) 72, V(1) 77, V(2) 60+151.2), θα μπορούσε να προέρχεται από μια λέξη κάπ λος, κάπηλος και να αποδίδει κάποιο επαγγελματικό που να συνδέεται με το εμπόριο. Επίσης, ίσως στην KN Ch 897+7639, η λέξη e-ro-ro-jo, θα μπορούσε

---

⁵⁵⁷ C.Camera: "Il mare nei documenti micenei", *KADMOS* 20, 1981, σελ.28-29.

να αποδοθεί *μπόροιο*, γενική του *μπορος*, αν και στη συγκεκριμένη πινακίδα μάλλον είναι ανδρικό προσωπικό όνομα.⁵⁵⁸

Η πιο ασφαλής ένδειξη για μικρών αποστάσεων θαλάσσιο εμπόριο προέρχεται από τα μυκηναϊκά σφραγίσματα των Θηβών. Κάποια από αυτά καταγράφουν ευβοϊκά τοπωνύμια π.χ. ka-ru-to, *Κάρυστος* στην Wu 55, a-ma-ru-to, *μάρυνθος* στην Wu 58.⁵⁵⁹ Για εμπορικές δραστηριότητες μεταξύ των μυκηναϊκών βασιλείων η πιο σημαντική πληροφορία προέρχεται από τις Μυκήνες, από την X 508, η οποία βρέθηκε στην Οικία των Ασπίδων. Περιέχει τη φράση te-qa-de, "προς τη Θήβα" και πρόκειται για τη μεταφορά ενδυμάτων από τις Μυκήνες προς την Θήβα. Τα ενδύματα που μεταφέρονται είναι ru-ka-ta-ri-ja, πυκταλίας και ίσως πρόκειται για δώρα ανταλλαγών μεταξύ των επίλεκτων ομάδων των δυο αυτών ανακτόρων ή για αμοιβαία εμπορική δραστηριότητα ή για μια αποστολή θρησκευτικής προσφοράς. Η ερμηνεία της ως καταγραφής θρησκευτικής προσφοράς βασίζεται στην αποκατάσταση ma-ri-ne[ως ma-ri-ne[-we. Στην Κνωσό, στις Ga 674, Gg 713 και As 1519, *marineu είναι το όνομα πιθανώς μιας θεότητας, ενώ στην Θήβα, στις Of 25 και Of 35, γυναίκες χαρακτηρίζονται ως *ma-ri-ne-we-ja, θεραπευνίδες του ma-ri-ne-u και συνδέονται με μαλλί (LANA και ku LANA).⁵⁶⁰ Πάντως, διαπιστώνονται στενές εμπορικές επαφές Θηβών και Κρήτης.

Επίσης, στοιχεία για τις εμπορικές επαφές μεταξύ των μυκηναϊκών βασιλείων προσφέρουν οι ενεπίγραφοι ψευδόστομοι αμφορείς. Η ανάλυση του πηλού δείχνει ότι οι περισσότεροι κατασκευάζονταν και γεμίζονταν στην Δ.Κρήτη.

---

⁵⁵⁸ C.Milani: "Segni di emporia in contatti di lingue e culture: il caso del greco miceneo", στο *EMPORIA, AEGAEUM* 25, 2005, σελ. 826-827.

⁵⁵⁹ V.Aravantinos: "The Mycenaean Inscribed sealings from Thebes" στο T.G.Palaima ed. *Aegean Seals, Sealings and Administration, AEGAEUM* 5, Liege, 1990, σελ.149-174.

⁵⁶⁰ P.Carlier: "Palais et Sanctuaires mycéniens dans le monde mycénien", στο *Le système palatiale en Orient, en Grèce et à Rome*, 1987, σελ.267.

Τέτοια αγγεία κρητικής προέλευσης βρέθηκαν στη Θήβα, στις Μυκήνες, στην Τίρυνθα αλλά και μικρότεροι αριθμοί προέρχονται από την Μιδέα, τον Ορχομενό, την Ελευσίνα κτλ. Είναι χαρακτηριστικό όμως ότι από την Πύλο, ακόμη και ανεπίγραφοι, τέτοιοι ψευδόστομοι αμφορείς είναι σπάνιοι. Αυτές οι επιγραφές σε γραμμική Β πάνω σε αγγεία δείχνουν το ενδιαφέρον της κεντρικής διοίκησης για το εμπόριο αυτό. Το επίθετο wa-na-ka-te-ro και η βραχυγραφία wa π.χ. στις TH Z 839 και EL Z 1 δείχνουν ότι ένα τμήμα του εμπορίου μεταξύ της Κρήτης και της ηπειρωτικής Ελλάδας ήταν υπό την άμεση εποπτεία του άνακτος. Όμως στα αρχαία γραμμικής Β' αυτή η μεγάλη παραγωγή και διακίνηση ψευδόστομων αμφορέων δεν παρουσιάζεται ευκρινώς.⁵⁶¹

Για εξωτερικό εμπόριο μεγάλων αποστάσεων ενδείξεις αποτελούν οι καταγραφές εξωτικών υλικών και αντικειμένων πολυτελείας (π.χ. μπαχαρικά, σουσάμι, sa-sa-ma, κύμινο, ku-mi-no, μέταλλα, όπως ku-ru-so, χρυσός, υλικά πολύτιμα, όπως κύανος, ku-wa-no, ελεφαντοστούν, e-re-ra και το επίθετο e-re-ra-to-jo/ja, ku-te-so, κύτισος, ίσως ψευδοέβενος, ru-ko-so, πύξος. Επίσης προϊόντα όπως tu-ru-rte-ri-ja, στρυπτηρία, στυπτηρία, που καταγράφεται στις PY An 35, Un 443, στην KN X 986 ίσως: tu-re-pe-te[, και στην Τίρυνθα, στην TI X 6, προϊόν που πρέπει να εισαγόταν από την Μήλο ή από την Κύπρο και το χρησιμοποιούσαν σε βιοτεχνικές δραστηριότητες όπως πχ στο καθάρισμα ή στο βάψιμο των υφασμάτων ή ακόμη και στον καθαρισμό της επιφάνειας των μετάλλων⁵⁶². Εισαγόμενο προϊόν ίσως ήταν και το ki-ta-no (KN Ga 1530, 1532, X 1385). Ο Ησύχιος αναφέρει *κρίτανος· Τέρμινθος*. Ενδεικτικά θαλάσσιων επαφών είναι και τα γυναικεία εθνικά ονόματα, που συναντώνται

⁵⁶¹ L.Godart- I.Τζεδάκης: “Les royaumes myc. de Crête”, *BCH, Suppl.* 30, σελ. 154.

⁵⁶² R.Firth: “Re-considering alum on the linear B tablets”, στο C.Gillis-M.L.Bech Nosch eds. *Ancient Textils*, Oxford, 2007, σελ.130-133.

στις σειρές A- και τα οποία περιγράφουν γυναικείο εργατικό προσωπικό. Χαρακτηριστικά, καταγράφονται γυναίκες από π.χ. την Μίλητο, mi-ra-ti-ja, την Κνίδο, ki-ni-di-ja, την Χίο, ki-si-wi-ja, τα Κύθηρα, ku-te-ra₃, την Λήμνο, ra-mi-ni-ja, την Αλικαρνασσό, ze-ru₂-ra₃ κ.τ.λ.⁵⁶³ Στην KN Fh 5432 το εθνικό επίθετο na-u-ri-gi-jo-i, ναυπλίοι, ίσως σχετίζεται με την περιοχή του Ναυπλίου του Άργους και πιθανώς αποτελεί ένδειξη ότι μια ομάδα ανδρών έφτασε στην Κρήτη από τη θάλασσα.

Αντίστοιχα υπάρχουν ενδείξεις και από τα ανθρωπωνύμια και τοπωνύμια που αναφέρονται στα αρχεία της γραμμικής Β', από όπου συνάγονται σημαντικά συμπεράσματα για τις εμπορικές επαφές των Μυκηναίων π.χ. a-ra-si-jo (KN Df 129.B) *Αλάσσιος, που ίσως σχετίζεται με την Κύπρο, a-si-wi-jo, ομηρ.

σιος (στη Λυδία), a₃-ku-ri-ti-jo (στην KN Db 1105.B) *Α γύπτιος*, i-mi-gi-jo (Kn Db 1186), *Ίμβριος*, ru-ki-jo (PY An 724.13), *Λυκίος*, Si-da-jo (KN DI 847.8) *Σιδαίος (Παμφυλία), Si-mi-te-u (KN An 877.1 / TH An 106.3), *Σμινθεύς* (Τρωάς), to-ro-wo (TH Gr 164), γεν. *Τρωός* κτλ. Διαπιστώνεται ότι στην Κνωσό υπάρχουν αναφορές στην Αίγυπτο και πιο έντονο ενδιαφέρον για την Νοτιοανατολική Ανατολία. Στην Πύλο υπάρχουν ονόματα που σχετίζονται κυρίως με την Αδριατική και τη Δύση γενικότερα. Στις Μυκήνες παρατηρείται μια σύνδεση με την Λυδία και την Ρόδο και στα δυτικά με την Ζάκυνθο.⁵⁶⁴ Επίσης διακρίνεται το έντονο ενδιαφέρον των Θηβών για την περιοχή του Β.Αιγαίου.⁵⁶⁵

Το εθνικό επίθετο ku-ru-gi-jo, Κύπριος, χαρακτηρίζει άτομα που σχετίζονται με πρόβατα, χαλκουργία και μεικτά προϊόντα στην Πύλο. Επίσης χαρακτηρίζει

⁵⁶³ T.G.Palaima: "Maritime matters in the Linear B tablets", *AEGLAEUM* 7, 1991, Liege, σελ.278-279.

⁵⁶⁴ E.Scafa: "Le relazioni esterne dei regni micenei: I testi in lineare B" στο *Επί Πόντον πλαζόμενοι*, *Simposio Italiano di Studi Egei*, Rome, 1999, σελ. 270 κ.ε.

⁵⁶⁵ E.Scafa: "L'espansionismo miceneo tra razzia e Guerra", στο *EMPORIA, AEGAEUM* 25, 2005, σελ.817.

μαλλί, λάδι, μέλι, αγγεία και συστατικά αρωματικών στην Κνωσό. Το ku ίσως είναι ακροφωνική βραχυγραφία του ku-ru-ri-jo και συνδέεται με μαλλί στην Θήβα και υφάσματα στην Κνωσό. Ο όρος ku-ru-ri-jo αποτελεί ένδειξη εμπορικών επαφών με την Κύπρο και πιθανώς δείχνει ότι τα εμπορεύματα αυτά προορίζονταν για τις κυπριακές αγορές. Αναφέρεται επίσης και το επίθετο Za-ku-si-ja και σχετίζεται με τύπο τροχών (PY Sa 751) αλλά και με ομάδα κωπηλατών (PY An 610). Ίσως ή Ζάκυνθος είχε αναπτύξει μια βιοτεχνία αρμάτων και τροχών βασισμένη σε τοπικές πηγές ξυλείας.⁵⁶⁶

Υπάρχουν και προσωπικά ονόματα που δείχνουν θαλάσσιες επαφές χωρίς να σχετίζονται με συγκεκριμένες περιοχές π.χ. na-u-si-ke-re-we (KN X 214), e-u-na-wo (KN As 1520.9 / B 799 v.2 / Dv 1206.β / Nr 5725+ 5886+ 8515), o-ku-na-wo (KN V(2) 60 [+] 151.4), o-ti-na-wo (PY Cn 285.14), na-wi-ro (KN Db 1507.β), e-u-o-mo (KN Xd 127), e-u-ro-ro-wo (KN V 7620.3 / PY Jn 601.2 / Jn 693.8).⁵⁶⁷

Εμπορικές επαφές θα μπορούσε να υποδεικνύει και ο χαρακτηρισμός ke-se-nu-wi-ja για υφάσματα. Ίσως πρόκειται για υφάσματα που προορίζονταν για ξένους δηλαδή προς εξαγωγή. Μάλιστα, πιθανώς ήδη από την μινωική εποχή, τα υφάσματα ήταν προϊόντα πολυτελείας που εξάγονταν σε περιοχές της Μεσογείου.

Φαίνεται ότι κάποιες βιοτεχνίες λειτουργούσαν με σκοπό τις εμπορικές δραστηριότητες. Τέτοιες ίσως ήταν η υφαντουργία, η ελαιουργία και η βιοτεχνία αρωματικών ελαίων. Είναι πιθανό ότι κάποια άτομα που εμπλέκονταν σε εμπορικές δραστηριότητες, σχετίζονταν με την ανακτορική

---

⁵⁶⁶ T.G.Palaima: "Maritime matters in the Linear B tablets" στο *AEGAEUM* 7, 1991, Liege, σελ.280-281.

⁵⁶⁷ T.G.Palaima: "Maritime matters in the Linear B tablets" στο *AEGAEUM* 7, 1991, Liege, σελ.284.

διοίκηση και εμπορεύονταν το πλεόνασμα των παραγόμενων αγαθών.⁵⁶⁸

Σύμφωνα με κάποιους μελετητές οι περίφημοι "συλλέκτες", που καταγράφονται συχνά στις πινακίδες, ήταν εμπορικοί πράκτορες, ειδικά στην υφαντουργία, όπου τους βλέπουμε να αναμειγνύονται σε όλα τα στάδια, από την κτηνοτροφία προβάτων, τη συλλογή μαλλιού έως και την κατασκευή των υφασμάτων. Μάλιστα κάποιοι "προχωρούν" περισσότερο και διαπιστώνουν πως συγκεκριμένες περιοχές όπως π.χ. η ra-i-to και η da-wo, όπου αναφέρονται συλλέκτες, αποτελούσαν λιμάνια από όπου εξάγονται τα προϊόντα που είχαν προορισμό την Αίγυπτο και την Ανατολή, ενώ η Ku-do-ni-ja αποτελούσε λιμάνι εξαγωγής προϊόντων προς τη Δ. Μεσόγειο.⁵⁶⁹

Κατά τον T.G.Palaima τα ενδύματα με πορφύρα μάλλον ήταν μονοπώλιο των Κρητών (Lc (1) 561, L (7) 474+ Fr, X 976+ 8263, L 758) και μπορεί ένα τέτοιο κέντρο παραγωγής ενδυμάτων με βαφή πορφύρας να βρισκόταν στην Τύλισσο.⁵⁷⁰

Αρχαιολογικά ευρήματα εξωτικών υλικών και προϊόντων πιστοποιούν την ύπαρξη εξωτερικού εμπορίου. Τα ευρήματα αυτά βρέθηκαν κυρίως στα ανάκτορα, γεγονός που δείχνει έναν εξέχοντα ρόλο του ανακτόρου σε τέτοιες συναλλαγές. Τέτοια ευρήματα είναι το αιγυπτιακό αρχαιολογικό υλικό από τις Μυκήνες, το οποίο συνδέεται με τον Amenhotep III και τη Βασίλισσα Tiye και ο θησαυρός ασιατικών σφραγιδοκυλίνδρων και lapis lazuli από την Θήβα, ο οποίος πιστοποιεί ότι ένα τμήμα αυτών των συναλλαγών γινόταν με τη μορφή διπλωματικών δώρων. Συνεπώς, η απουσία αναφορών σε εξωτερικό

---

⁵⁶⁸ Hedwig Landenius Enegren: "Craft Production at Knossos" στο *Trade and Production Proceed. of the 6th Intern. Workshop, SIMA P.B. 154*, 2000, σελ.33-35.

⁵⁶⁹ Hedwig Landenius Enegren: "A prosopographical study of Scribal Hand 103" στο *AEAEUM 12*, 1995, Liege, σελ.119-20.

⁵⁷⁰ T.G.Palaima: "Maritime matters in the Linear B tablets" στο *AEAEUM 7*, 1991, Liege, σελ.290-291.

εμπόριο, εν μέρει έχει να κάνει και με το ότι στις προϊστορικές κοινωνίες αυτού του είδους, το εμπόριο έπαιρνε και τη μορφή ανταλλαγών δώρων μεταξύ των "αυλών" (gift-exchange). Αυτή η πρακτική συναντάται και στον Όμηρο.

Με ιδιαίτερη προσοχή πρέπει να εξεταστούν και τα δεδομένα των 4 οικιών στις Μυκήνες της ΥΕ III Β1, που βρίσκονταν έξω από τα τείχη της ακροπόλεως. Οι οικίες αυτές συγκέντρωναν κυρίως εισηγμένα πολύτιμα αντικείμενα και γενικά παρουσίαζαν ασυνήθιστο πλούτο, ενώ περιείχαν αρχεία γραμμικής Β' που παρείχαν στοιχεία για μια ευρεία ομάδα δραστηριοτήτων. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι οι οικίες αυτές αντανakλούν εμπορικές δραστηριότητες (π.χ. κεραμικής και λαδιού, καθώς πάνω από 100 ψευδόστομοι αμφορείς βρέθηκαν στις 4 οικίες και κυρίως στη Δυτική Οικία και στην Οικία του Λαδεμπόρου, ενώ βρέθηκαν και μπαχαρικά). Ιδιαίτερα η Οικία των Ασπίδων, όπου βρέθηκαν τα 832 από τα 840 αντικείμενα από φαγεντιανή τα οποία ανακαλύφθηκαν στις 4 οικίες αλλά και ελεφαντοστόν και πολύτιμα αγγεία, ίσως σχετίζεται με το εξωτερικό εμπόριο μεγάλων αποστάσεων και κυρίως με την Εγγύς Ανατολή.⁵⁷¹ Μάλιστα κάποιοι θεωρούν ότι οι Μυκήνες διαχειρίζονταν το εξαγωγικό εμπόριο για λογαριασμό και των υπολοίπων ανακτόρων και αυτή θα μπορούσε να είναι ακόμη μια αιτία για την απουσία καταγραφών εμπορικών δραστηριοτήτων από τα αρχεία των άλλων ανακτόρων.⁵⁷² Αν όμως διεξαγόταν μέσω Μυκητών το εμπόριο αυτό, δεν θα βρίσκαμε κάποιες πληροφορίες για την άφιξη των αγαθών σε αυτό το ανάκτορο ή στις οικίες γύρω από αυτό; Αρχαιολογικές ενδείξεις εμπορικών επαφών προσφέρουν και τα δυο ναυάγια πλοίων. Το ναυάγιο στα ανοικτά του Cape Gelydonia, βορειοανατολικά της Μ. Ασίας, λίγο πριν το 1.200 π.Χ.,

⁵⁷¹ I.Tournavitou: "Aspects of Trade and Production in Myc. Greece" στο *HYDRA* 7, 1990, σελ.77-78.

⁵⁷² J.T.Killen: "The linear B tablets and the Mycenaean economy" στο A.M.Davies –Y.Duhoux eds *Linear B a 1984 Survey, Proceed. of the Myc. Colloq. of the VIII th Congr.* σελ.268-269.

μετέφερε 500 περίπου κιλά ταλάντων, εργαλεία, καλάθια, κεραμικά για οικιακή χρήση, δεν γνωρίζουμε όμως αν το πλοίο ήταν μυκηναϊκό. Το ναυάγιο στο Ουλού Μπουρούν, του 14^{ου} αιώνα π.Χ., ήταν πιθανότατα ενός μυκηναϊκού πλοίου, που μετέφερε τάλαντα χαλκού και κασσίτερου, κύανο, κεραμική, ελεφαντόδοντο, ήλεκτρο, ku-te-so (ψευδοέβενο).⁵⁷³ Ακόμη, ο Heltzer αναγνωρίζει στα κείμενα από την Ugarit έναν έμπορο από την Ugarit στον ύστερο 13^ο αιώνα π.Χ., του οποίου το πλοίο θα έφθανε από την Κρήτη.⁵⁷⁴ Φαίνεται πως η αξία των πολύτιμων υλικών που χρειαζόταν η επίλεκτη ομάδα των ανακτόρων, η αξία δηλαδή των εισαγωγών, ήταν πολύ μεγάλη και θα ήταν δύσκολο να ισοσκελιστεί με την αξία των εξαγωγών. Πολυέξοδη πρέπει να ήταν και η εισαγωγή χαλκού και κασσίτερου για την παραγωγή μπρούντζου. Μάλιστα όσο αύξανε ο στρατιωτικός χαρακτήρας και μεγάλωναν οι ανάγκες των μυκηναϊκών κρατών, τόσο θα γινόταν δυσκολότερο να ισοσκελιστούν οι εξαγωγές με τις εισαγωγές. Ίσως αυτή θα μπορούσε να είναι και μια από τις αιτίες κατάρρευσης των μυκηναϊκών κρατών.

Πριν ολοκληρώσουμε την αναφορά μας στο μυκηναϊκό εμπόριο και την απουσία επαρκών καταγραφών που σχετίζονταν με αυτό, θα αναφερθούμε εν συντομία και στα αντίστοιχα δεδομένα από τη μινωική Κρήτη.

Το μινωικό ανάκτορο ήταν και εμπορικό κέντρο δεδομένου ότι συνέλεγε τη φορολογία και διαχειριζόταν το πλεόνασμα, όπως μαρτυρούν πχ τα αιγυπτιακά αντικείμενα από το ανάκτορο της Κνωσού και τα ελεφαντόδοντα που βρέθηκαν στο ανάκτορο της Ζάκρου. Οι Μινωίτες εξήγαν υφάσματα,

---

⁵⁷³ M.S.Ruiperez- JL.Melena: *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*, 1996, σελ.176.

⁵⁷⁴ M.Heltzer: "Sinaranu, son of Siginu and the trade relations between Ugarit and Crete", *MINOS* 23, 1988, σελ.7-13.

αρωματικά έλαια, οίνο, φαρμακευτικά φυτά, ελαιόλαδο και ίσως ξύλο. Εισήγαν κυρίως πρώτες ύλες για τη μεταλλουργία και πολύτιμα υλικά και προϊόντα.⁵⁷⁵

Σύμφωνα με τους περισσότερους μελετητές το εμπόριο στη μινωική εποχή, τουλάχιστον ως προς τις πρώτες ύλες και τα είδη πολυτελείας, ελεγχόταν από το ανάκτορο. Από την Εγγύς Ανατολή όμως, τα στοιχεία δείχνουν ότι εκτός από τον ανακτορικό οικονομικό έλεγχο υπήρχαν και ισχυρά στοιχεία ιδιωτικού και ημιανεξάρτητου εμπορικού τομέως, κυρίως στην Πρώιμη και στη Μέση Εποχή του Χαλκού. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των *tamkarum* στην Ugarit.⁵⁷⁶ Στα σουμερικά οι έμποροι ονομάζονταν *dam.gar*, ενώ τα αρχεία από το Boğazköy για τη Νέα Χεττιτική Αυτοκρατορία (μέσα του 15^{ου} αιώνα π.Χ. με αρχές του 12^{ου} αιώνα π.Χ.) περιέχουν τη λέξη *hippar* που πρέπει να συνδέεται με το εμπόριο και δήλωνε τους εμπορικούς πράκτορες.⁵⁷⁷

Ο P.M.Warren θεωρεί ότι τα αιγυπτιακά αλαβάστρινα αγγεία που ανακαλύφθηκαν στην Κνωσό αποκτήθηκαν και διανεμήθηκαν από ημιανεξάρτητους μινωίτες εμπόρους που λειτουργούσαν και ως ελεύθεροι πράκτορες και ως πράκτορες της ανακτορικής εξουσίας, σύμφωνα δηλαδή με το μοντέλο των *tamkar* της Ugarit και πιστεύει ότι ανάλογη τάξη ημιανεξάρτητα δρώντων εμπόρων υπήρχε και στη μυκηναϊκή περίοδο στην Κνωσό.⁵⁷⁸

Ο M.H.Wiener έχει την άποψη ότι ένας αριθμός ενδείξεων υποδεικνύουν μια ισχυρή παρέμβαση του κράτους στο μεγάλων αποστάσεων θαλάσσιο εμπόριο, κυρίως για την απόκτηση χαλκού και κασσίτερου, ήδη από την

---

⁵⁷⁵ H.Van Effenterre: "Les fonctions palatiales dans la Crête minoenne", στο E.Levy (Ed.) *Le système palatial en orient, en Grèce et à Rome. Actes du Colloque de Strasbourg 19-22 juin 1985. Strasbourg*, σελ.180.

⁵⁷⁶ M.Heltzer: *Good prices and the Organization of trade at Ugarit*, 1978, σελ.121-131 και 134 / T.G.Palaima: "Maritime matters in the linear B tablets", *AEAEUM* 7, Liege, 1991, σελ.285-287.

⁵⁷⁷ G.Kestemont : "La politique économique du nouvel empire Hittite", στο Heltzer-Lipinski ed. *Orientalia Lovaniensia Analecta* 23, 1988, σελ.497.

⁵⁷⁸ P.M.Warren: "A merchant Class in Bronze Age Crete?", στο *Bronze Age Trade*, 1991, σελ.295-300.

πρωτοανακτορική περίοδο και ακόμη και κατά την Μ.Μ. ΙΙ. Ο συγγραφέας θεωρεί ότι ανεξάρτητοι έμποροι μπορεί να υπήρχαν στην πρωτοανακτορική περίοδο αλλά δεν ασκούσαν αυτοί το μεγάλων αποστάσεων εμπόριο πρώτων υλών και πολυτίμων ειδών. Τα ανάκτορα ήταν, κατά τον συγγραφέα, αυτά που οργάνωναν το εμπόριο αυτό, παρέχοντας τα απαιτούμενα υλικά και τα πλοία για θαλάσσια ταξίδια.⁵⁷⁹ Πάντως για τη νεοανακτορική περίοδο ο έλεγχος του θαλάσσιου εμπορίου από τα ανάκτορα είναι γενικότερα αποδεκτός από τους μελετητές και η Ζάκρος είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της περιόδου αυτής.

Ο G.Korcke θεωρεί ότι με βάση και τα ευρήματα στις μινωικές επαύλεις, κάποιες από αυτές θα μπορούσαν να κατοικούνται από εμπόρους ή πλοιοκτήτες, που ανήκαν στην ανώτερη κοινωνική τάξη και ίσως αποτελούσαν μέλη της ανακτορικής υπαλληλίας και διοίκησης και οι οποίοι για να λειτουργήσουν στις εμπορικές δραστηριότητές τους θα χρειαζόνταν την "προστασία" και ενίσχυση των ανακτόρων.⁵⁸⁰

Επιστρέφοντας στα δεδομένα μας για το μυκηναϊκό εξωτερικό εμπόριο και την απουσία αναφορών στα αρχεία για αυτό, μια εξήγηση ακόμη θα ήταν, ότι αυτό συμβαίνει ίσως, διότι ιδιώτες επιχειρηματίες ανεξαρτήτως από τα ανάκτορα, έπαιζαν κυρίαρχο ρόλο στο εξωτερικό θαλάσσιο εμπόριο. Είναι δυνατόν από την άλλη, εποχιακοί παράγοντες να εξηγούν αυτήν την απουσία, δηλαδή τον καιρό καταγραφής των πινακίδων δεν υπήρχαν δραστηριότητες που να σχετίζονται με τη ναυπήγηση πλοίων κ.τ.λ.

Δεν είναι πειστική η εξήγηση ότι η απουσία αναφορών σε εμπορικές δραστηριότητες οφείλεται στο ότι το εμπόριο αποτελούσε μια περιστασιακή

---

⁵⁷⁹ M.H.Wiener: "Trade and Rule in Palatial Ctete", στο *Function of the Minoan Palaces*, 1987, σελ.261-267.

⁵⁸⁰ G.Korcke: "The Cretan Palaces and Trade", στο *Function of the Minoan Palaces*, 1987, σελ.259.

και περιφερειακή δραστηριότητα για τα ανάκτορα και έτσι οι καταγραφές ενός τμήματος του έτους, που αντιπροσωπεύονται από τα αρχεία του ανακτόρου, δεν θα περιμέναμε να περιέχουν πολλές αναφορές σε αυτό. Οι μεγάλες ποσότητες μυκηναϊκής κεραμικής που ανακαλύφθηκαν στην Ανατολή δεν συνάδουν με την εικόνα περιορισμένων και περιστασιακών εμπορικών δραστηριοτήτων, για το αντίθετο μάλλον μας πληροφορούν.

Το να υπήρχαν περισσότερες καταγραφές που δεν διασώθηκαν είναι μια εύλογη ερμηνεία. Το ότι δεν διασώθηκαν π.χ. περισσότερες επιγραφές από την Οικία των Ασπίδων στις Μυκήνες είναι ένα πλήγμα για την ενημέρωσή μας για τις εμπορικές δραστηριότητες των Μυκηναίων.

Οι περισσότεροι ερευνητές θεωρούν ότι και τα άτομα που συμμετείχαν στις εμπορικές δραστηριότητες είχαν οφέλη για τον εαυτό τους αλλά όμως δεν δέχονται ότι οι εμπορικές δραστηριότητες ανήκαν αποκλειστικά σε ιδιώτες.

Είναι πιο πιθανό, ότι τα ανάκτορα, αν δεν μονοπωλούσαν, τουλάχιστον συμμετείχαν και ήλεγχαν σε πολύ μεγάλο ποσοστό τις εμπορικές δραστηριότητες, ιδιαίτερος στο εμπόριο μεγάλων αποστάσεων. Το εμπόριο μετάλλων π.χ. ήταν πολύ σημαντικό για την άρχουσα τάξη, ώστε φαίνεται ότι οι αποστολές τέτοιου είδους οργανώνονταν και ελέγχονταν από τα ανάκτορα. Για αρκετούς μάλιστα ερευνητές η κατάρρευση του εμπορικού συστήματος οδήγησε στην παρακμή των επίλεκτων ομάδων του Αιγαίου.

Αν και οι πινακίδες, ιδιαίτερα από την Πύλο, πιστοποιούν την ύπαρξη ενδοπεριφερειακού εμπορίου, εντούτοις δεν καταγράφεται κάποιο προϊόν ως σταθερή ανταλλακτική αξία, ένα είδος νομίσματος δηλαδή σε προνομισματικές κοινωνίες ούτε καταγράφονται τιμές. Οι μόνες ενδείξεις προσφέρονται από τις PY Un 1322 και KN L 693. Αυτές οι δυο πινακίδες

καταγράφουν την τιμή, εκφρασμένη σε GRA(num) και AES αντίστοιχα, την οποία έπρεπε να πληρώσει το ανάκτορο για να αποκτήσει λινά υφάσματα. Από τις δυο αυτές πινακίδες πιστοποιείται επίσης, ότι τα ανάκτορα αποκτούσαν τα λινά υφάσματα είτε καταβάλλοντας ανταλλάγματα είτε με φορολόγηση, κάτι που σημαίνει ότι υπήρχε "κυκλοφορία" των αγαθών σε περιβάλλον όχι αυστηρώς ανακτορικό.

Οι ποσότητες σιταριού και χαλκού που κατέβαλε το ανάκτορο, ίσως λειτουργούσαν ως "νομίσματα" στις συναλλαγές του με τις κοινότητες. Αναλόγως, στις εξωτερικές τους συναλλαγές τα ανάκτορα θα χρησιμοποιούσαν τα ίδια και άλλα ακόμη προϊόντα ως μονάδες αξίας.⁵⁸¹ Το ρήμα *qi-ti-ja-to*, *πρίατο*, αναφέρεται σε 4 ή 5 πινακίδες από τις σειρές Αι και Β της Κνωσού, αλλά σε όλες σχετίζεται με αγορά σκλάβων. Η Α.Μιχαϊλίδου πιστεύει πως η ανακάλυψη σταθμών σε διαφορετικές κοινωνικά περιοχές συνδέεται με μια ορισμένη ελευθερία, τουλάχιστον στις εσωτερικές συναλλαγές, ενώ το ανάκτορο θα πρέπει να λειτουργούσε ως «μηχανισμός αγοράς» που καθόριζε τις τιμές και σημειώνει χαρακτηριστικά πως στην Πύλο τα βάρη προέρχονταν από οικίες προγενέστερες των ανακτόρων.⁵⁸²

Αυτά είναι τα βασικά προϊόντα και τομείς βιοτεχνικών και οικονομικών γενικότερα δραστηριοτήτων που απουσιάζουν ή σπανίζουν στις καταγραφές μας. Ως ένα σημείο οι απουσίες αυτές βοηθούν να σχηματίσουμε μια εικόνα των ενδιαφερόντων και των προτεραιοτήτων των ανακτόρων.

---

⁵⁸¹ A.Sacconi: "Riflessioni sull' economia micenea", *RIVISTA.di FILOLOGIA* 123, 1995, σελ.265-269.

⁵⁸² A.Michailidou: "Systems of weight", στο A.Chaniotis ed. *From Minoan farmers to roman traders*, Stuttgart, 1999, σελ.99-101.

Σε γενικές γραμμές, κάνοντας μια σύγκριση των αρχείων των ανακτόρων διαπιστώνουμε περίπου τις ίδιες απουσίες προϊόντων και δραστηριοτήτων με διαφοροποίηση ως προς το βαθμό παρουσίας ή απουσίας τους.

Πάντα βέβαια πρέπει σε τέτοιες περιπτώσεις να συνεξετάζουμε και να αξιολογούμε με προσοχή τη συγκυριακή διάσωση των αρχείων και ανάλογα την πιθανότητα οι απουσίες να οφείλονται στην περίοδο καταγραφής των αρχείων, στη μη ανεύρεση κάποιου τμήματος κ.τ.λ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΙΣΦΟΡΕΣ ΣΤΑ ΜΥΚΗΝΑΪΚΑ ΑΝΑΚΤΟΡΑ – ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΤΡΟΠΟΥΣ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗΣ ΤΟΥΣ –ΟΜΟΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΑΝΑΚΤΟΡΩΝ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΦΟΡΟΛΟΓΗΣΗΣ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο κεφάλαιο αυτό θα εξεταστούν οι φορολογικές δομές των μυκηναϊκών κρατών, δηλαδή συστήματα φορολόγησης και εισφορές προς τα διοικητικά κέντρα ανακτορικής φύσεως.

Είναι αναμφισβήτητο, καθώς προκύπτει σαφώς από τα αρχεία γραμμικής Β΄, ότι, όπως το ανάκτορο διένειμε προϊόντα και πρώτες ύλες στις κοινότητες και στην περιφέρεια, έτσι αποκτούσε προϊόντα από αυτές με τρόπους φορολογικών καταβολών, τακτών αλλά και έκτακτων εισφορών σε περιπτώσεις αναγκών και επειγόντων περιστατικών. Το ίδιο το γεγονός της απαίτησης από το ανάκτορο (πέρα από εξειδικευμένη ή ανειδίκευτη εργασία,

το σύστημα ta-ra-si-ja κ.τ.λ.) της καταβολής από τους υπηκόους του διαφόρων προϊόντων, που το ίδιο είχε ανάγκη κάθε φορά, δίνει πολλές πληροφορίες για τη διάρθρωση της εξουσίας, των πολιτικών και κοινωνικών δομών καθώς και για τις σχέσεις ανακτόρου και κοινοτήτων.

Υπάρχουν σειρές που χαρακτηρίζονται ως "φορολογικές", γιατί παρουσιάζουν την εκτίμηση, την προγραμματισμένη απόδοση και καταβολή προϊόντων από τις κοινότητες προς το ανάκτορο, πιθανότατα με βάση κάποιο φορολογικό κανόνα (μια φορολογική απαίτηση που διέπεται από σταθερές μαθηματικές αναλογίες), αλλά και την πραγματική καταβολή των προϊόντων αυτών. Μάλιστα, οι σειρές αυτές καταγράφουν και απαλλαγές, εξαιρέσεις μερικές ή ολικές, από την απαιτούμενη εισφορά αλλά και αδυναμία καταβολής τμήματος της εισφοράς από κάποιες περιοχές, που σημειώνεται από την κεντρική ανακτορική διοίκηση με σχολαστικότητα και με τον όρο o-pe-ro (ορηλος / φελος).

Οι πιο ενδιαφέρουσες και "αποκαλυπτικές" σειρές ως προς αυτό το θέμα είναι, από την Πύλο οι Ma, Mb, Mn και Na, Ng και από την Κνωσό οι Mc και Nc, οι οποίες θα παρουσιασθούν αναλυτικά, εντοπίζοντας ομοιότητες και διαφορές μεταξύ των φορολογικών δομών Πύλου και Κνωσού. Σε αυτό το σημείο πρέπει να σημειώσουμε ότι για μια ακόμη φορά, η συντριπτική πλειονότητα των πληροφοριών προέρχεται από τα ανάκτορα Πύλου και Κνωσού και έτσι οι συγκρίσεις και τα συμπεράσματα αφορούν στα δυο αυτά ανάκτορα.

Πέρα από τις σειρές που χαρακτηρίζονται ως φορολογικές, θα παρουσιασθούν και πληροφορίες από άλλες σειρές (π.χ. την Fs) ή πινακίδες που καταγράφουν προσφορές, εισφορές ή ίσως και διανομές και οι οποίες φαίνεται να διέπονται από ένα "φορολογικό" κανόνα.

Στο κεφάλαιο αυτό θα αναλυθούν σημαντικότεροι όροι οικονομικής φύσεως, όπως do-so-mo, a-ru-do-si κ.τ.λ. και θα εξεταστούν τα αντίστοιχα δεδομένα για τις φορολογικές δομές από την Ανατολή αλλά και η λειτουργία των απαιτήσεων και των φορολογικών εισφορών στη μινωική εποχή, όπως αυτή συνάγεται από τα αρχεία γραμμικής Α.

Θα παρουσιασθούν επίσης και οι αξιωματούχοι που φαίνεται ότι σχετίζονταν με τη συγκέντρωση των φόρων και γενικότερα τη λειτουργία του φορολογικού συστήματος, με ιδιαίτερη βαρύτητα να δίνεται στη διερεύνηση του ρόλου των συλλεκτών.

Η σειρά Ma της Πύλου

Η έρευνα των φορολογικών δομών είναι ακόμη σε πρώιμο στάδιο και πραγματικά πρόκειται για έναν τομέα της οικονομίας, που χρειάζεται ακόμη μεγάλη προσπάθεια για να ισχυριστούμε, ότι έχουμε κατανοήσει επαρκώς τις ιδιαίτερες πτυχές και λειτουργίες του. Επίσης είναι γεγονός πως οι πινακίδες γραμμικής Β δεν περιέχουν επαρκή τεχνική ορολογία που να σχετίζεται με τη φορολογία, σε αντίθεση πχ με τα στοιχεία που προέρχονται από τους Ασσύριους.⁵⁸³ Θα αρχίσουμε πάντως τη μελέτη των μυκηναϊκών φορολογικών δομών από την παρουσίαση των δεδομένων που μας προσφέρει η σειρά Ma της Πύλου.

Η σειρά Ma αποτελείται από 18 πινακίδες (17 + την M 126 που παρουσιάζει ιδιαιτερότητες), που έχουν γραφεί όλες από τον ίδιο γραφέα (S 90-H2). Από αυτές 9 αφορούν στις εισφορές των περιφερειών της Δεύρο Επαρχίας και 7 στις εισφορές των περιφερειών της Πέραν Επαρχίας. Σταθερή σε όλη τη σειρά είναι η διάταξη του α' στίχου, όπου το όνομα της περιφέρειας ακολουθείται

---

⁵⁸³ M.Perna: *Recherches sur la fiscalite mycenienne*, Nancy, 2004, σελ.12-13.

από την καταγραφή 6 προϊόντων με την ίδια πάντα σειρά: *146, RI, KE, *152, O, ME (ή A B C D E F).

Ο α΄ στίχος αποτελεί την καταγραφή φορολογικής εκτίμησης για κάθε μια περιοχή. Οι ποσοτικές αναλογίες των 6 αυτών προϊόντων είναι: 7: 7: 2: 3: 1,5: 150. Επίσης διαπιστώνουμε ότι, ενώ τα προϊόντα *146, *152, ME υπολογίζονται σε μονάδες, τα προϊόντα RI, KE, O υπολογίζονται με τη μονάδα βάρους M (εκτός 2 περιπτώσεων που υπάρχει το N, στις εξαιρέσεις του KE στην Ma 90.2 και του RI στην Ma 365.2).⁵⁸⁴

Από τα ιδεογράμματα των προϊόντων της Ma προκύπτει ότι το *146 αντιπροσωπεύει ίσως ένα λινό ύφασμα, το RI πιθανώς υποδηλώνει το λινόν, το *152 πιθανότατα εκφράζει το δέρμα βοοειδούς (wri:nos), το KE ίσως κερί (κ ρος) ή λινάτσα (κέσκεον), ενώ το ME, κατά τους M.Ruiperez και J.L.Melena, ίσως σχοινιά από λινάρι (me:rinthos).⁵⁸⁵ Οι M.Ventris και J.Chadwick θεώρησαν ότι το ME ίσως σημαίνει μ λα, "πρόβατα και κασίκες", καθώς οι υψηλοί αριθμοί ταιριάζουν με αυτήν την ερμηνεία, ενώ η αμφισημία της λέξεως θα εμπόδιζε τη χρήση ιδεογραμμάτων ζώων που να είναι εξειδικευμένα.⁵⁸⁶ Στην άποψη αυτή αντιτίθενται τα δεδομένα από την Cn, όπου για την περιοχή Pi-*82 καταγράφεται ένα σύνολο 7.070 ζώων, ενώ η Ma 225 στην ίδια περιοχή καταγράφει μόνον 600 ME.⁵⁸⁷ Υπάρχει και η άποψη πως το ME δεν δήλωνε το μέλι αλλά ίσως σήμαινε *μελίκηρα*, χαρακτηρίζοντας

---

⁵⁸⁴ Pia De Fidio: "Fiscalita, redistribuzione, equivalenze: per una discussione sull' economia micenea" στο *SMEA* 23, 1982, σελ.85-86.

⁵⁸⁵ M.S.Ruiperez-J.L.Melena: *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*, 1996, σελ.252.

⁵⁸⁶ M.Ventris-J.Chadwick: *Documents in Mycenaean Greek*², Cambridge, 1973, σελ.465.

⁵⁸⁷ E. Stavrianopoulou: *Untersuchungen zur Struktur des Reiches des Pylos. Die Stellung der Ortschaften im Lichte der Linear B Texte*, 1989, σελ.7.

τα υφάσματα με πορφυρή βαφή ή ακόμη και αν δήλωνε το μέλι, το χρησιμοποιούσαν στη βιοτεχνία παραγωγής πορφύρας⁵⁸⁸.

Ο L.R.Palmer πρότεινε ότι και τα 6 προϊόντα της Ma είναι αρωματικές ουσίες και αποτελούν θρησκευτικές προσφορές.⁵⁸⁹ Η Pia De Fidio θεωρεί ότι το *146 προοριζόταν για τη λατρεία και τις τελετές, ενώ πιστεύει επίσης, ότι από τις πιστοποιήσεις τους σε άλλα κείμενα (πλην της Ma), προκύπτει ότι τα 6 αυτά προϊόντα δεν ήταν πρώτης ανάγκης αλλά πολυτελείας (υφάσματα ειδικού τύπου, δέρματα, προϊόντα τυπικά σε προσφορές σε θεότητες όπως τα ΚΕ και Ο). Κρίνοντας μάλιστα τις εξαιρέσεις, τις μεγάλες και διαδοχικές μειώσεις στην Ma, θεωρεί ότι αντιπροσωπεύουν μια δραστική μείωση εξόδων και το ανάκτορο "αποζημίωνε" τις τοπικές κοινότητες με ευγενική προσφορά στα ιερά τους και στους λειτουργούς τους, με μια ποσότητα από όσα ελάμβανε ετησίως σε φόρο από αυτές.⁵⁹⁰ Επίσης, κατά τον M.Perna, το προϊόν Ο είναι ένα προϊόν προσφοράς σε θεότητες και διάφορους αξιωματούχους, ίσως κάποιο αρωματικό φυτό, ενώ γενικότερα για τα 6 αυτά προϊόντα διαπιστώνει ότι παραλήπτες ήταν ή θεότητες (Un 6 και Un 18) ή αξιωματούχοι (Un 219) ή ο ίδιος ο άναξ (Un 2) και θεωρεί και αυτός ότι πρόκειται για προϊόντα πολυτελείας που χρησιμοποιούνταν σε τελετές.⁵⁹¹

Ο φορολογικός χαρακτήρας των πινακίδων της σειράς Ma καταδεικνύεται στο στίχο β', αφού σε αυτόν υπάρχουν οι όροι a-ru-do-si και o-pe-ro. Ο όρος a-ru-do-si, που θα αναλυθεί στη συνέχεια εκτενέστερα, εκφράζει την πραγματική παράδοση. Σε κάθε αγαθό η ποσότητα που παραδόθηκε,

---

⁵⁸⁸ C.W.Shelmerdine: "The Pylos Ma tablets reconsidered", *A.J.A.* 77:3, 1973, σελ.263-266. / M.Perna: *Recherches sur la fiscalite mycenienne*, Nancy, 2004, σελ.60-61

⁵⁸⁹ L.R.Palmer: *The Interpretation of Mycenaean Greek*, Oxford, 1963, σελ.302.

⁵⁹⁰ Pia De Fidio: "Fiscalita, redistribuzione, equivalenze: per una discussione sull' economia micenea" στο *SMEA* 23, 1982, σελ.134-135.

⁵⁹¹ M.Perna: "Le tavolette della Serie Ma di Pilo", *AEAEUM* 12, Liege, 1995, σελ.227-228.

προστιθέμενη στην ποσότητα που λείπει (o-pe-ro), ισοδυναμεί με την "απογραφή" που αναφέρεται στο στίχο α'. Ενίοτε λείπουν οι ενδείξεις a-ru-do-si και o-pe-ro, ενώ υπάρχει η σημείωση re-gu-si-nu-wo o-pe-ro, *περυσινFόν* φελος. Επίσης, όταν υπάρχουν εξαιρέσεις ή απαλλαγές, οι ποσότητες που "δεν δίνονται" πρέπει να προστεθούν στις μονάδες που λείπουν, έτσι ώστε να καταλήξουμε στον αριθμό της εκτίμησης στον στίχο α'.⁵⁹²

Οι ποσότητες των προϊόντων ποικίλουν από 17 έως 30 (πιθανώς ενδύματα) *146, άλλα τόσα κιλά λιναριού, από 4 έως 20 κιλά ΚΕ, από 7 έως 30 δέρματα, από 4 έως 20 κιλά Ο και από 362 έως 1500 ΜΕ.

Σε απαλλαγές ή προσωρινές αναστολές της πληρωμής αναφέρονται οι εκφράσεις o-u di-do-si (ο δίδονσι), a₂.te-ro we-to di-do-si (*τερον Fέτος δίδονσι*), "θα δώσουν στο προσεχές έτος", za-we-te o-u di-do-si (*σσάFετες ού δίδονσι*), "φέτος δεν θα δώσουν", οι οποίες σχετίζονται με κατηγορίες εισφερόντων (π.χ.ka-ke-we, ku-re-we κ.τ.λ.) και καταγράφονται στο τέλος της πινακίδος. Το σύνολο των εξαιρέσεων, μερικών ή ολικών, ποικίλει από 1 έως 7 κομμάτια ενδύματα (*146), από ½ έως 7 κιλά λινό (RI), από 1 ½ έως 2 κιλά ΚΕ, από 1 έως 3 δέρματα (*152), από 1 έως 2 κιλά Ο και από 10 έως 150 ΜΕ. Η Pia De Fidio θεωρεί ότι οι εξαιρέσεις εξισορροπούνται για τις δυο Επαρχίες και δεν δέχεται την άποψη της C.W.Shelmerdine ότι κάθε προϊόν της Ma ήταν εύκολα διαθέσιμο ή φορολογείτο σε μικρές ποσότητες, ώστε να μπορεί να το παραδώσει κάθε κοινότητα, καθώς πιστεύει ότι αυτή προσκρούει ακριβώς στο γεγονός των εξαιρέσεων ή των o-pe-ro, που δείχνει, ότι δεν ήταν απαραίτητα εύκολο να αποδώσει κάθε περιφέρεια, κάθε προϊόν.⁵⁹³

⁵⁹² J.T.Hooker: *Εισαγωγή στη γραμμική Β'*, Αθήνα, 1996, σελ.272-273.

⁵⁹³ Pia De Fidio: "Fiscalita, redistribuzione, equivalenze: per una discussione sull' economia micenea", *SMEA* 23, 1982, σελ.132-133.

Η φράση re-ru-si-nu-wo(wa) o-pe-ro θεωρείται ευρέως ότι σημαίνει την πληρωμή μιας οφειλής του προηγούμενου έτους και από λίγους ότι πρόκειται για μια οφειλή που ακόμη παραμένει απλήρωτη. Ο Y.Duhoux θεωρεί ότι re-ru-si-nu-wo o-pe-ro δηλώνει μια οφειλή, που πληρώθηκε καθυστερημένα και όχι για κάτι που χρωστάται ακόμη⁵⁹⁴ και μάλιστα ότι ο γραφέας χρησιμοποιεί ολόκληρη τη λέξη o-pe-ro για να δηλώσει την οφειλή του προηγούμενου έτους και τη βραχυγραφία o-(pe-ro) για να δηλώσει το o-pe-ro του τρέχοντος έτους. Αυτό κατά τον συγγραφέα σημαίνει, ότι με το o-pe-ro ο γραφέας δήλωνε την πληρωμή ενός καθυστερημένου ποσού, ενώ με το o ότι η οφειλή χρωστάται ακόμη. Επίσης θεωρεί ότι η Ma 216, που στο στίχο 3 αναφέρει και re-ru-si-nu-wo o-pe-ro και o(pe-ro) ενισχύει την άποψη αυτή. Την άποψη ότι re-ru-si-nu-wo o-pe-ro σημαίνει οφειλή που πληρώθηκε εκφράζει και ο Β.Αραβαντινός.⁵⁹⁵

Ο J.T.Killen διαπιστώνει ότι η ίδια πινακίδα δεν περιέχει ποτέ και re-ru-si-nu-wo o-pe-ro και a-ru-do-si. Επιπλέον, αφού οι μόνες πινακίδες στην ομάδα, όπου υπάρχει καταγραφή O, είναι εκείνες που επίσης περιέχουν a-ru-do-si, συνάγει ότι καμία πινακίδα, η οποία περιέχει re-ru-si-nu-wo o-pe-ro, δεν έχει επίσης μια καταγραφή O.

Ο συγγραφέας χωρίζει την Ma σε 4 ομάδες : 1) Αυτές που περιέχουν μόνον εκτίμηση α) χωρίς εξαιρέσεις (Ma 333 / 335) β) με εξαιρέσεις (Ma 90, 120, 124, 221, 365) 2) Αυτές που περιέχουν εκτίμηση + re-ru-si-nu-wo o-pe-ro α) Χωρίς εξαιρέσεις (Ma 216, 330) β) με εξαιρέσεις (Ma 193, 225, 378, 397) 3) Αυτές που περιέχουν εκτίμηση + a-ru-do-si α) Χωρίς εξαιρέσεις (Ma 222, 346) β) με εξαιρέσεις (Ma 123, 393) 4) Αυτή που περιέχει μόνον re-ru-si-nu-

⁵⁹⁴ Y.Duhoux: *Aspects du vocabulaire economique*, 1976, σελ 159-165.

⁵⁹⁵ V.Aravantinos: "A textual note on PY Ma 216 tablet", *SMEA 19*, 1978, σελ.12-13.

wa o-re-ro: Ma 126. Ο συγγραφέας θεωρεί, αντίθετα προς τους περισσότερους μελετητές, ότι re-tu-si-nu-wo o-re-ro δήλωνε οφειλή που ακόμα τη χρωστούσαν.⁵⁹⁶

Οι M.Ventris και J.Chadwick θεώρησαν ότι, όταν μια πινακίδα δεν καταγράφει a-ru-do-si, αυτό οφείλεται στο ότι η περιοχή πλήρωσε όλο το ποσόν της εκτίμησης. Ο J.T.Killen αρνείται αυτήν την άποψη επιχειρηματολογώντας πως, αν δεχτούμε κάτι τέτοιο, αυτό θα σήμαινε ότι οι περιοχές ήταν περισσότερο ικανές να πετύχουν το στόχο των εκτιμήσεων το τρέχον έτος παρά το προηγούμενο έτος.⁵⁹⁷

Ο M.Lejeune είχε την άποψη πως οι πινακίδες, που έχουν μόνον εκτίμηση, έμειναν ανολοκλήρωτες τη στιγμή της καταστροφής των ανακτόρων. Πιστεύει δηλαδή ότι θα είχαν προετοιμαστεί οι πρώτοι στίχοι που περιείχαν την εκτίμηση και οι λογαριασμοί θα ολοκληρώνονταν, όταν έρχονταν οι παραδόσεις. Την άποψη αυτή αντιμετωπίζει επιφυλακτικά και πάλι ο J.T.Killen, ο οποίος τονίζει ότι ο πηλός στεγνώνει γρήγορα και θα έπρεπε να μεσολαβεί πολύ σύντομο διάστημα ανάμεσα στην καταγραφή της εκτίμησης και στην καταγραφή της πληρωμής αλλιώς θα έπρεπε ο γραφεύς να καταγράψει σε σκληρή επιφάνεια ή να την υγράνει πάλι στο σημείο αυτό, όμως οι πρακτικές αυτές δεν συνηθίζονταν.

Αντιθέτως, ο συγγραφέας θεωρεί ότι οι πινακίδες υπολόγιζαν τις ποσότητες, που σε ιδανικές συνθήκες το ανάκτορο της Πύλου προσδοκούσε ότι θα λάβει από τις περιφέρειες κατά το τρέχον έτος και όταν αργότερα μέσα στο έτος άρχιζαν να έρχονται οι πρώτες πληρωμές, ο γραφεύς άρχισε να προετοιμάζει καταγραφές πληρωμών υπολογίζοντας την a-ru-do-si και το o-re-ro. Όταν μια

---

⁵⁹⁶ J.T.Killen: "Last years debts on the Pylos Ma tablets", *SMEA* 25, 1984, σελ.177-178.

⁵⁹⁷ J.T.Killen: "Last years debts on the Pylos Ma tablets", *SMEA* 25, 1984, σελ.179-181.

καταγραφή πληρωμής ολοκληρωνόταν, έμπαινε στο αρχείο στη θέση της προηγούμενης καταγραφής εκτίμησης από την ίδια περιοχή και η καταγραφή εκτίμησης καταστρεφόταν ή έβγαινε από το αρχείο. Αυτό θα εξηγούσε γιατί στο αρχείο υπάρχει μια μόνο καταγραφή για κάθε περιοχή.⁵⁹⁸

Ως προς την είσπραξη των φόρων, το ότι στη σειρά Ma δεν καταγράφεται κανένα ανθρωπωνύμιο ούτε όνομα συλλέκτη, υπεύθυνου για την είσπραξη των φόρων, σημαίνει πιθανότατα ότι η περιφερειακή διοίκηση ήταν υπεύθυνη για την είσπραξη των φόρων, με τους ko-re-te-re και τους ro-ro-ko-re-te-re να παίζουν το ρόλο του ενδιαμέσου

Θεωρίες για τον υπολογισμό της φορολογικής απόδοσης

Υπάρχουν δυο θεωρίες με βάση τη σειρά Ma. Η πρώτη θεωρεί ότι η φορολογική απόδοση υπολογιζόταν για κάθε περιφέρεια με βάση τον αριθμό του πληθυσμού που υπέκειτο σε φορολόγηση (φόρος κατ'αναλογία). Την άποψη αυτή εξέφρασε πρώτος ο M.Lejeune, που θεωρούσε ότι οι φόροι ήταν αναλογικοί δυνάμει ενός κριτηρίου καθορισμένου στον αριθμό p των εισφερόντων: για κάθε περιοχή $A = ap$, $B = bp$ ... με το p να είναι κάθε φορά ο αριθμός του φορολογήσιμου πληθυσμού και τα a , b , c , d , e , f να είναι οι σταθερές συνισταμένες. Οι σχέσεις μεταξύ των συνισταμένων θα ήταν $b/a = 1$, $c/a = 2/7$, $d/a = 3/7$, $e/a = 3/14$ και $f/a = 150/7$, οπότε $n = a/14$ και ως εκ τούτου $a = 14n$, $b = 14n$, $c = 4n$, $d = 6n$, $e = 3n$ και $f = 300n$, προκύπτοντας η εξής φόρμουλα: $A = 14 np$, $B = 14 np$, $C = 4 np$, $D = 6 np$, $E = 3 np$, $F = 300 np$, όπου p θα ήταν ένας ακέραιος αριθμός διαφοροποιήσιμος σύμφωνα με την τοποθεσία και n μία σταθερή συνισταμένη, την οποία, κατά τον ίδιο τον M.Lejeune, δεν έχουμε τρόπο να υπολογίσουμε και η οποία θα αποτελούσε

---

⁵⁹⁸ J.T.Killen: "Last year debts on the Pylos Ma tablets", *SMEA* 25, 1984, σελ.182-183.

τη βάση του κριτηρίου (*bareme*). Σημειώνει ότι δεν υπάρχουν κλασματικοί αριθμοί στις εκτιμήσεις των προϊόντων και θεωρεί ότι οι λογιστές στρογγυλοποιούσαν με αύξηση ή μείωση τους κλασματικούς αριθμούς.⁵⁹⁹

Ακόμη ο M.Lejeune δέχεται ότι η σειρά Ma διασώθηκε πλήρως, όμως δεν υπάρχουν συγκεκριμένες πινακίδες, οι οποίες να πιστοποιούν την ανωτέρω υπόθεση, ενώ τονίζει ότι ο φορολογικός πληθυσμός (*p*) καθοριζόταν με περιοδικές απογραφές του ανακτόρου. Ο συγγραφέας θεωρεί ότι οι περιφερειακές διοικήσεις δεν διαθέτουν συνεχώς αποθέματα των προϊόντων που ζητούνται από την κεντρική διοίκηση και ότι δεν είναι οι πραγματικές εισφέρουσες αλλά αποτελούν το σύνδεσμο μεταξύ του ανακτόρου και αυτών που εισφέρουν, ένα ενδιάμεσο φορολογικό στάδιο της συλλογής σε μια περιφέρεια. Επίσης έχει την άποψη πως, αφού π.χ. ζητούνται από χαλκείς υφάσματα (*146), δέρματα βοδιών κ.τ.λ., τότε ο φόρος στην Ma απαιτείται από την περιφέρεια, από εισφέροντες ανεξαρτήτως των ιδιοτήτων ή των ικανοτήτων τους να παράγουν ή όχι τα απαιτούμενα προϊόντα. Διαπιστώνει ακόμη την άνιση φορολόγηση μεταξύ των εισφερουσών ομάδων π.χ. οι *Ku-ge-we* εισφέρουν 4 φορές περισσότερο από ότι εισφέρουν οι *ka-ke-we* στα *Me-ta-ra* (Ma 90).⁶⁰⁰

Ο J.P.Olivier συμφωνεί με τον πυρήνα της άποψης του M.Lejeune και προσπάθησε να υπολογίσει τον πληθυσμό με βάση τις συνισταμένες, εφαρμόζοντας την πρότασή του και στην *Mc* της Κνωσού, όπως θα παρουσιάσουμε αναλυτικότερα στη συνέχεια. Καταλήγει στο συμπέρασμα ότι σε κάθε χωριό που υπέκειτο σε φορολόγηση σε έναν ορισμένο αριθμό προϊόντων A, B, ..., η φορολόγηση υπολογιζόταν σύμφωνα με τη φόρμουλα

⁵⁹⁹ M.Lejeune: "Les tablettes pyliennes de la série Ma" στο *Mémoires de Phil. Myc. I*, Paris, 1955-1957, σελ.82-84.

⁶⁰⁰ M.Lejeune: "Sur la fiscalité Pylienne Ma" στο *Colloquium Mycenaicum*, 1979, σελ.147-150.

p/a , p/b ...όπου p είναι ο αριθμός του φορολογήσιμου πληθυσμού και a , b οι συνισταμένες, κατάλληλες για κάθε προϊόν A , B ... Ως προς τον πληθυσμό συμπεραίνει, ότι ίσως η ποσότητα του προϊόντος F στην Πύλο ήταν αντίστοιχη περίπου με τον αριθμό του πληθυσμού δηλαδή $e = 1/100$, $c = 1/75$, $d = 1/50$ $a, b = 3/64$ και $F = 1$. Ο J.P.Olivier θεωρεί λοιπόν, ότι στη σχέση 7: 7: 2: 3: 1,5: 150, το 150 = 1 και ο αριθμός αυτός είχε το διπλό ρόλο της συνισταμένης και του αριθμού του φορολογήσιμου πληθυσμού ταυτίζοντας τους δυο "αγνώστους" του προβλήματος.⁶⁰¹

Η δεύτερη θεωρία υποθέτει ότι η εκτίμηση βασιζόταν, αντιθέτως, στο σύνολο που ανέμενε το ανάκτορο για κάθε προϊόν, διαιρούμενο σε ίσα μέρη και σταθερά μεταξύ των εδαφικών ζωνών, όπου συγκεντρώνονταν οι περιφέρειες (φόρος κατανομής / θεωρία των Wyatt και Shelmerdine). Ο W.F.Wyatt θεωρεί ότι η εξέταση των ποσοτήτων για την *re-ra₃-ko-ra-i-ja* θα βοηθούσε να δημιουργήσουμε μια ομαδοποίηση των περιφερειών σε 4 φορολογούμενες ομάδες (tax-contributors), που η κάθε μια φορολογείτο εξίσου με 10 φορολογικές μονάδες. Πιστεύει ότι οι φορολογικοί υπάλληλοι αποφάσιζαν για τον αριθμό που θα αντιπροσώπευε τη μικρότερη φορολογική μονάδα για κάθε προϊόν και εκτιμούσαν πάνω σε αυτήν τη βάση. Όμως οι αριθμοί για την *de-we-ro-a₃-ko-ra-i-ja* δημιουργούν κάποια προβλήματα, αν και εκεί υπήρχαν 4 φορολογικές ομάδες. Η πεποίθηση του Wyatt ότι και στην Δεύρο Επαρχία τα ποσά των 4 φορολογικών ομάδων θα ήταν τα ίδια αρχικά, τον ώθησε να προτείνει ότι στη Δεύρο Επαρχία υπήρχαν μια σειρά από μειώσεις, οι οποίες θα είχαν μειώσει την εισφορά από το θεωρητικό 280:280 κ.τ.λ. στην πραγματική εισφορά 239:239 κ.τ.λ. Από τη θεωρία του Wyatt προκύπτει ότι το

---

⁶⁰¹ J.P.Olivier: "Une loi fiscale mycénienne", *BCH* 98, 1974, σελ.31-33.

σύνολο που θα απαιτείτο από το ανάκτορο, θα έπρεπε να είναι διαιρετό με το 8, τον αριθμό δηλαδή συνολικά των φορολογικών ομάδων και με τις μικρότερες φορολογικές μονάδες (7:7....κ.τ.λ.). Το αρχικό σύνολο θα ήταν 560: 560 :160 :240 :120 :1200.

Σύμφωνα με τον Wyatt, οι ανακτορικοί υπάλληλοι αποφάσιζαν πρώτα, ποια θα ήταν η μικρότερη φορολογική μονάδα για κάθε προϊόν. Κάθε μια από τις 4 εισφέρουσες ομάδες φορολογείτο με μια ποσότητα ίση 10 φορές με την ελάχιστη φορολογική μονάδα, που ποικίλει από προϊόν σε προϊόν. Επίσης πιστεύει ότι η φόρμουλα του M.Lejeune, $A = 14 \text{ nr}$, προϋποθέτει μια μαθηματική ικανότητα, που δεν πιστοποιείται αλλού στις πινακίδες γραμμικής Β', ενώ αρνείται την ύπαρξη στρογγυλοποιήσεων των κλασμάτων. Πιστεύει ότι υπήρχε μια ιεραρχία στη συλλογή φόρων. Υπήρχαν δηλαδή αξιωματούχοι υπεύθυνοι να επιθεωρήσουν ότι συλλέχθηκε ο φόρος των ομάδων, κάτω από αυτούς αξιωματούχοι υπεύθυνοι για τη συλλογή του φόρου από τις υποομάδες και υπό τις διαταγές τους υπάλληλοι υπεύθυνοι για τους εισφέροντες και οι οποίοι συνέλεγαν το φόρο από τον *ko-re-te* κάθε πόλεως.⁶⁰² Η C.W.Shelmerdine δέχεται ως σωστή τη θέση του W.F.Wyatt και τονίζει ότι το ανάκτορο θα έκανε κάποιες διορθώσεις στο ιδεατό φορολογικό του σχήμα, όταν έφτανε η στιγμή πραγματικά να συλλέξει τους φόρους. Όπου υπήρχαν ανωμαλίες στα σύνολα των φορο-εισφερουσών ομάδων, αυτές λύνονταν στο επίπεδο των υποομάδων. Η συγγραφέας θεωρεί περίεργο που η ομάδα I (ή Δεύρο Επαρχία) αν και είχε περισσότερες πόλεις, φορολογείτο λιγότερο από την Πέρα Επαρχία.⁶⁰³ Αυτό βέβαια θα μπορούσε να εξηγηθεί από το γεγονός, ότι ίσως τα εδάφη της Πέραν Επαρχίας ήταν πιο εύφορα, αν

⁶⁰² W.F.Wyatt JR: "The Ma Tablets from Pylos", *AJA* 66, 1962, σελ.23-33.

⁶⁰³ C.W.Shelmerdine: "The Pylos Ma Tablets Reconsidered", *AJA* 77, 1973, σελ.263-269.

αυτή ήλεγχε την πλούσια αγροτική γη της κοιλάδας του Παμίσου. Επίσης αυτή η διαφορά θα μπορούσε να οφείλεται σε κοινωνικούς, πολιτικούς ή και στρατιωτικούς λόγους.

Στο φορολογικό σύστημα, όπως ερμηνεύεται από τον W.F.Wyatt και την C.W.Shelmerdine, φαίνεται ότι το ανάκτορο πρώτα καθόριζε την ποσότητα φόρου που είχε υπολογίσει πως του χρειαζόταν ως σύνολο και έπειτα τη διένειμε εξίσου μεταξύ των επαρχιών. Περαιτέρω τα ποσά διαιρούνταν σε δυο υποομάδες και σε κάθε υποομάδα οι πόλεις συνδέονταν για να σχηματίσουν 2 φορολογικές ομάδες, των οποίων η συνολική εισφορά εξισώνει τους αριθμούς της υποομάδας π.χ. για το D όλο το βασίλειο έπρεπε να δώσει 80 φορολογικές μονάδες, δηλαδή 240 D, αφού η φορολογική μονάδα για το προϊόν είναι 3. Κάθε επαρχία φορολογείτο έτσι με 40 μονάδες (120 D), κάθε υποομάδα με 20 μονάδες (60 D) και κάθε φορολογική ομάδα με 10 μονάδες (30 D). Αφού η ολική εκτίμηση για κάθε προϊόν της Πέραν Επαρχίας είναι 40 μονάδες αλλά για την Δεύρο Επαρχία είναι μόνον 34, πρέπει να υπάρχει μια μείωση 6 μονάδων, που διαιρέθηκε εξίσου ανάμεσα στις υποομάδες.

Η Pia De Fidio πιστεύει ότι ούτε η θεωρία των M.Lejeune, J.P.Olivier ούτε αυτή των W.F.Wyatt και C.W.Shelmerdine δίνει ικανοποιητική εξήγηση των σταθερών αναλογιών ανάμεσα στα προϊόντα που είναι αντικείμενο φορολόγησης. Εκτιμά πως στη βάση αυτών των σταθερών αναλογιών, για κάθε φορολογική σειρά υπήρχε ένα σύστημα ισοτιμιών, που είχαν ως κοινή αναφορά τη μονάδα του σιταριού (GRA 1) και ότι το συνολικό ποσό του φόρου για κάθε διοικητική περιφέρεια προέκυπτε πολλαπλασιάζοντας με το 100 τη μονάδα, βάση του κάθε προϊόντος (θεωρούμενη μονάδα ακριβώς δυνάμει της ισοτιμίας της με τη μονάδα του σιταριού). Η συγγραφεύς πιστεύει

ότι ίσως η αναλογία 3,5 : 3,5 : 1 : 1,5 : 0,75 : 75 πρέπει να προτιμηθεί σε σχέση με την αναλογία 7: 7: 2 : 3 : 1,5 : 150, που προτιμούν οι W.F.Wyatt και C.W.Shelmerdine. Επίσης θεωρεί ότι υπήρχαν διαδοχικά στάδια στο σύστημα της φορολόγησης, με εξαιρέσεις για κάθε επαρχία, διαφοροποιημένες στο ότι ήταν στην αναλογία 3 φορολογικών μονάδων, 3x ή 3% (όπου x = 3,5 : 3,5 κ.τ.λ.) για κάθε μια από τις 9 περιφέρειες της Δεύρο Επαρχίας και 2 φορολογικών μονάδων, 2x ή 2% για κάθε μια από τις 7 περιφέρειες της Πέραν Επαρχίας. Τέτοια εξαίρεση αφαιρείτο από το θεωρητικό σύνολο κάθε επαρχίας, που υπολογιζόταν με τη σειρά του πολλαπλασιάζοντας τη φορολογική μονάδα κάθε προϊόντος όχι με το 40 ούτε με το 80 αλλά με το 100.⁶⁰⁴ Επίσης, κατά την άποψη της συγγραφέως, υπήρχε μια υστερότερη μείωση 10 μονάδων ή του 10%, που υποδιαιρείτο σε δυο ίσα μέρη μεταξύ των δυο επαρχιών και ίσως μια ακόλουθη μείωση στις πραγματικές εξαιρέσεις σε διάφορες κατηγορίες εισφερόντων (ίσως πάλι γύρω στο 10%).

Για το ίδιο θέμα με βάση την Jh 829, που και εκεί οι 7 περιφέρειες της Πέραν Επαρχίας εισέφεραν περισσότερο χαλκό από ότι οι 9 της Δεύρο αλλά όπου όμως δεν προκύπτουν ομάδες αναλογικές όπως στην Ma, προκύπτει ότι η φορολογία υπολόγιζε τη φύση των προϊόντων που απαιτούντο και την πραγματική ικανότητα εισφοράς των περιφερειών.⁶⁰⁵

Πάντως το σύστημα που προτείνει η Pia De Fidio παρουσιάζει πολυπλοκότητες και προϋπέθετε πολύ καλή γνώση των μαθηματικών, η οποία βέβαια δεν αποκλείεται να υπήρχε αλλά παρόλα αυτά μας κάνει να αντιμετωπίζουμε κριτικά και επιφυλακτικά την πρότασή της. Ο M.Perna

---

⁶⁰⁴ Pia De Fidio: "Fiscalita, redistribuzione, equivalenze: per una discussione sull' economia micenea", *SMEA* 23, 1982, σελ.96-97.

⁶⁰⁵ Pia De Fidio: "Fiscalita, redistribuzione, equivalenze: per una discussione sull' economia micenea", *SMEA* 23, 1982, σελ.98-103.

αντιμετωπίζει με γενικότερα κριτικό πνεύμα όλες τις θεωρίες που δέχονται δεδομένες σταθερές και ίσες μειώσεις από το φόρο για κάθε επαρχία του βασιλείου της Πύλου.⁶⁰⁶

Όπως και να έχουν πάντως τα πράγματα σε σχέση με τις "κρυφές" αρχές του φορολογικού συστήματος, οι οποίες ρύθμιζαν τη λειτουργία του τομέως αυτού της μυκηναϊκής οικονομίας και ανεξαρτήτως του ποια θεωρία προκρίνουμε ως την πιο ενδεδειγμένη και διασαφηνιστική των φορολογικών δομών, πρέπει να επισημάνουμε κάτι καθολικά αποδεκτό, ότι δηλαδή υπήρχε, όπως προκύπτει από τη σειρά Ma, ένα οργανωμένο φορολογικό σύστημα. Η Ma εκφράζει ένα είδος υπολογισμού, εκτίμησης, που επικεντρωνόταν στην εισφορά του τρέχοντος έτους (σχέδιο φορολογίας, εισφορές ήδη καταβληθείσες ή που πρόκειται να καταβληθούν) αλλά και με υπενθύμιση του προηγούμενου χρέους, καθώς και των απαλλαγών και των εξαιρέσεων.

Οι σειρές Mb και Mn της Πύλου

Η σειρά Mb αποτελείται από 30 πινακίδες σε σχήμα φύλλου φοίνικος, από τις οποίες οι 17 παρουσιάζουν το ιδεόγραμμα *146. Οι 29 από αυτές βρέθηκαν στο Νοτιο-Δυτικό κτήριο ή στα άμεσα περίχωρα του και μόνο μια στο δωμάτιο 97 του Βόρειο-Ανατολικού κτηρίου. Επίσης, οι 23 από αυτές γράφτηκαν από τον γραφέα 14. Οι Mb αποτελούνται από μια ή ενίοτε δύο λέξεις, ακολουθούμενες από το ιδεόγραμμα *146 και αριθμητικά δεδομένα. Οι λέξεις που καταγράφονται στη σειρά είναι κυρίως τοπωνύμια και ανθρωπωνύμια, ενώ σε δύο περιπτώσεις (Mb 1379, 1401) η πρόθεση ra-ro προηγείται του ανθρωπωνυμίου, που σημαίνει «από τον...» ή «στου...». Είναι ενδιαφέρον ότι στη σειρά αναγνωρίζεται και το όνομα a-ke-o, που ήταν το όνομα ενός

---

⁶⁰⁶ M.Perna: *Recherches sur la fiscalite mycenienne*, Nancy, 2004, σελ.162-163, 179 και 196-198.

συλλέκτη όπως συνάγεται και από την παρουσία του σε άλλες πινακίδες της Πύλου (πχ An 192.14, Cc 660 κτλ.). Η σειρά Mn αποτελείται από 13 πινακίδες (υπάρχει και η Mn 11, που αναταξινομήθηκε ως Mm 11), που έχουν γραφεί από τρεις διαφορετικούς γραφείς, με τον γραφέα 14 να έχει γράψει τις Mn 1367- 1369, 1371, 1409-1412. Με την εξαίρεση των 162, 456, 1409, όλες οι υπόλοιπες προέρχονται από το Νότιο-Δυτικό κτήριο. Η πιο χαρακτηριστική ίσως είναι η Mn 456, που είναι ένας κατάλογος περιφερειών και υπο-περιφερειών, οι περισσότερες από τις οποίες βρίσκονταν στην Δεύρο Επαρχία. Πρόβλημα δημιουργεί η Mn 1411, αφού τα δύο τοπωνύμια που καταγράφει είναι σε τοπική πτώση (ma-se-de / e-re-de), κάτι που σημαίνει πως οι ποσότητες που καταγράφονται εξέρχονταν του ανακτόρου και δεν εισέρχονταν σε αυτό. Το ίδιο ίσως ισχύει και στην Mb 1336, όπου πιθανώς καταγράφεται η διανομή *146 προς το ιερό του Διός, ενώ στο πλαίσιο της σειράς αυτής μπορεί να ενταχθεί και η Ua 1413, σύμφωνα με την άποψη του M.Perna.⁶⁰⁷ Πάντως στην Mn, σε αντίθεση με ότι ισχύει στην Mb, καταγράφονται πολύ περισσότερα τοπωνύμια σε σχέση με τα ανθρωπωνύμια (25 πιστοποιήσεις 23 διαφορετικών τοπωνυμίων και μόνον 3 ανθρωπωνύμια αναγνωρίζονται με σιγουριά). Στις πινακίδες Mb οι ποσότητες ποικίλουν από 1 έως 5 (με δύο μόνον εξαιρέσεις όπου καταγράφονται 11) κομμάτια *146. Ο M.Perna θεωρεί πως πρόκειται για καταγραφές ποσοτήτων που εισφέρονταν στο ανάκτορο από τις τοποθεσίες που καταγράφονταν, αφού είναι δύσκολο πχ από ολόκληρη την περιφέρεια ro-u-so να λαμβάνει το ανάκτορο 17 κομμάτια και στη συνέχεια να διανέμει τα 11 σε μικρότερη τοποθεσία. Έτσι στην Mb 1401, το ra-ro ka-wa-ti-ro πρέπει να σημαίνει πως στο χώρο του

---

⁶⁰⁷ M.Perna: "The Pylos Mb and Mn Tablets", *STUDIA MINORA* 6-7, 2001-2002, σελ.220-221. / M.Perna: *Recherches sur la fiscalite mycenienne*, Nancy, 2004, σελ.103-112.

συγκεκριμένου ατόμου είχαν τοποθετηθεί οι ποσότητες αυτές και στη συνέχεια θα αποδίδονταν στο ανάκτορο. Φαίνεται λογική η υπόθεση πως τα άτομα που αναφέρονται δεν ήταν εισφέροντες αλλά άτομα που συμμετείχαν στη συλλογή και στη διαδικασία κατασκευής του *146. Αυτό θα εξηγούσε το γιατί κάποιες ποσότητες *146 φυλάσσονταν προσωρινά στους χώρους κάποιων ατόμων.⁶⁰⁸

Το γεγονός ότι οι Mb είναι απλές καταγραφές, συνήθως ενός στίχου, σε σχήμα φύλλου φοίνικος, ενώ οι Mn έχουν πιο πολλούς στίχους και είναι σελιδόσχημες, οδηγεί στο συμπέρασμα πως οι Mn είναι συγκεκριμένες των πινακίδων Mb. Αυτή η υπόθεση ενισχύεται και από τον πολύ μεγαλύτερο αριθμό τοπωνυμίων που περιέχει η σειρά Mn, κάτι φυσιολογικό για ένα συγκεκριμένο έγγραφο. Είναι σημαντικό πως πολλά από τα τοπωνύμια των σειρών αυτών απαντούν και στις σειρές λιναριών Na / Nn, γεγονός που σχετίζεται με το ότι ένα από τα υλικά με τα οποία κατασκευαζόταν το *146 ήταν το λινάρι. Ενδιαφέρουσα είναι και η διαπίστωση ότι υπάρχουν τρία κοινά στοιχεία των Mb / Mn με την Ma. Αυτά είναι η παρουσία του *146, τα τοπωνύμια ro-u-so και a-si-a-ti-ja και το ότι ο γραφέας της Ma έχει επίσης γράψει και δύο πινακίδες της Mn, τις 162 και 456. Έτσι, σύμφωνα με την άποψη του M.Perna, οι σειρές Mb / Mn είναι προκαταρκτικές καταγραφές της Ma, έχουν καταγραφεί κοντά στις περιοχές συλλογής του *146 και αργότερα αυτές οι μερικές καταγραφές που αφορούσαν άτομα ή μικρά χωριά αντιγράφονταν σε μεγαλύτερες και γενικές καταγραφές που αποτελούσαν τη σειρά Ma.⁶⁰⁹

---

⁶⁰⁸ M.Perna: "The Pylos Mb and Mn Tablets", *STUDIA MINORA* 6-7, 2001-2002, σελ.223-224.

⁶⁰⁹ M.Perna: "The Pylos Mb and Mn Tablets", *STUDIA MINORA* 6-7, 2001-2002, σελ.226-227 / M.Perna: *Recherches sur la fiscalite mycenienne*, Nancy, 2004, σελ.122-123.

Η σειρά Mc της Κνωσού

Πολλές ομοιότητες στη φορολογική λειτουργία των ανακτόρων Πύλου και Κνωσού αποκαλύπτει η εξέταση της σειράς Mc της Κνωσού.

Η σειρά Mc αποτελείται από 23 πινακίδες, κάποιες από αυτές θραυσματικά σωζόμενες, όλες του γραφέως 132 (αν και υπάρχει κάποια αμφιβολία για τις 1508 και 5187), ο οποίος φαίνεται ότι ασχολήθηκε αποκλειστικά με την καταγραφή της σειράς αυτής. Πρόκειται, στο μεγαλύτερο μέρος τους, για ένα ομοιογενές σύνολο πινακίδων ομοίου μεγέθους (15x2,5x1,2εκστ.), των οποίων η επιφάνεια διαιρείται σε δυο όμοια μέρη με μια κεντρική χάραξη. Η ομάδα πινακίδων Mc βρέθηκε στο Οπλοστάσιο. Τα προϊόντα καταγράφονται με καθορισμένη σειρά. Το *150 και το CAP^F στον α΄ στίχο, όπου είναι γραμμένο ένα προσωπικό όνομα, συνήθως με πιο μικρά γράμματα και πριν από τα προϊόντα. Το *142 και το CORN καταγράφονται στον β΄ στίχο, όπου υπάρχει ένα τοπωνύμιο με κεφαλαία γράμματα στην αρχή της πινακίδος. Μόνον 4 πινακίδες (4454, 4459, 4461, 4462) περιέχουν πρόσθετες καταγραφές. Με βάση τα τοπωνύμια που καταγράφονται, προκύπτει ότι η Mc αφορά σε μια ευρείας έκτασης περιοχή.⁶¹⁰

Η L.Baumbach διακρίνει τη σειρά Mc σε 3 ομάδες (sets), η μεγαλύτερη παρουσιάζει το σχεδιασμό, ενώ οι δυο μικρότερες (η μία με δυο προσωπικά ονόματα και η άλλη αποτελούμενη από τις 1508 και 1587 οι οποίες προέρχονται από άλλον τόπο εύρεσης και γραμμένες πιθανώς από άλλο γραφέα) κατέγραφαν την πραγματική καταβολή.⁶¹¹

⁶¹⁰ J. Melena: "On the Knossos Mc Tablets", *MINOS* 18, 1972, σελ.29-31.

⁶¹¹ L.Baumbach: "The Dilemma of the horns", *ACTA CLASSICA* 14, 1971, σελ.4-9.

Το χαρακτηριστικό της Mc είναι ότι καταγράφει 4 προϊόντα με την ίδια πάντα σταθερή σχέση και σειρά και αυτό ομοιάζει στα όσα ισχύουν για τη σειρά Ma της Πύλου. Η Pia De Fidio πιστεύει ότι τα ονόματα που καταγράφονται είναι ονόματα συλλεκτών (εκτός της Mc 1508) και θεωρεί πολύ πιθανόν ότι, όπως και στην Dn, υπήρχαν δυο σύνολα πινακίδων, ένα που αφορά σε πινακίδες με συλλέκτη και ένα σε πινακίδες χωρίς συλλέκτη.⁶¹² Συλλέκτες θεωρεί τα πρόσωπα αυτά και ο J.P.Olivier, εξαιτίας της θέσης που έχουν στην πινακίδα τα ονόματά τους (υπάρχει το ίδιο σχέδιο όπως και για τις πινακίδες που έγραψε ο 117) και της αναφοράς στον ra-wa-qa-no, ο οποίος καταγράφεται στον κατάλογο συλλεκτών της πινακίδας B 798.⁶¹³ Η F.Rougemont δεν θεωρεί απαραίτητο να πρόκειται για συλλέκτες αλλά θα μπορούσαν να είναι σημαντικότερα πρόσωπα που απλώς εισέφεραν στο ανάκτορο στη συγκεκριμένη περίπτωση ή ήταν υπεύθυνοι συλλογικά για την καταβολή των προϊόντων της Mc.⁶¹⁴

Η Mc 5817 καταγράφει O που ίσως είναι βραχυγραφία του o-re-ro, ενώ στην οπίσθια πλευρά της Mc 1508 υπάρχει ένα ασαφές O που ίσως σημαίνει το ίδιο. Αυτές αποτελούν επιπλέον ενδείξεις του φορολογικού χαρακτήρα της σειράς. Η σταθερή αναλογία μεταξύ των προϊόντων είναι 5: 3: 2: 4. Πάντως στην Mc 4457 η αναλογία είναι 5 : 3 :2 : 5. Η αναλογία μεταξύ του *142 και του CORN είναι 2:4, ενώ μεταξύ του *150 και του CAP^F περίπου 5:3.

Κατά τον J.P.Olivier, ίσως ισχύει και στην Mc ο ίδιος φορολογικός νόμος όπως και στην Ma της Πύλου και θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι υπήρχε

---

⁶¹² Pia De Fidio: "Fiscalità, redistribuzione, equivalenze: per una discussione sull' economia micenea", *SMEA* 23, 1982, σελ.117-119.

⁶¹³ J.P.Olivier: "91 raccords de fragments dans les tablettes de Cnossos", *ABSA* 62, 1967, σελ.331.

⁶¹⁴ F.Rougemont : *Les agents du contrôle économique dans le monde mycénien*, Sorbonne, 1999, σελ.47-50.

ένα ενιαίο φορολογικό σύστημα για τα μυκηναϊκά Βασίλεια. Μάλιστα ο συγγραφέας θεωρεί ότι πέρα από τις Ma και Mc, θα υπήρχαν εφαρμογές του φορολογικού αυτού νόμου και σε άλλες πινακίδες γραμμικής Β' αλλά πιθανώς και στην γραμμική Α'. Από τη σύγκριση των αναλογιών της Ma και της Mc ο J.P.Olivier καταλήγει στο εξής σχήμα (Α, Β, C, D, E, F είναι τα προϊόντα της Ma και G, H, I και J της Mc).

EI	CH	DJ	G	AB	F
1,5	2	3	3,5	7	150

Διαπιστώνει μια σχέση κανονικότητας ανάμεσα στα προϊόντα στη σειρά της Πύλου και αυτών στη σειρά της Κνωσού και στις μεταξύ τους αναλογίες. Το σύστημα που προτείνει εξαρτάται: α) από τη γνώση του φορολογικού πληθυσμού κάθε χωριού και ίσως η ποσότητα F να αντιπροσωπεύει τον αριθμό αυτό β) τον καθορισμό των κατάλληλων συνισταμένων για κάθε προϊόν και ενός πρακτικού τρόπου εφαρμογής αυτών των συνισταμένων

(προτείνει τις εξής $\frac{ei}{100}$, $\frac{ch}{75}$, $\frac{dJ}{50}$, $\frac{g}{128}$, $\frac{ab}{64}$, και $\frac{F}{1}$ και θεωρεί ότι είναι

εφαρμόσιμες διότι απαιτούν μόνο τη χρήση 3 απλών κλασμάτων $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ και $\frac{1}{5}$).

Ο ίδιος φορολογικός νόμος χρησιμοποιείτο και για τον υπολογισμό των εξαιρέσεων.⁶¹⁵ Κριτική για την ύπαρξη αυτού του κοινού φορολογικού νόμου έχει ασκήσει ο M.Perna, ο οποίος αμφισβητεί μια τέτοια εφαρμογή, κυρίως εξετάζοντας τα μαθηματικά δεδομένα.⁶¹⁶

⁶¹⁵ J.P.Olivier: "Une loi fiscale mycénienne", *BCH* 98, 1974, σελ.23-33.

⁶¹⁶ M.Perna: *Recherches sur la fiscalite mycenienne*, Nancy, 2004, σελ.144-152.

Η Pia De Fidio θεωρεί ότι στην Mc καταγράφονται προϊόντα που προορίζονταν για τα εργαστήρια του ανακτόρου (το I ζυγίζοταν με M και τα υπόλοιπα τρία εμετρώντο με μονάδες) και τα οποία εντάσσονται στο πλαίσιο ετησίων εισφορών.

Η συγγραφέας θεωρεί ότι και στην Κνωσό ταιριάζει το σύστημα X- 100 που προκύπτει, σύμφωνα με την ίδια, από την Πύλο, ενώ εντοπίζει διαφορά στο ότι στην Mc δεν αναφέρονται εξαιρέσεις ή μειώσεις.⁶¹⁷

Οι Mc 4457 και 5107 πρέπει να είναι συγκεκριαλιωτικές λόγω των μεγάλων ποσοτήτων που καταγράφουν και το to-sa που υπάρχει στην Mc 4457. Η θραυσμένη Mc 5107 διασώζει μόνον τις συνολικές ποσότητες για τα δυο πρώτα ιδεογράμματα (*150 και το CAP^F). Η Mc 4457 δεν είναι το απευθείας σύνολο των ποσών στις πινακίδες Mc. Ίσως αυτή η διαφορά οφείλεται στο ότι αντιπροσωπεύει ένα σύνολο εκτιμήσεων, ενώ κάποιες πινακίδες Mc καταγράφουν πραγματικές αποδόσεις π.χ. η 4455 ίσως ήταν η εκτίμηση για την περιοχή ku-ta-to και η 4459 παρουσίαζε την πραγματική παράδοση. Η Mc καταγράφει τοποθεσίες, όπως ku-ta-to, da-*22-to, se-to-i-ja, που συναντώνται ιδιαίτερος στις πινακίδες D, όπου υπάρχουν αναφορές σε πρόβατα και μαλλί. Επίσης ο ra-wo-qa-no, ο οποίος συναντάται στην Mc υπάρχει και στις Da 1650 και DI 928 ως συλλέκτης, κάτι που υποδεικνύει μια στενή σύνδεση μεταξύ της κτηνοτροφίας προβάτων και των δραστηριοτήτων που καταγράφονται στην Mc.⁶¹⁸

Ως προς τα ιδεογράμματα, τα προϊόντα που καταγράφονται και τη σκοπιμότητα της εισφοράς αυτής έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις.

---

⁶¹⁷ Pia De Fidio: "Fiscalita redistribuzione, equivalenze: per una discussione sull' economia micenea", *SMEA* 23, 1982, σελ.117-119.

⁶¹⁸ L.Baumbach: "The dilemma of the horns", *ACTA CLASSICA* 14, 1971, σελ.4-12.

Το J ο Evans το θεώρησε ως το κέρατο του αιγάγρου, που χρησιμοποιείτο στην κατασκευή τόξων, προτείνοντας ότι το ημι-εξημερωμένο αγρίμι φυλασσόταν σε περίφρακτα μέρη για να υπάρχει μια κανονική παροχή κεράτων. Η άποψη αυτή αντιτίθεται με τις εκτιμήσεις των ζωολόγων, διότι οι αριθμοί φαίνονται υπερβολικοί. Οι M.Ventris-J.Chadwick θεωρούν ότι το G είναι το ιδεόγραμμα για το αρσενικό αγρίμι, ενώ το I που μετράται σε βάρος, ίσως ήταν ένα προϊόν των βουνών. Οι συγγραφείς διαπιστώνουν ότι τα κέρατα είναι πολύ λιγότερα από αυτά που θα μπορούσαν να παρέχουν οι καταγεγραμμένες αίγες αλλά πιθανώς αυτό συνέβαινε διότι μόνον ένα μέρος από αυτά είχαν το κατάλληλο μήκος και την κατάλληλη καμπυλότητα.⁶¹⁹ Ο J.Melena θεωρεί ότι το *150 πιθανότατα δηλώνει το δέρμα του αγριοκάτσικου, ενώ και το CAP^F θα δήλωνε όχι την κασίκα αλλά το δέρμα της (πάντως και το *150 και το CAP^F θα δήλωναν ακατέργαστο δέρμα). Ο Melena πιστεύει ότι το *142 δηλώνει ίσως τένοντες όχι για την κατασκευή τόξων αλλά για το ράψιμο στην κατασκευή αρμάτων και ότι γενικά όλα τα προϊόντα της Mc ήταν πρώτες ύλες για την κατασκευή τμημάτων των αρμάτων (π.χ.ο-ρο-ρο και a-ni-ja αλλά και τα "λάστιχα" των τροχών, τα οποία θα κατασκευάζονταν από δέρμα), που προσωρινά αποθηκεύονταν στο Οπλοστάσιο. Αναφέρει επίσης ότι δεν γνωρίζουμε αν πρόκειται για ετήσιες εισφορές ή αν ήταν απαιτήσεις εκτάκτου ανάγκης.⁶²⁰

Η L.Baumbach θεωρεί ότι το *142 αντιπροσωπεύει τη διατομή ενός κέρατου. Τα κέρατα που θα καταγράφονταν με το CORNU θα ήταν τα δεξιά κέρατα, αφού εξαιτίας της διαφορετικής καμπυλότητάς τους δεν θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν τα αριστερά που τα έκοβαν και τα χρησιμοποιούσαν για

---

⁶¹⁹ M.Ventris-J.Chadwick: *Documents of Mycenaean Greek*², Cambridge, 1973, σελ.301-303.

⁶²⁰ J.T.Melena: "On the Knossos Mc Tablets", *MINOS* 18, 1972, σελ.35-42.

άλλους σκοπούς. Αφού κόβονταν σε μικρά κομμάτια, ίσως για αυτό και να ζυγίζονταν. Η συγγραφέας πιστεύει ότι τα 4 προϊόντα της Mc ήταν τα απαιτούμενα για το κυνήγι του αγριμιού, τα ονόματα στην Mc ήταν τα ονόματα των κυνηγών και τα τοπωνύμια οι περιοχές παράδοσης των προϊόντων ή κυνηγότοποι.⁶²¹

Η C.G.Thomas προτείνει ότι η Mc συνδεόταν με τη θρησκευτική παράδοση της προσφοράς του ενός κέρατου της Αμάλθειας στον Δία, ως εκ τούτου έπρεπε να προσφερθεί ένα μόνον κέρατο. Γι'αυτό η αναλογία στις πινακίδες είναι περίπου ο μισός αριθμός κεράτων από αυτά, τα οποία θα μπορούσαν να προσφέρουν τα ζώα που καταγράφονται. Η συγγραφέας θεωρεί ότι η Mc εντάσσεται σε ένα λατρευτικό πλαίσιο που γιόρταζε τη γέννηση του Διός.⁶²²

Η σημασία της σειράς Mc της Κνωσού είναι τεράστια διότι μας συνδέει με άμεσο τρόπο με τη σειρά Ma και τις φορολογικές δομές της Πύλου. Ιδιαίτερως, αν ισχύει ο φορολογικός νόμος που εντοπίζει ο J.P.Olivier στις φορολογικές πρακτικές και των δυο ανακτόρων, τότε έχουμε μια πολύ σπουδαία μαρτυρία κοινής λειτουργίας και "επαφών" μεταξύ των μυκηναϊκών βασιλείων και μάλιστα σε έναν τόσο εξειδικευμένο και ζωτικής σημασίας για την οικονομία τομέα, όπως είναι η φορολόγηση και η είσπραξη των φόρων.

Πέρα από τις σειρές Ma και Mc, πρέπει να σταθούμε προσεκτικά και στις σειρές Na, Ng και Nn της Πύλου, που έχουν φορολογικό χαρακτήρα και που υποδεικνύουν, ότι το ανάκτορο ασκούσε έλεγχο επί ενός συνόλου κτημάτων που βρίσκονταν ιδίως στην Δεύρο Επαρχία και τα οποία προορίζονταν για την καλλιέργεια λιναριού.

Οι σειρές Na, Ng και Nn της Πύλου

⁶²¹ L.Baumbach: "The Dilemma of the Horns", *ACTA CLASSICA* 14, 1971, σελ. 12-15.

⁶²² C.G.Thomas: "The Knossos Mc series and Amaltheia", *ACTA CLASSICA* 22, 1979, σελ.147.

Η Na αποτελείται από 100 περίπου επιμήκεις και στενές πινακίδες σε σχήμα φύλλου φοίνικος. Οι πιο πολλές από τις καταγραφές N είναι του Stylus S 106 – Χέρι 1, αν και 4 (οι Na 337, 561, 841, 1027) ανήκουν στον Stylus S 337 – τάξη ii και η Nη 228 αποδίδεται στο Χέρι 5. Η ετικέτα Wa 948, που διατηρεί τη λέξη]de-we-ro-a₃-ko-ra[, ήταν η ετικέτα για το καλάθι που περιείχε το αρχείο της Δεσφίρας Επαρχίας.⁶²³

Γνωρίζουμε ότι το ιδεόγραμμα SA δηλώνει το λινάρι, με βάση την Nη 228 στην επικεφαλίδα της οποίας αναφέρεται ("έτσι οφείλουν λινάρι", χρέος : x SA 20). Φαίνεται ότι το SA αποτελεί την ακροφωνική βραχυγραφία της μινωικής λέξεως για το λινάρι. Στην Κνωσό το SA μετράται με το βάρος, άρα μάλλον πρόκειται για ίνες και όχι για λινάτσα. Βέβαια στην Κνωσό εμφανίζονται πολύ πιο μικρές ποσότητες, που σπάνια ξεπερνούν τα 3 κιλά. Οι ποσότητες στην Πύλο είναι πολύ μεγαλύτερες και η πρακτική μέτρησής τους προϋποθέτει ίσως την ύπαρξη κάποιου συμβατικού είδους δεματιού λιναριού. Ο J.Chadwick θεωρεί ότι η μέγιστη ποσότητα παραγωγής λιναριού κατά χωριό θα ήταν 3 τόνοι, ενώ η συνηθισμένη κάτι λιγότερο από 1 τόνο, αφού θεωρεί ότι η μονάδα SA θα ήταν βάρους 1 ταλάντου (29 περίπου κιλά). Πιστεύει ότι θα επρόκειτο για δέσμες από επεξεργασμένες (εμποτισμένες) ίνες λιναριού.⁶²⁴

Δεν είμαστε βέβαιοι πάντως για το αν η ανακτορική φορολογία που καταγράφουν οι 3 σειρές N-, επιβάλλεται στο σύνολο της παραγωγής ή σε μέρος της. Βάσει των υπολογισμών που στηρίζονται στους σωζόμενους αριθμούς και την πυκνότητα της καλλιέργειας λιναριού στη σημερινή Μεσσηνία (όπου οι δυτικές ακτές παρουσιάζουν τον υψηλότερο δείκτη βροχοπτώσεων και για αυτό και στη σημερινή Μεσσηνία υπάρχει μεγαλύτερη

⁶²³ E.Foster: "The Flax Impost at Pylos and Mycenaean landholding", *MINOS* 17, 1981, σελ.67-68.

⁶²⁴ J. Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, 1997, σελ.313-314.

παραγωγή λιναριού), διαπιστώνεται η μεγάλη παραγωγική ικανότητα της Πύλου.

Η σειρά Na σημειώνει την πραγματοποιηθείσα ή την προβλεπόμενη παραγωγή των περιοχών που καταγράφονται. Αρχικά οι πινακίδες είχαν αρχειοθετηθεί σε δυο χωριστά καλάθια, διότι έχουν σωθεί 2 συγκεφαλαιωτικές πινακίδες αντίστοιχα (Ng), η κάθε μια με την ονομασία μιας από τις δυο Επαρχίες (Ng 332, Ng 319). Για την Δε ρο Επαρχία ο αριθμός σώζεται και είναι 1230 SA, ενώ ο αριθμός για την Πέραν Επαρχία είναι χαμηλότερος (από 200 έως 899 SA).

Οι πινακίδες παραγωγής λιναριού διακρίνονται κυρίως σε δυο τύπους: σε πινακίδες της μιας εγγραφής και σε πινακίδες δύο και περισσοτέρων εγγραφών. Στις πινακίδες μιας εγγραφής υπάρχει κατά κανόνα ένα τοπωνύμιο, έπειτα το SA και ακολουθεί αριθμός, ενώ ερωτηματικό παραμένει, το αν δείχνουν εκτίμηση φορολογική ή ότι το κατονομαζόμενο χωριό πραγματοποίησε την προβλεπόμενη εκτίμηση. Η E.Foster θεωρεί ότι οι πινακίδες Na μάλλον καταγράφουν μια εκτίμηση παρά μια πραγματική συλλογή, αφού απουσιάζουν οι λέξεις a-ru-do-si και o-pe-ro, που είναι χαρακτηριστικές των καταγραφών παράδοσης. Επίσης το γεγονός ότι στην Na έχουμε στρογγυλούς αριθμούς (οι ποσότητες ποικίλουν από 5 έως 100, πιο συχνά πάντως είναι 10 και 30), συνηγορεί στο ότι η Na καταγράφει εκτίμηση παρά πραγματική απόδοση. Η Na 228 είναι η μοναδική που καταγράφει o-pe-ro (για 9 διαφορετικές περιοχές) και η συγγραφέας, με βάση την Na 568, πιστεύει ότι σχετίζεται με ποσότητες που οφείλονται από την προηγούμενη χρονιά.⁶²⁵

---

⁶²⁵ E.Foster: "The Flax impost at Pylos and Mycenaean landholding", *MINOS 171*, 1981, σελ.70-71.

Οι πινακίδες πολλαπλών εγγραφών σημειώνουν μια πρόσθετη ένδειξη του τύπου: *τόσα δε ο δίδονσι ή τόσαδε λεύθερα*. Από το γεγονός πως όταν προσθέσουμε στην πρώτη αριθμητική ένδειξη κάθε φορά την αντίστοιχα σημειωμένη μείωση, έχουμε ένα σύμμετρο άθροισμα, ο J.Chadwick θεωρεί ότι η πρώτη αριθμητική ένδειξη αντιστοιχεί στην πραγματικά παραδιδόμενη ποσότητα και όχι σε μια τεκμαρτή αποτίμηση.⁶²⁶ Παραλλαγές της ομάδος πινακίδων πολλαπλών εγγραφών είναι: τοπωνύμιο + προσωπικό όνομα + e-re-u-te-ro-se + SA (Na 395, 520, 527, 568, 924), επίσης τοπωνύμιο + e-re-u-te-ro + επαγγελματικό + SA (Na 248), όπως και: τοπωνύμιο + wa-na-ka e-ke e-re-u-te-ra + SA (Na 334, Na 1356). Υπάρχουν ακόμα οι τύποι: τοπωνύμιο + e-ko-si, είδος στρατευμάτων + SA (Na 103, 396, 405, 514, 516, 543, 848, 928), τοπωνύμιο + we-da-ne-wo + SA (Na 856, 1041) και τοπωνύμιο + προσωπικό όνομα + e-ke a-ki-ti-to + SA (Na 406, 926, 1179).⁶²⁷

Οι πινακίδες της σειράς Na σημειώνουν απαλλαγές ή εξαιρέσεις από την καταβολή του φόρου αυτού με τις φράσεις *τόσαδε ο δίδονσι ή τόσαδε λεύθερα*. Γιατί όμως σημειώνονται με δυο διαφορετικές εκφράσεις (στις συγκεκριαιωτικές πάντως χρησιμοποιείται ως επικεφαλίδα η φράση «ο δίδονσι») οι απαλλαγές ή εξαιρέσεις αυτές; Ο J.Chadwick θεωρεί ότι δεν είναι δυνατόν οι δυο φραστικές διατυπώσεις να ξεχωρίζουν απλώς το πότε πρόκειται για αδυναμία καταβολής της εισφοράς και πότε για έγκριση απαλλαγής και αυτό γιατί υπάρχουν εγγραφές, όπως π.χ. η Na 568, όπου συνδυάζονται και οι δυο φράσεις [*τόσαδε ναυδόμοι ο δίδονσι, e-sa-re-u ke-u-ro-da* (Χευσπόνδας?) *λευθέρωσε: SA 50*]. Ο συγγραφέας υποστηρίζει

⁶²⁶ J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, 1997, σελ.315-316.

⁶²⁷ E.Stavrianopoulou: *Untersuchungen zur Struktur des Reiches des Pylos. Die Stellung der Ortschaften im Lichte der Linear B Texte*, 1989, σελ.52-53.

ότι η διάκριση θα ήταν ασήμαντη.⁶²⁸ Ο M.Lejeune πιστεύει ότι το e-re-u-te-ro-se συνδεόταν τόσο με ολικές όσο και με μερικές εξαιρέσεις, τα e-ke και e-ko-si με ολικές εξαιρέσεις, ενώ το o-u di-do-si με τις κατηγορίες ατόμων που λάμβαναν μερική απαλλαγή. Επίσης θεωρεί ότι το e-re-u-te-ro/ra και το e-re-u-te-ro-se συνδέονται όχι με την τοποθεσία ή τους κατοίκους της αλλά με το προϊόν.⁶²⁹ Ο Y.Duhoux σημειώνει ότι το ελεύθερος δεν δείχνει μόνον μια απλή φορολογική εξαίρεση αλλά ότι ολικά ή μερικά ο φόρος ήταν "ελεύθερος" προς χάριν ατόμων ή ομάδων αντί να εισπραχθεί από την ανακτορική διοίκηση, δηλαδή ότι ο φόρος αποδίδεται σε άλλους που επωφελούνται και όχι στον κανονικό παραλήπτη που είναι το ανάκτορο.⁶³⁰

Κατά τον J.T.Killen, το e-re-u-te-ro αναφέρεται είτε άμεσα σε μια εξαιρούμενη ιδιοκτησία γης που μετριόταν σε SA είτε, με μια επέκταση της σημασίας, στο λινάρι που είναι "ελεύθερο" ή "εξαιρούμενο", διότι η γη, η οποία το παράγει, εξαιρείται. Πάντως θεωρείται πιθανότερο να συνδέεται με τη γη στην οποία καλλιεργείται και προτείνει ότι, ενώ το o-u di-do-si αναφέρεται σε προσωρινές εξαιρέσεις, το e-re-u-te-ro/ra σχετίζεται με μόνιμες εξαιρέσεις. Άλλωστε και στην Ma υπάρχουν στοιχεία που υποδεικνύουν ότι οι καταγραφές o-u di-do-si σχετίζονται με προσωρινές εξαιρέσεις π.χ. στην Ma 225, όπου υπάρχει ο όρος za-we-te πάνω από το o-u di-do-si.⁶³¹ Υπάρχουν ανάλογες αναφορές σε μόνιμες και προσωρινές εξαιρέσεις της γης από φορολόγηση και από την Εγγύς Ανατολή π.χ. την Ασσυρία. Εκεί αναφέρονται αποφάσεις εξαίρεσης καταβολής παραγωγής και υπηρεσιών, στην νέο-ασσυριακή περίοδο, οι οποίες περιελάμβαναν διαρκείς εξαιρέσεις που παραχωρούσε ο Βασιλιάς

⁶²⁸ J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, 1997, σελ.316.

⁶²⁹ M.Lejeune: "Les documents Pyliens des séries Na, Ng Nn" στο *MEMOIRES DE PHIL. MYC. I*, 1955-1957, σελ.148.

⁶³⁰ Y.Duhoux: *Aspects du vocabulaire économique mycénien*, 1976, σελ.168.

⁶³¹ M.Perna: *Recherches sur la fiscalite Mycénienne*, Nancy, 2004, σελ.225.

αλλά και τοπικοί κυβερνήτες αλλά επίσης και προσωρινές εξαιρέσεις [με τον όρο *riamu (rimutu)*].⁶³²

Η E.Foster, αδικαιολόγητα κατά τη γνώμη μου, στην πρόταση του Y.Duhoux εντοπίζει ως πρόβλημα και διερωτάται τι θα έκαναν π.χ.οι κυνηγοί ή οι χαλκείς, αν λάμβαναν προς χρήση τους μπάλες από ακατέργαστη ίνα λιναριού. Δεν βλέπει δηλαδή με ποιο τρόπο τέτοιες επαγγελματικές ομάδες θα ευεργετούνταν από μια τέτοια εξαίρεση (όπως και στη σειρά Ma θεωρεί ότι οι ομάδες που καταγράφονταν δεν ήταν οι ίδιοι οι παραγωγοί των 6 προϊόντων της σειράς). Γνωρίζουμε όμως ότι το λινάρι ήταν χρησιμότερο και στις δύο αυτές ομάδες για την κατασκευή λινόθωράκων, διχτυών κτλ.

Πιστεύει ότι το *e-re-u-te-ro/ra* συνδέεται με τη γη και ότι η διαφορά μεταξύ του *e-re-u-te-ro/ra* και του *o-u di-do-si* ήταν απλώς, ότι η γη που δηλωνόταν ως ελεύθερη δεν καλλιεργείτο με λινάρι, ενώ η έκφραση *o-u-di-do-si* σημαίνει "δεν δίδουν", ακόμη και αν τα αγαθά, τα οποία δεν δίδονται, έχουν παραχθεί. Κατά την συγγραφέα δηλαδή, στην Ma το *o-u-di-do-si* αναφέρεται σε μια εξαίρεση της οποίας οι ωφελημένοι δεν ήταν απαραίτητα οι παραγωγοί των αγαθών, ενώ το *e-re-u-te-ra* στην Na δεικνύει εξαίρεση που απευθύνεται άμεσα στους ιδιοκτήτες της γης, όπου καλλιεργείτο λινάρι.⁶³³

Οι πινακίδες Na συγκεντρώνουν καταγραφές λινού που σχετίζονται και με ομάδες, οι οποίες εμφανίζονται στη στρατολογία για την άμυνα της Πύλου. Αυτή η σχέση με την άμυνα εξηγεί ίσως γιατί μεγάλο μέρος των καταγραφών παρουσιάζουν φοροαπαλλαγές, οι οποίες δεν αναφέρονται μόνον στις αποσπασμένες μονάδες αλλά και σε "στρατηγικής" σημασίας επαγγελματίες, όπως οι χαλκείς (οι εξαιρέσεις για τους χαλκείς στις σειρές Ma και Na είναι

⁶³² J.T.Killen: "Ke-u-po-da E-sa-re-u and the exemptions on the Pylos Na tablets", *MINOS* 27-28, 1992-1993, σελ.115-121.

⁶³³ E.Foster: "The Flax impost at Pylos and Mycenaean landholding", *MINOS* 17, 1981, σελ.117-119.

ανεξάρτητες του συστήματος ta-ra-si-ja), οι ναυδόμοι κ.τ.λ., ως ενισχυτικό κίνητρο για την παραγωγή εξοπλιστικών ειδών. Η τάση να εξαιρούνται οι χαλκείς από φορολογικές υποχρεώσεις σε έκτακτες συνθήκες, υπάρχει και στο Χεττιτικό κώδικα της εποχής. Είναι χαρακτηριστικό ότι αναφέρονται οι ίδιες ομάδες, που χρησιμοποιούνται στη σειρά O-ka ως προσωπικό ακτοφυλακής, με το ρήμα e-ko-si (χονσι), που σημαίνει ότι αυτοί ήταν κάτοχοι γης. Ο L.Palmer θεώρησε ότι το λινάρι που αναφέρουν οι πινακίδες ήταν στην πραγματικότητα λιναρόσπορος, που λόγω έκτακτης ανάγκης το χορηγούσαν αντί για σιτηρέσιο. Κατά τον J.Chadwick, μια τέτοια συσχέτιση ξεκινούσε από τη θεωρία ότι οι χορηγούμενες μερίδες λιναριού είναι ισάριθμες με τους άνδρες κάποιου τμήματος της ακτοφυλακής, αλλά ο συγγραφέας θεωρεί ότι αυτή η αντιστοιχία είναι φαινομενική ή τυχαία, επειδή ο αριθμός 30 είναι από τους πιο συνηθισμένους και στις δυο σειρές πινακίδων. Σύμφωνα με τον J.Chadwick, οι ομάδες στη σειρά O-ka ήταν πιθανότατα μη ελληνικής καταγωγής, εγκατεστημένοι σε λιναροπαραγωγά χωριά και σε περιστάσεις εκτάκτου ανάγκης επιστρατεύονταν για υπηρεσίες, κατά προτίμηση μη μάχιμες.⁶³⁴ Επίσης και ο J.T.Killen θεωρεί δελεαστική την ταύτιση των ομάδων που καταγράφονται στη σειρά O-ka και αυτών που αναφέρονται στην Na να εισφέρουν λινάρι π.χ. Na 514 [Ku-]pa-ri-so ke-ki-de, στην An 657 καταγράφονται επίσης Ku-pa-ri-si-jo ke-ki-de και επρόκειτο για κατόχους γης, η οποία πιθανότατα τους είχε παραχωρηθεί από το ανάκτορο.⁶³⁵

Η E.Foster συνδέει επίσης τα e-ke και e-ko-si με τη γη, όπου το λινάρι καλλιεργείτο και μάλιστα σημειώνει ότι το γεγονός πως οι πινακίδες N

---

⁶³⁴ J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, 1997, σελ.317-318.

⁶³⁵ J.T.Killen: "The Linear B tablets and economic history: some problems", *BICS* 26, 1979, σελ.134.

γράφτηκαν από το χέρι 1, ευνοεί τη σύνδεση με την κατοχή γης, αφού αυτός ο γραφέας είναι υπεύθυνος και για τις Eη, Eρ και Eq και τις περισσότερες Ed.⁶³⁶

Ο Y.Duhoux από την άλλη μεριά, θεωρεί ότι το «έχω» στις περιπτώσεις αυτές πρέπει να ερμηνευτεί ως "κατοικώ" και ότι τα λινάρια είχαν παραχωρηθεί σε περιοχές ως αποζημίωση για τα έξοδα που τους είχαν προκαλέσει τα στρατιωτικά σώματα.⁶³⁷

Στις Na 334 και 1356 η αναφορά στον άνακτα, wa-na-ka e-ke, μαζί με την καταγραφή του e-re-u-te-ra, δείχνει πιθανώς ότι η γη που αναφέρεται εκεί, εξαιρείται μονίμως από την πληρωμή των φόρων (στην Eγ 312 επίσης, το τέμενος του άνακτος εξαιρείται και από τους do-so-mo στον Ποσειδῶνα που καταγράφονται στην Uη 718. Συνεπώς όλες οι γαίες που κατείχε ο άναξ εξαιρούνταν πιθανότατα από την καταβολή φόρου). Βέβαια αυτές οι δυο πινακίδες δημιουργούν ερωτήματα διότι, αφού το ανάκτορο είναι ο παραλήπτης της όλης εισφοράς λιναριού, τι σημαίνει ότι ελευθερώθηκαν ποσότητες λιναριού προς όφελος του άνακτος; ότι η γη του μονίμως εξαιρείται; ότι ενίοτε εισέφερε και ο ίδιος από την προσωπική του περιουσία; Ή μήπως με τον όρο wa-na-ka δηλώνεται εδώ μια θεότητα; Η τελευταία υπόθεση φαίνεται η λιγότερο πιθανή διότι στη σειρά αυτή δεν αναφέρονται θεότητες. Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί η άποψη του G.Mariotta, ο οποίος διακρίνει δύο επίπεδα εξουσίας στο μυκηναϊκό κόσμο και η 334 δείχνει πως ο άναξ, ο κύριος του ανακτόρου της Πύλου, είναι δυνατόν να πληρώνει φόρο για τη γη που κατέχει. Αυτό θα σήμαινε ότι ήταν φορολογητέος από μια άλλη, ανώτερη πολιτική εξουσία, που κατά τη γνώμη του ήταν αυτή του Μεγάλου Βασιλέως. Αναλόγως, οι απαλλαγές από τον άνακτα αποδίδονται με

⁶³⁶ E.Foster: "Flax impost at Pylos and Mycenaean landholding", *MINOS* 17, 1981, σελ.69-71.

⁶³⁷ Y.Duhoux: *Aspects du vocabulaire économique mycénien*, Amsterdam, 1976, σελ.171-172.

το ο-u di-do-si, ενώ αυτές του Μεγάλου Βασιλέως με τα e-re-u-te-ro/ra ή με το e-re-u-te-ro-se όταν θέλουν να καταγραφεί ποιος ήταν επιφορτισμένος από τον Μεγάλο Βασιλέα (τέτοιοι ήταν ο ke-u-ro-da e-sa-re-u ή ο me-to-re) για να προβεί σε αυτές τις απαλλαγές. Στο πλαίσιο αυτό ο ναξ ήταν υποχρεωμένος να μεριμνά για τη συλλογή των φόρων και να τους καταβάλλει στον Μεγάλο Βασιλέα.⁶³⁸

Οι όροι a-ki-ti-to και ki-ti-je-si

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και κάποιοι όροι στις πινακίδες Na. Έτσι π.χ. στην Na 926 το έδαφος περιγράφεται ως a-ki-ti-to, κτιπος, που δεν μπορεί να σημαίνει ακαλλιέργητο, αφού τουλάχιστον 6 μονάδες λιναριού αναμένονταν από αυτό. Πιθανώς σημαίνει "όχι υποκείμενο στη διαδικασία που περιγράφεται από το ki-ti-je-si". Το e-ke a-ki-ti-to αναφέρεται είτε στο λινάρι ή στη γη, όπου καλλιεργείτο το λινάρι και πρέπει να παρέχει είτε μια εξαίρεση από εισφορά ή το πιθανότερο μια πληροφορία σχετικά με τη γη. Η E.Stavrianopoulou θεωρεί ότι a-ki-ti-to γη ήταν η κοινοτική γη, η οποία ήταν υπόχρεη σε εισφορές.⁶³⁹ Σίγουρα προκύπτει μια αντίθεση και στην Na μεταξύ των όρων ki-ti-je-si και a-ki-ti-to.

Η E.Foster πιστεύει ότι στην Na 520, όπου καταγράφονται φυτρές να ki-ti-je-si γη λιναροπαραγωγό, υποδεικνύεται ότι η γη τους δόθηκε ως ανταπόδοση για τις επαγγελματικές τους υπηρεσίες προς την κεντρική διοίκηση και το a-ki-ti-to δεν σημαίνει "ακαλλιέργητος" αλλά "χωρίς κατοίκηση" και με αυτόν τον τρόπο συνάγεται ότι το ανάκτορο ενδιαφερόταν να μάθει το

⁶³⁸ G.Mariotta: *Struttura politica e fisco nello stato miceneo*, Padova, 2003, σελ.56-59.

⁶³⁹ E.Stavrianopoulou: *Untersuchungen zur Struktur des Reiches des Pylos. Die Stellung der Ortschaften im Lichte der Linear B Texte*, 1989, σελ.54-56.

ακριβές ιδιοκτησιακό καθεστώς της γης. Επίσης η συγγραφέας δεν θεωρεί ότι τα ki-ti-je-si και a-ki-ti-to συνδέονται με εξαιρέσεις.⁶⁴⁰

Οι όροι ke-u-ro-da και e-sa-re-u

Στις Na 395 και 527 παρουσιάζονται οι όροι ke-u-ro-da e-sa-re-u και στην Na 568 η φράση e-sa-re-u ke-ro-da (αντί ke-u-ro-da) σε συνδυασμό με το ρήμα e-re-u-te-ro-se, *λευθέρωσε*. Το ένα είναι όνομα και το άλλο τίτλος. Η M.Lindgren θεωρεί ότι e-sa-re-u είναι προσωπικό όνομα και το ke-u-ro-da τίτλος, ενώ οι M.Ventris-J.Chadwick πιστεύουν ότι το e-sa-re-u είναι ο τίτλος. Η M.Lindgren ερμήνευσε το ke-u-ro-da ως *Χευσπόνδας*, "αυτός που χύνει τις σπονδές" (κατά τον Ruijgh, θα έπρεπε σε μια τέτοια περίπτωση να περιμέναμε *ΧεΦεσπόνδας). Ο J.T.Killen θεωρώντας ότι υπάρχουν σωστά επιχειρήματα και για τις δυο απόψεις, προκρίνει την άποψη ότι ke-u-ro-da είναι προσωπικό όνομα και e-sa-re-u τίτλος. Μάλιστα πιστεύει ότι ο ke-u-ro-da στην Na της Πύλου είναι συλλέκτης και αυτό ταιριάζει με την ιδέα ότι οι συλλέκτες είναι μέλη της ανακτορικής οικογένειας, ανώτατοι ανακτορικοί αξιωματούχοι και τοπικοί εκπρόσωποι του άνακτος, διότι φαίνεται απίθανο οποιοσδήποτε δεν είναι μέλος μιας "κυβερνητικής" επίλεκτης ομάδας να παραχωρεί μια εξαίρεση από την καταβολή φόρου.⁶⁴¹

Σημαντική πινακίδα είναι η Nn 831, όπου υπάρχει μια φορολογική εκτίμηση (συνολικά 45 SA) για 10 πρόσωπα ή ομάδες προσώπων που καταγράφονται σε ονομαστική. Με βάση την Nn 831 διαπιστώνουμε ότι το ανάκτορο ενημερωνόταν ως το κατώτατο επίπεδο των φορολογικών δομών και η διοικητική "αλυσίδα" έφτανε ως τα άτομα κάθε περιοχής (στη συγκεκριμένη

⁶⁴⁰ E.Foster: "Flax impost at Pylos", *MINOS 17*, 1981, σελ.87-90.

⁶⁴¹ J.T.Killen: "Ke-u-ro-da e-sa-re-u and the exemptions on the Pylos Na tablets", *MINOS 27-28*, 1992-1993, σελ.109-114.

περίπτωση, της περιοχής ko-ri-to). Κάτι τέτοιο δεν πιστοποιείται στην Ma αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπήρχε και εκεί μια ανάλογη, λεπτομερής πληροφόρηση και καταγραφή. Στην Nη 831, τη μεγαλύτερη εισφορά (24 SA από τα 45 SA) εισφέρει ο ko-re-te, ενώ και οι υπόλοιποι από αυτούς που καταγράφονται ήταν πιθανώς σημαντικά πρόσωπα. Καταγράφονται ακόμη ka-ke-u, ro-me-ne και qo-u-ko-ro, που ίσως στην πινακίδα αυτή είναι ιδιοκτήτες γης. Διαπιστώνουμε πάντως από όλη τη σειρά Na ότι δεν έχει πραγματοποιηθεί η καταμέτρηση και συγκομιδή του προϊόντος στις περιφέρειες, ώστε να καταγραφούν τελικά μόνον οι 16 αναφορές των διοικητικών περιφερειών αλλά καταγράφεται η ποσότητα κάθε παραγωγικής περιοχής αναλυτικά. Αυτό είναι μια ουσιαστική διαφοροποίηση από τη σειρά Ma, όπου καταγράφεται η μεικτή αγροτική εισφορά από τα 16 διοικητικά κέντρα.

Αντιθέτως, στην Na καταγράφονται πολλά άγνωστα τοπωνύμια. Τη μεγαλύτερη εισφορά (100 SA) καταβάλλει η περιοχή ku-te-re-u-ri (το 6,82% της εισφοράς). Η E.Stavrianopoulou θεωρεί ότι οι περιοχές της Πέραν Επαρχίας εισφέρουν 94 SA, ενώ η συγγραφέας εντάσσει στην Δεύρο Επαρχία με σιγουριά 21 τοπωνύμια, προκύπτοντας 601 SA, 89 SA e-re-u-te-ra και 60 SA o-u-di-do-si (πάντως η Ng 319 για την Δεύρο Επαρχία καταγράφει 1239 SA και συνολική εξαίρεση 457 SA).⁶⁴² Είναι χαρακτηριστικό ότι αναφέρονται 4 μόνον από τις πρωτεύουσες περιφερειών της Δεύρο Επαρχίας και 1 από την Πέραν Επαρχία, συνολικά 5 πρωτεύουσες και από τις δυο Επαρχίες, οι οποίες εισφέρουν 160 SA, ενώ μόνον η περιοχή ku-te-re-u-ri εισφέρει 100

---

⁶⁴² E.Stavrianopoulou: *Untersuchungen zur Struktur des Reiches des Pylos. Die Stellung der Ortschaften im Lichte der Linear B Texte*, 1989, σελ.65-67.

SA. Συνεπώς η καλλιέργεια του λιναριού δεν γινόταν στις πρωτεύουσες των περιφερειών αλλά στην ύπαιθρό τους.

Κρίνοντας από το μέγεθος των ομάδων λινεργατριών στις περιοχές ke-e και ro-to-ro-wa-ri, διαπιστώνουμε ότι ένας μεγάλος αριθμός λινεργατριών δεν συνεπάγεται απαραίτητα και μια μεγαλύτερη εισφορά, πχ η περιοχή ke-e με 21 εργάτριες λιναριού εισφέρει το μισό από ότι η περιοχή ro-to-ro-wa-ri όπου καταγράφονται 11 λινεργάτριες.

Σύγκριση των σειρών Ma και Na

Ως προς τις ομοιότητες που έχουν οι δύο σειρές, πρέπει αρχικά να επισημάνουμε ότι και οι δυο αφορούν στη φορολόγηση φυσικών προϊόντων, ενώ και οι δυο έχουν εξαιρέσεις για επαγγελματικές ομάδες, ιδιαίτερα για τους χαλκείς. Υπάρχουν όμως και σημαντικές διαφορές π.χ. οι πινακίδες Ma αφορούν μόνον στις πρωτεύουσες των διαφόρων περιφερειών του βασιλείου, ενώ οι Na σχετίζονται με χωριά. Επίσης η συνολική Ma εκτίμηση είναι μεγαλύτερη για την Πέραν Επαρχία παρά για την Δεύρο Επαρχία, ενώ στις πινακίδες Na ισχύει ακριβώς το αντίθετο.⁶⁴³ Υπάρχουν διαφοροποιήσεις και ως προς τη σχετική σπουδαιότητα περιοχών π.χ. οι εκτιμήσεις Ma για την περιοχή Pi -*82 είναι πολύ μεγαλύτερες από αυτές της περιφέρειας Ri-jo, στην Na όμως και οι δυο αυτές περιφέρειες εισφέρουν την ίδια ποσότητα. Αυτές οι διαφοροποιήσεις στη σχετική σπουδαιότητα των περιοχών, ίσως εν μέρει οφείλεται, στο ότι μια πρωτεύουσα περιφέρειας στην Ma αντιπροσωπεύει όχι μόνον αυτήν την πόλη αλλά και ένα μικρότερο αριθμό χωριών, ενώ η Na καταγράφει κάθε περιοχή ξεχωριστά. Γενικά οι πινακίδες Na είναι ανάλογες σε επίπεδο λεπτομερειών περισσότερο με τις πινακίδες των σειρών Mb / Mn

---

⁶⁴³ M.Perna: *Recherches sur la fiscalite Myceniennne*, Nancy, 2004, σελ.245-248.

παρά με αυτές της Ma και μάλιστα 9 τοπωνύμια είναι κοινά μεταξύ των σειρών αυτών, υποδεικνύοντας πως περιοχές που παρήγαν λινάρι ήταν εξίσου και κέντρα κατασκευής ή συλλογής ενδυμάτων *146.

Επίσης σε κάποιες περιοχές οι χαλκείς λαμβάνουν εξαιρέσεις στη σειρά Ma, ενώ στις ίδιες περιοχές δεν έχουν αντίστοιχη εξαίρεση στην Na π.χ. οι ka-ke-we o-u di-do-si στην Ma 123 στην περιοχή ti-mi-to-a-ke-e και στην Ma 225 στην περιοχή Pi-*82, όμως στην Na καμία εξαίρεση δεν διαπιστώνεται για τους χαλκείς των περιοχών αυτών.⁶⁴⁴ Μόνον για την περιοχή ri-jo οι χαλκείς λάμβαναν εξαιρέσεις και στην Ma και στην Na. Το γεγονός ότι το 1/3 των εξαιρέσεων με γνωστό αποδέκτη σχετίζεται με χαλκείς, συνδέει ίσως τις εξαιρέσεις με μια έκτακτη στρατιωτική ανάγκη. Η E.Foster δεν θεωρεί απαραίτητο να ισχύει κάτι τέτοιο, ενώ έχει την άποψη ότι οι τεχνίτες και οι εργάτες στην εξαγωγική βιοτεχνία, που ήταν ζωτικής σημασίας για το βασίλειο, θα απολάμβαναν κατά καιρούς διαφόρων προνομίων.⁶⁴⁵ Πάντως παρά τις όποιες διαφορές προς την Ma, η Pia De Fidio πιστεύει ότι το ίδιο σύστημα μειωμένων εκτιμήσεων εφαρμοζόταν και στη σειρά Na. Υποθέτει ότι υπήρχε μια αρχικά ιδεατή εκτίμηση 2x για κάθε χωριό και ότι το 30 SA, το πιο κοινό ποσό στη σειρά, αντιπροσωπεύει το 2x. Υπολογίζει έτσι ότι κάθε επαρχία εκτιμάτο με 1500 SA ή 100 X (όπως και στην Ma).⁶⁴⁶ Η υπόθεση της Pia De Fidio είναι αξιοσημείωτη αλλά συναντά και αρκετές ενστάσεις, με βασικότερη αυτήν της C.W.Shelmerdine, που πιστεύει ότι η θεωρία της Pia De Fidio ισχύει μόνον αν η Na εκφράζει ένα σύνολο εκτιμήσεων.⁶⁴⁷

---

⁶⁴⁴ E.Stavrianopoulou: *Untersuchungen zur Struktur des Reiches des Pylos. Die Stellung der Ortschaften im Lichte der Linear B Texte*, 1989, σελ.67-71.

⁶⁴⁵ E.Foster: "Flax impost at Pylos", *MINOS* 17, 1981, σελ.114-115.

⁶⁴⁶ Pia De Fidio: "Fiscalita", *SMEA* 23, 1982, σελ.109-111.

⁶⁴⁷ C.W.Shelmerdine: "Mycenaean Taxation", *STUDIA MYCENAEA*, 1988, σελ.139-141.

Συμπεράσματα από τις σειρές N- για την παραγωγή λιναριού

Η παραγωγή του λιναριού είναι πολύ σημαντική για το ανάκτορο της Πύλου, το οποίο ασκεί έλεγχο σε όλα τα στάδια της : α) στην κατανομή της σποράς ορίζοντας τις εκτάσεις όπου σπέρνεται β) στη φορολογία επί της παραγωγής γ) στην αναδιανομή μέσω φορολογικών απαλλαγών σε τεχνίτες και ομάδες διαφόρων κοινοτήτων δ) στον έλεγχο της μεταποίησης, καθώς ενδιαφέρεται τόσο για το προϊόν, όσο και για το ανθρώπινο δυναμικό που θα το μεταποιήσει και χαρακτηριστικές ως προς αυτό είναι οι σειρές που καταγράφουν λινεργάτριες.⁶⁴⁸

Ο P.Halstead υπολόγισε ότι τα 24 SA στην Nη 831.9, ποσότητα που αποδίδει ο ko-re-te, θα είχαν παραχθεί, υποθέτοντας αποδόσεις $\frac{1}{4}$ της σύγχρονης, σε 3,5 ha. Αυτή η έκταση είναι ιδιαίτερα μικρή για πρόσωπα κύρους όπως ο ko-re-te και κατά τον συγγραφέα δείχνει ότι οι φορολογήσεις λιναριού αντιπροσωπεύουν την παραγωγή ενός κλάσματος της γης που παραχωρείτο, αμφισβητώντας το ότι αυτές οι γαιοκτησίες ήταν εξ' ολοκλήρου "αφιερωμένες" στην καλλιέργεια λιναριού.⁶⁴⁹

Η σειρά Nc και οι καταγραφές λιναριού στην Κνωσό

Στην Κνωσό, αντίθετα, υπάρχουν λίγες μαρτυρίες για το λινάρι και η απουσία του μάλλον οφείλεται σε λόγους άσχετους με την ποιότητα του εδάφους. Υπάρχουν πάντως αρκετές αναφορές για λινά ενδύματα. Η Nc που προέρχεται από το Οπλοστάσιο καταγράφει ποσότητες λιναριού, οι οποίες ίσως χρησιμοποιούνταν στην κατασκευή αρμάτων ή θωράκων από λινό. Από

⁶⁴⁸ I.Τζαχίλη: *Υφαντική και υφάντρες στο προϊστορικό Αιγαίο*, Ηράκλειο, 1997, σελ.76-77.

⁶⁴⁹ P.Halstead: "Mycenaean Wheat, Flax and Sheep, palatial intervention in farming and its implications for rural society" στο S.Voutsaki-J.T.Killen eds., *Economy and Politics in the Mycenaean Palaces, Proceedings of a conference held on 1-3 July 1999 in the Faculty of Classics, Cambridge Philological Society Supl.Vol.27*, Cambridge, 2001, σελ.44-46.

τις 52 πινακίδες ή θραύσματα πινακίδων μόνον 2 πάντως, η Nc 4479 και η Nc 5121, περιέχουν σίγουρα το SA (μικρού σχήματος). Τονίσαμε και αλλού τη σημαντική διαφορά μεταξύ Κνωσού και Πύλου, η οποία συνίσταται στο ότι στην Nc το SA ζυγίζεται. Πέρα από το γεγονός ότι οι υπόλοιπες 50 πινακίδες δεν καταγράφουν το SA, στην Nc 5100 [+?] 8175 αναφέρονται τα προϊόντα KE και *146. Αυτό κάνει τον Y.Duhoux να θεωρεί ότι, πέρα από τις Nc 4473, 4479, 5100 [+?] 8175 και 5121, η Nc ίσως καταγράφει ένα άγνωστο προς το παρόν προϊόν που ζυγίζονταν. Επίσης ο συγγραφέας δεν θεωρεί πειστικό το επιχείρημα ότι, επειδή οι πινακίδες της σειράς βρέθηκαν στο Οπλοστάσιο, πρόκειται για διανομή λινού σε στρατιώτες, τονίζοντας ότι το πλαίσιο του Οπλοστασίου δεν έχει να κάνει με στρατιώτες αλλά με τεχνίτες π.χ. κατασκευαστές αρμάτων, στις σειρές Sd, Sf και So.⁶⁵⁰

Οι πινακίδες Nc φαίνεται ότι καταγράφουν πραγματικές παραδόσεις, κρίνοντας από την αναφορά σε ο(ρεγο), που υπάρχει 2 φορές στην Nc 5100 + 8175. Η ίδια αναφορά δείχνει και το φορολογικό χαρακτήρα της σειράς. Επίσης η Nc 4484 καταγράφει: to-so a-ru-do-so-[, που μάλλον πρέπει να αποκατασταθεί a-ru-do-so-mo, *πυδοσμός* (λέξη που πιστοποιείται μεταγενέστερα και στα αρκαδικά) ή με λιγότερες πιθανότητες a-ru-do-so-si, *πυδώσονσι*, γ' πληθ. μελλ.⁶⁵¹ Το a-ru-do-so-mo εντάσσει την πινακίδα σε φορολογικά πλαίσια, ενώ το a-ru-do-so-si και σε φορολογικά αλλά και σε πλαίσια εισφορών τεχνιτών. Αφού η Nc 4484 είναι μια πινακίδα συγκεφαλαιωτική, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι και το σύνολο των πινακίδων της Nc πρέπει να ενταχθεί σε φορολογικά πλαίσια. Η Nc πρέπει να είναι μια σειρά με φορολογική εκτίμηση που αφορά είτε σε άτομα είτε σε

⁶⁵⁰ Y.Duhoux: *Aspects du vocabulaire économique mycénien*, Amsterdam, 1976, σελ.177-179.

⁶⁵¹ M.Lejeune: "ΔΟΣΜΟΣ et ΑΠΥΔΟΣΙΣ", *MUSEUM HELVETICUM* 32, 1975, σελ.9.

ομάδες ή περιοχές και χαρακτηριστικό ως προς αυτό είναι το τοπωνύμιο [a-]mi-ni-so στην Nc 4488.

Είναι δυνατόν να ισχυριστούμε ότι η Nc 5100 εκφράζει άλλο ένα παράλληλο προς την Ma της Πύλου και συνεπώς μια επιπλέον ένδειξη ότι οι φορολογικές διαδικασίες στην Κνωσό και στην Πύλο ήταν όμοιες. Η Nc 5100 καταγράφει τουλάχιστον 3 από τα προϊόντα που εμφανίζονται στην Ma (*146, RI, KE).⁶⁵²

Οι βασικές φορολογικές σειρές λοιπόν σε Πύλο και Κνωσό είναι οι Ma, Mb, Mn, Na, Ng, Nn και Mc, Nc αντιστοίχως.

Άλλες πινακίδες ή σειρές με πιθανό φορολογικό περιεχόμενο

Εκτός από αυτές όμως, φαίνεται ότι και σε άλλες σειρές μπορούμε να "διαγνώσουμε" την ύπαρξη και εφαρμογή φορολογικού κανόνα, ακόμη και σε πλαίσια αποδόσεων αλλά και διανομών.

Οι πινακίδες Cn 608 και Vn 20 της Πύλου

Η C.W.Shelmerdine θεωρεί ότι το σύστημα εισφοράς φόρου και φορολογικών μονάδων ήταν η βάση της γραφειοκρατίας στην Πύλο και εφαρμοζόταν σε διάφορες περιπτώσεις. Έτσι π.χ. η αναλογική σχέση των περιφερειών που φαίνεται στην Ma, εφαρμόζεται και σε άλλες οικονομικές συναλλαγές π.χ. στην Cn 608, όπου οι χοίροι (si-a₂-ro / si(h)aloi / *σίαλοι*) διανέμονται σε περιφέρειες της Δεύρο Επαρχίας, για να τους παχύνουν, με τις ίδιες αναλογίες όπως οι φορολογικές εκτιμήσεις στη σειρά Ma. Πιστεύει πάντως ότι οι μειώσεις στην Cn 608 θα βασίζονταν στη διαθεσιμότητα των ζώων και όχι στη φόρμουλα με την οποία υπολογίζονταν οι εισφορές.⁶⁵³

⁶⁵²C.W.Shelmerdine: "Mycenaean Taxation", *STUDIA MYCENAEA*, 1988, *ŽIVA ANTIKA* Monograph 7: Skopje, 1989, σελ.145-146.

⁶⁵³C.W.Shelmerdine: "Mycenaean Taxation", *STUDIA MYCENAEA*, 1988, *ŽIVA ANTIKA* Monograph 7: Skopje, 1989, σελ.136-139.

Ίδιες υποθέσεις μπορούν να γίνουν και για την Vn 20, η οποία αναφέρεται σε διανομές στην Δεύρο Επαρχία, αυτή τη φορά οίνου. Η Ρία De Fidio, όπως και για την Cn 608, υποθέτει μειώσεις 2 x για κάθε περιφέρεια. Το επίπεδο των μειώσεων όμως μοιάζει να διαφέρει από αυτό της σειράς Ma αλλά και στην πινακίδα Vn 20 εντοπίζεται η τάση της κεντρικής διοίκησης να διανέμει όμοια σε υποομάδες και φορολογικές ομάδες.

Η σειρά Jn της Πύλου

Η χρήση τέτοιων φορολογικών μονάδων βρίσκει εφαρμογή και στη σειρά Jn. Η Ρία De Fidio προτείνει ότι η μείωση στη σειρά ήταν 2x για κάθε περιφέρεια της Δεύρο Επαρχίας και 1x για κάθε περιφέρεια της Πέραν Επαρχίας. Η συγγραφέας θεωρεί ότι ο χαλκός διανεμόταν στους χαλκείς στην κάθε επαρχία κατά το μοντέλο αναδιανομής που πιστοποιείται στην Jn 829, δηλαδή σε μια αναλογία καθορισμένης ποσότητας για κάθε περιφέρεια. Στην πρόταση αυτή υπάρχει η ένσταση ότι είναι περίεργο η Jn 829, που καταγράφει απαίτηση χαλκού από περιφερειακούς αξιωματούχους, να αποτελεί το μοντέλο για τη διανομή χαλκού σε χαλκείς, ειδικότερα αφού οι χαλκείς δεν τοποθετούνταν κατά περιφέρεια αλλά σε ειδικές θέσεις εργασίας.⁶⁵⁴

Η Fs της Κνωσού

Μια άλλη σειρά που χαρακτηρίζεται από σταθερές αναλογίες των προϊόντων της είναι η Fs της Κνωσού. Σε αυτήν καταγράφονται οι αναλογίες: HORD z 24, NI z 12, FAR z 4, VIN z 4 και OLE 2 και στην πίσω πλευρά καταγράφεται ME+RI z 1. Η Fs καταγράφει προσφορές που αποστέλλονταν από το

---

⁶⁵⁴ C.W.Shelmerdine: "Mycenaean Taxation", *STUDIA MYCENAEA*, 1988, *Živa Antika Monograph 7*: Skopje, 1989, σελ.141-143.

ανάκτορο σε τόπους λατρείας, οι οποίοι βρίσκονταν σε μικρές, άγνωστες από άλλες σειρές πινακίδων, τοποθεσίες.⁶⁵⁵

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημάνουμε και τη θέση του M.Perna για τις φορολογικές σειρές, ο οποίος, αφού διαπιστώνει ότι κοινός παρανομαστής σε όλες αυτές τις σειρές είναι η κατοχή γης, διατυπώνει την άποψη ότι δεν είναι εντελώς ξεκάθαρο το αν οι σειρές αυτές καταγράφουν καταβολή φόρου ή κάποια εισφορά ως αντίτιμο για την κατοχή γης.⁶⁵⁶

Η σημασία της χρήσης των φορολογικών μονάδων

Η Pia De Fidio τονίζει ότι κάποια από τα προϊόντα που αναφέρονται στην Μα τείνουν να καταγράφονται στην Πύλο κατά "φορολογικές μονάδες" ή πολλαπλάσιά τους, ακόμη και σε κείμενα που φαίνονται "άσχετα" με το κυρίως φορολογικό σύστημα π.χ. το ΜΕ καταγράφεται δυο φορές στην ποσότητα 600 (8x) στην Μh 11 8.9. Η συγγραφεύς θεωρεί ότι αυτός ο διπλός ρόλος της μονάδας του κάθε προϊόντος, στη φορολογία και στην αναδιανομή του, εξηγείται, αν δεχτούμε ότι αυτή λειτουργεί ως σημείο αξίας τους.⁶⁵⁷

Επίσης η Pia De Fidio εξετάζει και την αντιστοιχία μεταξύ των διαφορετικών προϊόντων που καταγράφονται στους δοσμούς στον Ποσειδώνα. Από αυτήν την ανάλυση συμπεραίνει ότι η μεγαλύτερη μονάδα σιταριού (GRA 1) ήταν κοινό σημείο αναφοράς για τα αγροτικά προϊόντα αλλά και για τα ζώα και έτσι προκύπτει η αντιστοιχία $GRA\ 1 = OVIS^m\ 1$ με βάση τους δοσμούς στην Un 718 (αντιστοιχώς, στην εποχή του Σόλωνος, μέδιμνος : πρόβατο = 1:1). Ακόμη από την Un 718 προκύπτει $GRA\ 4 = BOS^m\ 1$ (στην εποχή του Σόλωνος, μέδιμνος : βούς = 5:1). Προκύπτει ακόμη μια αντιστοιχία μεταξύ

⁶⁵⁵ Pia De Fidio: "Fiscalita", *SMEA* 23, 1982, σελ.133.

⁶⁵⁶ M.Perna: *Recherches sur la fiscalite Myceniennne*, Nancy, 2004, σελ.297.

⁶⁵⁷ Pia De Fidio: "Fiscalita", *SMEA* 23, 1982, σελ.121-122.

ενός ταλάντου και ενός βοδιού και από το συνδυασμό AES L1 = BOS^m 1 και BOS^m 1 = GRA 5 (και OVIS^m 5) οδηγείται στην αναλογία ότι το AES M 6 είναι αντίστοιχο του GRA 1 και στο συμπέρασμα ότι το GRA 5 έπαιξε ένα συγκεκριμένο ρόλο και ήταν σταθερή μετρική αξία σε πλαίσια ιδιοκτησίας γης. Αυτή η πιθανή αντιστοιχία ανάμεσα στο σιτάρι, τα ζώα και το μέταλλο υπογραμμίζει ίσως την ένταξη της μυκηναϊκής οικονομίας· σε αυτό που ο K.Polanyi ονομάζει οικονομία βασικού προϊόντος (staple finance), το οποίο λειτουργεί με σταθερή αξία, καλύπτοντας την απουσία χρήματος στις προνομισματικές κοινωνίες.⁶⁵⁸ Έτσι τα αγαθά πρώτης ανάγκης θα είχαν ως βασική αναφορά το σιτάρι (GRA 1) και τα πολύτιμα ή πολυτελή αγαθά θα είχαν ως βασική μονάδα αναφοράς τη μονάδα του μετάλλου, που είναι ανώτερη και ενσωματώνει τη μονάδα σιταριού. Η συγγραφέας θεωρεί ότι στη διαδικασία των διαδοχικών μειώσεων, οι κλίμακες υπολογίζονταν πάντα με τις ίδιες μονάδες προϊόντων και χωρίς να αλλάζει η αρχική αναλογία μεταξύ των προϊόντων, ενώ αυτή η σταθερότητα είναι ένα βασικό χαρακτηριστικό των συστημάτων αναλογιών καθώς τις διαχειριζόταν η κεντρική διοίκηση.⁶⁵⁹ Οι φορολογικές σειρές λοιπόν με τις μειώσεις και τις εξαιρέσεις που παρέχουν, πιθανώς αντικατοπτρίζουν μια δύσκολη κατάσταση για το βασίλειο της Πύλου, καθώς οι αρχικές φορολογικές εκτιμήσεις της κεντρικής διοίκησης "αναπροσαρμόζονταν" στα δεδομένα της περιόδου. Επίσης προκύπτει μια λιγότερο δύσκολη κατάσταση για την Πέραν Επαρχία, γεγονός που επιβεβαιώνει ίσως την τοποθέτησή της στην εύφορη πεδιάδα της Μεσσηνίας ή πιθανώς δείχνει και την κατεύθυνση της εισβολής, που απείλησε την Πύλο κυρίως από τη θάλασσα. Η άποψη ότι στις Ma και Mc ο φόρος εκτιμάτο

⁶⁵⁸K.Polanyi: "Societies and Economic Systems", στο *Primitive, Archaic and Modern Economies: Essays of Karl Polanyi*, ed.G.Dalton, New York, 1968.

⁶⁵⁹ Pia De Fidio: "Fiscalita", *SMEA* 23, 1982, σελ.130-133.

σύμφωνα με το μέγεθος του κάθε χωριού σε πολλαπλάσια αυτής της φορολογικής μονάδας, θα ήταν εφαρμόσιμη μόνο σε ζώνες οικολογικά ομοιογενείς. Όπως προκύπτει από τις μειώσεις στη σειρά Ma υπήρχε μεγάλη διαφοροποίηση μεταξύ των περιφερειών και των επαρχιών.

Το ανάκτορο στην εκτίμησή του λάμβανε υπόψιν του τρεις παράγοντες: α) τις ανάγκες του, β) την ικανότητα του πληθυσμού κάθε περιφέρειας, γ) την κατά το δυνατόν ισόποση διανομή του συνολικού ποσού στον πληθυσμό.

Οι υποχρεώσεις προς το ανάκτορο παρουσιάζονται δυο κατηγοριών: από τη μια οι συλλογικές υποχρεώσεις από τις επαρχίες και τις περιφέρειες που ανήκουν σε αυτές και από την άλλη υποχρεώσεις ατόμων που απορρέουν πιθανότατα από τη διανομή γης σε αυτούς από το ανάκτορο.

Τις συλλογικές υποχρεώσεις σε φορολογικό επίπεδο εκφράζει η Ma, ενώ στοιχεία και ατομικών υποχρεώσεων προκύπτουν από τις πινακίδες της σειράς Na και την Nn 831. Το είδος των εισφορών που αντιπροσωπεύεται στην Ma, πρέπει να περνά από το ανώτερο επίπεδο της περιφέρειας στο κατώτερο των επιμέρους χωριών, τα οποία αυτή περιλαμβάνει. Η πρωτεύουσα της κάθε περιφέρειας φαίνεται ότι λειτουργεί ως ένα είδος αντιπροσώπου του ανακτόρου και ότι είναι αυτή υπεύθυνη για την είσπραξη των φόρων από τα χωριά που ανήκουν στην ευρύτερη περιοχή της. Αντιστρόφως το ανάκτορο στέλνει πχ τον e-ri-de-da-to wo-no στις πρωτεύουσες και από εκεί ακολουθεί η αναλογική διανομή μεταξύ των περιοχών.

Για κάποιους ερευνητές και η σειρά E- , έχει φορολογική χροιά. Έτσι, π.χ. ο J.Zurbach θεωρεί πως στις En και Eo το αντικείμενο που καταγράφεται είναι μια φορολογική ενότητα. Η έκταση που καταγράφεται δεν είναι ενός ενιαίου,

συγκεκριμένου κτήματος αλλά μια θεωρητική ενότητα. Πιστεύει πως οι σειρές Eγ και Es, όπως και οι Eη και Eρ είναι φορολογικού χαρακτήρα έγγραφα και ίσως το ίδιο να ισχύει και για τις Ea και Eα.⁶⁶⁰ Φορολογική χροιά αναγνωρίζει στην Ge των Μυκηνών η F.Rougemont, θεωρώντας πως τα ανθρωπωνύμια που καταγράφονται εκεί, θα μπορούσαν να είναι εισφέροντες ή συλλογικά υπεύθυνοι για την εισφορά μπαχαρικών προς το ανάκτορο.⁶⁶¹

Ο όρος που δηλώνει το φόρο στα κείμενα γραμμικής Β

Η λέξη που δηλώνει το φόρο στα αρχαία γραμμικής Β' είναι do-so-mo, *δοσμός*, από όπου προέρχεται το *δόσμιος*.

Κατά τον M.Lejeune, το ρήμα *δίδωμι* συνδέεται στα μυκηναϊκά κείμενα με τη σημασία της παροχής στο πλαίσιο μιας αμοιβαίας υποχρέωσης. Σε έγγραφα φορολογικά αλλά και παραφορολογικά π.χ. κείμενα που αναφέρονται σε αποδόσεις σε άλλους παραλήπτες, κυρίως ιερά, πάντα τα do-se, di-do-si, do-ke, είναι το αποτέλεσμα μιας αμοιβαίας υποχρέωσης και σημαίνει "εξοφλώ ένα χρέος".

Το απλό *δίδωμι* συναντάται περίπου 30 φορές, ενώ υπάρχουν και τύποι με την πρόθεση *πύ* (a-ru-do-ke και a-re-do-ke στον αόριστο). Ο C.Varias θεωρεί ότι ο αόριστος do-ke, *δ κε*, που πιστοποιείται σε Κνωσό, Πύλο, Μυκήνες και πιθανώς στη Θήβα (στην TH Oh 209.a), δεν έχει φορολογική σημασία αλλά αναφέρεται σε μια παράδοση αγαθών και ίσως το ίδιο ίσχυε και για τη μτχ. πρκ. *δεδομένα*. Αντιθέτως ο μέλλων do-se, *δώσει*, στην PY Un

---

⁶⁶⁰ J.Zurbach : "L'impôt pesant sur la terre dans la société mycénienne : quelques réflexions", στο M.Perna ed. *Fiscality*, 2005, σελ.271-272.

⁶⁶¹ F.Rougemont : *Les agents du contrôle économique dans le monde mycénien*, Sorbonne, 1999, σελ.51.

718.3.9. έχει φορολογική σημασία, όπως και ο πληθ. (jo)-do-so-si, ζ
δώσονσι, στην ΡΥ Jn 829.1⁶⁶²

Ο M.Lejeune διακρίνει και τους όρους do-so-mo και a-ru-do-si, που αν και προέρχονται από την ίδια ρίζα, το do-so-mo σημαίνει "υποχρέωση παροχής", ενώ το a-ru-do-si "παροχή από υποχρέωση".⁶⁶³ Ο όρος a-ru-do-si συναντάται και στην Πύλο και στην Κνωσό, πάντα σε ονομαστική όπως και η λέξη o-pe-ro. πύδοσις λοιπόν είναι η εκτέλεση της υποχρέωσης, η πραγματική καταβολή αυτού που οφείλεται. Στην ΚΝ Nc 4484 καταγράφεται πιθανώς a-ru-do-so[-mo], * πυδοσμός.

Η λέξη do-so-mo πιστοποιείται πάνω από 60 φορές (Er / Un / Es / Wa 731), ενώ υπάρχει και το παράγωγό της δόσμιος. Η λέξη δοσμός πιστοποιείται μόνο στην Πύλο, ενώ δόσμιος και στην Πύλο και στις Μυκήνες. Ο δοσμός φαίνεται ότι σχετίζεται κυρίως με τα αγροτικά προϊόντα και ίσως είναι η ανακοίνωση της υποχρέωσης, που πρέπει να ικανοποιηθεί, ενώ η πύδοσις είναι η πραγματική καταβολή. Έτσι λοιπόν ο όρος do-so-mo θα μπορούσε να χρησιμοποιείται για κάθε υποχρέωση παροχής και τότε θα προέκυπτε το σχήμα do-so-mo → a-ru-do-si+ o-pe-ro.

Στις Μυκήνες συναντάται ο όρος do-si-]mi-jo και [do-]si-mi-ja, στις ΜΥ Ge 602 και 606 του γραφέως 57. Ο M.Lejeune πάντως, δεν είναι σίγουρος για το αν ο δοσμός ισχύει για κάθε είδους υποχρέωση ή αν συνδέεται μόνον με τις εισφορές σε πλαίσιο ιερών γαιών.⁶⁶⁴

Το a-na-ke-e (*' ν-άγε(η)εν / πβ. αττικό νάγειν) ερμηνεύεται συνήθως ως «εισφέρει», μπορεί όμως να σχετίζεται με την καλλιέργεια γης. Ίσως το o-a-

⁶⁶² C.Varias: "The Mycenaean fiscal vocabulary", στο M.Perna ed., *Fiscality*, 2005, σελ.243-248

⁶⁶³ M.Lejeune: "ΔΟΣΜΟΣ et ΑΠΥΔΟΣΙΣ", *MUSEUM HELVETICUM* 32, 1975, σελ.1-4.

⁶⁶⁴ M.Lejeune: "ΔΟΣΜΟΣ et ΑΠΥΔΟΣΙΣ", *MUSEUM HELVETICUM* 32, 1975, σελ.5-11.

ke-re-se, « έτσι συνέλεξε», από το ρήμα γρέω, στις PY Pn 30.1, PY Aq 64, να σχετίζεται με φορολογικές διαδικασίες.

Κείμενα ιερογλυφικής και γραμμικής Α με φορολογική χροιά

Στην ιερογλυφική, οι ράβδοι #065-067 από την αποθήκη ιερογλυφικών της Κνωσού και η #118 από το ανάκτορο των Μαλίων είναι οι μόνες ράβδοι ιερογλυφικής που περιείχαν λογογράμματα. Οι καταγραφές αυτές ακολουθούνται από αριθμητικές ενδείξεις και συνεπώς πρέπει να πρόκειται για καταλόγους προϊόντων που εμετρώντο, με τις κλασματικές ποσότητες που περιέχουν να υποδεικνύουν την αναγκαιότητα ακριβούς υπολογισμού. Δε δίδονται σύνολα και δεν είχαν οπή αναρτήσεως, κάτι που δείχνει ότι αποθηκεύονταν με ένα διαφορετικό τρόπο και συνεπώς είχαν διαφορετική χρήση στη διοικητική διαδικασία. Είναι ένας κατάλογος 11 διαφορετικών προϊόντων (π.χ. *153, ίσως σιτάρι , *155 σύκο , *156 οίνος , *158 ελαιόλαδο) Η Α.Καρναβά δεν είναι σίγουρη για το αν πρόκειται για εισφορές προς το ανάκτορο ή για διανομές από αυτό, πάντως θεωρεί ότι η διάταξη των προϊόντων παρουσιάζει ομοιότητες με τη σειρά Ma, καταγραφή δηλαδή προϊόντων και ποσοτήτων σε σταθερή σειρά, αλλά και τις Un 2 και Un 138, με τις οποίες παρουσιάζουν και μορφολογική ομοιότητα⁶⁶⁵

Ο D.A.Was με τις εργασίες του πάνω στα κείμενα γραμμικής Α', διαπίστωσε ότι υπάρχουν πινακίδες που περιέχουν κείμενα, τα οποία θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν φορολογικά και που αποτελούν κατά κάποιον τρόπο "προγόνους" των μεταγενέστερων ανάλογων κειμένων γραμμικής Β'.

---

⁶⁶⁵ A.Karava: "Indications of Minoan fiscal registrations", στο M.Perna ed. *Fiscality*, 2005, σελ.60-63.

Έτσι π.χ. η HT 6 καταγράφει το συνδυασμό μιας ποσότητας προϊόντων και ενός καταλόγου ιδιοκτητών ή κατόχων. Πιθανώς πρόκειται για μια αναλογική εισφορά και συνεπώς έναν υπολογισμό φόρου. Ο συγγραφέας πιστεύει ότι η μπροστινή όψη της πινακίδος καταγράφει την παραγωγή που "πληρώθηκε" ή "που πρόκειται να πληρωθεί" από τους ιδιοκτήτες γης, οι οποίοι καταγράφονται στην πίσω πλευρά και η οποία υπολογιζόταν σε ποσότητες σπόρου σιταριού, που απαιτούνταν για καλλιεργήσιμη γη. Ο φόρος επιβαλλόταν στη γη και εξαρτάτο από το είδος της καλλιέργειάς της αλλά δεν υπολόγιζε τη συγκομιδή, αν και πρέπει να υπήρχε κάποια σχέση με το μέσο όρο συγκομιδής.⁶⁶⁶ Ο D.A.Was καταλήγει στο συμπέρασμα πως στην HT 6 ο φόρος ήταν 12/7 χοίνικες για ώριμα δένδρα και 8/5 χοίνικες για νέα δένδρα. Επρόκειτο δηλαδή για έναν πραγματικά πολύ χαμηλό φόρο.

Στην HT 120 τα δεδομένα είναι κάπως διαφορετικά. Στην πινακίδα αυτή η πρώτη ποσότητα που καταγράφεται αντιπροσωπεύει τη σοδειά στην περιοχή που καλείται dak^wera και η οποία διοικείται από τον επίτροπο da-me, που έπρεπε να πραγματοποιήσει μια φορολόγηση του $\frac{1}{120}$ τμήματος της σοδειάς.

Ο συγγραφέας θεωρεί ότι η γη υπό τη διοίκηση της κεντρικής εξουσίας φορολογείτο προς όφελος του ανακτόρου στην Φαιστό με 3% της σοδειάς, ενώ ένα πρόσθετο $\frac{1}{120}$ τμήμα "προοριζόταν" για το διορισμένο επιμελητή.

Άλλα κτήματα εισέφεραν μόνον 2%.

---

⁶⁶⁶ D.A.Was: "A minoan tax account", *MINOS 17*, 1981, σελ.134-140.

Ίσως η σημείωση ΣΙΤΑΡΙ+ΡΑ, που καταγράφεται στις ΗΤ 43, 93, 102, 125 και 128, υποδεικνύει σιτάρι φορολογημένο για την Φαιστό, ενώ το no ΣΙΤΑΡΙ+ΡΑ στην ΗΤ 93, πιθανώς σημαίνει *nōrhēlēs*, "μη υπόχρεο".

Είναι σημαντικό ότι στην ΗΤ 15 καταγράφεται **o**, το οποίο μπορεί να αποτελεί ανάλογη καταγραφή με το *o-re-ro* στην γραμμική Β'.⁶⁶⁷

Σημαντικότερο φορολογικό κείμενο είναι και η ΗΤ 123. Το κείμενο είναι ένας φορολογικός υπολογισμός και η όψη *b* σχετίζεται αποκλειστικά με λάδι, ενώ στην όψη *a* καταγράφονταν ποσότητες ελιών. Φαίνεται πάντως ότι όλος ο φόρος εισπράχθηκε στη μορφή λαδιού. Ο συγγραφέας θεωρεί ότι και τα δύο προϊόντα φορολογούνταν και μάλιστα υπήρχε προοδευτική φορολόγηση του λαδιού ($\frac{1}{9}, \frac{2}{9}, \frac{3}{9}$ κ.τ.λ. για κάθε διαδοχικό μερίδιο $4\frac{1}{2}$ μετρητών λαδιού).

Μάλιστα, ο D.A.Was καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η φορολόγηση στο λάδι ήταν για τους παραγωγούς περισσότερο βαρεια σε σχέση με αυτήν των ελιών, ίσως γιατί το ανάκτορο ήθελε να αποθαρρύνει την παραγωγή λαδιού από ιδιώτες παραγωγούς, αφού αντιμετώπιζονταν ανταγωνιστικά σε σχέση με την παραγωγή λαδιού του ίδιου του ανακτόρου.⁶⁶⁸

Στην ΗΤ 123 (αλλά και στην ΗΤ 88) υπάρχει η λέξη *ki-ro* που μοιάζει να είναι αντίθετη του *ku-ro*, το οποίο σημαίνει "σύνολο". Συνεπώς ίσως η λέξη αυτή σημαίνει "οφειλή / έλλειμμα". Ο Peruzzi θεωρεί ότι ίσως σήμαινε (s)kiloi, "οφειλέτες" αλλά και "οφειλή / καθήκον", ενώ ο D.A.Was το συνδέει με τον όρο τέλος.⁶⁶⁹

Ο A. Uchitel θεωρεί ότι η λέξη *a-ra-u-da* σχετίζεται με τη λέξη *arawa*, που στα Χεττιτικά, Λουβιακά και Λυκιακά σήμαινε "ελεύθερος" και ότι το *a-ra-u-da*

⁶⁶⁷ D.A.Was: "The land tenure texts from Hagia Triada", *KADMOS 17*, 1978, σελ.22-23.

⁶⁶⁸ D.A.Was: "HT 123, a tax account", *KADMOS 20*, 1981, σελ.96-101.

⁶⁶⁹ D.A.Was: "HT 123, a tax account", *KADMOS 20*, 1981, σελ.96-101.

σημαίνει "ελευθέρωσε", σχετίζοντας το με το e-re-u-te-ro-se στη σειρά Na της γραμμικής Β΄.

Στην ΚΗ 5, σύμφωνα με την εκτίμηση του συγγραφέως, φαίνεται να υπάρχει μια φορολογική εκτίμηση, όπου το πρώτο τμήμα του κειμένου αναφέρει ότι κάποιος "ελευθέρωσε" 2 μονάδες *303 και 2 μονάδες οίνου, ενώ το δεύτερο τμήμα απαιτεί την πληρωμή 3 μονάδων και κάποιου κλάσματος *303 και 2 μονάδων και κάποιου κλάσματος σύκων.

Την ΗΤ 109 ερμηνεύει ως εξής: "σύνολο 129 άνδρες, ελεύθεροι 123", που σημαίνει ότι μια εργατική ομάδα είναι διαθέσιμη για εργασία, ενώ άλλη απαλλάχθηκε από την "εισφορά" της. Βέβαια φαίνεται πολύ μεγάλος ο αριθμός αυτών που απηλλάχθησαν, έτσι ώστε, κατά τη γνώμη μου, η ερμηνεία αυτή δεν φαίνεται να ευσταθεί, τουλάχιστον για τη συγκεκριμένη πινακίδα.

Ως προς την ΗΤ 122, αποδίδει το u-de-za / u-*325-za ως επαγγελματικό όρο. Στην ΗΤ 122 a.1. καταγράφονται "παρόντες u-de-za", ενώ "ελεύθεροι u-de-za" καταγράφονται στην ΗΤ 122b.3. Ο συγγραφέας πιστεύει ότι, αφού το ιδεόγραμμα *346 στην ΗΤ 122b πιθανώς ήταν μια παραλλαγή του ιδεογράμματος AES⁶⁷⁰ της γραμμικής Β΄, τότε αυτό το κείμενο είναι ανάλογο των πινακίδων της σειράς Jn, όπου οι χαλκείς καταγράφονται ως ta-ra-si-ja e-ko-te ή ως a-ta-ra-si-jo.

Διαπιστώνεται ότι τα αρχεία γραμμικής Α΄ από την Αγία Τριάδα και από τα Χανιά χρησιμοποιούσαν το ίδιο γραφειοκρατικό λεξιλόγιο. Επρόκειτο για ένα σύστημα "επίταξης" εργατικής δύναμης για υποχρεωτική εργασία,

---

⁶⁷⁰ A.Uchitel: "Records of conscription, taxation and monthly rations in linear A archives", *MINOS* 29-30, 1994-1995, σελ.77-85.

συμπεριλαμβάνοντας τις απαλλαγές από αυτήν την επίταξη και σύστημα φορολόγησης και εξαιρέσεων από τη φορολόγηση.

ΑΞΙΩΜΑΤΟΥΧΟΙ ΠΟΥ ΣΧΕΤΙΖΟΝΤΑΝ ΜΕ ΤΗ ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΗ ΤΟΥ ΦΟΡΟΥ

Οι «συλλέκτες»

Υπήρχαν εξέχοντα πρόσωπα στην κοινωνία της Πύλου και της Κνωσού, που είναι γνωστά με τα προσωπικά τους ονόματα και που ίσως αποτελούσαν αξιωματούχους ή υπαλλήλους του ανακτορικού διοικητικού συστήματος. Τέτοια πρόσωπα στην Πύλο είναι οι "συλλέκτες" a-ke-o, a-ko-so-ta, a-ri-me-de και επίσης ο du-ni-jo. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του A-ko-so-ta, οποίος σχετιζόταν με την κατασκευή αρωματικών ελαίων (Un 267), την κατεργασία ελεφαντοστού (Va 482), την επιθεώρηση γαιών (Eq 213), την παραλαβή ετοιμών προϊόντων (Pn 30), τη στρατολόγηση προσώπων (An 39.1).

Πιθανότατα αυτά τα σημαντικά πρόσωπα είτε ήταν είτε όχι ανακτορικοί υπάλληλοι, ελάμβαναν αγαθά από το ανάκτορο αλλά είχαν και δικά τους έσοδα από τις ανεξάρτητες δραστηριότητές τους. Ήλεγχαν κοπάδια και συμμετείχαν στην υφαντική παραγωγή ελέγχοντας την απόδοση εργαστηρίων υφαντουργίας, είχαν έσοδα από την εκμίσθωση γαιών, είχαν πολλαπλές γενικότερα αρμοδιότητες και έπαιρναν ενίοτε διάφορα αξιώματα π.χ. ο a-ri-me-de λειτουργούσε και ως e-qe-ta.⁶⁷¹

---

⁶⁷¹ E.Stavrianopoulou: "Das politische und das religiöse in myk. Pylos", στο R.Laffineur – W.D.Niemeier eds.*Politeia.Society and State in the Aegean Bronze Age.Proceedings of the 5th International Aegean Conference, 10-13 April 1994, AEGAEUM 12, Liege, 1995, σελ.431.*

Επανερχόμαστε λοιπόν στους ονομαζόμενους "συλλέκτες", "εισπράκτορες", των οποίων τη δράση έχουμε παρουσιάσει στις σειρές καταγραφής κοπαδιών και στη βιοτεχνία υφαντουργίας. Στο κεφάλαιο αυτό θα καταγραφούν εν συντομία, κυρίως γιατί τα πρόσωπα αυτά έχουν σχετιστεί από κάποιους ερευνητές και με τις φορολογικές διαδικασίες και την είσπραξη των φόρων. Η ονομασία τους είναι συμβατική και προέρχεται από τα πρώτα στάδια της μυκηνολογίας, κατά τα οποία θεωρούσαν ότι ορισμένα πρόσωπα συγκέντρωναν τους φόρους των κοπαδιών για να τους παραδώσουν στο ανάκτορο. Η μεταγενέστερη έρευνα έδειξε ότι τα έγγραφα κοπαδιών προβάτων δεν αντιπροσώπευαν φόρους ή εισφορές στο ανάκτορο αλλά ήταν πραγματικές απογραφές κοπαδιών.

Πάντως πρέπει να ήταν σημαντικά πρόσωπα της μυκηναϊκής κοινωνίας στα οποία, κατά τους M. S. Ruizperez-J.L. Melena, ο άναξ είχε παραχωρήσει μέρος των εσόδων του από την κτηνοτροφία, ώστε να προσπορίζονται όφελος ως ανταπόδοση για το λειτούργημά τους στην ανακτορική διοίκηση. Κατά τους συγγραφείς, ήταν ένα είδος ευγενών και είχαν παρόμοια ονόματα στα διάφορα μυκηναϊκά Βασίλεια και για αυτό ίσως πρόκειται για μέλη των βασιλευουσών δυναστειών που είχαν ένα συγκεκριμένο απόθεμα ονομάτων.⁶⁷²

Στην Πύλο είδαμε ότι τα σαφέστερα κείμενα για τους συλλέκτες είναι αυτά της σειράς Cn (Cn 40, 45, 254, 453, 599, 600, 643, 655 και 719), φαίνεται δηλαδή ότι οι συλλέκτες και εκεί σχετίζονταν με κοπάδια ζώων. Εντοπίζονται 4 ονόματα συλλεκτών, a-ke-o, a-ko-so-ta, we-da-ne-u και a-ri-me-de, ενώ στην Κνωσό το σύστημα με τους συλλέκτες είναι πολύ πιο διαδεδομένο και οι

---

⁶⁷² M.S.Ruizperez-J.L.Melena: *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*, 1996, σελ.134-135.

συλλέκτες σαφώς περισσότεροι, με πιο σημαντικούς τους u-ta-jo (που αναφέρεται 49 φορές σε 16 διαφορετικές τοποθεσίες στις Da-Dg, Dn ,Dv) και we-we-si-jo. Οι αριθμοί ζώων υπό την εποπτεία συλλεκτών είναι πολύ περισσότεροι στην Κνωσό (περίπου 14.000) και σχεδόν το 30% της παραγωγικής ικανότητας της Κνωσού ήταν στα χέρια συλλεκτών. Οι συλλέκτες στην Πύλο σχετίζονται και με πρόβατα και με κατσίκια και όχι μόνο με πρόβατα.⁶⁷³

Είναι σημαντικό ότι οι συλλέκτες εμφανίζονται σε κεντρικές καταγραφές μαζί με παραγωγή που δεν σχετιζόταν με συλλέκτες, συνεπώς συνδέονται με καταγραφές που ενδιέφεραν τα ανάκτορα και δεν αποτελούσαν έναν ανεξάρτητο τομέα της οικονομίας, ασχέτως αν θα μπορούσαν να είχαν κάποιο βαθμό αυτόνομης δράσης και να αποκομίζουν κέρδη από αυτήν τη δραστηριότητά τους.

Οι όροι a-ko-ra και a-ko-ra-jo, που σχετίζονται με τις δραστηριότητες των συλλεκτών σε σχέση με κοπάδια, πιστοποιούνται και στην Θήβα στα σφραγίσματα Wu (49, 50, 52, 63, 68) αποτελώντας ένδειξη της δράσης συλλεκτών και στο ανάκτορο αυτό. Όμως η βασική σύγκριση γίνεται μεταξύ Κνωσού και Πύλου που προσφέρουν τα περισσότερα δεδομένα.

Μια σαφής διάκριση μεταξύ των συλλεκτών Κνωσού και Πύλου είναι ότι μπορεί στην Πύλο οι συλλέκτες να είναι λιγότεροι αλλά η κοινωνική τους θέση φαίνεται πολύ πιο σημαντική (είδαμε πόσο σημαντικά πρόσωπα ήταν ο a-ko-so-ta, ο we-da-ne-u και ο a-ri-me-de και το ίδιο πρέπει να ισχύει και για τον a-ke-o) και αναμειγνύονται με περισσότερους τομείς της οικονομίας. Ως εκ τούτου, στην Πύλο οι πιθανότητες οι 4 συλλέκτες να ήταν αξιωματούχοι είναι

---

⁶⁷³ J. Bennet: "COLLECTORS OR "OWNERS"?", *MYKENAIKA, B.C.H.Suppl.XXV*, Αθήνα, 1992, σελ.67-70.

πολύ περισσότερες και λιγότερες να ισχύει κάτι τέτοιο για τους 29 περίπου συλλέκτες που καταγράφονται στην Κνωσό και οι οποίοι ίσως στην πραγματικότητα ξεπερνούσαν τους 40.⁶⁷⁴ Ο J.Bennet πιστεύει ότι στην Κνωσό οι συλλέκτες δεν ήταν μέλη της επίλεκτης ομάδας της Κνωσού που τους είχε παραχωρηθεί περιουσία ή το δικαίωμα να έχουν περιουσία αλλά ήταν μέλη τοπικών επίλεκτων ομάδων, "υποταγμένων" στην επίλεκτη ομάδα της Κνωσού και των οποίων οι πρόγονοι είχαν αναπτύξει σχέσεις με τη διοίκηση της Κνωσού. Τα μέλη αυτά των τοπικών επίλεκτων ομάδων διαχειρίζονταν τα κοπάδια τους και ήταν υπεύθυνοι για την εισφορά προϊόντων στο ανάκτορο και για αυτόν το λόγο καταγράφονταν με σχολαστικότητα από τα ανακτορικά αρχεία.⁶⁷⁵ Ο P.Carlier θεωρεί τους συλλέκτες, τόσο στην Πύλο όσο και στην Κνωσό, διοικητικούς υπαλλήλους οι οποίοι επιφορτίζονταν με κοπάδια και εργατικές ομάδες που ανήκαν στο ανάκτορο και υποχρεώνονταν να παρέχουν στο ανάκτορο τις απαιτούμενες ποσότητες. Επίσης πιστεύει ότι οι πιθανότητες να αποκομίσουν κέρδη οι συλλέκτες ήταν αρκετές και συχνά μάλιστα εις βάρος του ανακτόρου και ότι χαμένοι ήταν σίγουρα οι κτηνοτρόφοι και οι εργάτες που υπέκειντο στη διπλή "εκμετάλλευση" ανακτόρων και συλλεκτών.⁶⁷⁶

Η Pia de Fidio για την Κνωσό διαπιστώνει ότι υπήρχαν δυο είδη συλλεκτών, μικροί τοπικοί συλλέκτες και μεγάλοι συλλέκτες με ποικίλες δραστηριότητες

---

⁶⁷⁴ Pia De Fidio: "Mycènes et Proche-Orient ou le Théorème des modeles", *MYKENAIKA, B.C.H.Suppl.XXV*, Αθήνα, 1992, σελ.174-175.

⁶⁷⁵ J. Bennet: "Collectors", or "Owners?", *MYKENAIKA, B.C.H.Suppl.XXV*, Αθήνα, 1992, σελ. 96-97.

⁶⁷⁶ P.Carlier: "Les Collecteurs sont- ils des fermiers?", *MYKENAIKA, B.C.H.Suppl.XXV*, Αθήνα, 1992, σελ.159-166.

και σε διάφορες γεωγραφικές ζώνες ευρείας έκτασης π.χ. ο u-ta-jo, που σχετίζεται με 49 κοπάδια και ο we-we-si-jo με 33.⁶⁷⁷

Ο J.Driessen θεωρεί τους συλλέκτες της Κνωσού ως τμήμα της κατηγορίας της κνωσιακής επίλεκτης ομάδας, που τη χαρακτηρίζει ως οικονομική και πιστεύει ότι ασκούσαν χαρακτηριστικές διοικητικές λειτουργίες, έχοντας ευθύνες και κτήσεις ημιανεξάρτητες από το ανάκτορο και το ανάκτορο κατέγραφε τις δραστηριότητες τους για λόγους φορολογικούς, αφού οι συλλέκτες πρέπει να ήταν πλούσιοι.⁶⁷⁸

Η F.Rougemont πρότεινε πως οι συλλέκτες ήταν ανακτορικοί επιθεωρητές που στέλνονταν από το ανάκτορο σε κοπάδια και εργαστήρια υφαντουργίας τα οποία δεν ήταν αρκετά παραγωγικά ώστε να ικανοποιήσουν τους στόχους που έθεσε το ανάκτορο. Αυτήν την άποψη δεν τη δέχεται η S.Lurack και συμφωνεί με την παλαιότερη άποψη του L.Palmer την οποία ανανέωσε ο Bennet, ότι οι συλλέκτες ήταν οι ιδιοκτήτες των κοπαδιών και των εργαστηρίων. Μάλιστα ο Bennet θεωρεί πως οι συλλέκτες είχαν κάποιο βαθμό αυτονομίας και σχημάτιζαν μικρές οικονομικές μονάδες προς όφελος τους. Πιστεύει ότι είχαν εξελιχθεί σε ισχυρούς οικονομικούς παράγοντες που βέβαια ενσωματώθηκαν από το ανάκτορο αλλά διατήρησαν κάποια αυτονομία και τον έλεγχο των επιχειρήσεων τους. Ήταν πλήρεις ιδιοκτήτες ακόμη και αν φορολογούνταν από το ανάκτορο. Την άποψη αυτή επεκτείνει και για την Πύλο η S.Lurack, θεωρώντας πως και εκεί, οι 4 συλλέκτες που εντοπίζονται θα μπορούσαν να είναι ιδιοκτήτες των περιουσιακών στοιχείων με τα οποία σχετίζονταν. Έχει την άποψη πως ενδιέφεραν τόσο πολύ την κεντρική

---

⁶⁷⁷ Pia De Fidio: "Mycènes et Proche-Orient ou le Théorème des Modèles", *MYKENAIKA, B.C.H.Suppl.XXV*, Αθήνα, 1992, σελ.174-176.

⁶⁷⁸ J.Driessen: "Collectors items· observations sur l'élite Mycénienne de Cnossos", *MYKENAIKA, B.C.H.Suppl.XXV*, Αθήνα, 1992, σελ.207-210.

διοίκηση, διότι ήταν ισχυροί ευγενείς στα περίχωρα της Πύλου και ότι ο άναξ θα τους παρείχε προνόμια με σκοπό να εκμεταλλευτεί την επιρροή τους στις τοπικές κοινότητες. Τα προνόμια αυτά θα ήταν θέσεις στην ανακτορική ιεραρχία, περιουσιακά στοιχεία κτλ., που με αυτόν τον τρόπο θα ισχυροποιούσαν τις σχέσεις του άνακτος με τις τοπικές επίλεκτες ομάδες.⁶⁷⁹

Οι πηγές των συλλεκτών δεν περιορίζονταν μόνο στην κτηνοτροφία και στην υφαντουργία αλλά οι ίδιοι ήταν και σημαντικοί γαιοκτήμονες π.χ. ο a-ri-me-de που καταγράφεται στην Cn 655.5 ως συλλέκτης, παρουσιάζεται στην Ep 539.14 να κατέχει γη e-to-ni-jo, ενώ ο e-me-si-jo στην Κνωσό κατείχε γη ή σιτάρι σε διάφορες θέσεις στην E 843.

Ο L.Godart πιστεύει ότι οι συλλέκτες ήταν μέλη της ανακτορικής αυλής και ότι από τη στιγμή που αυξάνονται τα εδάφη και οι οικονομικές ασχολίες του ανακτόρου, ο άναξ παραχωρούσε ένα μέρος του ελέγχου της παραγωγής σε πρόσωπα ικανά και αξιόπιστα. Έτσι και ένας λόγος, κατά την άποψη του συγγραφέα, που ο αριθμός συλλεκτών είναι μεγαλύτερος στην Κνωσό από ότι στην Πύλο, είναι ότι το έδαφος που ήλεγχε το ανάκτορο της Κνωσού ήταν 3 φορές μεγαλύτερο από το αντίστοιχο της Πύλου. Ο συγγραφέας θεωρεί ότι στη μινωική εποχή αντίστοιχη δραστηριότητα είχαν αυτοί που διαχειρίζονταν τις μινωικές επαύλεις. Αυτοί αποτελούσαν τους μεσολαβητές μεταξύ της κεντρικής διοίκησης και των τοπικών πληθυσμών σε απομακρυσμένες, σχετικά με το ανάκτορο, κοινότητες. Επόπτευαν για λογαριασμό της κεντρικής διοίκησης το αν οι τοπικές κοινότητες εκπλήρωναν τις εργασίες που τους

---

⁶⁷⁹ S.Lupack: “Deities and religious personnel as collectors”, M.Perna ed. *Fiscality*, 2005, σελ.90-93.

είχαν ανατεθεί και διένειμαν τις "ανταμοιβές" στα μέλη των κοινοτήτων αυτών, ενώ ασχολούνταν και αυτοί πιθανώς με πολλούς τομείς της οικονομίας.⁶⁸⁰

Φορολογικές δραστηριότητες στους συλλέκτες είδαμε ότι διακρίνει ο G.Mariotta, που θεωρεί ότι ανήκαν στην εισπρακτική ομάδα του Μεγάλου Βασιλέως, στον οποίο έπρεπε να καταβάλουν φόρους οι άνακτες των ανακτόρων Κνωσού, Πύλου και Θήβας.⁶⁸¹

Με την αναφορά στους συλλέκτες και την επισήμανση της επιφύλαξης για το αν ήταν αξιωματούχοι, διοικητικοί υπάλληλοι ή μέλη τοπικών επίλεκτων ομάδων, ουσιαστικά παρουσιάστηκαν οι αρμοδιότητες ατόμων που, αν σχετίζονταν με τη φορολογία, θα αποτελούσαν πιθανώς τους πιο σημαντικούς εκπροσώπους της κεντρικής διοίκησης στον ευαίσθητο αυτό τομέα της οικονομίας.

O e-re-u-te

Αρκετές μαρτυρίες υπάρχουν και για τον όρο e-re-u-te-re. Πιστοποιείται στην Πύλο στις Cn 3.2., Wa 917.2, ως e-re-u-te-ri στην An 18.1, ενώ στην Κνωσό ίσως στην Fh 364: e]-re-u-te-si και στην As 4493.1: e-re-u-te[? Επίσης πιστοποιείται στη Θήβα στην An 100.3. Στην Cn 3.2. ο όρος συνδέεται με τον di-wi-je-u, ο οποίος στην An 656.9 είναι γνωστός ως e-ge-ta, κάτι το οποίο ίσως υποδεικνύει ότι το ίδιο πρόσωπο μπορεί να καταγράφεται με δυο διαφορετικούς τίτλους. Η πιο αποδεκτή ερμηνεία είναι *ρευτήρ* (σύγκριση με το κρητικό *ρευτάς*), «ερευνητής», «επιθεωρητής», «συλλέκτης κρατικών

---

⁶⁸⁰ L.Godart: "Les collecteurs dans le monde egéen", *MYKENAIKA, B.C.H.Suppl.XXV*, Αθήνα, 1992, σελ.276 κ.ε.

⁶⁸¹ G.Mariotta: *Struttura politica e fisco nello stato miceneo*, Padova, 2003, σελ.47-48.

χρεών», «τελωνειακός».⁶⁸² Άλλη ερμηνεία είναι να τους θεωρήσουμε ως θρησκευτικούς λειτουργούς που σχετίζονται με θυσίες: *ρευτ ρες* ή ίσως με το επίθετο *e-re-u-te-ro/ra* και το ρηματικό τύπο *e-re-u-te-ro-se*.⁶⁸³ Επίσης υπάρχει και η απόδοση * *ρευντήρ*, όρος που συνδέει τη λέξη με το ρήμα *ρευνάω*.⁶⁸⁴

Συμπεράσματα για τη φορολογική πολιτική

Συμμετέχοντες στη μυκηναϊκή φορολογική πολιτική είναι α) το ανάκτορο β) οι τοπικές κοινότητες γ) οι κάτοχοι γαιών δ) οι εξειδικευμένοι τεχνίτες ε) ο ιερός χώρος. Φορολογούνταν γαίες, αγροτικά προϊόντα, ζώα, πρώτες ύλες για τη βιοτεχνία, ενώ υπάρχουν και «φορολογικές» εισφορές με τη μορφή συλλογικών αγγαρειών (*cornée*).

Φαίνεται ότι αν και φορολογικές πρακτικές παρατηρούνται σε Πύλο, Κνωσό και ίσως Μυκήνες, εντούτοις στην Πύλο ο έλεγχος που ασκείτο στο φορολογικό τομέα ήταν πιο αυστηρός και πιο οργανωμένος, αντιστακώντας την οργάνωση του βασιλείου σε επαρχίες και περιφέρειες. Αυτή η έλλειψη όμως γεωγραφικής και διοικητικής οργάνωσης των φορολογικών εισφορών στην Κνωσό, ίσως να οφείλεται στην ελλιπή γνώση μας σχετικά με τη γεωγραφία του βασιλείου. Σε κάθε ανάκτορο ένας ή δύο γραφείς ασχολούνταν και κατέγραφαν τις φορολογικές εισφορές, οι 1 και 2 στην Πύλο, οι 132 και 133 στην Κνωσό και ίσως ο 57 στις Μυκήνες.

Από την εξέταση των λεγομένων φορολογικών σειρών από την Πύλο και την Κνωσό προκύπτει ότι και στα δυο αυτά ανάκτορα υπήρχε ένας οργανωμένος

---

⁶⁸² M.Ventris-J.Chadwick :*Documents in Mycenaean Greek*², Cambridge, 1973, σελ.393 / M.Lejeune, *RPh* 34, 1960, σελ.19 κ.ε./ C.J.Ruijgh: *Etudes sur la grammaire et le vocabulaire du grec mycénien*, Amsterdam, 1967, παραγρ.160.

⁶⁸³ M.Ventris-J.Chadwick: *Documents in Mycenaean Greek*², Cambridge, 1973, σελ.393 / L.R.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.419.

⁶⁸⁴ G.Mariotta: *Struttura politica e fisco nello stato miceneo*, Padova, 2003, σελ.143.

φορολογικός μηχανισμός, ο οποίος λειτουργούσε με βάση ένα φορολογικό νόμο, που είχε πολλά κοινά ανάμεσα στα δυο ανάκτορα.

Αυτός ο φορολογικός μηχανισμός περιελάμβανε αρχικά την εκτίμηση από την κεντρική διοίκηση του φόρου, ο οποίος θα απαιτείτο από τις περιφέρειες. Για την εκτίμηση, όσο και για τις μειώσεις ή απαλλαγές, το γραφειοκρατικό διοικητικό σύστημα των ανακτόρων συνεκτιμούσε αρκετούς παράγοντες, ώστε να καταστεί εφικτή και λειτουργική η διαδικασία είσπραξης των φόρων.

Πέρα από τα στοιχεία που αντλούμε για τις καθαρά φορολογικές διαδικασίες, η εφαρμογή πιθανότατα του φορολογικού νόμου σε ευρύτερα πλαίσια (όπως π.χ. ακόμη και σε πινακίδες διανομών), μας διαφωτίζει για τη γενικότερη διοικητική και γραφειοκρατική οργάνωση των βασιλείων. Ιδιαίτερα στην Πύλο, ο φορολογικός μηχανισμός παρουσιάζεται με σαφήνεια από τα αρχεία γραμμικής Β΄ και αναδεικνύεται η διοικητική οργάνωση στις δυο επαρχίες και στη συνέχεια σε επίπεδο των περιφερειών με τις πρωτεύουσές τους, που φαίνεται ότι διεδραμάτιζαν καθοριστικό ρόλο στη διανομή των φορολογικών βαρών σε υποομάδες, χωριά και επαγγελματικές ομάδες και εν συνεχεία στην είσπραξή τους.

Ιδιαίτερα μέσα από τη μελέτη της σειράς Na διαπιστώνουμε, το πόσο οργανωμένος και σχολαστικός ήταν αυτός ο φορολογικός μηχανισμός, αφού βλέπουμε ότι "αγγίζει" το επίπεδο των επιμέρους χωριών αλλά ακόμη και ατόμων, που αποτελούσαν τις μικρές αυτές τοπικές κοινότητες.

Αν αποδεχτούμε ως βάσιμους τους υπολογισμούς σύγχρονων ερευνητών για τους φορολογικούς νόμους και αναλογίες, που εφάρμοζαν οι αξιωματούχοι της εποχής, ακόμη και για τις μειώσεις από τις αρχικές εκτιμήσεις στην προσπάθεια να διανεμηθούν σωστά τα φορολογικά βάση, τότε

εντυπωσιαζόμαστε από τις γνώσεις μαθηματικών υπολογισμών και την οργάνωση και τη μεθοδική καταγραφή των οικονομικών αυτών συναλλαγών από τη μεριά της κεντρικής διοίκησης και των εκτελεστικών της οργάνων.

Εντυπωσιαζόμαστε ακόμη περισσότερο, αν δεχτούμε τις έρευνες συγγραφέων της εποχής μας, για τους μαθηματικούς υπολογισμούς και τις φορολογικές πρακτικές που χρησιμοποιούσαν οι μινωίτες, όπως προκύπτει από τα αρχεία γραμμικής Α', ιδιαίτερα από την Αγία Τριάδα.

Από τα αρχεία γραμμικής Β προκύπτει ότι ίσως οι εισφέροντες μιας περιφέρειας, οι οποίοι είχαν έλλειψη ενός προϊόντος που έπρεπε να εισφέρουν, το προμηθεύονταν με ανταλλαγή από άλλες περιφέρειες. Οι ανταλλαγές αυτές μεταξύ επαγγελματικών ομάδων και περιφερειών δεν καταγράφονται από τα ανακτορικά αρχεία και ως εκ τούτου δεν ελέγχονταν από το ανάκτορο

Οι μειώσεις και οι απαλλαγές, τις οποίες καταγράφουν οι φορολογικές σειρές στην Πύλο, δείχνουν ίσως ότι το βασίλειο βρισκόταν υπό την πίεση εκτάκτων συνθηκών ή ότι σταδιακά και όχι τόσο απότομα, οι οικονομικές συνθήκες χειροτέρευαν για τους υπηκόους του βασιλείου, οι οποίοι δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της κεντρικής ανακτορικής διοίκησης. Στην περίπτωση που επρόκειτο για έκτακτες συνθήκες π.χ. κάποια αναμενόμενη εχθρική εισβολή, ίσως από τη θάλασσα, οι απαλλαγές σε ομάδες που τις συναντάμε πάλι στην σειρά ο-κα ή σε επαγγελματικές ομάδες καθοριστικής σημασίας για την άμυνα του κράτους, όπως π.χ. οι χαλκείς ή οι ναυδόμοι, θα μπορούσαν να αποτελούν μια λογική εξήγηση.

Κάποιοι ερευνητές θεωρούν ότι οι μειώσεις αυτές δεν έχουν σχέση με μια έκτακτη και πιεστική κατάσταση αλλά δίνονταν σε επαγγελματίες, που είχαν

καθοριστική σημασία για την οικονομία του κράτους και ιδιαίτερα στο, τόσο σημαντικό για τα βασίλεια της εποχής, εξαγωγικό εμπόριο.

Είναι δυνατόν όμως οι μειώσεις αυτές να αντανakλούν προβλήματα για την κεντρική ανακτορική διοίκηση, όχι από το εξωτερικό αλλά από την εξασθένηση της ισχύος της και την αδυναμία της να επιβάλλει πλήρως τις θέσεις και τις απαιτήσεις της στις περιοχές της περιφέρειας.

Αυτά όμως είναι ερωτήματα που θα μας απασχολήσουν εκτενέστερα στα δυο τελευταία κεφάλαια αυτής της εργασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΕΣ ΔΟΜΕΣ – ΤΥΠΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ – ΥΠΗΡΧΕ ΚΡΑΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΣΤΟ ΜΥΚΗΝΑΪΚΟ ΚΟΣΜΟ;

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο κεφάλαιο αυτό απομακρυνόμαστε από την παρουσίαση εξειδικευμένων σειρών και τομέων της μυκηναϊκής οικονομίας και κοινωνίας, για να ασχοληθούμε με γενικότερες προσεγγίσεις και θεωρήσεις ευρύτερων θεματολογικών πεδίων, επιδιώκοντας να κατανοήσουμε σφαιρικά τη λειτουργία της διοίκησης, τους οικονομικούς μηχανισμούς και τη μορφή της κοινωνίας και των κοινωνικών σχέσεων.

Στα πλαίσια αυτά θα εντοπιστούν και θα παρουσιασθούν οι ομοιότητες και οι διαφορές στους καθ'αυτούς διοικητικούς μηχανισμούς των ανακτόρων, όπως π.χ. στο ρόλο και τη λειτουργία των γραφείων σε αυτά, στην ύπαρξη ή όχι αρχείων και εξειδικευμένων διοικητικών γραφείων.

Ως προς τις διοικητικές δομές και τις μορφές κρατικής οργάνωσης σημαντικές δυνατότητες παρακολούθησης της εξελικτικής πορείας τους, μας προσφέρει η εξέταση των δεδομένων, επιγραφικών και αρχαιολογικών, που αφορούν στο διοικητικό σύστημα της Κνωσού και της Κρήτης γενικότερα. Αυτό συμβαίνει, διότι η Κρήτη είχε μια μακρά παράδοση διοικητικών και κοινωνικών δομών, που ανάγονταν στο παρελθόν της μινωικής οργάνωσης της.

Στο κεφάλαιο αυτό θα αναφερθούμε και στις προσπάθειες ερμηνείας της λειτουργίας των διοικητικών και οικονομικών σχέσεων στην Κρήτη και στην ηπειρωτική Ελλάδα, παρουσιάζοντας τις κυριότερες οικονομικές και κοινωνικές θεωρίες και "σχολές" ερμηνειών.

Για την πιο ολοκληρωμένη παρουσίαση των δεδομένων μας και για την καλύτερη κατανόηση του ιστορικού πλαισίου εξέλιξης των οικονομικών συστημάτων και των διοικητικών θεσμών, θα εξεταστούν μερικώς στοιχεία που προέρχονται από τη γραμμική Α', θα αναφερθεί εν συντομία η λειτουργία και η σκοπιμότητα των σφραγίδων και των σφραγιστικών αντικειμένων γενικότερα, ενώ, θα αναζητηθούν και θα παρουσιασθούν κάποια συγκριτικά στοιχεία, από τα σύγχρονα των μυκηναϊκών ανακτόρων, ανάκτορα της Εγγύς Ανατολής.

Ομοιότητες και διαφορές στη διοικητική χρήση της γραμμικής Β μεταξύ των κυριότερων διοικητικών κέντρων.

α) Ως προς το περιεχόμενο

Η γραμμική Β΄ χρησιμοποιείται πλήρως ήδη στην ΥΕ ΙΒ / ΥΜ ΙΙ και αναπτύσσεται στις αμέσως επόμενες περιόδους, ενώ πρώιμη χρήση για την ηπειρωτική Ελλάδα δείχνει η επιγραφή από τα Καφκάνια, κοντά στην Ολυμπία, που χρονολογείται στα τέλη της ΜΕ με αρχές της ΥΕ Ι. Αν και η ιστορία, όπως και οι παραδόσεις, κάθε περιοχής και μυκηναϊκού βασιλείου είναι διαφορετική πριν από την περίοδο αυτή, στη συνέχεια υπάρχουν πολλές ομοιότητες. Έτσι π.χ. συναντώνται οι ίδιοι όροι συναλλαγών, αξιωματούχων (με κάποιες εξαιρέσεις βέβαια), η φύση των συναλλαγών είναι περίπου η ίδια, υπάρχει δηλαδή το ίδιο ενδιαφέρον για βιοτεχνικές δραστηριότητες με κάποιες ιδιαίτερες προτιμήσεις των ανακτόρων πχ στην Πύλο στη μεταλλοτεχνία και στην επεξεργασία του χαλκού, στην Κνωσό στην κτηνοτροφία με σκοπό και επιδίωξη την αυξημένη παραγωγή υφαντών κτλ. Υπάρχουν βέβαια και διαφοροποιήσεις π.χ. στη φορολογία, αν και οι πινακίδες Μc της Κνωσού και αυτές της Μa της Πύλου φαίνεται πως χρησιμοποιούν το ίδιο αναλογικό σύστημα, εντούτοις δεν καταγράφονται τα ίδια προϊόντα, επίσης η βιοτεχνική παραγωγή μοιάζει περισσότερο συγκεντρωτική στην Πύλο, ενώ π.χ. η υφαντουργική παραγωγή στην Κνωσό ελάμβανε χώρα σε περισσότερες τοποθεσίες, δείχνοντας έναν πιο αποκεντρωμένο χαρακτήρα για τη συγκεκριμένη παραγωγή, ίσως ως αποτέλεσμα της μινωικής «κληρονομιάς» της. Ακόμη υπάρχουν διαφοροποιήσεις και ως προς τη λειτουργία κάποιων αξιωματούχων π.χ. οι "συλλέκτες" στην Πύλο είναι λιγότεροι, με ευρύτερες αρμοδιότητες και περισσότερο συνδεδεμένοι με το κέντρο, δίνοντας την

αίσθηση ότι επρόκειτο για υψηλούς αξιωματούχους. Αντίθετα στην Κνωσό μοιάζουν περισσότερο με ιδιοκτήτες που ανήκαν στην επίλεκτη ομάδα. Στην Θήβα πάλι, τα 5 σφραγίσματα Wu που φέρουν τη λέξη a-ko-ra-(jo) και τα οποία συνδέονταν με συλλέκτες, πιθανώς σφραγίζονταν με χρυσό δακτυλίδι, αποδεικνύοντας έτσι την υψηλή κοινωνική θέση αυτών των προσώπων.

β) Ως προς τους τρόπους καταγραφής

Εκτός όμως από τις διαφορές μεταξύ των ανακτόρων στο περιεχόμενο των πινακίδων, οι οποίες αντανakλούν τα διαφορετικά ενδιαφέροντα και στόχους παραγωγής, υπάρχουν και διαφοροποιήσεις ως προς τη μορφή και τις διαστάσεις, τόσο των πινακίδων όσο και των καταγραφών που περιέχονται σε αυτές. Οι διαφοροποιήσεις αυτές, όπως και αυτές που αφορούν στον αριθμό, στη λειτουργία και στις αρμοδιότητες των γραφείων, καθώς και οι διαφοροποιήσεις μεταξύ των δωματίων, ειδικών ή όχι, των γραφείων, της ύπαρξης ή όχι κεντρικού αρχείου εντός του ανακτόρου κτλ. αντανakλούν διαφορές στη διοικητική οργάνωση και στο χαρακτήρα άσκησης της εξουσίας. Έτσι, στην Κνωσό το 75% περίπου των πινακίδων είναι ατελείς και πάνω από το 50% έχουν λιγότερα από 5 σημεία, ενώ στην Πύλο το 50% είναι πλήρεις και μόνον περίπου το 30% έχει λιγότερα από 5 σημεία.

Υπάρχουν διαφοροποιήσεις στη φύση της αργίλου που χρησιμοποιείται αλλά και στη μορφή των πινακίδων π.χ. στην Κνωσό το $\pm 5\%$ είναι σελιδόσχημες (δηλαδή ορθογωνίου σχήματος και μοιάζουν με σελίδες τετραδίου) και οι υπόλοιπες σχήματος φοινικόφυλλου (είχαν το σχήμα δηλαδή φύλλου φοινικιάς και σε αντίθεση με τις σελιδόσχημες δεν είχαν καμία ή είχαν το πολύ μια σειρά, η οποία ήταν μια απλή γραμμή που συνήθως, αν και όχι απαραίτητα, καταλάμβανε όλο το πλάτος της πινακίδας), ενώ στην Πύλο το

±15% είναι σελιδόσχημες και οι υπόλοιπες σχήματος φοινικόφυλλου. Συνεπώς η μέση επιφάνεια μιας πινακίδας της Κνωσού είναι 33% έως 50% μικρότερη από την αντίστοιχη επιφάνεια μιας πινακίδας της Πύλου. Επίσης στην Πύλο ο μέσος όρος σημείων ανά πινακίδα είναι πολύ πιο υψηλός από αυτόν της Κνωσού, ενώ από τις πινακίδες της Τίρυνθος τα δεδομένα ομοιάζουν πιο πολύ σε αυτά της Κνωσού (7,5 σημεία ανά πινακίδα) και αυτά των πινακίδων των Μυκηνών είναι πιο κοντά σε αυτά της Πύλου (23,8 σημεία ανά πινακίδα). Οι αντίστοιχοι αριθμοί των Θηβών είναι πιο κοντά στο μέσο όρο της γραμμικής Β'.⁶⁸⁵

Γενικά λοιπόν οι πινακίδες είναι πιο μεγάλες στην Πύλο παρά στην Κνωσό, ενώ και τα σημεία είναι πιο μεγάλα κατά μέσο όρο στην Πύλο.

γ) Ως προς τη διοικητική χωρική οργάνωση εντός των ανακτόρων

Από τα ανάκτορα φαίνεται ότι μόνον η Πύλος είχε μια τοποθεσία διοικητικής χρήσης, εντός του ανακτόρου, για τη συλλογή και την αποθήκευση των εγγράφων. Το τμήμα αυτό του ανακτόρου καλείται "Αρχειακό Συγκρότημα" (Archives Complex) και αποτελείται από τα δωμάτια 7 και 8. Η υψηλότερη αναλογία μακρών κειμένων στην Πύλο θα μπορούσε να αποδοθεί στην ύπαρξη του "Αρχειακού Συγκροτήματος" και στη μορφή του διοικητικού συστήματος της Πύλου, που απαιτούσε συλλογή πληροφοριών σε φοινικόφυλλου σχήματος πινακίδες και έπειτα διόρθωση, συμπλήρωση σε καταγραφές και συγκεφαλαιωτικές πινακίδες, που κυρίως ήταν σελιδόσχημες. Το 81% των πινακίδων στην Πύλο προέρχονται από τα δωμάτια 7 και 8,

---

⁶⁸⁵ J.P.Olivier: "Administrations at Knossos and Pylos: What differences" στο *Pylos Comes Alive*, New York, 1984, σελ.11-14.

υπογραμμίζοντας και από την άποψη αυτή τον περισσότερο συγκεντρωτικό χαρακτήρα του διοικητικού συστήματος στην Πύλο.

Ο J. P. Olivier διακρίνει στα μυκηναϊκά ανάκτορα 4 ομαδοποιήσεις γραφείων-αρχείων:

α) η αποθήκη (depot): όπου υπήρχαν οι πινακίδες που σχετίζονταν με τη δραστηριότητα μιας αποθήκης ή ενός εργαστηρίου. Επρόκειτο για απλές καταγραφές συνήθως σε μικρές πινακίδες σχήματος φοινικόφυλλου και αποτελούσαν εργασία λίγων γραφείων (1 ή το πολύ έως 5)

β) το εξειδικευμένο γραφείο (bureau): όπου υπάρχουν πινακίδες που συνδέονται με τη δραστηριότητα ενός κλάδου της ανακτορικής οικονομίας. Περιλαμβάνει απλές καταγραφές αλλά και συγκεφαλαιωτικές πινακίδες. Σε αυτό δραστηριοποιούνται από 3 έως 10 γραφείς

γ) Το μη εξειδικευμένο γραφείο: όπου υπάρχουν πινακίδες που σχετίζονται με ένα μεγάλο αριθμό τομέων της ανακτορικής οικονομίας. Σε αυτό δραστηριοποιούνται από 10 έως 40 γραφείς.

δ) Η αίθουσα αρχείων: όπου υπάρχουν πινακίδες που αφορούν σε όλα τα θέματα και περιλαμβάνει κάθε είδους καταγραφές: απλές, απογραφές, συγκεφαλαιωτικές. Εκεί δραστηριοποιούνται περίπου 40 γραφείς αλλά μόνον 1 αρχειοθέτης.⁶⁸⁶

Η αποθήκη (depot) υπάρχει στην Πύλο αλλά με δυσκολία πιστοποιείται στην Κνωσό. Το εξειδικευμένο και το μη εξειδικευμένο γραφείο πιστοποιούνται μόνο στην Κνωσό. Αίθουσα αρχείου εντοπίζεται μόνον στην Πύλο και η απουσία του από την Κνωσό ίσως να οφείλεται στο αποκεντρωμένο σύστημα των αρχείων στην Κνωσό σε σχέση με το πιο συγκεντρωτικό της Πύλου ή

---

⁶⁸⁶ J.P.Olivier: “Administrations at Knossos and Pylos: what differences” στο *Pylos Comes Alive*, New York, 1984, σελ.15.

ίσως η αίθουσα των αρχείων στην Κνωσό δεν απετελείτο από έγγραφα σε άργιλο αλλά σε άλλο, φθαρτό υλικό (π.χ. πάπυρο, δέρμα, ξύλο κλπ.). Δεν είναι σαφές, αν οι Μυκήνες είχαν ένα κεντρικό αρχείο στο ίδιο το ανάκτορο, εκτός των πινακίδων που βρέθηκαν στις 4 Οικίες, στις οποίες ίσως εκπροσωπείται ένας κλάδος της ανακτορικής διοίκησης και όχι οι δραστηριότητες ενός ιδιωτικού τομέως.

δ) Ως προς τους γραφείς

Στην Κνωσό υπολογίζονται 41 κύριοι γραφείς και 25 δευτερεύοντες και πιθανώς υπήρχαν περίπου 100 συνολικά. Στην Πύλο αναγνωρίζονται 25 κύριοι και 8 δευτερεύοντες γραφείς, ενώ συνολικά πρέπει να υπήρχαν περίπου 50 γραφείς. Γενικά υπήρχαν: α) μη εξειδικευμένοι γραφείς που απασχολούντο σε περισσότερους από έναν κλάδο της ανακτορικής οικονομίας π.χ. ο γραφεύς 2 στην Πύλο που σχετιζόταν με τις πινακίδες χαλκουργίας, αρωματικών ελαίων, επίπλωσης κ.λπ. β) ημι-εξειδικευμένοι γραφείς, που απασχολούνταν σε έναν μόνο κλάδο της οικονομίας αλλά σε περισσότερους από έναν τομείς του κλάδου αυτού. Αυτή η κατηγορία γραφέων είναι πολύ πιο σημαντική στην Κνωσό από ότι στην Πύλο π.χ. ο 141 του οποίου όλες οι πινακίδες σχετίζονται με έλαια και αρώματα, ο 115 που κατέγραφε εργατικό προσωπικό και υφάσματα και τα δύο όμως σχετιζόμενα με την υφαντουργία και συνολικά υπήρχαν περίπου 14 τέτοιοι γραφείς στην Κνωσό. γ) πλήρως εξειδικευμένοι γραφείς που απασχολούνταν μόνο σε έναν τομέα ενός κλάδου της οικονομίας. Οι περισσότεροι γραφείς της Κνωσού εξειδικεύονταν σε έναν τομέα ενός κλάδου της ανακτορικής οικονομίας (πάνω από τα 2/3 των γραφέων και μόνον 6 από αυτούς, οι 108, 113, 120, 132, 206

και 217 φαίνεται να έχουν πινακίδες σε περισσότερες από μια τοποθεσίες).⁶⁸⁷

Στην Πύλο η κατάσταση είναι διαφορετική, αφού υπάρχουν περισσότεροι μη εξειδικευμένοι γραφείς, οι οποίοι έχουν γράψει περίπου το 60% των πινακίδων του ανακτόρου. Ημι-εξειδικευμένοι γραφείς δύσκολα διακρίνονται αλλά πρέπει να είναι οι 6(?), 12, 24, 31, 32, 44(?). Υπάρχουν και 6 πλήρως εξειδικευμένοι γραφείς, οι γραφείς 14, 23, 25, 26, 33 και 45.

Το ότι υπήρχαν περισσότεροι ανειδίκευτοι γραφείς στην Πύλο, αυτό ίσως δείχνει ότι η δραστηριότητά τους ήταν κάτι περισσότερο από μία απλή απασχόληση στο ανάκτορο αυτό.

Περισσότερες διαφορές είναι εμφανείς όταν εξετάζεται η διαίρεση της εργασίας μέσα σε ένα τμήμα. Στην Κνωσό οι γραφείς εξειδίκευαν τη δραστηριότητά τους με βάση τη γεωγραφία, το στάδιο των επιχειρήσεων κλπ. Ένας λιγότερο εξειδικευμένος γραφεύς στην Κνωσό μπορεί να συντάσσει περισσότερες από μια φάσεις της παραγωγής (π.χ. ο 103 σε σχέση με την υφαντουργία). Στην Πύλο οι εργασίες στο ίδιο τμήμα διανέμονταν πιο αυστηρά μεταξύ των γραφέων π.χ. οι πινακίδες Aa 60-98, που σχετίζονται με την Πέραν Επαρχία, έχουν γραφτεί από τον γραφέα 4 και οι Aa 240-1182, που συνδέονται με την Δεύρο Επαρχία, έχουν γραφτεί από τον 1. Στην Κνωσό δηλαδή ένας γραφεύς θα μπορούσε να παρακολουθεί και να καταγράφει την πορεία μιας βιοτεχνικής παραγωγής στα διάφορα στάδια της, ενώ στην Πύλο υπήρχαν και εκεί τμήματα αλλά κάθε γραφεύς είχε περιορισμένες και εξειδικευμένες αρμοδιότητες.⁶⁸⁸ Αυτό είναι μια χαρακτηριστική ένδειξη ότι το διοικητικό σύστημα της Πύλου, ακόμη και στην εσωτερική λειτουργία του, ήταν

---

⁶⁸⁷ C.W.Shelmerdine: "Scribal organization and administrative procedures" στο *Texts, Tablets and Scribes, MINOS Suppl.10*, 1988, σελ.345-347.

⁶⁸⁸ C.W.Shelmerdine: "A comparative look at Mycenaean administration" στο *FLOREANT STUDIA MYCENAEA, Akten des X Intern. Mykenol. Colloq., Salzburg*, 1995, σελ.566-576.

πιο συγκεντρωτικό και απόλυτο στον έλεγχο της παραγωγής αλλά και των στελεχών του διοικητικού μηχανισμού.

Πέρα από την εξειδικευμένη ενασχόληση με την καταγραφή συγκεκριμένων δραστηριοτήτων σε μια ορισμένη φάση μιας βιοτεχνικής παραγωγής, μπορεί να υπάρχει και γεωγραφική εξειδίκευση π.χ. ο 106, που φαίνεται ότι συνδεόταν με την παραγωγή και τις δραστηριότητες της περιοχής se-to-i-ja ή ο γραφέας 218 που καταγράφει αποκλειστικά πρόβατα στην περιοχή ri-jo-no.

Η Κνωσός γενικότερα παρουσιάζει μεγαλύτερες δυσκολίες ως προς τους γραφείς, την αναγνώριση γραφικών χαρακτήρων και τους τόπους εύρεσης των πινακίδων, καθώς η στρωματογραφία και οι αναφορές είναι πολύ μπερδεμένα. Διαπιστώνεται ότι οι πινακίδες από το Δωμάτιο των Πινακίδων των Αρμάτων (Room of the Chariot Tablets) διαφέρουν από τις υπόλοιπες π.χ. στον πηλό, στην υψηλή συχνότητα λαθών, στο διαφορετικό τρόπο χάραξης, στον υψηλό αριθμό των ιδεογραμμάτων σε σχέση με τα συλλαβογράμματα, τις συχνές εναλλαγές ορθογραφίας κλπ. Ίσως η διαφοροποίησή τους αυτή να οφείλεται σε θεματικά, χρονολογικά ή διοικητικά αίτια ή σε συνδυασμό και των τριών αυτών παραγόντων.⁶⁸⁹

Στις Μυκήνες η παραγωγή του κάθε ταυτισμένου γραφέως συνδεόταν με ένα δωμάτιο. Η εικόνα των 4 Οικιών που βρίσκονταν εκτός του ανακτόρου δίνει μια διαφορετική διάσταση στο διοικητικό σύστημα της περιοχής. Η πενία ανειδίκευτων γραφέων ομοιάζει στα δεδομένα της Κνωσού αλλά τέτοιοι γραφείς δύσκολα θα υπήρχαν σε μια θέση εκτός του ανακτορικού κέντρου. Αν και δεν γνωρίζουμε με βεβαιότητα αν υπήρχε κεντρικό αρχείο, η διαίρεση της εργασίας των γραφέων μοιάζει περισσότερο με την αντίστοιχη της Πύλου

---

⁶⁸⁹J.Driessen: “The Scribes of the Room of the Chariot Tablets” στο *Texts, Tablets and Scribes, MINOS Suppl.10*, 1988, σελ.164-165.

παρά με αυτήν της Κνωσού. Ξεχωριστές πτυχές του ίδιου θέματος κυρίως καταγράφονταν από διαφορετικούς γραφείς. Κάποιοι γραφείς αναπτύσσουν ξεχωριστή δραστηριότητα (57, 51 και 52).⁶⁹⁰

Πάντως η ανωνυμία των γραφένων των μυκηναϊκών κρατών έρχεται σε έντονη αντίθεση με την πρακτική στην Εγγύς Ανατολή, όπου ολόκληρες οικογένειες γραφένων ήταν γνωστές με τα ονόματά τους και στην οποία οι γραφείς ανήκαν στην κοινωνική επίλεκτη ομάδα. Πάντως και στο μυκηναϊκό κόσμο κάποιοι γραφείς πρέπει να ταξίδευαν και να κατέγραφαν επιτόπου την πληροφορία, ενώ κάποιοι είχαν γράψει λίγες πινακίδες, κάτι που ίσως υποδεικνύει πως ασχολούνταν και με άλλες διοικητικές δραστηριότητες.

Σημαντικό διοικητικό χώρο στην Πύλο φαίνεται ότι αποτελούσε το Βορειοανατολικό Κτήριο, που από κάποιους έχει ερμηνευτεί ως εργαστήριο αλλά ορισμένοι ερευνητές θεωρούν πως πρόκειται για αναδιανεμητικό κέντρο αγαθών και υπηρεσιών. Η L.Bendall πιστεύει πως ήταν ένα μεγάλο κέντρο αποθήκευσης και κυρίως ένα διοικητικό κέντρο που συνεργαζόταν με το κεντρικό αρχειακό συγκρότημα της Πύλου και λειτουργούσε αναδιανεμητικά για αγαθά που εισάγονταν στο ανάκτορο. Είχε έναν ημι-αρχειακό χαρακτήρα, ο οποίος θα εξηγείτο αν συνδεόταν στενά με το Αρχειακό Συγκρότημα, και λειτουργούσε ως ένας βοηθητικός τρόπος φύλαξης καταγραφών, κάτι το οποίο, σύμφωνα με την άποψη της συγγραφέως, υποδεικνύεται και από τη διανομή των σφραγισμάτων στο εργαστήριο.⁶⁹¹

---

⁶⁹⁰ C.W.Shelmerdine: “A comparative look at Mycenaean administration” στο *FLOREANT STUDIA MYCENAEA, Akten des X intern. Mykenol. Colloq.*, Salzburg, 1995, σελ.566-576.

⁶⁹¹ L.M.Bendall: «A reconsideration of the northeastern building at Pylos : evidence for a Mycenaean redistributive center», *A.J.A.* 107, 2003 , σελ.181-226.

Η άσκηση διοίκησης – Το παράδειγμα της Κρήτης. Υπήρχε ένα (η Κνωσός) ή πολλά κέντρα διοίκησης και εξουσίας στην Κρήτη;

Πολλοί ερευνητές αναφέρονται σε μια πολιτική ηγεμονία της Κνωσού (Hood 1984, Cadogan 1984, Hallager 1995, Schoep 1999). Σε αντίθεση με την άποψη μιας πολιτικής ηγεμονίας της Κνωσού διατυπώνονται θεωρίες που αναγνωρίζουν μια υπεροχή της Κνωσού, η οποία όμως δεν ήταν απαραίτητα με τη μορφή πολιτικής ηγεμονίας (Cherry 1986, Weingarten 1990, Palaima 1990, Driessen and Schoep 1995, αν και η Schoep αργότερα μετέβαλε τη θέση της).

Το μοντέλο της peer polity interaction, που προτείνει την ύπαρξη μικρών ολοτήτων σε συγχρονική και αλληλοεξαρτώμενη ανάπτυξη, εξαρτά την εφαρμογή του στην Κρήτη από το αν τα κρητικά ανάκτορα ήταν ανεξάρτητα μεταξύ τους και αυτάρκη ή αν υπάγονταν σε ένα υπερ-ανακτορικό κέντρο π.χ. αυτό της Κνωσού. Κατά την άποψη των C.Renfrew-J.F.Cherry δεν αποδεικνύεται με πειστικό τρόπο πως η Κνωσός ήλεγχε πολιτικά και στρατιωτικά τα υπόλοιπα ανάκτορα. Πιστεύουν πάντως ότι η μυκηναϊκή Κρήτη ως σύνολο, με την κεντρική θέση στην Κνωσό, ήταν μέλος μιας μεγαλύτερης ομάδας αλληλεπιδρώντων πολιτικών ενοτήτων. Θα υπήρχε, σύμφωνα με τους συγγραφείς, στην Κρήτη κατά τη διάρκεια των πρώτων ανακτόρων και πιθανώς και κατά την περίοδο των νέων ανακτόρων, ένας αριθμός περιφερειακών πολιτικών ενοτήτων. Τα ανάκτορα ως αρχιτεκτονικές εκφράσεις, περισσότερο από το να εκφράζουν μια πολιτική και λατρευτική ηγεμονία εξέφραζαν τη σημασία του συναγωνισμού, κάτι βασικό στην ιδέα του Cherry για τον peer-polity ανταγωνισμό.

Οι J.Driessen και I.Schoep θεωρούν ότι η απουσία συχνών αναφορών σε μεγάλες θέσεις υποδεικνύει, ότι δεν υπήρχε ένα διοικητικό κέντρο που

κυβερνούσε όλη την Κρήτη κατά την παλαιοανακτορική ή νεοανακτορική περίοδο. Οι συγγραφείς ισχυρίζονται ότι υπήρχε ένα μωσαϊκό από ημιανεξάρτητα κέντρα, το καθένα με ελαφρώς διαφορετικά σχέδια κοινωνικής διαστρωμάτωσης.⁶⁹²

Η παρουσία, ήδη από προγενέστερες της ΥΜ περιόδους, σημαντικού διοικητικού κέντρου στην Φαιστό και στο Μοναστηράκι το οποίο εντασσόταν βέβαια στην ευρύτερη περιοχή της Φαιστού, σε σημείο μάλιστα που να παρουσιάζεται πιο εξελιγμένο από αυτό της Κνωσού, δείχνει ότι, τουλάχιστον πριν την μυκηναϊκή Κρήτη, η πρωτοκαθεδρία της Κνωσού ελέγχεται.

Κατά την περίοδο των πρώτων ανακτόρων χρησιμοποιήθηκαν δύο γραφές σε διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές της Κρήτης, η Φαιστός χρησιμοποίησε την γραμμική Α και ένα σύστημα άμεσης σφράγισης, τα διοικητικά κέντρα Κνωσού και Μαλίων χρησιμοποίησαν κυρίως την ιερογλυφική γραφή, κάτι που σημαίνει πως η πολιτική οικονομία καθενός από αυτά τα ανάκτορα ήταν οργανωμένη με βάση διαφορετικές αρχές. Έτσι, ενώ η λειτουργία της Κνωσού φαίνεται πολύ συγκεντρωτική, η διοίκηση της Φαιστού παρουσιάζεται να λειτουργεί πιο πολύ σε συνεργασία με δεύτερης τάξεως κέντρα, όπως το Μοναστηράκι, μοιάζοντας περισσότερο αποκεντρωμένη. Αυτό σημαίνει πως Κνωσός και Φαιστός λειτουργούσαν διαφορετικά ως προς τους θεσμούς και την οικονομική και διοικητική οργάνωση.

Η ευρεία διανομή του νεοανακτορικού σφραγιστικού συστήματος με την αξιοπρόσεκτη ομοιογένεια του πχ Χανιά, Αγία Τριάδα, Ζάκρος, Ακρωτήρι Θήρας κτλ. αποτελεί μια αξιοσημείωτη αλλαγή από την παλαιότερη περίοδο.

Αυτή η ομοιογένεια ερμηνεύτηκε με διπλό τρόπο είτε δηλαδή ότι υπήρχε μια

---

⁶⁹² J.Driessen-I.Schoep: "The Architect and the Scribe. Political Implications of Architectural and Administrative Changes on MM II - LM IIIA Crete," in R. Laffineur and W-D. Niemeier, POLITEIA: Society and State in the Aegean Bronze Age, AEGAEUM 12, Liège 1995, σελ.662-663.

ενοποιητική εξουσία με επίκεντρο την Κνωσό και εξαρτώμενα από αυτήν δευτερεύοντα κέντρα είτε ως το αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης *peer polity*, με διάφορα κέντρα να συναγωνίζονται την Κνωσό. Τα στοιχεία που συνηγορούν υπέρ μιας ηγεμονίας της Κνωσού στηρίζονται όχι μόνο στην ομοιογένεια του συστήματος στις περιοχές αυτές αλλά και στην ύπαρξη ταυτόσημων σφραγιστικών εντυπωμάτων στις θέσεις αυτές. Όμως ο Betts (1967) πρώτος παρατήρησε πως εντυπώματα γίνονταν από συνολικά 6 διαφορετικά δαχτυλίδια στην Ζάκρο, στα Χανιά, στην Αγία Τριάδα και στον Σκλαβόκαμπο και μόνο ένα από αυτά προερχόταν από την Κνωσό. Το γεγονός ότι η Κνωσός αποκλειόταν από αυτές τις συναλλαγές, ενισχύει την άποψη ότι υπήρχε μια ανεξάρτητη διοίκηση σε αυτές τις περιοχές. Αυτή η ανεξάρτητη διοίκηση υπογραμμίζεται και από τα στοιχεία της γραμμική Α που γενικά δείχνουν ένα ενδιαφέρον για τοπική οικονομική αυτάρκεια και έναν περιφερειακό χαρακτήρα με διαφορετικές γραφικές παραδόσεις. Το ταυτόσημο των σφραγιστικών εντυπωμάτων ίσως υποδεικνύει ένα υπερ-περιφερειακό διοικητικό δίκτυο που συνέδεε τις επίλεκτες ομάδες σε διάφορα σημεία της Κρήτης αλλά και εκτός αυτής (Ακρωτήρι). Αυτό το δίκτυο υπήρχε ήδη από την ΥΕ Ι Α⁶⁹³.

Η I.Schoep διαπιστώνει ότι και στην ΥΜ ΙΒ, πινακίδες βρέθηκαν στις περιοχές: Μύρτος Πύργος, Ζάκρος (31), ενώ το ίδιο σχέδιο γεωγραφικής διανομής δείχνουν οι σφραγίδες και τα σφραγίσματα γενικότερα και καταλήγει στο συμπέρασμα, ότι αντίθετα με αυτό που θα περιμέναμε, είναι οι μη ανακτορικές θέσεις που παρείχαν τις μεγαλύτερες ποσότητες εγγράφων στοιχείων (με την εξαίρεση της Ζάκρου) και ως εκ τούτου η διοίκηση κατά την

---

⁶⁹³ I.Schoep: “The socio-economic context of seal use and administration at Knossos”, στο G.Cadogan – E.Hatzaki – A.Vasilakis eds. *KNOSSOS : Palace, City, State*, σελ.289.

ΥΜ ΙΒ ασκείτο από περιφερειακά κέντρα, που όλα έκαναν χρήση των ίδιων διοικητικών εγγράφων.⁶⁹⁴ Υπάρχουν όμως και άλλες προσεγγίσεις και προσπάθειες ερμηνείας της νεοανακτορικής διοίκησης και των σφραγισμάτων σε γραμμική Α. Έτσι, ο J.Bennet θεωρεί ότι η Κρήτη στην ΥΜ ΙΒ είχε συγκεντρωτικότητα υπό την εξουσία και διοίκηση της Κνωσού, με βάση τα αντίγραφα σφραγιστικών δαχτυλιδιών και έστειλε απεσταλμένους για τη διεκπεραίωση των υποθέσεων της. Από την άλλη, η J.Weingarten εξετάζοντας τις σφραγιστικές πρακτικές, πρότεινε ότι στην ΥΜ ΙΒ, η Κρήτη διαιρείτο σε 4 διοικητικά κέντρα: τα Χανιά στα δυτικά, την Κνωσό και τις εξαρτώμενες από αυτήν περιοχές, Αρχάνες, Σκλαβόκαμπος και Τύλισσος στα βόρεια, την Αγία Τριάδα στα νότια και την Ζάκρο στα ανατολικά. Η J.Weingarten βάσισε τα επιχειρήματά της στο ότι υπήρχαν μεγάλες ομοιότητες μεταξύ των σφραγισμάτων και των διοικητικών εγγράφων από αυτές τις 4 περιοχές και επίσης στην απουσία τέτοιων σφραγισμάτων από άλλες θέσεις της ΥΜ ΙΒ, όπως π.χ. η Φαιστός, τα Μάλια κλπ.⁶⁹⁵ Ίσως όμως, ακόμη και αν δεχτούμε ότι υπήρχαν ανεξαρτήτως δρώντα ανακτορικά κέντρα, θα έπρεπε να δεχτούμε και την ιδεολογική πίστη που αυτά όφειλαν σε αυτό που πρωτοπορούσε δηλαδή στο ανάκτορο της Κνωσού.

Στην πρώιμη ΥΜ ΙΙΙ Α 1 – ΙΙΙ Α 2 η Κνωσός, σύμφωνα και με τα στοιχεία από τα αρχεία της γραμμικής Β, ήλεγχε και διαχειριζόταν δραστηριότητες σε Δυτική, Κεντρική και Κεντρική-Νότια Κρήτη. Όμως και αυτή η διοίκηση ήταν πολύ περισσότερο αποκεντρωμένη σε σχέση με τη διοίκηση που ασκούσε το ανάκτορο στην Πύλο αλλά και τα υπόλοιπα διοικητικά κέντρα της ηπειρωτικής Ελλάδας και ήταν ιδιαίτερος σημαντικός ο ρόλος των δεύτερης τάξεως

⁶⁹⁴ I. Schoep: “The role of the linear B tablets in Minoan administration”, *KTEMA* 26, 2001, σελ.55.

⁶⁹⁵ J.Weingarten: “Three Upheavals in Minoan sealing administration”, *AEGLAEUM* 5, 1990, σελ.110-112.

κέντρων πχ της Κυδωνίας και της Φαιστού ως προς την άσκηση διοίκησης από το ανάκτορο της Κνωσού.

Στην ΥΜ ΙΙΙ Α 2 – ΙΙΙ Β η αυξημένη δραστηριότητα σε σημαντικές θέσεις και η ενσωμάτωση των επιδράσεων της ηπειρωτικής Ελλάδας στο στυλ κατασκευής των κτιρίων, αποτελούν ενδείξεις πως η Κνωσός διοικούσε την Κρήτη. Η απώλεια όμως του ισχυρού κέντρου στην Κνωσό, οδήγησε πιθανώς στη διάσπαση της εξουσίας και στην επιστροφή κατά την ΥΜ ΙΙΙ Α 2 – Β στον τοπικισμό και στην εμφάνιση νέων κέντρων εξουσίας.

Διοικητικές πρακτικές κατά την περίοδο χρήσης της γραμμικής Β. Σχέσεις της Κνωσού με την υπόλοιπη Κρήτη.

Όπως τονίσαμε προηγουμένως, η διοικητική εικόνα σταδιακά αλλάζει και την εποχή χρήσης της γραμμικής Β' τα στοιχεία μας προέρχονται κυρίως από την Κνωσό και τα Χανιά. Αυτό σημαίνει ότι τώρα η Κνωσός συγκέντρωνε και ήλεγχε τις παραγωγικές δυνατότητες όλου του νησιού, οι οποίες προηγουμένως είχαν διαμοιραστεί μεταξύ των σημαντικότερων κέντρων του νησιού; Στο επιχείρημα ότι δεν ίσχυε κάτι τέτοιο, διότι στα αρχεία γραμμικής Β' της Κνωσού καταγραφόταν μικρός αριθμός τοπωνυμίων (μόνον 85, αριθμός μικρός σε σχέση με τα περισσότερα από 200 που καταγράφονται στα αρχεία της Πύλου), αντιπαρατίθενται τα εξής επιχειρήματα: α) η Κνωσός ίσως είχε εστιάσει την προσοχή της στην εδαφική περιοχή γύρω από την πεδιάδα της Μεσσαράς β) η Κνωσός ήλεγχε όλη την οικονομία της Κρήτης αλλά διαμέσου βοηθητικών περιφερειακών κέντρων π.χ. ku-do-ni-ja, ra-i-to κλπ. που ήλεγχαν τις περιφέρειές τους. Έτσι δεν υπήρχε ανάγκη στις καταγραφές της Κνωσού να καταγράφονται όλοι οι μικρότεροι οικισμοί που ήταν υπό την

εποπτεία των περιφερειακών κέντρων.⁶⁹⁶ Στην Κνωσό υπήρχε μια ιεραρχία και διάκριση σε δεύτερης και τρίτης τάξης κέντρα και απλώς το επαρχιακό επίπεδο δεν περιγράφεται σαφώς στις πινακίδες της Κνωσού. Σίγουρα στην Κνωσό και πιθανώς και στην Μεσσηνία, τα δεύτερης τάξεως κέντρα είχαν μια ιστορία αυτόνομης ισχύος πριν την επιβολή της ανακτορικής διοίκησης και αυτό αποτελεί μια ένδειξη της ανώτερης δύναμης της κεντρικής εξουσίας.

Γενικά πάντως, το μυκηναϊκό σύστημα διοίκησης βασιζόταν, πολύ περισσότερο από ότι το μινωικό, στις γραπτές καταγραφές για τη σύνθεση των οικονομικών δραστηριοτήτων. Η μυκηναϊκή διοίκηση είχε πιο αυστηρή και συγκεντρωτική εποπτεία των συναλλαγών, ίσως διότι το μινωικό σύστημα περιελάμβανε συναλλαγές μεταξύ μερών που εμπιστεύονταν το ένα το άλλο, ενώ το μυκηναϊκό διοικητικό σύστημα επιβλήθηκε πάνω στον κρητικό πληθυσμό και ως εκ τούτου υπήρχε καχυποψία στις συναλλαγές με το μινωικό πληθυσμό. Ο J.Bennet⁶⁹⁷ διαπιστώνει ότι η Κνωσός σχετιζόταν αποκλειστικά με θέσεις κάποιας σημασίας (π.χ. Αμνισσός, Τύλισσος, Φαιστός, Άπτερα κλπ.) και όχι άμεσα με τους κατώτερου επιπέδου οικισμούς. Σε αυτό διαφοροποιείται από την Πύλο, που ενδιαφερόταν ακόμη και για τα πιο ασήμαντα χωριά. Κατά τον συγγραφέα, το ανακτορικό κέντρο της Κνωσού δεν ήλεγχε το σύνολο της οικονομίας της Κρήτης στην ΥΜ III, καθώς τα αρχεία είναι εκλεκτικά ως προς τα προϊόντα που καταγράφουν, κάτι που ίσως υποδεικνύει μια περιορισμένη παρέμβαση, εκτός από ορισμένους τομείς. Αυτό επιβεβαιώνεται επίσης και από το γεγονός ότι φαίνεται να εμπλέκεται

---

⁶⁹⁶ T.G.Palaima: "Preliminary comparative Textual evidence for Palatial control of economic Activity in Minoan and Mycenaean Crete" στο R. Hägg and N. Marinatos (eds.), *The Function of the Minoan Palaces*, Stockholm, 1988, σελ.302-303.

⁶⁹⁷ J.Bennet: "The structure of the Linear B administration at Knossos", *AJA* 89, 1985, σελ.231.

μόνο με τις τοπικές επίλεκτες ομάδες και όχι άμεσα με τους αρχικούς παραγωγούς.

Το γεγονός βέβαια ότι η Κνωσός δεν ερχόταν σε επαφή με τα μικρότερα κέντρα, δεν σημαίνει απαραίτητα ότι αυτά δεν υφίσταντο την επίδραση του ανακτόρου, αφού αυτά πιθανώς έρχονταν σε επαφή με τα κατά τόπους σημαντικά κέντρα στα οποία απευθυνόταν η Κνωσός. Μάλιστα ο συγγραφέας αναφέρει και τη σημασία που είχε το σύστημα των "συλλεκτών" στη Δ.Κρήτη, διαπιστώνοντας ότι η σημασία των τοπικών επίλεκτων ομάδων και η "αυτόνομη" δράση τους αυξανόταν καθώς απομακρυνόμαστε από το διοικητικό κέντρο δηλαδή την Κνωσό.

Κατά τον J.Driessen, η οικονομία της Κνωσού κατευθυνόταν πρωτίστως προς την απόκτηση και συσσώρευση αγαθών πολυτελείας, ιδιαίτερας όπλων και μεταλλικών αγγείων. Αυτό γινόταν με την παραγωγή υψηλής ποιότητας υφασμάτων που χρησιμοποιούνταν στις συναλλαγές ως μέσα για την απόκτηση μετάλλων. Ο συγγραφέας θεωρεί ότι και η αυξημένη κτηνοτροφική παραγωγή εξυπηρετούσε το σκοπό αυτό, ενώ και η αγροτική παραγωγή μοιάζει βοηθητική για την παροχή των βασικών προϊόντων, όπως πχ τροφίμων, στο προσωπικό που απασχολείται στην υφαντουργία. Με αυτόν τον τρόπο εξηγεί και την απουσία καταγραφής πολλών τοπωνυμίων στα αρχεία γραμμικής Β΄ της Κνωσού, δηλαδή ότι η Κνωσός επικέντρωνε το ενδιαφέρον της στην κτηνοτροφία και στην υφαντουργία και ως εκ τούτου καταγράφονταν μόνον περιοχές που συμμετείχαν στο συγκεκριμένο δίκτυο παραγωγής. Ο συγγραφέας καταλήγει στα εξής συμπεράσματα: 1) στενός πολιτικός αλλά και οικονομικός έλεγχος ως προς την παραγωγή μαλλιού και υφαντών ασκείται σε ορισμένους οικισμούς της κεντρικής Κρήτης 2) πολιτικός

έλεγχος ασκείται σε περίπου 6 παραθαλάσσιες θέσεις της δυτικής Κρήτης, που σε μεγάλο βαθμό διατηρούσαν οικονομική ανεξαρτησία 3) ένα μεσαίος πολιτικός έλεγχος αλλά όχι πιεστική οικονομική εκμετάλλευση ασκείται στην περιοχή Αμαρίου και Λασιθίου.⁶⁹⁸ Πάντως με περισσότερη σιγουριά μπορούμε να μιλήσουμε για έναν έλεγχο από την Κνωσό των περιοχών της κεντρικής Κρήτης, ενώ όσο απομακρυνόμαστε από αυτήν, τα περιθώρια αυτόνομης διοικητικής δράσης κάποιων κέντρων αυξάνονται σημαντικά.

Ύπαρξη ανεξάρτητων διοικητικών κέντρων; Ο διοικητικός ρόλος των Χανίων.

Στο πλαίσιο αυτό, είναι σημαντικό να διερευνηθεί ο ρόλος των Χανίων σε διοικητικό επίπεδο με βάση την παραγωγή ψευδόστομων αμφορέων. Πώς εξηγείται ο τόσο σημαντικός ρόλος των Χανίων στη διακίνηση πέρα από την Κρήτη και στις εμπορικές επαφές με την ηπειρωτική Ελλάδα; Δείχνει αυτό κάτι για τον έλεγχο και την εξουσία που ασκούσε η Κνωσός; Ήταν μιας δεύτερης βαθμίδος διοικητικό κέντρο; Τα Χανιά της ΥΜ ΙΙΙ Β1 ήταν μια ανακτορική θέση ή ένα κέντρο υποταγμένο στην κεντρική διοίκηση της Κνωσού;

Οι πινακίδες των Χανίων, αν και είναι σύγχρονες με τις τελευταίες πινακίδες της Κνωσού, αποτελούν την απόδειξη της ύπαρξης διαφορετικών βαθμίδων στη διοίκηση ή τουλάχιστον των γραφειοκρατικών σχέσεων Κνωσού και Χανίων.⁶⁹⁹ Ορισμένοι πιστεύουν ότι υπήρχε ένας ανεξάρτητος άνακτας στην περιοχή των Χανίων. Οι L.Godart-Y.Tzedakis όμως υποστηρίζουν, εξετάζοντας παλαιογραφικά τις ΚΗ Αr 2, Gh 3 και At 4, ότι υπάρχει μεγάλη ομοιότητα στη γραφή αυτών των 3 πινακίδων με τα χαρακτηριστικά της

⁶⁹⁸ J.Driessen: "Centre and periphery: some observations on the administration of the kingdom of Knossos" στο S.Voutsaki-J.T.Killan eds. *Economy and Politics in the Mycenaean Palaces, Proceedings of a conference held on 1-3 July 1999 in the Faculty of Classics, Cambridge Philological Society Supl.Vol.27*, Cambridge, 2001 σελ.99-105 και 111-112.

⁶⁹⁹ E.Hallager-M.Vlasaki: "New Linear B tablets from Khandia", *BCH suppl.* 30, 1997, σελ.173-174.

γραφής του γραφέως 115 της Κνωσού. Θα μπορούσε βέβαια να πρόκειται για το αποτέλεσμα μιας σχολής γραφέων που απλώς αντέγραψε τα χαρακτηριστικά της γραφής του 115 ή για κάποιο διοικητικό υπάλληλο που ανήκε στη σχολή γραφής του 115. Η σύνδεση των κειμένων αυτών με τον γραφέα 115 έχει δεχτεί κριτική και ως εκ τούτου δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι για τις κοινές διοικητικές πρακτικές μεταξύ των δύο περιοχών. Πάντως η καταγραφή των τοπωνυμίων wa-ti-jo και ru-na-si-jo στις πινακίδες αυτές, οδήγησε τους συγγραφείς στο συμπέρασμα πως το διοικητικό κέντρο της Κυδωνίας ήλεγχε και περιοχές πέρα από τα στενά όριά της πχ την περιοχή του Αμαρίου.⁷⁰⁰

Στοιχεία για ανεξάρτητη δράση κάποιων διοικητικών κέντρων προκύπτουν και από άλλες περιοχές. Έτσι πχ σημαντικές είναι οι επαφές που είχε η περιοχή Κόμμος με την Κύπρο και άλλες περιοχές της ανατολικής Μεσογείου και φαίνεται ότι οι Κύπριοι εμπορεύονταν άμεσα και απευθείας με την περιοχή αυτή.

Τα δεδομένα όμως από τη δυτική Κρήτη είναι περισσότερο διαφωτιστικά. Η τεχνολογική ομοιομορφία στη δυτική Κρήτη, κάτι που δεν υπήρχε στην κεντρική Κρήτη, ίσως αντανakλά διαφορετικές διοικητικές δομές, χωρίς όμως αυτό να είναι απαραίτητο. Θα μπορούσε η διοίκηση της Κνωσού να ήλεγχε την παραγωγή της κεντρικής Κρήτης αφήνοντας ένα δεύτερης τάξεως κέντρο, όπως τα Χανιά, να λειτουργεί σχετικά αυτόνομα.

Κάποιοι ερευνητές υποστηρίζουν πως μετά την πτώση του ανακτόρου της Κνωσού στην III A 2 η Κρήτη πρέπει να κυριαρχείτο από μικρά τοπικά κέντρα εξουσίας. Στα δυτικά, τα Χανιά ήταν το κέντρο ενός από αυτά τα πριγκηπάτα

---

⁷⁰⁰ L.Godart-Y.Tzedakis: "Les nouveaux textes en lineaire B de la Canee", *RIVISTA di FILOLOGIA* 119, 1991, σελ.149.

και στην κεντρική Κρήτη η Αγία Τριάδα και ο Κόμμος, ενώ σημαντικά κέντρα υπήρχαν στα Μάλια και στο Παλαίκαстро. Κάποιοι από τους τοπικούς ηγεμόνες θα ήταν σε θέση να οργανώσουν εμπορικές δραστηριότητες, πιθανώς με τη βοήθεια Κυπρίων εμπόρων, και αυτό το εμπόριο θα εντατικοποιήθηκε κατά την ΥΜ ΙΙΙ Β⁷⁰¹. Σύμφωνα με τον J.Bennet, η ανατολική Κρήτη δεν διοικείτο από το ανάκτορο της Κνωσού αλλά είχε μια αυτόνομη διοικητική δραστηριότητα..⁷⁰²

Η ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΝΕΩΤΕΡΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΕΝΟΣ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΥ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ. ΤΑ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΘΗΒΑ

Εξαιτίας των σχετικά πρόσφατων επιγραφικών στοιχείων που ανακαλύφθηκαν στην Θήβα -πινακίδες από την οδό Πελοπίδου- έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον μια αναλυτικότερη παρουσίαση των δεδομένων από το διοικητικό αυτό κέντρο. Στην Θήβα οι πινακίδες δεν ανήκουν σε μεγάλα αρχεία αλλά σε βοηθητικούς αποθηκευτικούς χώρους.

Σύμφωνα με τα αρχεία γραμμικής Β, η πρωτεύουσα Θήβα (te-qa[i], Ft 140, Wu 51) διοικούσε μια μεγάλη έκταση, συνεπικουρούμενη από δευτερεύοντα κέντρα, στα νοτιοδυτικά τις περιοχές Κρεύσις, ke-re-u-so (Av 106), *Ε τρεις*, e-u-te-re-u (Ft 140) και ίσως ra-mo (Of 38, ίσως το ποτάμι και τοπωνύμιο Λάμος στο όρος *λικών*), στα νότια πιθανώς την περιοχή *63-te-ra (Gr), στα νοτιοανατολικά το *λεόν* (e-re-o, Ft 140, X 155), και το *Πτ ον* (po-to-a2-ja, Av 104+191). Η σφαίρα επιρροής της Θήβας ίσως επεκτεινόταν και στις ακτές

⁷⁰¹ A.Kanta: "Response to H.Haskell", στο D'Agata A.L. – Moody J. eds. *ARIADNE'S THREADS*, 2005, σελ.231.

⁷⁰² J.Bennet: "Approaches to the problem of combining Linear B textual data and archaeological data in the late bronze age Aegean" στο E.B.French-K.A.Wardle eds. *PROBLEMS IN GREEK PREHISTORY*, 1988, σελ.515 κ.ε.

της Εύβοιας σε περιοχές όπως η *μάρυθος* (a-ma-ru-to, Of 25, Wu 58), η *Κάρυστος* (ka-ru-to, Wu 55) και ίσως η *Χαλκίς* (ka-zo, Av 104 + 191)⁷⁰³.

Στην ύστερη ΥΕ III Β 1 συνεχίζεται η μονοπωλιακή παραγωγή κάποιων αγαθών από το ανάκτορο. Όπως και στην προηγούμενη περίοδο, ο λίθος, το ελεφαντοστό, ο χρυσός και ανάλογα υλικά, φαίνεται ότι γίνονταν αντικείμενο κατεργασίας σε πολυλειτουργικά εργαστήρια. Η σύνδεση της λατρείας με την παραγωγή βρίσκεται παράλληλα όχι μόνο στο βόρειο-δυτικό κτήριο της Πύλου και στο λατρευτικό κέντρο των Μυκηνών αλλά και στη Θήβα κατά την περίοδο ΥΕ III Β 2- πρώιμη ΥΕ III Γ.

Η κατεργασία δέρματος ελάμβανε χώρα, εν μέρει και σε σχέση με τη λατρεία, κρίνοντας από τα σφραγίσματα που πιθανώς χρησιμοποιούνταν ως ετικέτες σε ζώα που προορίζονταν για κατανάλωση σε συμπόσια και εορτές. Σε δύο περιπτώσεις (Wu 47, 59) υπάρχει η φόρμουλα ra-ro + ανθρωπωνύμιο, η οποία πιθανώς αναφέρεται σε βιοτεχνικούς σταθμούς που δεν συνδέονταν στενά με τις υποθέσεις του ανακτόρου. Τα άτομα τα οποία συνεισέφεραν ζώα και τα οποία διαχειρίζονταν κοπάδια είχαν τις βάσεις τους στη Θήβα και στις γύρω περιοχές. Κάποια από τα ζώα καταγράφονται μαζί με άτομα που ήταν υπεύθυνα για την πάχυνση τους με το καθεστώς o-ra. Πρόβατα και χοίροι προέρχονταν και από την εντατική εκτροφή ανακτορικών κοπαδιών ή κοπαδιών της επίλεκτης ομάδας. Χαρακτηριστική ως προς αυτό είναι η καταγραφή του όρου a-ko-ra (Wu 50, 63), a-ko-ra-jo (Wu 52), που στην Κνωσό και στην Πύλο περιγράφει ανακτορικά κοπάδια ή κοπάδια της επίλεκτης ομάδας.

---

⁷⁰³ A.Dakouri-Hild: "Breaking the mould? Production and economy in the Theban state", στο S.Sherratt (eds.) *Autochthon: papers presented to O.T.P.K. Dickinson on the occasion of his retirement*, Archaeopress: Oxford, 2005, σελ.208.

Η ίδια ομάδα σφραγισμάτων δίνει στοιχεία για την παραγωγή μπαχαρικών και αρωματικών φυτών και ειδικότερα για τον κύπερο (CYP+O, PYC+O : Wu 71, 81?), το προϊόν *171 (Wu 46, 56, 59, 76), το οποίο ήταν ίσως κάποιο μπαχαρικό του ίδιου είδους για κατανάλωση σε συμπόσιο και το προϊόν *190 / *134 (Wu 48, 80, 88-89, 95), που μπορεί να είναι κρέας προβάτου, γάλα ή ζωικό λίπος. Αυτά τα αγαθά θα αποτελούσαν αντικείμενο φορολογικών εισφορών και ενδεικτικός ως προς αυτό είναι ο όρος a-ru-do-ke στην Wu 89. Οι πινακίδες της σειράς Of και τα κείμενα στα σφραγίσματα Wu δείχνουν ότι η διαχείριση των θηβαϊκών κοπαδιών γινόταν με τον ίδιο τρόπο, όπως και στα άλλα ανάκτορα. Τα κείμενα Wu αναφέρονται σε οικιακά ζώα που παραδίδονταν στη Θήβα σε ιδιαίτερες περιπτώσεις και συγκεκριμένα για την κατανάλωση σε ένα συμπόσιο, ενώ η A.Sacconi παραλληλίζει το περιεχόμενό τους με τους καταλόγους Melqetu (ή halkueššar) των Χετταίων, που ήταν κατάλογοι παροχής αγαθών από κρατικές ιδιοκτησίες για τον εορτασμό εορτών. Μάλιστα η συγγραφέας θεωρεί πως οι όροι qe-te-o/qe-te-jo/qe-te-a/qe-te-a₂, που περιέχονται και σε αυτά τα θηβαϊκά σφραγίσματα δείχνουν πληρωμές από το ανάκτορο για θρησκευτικές τελετές.⁷⁰⁴

Οι πινακίδες της Θήβας χρονολογούνται στην ΥΕ III B2 και κατηγοριοποιούνται σε 12 κατηγορίες: 1) 8 ντοκουμέντα Av, όπου καταγράφονται άνδρες με προσωπικά και επαγγελματικά ονόματα και το ιδεόγραμμα VIR 2) Ev, 1 πινακίδα που καταγράφει το ιδεόγραμμα GRA 3) Fq, 125 πινακίδες που καταγράφουν διανομές HORDEUM (κριθάρι ή σιτάρι ?) σε ιδιώτες, επαγγελματικές ομάδες και ζώα 4) 16 πινακίδες Ft, που καταγράφουν ελιές και GRA (σιτάρι ή κριθάρι?). Οι πινακίδες σχήματος φύλλου φοίνικος

---

⁷⁰⁴ A.Sacconi : “Il significato dei termini qetejo,qeteo,qetea,qetea² nei documenti in lineare B”, *Rendic. Mor. Accad. Lincei s.9 v.16*, σελ.421-438, 2005.

αναφέρονται σε διανομές ελιών μεταξύ άλλων και σε ένα άτομο που χαρακτηρίζεται A-ko-ro-da-mo / Akrodamos / Agrodamos και που ίσως σήμαινε «αυτός που συγκαλεί ένα μυστικό αγυρμό», μπορεί όμως να ήταν απλώς ένας επόπτης προσωπικού⁷⁰⁵ 5) 3 πινακίδες Gf, χωρίς ιδεόγραμμα αντικειμένου και καταγράφοντας προϊόντα που ζυγίζονταν (μονάδες M = 1 κιλό). Με βάση το Jna-ko που διασώζεται, οι εκδότες υπέθεσαν πως οι πινακίδες καταγράφουν μπαχαρικά (ka-na-ko = κρόκος). Ο T.G.Palaima θεωρεί ότι, επειδή οι υπόλοιπες λέξεις είναι προσωπικά ονόματα σε γενική ή δοτική, είναι πιο πιθανό και εδώ να πρόκειται για ένα προσωπικό όνομα⁷⁰⁶ 6) 54 πινακίδες Gr, που καταγράφουν διανομές οίνου (και η Gr 290 που καταγράφει διανομές κύπερου), σε άτομα, ζώα και ομάδες τεχνιτών 7) 2 πινακίδες Ka σχετικές με αγγεία 8) 1 πινακίδα Lf σχετική με την υφαντουργία 9) 3 Oh που σχετίζονται με διανομές μαλλιού σε τεχνίτες 10) 1 πινακίδα Uo, την 121, η οποία καταγράφει 1 πρόβατο, 1 κασίκα, 1 δέρμα προβάτου, 9,6 λίτρα οίνου (δεν υπάρχουν άλλα στοιχεία για την ανακτορική αμπελουργία αν και η Βοιωτία φημιζόταν για την παραγωγή οίνου στην αρχαιότητα) και το ιδεόγραμμα *190 (λίπος, γάλα, μπύρα?). Αυτή η πινακίδα μοιάζει με αυτές της Κνωσού και της Πύλου, οι οποίες καταγράφουν τη συγκέντρωση τροφίμων για τα κοινοτικά συμπόσια που συχνά συνοδεύονταν και από θυσίες ζώων 11) 2 πινακίδες V, μια σπασμένη, την 159 που καταγράφει ένα άρμα (i-qi-ja) και μια μικρή πινακίδα, την 160, με ένα προσωπικό όνομα στην ονομαστική. Οι πινακίδες μοιάζουν στο μέγεθος, στο σχήμα και στο περιεχόμενο με αυτές από το Δωμάτιο των Αρμάτων της Κνωσού 12) 19 πινακίδες X που είναι πολύ τμηματικά σωσμένες. Η X 105 αναφέρεται στον Μυκηναίο άνακτα (wa-na-ka).

⁷⁰⁵ S.A.James: “The Thebes Tablets and the Fq Series : a contextual analysis” , στο *MINOS* 37-38, 2002-2003, σελ.410

⁷⁰⁶ T.G.Palaima: “Review στην έκδοση των πινακίδων της Θήβας”, *A.J.A* 107 , 2003, σελ.114-115.

Η υφαντουργία φαίνεται ιδιαίτερα πολύπλοκη μέσα από τη σειρά Of, η οποία συνδέεται με την ολοκλήρωση των υφασμάτων εξαιτίας των μικρών ποσοτήτων μαλλιού που αποδίδονταν. Οι πινακίδες Of αναφέρουν ποσότητες μαλλιού με διαφορετικούς αποδέκτες, θεούς και θνητούς. Το τμήμα όπου βρέθηκαν οι πινακίδες της σειράς πρέπει να χρησιμοποιείτο ως αποθηκευτικός χώρος και/ή ως εργαστήριο μαλλιού. Η γεωγραφική κατανομή των καταγεγραμμένων διανομών ήταν αρκετά ευρεία συμπεριλαμβάνοντας θηβαϊκές τοποθεσίες (Of 34, 36: ro-ti-ni-ja wo-ko-de, Of 38: u-de), περιφερειακές θέσεις (ra-mo, Of 38 / a3-ki-a2-ri-ja, ίσως παραλιακή θέση, Of 25, 35), ακόμη και ευβοϊκές θέσεις (a-ma-ru-to, Of 25). Μεταξύ των παραληπτών είναι εργαστήρια ιερών που ανήκαν σε θεότητες (e-ra , Ήρα, Of 28, e-ma-a2, Of 31, Ερμής κτλ.)

Οι TH An 100 και An 101 καταγράφουν προσωπικό, άνδρες και σπανιότερα γυναίκες, που λαμβάνει ποσότητες σιταριού σε πλαίσιο ίσως τελετών ή δημοσίων εκδηλώσεων. Πιο συγκεκριμένα η An 100, μια καταγραφή σιταριού / δημητριακών, αναφέρει έναν wi-ri-ne-u, βυρσοδέψη, που αναμειγνυόταν σε ένα συμπόσιο με την επαγγελματική του ιδιότητα. Επίσης η Uo 121 παρέχει ένα επιπλέον στοιχείο σύνδεσης των συμποσίων με τη βιοτεχνία δερμάτων, αφού καταγράφει μεταξύ άλλων και δέρμα προβάτου (*153) και είναι όμοια με τις πινακίδες Κνωσού και Πύλου που κατέγραφαν προϊόντα τα οποία συγκεντρώνονταν για συμπόσια. Η An 101 καταγράφει ro-me-ne, ποιμένες, η An 104 si-to-ko-[wo], *σιτοχόους* ή υπηρέτες της *Σιτούς*, η An 106 καταγράφει 6 ka-na-re-we, κναφείς που εκτελούσαν πιθανώς τα καθήκοντά τους σε σχέση με ένα θρησκευτικό συμπόσιο κλπ. Κατά αναλογία προς τα άλλα μυκηναϊκά κέντρα κάποιο τμήμα προσφορών προερχόταν έξω από το ανακτορικό

σύστημα, επίσης κάποιοι ιεροί τόποι βρίσκονταν στα περίχωρα της Καδμείας και όχι μέσα στην περιφέρεια των τειχών. Τα κείμενα πάντως υποδεικνύουν μια ενσωμάτωση των θρησκευτικών δραστηριοτήτων στην ανακτορική εξουσία. Οι αγροτικές κοινότητες (οι πλησιέστεροι οικισμοί στα ανάκτορα είναι στα 10 χλμ. περίπου από την Καδμεία: *Καλλιθέα*, *Δαύλοσις*, *πατον* και *λίκη*) είχαν ειδικές οικονομικές σχέσεις με το ανάκτορο και ενώ τα ανακτορικά κοπάδια ήταν ευρέως διανεμημένα στο βασίλειο, οι αγροτικές δραστηριότητες συγκεντρώνονταν στα περίχωρα των κυρίων οικισμών και των μεγαλύτερων βοηθητικών διοικητικών κέντρων.⁷⁰⁷ Επίσης το ανάκτορο πρέπει να σχετιζόταν και με την κατασκευή αμαξών. Το σφράγισμα Wu 430 από το δωμάτιο του Θησαυρού καταγράφει e-ri-*19-ta, που πιθανώς προέρχονταν από υλοτόμους της περιοχής. Ένα άλλο έγγραφο, η V 159 καταγράφει i-qi-ja, δηλαδή άρμα, αποθηκευμένο.

Διαπιστώνονται τα εξής στοιχεία για τη θηβαϊκή οικονομία: η παραγωγή κεραμεικής ελεγχόταν από το ανάκτορο ή εποπτευόταν από επιθεωρητές του. Στην ΥΕ III A 2 – πρώιμη ΥΕ III B 1 υπήρχε εντατική ασχολία του ανακτόρου με την εκτροφή προβάτων και χοίρων. Το ανάκτορο ήλεγχε την υφαντική παραγωγή και ειδικά την ολοκλήρωση των υφασμάτων, εν μέρει σε συνάρτηση με τη διεξαγωγή συμποσίων, ενώ επίσης ελεγχόταν και η κατασκευή αρμάτων. Επίσης και η κατασκευή αντικειμένων τέχνης θα πρέπει να ήταν στην εποπτεία του ανακτόρου, καθώς η συγκεκριμένη παραγωγή ενδιέφερε την επίλεκτη ομάδα. Αυτοί οι εξειδικευμένοι καλλιτέχνες εργάζονταν συχνά σε σχέση με το θρησκευτικό τομέα. Η παραγωγή τους αποθηκευόταν εντός του ανακτόρου.

---

⁷⁰⁷ V.Aravantinos: “Old and new evidence for the palatial society of Mycenaean Thebes”, R.Laffineur and W-D.Niemeier eds., *POLITEIA, AEGAEUM 12*, 1995, σελ.616-618.

Άλλα προϊόντα παράγονταν από περιφερειακά εργαστήρια υπό την εποπτεία επαρχιακών αξιωματούχων. Όλα αυτά τα αγαθά κινητοποιούνταν διαμέσου φορολόγησης και εισφορών. Η εικόνα που αντλούμε για τη μυκηναϊκή οικονομία του ανακτόρου των Θηβών είναι παρόμοια με αυτήν των άλλων ανακτόρων. Βασικά αγαθά, όπως σιτάρι και κριθάρι, διανέμονταν σε συμπόσια και θρησκευτικές εορτές. Είναι προφανές ότι το ανάκτορο ειδικευόταν στην παραγωγή δημητριακών και ελιών, καθώς συγκέντρωνε εργατικές ομάδες, που σχετίζονταν με τα δημητριακά, σε διάφορες περιφερειακές θέσεις. Φρούτα και οπωρικά, όπως τα σύκα, παράγονταν μέσα από το ανακτορικό παραγωγικό πλαίσιο. Μικρές ποσότητες οίνου παράγονταν από ένα ανεξάρτητο πλαίσιο αμπελοκαλλιιεργειών και συλλέγονταν δια μέσου του φορολογικού συστήματος. Η ανάμειξη του ανακτόρου στην παραγωγή οσπρίων, μπαχαρικών, δερμάτων και ξυλείας πρέπει να ήταν μικρή και αντιθέτως αυτά αποκτώνται μέσω φορολόγησης και άλλων εισφορών. Κοπάδια εκτρέφονταν από μέλη της επίλεκτης ομάδας και από το ανάκτορο αλλά όχι στο βαθμό που αυτό συνέβαινε στην Κνωσό. Είναι σημαντικό πως δεν υπάρχουν αναφορές σε παραγωγή προβάτων, μαλλιού κτλ. Τα τελικά προϊόντα αλλά και οι επισκευές επίπλων και διακοσμητικών προϊόντων διεξάγονται από τον ανακτορικό τομέα, αν και λείπουν τα στοιχεία για τη συγκεκριμένη παραγωγή, στοιχεία που υπάρχουν σε άλλα ανάκτορα και κυρίως στα αρχεία της Πύλου. Ένα σύστημα διαχείρισης πρώτων υλών, διανομών από τα ανάκτορα και παραλαβής των έτοιμων προϊόντων είναι διακριτό στη Θήβα. Μεγάλης κλίμακας χαλκουργία (πέρα από κατασκευές για διακοσμητική χρήση) και βιοτεχνία αρωματικών ελαίων δεν πιστοποιείται. Επίσης, αν και έχουμε έμμεσες αναφορές για το θρησκευτικό τομέα π.χ.

μερίδες τροφών και κινητοποίηση κοπαδιών σε πλαίσια συμποσίων και εορτών, «ιερά» κοπάδια και ομάδες υφαντικής που ανήκαν σε θεότητες, εντούτοις δεν υπάρχουν καταγραφές ιερέων και προσφορών όπως στα άλλα ανάκτορα. Ακόμη, δεν υπάρχει πληροφόρηση για την κατοχή γης. Μια ουσιαστική διαφοροποίηση σε σχέση με τα άλλα ανάκτορα είναι πως υπάρχει μια πιο έντονα μονοπωλιακή παραγωγή ως προς τα αγαθά που ενδιαφέρουν την επίλεκτη ομάδα. Επίσης υπάρχει μια σαφέστερη σύνδεση μεταξύ τέχνης και θρησκευτικού τομέα.

Σε γενικές γραμμές οι πινακίδες των Θηβών μαρτυρούν όμοιες διοικητικές και οικονομικές πρακτικές με αυτές που ακολουθούνταν από τα υπόλοιπα ανάκτορα.

ΤΑ ΑΤΥΠΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ. ΤΑ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΤΙΡΥΝΘΟΣ, ΜΙΔΕΑΣ ΚΑΙ ΜΥΚΗΝΩΝ

Από την Τίρυνθα, 24 πινακίδες περιέχουν καταλόγους ανδρών, τροχούς και οπλισμό, ζώα και γη. Ένας αριθμός από αυτές προέρχονται από την ΥΕ III Β2, από ένα κτίριο θρησκευτικής λειτουργίας στο κατώτερο τμήμα της πόλης. Σημαντικές για την πληροφόρηση που παρέχουν ως προς τη σχέση του ανακτόρου με τις κοινότητες είναι οι Ef 2 και Ef 3, που αναφέρονται σε κατοχή γης και μάλιστα καταγράφεται και η λέξη ke-ke-me[-na] που συνδέεται με την κοινοτική γη.⁷⁰⁸ Εντυπωσιακούς αριθμούς ανδρών καταγράφει η ΑΙ 7+frr, συνολικά 1030, με την καταγραφή και του ιδεογράμματος VIR. Είναι η πρώτη φορά που καταγράφεται τόσο υψηλός αριθμός ανδρών και είναι χαρακτηριστικό πως η Β 7034 της Κνωσού καταγράφει 900 άνδρες, ενώ στις

---

⁷⁰⁸ C.Shelmerdine: “The palatial Bronze Age of the southern and central Greek Mainland”, *AJA* 101, 1997, σελ.563.

πινακίδες ο-ka της Πύλου καταγράφονται συνολικά 839, αριθμοί κατώτεροι από αυτόν της πινακίδας από την Τίρυνθα.⁷⁰⁹

Από την Μιδέα υπάρχουν μόνον σφραγίσματα (nodules) και η εξαγωγή συμπερασμάτων καθίσταται εξαιρετικά δύσκολη μόνο με βάση τα επιγραφικά δεδομένα.⁷¹⁰ Τρία ενεπίγραφα σφραγίσματα επιβεβαιώνουν ότι η Μιδέα υπήρξε διοικητικό κέντρο. Το σφράγισμα Wr 3 με το ιδεόγραμμα του σιταριού, GRA(num), η Wr 1, που φέρει το ιδεόγραμμα CYP(erus) και στην όψη β τα συλλαβογράμματα ro και zo, ενώ η Wr 5 φέρει τα εξής: a.OLE(um) b. pa-zo-we. Όλες οι επιγραφές αυτές χρονολογούνται στην ΥΕ IIIB 2.⁷¹¹

Για τις Μυκήνες τα στοιχεία μας προέρχονται από τις 4 Οικίες που βρίσκονταν έξω από το στενά ανακτορικό οίκημα. Τα ευρήματα από τις Οικίες αυτές έχουν παρουσιασθεί αλλά θα επανέλθουμε στο τελευταίο κεφάλαιο για να δούμε το ρόλο τους σε σχέση με την ολική ή όχι επέμβαση του ανακτόρου στη λειτουργία τους και τα συμπεράσματα που αυτές προσφέρουν για τις δυνατότητες δραστηριοποίησης παραγόντων έξω από στενά ανακτορικά πλαίσια.

Σχολές ερμηνείας των προϊστορικών οικονομιών. Θεωρίες για τη μορφή και τη λειτουργία των ανακτόρων

Υπάρχουν 2 βασικές σχολές ερμηνείας των προϊστορικών οικονομιών και της εξέλιξης της κοινωνικής ανάπτυξης: η σχολή του Substantivism, όπου η οικονομική συμπεριφορά εξετάζεται ως αποτέλεσμα ειδικών θεσμών που χαρακτηρίζουν την κοινωνία, δηλαδή η οικονομική συμπεριφορά δεν είναι ξεχωριστή από τις άλλες συμπεριφορές αλλά ενσωματώνεται στο ευρύτερο

⁷⁰⁹ L.Godart: “Autour des textes en linéaire B de Titynthe”, *ARCH. ANZEIGER* 1989, σελ. 246.

⁷¹⁰ P.Darcque: “Le développement du système palatial mycénien en Grèce Continentale”, *KTEMA* 26, 2001, σελ.101-102.

⁷¹¹ C.W.Shelmerdine: “The palatial Bronze Age of the southern and central Greek Mainland”, *A.J.A.* 101, 1997, σελ.564-565.

θεσμικό πλαίσιο της κοινωνίας. Έτσι, διαφορετικοί κοινωνικοί σχηματισμοί, όπως φυλές, βασιλεία, κράτη, πρέπει να έχουν διαφορετικές μορφές οικονομικής συμπεριφοράς, όπως αμοιβαιότητα, αναδιανομή και αγορά ανταλλαγών (εμπορική). Από την άλλη υπάρχει η σχολή Formalism, που σύμφωνα με τις θέσεις της, το άτομο, ως αυτό που αποφασίζει, επιλέγει μεταξύ διαφορετικών οικονομικών προτάσεων για να πετύχει ειδικούς σκοπούς. Συνεπώς τα άτομα επιλέγουν το τι να παράγουν, πώς να το παράγουν, με ποιον να συναλλάγουν κτλ.⁷¹²

Αμοιβαιότητα είναι η ανταλλαγή σημαντικών δώρων μεταξύ ατόμων που είναι ισότιμα. Αγαθά και υπηρεσίες ανταλλάσσονταν σε αυτά τα αποκεντρωτικά συστήματα πρόσωπο με πρόσωπο. Τα αντικείμενα που ανταλλάσσονταν ίσως συχνά είχαν το χαρακτήρα δώρου, εξαιτίας της κοινωνικής σημασίας των ανταλλαγών.

Αναδιανομή είναι η παράδοση αγαθών και υπηρεσιών σε έναν ηγέτη ή σε ένα κέντρο, που αναδιανέμει έπειτα τα αγαθά και τις υπηρεσίες σε άλλους. Η αναδιανομή χαρακτηρίζει ιεραρχικά οργανωμένες κοινωνίες και κράτη.

Αγορά συναλλαγών είναι η πώληση ή ανταλλαγή αγαθών μέσω μιας αγοράς με σκοπό την απόκτηση κέρδους.⁷¹³

Κατά τον K.Polanyi, αγορές με τιμές και χρήματα δεν διακρίνονται στις πρώιμες οικονομίες και ισχυρίζεται πως, απύσης της αγοράς και απόντος του χρήματος κάθε είδους, τα αγαθά ελέγχονταν διαμέσου ενός κοινωνικού συστήματος, όπου η διαχείριση αγαθών, γης, εργασίας και υπηρεσιών στις πρωτόγονες και αρχαϊκές κοινωνίες χαρακτηριζόταν από "αμοιβαιότητα" και "αναδιανομή". Ο συγγραφέας συσχέτισε τον αναδιανεμητικό τρόπο με τα

---

⁷¹² T.Earle: "Prehistoric economics and the evolution of social complexity: a commentary", *PREHISTORIC PRODUCTION AND EXCHANGE*, 1999, σελ.106-107

⁷¹³ T.Earle: *Bronze Age Economics.The Beginnings of Political Economies*, 2002, σελ.11-12.

συγκεντρωτικά, γραφειοκρατικά συστήματα που διακρίνονταν από τις εκτενείς, κοινές διαδικασίες αποθήκευσης. Ένα τέτοιο σύστημα χαρακτηρίζεται από μια ξεχωριστή οργάνωση, που ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για την παραγωγή και τη διανομή των αγαθών υπό την επίβλεψη μιας κεντρικής πολιτικής εξουσίας.⁷¹⁴ Η απουσία χρήματος υποδεικνύει τη χρησιμοποίηση προϊόντων-αντικειμένων με αξία χρήματος π.χ. σιτάρι, μέταλλα κτλ. και την ανάπτυξη συστήματος αναλογιών-αντιστοιχιών των αξιών των προϊόντων. Ο Karl Polanyi, ως ο κυριότερος εκπρόσωπος της σχολής Substantivism, θεωρεί ότι το πραγματικό κέντρο της μυκηναϊκής οικονομίας ήταν ο ανακτορικός οίκος με τις αποθήκες του και τις διανομές σιτηρεσίου. Αναφέρεται στην ύπαρξη μιας άρχουσας τάξεως που βασιζόταν στο σύστημα αναδιανομής και τη διάθεση πλεονασμάτων και η οποία διατηρούσε την κυρίαρχη οικονομική και πολιτική θέση της, κυρίως, διαμέσου της άσκησης του εξωτερικού εμπορίου. Τα κίνητρα για τη διεξαγωγή του εμπορίου ήταν α) η έλλειψη πρώτων υλών και β) η αναζήτηση αγορών για τη διάθεση του πλεονάσματος. Ο K.Polanyi θεωρεί ότι η οικονομία βασικών προϊόντων (staple finance) συνίσταται στη διαχείριση των βασικών προϊόντων σε μεγάλη κλίμακα, κάνοντας χρήση υπολογισμών και καταγραφών με σκοπό να ελέγξει και να επαληθεύσει ισοζυγίες. Χαρακτηρίζεται συχνά από την απουσία εκτεταμένης συναλλαγής και εμπεριέχει την κινητοποίηση τροφής και τεχνικών αγαθών ως καταβολή πληρωμής για υπηρεσίες (η οικονομία πλούτου περιλαμβάνει την παροχή αντικειμένων πλούτου και συμβολικής αξίας που αποκτώντο με τις συναλλαγές μεγάλων αποστάσεων ή με τον έλεγχο της τεχνικής παραγωγής από τις επίλεκτες ομάδες). Αν και κανονικά η οικονομία βασικών προϊόντων

---

⁷¹⁴ K.Polanyi: *The Great Transformation: the political and economic origins of our time*, (New York 1944), Boston 1957, σελ.47-52.

απαιτεί τη χρήση νομίσματος, μπορεί όμως να χρησιμοποιεί αναλογίες ανάμεσα στα διάφορα προϊόντα και ορίζοντας ένα από αυτά ως σταθερή αξία, αυτό να λειτουργεί ως νόμισμα.⁷¹⁵ Πάντως είναι αξιοσημείωτο ότι δεν υπάρχει χρήση βοδιών και τριπόδων στις πινακίδες ως μέτρου αξιών, τα οποία και τα δυο χρησιμοποιούνταν ως μέτρα αξίας στα Ομηρικά Έπη.

α) Τα ανάκτορα ως κέντρα αναδιανομής

Οι περισσότεροι ερευνητές αποδέχονταν την άποψη του M. Finley, ότι τα μινωικά ανάκτορα λειτουργούσαν ως κέντρα αναδιανομής των προϊόντων και των υπηρεσιών, με απουσία νομισματικού συστήματος.⁷¹⁶

Χαρακτηριστικό των οικονομιών αναδιανομής είναι, ότι σε αντίθεση με μια οικονομία αγοράς (market economy), αγαθά και υπηρεσίες κυκλοφορούν διαμέσου μιας κεντρικής εξουσίας (αρχής) χωρίς αναφορά σε αντιστοιχίες αξιών ή "τιμές".

Ο C. Renfrew θεωρεί ότι τα ανάκτορα ήταν μεγάλα κέντρα αναδιανομής και η ανάπτυξη των ανακτόρων ήταν η εξέλιξη των αναδιανεμητικών κέντρων για βασικά προϊόντα που ελέγχονταν από μια σαφώς καθορισμένη κοινωνική ιεραρχία. Αναφέρει ότι η επιβολή φορολογίας σε μια κοινότητα, σε είδη προϊόντων, ήταν μια υπονομισματική επινόηση της μινωικής-μυκηναϊκής οικονομίας. Κατά τη γνώμη του συγγραφέως η ομοιότητα σε θεσμούς, όπως προκύπτει μέσα από τα αρχεία γραμμικής Β', μεταξύ των ανακτόρων, μπορεί να εξηγηθεί με τη μελέτη της "peer polity interaction".⁷¹⁷

---

⁷¹⁵ K. Polanyi: "Economie di Palazzo dal punto di Vista degli usi monetari,. Strumenti submonetari a Micene" στο M. Marazzi ed. . *La Societa Micenea*, Rome, 1994, σελ.147-151.

⁷¹⁶ M. Finley: "The Mycenaean Tablets and Economic History", *Economic History Review* 10, 1957, σελ.128-141.

⁷¹⁷ C. Renfrew: "Natural environment and the subsistence subsystem", Renfrew A.C., and J.F. Cherry (eds) *Peer Polity Interaction and Socio-political change*. Cambridge, New York, 1986, σελ.294-296.

Ο C.Renfrew αναπτύσσοντας αυτήν την άποψη, θεωρεί ότι τα ανάκτορα δεν ήταν μόνον κέντρα αναδιανομής αλλά ότι η αναδιανομή είχε πρωταρχική σημασία. Πρότεινε ότι το αναδιανεμητικό σύστημα έγινε απαραίτητο από την εισαγωγή της "μεσογειακής τριάδος" και τη διαφοροποίηση που προκλήθηκε από αυτήν στο διατροφικό σύστημα. Αυτή υπήρξε η αιτία για την εμφάνιση των μινωικών ανακτόρων. Το σύστημα αμοιβαιότητας (reciprocity) που υπήρχε, αντικαταστάθηκε από μια κανονισμένη αναδιανομή, που τελικά τέθηκε κάτω από τον έλεγχο του ανακτόρου. Σύμφωνα με την άποψη του C.Renfrew, η αμοιβαιότητα δεν εγκαταλείφθηκε αλλά συνέχισε να υφίσταται στη μορφή ανταλλαγής δώρων μεταξύ προσώπων όμοιας κοινωνικής τάξεως.⁷¹⁸ Πιστεύει πως ηγέτες με αναδιανεμητικό ρόλο έκαναν την εμφάνισή τους σε τοπικό επίπεδο για τη διαχείριση των εξειδικευμένων προϊόντων από διαφορετικούς αγρότες και για να οργανώσουν την αποθήκευση πριν το στάδιο της αναδιανομής. Η παραγωγή ειδών πολυτελείας απαιτούσε αυξανόμενη αγροτική παραγωγή και την ίδια στιγμή την ενίσχυση της αλληλεξάρτησης εξειδικευμένων καλλιεργητών και ελεγκτών της επίλεκτης ομάδας. Η θεωρία του Renfrew αναφέρεται σε μια γεωγραφικώς συγκεκριμένη (εντόπια) ανάπτυξη του πολιτισμού στο Αιγαίο χωρίς καμία διάχυση από την Εγγύς Ανατολή

Ο J.T.Killen τίθεται και αυτός υπέρ του αναδιανεμητικού ρόλου των ανακτόρων, αφού πιστεύει ότι ο βαθμός επαγγελματικής εξειδίκευσης δεν θα αναπτυσσόταν σε μια μη νομισματική οικονομία χωρίς την παρέμβαση ενός κεντρικού αναδιανεμητικού παράγοντα, ο οποίος θα ενδιαφερόταν για πολύτιμα αλλά και για ποικίλλα προϊόντα μιας εξειδικευμένης εργατικής

---

⁷¹⁸ C.Renfrew: *The Emergence of civilization: The Cyclades and the Aegean in the Third Millennium BC*, 1972, σελ 296-297 και 304-307.

δύναμης. Ο κεντρικός αυτός αναδιανεμητικός παράγοντας θα ήλεγχε τις πρώτες ύλες και τα τρόφιμα και θα αναδιένειμε αυτά τα "έσοδα" στη μορφή υλικών εργασίας και μερίδων σε μια εξαρτώμενη ή ημιανεξάρτητη εξειδικευμένη εργατική δύναμη. Τα ανάκτορα περιείχαν τους δυο βασικούς παράγοντες του αναδιανεμητικού συστήματος, δηλαδή διοικητικά αρχεία και αποθηκευτικές εγκαταστάσεις. Αυτός που επωφελείτο, κατά την άποψη του συγγραφέως, από τη διαδικασία αυτή ήταν το ανακτορικό κέντρο που την οργάνωνε, δηλαδή η κυβερνώσα επίλεκτη ομάδα μαζί με την ιεραρχία των αξιωματούχων και των ιερέων που περιέβαλλαν τους ηγεμόνες.⁷¹⁹ Αναγνωρίζει παραδείγματα ανάλογων οικονομικών συστημάτων και από την Εγγύς Ανατολή, όπου το ανάκτορο χρησιμοποιούσε τον αποθηκευμένο πλούτο ως πηγή κοινωνικής και οικονομικής δύναμης αλλά και επίδειξης. Ο συγγραφέας καταλήγει στο συμπέρασμα ότι τα μυκηναϊκά βασίλεια ήταν οικονομίες ασιατικού τύπου. Το μοντέλο του ασιατικού τρόπου παραγωγής, το οποίο θα εξεταστεί στη συνέχεια με αφορμή την πολιτική και κοινωνική οργάνωση και τη σχέση ανακτόρου-κοινοτήτων, έχει δεχτεί έντονη κριτική τα τελευταία χρόνια.⁷²⁰ Γενικά όσοι επηρεάζονται από τη μαρξιστική σχολή αναφέρονται σε "ασιατικό τρόπο παραγωγής" ή σε ένα στάδιο μετάβασης από αυτόν τον τρόπο παραγωγής στον "τρόπο αρχαίας παραγωγής", που χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη ιδιωτικής κτηματικής περιουσίας και δούλων για τα ανακτορικά κέντρα ή απλώς μια παραλλαγή των αρχαίων κοινωνιών της Εγγύς Ανατολής που στην Ελλάδα χαρακτηριζόταν από την απουσία δεσποτισμού.

---

⁷¹⁹ J.T.Killen: "The linear B tablets and the Mycenaean economy", στο A.Morpurgo Davies-Y.Duhoux eds. *Linear B : a 1984 survey*, 1985, σελ.252-253.

⁷²⁰ M.Marazzi: "Modo di produzione : sviluppi e tendenze", στο M.Marazzi ed. *La società Micenea*, Rome, 1984, σελ. 127-131.

β) Τα ανάκτορα ως χώροι κοινοτικής αποθήκευσης

Το μοντέλο των P.Halstead & O'Shea, της «κοινωνικής αποθήκευσης», θεωρεί πως αυτή αποτελεί τρόπο για να αντιμετωπιστούν απότομες μεταβολές στο κλίμα και την παραγωγικότητα. Έτσι ένα τέτοιο μοντέλο θα εξηγούσε και τους μεγάλους αποθηκευτικούς χώρους, όπως οι Κουλούρες, που εντοπίζονται κατά την MM II περίοδο στην Κνωσό και στη Φαιστό.

Χαρακτηριστική αυτής της διαδικασίας είναι η παρουσία των Κουλούρων σε Κνωσό και Φαιστό και οι «δεξαμενές» στα Μάλια που θεωρείται ότι χρησιμοποιούνταν για την αποθήκευση των σιτηρών. Φαίνεται ότι παρότι ήταν υπό τον έλεγχο των ανακτόρων, είχαν ένα δημόσιο ή κοινοτικό χαρακτήρα. Κατά τον K.Branigan, οι στρατηγικές των μινωικών ανακτόρων δεν περιλαμβάνουν μόνον την κοινοτική αποθήκευση πλεονάσματος τροφίμων αλλά και την οργάνωση στις συναλλαγές μεταξύ των διαφόρων περιοχών σε ένα σύστημα «κοινωνικής αποθήκευσης». Αυτό το σύστημα οδηγεί σε αυξανόμενη κοινωνική διαστρωμάτωση και σταδιακά στην οικονομική κυριαρχία μιας επίλεκτης ομάδας.⁷²¹ Πάντως το πρωτοανακτορικό σύστημα ήταν μια προσπάθεια να επιτευχθεί ένα είδος οικονομικής και κοινωνικής ασφάλειας, για αυτόν το λόγο τα στοιχεία από τα σφραγίσματα δείχνουν την έμφαση στη σημασία της αποθήκευσης των βασικών προϊόντων και του ελέγχου της αποθήκευσης αυτής.

Κατά την MM III η ανάπτυξη της γραφειοκρατίας και του όγκου της πληροφόρησης που έπρεπε να καταγραφεί, οδήγησαν στην ανάπτυξη της γραμμικής Α'. Τα στοιχεία δείχνουν ότι στους MM χρόνους οι διοικητικές καταγραφές περιορίζονταν σε ανακτορικά κέντρα και σε σφαίρες ανακτορικής

---

⁷²¹ K.Branigan: "Social Security and the state in Middle Bronze Age Crete", *AEGAEUM* 2, 1988, σελ.12.

διοίκησης. Στην ΥΜ Ι πάλι, οι περισσότεροι οικισμοί δείχνουν, ότι ίσως η γραμμική Α' χρησιμοποιείτο και σε στενά ανακτορικό αλλά και σε ευρύτερο διοικητικό πλαίσιο, καθώς ανακτορικά κέντρα αλλά και μεσαίες οικίες κοινοτήτων αποκαλύπτουν στοιχεία κάποιου τύπου διοίκησης.

Τα στοιχεία από την Κνωσό και τη Φαιστό συνεπώς δείχνουν, ότι ήδη τα πρώτα ανάκτορα εμπλέκονταν στην παραγωγή, κατανάλωση και αποθήκευση, ενώ ίσως κανόνιζαν και τις τοπικές συναλλαγές. Η Φαιστός π.χ. υπήρξε τόπος αποθήκευσης, βιοτεχνικής παραγωγής (λίθινα προϊόντα, υφασμένο μαλλί και πιθανώς κεραμική) αλλά και αγροτικής παραγωγής. Ο K.Branigan θεωρεί ότι η αναδιανομή στα πρώτα ανάκτορα ίσως περιοριζόταν στο σιτάρι των κουλούρων.⁷²²

Ο P.Halstead πιστεύει ότι κυριαρχεί μεν το μοντέλο της κοινωνικής αποθήκευσης αλλά δεν αρνείται και την αναδιανεμητική πλευρά της ανακτορικής οικονομίας. Με το μοντέλο της κοινωνικής αποθήκευσης εξηγεί την ανάπτυξη των γραφειοκρατικών θεσμών αλλά και τα διαφορετικά βήματα προς την κοινωνική πολυπλοκότητα που ακολουθήθηκαν, από τα βόρεια προς τα νότια. Σύμφωνα με το μοντέλο της κοινωνικής αποθήκευσης οι Μινωίτες γεωργοί αντιμετώπισαν την κλιματική αβεβαιότητα με 3 τρόπους: υπερπαραγωγή, αποθήκευση του πλεονάσματος σε μια κεντρική τοποθεσία και μοίρασμα με τους γείτονες σε καιρούς ανάγκης. Καθώς η κοινωνική αποθήκευση εξελίχθηκε ως σύστημα, παρουσιάστηκαν ατέλειες που απαιτούσαν τη χρήση γραφειοκρατικών λύσεων. Τα μέλη της επίλεκτης ομάδας θα άρχισαν σταδιακά να διαχειρίζονταν το πλεόνασμα και δημιουργήθηκε η ανάγκη για συστήματα καταγραφής. Η κοινωνική

---

⁷²² K.Branigan: "The Economic role of the first Palaces", στο *Function of the Minoan Palaces*, 1984, σελ.245-247.

αποθήκευση θα μεταμορφώθηκε σε ένα σύστημα που ευνοούσε τους λίγους, οδηγώντας στην ανάπτυξη της επίλεκτης ομάδας.

Ο συγγραφέας διακρίνει πιο στενές αναλογίες με τα οικονομικά συστήματα της Εγγύς Ανατολής και θεωρεί ότι το ανάκτορο ήταν το κέντρο μαζικής αναδιανεμητικής επιχείρησης όπου άτομα και ομάδες λάμβαναν και/ή προσέφεραν γη, σιτηρέσια, πρώτες ύλες, τελικά βιοτεχνικά προϊόντα, εργασία κ.λπ. σε μια βάση που καθοριζόταν από το ανάκτορο. Οι συναλλαγές που καταγράφονται στα αρχεία γραμμικής Β΄ πιστεύει ότι είναι "αναδιανεμητικές", μια αγαιακή παραλλαγή μιας μορφής συναλλαγών, ευρέως διαδεδομένη στους αρχαίους πολιτισμούς.⁷²³ Το αναδιανεμητικό σύστημα που εφαρμοζόταν στα μυκηναϊκά ανάκτορα θα μπορούσε να συνδυάζει και τη "συλλογή" παραγωγής ή υπηρεσιών από περιοχές ή πρόσωπα και την αναδιανομή τους σε άλλες περιοχές ή πρόσωπα αλλά και την εξυπηρέτηση της διακίνησης των πηγών για κατανάλωση από την επίλεκτη ομάδα και τους υπηρέτες της. Τα μυκηναϊκά ανάκτορα ασκούσαν μια ακραία μορφή "οικονομίας βασικών ειδών", αφού κάθε προϊόν συλλεγόταν ξεχωριστά και αναδιανεμόταν χωρίς να υπάρχουν ενδείξεις ότι υποχρεώσεις στο ένα είδος έπρεπε να πληρωθούν σε ένα άλλο. Αυτό ερχόταν σε αντίθεση π.χ. με την πρακτική που ίσχυε στην Alalakh και στην αρχαία Μεσοποταμία.

Ο συγγραφέας διαπιστώνει ότι η συλλογή των φόρων οργανωνόταν από περιφερειακά ή τοπικά βοηθητικά κέντρα. Τα ανάκτορα εισέπρατταν φόρους σε κυρίως μη βασικά προϊόντα (αρωματικά είδη, δέρματα, λινάρι κ.λπ.), ενώ ομοιότητες στην αναλογική εκτίμηση των προϊόντων και στη μέθοδο των καταγραφών υποδεικνύουν ότι πρόκειται για όμοιους θεσμούς ως προς τη

---

⁷²³ P.Halstead: "On Redistribution and the Origin of Minoan-Mycenaean Palatial economies", στο *Problems in Greek Prehistory*, eds. E.B.French- K.A.Wardle, Bristol, 1988, σελ.525-526.

φορολογία σε Κρήτη και ηπειρωτική Ελλάδα. Ο βαθμός του ανακτορικού ελέγχου ήταν ποικίλος, δηλαδή από την αποκεντρωμένη φορολόγηση των μη βασικών προϊόντων στη συγκεντρωτική παραγωγή των αγροτικών προϊόντων στα περίχωρα των ανακτόρων και των μεγαλύτερων βοηθητικών κέντρων (ενώ τα ανακτορικά κοπάδια ήταν διανεμημένα στο έδαφος του κάθε ανακτόρου, υπήρχε αντίθετα συγκεντρωτικότητα και άμεσος ανακτορικός έλεγχος στην παραγωγή αγροτικών προϊόντων ή πρώτων υλών π.χ. σιτάρι, ελιές, κρασί, σύκα κλπ.).⁷²⁴

Η παραχώρηση γαιών ήταν ένα καίριο μέτρο στην κινητοποίηση του οικονομικού και διοικητικού μηχανισμού, καθώς εξασφάλιζε ποικιλία διοικητικών, τεχνικών και στρατιωτικών υπηρεσιών. Πάντως ο P.Halstead θεωρεί ότι σε τοπικό επίπεδο, τέτοιες συναλλαγές θα λάμβαναν χώρα στη βάση της αμοιβαιότητας (reciprocity) αλλά η ευρεία γεωγραφική διανομή βαρών σε οικισμούς, τόσο ανακτορικούς, όσο και σε κατοικίες, υποδεικνύει ένα σημαντικό ρόλο για την ανταλλαγή (exchange). Το ανάκτορο φαίνεται ότι ήλεγχε μόνον ένα μικρό τμήμα της συνολικής εργατικής δύναμης, ενώ ορισμένα προϊόντα παράγονταν μόνον από τον μη- ανακτορικό τομέα.

Γενικά, ο συγγραφέας αναφέρεται σε μια σύνθετη οικονομία, όπου συνυπάρχουν η κεντρικά κατευθυνόμενη οικονομική δραστηριότητα με ένα μη ανακτορικό τομέα της οικονομίας, η αναδιανομή με την αμοιβαιότητα και την ανταλλαγή, καθώς επίσης η οικονομία βασικών προϊόντων με την οικονομία πλούτου. Η εξουσία του ανακτόρου ενισχυόταν από την απαίτηση φόρων, την απόδοση βιοτεχνικών αγαθών για την πληρωμή υπηρεσιών και

---

⁷²⁴ P.Halstead: "The Mycenaean palatial economy: making the most of the gaps in the evidence" στο *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 38, 1992, σελ.57.

ενομιμοποιείτο από την εκτέλεση των τελετουργιών και την ανταλλαγή δώρων πολυτελείας ως διπλωματικών δώρων με ξένες επίλεκτες ομάδες.⁷²⁵

Η Η.Morris, εξετάζοντας τα δεδομένα για την Πύλο, πιστεύει ότι κάποιο είδος αναδιανομής λειτουργούσε και σε πιο περιορισμένο επίπεδο από τους περιφερειακούς ηγέτες ή αξιωματούχους π.χ. με αφορμή θρησκευτικές εκδηλώσεις κ.λπ. Πολλά από τα συλλεγμένα προϊόντα χρησιμοποιούνταν σε "δημόσιες" εργασίες αντί να αναδιανέμονται στην περιφερειακή επίλεκτη ομάδα, με την εξαίρεση όπλων ή πολύτιμων αγαθών. Σκοπός του κράτους που προτείνει η Η.Morris είναι η διακίνηση πρώτων υλών και ολοκληρωμένων προϊόντων για διάθεση και χρήση από την κυβερνώσα επίλεκτη ομάδα. Η συγγραφέας πιστεύει ότι το σύστημα αναδιανομής ίσως είναι περισσότερο αποκεντρωμένο, αφού βάσιζε στις τοπικές επίλεκτες ομάδες τη διακίνηση των απαραίτητων πρώτων υλών και αγαθών. Το ίδιο διαπιστώνεται και στη συλλογή των φόρων, αφού και σε αυτόν τον τομέα απαιτείται η κινητοποίηση των περιφερειακών τοπικών κοινοτήτων.⁷²⁶ Φαίνεται ότι το περιφερειακό οικονομικό σύστημα λειτουργούσε παράλληλα με την ανακτορική οικονομία. Η κεντρική διοίκηση κινητοποίησε πρώτες ύλες με το να ωθεί τις περιφερειακές επίλεκτες ομάδες να συμμετέχουν στην ανακτορική οικονομία. Η περιφερειακή διακίνηση πολύτιμων αγαθών δημιούργησε ένα σύστημα ελέγχου που ενίσχυσε την κοινωνική ανισότητα και αναπαρήγαγε την πολιτική ιεραρχία. Οι τοπικοί αξιωματούχοι όχι μόνον υπέμειναν το νέο σύστημα αλλά και το καλοδέχτηκαν, διότι τους παρείχε νέες δυνατότητες επιρροής και απόκτησης πλούτου στις τοπικές κοινότητες.

---

⁷²⁵ P.Halstead: "The Mycenaean palatial economy: making the most of the gaps in the evidence" στο *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 38, 1992, σελ.73-74.

⁷²⁶ H.J.Morris: *An economic model of the Late Mycenaean Kingdom of Pylos*, University of Minnesota, 1986, σελ.85-86.

Τέλος, υπάρχει και η άποψη του S.Hiller που θεωρεί ότι η παραγωγή που αποθηκευόταν στα ανάκτορα, προερχόταν από τη γη που ανήκε στην κεντρική διοίκηση (ήταν δηλαδή ανακτορική περιουσία) και "έβγαινε" από τα ανάκτορα με τη μορφή προσφορών σε ιερά αλλά συνολικά καταναλωνόταν από το ίδιο το ανάκτορο.⁷²⁷

γ) Τα ανάκτορα ως κέντρα παραγωγής και διακίνησης πολυτελών προϊόντων. Ο ρόλος τους στη διεξαγωγή του εμπορίου.

Πολλοί ερευνητές τονίζουν και το ρόλο που είχαν τα ανακτορικά διοικητικά κέντρα ως κέντρα παραγωγής και διακίνησης μέσα σε ένα σύστημα αγοράς αλλά και στη διεξαγωγή εμπορικών δραστηριοτήτων. Θεωρούν πως η λειτουργία του εμπορίου μεγάλων αποστάσεων είναι αυτή που άλλαξε την κοινωνία των συναλλασσόμενων περιοχών και δημιούργησε και ανέπτυξε δομές, όπως μια κυριαρχούσα επίλεκτη ομάδα, την αποθήκευση αλλά και την εξειδίκευση στην παραγωγή και την εξέλιξη των γραφειοκρατικών δομών των προϊστορικών κοινωνιών της περιοχής.

Έτσι μελετητές όπως οι A. και S.Sherratt καθώς και η B.L.Sjöberg θεωρούν ότι ταυτόχρονα με το αναδιανεμητικό σύστημα λειτουργούσε και σύστημα αγοράς. Μάλιστα η B.L.Sjöberg διαπιστώνει ότι υπάρχουν κάποιες περιοχές που παρουσιάζουν περισσότερα χαρακτηριστικά του αναδιανεμητικού συστήματος από ότι άλλες και κυρίως υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ της Αργολίδος και των άλλων περιοχών.⁷²⁸ Ο W.A.Parkinson θεωρεί ότι τα ανάκτορα λειτουργούσαν όχι ως αναδιανεμητικά κέντρα, όπως είναι η παραδοσιακή άποψη, αλλά ως κέντρα συναγωνισμού της επίλεκτης ομάδας,

⁷²⁷ S.Hiller: *στο final discussion του Function of Minoan Palaces*, 1987, σελ. 330-331.

⁷²⁸ B.L.Sjöberg: "The Mycenaean economy: Theoretical frameworks", στο *TRADE AND PRODUCTION: Proceedings of the 3th Intern.Workshop*, Αθήνα, 1993, SIMA P.B. 134, 1995, σελ.24.

οργανωμένα σχεδόν αποκλειστικά γύρω από την παραγωγή αγαθών πολυτελείας και γοήτρου. Από την εξέταση των πινακίδων π.χ. στην Πύλο προκύπτει ένας ανακτορικός έλεγχος: α) σε εξειδικευμένες βιοτεχνίες που εργάζονταν με το σύστημα ta-ra-si-ja β) στη γη που ήταν πλησίον του ανακτόρου γ) στη συλλογή φόρων και τις τελετουργικές προσφορές.

Το ανάκτορο ήλεγχε κεντρικά την παραγωγή και διανομή υφασμάτων, αρωματικών ελαίων, οπλοτεχνίας, αρμάτων, επίπλων κ.λπ. δηλαδή προϊόντων που ενδιέφεραν την επίλεκτη ομάδα και είχαν ανταλλακτική αξία αλλά και που εδραίωναν την πρωτοκαθεδρία της. Ο συγγραφέας θεωρεί ότι σχεδόν όλα τα βασικά αγαθά που καταγράφονταν στα αρχεία χρησιμοποιούνταν για να σιτίσουν τεχνίτες εξειδικευμένους και για να κινητοποιήσουν μόχθο και αγαθά. Πιστεύει ότι ακόμη και η αρχιτεκτονική οργάνωση του ανακτόρου υποδεικνύει ότι το ανάκτορο δεν λειτουργούσε ως αναδιανεμητικό κέντρο, καθώς μόνον το 17,5% της περιοχής της ακρόπολης λειτουργούσε για την αποθήκευση ελαιόλαδου που προοριζόταν κυρίως για την παρασκευή αρωματικών ελαίων. Αντιθέτως, δεν υπάρχουν στοιχεία για αποθήκευση βασικών προϊόντων π.χ. δημητριακών, όπως στην Κνωσό, που θα δικαιολογούσαν τον αναδιανεμητικό χαρακτήρα των ανακτόρων. Αν και υπάρχει πληθώρα στοιχείων για την κεντρικά ελεγχόμενη παραγωγή και κυκλοφορία αγαθών πλούτου, δεν υπάρχουν στοιχεία για έλεγχο της παραγωγής και της κυκλοφορίας των βασικών προϊόντων εκτός αυτών που προορίζονταν για τη διατροφή των εξαρτώμενων εργατών.⁷²⁹ Τα λεγόμενα αγαθά γοήτρου χρησιμοποιούνταν κυρίως σε τελετουργικές περιστάσεις και έχουν κοινωνική και ιδεολογική σημασία. Ο έλεγχος των αγαθών αυτών

---

⁷²⁹ W.A.Parkinson: "Chipping away at a Mycenaean economy" στο *Rethinking Minoan Palaces*, 1998, σελ.73 και 81-85.

αποτελούσε τη βάση για την πολιτική επιβολή της επίλεκτης ομάδας στους υπηκόους της. Δεν πρέπει να υπήρχε εργαστήριο κατασκευής αγαθών γοήτρου έξω από το ανάκτορο ή ανακτορική θέση ούτε φαίνεται να έχουν διανεμηθεί πρώτες ύλες πολύτιμων αγαθών παρά μόνον σε ανακτορικές θέσεις. Αντιθέτως, φαίνεται ότι λίγοι άνθρωποι στην ΥΕ III Β έχουν πρόσβαση σε πολύτιμα υλικά και αυτοί που τα αποκτούν, τα αποκτούν διαμέσου των σχέσεών τους με την ανακτορική επίλεκτη ομάδα.⁷³⁰

Υπάρχουν 3 τρόποι ελέγχου της βιοτεχνικής παραγωγής: 1) να ελέγξει το ανάκτορο την πρόσβαση στις πρώτες ύλες που ήταν απαραίτητες για την παραγωγή 2) να ελέγξει την πρόσβαση στην τεχνολογία ή στην απαραίτητη γνώση για την παραγωγή, με τη θεσμοθέτηση της χρήσης δούλων ή την ενσωμάτωση τεχνιτών σε μια κοινωνική ομάδα, περιορίζοντας την κινητικότητά τους 3) να ελέγξει την τοποθέτηση των παραγωγικών διαδικασιών. Το ανάκτορο μπορεί να συγκεντρώνει ή να αποκεντρώνει μια βιοτεχνία με σκοπό να περιορίσει την πρόσβαση σε άλλους και να διατηρήσει τον έλεγχο.

Ο χειρισμός και ο έλεγχος του εξωτερικού εμπορίου είναι ένας άλλος τρόπος για κοινωνικοπολιτικό έλεγχο. Ο M.H.Wiener θεωρεί ότι υπήρχε ισχυρή παρουσία των ανακτόρων στο θαλάσσιο εμπόριο μεγάλων αποστάσεων, ήδη από την παλαιοανακτορική περίοδο και ότι τα ανάκτορα, κυρίως, ενδιαφέρονταν για μέταλλα. Κατά την MM II το εμπόριο προς και από την Ανατολή διευθυνόταν από τα ανάκτορα. Στην νεοανακτορική εποχή, τα στοιχεία από την Ζάκρο υποδεικνύουν, κατά τη γνώμη του συγγραφέως,

---

⁷³⁰ S.Voutsaki: "Economic Control, Power and Prestige in the Mycenaean World: The Archaeological Evidence" στο S.Voutsaki-J.T.Killan eds. *Economy and Politics in the Mycenaean Palaces, Proceedings of a conference held on 1-3 July 1999 in the Faculty of Classics, Cambridge Philological Society Supl.Vol.27*, Cambridge, 2001, σελ.195-197.

ανακτορικό έλεγχο στο εμπόριο με την Εγγύς Ανατολή. Πάντως δεν αρνείται την ύπαρξη εμπόρων που δρούσαν ανεξάρτητα, ήδη από την παλαιοανακτορική περίοδο, αλλά δεν θεωρεί πιθανό ο κύριος όγκος των εμπορικών συναλλαγών να γινόταν με αυτόν τον τρόπο.⁷³¹

Κατά τη διάρκεια των νέων ανακτόρων υπάρχει μια αύξηση στις συναλλαγές πολυτελών υλών πχ ελεφαντοστού, αλάβαστρου κτλ. αλλά και ολοκληρωμένων προϊόντων. Ως προς το χαρακτήρα των εμπορικών δραστηριοτήτων υπάρχει διαφωνία μεταξύ των ερευνητών, καθώς άλλοι θεωρούν πως από το ανακτορικά ελεγχόμενο εμπόριο της παλαιοανακτορικής περιόδου περάσαμε σε πιο ανεξάρτητες ή ελεύθερες επιχειρήσεις εμπορικού χαρακτήρα στη νεοανακτορική περίοδο (Sherratt & Sherratt, 1991 / Wiener 1991), ενώ κάποιοι πιστεύουν ακριβώς το αντίθετο (Branigan 1989). Ο Cline (1994) θεωρεί πως οι δύο τύποι εμπορίου είχαν την ίδια σημασία και στις δύο αυτές περιόδους. Ως προς τη λειτουργία γενικότερα των συναλλαγών, η A.Sacconi σημειώνει ότι οι διανομές και οι παραδόσεις αγαθών από και προς το ανάκτορο δεν θα μπορούσαν να γίνουν, αν οι συναλλαγές αυτές δεν αναφέρονταν σε μια κοινή μονάδα μέτρησης και ότι σε αυτόν τον τύπο οικονομίας, η οποία είναι συγκεντρωτική, ένα αγαθό λειτουργεί ως μέτρο αξίας. Η συγγραφέας αναφέρεται και σε πινακίδες αγοράς δούλων π.χ. στις KN B 988 και B 822, όπου το ρήμα *qi-ti-ja-to* αντιστοιχεί στο *πρίατο* της κλασσικής ελληνικής (γ' ενικ. αορ.). Το ίδιο ρήμα συναντάται και στις KN Ai 1037.2 και Ai 5976.1, πάντα σε σχέση με δούλους. Κατά την άποψη της συγγραφέως, ο αγοραστής λειτουργούσε για λογαριασμό του ανακτόρου και αποκτούσε δούλους, από πρόσωπα εκτός του ανακτόρου, καταβάλλοντας

---

⁷³¹ M.H.Wiener: "Trade and Rule in Palatial Crete" στο *The Function of the Minoan Palaces*, 1987, σελ. 261.

κάποια πληρωμή. Επίσης οι πινακίδες PY Un 1322, KN L 693 δείχνουν, ότι το ανάκτορο έπρεπε να πληρώσει μια τιμή σε σιτάρι ή χαλκό για να αποκτήσει λινά υφάσματα. Κατά τη γνώμη της συγγραφέως, η μυκηναϊκή οικονομία ήταν σύνθετη, υπήρχε δηλαδή μια ανακτορική οικονομία που διοικείτο αυστηρά και χρησιμοποιούσε το "νόμισμα" με χρήση μέτρου αξίας και μια οικονομία ελεύθερων συναλλαγών σε εσωτερικό και εξωτερικό που χρησιμοποιούσε το "νόμισμα" ως μέσο πληρωμής.⁷³² Κάποιοι, όπως ο M.Marazzi, αναφέρονται σε "αιγαιακό τρόπο παραγωγής", που επικεντρώνεται στην αντίθεση ανάμεσα στο δυναμισμό των συναλλαγών που τα μυκηναϊκά ανάκτορα διεξήγαν με το εξωτερικό και στο στατικό χαρακτήρα των συναλλαγών τους με τις κοινότητες και ο οποίος χαρακτηρίζεται από την απουσία χρημάτων.⁷³³

---

⁷³² A.Sacconi: "Riflessioni sull' economia micenea: economia di baratto o economia monetaria?", *RIVISTA di FILOLOGIA* 123, 1995, σελ.257-269.

⁷³³ Pia De Fidio: "Mycènes et Proche-Orient ou le théorème des modèles", *ΜΥΚΗΝΑΪΚΑ, BCH Suppl.*25, 1992, σελ.174-176.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ – ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ– ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρουσίαση των στοιχείων που καταγράφει το κεφάλαιο αυτό, αρχίζει με τα δεδομένα των αρχείων τα οποία σχετίζονται με τους βαθμούς εξάρτησης του εργατικού προσωπικού και των τεχνιτών που το ανάκτορο χρησιμοποιούσε για την ικανοποίηση των αναγκών του, καθώς και για το ρόλο που διεδραμάτιζε η χρησιμοποίηση δούλων στην εύρυθμη λειτουργία του ανακτορικού διοικητικού μηχανισμού.

Από την έκταση της χρήσης εργασίας δούλων και τη σχέση που υπήρχε και που καθόριζε την επαφή εργατικού προσωπικού και ανακτορικού διοικητικού μηχανισμού, μπορούμε να οδηγηθούμε σε συμπεράσματα για τη μορφή πολιτικής οργάνωσης και το χαρακτήρα άσκησης της εξουσίας από την πλευρά του κράτους. Έτσι π.χ. η γενικευμένη χρήση εργασίας δούλων

αποτελεί το κλειδί της παραγωγής του ασιατικού τρόπου παραγωγής. Με τον όρο γενικευμένη δουλεία εννοείται η χρήση εργατικής δύναμης, η οποία συντηρείται από την κεντρική εξουσία για την περίοδο μόνον που τη χρησιμοποιούσε (τροφή, ένδυση κλπ.) και που ενίοτε υπήρχε στοιχειώδης "μισθός" για τη συντήρησή της, συνηθέστερα στη μορφή συλλογικών κλήρων για την εξασφάλισή της. Η εκμετάλλευση του ανθρώπινου δυναμικού γίνεται μέσω της συλλογικότητας των κοινοτήτων και μια τέτοια εκμετάλλευση δείχνει συγκεντρωτικό χαρακτήρα άσκησης της εξουσίας. Ο τρόπος αυτός παρέχει άφθονη εργατική δύναμη, διότι η μεγάλη μάζα του πληθυσμού υπέκειτο στον περιορισμό να εργαστεί για την κεντρική εξουσία. Πρόκειται όμως για μη εξειδικευμένη εργατική δύναμη που χρησιμοποιείτο μόνο για την εκτέλεση μεγάλων εργασιών, ενώ οι πιο εξειδικευμένες εργασίες ανετίθεντο σε έναν περιορισμένο αριθμό εξειδικευμένων τεχνιτών, που και αυτοί όμως εξαρτώντο άμεσα από τον ηγεμόνα-δεσπότη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ίσως το μοντέλο της Αιγύπτου.⁷³⁴

Άλλος τρόπος παραγωγής είναι με φεουδαρχικού τύπου αγγαρείες (*corvée*), που διαφέρει από τη γενικευμένη δουλεία στο ότι στην τελευταία, η χρήση του ανθρώπινου δυναμικού εξαρτιώταν αποκλειστικά από τις αποφάσεις του ηγεμόνα, ενώ οι φεουδαρχικού τύπου αγγαρείες καθορίζονταν με ορισμένους κανόνες και με κανονική περιοδικότητα, συνεπώς ήταν περιορισμένες σε αριθμό και διάρκεια και επίσης είχαν πιο υψηλό επίπεδο παραγωγικών ζωνών. Οι κάτοικοι των κοινοτήτων οργανώνονταν μεταξύ τους για να

---

⁷³⁴ C.Parain: "Protostoria mediterranea e modo di produzione asiatico" στο M.Marazzi: *La Società Micenea*, Roma, 1994, σελ.132-140.

διεκδικήσουν καλύτερες συνθήκες για αυτούς αλλά και για να περιορίσουν τις απαιτήσεις του ηγεμόνα.⁷³⁵

Τα ερωτήματα που προκύπτουν είναι, ποιο από τα μοντέλα αυτά ανταποκρινόταν στα δεδομένα που ίσχυαν για τα μυκηναϊκά ανάκτορα ή μήπως τα μυκηναϊκά ανάκτορα χρησιμοποιούσαν κάποιο άλλο τρόπο αξιοποίησης του εργατικού δυναμικού.

ΡΥΘΜΙΣΤΙΚΟΣ ΡΟΛΟΣ ΚΑΙ ΤΡΟΠΟΙ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ ΑΠΟ ΤΑ ΜΥΚΗΝΑΪΚΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ

Οι πινακίδες δεν κάνουν σαφή διάκριση μεταξύ εξαρτώμενων εργατών με πλήρη απασχόληση και αυτών που απασχολούνταν προσωρινά, πιθανώς εποχιακά. Στη μυκηναϊκή εποχή φαίνεται ότι υπήρχε: α) εργασία εξαρτώμενη, που εκτελείτο από πρόσωπα που λάμβαναν τροφή από το ανάκτορο β) εργασία τύπου αγγαρείας που ασκείτο από πρόσωπα που ήταν κανονικά ανεξάρτητα αλλά που το ανάκτορο επέτασσε και έτρεφε κατά τη διάρκεια της εργασίας που εκτελούσαν γ) εργασία ανεξάρτητη που αμειβόταν με διάφορους τρόπους αλλά πάντα με φυσικά προϊόντα.

Ανεξάρτητος εργάτης ή τεχνίτης στη μυκηναϊκή εποχή πιθανότατα ήταν αυτός που δεν λαμβάνει κανονικές (μηνιαίες/ετήσιες) μερίδες από την κεντρική εξουσία και δεν συντηρείται ολικά από το ανάκτορο. Πρόκειται για πρόσωπα που θα μπορούσαν να διαπραγματευτούν ανεξάρτητα με το ανάκτορο και να πουλήσουν ή να αγοράσουν από αυτό κλπ.

Από τα αρχεία γραμμικής Β΄ δεν υπάρχουν βέβαιες καταγραφές τέτοιων ατόμων. Οι πινακίδες που καταγράφουν μερίδες σε εργατικές ομάδες

---

⁷³⁵ C.Parain: "Protostoria mediterranea e modo di produzione asiatico" στο M.Marazzi: *La Società Micenea*, Roma, 1994, σελ.132-140.

πιθανότατα αντανακλούν διανομές σε εξαρτώμενους από το ανάκτορο και όχι πληρωμές σε ανεξάρτητους εργάτες.

Με βάση την ανάλυση του συστήματος ta-ra-si-ja, προκύπτει ότι ιδιαίτερος οι απασχολούμενοι τεχνίτες για τα ανάκτορα, ήταν μερικώς απασχολούμενοι από αυτά και πιθανώς ασκούσαν, τουλάχιστον κάποιοι από αυτούς, ανεξάρτητα το επάγγελμά τους στα εργαστήριά τους ή στους τόπους εργασίας τους και χαρακτηριστικό ως προς αυτό είναι το παράδειγμα των χαλκέων. Φαίνεται ότι η ανακτορική διοίκηση χρησιμοποιούσε εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό από ελεύθερους πολίτες σε μια ευρύτερη βάση αλλά βλέπουμε ότι χρησιμοποιούσε και π.χ. γυναικείες εργατικές ομάδες που καταγράφονται χωρίς τα προσωπικά τους ονόματα και οι οποίες ανήκαν στο εξαρτώμενο προσωπικό, έχοντας πιθανότατα χαρακτήρα δούλων.

Από την Εγγύς Ανατολή, την ίδια περίοδο, σπανίζουν επίσης οι σαφείς αναφορές σε ανεξάρτητους τεχνίτες. Στα αρχεία της Ugarit και της Alalakh η πλειονότητα των τεχνιτών αποτελούσαν μια, λίγο ως πολύ, ελεύθερη μεσαία τάξη που οργανωνόταν σε επαγγελματικά σωματεία. Στην Alalakh αναφέρονται εργάτες που λάμβαναν μερίδες και η εργασία υπόχρεων κατείχε σημαντική θέση στην οικονομία της περιοχής. Ακόμη και μέλη της οικογένειας του βασιλέως και υψηλοί αξιωματούχοι αναφέρονται ως πιστωτές. Όποιοι δεν ανταποκρίνονταν στην εκπλήρωση των χρεών τους εντάσσονταν στην υπηρεσία των δανειοδοτών τους. Υπήρχαν και οι δούλοι ως εργατική ομάδα και εργάζονταν για τον ανακτορικό οίκο (AIT *61 και AIT *65). Εργατική ομάδα αποτελούσαν και οι αιχμάλωτοι πολέμου (LU^{mes} a-si-ri) και αναφέρονται συχνά

σε καταλόγους σιτηρεσίων.⁷³⁶ Από την Ugarit καταγράφονται παραδόσεις προϊόντων σε διάφορους, εξαρτώμενους από το βασιλικό οίκο, τεχνίτες και εργάτες. Χωράφια διανέμονταν από τον βασιλιά σε εξαρτώμενους τεχνίτες, με κατοχή υπό όρους(ũbdy) π.χ. στην PRU II 104 (KTU 4.110). Υπήρχαν και επαγγελματίες που ασχολούνταν κυρίως με τη γεωργία και οι οποίοι λάμβαναν μισθούς και προϊόντα από τις βασιλικές αποθήκες και αναφέρονταν ως 'bdm [CTA 85,II, 2-7 (KTU 4.35)]. Οι τεχνίτες ανήκαν στους ανθρώπους του βασιλιά (bnš mlk) και υπήρχαν γηραιοί (rb) που ήταν υπεύθυνοι για την εκτέλεση της εργασίας και για την ποιότητα πρώτης ύλης που λάμβαναν οι τεχνίτες. Δεν γνωρίζουμε αν εκλέγονταν από τα μέλη της ομάδος ή ήταν βασιλικοί αξιωματούχοι. Οι επαγγελματίες λάμβαναν εφόδια από το βασιλικό οίκο. Γενικά στην Ugarit η βασιλική οικονομία απετελείτο: α) από το gt, μια πρωταρχική μονάδα αγροτικής και κτηνοτροφικής οικονομίας β) ένα εξαρτώμενο σώμα τεχνιτών γ) τους «ανθρώπους του βασιλέως», οι οποίοι δραστηριοποιούνταν σε τεχνικά κυρίως επαγγέλματα και ήταν εξαρτώμενοι, διότι δεν είχαν ιδιόκτητη γη και απλώς έπαιρναν ως μισθό την κατοχή γης (ũbdy).⁷³⁷ Στο Nuzi εξασκείτο ελεύθερη εργασία και οι επικεφαλής των μεγάλων οίκων λειτουργούσαν ως ελεύθερα και ανεξάρτητα τμήματα, όμως ημιελεύθεροι ή εξαρτώμενοι αποτελούσαν το πιο σημαντικό κομμάτι του εργατικού δυναμικού π.χ. υπήρχε προσωπικό που λάμβανε μερίδες κριθαριού, υφασμάτων και λαδιού.⁷³⁸

---

⁷³⁶ H.Klengel : “Die Palastwirtschaft in Alalakh”, στο M.Heltzer- E.Lipinski eds., *Orientalia Lovaniensia Analecta* 23, 1988, σελ.444-447.

⁷³⁷ M.Heltzer: “Royal economy in ancient Ugarit”, in M.Heltzer-E.Lipinski eds., *Orientalia Lovaniensia Analecta* 23, 1988, σελ.469-472 και 495.

⁷³⁸ I.Tournavitou: “The Social and economic position of artisans in the Mycenaean World” στο *TRADE AND PRODUCTION, proceedings of 4th and 5th intern...SIMA P.B. 143*, σελ.30-36.

Επιστρέφοντας στα όσα ισχύουν για τα μυκηναϊκά βασίλεια, διαπιστώνουμε ότι υπάρχει μια διακύμανση στο βαθμό ανεξαρτησίας και κοινωνικής σημασίας μεταξύ του εργατικού δυναμικού που χρησιμοποιεί η ανακτορική διοίκηση, από πραγματικούς δούλους και άμεσα εξαρτώμενους από το ανάκτορο π.χ. τις γυναικείες ομάδες που συντηρούνταν από αυτό, έως και εργατικές ομάδες ελευθέρων αποτελούμενες από εξειδικευμένους εργάτες και τεχνίτες σε κλάδους, στους οποίους είχε μεγάλη ανάγκη η ανακτορική διοίκηση και οι οποίες ομάδες απολάμβαναν φορολογικών απαλλαγών π.χ. οι ka-ke-we, οι ku-re-we κλπ. Υπάρχουν και επικεφαλής εργαστηρίων που έχουν στην κατοχή τους δούλους, ακόμη και 30 σε κάποια περίπτωση (Jn 431.25.26, Jn 605.10 κλπ.). Καταγράφονται ομάδες ειδικές, αποτελούμενες από εξειδικευμένους επαγγελματίες, οι οποίες κινητοποιούνταν σύμφωνα με τις ανάγκες της διοίκησης και που κάποιες φορές συνενώνονταν σε χωριά, τα οποία ζούσαν από τις δραστηριότητες αυτών των εξειδικευμένων ομάδων. Σε ακόμη ανώτερο επίπεδο ήταν οι τεχνίτες του άνακτος (wa-na-ka-te-ro) και του ra-wa-ke-ta (ra-wa-ke-si-jo) που κατείχαν γαίες και εκμεταλλεύονταν κτηματικές περιουσίες.

Ο S.Hiller διακρίνει άμεσα εξαρτώμενο και έμμεσα εξαρτώμενο προσωπικό (έμμεσα εξαρτώμενο είναι αυτό που ανήκει π.χ. σε αξιωματούχους που με τη σειρά τους υπάγονταν και ήταν υπόλογοι στο ανάκτορο), ενώ διαπιστώνει και αυτός ότι υπήρχαν βαθμοί εξάρτησης και ότι η διάκριση μεταξύ εξαρτώμενου από το ανάκτορο προσωπικού και προσωπικού που απλώς ελεγχόταν από το ανάκτορο, σε ορισμένες περιπτώσεις δεν είναι ξεκάθαρη. Ο συγγραφέας υπολογίζει περίπου 4.000 άμεσα και έμμεσα εξαρτώμενο προσωπικό από την ανακτορική διοίκηση (από τις 50.000 περίπου της Πύλου). Ο ίδιος

συγγραφέας υπολογίζει αντίστοιχα από την Ebla, ότι από τις περίπου 260.000 πληθυσμού οι 11.700 ανήκαν στο ανάκτορο.⁷³⁹ Από τη Θήβα τα δεδομένα και οι υπολογισμοί είναι ανάλογοι. Στην ΥΕ III, το μυκηναϊκό κράτος των Θηβών μπορούσε να συντηρήσει έναν πληθυσμό 30.000 έως 50.000 ατόμων και όπως η Πύλος, πρέπει να είχε περίπου 4.000 εξαρτώμενο ή ημι-εξαρτώμενο προσωπικό.⁷⁴⁰ Ο όρος do-e-ro συναντάται κυρίως στην E- που σχετίζεται με τη γη και στη σειρά Jn που σχετίζεται με τις διανομές χαλκού. Μόνον λίγοι δούλοι έχουν ελληνικά ονόματα αλλά αυτό δεν σημαίνει απαραίτητα ότι δεν θα μπορούσε, τουλάχιστον ένα τμήμα των δούλων, να έχουν ελληνική καταγωγή. Οι δούλοι διακρίνονται στις καταγραφές από το γεγονός ότι παρουσιάζονται ως μια ανώνυμη μάζα (ατομικά καταγράφονται μόνον οι te-o-jo do-e-ro). Όπου οι δούλοι ακολουθούνται στις καταγραφές από το όνομα ενός ελεύθερου ατόμου, συνήθως σε πτώση γενική, τότε πρόκειται για δούλους ιδιωτών.

Σημαντική, ξεχωριστή και προνομιούχο κατηγορία do-e-ro αποτελούσαν οι te-o-jo do-e-ro, οι οποίοι σε αντίθεση με τους δούλους ιδιωτών δεν ανήκουν σε κανέναν ιδιοκτήτη-ιδιώτη και εκμισθώνουν αυτόνομα τη γη όχι μόνον μεγάλων ιδιοκτητών γης αλλά και ra-ro da-mo. Στην Eρ καταγράφονται 37 do-e-ro/ra, από τους οποίους οι 31 είναι te-o-jo do-e-ro "δούλοι(ες) του Θεού".⁷⁴¹ Ο Α.Τοβάρ θεωρούσε ότι οι te-o-jo do-e-ro/ra δεν ανήκαν αποκλειστικά στην οικονομία και διοίκηση των ιερών αλλά ήταν υπό τον ανακτορικό έλεγχο.⁷⁴²

---

⁷³⁹ S.Hiller: "Dependent personnel in Mycenaean texts", στο M.Heltzer – E.Lipinski eds., *Society and Economy in the Eastern Mediterranean (c.1500-1000 B.C.)*, *Orientalia Lovaniensia Analecta* 23, 1988, σελ.53 και 62-63.

⁷⁴⁰ V.Aravantinos: "Old and new evidence for the palatial society of Mycenaean Thebes", *AEGAEUM* 12, 1995, σελ. 616.

⁷⁴¹ F.J.Tritsch: *Die Sklavenhalterischen Verhältnisse in mykenischen Griechenland*, σελ. 191-193.

⁷⁴² A.Tovar: "Talleres y oficios en el palacio de Pylos ...teoyo doero, domestico-a del rey", *MINOS* 7, 1961, σελ.101-122.

Συγκρίνοντας τα δεδομένα των πινακίδων και τις αναφορές στα ομηρικά έπη διαπιστώνουμε ότι ο αριθμός των δούλων είναι μεγαλύτερος στη μυκηναϊκή εποχή από αυτόν της ομηρικής περιόδου. Οι δραστηριότητες των γυναικών δούλων στις πινακίδες και ιδιαίτερα σε αυτές της Πύλου, μοιάζουν με αυτές του έπους αλλά η διαφορά φαίνεται ότι είναι, πως οι γυναίκες στην Πύλο χρησιμοποιούνταν και στην αγροτική οικονομία. Η πιο συχνή λέξη για τους δούλους στα ομηρικά ποιήματα είναι *δμῶς* (*δμῆες*, *δμωαί*, στον πληθυντικό), η οποία δεν έχει ακόμη εντοπιστεί στα κείμενα γραμμικής Β. Αντιθέτως η λέξη *μφίπολος* πιστοποιείται στα αρχαία γραμμικής Β (*a-ri-qa-ro / amphik^wolos*) και δηλώνει τον οικιακό δούλο.⁷⁴³

Πάντως ο αριθμός γυναικών και των παιδιών τους που καταγράφονται, δείχνει ότι η εργασία δούλων καταλάμβανε ένα μεγάλο τμήμα της παραγωγικής διαδικασίας που ελεγχόταν από το ανάκτορο. Οι σειρές Aa, Ab, Ad της Πύλου είναι χαρακτηριστικές και σκοπός τους πρέπει να είναι η διανομή μερίδων από το ανάκτορο, το οποίο είχε την ευθύνη για τη σίτιση των γυναικών αυτών, αποδίδοντάς τους μερίδες σιταριού/κριθαριού και σύκων. Έχουν γίνει κάποιες μελέτες για τον υπολογισμό αυτών των σιτηρεσίων και έχει διαπιστωθεί πως οι επιβλέποντες, γυναίκες ή άνδρες, λάμβαναν μεγαλύτερες μερίδες από το απλό εργατικό προσωπικό, ενώ γενικά τα σιτηρέσια από το ανάκτορο στις γυναικείες ομάδες είναι μηνιαία (αν και η KN G 820 καταγράφει τετραμηνιαία). Η εξάρτηση από το ανάκτορο για τις γυναίκες αυτές ήταν ίσως κληρονομική και δίνεται η εντύπωση ότι οι κόρες τους εντάσσονταν στην ομάδα των μητέρων τους και οι γιοί σε ανδρικές ομάδες εργασίας. Ποια είναι η κοινωνική

---

⁷⁴³ M.Schmidt: "Some remarks on the semantics of *αναξ* in Homer", στο Jalkotzy –Deger S.– Lemos I.S. : *ANCIENT GREECE : From mycenaean palaces to the age of Homer*, Edinburgh, 2006, σελ.441.

θέση αυτών των γυναικών; Σίγουρα εξαρτώντο από το ανάκτορο και συχνά περιγράφονται με διάφορα εθνικά. Από τις 49 ομάδες γυναικών που καταγράφονται στην Πύλο, οι 13 δηλώνονται με εθνικά ονόματα αλλά δεν φαίνεται να υπάρχει κάποια διαφοροποίηση στον τρόπο αντιμετώπισης που τύγχαναν από το ανάκτορο ανάλογα με το αν ήταν ντόπιες ή ξένες.⁷⁴⁴ Το *ra-wi-ja-ja* πιθανότατα σήμαινε "αιχμάλωτες πολέμου" και κάποιες γυναικείες ομάδες χαρακτηρίζονται έτσι, κάτι που υποδεικνύει ότι αυτές που δεν χαρακτηρίζονται με αυτόν τον όρο, ήταν αποκτήματα εμπορικών επαφών. Πάντως για τον όρο αυτό έχουν προταθεί και άλλες ερμηνείες όπως πχ *θεριστές*, άλλοι θεωρώντας τον παράγωγο της λέξεως *λαός*, τον ερμήνευσαν ως «εργάτριες της γης του λαού», ενώ ο J.T.Killen θεωρεί πως μπορεί να πρόκειται για εθνικό όρο που θα δήλωνε μια περιοχή εκτός του βασιλείου της Πύλου.⁷⁴⁵

Η σχέση εργασίας είχε συνεπώς μια κανονικότητα για τις ομάδες αυτές αλλά δεν ήταν απαραίτητα ετήσια ή σταθερή. Η απουσία ονομάτων ανδρών για τις γυναίκες αυτές ίσως είναι ενδεικτική της θέσης τους. Το γεγονός ότι δεν υπάρχει αντίστοιχα τόσο μεγάλος αριθμός αντρικών εργατικών ομάδων, ίσως εξηγείται από το ότι οι γυναικείες εργατικές ομάδες ήταν περισσότερο ελεγχόμενες και θα απειλούσαν λιγότερο την ασφάλεια του βασιλείου ή γιατί στους τομείς της παραγωγής που είχε επικεντρώσει την προσοχή της η ανακτορική επίλεκτη ομάδα χρειαζόταν περισσότερο η συνεισφορά γυναικείων εργατικών ομάδων π.χ. στην υφαντική. Χαρακτηριστική είναι η σειρά *Ac*, η οποία καταγράφει την υποχρέωση κάποιων περιοχών να παρέχουν

---

⁷⁴⁴ K.Efkleidou: "The status of 'outsiders' within Mycenaean Pylos", *MINOS* 37-38, 2002-2003, σελ.284-285.

⁷⁴⁵ J.T.Killen: "The subjects of the wanax: aspects of Mycenaean social structure", στο Jalkotzy –Deger S.– Lemos I.S. : *ANCIENT GREECE : From mycenaean palaces to the age of Homer*, Edinburgh, 2006, σελ.90-91

άνδρες προς το κέντρο και κατέγραφαν όσους είχαν προσέλθει αλλά και αυτούς που ακόμη δεν είχαν παρουσιαστεί. Είναι μια σειρά που δίνει πληροφορίες για τη μερική απασχόληση ανδρών με σύστημα αγγαρειών.⁷⁴⁶

Σημαντική για την πληροφόρησή μας σχετικά με τη θέση των δούλων είναι η Απ 607 της Πύλου, η οποία θα μπορούσε να περιέχει αναφορά σε μεικτούς γάμους ελευθέρων και δούλων.

Από την εξέταση των στοιχείων που αφορούν στις σχέσεις εργατικού δυναμικού και της ανακτορικής διοίκησης, προκύπτει μια μορφή διοικητικού κρατικού μηχανισμού που χρησιμοποιεί εργατικό προσωπικό και τεχνίτες σε πολλά επίπεδα οργάνωσης και εξάρτησης. Φαίνεται ότι τα ανάκτορα χρησιμοποιούσαν σε αρκετά μεγάλους αριθμούς εξαρτώμενο εργατικό προσωπικό και βέβαια αυτή η εικόνα προκύπτει κυρίως για την Πύλο και την Κνωσό, από όπου τα στοιχεία μας είναι περισσότερα. Ιδιαίτερα το ανάκτορο της Πύλου δικαιολογεί και στο επίπεδο διαχείρισης προσωπικού τον πιο συγκεντρωτικό χαρακτήρα του.

ΥΠΑΡΞΗ Η ΟΧΙ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΩΝ ΤΟΜΕΩΝ ΠΟΥ ΔΡΟΥΣΑΝ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΑ ΑΠΟ ΤΟ ΑΝΑΚΤΟΡΟ.

Για να φανούν χρήσιμα τα συμπεράσματα από τις ανωτέρω αναφορές πρέπει να απαντηθεί με περισσότερη σαφήνεια το ερώτημα, για το αν υπήρχε ιδιωτικός παραγωγικός τομέας, τουλάχιστον σε κάποιους κλάδους και ποιος ήταν ο βαθμός "ανεξαρτησίας" του και οι δυνατότητες αυτόνομης δραστηριότητάς του. Από τα στοιχεία που προκύπτουν από τα αρχεία και σε συνδυασμό με αρχαιολογικά δεδομένα διαπιστώνονται περιθώρια ελεύθερης

---

⁷⁴⁶ J.T.Killen: "The subjects of the wanax: aspects of Mycenaean social structure", στο Jalkotzy –Deger S.– Lemos I.S. : *ANCIENT GREECE : From mycenaean palaces to the age of Homer*, Edinburgh, 2006, σελ.97.

δράσης σε κάποιους τομείς π.χ. υπήρχαν τεχνίτες που πέρα από την προσφορά τους στα ανάκτορα, όποτε τους το ζητούσαν, είχαν πιθανότατα τα δικά τους εργαστήρια και στο διάστημα που δεν παρήγαν για το ανάκτορο, παρήγαν προς ίδιον όφελος.

Η παραχώρηση προνομίων -κυρίως φοροαπαλλαγών- προς ορισμένες ομάδες τεχνιτών, αυτές που κατά κόρον ήταν χρήσιμες με τις εξειδικευμένες γνώσεις τους στα ανάκτορα, μαρτυρούν ότι πέρα από το ότι το ανάκτορο τους είχε ανάγκη τη δεδομένη χρονική στιγμή, δεν είχε και την πρόθεση ή τη δυνατότητα να τους επιβληθεί με πιο απολυταρχικό τρόπο.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ- ΤΟ ΘΕΜΑ ΤΩΝ ΕΠΑΥΛΕΩΝ Η ΟΙΚΙΩΝ ΜΕ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ- ΥΠΗΡΧΑΝ ΠΕΡΙΘΩΡΙΑ ΑΥΤΟΝΟΜΗΣ ΔΡΑΣΗΣ ΤΟΥΣ;

Ουσιαστικά συμπεράσματα για το βαθμό ελέγχου που ασκούσε η ανακτορική γραφειοκρατική διοίκηση και για το αν υπήρχαν περιθώρια ανεξάρτητης δραστηριότητας, τουλάχιστον για κάποια μέλη μιας επίλεκτης ομάδας στη μινωική εποχή, προσφέρει η λεπτομερής εξέταση των μινωικών επαύλεων και η διερεύνηση του ρόλου τους. Αντίστοιχα στη μυκηναϊκή εποχή υπήρχαν τα δεδομένα που προέρχονταν από τις μυκηναϊκές οικίες, οι οποίες προσέφεραν πλούσιο αρχαιολογικό και επιγραφικό υλικό και οι οποίες βρίσκονταν εκτός του στενά ανακτορικού κτιριακού συγκροτήματος των Μυκηνών. Παρουσιάζει κοινά χαρακτηριστικά ή δραστηριότητα μινωικών επαύλεων και μυκηναϊκών οικιών;

Μινωικές επαύλεις και μυκηναϊκές οικίες κατοικούνταν από την ίδια κατηγορία ανθρώπων, που ανέπτυσαν ανεξάρτητες από τα ανάκτορα οικονομικές

δραστηριότητες; Ή και οι δυο αυτές κτιριακές εγκαταστάσεις σχετίζονταν άμεσα με την κεντρική ανακτορική διοίκηση, λειτουργούσαν προς όφελός της και εξυπηρετούσαν τις ανάγκες της; Αυτά είναι ερωτήματα, που αν μπορούσαμε να απαντήσουμε με κατηγορηματικό τρόπο, θα ήμασταν σε θέση να αναλύσουμε βαθύτερα και ακριβέστερα τη δομή της κοινωνίας και την υφή της πολιτικής εξουσίας κατά τη μινωική και μυκηναϊκή περίοδο.

Οι επαύλεις υπήρχαν σε ποικίλλα πλαίσια: γύρω από τα ανάκτορα στις ανακτορικές περιοχές π.χ. Μικρό ανάκτορο ή βασιλική έπαυλη της Κνωσού, οικία Ε στα Μάλια, οικία Α στην Ζάκρο, κάποιες αποτελούσαν τα κύρια οικοδομήματα σε δευτερευούσης σημασίας πόλεις ή σε αγροτικές περιοχές πχ στο Γαλατά, στην Τυλισσό κτλ., ενώ υπήρχαν επαύλεις απομονωμένες όπως π.χ. στο Βαθύπετρο ή στον Μακρύ γιαλό, οι οποίες βρίσκονταν συχνότατα στην είσοδο μιας πλούσιας κοιλάδας, την οποία είσοδο και ήλεγχαν. Οι αγροτικές επαύλεις συνδέονταν στενά με την αγροτική εκμετάλλευση της περιοχής. Συμπερασματικά λοιπόν, διακρίνονται τριών ειδών επαύλεις: α) ανακτορικές επαύλεις που είχαν κυρίως λατρευτική – τελετουργική χρήση και οι οποίες πιθανώς θα κατοικούσαν από ιερείς ή υψηλόβαθμους αξιωματούχους σε στενή εξάρτηση με το ανάκτορο β) αστικές επαύλεις που έχουν χώρους αποθήκευσης και εργαστήρια και πιθανώς και αυτές είχαν στενές σχέσεις με το ανάκτορο, ασκώντας ένα είδος εποπτείας στις δραστηριότητες των πόλεων και τέλος γ) αγροτικές επαύλεις που είναι διάσπαρτες σε όλο το νησί και ο σκοπός τους δεν ήταν η επίδειξη αλλά η χρησιμότητα και για τις οποίες έχει προταθεί πως αποτελούσαν ενδιάμεσους περιφερειακούς σταθμούς που εξυπηρετούσαν τις ανάγκες αναδιανομής της

ανακτορικής διοίκησης.⁷⁴⁷ Πάντως στη νεοανακτορική περίοδο είναι γενικότερα δύσκολο να ανιχνευθούν οι σχέσεις κέντρου – υπαίθρου εξαιτίας της αυξανόμενης διοικητικής πολυπλοκότητας.

Οι επαύλεις που παρουσιάζουν τυπικά αρχιτεκτονικά στοιχεία των ανακτόρων θεωρήθηκαν από τους περισσότερους ότι εξυπηρετούσαν ανάγκες της κεντρικής ανακτορικής διοίκησης και ότι εντοπίζονται σε αυτή τη διαδικασία είτε στοιχεία συγκεντρωτισμού στην άσκηση της εξουσίας (με το ανάκτορο να διανέμει στις επαύλεις τους υπαλλήλους του, που εκτελούσαν τις ίδιες λειτουργίες όπως στα ανάκτορα και για αυτό υπήρχε και αυτή η ομοιότητα στα αρχιτεκτονικά στοιχεία) είτε στοιχεία αποκέντρωσης, αφού οι λειτουργίες του ανακτόρου, κάποιες τουλάχιστον από αυτές, μεταφέρθηκαν εκτός του ανακτόρου και εκτελούνταν από αξιωματούχους. Για κάποιους ερευνητές αυτή ακριβώς η πρωτοπορία της Κνωσού, την οποία μιμούνται οι επαύλεις σε επίπεδο αρχιτεκτονικής και αγγειοπλαστικής, δείχνει και την πρωτοκαθεδρία του ανακτόρου της Κνωσού.⁷⁴⁸ Τα πολυάριθμα κτήρια επαύλεων στην Κνωσό ή στις περιοχές γύρω από αυτήν, πιθανότατα ελέγχονταν ή ίσως ήταν υπό την εξουσία του ανακτόρου της Κνωσού (πχ Αρχάνες). Οι πιο απομακρυσμένες επαύλεις όμως;

Έχουν διατυπωθεί αρκετές απόψεις για την προέλευση και για τη λειτουργία των επαύλεων. Ο G.Cadogan διατύπωσε παλαιότερα την άπιψη πως αποτελούσαν δημιουργήματα πλουσίων Κρητών εμπόρων, η N.Marinatos θεωρεί πως θα μπορούσαν να αποτελούν τις κατοικίες των ενδιάμεσων

---

⁷⁴⁷ S.Westerburg- Eberl: "The Minoan rural villa: an architectural analysis and interpretation of its function", στα *Πεπραγμένα του Θ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, 1-6 Οκτωβρίου 2001, εκδ.2006, τόμος Α 2, σελ.106-112 / H.& M.Van Effenterre: "Towards a study of neopalatial villas: modern words for minoan things", στο R.Hägg ed.*The Function of Minoan Villa, Proceedings of the 8th intern.Symposium at the Swedish*, 1997, σελ.11.

⁷⁴⁸ M.Wiener: "Trade and Rule in palatial Crete", στο *The function of the Minoan palaces*, 1987, σελ.266-267.

μεταξύ του ανακτόρου και των κοινοτήτων και οι οποίοι είχαν αρμοδιότητες, όπως πχ τη συλλογή των φόρων και οι οποίοι φρόντιζαν μέσω της άσκησης τελετουργικών δραστηριοτήτων να ενισχύουν την εξουσία του ανακτόρου στις κοινότητες.⁷⁴⁹ Λογική φαντάζει η υπόθεση σχετικά με την προέλευσή τους, η οποία την ανάγει στις οικίες των ηγετών της προανακτορικής περιόδου⁷⁵⁰. Αυτό βέβαια θα ίσχυε για κάποιες από αυτές, καθώς υπάρχουν και επαύλεις που δεν φαίνεται να έχουν παλαιοανακτορικό «πρόγονο». Η M.K.Dabney θεωρεί ότι, αν και αρχικά οι επαύλεις ανέπτυξαν αυτόνομη σχετικά δράση, σταδιακά τέθηκαν υπό την εποπτεία του ανακτόρου και ότι διαμέσου αυτών των κέντρων η κεντρική ανακτορική εξουσία κατάφερε να εδραιώσει την εξουσία της και τον έλεγχό της πάνω στις δραστηριότητες των τοπικών επίλεκτων ομάδων.⁷⁵¹ Η J.Weingarten πιστεύει ότι οι επαύλεις δεν ήταν κέντρα εξουσίας, αφού δεν υπάρχει η έκφραση τοπικής εξουσίας με την ανακάλυψη πινακίδων και σφραγισμάτων.⁷⁵² Η G.Walberg θεωρεί ότι οι μινωικές επαύλεις ίσως λειτουργούσαν ως βοηθητικά διοικητικά κέντρα για τα ανάκτορα και ότι διαφορετικές επαύλεις είναι πιθανόν να έπαιζαν διαφορετικό ρόλο στην οικονομική και διοικητική ιεραρχία. Κάποιες επαύλεις τύπου φάρμας, ίσως ήταν άμεσα υπεύθυνες για την παραγωγή τροφίμων και άλλων βασικών προϊόντων. Προϊόντα που παράγονταν για τοπική κατανάλωση είναι πιθανόν να παρέμεναν στην περιοχή που παράγονταν και να διανέμονταν από τα τοπικά αυτά κέντρα. Κατά την άποψη της συγγραφέως, οι επαύλεις

---

⁷⁴⁹ G.Cadogan: “Was there a minoan landed gentry?”, *BICS* 18, 1971, σελ.145-148. / P.P.Betancourt-N.Marinatos: “The Minoan Villa”, στο R.Hägg ed.*The Function of Minoan Villa, Proceedings of the 8th intern.Symposium at the Swedish*, 1997, σελ.97.

⁷⁵⁰ W.Dietrich Niemeier: “The origins of the minoan villa system”, στο R.Hägg ed.*The Function of Minoan Villa, Proceedings of the 8th intern.Symposium at the Swedish*, 1997, σελ.15-17.

⁷⁵¹ M.K.Dabney: “The later stages of state formation in palatial Crete” στο *TRADE AND PRODUCTION, Proceedings of 4th and 5th Intern Symp., SIMA P.B. 193*, σελ.46-47.

⁷⁵² J.Weingarten: “Three Upheavals in minoan sealing administration”, *AEGLAEUM* 5, 1990, σελ.112.

ίσως σχημάτιζαν ένα σύστημα δια μέσου του οποίου η ενέργεια διοχετευόταν προς τα ανάκτορα.⁷⁵³ Η J.Moody θεωρεί ότι το σύστημα των επαύλεων της ΥΜ Ι αναπτύχθηκε ως απάντηση στην αύξηση των εδαφών των ανακτόρων και ότι πιθανώς η αποκέντρωση της αποθήκευσης και άλλων διοικητικών λειτουργιών συνέβαλε στην κατάρρευση του μινωικού συστήματος διοίκησης.⁷⁵⁴ Ο S.Hood θεώρησε πως οι επαύλεις ήταν θέσεις μελών της ιερατικής τάξης σε ένα θεοκρατικό κράτος, άποψη που δεν έτυχε ιδιαίτερης αποδοχής.⁷⁵⁵

Το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα λειτουργίας επαύλεως είναι αυτό της Αγίας Τριάδας. Σε αυτήν υπάρχουν καταγραφές συλλογών και αναδιανομών προϊόντων, κατάλογοι και μερίδες προσωπικού. Καταγράφονται προϊόντα όπως σιτάρι, ελαιόλαδο, ελιές, κριθάρι, σύκα, οίνος, μπαχαρικά, υφάσματα, αγγεία και χαλκός. Στις ΗΤ 97, ΗΤ 119, πιθανώς καταγράφονται κατάλογοι χαλκίων ή ποσότητες χαλκού και ίσως στη έπαυλη έμενε ένας αξιωματούχος που επόπτευε τη μεταλλοτεχνία και τη διανομή χαλκού. Η αγγειοπλαστική είναι άλλη μια βιοτεχνική παραγωγή που πιθανώς συνδεόταν με τις επαύλεις και σε αυτές φαίνεται ότι απασχολούνταν γραφείς, χαλκείς, κεραμείς, ξυλουργοί, τέκτονες κτλ. Ο V.La Rosa τονίζει ιδιαίτερα το ρόλο που θα μπορούσε να διαδραματίσει μια εμπορική αριστοκρατία στη συντήρηση της έπαυλης της Αγίας Τριάδας αλλά θεωρεί πως υπάρχουν ενδείξεις που υποδεικνύουν εξάρτησή της από τα ανάκτορα Φαιστού και Κνωσού.⁷⁵⁶ Ο L.Watrous θεωρεί πως η έπαυλη της Αγίας Τριάδας και επίσης οι επαύλεις

---

⁷⁵³ C.Walberg: *Middle Minoan III – A Time of Transition*, 1992, σελ.143.

⁷⁵⁴ J.Moody: “The Minoan palace as a prestige Artifact” στο *The Function of the Minoan Palaces*, 1987, σελ.240-241.

⁷⁵⁵ S.Hood: “The magico-religious background of the Minoan villa”, στο *The Function of Minoan Palaces*, 1987, σελ.105-116.

⁷⁵⁶ V.La Rosa: “La Villa Royale de Haghia Triada”, στο R.Hägg ed.*The Function of Minoan Villa, Proceedings of the 8th intern.Symposium at the Swedish*, 1997, σελ.87-88.

Τύλισσος Α, Βασιλική έπαυλη, Ζα στα Μάλια, ανήκαν σε μια ανώτερη τάξη Μινωιτών αξιωματούχων και αυτό γιατί είναι οι μεγαλύτερες και πιο πολυτελείς αλλά επίσης έχουν αποθήκες και εργαστήρια ξεχωριστά από τις κύριες οικίες, ενώ μιμούνταν τα δωμάτια διαμονής των ανακτόρων. Ειδικά οι αρχιτεκτονικές ομοιότητες είναι πιθανόν να αντανακλούν οικονομικούς και κοινωνικούς δεσμούς με τα ανάκτορα. Έχει την άποψη πως η Αγία Τριάδα θα μπορούσε να αποτελεί ένα λιμάνι για την ανακτορική κοινότητα της Φαιστού.⁷⁵⁷ Ο J.Betts πιστεύει ότι κάποιες επαύλεις ήταν οικίες γαιοκτημόνων που συνεισέφεραν τμήμα της παραγωγής τους στο τοπικό ανάκτορο. Ίσως οι ιδιοκτήτες αυτών των επαύλεων συνέλεγαν τμήμα της παραγωγής από μικρότερους γαιοκτήμονες και διαχειρίζονταν τοπικές υποθέσεις (Πύργος, Σκλαβόκαμπος κτλ.). Ο συγγραφέας έχει την άποψη ότι τα σφραγίσματα που βρέθηκαν στην Αγία Τριάδα, στην Κνωσό, στο Σκλαβόκαμπο, στα Γουρνιά και στη Ζάκρο, ετίθεντο από τους ίδιους τους ιδιοκτήτες των επαύλεων που σφράγιζαν τις διοικητικές τους συναλλαγές ως μέρος των διοικητικών τους καθηκόντων διαμέσου του συγκεντρωτικού ανακτορικού συστήματος.⁷⁵⁸ Κάποια από τα περιφερειακά αυτά κέντρα διεξήγαν τις περισσότερες από τις λειτουργίες που εκτελούνταν και στα ανάκτορα, έχοντας αναπτύξει αλλά και αναμείξει οικονομικές δραστηριότητες που εξαρτώντο από ένα συνδυασμό γεωργίας, ναυτιλίας και εμπορίου.⁷⁵⁹

Η I.Schoep θεωρεί ότι υπήρχε ιδιωτική διοίκηση σε κάποιες περιοχές όπως συνάγεται και από τα ευρήματα από τις οικίες στην πλατεία της Αγίας Αικατερίνης στα Χανιά. Οι οικίες αυτές δεν θα ήταν από τις πλουσιότερες στην

---

⁷⁵⁷ L.V.Watrous: "Ayia Triada: a new perspective on the Minoan villa", *A.J.A.* 88, 1984, σελ.128-133.

⁷⁵⁸ J.Betts: "New light on Minoan bureaucracy", *KADMOS* 6, 1967, σελ.24-26.

⁷⁵⁹ P.Rehak – J.G.Younger: "Neopalatial , final palatial and postpalatial Crete", *A.J.A.* 102, 1998, σελ. 105-106.

πόλη και η παρουσία πολυάριθμων βαρών σε ιδιωτικές οικίες οδηγεί στο συμπέρασμα ότι υπήρχε ιδιωτική διοίκηση. Ακόμη, η ύπαρξη αποθηκευτικών χώρων σε αυτές υποδεικνύει, κατά την άποψη της συγγραφέως, ότι αυτές ήταν ημιαυτόνομες.⁷⁶⁰ Η ΚΗ 91 περιέχει κλασματικές ποσότητες που ίσως υπεδείκνυαν μερίδες προς εξαρτώμενους εργάτες, οι οποίοι συνέδραμαν στην οικογενειακή περιουσία.⁷⁶¹

Επιστρέφοντας στο θέμα των επαύλεων, πρέπει να αναφέρουμε πως κάποιες επαύλεις θα μπορούσαν να έχουν μια σχετική αυτονομία απέναντι στο ανάκτορο. Ίσως οι επαύλεις να ανήκαν σε μία τάξη κρητών ευγενών, που κατείχε τμήμα της διοικητικής εξουσίας όσο και των οικονομικών και θρησκευτικών δραστηριοτήτων. Η μεγαλύτερη συγκέντρωση όμως των επαύλεων ήταν γύρω από την Κνωσό και η πλειονότητα των ανεσκαμμένων παραδειγμάτων βρέθηκαν στην κεντρική και ανατολική Κρήτη. Το ότι άρχισαν να καταστρέφονται μετά την ΥΜ Ι Β, ταυτόχρονα με την καταστροφή των ανακτορικών κέντρων, πιστοποιεί πως ανάκτορα και επαύλεις υπήρξαν τμήμα του ίδιου βασικού συστήματος.

Η απάντηση στο αν οι επαύλεις ήταν θέσεις, όπου είχαν την έδρα τους τοπικοί πρίγκηπες με αυτόνομη δράση ή απλώς οι κάτοικοι των επαύλεων ήταν αξιωματούχοι που υπάγονταν στην ανακτορική διοίκηση, παραμένει αβέβαιη για τους περισσότερους ερευνητές.⁷⁶²

---

⁷⁶⁰ I.Schoep: "Towards an interpretation of different levels of administration in Late Minoan I B Crete", *Aegean Archaeology* 3-4, 1996-2000, σελ.82-84.

⁷⁶¹ I.Schoep: "Managing the hinterland: the rural concerns of urban administration", στο K.Branigan ed. *Urbanism in the Aegean Bronze Age*, *Sheffield Centre for Aegean Archaeology* - Newsletter 2000 σελ.97.

⁷⁶² S.Alexiou: "Minoan Palaces as centers of Trade and Manufacture", *The function of the Minoan Palaces*, 1987, σελ. 252 / G.Kopcke: "The Cretan palaces and Trade", *The function of the Minoan Palaces*, 1987, σελ. 259.

Υπήρχαν αντίστοιχα των μινωικών επαύλεων στην μυκηναϊκή εποχή; Αρχαιολογικά δεν πιστοποιούνται στην Κρήτη, όμως τα κείμενα υποδηλώνουν την ύπαρξη κέντρων βοηθητικών που βρίσκονταν στην περιφέρεια και συμμετείχαν στη λειτουργία του διοικητικού συστήματος, το οποίο οργάνωνε η κεντρική εξουσία.⁷⁶³

Σε επίπεδο αξιωματούχων που απασχολούνταν περιφερειακά για λογαριασμό της κεντρικής διοίκησης, ο L.Godart με βάση τα ευρήματα από τη θέση Μοναστηράκι, όπου ανακαλύφθηκαν πήλινα σφραγίσματα τα οποία χρησιμοποιούνταν για το σφράγισμα αγγείων και πίθων, κάνει μια σύγκριση των ιδιοκτητών αυτών των σφραγίδων, που ήταν οι κάτοικοι αυτής της έπαυλης, με τους μεταγενέστερους συλλέκτες. Πιστεύει ότι η έπαυλη λειτουργούσε ως ένα είδος αποθήκης για τη διαχείριση (π.χ. διανομή) αγαθών που ανήκαν στα ανάκτορα. Σε απομακρυσμένες περιοχές από το ανακτορικό κέντρο έπρεπε να υπάρχουν διαμεσολαβητές μεταξύ της κεντρικής εξουσίας και των τοπικών πληθυσμών. Αυτοί επόπτευαν για λογαριασμό της ανακτορικής διοίκησης, αν οι τοπικές κοινότητες εκπλήρωναν τις εργασίες που τους είχαν ανατεθεί και διένειμαν τις πληρωμές στα μέλη της κοινότητας. Ο συγγραφέας θεωρεί ότι οι άνθρωποι των σφραγισμάτων, αυτοί που κατοικούσαν στις επαύλεις, μπορεί να είχαν ένα αντίστοιχο ρόλο με αυτόν που είχαν οι συλλέκτες στη μυκηναϊκή εποχή. Πιθανώς αποτελούσαν μια "διευθύνουσα τάξη" με τα ίδια ενδιαφέροντα με την ανακτορική διοίκηση και απολάμβαναν της εμπιστοσύνης του άνακτος.⁷⁶⁴

---

⁷⁶³ J.Bennet: "Outside in the distance", J.P.Olivier-J.T.Palaima eds, *Textes, Tablets and scribes, MINOS Supl.10*, 1988, σελ.20-25.

⁷⁶⁴ L.Godart: "Les collecteurs dans le monde égéen", *MYKENAÏKA, B.C.H.Suppl. 25*, 1992, σελ.278 κ.ε.

Συγκρίσεις μπορούν να γίνουν πάντως μεταξύ των μινωικών επαύλεων και των μυκηναϊκών οικιών, τουλάχιστον ως προς τη δομή και τη λειτουργία τους. Αυτό που ενδιαφέρει και στις δυο περιπτώσεις είναι αν επρόκειτο για ιδιωτικής χροιάς κτίσματα, αν δηλαδή οι ιδιοκτήτες τους ήταν ιδιώτες που δεν σχετίζονταν με το ανακτορικό σύστημα διοίκησης, τουλάχιστον άμεσα.

Από τη μυκηναϊκή περίοδο τα πιο σημαντικά τέτοια κτήρια είναι οι 4 Οικίες των Μυκηνών στις οποίες έχουμε αναφερθεί και σε προηγούμενα κεφάλαια. Πρόκειται για τη Δυτική Οικία, την Οικία των Ασπίδων, την Οικία του Λαδέμπορου και την Οικία των Σφιγγών (με χρονολογική σειρά κατασκευής). Παρά τις μικρές χρονολογικές διαφορές, ήταν όλες χτισμένες στην αρχή της ΥΕ ΙΙΙ Β1, έξω από την προστασία των τειχών. Περιείχαν ασυνήθιστο πλούτο, πολυτελή εισηγμένα υλικά αλλά και αρχαία γραμμικής Β'. Πιο αναλυτικά η Δυτική Οικία συνδεόταν με λάδι και τα αρχαία της σχετίζονταν με προσωπικό. Ίσως το λάδι της οικίας αυτής προοριζόταν για διανομές σε εργάτες (συνολικά 12 πινακίδες με πιο χαρακτηριστικές τις Au 657, 102, 653, 660, που καταγράφουν διανομή ποσοτήτων σε ανδρικό προσωπικό και την V 659, που καταγράφει διανομή de-mi-ni-ja σε γυναίκες).⁷⁶⁵ Η Οικία των Ασπίδων θα μπορούσε να είναι η ιδιωτική Οικία κάποιου υψηλά ιστάμενου. Είναι σημαντικό να μάθουμε το βαθμό αυτονομίας στις δραστηριότητες μιας τέτοιας οικίας που περιείχε πολύτιμα αντικείμενα, καθώς βρέθηκαν πχ μεγάλες ποσότητες επεξεργασμένων κομματιών ελεφαντοστού. Θα μπορούσε να περιέχει υλικά που ανήκαν στο ανάκτορο ή να λειτουργούσε ως ένα εργαστήριο κατασκευών αλλά θα μπορούσε και να αποτελεί την οικία ενός πλούσιου ιδιώτη που ασχολείτο με εμπορικές δραστηριότητες. Η Οικία του

---

⁷⁶⁵ C. Varias Garcia: "Les modalités du contrôle palatial à Mycènes", *KTEMA* 26, 2001, σελ.121-123.

Λαδέμπορου περιλαμβάνει στις πινακίδες της μια σημαντικότερη ένδειξη για το χαρακτήρα των αρχείων της και της ίδιας. Αυτή είναι η καταγραφή της λέξεως ta-ra-si-ja σε συνδυασμό με ποσότητες μαλλιού που αποδίδονταν σε υφάντρες και η οποία αποτελεί ισχυρή ένδειξη του επισήμου διοικητικού χαρακτήρα των αρχείων της οικίας αυτής. Περιείχε το μεγαλύτερο αριθμό πινακίδων που βρέθηκαν στις Μυκήνες. Η Ι.Τουρναβίτου θεωρεί ότι πρέπει να ήταν Οικία που συνδύαζε οικιακές και επίσημες δραστηριότητες, όπως διανομή και ίσως εμπορία λαδιού, διακίνηση μαλλιού και διαχείριση προσωπικού.⁷⁶⁶ Η Οικία της Σφιγγός περιείχε άφθονο ελεφαντοστόν και κεραμική. Είχε πινακίδες της σειράς Ge που κατέγραφαν φορολόγηση σε μπαχαρικά, ενώ σημαντικά είναι και τα 7 σφραγίσματα (Wt 501-507) που βρέθηκαν στην είσοδο της αίθουσας 1 με ονόματα αγγείων. Κατά την Ι.Τουρναβίτου, τα αρχαιολογικά κατάλοιπα και ιδιαίτερα η κεραμική αντανakλά μια μείξη οικιακών και επίσημων δραστηριοτήτων, ενώ στα αρχεία της Οικίας αυτής πιστεύει ότι αντανakλώνται εμπορικής φύσεως δραστηριότητες π.χ. διακίνηση μπαχαρικών και ίσως κεραμικής και διαχείριση προσωπικού. Βρέθηκαν συνολικά στις οικίες αυτές 56 πινακίδες που σχετίζονταν με 5 διαφορετικά θέματα: λάδι, μαλλί, καρυκεύματα, προσωπικό και μερίδες και κατά την άποψη της συγγραφέως στις Οικίες αυτές υπήρχε η παρουσία, αν όχι ο άμεσος έλεγχος, της κεντρικής εξουσίας.⁷⁶⁷ Από την άλλη ο C.Varias Garcia αρνείται το μεικτό χαρακτήρα, οικιακό και επίσημο, που διαπιστώνει η Ι.Τουρναβίτου στις Οικίες αυτές καθώς και την άποψη του Militello ότι είχαν αποκεντρωμένο χαρακτήρα, διότι δεν υπάρχει η πιστοποίηση της δράσης των "συλλεκτών" ή αναλόγου

⁷⁶⁶ Ι.Τουρναβίτου: "Aspects of Trade and production in Mycenaean Greece", *HYDRA* 7, 1990, σελ.79.

⁷⁶⁷ Ι.Τουρναβίτου: "Aspects of Trade and production in Mycenaean Greece", *HYDRA* 7, 1990, σελ.84-85.

σημασίας αξιωματούχων στις Οικίες αυτές. Ο συγγραφέας πιστεύει ότι απλώς ήταν αποθηκευτικοί χώροι που συνδέονταν άμεσα με το ανάκτορο.⁷⁶⁸ Πρέπει πάντως να επισημάνουμε ότι, εκτός από την πιστοποίηση του όρου ta-ra-si-ja, δεν υπάρχουν αναφορές σε τίτλους και αξιωματούχους, όπως wa-na-ka, ra-wa-ke-ta, e-qe-ta, qa-si-re-we, te-re-ta κλπ. που να συνδέουν τις δραστηριότητες των Οικιών αυτών με την ανακτορική διοικητική γραφειοκρατία.

Ο J.Chadwick δεν θεωρεί ότι οι 4 Οικίες ήταν εγκαταστάσεις εμπόρων ή ιδιωτών αλλά υπαλλήλων τοποθετημένων από το ανάκτορο για την κατασκευή ειδικών προϊόντων.⁷⁶⁹ Επίσης η C.W.Shelmerdine διαπιστώνει ότι οι 4 Οικίες των Μυκηνών συνδέονταν στενά σε διοικητικό επίπεδο και αποτελούσαν, όπως και το κτίριο που βρέθηκαν οι πινακίδες Of της Θήβας, αποθηκευτικούς χώρους και οικίες διαχείρισης (clearing houses).⁷⁷⁰

Ο A.Uchitel τέλος, πιστεύει ότι ο "ιδιωτικός χαρακτήρας" των αρχείων που βρέθηκαν στις 4 αυτές Οικίες των Μυκηνών δεν πρέπει να υπερεκτιμηθεί, καθώς θα μπορούσαν να είναι ιδιωτικά αρχεία ανακτορικών υπαλλήλων, κάτι που είναι γνωστό και από την Εγγύς Ανατολή (τα αρχεία Ur-šara στη σαργωνική Umma).⁷⁷¹

Η απάντηση στο ερώτημα για τον ανακτορικό ή ιδιωτικό χαρακτήρα αυτών των Οικιών δεν μπορεί να είναι κατηγορηματική. Η παρουσία όμως στην Οικία του Λαδέμπορου καταγραφής, η οποία αποδεικνύει τη συμμετοχή των

---

⁷⁶⁸ C.Varias Garcia: "Les modalités du contrôle palatial a Mycènes", *KTEMA* 26, 2001, σελ.125.

⁷⁶⁹ J.Chadwick: "L'économie palatiale dans la Grèce Mycénienne", *Le système palatiale en orient, en Grèce et à Rome*, 1984, σελ.284.

⁷⁷⁰ C.W.Shelmerdine: "Workshops and record keeping in the Mycenaean World", *AEGAEUM* 16, Liège, 1997, σελ.392.

⁷⁷¹ A.Uchitel: "The archives of mycenaean Greece and the Ancient Near East", στο M Heltzer-E.Lipinski, *Society and Economy in the East Mediterranean, Orientalia Lovaniensia Analecta* 23, 1988, σελ.20.

λειτουργιών της Οικίας αυτής στο παραγωγικό σύστημα ta-ra-si-ja, υποδεικνύει έναν επίσημο και ανακτορικό χαρακτήρα στις διεργασίες στις οποίες συμμετείχε. Το να αποδεχθούμε έναν ιδιωτικό χαρακτήρα για τις υπόλοιπες, θα ήταν επίσης ριψοκίνδυνο, ενώ σε συνδυασμό με τις μεγάλες ποσότητες πολυτίμων υλικών, όπως π.χ. ελεφαντοστού, που βρέθηκαν στις οικίες αυτές, θα ήταν εξαιρετικά ενδιαφέρον, αν ο ιδιωτικός τομέας θα ήταν σε θέση να διακινήσει και να διαχειριστεί τόσο μεγάλες ποσότητες υλικών, που μόνο με τη διεξαγωγή θαλάσσιων εμπορικών επαφών σε μεγάλες αποστάσεις θα μπορούσαν να αποκτηθούν. Είναι δύσκολο για τόσο πολύτιμα υλικά, αναγκαία για την επίδειξη ισχύος της ανακτορικής επίλεκτης ομάδας, να μπορούσε –και μάλιστα σε σχετικά κοντινή απόσταση από το ανακτορικό συγκρότημα– να δράσει εντελώς αυτόνομα και χωρίς κάποιον έλεγχο ο ιδιωτικός τομέας. Οι μινωικές επαύλεις, ακόμη και αν τις εντάξουμε στο μινωικό ανακτορικό σύστημα, άφηναν μεγαλύτερα περιθώρια αυτόνομης δράσης στους ιδιοκτήτες-κατοίκους τους, οι οποίοι θα ήταν δυσκολότερα ελέγξιμοι και πιθανώς θα είχαν τη δυνατότητα να αποκομίσουν μεγαλύτερα οφέλη και για τους ίδιους από τη συμμετοχή τους στο διοικητικό-παραγωγικό σύστημα, ακόμη και αν αυτό ελεγχόταν και οργανωνόταν από την Κνωσό. Θα ήταν πάντως περισσότερο εντυπωσιακό, αν σε τόσο κοντινή απόσταση από το ανακτορικό συγκρότημα και τα τείχη των Μυκηνών, υπήρχαν Οικίες τόσο πλούσιων ιδιωτών, που θα ασκούσαν απρόσκοπτα τις εμπορικές δραστηριότητές τους. Αυτό θα ήταν μια σαφής ένδειξη αποδυνάμωσης του ελέγχου ή ακόμη και της ισχύος του ανακτορικού γραφειοκρατικού μηχανισμού.

ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ, ΕΠΙΛΕΚΤΩΝ ΟΜΑΔΩΝ ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ - Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ DA-MO.

Στην προσπάθεια να διερευνήσουμε την ισχύ του ανακτορικού συστήματος και το αν η κεντρική εξουσία είχε ενισχυθεί ή αντίθετα αποδυναμωθεί κατά την εποχή καταγραφής των αρχείων γραμμικής Β΄, πρέπει να εξεταστούν σε βάθος οι σχέσεις ανακτορικής εξουσίας, αριστοκρατικής επίλεκτης ομάδας και τοπικών κοινοτήτων αλλά και η σημασία και λειτουργία του da-mo.

Πρέπει να εξεταστεί επίσης, ποια είναι η σχέση των Οικιών στη μυκηναϊκή περίοδο με τους Οίκους των αρχών της 1^{ης} Χιλιετίας π.Χ. και το τι δείχνει αυτό για την οικονομική και κοινωνική εξέλιξη. Ακόμη θα ήταν χρήσιμο να αναλυθεί ο ρόλος των βασιλέων τον 9^ο και 8^ο αιώνα π.Χ., πως εξελίχθηκαν από τους qa-si-re-we της μυκηναϊκής εποχής και ποιος είναι ο ρόλος τους στην πολύπλοκη διαδικασία πολιτικής ενοποίησης.

ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΠΙΛΕΚΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΟΜΑΔΩΝ(ELITES) – ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΕΠΙΛΕΚΤΩΝ ΟΜΑΔΩΝ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥΣ ΣΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ

Για τη σχέση των ανακτόρων με τις επίλεκτες ομάδες και ξεκινώντας από τη μινωική Κρήτη, διαπιστώσαμε ότι οι νεοανακτορικές οικίες της ΥΜ Ι αντανακλούν τη συγκέντρωση πλούτου και προνομίων, πολιτικής και τελετουργικής ισχύος. Αν δεν συνδέονταν στενά με την ανακτορική διοίκηση, μαρτυρούν ενέργεια για τη χρήση και προς όφελος μιας επίλεκτης ομάδας. Πολλές μελέτες θέτουν ερωτηματικά για την ύπαρξη κεντρικών εξουσιών, ανακτορικών επίλεκτων ομάδων και αυστηρών κοινωνικών ιεραρχιών στην Κρήτη και ισχυρίζονται πως η εξουσία βρισκόταν στα χέρια ανταγωνιζόμενων επίλεκτων ομάδων. Στην ΥΜ III Α τα τοπωνύμια στη γραμμική Β΄

υποδεικνύουν ότι στην Κνωσό υπό τη μυκηναϊκή ηγεσία, το ανάκτορο διαχειριζόταν μια μεγαλύτερη εδαφική και πολιτική ενότητα.⁷⁷² Ο J.Driessen, αφού εντοπίζει ότι το βασίλειο της Πύλου είναι ένα οργανικό σύστημα, στο οποίο ανάκτορο και χωριά εργάζονταν στενά μαζί και υπήρχε αυστηρός συγκεντρωτικός έλεγχος (2 επαρχίες, 16 περιφέρειες και 240 τοπωνύμια που διασώζονταν), διαπιστώνει ότι κάτι αντίστοιχο δεν προκύπτει από την Κνωσό και ότι η Κνωσσιακή επίλεκτη ομάδα διηύθυνε μια μαζική μεταστροφή στην εκτροφή προβάτων μετά την καταστροφή της ΥΜ ΙΒ, γιατί ήταν ευκολότερο να την ελέγχει. Πιστεύει ότι η παραγωγή ειδών διατροφής παρέμενε στα χέρια των τοπικών κοινοτήτων, ενώ στο βασίλειο της Κνωσού υπήρχαν μεγαλύτερα περιθώρια αυτόνομης δράσης των τοπικών επίλεκτων ομάδων.⁷⁷³ Η παρουσία αρκετών ανακτόρων και πολλών ανακτορικών κατασκευών, επαύλεων, αγροικιών κλπ. υποδεικνύει ότι η ΥΜ Ι εποχή ήταν μια περίοδος διανομής του πλούτου με μεγάλη σημασία για την εγκαθίδρυση της ισχύος των τοπικών αριστοκρατιών.

Η αποκέντρωση του διοικητικού μηχανισμού, εν μέρει απόρροια των γεωγραφικών χαρακτηριστικών της Κρήτης, οδήγησε στην αποσύνθεση του συστήματος στην ΥΜ ΙΒ. Στην ΥΜ ΙΙ-ΙΙΙ Α υπάρχει μεγάλη ανάγκη για συγκεντρωτική γραφειοκρατία, ώστε η κεντρική εξουσία να επιβάλλει τη θέση της στις περιφερειακές κοινότητες. Ο J.Driessen πιστεύει ότι ο άναξ τοποθετούσε τους δικούς του ανθρώπους στη διοίκηση των περιφερειακών κέντρων. Στις πινακίδες της Κνωσού τα περιφερειακά κέντρα σχετίζονταν με

---

⁷⁷² J.Driessen-I.Schoep: “Architectural and administrative changes on MM II-LM III A Crete” στο R.Laffineur & W.-D.Niemeier (eds), *Politeia.Aegean State and Society Proceedings of the International Aegean Conference in Heidelberg 1994, AEGAEUM 12*, Liège, 1995, σελ.663 κ.ε.

⁷⁷³ J.Driessen: “Centre and periphery: some observations on the administration of the kingdom of Knossos” στο S.Voutsaki-J.T.Killan eds. *Economy and Politics in the Mycenaean Palaces, Proceedings of a conference held on 1-3 July 1999 in the Faculty of Classics, Cambridge Philological Society Supl.Vol.27*, Cambridge, 2001, σελ.97-99.

υπαλλήλους που δηλώνονταν με τίτλους και όχι με τα προσωπικά τους ονόματα, κάτι που ίσως δείχνει ότι οι θέσεις τους δεν ήταν μόνιμες και σημασία είχε το αξίωμά τους και όχι το πρόσωπο. Από την άλλη, μπορεί οι qa-si-re-we και οι ko-re-te-re να λειτουργούσαν συλλογικά. Η ανακύκλωση των αξιωματούχων (μετακινούμενοι αξιωματούχοι) και η συλλογικότητα ήταν, κατά την άποψη του συγγραφέως, τα μέσα της κεντρικής διοίκησης ώστε να μην "αυτονομηθούν" οι περιφερειακοί αξιωματούχοι και αποτελούσαν μορφές ελέγχου πολιτικής φύσεως. Μόνον η πρωτεύουσα και κάποια μεγάλα βοηθητικά κέντρα ελέγχονταν σχολαστικά, καθώς αποτελούσαν τα τεμμένα της κεντρικής επίλεκτης ομάδας και ίσως οι επικεφαλής των κοινοτήτων ή των φυλών να απολάμβαναν αξιοσημείωτη ελευθερία, πληρώνοντας πιθανώς κάποια ετήσια εισφορά στο κέντρο.⁷⁷⁴ Φαίνεται ότι η κληρονομική ένταξη σε μια κοινωνική ομάδα υπήρχε και μπορούμε να μιλήσουμε για μια "αριστοκρατία", η οποία έχει συναίσθηση της καταγωγής, όπως υποδεικνύει η παρουσία πατρωνυμικών (που είναι σπάνια στην Κνωσό π.χ. ku-ru-me-ni-jo ke-to στην Da 1173 και λίγα στην Πύλο. Πάντως σχετίζονται πάντα με μέλη της επίλεκτης ομάδας τίτλων και της οικονομικής επίλεκτης ομάδας).

Από τις πινακίδες διακρίνονται κατηγορίες επίλεκτων ομάδων, με την πρώτη να είναι η επίλεκτη ομάδα τίτλων, η οποία περιέχει πρόσωπα που αναγνωρίζονται από τους προσωπικούς τίτλους και κατά συνέπεια τα αξιώματά τους. Οι λειτουργίες των μελών αυτής της επίλεκτης ομάδας είναι δύσκολο να προσδιοριστούν ακριβώς, διότι σχετίζονται με διάφορους τομείς (πολιτικό, θρησκευτικό κλπ.). Άλλη κατηγορία ίσως είναι η στρατιωτική επίλεκτη ομάδα, άτομα δηλαδή που σχετίζονται με το στρατιωτικό εξοπλισμό

---

⁷⁷⁴ J.Driessen: "Mécanismes de contrôle au palais de Cnossos à l' époque des tablettes en linéaire B", *KTEMA* 26, 2001, σελ.115-116.

και άτομα που διευθύνουν στρατιωτικές ομάδες π.χ. οι αναφερόμενοι στη σειρά πινακίδων O-ka. Μια τρίτη κατηγορία επίλεκτης ομάδας είναι η οικονομική, με την ιδιαιτερότητα, τα μέλη της, που κατέχουν γαίες, κοπάδια κλπ., να περιλαμβάνουν και μέλη των δυο προηγούμενων επίλεκτων ομάδων. Στην Κνωσό ο J.Driessen αναγνωρίζει μια στρατιωτική τάξη, που απετελείτο από άτομα που είχαν ελληνικά ονόματα. Εντοπίζει περίπου 12 ονόματα που συνδέονται με στρατιωτικό εξοπλισμό και οι οποίοι καταγράφονται και σε ένα ευρύτερο οικονομικό πλαίσιο π.χ. ο u-wa-si-jo, που έχει στην κατοχή του προσωπικό, το οποίο ελέγχει στην Ai 115 αλλά και στρατιωτικό εξοπλισμό στην Vc 7529. Επίσης υπάρχουν άτομα της στρατιωτικής επίλεκτης ομάδας που είναι και ιδιοκτήτες κτημάτων.⁷⁷⁵

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΟΡΙΑ ΔΡΑΣΗΣ ΤΩΝ ΣΥΛΛΕΚΤΩΝ

Η οικονομική επίλεκτη ομάδα αντιπροσωπεύεται κυρίως από τους περίφημους "συλλέκτες". Είναι πολύ ενδιαφέρον να διαπιστώσουμε ποια είναι τα όρια αυτόνομης δράσης των ατόμων αυτών ή αν ελέγχονταν αυστηρά από την ανακτορική εξουσία. Ίσως η ομάδα αυτή των συλλεκτών να είχε ασχολίες και κτήσεις ημιανεξάρτητες και το ανάκτορο να κατέγραφε τις δραστηριότητές τους για φορολογικούς λόγους, αφού οι συλλέκτες θα ήταν τα πλούσια μέλη των κοινοτήτων. Οι συλλέκτες που καταγράφονται στην Πύλο ήταν περισσότερο αξιωματούχοι του ανακτόρου και όχι πλούσιοι που ανήκουν σε μια ομάδα ανεξάρτητων ή ημιανεξάρτητων ιδιωτών. Φαίνεται έτσι ο πιο συγκεντρωτικός χαρακτήρας άσκησης της εξουσίας από την ανακτορική διοίκηση της Πύλου, ενώ διακρίνονται αντίθετα τα μεγαλύτερα περιθώρια

---

⁷⁷⁵ J.Driessen: "Collectors items. Observations sur l'élite mycénienne de Cnossos", *MYKENAÏKA*, B.C.H. Suppl.25, 1992, σελ.199-205.

δράσης σε ιδιώτες, τα οποία προσφέρει η μινωική κληρονομιά στο μυκηναϊκό ανάκτορο της Κνωσού. Μάλιστα η Κρήτη και λόγω γεωγραφικών ιδιαιτεροτήτων προσέφερε μεγάλη δυνατότητα στις τοπικές επίλεκτες ομάδες να ενεργήσουν προς όφελός τους και χαρακτηριστικά η Δ.Κρήτη και οι τοπικές επίλεκτες ομάδες της φαίνεται ότι αξιοποίησαν τις δυνατότητες αυτές. Αναφέραμε ήδη ότι πολλοί ερευνητές συγκρίνουν το ρόλο των συλλεκτών στη μυκηναϊκή εποχή με τους υπαλλήλους της μινωικής εποχής, των οποίων τη λειτουργία και παρουσία πιστοποιούμε από τα σφραγίσματα π.χ. στο Μοναστηράκι και οι οποίοι πιθανώς ήταν οι διαμεσολαβητές μεταξύ του ανακτόρου και των κοινοτήτων.⁷⁷⁶

Ο ρόλος των συλλεκτών μας έχει απασχολήσει και σε προηγούμενα κεφάλαια, στο σημείο αυτό επιμένουμε λίγο περισσότερο στο που ανήκαν οι συλλέκτες, στην κοινωνική τους προέλευση και στο αν είχαν περιθώρια αυτόνομης δράσης. Κατά την άποψη του J.T.Killen, οι συλλέκτες ήταν εξέχοντα μέλη της κυβερνώσας επίλεκτης ομάδας, μέλη δηλαδή της βασιλικής οικογένειας, υψηλόβαθμοι ανακτορικοί αξιωματούχοι κλπ., οι οποίοι έχουν αναλάβει την εποπτεία μέρους των παραγωγικών δραστηριοτήτων των βασιλείων με σκοπό την απόκτηση κέρδους. Αναφέρει, ως κάτι ανάλογο, από την Ur III τους ensi, οι οποίοι ήταν κάτοχοι προβάτων και μαλλιού και ταυτόχρονα εξέχοντες κρατικοί αξιωματούχοι.⁷⁷⁷ Ο J.P.Olivier, αφού θεωρεί ότι το di-ko-na-re-ja στην Τίρυνθα υποδεικνύει, με βάση το όνομα συλλέκτη di-ko-na-ro στην Πύλο, την ύπαρξη συλλεκτών και στο μυκηναϊκό βασίλειο της Τίρυνθος και μάλιστα μέσα από μια κοινή "δεξαμενή" ονομάτων, διαπιστώνει την ύπαρξη των ίδιων ηγετικών τάξεων (δυναστειών) στα βασίλεια. Ο συγγραφέας διαπιστώνει τη

⁷⁷⁶ A.Franceschetti: "La centralizzazione del potere e i collettori micenei", *ATTI E MEMORIE DEL 2o CONGRESSO DI MICENOLOGIA*, Roma-Napoli, 1991, σελ.259.

⁷⁷⁷ J. T.Killen: "Some further thoughts on "collectors", *AE GAUM 12*, 1995, σελ.214-215.

συνέχεια στο χώρο και στο χρόνο των συλλεκτών π.χ. ο ko-ki-da στην Fh και ο ko-ki-da στις πινακίδες των σειρών που βρέθηκαν στο Οπλοστάσιο της Κνωσού πρέπει να είχαν διαφορά μιας γενεάς, ενώ το ίδιο ισχύει για τον ku-ri-ri-jo ή για τον ku-gu-me-no στην Κνωσό και αυτόν στην Θήβα.⁷⁷⁸

Ο J.Bennet, αφού τονίζει ότι το 30% περίπου της παραγωγικής ικανότητας της Κνωσού ήταν στα χέρια των "συλλεκτών" και ότι η παρουσία των συλλεκτών γίνεται πιο συχνή όσο απομακρυνόμαστε από την Κνωσό, πιστεύει ότι στην Κνωσό οι συλλέκτες απολάμβαναν έναν ουσιαστικό βαθμό ανεξάρτητης δράσης και σχημάτιζαν μικρές οικονομικές μονάδες προς όφελός τους. Έχει την άποψη πως τα άτομα αυτά δεν ήταν μέλη της επίλεκτης ομάδας της Κνωσού, στα οποία είχε παραχωρηθεί περιουσία ή το δικαίωμα να έχουν περιουσία αλλά ήταν μέλη των τοπικών επίλεκτων ομάδων, εν μέρει ελεγχόμενων από την επίλεκτη ομάδα της Κνωσού. Διαχειρίζονταν την περιουσία τους και ήταν υπεύθυνοι για την εισφορά προϊόντων στο ανάκτορο και για αυτό καταγράφονταν με τόση σχολαστικότητα από τα ανακτορικά αρχεία. Αντιθέτως, θεωρεί ότι ο μικρός αριθμός συλλεκτών που καταγράφεται στα αρχεία της Πύλου ήταν ανακτορικοί αξιωματούχοι που πιθανώς είχαν την έδρα τους στην ίδια την Πύλο.⁷⁷⁹ Επίσης και ο P.Carlier θεωρεί ότι οι συλλέκτες είχαν μεγάλες πιθανότητες να αποκομίσουν κέρδη και μάλιστα συχνά σε βάρος του ανακτόρου.⁷⁸⁰

Ο L.Godart πιστεύει πως οι συλλέκτες πρέπει να διακρίνονταν από τους ανακτορικούς αξιωματούχους που αποκαλούνται επαρχιακοί αξιωματούχοι και

---

⁷⁷⁸ J.P.Olivier: "Les collecteurs: leur distribution spatiale et temporelle" στο S.Voutsaki-J.T.Killen eds. *Economy and Politics in the Mycenaean Palaces, Proceedings of a conference held on 1-3 July 1999 in the Faculty of Classics, Cambridge Philological Society Supl. Vol.27*, Cambridge, 2001, σελ. 155-157.

⁷⁷⁹ J.Bennet: "Collectors" or "Owners?", *ΜΥΚΕΝΑΪΚΑ, B.C.H. Suppl.25*, 1992, σελ.87-101

⁷⁸⁰ P.Carlier: "Les collecteurs sont-ils de fermiers?", *ΜΥΚΕΝΑΪΚΑ, B.C.H. Suppl.25*, 1992, σελ.159-166.

οι οποίοι κατοικούσαν στις επαρχίες που ήλεγχαν (π.χ.ko-re-te-re). Οι συλλέκτες, κατά την άποψη του συγγραφέως, μετακινούνταν συνεχώς και τα ίδια ονόματα συλλεκτών που συναντώνται στα ανάκτορα Κνωσού, Πύλου, Θηβών και ίσως Τίρυνθος, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι οι συλλέκτες ήταν μέλη των ανακτορικών οικογενειών. Απλώς οι συλλέκτες ήταν οι διαμεσολαβητές ανάμεσα στην κεντρική εξουσία και τα εργαστήρια, τις βιοτεχνικές μονάδες ή τα κοπάδια που υπήρχαν στις κοινότητες. Από τη στιγμή που αυξήθηκαν τα εδάφη και οι οικονομικές δραστηριότητες του ανακτόρου, ο άναξ παραχώρουσε τη διαχείριση τμήματος της παραγωγής σε πρόσωπα αξιόπιστα στο περιβάλλον του.⁷⁸¹

Ο J.Driessen πιστεύει ότι το υλικό από το "Δωμάτιο των Πινακίδων Αρμάτων" υποδεικνύει το τέλος της εξέλιξης προς τη συγκεντρωτική γραφειοκρατία και τη δημιουργία της οικονομικής επίλεκτης ομάδας στην Κνωσό. Την επόμενη περίοδο υπήρξε μια διαίρεση ανάμεσα στους αξιωματούχους που ασχολούνταν με τη διοίκηση και τα στρατιωτικά θέματα του βασιλείου της Κνωσού και την οικονομική επίλεκτη ομάδα που κυρίως απετελείτο από τους συλλέκτες. Η μεγάλη αναλογία ελληνικών ονομάτων στους συλλέκτες κάνουν τον συγγραφέα να θεωρεί ότι η οικονομική επίλεκτη ομάδα και οι συλλέκτες ήταν κυρίως μια κνωσσιακή επίλεκτη ομάδα και όχι μέλη των τοπικών επίλεκτων ομάδων. Διαπιστώνει ότι από την εποχή σύνταξης των πινακίδων στο «Δωμάτιο των Πινακίδων Αρμάτων» υπήρχε μια αύξηση της αυτόνομης δράσης ορισμένων θέσεων σε περιφερειακό επίπεδο. Έτσι, αντικαταστάθηκε η προσωπική στρατιωτική υπηρεσία από εισφορά πρώτων υλών και έτοιμων προϊόντων και υπήρξε απόδοση της δύναμης αρμάτων στη φροντίδα της

---

⁷⁸¹ L.Godart: "Les collecteurs dans le monde égéen", *MYKENAÏKA, B.C.H. Suppl.*25, 1992, σελ.276 κ.ε.

περιφερειακής επίλεκτης ομάδας. Αυτό επέτρεψε στις επίλεκτες ομάδες να εξειδικευτούν σε διαφορετικά πεδία. Ο συγγραφέας θεωρεί ότι η επίλεκτη ομάδα που σταδιακά απέκτησε αυτόνομη δραστηριότητα σε περιφερειακό επίπεδο ήταν κνωσσιακής προέλευσης.⁷⁸²

Όπως και να είναι πάντως, όποια θέση και να προκρίνουμε, αυτό που έχει σημασία για την εργασία μας είναι ότι οι συλλέκτες, ανεξαρτήτως του αν ανήκαν στην κνωσσιακή επίλεκτη ομάδα ή ήταν μέλη των τοπικών κοινοτήτων, απολάμβαναν προνόμια ανεξάρτητης δράσης και "κέρδους", οικονομικού και κοινωνικού, και μάλιστα σε επίπεδο περιφερειακό, κάτι που από μόνο του κρύβει πολλούς κινδύνους για κάθε κεντρική εξουσία. Άλλωστε το γεγονός ότι η δράση τους και ο αριθμός τους μεγαλώνει όσο απομακρυνόμαστε από την Κνωσό, υποδεικνύει μάλλον την αδυναμία και όχι την απροθυμία, της κεντρικής διοίκησης να ελέγξει με έναν τρόπο πιο άμεσο και λιγότερο ριψοκίνδυνο για αυτήν, τη δράση των τοπικών κοινοτήτων και των περιφερειακών επίλεκτων ομάδων.

Η C.G.Thomas διαπιστώνει ότι η ηγετική τάξη στα μυκηναϊκά βασίλεια παρέμεινε σχετικά μικρή παρά το ότι υπάρχουν στοιχεία ότι ο πληθυσμός αυξήθηκε κατά την περίοδο 1400 πΧ – 1200 πΧ. Η συγγραφέας κάνει παραλληλισμούς με το χεττιτικό σύστημα διακυβέρνησης όπου ο βασιλιάς στηριζόταν από ένα συμβούλιο ευγενών, το οποίο του παρείχε στρατιώτες και εργασία για δημόσια έργα, καθώς και αγροτικά αγαθά, σε αντάλλαγμα για δικαιώματα σε τοπικές γαιοκτησίες και πρόσβαση σε πολύτιμα υλικά. Από το 1750 π.Χ. έως το 1600 π.Χ. η θέση του Βασιλιά περιγράφεται ως αβέβαιη, με τους ευγενείς να προσπαθούν να διατηρήσουν την προνομιούχο θέση τους

---

⁷⁸² J.Driessen: "Collector's items" observations sur l'élite mycénienne de Cnossos", *MYKENAÏKA*, B.C.H. Suppl.25, 1992, σελ.208 κ.ε.

απέναντι στον Βασιλιά και τον Βασιλιά να προσπαθεί να διατηρήσει την εξουσία του με βάση την κληρονομική διαδοχή. Η δύναμη της χεττιτικής αριστοκρατίας ήταν σημαντική και κατά την περίοδο του Μέσου Βασιλείου. Η C.G.Thomas πιστεύει ότι και στα μυκηναϊκά βασίλεια ο ρόλος και η ισχύς των ευγενών ήταν σημαντικότερα και πιθανώς η εξουσία του άνακτος δεν ήταν απόλυτη και θεωρεί ότι ο αυστηρός γραφειοκρατικός έλεγχος που ασκείτο κυρίως στην Πύλο αλλά και στην Κνωσό, οφειλόταν στο ότι οι νεοαφιχθέντες κυρίαρχοι ήταν υποχρεωμένοι να ασκούν μια πιο αυστηρή διοίκηση για να αποκτήσουν τον έλεγχο απέναντι στους υπηκόους τους. Από την άλλη, η σπανιότητα πινακίδων από τα άλλα ανάκτορα αντανακλά το λιγότερο αυστηρό έλεγχο που ασκούσαν αυτά τα ανάκτορα.⁷⁸³

ΥΠΑΡΞΗ Η ΟΧΙ ΙΣΧΥΡΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΜΕ ΠΕΡΙΘΩΡΙΑ ΑΥΤΟΝΟΜΗΣ ΔΡΑΣΗΣ;

Ο J.T.Killen θεωρεί ότι δεν υπάρχουν στοιχεία στις πινακίδες που να πιστοποιούν την ύπαρξη ισχυρών τοπικών ηγεμόνων όπως στις φεουδαρχίες, ενώ αντιθέτως, διακρίνει στοιχεία που υποδεικνύουν ότι η κεντρική διοίκηση είχε τον άμεσο έλεγχο στη διαδικασία φορολόγησης, αφού δεν υπάρχουν στοιχεία για τη συλλογή φόρων από ισχυρούς ηγεμόνες στις περιφέρειες ούτε στοιχεία για τον τρόπο με τον οποίο συλλέγονταν αυτοί οι φόροι διαμέσου των περιφερειών. Στην Πύλο μάλιστα υπάρχει σχολαστική καταγραφή ακόμη και χωριών, κάτι το οποίο ίσως υποδεικνύει παράκαμψη των τοπικών επίλεκτων ομάδων.⁷⁸⁴ Την άμεση επιτήρηση ακόμη και των μικρών χωριών δέχεται ο D.B.Small, ο οποίος σε αντίθεση με τους περισσότερους ερευνητές

⁷⁸³ C.G.Thomas: "The Nature of Mycenaean Kingship", *SMEA 17*, 1976, σελ.100 και 113-114.

⁷⁸⁴ J.T.Killen: "Taxation" στο "The linear B tablets and the Mycenaean economy", στο A.MorpurgoDavies-Y.Duhoux eds. *Linear B: a 1984 survey*, 1985, σελ.257-261.

δεν δέχεται ούτε και την ύπαρξη διαμεσολαβητικών διοικητικών κέντρων δευτέρου επιπέδου για την άσκηση διοίκησης. Υποστηρίζει ότι μόνον στην Κρήτη θα μπορούσε να λειτουργήσει ένα τέτοιο σύστημα, καθώς εκεί υπήρχε μια πολιτειακή και διοικητική παράδοση 500 ετών.⁷⁸⁵ Άλλοι ερευνητές αντιθέτως, θεωρούν ότι το περιφερειακό σύστημα λειτουργούσε σχετικά αυτόνομα από τις κεντρικές αρχές, οι οποίες δεν κατάφεραν ποτέ να το εντάξουν στον πλήρη έλεγχό τους και αυτή ήταν η βασική αιτία της κατάρρευσης του μυκηναϊκού κόσμου.⁷⁸⁶ Ο W.A.Parkinson θεωρεί ότι η κεντρική διοίκηση της Πύλου δεν κατάφερε να ενσωματώσει το προϋπάρχον σύστημα παραγωγής και συναλλαγών που λειτουργούσε αυτόνομα αλλά και συμπληρωματικά στο ανακτορικό σύστημα. Κατά την ΥΕ III Β η ανακτορική επίλεκτη ομάδα προσπάθησε να αυξήσει το ρόλο της ως παραγωγός αγαθών πολυτελείας, καθώς και την παρεμβατικότητα και τον έλεγχο στο περιφερειακό σύστημα διαχείρισης των αγαθών. Σύμφωνα με την άποψη του συγγραφέως, η κεντρική ανακτορική διοίκηση χρησιμοποιούσε τους ηγέτες της περιφέρειας για να παρέχουν αγαθά και υπηρεσίες στο ανάκτορο και αυτό θα επικύρωνε τις οικονομικές δραστηριότητές τους. Το ότι δεν ήλεγξε πλήρως τα αυτόνομα περιφερειακά συστήματα οδήγησε στην αστάθεια της ΥΕ III Β.⁷⁸⁷ Η S.Deger-Jalkotzy θεωρεί ότι τα ανάκτορα ενσωμάτωσαν πρωιμότερες οικονομικές και κοινωνικές δομές και δημιουργήθηκε μια συγκεντρωτική μοναρχία, η οποία

---

⁷⁸⁵ D.B.Small: "Mycenaean Politics", *Rethinking Minoan Palaces*, 1998, σελ.46.

⁷⁸⁶ W.A.Parkinson: "Chipping Away at a Mycenaean economy", *Rethinking Minoan Palaces*, 1998, σελ.73.

⁷⁸⁷ W.A.Parkinson: "Chipping Away at a Mycenaean economy", *Rethinking Minoan Palaces*, 1998, σελ.84-85.

βασιζόταν και εμπνεύστηκε περισσότερο από τα σύγχρονά της συστήματα της Εγγύς Ανατολής παρά από την προγενέστερη μινωική παράδοση.⁷⁸⁸

Η C.G.Thomas θεωρεί πως υπήρχε ένας διαμοιρασμός ελέγχου της οικονομικής δραστηριότητας των βασιλείων, με την ύπαρξη συναγωνισμού της ανακτορικά ελεγχόμενης δραστηριότητας με τη μη ανακτορικά ελεγχόμενη δραστηριότητα και ότι η αυτονομία των περιφερειακών κοινοτήτων ενομιμοποιείτο από την ευρύτερη αναγνώριση του άνακτος. Τα στοιχεία των πινακίδων αλλά και τα αρχαιολογικά κατάλοιπα αντανακλούν την αλληλοκάλυψη μεταξύ συγκεντρωτισμού και τοπικισμού στην ΥΕ ΙΙΙ εποχή. Η συγγραφέας τονίζει ότι ο έλεγχος από τα κέντρα ήταν λιγότερο εκτεταμένος και αυστηρός από ότι θεωρείτο ότι ήταν και σίγουρα δεν μπορούν να γίνουν συγκρίσεις με πρότυπα ανατολικής μοναρχίας των κρατών της Εγγύς Ανατολής. Αυτό συνέβαινε, διότι υπήρχαν τομείς της οικονομίας που δεν ελέγχονταν από το ανάκτορο, όπως π.χ. η μεταλλουργία, ενώ χαρακτηριστικό της δύναμης που είχαν οι περιφερειακές κοινότητες ήταν ότι στα αρχεία καταγράφονταν πολλοί τίτλοι αξιωματούχων τοπικής ισχύος π.χ. qa-si-re-we κλπ. Ακόμη και από αρχαιολογικά στοιχεία συνάγονται συμπεράσματα για την ισχύ των τοπικών επίλεκτων ομάδων. Αυτά αφορούν στους θολωτούς τάφους που εμφανίστηκαν ουσιαστικά στην ύστερη ΜΕ εποχή.⁷⁸⁹ Μεταξύ του ανακτόρου και των τοπικών κοινοτήτων ή των δήμων υπήρχε λοιπόν η αριστοκρατία και τα μέλη της, αξιωματούχοι, συλλέκτες, te-re-ta, κάτοχοι γης κλπ., που ειδικότερα σε πιο απομακρυσμένες περιφέρειες είχαν μεγαλύτερες δυνατότητες αυτόνομης και ανεξάρτητης δράσης. Για να κατανοήσουμε όμως

---

⁷⁸⁸ J.Deger-Jalkotzy: "Mycenaean Palace system" στο *Atti e Memorie del 2o Congresso di Micenologia*, Roma-Napoli, 1991, σελ.724-725.

⁷⁸⁹ C.G.Thomas: "The components of political identity in Mycenaean Greece", *AEAEUM* 12, 1995, σελ.349-352.

καλύτερα την πολιτική και διοικητική κατάσταση της εξουσίας της κεντρικής διοίκησης στα μυκηναϊκά βασίλεια, πρέπει να εξετάσουμε ευρύτερα τις σχέσεις των ανακτόρων με τις τοπικές κοινότητες και τους εκπροσώπους τους.

Η A.Sacconi, με βάση την B 988, διαπιστώνει ότι το ανάκτορο αποκτούσε δούλους από πρόσωπα εκτός του ανακτόρου και πρέπει να κατέβαλε κάποια πληρωμή για αυτό, κάτι το οποίο μπορεί να σημαίνει πολλά για την ισχύ των κοινοτήτων και για τον βαθμό υποταγής και εξάρτησής τους από την ανακτορική εξουσία. Επίσης, από τις ΡΥ Un 1322 και ΚΝ L 693 υποδεικνύεται, ότι το ανάκτορο έπρεπε να πληρώσει μια τιμή σε σιτάρι ή χαλκό για να αποκτήσει λινά υφάσματα. Αν ισχύει αυτό, τότε προκύπτει ότι υπήρχε κυκλοφορία αγαθών σε περιβάλλον όχι αυστηρά ανακτορικό και το ανάκτορο για την απόκτηση κάποιων αγαθών, αντιμετώπιζε τις τοπικές κοινότητες και τους επικεφαλής τους ως ισότιμους "διαπραγματευτές" σε αγοραπωλησίες.⁷⁹⁰ Φαίνεται λοιπόν ότι υπήρχαν δυο πόλοι στα μυκηναϊκά βασίλεια, δηλαδή από τη μια υπήρχαν τα ανάκτορα και από την άλλη οι κοινότητες της υπαίθρου για το ρόλο των οποίων υπάρχει διχογνωμία. Κάποιοι επικεντρώνονται στη λειτουργία τους ως "δεξαμενές" από όπου το ανάκτορο αντλούσε τις πηγές του και άλλοι τονίζουν το χαρακτήρα διατήρησης των πολιτικών θεσμών τους, που επιβίωσαν της κατάρρευσης των ανακτόρων και του ανακτορικού συστήματος, αποτελώντας τον πυρήνα των πολιτικών σχηματισμών της αρχαϊκής Ελλάδας.

Κατά τη γνώμη αρκετών ερευνητών χαρακτηριστικό των κοινοτήτων είναι η αυτάρκεια, κυρίως σε οικονομικό επίπεδο, αλλά σε κάποιο βαθμό και η

---

⁷⁹⁰ A.Sacconi: "Riflessioni sull' economia micenea: Economia di baratto o economia monetaria?", *RIVISTA di FILOLOGIA* 123, σελ.264 κ.ε.

αυτονομία ως προς τους πολιτικούς, δικαστικούς και θρησκευτικούς θεσμούς. Έτσι, η αγροτική εργασία και η οργάνωσή της μοιάζει να ενδιαφέρει το ανάκτορο με έμμεσο τρόπο π.χ. οι φυτρες και οι κίται (ki-ti-ta) καταγράφονται αποκλειστικά μόνο σε σχέση με φορολογικές απαιτήσεις (Na 520 κλπ.). Ίσως υπήρχαν δυο κατηγορίες ki-ti-ta, αυτοί που αποτελούν τον αγροτικό πληθυσμό των κοινοτήτων, υποκείμενο σε υποχρεώσεις (φορολογικές / στρατολογία) και άλλοι που είναι εξαρτώμενοι χωρίς όμως να είναι δούλοι. Θεωρήθηκε ότι οι περισσότερες σοδειές που καταγράφονται στα αρχεία γραμμικής Β΄ π.χ. στα κείμενα a-ma της Κνωσού, παράγονταν σε γαίες που ανήκαν σε τοπικές κοινότητες (da-mo) παρά στο ανάκτορο. Ο P.Halstead θεωρεί ότι αυτές οι γαίες οργώνονταν από βόδια που ανήκαν στο ανάκτορο, ενώ οι θεριστές, αφού δεν καταγράφονται στα αρχεία γραμμικής Β΄, πιθανώς κινητοποιούνταν από τις τοπικές κοινότητες. Συμπεραίνει ότι, αν η σοδειά δημητριακών διανεμόταν ισόποσα μεταξύ του ανακτόρου και των τοπικών κοινοτήτων ή των επικεφαλής τους, τότε βασικά αποθέματα σιτηρών θα ήταν διαθέσιμα για αναδιανομή σε τοπικό επίπεδο παράλληλα με την κεντρικά διαχειριζόμενη αναδιανομή. Οι αγροτικές κοινότητες πρέπει να συναγωνίζονταν μεταξύ τους αλλά και να λειτουργούσαν ως συλλογικοί οργανισμοί εργασίας και παροχής άλλων πηγών. Ο συγγραφέας πιστεύει ότι και ο ρόλος των ποιμένων στην ανανέωση των ανακτορικών κοπαδιών για την παραγωγή μαλλιού προϋποθέτει την ύπαρξη μεγάλων αριθμών ιδιωτικών κοπαδιών.⁷⁹¹ Προτείνει μια συλλογική αγροτική δραστηριότητα και τοπική αναδιανομή μέσα από τις κοινότητες και ότι οι ανακτορικές στρατηγικές της

---

⁷⁹¹ P.Halstead: "Myc. Wheat, flax and sheep, palatial intervention in farming and its implications for rural society", στο S.Voutsaki-J.T.Killen, *Economy and Politics in the Mycenaean Palaces*", *Proceedings of a conference held on 1-3 July 1999 in the Faculty of Classics, Cambridge Philological Society Supl.Vol.27*, Cambridge, 2001, σελ.40 κ.ε.

κινητοποίησης πηγών, ίσως βασιζόνταν εν μέρει στην εκμετάλλευση τέτοιων τοπικών κοινοτικών θεσμών.⁷⁹²

Επίσης, η Pia de Fidio τονίζει ότι, σε αντίθεση με το ανάκτορο, οι κοινότητες των χωριών επωφελούνταν από τα πλεονεκτήματα της αυτάρκειας και μόλις το ανακτορικό σύστημα κατέρρευσε, αυτές συνέχισαν να υπάρχουν και να δίνουν μορφή σε νέους κοινωνικούς σχηματισμούς και πολιτικές κατευθύνσεις.⁷⁹³

Η μεγάλη επαγγελματική εξειδίκευση ίσως αποτελεί μια ισχυρή ένδειξη κοινωνίας έντονα στρωματογραφημένης και είναι ενδεικτικό ότι υπήρχαν ολόκληρα χωριά από εξειδικευμένους επαγγελματίες ή συγκέντρωση ομάδων εξειδικευμένων εργατών σε ορισμένα χωριά.

Ένας πρώτος τύπος περιορισμού που επέβαλλε η ανακτορική διοίκηση στις κοινότητες ήταν οι απαιτήσεις που είχε από αυτές, καθώς, για κάποιες τουλάχιστον, καθόριζε ουσιαστικά και το είδος και τα προϊόντα της παραγωγής τους. Δεν γνωρίζουμε σε ποιο βαθμό συνέβαινε αυτό αλλά δεν υπάρχει κάποια ένδειξη να θεωρήσουμε ότι έφτανε στο σημείο να ανατρέψει την αυτάρκεια των χωριών (κάτι τέτοιο είναι πιο πιθανό ειδικά σε χωριά εξειδικευμένων τεχνιτών). Για να εκτιμηθεί σωστά ο βαθμός εκμετάλλευσης των τοπικών πηγών, θα ήταν απαραίτητο να αποτιμηθεί σε ποσοτικό επίπεδο το εύρος των εισφορών σε σχέση με την παραγωγική ικανότητα των κοινοτήτων. Η Pia de Fidio θεωρεί ότι η σχετική αυτονομία των κοινοτήτων, θα μπορούσε να είναι μια ευγενική παραχώρηση του άνακτος αλλά παρά όλα

---

⁷⁹² P.Halstead: "Myc. Wheat, flax and sheep, palatial intervention in farming and its implications for rural society", στο S.Voutsaki-J.T.Killen eds *Economy and Politics in the Mycenaean Palaces, Proceedings of a conference held on 1-3 July 1999 in the Faculty of Classics, Cambridge Philological Society Supl.Vol.27*, Cambridge, 2001, σελ.49 κ.ε.

⁷⁹³ Pia De Fidio: "Centralization and its limits in the myc. palatial system" στο S.Voutsaki-J.T. Killen, *Economy and Politics in the Mycenaean Palaces*, *Proceedings of a conference held on 1-3 July 1999 in the Faculty of Classics, Cambridge Philological Society Supl.Vol.27*, Cambridge, 2001, σελ.24.

αυτά οδήγησε στο να γίνουν πιο σαφείς και έντονες οι ανισότητες που ήδη υπήρχαν και έχει την άποψη ότι το ανάκτορο παρενέβαινε δυναμικά στις εσωτερικές ισορροπίες των κοινοτήτων, τονίζοντας τη διαδικασία στρωματοποίησης και ιεράρχησης των κοινωνιών των χωριών, που ήδη υπήρχε από καιρό.⁷⁹⁴

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ DA-MO ΣΤΗΝ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΤΟΠΙΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ- Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ

Ο πιο σημαντικός όρος που υπάρχει στις πινακίδες και σχετίζεται με την οργάνωση των κοινοτήτων, είναι ο όρος da-mo. Κατά την άποψη της A.Sacconi, οι δήμοι ήταν διοικητικές τοπικές ολότητες με λειτουργίες κυρίως αγροτικές, οι οποίες όμως είχαν "νομική" υπόσταση και ασκούσαν οικονομικές και διοικητικές δραστηριότητες, όπως την οργάνωση της απαιτούμενης εργασίας και τη συλλογή των φόρων που απαιτούσε το ανάκτορο.⁷⁹⁵ Ο da-mo παρουσιάζεται να λειτουργεί συλλογικά π.χ. στην PY Un 718 σε μια προσφορά στον Ποσειδώνα και στην Eb 297 στη διαμάχη με την ιέρεια e-ri-ta για το καθεστώς ιδιοκτησίας ενός κλήρου. Ο da-mo προκύπτει ότι αποτελείται από το σύνολο των ko-to-no-o-ko και ο ενεργός ρόλος του, όσον αφορά στη γη, επικεντρώνεται στα o-na-ta της ke-ke-me-na γης. Όμως στη σχέση da-mo και κοινοτικής γης θα επανέλθουμε αναλυτικότερα στη συνέχεια.

Ο L.R.Palmer διαπιστώνει ότι το ανάκτορο καταγράφει τα κτήματα του προσωπικού του, συνήθως θρησκευτικής χροιάς, σε στενή σχέση με τη γη του da-mo αλλά "παρατηρεί" και τα θρησκευτικά ενδιαφέροντα του da-mo μέσω ειδικών αξιωματούχων. Είδαμε ότι στην Un 718.1-2 ο da-mo ως

⁷⁹⁴ Pia De Fidjo: "Palais et communautés de village dans le royaume mycénien de Pylos" στο *TRACTATA MYCENAEA*, 1987, σελ.148-149.

⁷⁹⁵ A.Sacconi: "Riflessioni sull' economia micenea Economia di baratto o economia monetaria?", *RIVISTA di FILOLOGIA*. 123, 1995, σελ.264.

συλλογικό όργανο μαζί με άλλους δότες καταγράφεται να προσφέρει στον Ποσειδώνα. Γη, κοπάδια και εργαστήρια που αποδίδονταν σε διάφορες θεότητες, υποδεικνύουν ότι ένα τμήμα της άμεσης ανακτορικής παραγωγής αφιερωνόταν στη συντήρηση των ιερών ή την τέλεση θρησκευτικών εκδηλώσεων. Κείμενα από την Πύλο καταγράφουν την απόδοση ποσοτήτων κρασιού, υποδεικνύοντας την τέλεση συμποσίων με τη χορηγία του ανακτόρου στις τοπικές, περιφερειακές κοινότητες.

Το ότι το ανάκτορο ενδιαφερόταν και για τις θρησκευτικές λειτουργίες του *da-mo* προκύπτει από την αναφορά της λέξεως *o-ri-da-mi-jo* π.χ. στην Cn 608, όπου καταγράφεται ότι χοίροι θα τρέφονταν από τους *o-ri-da-mi-jo*, πιθανώς με αφορμή κάποια θρησκευτική τελετή. Σύμφωνα με την άποψη του L.R.Palmer, οι δήμοι διαχειρίζονταν μόνοι τους τις υποθέσεις τους και σε σπάνιες περιπτώσεις καταγράφονται στα αρχεία των ανακτόρων, ενδεικτικό ίσως του ότι τα ανάκτορα δεν ήλεγχαν άμεσα τις δραστηριότητές τους.⁷⁹⁶

Ο A.Uchitel πιστεύει επίσης, ότι ο *da-mo* ήταν εκτός ελέγχου του ανακτόρου, καθώς ούτε γη ούτε ζώα του *da-mo* καταγράφονται σχολαστικά στα ανακτορικά αρχεία αλλά μόνον οι σχέσεις μεταξύ του *da-mo* και ατόμων που ανήκαν σε άλλες κατηγορίες. Η μόνη δίοδος "επικοινωνίας" μεταξύ της κεντρικής εξουσίας και του *da-mo* ήταν η φορολογία και οι εισφορές. Ο συγγραφέας θεωρεί ότι ως προς τη διαμάχη της ιέρειας *E-ri-ta* με το δήμο, που καταγράφεται στις πινακίδες Eb 297 / Ep 704, υπάρχει ανάλογο παράδειγμα από τους Χετταίους.⁷⁹⁷

---

⁷⁹⁶ L.R.Palmer: "The Mycenaean Palace and the Damos" στο *HOMMAGE VAN EFFENTERE*, 1984, σελ.151-157.

⁷⁹⁷ A.Uchitel: "The archives of Mycenaean Greece and the Ancient Near East" στο M.Heltzer-E.Lipinski eds. *Society and economy in the East Mediterranean, Orientalia Lovaniensia Analecta 23*, 1988, σελ.21 και 48.

Στις κοινότητες και τα χωριά διαπιστώνουμε ότι υπάρχει η επιβίωση ενός συμβουλίου γηραιών, *ke-ro-si-ja*, που ίσως είναι σημαντική για την εσωτερική οργάνωση των κοινοτήτων. Δεν παρουσιάζεται κάποια αναφορά σε συνέλευση και ο όρος αγορά, *a-ko-ra*, πιστοποιείται αλλά μόνο σε σχέση με τη συγκέντρωση κοπαδιών. Πάντως η οικονομική υφή των αρχείων δεν καθιστά απαραίτητη την καταγραφή κάθε πολιτικού θεσμού που μπορεί να υπήρχε. Ίσως είναι υπερβολικό να μιλήσουμε για μια δημοκρατία των κοινοτήτων αλλά οι *da-mo* αποτελούσαν μια πρώτη μορφή συλλογικής οργάνωσης και τους προγόνους των μεταγενέστερων δήμων. Η ύπαρξη ελεύθερων αγροτικών πληθυσμών στο εσωτερικό των κοινοτήτων εκφράζει ίσως το καθοριστικό στοιχείο της οικονομικό-κοινωνικής εξέλιξης της Ελληνικής Ιστορίας. Μετά την κατάρρευση των μυκηναϊκών κέντρων, οι κοινοτικές οργανώσεις, οι *da-mo*, απετέλεσαν, έστω και με διαφορετική μορφή, τον κύριο φορέα πολιτικής οργάνωσης και η άνοδος τοπικών ηγετών οδήγησε στη κυρίαρχη έκφραση πολιτικής εξουσίας.

Στο θέμα του *da-mo* πάντως, η Πύλος προσφέρει περισσότερα στοιχεία από ό,τι η Κνωσός. Ο M.Lejeune πιστεύει ότι η ύπαρξη ανθρωπωνυμιών σύνθετων με το *δ* μος και παράλληλα προς την ύπαρξη ανθρωπωνυμιών σύνθετων με το *λαFός*, πιστοποιεί την ύπαρξη μιας τάξης πολιτών (*δ* μος) παράλληλης προς τη στρατιωτική τάξη (*λαFός*). Ο συγγραφέας έχει την άποψη πως ο *da-mo* παρουσιάζεται ως διοικητική ολότητα αγροτικού χαρακτήρα, η οποία α) κατέχει γη, ένα τμήμα της οποίας διαμοιράζεται και δίνεται από τον *da-mo* για εκμετάλλευση σε ιδιώτες, ενώ ένα άλλο τμήμα της παρέμενε αδιαίρετη β) αυτό το αδιανέμητο τμήμα ήταν αντικείμενο συλλογικής εκμετάλλευσης και εκεί απασχολούνταν οι δούλοι και τα ζώα του *da-mo*, που

πιθανώς ήταν συλλογικής ιδιοκτησίας. Οι κοινοτικοί βοσκοί, οι ο-ri-da-mi-jo, εξέτρεφαν τα συλλογικά/κοινοτικά ζώα γ) ο da-mo φρόντιζε για την επάρκεια αγροτικών και κτηνοτροφικών προϊόντων στα μέλη της κοινότητας, ενώ αυτά όφειλαν να ικανοποιήσουν τις ανάγκες του ανακτόρου μέσω της εκπλήρωσης των φορολογικών υποχρεώσεων τους δ) αν και ήταν υπό την επιτήρηση ή τον έλεγχο ανακτορικών αξιωματούχων, ο da-mo φαίνεται ότι διοικείται από ένα σύλλογο αγροτικών καλλιεργητών.⁷⁹⁸

Ο damo της σειράς Ep/Eb (της περιοχής ra-ki-ja-ne) και ο da-mo της σειράς Ea είναι ολότητες της ίδια φύσεως αλλά γεωγραφικά διακριτές. Στην Un 718 διαπιστώνουμε την ύπαρξη ενός da-mo σχετικού με την περιοχή Sa-ra-re-da, ο οποίος εκτελεί θρησκευτικές προσφορές συλλογικά, ενώ υπάρχει και η άποψη πως ο da-mo στην περιοχή αυτή, ως διαχειριστής του wa-na-ka-te-ro te-me-no, της προσωπικής δηλαδή περιουσίας του άνακτος, ανέλαβε την υποχρέωση να εκπληρώσει μια θρησκευτική προσφορά για λογαριασμό του άνακτος⁷⁹⁹. Ο da-mo αποτελούσε και μια διοικητική ολότητα που είχε δικαστική εξουσία, όπως αποδεικνύεται από την Ep 704.5, όπου καταγράφεται η διαμάχη του με την ιέρεια E-ri-ta. Από την σύνταξη της πινακίδας προκύπτει η αντιστοιχία δ μος = κοινοόχοι. Ο da-mo διαχειριζόταν και απέδιδε γη ke-ke-me-na και οι μεγαλύτεροι κάτοχοι τέτοιων γαιών προέρχονταν από αυτόν. Στη διαμάχη με την ιέρεια E-ri-ta, αν ο δήμος είχε απόλυτη αυτονομία αποφάσεων σχετικά με την παραχώρηση γαιών ke-ke-me-na, πιθανώς το θέμα θα είχε λυθεί πριν φτάσει να καταγραφεί στα αρχεία του ανακτόρου. Ίσως η ιέρεια διαμαρτυρόταν, διότι η γη άνηκε στην

---

⁷⁹⁸ M. Lejeune: “Il damos nella societa micenea” στο *La Societa Micenea*, ed. M. Marazzi, Roma, 1994, σελ. 90-93

⁷⁹⁹ G.Mariotta: *Struttura politica e fisco nello stato miceneo*, Padova, 2003, σελ.84.

ουσία στον άνακτα, όπως υποστηρίζουν κάποιοι ερευνητές και ο da-mo κατείχε τις γαίες αυτές με αντάλλαγμα την εκπλήρωση συγκεκριμένων υποχρεώσεων προς τον άνακτα.⁸⁰⁰ Όμως ως πρόσωπο του θρησκευτικού χώρου, θα μπορούσε απλώς να έχει τη δυνατότητα να προσφύγει σε μια ανώτερη δικαστική εξουσία, αυτήν του άνακτος, για να αποφασίσει αυτός τελεσίδικα και ως εκ τούτου δεν μπορούμε να συνάγουμε ασφαλή συμπεράσματα για την ιδιοκτησία της γης αυτής.

Πιθανώς σε επίπεδο περιφέρειας ή επαρχίας υπήρχαν πρόσωπα που συνδέονταν με το da-mo αλλά υπήρχε και ένα πρόσωπο που ίσως είχε ως αρμοδιότητά του να φρονίζει την ομαλή λειτουργία του δήμου ως τάξη και που πιθανότατα έφερε το αξίωμα του da-mo-ko-ro. Το αξίωμα αυτό συναντάται και στην Πύλο και στην Κνωσό. Χαρακτηριστικές είναι οι Ta 711.1 και On 300.7 της Πύλου, όπου στην πρώτη ο wa-na-ka διορίζει έναν *δαμοκόρον*, ενώ στην On 300, στην οποία καταγράφεται η διανομή *154 σε αξιωματούχους της Δεύρο και της Πέραν Επαρχίας, στον στίχο 7 αναφέρεται da-mo-ko-ro.

Στις πινακίδες της Θήβας, στη σειρά An και στο a-ko-da-mo που διασώζεται, ίσως μπορεί να αποκατασταθεί ο όρος a-ko-ro-da-mo, ο οποίος θα δήλωνε πιθανώς αυτόν που συγκέντρωνε (συγκαλούσε, από το *γείρω*) τον *δ* *μον* ή τον επικεφαλής των τελετών που διεξήγε ο da-mo.⁸⁰¹

Φαίνεται λοιπόν πως ο da-mo διαθέτει γαίες και προμηθευόταν αγροτικά προϊόντα και ζώα για κτηνοτροφία, που του επέτρεπαν να εξασφαλίζει τη συντήρηση και διατροφή των μελών του και ταυτόχρονα να ικανοποιεί τις

---

⁸⁰⁰ G.Mariotta: *Struttura politica e fisco nello stato miceneo*, Padova, 2003, σελ.79.

⁸⁰¹ V.Aravantinos: "Mycenaean Texts and Contexts at Thebes", *FLOREANT STUDIA MYCENAEA*, 1995, σελ.45-102.

φορολογικές υποχρεώσεις του προς το ανάκτορο, καθώς και τις θρησκευτικές του υποχρεώσεις προς διάφορα ιερά. Αυτά τα αποθέματα προέρχονταν από τα πλεονάσματα φυσικής παραγωγής των κατόχων γης και από τη συλλογική εργασία των γαιών που έμεναν αδιανέμητες.

Ίσως υπό την επιτήρηση ή τον έλεγχο ενός αξιωματούχου, ο οποίος αντιπροσώπευε την κεντρική εξουσία, ο da-mo διοικείτο από ένα σύλλογο αγροτικών παραγωγών. Από το γεγονός ότι το ανάκτορο ενδιαφερόταν άμεσα για την παραγωγή μόνον των αγροτικών προϊόντων που είχε ανάγκη για διατροφικές μερίδες, τελετές κλπ. αλλά και για εξαγωγή, προκύπτει ότι υπήρχαν περιθώρια ανεξάρτητης παραγωγής για τον da-mo.

Η έντονη δραστηριότητα του da-mo σε συνδυασμό με την περιορισμένη παρέμβαση της ανακτορικής διοίκησης στην αγροτική παραγωγή των κοινοτήτων, καθώς και η ατελής ενσωμάτωση αρχαιότερων θεσμών ευγενείας στην ανακτορική διοικητική δομή, πιθανώς αποτελούσαν παράγοντες αστάθειας για την ανακτορική εξουσία.

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΕΙΩΝ ΓΡΑΜΜΙΚΗΣ Β ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ ΤΟΥ ΑΝΑΚΤΟΡΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

Μέσα από την εξέταση των δεδομένων, τα οποία προσφέρουν τα αρχεία γραμμικής Β΄ των ανακτόρων στην Κρήτη και στην ηπειρωτική Ελλάδα, μπορούμε να σχηματίσουμε μια εικόνα για την κατάσταση που επικρατούσε, ακριβώς πριν την κατάρρευση του μυκηναϊκού ανακτορικού συστήματος και να εξάγουμε κάποια συμπεράσματα για τα αίτια αυτής της κατάρρευσης.

Τι προκάλεσε τις καταστροφές κατά την ΥΕ ΙΙΙ Β/Γ; Πολλοί ερευνητές θεωρούν πως τα οικονομικά προβλήματα την περίοδο αυτήν υπήρξαν καθοριστικά. Αυτά προκλήθηκαν είτε από φυσικές-κλιματολογικές αιτίες (π.χ. έλλειψη

βροχοπτώσεων, για την Τίρυνθα έχει προταθεί ως αιτία καταστροφής η σεισμική δραστηριότητα κτλ.) ή από την εισβολή κάποιου εχθρού και τις ευρύτερες μετακινήσεις λαών (π.χ. οι μετακινήσεις λαών στην ανατολική Μεσόγειο που απέκοψαν τα μυκηναϊκά βασίλεια από τις πηγές μετάλλου και πρώτων υλών) είτε ακόμη εσωτερικές έριδες και συγκρούσεις (πχ η ευημερία και η γρήγορη οικονομική ανάπτυξη οδήγησε στον υπερπληθυσμό και στην έλλειψη γαιών, καθώς και σε ανεπαρκή τροφοδοσία, που σε συνδυασμό με φυσικές καταστροφές προκάλεσε τοπικές συγκρούσεις, πολέμους μεταξύ των βασιλείων ή επαναστάσεις εναντίον του ανακτόρου). Το έντονα συγκεντρωτικό διοικητικό και οικονομικό σύστημα θα αποσυντέθηκε πλήρως (παρήκμασαν και τα δεύτερης και τρίτης τάξεως διοικητικά κέντρα που συνδέονταν με τις κεντρικές διοικήσεις) μόλις αντιμετώπισε σοβαρά προβλήματα, τα οποία προκάλεσαν άνθρωποι ή φυσικά αίτια. Οι θεωρίες λοιπόν συνοψίζονται σε τρεις κατηγορίες: επίθεση από εξωτερικό εχθρό (κάθοδος των Δωριέων, λαοί της θάλασσας, ευρύτερες μετακινήσεις στο χώρο του Αιγαίου), εσωτερικές διαμάχες (συγκρούσεις μεταξύ των βασιλείων, ενίσχυση των τοπικών επίλεκτων ομάδων και σύγκρουσή τους με την κεντρική εξουσία, επαναστάσεις του καταπιεσμένου πλήθους) και φυσικές καταστροφές (κλιματικοί λόγοι, σεισμοί, έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας κτλ.)⁸⁰². Στο πλαίσιο των φυσικών καταστροφών προτάθηκε από την J.Moody, ότι κυρίαρχο ρόλο έπαιξε η ξηρασία, καθώς μεταξύ του 1500 πΧ και του 1300 πΧ υπήρξε μια μεταβολή σε υψηλότερες θερμοκρασίες. Έτσι, θα καταστράφηκαν σοδειές και θα υπήρξε αυξημένη σημασία για τη συγκέντρωση νερού. Για το σκοπό αυτό αναγνωρίζει ως υπεύθυνο αξιωματούχο αυτόν που

---

⁸⁰² Οι διάφορες απόψεις καταγράφονται αναλυτικά στο S.Deger-Jalkotzy: “ Die Erforschung des Zusammenbruchs der sogenannten dunklen Jahrhunderte”, στο *Zweihundert Jahre Homer Forschung, Colloquium Rauricum II*, Basel, 1991, σελ.130-136.

χαρακτηρίζεται στην Πύλο με τη λέξη ka-ra-na-ko, την οποία αποδίδει ως *κράναρχος*, υπεύθυνος για την κρήνη/πηγή.⁸⁰³ Πάντως, πέρα από τις όποιες ενστάσεις σε τέτοιες θεωρίες, οι φυσικές καταστροφές από μόνες τους δεν εξηγούν την κατάρρευση του ανακτορικού συστήματος, αφού θα μπορούσαν τα ανάκτορα απλώς να ξαναχτιστούν. Έτσι πολλές μελέτες δίνουν έμφαση στην εικόνα μιας σταδιακής κρίσης με τη συνοδεία κοινωνικών αλλαγών.⁸⁰⁴

Είναι δυνατόν να διακρίνουμε, αν καταγράφονται στις πινακίδες συνηθισμένες δραστηριότητες ή αν περιγράφεται μια κατάσταση έκτακτης ανάγκης;

Κάποιες σειρές πινακίδων για ορισμένους ερευνητές, περιγράφουν μια εξαιρετική κατάσταση, όπως π.χ. οι An 657, 654, 519, 656 και 661, που αποτελούν τη σειρά O-ka, που για τους περισσότερους παρουσιάζει μια κατάσταση έκτακτης ανάγκης σε στρατιωτικό και ναυτικό επίπεδο για το βασίλειο της Πύλου. Επίσης και οι πινακίδες κωπηλατών, με πιο χαρακτηριστική την An 724 που καταγράφει κωπηλάτες απόντες, θεωρείται ότι παρουσιάζουν μια έκτακτη κατάσταση. Μάλιστα έχει διατυπωθεί η άποψη πως οι πινακίδες An 610, 724 κατέγραφαν προετοιμασίες για μια μετανάστευση με πλοία, για να γλιτώσουν από μια επικείμενη επίθεση, αποδίδοντας σε αυτούς που χαρακτηρίζονταν με τους όρους ki-ti-ta, me-ta-ki-ti-ta, ro-si-ki-te-re, την ιδιότητα των αποίκων-μεταναστών.⁸⁰⁵ Κάποιοι όμως θεωρούν ότι είναι απλές επιχειρήσεις προφύλαξης και αμυντικής επιφυλακής.⁸⁰⁶

---

⁸⁰³ J.Moody: "Drought and the decline of Mycenae updated", *AUTOCHTHON*, 2005, σελ.130-131.

⁸⁰⁴ K.Lewartowski: The decline of the Mycenaean civilization, *ARCHIVUM FILOLOGICZNE* 43, Wroclaw, 1989, σελ.182.

⁸⁰⁵ S.Wachsmann: "The Pylos rower tablets reconsidered", στο *TROPIS V, Proceedings of the 5th International Symposium on ship construction in antiquity*, Nauplia, 1993, Athens, 1999, σελ.493-497.

⁸⁰⁶ L.Baumbach: "Evidence for a state of emergency at Pylos", *RES MYCENAEAE*, 1983, σελ.28-32.

Ορισμένοι μελετητές θεωρούν πως κυρίως τα δεδομένα από τη σειρά Jn, είναι αυτά που μαρτυρούν την κατάσταση έκτακτης ανάγκης για την Πύλο, αφού ο χαλκός που διανέμεται είναι σε μικρές ποσότητες και ίσως δεν ήταν αρκετός για να απασχοληθούν όλοι οι χαλκείς του βασιλείου της Πύλου. Επίσης, επειδή οι χαλκείς εξαιρούνταν από την καταβολή φόρων στην Ma και λιναριού στην Na. Γενικά παρουσιάζεται μια εικόνα έλλειψης του μετάλλου. Κατά την άποψη της L.Baumbach, η εικόνα που προκύπτει από τη σειρά Jn και από την Jo 438 είναι μιας κοινωνίας που οι κανονικές δραστηριότητες διακόπηκαν από μια έκτακτη ανάγκη. Σύμφωνα με την ερευνήτρια επίσης, στην Tn 316, αν δεχτούμε ότι ro-re-na σημαίνει θύματα, τότε πρέπει να εντοπίσουμε την καταγραφή μιας ανθρωποθυσίας, κάτι που αποτελεί σαφή ένδειξη εκτάκτου ανάγκης.⁸⁰⁷

Ο J.T.Hooker διαπιστώνει από τις σειρές E– ότι υπήρχαν μικρές ιδιοκτησίες και συνεπώς δύσκολα αποδοτικές και ως εκ τούτου ανεπαρκής καλλιεργήσιμη γη.⁸⁰⁸ Διαπιστώνεται μάλιστα μια εντατική εκμετάλλευση των γαιών, η οποία οδήγησε στο να χειροτερεύσει η ποιότητα των σιτηρών και κατά συνέπεια η διατροφή.⁸⁰⁹ Ως προς τις σειρές προσωπικού της Πύλου, που από κάποιους θεωρήθηκε ότι παρουσιάζουν μια έκτακτη κατάσταση, φαίνεται όμως ότι είναι μάλλον συνηθισμένοι κατάλογοι καταγραφής εργατικού δυναμικού.

Για την Πύλο λοιπόν ειδικότερα, όπου οι σειρές μας υποδεικνύουν πιο έντονα την ύπαρξη εκτάκτων συνθηκών, ο J.T.Hooker δέχεται ότι υπήρχε απειλή από τη θάλασσα, ενώ και η L.Baumbach διαπιστώνει, ότι μπορεί, αν εξεταστεί κάθε σειρά αυτόνομα να μην παρέχει ικανοποιητικές ενδείξεις για μια

---

⁸⁰⁷ L.Baumbach: “Evidence for a state of emergency at Pylos”, *RES MYCENAEAE*, 1983, σελ.33.

⁸⁰⁸ J.T.Hooker: “The End of Pylos and the Linear B evidence”, *SMEA* 23, 1982, σελ. 210.

⁸⁰⁹ H.Kroll: “Zum Ackerbau gegen Ende der mykenischen Epoche in der Argolis”, *ARCH. ANZEIGER* 1984, σελ.211κ.ε

κατάσταση εκτάκτου ανάγκης, όμως στο σύνολό τους αυτές οι πινακίδες που αναφέρθηκαν, οδηγούν στο συμπέρασμα, ότι πρέπει να υπήρχε μια έκτακτη κατάσταση, η οποία έπρεπε να αντιμετωπιστεί πιθανώς από τη θάλασσα.⁸¹⁰

Ορισμένοι πάλι ερευνητές, ακόμη και για την Πύλο, θεωρούν ότι ακόμη και αν υπήρχε έκτακτη ανάγκη, η κεντρική διοίκηση δεν ήταν σε σύγχυση, καθώς οι μηχανισμοί του κράτους λειτουργούσαν ομαλά π.χ. ως προς τη συλλογή των φόρων κλπ.⁸¹¹

Ο T.G.Palaima θεωρεί ότι η Jn εκφράζει πιθανώς μια συνηθισμένη κατάσταση, αφού υπήρχε διανομή οργανωμένη σε περιφέρειες και όχι ακανόνιστα, ενώ έχει την άποψη ότι η Tn 316 δεν ανήκει στις τελευταίες μέρες του βασιλείου. Επίσης παρατηρεί ότι τα κείμενα της σειράς A- καταγράφουν διανομές κανονικών μερίδων σε εργάτριες και δεν παρουσιάζονται ελλείψεις, όπως και τα κείμενα Ma και Na δεν δείχνουν υπερβολικές εξαιρέσεις προς ορισμένες επαγγελματικές ομάδες κλπ. Ως συνέπεια λοιπόν των ανωτέρω, θεωρεί ότι η κατάρρευση του ανακτορικού συστήματος υπήρξε σταδιακή.⁸¹² Επίσης, η C.W.Shelmerdine πιστεύει ότι η συγκεντρωτικότητα των αρχείων και των αρχιτεκτονικών δεδομένων αντανακλά μάλλον μια προσπάθεια να αντιμετωπιστεί η οικονομική κρίση, παρά υποδηλώνει την προστασία από μια εξωτερική απειλή.⁸¹³

Η S.Deger Jalkotzy επίσης, εκτιμά ότι τα εδάφη των μυκηναϊκών βασιλείων ήταν περιορισμένα, ως εκ τούτου υπήρξε εκτεταμένη εκμετάλλευση του εδάφους στην προσπάθεια να καλυφθούν οι ανάγκες τους και η παραγωγή

---

⁸¹⁰ L.Baumbach: "Evidence for a state emergency at Pylos", *RES MYCENAEAE*, 1983, σελ.39-40.

⁸¹¹ H.Yamakawa: "The Social situation and the Pylos kingship at the close of the Mycenaean Age from the Linear B Tablets", στο *Forms of Control and Subordination in Antiquity*, 1986, σελ.443-447.

⁸¹² T.G.Palaima: "The last days of the Pylos polity", *AEGAEUM 12*, 1995, σελ.623-627.

⁸¹³ C.W.Shelmerdine: "The palatial Bronze Age of the southern and central Greek Mainland", *AJA 101*, 1997, σελ. 582.

μειώθηκε. Επίσης, το περιβάλλον επλήγη από την καταστροφή των δασών λόγω υπερβολικής υλοτομίας και ο πληθυσμός πνέστηκε και φτώχυνε επικίνδυνα από τους φόρους και τις υποχρεωτικές εργασίες. Όλα αυτά οφείλονταν, κατά την άποψη της συγγραφέως, στη συγκεντρωτικότητα της εξουσίας κατά τη μυκηναϊκή ανακτορική εποχή.⁸¹⁴

Αν η άμεση αιτία καταστροφής των ανακτόρων στην ηπειρωτική Ελλάδα ήταν ένας φυσικός παράγοντας, αυτό εντούτοις δεν εξηγεί την ολική οικονομική, πολιτική και κοινωνική κατάρρευση του συστήματος. Οι παλαιές προτάσεις πχ από τον F.Schachermeyr, ότι ευθύνονται οι λαοί της θαλάσσης, δεν γίνονται εύκολα αποδεκτές πλέον, διότι δεν εντοπίζονται πολιτιστικά κατάλοιπα των λαών αυτών (η επίδραση που θα μπορούσαν να έχουν οι λαοί της θαλάσσης, είναι το γεγονός ότι με την καταστροφή κρατικών σχηματισμών που προκάλεσαν στην Ανατολή, θα απέκοψαν τα μυκηναϊκά βασίλεια από την προμήθεια πρώτων υλών, καθοριστικών για τη λειτουργία τους). Ένας συνδυασμός παραγόντων, όπως η χρησιμοποίηση εργασίας τύπου αγγαρειών και η επιβολή φορολογίας για την αντιμετώπιση των δυσκολιών, καθώς και η συνακόλουθη κοινωνική έκρηξη που θα επέφερε αυτή, η εξάρτηση της οικονομίας από την ύπαρξη ενός πλεονάσματος αγροτικών και βιοτεχνικών προϊόντων, η δυσκολία καταβολής πληρωμών εξαιτίας της απώλειας αγαθών λόγω των καταστροφών του 13^{ου} αιώνα και οι δυσκολίες στις εμπορικές δραστηριότητες, θα μπορούσαν να είναι ορισμένοι λόγοι οικονομικής φύσεως και με κοινωνικές προεκτάσεις, που οδήγησαν στην κατάρρευση του συστήματος.

---

⁸¹⁴S.Deger-Jalkotzy: "Mycenaean Palace System" στο *Atti e Memorie del 2° Congresso di Micenologia*, Roma-Napoli, 1991, σελ.718.

Οι καταγραφές από τα αρχεία της Κνωσού δεν υποδεικνύουν ότι το ανάκτορο είχε να αντιμετωπίσει μια επερχόμενη καταστροφή. Ένας αριθμός θέσεων σε όλη την Κρήτη καταγράφονται σε σχέση με παραγωγή και διανομή αγαθών. Η οικονομική κατάσταση στην Κνωσό, όπως αυτή παρουσιάζεται από τα αρχεία γραμμικής Β, δεν εξηγεί την πτώση της. Μετά την πτώση του ανακτόρου της Κνωσού ο υπόλοιπος πληθυσμός δε φαίνεται να περιέπεσε σε φτώχεια και απομόνωση. Έτσι, πχ τα Χανιά μοιάζουν να ανανεώνουν την οικονομική τους κατάσταση με το εμπόριο ελαιόλαδου και οίνου και αυτό διαρκεί ως την ΥΜ ΙΙΒ. Οι L.Godart και I.Tzedakis θεωρούν πως το μυκηναϊκό «προλεταριάτο» μαζί με εισβολείς από τα δυτικά θα στράφηκαν ενάντια στη μυκηναϊκή αριστοκρατία και θα προκάλεσαν την καταστροφή των ανακτόρων.⁸¹⁵ Ο E.Scafa πιστεύει πως η πτώση του μυκηναϊκού βασιλείου της Κνωσού δεν ήταν απότομη αλλά το αποτέλεσμα μιας εσωτερικής κρίσης που ξεκίνησε από το βορειοδυτικό τμήμα του νησιού, το οποίο ήταν πιο δύσκολο να ελεγχθεί. Διαπιστώνει με βάση τις σειρές αρμάτων ότι το ανάκτορο συγκέντρωνε τις κύριες δυνάμεις του για να αντιμετωπίσει μια επίθεση από το εξωτερικό αλλά πιστεύει πως τα περιφερειακά κέντρα είχαν ήδη αρχίσει να αυτονομούνται και η εσωτερική αυτή κρίση είχε αποδυναμώσει την κεντρική εξουσία. Οι έντονοι τοπικισμοί και τα χαρακτηριστικά της μεταμυκηναϊκής κοινωνίας ήταν ήδη παρόντα στο μυκηναϊκό κόσμο και εκδηλώθηκαν σαφέστερα με την κατάρρευση του ανακτορικού συστήματος.⁸¹⁶

Μόλις τα μυκηναϊκά βασίλεια καταστράφηκαν και κατέρρευσε η κεντρική ανακτορική εξουσία (οι κάτοικοι της νότιας και ανατολικής Πελοποννήσου

---

⁸¹⁵L.Godart- I.Tzedakis : “La Crête du Minoen Récent III B à l’ époque géométrique”, στο D.Musti ed. *La Transizione dal miceneo all’ alto arcaismo*, Roma, 1991, σελ.189-190.

⁸¹⁶ E.Scafa : “Analogia di forme d’ aggregazione politico-territoriale” , στο D.Musti ed. *La Transizione dal miceneo all’ alto arcaismo*, Roma, 1991, σελ.366-370.

καθώς και της Βοιωτίας υπέφεραν ιδιαίτερα, η Μεσσηνία πρέπει να γνώρισε μια ισοπέδωση του ανακτορικού συστήματος, αφού ακόμη και η Νιχώρια εγκαταλείφθηκε και ελάχιστες θέσεις επιβιώνουν στη Μεσσηνία κατά την ΥΕ III Γ), πήραν τα ηνία οι τοπικές αρχές, που ως τότε μεσολαβούσαν μεταξύ της ηγεσίας των ανακτόρων και των κοινοτήτων. Στη μεταμυκηναϊκή εποχή παρατηρείται μια μετατόπιση των νέων κέντρων εξουσίας σε σχέση με την τοποθεσία των γνωστών ανακτορικών κέντρων π.χ. στην Κρήτη, από την Φαιστό και την Αγία Τριάδα η κατοίκηση μεταφέρθηκε στην Γόρτυνα. Υπομινωικό υλικό προέρχεται από τις περιοχές Καρφί, Καβούσι, Βροντάς και Βρόκαστρο. Πάντως στην Κρήτη η μετάβαση στην Πρωτογεωμετρική πρέπει να έγινε ομαλά και σχετικά ειρηνικά, καθώς οι θέσεις συνέχισαν ή εγκαταλείφθηκαν χωρίς μεγάλες καταστροφές. Αυτό το φαινόμενο της μετατόπισης των κέντρων οφείλεται στην εμφάνιση μιας νέας τάξεως κυβερνώντων. Η κοινωνία μετά την κατάρρευση των μυκηναϊκών κέντρων έχει την εξής μορφή εξουσίας: λίγοι είναι αυτοί που εξουσιάζουν λίγους, σε μια κατάσταση ασθενούς ελέγχου και ιεραρχίας. Οι κοινότητες άρχισαν να οργανώνονται αυτόνομα, ενώ οι τεχνίτες διαδραμάτισαν εξέχοντα ρόλο στις νέες κοινότητες και κυρίως οι μεταλλουργοί, των οποίων η εργασία ήταν πολύ σημαντική για την άμυνα.

Στο πλαίσιο αυτό, αρκετοί ερευνητές αναδεικνύουν τη σημασία που απέκτησαν οι qa-si-re-we, οι οποίοι αναδείχθηκαν από τοπικοί αξιωματούχοι σε ηγέτες με τη μεταγενέστερη σημασία του όρου. Η αυτονόμηση της δράσης των βασιλέων είναι σημαντική, καθώς ήταν αυτοί που εγγυώντο για την άμυνα και την προστασία των κοινοτήτων. Η θεωρία αυτή προϋποθέτει ότι οι qa-si-re-we ήταν ήδη τοπικοί ηγέτες, σημαντικοί κατά την ανακτορική εποχή και

επιβίωσαν μετά την κατάρρευση του μυκηναϊκού ανακτορικού συστήματος. Γιατί επιβίωσαν όμως μόνον αυτοί από αυτό το σύστημα; Μια εξήγηση ήταν ότι οι qa-si-re-we ήταν προϋπάρχοντες του ανακτορικού συστήματος ηγέτες που θα εντάχθηκαν απρόθυμα στο ανακτορικό διοικητικό σύστημα και θα διατήρησαν μια κατά το δυνατόν αυτόνομη πολιτική ταυτότητα με συνέπεια να "αναδυθούν" μετά την κατάρρευση των ανακτόρων. Κάποιοι θεωρούν ότι η δύναμη των βασιλέων δημιουργήθηκε κατά τη διάρκεια της ανακτορικής περιόδου ως αντίβαρο στην ισχύ της κεντρικής διοίκησης. Ίσως οι ko-re-te-re και οι ro-ro-ko-re-te-re να έπρεπε να επωφεληθούν πρωτίστως από την κατάρρευση του ανακτορικού συστήματος, όμως το ότι οι qa-si-re-we ήταν αυτοί που τελικά επωφελήθηκαν, δείχνει ότι οι σχέσεις τους με τις τοπικές κοινότητες ήταν πιο ισχυρές και πιθανώς οι ίδιοι προέρχονταν από αυτές, σε αντίθεση με τους ko-re-te-re και τους ro-ro-ko-re-te-re που ήταν απλώς οι εκπρόσωποι του άνακτος.⁸¹⁷ Ίσως, το ότι στις πινακίδες οι qa-si-re-we παρουσιάζονται ως επικεφαλής ομάδων χαλκουργών και με διαπιστωμένη τη σημασία των μεταλλουργών στις μεταμυκηναϊκές κοινωνίες, να εξηγείται και η ανάδειξη των επικεφαλής τους, δηλαδή των βασιλέων, σε ηγετικές μορφές των κοινωνιών αυτών γενικότερα.

Διαπιστώνουμε πάντως είτε δεχτούμε την άποψη ότι οι qa-si-re-we είχαν ήδη αναγνωρισμένη και σημαντική θέση στις τοπικές κοινότητες και για αυτό "επιβίωσαν" ως τοπικοί ηγέτες μετά την κατάρρευση του ανακτορικού διοικητικού συστήματος είτε ότι απέκτησαν ισχύ ως αντίβαρο στην κεντρική ανακτορική εξουσία, πως οι τοπικές κοινότητες και ιδιαίτερα οι επικεφαλής τους διατήρησαν πολλές εξουσίες και δυνατότητες αυτοδιοίκησης. Πιθανότατα

---

⁸¹⁷ J. Lenz: *Kings and the ideology of kingship*, 1993, σελ.108-112.

μέσα από την άσκηση εξουσίας και διοίκησης σε τοπικό επίπεδο διατήρησαν τις ηγετικές φιλοδοξίες τους και απετέλεσαν εστίες αστάθειας για την κεντρική ανακτορική εξουσία. Τα ανάκτορα πιθανώς, στην προσπάθειά τους να συνεχίσουν απρόσκοπτα την άσκηση εξουσίας και χωρίς αντιδράσεις από τις τοπικές κοινότητες και ιδιαίτερα τις τοπικές επίλεκτες ομάδες, παραχώρησαν προνόμια και δυνατότητες αυτοδιοίκησης που σήμαιναν ταυτόχρονα δυνατότητες πλουτισμού και ισχυροποίησης των επικεφαλής των κοινοτήτων. Χωρίς λοιπόν να υποτιμήσουμε την ισχύ και την έκταση της εξουσίας της κεντρικής διοίκησης, καθώς φαίνεται ότι ο έλεγχος ή τουλάχιστον η εποπτεία των ανακτόρων ήταν εκτεταμένος και αφορούσε σε πολλούς τομείς της παραγωγής και γενικότερα των οικονομικών δραστηριοτήτων των κοινοτήτων, διαπιστώνουμε ότι οι τοπικές κοινότητες και ιδιαίτερα οι επικεφαλής τους είχαν ακόμη ισχύ, ικανή να κλονίσει τη σταθερότητα των ανακτορικών διοικητικών δομών.

Μέσα από την εξέταση των αρχείων γραμμικής Β' διαπιστώνουμε, κυρίως στην Πύλο και δευτερευόντως στην Κνωσό, ότι υπήρχε μια γραφειοκρατική διοίκηση που προσπαθούσε να ασκήσει αυστηρό έλεγχο σε τομείς της οικονομίας που την ενδιέφεραν ή που ήταν πιο εύκολα ελεγχόμενοι λόγω των προγενεστέρων δομών τους. Ακόμη και έτσι πάντως, οι δομές της διοίκησης δεν ήταν απολυταρχικές, καθώς διαπιστώνουμε παραχωρήσεις προνομίων διοικητικής και οικονομικής φύσεως σε άτομα που ανήκουν σε τοπικές επίλεκτες ομάδες, σε επαγγελματικές ομάδες κτλ. Αυτές οι παραχωρήσεις αποτελούσαν επιλογή των ανακτόρων, δείχνοντας τη διάθεση τους να κρατήσουν ικανοποιημένες τις κοινότητες και τις κοινωνικές ομάδες γενικότερα, ώστε με ασφάλεια να συνεχίσουν να απολαμβάνουν τα προνόμια

της άσκησης εξουσίας; Ή αποτελούσαν αναγκαστικές υποχωρήσεις που δηλώνουν την αδυναμία να ελεγχθούν οι κοινότητες σε κάθε πτυχή των δραστηριοτήτων τους ή να αντιμετωπιστούν οι αντιδράσεις που θα προέκυπταν από μια αυταρχική και απόλυτη άσκηση της εξουσίας εκ μέρους των ανακτόρων;

ΕΠΙΜΕΤΡΟ Α

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΣΕ ΚΝΩΣΟ ΚΑΙ ΠΥΛΟ

Ενώ από την Κνωσό υπάρχουν πολλές καταγραφές στρατιωτικού εξοπλισμού, δεν υπάρχουν αξιόλογα στοιχεία για την οργάνωση στρατιωτικών τμημάτων αλλά και τη στρατολόγηση (ίσως η KN B 1055 και η As <4493> να αναφέρονται στη διάταξη στρατιωτικών ομάδων και η KN As 1516 να καταγράφει μέλη της βασιλικής φρουράς). Δεν υπάρχει δηλαδή κάτι αντίστοιχο με την περίφημη σειρά πινακίδων ο-ka από την Πύλο αλλά και τις πινακίδες κωπηλατών, e-re-ta, από το ίδιο ανάκτορο. Οι σειρές αυτές από την Πύλο παρουσιάζουν ολοκληρωμένες στρατιωτικές (κείμενα ο-ka) και ναυτικές (κείμενα e-re-ta) προετοιμασίες, ίσως για την αντιμετώπιση μιας αναμενόμενης, από τη θάλασσα, επίθεσης.

ΣΕΙΡΑ ΠΙΝΑΚΙΔΩΝ Ο-ΚΑ

Η σειρά ο-ka παρουσιάζει την οργάνωση της άμυνας των ακτών. Πρόκειται για ένα ενιαίο κείμενο που αποτελείται από 5 διαδοχικές πινακίδες (An 657, 654, 519, 656, 661) και περιλαμβάνει πάνω από 70 στίχους. Η επικεφαλίδα της σειράς είναι δηλωτική του σκοπού καταγραφής της, καθώς αναφέρει: "έτσι φυλάττουν οι φρουροί τις ακτές". Με βάση τις πληροφορίες της σειράς συνάγεται ότι η ακτή είχε διαιρεθεί σε 10 συνολικά τομείς. Το όνομα του υπεύθυνου αξιωματούχου, που έχει οριστεί για κάθε τομέα, δίνεται στην αρχή. Ακολουθούν ονόματα που ανήκαν στους υφισταμένους των αξιωματούχων και οι οποίοι πρέπει να ήταν μέλη των τοπικών διοικήσεων. Στη συνέχεια καταγράφονται ομάδες ανδρών με διάφορους χαρακτηρισμούς. Ο αριθμός των μελών κάθε μονάδας είναι πάντα πολλαπλάσιος του 10, ο ανώτερος είναι

110 και συνολικά καταγράφονται 800 άτομα, μια δύναμη μεγάλη αν είναι συγκεντρωμένη, όμως εδώ παρουσιάζεται απλωμένη σε μια ακτή 150 χλμ. (1 άνδρας ανά 200 μέτρα περίπου). Ο J.Chadwick συμπεραίνει από τα ανωτέρω, ότι επρόκειτο για σκοπιές.⁸¹⁸ Οι δυνάμεις των ο-ka λοιπόν ήταν πολλαπλάσιες του 10, που ο J.Melena θεωρεί ότι ήταν ο βασικός αριθμός και των μυκηναϊκών ομάδων εργασίας, οι οποίες κατά τον συγγραφέα οργανώνονταν όπως και τα στρατιωτικά τμήματα.⁸¹⁹ Ο όρος ο-ka έχει αποδοθεί ως *ρχά* (= αρχή) "εξουσία / διοίκηση", *ρχάς*, "πλοίο", ο Schmitt-Brandt αποδίδει *ρχάς*, "οχύρωμα", διότι η παρουσία της ο-ka σε μια περιοχή συνοδευόταν και από ανάλογα οχυρωματικά έργα που την προστάτευαν, ενώ ο J.T.Killen αναφέρει και τη σύνδεση με τη λέξη *ρχά* από το *ρχω* και την απόδοση του όρου ως «κατοχή».⁸²⁰ Τέλος οι S.Hiller-O.Panagl θεωρούν ότι χαρακτήριζε μια διοίκηση που ανετίθετο σε ένα ορισμένο πρόσωπο και χαρακτήριζε και το υποτελές προσωπικό, δίνοντας όμως και μια εδαφική σημασία στον όρο.⁸²¹ Οι τομείς φαίνεται ότι ξεκινούσαν από τον ποταμό Νέδα στα βόρεια. Οι ομάδες που περιγράφονται, κυρίως χαρακτηρίζονται με βάση την καταγωγή τους π.χ. ο-wi-to-no, *Fiθνος* (και στην περιοχή αυτή θα ετοποθετούντο άνδρες που κατάγονταν από εκεί). Κάποια "σώματα" ίσως χαρακτηρίζονται με βάση τον οπλισμό τους, π.χ. ο J.T.Hooper θεωρεί ότι ke-ki-de πρέπει να αποδοθεί ως *Κερκίδες* (*κερκίς* = κνήμη = περικνημίδα), "αυτοί που φορούν περικνημίδες" (στην An 656.15, οι ke-ki-de χαρακτηρίζονται ne-wo, που ίσως δείχνει ότι ήταν πρόσφατα

---

⁸¹⁸ J. Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, 1997, σελ.354-357.

⁸¹⁹ M. Ruiperez-J.Melena: *Οι Μυκηναϊκοί Έλληνες*, 1996, σελ.209-211.

⁸²⁰ J.T. Killen: "Conscription and corvee at Mycenaean Pylos", στο M.Perna ed. *Fiscality*, 2005, σελ.73.

⁸²¹ S.Hiller-O.Panagl: *Frühgriechischen Texte aus mykenischer Zeit*, Darmstadt, 1976, σελ.118-119 και 123-124.

στρατολογημένοι), το ku-re-we, ίσως πληθ. του *σκυλεύς (σκύμνος, σκύλαξ, νέος άνδρας ή *guleus~gumnés, ελαφρά οπλισμένος στρατιώτης).⁸²² Ο J.Chadwick πιστεύει ότι κάποιες ομάδες φέρουν ονόματα φυλών, κατάλοιπα προελληνικών πληθυσμών, που δεν απολάμβαναν τόσης εμπιστοσύνης ώστε να υπηρετούν στον τακτικό στρατό και έτσι υπηρετούσαν ως επικουρική δύναμη με την απαραίτητη επίβλεψη μυκηναίων αξιωματικών.⁸²³ Φαίνεται ότι τα μέλη μιας ο-ka χρησιμοποιούνταν για την υπεράσπιση του τμήματος των ακτών που πρόσεχαν οι e-ri-ko-wo, οι οποίοι τοποθετούνταν στα σημεία όπου αναμενόταν εχθρική επίθεση, ώστε να θέσουν σε συναγερμό τα στρατεύματα που στρατοπέδευαν σε άλλη (κοντινή) σε αυτούς περιοχή.

Ο D.A.Was δεν θεωρεί ότι πρόκειται για αμυντική διάταξη των στρατευμάτων αλλά για συγκέντρωση στρατευμάτων στα βόρεια για επιθετικούς σκοπούς, ιδιαίτερα προς την περιοχή της Πισάτιδος, άποψη που δεν φαίνεται πειστική. Επίσης, θεωρεί ότι ο αριθμός των στρατιωτών που αναφέρονται δεν εκφράζει την πραγματική δύναμη των ο-ka και ίσως είναι τμήματά τους που τοποθετούνταν μαζί με κάποιους αξιωματικούς έξω από το κέντρο διοικήσεως.⁸²⁴

Αναμφίβολα πάντως, η σειρά ο-ka αναδεικνύει τη σημασία του αξιώματος των e-qe-ta /(h)ek^wetai / πέται, ακόλουθοι (των οποίων οι αρμοδιότητες και η σημασία γενικότερα θα αναφερθούν εκτενώς στο Β' Επίμετρο). Στις πινακίδες ο-ka παρουσιάζεται η ένδειξη "και μαζί τους ο τάδε e-qe-ta". Συνολικά καταγράφονται 11 e-qe-ta και μόνο στη μια καταγραφή δεν δίνεται το όνομα του ακολούθου, ενώ στις υπόλοιπες το όνομα συνοδεύεται κατά κανόνα από

⁸²² J.T.Hooker: *Εισαγωγή στη Γραμμική Β'*, 1996, σελ.162 και 165.

⁸²³ J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, 1997, σελ.354-357.

⁸²⁴ D.A.Was: "The Kingdom of Pylos", *ANATOLICA* 3, 1969/1970, σελ.157-158 και 160-161.

πατρώνυμο, ενδεικτικό της αριστοκρατικής καταγωγής τους και ίσως της κληρονομικότητας του αξιώματός τους. Πρέπει να εκτελούσε χρέη συνδέσμου μεταξύ της κεντρικής διοίκησης και των στρατευμάτων. Στις σειρές τροχών διαπιστώνουμε ότι υπήρχαν τροχοί e-qe-si-jo, συνεπώς πιθανότατα οι e-qe-ta είχαν δικά τους άρματα με τα οποία γρήγορα μετέβαιναν στα φυλάκια, συγκέντρωναν αναφορές και έδιναν διαταγές οργάνωσής τους. Γενικότερα, φαίνεται ότι τα στρατεύματα πολεμούσαν πεζά, ενώ οι αξιωματούχοι με άρματα, μάλιστα ο M.Lejeune θεωρεί ότι τον διοικητή της κάθε o-ka βοηθούν εκπρόσωποι μιας στρατιωτικής αριστοκρατίας και ότι το όνομα γενικά των αξιωματούχων αυτών ήταν *34-te, ονομ. σε -τήρ.⁸²⁵

Ο Palmer διαπιστώνει στενή σύνδεση του e-qe-ta και του i-je-re-u με βάση τις ΡΥ Αq 218 και An 607, συμπεραίνοντας ότι οι υψηλοί αξιωματούχοι που συνδέονταν με θεϊκά κτήματα (πχ του ro-se-da-o, Ποσειδώνος) σχετίζονται με τις χερσαίες δυνάμεις στις πινακίδες o-ka (οι e-qe-ta) και με ναυτικές δυνάμεις στα κείμενα κωπηλατών (ο e-ke-ra₂-wo, ο we-da-ne-u και ο ιερεύς).⁸²⁶

Στην σειρά o-ka διαπιστώνουμε μια ακανόνιστη διάταξη των e-qe-ta π.χ. σε έναν τομέα χρειάζονταν τρεις e-qe-ta και αλλού ένας e-qe-ta κάλυπτε τρεις τομείς. Ο J.Chadwick θεωρεί ότι η πυκνότερη συγκέντρωση ακολούθων – συνολικά 5 – πρέπει να βρισκόταν στο νότιο άκρο της δυτικής ακτής που ήταν το σημείο του μέγιστου κινδύνου και αυτό εξηγεί και αυτήν την ακανόνιστη διάταξη. Φαίνεται ότι οι e-qe-ta συνδέονται με ευρύτερες περιοχές και για αυτό σε κάποιες αναφέρονται και σε κάποιες όχι.

---

⁸²⁵ M.Lejeune: “La civilisation mycénienne et la guerre”, *Problèmes de la guerre en Grèce ancienne*, Paris, 1968, σελ.38-41.

⁸²⁶ L.R.Palmer: “War and Society in a Mycenaean Kingdom”, *Colloques Nationaux di C.N.R.S N° 936. Armées et fiscalité dans le monde antique*, σελ.36-37 και 53-54.

Το ότι ο διοικητής o-ka, ku-ru-ne-no είναι επίσης mo-ro-qa αλλά και ko-re-te της i-te-re-wa δείχνει ότι ίσως οι διοικητές των o-ka είναι οι ίδιοι με τους ko-re-te-re της περιφέρειας και ο R.Schmitt-Brandt πιστεύει ότι όταν λείπει το τοπωνύμιο, φαίνεται ότι το όνομα του επικεφαλής ήταν αρκετό για να αναγνωριστεί η θέση της o-ka, αφού αυτός θα ήταν ο ko-re-te της περιφέρειας αυτής.⁸²⁷

Υπάρχουν και κάποιες διαφορετικές ερμηνείες της σειράς o-ka. Έτσι ο L.Deroy θεωρεί ότι οι o-ka σχετίζονται με την εισπραξη φόρων και ότι τα άτομα που αναφέρονται στις πινακίδες αυτές ήταν φορολογικοί υπάλληλοι που εισέπρατταν τους φόρους. Διαπιστώνει ότι 9 από αυτούς συναντώνται πάλι στις πινακίδες Jh και ήταν ka-ke-we, των οποίων τη δράση σχετικά με την εισπραξη φόρων εντοπίζει και στις σειρές Ma και Na.⁸²⁸ Ο A.Uchitel θεωρεί ότι τα χεττιτικά κείμενα KBO XVI 66, KUB XXXI 33 και 62 μοιάζουν με τις πινακίδες o-ka, όπως κυρίως τα κείμενα erin από την 3^η δυναστεία της Ur, τα οποία διαπιστώθηκε ότι καταγράφουν εργάτες. Έτσι λοιπόν θεωρεί ότι και η o-ka καταγράφει εργατικές και όχι στρατιωτικές ομάδες. Σε αυτό το πλαίσιο, η o-ka θα ήταν ένα οχυρωμένο σύνολο, το οποίο θα περιελάμβανε κτήρια πχ αποθήκες για εργαλεία και αγροτικά προϊόντα αλλά και χωράφια, όπως τα gt στην Ugarit ή τα dimtu στο Nuzi. Πιστεύει ακόμη ότι η σειρά N, η Cn 3 και οι Aq 64-128 συνδέουν τη σειρά o-ka με αγροτικές δραστηριότητες και ειδικότερα με την καλλιέργεια λιναριού και την εργασία με βόδια οργώματος. Επίσης έχει την άποψη, ότι η KN B 1055 μπορεί να θεωρηθεί ως κνωσσιακό αντίστοιχο της σειράς o-ka της Πύλου, καθώς έχει επικεφαλίδα ko-no-si-jo e-ge-ta και ακολουθούν τουλάχιστον 8 προσωπικά ονόματα, ενώ στο τέλος

⁸²⁷ R.Schmitt-Brandt: "Die O-ka Tafeln in neuer Sicht", *SMEA* 7, 1968, σελ. 87.

⁸²⁸ L.Deroy: "Les Leveurs d'impôts", *Incunabula Graeca* 24, 1968, σελ.77-81.

υπάρχει σύνολο που καταγράφεται με την έκφραση: to-so ra-te (tos(s)oi rantes / τόσοι πάντες) VIR 213.⁸²⁹ Διαφορετική προσέγγιση και ερμηνεία της σειράς o-ka έχει η Caterina Camera, η οποία πιστεύει ότι η καταστροφή που έπληξε τις παράλιες περιοχές ήταν η "εισβολή" θαλάσσιου νερού που οδήγησε στην ακαρπία των χωραφιών. Τα 800 άτομα των o-ka, κατά την ερευνήτρια, δεν θα ήταν στρατιώτες αλλά εργάτες που στάλθηκαν για να δημιουργήσουν κανάλια για διοχέτευση των νερών και "ανανέωση" των εδαφών. Άποψη βέβαια που είναι καθαρά υποθετική και δεν τεκμηριώνεται με πειστικά επιχειρήματα.⁸³⁰

ΠΙΝΑΚΙΔΕΣ ΤΗΣ ΠΥΛΟΥ ΠΟΥ ΚΑΤΑΓΡΑΦΟΥΝ ΚΩΠΗΛΑΤΕΣ-ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΣΤΡΑΤΟΛΟΓΗΣΗΣ

Στην Πύλο οι πληροφορίες που δίνουν τα αρχεία είναι σαφώς περισσότερες και για τις ναυτικές δυνάμεις. Αναφέρονται πολυάριθμοι κωπηλάτες, e-re-ta, ρέται, γεγονός που υποδεικνύει την ύπαρξη οργανωμένου ναυτικού σώματος. Στην σειρά An της Πύλου (An 1, 610, 724) παρουσιάζονται π.χ. 30 ρέται από 5 διαφορετικές περιοχές που κατευθύνονται στην Πλευρώνα (An 1). Στην An 610 συνολικά διαπιστώνονται 569 άνδρες αλλά λείπουν αριθμοί και ο πραγματικός αριθμός θα ήταν 600 με 700 άνδρες, οι οποίοι θα ήταν αρκετοί για να επανδρώσουν περίπου 20 πλοία με 30 e-re-ta το καθένα, σύμφωνα με τον J.Chadwick.⁸³¹ Ειδικά για την An 1, πρέπει να τονιστεί ότι είναι ένα έγγραφο στρατολογίας κωπηλατών, το οποίο συγκρίνεται και με τις εισφορές των ίδιων περιοχών σε άλλο έγγραφο και γενικά παρουσιάζει ομοιότητες και ένα κανονικό σχέδιο, όταν συγκρίνεται και με άλλου είδους

⁸²⁹ A.Uchitel: "On the military character of the o-ka tablets", *KADMOS* 23, 1984, σελ.144-145 και 158-159.

⁸³⁰ C.CAMERA: "Il mare nei documenti micenei", *KADMOS* 20, 1981, σελ. 36.

⁸³¹ J. Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, 1997, σελ.349-351.

εισφορές, κάτι που οδηγεί κάποιους μελετητές να θεωρήσουν ότι η στρατολόγηση που καταγράφεται στην An 1 είναι μια συνηθισμένη και οργανωμένη κατάσταση⁸³². Η αναφορά σε ki-ti-ta, me-ta-ki-ti-ta, ro-si-ke-te-re, δείχνει ότι η υπηρεσία τους ήταν υποχρεωτική και ως ανταπόδοση λάμβαναν γη, η οποία τους παραχωρείτο από το ανάκτορο ή τις τοπικές κοινότητες. Ο J.T.Killen θεωρεί ότι αντίστοιχο κείμενο είναι το UT 83 από την Ugarit. Ακόμη και η An 724 σχετίζεται με τη ναυτολόγηση πληρωμάτων, καθώς παρουσιάζεται ότι ο ra-wa-ke-ta είχε το "αρχηγείο" του στην περιοχή A-re-ke-e και κωπηλάτες στέλνονται στο ναυτικό σταθμό Ro-o-wa, ενώ η πινακίδα καταγράφει και κωπηλάτες απόντες, e-re-ta a-re-o-te, *ρέται πέοντες*. Ο J.T.Hooker θεωρεί ότι οι κωπηλάτες δεν πολεμούσαν αλλά απλώς μανούβραραν - χειρίζονταν τα πλοία, αφού ο αριθμός τους σε κάποιες περιοχές (π.χ. 3, 6 ή 8) δείχνει ότι δεν μπορούσαν να τις υπερασπίζονται. Ακόμη, θεωρεί ότι κάθε πλοίο είχε 15 κωπηλάτες, με βάση την An 1 στην οποία τελειώνει ο κατάλογος με τον αριθμό 2, θεωρώντας ότι αυτός ο αριθμός δηλώνει τον αριθμό των πλοίων και έτσι διαιρώντας τον αριθμό των 30 e-re-ta, που αναφέρει η πινακίδα, με το 2 καταλήγει στον αριθμό των 15 e-re-ta.⁸³³ Σημαντικότερη πινακίδα που πρέπει να αναλυθεί επαρκώς, είναι η An 724, καθώς αναφέρεται στο σύστημα "ναυτολόγησης" που εφαρμόζε το ανάκτορο. Χαρακτηριστική είναι η έκφραση o-re-ro-te e-re-e (orheilontes erehen / *φείλοντες * ρε(η)εν*, από το * *ρω* που αντιστοιχεί στο *ρέσσω*) που καταγράφεται και η οποία δείχνει την υποχρέωση των ατόμων που αναφέρονται στην πινακίδα να κωπηλατούν. Λογικά, αυτή δηλώνεται ακριβώς

⁸³² M.Ruiperez-J.Melena: *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*, 1996, σελ.208-209/ J.T.Killen: "PY An 1", *MINOS* 18, 1983, σελ.71-79.

⁸³³ J.T.Hooker: *Εισαγωγή στην Γραμμική Β'*, 1996, σελ.158-159.

επειδή δεν έχει εκπληρωθεί. Αυτή η έκφραση, όπως και η αναφορά σε πύοντες κωπηλάτες, δηλώνει πιθανώς ότι τα πληρώματα των κωπηλατών δεν αποτελούντο από μόνιμα πληρώματα αλλά προέκυπταν με ναυτολόγηση διαφορετικής προέλευσης (στη συγκεκριμένη πινακίδα από a₂.ri-e, που ο J.L.Perpillou αποδίδει ως *λιήν, αιτ. ενικ. του λιεύς* και από ki-ti-ta).

Λόγω της ανάγκης για μεγάλο αριθμό κωπηλατών, δικαιολογείται σε ορισμένες περιστάσεις η παρουσία γαιοκτημόνων (στεριανών) ανάμεσα στα πληρώματα π.χ. στην An 610 καταγράφονται 46 ki-ti-ta και πολλοί me-ta-ki-ti-ta. Η Ad 684 και η 697 δείχνουν ότι ως κωπηλάτες υπηρετούν άτομα που δεν ήταν υψηλής κοινωνικής θέσης αλλά πάντως δεν ήταν δούλοι. Συνεπώς όλοι εκπλήρωναν στρατιωτικές υπηρεσίες. Ο Me-nu-wa (συναντάται και με την ορθογραφική παραλλαγή me-nu-a₂) είναι ίσως αξίωμα ή τίτλος ναυτικός, όπως συνάγεται από την PY Qa 1301 και την Vn 865. Μάλιστα ο E.Scafa τον κατατάσσει μετά τον άνακτα και τον ra-wa-ke-ta, στην ιεραρχία των αξιωματούχων που σχετίζονταν με τον πόλεμο και τον θεωρεί κάτι σαν υπουργό ναυτιλίας.⁸³⁴ Στην An 724 παρουσιάζεται ως ο κύριος υπεύθυνος για το ότι κάποιοι κωπηλάτες δεν ήταν παρόντες, αν είναι το υποκείμενο του a-re-e-ke, αόριστος ή υπερσυντέλικος του ρήματος *φήμι*. Ακόμη, από την ίδια πινακίδα (την An 724) συμπεραίνεται ότι η περιοχή ro-o-wa είχε στρατιωτική και ναυτική σημασία, με σημαντικό ρόλο στη στρατολόγηση ανδρών και στην παράδοση πρώτων υλών και ίσως ήταν κάποιο νησί.⁸³⁵ Όσοι χαρακτηρίζονται με το ιδεόγραμμα VIR στην πινακίδα An 724 πρέπει να απαλλάσσονταν από την παρουσία τους ως κωπηλάτες σε κάποιες περιοχές με τη διαταγή

⁸³⁴ E.Scafa: "Sull'apparato logistico-amministrativo della flotta micenea", *RES ANTIQUAE III*, 2006, σελ.110.

⁸³⁵ J.L.Perpillou: "La Tablette PY An 724 et la flotte Pylienne", *MINOS* 9, 1968, σελ.209-210 και 215-126.

υψηλόβαθμων αξιωματούχων. Ο e-re-e-u, που αναφέρεται στις Nn 831, Na 284, Cn 1197, An 723 και Jn 881, ίσως ήταν κάποιος αξιωματούχος υπεύθυνος για τους e-re-ta ή επιβλέπων του στόλου. Με τους e-re-e-we συνδέει ο E.Scafa και τον όρο e-re-te-ri-ja, που καταγράφεται στην PY Pa 889, θεωρώντας πως πρόκειται για μια ομάδα ανθρώπων της θάλασσας ή ναυτική επιτροπή, μια διοικητική δηλαδή ενότητα που σχετιζόταν με τη διαχείριση του στόλου και η οποία απετελείτο από τους e-re-e-we. Το πλαίσιο της συγκεκριμένης πινακίδας υποδεικνύει πως οι e-re-e-we είχαν επιπλέον ως αρμοδιότητα τη συγκέντρωση εξοπλισμού που χρησιμοποιείτο στη ναυσιπλοΐα.⁸³⁶

Από την An 697+698 προκύπτει ότι οι υιοί των λινεργατριών ήταν υποχρεωμένοι να κωπηλατήσουν, ενώ από την ίδια πινακίδα διαπιστώνεται επίσης, ότι στους κωπηλάτες ανήκαν τεχνίτες και κάτοχοι γης και συνεπώς δεν πρόκειται για επαγγελματίες ναυτικούς που επιλέχθηκαν ειδικά για αυτόν το σκοπό. Η Ad 684 καταγράφει υιούς κωπηλατών (e-re-ta-o ko-wo) στην περιοχή a-ru-ne-we (γνωστή και από τις An 1.6 και An 610.10), κάτι που ίσως αντανακλά μια πρακτική, κατά την οποία οικογένειες που σχηματίζονταν από δεσμούς μεταξύ κωπηλατών και εξαρτώμενων εργατριών συντηρούνταν από το ανάκτορο κατά τη διάρκεια υπηρεσίας των κωπηλατών. Υπάρχουν βέβαια και απόψεις που θεωρούν τους ko-wo επιθεωρητές κωπηλατών ή απλώς παιδιά/αγόρια κωπηλάτες, χωρίς να υποκρύπτεται κάποια οικογενειακή σχέση και τα οποία θα βοηθούσαν ως υπηρέτες τους κωπηλάτες.⁸³⁷ Σύμφωνα με την άποψη του M.Del Freo, η διοίκηση έφτιαχνε πρώτα έναν κατάλογο με τους

---

⁸³⁶ E.Scafa: "Sull'apparato logistico-amministrativo della flotta micenea", *RES ANTIQUAE III*, 2006, σελ.113-121.

⁸³⁷ E.Scafa: "Sull'apparato logistico-amministrativo della flotta micenea", *RES ANTIQUAE III*, 2006, σελ.112 / M.Del Freo: "Les rameurs d'a-po-ne-we", *Studia Minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis*, n 6-7, 2001-2002, σελ. 87-88.

άνδρες που ήταν διαθέσιμοι (An 610), έπειτα, κάθε φορά που στρατολογούνταν οι κωπηλάτες, συνέτασσε δύο κείμενα, το πρώτο με τα μέλη των ομάδων που κατατάσσονταν κατά περιοχή (An 1) και το δεύτερο με τα δεδομένα για τους κωπηλάτες, όπως πχ ποιοι τους απάλλασσαν αλλά και για τις γαίες που συνδέονταν με αυτούς.⁸³⁸

Η λέξη e-re-ta στην Κνωσό παρουσιάζεται σε άσχετο πλαίσιο, στην C 902 μαζί με τοπικούς διοικητές. Ίσως στην πινακίδα αυτή να πρόκειται για κάποιον αξιωματικό ή επικεφαλής κωπηλατών και όχι απλώς για κωπηλάτη. Το πολύπτυχο της Κνωσού V του χεριού 125 ή 115 κατά τον J.Chadwick, αποτελούσε κατάλοιπο καταγραφής κρητικού στόλου, μνημονεύοντας πλοία σταθμευμένα σε διάφορα λιμάνια του νησιού, καθώς και 2 αξιωματικούς. Η KN As (1) 5941+8343+fr, καταγράφει εργάτες της υφαντουργίας, οι οποίοι σύμφωνα με την επιγραφή αυτή απασχολούνταν και ως e-re-ta, κωπηλάτες και η καταγραφή αυτή αποτελεί μια ακόμη ένδειξη του κοινού τρόπου διοίκησης των ανακτόρων. Τα στοιχεία πάντως από την Κνωσό είναι σαφώς λιγότερα και δεν δίνουν την εικόνα κάποιου οργανωμένου ναυτικού σώματος. Ίσως στην KN U 7700+8284+FR IV-26+FR IV-0+FR VII-0 υπάρχει το ιδεόγραμμα του πλοίου (*259) και η λέξη e-re-ta:] [...]-re-ta *259 1 [. Πιθανώς σχέδιο ενός είδους πλοίου υπήρχε και στην οπίσθια πλευρά της PY An 724.⁸³⁹ Επίσης, μόνο στην Πύλο θεμελιώνεται ο συσχετισμός μεταξύ γαιοκτησίας και συγκεκριμένης υποχρέωσης στρατιωτικής θητείας και ειδικότερα υποχρέωσης να κωπηλατούν στα πλοία. Πέρα ίσως από την ύπαρξη μιας "επαγγελματικής" στρατιωτικής δύναμης, η οποία σχετιζόταν με την τάξη των ευγενών, με ειδική εκπαίδευση στη μάχη με βαρύ οπλισμό και στο χειρισμό άρματος, μπορούν

⁸³⁸ M.Del Frio: "La tablette An 724 de Pylos", *MINOS* 37-38, 2002-2003, σελ.165-166.

⁸³⁹ T.G.Palaima: "Maritime matters in the Linear B Tablets", *AEAEUM* 7, 1991, σελ.285-287.

να εντοπιστούν οι μηχανισμοί στους οποίους στηρίζονταν η επιστράτευση ή η στρατολόγηση. Φαίνεται ότι το σύστημα είχε αναλογίες με τα αντίστοιχα, σύγχρονά του από την Ανατολή και βασιζόταν στην παροχή υπηρεσιών ως αντιστάθμισμα για την εκχώρηση γαιών από τον μονάρχη. Έτσι στην αμυντική στρατιωτική διάταξη της Πύλου οι σταθμευμένες μονάδες αποτελούνταν από δυνάμεις που είχαν στρατολογηθεί από τις γύρω περιοχές και στα μέλη τους είχαν παραχωρηθεί χωράφια λιναριού. Στο πλαίσιο αυτό θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι αντίστοιχα στους χαλκείς παραχωρούνταν χωράφια λιναριού; και αυτό συνέβαινε διότι το λινάρι ήταν η πρώτη ύλη για την κατασκευή θωράκων και οι χαλκείς απλώς προσέθεταν τη χάλκινη επένδυση; Ακόμη διαπιστώνεται, ότι οι e-ri-ko-wo της σειράς O-ka, επαγγελματικά ήταν κυρίως χαλκείς, αφού τα ίδια ονόματα συναντώνται και στη σειρά Jh. Γενικότερα, υπάρχει συσχετισμός μεταξύ των ομάδων που αναφέρονται στη σειρά O-ka και στις σειρές λιναριού, ίσως ως αποτέλεσμα μιας έκτακτης κατάστασης που έκανε αναγκαία την παραγωγή λιναριού για την κατασκευή λινοθωράκων.

Πέρα από την παράδοση προϊόντων, την εισφορά εργασίας κ.τ.λ., οι υποχρεώσεις των περιφερειών προς το ανάκτορο περιελάμβαναν και τη στρατιωτική υποχρέωση. Έτσι στις Na 514 και 543 αναφέρονται ομάδες όπως οι ke-ki-de, ko-ro-ku-ra-i-jo, που συναντώνται και στις πινακίδες o-ka στις ίδιες περιοχές (στην An 657.8-10 και στην An 661.5 αντίστοιχα). Μάλιστα διαπιστώνεται η αναλογία 1 ANΔΡΑΣ προς 1 SA (την ίδια αναλογία, 1 ANΔΡΑΣ προς 1 GRA συνάγει ο J.Chadwick και από κείμενα που αφορούν σε διανομή γης). Φαίνεται ότι η γη ki-ti-me-na περιέχει στρατιωτικές υποχρεώσεις, ενώ με βάση τις Na 865 και Na 1041, το ίδιο προκύπτει και για

τη γη ke-ke-me-na. Ίσως ένα πρόσωπο υψηλής θέσεως, όπως π.χ. ο e-ke-ra₂-wo, να είχε τη δυνατότητα να μην εκπληρώσει ο ίδιος τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις αλλά κάποια άτομα που τον εκπροσωπούσαν π.χ. αυτοί που ασχολούνταν (μισθώνοντάς την ίσως) με τη γη του.⁸⁴⁰ Επίσης από τις θέσεις στρατοπέδευσης των o-ka προκύπτει μεγαλύτερη συγκέντρωση στην ευρύτερη περιοχή της Pa-ki-ja-na, όπου υπάρχει και μεγαλύτερος αριθμός κατόχων γης και αυτό είναι άλλη μια ένδειξη της σύνδεσης της διανομής γης και της στρατιωτικής υποχρέωσης. Η σπουδαιότητα των στρατιωτικών σωμάτων και γενικότερα των ομάδων που αναφέρονται στις πινακίδες o-ka προκύπτει και από τις φοροαπαλλαγές που έχουν στις σειρές Ma και Na π.χ. οι ma-ra-ne-ni-jo, που συναντώνται ως ma-ra-ne-nu-we ρέται στην An 610.11, εξαιρούνται των εισφορών στην Ma 393. Επίσης το ίδιο ισχύει και τους ku-re-we, ko-ra-ku-ra-i-jo, ke-ki-de κ.τ.λ..⁸⁴¹

Από την Ugarit διαπιστώνεται η ύπαρξη στρατιωτικού προσωπικού που συμμετείχε στη βασιλική φρουρά και που ήταν υποχρεωμένο να εισφέρει φόρο στο βασιλέα. Για τις υπηρεσίες τους λάμβαναν γαίες με κατοχή υπό όρους. Η βασιλική οικονομία εφοδίαζε όλους αυτούς με προϊόντα, τα οποία τους παραδίδονταν κατά τη διάρκεια της περιόδου στην οποία εκτελούσαν τις υποχρεώσεις τους. Ίσως λάμβαναν και κανονικούς μισθούς για την υπηρεσία τους.⁸⁴²

Αυτό που φαίνεται πιθανό είναι ότι οι σειρές o-ka και οι πινακίδες που αναφέρουν κωπηλάτες δείχνουν μια κινητοποίηση στρατιωτικών και ναυτικών

---

⁸⁴⁰ E.Stavrianopoulou: *Untersuchungen zur Struktur des Reiches des Pylos. Die Stellung der Ortschaften im Lichte der Linear B Texte*, 1989, σελ.129-131.

⁸⁴¹ L.R.Palmer: "War and Society in a Mycenaean Kingdom", *Colloques Nationaux du C.N.R. S. N. 936. Armées et fiscalité dans le monde antique*, Paris, 1977, σελ.36.

⁸⁴² J.T.Killen: "Conscription and corvée at Mycenaean Pylos", στο M.Perna ed. *Fiscality*, 2005, σελ.73-76.

δυνάμεων και μάλιστα με βάση ένα οργανωμένο σχέδιο, ίσως εξαιτίας της ανάγκης αντιμετώπισης μιας επίθεσης από τη θάλασσα. Από την άλλη, οι σειρές S- δεν δείχνουν απαραίτητα μια κατάσταση εκτάκτου ανάγκης και θα μπορούσαν να αποτελούν μια φυσιολογική καταγραφή οπλισμού.

Β' ΕΠΙΜΕΤΡΟ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ

ΜΥΚΗΝΑΪΚΩΝ ΒΑΣΙΛΕΙΩΝ – ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΕΞΕΤΑΣΗ ΤΩΝ ΑΞΙΩΜΑΤΟΥΧΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ

ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΩΝ ΤΟΥΣ ΟΠΩΣ ΑΥΤΕΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΖΟΝΤΑΙ

ΣΤΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΩΝ ΑΝΑΚΤΟΡΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο κεφάλαιο αυτό θα ασχοληθούμε με την παρουσίαση της πολιτικής και διοικητικής οργάνωσης των μυκηναϊκών βασιλείων.

Η αναφορά στα αξιώματα και τις αρμοδιότητες που τα συνοδεύουν, θα αποτελέσει τον "πυρήνα" αυτού του κεφαλαίου, προσπαθώντας να ανιχνεύσουμε ποιοι αξιωματούχοι και ανακτορικοί υπάλληλοι καταγράφονται στα αρχεία και σε ποιες περιοχές. Ακόμη πιο σημαντικό είναι να εξεταστούν οι τυχόν ομοιότητες και κυρίως οι διαφορές, που μπορεί να υπήρχαν στη λειτουργία και στις αρμοδιότητες, από ανάκτορο σε ανάκτορο, αξιωματούχων που χαρακτηρίζονται με τον ίδιο τίτλο, σε όποια περιοχή και να εντοπίζονται.

Ξεκινώντας από την κορυφή της πολιτικής και διοικητικής πυραμίδας, που σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις την κατείχε ο άναξ (wa-na-ka) και συνεχίζοντας με τους αμέσως υπό τις διαταγές του αξιωματούχους της ανακτορικής υπαλληλίας, οι οποίοι συγκροτούσαν την κεντρική διοίκηση, θα εξεταστούν έπειτα οι αρμοδιότητες των λεγόμενων επαρχιακών αξιωματούχων.

Ως προς τους επαρχιακούς αξιωματούχους, αυτό που κυρίως ενδιαφέρει για την εξαγωγή συμπερασμάτων που αφορούν στη λειτουργία και στο

χαρακτήρα της ανακτορικής εξουσίας, είναι ο βαθμός της αυτόνομης δραστηριότητάς τους, το κατά πόσον δηλαδή ήταν ανεξάρτητοι στην άσκηση της εξουσίας τους στις τοπικές κοινότητες ή ήταν υπόλογοι στην κεντρική διοίκηση και την εκπροσωπούσαν χωρίς να έχουν περιθώρια ανεξάρτητης λειτουργίας. Επίσης θα ήταν χρήσιμο να διερευνηθεί, αν υπήρχαν αξιωματούχοι που αποτελούσαν τους ενδιάμεσους της κεντρικής διοίκησης και των τοπικών κοινοτήτων και των εκπροσώπων τους, λειτουργώντας ουσιαστικά ως τοποτηρητές της ανακτορικής εξουσίας στην περιφέρεια, ελέγχοντας και περιορίζοντας ταυτόχρονα τις δυνατότητες να αποκτήσουν υπέρμετρη εξουσία οι τοπικοί ηγέτες. Επιπλέον, θα παρουσιασθούν οι δραστηριότητες των κατώτερων αξιωματούχων και θα καταγραφούν οι προσπάθειες ερμηνείας των τίτλων που έφεραν και οι οποίοι πολλές φορές είναι ενδεικτικοί της λειτουργίας που εκτελούσαν.

Φαίνεται ακόμη ότι πολλά άτομα που καταγράφονταν στα ανακτορικά αρχεία με το προσωπικό τους όνομα π.χ. ο e-ke-ra₂-wo, ήταν πολύ σημαντικά μέλη της ανακτορικής επίλεκτης ομάδας, ίσως υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι, σίγουρα όμως ισχυρά "πρόσωπα" της κοινωνίας των μυκηναϊκών βασιλείων.

Συνοπτικά θα εξεταστούν και οι θρησκευτικοί αξιωματούχοι όπως και το κατώτερο προσωπικό των ιερών, στην προσπάθεια να εντοπιστούν οι λειτουργίες τους αλλά και η συμμετοχή τους σε δραστηριότητες οικονομικής φύσεως. Ο βαθμός εξάρτησης των λειτουργιών των ιερών από την ανακτορική διοίκηση και η ένταξη των οικονομικών δραστηριοτήτων τους στον έλεγχο ή την εποπτεία των ανακτόρων είναι ένα σημαντικό θέμα που επίσης πρέπει να διερευνηθεί.

Ο wanaka – άναξ

Πιστοποιήσεις του και συγκρίσεις με τους ομηρικούς και τους ανατολικούς ηγεμόνες.

Στην κορυφή της πολιτικής και διοικητικής πυραμίδας βρίσκεται ο wa-na-ka. Η λέξη έχει προελληνική προέλευση και δηλώνει τον άνακτα, τον ηγεμόνα των μυκηναϊκών βασιλείων. Συναντάται στους εξής τύπους: wa-na-ka π.χ. στις PY Na 334, 1356, Ta 711.1, KN Vc 173 και Vd 136 και στη Θήβα στην TH X 105, ονομ. ενικού, *Φάνακς*, wa-na-ka-to στην PY La 622, γεν. ενικ.*Φάνακτος*, wa-na-ka-te, δοτ. ενικ.*Φάνακτει*, στις Fr 1220.2, 1227, 1235.1 / Un 219.7, αν και η ορθογραφία θα ήταν *wa-na-ko-to ή wa-na-ka-te, όπως στην Fr 1215.⁸⁴³

Διακρίνονται κοινά στοιχεία στο θεσμό της βασιλείας στη μυκηναϊκή και στην ομηρική εποχή, αφού και οι δύο έχουν πλεονεκτήματα και προνόμια, όμως η πιο άμεση και απόλυτη άσκηση της εξουσίας από τον Μυκηναίο wa-na-ka ουσιαστικά αποτελεί την κυρίαρχη διαφορά από τον ομηρικό άνακτα. Ο ομηρικός βασιλεύς είναι πάντα ένας βασιλεύς βουλευφόρος και σε αντίθεση με τον Μυκηναίο άνακτα είχε έναν πολύ μικρό αναδιανεμητικό ρόλο, ενώ δεν ήλεγχε στενά τις παραγωγικές πηγές. Ο ρόλος των ομηρικών βασιλέων ήταν σημαντικότερος στη διαδικασία πολιτικής ενοποίησης αλλά η εξουσία τους πάνω στους δήμους ήταν περιορισμένη.

Πάντως σε σχέση με την Ανατολή, ο Μυκηναίος ηγεμόνας μοιάζει περισσότερο με επικεφαλής του φύλου του παρά με έναν απόλυτο μονάρχη όπως πχ στους Χετταίους. Ο T.G.Palaima εντούτοις, κάνει κάποιους παραλληλισμούς με τους χεττιτικούς όρους hassu- «βασιλεύς», hassussara, «βασίλισσα» και hassa, «πηγή/γενιά», θεωρώντας πως η σημασία του

---

⁸⁴³ C.J.Ruijgh: “Φάναξ et ses dérivés dans le textes mycéniens”, στο *FLOREANT STUDIA MYCENAEA*, 1999, σελ.521.

άνακτος σχετίζεται με τις λέξεις γέννηση και γενιά.⁸⁴⁴ Δεν προκύπτει πουθενά από τα κείμενα ότι οι Μυκηναίοι άνακτες είχαν απεριόριστη εξουσία και ότι όλες οι εξουσίες προέρχονταν από αυτούς. Οι τοπικοί αξιωματούχοι και οι da-mo κατείχαν μια σειρά από δικαιώματα και δυνατότητες εξουσίας και επιρροής. Επίσης υπήρχε και η ανακτορική αριστοκρατία που αποτελούσε το ανθρώπινο δυναμικό με το οποίο ερχόταν άμεσα σε επαφή ο άναξ.

Άνθρωπος ή θεός; Η ιδεολογική χροιά του άνακτος.

Στα ομηρικά ποιήματα η λέξη άναξ συνδέεται άλλοτε με άνθρωπο και άλλοτε με έναν θεό. Τι ίσχυε στην μυκηναϊκή εποχή; Κάποιοι μελετητές, όπως ο F.R.Adrados, πιστεύουν ότι σχεδόν πάντα δήλωνε έναν θεό, άλλοι θεωρούν ότι η λέξη wa-na-ka δήλωνε πάντα τον ανώτατο ηγεμόνα.⁸⁴⁵ Οι περισσότεροι ερευνητές όμως υποστηρίζουν ότι ανάλογα με την περίπτωση υποδεικνύει άλλοτε τον ανώτατο ηγεμόνα και άλλοτε έναν θεό. Πιστεύω ότι αυτή η άποψη είναι και η πιο λογική. Παράγωγες λέξεις είναι οι : wa-na-ka-te-ro/ra, wa-na-se-wi-jo/ja και wa-na-so-i. Η λέξη wa-na-so-i (Fr 1219, 1222, 1227, 1228, 1235, 1251) θεωρείται είτε ότι είναι δοτ. δυϊκού θηλ. του "άνασσα", *Φανάσσοιν*, "στις δυο θεές" και ίσως πρόκειται για το ζεύγος Δήμητρα και Κόρη είτε ότι είναι δοτική πληθ. αρσεν. ή ουδ. ενός ουσιαστικοποιημένου επιθέτου *wanak(t)ynos -*wanassos, "στους άνδρες του άνακτος" με τοπική σημασία "στο ανάκτορο" ή "στο ιερό του Άνακτος".⁸⁴⁶ Η ερμηνεία του wa-na-se-wi-jo (συναντάται στην Πύλο στις Fr 1215 και 1221 και στην Τα 711.2.3) είναι ανάλογη της ερμηνείας

---

⁸⁴⁴ T.G.Palaïma: "Wanaks and related power terms in Mycenaean and later Greek", στο S.Deger-Jalkotzy- I.S.Lemos eds. *Ancient Greece: From Mycenaean palaces to the age of Homer*, 2006, σελ.57-58.

⁸⁴⁵ F.R.Adrados: "Wanaka y rawaketa" στο *Atti Roma*, 1967, σελ.559-573/ K.Wundsam: *Die politische und soziale Struktur in den mykenischen Residenzen nach den Linear B Texten*, 1968, σελ.39 κ.ε.

⁸⁴⁶ L.R.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek*, Oxford, 1963, σελ.249 / K.Wundsam: *Die politische und soziale Struktur in den mykenischen Residenzen nach den Linear B Texten*, 1968, σελ.20 κ.ε./ N.Van Brock: "Notes mycéniennes", *REVUE PHILOLOGIÉ* 34, 1960, σελ.229 κ.ε. κ.τ.λ.

για το wa-na-so-i, δηλαδή ή επίθετο που δηλώνει αυτό που σχετίζεται με τις δυο θεές ή επίθετο που δηλώνει αυτό που αναφέρεται στο ανάκτορο ή στους ανθρώπους του άνακτος. Ο P.Carlier θεωρεί ότι πιθανώς wa-na-so-i ήταν οι "υπηρέτες του άνακτος" και wa-na-se-wi-ja ένα ειδικό έλαιο που αποδιδόταν στους θεράποντες αυτούς, ενώ ο C.J.Ruijgh αποδίδει τη λέξη wa-na-se-wi-ja ως *ΦανασσήΦια*, "εορτή μύησης στα μυστήρια των δυο θεαινών".⁸⁴⁷

Το επίθετο που κανονικά δήλωνε αυτό που σχετίζεται με τον wa-na-ka είναι το wa-na-ka-te-ro, που ξεχωρίζει ότι είναι "ανακτορικό" σε σχέση με τα υπόλοιπα π.χ. υπήρχαν γαίες ανακτορικές και άλλες που δεν ανήκαν άμεσα στον άνακτα ή τεχνίτες που ήταν στην υπηρεσία του άνακτος και άλλοι που ήταν σχετικά ανεξάρτητοι.

Η λέξη wa-na-ka (αλλά και τα παράγωγά της wa-na-ka-te-ro/ra και η ακροφωνική βραχυγραφία Wa) συναντάται συνολικά σε 33 έγγραφα (4 επιγραφές σε αγγεία, TH Z 839, EL Z 1, TI Z 29, KH Z16, 8 πινακίδες που σχετίζονται με θρησκευτικές προσφορές, KN Ga 675, PY Un 219 και 1426, Fr 1215, 1220, 1227, 1234, 1235, 2 πινακίδες που υποδεικνύουν προσωπική "συμμετοχή" του ίδιου του άνακτος, οι PY Ta 711 και Un 2, 2 μικρές πινακίδες από την Κνωσό, η Vc 73 και η Vd 136, 2 κείμενα φορολογικής χροιάς, οι PY Na 334 και 1356, πινακίδες από την Κνωσό και την Πύλο που σχετίζονται με την υφαντουργία, οι KN Lc 525, Le 654, L 976 και PY La 622, 1 πινακίδα από την Θήβα, η TH Of 36.1 και η PY Er 312.1 που καταγράφει ένα wa-na-ka-te-ro te-me-no, οι PY Eo 211.2 και En 609.5 που αναφέρουν a-tu-ko e-te-do-mo wa-na-ka-te-ro, οι PY Eo 276.2 και En 74.3 που αναφέρουν το pe-ki-ta ka-na-pe-u wa-na-ka-te-ro και οι PY Eo 371 και En 467.5 τον pi-ri-ta-wo ke-ra-me-u

---

⁸⁴⁷ P.Carlier: "Wa-na-ka derechef Nouvelles réflexions sur les royautes mycéniennes", *BCH* 122, 1998, σελ.414 / C.J.Ruijgh: "Φάναξ et ses dérivés dans les textes mycéniens", *FLOREANT STUDIA MYCENAEA*, 1999, σελ 534-535.

wa-na-ka-te-ro. Επίσης η PY Wr 1480, στην οποία υπάρχει η βραχυγραφία Wa).⁸⁴⁸

Διαπιστώνουμε ότι η λέξη και τα παράγωγά της πιστοποιούνται στα περισσότερα κέντρα του μυκηναϊκού κόσμου με τη σημαντική εξαίρεση των Μυκηνών και της Τίρυνθος, η οποία πιθανώς οφείλεται στο ότι τα αρχεία αυτών των περιοχών βρέθηκαν εκτός του ανακτορικού συγκροτήματος (το θραύσμα αγγείου TI Z 29 έχει να κάνει με την παραγωγή ψευδοστόμων αμφορέων της Κρήτης). Η απουσία συνεπώς καταγραφών σχετικών με τον άνακτα από τα δυο αυτά ανάκτορα πρέπει να οφείλεται στο μικρό αριθμό κειμένων που προέρχονται από τις κεντρικές ανακτορικές θέσεις αυτών των περιοχών. Πρέπει να σημειωθεί πάντως ότι πολύ περισσότερες καταγραφές και πολύ πιο κατατοπιστικές προέρχονται από το αρχείο της Πύλου, καθώς από την Κνωσό έχουμε κυρίως καταγραφές του επιθέτου wa-na-ka-te-ro. Δείχνει αυτό κάτι για το χαρακτήρα άσκησης της εξουσίας από την κεντρική διοίκηση και ίσως μια μεγαλύτερη συμμετοχή του άνακτος της Πύλου στις πολιτικές, θρησκευτικές και οικονομικές λειτουργίες ή είναι τυχαίο; Πιστεύω ότι και αυτό το γεγονός, αν και όχι αποφασιστικό, είναι πιθανώς ενδεικτικό της πιο συγκεντρωτικής μορφής της εξουσίας στην Πύλο. Ο wa-na-ka φαίνεται ότι ήταν ο ηγεμών κάθε μυκηναϊκού Βασιλείου, ενώ η απουσία κάθε επιπλέον προσδιορισμού του τίτλου του πιθανότατα υποδεικνύει ότι υπήρχε ένας μόνο άναξ σε κάθε μυκηναϊκό ανάκτορο. Ο J.T.Hooker διατύπωσε την άποψη ότι wa-na-ka και wa-na-ka-te-ro δεν αναφέρονται πάντα στον έναν και ίδιο άνακτα και ότι wa-na-ka θα μπορούσε να είναι κάποιος τοπικός ηγέτης, θεωρώντας πως περισσότεροι από ένας wa-na-ka θα ήταν δυνατό να υπάρχουν σε κάθε

---

⁸⁴⁸ P.Carlier: *La Royauté en Grèce avant Alexandre*, Strasbourg, 1984, σελ.46 και P.Carlier: “A propos de artisans wa-na-ka-te-ro” στο *Atti e Memorie del Secondo Congr.Intern di Micenologia*, ROMA, 1991, σελ.569-570.

Βασίλειο.⁸⁴⁹ Αυτή η άποψη δεν φαίνεται πειστική και δεν γίνεται αποδεκτή από την πλειονότητα των ερευνητών. Πρόσφατα διατυπώθηκαν απόψεις για την ύπαρξη τοπικών ανάκτων στα ανάκτορα Κνωσού, Πύλου και Θηβών που υπάγονταν στον ένα Μεγάλο Βασιλέα, που πιθανώς ήταν ο ηγεμών των Μυκηνών.⁸⁵⁰

Στις πινακίδες δεν υπάρχουν ενδείξεις για την εικόνα του άνακτος και το ιδεολογικό του προφίλ ως ηγεμόνα.⁸⁵¹ Η προέλευση του θεσμού από τη χωρισμένη σε τρία τμήματα και τρεις λειτουργίες ινδοευρωπαϊκή κοινωνία, σύμφωνα με το μοντέλο που πρότεινε ο Dumézil και ιδιαίτερα η επιμονή σε μια από τις ιδιότητες και λειτουργίες που συγκέντρωνε στην εξουσία του ο ηγεμών, στρατιωτική ή θρησκευτική, δείχνει από τη μια μεριά γενική και ασαφής, ενώ από την άλλη η εξέταση των πινακίδων δεν μας επιτρέπει να περιορίσουμε τον ηγεμόνα μόνον στις στρατιωτικές ή μόνον στις θρησκευτικές του αρμοδιότητες και λειτουργίες.

Η C.Thomas προτάσσει τις στρατιωτικές-πολεμικές ικανότητες του ηγεμόνα μιλώντας για τον επικεφαλής μιας στρατιωτικής αριστοκρατίας, επηρεασμένη από την αρχαιολογική πραγματικότητα των μυκηναϊκών τάφων και την αντανάκλαση στα ομηρικά έπη, ηγεμόνων με ηρωικές πολεμικές ικανότητες, ενώ ο L.R.Palmer αναφέρει γερμανικά και χεττιτικά παράλληλα για να δείξει ότι ο άναξ ήταν ένας ιερέυς- ηγεμόνας που κυβερνούσε όχι λόγω της προσωπικής του ισχύος και του πλούτου του αλλά λόγω του βαθμού "ευγένειας" και της σχέσης με προηγούμενους ηγεμόνες, της σχέσης του

---

⁸⁴⁹ J.T.Hooker: "Titles and functions in the Pylian state", *MINOS* 20-22, 1987, σελ.258-259.

⁸⁵⁰ G.Mariotta: *Struttura politica e fisco nello stato miceneo*, Padova, 2003, σελ.217-218.

⁸⁵¹ K.Kilian: "The emergence of wanax ideology in the myc.Palaces", *OXFORD JOURNAL OF ARCH.* 7(3), 1988, σελ.291.

δηλαδή διαμέσου των προγόνων του με τους θεούς και άρα της γνώσης των ιερών τελετών που εξασφάλιζαν τη θεϊκή προστασία για όλη την κοινότητα.⁸⁵² Ο T.G.Palaiima έχει την άποψη ότι ο όρος άναξ, καθώς και η ιδεολογία και το προφίλ του, εισήχθησαν στο μυκηναϊκό πολιτισμό από το μινωικό πολιτισμό, ανεξαρτήτως του αν η αρχική τους προέλευση ήταν ή όχι μινωική, αφού πιστεύει ότι οι Μινωίτες υιοθέτησαν τον όρο και το θεσμό από την Ανατολή.⁸⁵³ Ιδιαίτερα το ιδεολογικό πλαίσιο, τα σύμβολα, η θρησκευτική υφή και οι τελετουργικές λειτουργίες, ακόμη και η ίδια η λέξη, του άνακτος στα μυκηναϊκά Βασίλεια φαίνεται πολύ πιθανό να προέρχεται και να έχει επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό από το μινωικό πολιτισμό. Η απουσία του όρου για τον άνακτα στα αρχαία γραμμικής Α΄ δεν πρέπει να εκπλήσσει, διότι το υλικό που διαθέτουμε είναι σχετικά λίγο και επίσης διαφορετικής φύσεως από το αντίστοιχο των πινακίδων γραμμικής Β΄ όπου καταγράφεται ο όρος wa-na-ka. Τα κείμενα της γραμμικής Α΄ σχετίζονται κυρίως με βασικά αγροτικά προϊόντα και κάποια βιοτεχνικά, όπως π.χ. η κεραμική, ενώ από την άλλη τα κείμενα γραμμικής Β΄, που περιέχουν τον όρο wa-na-ka είναι κείμενα που δικαιολογούν την παρέμβαση και το προσωπικό ενδιαφέρον του άνακτος. Τέτοια είναι π.χ. η Ta 711, όπου καταγράφεται ο διορισμός ενός αξιωματούχου από τον ίδιο τον άνακτα ή πινακίδες που καταγράφουν την προσωπική του περιουσία (Er 312) ή τη δραστηριότητα μιας ζωτικής, για την οικονομία του κράτους, βιοτεχνίας όπως η υφαντουργία ή ακόμη πινακίδες θρησκευτικών προσφορών. Όλες αυτές είναι πινακίδες με περιεχόμενο όπου φαίνεται εύλογο να εμφανίζεται ο άναξ. Στη Γραμμική Α΄ τέτοια κείμενα, προς

---

⁸⁵² C.G.Thomas: "The Nature of Mycenaean Kingship", *SMEA* 7, 1976, σελ.96-99 / L.R.Palmer: "Mycenaean Textes from Pylos", *TAPS* 1955, σελ.36.

⁸⁵³ T.G.Palaiima: "The Nature of Mycenaean Wanax: non indo-european origins and priestly functions", *AEGLAEUM* 11, 1995, Liege, σελ.127.

το παρόν, δεν έχουν βρεθεί και έτσι δεν εκπλήσσει η απουσία από τα αρχεία αυτά του τίτλου και των δραστηριοτήτων του μινωικού ηγεμόνος.

Τα παράλληλα από την Ανατολή και ιδιαίτερα από το πρότυπο του Χετταίου ηγεμόνος δείχνουν ότι στους Χετταίους ο ηγεμών ήταν ταυτόχρονα αρχηγός του στρατού, επικεφαλής ιερέυς και εγγυητής της ευημερίας της κοινότητάς του.⁸⁵⁴ Φαίνεται πάντως ότι προεξάρχουσα σημασία είχε ο ρόλος του ως αρχιερέυς και λειτουργός των θρησκευτικών και λατρευτικών τελετών.

Πρέπει πάντως να τονίσουμε ότι ο Μυκηναίος άναξ εντάσσεται σε ένα ιδιαίτερο ιδεολογικό πλαίσιο, που διαφέρει από αντίστοιχα της Ανατολής π.χ. δεν υπάρχει ο δεσποτικός χαρακτήρας και είναι λιγότερο έκδηλη η θεοποίηση του άνακτος. Είναι όμως σημαντικό να αναφέρουμε ότι οι περισσότερες πιστοποιήσεις του όρου στα μυκηναϊκά κείμενα είναι σε θρησκευτικό πλαίσιο.

Τα κείμενα αυτά είναι τα εξής: PY Un 219 και 1426, Fr 1215, 1220, 1227, 1234, 1235, KN F 51 verso και Ga 675, τα οποία σχετίζονται πιο στενά με θρησκευτικές προσφορές. Από τα κείμενα αυτά αντλούμε την πληροφορία ότι οι ηγεμόνες της Κνωσού και της Πύλου, ίσως αποτελούσαν αντικείμενα λατρείας ως θεοποιημένοι άνακτες ή ως διαμεσολαβητές μεταξύ των θεών και των ανθρώπων και εγγυητές της εύνοιας των θεών για την ευημερία της κοινότητας. Αυτή η υπόθεση είναι πιθανή αλλά δεν πρέπει να αποκλειστεί το ενδεχόμενο ο όρος, όπως στον Όμηρο μεταγενέστερα, να δήλωνε μια θεότητα, ένα θείο "ηγεμόνα" με επικρατέστερο "υποψήφιο", τουλάχιστον στην περίπτωση της Πύλου, τον Ποσειδώνα.⁸⁵⁵ Στις πινακίδες αυτές συναντάται η λέξη στη δοτική (wa-na-ka-te) και υποδεικνύει ότι ο άναξ ήταν ο αποδέκτης

---

⁸⁵⁴ T.G.Palaima: "The Nature of Mycenaean Wanax: non indo-european origins and priestly functions", *AEGLAEUM II*, Liege, 1995, σελ.128-130.

⁸⁵⁵ Pia De Fidio: "Potere politico e funzione del Sacro nelle società micenee" στο *Mélanges P. Levêque* 4, 1990, σελ.159-160.

θρησκευτικών προσφορών. Είναι δύσκολο να αποφασίσουμε κατηγορηματικά για το αν σε αυτές τις πινακίδες πρόκειται για τον ανθρώπινο ηγεμόνα ή τον θείο ηγεμόνα, αφού συχνά σε καταλόγους προσφορών ονόματα θεών καταγράφονται μαζί με ανθρωπωνύμια ή επαγγελματικά.

Στην KN Ga 675 (χέρι 135, διάδρομος F 18), ο wa-na-ka λαμβάνει μια ποσότητα κολιάνδρου 10 μονάδων, όπως και ο ma-ri-ne-u στην Ga 674 αλλά γενικά ανώτερη από άλλους στη σειρά Ga. Στην πινακίδα αυτή ο wa-na-ka θα μπορούσε να είναι θεός ή ο θεοποιημένος ηγεμόνας της Κνωσού και δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι σε ποιον αναφέρεται.

Στην Un 219 στο στίχο 7 υπάρχει η γραφή a-na-wa-ke, που ίσως μπορεί να αποκατασταθεί wa-na-ka-te και θα καταγραφόταν ο άναξ ως αποδέκτης αρωμάτων, ενώ στον ίδιο στίχο καταγράφεται προσφορά προς την θεά Ποτνία. Οι αποδόσεις στην Un 219 γίνονται άλλοτε προς ανθρώπους (είναι χαρακτηριστικό ότι στο στίχο 10 αναφέρεται προσφορά προς τον ra-wa-ke-ta, σημαντικότερο αξιωματούχο του Βασιλείου) και άλλοτε προς θεούς (e-ma-a₂, πιθανώς ο ρμς, a-ti-mi-te, η ρτεμις κτλ.). Ίσως ο wa-na-ka και η Ποτνία λαμβάνουν αρώματα με αφορμή την ίδια τελετή, ενώ και από άλλα κείμενα διαπιστώνεται κάποια σύνδεση του άνακτος και της Ποτνίας π.χ. η Fr 1235 αναφέρει μαζί προσφορές ελαίου στον άνακτα και στην Ποτνία, ενώ μαζί αναφέρονται και σε πινακίδα υφαντουργίας από την Θήβα, την TH Of 36. Δεν μπορούμε πάντως από αυτό να διακρίνουμε, αν πρόκειται για την ανδρική θεότητα που αποτελεί "πάρεδρο" της μεγάλης θεάς, τον ανθρώπινο άνακτα που απολαμβάνει την προνομιούχο εύνοια και προστασία της "θεάς του ανακτόρου" ή πιο απλά τον άνακτα ως ιερέα της θεάς. Υπάρχει μάλιστα η άποψη ότι η λατρεία της Ποτνίας εξαφανίστηκε με την πτώση των μυκηναϊκών

ανακτόρων γιατί συνδεόταν στενά με τον άνακτα και το ρόλο που αυτός είχε στη μυκηναϊκή κοινωνία, ενώ αντιθέτως η λατρεία του *Ποσειδώνος* επιβίωσε γιατί συνδέθηκε και με άλλους αξιωματούχους αλλά κυρίως με το δέμο.⁸⁵⁶

Στην ΡΥ Uh 1426+1428, στο στίχο 2, καταγράφεται *]-na-ka-te* που θα μπορούσε να αποκατασταθεί ως *wa-]-na-ka-te* και να αναφέρεται έτσι σε μια προσφορά 12 μονάδων σιταριού στον άνακτα. Πιθανώς πρόκειται για καταβολές διαφόρων προϊόντων, που κάποιες είναι προσφορές, αν και είναι αλήθεια ότι οι συνήθεις προσφορές είναι έλαια, μέλι και αρώματα και όχι σιτάρι και σύκα που καταγράφει η Uh 1426+1428. Η πινακίδα είναι αρκετά σπασμένη και δεν προσφέρεται για ασφαλή συμπεράσματα ως προς την ιδιότητα του άνακτος και τη σημασία του στη συγκεκριμένη πινακίδα.⁸⁵⁷

Τα κείμενα Fr από την Πύλο και η αναφορά σε κάποια από αυτά της λέξεως *wa-na-ka* αλλά και των παράγωγών της *wa-na-so-i*, *wa-na-se-wi-jo*, είναι αυτά που έχουν τις περισσότερες πιθανότητες να αναφέρονται σε *wa-na-ka* ως θεότητα. Από τον γραφέα 2 και το δωμάτιο 23 προέρχονται οι Fr 1220, 1222, 1227, 1228, 1234, 1235. Από το δωμάτιο 23 και από γραφείς αταύτιστους της τάξεως II προέρχονται οι: Fr 1215, Fr 1219, Fr 1221 και από τον γραφέα 2 και την αυλή 63 προέρχεται η Fr 1251.⁸⁵⁸

Πιθανότατα ο *wa-na-ka* που αναφέρεται στη σειρά Fr ήταν το αντικείμενο μιας τελετής, χωρίς αυτό να σημαίνει απαραίτητα ότι ήταν ο ίδιος θεός αλλά θα μπορούσε να είναι ο εκπρόσωπος των υπηκόων του απέναντι στους θεούς.

---

⁸⁵⁶ J.Maran- E.Stavrianopoulou: “Πότνιος νήρ-Reflections on the ideology of Mycenaean kingship”, *KEIMELION*, 2005, σελ.288.

⁸⁵⁷ P.Carlier: “La royauté mycénienne”, στο *La Royauté en Grèce avant Alexandre*, Strassburg, 1984, σελ.79-82.

⁸⁵⁸ P.Carlier: “La royauté mycénienne”, στο *La Royauté en Grèce avant Alexandre*, Strassburg, 1984, σελ.83-87.

Στις πινακίδες Fr πάντως, οι πιθανότητες να πρόκειται για μια θεότητα είναι πολλές και σίγουρα περισσότερες από όλες τις άλλες πινακίδες όπου αναφέρεται και οι οποίες εντάσσονται σε θρησκευτικό πλαίσιο. Η απουσία κάποιας επιπλέον ονομασίας που να χαρακτηρίζει τον wa-na-ka υποδεικνύει ότι δηλώνει πάντα τον ίδιο θεό. Ίσως δηλώνει τον Ποσειδώνα που αποτελεί την κυρίαρχη θεότητα της Πύλου, ο οποίος όμως σε άλλες περιπτώσεις καταγράφεται με το όνομα Po-se-da-o και αυτό αποτελεί και το πιο σημαντικό πρόβλημα, αν και όχι αξεπέραστο, για αυτήν την ταύτιση.⁸⁵⁹

Στην Fr 1222, wa-na-so-i to-no-e-ke-te-ri-jo (*θρονο-ελκτήριο) ίσως είναι μια τελετή που τονίζει τον ιερό χαρακτήρα της διακυβέρνησης του άνακτος της Πύλου.⁸⁶⁰ Πάντως από τη σειρά Fr, αυτό που προκύπτει κυρίως είναι, ότι από τις προσφορές που καταγράφονται, υποδεικνύεται η τάση της κεντρικής διοίκησης να εποπτεύσει τις λατρείες, συμμετέχοντας ενίοτε με δικές της προσφορές και γενικότερα να ελέγξει, εν μέρει τουλάχιστον (αφού θα υπήρχαν και τοπικές λατρείες που το ανάκτορο δεν θα ήλεγχε και για αυτό και δεν τις κατέγραφαν τα αρχεία γραμμικής Β'), τη θρησκευτική ζωή.

Σε θρησκευτικό πλαίσιο πρέπει να ενταχθεί ίσως και η ΡΥ Un 2, όπου στους στίχους 1-2 αναφέρει: ra-ki-ja-si, mu-jo-me-no, e-ri, wa-na-ka-te, a-ri-e-ke, o-ri-te-ke-e-u και από την απόδοση των στίχων αυτών εξαρτάται και η κατανόηση του περιεχομένου της πινακίδας. Οι M.Ventris και J.Chadwick πρότειναν την ερμηνεία *μυιομένω πί Φανάκτει* και θεώρησαν ότι η πινακίδα αναφέρεται στη μύηση σε κάποια μυστήρια.⁸⁶¹ Όμως ποιος είναι ο ρόλος του άνακτος σε αυτήν την τελετή μύησης; Πρόκειται για θεό του οποίου τα

⁸⁵⁹ C.J.Ruijgh: "Fάναξ et ses dérivés dans les textes mycéniens", *FLOREANT STUDIA MYCENAEA*, 1999, σελ.524.

⁸⁶⁰ E.Stavrianopoulou: "Das politische und das religiöse in mykenischen Pylos", *POLITEIA, AEGAEUM 12*, 1995, σελ.429.

⁸⁶¹ M.Ventris-J.Chadwick: *Documents in Mycenaean Greek*², Cambridge, 1973, σελ.221.

μυστήρια εορτάζονται; Μυείται ο ίδιος ο άναξ σε κάποια μυστήρια; ή απλώς επιβλέπει τη μύηση κάποιων; Θα μπορούσε ο σίχος αυτός να αναφέρεται στην ίδια τη στέψη του ηγεμόνος; Πιο πιθανή δείχνει η ερμηνεία πως πρόκειται για την προετοιμασία μιας μεγάλης εκδήλωσης με αφορμή τη μύηση του άνακτος στα μυστήρια της περιοχής Pa-ki-ja-ne. Είναι επίσης δυνατό να πρόκειται για μια εκδήλωση άπαξ γενόμενη στην αρχή της ανάληψης των "καθηκόντων" του άνακτος ή μια εορτή που εορταζόταν περιοδικά, ίσως ετησίως.⁸⁶² Ο M.Lejeune θεώρησε ότι πρόκειται απλώς για την εποπτεία από τον άνακτα της τελετής μύσεως κάποιων υπηκόων στα μυστήρια, αποδίδοντας του ουσιαστικά το ρόλο του αρχιερέως στη θρησκευτική αυτή εκδήλωση (*μυιόμενοι πί Φανάκτει*).⁸⁶³ Η Un 2, ίσως είναι μια σοβαρή ένδειξη ότι ο χαρακτήρας θεοποίησης του άνακτος ήταν περιορισμένος, αφού αν δεχτούμε την ερμηνεία ότι εμυείτο ο ίδιος (στα μυστήρια πιθανώς της Ποτνίας στην Pa-ki-ja-ne), τότε καταλαβαίνουμε ότι ο ίδιος δεν αποτελούσε θρησκευτικό και λατρευτικό αντικείμενο παρά τη στενή του σχέση με τους θεούς ως ενδιάμεσος μεταξύ των θεοτήτων και των υπηκόων του.

Η C.Thomas θεωρεί ότι ο wa-na-ka επέβλεπε τις παλαιότερες και παραδοσιακές ή κληρονομημένες από τον μινωικό πολιτισμό τελετές αλλά όχι τις νεώτερες που επιβλέπονταν από ιερείς και ιέρειες.⁸⁶⁴ Ο T.G.Palaima πιστεύει ότι η βασική λειτουργία του άνακτος ήταν η τέλεση θυσιών και συμποσίων και ότι η πρωτοκαθεδρία σε αυτές τις τελετές ενίσχυε και το προφίλ και την καθολική αναγνώρισή του από την κοινότητα. Μάλιστα ο συγγραφέας εξετάζει και τη σημασία που πιθανώς είχε στη μυκηναϊκή εποχή

---

⁸⁶²P.Carlier: "La royante mycenienne" στο *La Royauté en Grèce avant Alexandre*, Strassburg, 1984, σελ.91-94.

⁸⁶³M.Lejeune: "Les anthroponymes en -me-no", στο *Memoires de Phil. Myc. III*, Roma, 1972, σελ.32 κ.ε.

⁸⁶⁴C.G.Thomas: "The Nature of Mycenaean Kingship", *SMEA 17*, 1976, σελ.113.

το σκήπτρο ως ιερό σύμβολο, σημασία που σίγουρα είχε στα ομηρικά έπη "μεταδίδοντας" τη θεϊκή εξουσία στους κατόχους του. Υποθέτει μάλιστα ότι η χρήση του ως θρησκευτικού-ιερού συμβόλου προέρχεται από το μινωικό πολιτισμό. Αναγνωρίζει στο σύμβολο για το ο (το σημείο *61) στην γραμμική Β', το οποίο προέρχεται από την γραμμική Α', μια πιθανή απεικόνιση του θρόνου και του σκήπτρου.⁸⁶⁵

Υπήρχε ή όχι θεοποίηση του άνακτος :

Σημαντικό είναι το ερώτημα, αν υπήρχε ή όχι θεοποίηση του άνακτος, καθώς η θεοποίηση του ηγεμόνος σε σχέση με τη θεϊκή φύση του Βασιλείου είναι ένα σχεδόν παγκόσμιο φαινόμενο για την εποχή. Η Ε.Stavrianopoulou θεωρεί ότι υπήρχε θεοποίηση του άνακτος και μάλιστα ως απάντηση στη σταθερά αυξανόμενη οικονομική και πολιτική δύναμη και αυτονόμηση της επίλεκτης ομάδας. Πιστεύει ότι, αρχαιολογικά, αυτή τεκμηριώνεται από τα ευρήματα των Μυκηνών και πως υπήρχε σύνδεση της λατρείας των προγόνων με το ανάκτορο και του άνακτος με τις κύριες θεότητες της Πύλου, τον Ποσειδώνα και την Ποτνία. Παρόλα αυτά θεωρεί ότι ακόμη και αν υπήρχε θεοποίηση του άνακτος, αυτή δεν είχε καμιά σχέση με τα αντίστοιχα παραδείγματα από την Ανατολή και ο χαρακτήρας της ήταν σαφώς περιορισμένος.⁸⁶⁶ Η C.G.Thomas θεωρεί ότι ούτε τα αρχαιολογικά δεδομένα ούτε τα αρχεία γραμμικής Β' αποδεικνύουν ότι υπήρχε θεοποίηση του άνακτος είτε ως ζωντανός είτε μετά το θάνατό του. Μπορεί να θεωρούσαν ότι είχε θεϊκή προστασία και βοήθεια, υπήρχαν ανακτορικές λατρείες και τελετές, ο άναξ θαβόταν με εντυπωσιακές

⁸⁶⁵ T.G.Palaima: "The Nature of Mycenaean Wanax: non indo-european origins and priestly functions", *AEAEUM 11*, Liege, 1995, σελ.132-137.

⁸⁶⁶ E.Stavrianopoulou: "Das politische und das religiöse im mykenischen Pylos", στο R.Laffineur –W.-D.Niemeier eds., *Politeia.Society and State in the Aegean Bronze Age.Proceedings of the 5th International Aegean Conference, 10-13 April 1994, AEGAEUM 12*, Liege, 1995, σελ.432.

τελετές με ακριβιά και πολύτιμα αναθήματα αλλά δεν υπήρχε ιερή Βασιλεία.⁸⁶⁷ Σύμφωνα επίσης με τον Γ.Μυλωνά, δεν αποδεικνύεται από τις πινακίδες η θεοποίηση του άνακτος και θεωρεί πιθανόν οι υπήκοοί του να αναγνώριζαν μόνον ότι το δικαίωμά του να κυβερνά το κράτος, του είχε δοθεί από τον θεό και στην Πύλο συγκεκριμένα από τον Ποσειδώνα, που ήταν ο πραγματικός άναξ.⁸⁶⁸

Η Er 312, όπου καταγράφεται wa-na-ka-te-ro te-me-no, θεωρήθηκε από κάποιους, λόγω της παρουσίας της λέξεως τέμενος, ως μια ακόμη ένδειξη για τη θεοποίηση του άνακτος. Όμως στην ίδια πινακίδα φαίνεται ότι κατείχε τέμενος και ο ra-wa-ke-ta, το οποίο χαρακτηρίζεται ra-wa-ke-si-jo te-me-no, έκτασης 10 μονάδων, ενώ του wa-na-ka είναι τριπλάσιο σε έκταση, 30 μονάδες. Μάλιστα αυτή η διαφορά στην έκταση των τεμενών χρησιμοποιήθηκε για να τονιστεί η πρωτοκαθεδρία του άνακτος στη μυκηναϊκή κοινωνία. Επίσης στην Er 312 καταγράφονται και 3 te-re-ta που συνολικά κατείχαν και αυτοί γη έκτασης 30 μονάδων σιταριού.

Πρέπει να σημειώσουμε ότι αντίστοιχη πινακίδα όπως η Er 312, που να καταγράφει γαίες για υψηλότατους αξιωματούχους, δεν υπάρχει από την Κνωσό. Επίσης, είναι πιθανόν ο άναξ να κατείχε και άλλα τεμένη αλλά δεν έχουν διασωθεί οι αντίστοιχες καταγραφές. Όμως πρέπει να τονίσουμε ότι δεν είναι βέβαιο ότι η λέξη τέμενος στις πινακίδες είχε θρησκευτική απόχρωση και σήμαινε ό,τι και σε μεταγενέστερες εποχές. Η απόδοση τεμένους σε άνακτες και ήρωες φαίνεται να αντανakλά ένα μυκηναϊκό έθιμο αλλά δεν υπάρχει σαφής ένδειξη ότι θείες τιμές συνόδευαν τη δωρεά αυτή. Μετά τον Όμηρο πάντως, η λέξη τέμενος χαρακτήριζε αποκλειστικά τη γη ενός ιερού.

⁸⁶⁷ C.G.Thomas: "The Nature of Mycenaean Kingship", *SMEA* 17, 1976, σελ.109-112.

⁸⁶⁸ G.Mylonas: "The Wanax of the Mycenaean state", στο *Classical Studies presented to B. EDWIN PERRY*, 1969, σελ.71-75.

Το τέμενος του άνακτος στην Er 312 συνδέεται με τη λέξη Sa-ra-pe-da, που ίσως είναι τοπωνυμική ένδειξη ή χαρακτηρισμός μιας κατηγορίας γαιών.⁸⁶⁹ Η ίδια η πινακίδα Er 312 σχετίζεται και με τις πινακίδες Er 880 και Un 718 αλλά και την ετικέτα Wa 731 και οδήγησε ορισμένους μελετητές να αναγνωρίσουν στη λέξη e-ke-ra₂-wo, που αναφέρεται σε αυτές, το όνομα του ίδιου του άνακτος. Στον e-ke-ra₂-wo θα επανέλθουμε στη συνέχεια, αλλά καταλήγοντας ως προς το θέμα της θεοποίησης ή όχι του άνακτος, η αίσθηση που δημιουργείται είναι, ότι δεν συνάγεται με ασφάλεια η θεοποίησή του. Ακόμη και αν υπήρχε, αυτή θα ήταν περιορισμένη, δεν θα είχε καμμία σχέση με τα παραδείγματα από σύγχρονους ανατολικούς πολιτισμούς και θα επρόκειτο για μια αναγνώριση εκ μέρους της κοινότητας ότι η εξουσία του άνακτος θα είχε θεϊκή εύνοια και ο ίδιος ως διαμεσολαβητής και εκπρόσωπος της κοινότητας στην επαφή της με του θεούς, θα ετιμάτο ιδιαίτερως.

Ο όρος *Μίνως ννέωρος*, που εμφανίζεται στην Οδύσσεια και αναλύεται στους Νόμους του Πλάτωνος, έχει χρησιμοποιηθεί για να υποστηριχτεί η άποψη ότι οι μινωίτες εκυβερνώντο από έναν βασιλέα-ιερέα. Οι M.Blomberg – G.Henriksson θεωρούν ότι πρόκειται για τον Μυκηναίο βασιλιά της Κνωσού και ο όρος χρησιμοποιήθηκε από τους Μυκηναίους για να εξασφαλίσουν την πολιτική και θρησκευτική συνέχεια, ενώ αποτελούσε τμήμα της στρατηγικής τους για να νομιμοποιήσουν την εξουσία τους στην Κνωσό. Δεν υπάρχουν ενδείξεις στην εικονογραφία που να οδηγούν στο συμπέρασμα ότι στη μινωική Κρήτη υπήρχε ένας βασιλεύς-ιερέας, αντιθέτως φαίνεται ότι η θρησκευτική λειτουργία ήταν πρωταρχικής σημασίας για τον Μυκηναίο άνακτα.⁸⁷⁰

---

⁸⁶⁹ L.R.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek*, Oxford, 1963, σελ.216.

⁸⁷⁰ M.Blomberg – G.Henriksson: “Minos Enneoros: Archaeoastronomical light on the priestly role of the King in Crete”, στο *Religion and power in the ancient Greek world.Proceedings of the Uppsala Symposium 1993*, eds. P.Hellström-B.Alroth, σελ.27 και 36.

Άναξ και φορολογία

Εκτός από την αναφορά του άνακτος σε θρησκευτικό πλαίσιο, ο άναξ αναφέρεται και στη σειρά Na, που περιέχει φορολογικής φύσεως καταγραφές και συγκεκριμένα στις Na 334 και Na 1356. Στις πινακίδες αυτές, που έχουν την ίδια δομή, καταγράφεται ότι ο wa-na-ka e-ke e-re-u-te-ra ποσότητες λιναριού σε κάποιες περιοχές (στην Na 334 στην περιοχή Pi-ka-na).

Το επίθετο e-re-u-te-ro/ra αποδίδεται είτε "ελεύθερα από φόρο" είτε ως "ελεύθερα προς ωφέλεια ενός ατόμου ή μιας ομάδος". Την ερμηνεία της λέξεως και τη λειτουργία της σειράς εξετάσαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο. Ως προς την παρουσία του άνακτος που μας ενδιαφέρει σε αυτό το κεφάλαιο, σύμφωνα με τον P.Carlier, οι δυο πινακίδες δείχνουν ότι ο άναξ εισέπραξε άμεσα για δική του χρήση, χωρίς την παρέμβαση της φορολογικής διοικητικής μηχανής, το λινάρι των δυο περιοχών που καταγράφονται στις Na 334 και 1356. Ίσως το λινάρι αυτών των δυο περιοχών "εισπραπτόταν" άμεσα από το στενό περιβάλλον του άνακτος, για τη δημιουργία ανακτορικών υφασμάτων ή ιστίων, προορισμένων για ιδιαίτερη χρήση από τον ίδιο.⁸⁷¹ Ο Y.Duhoux πιστεύει ότι ίσως ο άναξ κατέχει την περιοχή Pi-ka-na και ως αντάλλαγμα για την αντιμετώπιση εξόδων, αυτή λαμβάνει τις μονάδες αυτές λιναριού ή ότι μπορεί να πρόκειται για τον wa-na-ka θεό, που "απελευθερώνει" τις ποσότητες αυτές προς ωφέλεια της Pi-ka-na.⁸⁷² Σύμφωνα με τους J.Chadwick και J.T.Killen ο άναξ θα απαιτούσε τις ίδιες τις γαίες από τις κοινότητες αυτές και ως αντάλλαγμα θα τους παραχωρούσε αυτές τις εξαιρέσεις.⁸⁷³

---

⁸⁷¹ P.Carlier: "La royauté mycénienne" στο *La Royauté en Grèce avant Alexandre*, Strassburg, 1984, σελ.73-74.

⁸⁷² Y.Duhoux: *Aspects du Vocabulaire économique mycénien*, 1976, σελ.165-171.

⁸⁷³ M.Ventris-J.Chadwick: *Documents in Mycenaean Greek*² Cambridge, 1973 σελ.470 / J.T.Killen: "The Linear B Tablets and economic History. Some problems", *BICS* 26, 1979, σελ.133-134.

Διοικητικές και πολιτικές αρμοδιότητες του άνακτος.

Η εικόνα του άνακτος ως του ανώτατου διοικητικού και πολιτικού προσώπου επιβεβαιώνεται από την Ta 711.1, όπου παρουσιάζεται να τοποθετεί τον au-ke-wa στο αξίωμα του da-mo-ko-ro. Η πινακίδα αναφέρει: o-wi-de ru₂-ke-qi-gi o-te wa-na-ka te-ke, au-ke-wa, da-mo-ko-ro, *ς ε δε Φυγέβρις τε ναξθηκε Α γέαν δημοκόρον*. Πρόκειται για μια επιθεώρηση που έγινε από τον ru₂-ke-qi-gi, όταν ο άναξ διόρισε τον au-ke-wa da-mo-ko-ro. Είναι η μόνη πινακίδα που παρουσιάζει τον άνακτα να ασκεί την πολιτική του εξουσία. Ίσως με αφορμή αυτόν τον διορισμό έγινε ένα μεγάλο συμπόσιο ή τελετή και για αυτό στην Ta καταγράφονται πολύτιμα αντικείμενα και αντικείμενα απαραίτητα σε τέτοιες εκδηλώσεις, τα οποία υπήρχαν στο ανάκτορο.

Όπως αναφέρθηκε, είναι το μόνο κείμενο που παρουσιάζει ένα διορισμό από τον άνακτα. Προκύπτουν πάντως σημαντικά ερωτήματα, όπως ως ποιο βαθμό όριζε τους υπαλλήλους του ο άναξ; Σε επίπεδο μόνον κεντρικής διοίκησης; ή το ίδιο έκανε και για όλους τους επαρχιακούς αξιωματούχους; Η ανάλυση της υφής του αξιώματος του da-mo-ko-ro θα έδινε απαντήσεις στο ερώτημα αυτό. Αν πρόκειται για έναν επαρχιακό αξιωματούχο τότε η παρέμβαση του άνακτος θα ήταν ισχυρή και σε επίπεδο περιφερειακής διοίκησης. Ο M.Lejeune υποστηρίζει ότι ίσως η έκφραση wa-na-ka te-ke είναι μια γενική και καθιερωμένη έκφραση διορισμού αξιωματούχων και υπαλλήλων στο όνομα του άνακτος και όχι απαραίτητα από τον ίδιο.⁸⁷⁴

---

⁸⁷⁴ M.Lejeune: “Le damos dans la Societé mycénienne”, *Memoires de Phi.Mycen. III*, Paris, 1972, σελ.153.

Αρμοδιότητες που δεν αναφέρονται για τον άνακτα.

Ισχνές αναφορές σε στρατιωτικές λειτουργίες.

Είναι εντυπωσιακή και η απουσία επαρκών στοιχείων που να αφορούν στη στρατιωτική λειτουργία και στις αρμοδιότητες του άνακτος στο πεδίο της μάχης. Είναι γεγονός ότι στον Τρωικό και Θηβαϊκό κύκλο, είναι οι άνακτες (ηγεμόνες) που καθοδηγούν τους στρατούς. Όμως οι πινακίδες καταγράφουν τον *ra-wa-ke-ta*, που πολλοί θεωρούν ότι ήταν ο επικεφαλής του στρατού, ενώ η C.G. Thomas υποστηρίζει ότι ίσως λόγω του γραφειοκρατικού χαρακτήρα των μυκηναϊκών κρατών, ο άναξ έχασε ή παραχώρησε απλώς ένα μέρος από τις στρατιωτικές του εξουσίες και επικεντρώθηκε στις πολιτικές και θρησκευτικές. Η συγγραφέας πιστεύει ότι λόγω των αυξανόμενων στρατιωτικών αναγκών στην Υ.Ε. εποχή, ουσιαστικά η διοίκηση του στρατού παρέμεινε στα χέρια του άνακτος.⁸⁷⁵ Φαίνεται λογικό, σε μια κοινωνία που η στρατιωτική δύναμη ήταν παράγοντας ελέγχου, η ανώτατη εξουσία του κράτους να διατηρείτο από τον άνακτα, διότι αλλιώς η εξουσία του θα ήταν ευάλωτη από τον αξιωματούχο που είχε την ανώτατη διοίκηση του στρατού. Ακόμη και αν ο *ra-wa-ke-ta* είχε στρατιωτικές αρμοδιότητες, πρέπει να υπαγόταν στον άνακτα και να ελεγχόταν η δράση του, ώστε να μην αποκτήσει υπέρμετρη ισχύ και γίνει απειλητικός για τον άνακτα και την κεντρική εξουσία. Οι μικρές πινακίδες από την Κνωσό των σειρών Vc και Vd, ως επί το πλείστον περιέχουν μια λέξη, που κυρίως είναι ανθρωπωνύμιο. Όμως οι Vc 73 και Vd 136 καταγράφουν τη λέξη *wa-na-ka*. Ο J.Driessen συνέδεσε τις πινακίδες αυτές με τη σειρά Sc και θεώρησε ότι οι πινακίδες Vc και Vd κατέγραφαν τους

⁸⁷⁵ C.G.Thomas: “The nature of myc. Kingship”, *SMEA 17*, 1976, σελ.99-101.

πολεμιστές, των οποίων ο εξοπλισμός ήταν πλήρης.⁸⁷⁶ Αν ισχύει αυτή η υπόθεση, τότε παρουσιάζεται ο άναξ να έχει δυο πλήρεις εξοπλισμούς και αυτές οι δυο πινακίδες αποτελούν ένδειξη για την άμεση συμμετοχή του άνακτος στα πολεμικά πράγματα.

Σημαντική είναι και η PY Wt 1480 που καταγράφει α. wa β. pa-ta-jo γ.do-ka-ma. Πρόκειται για όπλα (*παλταίων δραγμαί*) που σχετίζονται με τον wa-na-ka, αν το wa αποτελεί και εδώ ακροφωνική βραχυγραφία του wa-na-ka ή του wa-na-ka-te-ro. Πιθανότατα θα επρόκειτο για παράδοση στον ίδιο τον άνακτα αυτών των όπλων ή ίσως δηλώνεται ότι αυτά ανήκαν στον στενό ανακτορικό τομέα. Πάντως είναι άλλη μια ένδειξη για τη συμμετοχή του άνακτος στα στρατιωτικά δρώμενα.⁸⁷⁷ Χαρακτηριστική της ανάμειξης του άνακτος σε στρατιωτικά θέματα είναι η καταγραφή στην PY En 609.5 ενός a-tu-ko, ο οποίος είναι wa-na-ka-te-ro e-te-do-mo, αν βέβαια η απόδοση ντεα ως όπλα είναι σωστή, απόδοση όμως που δέχεται ισχυρή κριτική.⁸⁷⁸

Απουσία αναφορών σε δικαστικές αρμοδιότητες.

Επίσης είναι σημαντική η απουσία στοιχείων για το ρόλο του άνακτος ως δικαστή και αυτό διότι σε άλλους πολιτισμούς της εποχής ένας τέτοιος ρόλος για τον ηγεμόνα ήταν αναμφισβήτητος.

Οι πινακίδες δεν περιέχουν καμμία αναφορά σε οποιαδήποτε μορφή νόμου, γραμμένου ή άγραφου ή στη λειτουργία της δικαιοσύνης, ενώ και κανείς από τους τίτλους αξιωματούχων που καταγράφονται στα αρχεία γραμμικής Β΄ δεν φαίνεται να έχει σχέση με τη δικαιοσύνη. Η απουσία τέτοιου είδους

---

⁸⁷⁶ J.Driessen: “The Arsenal of Cnossos and Mycenaean Chariot forces” στο M.Lodewijckx (εκδ.) *Mélanges A.van Doorselaer, Acta Archaeologica Lovanénsia, Monographiae 8*, 1990, σελ.492.

⁸⁷⁷ P.Carlier: “Wa-na-ka derechef Nouvelles reflexions sur les royautes mycéniennes”, *BCH 122*, 1998, σελ.414.

⁸⁷⁸ T.G.Palaima: “The Nature of Mycenaean Wanax: non indo-European origins and priestly functions”, *AEAEUM 11*, Liege, 1995, σελ.129-130.

καταγραφών πιθανότατα οφείλεται στη φύση των αρχείων, που είχαν καθαρά οικονομικό χαρακτήρα. Άλλοι εξηγούν την απουσία σχετικών αξιωματούχων, με βάση τον τριπλό ρόλο των ηγεμόνων στις ινδοευρωπαϊκές κοινωνίες: αρχηγού του στρατού, αρχιερέως και ανώτατου δικαστού.⁸⁷⁹ Πάντως από την απουσία καταγραφής σχετικών αξιωματούχων θα μπορούσε να συναχθεί ότι η απονομή δικαιοσύνης ανήκε εξ' ολοκλήρου στις αρμοδιότητες του άνακτος.

Το επίθετο wa-na-ka-te-ro

Το επίθετο wa-na-ka-te-ro υποδεικνύει ότι υπήρχε ένας τομέας παραγωγής, εντός της ανακτορικής παραγωγής και οικονομίας, που αφορούσε στις ανάγκες του ίδιου του άνακτος και του στενού του περιβάλλοντος.

Στην περίπτωση της καταγραφής wa-na-ka-te-ro και της βραχυγραφίας wa σε ψευδόστομους αμφορείς της ΥΕ III A2 - III B περιόδου, υπάρχει η ένδειξη ότι ένα μικρό τμήμα του εμπορίου αυτού ελεγχόταν από τον άνακτα ή απλώς σχετιζόταν με αυτόν (TH Z 2834, EL Z 1 και TI Z 29).

Καταγράφονται ακόμη τεχνίτες wa-na-ka-te-ro: ο a-tu-ko e-te-do-mo (ίσως οπλοποιός) wa-na-ka-te-ro έχει ένα κτήμα o-na-to (En 609.5, Eo 211.2), ο pe-ki-ta ka-na-pe-u (γναφεύς) wa-na-ka-te-ro έχει δυο κτήματα o-na-to (Eo 276.2, En 74.23 / Eo 160.3, En 74.23) και ο pi-ri-ta-wo ke-ra-me-u (κεραμεύς) wa-na-ka-te-ro είναι ένας από τους 14 te-re-ta, "ιδιοκτήτες" ki-ti-me-na ko-to-na στην ra-ki-ja-ni-ja (Eo 371, En 467.5).⁸⁸⁰ Διαπιστώνουμε ότι οι τεχνίτες που καλούνται wa-na-ka-te-ro κατέχουν γη, πιθανώς ως αντάλλαγμα για τις υπηρεσίες τους προς τον άνακτα, αν και το ότι κατείχαν μικρής εκτάσεως γαίες, έκανε τον P.Carlier να θεωρεί πως οι γαίες αυτές δεν αποτελούσαν

⁸⁷⁹ C.G.Thomas: "The nature of Mycenaean kingship", *SMEA* 17, 1976, σελ.107-108.

⁸⁸⁰ P.Carlier: "A propos des artisans wanakatero", *Atti e memorie del secondo Congr. Intern di Micenologia*, 1991, σελ.574.

πληρωμή για τις υπηρεσίες τους⁸⁸¹. Σύμφωνα με τον J.T.Hooker, οι τεχνίτες που χαρακτηρίζονται wa-na-ka-te-ro ήταν τεχνίτες που συνδέονταν με τον wa-na-ka ως θεό, αντίστοιχοι των ro-ti-ni-ja-we-jo, κάτι όμως που δεν είναι απαραίτητο, μιας και υπήρχαν τεχνίτες πχ ra-wa-ke-si-jo, οι οποίοι συνδέονταν με τον ra-wa-ke-ta και στον οποίον δεν είναι ανάγκη να προσδώσουμε θεϊκές ιδιότητες.⁸⁸² Παρατηρούμε ότι και οι τρεις wa-na-ka-te-ro τεχνίτες κατείχαν γη στην περιοχή ra-ki-ja-ne που είναι η πλησιέστερη προς το ανάκτορο και φαίνεται λογικό οι τεχνίτες στην προσωπική υπηρεσία του άνακτος να λαμβάνουν γαίες κοντά στην έδρα του άνακτος. Φαίνεται ότι οι τεχνίτες wa-na-ka-te-ro ήταν προνομιούχοι σχετικά με τους υπόλοιπους τεχνίτες. Από τους εκατοντάδες εργάτες που καταγράφονται στα αρχεία της Πύλου μόνον αυτοί οι τρεις χαρακτηρίζονται wa-na-ka-te-ro.

Στην Κνωσό στις Lc 525 και Le 654, η λέξη wa-na-ka-te-ra/ro πιστοποιείται σε πλαίσιο υφαντικής, σε σχέση με την εργασία της ίδιας εργατικής ομάδος στην περιοχή Se-to-i-ja. Το ερώτημα που τίθεται σε σχέση με αυτές τις δυο πινακίδες είναι αν wa-na-ka-te-ra χαρακτηρίζονται τα υφάσματα, πρόκειται δηλαδή για ένα επίθετο που χαρακτηρίζει το είδος ή την ποιότητα που καταγράφονται ή αν χαρακτηρίζεται wa-na-ka-te-ro το εργαστήριο, η εργατική ομάδα που κατασκευάζει αυτά τα υφάσματα. Επίσης και η X 976+8263 συνδέεται με υφάσματα και καταγράφεται εκεί η λέξη wa-na-ka-te-ro είτε περιγράφοντας μια εξειδικευμένη ομάδα εργατών που σχετιζόνταν με τη βαφή πορφύρας είτε "ανακτορικά" υφάσματα που χαρακτηρίζονταν από τη βαφή πορφύρας. Από την Πύλο, η La 622 περιέχει τη λέξη wa-na-ka-te-ro για να δηλώσει "υφάσματα του άνακτος" και υποδεικνύει το κοινό ενδιαφέρον του

---

⁸⁸¹ P.Carlier: "La double face du pouvoir royal dans le monde mycénien", *Hautes Etudes du Monde Greco-Romain* 16, 1990, σελ.44-45.

⁸⁸² J.T.Hooker: "Titles and functions in the pylian state", *MINOS* 20-22, 1987, σελ.260.

στενού περιβάλλοντος των ανάκτων και των δυο ανακτόρων, Πύλου και Κνωσού, για την υφαντουργία. Το ίδιο προκύπτει και για την Θήβα, με βάση την TH Of 36, όπου αποκαθίσταται η φράση a-ke-ti-ra₂ wa-na-ka [-te-ra]. Φαίνεται ότι η λέξη wa-na-ka-te-ro χαρακτηρίζει την ύπαρξη ενός προσωπικού δεσμού ή μιας ιδιαίτερης σχέσης με τον άνακτα. Οι "άνθρωποι του άνακτος" ήταν μια πολύ μικρή και προνομιούχα ομάδα, που βρίσκει αντίστοιχα στην Ugarit και στους tamkar, οι οποίοι ήταν εμπορικοί πράκτορες στην υπηρεσία του ηγεμόνος, ενώ ειδικότερα υπήρχαν οι tamkar ša šeri που συνδέονταν πιο στενά με τον ηγεμόνα. Αυτοί ήταν ολιγάριθμοι και είχαν προνόμια απόκτησης γαιών και εξαιρέσης από κάποιους φόρους.⁸⁸³

Ο χαρακτηρισμός wa-na-ka-te-ro τεχνιτών και προϊόντων υποδεικνύει ότι υπήρχε ένας μικρός τομέας στους κόλπους της ανακτορικής οικονομίας που σχετιζόταν προσωπικά με τον άνακτα. Αυτό ερμηνεύεται από ιδεολογικές παραδόσεις, παλαιότερες από τη δημιουργία του ανακτορικού συστήματος.⁸⁸⁴

Η ιδιαίτερη και συχνή χρήση του όρου wa-na-ka-te-ro, Φανάκτερος, σε σχέση με τα υφάσματα και τα ενδύματα, τονίζει τη σημασία που είχε η ξεχωριστή και πολυτελής ένδυση του άνακτος, ώστε να διακρίνεται και να επιβεβαιώνει το κύρος του ως προς τα μέλη της επίλεκτης ομάδας που τον περιβάλλει.

Ο όρος pe-re-ku-wa-na-ka

Μια άλλη λέξη σύνθετη, που περιλαμβάνει τη λέξη wa-na-ka είναι ο pe-re-ku-wa-na-ka που συναντάται δυο φορές στην PY Va 15. Οι M.Ventris-J.Chadwick την απέδωσαν ως προσωπικό όνομα «ΠρεσγυΦάναξ».⁸⁸⁵

Πιθανώς πρόκειται για τίτλο, ο οποίος συνδέεται είτε με το *πρέσγυς, που

⁸⁸³ M.Heltzer: *Goods, prices and the organization of trade in Ugarit*, Wiesbaden, 1978, σελ.121-131.

⁸⁸⁴ P.Carlier: "A propos des artisans wanakatero" στο *Atti e Memorie del secondo Congr. Intern di Micenologia*, 1991, σελ.579-580.

⁸⁸⁵ M.Ventris-J.Chadwick: *Documents in Mycenaean Greek*², Cambridge, 1973, σελ.348 και 570.

σχετίζεται με το *πρέσβυς*, "γηραιός" ή με το πέλεκυς. Μια συσχέτιση με το "*πέλεκυς*" θα υποδείκνυε έναν αξιωματούχο με θρησκευτική σημασία ή έναν πολιτικό αξιωματούχο με τονισμένες τις θρησκευτικές αρμοδιότητές του.⁸⁸⁶

Αν το συνδέσουμε με το "*πρέσβυς*", θα επρόκειτο για αξιωματούχο πολιτικής υφής.⁸⁸⁷ Με τη λέξη *πρέσβυς* συσχετίζει τον όρο και η L.A.Stella,

αναγνωρίζοντας σε αυτόν τον Μεγάλο Βασιλέα των Μυκηνών, αφού μάλιστα ο γαμέμων στην ομώνυμη τραγωδία του Α σχύλου χαρακτηρίζεται ως *ναξ πρέσβυς* (στίχος 205).⁸⁸⁸ Κατά τον P.Carlier, *pe-re-ku-wa-na-ka* είναι

ο τίτλος ενός σημαντικού προσώπου του Βασιλείου της Πύλου που διέμενε έξω από την Πύλο αλλά θεωρεί πιο πιθανό να πρόκειται για ένα ανθρωπωνύμιο του τύπου, που είναι γνωστός στα μεταγενέστερα ελληνικά, *Ε ρυάναξ, στυάναξ* κ.τ.λ.⁸⁸⁹ Ίσως ο όρος να δήλωνε όποιον κατά το παρελθόν είχε διατελέσει άναξ, έναν παλαιότερο ή γηραιότερο άνακτα, του οποίου ο ρόλος θα συνέχισε να είναι σημαντικός και μετά το πέρας της θητείας του. Στην περίπτωση αυτή θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι το αξίωμα του άνακτα δεν ήταν ισόβιο αλλά ετίθετο υπό κρίση και ο άνακτας θα έπρεπε να αποδεικνύει συνεχώς στην κοινότητά του ότι είναι άξιος εκπρόσωπός της;

Συμπερασματικά, ο άναξ, πιθανώς λόγω του τίτλου αλλά και της σημασίας του σε μεταγενέστερες εποχές, είχε την πρωτοκαθεδρία και ήταν στην κορυφή της διοικητικής πυραμίδας. Είχε δικό του τέμενος, τεχνίτες που ασχολούνταν με την παραγωγή προϊόντων που κάλυπταν τις ανάγκες του, διόριζε υπαλλήλους, συμμετείχε και προϊστάτο σε θρησκευτικές τελετές κ.τ.λ. Είχε

---

⁸⁸⁶ J.Lenz: *Kings and the ideology of Kingship in Early Greece (1200-700 B.C.): Epic, Archaeology and History*, Columbia University, 1993, σελ.63.

⁸⁸⁷ M.Lejeune: "Le groupe de Πρέσβυς en mycénien", *Memoires de Phil. Myc. I*, 1957, σελ.244.

⁸⁸⁸ L.A.Stella: *La civiltà micenea nei Documenti Contemporanei*, Roma, 1965, σελ.51.

⁸⁸⁹ P.Carlier: "La royauté mycénienne", στο *La royauté en Grece avant Alexandre*, 1984, σελ.100-101.

δηλαδή λειτουργίες και χαρακτηριστικά που αναδεικνύουν την ιδιαίτερη σημασία και το κύρος του.

O ra-wa-ke-ta

Δεύτερος τη τάξει στην ιεραρχία του διοικητικού συστήματος των μυκηναϊκών Βασιλείων θεωρείται ο αξιωματούχος, ο οποίος χαρακτηρίζεται ως ra-wa-ke-ta, (lawagetas / *λαΦαγέτας, στον Πίνδαρο, Ο, Ι 89 / Ρ, ΙΙΙ.85, συναντάται ως λ γέτ ζ), ηγέτης του λαού. Το καθοριστικό σημείο για την ετυμολογία του και την απόδοση αρμοδιοτήτων είναι ερμηνεία της λέξεως λάΦος, που ως *ra-wo δε συναντάται στα μυκηναϊκά κείμενα. Τη χρήση του στα ομηρικά χρόνια ως στρατιωτική τάξη και σε αντίθεση με το δ μος, προέβαλαν κάποιοι ερευνητές και θεώρησαν ότι ο ra-wa-ke-ta ήταν ο αρχηγός, ο επικεφαλής του στρατού. Αυτήν την ερμηνεία έδωσε π.χ. ο L.R.Palmer, κάνοντας συγκρίσεις με τον *dux* των Γερμανών, όπως αυτοί περιγράφονται από τον Τάκιτο.⁸⁹⁰ Γενικά, οι απόψεις για τον ra-wa-ke-ta ως αρχηγό του στρατού στηρίζονται στη θεωρία του G.Dumezil για την τριπλή διαίρεση και λειτουργία των ινδοευρωπαϊκών κοινωνιών. Ο H.Van Effenterre έδειξε όμως με τρόπο πειστικό ότι λαός δεν σήμαινε πάντα το στρατό στα ομηρικά ποιήματα και ποτέ μια ομάδα ευγενών προνομιούχων.⁸⁹¹ Κατά τον P.Carlier, δεν πρέπει να υπήρχαν σημαντικές διαφοροποιήσεις στις έννοιες λαός και δ μος και μάλιστα ενίοτε είναι σχεδόν συνώνυμες. Λαοί πρέπει να είναι "αυτοί που ακολουθούν έναν επικεφαλής".⁸⁹²

Σύμφωνα με τον K.Wundsam, λαός είναι οι ευγενείς και έτσι ο ra-wa-ke-ta θα μπορούσε να είναι ο αντιπρόσωπος της αριστοκρατίας απέναντι στην εξουσία

⁸⁹⁰ L.R. Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.84.

⁸⁹¹ H.Van Effenterre: "Laos, Laoi et Lawagetas", *KADMOS*, 16, 1977, σελ.54.

⁸⁹² P. Carlier: "La royauté mycénienne" στο *La royauté en Grèce avant Alexandre*, 1984, σελ.107.

του άνακτος, άποψη που προσκρούει όμως στη σύνδεση της λέξεως λαός με μια ομάδα ευγενών, ενώ ο P.Carlier δεν αποκλείει το γεγονός ο ra-wa-ke-ta να ήταν ο πρίγκηπας-διάδοχος του θρόνου και η ομοιότητα των εξουσιών του με αυτές του άνακτος ουσιαστικά να ενίσχυε τη θέση και το κύρος και των δύο.⁸⁹³ Η τοποθέτησή του ως δεύτερου τη τάξει αξιωματούχου οφείλεται στην Er 312.3, όπου καταγράφεται αυτός, μόνος του, εκτός του άνακτος, να κατέχει τέμενος (ra-wa-ke-si-jo, te-me-no, λαΦαγέσιον τέμενος), το οποίο ήταν το 1/3 σε έκταση από αυτό του άνακτος δηλαδή 10 μονάδες σιταριού έναντι 30 μονάδων του τεμένους του άνακτος. Όμως το τέμενος του ra-wa-ke-ta δεν απαλλάσσεται από τους φόρους, όπως υποδεικνύει η καταγραφή του ra-wa-ke-ta μεταξύ των εισφερόντων στην Un 718. Ο τίτλος ra-wa-ke-ta και το παράγωγο επίθετο ra-wa-ke-si-jo εμφανίζονται στην Πύλο και στην Κνωσό. Ο τίτλος αυτός δεν ακολουθείται ποτέ από ένα ανθρωπωνύμιο και αφού ο τίτλος αρκούσε για να δηλώσει το πρόσωπο αυτό, συνάγεται ότι πιθανώς υπήρχε μόνο ένας ra-wa-ke-ta σε κάθε Βασίλειο. Στην Un 219, ο ra-wa-ke-ta παρουσιάζεται μαζί με θεότητες, όπως η *ρτεμις*, αλλά και με τον wa-na-ka, ιερείς και σημαντικά πρόσωπα, όπως ο e-ke-ra₂-wo, ενώ αναφέρεται στο τέλος να λαμβάνει μια σημαντική προσφορά από διάφορα προϊόντα. Επίσης, στην Un 718 καταγράφονται γενναιόδωρες προσφορές του ra-wa-ke-ta στον Ποσειδώνα και αυτό που συνάγεται είναι ότι ο ra-wa-ke-ta ήταν δραστήριος στα θρησκευτικά ζητήματα και όχι ότι ήταν αποκλειστικά θρησκευτικής χροιάς αξιωματούχος. Η An 724 αναφέρεται στην απουσία κωπηλατών από κάποιες τοποθεσίες. Στο στίχο 7 αυτής της πινακίδας καταγράφεται η φράση ra-wa-ke-

---

⁸⁹³ K.Wundsam: *Die politische und soziale Struktur*, 1968, σελ.58/ P.Carlier: "La royauté Mycénienne" στο *La royauté en Grèce avant Alexandre*, 1984, σελ.107.

ta a-re-e-ke [ ]je VIR 1, συνδέοντας τον ra-wa-ke-ta με κωπηλάτες και γενικότερα με στρατιωτικές επιχειρήσεις.

Η Pia de Fidio θεωρεί ότι ο ra-wa-ke-ta είχε στην αρμοδιότητά του τη στρατολόγηση αλλά και την οργάνωση της αστικής "επίταξης" εργατικών δυνάμεων.⁸⁹⁴ Με βάση την An 724 ο ra-wa-ke-ta φαίνεται "υπεύθυνος" για την απουσία στην Ro-o-wa 1 έως 9 κωπηλατών. Πέρα από τη σύνδεσή του με την επιχείρηση αυτή, δεν προκύπτουν από την πινακίδα αυτή περισσότερες πληροφορίες για τυχόν στρατιωτικές αρμοδιότητες του ra-wa-ke-ta.

Στην Mb 1406 καταγράφεται]ke-ta, e-ke [*146. Αν αποκαταστήσουμε ra-wa-]ke-ta, e-ke [*146, τότε αυτός ο τύπος θυμίζει τη φόρμουλα wa-na-ka e-ke των Na 334 και 1356 και είναι πιθανόν να αποτελεί μια ένδειξη ότι ο ra-wa-ke-ta, όπως ο άναξ, είχε το προνόμιο να εισπράττει άμεσα τις ποσότητες από προϊόντα, τα οποία είχε ανάγκη. Στη συγκεκριμένη όμως πινακίδα θα μπορούσε να αποκατασταθεί κάποιο ανθρωπωνύμιο και όχι απαραίτητα ο τίτλος ra-wa-ke-ta.⁸⁹⁵

Διαπιστώνουμε ότι ο ra-wa-ke-ta, όπως και ο άναξ, έχει προσωπικό και τεχνίτες που εργάζονται για αυτόν και ως αντάλλαγμα προφανώς, παρουσιάζονται να κατέχουν γαίες στην Πύλο στη σειρά Ea. Χαρακτηρίζονται ως ra-wa-ke-si-jo και πιστοποιούνται στις εξής πινακίδες: στην Κνωσό, στην As 1516 καταγράφονται 31 άνδρες που σχετίζονται με τον ra-wa-ke-ta. Είναι σημαντικό ότι η ra-wa-ke-si-ja, εντοπίζεται στην ίδια την Κνωσό, ko-no-si-ja ra-wa-ke-<si>-i-ja, ενώ οι qa-si-re-wi-ja της ίδιας πινακίδας συνδέονται με επαρχιακά τοπωνύμια. Αυτή η επισήμανση τονίζει τον κεντρικό ρόλο του ra-wa-ke-ta στο διοικητικό σύστημα και δείχνει ότι η έδρα, ακόμη και των ομάδων

⁸⁹⁴ Pia De Fidio: "Potere politico e funzione del Sacro nelle Società micenee" στο *Mélanges P. Levêque* 4, 1990, σελ.171.

⁸⁹⁵ P.Carlier: "La royauté Mycénienne" στο *la Royauté en Grèce avant Alexandre*, 1984, σελ.103.

που συνδέονταν μαζί του, ήταν στην ίδια την Κνωσό, ενώ και στην Πύλο αντίστοιχα ήταν σε περιοχές πλησίον του ανακτόρου. Στην Πύλο ra-wa-ke-si-jo χαρακτηρίζεται ο Ru-ko-ro στις Ea 132, Ea 728, Ea 799, Ea 823, Ea 882, Ea 1424, ο ku-ro₂ στην Ea 814, ενώ και οι δυο ήταν κάτοχοι γαιών.

Στις Ea 421 και Ea 809 καταγράφεται ra-wa-ke-si-jo-jo, a-mo-te-wo (λαΦαγεσίοιο ρμοστηΦος ή ρμοτηΦος), ως κάτοχος ο-na-to από την κοινοτική γη. Πρόκειται για τροχοποιό, που η καταγραφή του αποτελεί μια ακόμη ίσως ένδειξη των στρατιωτικών αρμοδιοτήτων του ra-wa-ke-ta, αφού έχει στην υπηρεσία του έναν τεχνίτη, κατασκευαστή τροχών (πολεμικών) αρμάτων, που εργάζεται για αυτόν. Στην Ea 822 καταγράφεται ra-wa-ke-si-jo, που είτε χαρακτηρίζει έναν χοιροβοσκό, su-ro-ta είτε ένα άτομο που ονομάζεται E μένης, e-u-me-ne. Η Ea 59 καταγράφει την παραχώρηση ενός τμήματος της προνομιούχου γης που κατείχε, πιθανώς για την εκτροφή και τη διατήρηση ίππου.⁸⁹⁶

Το γεγονός ότι οι ra-wa-ke-si-jo στη σειρά Ea ενίοτε χαρακτηρίζονται με το όνομά τους, ενώ οι wa-na-ka-te-ro πάντα συνοδεύονται με επαγγελματικό, υποδεικνύει ότι οι wa-na-ka-te-ro ήταν τεχνίτες προνομιούχοι στην υπηρεσία του άνακτος, ενώ οι ra-wa-ke-si-jo ήταν απλώς εξαρτώμενοι από τον ra-wa-ke-ta, ανεξαρτήτως του επαγγέλματός τους.

Στην PY Na 245 η απαλλαγή από την εισφορά SA καταγράφεται για ma-ra-te-we ra-wa-ke-si-jo. Για τους ma-ra-te-we, έχει προταθεί η ερμηνεία, με βάση τη λέξη μάλθα, καλαφάτες, οι οποίοι εργάζονταν στα ναυπηγεία.⁸⁹⁷ Αν η απόδοση αυτή είναι σωστή, τότε διαφαίνεται μια σχέση του ra-wa-ke-ta με

---

⁸⁹⁶ G.Pugliese-Carratelli: “Nuovi Studi sui Testi Micenei”, *LA PAROLA DEL PASSATO* 9, 1954, σελ.215-218.

⁸⁹⁷ M.Lejeune: “Les documents pyliens des series Na, Ng, Nn” στο *Memoires de Phil. Myc. I*, 1957, σελ.134.

ομάδες τεχνιτών που εργάζονταν για την κατασκευή πλοίων και ίσως μια ιδιαίτερη σχέση με το στόλο του μυκηναϊκού Βασιλείου της Πύλου.

Στην Κνωσό, εκτός από την As 1516, ra-wa-ke-si-jo αναφέρονται στις: Xd 154, E 1569+7349+7843+8004 (διανομές σιταριού), E 288 (καταγράφεται ra-wa-si-jo GRA []), και E 846 (καταγράφεται ra-wa-e-si-jo, πιθανώς λάθος αντί για ra-wa-ke-si-jo), επίσης στο θραύσμα X <1027> (όπου στο στίχο B καταγράφεται: ko-no-si-ja/ra-wa-ke].⁸⁹⁸

Κατά τον J.T. Hooker, η As 1516, όπου καταγράφονται μαζί ra-wa-ke-si-ja και qa-si-re-wi-ja, δείχνει ότι η θέση του ra-wa-ke-ta στην Κνωσό ήταν κατώτερη κοινωνικά σε σχέση με τη θέση και τη σημασία του στην Πύλο. Πιστεύει ότι στην Πύλο πιστοποιείται η υψηλότερη κοινωνική του θέση και από την κατοχή te-me-no αλλά και από την παρουσία του ως δωρητή προσφορών στην Un 718, ενώ στην Κνωσό δεν διαπιστώνεται κάτι τέτοιο και η As 1516, κατά την άποψη του συγγραφέως, δείχνει ότι το αξίωμα του ra-wa-ke-ta στην Κνωσό είχε αντίστοιχη χροιά και σημασία με αυτό του qa-si-re-u σε άλλα μέρη της Κρήτης.⁸⁹⁹ Η αλήθεια είναι ότι από την Πύλο τα στοιχεία για τον ra-wa-ke-ta είναι περισσότερα και ως εκ τούτου φωτίζουν περισσότερες πτυχές πιθανών λειτουργιών και αρμοδιοτήτων του αλλά δεν φαίνεται πειστικό το συγκεκριμένο συμπέρασμα του συγγραφέως, καθώς αυτό συνάγεται μόνον από την As 1516. Είναι σημαντικό ότι λείπουν οι αναφορές στον αξιωματούχο αυτό από την Θήβα και τις Μυκήνες.

O e-qe-ta

---

⁸⁹⁸ P.Carlier: “La royauté mycénienne” στο *La royauté en Grèce avant Alexandre*, 1984, σελ.105-106.

⁸⁹⁹ J.T.Hooker: “Minoan and Mycenaean Administration: a comparison of the Knossos and Pylos archives” στο *The Function of the Minoan Palaces*, 1987, σελ.314.

Άλλος σημαντικός αξιωματούχος που πιθανότατα συνδέεται με την κεντρική διοίκηση είναι ο e-qe-ta (ek^wetas / πέτας, λέξη που συναντάται στον Πίνδαρο, P,V.1κ.ε), "ακόλουθος". Από την ετυμολογία του τίτλου έχουμε ίσως ένα επιχείρημα ότι πρόκειται για αξιωματούχο της κεντρικής (και όχι της περιφέρειας) διοίκησης, αφού φαίνεται οι e-qe-ta να συνδέονται στενά με τον άνακτα, να αποτελούν την ακολουθία, τη συνοδεία του. Είναι μάλλον χαρακτηριστικοί εκπρόσωποι της ανακτορικής επίλεκτης ομάδας και πιθανώς αποτελούν ένα είδος "αριστοκρατίας του αίματος", καθώς βλέπουμε ότι αναφέρονται ενίοτε με το πατρωνυμικό τους (π.χ. στις Aq 64 και Aq 218). Ο K.Wundsam θεωρεί ότι το πατρωνυμικό θα μπορούσε να περικλείει μια επίκληση τύπου ευγενών.⁹⁰⁰ Πάντως, όπως και να είναι, η αναγραφή του πατρωνυμικού τους αποτελεί ένδειξη της υψηλής κοινωνικής τους θέσης και υποδεικνύει ίσως ότι το αξίωμά τους ήταν κληρονομικό. Αναλογία με τον εν λόγω τίτλο παρουσιάζουν και πολλοί νεώτεροι π.χ. "companion" στα αγγλικά, "Comes" στα λατινικά.

Για τους e-qe-ta, είναι σημαντική η παρουσία τους στη σειρά πινακίδων O-ka (An 519, 654, 656, 657, 661) με τη φράση me-ta-qe re-i e-qe-ta, μετά τει σφει(η)ι πέτας. Η παρουσία τους στη σειρά αυτή δηλώνει πιθανότατα ότι οι e-qe-ta ήταν εκπρόσωποι της κεντρικής εξουσίας στο πεδίο των στρατιωτικών επιχειρήσεων και όχι απλώς διοικητές των σωμάτων o-ka. Ο J.T.Hooker αφού αναφέρει την άποψη, που έχει διατυπωθεί από τον A.Uchitel και με την οποία είναι επιφυλακτικός, πως οι ομάδες o-ka δεν ήταν στρατιωτικές ομάδες αλλά εργατικές, πιθανώς σχετιζόμενες με την καλλιέργεια της γης, προτείνει ότι στις PY An 607, Cn 3, Wa 917, Kn As 4493, Fh 364, οι e-qe-ta θα μπορούσαν να

---

⁹⁰⁰ K.Wundsam: *Die politische und soziale Struktur*, 1968, σελ.125-129.

λειτουργήσουν ως επιθεωρητές εργατικών ομάδων και γενικότερα ότι η κεντρική διοίκηση χρησιμοποιούσε τους e-qe-ta για την επίβλεψη εργασιών που την ενδιέφεραν ιδιαίτερα.⁹⁰¹

Ο G.P.Carratelli, ο οποίος επιμένει στο θρησκευτικό ρόλο του e-qe-ta, θεωρεί ότι ακόμη και στις πινακίδες o-ka οι e-qe-ta ήταν ιερείς, αφού είναι γνωστό ότι ιερείς συνόδευαν τις στρατιωτικές επιχειρήσεις, ασκώντας μαντείες και εκτελώντας θυσίες.⁹⁰² Όμως ο αριθμός των e-qe-ta που καταγράφονται, είναι μεγάλος στη σειρά o-ka και δύσκολα μπορούμε να θεωρήσουμε πως πρόκειται για ιερείς.

Σημαντικά κείμενα από την Κνωσό που καταγράφουν e-qe-ta είναι η B 1055 και η Am 821. Η B 1055 καταγράφει 13 e-qe-ta ko-no-si-jo, ενώ στην Am 821 καταγράφεται ο κοπρεύς, e-qe-ta e-ki-si-jo και 2 e-qe-ta στην τοποθεσία qa-ra (ίσως η πόλη Ξος, μια από τις πιο γνωστές πόλεις στην επικράτεια της Κνωσού). Στην B 1055 πιθανώς καταγράφονται οι 13 ακόλουθοι της Κνωσού με τις υπαγόμενες σε αυτούς βοηθητικές ομάδες, συνολικά 213 άνδρες (tossorantes VIR 213).⁹⁰³

Στην Πύλο, στην An 607 καταγράφονται 13 δούλες που στέλνονταν στον e-qe-ta στα me-ta-ra, ο οποίος δεν ονομάζεται, πιθανώς διότι μόνον ένας e-qe-ta βρισκόταν ως υπεύθυνος σε κάθε περιοχή. Η PY Ed 317 καταγράφει ko-to-na o-na-ta γη, που κατέχεται από i-je-re-ja, ka-ra-wi-ro-ro e-qe-ta και we-te-re-u και χρησιμοποιήθηκε ως επιχείρημα από αυτούς που αναγνωρίζουν στον e-qe-ta έναν θρησκευτικό αξιωματούχο. Ο a-ri-me-de, *μφιμήδης*, ένας από τους σπουδαίους γαιοκατόχους (Er 539.15 - Eb 473), ίσως ήταν ο e-qe-ta

---

⁹⁰¹ J.T.Hooker: "Titles and function in the Pylian state", *MINOS* 20-22, 1987, σελ.264.

⁹⁰² G.Pugliese-Carratelli: "Eqeta", *MINOICA*, 1958, σελ.319-325.

⁹⁰³ M.S.Ruiperez-J.L.Melena: *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*, 1996, σελ.135-136.

στην Ed 317, κατέχοντας γαίες στην περιοχή ra-ki-ja-ne και μάλλον ήταν υπεύθυνος να ελέγχει το ιερό για λογαριασμό του άνακτος.⁹⁰⁴ Στο σφράγισμα Wa 917, όπου ο τίτλος e-qe-ta ακολουθείται από το e-re-u-te-re, ο G.P.Garratelli θεωρούσε ότι πέρα από τις άλλες ερμηνείες π.χ. * ρευτήρ, "επιθεωρητής", ο όρος e-re-u-te-re θα μπορούσε να συνδέεται με το *λευθήρ*, που αποτελούσε επίκληση στον Διόνυσο και ως εκ τούτου αναγνώριζε και πάλι θρησκευτικό πλαίσιο στην αναφορά του e-qe-ta.⁹⁰⁵ Οι απόψεις του συγγραφέα και η προσπάθειά του να εντάξει κάθε παρουσία του e-qe-ta σε θρησκευτικά πλαίσια και δραστηριότητες μοιάζει υπερβολική αλλά πρέπει να επισημάνουμε ότι, όπως συνέβαινε και με άλλους αξιωματούχους, ο e-qe-ta θα μπορούσε, σύμφωνα με τις εντολές του άνακτος, να εκτελεί και θρησκευτικά καθήκοντα πέρα από τις στρατιωτικές αρμοδιότητές του.

Στην Ed 847 καταγράφεται ότι e-qe-ta do-e-ro e-ko-si o-na-ta και διαπιστώνεται ότι ο e-qe-ta είχε δούλους οι οποίοι μάλιστα επωφελούνταν από την κατοχή γης o-na-to.

Στην Wa 917 και στην KN As <4493>, όπου ο τίτλος e-qe-ta συνοδεύεται από το e-re-u-te, * ρευτήρ, (ρευτάς στην Δρήρο ICIXI, I.133, "εισπράκτωρ φόρων", καταγράφεται επίσης και στη Θήβα, στην Av 100), έχουμε μια ένδειξη ότι οι e-qe-ta εισέπρατταν φόρους ή τουλάχιστον επέβλεπαν αυτήν τη διαδικασία ως εποπτεύοντα όργανα της κεντρικής διοίκησης και του ίδιου του άνακτος. Ανάλογες αρμοδιότητες είχε ίσως και ο e-qe-ta A-ko-so-ta στην PY Eq 213.1, όπου παρουσιάζεται να ελέγχει καλλιεργήσιμες γαίες (arourai) στην περιοχή A-ke-re-wa.

---

⁹⁰⁴ C.Antonelli: "I santuari micenei ed il mondo dell' economia" στο R.Laffineur and W-D.Niemeier (eds.), *Politeia: Society and State in the Aegean Bronze Age, AEGAEUM* 12, Liège, 1995, σελ.418.

⁹⁰⁵ G.Pugliese-Carratelli: "Eqeta", *MINOICA*, 1958, σελ.319-325.

Αν δεν πρόκειται για συνωνυμίες, τότε πιθανώς κάποιοι e-qe-ta λειτουργούσαν και ως συλλέκτες (PY Cn 655.5, Cn 40, Cn 45, Cn 453, Cn 599, Cn 702, Cn 719) και φαίνεται να κατέχουν γη (PY Es 650.2, Aq 64.15, Eb 425, Ep 613, 1-2).⁹⁰⁶

Ενδεικτική της σημασίας του e-qe-ta είναι η ύπαρξη επιθέτου παράγωγου της ονομασίας του, του επιθέτου e-qe-si-jo/ja. Το επίθετο χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει δούλους, ενδυμασίες και τροχούς για άρματα. Στην Κνωσό οι πινακίδες Ld 571, 572, 575, 583 και Lc 527, 646 περιγράφουν ενδύματα ως e-qe-si-ja, προορισμένα δηλαδή για τον e-qe-ta. Αυτή η χρήση του επιθέτου σε σχέση με υφάσματα έχει ερμηνευτεί με δύο τρόπους, δηλαδή είτε ότι υπήρχαν ενδύματα, ως ειδικές στολές, προορισμένα για χρήση από τους e-qe-ta είτε ότι οι ακόλουθοι ήταν επικεφαλής υφαντουργιών και ασκούσαν τον έλεγχο της παραγωγής και του απασχολούμενου προσωπικού.⁹⁰⁷

Στην Πύλο, το επίθετο e-qe-si-jo χρησιμοποιείται στην περιγραφή τροχών αρμάτων (π.χ. Sa787+843), μάλλον για να προσδιορίσει κάποιον ειδικό τύπο που συνδεόταν με τα άρματα, τα οποία χρησιμοποιούσαν οι e-qe-ta. Αν ισχύει αυτή η ερμηνεία, τότε έχουμε μια επιπλέον ένδειξη για το ότι οι e-qe-ta είχαν στρατιωτικά καθήκοντα, ενώ βέβαια η κατοχή (ή χρήση) αρμάτων συνάδει απόλυτα με την υψηλή κοινωνική θέση και τον ευγενή χαρακτήρα των e-qe-ta.⁹⁰⁸

Ο J.T. Hooker θεωρεί ότι, σε σχέση με τους e-qe-ta, μια βασική διαφορά μεταξύ των αρχείων Πύλου και Κνωσού είναι ότι οι πινακίδες της Πύλου υποδεικνύουν την κοινωνική θέση των e-qe-ta αλλά δεν διασαφηνίζουν τη

---

⁹⁰⁶ Pia De Fidio: "Mycènes et Proche-Orient ou le théorème des modèles" στο M.Marrazzi ed: *La civiltà micenea*, 1994, σελ.177 κ.ε.

⁹⁰⁷ M.S.Ruiperez-J.L.Melena: *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*, 1996, σελ.136.

⁹⁰⁸ J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός κόσμος*, 1997, σελ.140

λειτουργία τους, ενώ αντίθετα στην Κνωσό τα κείμενα δεν μας "λένε" τίποτα ουσιαστικό για την κοινωνική θέση τους αλλά διασαφηνίζουν τη λειτουργία τους. Επίσης καταλήγει στο συμπέρασμα, ότι οι e-qe-ta είχαν υψηλότερη κοινωνική θέση στην Πύλο σε σχέση με την Κνωσό και ότι e-qe-ta ήταν τίτλος κοινωνικής θέσης και όχι ένα σαφώς καθορισμένο λειτούργημα.⁹⁰⁹

Αυτό που μπορούμε να ισχυριστούμε με ασφάλεια είναι ότι από την Πύλο έχουμε περισσότερες πιστοποιήσεις του e-qe-ta, ο οποίος καταγράφεται σε ευρύτερα πλαίσια ως τίτλος και σχετιζόμενος με ποικίλες λειτουργίες, ενώ τόσο στην Πύλο όσο και στην Κνωσό φαίνεται ότι ασκεί στρατιωτικά καθήκοντα. Ασφαλέστερα εξάγουμε το συμπέρασμα, ότι πρόκειται για έναν ευγενή αξιωματούχο, ο οποίος εντάσσεται στην κεντρική διοίκηση και αποστέλλεται από αυτήν για την εκπλήρωση διαφόρων καθηκόντων, κυρίως εποπτείας ομάδων, ανάλογα με τις ανάγκες της.

Οι te-re-ta

Αξιωματούχοι που εμπλέκονται με διάφορες δραστηριότητες ήταν και οι te-re-ta. Η υψηλή κοινωνική τους θέση πιστοποιείται από την Ef 312, όπου εκτός του wa-na-ka-te-ro te-me-no και του ra-wa-ke-si-jo te-me-no καταγράφονται και 3 ανώνυμοι te-re-ta, που συνολικά κατείχαν την ίδια έκταση γης (30 μονάδες) όπως και ο wa-na-ka. Ο όρος ερμηνεύεται ως *τελέστας ή τελεστήρ* από το *τέλος*, "καθήκον" και "πληρωμή", δηλαδή "άνδρες του τέλους" με χρήση είτε σε θρησκευτικό επίπεδο ή σε κοινωνικοπολιτικό επίπεδο και με τη σημασία "στην υπηρεσία του..." (man of the service). Έχει διατυπωθεί όμως και η άποψη πως οι te-re-ta συνδέονται με το ρήμα *τηρέω, τηρηταί* και είχαν

---

⁹⁰⁹ J.T.Hooker: "Minoan and Mycenaean Administration: a Comparison of the Knossos and Pylos Archives", στο *The Function of the Minoan Palaces*, 1987, σελ.315 / S.Deger-Jalkotzy: *E-qe-ta: Zur Rolle des Gefolgschaftwesens in der sozial Struktur mykenischer Reiche*, Vienna, 1978, σελ.198-208.

αρμοδιότητες ανάλογες με αυτές των εφόρων στη Σπάρτη.⁹¹⁰ Έχει προταθεί επίσης και η σύνδεση του te-re-ja-e, με το *τείρω, τίτρημι, τόρμος*, με την έννοια της κοπιαστικής εργασίας για το σκάψιμο και την καλλιέργεια εδάφους.⁹¹¹ Ο J.T.Hooker τονίζοντας ότι σχετίζονται στενά με την κατοχή γης, θεωρεί ότι, όπως και τους e-ge-ta, η κεντρική διοίκηση χρησιμοποιούσε τους te-re-ta για την εκπλήρωση διαφόρων καθηκόντων και έτσι οι te-re-ta θα ήταν δυνατό να έχουν περισσότερες από μια αρμοδιότητες και λειτουργίες (π.χ. ο te-re-ta ri-ri-ta-wo είναι κεραμέυς και κάτοχος γης στην En 467.5). Θεωρεί και για τον όρο te-re-ta ότι δήλωνε περισσότερο μια κοινωνική θέση και λιγότερο ένα λειτούργημα.⁹¹²

Ο J.Chadwick αρχικά είχε θεωρήσει τους te-re-ta θρησκευτικούς αξιωματούχους με βάση τη σημασία που είχε ο όρος σε μεταγενέστερες εποχές, αργότερα όμως δεν επέμεινε στο θρησκευτικό τους ρόλο και διατύπωσε τη άποψη ότι πρόκειται για μια περιφερειακή τάξη κατόχων γης και ότι αποτελούσαν τα σημαντικότερα πρόσωπα στις περιφερειακές διοικήσεις μετά τον κυβερνήτη και τον αναπληρωτή του, οι οποίοι ίσως και εκείνοι να επιλέγονταν μέσα από τις τάξεις των τελεστών.⁹¹³ Οι te-re-ta μπορούν να ενταχθούν στην τοπική ιεραρχία και διαπιστώνουμε ότι ήταν πολυάριθμοι πχ στην KN Am 826 καταγράφονται 45 στην περιοχή Αππάρφα στη Δυτική Κρήτη, ενώ στην περιοχή των Σφαγιανών στην Πύλο καταγράφονται 14 και σχεδόν πάντα σχετίζονταν με την κατοχή γαιών και μάλιστα κλήρων μεγάλης έκτασης (Ko-to-na, *κτοίνα* και ko-to-no-o-ko, *κτοίνο* χος, ο κάτοχος γης). Με βάση το

---

⁹¹⁰ V.P.Kazanskiene: "Land tenure and social position in Mycenaean Greece", στο R.Laffineur and W-D.Niemeier (eds.), *Politeia: Society and State in the Aegean Bronze Age*, AEGAEUM 12, Liège, 1995, σελ.604.

⁹¹¹ G.Mariotta: *Struttura politica e fisco nello stato miceneo*, Padova, 2003, σελ.73.

⁹¹² J.T.Hooker: "Titles and functions in the pylian state", *MINOS* 20-22, 1987, σελ.261 και 264.

⁹¹³ J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός Κόσμος*, 1997, σελ.147.

γεγονός ότι κατείχαν γαίες σε διάφορες περιοχές, συμπεραίνουμε ότι θα βρίσκονταν σε όλη την έκταση των Βασιλείων. Κατείχαν γη, πιθανώς ως ανταμοιβή για τις υπηρεσίες τους. Η κεντρική διοίκηση παραχωρούσε ki-ti-me-na γη στους te-re-ta ως αντάλλαγμα για την ικανοποίηση των απαιτήσεων της εκ μέρους των te-re-ta. Ίσως η γη αυτή ήταν του ίδιου του άνακτος ή ανήκε στην κρατική περιουσία. Ενδεικτικό της λειτουργίας των te-re-ta, της εκπλήρωσης δηλαδή υποχρεώσεων, είναι ότι ο τίτλος συνδέεται πιθανώς με κάποιο ρήμα *τελείαμι (:), ομηρ. τελείω και συχνά υπάρχει το απαρέμφοτο te-re-ja-e, τελειάν. Στην Eb 149 καταγράφεται ότι κάποιος τελεστής o-re-ro-qa te-re-ja-e o-u-qa te-re-ja, "αν και όφειλε να τελεί όμως δεν τελεί".⁹¹⁴

Στην Eb 495 / Er 613.1-2 και Eb 149 / Er 613.4-5 παρουσιάζεται η υποχρέωση te-re-ja-e σε σχέση με ke-ke-me-na γη, ενώ στη περιοχή Sa-ra-re-da οι te-re-ta σχετίζονται με τον da-mo (Er 312, Er 880, Un 718). Από αυτό προκύπτει και η σχέση των te-re-ta με τις τοπικές κοινότητες. Ο L.R.Palmer βρίσκει αναλογίες με τους Χετταίους LU^{mes} IL KI και LU^{mes} GIŠ KU και συνδέει τους πρώτους με τους te-re-ta και τη γη ktoina ktimena και τη γη των LU^{mes} GIŠ KU με τα ktoina kekemena (κοινοτική γη). Ο Χεττιτικός νόμος εξετάζει την πιθανότητα ύπαρξης στο ίδιο κτήμα δυο προσώπων που "υπακούουν" σε δυο διακριτές αρχές, το ανάκτορο και την τοπική κοινότητα. Κατά την Pia de Fidio, οι te-re-ta ήταν υπεύθυνοι αξιωματούχοι ενώπιον του ανακτόρου για την εισφορά (τέλος) των κοινοτήτων που επόπτευαν και στις οποίες κατείχαν γαίες (ko-to-na). Αποτελούσαν το σύνδεσμο μεταξύ του ανακτόρου και των δήμων, που κατά κάποιον τρόπο τους εκπροσωπούσαν.⁹¹⁵ Η S.Deger-Jalkotzy βρίσκει παράλληλα από την Ugarit, όπου οι "άνθρωποι του

⁹¹⁴ J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός Κόσμος*, 1997, σελ 148.

⁹¹⁵ Pia De Fidio: "Mycènes et Proche-Orient ou le théorème des modeles", στο M. Marazzi ed, *La Civiltà Micenea*, 1994, σελ.186 κ.ε.

ηγεμόνος", bnš mlk, έπαιρναν τμήματα γης από την περιουσία του, για την εκπλήρωση υποχρεώσεων προς το πρόσωπό του. Τα τμήματα γης, όπως και οι υποχρεώσεις, αναφέρονται με τον ίδιο όρο Ubdy = pilku.⁹¹⁶

Ο όρος te-re-ta πιστοποιείται 8 φορές στην Πύλο (En 609.2, Eo 224.5, Eb 149.1 και Er 613.4 και στην Ed 411.1, στις 5 αυτές σε σχέση με γαίες στην περιοχή ra-ki-ja-ne, 2 στην Sa-ra-re-da Er 313.5-6, και 1 στην Eq 146) και 9 στην Κνωσό (Uf 839.a, Uf 970.a, Uf 990, 4 σε σχέση με προσωπικό, τις Am 826.1, B 779.1, B 7036, V 159.1 και σε 2 θραύσματα X 1018 και X 7741). Από τους te-re-ta της ra-ki-ja-ni-ja, ο ri-ri-ta-wo, είναι wa-na-ka-te-ro ke-ra-me-u και αυτό δικαιολογεί την απόδοση σε αυτόν γαιών από τον άνακτα (όμως, οι άλλοι δυο wa-na-ka-te-ro τεχνίτες, ο a-tu-ko και ο re-ki-ta είναι απλοί ο-na-te-re) και δυο, ο ra-da-je-u re-re-qa-ta και ο ro-ro-du-ma su-ko, ίσως ασκούσαν θρησκευτικές λειτουργίες. Οι περισσότεροι πάντως δεν φαίνεται ούτε να ανήκουν στην ανακτορική διοίκηση ούτε στο προσωπικό των ιερών αλλά πιθανότατα ήταν σημαντικά πρόσωπα σε τοπικό επίπεδο, τα οποία κατείχαν κτήματα. Στην Κνωσό, στην KN B 779, σχετίζονται με qa-si-re-we, κάτι που υποδεικνύει και εκεί την τοπική δράση τους και στην KN Am 82 καταγράφονται μαζί με te-ko-to-ne, *τέκτονες*.

Γενικά οι te-re-ta θεωρείται είτε ότι ήταν στην υπηρεσία του άνακτος είτε στην υπηρεσία του da-mo και η απόδοση αυτή εξαρτάται ανάλογα με το ποιο κοινωνικό και πολιτικό μοντέλο θεωρούν οι ερευνητές ότι ίσχυε στη μυκηναϊκή κοινωνία. Αυτοί που αναγνωρίζουν για το μυκηναϊκό κόσμο ένα μοντέλο "ασιατικού δεσποτισμού" ή "φεουδαρχικού συστήματος", θεωρούν ότι οι te-re-ta "υπηρετούσαν" τον άνακτα. Άλλοι ερευνητές πιστεύουν ότι οι te-re-ta

---

⁹¹⁶ S.Deger-Jalkotzy: "Zum Charakter und Zur Herausbildung der myk. sozial Struktur", *RES MYCENAEAE, Akten des VII Intern. Mykenol. Colloq. in Nürnberg*, 1981, σελ.103-106.

πρωτίστως συνδέονται με τον δήμο και τον εκπροσωπούσαν στις επαφές του με τα ανάκτορα. Ο P.Carlier θεωρεί ότι οι te-re-ta αρχικά εκπλήρωναν υποχρεώσεις προς τον da-mo και ότι η κοινωνική τους θέση ορίστηκε και διαμορφώθηκε μέσα από την "αντιπαράθεση" σημαινόντων προσώπων που είχαν εγκατασταθεί από παλαιά στις κοινότητες και των υπολοίπων μελών του da-mo.⁹¹⁷

Ίσως οι te-re-ta είχαν υψηλότερη κοινωνική θέση στην Πύλο σε σχέση με την Κνωσό. Στην Πύλο, στις σειρές E-, παρουσιάζονται ως σημαντικοί γαιοκτήμονες, από τους οποίους άλλα πρόσωπα εκμίσθωναν γαίες. Οι πινακίδες της Κνωσού δεν δίνουν άμεσα στοιχεία για τις λειτουργίες του te-re-ta. Στη σειρά Uf της Κνωσού συναντάμε te-re-ta που εν μέρει σχετίζονται με γαιοκτησίες, όμως στην Κνωσό δεν διευκρινίζεται σαφώς η θέση τους σε σχέση με την κατοχή γης. Με βάση την KN Am 826 διαπιστώνουμε ότι υπήρχαν te-re-ta σε 4 διαφορετικές περιοχές αλλά όχι στην ίδια την Κνωσό. Στις περιοχές αυτές είχαν τοπικές λειτουργίες και ο μεγάλος αριθμός τους σε συνδυασμό με το ότι καταγράφονται μαζί με χειρώνακτες τεχνίτες, ίσως υποδεικνύει μια χαμηλότερη κοινωνική θέση των te-re-ta στην Κνωσό.⁹¹⁸

Ko-re-te και po-ro-ko-re-te

Το Βασίλειο της Πύλου χωριζόταν σε 16 διοικητικά διαμερίσματα, καθένα από τα οποία εποπτευόταν από έναν κυβερνήτη, ο οποίος ονομαζόταν ko-re-te και έναν αναπληρωτή του, ο οποίος ονομαζόταν po-ro-ko-re-te. Στοιχεία για τη δράση και τις αρμοδιότητές τους έχουν παρουσιασθεί στο πρώτο κεφάλαιο με

---

⁹¹⁷ P. Carlier: "A propos des te-re-ta", *TRACTATA MYCENAEA*, 1987, σελ.72-73.

⁹¹⁸J.T.Hooker: "Minoan and Mycenaean Administration: a comparison of the Knossos and Pylos Archives" στο *The Function of the Minoan Palaces*, 1987, σελ.315.

αφορμή την Jn 829 και την υποχρέωσή τους να συλλέξουν και να καταβάλλουν χαλκό, πιθανώς από τα ιερά των περιφερειών τους.

Ερμηνείες που έχουν προταθεί για τον τίτλο είναι: του M.S.Ruiperez, που τον συσχέτισε με το ομηρικό *κοίρανος* και θεώρησε ότι πρόκειται για *κοιρητήρες*, στρατιωτικούς αξιωματούχους, που ήταν υπό τις διαταγές του ra-wa-ke-ta.

Ο στρατιωτικός ρόλος τους πιστοποιείται σύμφωνα με τον συγγραφέα από την Sn 64.5, όπου καταγράφεται ο ko-re-te ku-ru-me-no και την An 654, όπου ο ίδιος παρουσιάζεται να είναι επικεφαλής μιας o-ka (ku-ru-me-no-jo o-ka).⁹¹⁹

Επίσης έχει προταθεί η απόδοση *κορεστήρ* (από το *κορέννυμι*), κοινοτάρχης⁹²⁰, *χωρητήρ* (από το *χωρέω*, διαιρώ), επικεφαλής περιφέρειας⁹²¹, **κολετήρ*, "αυτός που συγκαλεί το λαό"⁹²² και *κορετήρ*.⁹²³

Ko-re-te στην Πύλο καταγράφονται στις Jn 829, Jo 438, Nn 831, On 300, Aq 64 ko-re-te-re, πληθ., στις Jn 829 και Nn 1357, ko-re-te-ri στην On 300 και ko-re-te-ri-jo στην An 830.6 (συνολικά 20 ή 21 πιστοποιήσεις ko-re-te). Αντίστοιχα καταγράφονται 16 ή 17 ro-ro-ko-re-te-re στο βασίλειο της Πύλου. Στην Κνωσό ko-re-te συναντάται μόνον σε δυο πινακίδες, στην C 902 2.3.4.7.9.10 και στην V 865.3, ενώ ro-ro-ko-re-te μόνο στην V 865.4.

Στην Πύλο, πέρα από την Jn 829 και την Jo 438 (εισφορά χρυσού), οι ko-re-te-re παρουσιάζονται να εισφέρουν υψηλές ποσότητες λιναριού στην Nn 831 ή να απαλλάσσονται από αυτές στην Nn 1357, καθήκοντα που δεν συμφωνούν με έναν ισχυρό στρατιωτικό ρόλο των αξιωματούχων αυτών. Επίσης, στην An 830 ο ko-re-te λαμβάνει γη από τον δήμο, ko-re-te-ri-jo ke-

---

⁹¹⁹ M.S.Ruiperez: "Ko-re-te-re και ro-ro-ko-re-te-re a Pylos" στο *Etudes Myceniennes. Actes du Colloque International sur les Textes Myceniennes*, 1956, σελ.114-115.

⁹²⁰ A.Furumark: "Ägäische texte in griechischer Sprache", *ERANOS* 52, 1954, σελ.19 και 25.

⁹²¹ L.R.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.89 και 429.

⁹²² J. Taillardat: "Notules Mycéniennes", *REG* 73, 1960, σελ.1κ.ε.

⁹²³ J.Chadwick : *Ο Μυκηναϊκός Κόσμος*, 1997, σελ.141-142.

ke-me-no, ενώ στην Aq 64 συμμετέχει σε διανομές. Στην On 300 οι ko-re-te-re και οι ro-ro-ko-re-te-re λαμβάνουν δέρματα.

Οι ko-re-te-re λοιπόν φαίνεται ότι ήταν οι "κυβερνήτες" των διαμερισμάτων, επικεφαλής κυβερνητικών μονάδων για τη διανομή πρώτων υλών και σιτηρεσίων και για την παραλαβή βιοτεχνικών προϊόντων, είχαν λόγο στη διαχείριση των καλλιεργήσιμων γαιών και στις βιοτεχνικές-εργατικές ομάδες των περιφερειών τους. Επίσης ήταν υπεύθυνοι για τις προμήθειες χαλκού και χρυσού που απαιτούντο από το ανάκτορο και συμμετείχαν πιθανώς στην είσπραξη και εισφορά φόρων, όπως προκύπτει από τη σειρά Nη.

Αν θεωρήσουμε ότι η Jh 829 καταγράφει την απαίτηση του χαλκού των ιερών από κάθε περιφέρεια, τότε συμπεραίνεται, ότι οι ko-re-te-re ήλεγχαν τις οικονομικές δραστηριότητες των ιερών της περιφέρειάς τους. Κατά τον P.Carlier, ο άναξ κυρίως ενδιαφερόταν για τις δραστηριότητες των ιερών που βρίσκονταν κοντά στο ανάκτορο. Όμως για τα πιο απομακρυσμένα ιερά, αν και υπάγονταν στη εξουσία του άνακτος, εντούτοις η κεντρική διοίκηση του ανακτόρου δεν επενέβαινε στη λειτουργία τους παρά σε έκτακτες περιπτώσεις. Πιθανότατα άφηνε την τοπική διοίκηση με επικεφαλής τους ko-re-te-re να ελέγχει τις συνήθεις λειτουργίες τους.⁹²⁴

Ο ko-re-te λοιπόν πρέπει να ήταν επαρχιακός αξιωματούχος, που εκπροσωπούσε την κεντρική διοίκηση σε περιφερειακό επίπεδο. Δεν γνωρίζουμε όμως σε ποιους άλλους αξιωματούχους, εκτός των ro-ro-ko-re-te-re, είχε άμεση εξουσία ούτε αν ο ίδιος υπαγόταν σε περιφερειακό επίπεδο σε κάποιον ανώτερο αξιωματούχο. Σύμφωνα με τον M.Lejeune, ίσως υπαγόταν στον du-ma. Κάποιοι ko-re-te-re είναι γνωστοί με τα ονόματά τους π.χ. ο ku-

---

⁹²⁴ P.Carlier: "Palais et Sanctuaires dans le monde Mycénien", *Le système palatiale en Orient, en Grèce et à Rome*, 1987, σελ.285-287.

ru-me-ro, που είναι mo-ro-qa (Aq 64.5), ο re-ri-mo (Aq 64.6) ο te-po-se-u (Jo 438.21 / On 300.12).⁹²⁵

Στην Κνωσό τα στοιχεία για ko-re-te-re είναι σαφώς λιγότερα. Γνωρίζουμε ότι και εκεί διέθεταν βοηθούς (ro-ro-ko-re-te-re), ενώ φαίνεται ότι συνδέονταν με τις παραλαβές και τη διανομή δερμάτων. Ο περιφερειακός τους χαρακτήρας και για την Κνωσό αποδεικνύεται από τη σύνδεσή τους με τοπωνύμια όπως π.χ. si-ra-ro, ri-jo-no, a-ra-ta-wa κ.τ.λ.

O du-ma

Συνεχίζοντας με τους επαρχιακούς αξιωματούχους πρέπει να αναφερθούμε στον du-ma, που πιθανώς ήταν ένας ανώτερος αξιωματούχος επαρχιακού χαρακτήρα. Πιστοποιείται στις εξής πινακίδες στην Πύλο: du-ma (An 192.3, Jo 438.15.16, On 300.12), du-ma-te (Jn 829.1), du-ma-ti (On 300.6). Επίσης, αν θεωρήσουμε ότι το da-ma-te έχει την ίδια σημασία, άποψη που επιδέχεται κριτική, τότε πιστοποιείται και στην En 609.1, όπου 40 damartes καταγράφονται ως ιδιοκτήτες ή εκμεταλλευτές γης που χαρακτηρίζεται ως o-na-to.

Με βάση τις Jn 829 και On 300 προκύπτει ότι ο du-ma είναι ένας αξιωματούχος, που καταγράφεται κοντά σε ko-re-te αλλά είχε διαφορετική αξία. Η Jn 829 καταγράφει: ko-re-te-re du-ma-te-ge ro-ro-ko-re-te-re-ge. Ο M.Lejeune θεωρεί ότι δεν πρόκειται για πληθυντικό αλλά ίσως είναι δυϊκός σε –ε και καταλήγει στο συμπέρασμα, με βάση κυρίως την On 300, ότι υπήρχαν δυο du-ma-te, ένας για τη Δεύρο Επαρχία (πιθανώς ο du-ni-jo) και ένας για την Πέραν Επαρχία του βασιλείου της Πύλου.

---

⁹²⁵ M.Lejeune: “Circonscriptions Administratives de Pylos”, *Memoires de Philologie Mycénienne III*, Roma, 1972, σελ.130-131.

Το ότι στην Jn 829 καταγράφονται πρώτα οι ko-re-te-re δεν επηρεάζει την άποψη του συγγραφέως, ο οποίος θεωρεί τους du-ma-te ως τους ανώτερους επαρχιακούς αξιωματούχους, στους οποίους (στον έναν για την κάθε επαρχία) υπάγονταν οι ko-re-te-re, που ήταν οι επικεφαλής των 9 και των 7 περιφερειών της Δεύρο Επαρχίας και της Πέραν Επαρχίας αντίστοιχα.⁹²⁶

Στην On 300, οι υψηλότερες ποσότητες που καταγράφονται για τους du-ma-te σε σχέση με τους ko-re-te-re και η ίδια εικόνα που αντλούμε από την Jo 438, όπου εισέφεραν ίσες περίπου ποσότητες χρυσού, οδήγησαν πολλούς ερευνητές στο συμπέρασμα ότι επρόκειτο για ανώτερους αξιωματούχους από τους ko-re-te-re.⁹²⁷ Στην An 192, που είναι ένας κατάλογος ανδρικού προσωπικού, στο στίχο 5 καταγράφεται du-ni-jo du-ma, ο οποίος πιθανώς επέβλεπε το προσωπικό αυτό.

Από την Κνωσό τα στοιχεία είναι σαφώς λιγότερα αλλά πιστοποιούν και εκεί την ύπαρξη τέτοιων λειτουργών με πιθανώς παρόμοιες δραστηριότητες. Στην KN X 1030 καταγράφεται du-ma στην περιφέρεια και συγκεκριμένα στην περιοχή e-ko-so, ενώ στην Fh 1039 καταγράφεται e-ra-wo du-ma, που ίσως σχετίζεται με τη λέξη *λαιον* και ήταν υπεύθυνος για το έλαιο σε πλαίσιο προσφορών ή θα μπορούσε πάλι να είναι απλώς ανθρωπωνύμιο.

Ο τίτλος γενικά αποδίδεται *δύμαρ* (ή *δάμαρ*) και για κάποιους, τρεις συγκεκριμένα, έχουμε το όνομά τους (π.χ. Wo-no-[στην Jo 438.16, Pa-so-ri-jo στην Jo 438 και du-ni-jo στην An 192 και ίσως στην On 300). Οι περισσότεροι ερευνητές, θεωρούν πως σήμαινε "επιβλέπων", "επιθεωρητής", "επίτροπος".⁹²⁸ Ορισμένοι πιστεύουν πως πρόκειται για θρησκευτικούς

---

⁹²⁶ M.Lejeune: "Circonscriptions administratives de Pylos", *Memoires de Philologie Mycénienne III*, Roma, 1972, σελ.131-133.

⁹²⁷ L.R.Palmer: *Mycenaeans and Minoans*, London, 1961, σελ.107.

⁹²⁸ M.Lindgren: *The People of Pylos II*, Uppsala, 1973, σελ.40-41.

αξιωματούχους, υπόθεση που είναι πιθανή αλλά που δεν αποδεικνύεται σαφώς, εξαιτίας των λιγοστών στοιχείων που έχουμε για τους du-ma-te. Το πιο πιθανό είναι να ασκούσαν και αυτοί κάποιες θρησκευτικές λειτουργίες, όπως οι περισσότεροι άλλωστε αξιωματούχοι, χωρίς όμως να ασχολούνταν αποκλειστικά ή κυρίως με αυτές.⁹²⁹

Ο J.Chadwick θεωρεί ότι πρόκειται για τίτλο, εναλλακτική ονομασία για τον ko-re-te.⁹³⁰ Ο E.Scafa πιστεύει πως το da-ma-te συνδέεται με το *δάμαρ* που σημαίνει τη νόμιμη σύζυγο και τη λέξη *δόμος* που σημαίνει τον οίκο. Συνεπώς κατά τον συγγραφέα, da-ma-te θα ήταν «αυτοί που ανήκουν στους οίκους» και άρα οι αριστοκράτες, οι ευγενείς.

Ως προς τον τύπο da-ma-te στην En 609.1, ο M.Lejeune το θεωρεί την ίδια λέξη με το du-ma-te, ο L.R.Palmer πιστεύει ότι πρόκειται για τεχνικό όρο που σημαίνει "οίκος", "καλλιεργήσιμη μονάδα", ενώ άλλοι το ερμήνευσαν ως μονάδα μέτρησης της έκτασης γαιών ή το όνομα της Θεάς Δήμητρας⁹³¹ κ.τ.λ.

Η Vanda P.Kazanskiene το συνδέει με τη λέξη *μάντις* και αποδίδει τη λέξη da-ma-te ως "οι σημαντικότεροι μάντιες", σχετίζοντάς τους με το θρησκευτικό κέντρο της Πύλου, την περιοχή Pa-ki-ja-ne.⁹³²

Οι αξιωματούχοι me-ri-du/da-ma και ro-ro-du/da-ma

Λειτουργοί που ο τίτλος τους περιέχει τη λέξη du-ma αλλά που πιθανότατα είχαν διαφορετικά καθήκοντα και ασχολίες ήταν ο me-ri-du-ma (-da-ma) και ο ro-ro-du-ma (ro-ru-da-ma).

---

⁹²⁹ L.R.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.415 / J.P.Olivier: *A propos d'une liste des desservants de sanctuaire dans les documents en lineaire B de Pylos*, 1960, σελ.41 κ.ε.

⁹³⁰ J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός Κόσμος*, 1997, σελ.142.

⁹³¹ M.Lindgren: *The People of Pylos II*, Uppsala, 1973, σελ.31-32.

⁹³² V.P. Kazanskiene: "Land Tenure and Social position in Mycenaean Greece", στο R.Laffineur and W-D.Niemeier (eds.), *Politeia: Society and State in the Aegean Bronze Age*, AEGAEUM 12, Liège 1995, II, σελ. 608-609.

Πιστοποιούνται στις εξής πινακίδες: me-ri-da-ma-te (An 39.8 και An 207.11), me-ri-du-ma-te (An 39.2, An 424.2, An 427.2, An 594.2, στην Fn 50.5 καταγράφεται me-ri-du-<ma>-te), me-ri-du-ma-si (Fn 867.6). Συνολικά καταγράφονται περίπου 29 me-ri-du-ma-te στην Πύλο χωρίς κάποιος να είναι γνωστός με το προσωπικό του όνομα. Στις Fn 50 και 867 καταγράφονται me-ri-du-ma-te σε πλαίσιο διανομής μερίδων κριθαριού. Σε τρεις περιπτώσεις καταγράφονται τοπωνυμικές ενδείξεις μαζί με τους me-ri-du-ma-te.

Για την ερμηνεία του όρου, το β' συνθετικό είναι ο τίτλος du-ma και το α' συνθετικό ίσως συνδέεται με το μέλι ή το μέλλω.⁹³³ Πιο πιθανή φαίνεται η σύνδεση με τη λέξη μέλι και μπορεί να σημαίνει "επιθεωρητής του μελιού". Ο M.Lejeune και ο J.P.Olivier θεωρούν ότι πρόκειται για επαρχιακούς υπαλλήλους που πιθανώς σχετίζονταν με τα ιερά, είχαν δηλαδή θρησκευτικές αρμοδιότητες, ενώ ο J.Chadwick τους αποδίδει κοσμικές αρμοδιότητες και λειτουργίες.⁹³⁴

Στην Κνωσό τα στοιχεία δεν μας πληροφορούν για τους υπαλλήλους αυτούς. Ίσως στην X 1045 να υπάρχει μια ένδειξη για την παρουσία τους και στο ανάκτορο της Κνωσού. Στην πινακίδα αυτή καταγράφεται]ru-wo, me-ri-du [. Το άλλο λειτούργημα που ως β' συνθετικό περιέχει τη λέξη du-ma είναι ro-ro-du-ma-te στην Fn 50.7 και ro-ru-da-ma-te στην An 39.r.1. Ο M.Lejeune σχετίζει το ro-ro-du-ma-te με το *σπόρος* και το αποδίδει ως "ο επίτροπος της σποράς" και το ro-ru-da-ma-te με το πολύ και αποδίδει "επίτροποι με πολλαπλές αρμοδιότητες".⁹³⁵ Διαπιστώνει ότι οι me-ri-du-ma-te ήταν

---

⁹³³ M.Lindgren: *The People of Pylos II*, Uppsala, 1973, σελ.96.

⁹³⁴ M.Lejeune: "Circonscriptions administratives de Pylos" στο *Memoires de Philologie Mycénienne III*, Roma, 1972, σελ.131 / J.P.Olivier: *A propos d'une liste des desservants de sanctuaire dans les documents en lineaire B de Pylos*, 1960, σελ. 42 κ.ε.

⁹³⁵ M. Lejeune: "Mycénien da-ma / du-ma, «Intendant» στο *Memoire de Phil. Myc. I*, Paris, 1957, σελ.197.

περισσότεροι σε κάθε περιοχή από τους ro-ro-du-ma-te, ενώ θεωρεί και τους ro-ro-du-ma-te ως θρησκευτικούς και ιερατικούς υπαλλήλους. Οι M.S.Ruiperez-J.L.Melena πιστεύουν ότι ro-ro-du-ma-te, από το πρόθεμα προ-, ήταν απλώς οι βοηθοί των du-ma-te.⁹³⁶

Ο da-mo-ko-ro

Στους επαρχιακούς αξιωματούχους θα εντάξουμε και τον αξιωματούχο που ονομάζεται da-mo-ko-ro σε πινακίδες της Πύλου και της Κνωσού. Το πρώτο συνθετικό της λέξεως είναι πιθανότατα δάμος, για το δεύτερο δεν υπάρχει ομοφωνία μεταξύ των ερευνητών, καθώς ορισμένοι το αποδίδουν –κόλος και το συνδέουν με το καλέω-ω, ερμηνεύοντας τον τίτλο "αυτός που συγκαλεί τον δήμο".⁹³⁷ Ο C.J. Ruijgh υποδεικνύει και την πιθανότητα να συνδέεται με το κέλομαι, κέλλω και την ερμηνεία "αυτός που παρακινεί τον δήμο"⁹³⁸ και κάποιοι άλλοι το αποδίδουν –κόρος, συνδέοντας το με το κορέω, "καθαρίζω", "εξαγνίζω" ή το κορέννυμι, "μεγαλώνω", "τρέφω".⁹³⁹

Ο da-mo-ko-ro λοιπόν σχετίζεται με τον δήμο και πιστοποιείται στα εξής κείμενα: PY On 300.7, Ta 711.1, KN X 7922, L 642.3: da-mo-ko[. Ο J.P.Olivier με το κείμενο X 979+ C 7051+ X 7657, [C], X 1030 + C 7055 [C], C7058 + X 7922 [C] απέδειξε ότι da-mo-ko-ro είναι τίτλος και όχι προσωπικό όνομα, όπως θεωρούσαν κάποιοι μελετητές και κυρίως ο L.R.Palmer.⁹⁴⁰

Στην Ta 711.1 καταγράφεται ότι ο Au-ke-wa διορίζεται da-mo-ko-ro από τον ίδιο τον άνακτα και τουλάχιστον μαθαίνουμε ότι σε αυτό το αξίωμα ο

⁹³⁶ M.S.Ruiperez-J.L.Melena: *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*, 1996, σελ.132.

⁹³⁷ J. Taillardat: "Notules Myceniennes", *REG* 73, 1960, σελ.4 / M.Doria: *Avviamento allo studio del Miceneo*, 1965, σελ.163.

⁹³⁸ C.L.Ruijgh: *Etudes sur la grammaire et le vocabulaire du grec micénien*, 1967, σελ.105.

⁹³⁹ M.Ventris-J.Chadwick: *Documents in Mycenaean Greek*², 1973, σελ.335 και 390 / M.Lejeune: *REG* 78, 1965, σελ.17 / E.Vilborg: *A Tentative Grammar of Mycenaean Greek*, 1960, σελ.59 και 140.

⁹⁴⁰ A.Heubeck: "DA-MO-KO-RO" στο *Atti e Memorie del 1° Congr. Intern. di Micen.* Roma, 1968 σελ.611.

διορισμός γινόταν από τον ανώτατο άρχοντα του Βασιλείου. Η On 300 καταγράφει, μετά από έναν κατάλογο ko-re-te-re της Δεύρο Επαρχίας και στο τέλος του καταλόγου, έναν da-mo-ko-ro. Ο M.Lejeune θεωρεί ότι για την Πέραν Επαρχία, da-mo-ko-ro ήταν ίσως ο te-ro-se-u και ότι υπήρχε ένας da-mo-ko-ro για κάθε επαρχία, ο οποίος εκπροσωπούσε τον δήμο στα αιτήματα και τις υποχρεώσεις του απέναντι στην κεντρική ανακτορική διοίκηση.⁹⁴¹ Ο C.J.Ruijgh θεωρεί ότι ο da-mo-ko-ro είναι ένας επαρχιακός κυβερνήτης, πιο υψηλού βαθμού από τον ko-re-te που είναι κυβερνήτης περιφέρειας.⁹⁴²

O mo-ro-qa

Άλλος σημαντικός τίτλος που συνδέεται με την επαρχιακή διοίκηση είναι ο mo-ro-qa (morok^wa), που αποδόθηκε ως *μορόππας* και που κυριολεκτικά σημαίνει "κάτοχος μοίρας (κλήρου)". Πιστοποιείται στις εξής πινακίδες: PY An 519.2, Jo 438.5.6.17, Aq 64+218 και στις KN C 1632 και X 7586, ενώ είναι ενδεικτικό ότι καταγράφεται με τοπωνυμικούς χαρακτηρισμούς όπως π.χ. Do-ri-ka-o mo-[ro-qa] (Jo 438.5), ka-do-wo mo-ro-qa (Aq 64.3), ka-da-si-jo mo-ro-qa κ.τ.λ.⁹⁴³

Ο *μορόππας* είναι μάλλον τίτλος διάκρισης και δεν είναι αξίωμα, γιατί ο ku-ru-me-no είναι mo-ro-qa αλλά και ko-re-te της περιοχής i-te-re-wa, όπως συνάγεται από την συνεξέταση των πινακίδων Aq 64 και Jo 438, ενώ στην PY An 654 παρουσιάζεται ως διοικητής ο-ka. Επίσης ο υποδιοικητής ενός άλλου τμήματος ο-ka (An 519.2) έχει τον τίτλο mo-ro-qa. Μοιάζει με υψηλού βαθμού

---

⁹⁴¹ M.Lejeune: "Le damos dans la société Mycénienne" στο *Mémoires de Phil. Mycen.III*, Roma, 1972, σελ.150-153.

⁹⁴² C.I.Ruijgh: "Φάναξ et ses dérives dans le textes mycéniens", *FLOREANT STUDIA MYCENAEA*, 1999, σελ.521.

⁹⁴³ M.Lindgren: *The People of Pylos II*, Uppsala, 1973, σελ.99-100.

διάκριση και δεν φαίνεται να συνδέεται ιδιαίτερα με την ανακτορική Αυλή.⁹⁴⁴ Οι M.S.Ruiperez-J.L.Melena θεωρούν ότι ίσως ήταν ένας τοπικός τίτλος ευγενείας.⁹⁴⁵ Η Αq 64+218 μας υποδεικνύει σαφώς, ότι ο τίτλος mo-ro-qa πρέπει να συνδέεται στενά με την κατοχή γης, ενώ η σύνδεσή του με περιφερειακά τοπωνύμια αποδεικνύει τον επαρχιακό του χαρακτήρα. Ο K.Wundsam θεωρεί ότι mo-ro-qa ήταν ο κάτοχος ιδιωτικού κλήρου γης.⁹⁴⁶ Ο τίτλος μαρτυρείται και στην Κνωσό αλλά ίσως εκεί να αποτελούσε προσωπικό όνομα, καθώς στην ΚΝ C 954 ο μορόππας συναντάται σε έναν κατάλογο μαζί με ανδρικά προσωπικά ονόματα.

Αξιωματούχοι που οι τίτλοι τους έχουν ως α' συνθετικό το ο-ρι.

Επίσης οι αξιωματούχοι ή οι υπάλληλοι που οι τίτλοι τους έχουν α' συνθετικό το ο-ρι, πρέπει να ήταν πρόσωπα επιφορτισμένα με τον έλεγχο τομέων της οικονομίας. Οι αξιωματούχοι αυτοί είναι ο-ρι-ka-re-e-we, ο-ρι-su-ko, ο-ρι-ko-wo, ο-ρι-te-u-ke-u. Είναι σημαντικό ότι οι τίτλοι αυτοί μαρτυρούνται μόνο στην Πύλο.

Οι Ο-ρι-ka-r-e-e-we πιστοποιούνται ως ομάδα στην Jh 829.2 αλλά αγνοούμε σε ποιες περιοχές ήταν τοποθετημένοι. Οι ερμηνείες που έχουν προταθεί είναι αρκετές: οι M.Ventris-J.Chadwick συνδέουν τον όρο με τη λέξη *καρπός*, "κηπουροί", "καρπολόγοι" ή με το σκάψιμο, "επόπτες εκσκαφών" και το σχετίζουν με την αναφορά στον Ησύχιο " *πισκαφεύς*".⁹⁴⁷ Ο M.S.Ruiperez το σχετίζει με το σκάφος, "πλοίο", θεωρώντας ότι δηλώνονται οι "υπεύθυνοι των σκαφών".⁹⁴⁸ Ο L.R.Palmer συνδέει τον όρο με το σκάφος, "(ιερό) αγγείο", και

⁹⁴⁴ J.Chadwick: *Ο Μυκηναϊκός Κόσμος*, 1997, σελ.144.

⁹⁴⁵ M.S.Ruiperez-J.L.Melena: *Οι Μυκηναϊκοί Έλληνες*, 1996, σελ.132.

⁹⁴⁶ K.Wundsam: *Die politische und soziale Struktur*, 1968, σελ.120.

⁹⁴⁷ M.Ventris-J.Chadwick: *Documents in Mycenaean Greek*², Cambridge, 1973, σελ.357 και 402.

⁹⁴⁸ M.S.Ruiperez: "En torno a la serie J- de Pilo", *MINOS* 8, 1963, σελ.45.

συνεπώς θεωρεί ότι ήταν "οι υπεύθυνοι για τα ιερά αγγεία".⁹⁴⁹ Ο J.Taillardat ερμηνεύει τη λέξη ως *πιγαρφεηFες*, "γραφείς" από τη λέξη *γάρFος/γράφος*, * *πιγαρφέα*, πινακίδες⁹⁵⁰, ενώ ο C.J.Ruijgh αποδίδει *πί σκάφες(σ)ι*, "οι επιθεωρητές των σκαφών (λεκανών)".⁹⁵¹ Ο E.Scafa αποδέχεται την ερμηνεία του L.R.Palmer και τους θεωρεί θρησκευτικούς αξιωματούχους, οι οποίοι ήταν υπεύθυνοι για τα χάλκινα αγγεία που περιείχαν προσφορές σε υγρή ή στερεή μορφή και χρησιμοποιεί την άποψη της A.Sacconi ότι ο όρος ka-ra στα θηβαϊκά κείμενα σημαίνει δοχείο προσφορών με τεχνική σημασία.⁹⁵²

Ο όρος o-ri-su-ko, που λογικά είναι πληθυντικός, αναφέρεται σε μια ομάδα που σχετίζεται με τους o-ri-ka-re-e-we, αφού καταγράφονται μαζί στην Jh 829.2. Επιπλέον οι o-ri-su-ko καταγράφονται και στην Jh 881.2. Η πρώτη ερμηνεία του όρου τον σχετίζει με τη λέξη σ *κον*, και αποδίδεται ως "οι υπεύθυνοι για τα σύκα", υπάλληλοι υπεύθυνοι για τη συγκομιδή και τη διανομή των σύκων, αλλά από την Jh 829 και την Jh 881 προκύπτει ότι εμπλέκονταν στη συλλογή χαλκού και ίσως ήταν επικεφαλής ενός ιδιαίτερου θησαυρού. Ο L.R. Palmer, αρνείται την ερμηνεία "υπεύθυνοι για τα σύκα" και προτείνει ένα συσχετισμό με τη λέξη *ρχη*⁹⁵³, ενώ ο J.Taillardat προτείνει την ερμηνεία «αρχαιοθέτες» από το *σύρχος, προερχόμενο από το *σύριχος*, καλάθι (το καλάθι όπου αρχειοθετούνταν οι πινακίδες).⁹⁵⁴ Ο E.Scafa αποδέχεται την ετυμολογική ανάλυση του J.Taillardat αλλά εντάσσει τους

⁹⁴⁹ L.R.Palmer: *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.283 και 438.

⁹⁵⁰ J.Taillardat: "Opisukoqe opikapewe les archivistes et les scribes?", στο *Atti e Memorie del I Congr. Intern di Micen.* Roma, 1968, σελ.709-712.

⁹⁵¹ C.J.Ruijgh: *Etudes sur la grammaire et le vocabulaire du grec mycénien*, Amsterdam, 1967 παρ. 254 και v.12.

⁹⁵² E.Scafa-M.Alfe: "Analogie nelle organizzazioni templari orientali e micenee" στο S.Ribichini, M.Rocchi, P.Xella eds, *La questione delle influenze vicino-orientali sulla religione greca, Atti del colloquio internazionale Roma 20-22 Maggio 1999, pubbl. Roma 2001*, σελ.384 / A.Sacconi: "Testi tebani ed il significato del termine Ka-pa", *RCCM*, 1998, σελ.281-287.

⁹⁵³ L.R.Palmer: *The Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.283.

⁹⁵⁴ J.Taillardat: "Opisukoqe Opikapeweqe les archivistes et les scribes?", στο *Atti e Memorie del I° Congr. Intern di Mycen.* Roma, 1968, σελ.709-712.

λειτουργούς αυτούς σε θρησκευτικό πλαίσιο, θεωρώντας ότι στα καλάθια μεταφέρονταν οι θρησκευτικές προσφορές και ο-ρι-su-ko θα ήταν αυτοί που μετέφεραν κάθε είδους προσφορά σε καλάθι. Ο συγγραφέας μάλιστα βρίσκει εικονιστικά ανάλογα στοιχεία από τη σαρκοφάγο της Αγίας Τριάδας και την πομπή που απεικονίζεται.⁹⁵⁵

Το ο-ρι-ko-wo συναντάται στην Jn 881.1 και αποτελεί πιθανώς τίτλο ομάδας που βρισκόταν στην περιοχή e-re-e-we ή αν σχετιστεί με το e-re-u, τότε θα μπορούσε να σημαίνει "επικεφαλής κωπηλατών". Επίσης είναι πιθανόν να αποτελούσε αντίστοιχο όρο με το e-ri-ko-wo.⁹⁵⁶

Για τον ο-ρι-te-ke-e-u, ο L.R.Palmer προτείνει την προέλευση του όρου από τη λέξη *στέγος* που στα μεταγενέστερα χρόνια χρησιμοποιείται κυρίως από τους τραγικούς με τη σημασία «στέγη», «οικία», «τάφος». Συνεπώς πρόκειται για υπαλλήλους που είναι υπεύθυνοι ή φρουρούν κάτι από αυτά που σημαίνει η λέξη.⁹⁵⁷ Ο P.Carlier θεωρεί ότι πρόκειται για έναν υπεύθυνο ή φρουρό αποθήκης.⁹⁵⁸

Με την πρόθεση ο-ρι, συναντάται και ο όρος ο-ρι-da-mi-jo, όρος που ως β' συνθετικό έχει τη λέξη *δμος* και κατά τον M.Lejeune ήταν αυτοί που εργάζονταν στις γαίες του δήμου ή προς όφελος του δήμου, ενώ έχουν προταθεί και ερμηνείες, όπως "ντόπιοι / ιθαγενείς κάτοικοι" ή "κάτοικοι του δήμου" κ.τ.λ.⁹⁵⁹ Οι ο-ρι-da-mi-jo, *πιδάμιοι* (πβ. το ομηρικό *πιδήμιοι*), ήταν "οι αρμόδιοι κάθε δήμου" για την άσκηση κάποιου καθήκοντος. Η πιο

---

⁹⁵⁵ E.Scafa-M.Alfe: "Analogie nelle organizzazioni templari orientali e micenee" στο S.Ribichini, M.Rocchi, P.Xella, *La questione delle influenze vicino-orientali sulla religione greca, Atti del colloquio internazionale Roma 20-22 Maggio 1999, pubbl. Roma 2001*, σελ.383-384.

⁹⁵⁶ M.Lindgren: *The people of Pylos II*, Uppsala, 1973, σελ.105.

⁹⁵⁷ L.R.Palmer: *The Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.258.

⁹⁵⁸ P.Carlier: "La royauté mycénienne" στο *La royauté en Grèce avant Alexandre*, 1984, σελ.93.

⁹⁵⁹ M.Lejeune: "Le damos dans la société Mycénienne" στο *Mémoires de Philologie mycénienne III*, Roma, 1972, σελ.138 / M.Lindgren: *The people of Pylos II*, Uppsala, 1973, σελ.104.

ενδιαφέρουσα πιστοποίηση του όρου είναι στην Cn 608 με την επισήμανση ότι οι ο-ri-da-mi-jo, ήταν επιφορτισμένοι με την εκτροφή και πάχυνση χοίρων.

Ο a-ke-re-mo και ο pa-da-je-u/pa-de-we-u

Άλλος όρος, που συναντάται στην Κνωσό, είναι ο όρος a-ke-re-mo, που ίσως αποδίδεται ως γρεμών. Συναντάται στην KN V 865.2.4. ως a-ke-ro-mo-no (σε πτώση γενική) και στην KN Uf 838 ως a-ke-re-mo. Καταγράφεται μετά από ένα τοπωνύμιο και σε έναν κατάλογο που αναφέρει επίσης ko-re-te και ro-ro-ko-re-te της περιοχής qa-ra, κάτι που υποδεικνύει ότι πιθανώς πρόκειται για κάποιον αξιωματούχο. Ίσως ήταν κάποιος είδος διοικητικού υπαλλήλου, του οποίου η λειτουργία βασιζόταν σε μια τεχνική σημασία του γρέω (και όχι απαραίτητα αυτήν απλώς του "κυνηγού").⁹⁶⁰ Ο L.R.Palmer αναφέρει ότι στον Ησύχιο ο γρεμών καταγράφεται με τη σημασία του πιμήνιος δηλαδή ένας ιερέας που προσφέρει τις μηνιαίες εισφορές.⁹⁶¹

Το pa-da-je-u / pa-de-we-u, που αναφέρεται σε δυο διαφορετικά άτομα, μάλλον είναι τίτλος λειτουργήματος. Κατά τον H.Mühlestein ο όρος pa-de-we-u δήλωνε τον ιερέα του Θεού που εκαλείτο Πανζεύς, αλλά έχουν προταθεί και άλλες ερμηνείες, λιγότερο ή περισσότερο πειστικές, που προσπαθούν να τον εξηγήσουν ως τίτλο.⁹⁶²

Ο όρος a-to-mo

Για ορισμένους μελετητές, τίτλο αποτελούσε και ο όρος a-to-mo που πιστοποιείται και στην Πύλο και στην Κνωσό. Στην Πύλο καταγράφεται στην Jo 438, και στην Aq 64.8, όπου e-qa-o a-to-mo χαρακτηρίζεται ο Po-ki-ro-qa,

⁹⁶⁰ A.Morpurgo Davies: "Terminology of power and of Work" στο *Colloq. Myc., Actes du sixième Colloq. Intern.*, 1979, σελ.94.

⁹⁶¹ L.R.Palmer: *The Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963, σελ.88.

⁹⁶² H.Mühlestein: "Panzeus in Pylos", *MINOS* 4, 1956, σελ.79-89.

ο οποίος ως όνομα αναφέρεται και στην An 654.12 και στην Jo 438.22. Στην Κνωσό καταγράφεται e-qe-a-o a-to-mo και ίσως a-to-mo και e-qe-o/e-qe-a-o a-to-mo πρόκειται για τον ίδιο τίτλο. Επίσης στην Κνωσό πιστοποιείται σε παράλληλα κείμενα με du-ma και da-mo-ko-ro (C 1030, C 1039, C 979, C 7058). Ακόμη, το ότι στην Πύλο, στην Jo 438, καταγράφεται μαζί με άλλους γνωστούς τίτλους αξιωματούχων, είναι ένα ισχυρό επιχείρημα ότι πρόκειται για τίτλο αξιωματούχου ή διοικητικού υπαλλήλου.⁹⁶³

a-ko-ro-da-mo και a-ko-da-mo

Ο όρος a-ko-ro-da-mo ίσως δηλώνει κάποιο λειτουργό. Κυρίως πιστοποιείται στην Θήβα και καταγράφεται στην TH Gr 164.2 ως αποδέκτης κρασιού και στην Gr 215.2 ως αποδέκτης μελιού. Ως προσωπικό όνομα συναντάται και στην Κνωσό, στη γενική a-ko-ro-da-mo-jo (KN B 1025). Ίσως ο τύπος a-ko-da-mo (An 101.4, Fq 241.1, Fz 141.2), που διαπιστώνεται στις πινακίδες, να αποτελεί τον ίδιο τύπο γραμμένο από διαφορετικούς γραφείς. Σύμφωνα με την άποψη του J.L.G.Ramòn, a-ko-da-mo και a-ko-ro-da-mo δεν δηλώνουν αυτόν που συγκεντρώνει τον da-mo αλλά ο όρος πρέπει να αποδοθεί ως *κρόδημος*, ο άκρος δήμος ή το άκρον του δήμου ή ίσως *ρχόδαμος*.⁹⁶⁴

Οι γραφείς

Αν όχι στους αξιωματούχους, στους διοικητικούς υπαλλήλους με σημαντικότατο ρόλο στην εύρυθμη λειτουργία του διοικητικού συστήματος, πρέπει να εντάξουμε και τους γραφείς. Δεν γνωρίζουμε αν η κοινωνική τους θέση συνδεόταν με την ικανότητά τους να γράφουν ή αν η ικανότητά τους να

⁹⁶³ A.Morpurgo Davies: "Terminology of Power and of Work", στο *Colloq. Myc., Actes du sixième Colloq. Intern.*, 1979, σελ.93-95 / M.Lindgren: *The People of Pylos II*, Uppsala, 1973, σελ.45-46.

⁹⁶⁴ J.L.G.Ramòn: «Zu den Personennamen der neuen Texte aus Theben», στο S.Deger-Jalkotzy-O.Panagl, *Die neuen Linear B Texte aus Theben*, Wien, 2006, σελ.45-48.

γράφουν αποκτάτο εξαιτίας της υπεροχής τους ως ανακτορικών ή επαρχιακών διοικητικών υπαλλήλων ή ως μελών της στρατιωτικής, οικονομικής ή κοινωνικής επίλεκτης ομάδας. Ίσως οι γραφείς εμπλέκονταν στενότερα στις οικονομικές δραστηριότητες, από το να κάνουν μια απλή καταγραφή των συναλλαγών αυτών. Έτσι π.χ. ο γραφεύς στην Κνωσό που κατέγραψε πληροφορίες για κοπάδια προβάτων, ίσως να ήταν και ο διοικητικός υπάλληλος που ήταν υπεύθυνος για τη συγκεκριμένη παραγωγή. Ο J.Bennet θεωρεί ότι ίσως ο ru₂-ke-qi-ri (Φυγεβρις;), ο οποίος στην Ta 711.1 επιθεωρεί τον εξοπλισμό ενός δωματίου, είναι το όνομα του γραφέως 2, ο οποίος είναι ο τρίτος πιο παραγωγικός γραφέας στην Πύλο. Επίσης, στην Ea 213 ο a-ko-so-ta κάνει μια επιθεώρηση γαιών στην A-ke-re-wa και η πινακίδα γράφτηκε από τον γραφέα 1 με συνέπεια ο J.Bennet να διερωτάται μήπως ο A-ko-so-ta είναι ο γραφεύς 1.⁹⁶⁵ Αντιθέτως ο T.G.Palaima θεωρεί ότι στην Ta 711.1 ο ru-ke-qi-ri που έκανε την επιθεώρηση και ο γραφεύς της πινακίδος ήταν διαφορετικά πρόσωπα.⁹⁶⁶ Φαίνεται πιθανόν ότι κάποιοι από τους γραφείς είχαν μια υψηλή οικονομική, πολιτική, κοινωνική ή διοικητική θέση, πέρα από τη λειτουργία τους ως γραφείς. Όμως υπάρχουν γραφείς οι οποίοι καταγράφουν συναλλαγές που σχετίζονται με πολλούς και διαφορετικούς οικονομικούς τομείς και συνεπώς δεν θα ήταν δυνατόν να είναι υπεύθυνοι αυτοί για όλους αυτούς τους τομείς. Ο H.L.Enegren θεωρεί πως κάποιοι γραφείς ταξίδευαν για να καταγράψουν επιτόπου την πληροφορία οικονομικής φύσεως που ήθελαν να μάθουν, ενώ το γεγονός πως πολλοί γραφείς είχαν

---

⁹⁶⁵ J.Bennet: "Agency and Bureaucracy. Thoughts on the Nature and Extent of administration in Bronze Age Pylos", στο S.Voutsaki-J.T.Killan eds : *Economy and Politics*, 2001, σελ.31.

⁹⁶⁶ T.G.Palaima: "Archives and Scribes in Myc. Linear B records" στο Maria Brosius ed., *Ancient Archives and Archival Traditions*, Oxford, University Press, 2003, σελ.175-177.

γράφει λίγες πινακίδες υποδεικνύει πως ασχολούνταν και με άλλες διοικητικές δραστηριότητες.⁹⁶⁷

Θρησκευτικοί αξιωματούχοι και προσωπικό ιερών

Εκτός από τους "κοσμικούς" αξιωματούχους υπήρχαν θρησκευτικοί αξιωματούχοι και προσωπικό ιερών που περιελάμβανε: ka-ra-wi-ro-ro (klāwiphoros / κλ *Φιφόρος*), ιερείς, ιέρειες, ιερουργούς, εξαρτώμενους από την Ποτνία (po-ti-ni-ja-we-jo), προσωπικό στην υπηρεσία ιερών (π.χ. στην Fh 187.18, posidaiewes), te-o-jo do-e-ro/ra. Επίσης θρησκευτικές αρμοδιότητες είχαν: οι ki-ri-te-wi-ja, οι οποίες ίσως ήταν οι "υπεύθυνες για τη φύλαξη του κριθαριού", οι κήρυκες και οι mi-ka-ta, *μίκται*, που πιθανώς αναμείγνυαν τον οίνο με το νερό ή το μέλι στα συμπόσια.

Πιο αναλυτικά, συναντώνται τα βασικά παράγωγα του ιερός, το *ερεύς*, i-je-re-u και *έρεια*, i-je-re-ja. Η ίδια η λέξη *ερός* συναντάται στην Fp 363 σε πλαίσιο προσφοράς λαδιού για θρησκευτικές τελετές και ίσως στην KN X 1447: i-je-ro da []).

Στην PY Ae 303 καταγράφεται: ru-ro i-je-re-ja do-e-ra e-ne-ka ku-ru-so-jo i-e-ro-jo MUL 14 και διαπιστώνεται ότι 14 do-e-ra, *δοέλαι*, σχετίζονται με την *ίρεια* του ιερού στην Πύλο. Στην πινακίδα K 875 καταγράφεται i-je-re-wi-jo, *ερήFιον*, επίθετο που χαρακτηρίζει di-ra.

Συνήθως δεν καταγράφεται η θεότητα, την οποία υπηρετεί ο ιερέυς ή η *ίρεια* που κάθε φορά αναφέρεται, με εξαίρεση τις Fp 1 και Fp 13, όπου καταγράφεται προσφορά λαδιού στην a-ne-mo-i-je-re-ja, *νέμων έρεια*.

Στην Tn 316r.10 καταγράφεται di-we-i-je-<re>-we, *ερεύς το Διός*. Σε

⁹⁶⁷ H.Landenius Enegren: "The scribes within Mycenaean palatial administration Knossos", στο M.Perna ed. *Studi in onore di Enrica Fiandra*, 2005, σελ.136-137.

κάποιες περιπτώσεις ο ιερέυς ή η ιέρεια καταγράφεται με ένδειξη της περιοχής που ασκεί το λειτούργημά του/της πχ An 218, ri-so-we i-je-re-u, Eb 409, Eb 1176, Eo 224, i-je-re-ja ra-ki-ja-na.⁹⁶⁸ Ενίοτε δίνονται και τα προσωπικά τους ονόματα π.χ. Ep 704.3, e-ri-ta, Qa 1296, a-o-ri-me-ne i-je-re-u, πιθανώς και οι sa-ke-re-u σε γεν. sa-ke-re-wo, i-je-re-wo στην Ea 756 και we-te-re-u i-e-re-u στις En 74.16, En 659.4, Eo 247.7, Ep 519.13, αν και οι we-te-re-u και sa-ke-re-u εμφανίζονται και σε άλλα κείμενα χωρίς την αναφορά i-je-re-u. Μόνον ο ιερέυς Sa-ke-re-u ήταν κάτοχος ko-to-na ki-ti-me-na (Ea 756), ενώ όλοι σχεδόν είχαν o-na-ta ki-ti-me-na. Η E-ri-ta στην Ep 704.3 παρουσιάζεται να είναι κάτοχος προνομιάς έκτασης γης (e-to-ni-jo), ενώ σημαντικός κάτοχος γης είναι και ο we-te-re-u. Επίσης οι ιερείς φαίνεται ότι ασχολούταν και με άλλες δραστηριότητες π.χ. κατεργασία χαλκού, αν ο ro-ti-ni-ja-we-jo ka-ke-u sa-ke-re-u στην Jn 431 είναι ο ίδιος που ξέρουμε ως ιερέυς, αλλά και με κτηνοτροφικές δραστηριότητες (π.χ. KN C 7048), ενώ εμφανίζονται να κατέχουν και δούλους (π.χ. στις Ae 303, En 609.16).⁹⁶⁹

Η PY Ed 317.1 και η PY Un 6.2 ουσιαστικά διακρίνουν την i-je-re-ja από την ka-ra-wi-ro-ro, η οποία πρέπει να είναι μια υψηλόβαθμη θρησκευτική λειτουργός με σημαντικές αρμοδιότητες. Η κλ *Φιφόρος* θεωρείται αντίστοιχη με τον όρο *κλειδο* χος της κλασσικής εποχής. Από την ετυμολογία του τίτλου της συνάγεται ότι πρόκειται για ένα λειτούργημα, που συνδεόταν όχι τόσο με την τέλεση τελετουργιών και ιεροπραξιών αλλά με την εποπτεία της οικονομίας και της οργάνωσης του κάθε ιερού. Ως τίτλος πιστοποιείται στις εξής πινακίδες (PY Ae 110, Eb 317, Eb 338, Ep 704.7, Ep 539.9, Jn 829, V

---

⁹⁶⁸ M.Lejeune: “Prêtres et prêtresses dans les documents mycéniens”, *Mémoires de Phil. Myc. II*, Roma, 1971, σελ.85-91.

⁹⁶⁹ M.Lejeune: “Prêtres et Prêtresses dans le documents mycéniens”, *Mémoires de Phil. Myc. II*, Roma, 1971, σελ.90-93.

48.7, Un 6 v.2). Στην Ae 110 παρουσιάζεται και αυτή να κατέχει δούλους, ενώ από τις Er 539.9 και Er 704.7 γνωρίζουμε το όνομα μιας από αυτές: E-ri-ta.

Στην Πύλο, στην Er 617, καταγράφεται και ένας i-je-ro-wo-ko ((h)ijeroworgos / *εροΦοργός*) ως ka-ma-e-u (κάτοχος γης) o-na-to.

Στο κατώτερο θρησκευτικό προσωπικό ανήκουν οι te-o-jo do-e-ro και te-o-jo do-e-ra που φαίνεται ότι αναλάμβαναν τις απαραίτητες εργασίες για την εύρυθμη λειτουργία των ιερών. Ήταν και αυτοί κάτοχοι γαιών ως o-na-ta, όπως διαπιστώνεται από τις Ea 824, Eo 278, Ea 71, Ea 817 κ.τ.λ., κάτι το οποίο δείχνει πως ανήκαν σε μια ανώτερη κοινωνική τάξη από αυτήν που υποδηλώνει ο χαρακτηρισμός do-e-ro/ra που τους συνοδεύει.⁹⁷⁰

Θρησκευτικού χαρακτήρα λειτουργίες ίσως ασκούσαν και οι ka-ru-ke, που ο O.Panagl τους θεωρεί ως ιερείς που άδουν σε θρησκευτικό πλαίσιο, ενώ στο a-ke-ne-u-si, που ο J.L.Perpillou πιστεύει πως είναι δοτική πληθυντικού του * *γενύς*, αναγνωρίζονται πιθανώς αυτοί που κάνουν εξαγνισμούς. Ακόμη, ο όρος to-ra-ro-ro-i, που καταγράφεται στην Θήβα, στην An 101.6, ίσως αποδίδει τους δαδούχους ή τους μεταφορείς καλάθων σε θρησκευτικές εορτές.⁹⁷¹

Από την Alalakh διαπιστώνουμε ότι στην οικονομία του ανακτορικού οίκου εντάσσονταν και ιερείς και λατρευτικό προσωπικό, όπως αποδεικνύει η απόδοση σιτηρεσίων σε μέλη της θρησκευτικής κοινότητας (AIT *281:6 κτλ.)

---

⁹⁷⁰ E.Scafa-M.Alfe: “Analogie nelle organizzazioni templari orientali e micenee” στο S. Ribichini, M. Rocchi, P. Xella eds, *La questione delle influenze vicino-orientali sulla religione greca, Atti del colloquio internazionale Roma 20-22 Maggio 1999, pubbl. Roma 2001*, σελ.379-380.

⁹⁷¹ O.Panagl: “Herold Sanger oder Kultfunktionar?Rolle und Bedeutung von ka-ru-ke in mykenischer Zeit”, *KEIMELION*, 2005, σελ.315. / J.L.Perpillou: “Revue του Thebes, Feuilles de la Cadmee”, στο *Revue de Philologie de Litterature et d’Histoire Anciennes LXXV*, 2001-2002. / J.T.Killen: “Religion at Pylos: The evidence of the Fn tablets”, *POTNIA, AEGAEUM* 22, 2001, σελ.442.

Φαίνεται ότι οι ναοί και η οικονομία τους εντάσσονταν στην ανακτορική οικονομία.⁹⁷²

Ο qa-si-re-u

Στο τέλος της παρουσίασης των αξιωματούχων αφήσαμε την αναφορά σε qa-si-re-u. Αυτό συνέβη διότι έχει καταγραφεί το πλείστον των πληροφοριών που αφορά στους αξιωματούχους αυτούς, με αφορμή την παρουσίαση της σειράς Jn, όπου οι qa-si-re-we διαπιστώνεται ότι διαδραμάτισαν σημαντικότατο ρόλο στις διανομές ποσοτήτων χαλκού. Αναφερόμαστε στους αξιωματούχους αυτούς στο τέλος του επιμέτρου, διότι αποτελούν το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα τίτλου αξιώματος ή λειτουργήματος, που από τη μυκηναϊκή εποχή διατηρήθηκε στα μεταγενέστερα χρόνια με σαφώς πιο αναβαθμισμένη λειτουργία, καθώς ουσιαστικά ο qa-si-re-u έγινε ο κυρίαρχος αξιωματούχος σε πολλές περιοχές του ελληνικού κόσμου.

Εννέα διαφορετικοί qa-si-re-we είναι γνωστοί στην Πύλο, οι οποίοι και αναφέρονται με τα προσωπικά τους ονόματα, τουλάχιστον 11 στην Κνωσό και ένας στην Θήβα (π.χ. γνωστά ονόματα qa-si-re-we: a-ke-ro στην Jo 438, a-ki-to στις Fn 50 και Fn 867, a-pi-qa-ta στην Jn 431, a-ta-mo στην Fn 50, a-ta-wo στην Ae 889, e-ri-ko-wo στην Jn 845, pa-qa-si[-jo στην Jn 601, ke-ko στην Fn 50, a-pi-ka-ra-do στην Ae 398). Συνάγεται λοιπόν, ότι κάθε μυκηναϊκό κράτος είχε πολλούς βασιλείς.

Από την Jn είδαμε, ότι qa-si-re-u καταγράφεται μετά από κατάλογο χαλκών που λαμβάνουν χαλκό και πριν από τον υπολογισμό της συνολικής ποσότητας που διανεμήθηκε. Στην Jo 438 καταγράφεται qa-si-re-u σε έναν

---

⁹⁷² H.Klengel: "Die palastwirtschaft in Alalakh", Heltzer-Lipinski eds. *Society and Economy in the Eastern Mediterranean, Orientalia Lovaniensia Analecta 23*, 1988, σελ.448.

κατάλογο αξιωματούχων από τους οποίους το ανάκτορο απαιτεί χρυσό. Στις σειρές Jn και Jo διαπιστώσαμε ότι δεν μπορούμε να περιορίσουμε τη σημασία και το ρόλο του qa-si-re-u και να θεωρήσουμε πως ήταν απλώς ένας τοπικός ηγέτης μιας κοινότητας χαλκένων, άλλωστε μόνον 3 από τις 21 ομάδες χαλκένων στη σειρά Jn συνδέονται με την παρουσία qa-si-re-u. Φαίνεται πιθανότερο ότι ο qa-si-re-u είχε μια περιστασιακή σύνδεση με την κατεργασία χαλκού και δεν ήταν η αποκλειστική αρμοδιότητά του.⁹⁷³ Από την Κνωσό ο όρος συναντάται στην As 1517 [qa]-si-re-u και στην B 779 [qa]-si-re-we, ενώ στις As 1516 και K 875 συναντάται ο όρος qa-si-re-wi-ja. Στην As 1516 καταγράφονται 23 άνδρες στην περιοχή ku-ta-to που σχετίζονται με έναν qa-si-re-u, ο οποίος ονομαζόταν a-nu-to και 16 άνδρες στην περιοχή Se-to-i-ja που συνδέονται με τον βασιλέα Su-ke-re. Στην K 875 καταγράφονται 6 qa-si-re-wi-ja που σχετίζονται με την παραγωγή di-ra. Στο στίχο 6 αναφέρονται ιερά αγγεία που προσφέρονταν στην Πότνια και αυτό αποτελεί ένδειξη ότι ο qa-si-re-u και η qa-si-re-wi-ja λειτουργούσαν και σε θρησκευτικό πλαίσιο. Από την Πύλο και την Κνωσό συνεπώς, διαπιστώνουμε ότι οι qa-si-re-we αναφέρονται με τα προσωπικά τους ονόματα και η δράση τους εντοπίζεται σε τοπωνύμια της περιφέρειας υποδεικνύοντας τον τοπικό χαρακτήρα του αξιώματος. Φαίνεται βέβαιο ότι οι qa-si-re-we δεν περιόριζαν τη δράση τους στη διακίνηση μετάλλων αλλά παρατηρούμε ότι μέσω της δραστηριότητας των qa-si-re-wi-ja σε Πύλο και Κνωσό εμπλέκονται και με τη βιοτεχνική παραγωγή διαφόρων περιοχών και τομέων. Στην Πύλο αναφέρονται 5 qa-si-re-wi-ja (*g^wasilēwija*, *Βασιληΐα* ή *Βασιλεία*), για τις οποίες τα ονόματα των επικεφαλής βασιλέων είναι σε γενική (a-ki-to-jo στην Fn 50.1 / ke-ko-jo στην Fn 50.2 / a-

---

⁹⁷³ P.Carlier: “La Royauté Mycénienne” στο *La royauté en Grèce avant Alexandre*, 1984, σελ.109.

ta-no-ro στην Fn 50.3 / a-pi-ka-ra-do-jo στην Pa 398 και a-ta-wo-no στην Pa 889).

Στην Fn 50 και στην Fn 867 καταγράφεται διανομή κριθαριού σε σχέση με qa-si-re-wi-ja και για πολλούς ερευνητές αυτό είναι μια ένδειξη ότι τουλάχιστον κάποιες qa-si-re-wi-ja δέχονταν σίτο από το ανάκτορο, ενώ η παρουσία τους στη σειρά Fn ίσως είναι μια μαρτυρία για τις θρησκευτικές αρμοδιότητες των Βασιλέων.⁹⁷⁴ Στις Pa 398 και 889 [+] 1002 καταγράφονται επίσης qa-si-re-wi-ja σε σχέση με το ιδεόγραμμα *169 και μάλιστα με αναφορά σε τοπωνύμια, όπου βρίσκονταν και λειτουργούσαν οι qa-si-re-wi-ja (e-re-te-ri-ja και re-ra-ko-ra-i-ja). Στην PY Aq 64 + Aq 218 η αποκατάσταση του]-re-wi-jo-te ως qa-si-]-re-wi-jo-te, βασιλεύοντες, είναι αμφίβολη.

Στη Θήβα, στην Ug 42, πιθανώς πρέπει να αποκατασταθεί ο όρος qa-si-re-wi-ja (και η γενική e-re-i-ja-o είναι το όνομα του ηγέτη της) και αν ισχύει αυτό, τότε αποδεικνύεται η δράση των qa-si-re-wi-ja στον ευρύτερο μυκηναϊκό κόσμο.⁹⁷⁵ Έτσι λοιπόν, με βάση τη δράση των qa-si-re-wi-ja, συνάγεται μια ευρύτερη συμμετοχή των qa-si-re-we σε βιοτεχνικές δραστηριότητες, αλλά εντυπωσιάζει η απουσία οποιασδήποτε αναφοράς των qa-si-re-we σε σχέση με την κατοχή γης.⁹⁷⁶ Με βάση την As 1516 και τη διερεύνηση της κοινωνικής θέσης των ονομάτων που σχετίζονται με qa-si-re-wi-ja στην πινακίδα αυτή, ο J.Driessen θεωρεί ότι τα μέλη των qa-si-re-wi-ja (και των ra-wa-ke-si-ja) είχαν υψηλές θέσεις σε άλλες πινακίδες (π.χ. συλλέκτες, ιδιοκτήτες εργαστηρίων κ.τ.λ.) και ότι οι qa-si-re-we θα ήταν μέλη της γερουσίας στις κοινότητες, από

---

⁹⁷⁴ C.W.Shelmerdine: “The Palatial Bronze Age of the Southern and Central Greek Mainland”, στο *FLOREANT STUDIA MYCENAEA*, 1999, σελ.566.

⁹⁷⁵ P.Carlier: “Qa-si-re-u et Qa-si-re-wi-ja” στο *POLITEIA, AEGAEUM 12*, 1995, σελ.361.

⁹⁷⁶ J.Lenz: *Kings and the Ideology of Kingship in Early Greece (1200-700 B.C.): Epic, Archaeology and History*, Columbia University, 1993, σελ.101.

όπου λαμβάνονταν οι αποφάσεις συλλογικά.⁹⁷⁷ Ο P.Carlier και ο C.J.Ruijgh θεωρούν ότι qa-si-re-u ήταν ένας πρίγκηπας που θα μπορούσε να κυβερνά μια περιορισμένη έκταση (περιοχή) με την εποπτεία του άνακτος.

Η έκφραση στην Jn 431.6 qa-si-re-u a-ri-qa-ta 1 i-*65-qa, ίσως δείχνει ότι το αξίωμα ήταν κληρονομικό και ανήκε σε ευγενείς. Επιπλέον, ο C.J.Ruijgh πιστεύει ότι ο τίτλος qa-si-re-u, ίσως αποδιδόταν σε μέλη του ανακτορικού οίκου (υιούς και αδελφούς του άνακτος).⁹⁷⁸ Η A.Morpurgo Davies έχει την άποψη πως ο qa-si-re-u ήταν μικρού βαθμού αξιωματούχος, που αποστέλλονταν από την κεντρική διοίκηση με την ιδιότητα του επιθεωρητή σε διάφορες περιοχές και ότι μέσα από τη σταδιακή αποδυνάμωση της κεντρικής εξουσίας αύξησε την εξουσία του στις περιοχές αυτές.⁹⁷⁹

Η J.Weingarten δεν είναι σίγουρη ότι ο όρος qa-si-re-u αντιστοιχεί στην πραγματικότητα σε μια ουσιαστική λειτουργία και ίσως ήταν τίτλος αξιώματος που δεν συνεπαγόταν συγκεκριμένες αρμοδιότητες. Κατά την άποψη της συγγραφέως, οι qa-si-re-we αποστέλλονταν από τα ανάκτορα σε διάφορες περιοχές για να επιθεωρήσουν εργασίες και εργατικές ομάδες που το ανάκτορο ήθελε να επιβλέπει (π.χ. ο a-nu-to, ο οποίος στην As 1516 εντοπίζεται στην περιοχή ku-ta-to, στην X 697 φαίνεται να είναι υπεύθυνος για υφάντρες στην Φαιστό. Θα μπορούσε βέβαια να πρόκειται για συνωνυμία) και χρησιμοποιούσαν σφραγίδες σε σχήματα μεταλλικών δαχτυλιδιών. Ένα σφράγισμα από δαχτυλίδι της θεάς, το οποίο μας συνδέει με τους qa-si-re-we, βρέθηκε στην YM IB Ζάκρο και σύμφωνα με την άποψή της, αυτό υποδεικνύει

---

⁹⁷⁷ J.M.Driessen: “Quelques remarques sur la “Grande Tablette” (As 1516) de Cnossos”, *MINOS* 19, 1985, σελ.191.

⁹⁷⁸ C.J.Ruijgh: “Φάναξ et ses dérivés dans les textes mycéniens” στο *FLOREANT STUDIA MYCENAEA*, σελ.527-529.

⁹⁷⁹ A.Morpurgo Davies: “Terminology of Power and of Work”, στο *Colloq. Myc. Actes du sixième Colloq. Intern.*, 1979, σελ.98.

ότι η λειτουργία ή ακόμη και ο τίτλος του qa-si-re-u ήταν μινωικής προέλευσης. Αντίστοιχο τίτλο προς τον qa-si-re-u θεωρεί τον τίτλο Ebbum στο Mari.⁹⁸⁰

Σε αντίθεση με την άποψη της J.Weingarten αλλά και ορισμένων άλλων ερευνητών, βρίσκονται οι απόψεις πολλών, οι οποίοι θεωρούν τους qa-si-re-we ως επαρχιακούς αξιωματούχους και τμήμα της τοπικής αριστοκρατίας, που η ευθύνη τους ως αρχηγών απέρρεε από τη συγγένεια, καθώς ήταν επικεφαλής οικογενειών, παρά από το διορισμό τους από τα ανάκτορα. Μάλιστα κάποιοι πιστεύουν ότι qa-si-re-wi-ja ήταν οι άμεσοι ακόλουθοι αυτών των τοπικών αρχηγών, οι οποίοι εξαρτώνταν από αυτούς και τους υποστήριζαν. Σε καιρούς προβλημάτων οι τοπικές κοινότητες αναζητούσαν προστασία σε αυτούς που ήταν οι μεσολαβητές με την κεντρική εξουσία και έτσι μετά την κατάρρευση των ανακτόρων "επιβίωσαν" ως αξίωμα και μάλιστα ανέλαβαν και την τέλεση των θρησκευτικών λειτουργιών των τοπικών κοινοτήτων. Συνεπώς, για αυτή την "ομάδα" ερευνητών, οι qa-si-re-we δεν αποστέλλονταν από το ανάκτορο στις κοινότητες αλλά ήταν εξέχοντα μέλη αυτών των κοινοτήτων και το ανάκτορο είχε ανάγκη την επιρροή που ασκούσαν αυτοί στα υπόλοιπα μέλη της κοινότητάς τους.⁹⁸¹ Η I.Bredow θεωρεί ότι ο qa-si-re-u ήταν επικεφαλής της κοινότητάς του, με βάση την προσωπική του ισχύ και τη σχέση του με τεχνίτες της περιοχής του και ότι θα μπορούσε να λειτουργεί ως επιχειρηματίας ανεξάρτητα από το ανάκτορο. Πιστεύει δηλαδή ότι ο qa-si-re-u ήταν ο κυριότερος αντιπρόσωπος των ατόμων που με βάση την παραγωγή και το εμπόριο σχημάτισαν μια νέα

---

⁹⁸⁰ J.Weingarten: "The Sealing Bureaucracy of Myc. Knossos", *B.C.H. Suppl.*30, 1997, σελ.524-532.

⁹⁸¹ H.Ledjegård: "The function and social position of qa-si-re-u", *MINOS* 31-32, 1996-1997, σελ.374-378.

ισχυρή αριστοκρατία και οι οποίοι προέρχονταν από την κοινότητα και εξελίχθηκαν μέσα σε αυτή.⁹⁸²

Η θεωρία του «αποκεφαλισμού» (decapitation), η οποία προσπαθεί να ερμηνεύσει την κατάρρευση του ανακτορικού διοικητικού συστήματος μαζί με την "εξαφάνιση" του άνακτος και την ταυτόχρονη ανάδειξη της σημασίας και του ρόλου που διεδραμάτιζαν οι qa-si-re-we, προϋπέθετε ήδη την ύπαρξή τους ως τοπικών ηγετών και με προεξάρχουσα θέση στην κοινωνία. Επίσης υπάρχει και η άποψη ότι οι qa-si-re-we δεν αποτελούσαν τμήμα του μυκηναϊκού κρατικού μηχανισμού (ή τουλάχιστον, αφού καταγράφονται στις πινακίδες, αποτελούσαν μέρος του συστήματος, στην ουσία όμως απρόθυμο να συνεργαστεί) αλλά ήταν προϋπάρχοντες του ανακτορικού συστήματος πολιτικοί ηγέτες που καταποντίστηκαν με την ανάπτυξη των ανακτόρων και τη σταθεροποίηση της εξουσίας τους και οι οποίοι επανέκτησαν το παλαιό κύρος τους αμέσως μόλις η ανακτορική εξουσία κατέρρευσε και πλέον σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο οι εξελίξεις καθορίζονταν από τις τοπικές διοικήσεις. Ο J.Lenz θεωρεί ότι οι qa-si-re-we ήταν μέλη του ανακτορικού διοικητικού συστήματος και ότι από την κατάρρευση της ισχύος και του ελέγχου των ανακτόρων στην περιφέρεια, αυτοί που θα έπρεπε να επωφεληθούν θα ήταν οι ko-re-te-re και ro-ro-ko-re-te-re των περιφερειών, οι οποίοι ήταν υψηλότερου βαθμού αξιωματούχοι.⁹⁸³ Η απάντηση σε αυτήν την άποψη θα μπορούσε να είναι ότι οι qa-si-re-we ήταν μέλη των ίδιων των τοπικών κοινοτήτων και όχι αξιωματούχοι του ανακτόρου, οι οποίοι ήλεγχαν τη δράση των κοινοτήτων σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο για λογαριασμό του ανακτόρου (όπως ίσως οι ko-re-te-re και οι ro-ro-ko-re-te-re). Όντες μέλη των

---

⁹⁸² I.Bredow: "Der qa-si-re-u in der Gesellschaftsstruktur des pylischen Staates", *KLIO* 71(1), 1989, σελ.33-34.

⁹⁸³ J.Lenz: *Kings and the Ideology of Kingship*, Columbia University, 1993, σελ.108-113.

αριστοκρατικών και των ευγενών στοιχείων των τοπικών κοινοτήτων, οι qa-si-re-we θα ήταν οι πρώτοι υποψήφιοι για να επωφεληθούν από την κατάρρευση του ανακτορικού διοικητικού συστήματος και να αυξήσουν ή να επανακτήσουν το χαμένο κύρος τους στις τοπικές κοινότητες.

Υπάρχει η άποψη ότι η επιβίωση του όρου και η αυξημένη σημασία του στα χρόνια μετά την πτώση του ανακτορικού συστήματος, οφείλεται στο ότι στα μυκηναϊκά χρόνια οι βασιλείς ήταν θρησκευτικοί αξιωματούχοι, οι οποίοι τελούσαν τις πατροπαράδοτες τελετουργίες των φυλών και συνεπώς αποτελούσαν ισχυρούς πόλους εξουσίας και συνεκτικών δεσμών των μελών των τοπικών κοινοτήτων. Με αυτόν τον τρόπο εξηγείται και η άσκηση θρησκευτικών αρμοδιοτήτων από τους βασιλείς σε μεταγενέστερα χρόνια στην Αθήνα, στην Σπάρτη, στην Ρώμη (Rex Sacrorum).⁹⁸⁴

Πάντως για τον αριστοκρατικό χαρακτήρα του βασιλέως είναι ενδεικτικό πως ο τίτλος και η λειτουργία του ως αξιωματούχου υπήρχε στη μετανακτορική εποχή και εκτός των μυκηναϊκών κρατών, στην περιφέρεια του μυκηναϊκού κόσμου. Μετά την κατάρρευση των ανακτόρων οι βασιλείς αναδύθηκαν στις τοπικές κοινότητες όχι μόνον λόγω της καταγωγής ή της πολεμικής ικανότητας τους αλλά και διότι θα είχαν την ικανότητα να προμηθεύσουν με μέταλλα και εμπορικά προϊόντα τις κοινότητες και να προσφέρουν συμπόσια για την εδραίωση της εξουσίας τους.

Ke-ro-si-ja και ke-ro-te

Χαρακτηριστική είναι η σύνδεση του Βασιλέως με την ke-ro-si-ja, ίσως "ομάδα των γερόντων", γερουσία, όπως υπάρχει ο όρος στα μεταγενέστερα ελληνικά. Αν μάλιστα ο βασιλεύς δεν ήταν απλώς ο επικεφαλής μιας κοινότητας αλλά ο

---

⁹⁸⁴ J.Lenz: *Kings and the Ideology of kingship*, Columbia University, 1993, σελ.115-118.

αρχηγός της φυλετικής του ομάδας, τότε η γερουσία θα ήταν ένα σώμα που θα αποτελείτο από τους πρεσβύτερους, τα πλέον εξέχοντα δηλαδή μέλη μιας συγγενικής ομάδας.⁹⁸⁵ Ο όρος εμφανίζεται μόνον στην Πύλο σε δυο πινακίδες (An 261 και An 616).

Η An 261 είναι γραμμένη και στην οπίσθια πλευρά, η εμπρός πλευρά και οι δυο πρώτοι στίχοι της οπίσθιας πλευράς καταγράφουν τα μέλη τεσσάρων ke-ro-si-ja και οι στίχοι 4 έως 7 της οπίσθιας πλευράς παρουσιάζουν το σύνολο των μελών των 4 αυτών ke-ro-si-ja (20, 17, 18, 14 άνδρες αντίστοιχα, του ίδιου μεγέθους δηλαδή με τις qa-si-re-wi-ja). Στην An 616, στην οπίσθια πλευρά, υπάρχουν επίσης τα συγκεφαλαιωτικά αυτά στοιχεία. Σε δυο περιπτώσεις ο όρος ακολουθείται από τη λέξη ka-ma-e-we και από αυτό το γεγονός και με δεδομένο ότι οι ka-ma-e-we ήταν κάτοχοι γαιών ke-ke-me-na που σχετίζονται με τον da-mo, ο P.Carlier θεώρησε ότι οι ke-ro-si-ja ασκούσαν λειτουργίες συλλογικού ενδιαφέροντος.⁹⁸⁶

Ο ένας από τους 4 επικεφαλής των 4 ke-ro-si-ja, ο a-ri-qa-ta, ίσως είναι το ίδιο πρόσωπο με τον βασιλέα, που καταγράφεται στην Jn 431.6. Συνεπώς ένας qa-si-re-u, αν ισχύει η ταύτιση, παρουσιάζεται ως επικεφαλής μιας ke-ro-si-ja. Δυο άλλα ονόματα επικεφαλής ke-ro-si-ja αναγνωρίζονται ως χαλκείς (Jn 725.14, a-ri-o-to, Jn 725.5 και Jn 658.7, o-tu-wo-e / o-tu-wo-we). Οπωσδήποτε, αν ισχύουν οι ανωτέρω ταυτίσεις, είναι χαρακτηριστική και η σχέση των επικεφαλής των ke-ro-si-ja με τη μεταλλουργία.⁹⁸⁷

Στην Jn 881.4 καταγράφεται η λέξη ke-ro-te, πιθανώς γέροντες, οι οποίοι εισφέρουν 2 κιλά χαλκού. Ο όρος ke-ro-te πιστοποιείται και στην KN B 800 και

⁹⁸⁵ M.L.Bech Nosch: "Eliten und Elitenbildung in der Mykenologie", *KEIMELION*, 2005, σελ.306./ S.Deger Jalkotzy: "Hier können wir Achäer nicht alle König sein zur Geschichte des frühgriechischen Königtums", *Festschrift P.R.Franke*, 1996, σελ.18-20.

⁹⁸⁶ P. Carlier: "Qa-si-re-u et Qa-si-re-wi-ja" στο *POLITEIA, AEGAEUM 12*, 1995, σελ.362-363.

⁹⁸⁷ P. Carlier: "Qa-si-re-u et Qa-si-re-wi-ja" στο *POLITEIA, AEGAEUM 12*, 1995, σελ.362-363.

κάποιοι μελετητές θεωρούν ότι δεν πρόκειται για γερουσία αλλά για μια ένωση τεχνιτών.⁹⁸⁸ Για κάποιους άλλους ερευνητές πρόκειται για το συμβούλιο των γερόντων, που μαζί με τον qa-si-re-u αποτελούν τις πιο ισχυρές ενδείξεις για μια σχετική αυτονομία των κοινοτήτων, ενώ στην ke-ro-si-ja συμμετείχαν οι επικεφαλής των πιο ισχυρών οίκων.⁹⁸⁹ Οι M.S.Ruiperez-J.L.Melena αποδίδουν τον όρο ke-ro-si-ja ως "οι έμπειροι" και το συνδέουν με την εργατική ορολογία, θεωρώντας ότι πρόκειται για εργατικές ομάδες.⁹⁹⁰ Σύμφωνα με την άποψη της S.Deger Jalkotzy η κύρια διαφορά μεταξύ ke-ro-si-ja και qa-si-re-wi-ja είναι ότι η τελευταία αποτελεί μια ομάδα με επικεφαλής έναν βασιλέα, η οποία εκπλήρωνε υποχρεώσεις για την κεντρική διοίκηση, λαμβάνοντας μερίδες τροφής ως αμοιβή. Επίσης, ενώ η qa-si-re-wi-ja σχηματιζόταν τουλάχιστον για ένα ορισμένο διάστημα και σχετιζόταν άμεσα με την παραγωγή και την οικονομία στο πλαίσιο του ανακτορικού συστήματος, η ke-ro-si-ja λειτουργούσε έξω από αυτό το σύστημα. Στην περίπτωση των χαλκένων θα ήταν οι πρεσβύτεροι και συνεπώς πιο έμπειροι και ικανοί τεχνίτες των κοινοτήτων.⁹⁹¹

Οι όροι qa-si-re-u, ke-ro-si-ja και da-mo, αποδεικνύουν ότι οι απαρχές των θεσμών των μεταγενέστερων ελληνικών πόλεων βρίσκονται στις μυκηναϊκές τοπικές κοινότητες. Μετά την κατάρρευση των μυκηναϊκών ανακτόρων, οι τοπικές κοινότητες έπρεπε να πάρουν αποφάσεις ανεξάρτητα από κάθε ανώτερη αρχή και έτσι η εξουσία των βασιλέων και των δήμων πρέπει να αναδείχτηκε ισχυρή. Η εξουσία του wa-na-ka μετά την κατάρρευση του

---

⁹⁸⁸ S.Hiller: "Dependent Personnel in myc. Texts" στο *Society and Economy in the Eastern Mediterranean. Proceedings of the international symposium held at the University of Haifa*, 1988, σελ.55 / K.Wundsam: *Die politische und soziale Struktur*, Wien, 1968, σελ.118.

⁹⁸⁹ J. Pierre Vernant: "Il regno miceneo" στο M. Marazzi (ed): *La Società Micenea*, 1994, σελ.175.

⁹⁹⁰ M.S.Ruiperez-J.L.Melena: *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*, 1996, σελ.141-142.

⁹⁹¹ S.Deger Jalkotzy: "Working for the palace: some observations on PY An 261", *A-na-qa-ta*, 1998-1999, σελ.75-77.

ανακτορικού συστήματος διαμοιράστηκε σε πολλούς βασιλείς. Στην ομηρική εποχή ο βασιλεύς παρουσιάζεται ως ένας από τους πολλούς βασιλείς, ως *primus inter pares*.

Ο e-ke-ra₂-wo και ο we-da-ne-u

Είναι ενδεικτικό ότι πολλές φορές σημαντικότεροι λειτουργοί των ανακτόρων καταχωρίζονται όχι με κάποιο τίτλο αλλά με το προσωπικό τους όνομα π.χ. ο e-ke-ra₂-wo, που από ορισμένους ταυτίζεται με τον άνακτα.

Στις Er 312 και 880 ο e-ke-ra₂-wo κατείχε 94 μονάδες γης, 50 εκ των οποίων καλλιεργούντο με πάνω από 1.000 αμπέλια και άλλες τόσες συκιές, μια έκταση που είναι υπερτριπλάσια από την έκταση του wa-na-ka-te-ro te-me-no στην ίδια περιοχή. Στην Un 718 εισφέρει στις προσφορές στον Ποσειδώνα και μάλιστα υπάρχει το όνομά του ενώ δεν αναφέρεται ο *ναξ*. Από ορισμένους αυτό θεωρήθηκε ένα επιχείρημα για το ότι ο e-ke-ra₂-wo ήταν ο *ναξ*. Στην An 610 παρουσιάζεται να έχει στην υπηρεσία του 40 κωπηλάτες αλλά όμως η υποχρέωσή του να εισφέρει αυτόν τον αριθμό κωπηλατών δεν φαίνεται να ενισχύει την ταύτισή του με τον άνακτα.⁹⁹² Σύμφωνα με τον M.Lejeune, η απουσία αναφοράς σε wa-na-ka στην Un 718 δείχνει απλώς ότι ο wa-na-ka εξαιρείτο από την εισφορά στον Ποσειδώνα.⁹⁹³ Ο A.Leukart θεώρησε ότι e-ke-ra₂-wo (*Hekhe-lawōn / * *χελάφων*, αν και οι Deroy-Gerard, έχουν αποδώσει το όνομα ως * *γχειριάφων*, συνδέοντας το με τα * *γχείρια*, «θησαυρός / δημόσιο ταμείο» και θεωρούσαν ότι θα ήταν κάποιος

⁹⁹² Pia De Fidio: “Potere politico e funzione del Sacro nelle società micenee” στο *Mélanges P. Levêque* 4, 1990, σελ.169.

⁹⁹³ M. Lejeune : “Le dossier Sa-ra-pe-da du scribe 24 de Pylos”, *MINOS* 14, 1957, σελ.73.

αξιωματούχος επιφωρτισμένος με τις αμοιβές)⁹⁹⁴, ήταν όνομα βασιλικό και θα μπορούσε να είναι το όνομα του άνακτος και ο T.G.Palaima πιστεύει ότι αφού η πινακίδα Un 718, που αναφέρει τον e-ke-ra₂-wo, βρέθηκε στο δωμάτιο 7 των αρχείων, κοντά στη σειρά Ta, η οποία παρουσιάζει μια ενέργεια του άνακτος (το διορισμό του Au-ke-wa) και ανακτορικό πολυτελή εξοπλισμό, έχουμε ένα επιπλέον στοιχείο για την ταύτιση του e-ke-ra₂-wo με τον άνακτα.⁹⁹⁵ Σύμφωνα με την άποψη του G.Mariotta, ο wa-na-ka και ο e-ke-ra₂-wo ήταν δύο ξεχωριστοί ηγεμόνες, από τους οποίους ο e-ke-ra₂-wo ήταν ίσως ο Μεγάλος Βασιλεύς των Μυκηνών.⁹⁹⁶ Κατά την Pia De Fidio, ο e-ke-ra₂-wo ήταν ο ίδιος ο μεγάλος ιερέας του Ποσειδώνος.⁹⁹⁷ Όσο σημαντικά και αν είναι αυτά τα επιχειρήματα, εντούτοις δεν είναι καθοριστικά για την ταύτιση του με τον wa-na-ka, ούτε είναι απαραίτητο ότι ένας τόσο ισχυρός και πλούσιος άνθρωπος, όπως ο e-ke-ra₂-wo, δεν θα μπορούσε να υπάρχει σε μια μοναρχία.⁹⁹⁸

Αντίστοιχα η M.Lindgren πρότεινε την ταύτιση του we-da-ne-wo (Φεδανέως) με τον ra-wa-ke-ta της Πύλου. Ο we-da-ne-u, Φεδανεύς, ήταν σημαντικό πρόσωπο της κοινωνίας της Πύλου, αφού στην Es δέχεται προσφορές σιτηρών, σχετιζόταν και ως "συλλέκτης" με κοπάδια προβάτων στη σειρά Cn, ενώ στην An 610 φαίνεται και αυτός να έχει και να εισφέρει 20 κωπηλάτες (στην ίδια περίπτωση που ο e-ke-ra₂-wo εισφέρει 40 κωπηλάτες). Δεν είναι απαραίτητο να ισχύει αυτή η ταύτιση, ενώ για τον we-da-ne-u έχουν προταθεί

---

⁹⁹⁴ L.Deroy – M.Gerard: *Le Cadastre mycénien de Pylos*, Roma, 1965, σελ.77

⁹⁹⁵ A.Leukart: “Les Signes *76 (ra₂,”rja”) et 68 (ro₂, “rjo”) et le nom du grand prêtre de Poseidon (si non du roi) à Pylos στο J.P. Olivier ed. *MYKENAIKA, BCH suppl XXV*, 1992, σελ.404-405 / T.G.Palaima: “The Nature of the Myc.Wanax ” στο P.Rehak (ed).*The Role of the Ruler in the Prehistoric Aegean, AEGAEUM II*, 1995, σελ.134-135.

⁹⁹⁶ G.Mariotta: *Struttura politica e fisco nello stato miceneo*, Padova, 2003, σελ.16-17.

⁹⁹⁷ Pia De Fidio: *I dosmoi pili a Poseidon.Una terra sacra di età micenea*, Rome, 1977, σελ.133κ.ε.

⁹⁹⁸ P.Carlier: “Wanaka derechef, Nouvelles réflexions sur les royautes myc.”, *BCH 122*, 1998, σελ.413.

και άλλες ερμηνείες π.χ. ο S.Hiller τον θεωρεί ιερέα στο ναϊκό κτήμα του Ποσειδώνος στην περιοχή ne-wo-ki-to.⁹⁹⁹

ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΑΡΧΕΙΩΝ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΙΣ ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΑΞΙΩΜΑΤΟΥΧΩΝ

Αυτό που εντυπωσιάζει, είναι ότι στα αρχεία γραμμικής Β΄ των Μυκηνών δεν υπάρχει αναφορά σε wa-na-ka, ra-wa-ke-ta, e-qe-ta, te-re-ta, qa-si-re-u, i-je-re-u/i-je-re-ja ούτε και σε da-mo και do-e-ro.¹⁰⁰⁰ Πρόκειται σίγουρα για μια απουσία ιδιαίτερας σημαντική που πρέπει να βρίσκει μια ικανοποιητική εξήγηση στο ότι τα αρχεία που διαθέτουμε από τις Μυκήνες προέρχονται όχι από αυτό καθαυτό το ανάκτορο αλλά από τις Οικίες πλησίον του ανακτόρου. Ακόμη και έτσι όμως η απουσία κάποιου από τους ανωτέρω αξιωματούχους είναι χαρακτηριστική και αξιοσημείωτη.

Στην Κρήτη διαπιστώνουμε πως στις βόρειο-δυτικές περιοχές καταγράφονται 66 αξιωματούχοι, ενώ στις υπόλοιπες περιοχές μόνον 16, η αναλογία δηλαδή είναι περίπου 4 προς 1. Αυτό πιθανώς υποδεικνύει ότι στις περιοχές αυτές ο έλεγχος ήταν πιο δύσκολος και υπήρχε η ανάγκη να αυξηθεί η παρουσία της κεντρικής διοίκησης για να μην της ξεφύγει η κατάσταση.

---

⁹⁹⁹ M.Lindgren: *The People of Pylos II*, Uppsala, 1973, σελ.134-136 / S.Hiller: “Dependent personnel in myc. texts”, στο *Society and Economy in the Eastern Mediterranean (c.1500-1000 B.C.)*, *Orientalia Lovaniensia Analecta* 23, Louvain 1988, σελ.54.

¹⁰⁰⁰ C.Varias Garcia : “Les modalités du contrôle palatial à Mycenes”, *KTEMA* 26, 2001, σελ.121.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ Γ

ΥΠΑΡΞΗ Η ΟΧΙ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΩΝ ΤΟΜΕΩΝ ΠΟΥ ΔΡΟΥΣΑΝ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΑ ΑΠΟ ΤΟ ΑΝΑΚΤΟΡΟ – Ο ΒΑΘΜΟΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ ΤΩΝ ΑΝΑΚΤΟΡΩΝ ΣΤΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Ένας διαφορετικός τρόπος για να διαπιστωθεί ο βαθμός εξάρτησης και ελέγχου που ασκούσαν τα ανάκτορα στους άλλους φορείς του κοινωνικοπολιτικού συστήματος είναι η εξέταση των δραστηριοτήτων και του ρόλου της θρησκευτικής "σφαίρας" σε σχέση με τα ανάκτορα και την υπόλοιπη κοινότητα.

Ο θρησκευτικός παράγοντας σε κάθε εποχή είναι καθοριστικός και επηρεάζει καταλυτικά την εξέλιξη και τις δραστηριότητες της κοινωνίας. Έτσι θα ήταν εύλογη μια προσπάθεια της κεντρικής διοικητικής εξουσίας να ελέγξει ή να ενσωματώσει τις δραστηριότητές του.

Οι μινωικοί ηγεμόνες ισχυρίζονταν πιθανώς ότι είχαν θεϊκή κληρονομιά και ότι ήταν αντιπρόσωποι των θεών, για να στερεώσουν την εξουσία τους. Η εξουσία τους ενισχυόταν από τον έλεγχο των εθίμων και των τελετών.¹⁰⁰¹ Σε όλες τις εποχές οι επίλεκτες ομάδες προσπάθησαν με τον έλεγχο και την τέλεση των θρησκευτικών δραστηριοτήτων και λειτουργιών να εδραιώσουν την εξουσία τους και να αυξήσουν την επιρροή τους στις υπόλοιπες τάξεις. Πολλοί ερευνητές έχουν επικεντρωθεί στον τελετουργικό ρόλο του άνακτος, ο οποίος με τα συμπόσια, τα οποία αποτελούσαν τον πρώτο αναδιανεμητικό μηχανισμό του κράτους, ανανέωνε τον κυρίαρχο ρόλο του στη μυκηναϊκή κοινωνία. Εφοδιασμοί συμποσίων αναγνωρίζονται στα εξής έγγραφα: TH Wu, KN C 941, PY Un 2, Un 47, Un 138, Un 1177, με λιγότερη βεβαιότητα σε

---

¹⁰⁰¹ N.Marinatos: "Divine kingship in Minoan Crete", *AEGEUM 11*, 1995, σελ.47.

πινακίδες των σειρών Cc, Cn, Fn, ενώ σε πλαίσιο συμποσίου ίσως εντάσσεται και η Un 718. Τα ανάκτορα πρέπει να ήλθαν σε επαφή με την, πιθανώς προϋπάρχουσα, βιοτεχνική και οικονομική παρουσία των ιερών και προσπάθησαν να ενσωματώσουν τις δραστηριότητές τους στο ευρύτερο ανακτορικό σύστημα. Ορισμένα ιερά πρέπει να ευεργετήθηκαν από αυτό το πατρονάρισμα εκ μέρους των ανακτόρων.¹⁰⁰²

Πολλοί μελετητές αναγνωρίζουν στοιχεία ανακτορικής εμπλοκής στη λατρεία στα ιερά κορυφής κατά την MM III - ΥΜ I. Γενικά πάντως τα ιερά και οι λειτουργοί τους έπαιζαν ένα σημαντικό ρόλο στην οικονομική ζωή του βασιλείου, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις η θρησκευτική και η πολιτική σφαίρα εμπλέκονταν. Ως προς τη σύνδεση κάποιων εργαστηρίων του ανακτορικού περιβάλλοντος με το θρησκευτικό τομέα, διαπιστώνουμε ότι στην ύστερη μινωική εποχή υπάρχει ευθεία σχέση εργαστηρίων και ιερών π.χ. στην Ζάκρο, όπου η αποθήκη του ιερού, γεμάτη με πολύτιμα αντικείμενα ήταν γειτονική του εργαστηρίου. Επίσης στην Κνωσό οι αποθήκες συνδέονταν άμεσα με περιοχές του ιερού στη Δυτική Πτέρυγα. Στις Μυκήνες, στο κέντρο λατρείας υπήρχαν τρεις πιθανές περιοχές εργαστηρίων, ενώ θρησκευτικό πλαίσιο μπορεί να εντοπιστεί σε κάποιες πινακίδες του Β.Α. εργαστηρίου στην Πύλο π.χ. η An 1281, η οποία σχετίζεται με την Ποτνία. Η "παρουσία" της θεάς, τα σημάδια επεξεργασίας χαλκού και η απομονωμένη θέση του κτηρίου, όλα συντείνουν σε μια δραστηριότητα, στην οποία ο θρησκευτικός παράγοντας είχε αποφασιστική σημασία.

Κάποιοι ερευνητές θεώρησαν ότι τα μυκηναϊκά κράτη ήταν θεοκρατικά, διότι τα αρχεία της γραμμικής Β΄ παρουσίαζαν ιερείς, ιέρειες και δούλους διαφόρων

---

¹⁰⁰² S.Lupack: "Palaces, sanctuaries and workshops" στο *Rethinking Minoan Palaces*, 1998, σελ.34.

θεοτήτων που εργάζονταν στα ανάκτορα και στα ιερά, εκμίσθωναν γη και εργάζονταν στη μεταλλοτεχνία. Επίσης διότι υπάρχουν πινακίδες που δείχνουν μεγάλες εισφορές σιταριού σε διάφορες θεότητες. Η βασική ιδέα του θεοκρατικού κράτους υπονοεί ότι η θέση του άνακτος βασίζεται στην ιερή του διάσταση. Πάντως, αν και η θρησκεία διεδραμάτιζε ένα σπουδαίο ρόλο στη ζωή και στις δραστηριότητες του ανακτορικού οργανισμού, εντούτοις καμμία από τις πινακίδες δεν παρέχει ισχυρά στοιχεία, ώστε να μιλήσουμε για θεοκρατικά κράτη.¹⁰⁰³

Χαρακτηριστική των τιμών προς τον άνακτα είναι η συσχέτισή του με ορισμένες θεότητες όπως π.χ. τον Ποσειδῶνα. Πιθανώς μια προσπάθεια θεοποίησης του άνακτος θα αποτελούσε αντίβαρο ή απάντηση στη σταθερά αυξανόμενη οικονομική και πολιτική δύναμη και προσπάθεια "ανεξαρτητοποίησης" της επίλεκτης ομάδας. Για να σταθεροποιηθεί η εξουσία του άνακτος αλλά και για να παγιωθεί γενικότερα η θέση του, υπάρχει και μια προσπάθεια αλληλοκάλυψης των αρμοδιοτήτων και των εξουσιών του σε πολιτικό και θρησκευτικό επίπεδο.

Επιστρέφοντας στο θέμα των σχέσεων του ανακτόρου με τα ιερά και τις δραστηριότητές τους, αυτές εκδηλώνονταν με τους εξής τρόπους: α) προσφορές από το ανάκτορο προς τα ιερά, συνήθως σε μηνιαία βάση. Ενδεικτικές είναι οι σειρές Fh, Fr και Fs, Ga, Gg της Κνωσού και οι Fr και Tη της Πύλου. Οι προσφορές, των οποίων οι παραλήπτες αναφέρονται συχνότατα, γίνονται προς ιερά, κοντινά στο ανάκτορο της Πύλου. Αυτό σημαίνει είτε ότι τα ιερά και η θρησκευτική ζωή του βασιλείου συγκεντρώνονταν στα περίχωρα του ανακτόρου ή ότι το ανάκτορο

---

¹⁰⁰³ H.Morris: *An economic model of the Late Mycenaean Kingdom of Pylos*, University of Minnesota, 1986, σελ.13-14.

ενδιαφερόταν για τα πιο κοντινά ιερά, τις λειτουργίες των οποίων ήλεγχε αποτελεσματικότερα. Τα πιο απομακρυσμένα ιερά είχαν περισσότερο αυτόνομη λειτουργία, καθώς ελέγχονταν λιγότερο από τα ανάκτορα. Η ίδια διαπίστωση ισχύει και για τη σχέση του ανακτόρου της Κνωσού με τα ιερά της Κρήτης.¹⁰⁰⁴ Πάντως οι θρησκευτικές προσφορές του ανακτόρου σε πιο απομακρυσμένα ιερά, ίσως ήταν και ένας τρόπος να διοχετευτούν κάποια από τα προϊόντα, που είχαν αποκτηθεί με φορολόγηση, πίσω στις κοινότητες. Το ότι στα κείμενα ορισμένα ιερά παρουσιάζονται να δέχονται την ανακτορική υποστήριξη με τη μορφή προσφορών, αυτό δεν σημαίνει απαραίτητα ότι ήταν και εξαρτώμενα από τα ανάκτορα. Επίσης, η καταγραφή από τα ανάκτορα των προσφορών προς τα ιερά μπορεί να σχετίζεται με το δημόσιο χαρακτήρα αυτών των προσφορών και όχι απαραίτητα με την ανάγκη των ανακτόρων να ελέγξουν στενά τις δραστηριότητες και τα κέρδη των ιερών

β) Διανομές γαιών σε προσωπικό ιερών, ιερείς και τεχνίτες (π.χ. PY Ep 613.7, Ea 821 κλπ.). Η γη των ιερών υπέκειτο στον ίδιο έλεγχο από την ανακτορική γραφειοκρατία, όπως και οι άλλες γαίες (π.χ. PY Ep 213). Χαρακτηριστικές ως προς αυτό είναι οι εισφορές σε φυσικά είδη, τις οποίες κατέβαλλαν οι κάτοχοι γαιών στην τοποθεσία Sa-ra-re-da (π.χ. PY Er 880, Er 312, Un 718). Πάντως, από τα δεδομένα των πινακίδων Eb / Ep προκύπτει ότι τα ιερά ήταν σημαντικοί γαιοκτήμονες ή ενοικιαστές γαιών και είχαν αξιοσημείωτα έσοδα από την εκμετάλλευση των γαιών αυτών.

γ) αποδόσεις προσωπικού από το ιερό προς το ανάκτορο π.χ. στην PY An 607, όπου καταγράφονται do-qe-ja do-e-ra. Αναφέρονται επίσης σε διάφορες πινακίδες εργάτες και τεχνίτες της Ποτνίας, ro-ti-ni-ja-we-jo, που εμπλέκονταν

---

¹⁰⁰⁴ Pia De Fidio: “Potere politico e funzione del sacro nelle società micenee” στο *MELANGES P. LEVÉQUE* 4, 1990, σελ.161.

σε βιοτεχνικές δραστηριότητες π.χ. KN G 820, PY Un 249, στις Jn 431 και 310 χαλκείς της Ποτνίας κλπ. Οι υποχρεώσεις των χαλκίων ro-ti-ni-ja-we-jo προς το ιερό της Ποτνίας πάντως, δεν τους απαλλάσσουν από τις υποχρεώσεις τους προς το ανάκτορο, ήταν δηλαδή στην υπηρεσία και των ανακτόρων και των ιερών της Ποτνίας. Όμως γιατί οι τεχνίτες αυτοί καλούνται ro-ti-ni-ja-we-jo; 1) διότι απλώς παρήγαν αγαθά που το ανάκτορο προόριζε να στείλει σε ιερά της Ποτνίας. Σε αυτήν την περίπτωση το ανάκτορο θα είχε τον πλήρη έλεγχο στα αγαθά και στους τεχνίτες ή 2) διότι ήταν τεχνίτες των ιερών που στέλνονταν σε ανακτορικά εργαστήρια, ίσως ως αντάλλαγμα για κάτι που το ανάκτορο προσέφερε στα ιερά. Αν ίσχυε μια τέτοια συναλλαγή, θα έδειχνε ότι υπήρχε μια σχετική αυτονόμηση της λειτουργίας των ιερών. Πάντως οι ro-ti-ni-ja-we-jo ka-ke-we εντάσσονταν στο ίδιο σύστημα υποχρεώσεων με τους κοσμικούς χαλκείς, το σύστημα ta-ra-si-ja, με το ανάκτορο να παρέχει την πρώτη ύλη για τις εξειδικευμένες εργασίες, τις οποίες απαιτούσε από το προσωπικό που συμμετείχε στη διαδικασία αυτή.

δ) do-so-mo, δοσμοί, τα ιερά λαμβάνουν δοσμούς διαφόρων προϊόντων αλλά υποχρεώνονται και σε προσφορές προς την κεντρική εξουσία και αυτό ίσως δείχνει ότι η αυτονομία των ιερών είναι ελεγχόμενη και περιορισμένη. Από την Εγγύς Ανατολή υπάρχει το παράδειγμα της Βαβυλωνίας, όπου οι ναοί δέχονταν προσφορές ακόμη και από ιδιώτες αλλά αυτό συνέβαινε μόνον με την άδεια του Βασιλιά, ο οποίος ήλεγχε τα έσοδα του ναού.¹⁰⁰⁵ Ο θρησκευτικός τομέας συμμετείχε λοιπόν στη λειτουργία του αναδιανεμητικού συστήματος πιθανώς και με δικό του όφελος. Τα ιερά λειτουργούσαν ως οικονομικά κέντρα, όπως και τα ανάκτορα, σε μικρότερη βέβαια κλίμακα.

---

¹⁰⁰⁵ E.Scafa-M.Alfe: "Analogie nelle organizzazioni templari orientali e micenee" στο S. Ribichini, M. Rocchi, P. Xella eds., *La questione delle influenze vicino-orientali sulla religione greca, Atti del colloquio internazionale Roma 20-22 Maggio 1999, pubbl. Roma 2001*, σελ.374-375.

Υπάρχουν κοπάδια που καλούνται ro-ti-ni-ja-we-jo αλλά και γενικότερα που αποδίδονταν σε πρόσωπα και θεσμούς θρησκευτικούς. Στις πινακίδες DI 930, 933, 946, 950, 7503 και 7905 τα κοπάδια ro-ti-ni-ja-we-jo βρίσκονταν στην περιοχή Si-ja-du-we, γεγονός που ίσως υποδεικνύει ότι η περιοχή αυτή ήταν ένα αγροτικό ιερό, το οποίο λειτουργούσε ως οικονομικό κέντρο με κύρια δραστηριότητα την κτηνοτροφία.¹⁰⁰⁶ Το ιερό αυτό είναι πιθανόν να ασχολείτο και με την κτηνοτροφία, αν το]du-wi-ja στην Ak 830 αποκατασταθεί ως *si-ja-du-wi-ja και φαίνεται ότι θα είχε μεγάλα περιθώρια κέρδους. Πιο σαφή είναι τα στοιχεία από την Θήβα, όπου στη σειρά Of διαπιστώνονται εργαστήρια υφαντουργίας που ανήκαν σε ιερά. Μεταξύ των θρησκευτικής φύσεως ιδιοκτητών στην Θήβα καταγράφονται η Ήρα, e-ra, στην Of 28.2, ο Ερμής, e-ma-a₂ στην Of 31.3 και η Ποτνία στην Of 36.2. Η S.Lupack θεωρεί ότι ιερά και θεότητες λειτουργούσαν ως συλλέκτες (π.χ. ο Ερμής και η Ποτνία, στις Dp 997, 7742, και στην Πύλο στην Cn 665).¹⁰⁰⁷ Τα εργαστήρια που ανήκαν σε ιερά, πέρα από την εκτέλεση ανακτορικών παραγγελιών, θα κατασκεύαζαν προϊόντα πχ υφάσματα και για άλλους πελάτες και έτσι θα είχαν δυνατότητες αποκόμισης κέρδους. Τα ιερά με το να αναλαμβάνουν σημαντικές δραστηριότητες στις τοπικές κοινότητες, θα αύξαναν το γόητρό τους σε αυτές. Τα στοιχεία από την γραμμική Β΄ δείχνουν, ότι ο θρησκευτικός τομέας ασχολείτο με γεωργία, κτηνοτροφία, μεταλλοτεχνία, αρωματοποιία, υφαντουργία. Είχε δικά του εργαστήρια αλλά τεχνίτες στο όνομα της Ποτνίας εργάζονταν και σε ανακτορικά εργαστήρια. Ενδεικτικός είναι ίσως ο θρησκευτικός χαρακτήρας των βιοτεχνικών δραστηριοτήτων του Β.Α. εργαστηρίου της Πύλου (π.χ.Qa 1299), ενώ η πιθανότητα θρησκευτικό

¹⁰⁰⁶ S.Lupack: “Palaces, sanctuaries and workshops” στο *Rethinking Minoan Palaces*, 1998, σελ.26-27.

¹⁰⁰⁷ S.Lupack: “Deities and religious personnel as collectors”, στο M.Perna ed., *Fiscality*, 2005, σελ.96-103.

προσωπικό να προΐστατο των λατρευτικών ανακτορικών εργαστηρίων, προκύπτει ίσως και για την Θήβα π.χ. από την Of 36.

Κατά την Pia De Fidio, το ποσοστό που καταλαμβάνει ο θρησκευτικός τομέας της οικονομίας δεν είναι τόσο μεγάλο στη συνολική εικόνα της μυκηναϊκής οικονομίας π.χ. στους ro-ti-ni-ja-we-jo ka-ke-we αποδίδονται 38 κιλά χαλκού από τα 640 συνολικά που αποδίδονταν στους χαλκείς δηλαδή περίπου το 6%.¹⁰⁰⁸ Αυτό ωστόσο μπορεί και να σημαίνει ότι οι απαιτήσεις των ανακτόρων από τα ιερά ήταν περιορισμένης κλίμακας, αν και βέβαια κάτι τέτοιο δεν αναιρεί τη διαπίστωση, ότι εν μέρει τα ανάκτορα ήλεγχαν κάποιες δραστηριότητές τους, καταγράφοντας ότι σχετιζόταν με αυτά ή τουλάχιστον με ορισμένα από αυτά.

Δυο είναι τα σημαντικά ερωτήματα που προκύπτουν: 1) σε ποιο βαθμό το ανάκτορο ήλεγχε τις λατρευτικές τελετές των ιερών; 2) σε ποιο βαθμό ήλεγχε το προσωπικό των ιερών, τις γαίες και τις πηγές του; Για την Κνωσό και την Πύλο φαίνεται ότι ο έλεγχος είναι πιο άμεσος στα κοντινά προς τα ανάκτορα ιερά, ενώ όσο απομακρυνόμαστε από τα ανακτορικά κέντρα αυξάνει και η δυνατότητα αυτόνομης δραστηριότητας των ιερών. Στην Πύλο π.χ. υπεύθυνες για τη διαχείριση των ιερών της Πέραν Επαρχίας ήταν πιθανότατα οι διοικητικές αρχές αυτής της επαρχίας και όχι η κεντρική ανακτορική διοίκηση, καθώς κανένα ιερό στα αρχεία δεν μπορεί να εντοπιστεί με σιγουριά ότι ανήκει στην Πέραν Επαρχία.¹⁰⁰⁹

Πολλοί μελετητές θεωρούν ότι, όποια και αν υπήρξε η οικονομική δύναμη των ιερών, αυτή φαίνεται ότι βρισκόταν υπό το σταθερό έλεγχο της κεντρικής

---

¹⁰⁰⁸ Pia De Fidio: “Potere politico e funzione del sacro nelle società mcenee” στο *MELANGES P. LEVÉQUE* 4, 1990, σελ.168-169.

¹⁰⁰⁹ P.Carlier: “Palais et sanctuaires dans le monde mycénien” στο *Le Système palatiale en Orient, en Grèce et à Rome*, 1984, σελ.272-273.

πολιτικής εξουσίας και ότι τα ιερά που καταγράφονταν στα αρχεία γραμμικής Β΄ ήταν υπό τον ανακτορικό έλεγχο, ενώ οι συναλλαγές που τα αφορούν θεωρούνται ως στοιχεία της ανακτορικής οικονομίας.¹⁰¹⁰

Η S.Lupack πιστεύει ότι σταδιακά, καθώς οι ανακτορικές δυνάμεις ενισχύονταν, ενσωμάτωναν τα ιερά και τις βιοτεχνικές δραστηριότητές τους στο αναπτυσσόμενο οικονομικό σύστημα.¹⁰¹¹ Πάντως με βάση το επιγραφικό υλικό και ιδιαίτερα την ΡΥ Αη 1281, θεωρεί ότι τον καιρό καταγραφής των πινακίδων τα ιερά είχαν τον έλεγχο των οικονομικών τους υποθέσεων.¹⁰¹²

Τα ιερά που καταγράφονται στα αρχεία υπέκειντο σε πιο στενό έλεγχο των δραστηριοτήτων τους από την ανακτορική διοίκηση, όμως ως προς τα πιο απομακρυσμένα ιερά, επιγραφικώς δεν διαπιστώνεται αυστηρός έλεγχος ή έστω ενδιαφέρον για σχολαστικό έλεγχο των δραστηριοτήτων και της διεξαγωγής των θρησκευτικών τελετουργιών τους. Αυτό αφήνει περιθώρια, ώστε οι δραστηριότητες των ιερών αυτών είτε να ελέγχονταν από τις τοπικές διοικητικές αρχές και τις κοινότητες είτε να ήταν σχετικά αυτόνομες.

---

¹⁰¹⁰C.Antonelli: "I santuari micenei ed il mondo dell' economia" στο R.Laffineur and W-D.Niemeier (eds.), *Politeia: Society and State in the Aegean Bronze Age, AEGAEUM 12*, Liège 1995, σελ.421.

/ P.Halstead: "The Mycenaean palatial economy: making the most of the gaps in the evidence" στο *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 38, 1992, σελ.62.

¹⁰¹¹S.Lupack: "The role of the religious sector in Mycenaean economy", *B.C.H* 122, 1998, σελ.423-425.

¹⁰¹²S.Lupack: "Palaces, sanctuaries and workshops" στο *Rethinking Minoan Palaces*, 1998, σελ.26-27.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

ΟΜΟΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ - ΜΕΡΙΚΕΣ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΕΚΤΙΜΗΣΕΙΣ

Τα συμπεράσματα που προκύπτουν από την έρευνα αυτή διακρίνονται σε δύο ομάδες. Η μία αφορά στις ομοιότητες και στις διαφορές στην άσκηση διοίκησης αλλά κυρίως στα οικονομικά ενδιαφέροντα των τεσσάρων σημαντικών ανακτορικών κέντρων, Κνωσού, Πύλου, Μυκηνών και Θήβας. Η δεύτερη αφορά σε μια προσπάθεια να μελετηθεί συνολικά ο τρόπος διοίκησης και άσκησης εξουσίας από τα ανακτορικά κέντρα και να διερευνηθεί το αν υπήρχαν περιθώρια αυτόνομης λειτουργίας σε φορείς εκτός της ανακτορικής – κεντρικής διοίκησης, έρευνα που μας οδηγεί και σε συμπεράσματα για τον τύπο κράτους και εξουσίας που εφαρμόζαν τα ανακτορικά κέντρα. Επειδή τα αρχεία που διαθέτουμε, εξαιτίας της φύσης του υλικού και του τρόπου διάσωσής τους, αφορούν σε οικονομικές συναλλαγές και διοικητικές πράξεις του τελευταίου χρονικού διαστήματος πριν από την κατάρρευση των ανακτορικών κέντρων, έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον να ανιχνεύσουμε στοιχεία που να αποτελούν ενδείξεις των σχέσεων μεταξύ της κεντρικής εξουσίας, των επίλεκτων ομάδων της κοινωνίας αλλά και των κατοίκων της περιφέρειας, οι οποίοι εκπροσωπούσαν συλλογικά από τον οργανισμό που στα αρχεία καλείται με τον όρο *da-mo*. Η διερεύνηση των σχέσεων και των εξουσιών, αυτών των μελών της κοινωνίας, μπορεί να μας οδηγήσει σε συμπεράσματα για το αν υπήρχαν και εσωτερικοί λόγοι που οδήγησαν στην κατάρρευση του πολιτικού αυτού συστήματος. Είχε λίγο πριν την κατάρρευση των μυκηναϊκών κρατών η κεντρική διοίκηση τον απόλυτο έλεγχο σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο και απλώς συνέβη κάτι απρόσμενο που κλόνησε την ισχύ της; Ή υπήρχαν ήδη σημάδια εξασθένησης της εξουσίας της και είχε αρχίσει να παραχωρεί προνόμια σε ομάδες που διαρκώς

απαιτούσαν περισσότερα; Συνεπώς η κατάρρευση του όλου ανακτορικού συστήματος, πέρα από την πιθανότητα κάποιου εξωτερικού εχθρού, μπορεί να οφείλεται σε εσωτερικούς παράγοντες και σε μια οικονομική και κοινωνικό-πολιτική κρίση που διασάλεψε τα θεμέλια λειτουργίας του συστήματος αυτού;

Ως προς τα συμπεράσματα που αφορούν στις ομοιότητες και στις διαφορές στα διοικητικά και οικονομικά ενδιαφέροντα των ανακτόρων, μελετήθηκαν οι σειρές πινακίδων που καταγράφουν αγγεία, έπιπλα και γενικότερα πολυτελή είδη, μέταλλα, με κυρίαρχη την παρουσία του χαλκού, άρματα, τροχούς και συνολικά ό,τι αφορά στον εξοπλισμό, υφάσματα και δέρματα και τέλος ιδιαίτερα σημαντικές πληροφορίες για τη σύγκριση των ανακτορικών δεδομένων προσέφερε η εξέταση των φορολογικών σειρών. Για τις διοικητικές πρακτικές ενδιαφέροντα συμπεράσματα προσφέρει η αναλυτική σύγκριση των αρμοδιοτήτων των αξιωματούχων, όπως αυτές παρουσιάστηκαν στο Β΄ Επίμετρο της εργασίας.

Ως προς τις καταγραφές αγγείων, επίπλων και γενικότερα ειδών πολυτελείας προκύπτει, πέρα από τη γενική διαπίστωση ότι καταγράφονταν και στα τέσσερα ανακτορικά κέντρα, ότι στην Πύλο κυριαρχούν οι καταγραφές πολύτιμων, κυρίως μεταλλικών αγγείων και αναδεικνύεται ένας εντονότερος χαρακτήρας επίδειξης της ανακτορικής επίλεκτης ομάδας στο ανάκτορο αυτό. Αντιθέτως, στην Κνωσό είναι πολύ μεγαλύτεροι οι αριθμοί αποθηκευτικών αγγείων και αγγείων καθημερινής χρήσεως και διαπιστώνεται αυξημένη ζήτηση από το ανάκτορο για πήλινα αγγεία μεταφοράς και αποθήκευσης προϊόντων. Πάντως και από τα δύο ανάκτορα τα στοιχεία για την οργάνωση αυτής της παραγωγής δεν είναι επαρκή και σχηματίζεται η εικόνα μιας κεντρικής διοίκησης που δεν φαίνεται να διαχειριζόταν σε μεγάλο βαθμό, τουλάχιστον την παραγωγή και τη διανομή των αγγείων. Από τις Μυκήνες η εικόνα που έχουμε είναι πιο ισορροπημένη, καθώς καταγράφονται τόσο αγγεία καθημερινής χρήσης όσο

και πιο πολύτιμα αγγεία, ενώ από την Θήβα φαίνεται ότι απουσιάζουν οι καταγραφές πολυτίμων αγγείων, αν και τα στοιχεία που διαθέτουμε είναι λίγα για να καταλήξουμε σε ασφαλή συμπεράσματα. Αυτό που εντυπωσιάζει από τις Μυκήνες είναι ο μεγάλος αριθμός προϊόντων που έχουν σχέση με την καλαθοποιία, καθώς στις πινακίδες των Μυκηνών συναντάμε τους περισσότερους όρους που αναφέρονται στη βιοτεχνία αυτή, σε σχέση με τα υπόλοιπα ανάκτορα. Αυτό εξηγείται σε συνάρτηση με τις μεγάλες ποσότητες μπαχαρικών που καταγράφονται στις Μυκήνες. Φαίνεται ότι η παραγωγή μπαχαρικών ήταν μια από τις σπουδαιότερες πηγές εσόδων για το συγκεκριμένο ανάκτορο και τα διάφορων ειδών καλάθια ήταν και τα καταλληλότερα δοχεία για τη μεταφορά και πιθανώς για τον υπολογισμό των ποσοτήτων τους. Αυτό βέβαια που εκπλήσσει στις Μυκήνες αλλά κυρίως στην Πύλο, είναι η απουσία καταγραφής σημαντικών αριθμών αγγείων αποθήκευσης και ιδιαίτέρως αμφορέων.

Γιατί όμως υπήρχε αυτή η έντονη διαφοροποίηση στις προτιμήσεις της Πύλου; Μήπως αυτή η απογραφή πολυτίμων αντικειμένων στην Πύλο έχει χρηστικό χαρακτήρα ενόψει των δύσκολων στιγμών, οικονομικών και κοινωνικών-πολιτικών που συνεπαγόταν η απειλή από κάποιο εχθρό; Και η καταγραφή πολλών αγγείων που σχετίζονται με λατρευτικές τελετουργίες να σχετίζεται με την αυξημένη θρησκευτική δραστηριότητα, την ανάγκη να καταφύγουν δηλαδή στη βοήθεια των Θεών μπροστά σε αυτόν τον κίνδυνο, αν ήταν εξωτερικός ή να ενισχύσουν το κύρος τους απέναντι σε εσωτερικούς αντιπάλους; Αντιθέτως στην Κνωσό, όπου ίσως το ανακτορικό σύστημα και η περιοχή γενικότερα δεν απειλείτο και η οικονομική δραστηριότητα συνεχιζόταν ανθηρή, για αυτόν το λόγο η διοίκηση κατέγραφε αγγεία αποθηκευτικά σε μεγάλες ποσότητες; Συνεπώς, από τα δεδομένα των σειρών καταγραφής αγγείων, προκύπτει ο περισσότερο συγκεντρωτικός και πολυτελής χαρακτήρας του ανακτορικού

περιβάλλοντος στην Πύλο, ίσως ως απόρροια των δυσκολότερων συνθηκών που είχε να αντιμετωπίσει το βασίλειο αυτό.

Ως προς τα έπιπλα και τα πολυτελή αντικείμενα, με βάση τη σειρά Τα της Πύλου και αφού ανάλογη σειρά δεν πιστοποιείται στην Κνωσό, διαπιστώνεται επίσης μεγαλύτερος πλούτος και πολυτέλεια στην αυλή της Πύλου και μια μεγαλύτερη ανάγκη της ανακτορικής επίλεκτης ομάδας του βασιλείου αυτού για επίδειξη. Τα στοιχεία για πρώτες ύλες και μέταλλα ενισχύουν την εικόνα αυτή, καθώς και πάλι από την Πύλο έχουμε τις περισσότερες πληροφορίες. Αν και χρυσός καταγράφεται και στην Κνωσό και στην Πύλο σε σχέση με αγγεία και διακοσμημένα έπιπλα, επαγγελματίες κατεργασίας του χρυσού πιστοποιούνται μόνον στην Πύλο. Εντυπωσιάζει επίσης για τις Μυκήνες η μεγάλη επαγγελματική εξειδίκευση και η ύπαρξη ειδικών τεχνιτών του κυάνου, κάτι που δείχνει ότι η ανακτορική επίλεκτη ομάδα των Μυκηνών χρησιμοποιούσε για τις διακοσμήσεις των αντικειμένων της το υλικό αυτό και μάλιστα, για να αναφέρονται περισσότεροι από ένας τεχνίτες του κυάνου, αυτό σημαίνει ότι ήταν ένα υλικό που χρησιμοποιείτο ευρέως στην αυλή του ανακτόρου και ίσως στα ανακτορικά εργαστήρια για τη διακόσμηση προϊόντων προς εξαγωγή. Το πολύτιμο υλικό που καταγράφεται συχνότερα στα αρχεία των ανακτόρων είναι σαφέστατα το ελεφαντοστόν. Η ύπαρξη ελεφαντοστού και στην Κνωσό υποδεικνύει τις επαφές με την Ανατολή, ενώ η απουσία ku-wa-no και ra-ra-ku θα μπορούσε να δείχνει τη δυσκολία επαφών της Κνωσού με τη Δύση.

Ένα γενικό συμπέρασμα είναι ότι η Πύλος προσφέρει περισσότερα στοιχεία και για το ξύλο και τις κατασκευές που σχετίζονται με αυτό. Είναι σημαντική η σχολαστικότητα με την οποία η ανακτορική διοίκηση της Πύλου καταγράφει αριθμούς δοκών και ξύλινων υλικών γενικότερα για κατασκευές. Ανάλογες πινακίδες δεν υπάρχουν από την Κνωσό χωρίς αυτό να σημαίνει ότι και το ανάκτορο εκεί δεν θα είχε σημαντικές

ανάγκες για ξύλο, αφού άλλωστε οι αναφορές σε επαγγελματίες που σχετίζονται με το ξύλο είναι "ισορροπημένες" μεταξύ των δύο ανακτόρων. Αν κάποιες από τις πινακίδες της Πύλου που περιγράφουν υλικό ξυλείας και κατασκευών σχετίζονται με την κατασκευή πλοίων, θα μπορούσε να αποτελεί αυτό μια επιπλέον ένδειξη για ενδεχόμενη απειλή, την οποία είχε να αντιμετωπίσει άμεσα το ανάκτορο αυτό;

Ως προς τη μεταλλοτεχνία, τα στοιχεία των πινακίδων υποδεικνύουν ένα μεγαλύτερο ενδιαφέρον της Πύλου για τη χαλκουργία. Από την Πύλο προκύπτει η εικόνα μιας οργανωμένης και "ελεγχόμενης" από το ανάκτορο παραγωγής στη μεταλλοτεχνία, η οποία παρουσιάζεται ιδιαίτερος "ανθηρή" με πολύ μεγάλο αριθμό χαλκών, των οποίων η θέση στην κοινωνία της Πύλου παρουσιάζεται προνομιούχος. Είναι όντως περίεργο που δεν έχει βρεθεί κάποια πινακίδα που να καταγράφει εμπορικές συναλλαγές χαλκού και συγκεκριμένα εισαγωγή πρώτης ύλης και εξαγωγή μεταλλικών προϊόντων. Αυτό δείχνει ότι την εποχή καταγραφής των πινακίδων Jn είχαν αποκοπεί οι εμπορικοί δρόμοι; είναι τυχαίο γεγονός; ή μήπως δεν ήλεγχε το "κράτος" το εμπόριο αυτό; Αν είχαν αποκοπεί οι εμπορικοί δρόμοι, αυτό θα μπορούσε να αποτελέσει την αιτία για την κατάρρευση του ανακτορικού συστήματος της περιοχής, διότι η οικονομία της Πύλου θα ήταν εξαρτημένη από το θαλάσσιο εμπόριο και η διακοπή των εμπορικών επαφών θα είχε καίριες επιπτώσεις για την ίδια την ύπαρξη του βασιλείου. Θα μπορούσε βέβαια αυτή η μεγάλη δραστηριότητα στη μεταλλοτεχνία να υποδεικνύει, ακόμη μια φορά, τη μεγάλη ανάγκη του βασιλείου για χαλκό, πιθανώς για λόγους άμυνας, κάτι το οποίο συνάγεται και από την πινακίδα Jn 829. Ανάλογης σημασίας είναι και η Jo 438, που καταγράφει την απαίτηση εισφοράς χρυσού τον οποίο έπρεπε να καταβάλουν σημαντικοί αξιωματούχοι της Πύλου. Ο χρυσός δεν χρησιμοποιείται βέβαια για στρατιωτικούς σκοπούς, εκτός αν προοριζόταν για όπλα επίδειξης και εντυπωσιασμού προς χρήση της ανακτορικής επίλεκτης ομάδας ή ως

μέσο για να επιχορηγηθεί μια εμπορική αποστολή για την προμήθεια όπλων ή μισθοφόρων από άλλες περιοχές. Ίσως να χρησιμοποιείτο για μία υποχρεωτική προκαταβολική εισφορά για να εξευμενιστούν οι ενδεχόμενοι επιδρομείς. Από την Κνωσό τα στοιχεία μας είναι πολύ λιγότερα και έχουμε έμμεσες ενδείξεις για τη σημασία του χαλκού από την ευρεία χρήση του σε διάφορους τομείς. Έτσι υπάρχει αναφορά χαλκού στις πινακίδες αρμάτων και όπλων. Πιθανότατα η κνωσιακή μεταλλοτεχνία, όπως και γενικότερα η βιοτεχνική δραστηριότητα στην Κνωσό, ήταν περισσότερο αποκεντρωμένη. Οι Μυκηναίοι επέλεξαν να συνεχίσουν τη μινωική οργάνωση των βιοτεχνιών παρά να συγκεντρώσουν την παραγωγή στο ανάκτορο της Κνωσού. Αυτό εξηγεί γιατί οι καταγραφές ka-ko σε υποδιαιρέσεις είναι ελάχιστες, ενώ αντίθετα καταγράφεται σημαντική ποσότητα ταλάντων. Εάν η ευθύνη της σύνθεσης και οργάνωσης της μεταλλευτικής εργασίας ανήκε σε κέντρα της περιφέρειας και όχι στο ανάκτορο, δεν θα περιμέναμε να βρούμε λεπτομερείς και ατομικούς καταλόγους χαλκουργών όπως στην Πύλο και όντως αυτή είναι η εικόνα από την Κνωσό. Φαίνεται ότι στην Κνωσό το ανάκτορο θα ήταν υπεύθυνο μόνο για την πιο γενική καταγραφή καταλόγων υλικών, τέτοιων όπως τα τάλαντα ή τελικών προϊόντων. Από τις Μυκήνες και την Θήβα τα στοιχεία μας είναι ελάχιστα και κυρίως αποτελούν έμμεσες ενδείξεις για τη χρήση χαλκού. Είναι σημαντικό ότι και στην Θήβα πιστοποιείται η σχέση του qa-si-re-u με τη χαλκουργία, όπως και στην Jn της Πύλου, προσφέροντας μια εντυπωσιακή ένδειξη της ύπαρξης κοινών θεσμών και αξιωμάτων στο μυκηναϊκό κόσμο, ακόμη και στις λεπτομέρειες της οργάνωσης ενός τομέως της οικονομίας. Από τις σειρές της μεταλλοτεχνίας φωτίζεται εντονότερα η λειτουργία ενός βασικού συστήματος παραγωγής της μυκηναϊκής ανακτορικής οικονομίας, της ta-ra-si-ja, που πιστοποιείται σίγουρα σε Πύλο, Κνωσό και Μυκήνες και πιθανότατα εφαρμοζόταν και από την ανακτορική διοίκηση της Θήβας.

Ως προς τις καταγραφές αρμάτων και οπλισμού γενικότερα, η Κνωσός φαίνεται να κυριαρχεί και οι πινακίδες από το ανακτορικό κέντρο της Κνωσού παρουσιάζουν αναλυτικά στοιχεία για την κατασκευή αρμάτων σε όλα τα στάδια αυτής της κατασκευής, αφού καταγράφουν από άρματα στα οποία υπάρχει μόνον το πλαίσιο έως και άρματα που βρίσκονταν στο στάδιο της διακόσμησης. Είναι γεγονός ότι ανάλογες σειρές πινακίδων δεν υπάρχουν στην Πύλο. Ίσως να υπήρχαν σε κάποιο περιφερειακό κτίσμα που δεν έχει ακόμη ανασκαφεί. Ενδιαφέρον και μάλιστα αυξημένο για την καταγραφή τροχών διαπιστώνεται σε 3 μυκηναϊκά διοικητικά κέντρα, αυτά της Κνωσού και της Πύλου κυρίως αλλά και της Τίρυνθας. Από την Κνωσό καταγράφονται οι μεγαλύτερες ποσότητες τροχών, γεγονός που συμφωνεί και με το μεγάλο αριθμό αρμάτων που εντοπίζονται επιγραφικά για το ανάκτορο αυτό. Στην Πύλο πάντως διαπιστώνεται μια εξίσου σημαντική βιοτεχνία και μάλιστα είναι αξιοσημείωτο πως, ακόμη και σε αυτόν τον τομέα, καταγράφεται εκεί μια παραγωγή πιο εκλεπτυσμένων προϊόντων, αφού οι καταγραφές τροχών και τα διακοσμητικά επίθετα που τις συνοδεύουν δίνουν την εντύπωση μιας παραγωγής πολυτελών τροχών, που πρέπει να αφορούσε σε άρματα πολυτελείας προορισμένα για την ανακτορική επίλεκτη ομάδα. Είναι σημαντική σε επίπεδο ορολογίας, η ύπαρξη, σε μεγάλο ποσοστό, κοινών όρων, που χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν την παραγωγή αυτή και τα προϊόντα της και στα δύο ανάκτορα. Χαρακτηριστικό της διοίκησης που ασκούσαν τα δύο ανάκτορα είναι πως τις πινακίδες που καταγράφουν τροχούς στην Πύλο, τις έχει γράψει ένας γραφέας, ενώ στην Κνωσό υπάρχει μεγαλύτερος καταμερισμός αρμοδιοτήτων μεταξύ περισσοτέρων γραφέων. Έτσι και σε αυτήν την περίπτωση συνάγεται η μεγαλύτερη ανάγκη της κεντρικής εξουσίας στην Πύλο να ελέγξει πιο συγκεντρωτικά τη βιοτεχνική παραγωγή. Αν και στην Πύλο φαίνεται ότι υπήρχε μια έκτακτη κατάσταση, ίσως υπό την απειλή μιας εχθρικής

επίθεσης, γεγονός που δικαιολογεί την έντονη "παρουσία" αυτής της βιοτεχνίας, στην Κνωσό οι σειρές καταγραφής αρμάτων και τροχών εντυπωσιάζουν με τα στοιχεία που μας προσφέρουν. Διαπιστώνεται μια ισχυρότατη βιοτεχνία κατασκευής αρμάτων και τροχών αλλά και διανομή οπλισμού στην Σε, δίνοντας την εικόνα μιας γενικής "επαγρύπνησης" με τη διοίκηση του ανακτόρου να λαμβάνει τα μηνύματα των καιρών χωρίς όμως να απειλείται άμεσα. Για αυτόν τον λόγο ίσως από την Κνωσό δεν αναγνωρίζεται με σιγουριά κάποιο κείμενο που να αφορά στην αμυντική οργάνωση, στην τοποθέτηση και μετακίνηση στρατευμάτων κ.τ.λ. Αντίθετα από την Πύλο, τα κείμενα ο-κα και όσα αφορούν σε σώματα κωπηλατών υποδηλώνουν την ύπαρξη ενός οργανωμένου αμυντικού σχεδίου για την αντιμετώπιση μιας επίθεσης.

Ως προς τις καταγραφές οπλισμού αξίζει να σταθούμε στην κοινή ορολογία που καταγράφεται στα ανακτορικά κέντρα Κνωσού, Πύλου αλλά και Θήβας, με ενδιαφέρουσα την παρατήρηση ότι είναι εντυπωσιακή για τις Μυκήνες η απουσία κάποιας ένδειξης για μια ισχυρή βιοτεχνία οπλισμού και αρμάτων, δεδομένης της στρατιωτικής χροιάς, που αρχαιολογικά αλλά και από την παράδοση διαπιστώνεται ότι είχε το εν λόγω ανάκτορο. Αυτό ίσως δείχνει ότι οι τριγμοί των χαλεπών καιρών δεν είχαν αγγίξει ακόμη το ανάκτορο αυτό ή το πιθανότερο αυτή η έλλειψη στοιχείων είναι τυχαία και μπορεί να οφείλεται στις ιδιαίτερες συνθήκες εύρεσης του αρχείου (στις οικίες εκτός του κύριου ανακτορικού χώρου), αφού και η κοντινή Τίρυνθα, παρά το ισχνό επιγραφικό της υλικό, παρουσιάζει ενδιαφέρον για την κατασκευή τροχών, θωράκων και πιθανότατα αρμάτων. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως, αν οι Μυκήνες κυριαρχούσαν στην Αργολίδα, η Τίρυνθα ήταν το δευτερεύον κέντρο, στο οποίο είχε ανατεθεί η οργάνωση και η αποθήκευση αυτής της βιοτεχνικής παραγωγής;

Η υφαντουργία αποτελούσε μια βιοτεχνία ζωτικής σημασίας, όπως δείχνουν τα αρχεία γραμμικής Β', για την οικονομία του ανακτόρου της Κνωσού αλλά δεν λείπουν

τα στοιχεία και από την Πύλο, τις Μυκήνες και την Θήβα. Βέβαια στην Κνωσό παρατηρείται άμεσα η όλη διαδικασία από τη συντήρηση πολύ μεγάλου αριθμού ζώων για την παραγωγή μαλλιού έως την κατασκευή και διακόσμηση υφασμάτων. Συγκρίνοντας τις υφαντικές βιοτεχνίες Πύλου και Κνωσού διαπιστώνεται εύκολα η μεγαλύτερη σημασία των λινών στην Πύλο, ενώ άλλη μεγάλη διαφορά είναι ότι η υφαντική βιοτεχνία στην Κνωσό είναι λίγο ή πολύ αποκεντρωμένη, περιέχοντας ομάδες εργασίας σε πολλές τοποθεσίες στο κεντρικό και δυτικό τμήμα του νησιού, όπως και στην ίδια την Κνωσό. Αντίθετα, στην Πύλο έχουμε την εικόνα μιας συγκεντρωτικής παραγωγής, καθώς οι ομάδες εργατών και εργατριών είναι συγκεντρωμένες στα δυο κέντρα, Πύλο και Λε κτρον αλλά επιπλέον υπάρχει και μια συγκέντρωση στα κέντρα αυτά των πιο εξειδικευμένων δραστηριοτήτων. Καταγραφές διανομής δεν εντοπίζονται στην Πύλο, εξαιτίας ίσως της εποχής του έτους που γράφηκαν οι πινακίδες. Είναι δυνατόν να είναι αυτός ο λόγος και για την απουσία στόχων παραγωγής σε αντίθεση με την Κνωσό ή μήπως αυτό δείχνει ότι υπήρχαν διαφορετικοί τρόποι σύνθεσης της υφαντουργικής βιοτεχνίας των δύο βασιλείων; Πιθανότατα είναι μία ακόμη ένδειξη πως η υφαντουργική βιοτεχνία στην Πύλο ήταν περισσότερο συγκεντρωτική και το μεγαλύτερο τμήμα της εργασίας λάμβανε χώρα στο ίδιο το κέντρο. Πιθανώς η μεγαλύτερη αποκέντρωση της Κνωσού αντανακλά το ιστορικό γεγονός ότι οι Μυκηναίοι που ήλθαν από την κυρίως Ελλάδα βρήκαν υφαντικές βιοτεχνίες που εποπτεύονταν από το κέντρο σε διάφορες μινωικές τοποθεσίες και αποφάσισαν να τις διατηρήσουν, υποτάσσοντας απλώς αυτές σε μια γενική κεντρική διεύθυνση. Η εικόνα που σχηματίζουμε από τις πινακίδες που σχετίζονται με την υφαντουργία στην Θήβα είναι πως το ανάκτορο ήλεγχε την υφαντική παραγωγή και ειδικά την ολοκλήρωση των υφασμάτων, εν μέρει και σε συνάρτηση με τη διεξαγωγή συμποσίων. Κοπάδια εκτρέφονταν για λογαριασμό της

επίλεκτης ομάδας και για το ανάκτορο αλλά όχι στο βαθμό που αυτό συνέβαινε στην Κνωσό. Είναι σημαντικό επίσης ότι στην Θήβα δεν υπάρχουν έως τώρα καταγραφές παραγωγής μαλλιού ούτε έχουμε στοιχεία που να πιστοποιούν μια εκτεταμένη λειτουργία του συστήματος της ta-ra-si-ja. Ως προς τη χρησιμοποίηση κοινής ορολογίας στα διοικητικά κέντρα είναι ιδιαίτερα σημαντικό ότι ο όρος a-ke-ti-ri-ja πιστοποιείται στην Κνωσό, στην Πύλο αλλά και στις Μυκήνες, ενώ με τη γραφή a-ke-ti-ra₂ εντοπίζεται στην Κνωσό και στην Θήβα. Ως ειδικότητα συνεπώς πιστοποιείται και στα τέσσερα ανάκτορα, ενώ και άλλες ειδικότητες εργατριών της υφαντουργίας συναντώνται σε περισσότερα από δύο ανακτορικά κέντρα. Επίσης στην υφαντουργία εντοπίζονται εντυπωσιακές κοινές διοικητικές πρακτικές ακόμη και σε επίπεδο λεπτομερειών, στις καταγραφές πχ και στην Κνωσό και στην Πύλο τα κορίτσια κανονικά καταγράφονταν πριν από τα αγόρια, ενώ και στα δύο συναντώνται τα συλλαβικά σημεία TA και DA. Πάντως στο βασίλειο της Πύλου το εργατικό δυναμικό ήταν υπό τον άμεσο έλεγχο του ανακτόρου και η οργάνωση ήταν πιο συγκεντρωτική σε σχέση με την Κνωσό. Στην Κνωσό διαπιστώνεται μια πιο αποκεντρωμένη δραστηριότητα ήδη από τις σειρές L- αλλά το ίδιο ισχύει και για τις εργατικές ομάδες, αφού διαπιστώνεται μεγαλύτερος καταμερισμός του εργατικού δυναμικού. Ως προς τις καταγραφές κοπαδιών και μαλλιού στην Πύλο οι αριθμοί είναι πολύ μικρότεροι σε σχέση με την Κνωσό αλλά παρατηρείται και εδώ, όπως και στην Κνωσό, μια κυριαρχία των αρσενικών ζώων, ενδεικτική της χρήσης των ζώων για παραγωγή μαλλιού. Γενικά πάντως στην Κνωσό, η εκτροφή προβάτων σε μεγάλο ποσοστό ανήκε στον μη ανακτορικό τομέα, ενώ το ανάκτορο της Πύλου ήταν αύταρκες στην εκτροφή προβάτων μαλλιού και αυτό συμφωνεί με τον πιο συγκεντρωτικό και εκτεταμένο γραφειοκρατικό έλεγχο στην Πύλο, συμπέρασμα που προκύπτει και από άλλους τομείς της οικονομίας και της

διοίκησης. Στην Κνωσό αυτή η ισχυρή βιοτεχνία υφαντουργίας ίσως υποδεικνύει και τη χρήση υφασμάτων για εμπορικούς σκοπούς ή για να αποκτώνται μέσω ανταλλαγών προϊόντα για τα οποία υπήρχε έλλειψη.

Ως προς τη σημασία της βυρσοδεψίας πρέπει να τονίσουμε ότι υπάρχει εξίσου ενδιαφέρον και από την Πύλο και από την Κνωσό αλλά και στη Θήβα διαπιστώνεται ζωηρό ενδιαφέρον για δέρματα. Η απαίτηση των ανακτόρων για την απόκτηση δερμάτων μέσω φορολογικής εισφοράς δηλώνει την αναγκαιότητα ίσως για την άμεση χρησιμοποίησή τους.

Για τα προϊόντα που δεν καταγράφονται ή αναφέρονται στοιχειωδώς στα αρχεία, πρέπει να επισημάνουμε πως οι απουσίες αυτές θα μπορούσε πέρα από τυχαίες, να οφείλονται στην έλλειψη ενδιαφέροντος από το ανάκτορο για αυτά τα είδη ή να σημαίνουν ότι τα προϊόντα αυτά ή οι τομείς αυτοί ήταν υπό τη διαχείριση κοινοτήτων και ιδιωτών που ήταν υπεύθυνοι για την παραγωγή ή τη λειτουργία τους αντιστοίχως, χωρίς το ανάκτορο να εμπλέκεται ή πολύ περισσότερο να ασκεί μονοπωλιακό έλεγχο. Έτσι στο πλαίσιο αυτό εντυπωσιάζει η απουσία επαρκών στοιχείων για την κατασκευή αγγείων, ενώ μια άλλη βιοτεχνική δραστηριότητα που φαίνεται ότι λειτουργούσε πέρα από το άμεσο έλεγχο της κεντρικής διοίκησης ήταν η παραγωγή οψιδιανού. Χαρακτηριστική είναι επίσης η απουσία αναφοράς σε εργαστήρια κατασκευής κοσμημάτων, παρά το γεγονός ότι η βιοτεχνία κατασκευής κοσμημάτων θα είχε εξαιρετική σημασία για την ανακτορική επίλεκτη ομάδα. Στο πλαίσιο αυτό, απουσιάζει οποιαδήποτε καταγραφή στις πινακίδες που να σχετίζεται με το ήλεκτρο. Για μνημειώδεις κατασκευές δεν υπάρχει αναφορά ούτε ως προς το προσωπικό ούτε ως προς το είδος, με την εξαίρεση κάποιων γενικών επαγγελματικών χαρακτηρισμών πχ. κτίστες, ξυλουργοί κτλ. Στις πινακίδες επίσης δεν υπάρχει ορολογία που να αφορά στον τρόπο εργασίας των γραφένων και συγκεκριμένα στη μεθοδολογία και στα στάδια

της. Σημαντική έλλειψη είναι και η απουσία αναφοράς στην ορολογία γεωργικών δραστηριοτήτων αλλά και στον ίδιο τον "επαγγελματικό" όρο που δηλώνει τον γεωργό. Δεν υπάρχουν καταγραφές που να σχετίζονται με την παραγωγή δημητριακών, λαχανικών, οσπρίων και φρούτων, αν και προϊόντα, όπως κυρίως σιτάρι, κριθάρι, ελιές και σύκα, καταγράφονται σε σχετικά μικρές ποσότητες. Ακόμη και αν ανακτορικά κτήματα παρήγαν κρασί, την περισσότερη ποσότητα για την κάλυψη των αναγκών τους τα ανάκτορα την αποκτούσαν με φορολόγηση. Ως προς τα ελλιπή στοιχεία της γραμμικής Β, φαίνεται ότι οι διοικούντες ένοιωθαν πως υπήρχε αρκετό κρασί στο νησί για τις ανάγκες του ανακτόρου, ώστε δεν υπήρχε ιδιαίτερη ανάγκη για άμεση εποπτεία της παραγωγής του. Μια σημαντική απουσία από τα αρχεία είναι αυτή του αλατιού, το οποίο χρησιμοποιείτο και στη διατροφή και ήταν πάντως ένα σπουδαίο εμπορεύσιμο αγαθό. Σπουδαία "παρακλάδια" της κτηνοτροφικής δραστηριότητας, όπως η γαλακτοκομία και η τυροκομική δεν παρουσιάζονται, αποτελώντας μια απουσία που εκπλήσσει από τα αρχεία των ανακτόρων και αν δεν είναι τυχαία, πιθανότατα οφείλεται στο ότι η παραγωγή αυτή ήταν στα "χέρια" του μη ανακτορικού τομέως της οικονομίας. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό πως στην Πύλο, οι καταγραφές που σχετίζονται με τη θάλασσα είναι πολύ περισσότερες από ότι στην Κνωσό, ενώ σαφή και άμεσα στοιχεία απουσιάζουν από τα αρχεία των άλλων ανακτόρων. Για εξωτερικό εμπόριο μεγάλων αποστάσεων ενδείξεις αποτελούν οι καταγραφές εξωτικών υλικών και αντικειμένων πολυτελείας. Πιθανώς κάποιες βιοτεχνίες λειτουργούσαν με σκοπό τις εμπορικές δραστηριότητες. Τέτοιες ίσως ήταν η υφαντουργία, η ελαιουργία και η βιοτεχνία αρωματικών ελαίων. Φαίνεται πως η αξία των πολύτιμων υλικών που χρειαζόταν η επίλεκτη ομάδα των ανακτόρων δηλαδή η αξία των εισαγωγών, ήταν πολύ μεγάλη και θα ήταν δύσκολο να ισοσκελιστεί με την αξία των εξαγωγών. Πολυέξοδη πρέπει να ήταν και η εισαγωγή χαλκού και κασσίτερου για την παραγωγή

μπρούντζου. Μάλιστα όσο αύξανε ο στρατιωτικός χαρακτήρας και μεγάλωναν οι ανάγκες των μυκηναϊκών κρατών, τόσο θα γινόταν δυσκολότερο να ισοσκελιστούν οι εξαγωγές με τις εισαγωγές. Αυτή θα μπορούσε να είναι και μια από τις αιτίες κατάρρευσης των μυκηναϊκών κρατών. Σε γενικές γραμμές, κάνοντας μια σύγκριση των αρχείων των ανακτόρων, διαπιστώνουμε περίπου τις ίδιες απουσίες προϊόντων και δραστηριοτήτων, με διαφοροποίηση ως προς το βαθμό παρουσίας ή απουσίας τους. Αυτό είναι ιδιαιτέρως σημαντικό καθώς δείχνει ότι την ηγετίδα τάξη των μυκηναϊκών κέντρων ενδιέφεραν τα προϊόντα κάθε περιοχής που θα μπορούσαν να της προσκομίσουν πλούτο και να χρησιμοποιηθούν για εμπορικούς σκοπούς ή για ανταλλαγές που θα αύξαναν το γόητρο και τις δυνατότητες επίδειξής της.

Ως προς τη φορολογική πολιτική διαπιστώνεται ότι συμμετέχουν α) το ανάκτορο β) οι τοπικές κοινότητες γ) οι κάτοχοι γαιών δ) οι εξειδικευμένοι τεχνίτες ε) το ιερατείο. Φορολογούνταν γαίες, αγροτικά προϊόντα, ζώα, πρώτες ύλες για τη βιοτεχνία, ενώ υπάρχουν και «φορολογικές» εισφορές με τη μορφή συλλογικών αγγαρειών (cognée). Φαίνεται ότι, αν και φορολογικές πρακτικές παρατηρούνται σε Πύλο, Κνωσό και ίσως Μυκήνες, εντούτοις στην Πύλο ο έλεγχος που ασκείτο στο φορολογικό τομέα ήταν πιο αυστηρός και πιο οργανωμένος. Από την εξέταση των λεγομένων φορολογικών σειρών από την Πύλο και την Κνωσό, προκύπτει ότι και στα δυο αυτά ανάκτορα υπήρχε ένας οργανωμένος φορολογικός μηχανισμός, ο οποίος ίσως λειτουργούσε με βάση ένα φορολογικό νόμο, που είχε πολλά κοινά ανάμεσα στα δυο ανάκτορα. Για την εκτίμηση, όσο και για τις μειώσεις ή απαλλαγές, το γραφειοκρατικό διοικητικό σύστημα των ανακτόρων συνεκτιμούσε αρκετούς παράγοντες, ώστε να καταστή εφικτή και λειτουργική η διαδικασία είσπραξης των φόρων. Ιδιαίτερα στην Πύλο, ο φορολογικός μηχανισμός παρουσιάζεται με σαφήνεια από τα αρχεία γραμμικής Β' και αναδεικνύεται η διοικητική οργάνωση στις δυο επαρχίες και στη συνέχεια σε επίπεδο των

περιφερειών με τις πρωτεύουσές τους, που φαίνεται ότι διεδραμάτιζαν καθοριστικό ρόλο στη διανομή των φορολογικών βαρών σε υποομάδες, χωριά και επαγγελματικές ομάδες και εν συνεχεία στην είσπραξή τους. Οι μειώσεις και οι απαλλαγές, τις οποίες καταγράφουν οι φορολογικές σειρές στην Πύλο, δείχνουν και αυτές, όπως αρκετές σειρές πινακίδων είναι η αλήθεια, ότι ίσως το βασίλειο βρισκόταν υπό την πίεση εκτάκτων συνθηκών. Είναι δυνατόν βέβαια να δείχνουν ότι, όχι απότομα αλλά σταδιακά, οι οικονομικές συνθήκες χειροτέρευαν για τους υπηκόους του βασιλείου, οι οποίοι δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της κεντρικής ανακτορικής διοίκησης και οι μειώσεις αυτές ίσως αντανάκλουν προβλήματα για την κεντρική ανακτορική διοίκηση, όχι από το εξωτερικό αλλά από την εξασθένηση της ισχύος της και την αδυναμία της να επιβάλλει πλήρως τις θέσεις και τις απαιτήσεις της στις περιοχές της περιφέρειας της.

Γενικά ως προς τις διοικητικές πρακτικές των ανακτόρων, όσον αφορά στο περιεχόμενο, συναντώνται οι ίδιοι όροι συναλλαγών, αξιωματούχων (με κάποιες εξαιρέσεις βέβαια), η φύση των συναλλαγών είναι περίπου η ίδια, υπάρχει δηλαδή το ίδιο ενδιαφέρον για βιοτεχνικές δραστηριότητες με κάποιες ιδιαίτερες προτιμήσεις των ανακτόρων πχ στην Πύλο στη μεταλλοτεχνία, στην Κνωσό στην κτηνοτροφία κτλ., ενώ γενικά η βιοτεχνική παραγωγή είναι περισσότερο συγκεντρωτική στην Πύλο. Ως προς τους τρόπους καταγραφής, γενικά οι πινακίδες είναι πιο μεγάλες στην Πύλο παρά στην Κνωσό, ενώ και τα σημεία είναι πιο μεγάλα κατά μέσο όρο στην Πύλο. Ως προς τη διοικητική χωρική οργάνωση εντός των ανακτόρων, φαίνεται ότι μόνον η Πύλος είχε μια τοποθεσία διοικητικής χρήσης, εντός του ανακτόρου, για τη συλλογή και την αποθήκευση των εγγράφων. Το τμήμα αυτό του ανακτόρου καλείται "Αρχαιακό Συγκρότημα". Η απουσία του από την Κνωσό, ίσως να οφείλεται στο αποκεντρωμένο σύστημα των αρχείων στο ανάκτορο αυτό σε σχέση με το πιο συγκεντρωτικό της

Πύλου. Ως προς τους γραφείς, στην Κνωσό ένας γραφεύς θα μπορούσε να παρακολουθεί και να καταγράφει την πορεία μιας βιοτεχνικής παραγωγής στα διάφορα στάδια της, ενώ στην Πύλο κάθε γραφεύς είχε περιορισμένες και εξειδικευμένες αρμοδιότητες. Αυτό είναι μια χαρακτηριστική ένδειξη ότι το διοικητικό σύστημα της Πύλου, ακόμη και στην εσωτερική λειτουργία του, ήταν πιο συγκεντρωτικό και απόλυτο στον έλεγχο της παραγωγής αλλά και των στελεχών του διοικητικού μηχανισμού.

Για την Κνωσό καταγράφεται μια εικόνα αποκέντρωσης της διοίκησης και φαίνεται ότι, αν και ήλεγχε σημαντικό μέρος της οικονομίας της Κρήτης, αυτό γινόταν διαμέσου βοηθητικών περιφερειακών κέντρων π.χ. ku-do-ni-ja, ra-i-to κλπ., τα οποία ήλεγχαν τις περιφέρειές τους. Έτσι δεν υπήρχε ανάγκη στις καταγραφές της Κνωσού να καταγράφονται όλοι οι μικρότεροι οικισμοί που ήταν υπό την εποπτεία των περιφερειακών κέντρων. Το ανακτορικό κέντρο της Κνωσού δεν ήλεγχε το σύνολο της οικονομίας της Κρήτης στην ΥΜ III, καθώς τα αρχεία είναι εκλεκτικά ως προς τα προϊόντα που καταγράφουν, κάτι που ίσως υποδεικνύει μια περιορισμένη παρέμβαση, εκτός από ορισμένους τομείς. Αυτό επιβεβαιώνεται επίσης και από το γεγονός ότι φαίνεται να εμπλέκεται μόνο με τις τοπικές επίλεκτες ομάδες και όχι άμεσα με τους αρχικούς παραγωγούς. Πάντως με περισσότερη σιγουριά μπορούμε να μιλήσουμε για έναν έλεγχο από την Κνωσό των περιοχών της Κεντρικής Κρήτης, ενώ όσο απομακρυνόμαστε από αυτήν, τα περιθώρια αυτόνομης διοικητικής δράσης κάποιων κέντρων αυξάνονται σημαντικά (πχ τα Χανιά που διακρίνονται στη διακίνηση ψευδόστομων αμφορέων). Στην Θήβα οι πινακίδες δεν ανήκουν σε μεγάλα αρχεία αλλά σε βοηθητικούς αποθηκευτικούς χώρους. Σε κάποιους τομείς η παρέμβαση του ανακτόρου ήταν πιο έντονη, έτσι πχ η παραγωγή κεραμικής ελεγχόταν από το ανάκτορο ή εποπτευόταν η παραγωγή από επιθεωρητές του, όμως κάποια προϊόντα

παράγονταν από περιφερειακά εργαστήρια υπό την εποπτεία επαρχιακών αξιωματούχων. Είναι σημαντικό πως δεν υπάρχουν αναφορές σε παραγωγή προβάτων, μαλλιού κτλ. Το ανάκτορο ήλεγχε την υφαντική παραγωγή και ειδικά την ολοκλήρωση των υφασμάτων, εν μέρει σε συνάρτηση με τη διεξαγωγή συμποσίων, ενώ πιθανώς ελεγχόταν και η κατασκευή αρμάτων. Μεγάλης κλίμακας χαλκουργία και βιοτεχνία αρωματικών ελαίων δεν πιστοποιείται στην Θήβα. Είναι σημαντικό πως υπάρχει μια πιο έντονα μονοπωλιακή παραγωγή ως προς τα αγαθά που ενδιαφέρουν την επίλεκτη ομάδα και σε αυτό το σημείο προσεγγίζει περισσότερο τα δεδομένα από την Πύλο. Η εικόνα πάντως που αντλούμε για την μυκηναϊκή οικονομία του ανακτόρου των Θηβών είναι παρόμοια με αυτήν των άλλων ανακτόρων.

Εξετάζοντας τα διάφορα οικονομικά μοντέλα που προτάθηκαν για τη λειτουργία των ανακτόρων, κατά τη γνώμη μου, φαίνεται ως πειστικότερη η άποψη πως η οικονομία των μυκηναϊκών κέντρων ήταν μια σύνθετη οικονομία, όπου συνυπάρχουν η κεντρικά κατευθυνόμενη οικονομική δραστηριότητα με ένα μη ανακτορικό τομέα της οικονομίας, η αναδιανομή με την αμοιβαιότητα και την ανταλλαγή, καθώς επίσης η οικονομία βασικών προϊόντων με την οικονομία πλούτου. Η εξουσία του ανακτόρου ενισχυόταν από την απαίτηση φόρων, την απόδοση βιοτεχνικών αγαθών για την πληρωμή υπηρεσιών και ενομιμοποιείτο από την εκτέλεση των τελετουργιών και την ανταλλαγή δώρων πολυτελείας ως διπλωματικών δώρων με ξένες επίλεκτες ομάδες. Φαίνεται ότι το περιφερειακό οικονομικό σύστημα λειτουργούσε παράλληλα με την ανακτορική οικονομία και αυτό είναι εμφανές ακόμη και από τη σημασία που είχαν οι περιφέρειες στη διεκπεραίωση των φορολογικών απαιτήσεων του ανακτόρου, αφού και σε αυτόν τον τομέα απαιτείται η κινητοποίηση των περιφερειακών τοπικών κοινοτήτων. Το ανάκτορο ήλεγχε κεντρικά την παραγωγή και διανομή υφασμάτων, αρωματικών ελαίων, οπλοτεχνίας, αρμάτων, επίπλων κ.λπ. δηλαδή προϊόντων που ενδιέφεραν την

επίλεκτη ομάδα και είχαν ανταλλακτική αξία αλλά και που εδραίωναν την πρωτοκαθεδρία της. Υπήρχαν όμως τομείς που δεν ενδιέφεραν καθόλου ή ενδιέφεραν ελάχιστα την κεντρική διοίκηση και σε αυτούς τους τομείς ήταν καθοριστικός ο ρόλος των περιφερειών.

Το ότι ο έλεγχος της οικονομίας από την ανακτορική διοίκηση δεν ήταν απόλυτος προκύπτει και από την εξέταση των δεδομένων που αφορούν στην αξιοποίηση του εργατικού δυναμικού. Με βάση την ανάλυση του συστήματος ta-ra-si-ja, προκύπτει ότι ιδιαίτερος οι απασχολούμενοι τεχνίτες για τα ανάκτορα, ήταν μερικώς απασχολούμενοι από αυτά και πιθανώς ασκούσαν, τουλάχιστον κάποιοι από αυτούς, ανεξάρτητα το επάγγελμά τους στα εργαστήριά τους ή στους τόπους εργασίας τους και χαρακτηριστικό ως προς αυτό είναι το παράδειγμα των χαλκέων. Η παραχώρηση προνομίων -κυρίως φοροαπαλλαγών- προς ορισμένες ομάδες τεχνιτών, αυτές που κατά κόρον ήταν χρήσιμες με τις εξειδικευμένες γνώσεις τους στα ανάκτορα, μαρτυρούν ότι, πέρα από το ότι το ανάκτορο τους είχε ανάγκη τη δεδομένη χρονική στιγμή, δεν είχε και την πρόθεση ή τη δυνατότητα να τους επιβληθεί με απολυταρχικό τρόπο. Ιδιαίτερα πάντως το ανάκτορο της Πύλου δικαιολογεί και στο επίπεδο διαχείρισης προσωπικού τον πιο συγκεντρωτικό χαρακτήρα του.

Από την εξέταση των δεδομένων για τις μινωικές επαύλεις και τις μυκηναϊκές οικίες διαπιστώθηκε πως τα πολυάριθμα κτήρια επαύλεων στην Κνωσό ή στις περιοχές γύρω από αυτήν, πιθανότατα ελέγχονταν ή ίσως ήταν υπό την εξουσία του ανακτόρου της Κνωσού (πχ Αρχάνες), οι πιο απομακρυσμένες επαύλεις όμως είχαν περισσότερα περιθώρια αυτόνομης δράσης. Ίσως, επίσης, τα ευρήματα από τις οικίες στην πλατεία της Αγίας Αικατερίνης στα Χανιά υποδεικνύουν πως υπήρχε ιδιωτική διοίκηση σε κάποιες περιοχές. Στις 4 οικίες των Μυκηνών, είναι σημαντικό το ότι εκτός από την πιστοποίηση του όρου ta-ra-si-ja, δεν υπάρχουν αναφορές σε τίτλους και

αξιωματούχους, όπως wa-na-ka, ra-wa-ke-ta, e-ge-ta, qa-si-re-we, te-re-ta κλπ., που να συνδέουν τις δραστηριότητες των Οικιών αυτών με την ανακτορική διοικητική γραφειοκρατία. Η παρουσία όμως στην Οικία του Λαδέμπορου καταγραφής, η οποία αποδεικνύει τη συμμετοχή των λειτουργιών της Οικίας αυτής στο παραγωγικό σύστημα ta-ra-si-ja, φανερώνει έναν επίσημο και ανακτορικό χαρακτήρα στις διεργασίες στις οποίες συμμετείχε. Το να αποδεχθούμε έναν ιδιωτικό χαρακτήρα για τις υπόλοιπες θα ήταν επίσης ριψοκίνδυνο, ενώ σε συνδυασμό με τις μεγάλες ποσότητες πολυτίμων υλικών, όπως π.χ. ελεφαντοστού, που βρέθηκαν στις οικίες αυτές, δεν φαίνεται πιθανό ότι ο ιδιωτικός τομέας θα ήταν σε θέση να διακινήσει και να διαχειριστεί τόσο μεγάλες ποσότητες υλικών, που μόνο με τη διεξαγωγή θαλάσσιων εμπορικών επαφών σε μεγάλες αποστάσεις θα μπορούσαν να αποκτηθούν. Είναι δύσκολο για τόσο πολύτιμα υλικά, αναγκαία για την επίδειξη ισχύος της ανακτορικής επίλεκτης ομάδας, να μπορούσε ο ιδιωτικός τομέας –και μάλιστα σε σχετικά κοντινή απόσταση από το ανακτορικό συγκρότημα – να δράσει εντελώς αυτόνομα και χωρίς κάποιον έλεγχο.

Πάντως είναι εμφανής ο πιο συγκεντρωτικός χαρακτήρας άσκησης της εξουσίας από την ανακτορική διοίκηση της Πύλου, ενώ διακρίνονται αντίθετα τα μεγαλύτερα περιθώρια δράσης σε ιδιώτες, τα οποία προσφέρει η μινωική κληρονομιά στο μυκηναϊκό ανάκτορο της Κνωσού. Μάλιστα η Κρήτη και λόγω γεωγραφικών ιδιαιτεροτήτων προσέφερε πολλές δυνατότητες στις τοπικές επίλεκτες ομάδες να ενεργήσουν προς όφελός τους και χαρακτηριστικά η Δ.Κρήτη και οι τοπικές επίλεκτες ομάδες της φαίνεται ότι αξιοποίησαν τις δυνατότητες αυτές. Το γεγονός ότι η δράση και ο αριθμός των συλλεκτών μεγαλώνει όσο απομακρυνόμαστε από την Κνωσό, υποδεικνύει μάλλον την αδυναμία και όχι την απροθυμία της κεντρικής διοίκησης να ελέγξει με αμεσότερο και λιγότερο ριψοκίνδυνο για αυτήν τρόπο, τη δράση των

τοπικών κοινοτήτων και των περιφερειακών επίλεκτων ομάδων. Η κεντρική ανακτορική διοίκηση σε Κνωσό και Πύλο χρησιμοποιούσε τους ηγέτες της περιφέρειας για να παρέχουν αγαθά και υπηρεσίες στο ανάκτορο, επικυρώνοντας έτσι τις οικονομικές δραστηριότητές τους. Το ότι δεν ήλεγξε πλήρως τα αυτόνομα περιφερειακά συστήματα, ίσως οδήγησε στην αστάθεια της ΥΕ III Β. Χαρακτηριστικό της δύναμης που είχαν οι περιφερειακές κοινότητες ήταν ότι στα αρχεία καταγράφονταν πολλοί τίτλοι αξιωματούχων τοπικής ισχύος π.χ. qa-si-re-we κλπ. Σημαντικές πληροφορίες επίσης προσφέρουν οι KN B 988 και PY Un 1322, KN L 693, αφού η πρώτη καταγράφει ότι το ανάκτορο αποκτούσε δούλους από πρόσωπα εκτός του ανακτόρου και πρέπει να κατέβαλε κάποια πληρωμή για αυτό, ενώ οι άλλες δύο πως το ανάκτορο έπρεπε να πληρώσει μια τιμή σε σιτάρι ή χαλκό για να αποκτήσει λινά υφάσματα. Αν ισχύει αυτό, τότε προκύπτει ότι υπήρχε κυκλοφορία αγαθών σε περιβάλλον όχι αυστηρά ανακτορικό και το ανάκτορο για την απόκτηση κάποιων αγαθών, αντιμετώπιζε τις τοπικές κοινότητες και τους επικεφαλής τους ως ισότιμους "διαπραγματευτές" σε αγοραπωλησίες.

Φαίνεται λοιπόν ότι υπήρχαν δυο πόλοι στα μυκηναϊκά βασίλεια, δηλαδή από τη μια υπήρχαν τα ανάκτορα και από την άλλη οι κοινότητες της υπαίθρου. Οι δήμοι διαχειρίζονταν μόνοι τους τις υποθέσεις τους και σε σπάνιες περιπτώσεις καταγράφονται στα αρχεία των ανακτόρων, ενδεικτικό ίσως του ότι τα ανάκτορα δεν ήλεγχαν άμεσα τις δραστηριότητές τους. Η μόνη δίοδος "επικοινωνίας" μεταξύ της κεντρικής εξουσίας και του da-mo ήταν η φορολογία και οι εισφορές. Από το γεγονός ότι το ανάκτορο ενδιαφερόταν άμεσα για την παραγωγή μόνον των αγροτικών προϊόντων, τα οποία είχε ανάγκη για διατροφικές μερίδες, τελετές κλπ. αλλά και για εξαγωγή, προκύπτει ότι υπήρχαν περιθώρια ανεξάρτητης παραγωγής για τον da-mo. Πέρα από τις δυνατότητες που μπορεί να είχαν οι κοινότητες, προκύπτει σημαντικός ο

ρόλος του επικεφαλής των κοινοτήτων, τον οποίον φαίνεται ότι είχε ο qa-si-re-u. Διαπιστώνουμε, είτε δεχτούμε την άποψη ότι οι qa-si-re-we είχαν ήδη αναγνωρισμένη και σημαντική θέση στις τοπικές κοινότητες και για αυτό "επιβίωσαν" ως τοπικοί ηγέτες μετά την κατάρρευση του ανακτορικού διοικητικού συστήματος είτε ότι απέκτησαν ισχύ ως αντίβαρο στην κεντρική ανακτορική εξουσία, πως πιθανότατα μέσα από την άσκηση εξουσίας και διοίκησης σε τοπικό επίπεδο διατήρησαν τις ηγετικές φιλοδοξίες τους και απετέλεσαν εστίες αστάθειας για την κεντρική ανακτορική εξουσία. Τα ανάκτορα στην προσπάθειά τους πιθανώς να συνεχίσουν απρόσκοπτα την άσκηση εξουσίας και χωρίς αντιδράσεις από τις τοπικές κοινότητες, τους παραχώρησαν προνόμια και δυνατότητες αυτοδιοίκησης που σήμαιναν ταυτόχρονα δυνατότητες πλουτισμού και ισχυροποίησης των επικεφαλής των κοινοτήτων. Οι δομές της ανακτορικής διοίκησης δεν ήταν απολυταρχικές, ενώ οι παραχωρήσεις αυτές αποτελούσαν αναγκαστικές υποχωρήσεις που δηλώνουν την αδυναμία να ελεγχθούν οι κοινότητες σε κάθε πτυχή των δραστηριοτήτων τους ή να αντιμετωπιστούν οι αντιδράσεις που θα προέκυπταν από μια αυταρχική και απόλυτη άσκηση της εξουσίας εκ μέρους των ανακτόρων. Χωρίς λοιπόν να υποτιμήσουμε την ισχύ και την έκταση της εξουσίας της κεντρικής διοίκησης, καθώς φαίνεται ότι ο έλεγχος ή τουλάχιστον η εποπτεία των ανακτόρων ήταν εκτεταμένος και αφορούσε σε πολλούς τομείς της παραγωγής και γενικότερα των οικονομικών δραστηριοτήτων των κοινοτήτων, διαπιστώνουμε ότι οι τοπικές κοινότητες και ιδιαίτερα οι επικεφαλής τους είχαν ακόμη ισχύ, ικανή να κλονίσει τη σταθερότητα των ανακτορικών διοικητικών δομών.

Από τη σύγκριση των αρμοδιοτήτων των αξιωματούχων στα διάφορα ανακτορικά κέντρα, επιβεβαιώνεται για μια ακόμη φορά η εικόνα για το ανάκτορο της Πύλου μιας διοίκησης περισσότερο συγκεντρωτικής και αυστηρά διαρθρωμένης. Είναι το ανακτορικό κέντρο που τα αρχεία του καταγράφουν τους περισσότερους

αξιωματούχους και με περισσότερες λεπτομέρειες για τις αρμοδιότητές τους, δίνοντας την εντύπωση μιας σχολαστικής γραφειοκρατίας και μιας συχνής παρουσίας αξιωματούχων σε διάφορες δραστηριότητες. Έτσι πχ ως προς τον άνακτα πολύ περισσότερες καταγραφές και πολύ πιο κατατοπιστικές προέρχονται από το αρχείο της Πύλου. Αυτό πιθανώς δείχνει μια μεγαλύτερη συμμετοχή του άνακτος της Πύλου στις πολιτικές, θρησκευτικές και οικονομικές λειτουργίες, ενδεικτική της πιο συγκεντρωτικής μορφής της εξουσίας στην Πύλο. Τα στοιχεία και για τους υπόλοιπους αξιωματούχους πχ ra-wa-ke-ta, e-qe-ta, te-re-ta δείχνουν μια ανώτερη κοινωνικό-πολιτική θέση για αυτούς στην Πύλο σε σχέση με τους ομόλογούς τους στην Κνωσό.

Τέλος, ως προς τον έλεγχο του θρησκευτικού τομέως διαπιστώνεται ότι αυτός δεν ήταν εκτεταμένος και ότι τα ιερά συμμετείχαν στη λειτουργία του αναδιανεμητικού συστήματος πιθανώς και με δικό τους όφελος. Τα πιο κοντινά, προς τα ανακτορικά κέντρα Κνωσού και Πύλου, ιερά, που καταγράφονται στα αρχεία, πιθανώς υπέκειντο σε πιο στενό έλεγχο των δραστηριοτήτων τους από την ανακτορική διοίκηση, όμως ως προς τα πιο απομακρυσμένα ιερά, από τις πινακίδες δεν διαπιστώνεται αυστηρός έλεγχος ή έστω ενδιαφέρον για σχολαστικό έλεγχο των δραστηριοτήτων και της διεξαγωγής των θρησκευτικών τελετουργιών τους. Αυτό αφήνει περιθώρια, ώστε οι δραστηριότητες των ιερών αυτών είτε να ελέγχονταν από τις τοπικές διοικητικές αρχές και τις κοινότητες είτε να ήταν σχετικά αυτόνομες. Πάντως, το ότι στα κείμενα ορισμένα ιερά παρουσιάζονται να δέχονται την ανακτορική υποστήριξη με τη μορφή προσφορών, αυτό δεν σημαίνει απαραίτητα ότι ήταν και εξαρτώμενα από τα ανάκτορα. Επίσης, η καταγραφή από τα ανάκτορα των προσφορών προς τα ιερά ίσως να σχετίζεται με το δημόσιο χαρακτήρα αυτών των προσφορών και όχι απαραίτητα με την ανάγκη των ανακτόρων να ελέγξουν στενά τις δραστηριότητες και τα κέρδη των ιερών. Ως εκ τούτου πέρα από τις ίδιες τις κοινότητες και τους επικεφαλής τους, μέλη

των τοπικών επίλεκτων ομάδων και τα ιερά είχαν δυνατότητες ανεξάρτητης δράσης και η ανακτορική διοίκηση άφηνε περιθώρια σε αυτούς τους παράγοντες της κοινωνίας να αναπτύξουν δραστηριότητες που δεν ελέγχονταν από αυτήν. Αυτές οι δυνατότητες και τα προνόμια που η ανακτορική εξουσία επέτρεπε να διατηρούν αυτοί οι φορείς, είτε αποτελεί ένδειξη της αδυναμίας της να τους ελέγξει ή της αδιαφορίας της για έλεγχο ορισμένων τομέων, θα μπορούσε να αποτελεί έναν βασικό παράγοντα κοινωνικών και πολιτικών συγκρούσεων στο εσωτερικό, υποσκάπτοντας τη λειτουργία του ανακτορικού συστήματος. Φαίνεται ότι η ανακτορική επίλεκτη ομάδα στην Πύλο ήταν σε σαφώς δυσκολότερη θέση και για αυτό προσπάθησε να ελέγξει πιο αυστηρά και με συγκεντρωτικό τρόπο άσκησης της εξουσίας προϊόντα και πολίτες.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ADRADOS F.R. : "Talleres y oficios en el palacio de Pylos", *MINOS* 7,1961-1963, σελ.101-122.

ADRADOS F.R. : "Les institutions religieuses mycéniennes", *ACTA MYCENAEA*, Salamanca, 1972, σελ.170-203.

ADRADOS F.R.: "Notas de entrega, no catastro en Pa-ki-ja-na", *MINOS* 29-30, 1994-1995, σελ.117-134.

ADRADOS F.R.: *Geschichte der griechischen Sprache. Von den Anfängen bis heute*, Tübingen-Basel, 2002.

ANDERSON D. : "Mycenaean vessel terms: Evaluating the IE evidence", *MINOS* 29-30,1994-1995, σελ.295-322.

AINIAN-MAZARAKIS A.: "The archaeology of basileis", in Ancient Greece, eds S.D.Jalkotzy- I.S.Lemos, 2006, σελ.181-185.

ÅKESTRÖM Å.: "Mycenaean Problems: I. On the Mycenaean chariot", *OPUSCULA ATHENIENSIA XII*, 1978, σελ.19-37.

ΑΛΕΞΙΟΥ Σ. : "Minoan palaces as centers of trade and manufacture", στο *Function of Minoan Palaces*, 1987, σελ.251- 253.

ANTONELLI C.: "I Santuari Micenei ed il Mondo dell'Economia", στο R.Laffineur and W-D.Niemeier (eds.), *Politeia: Society and State in the Aegean Bronze Age*, *AEAEUM* 12, Liège 1995, σελ.415-421.

ARAVANTINOS V.: "A textual note on PY Ma 216 tablet", *SMEA* 19, 1978, σελ.11-15.

ARAVANTINOS V.: "The use of sealings in the administration of Mycenaean palaces", *Pylos Comes Alive*, 1984, σελ.41-48.

ARAVANTINOS V.: "The Mycenaean inscribed sealings from Thebes: problems of content and function", στο T.G.PALAIMA ed. *Aegean seals, sealings and administration*, *AEAEUM* 5, Liège, 1990, σελ.149-174.

ARAVANTINOS V.: "Old and new evidence for the palatial society of Mycenaean Thebes", στο R.Laffineur and W-D.Niemeier, *Politeia*, *AEAEUM* 12, Liège, 1995, σελ.615-621.

ARAVANTINOS V.,GODART L.,SACCONI A.: "Sui nuovi testi del palazzo di Cadmo a Tebe", *Rendiconti Accademia dei Lincei (S.9)*,6, 1995, σελ.809-845.

ARAVANTINOS V.: "Mycenaean texts and contexts at Thebes", στο *Florent Studia Mycenaea*, 1999, σελ.45-102.

ARAVANTINOS V.- GODART L. -SACCONI A. : *Les tablettes en linéaire B de la Odos Pelopidou : édition et commentaire, Thèbes, Fouilles de la Cadmée I – III, Pisa-Rome, 2001.*

ARAVANTINOS V. : “Contenu, contexte et fonction du trésor du palais mycénien de Thèbes : Une approche économique et administrative”, *KTEMA* 26, 2001, σελ.87-99.

ÅSTROM P.- SJÖQUIST K.E : *Pylos : “Palm prints and Palm leaves”*, Göteborg, 1985.

ATTINGER P. : “Les noms parlants des forgerons de Pylos”, *ŽIVA ANTIKA* 27:1,1977, σελ.55-75.

BARBER E.J.W.: *Prehistoric textiles. The Development of Cloth in the Neolithic and Bronze Ages*, Princeton, 1991

BAUMBACH L.: “Further thoughts on PY Vn 46”, *MINOS* 12, 1971, σελ.383-397.

BAUMBACH L.: “The dilemma of the horns – An analysis of the Knossos Mc tablets”, *ACTA CLASSICA* 14, 1971, σελ.1-16.

BAUMBACH L.: “An examination of the evidence for a state of emergency at Pylos c.1200 B.C.”, *RES MYCENAEAE*, 1983, σελ.28-40.

BEATTIE A.J.: “Some notes on the Pylian Ta texts”, *EUROPA:Festschrift Ernst Grumach*,1967, σελ.7-22

BEATTIE A.J.: “Some notes on readings in the Pylian Ta tablets”, *KADMOS* VI, σελ.119-122

BECK C.W. : “Amber in archaeology”, *ARCHAEOLOGY* 23:1,1970, σελ.7-11.

BENDALL L.M.: “The economics of Potnia in the linear B documents: Palatial Support for Mycenaean religion, στο *Potnia*, 2001, σελ.445-452.

BENDALL L.M.: “A reconsideration of the Northeastern Building at Pylos: Evidence for a Mycenaean redistributive center”, *A.J.A.* 107, 2003, σελ.181-231.

BENDALL L.M.: “The economics of religion in the Mycenaean world”, *B.I.C.S* 47, 2004, σελ.179-180.

BENNET J.: “The structure of the linear B administration at Knossos”, *A.J.A.* 89, 1985, σελ.231-249.

BENNET J.: “Outside in the distance: Problems in understanding the economic geography of Mycenaean palatial territories”, στο J.P.Olivier-T.G.Palaima eds. *Texts, Tablets and Scribes. Studies in Mycenaean*

epigraphy and economy offered to E.L.Bennett Jr., MINOS Suppl. 10, Salamanca, 1988, σελ.19-41.

BENNET J.: “Knossos in Context: Comparative perspectives on the linear B administration of LM II-III Crete”, *A.J.A. 94*, 1990, σελ.193-211.

BENNET J. : “Collectors or Owners ?An examination of their possible functions within the palatial economy of LM III Crete», στο J.P.Olivier ed. *ΜΥΚΕΝΑΪΚΑ. Actes du IX Colloque international sur les textes mycéniens et égéens, Athènes, 2-6 Octobre 1990, B.C.H. Suppl. XXV, Athènes, 1992, σελ.65-103.*

BENNET J.: “The linear B archives and the Kingdom of Nestor”, στο Davis ed. *Sandy Pylos*, 1998, σελ.111-133.

BENNET J. : “Agency and Bureaucracy: Thoughts on the Nature and Extent of administration in Bronze Age Pylos”, στο S.Voutsaki- J.T.Killen eds. *Economy and Politics, 2001, σελ.25-35.*

BENNET J.-DRIESSEN J. eds : *A-NA-QO-TA: Festschrift for J.T.KILLEN, MINOS XXXIII-XXXIV, Salamanca, 2002.*

BENNETT E.L. Jr.: “The landholders of Pylos” , *A.J.A. 60*, 1956, σελ.103-133.

BENNETT E.L. Jr : “Anonymous Writers in Mycenaean palaces”, *Archaeology 13*, 1960, σελ.26-32.

BENNETT E.L.Jr : *Mycenaean Studies. Proceedings of the Third international colloquium for Mycenaean studies held at Wingspread 4-8 September 1961, Madison, University of Wisconsin, in Press 1964.*

ΒΕΡΔΕΛΗΣ Ν. : “ θώραξ τ ν Δενδρ ν καί α πινακίδες τ ς Πύλου”, *Πεπραγμένα του Β Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου Ι*, 1968, σελ.126-133.

BERNABÉ PAJARES A. : “Mic. Ka-ru-ti-je-ja-o y Gr. Καλάθιον”, *EMERITA XLIV*, 1976, σελ.115-118

BERNABE A. : “Estructura del léxico micénico sobre el carro y sus partes”, *Atti e Memorie del Secondo Congresso di Micenologia, Roma-Napoli, 1991, σελ.195-207.*

BERNABE A. : “Estudios sobre el vocabulario micénico : terminos referidos a las ruedas”, *MINOS 25-26*, 1990-1991, σελ.133-173.

BERNABE A. : “Estudios sobre el vocabulario micénico : terminidos referidos a los carros”, *MINOS 27-28*, 1992-1993, σελ.125-166.

BETTS J.: “New light on Minoan bureaucracy. A re-examination of some Cretan sealings”, *KADMOS VI*, 1967, σελ.15-40.

- BIRASCHI A.M. : “Miceneo pirijete:intagliatore d'avorio”, *LA PAROLA DEL PASSATO XXXIII*, 1978, σελ.281-287
- BIRASCHI A. M. : “Il ruolo dei metalli nella grecia arcaica”, *SMEA* 19,1978, σελ.232-245.
- BJÖRCK G. : “Pour le vocabulaire des tablettes ‘ á bannières’ de Cnossos”, *ERANOS* 52, 1954, σελ.271-275
- BLÁZQUEZ J. : “Ivoires minoens et mycéniens”, *MINOS* 12, 1971, σελ.398-417.
- BLEGEN C.W. : “An inscribed tablet from Pylos”, *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ* 1954(1), σελ 59-62
- BOΥΤΣΑ Κ. : “Mycenaean craftsmen in palace archives: problems in interpretation”, A.Michailidou (ed.), *Manufacture and Measurement. Counting, Measuring, and Recording Craft Items in Early Aegean Societies [Meletemata 33]* (Athens 2001) 145-165.
- BRANIGAN K. : “Social security and the state in Middle Bronze Age Crete”, *AEGLAEUM* 2, Liège, 1988, σελ.11-16.
- BRANIGAN K. : “The economic role of the first palaces” , στο R.HÄGG-N.MARINATOS eds. *The Function of the Minoan Palaces*,1987, σελ.245-249.
- BREDOW I.V. : “Der qa-si-re-u in der Gesellschaftsstruktur des pylischen Staates», *KLIO* 71(1), 1989, σελ.28-35.
- BROSIUS M. ed. : *Ancient archives and archival traditions. Concepts of record-keeping in the ancient world*, 2003.
- BUCHHOLZ H.G. : “Der Kupferhandel des zweiten vorchristlichen Jahrtausends im Spiegel der Schriftforschung”, *MINOICA*,1958, σελ.92-115.
- BUCHHOLZ H.G. : “Blei in mykenischer Kultur”, στο *JAHRBUCH DES DEUTSCHEN ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTS* 87,1972, σελ.18-27.
- BURKE B. : “The organization of textile production on Bronze Age Crete”, *AEGLAEUM* 16, 1997, σελ.413-421.
- BURNS B. : *Import Consumption in the Bronze Age Argolid : Effects of Mediterranean Trade on Mycenaean Society*, Dissertation, University of Michigan, 1999.
- CAMERA C. : “Il mare nei documenti micenei”, *KADMOS* XX, 1981, σελ.26-37.
- CARLIER P. : “La Royauté Mycénienne”, στο *La Royauté en Grèce avant Alexandre*, Strasbourg, 1984, σελ.40-134.

- CARLIER P. : “Les liens de parente dans les textes mycéniens”, *Florent Studia Mycenaea*, 1999.
- CARLIER P. : “A propos des artisans wa-na-ka-te-ro” , στο E.De Miro-L.Godart- A.Sacconi eds. *Atti e Memorie del secondo Congresso internazionale di Micenologia*, 1996, σελ.569-580.
- CARLIER P. : “A propos de te-re-ta” , *TRACTATA MYCENAEA*, 1987, σελ.65-73.
- CARLIER P. : “Palais et sanctuaires dans le monde mycénien”, στο *Le système palatiale en Orient, en Grèce et á Rome*, 1987, σελ.255-287.
- P.CARLIER : “La Double Face du Pouvoir Royal dans le Monde Mycénien”, στο *Du pouvoir dans l'antiquité. Mots et réalités. Hautes- Etudes du Monde Greco- Romain 16*, 1990, σελ.37-52.
- CARLIER P. : “Les Collecteurs sont-ils des fermiers?”, *MYKENAÏKA. Actes du IXe Colloque international sur les textes mycéniens et égéens, Athènes 2-6 Oct, 1990, B.C.H. Suppl.25*, ed. J.P.Olivier, 1992, σελ.159-166.
- CARLIER P. : “Qa-si-re-u et Qa-si-re-wi-ja”, *Politeia, AEGEUM 12*, 1995, σελ.355-364.
- CARLIER P. : “Wa-na-ka derechef. Nouvelles réflexions sur les royautés mycénienes”, *B.C.H. 122*, 1998, σελ.411-415.
- CARLIER P. : “À propos de la bureaucratie mycénienne”, στο M.Perna ed. *Fiscality*, 2005, σελ.25-30.
- CARRATELLI G.P. : “Dal regno miceneo alla polis” , *Convegno “ Dalla tribu allo stato” , Acc. Naz.dei Lincei(Quad.54)*, Roma, 1962, σελ.175-189.
- CARRATELLI G.P. : “I bronzieri di Pilo micenea”, *STUDI CLASSICI E ORIENTALI XII*, 1963, σελ.242-250.
- CATAUDELLA M.R. : “Monarchia micenea e fisco fra unità e decentramento” , στο *Επί πρόντον πλαζόμενοι, Simposio italiano di studi Egei, Roma, 1999*, σελ.249-258.
- CHADWICK J.: “The Mycenaean Filing System”, *B.I.C.S. 2*, 1958, σελ.1-5.
- CHADWICK J.: “The two provinces of Pylos” , *MINOS VII*, 1961, σελ.125-141.
- CHADWICK J.: “The archive of the Room of the Chariot Tablets at Knossos”, *Institute of Classical Studies, Bulletin n° 14*, 1967, σελ.103-108.
- CHADWICK J.: “E-re-ta: a Problem” στο *Festschrift L.R.Palmer*, A.Morpurgo Davies, W.Meid (éd.), Innsbruck, 1976, σελ.42-48.

CHADWICK J. : “A Cretan fleet ?”, *Antichità Cretesi. Studi in onore di Doro Levi, Università di Catania*, 1978, σελ.199-201.

CHADWICK J. : “La grande tavoletta di Pilo relativa all'oro”, *STUDIA MEDITERRANEA I*, 1979, σελ.97-104.

CHADWICK J. : “L'économie palatiale dans la Grèce mycénienne”, στο *Le système palatiale en Orient, en Grèce et à Rome*, 1987, σελ.283-290.

CHADWICK J. : “The Muster of the pylian fleet” ,in P.H.Ilievski- L.Crepajac eds. *TRACTATA MYCENAEA*, 1987, σελ.75-84.

CHADWICK J. : “The Women of Pylos” , στο J.P. Olivier-T.G.Palaima eds., *Texts, Tablets and Scribes : Studies in Mycenaean Epigraphy and Economy in Honour of E.L.Bennett Jr.*”, *MINOS Suppl. 10*, 1988, σελ.43-95.

CHADWICK J.: “Pylian gold and local administration: PY Jo 438”, *MINOS XXXIII-XXXIV*, 1998-1999, σελ.31-37.

CHADWICK J. : *Ο Μυκηναϊκός Κόσμος*, Αθήνα, 1997

CHANTRAINE P. : “Quelques termes mycéniens relatifs aux chars”, *MINOS 4*, 1956, σελ.50-65.

CHANTRAINE P. : “Quelques termes mycéniens relatifs au travail de l'ivoire”, *Comptes rendus de l'Académie des inscriptions et Belles Lettres 1957*, σελ.241-242.

CHANTRAINE P. : “Sur quelques termes mycéniens relatifs au travail de l'ivoire et notamment qe-qi-no-me-no et qe-qi-no-to”, *REG 70*, 1957, σελ.301-311

CHANTRAINE P. : “Notes d'étymologie grecque”, *Rev. de Philologie*, 1962, σελ.12-15.

CHANTRAINE P. : *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Paris, 1968(I), 1970(II), 1974(III), 1977-1980(IV).

CHANTRAINE P. : “Le témoignage du mycénien pour l'étymologie grecque”, *MINOS 12*, 1971, σελ.205-206.

CHERRY J.F. : “Evolution, revolution and the origins of complex society in Minoan Crete”, στο O.Krzyszowska - L.Nixon eds. : *Minoan Society. Proceedings of the Cambridge Colloquium 1981*, 1983, σελ.33-46.

CHERRY J.F. : “Politics and palaces : some problems in Minoan state formation” , στο C.Renfrew - J.F.Cherry eds. *Peer polity interaction*, 1986, σελ.19-45.

- ΓΙΑΝΝΟΥΛΙΔΟΥ Κ. : “E-ne-wo-pe-za we-pe-za”, *ΠΛΑΤΩΝ* 15, 1963, σελ.177-180.
- COLLINGE N.R. : “Mycenaean DI-PA and ΔΕΠΑΣ”, *B.I.C.S.* 4, 1957, σελ.55-59
- CROUWEL J.H. : *Chariots and other means of transport in Bronze Age Greece*, Amsterdam, 1981, σελ.38-135.
- D’AGATA A.L. – MOODY J. : *Ariadne’s Threads. Connections between Crete and the Greek Mainland in Late Minoan III*, 2005.
- DAKOYRI – HILD A. : “Breaking the mould? Production and Economy in the Theban State”, *AUTOCHTHON*, 2005, σελ.207-218.
- DAVARAS C. : “A new interpretation of the ideogram *168”, *KADMOS* XXV, 1986, σελ.38-43.
- DAVIES A.M. : “ΔΑΜΑΡ in miceneo”, *LA PAROLA DEL PASSATO* XIII, 1958, σελ.322-324.
- DAVIES A.M. : “Fabbri e schiavi a Pilo”, *LA PAROLA DEL PASSATO* XXIII, 1968, σελ.220-222.
- DAVIS J. ed. : *Sandy Pylos: an archaeological history from Nestor to Navarino*, Austin, 1998.
- DAY P.M. – WILSON D.E.: “Landscapes of memory, craft and power in prepalatial and propalatial Knossos”, στο *Labyrinth revisited*, ed. Y.Hamilakis, σελ.143-160.
- DE FIDIO P. : *I dosmoi pilii a Poseidon. Una terra sacra di età micenea*, Rome, 1977.
- DE FIDIO P. : “Fiscalita, redistribuzione, equivalenze : per una discussione sull’economia micenea”, *SMEA* 23, 1982, σελ.83-136.

DE FIDIO P. : “Palais et communautés de village dans le royaume mycénien de Pylos”, *TRACTATA MYCENAEA*, 1987, σελ.129-142.

DE FIDIO P. : “Potere politico e funzione del sacro nelle società micenee” , *Mélanges P.LÉVÊQUE 4*, 1990, σελ.151-171.

DE FIDIO P.: “On the routes of Bronze Age wool and weights”, *MINOS XXXIII-XXXIV*, 1998-1999, σελ.39-63.

DE FIDIO P. : “L’artigianato del bronzo nei testi micenei di Pilo”, *KLIO 71(1)*, 1989, σελ.7-27

DE FIDIO P. : “Mycènes et Proche-Orient ou le théorème des modèles”, *MYKENAÏKA, B.C.H. Suppl.25*, 1992, σελ.174-186.

DE FIDIO P.: “Centralization and its limits in the Mycenaean palatial system”, S.Voutsaki- J.T. Killen eds., *Economy and politics*, 2001, σελ.15-24.

DEL FREO M. : “Miceneo a-pi to-ni-jo e la serie Ta di Pilo”, *SMEA 28*, 1990, σελ.289-331.

DEL FREO M. : “Osservazioni su miceneo komaweteja” , *MINOS 31-32*, 1996-1997, σελ.156-157.

DEL FREO M.: “Mycénien pu-te-ri-ja et le couple ki-ti-me-na / ke-ke-me-na, *R.Ph. 75*, 2001, σελ.27-44

DEL FREO M. : “L’expression ka-ko na-wi-jo de la tablette Jn 829 de Pylos”, *AEGAEUM 25*, Liège, 2005, σελ.793-803.

DEL FREO M. : “Les rameurs d’ a-po-ne-we”, στο *Studia Minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis 6-7*, 2001-2002, pp.83-88.

DEL FREO M. : “La Tablette An 724 de Pylos” , *MINOS 37-38*, 2002-2003, σελ.143-171.

- DELGADO J.M.J. : “Consideraciones en torno a PY Eb 297/ Ep 704”,
KADMOS 44, 2005, σελ.43-50.
- DEMAKOPOULOU, K.. : “Midea in the Light of Recent Excavations”, *Ernesto De Miro, Louis Godart, and Anna Sacconi, eds. Atti e memorie del secondo Congresso internazionale di micenologia, Roma-Napoli, 14-20 ottobre 1991. Volume 3: Archeologia. Incunabula Graeca* 98. Rome, 1996, σελ.979-994.
- DE MIRO-GODART L.-SACCONI A. eds : *Atti e Memorie del secondo congresso internazionale di micenologia*”, *Incunabula Graeca* 98:1, Rome, 1996.
- DEROY L. : “A propos du mycénien sa-pi-de”, *L’ANTIQUITÉ CLASSIQUE* 29, 1960, σελ.315-318.
- DEROY L. : “L’idéogramme de la “ laine ” dans les tablettes linéaires B”,
L’ANTIQUITÉ CLASSIQUE 29, 1960, σελ.312-314.
- DEROY L.: “Les noms du marin.....”, *L’ANTIQUITÉ CLASSIQUE* 32, 1963, σελ.429-445.
- DEROY L. – GERARD M. : *Le Cadastre mycénien de Pylos*, Roma, 1965.
- DEROY L.: *Les leveurs d’impôts, Incunabula Graeca* 24, 1968.
- DEROY L. : “Mycénien ajameno”, *KADMOS* XIV, 1975, σελ.112-116.
- DEROY L.- HALLEUX R. : “A propos du grec ἤλεκτρον ‘ ambre ’ et ‘ or blanc’”, *GLOTTA* 52[:1-2], 1974, σελ.36-39.
- DONLAN W.-THOMAS C.G. : “The village community of ancient Greece: Neolithic, Bronze and Dark ages”, *SMEA* 31,1993, σελ.61-69.
- DORIA M. : *Serie Ta di Pilo*, Trieste,1956.
- DORIA M. : *Avviamento allo studio del Miceneo. Struttura,problemi e testi*, 1965.

- DORIA M. : “Note esegetiche alle iscrizioni dei carri e ruote di Cnosso e di Pilo”, *ŽIVA ANTIKA* 25,1975, σελ.369-380.
- DOXEY D. : “Causes and effects of the fall of Knossos in 1375 B.C.” , *O.J.A.* 6 (3), 1987, σελ.301-315.
- DREWS R. : *The end of the Bronze Age : Changes in warfare and the catastrophe ca.1200 B.C.* , Princeton, 1993.
- DRIESSEN J. – Mc DONALD C. : “Some military aspects of the Aegean in the Late 15th and Early 14th centuries B.C.” , *B.S.A.* 79, 1984, σελ.49-56.
- DRIESSEN J. : “Quelques remarques sur la ‘ Grande Tablette’”, *MINOS* 19, 1985, σελ.169-193.
- DRIESSEN J. : “The Scribes of the Room of the Chariot Tablets” , στο J.P.Olivier-T.G.Palaima eds., *Supl. MINOS* 10, 1988, σελ.123-165.
- DRIESSEN J. : “The Arsenal of Knossos and Mycenaean Chariot forces”, στο M.Lodewijckx ed. *Mélanges A Van Doorselaer, Acta Archaeologica Lovanensia. Monographiae* 8, 1990, σελ.490-493.
- DRIESSEN J.- SCHOEP I. : “*The Architect and the Scribe. Political Implications of Architectural and Administrative Changes on MM II-LM IIIA Crete*”, - R. Laffineur & W.-D. Niemeier (eds), *Politeia. Aegean State and Society Proceedings of the International Aegean Conference in Heidelberg 1994, AEGAEUM*, 12, Liège, 1995, p. 649-664.
- DRIESSEN J. : “Collectors items”, *MYKENAÏKA, Actes du IXe Colloque international sur les textes mycéniens et égéens. Athènes, 2-6 Oct.1990, B.C.H. Suppl.*25, 1992, ed. J.P.Olivier, σελ.197-214.
- DRIESSEN J.: “The northern entrance passage at Knossos” , *Florent Studia Mycenaea*, 1999, σελ.205-226.

- DRIESSEN J. – MACDONALD C.F. : “The Troubled Island. Minoan Crete before and after the Santorini eruption”, *AEGLAEUM* 17, Liège, 1997.
- DRIESSEN J. – FARNOUX A. eds. : ‘La Crête Mycénienne’. *Actes de la table ronde tenue à Athènes en 1991, B.C.H. Suppl. 30, 1997.*
- DRIESSEN J. : “Mécanismes de contrôle au palais de Cnossos à l’époque des tablettes en linéaire B”, *KTEMA* 26, 2001, σελ.113-120.
- DRIESSEN J. : “Centre and periphery : some observations on the administration of the kingdom of Knossos”, στο S.Voutsaki - J.T.Killen eds. *Economy and Politics*, 2001, σελ.96-112.
- DUHOUX Y. : “Le groupe lexical de δίδωμι en mycénien”, *MINOS* 9,1968, σελ.81-108.
- DUHOUX Y. : ‘Idéogrammes textiles du linéaire B:*146,*160,*165 et *166’, *MINOS* 15, 1974, σελ.116-132.
- DUHOUX Y. : “Les idéogrammes *168 et *181 du linéaire B”, *KADMOS* XIV, 1975, σελ.117-124.
- DUHOUX Y. : *Aspects du vocabulaire économique mycénien*, Amsterdam, 1976.
- DUHOUX Y. : “Un inventaire linéaire B de vases”, *MINOS* 35-36, 2000-2001, σελ.31-59.
- DUHOUX Y. : Adieu au ma-ka cnoisien. Une nouvelle lecture en KN F 51 et ses conséquences pour les tablettes linéaire B de Thèbes”, *KADMOS* 45, 2006, σελ.1-19.
- EARLE T. : “Prehistoric economics and the evolution of social complexity: a commentary” , στο Knapp A. B. and Stech T. (Editors), *Prehistoric Production*

- and Exchange: The Aegean and Eastern Mediterranean* (Institute of Archaeology, UCLA, Los Angeles) 1985, σελ.106-111.
- EARLE T. : “Political Economies of Chiefdoms and Agrarian States” , στο *Bronze Age Economics, the beginnings of political economies*. Oxford: Westview Press, 2002, σελ.1-18.
- EARLE T. ed. : *Chiefdoms: Power, Economy and Ideology*, 1991.
- EDER B. “The world of Telemachos: Western Greece 1200-700 , στο *Ancient Greece : from the Mycenaean palaces to the Age of Homer*, eds. S.D.Jalkotzy- I.Lemos, σελ.549-580, 2006.
- EFFENTERRE H.v. : “Les fonctions palatiales dans la Crète minoenne”, στο LEVY E. (Ed.) *Le système palatial en orient, en Grèce et á Rome*. Actes du Colloque de Strasbourg 19-22 juin 1985. Strasbourg, σελ.173-185.
- ERARD-CERCEAU I. : “Documents sur l’agriculture mycénienne : peut-on concilier archéologie et épigraphie ?”, *MINOS 23I*, 1988, σελ.183-190.
- FERIOLI P. – FIANDRA E. et alii eds. : *Archives before writing*, Oriolo, 1994.
- FERLUGA PETRONIO : “I nomi delle armi in miceneo”, *ŽIVA ANTIKA 25*, 1975, Scopje, σελ.1-171.
- FERLUGA FEDORA : “La terminologia delle armi nell’onomastica micenea”, *ŽIVA ANTIKA 25*, 1975, σελ.382-386.
- FINLEY M.I. : “The Mycenaean tablets and economic history”, *The Economic Historic Review X*, 1957, σελ.128-141 και *XI*,1958, σελ.87-97.
- FIRTH R.J. - MELENA J.L. : “The tablets from the Arsenal and Little Palace”, *MINOS 33-34*,1998-1999, σελ.107-133.
- FIRTH R.: “Review of the find-places of THE Knossos linear B tablets, *MINOS 35-36*, 2001, σελ.63-290

- FIRTH R. –MELENA J.L. : “22 joins and quasi-joins of Fragments of linear B tablets from Knossos”, *MINOS* 37-38, 2002-2003, σελ.113-118.
- FIRTH R.- M.L.B.NOSCH : “The Scribe 103 and the Mycenaean textile industry at Knossos: The Lc(1) and Od(1) Sets”, *MINOS* 37-38, 2002-2003, σελ.121-137.
- FIRTH R.J. : “An analysis of the find-spots of the Pylos Ma tablets”, στο M.Perna ed. *Fiscality*, 2005, σελ.31-37.
- FOSTER B.R. : “The late Bronze Age Palace economy : a view from the East”, στο R.Hägg and N.Marinatos (eds), *The Function of the Minoan Palaces*, 11-16. Stockholm: Svenska Institutet i Athen, 1987, σελ.11-16.
- FOSTER E. : “The flax impost at Pylos and Mycenaean landholding” , *MINOS* 17, 1981, σελ.67-121.
- FRANCESCHETTI A. : “Armi e Guerra in testi micenei”, *Rendiconti dell'Acc. di Arch.Lett. e Bel. Art. di Napoli.*,1978, σελ.67-90.
- FRANCESCHETTI A. : “La centralizzazione del potere e I collettori micenei” , *Atti e Memorie del secondo congresso internazionale di micenologia*, Roma-Napoli, 1991, σελ.255-259.
- FRENCH E.B.-WARDLE K.A eds.: *Problems in Greek Prehistory*. Papers Presented at the Centenary Conference of the British School of Archaeology at Athens Bristol, 1988.
- FURUMARK A. : “Ägäische texte in griechischer Sprache”, *ERANOS* 52, 1954, σελ.44-48 και 54-59.
- GALE N.H. ed. : *Bronze age trade in the Mediterranean*, *SIMA* 90, 1991.
- GALLAGHER W.R. : “A reconsideration of o-no in Mycenaean Greek”, *MINOS* 23,1988, σελ.85-106.

- GALLAVOTTI C. : “Note sul lessico miceneo”, *RIVISTA DI FILOLOGIA* 39, 1961, σελ.163-179.
- GALLAVOTTI C. : “il nome della testa e dell’anfora micenea a falso collo”, *RIVISTA DI FILOLOGIA* 40,1962, σελ.135-149.
- GALLAVOTTI C. ed. : *Atti e Memorie del I Congresso Internazionale di micenologia, Roma , 1967, Incunabula Graeca 25, 1968.*
- GALLAVOTTI C. : “La sala delle cerimonie nel palazzo di Nestore”, *S.M.E.A.* 15, 1972, σελ.24-32.
- GELB I.J. : “Definition and discussion of slavery and serfdom”, *Ugarit-Forschungen* 11, 1979, σελ.283-297.
- GEORGIEV V. : “Interprétation de la liste pylienne des rameurs absents,PY An 724”, *LA PAROLA DEL PASSATO* 20, 1965, σελ.239κ.ε.
- GILLIS C. : “The smith in the Late Bronze Age-State employee, independent artisan or both?”, *TEXNH. Craftsmen, craftswomen and craftsmanship in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 6th international Aegean conference, Philadelphia, 18-21 April 1996, AEGAEUM 16 II, LIEGE, 1997, σελ.505-513.*
- GILLIS C. – NOSCH M.L.B. : *Ancient Textiles , Production Craft and Society*, Oxford, 2007.
- GRAY D.H.F. : “Linear B and archaeology”, *B.I.C.S.* 6,1959, σελ.47-55.
- GODART L. : “Les tablettes de la serie Co de Cnossos”, *Acta Mycenaea II*, 1972, σελ.418-424
- GODART L.- OLIVIER J.P. : *Recueil des inscriptions en linéaire A, vol I-V*, Paris, 1976-1985.

GODART L. : “L’économie de la Crète occidentale a partir des documents en linéaire A et B”, *Πεπραγμένα του ΣΤ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, 1986, σελ.333-339.

GODART L. : “Le rôle du palais dans l’organisation militaire mycénienne”, *Le système palatial en Orient, en Grèce et a Rome*, 1987, σελ.238-253.

GODART L. : *Le pouvoir de l’écrit. Aux pays des premières écritures*, Paris, 1990.

GODART L.- TZEDAKIS Y. : “Les nouveaux textes en linéaire B de la Canée”, *RIVISTA DI FILOLOGIA* 119/2, 1991, σελ.129-149.

GODART L. : “Les Collecteurs dans le monde égéen”, *ΜΥΚΕΝΑΪΚΑ. Actes du IXe Colloque international sur les textes mycéniens et égéens, Athènes 2-6 Oct.1990, B.C.H. Suppl.25*, 1992, ed. J.P. Olivier, σελ.257-283

GODART L. : “Les ressources des palais mycéniens de Cnossos et Pylos”, *ETUDES CLASSIQUES* 45, 1977, σελ.31-42.

GODART L. : “Autour des textes en Linéaire B de Tirynthe”.
Ausgrabungen in Tiryns 1982/83. AA 1988, σελ.245-251.

GODART L. – TZEDAKIS Y. : “La Crète du Minoen Récent IIIB à l’époque géométrique”, στο D.Musti ed. , *La Transizione*, 1991, σελ.187-195.

GODART L- TZEDAKIS Y. : “Les royaumes mycéniens de Crête”, *B.C.H. Suppl.30*, 1997, σελ.153-162.

GODART L. : “Le développement et la diffusion des écritures égéennes”, *Kris Technitis. L’Artisan Crétois: Recueil d’articles en l’honneur de Jean-Claude Poursat, publié à l’occasion des 40 ans de la découverte du Quartier Mu, Bradfer-Burdet., B.Detournay and R. Laffineur, eds. AEGAEUM 26*, 2005, σελ.97-107.

GONNET H. : “Le rôle du palais dans l'économie hittite”, *KTEMA* 26, 2001, σελ.73-77.

GREGERSEN-BECH M.L : ‘Pylian craftsmen : payment in kind/rations or land?’, *AEGAEUM* 16, Liège, 1995, σελ.397-405.

GSCHNITZER F. : “ΒΑΣΙΛΕΥΣ.Ein terminologisches Beitrag zur Frühgeschichte des Königtums bei den Griechen”, *Festschrift L.C.Franz*,1965, σελ.99-112.

GUIDI M. : “Miceneo i-φο=Greco ίππος”, *MINOS* 23, 1988, σελ.163-182.

GUIDI M. : “Gli scribi della serie O di Micene” , *MINOS* 24, 1989, σελ.69-88.

GUGLIELMI M. : “Sulla navigazione in età micenea”, *LA PAROLA DEL PASSATO* XXVI, 1971, σελ.418-435.

HÄGG R.- MARINATOS N. : *The Function of the Minoan Palaces, Proceedings of the 4th international Symposium at the Swedish Institute in Athens 1984, Swedish Institute in Athens, series 4,35, 1987.*

HÄGG R. ed.: *The Function of the Minoan Villa. Proceedings of the eight international Symposium at the Swedish institute of Athens, 1997.*

HAGGIS D.C.: “Integration and Complexity in the Late Prepalatial Period: a view from the countryside in eastern Crete” , στο *Labyrinth revisited...*, ed. Y.Hamilakis, 2002, σελ.120-138.

HAJNAL I. : *Mykenisches und homerisches Lexikon* ,1998

HALLAGER E.- VLASAKI M. : “New linear B tablets from Khania”, *B.C.H. Suppl.30*, 1997, σελ.169-174.

HALLAGER E. : “The roundel in the Minoan administrative system”, *Problems in Greek prehistory*, Bristol, 1998, σελ.101-112.

HALLAGER E. : “The uniformity in seal use and sealing practice during the LH/LM III period”, στο A.L.D’Agata and J. Moody eds. *ARIADNE’S THREADS*, 2005, σελ.243κ.ε.

HALLEUX R. : “Lapis-lazuli, azurite ou pâte de verre ? A propos de kuwano et kuwanowoko dans les tablettes mycéniennes”, *SMEA* 9, 1970, σελ.47-66.

HALSTEAD P. : “On redistribution and the origin of Minoan-Mycenaean palatial economies” , στο E.B.French - K.A.Wardle eds. *Problems in Greek Prehistory*, Bristol, 1998, σελ.519-529.

HALSTEAD P. : “From determinism to uncertainty : social storage and the rise of the Minoan palace” , στο A.Sheridan - G.Bailey eds. *Economic Archaeology*, 1981, σελ.187-213

HALSTEAD P. : “A friend in need is a friend indeed: Social storage and the origins of social ranking” , C.Renfrew- S.Shennan eds. *Ranking, Resource and Exchange: Aspects of the Archaeology of Early European Society*, Cambridge, 1982, σελ.92-99.

HALSTEAD P. : “Agriculture in the Bronze Age Aegean : towards a model of palatial economy” , B.Wells ed. *Agriculture in Ancient Greece*, Stockholm, 1992, σελ.105-117.

HALSTEAD P. : “The Mycenaean palatial economy : Making the most of the gaps in the evidence”, *P.C.P.S.* 38, 1992, σελ.57-86.

HALSTEAD P. : “Towards a model of Mycenaean palatial mobilization”, in M.Galaty - W.Parkinson eds. *Rethinking Minoan Palaces*, 1998, σελ.35-41.

HALSTEAD P. : “Missing sheep : on the meaning and wider significance of O in Knossos sheep records”, *A.B.S.A.* 94, 1999, σελ.145-150.

- HALSTEAD P. : “Mycenaean wheat, flax and sheep : palatial intervention in farming and its implications for rural society”, S.Voutsaki- J.T.Killen eds. *Economy and politics, 2001*, σελ.38-50.
- HALSTEAD P. : “Surplus and share-croppers: the grain production strategies of Mycenaean palaces” , *AEGLAEUM 20*,1999, σελ.319-327.
- HAMILAKIS Y. ed. : *Labyrinth revisited : Rethinking Minoan Archaeology*, Oxford, 2002.
- HAMP E.P. : “KN L 693 Qe-te-o and Μάντις”, *MINOS 19*, 1985, σελ.51-53.
- HART G.R. : “Mycenaean se-re-mo-ka-ra-a-pi and se-re-mo-ka-ra-o-re”, *MINOS 25-26*, 1990-1991, σελ.319-327.
- HASKELL H. : “Pylos : stirrup jars and the international oil trade”, στο T.G.Palaima- C.W.Shelmerdine eds., *Pylos Comes Alive* ,1984, σελ.97-107.
- HASKELL H. : “Trade and production in “ Mycenaean” Crete”, στο C. Gillis, C.Risberg, and B.Sjöberg (eds.), *Trade and Production in Premonetary Greece: Production and the Craftsman [SIMA Pocketbook 143]* (Jonsered 1997), 101-111.
- HASKELL H. : “LM III Knossos : evidence beyond the palace”, *SMEA 27*, 1989, σελ.81-110.
- HELTZER M.-LIPINSKI E. Eds : *Society and Economy in the Eastern Mediterranean (c. 1500-1000 B.C.)*, *Orientalia Lovaniensia Analecta 23*, Louvain, 1988, vols. I-II.
- HELTZER M.: “Sinaranu, Son of Siginu and the trade relations between Ugarit and Crete”, *MINOS 23*, 1988, σελ.7-13.
- HENLE J. : “A note on the sword tablets”, *MINOICA*, 1958, σελ.192-196.
- HEUBECK A. : “Mykenisch *qi-si-po=ξίφος”, *MINOS 6*, 1958, σελ.55-60

- HEUBECK A. : *Aus der Welt der frühgriechischen Lineartafeln*, Göttingen, 1966.
- HEUBECK A.- NEUMANN G. : *RES MYCENAEAE, Akten des VII Int. Koll. In Nürnberg, Apr.1981, Göttingen, 1983.*
- HEUBECK A. : “Zu einigen Problemen der pylischen Tafel An 607”, *MINOS* 19, 1985, σελ.61-90.
- HEUBECK A. : “Vermutungen zu KN L 693”, *KADMOS XXV*, 1986, σελ.141-146.
- HIGGINS R. : “The Archaeological Background to the Furniture Tablets from Pylos”, *B.I.C.S.* 3, Univ. London, 1956.
- HILLER S. : “Wanasoi Tonoeketerijo”, *MINOS* 10, 1969, σελ.78-81.
- HILLER S. : “Beinhaltet die Ta Serie ein Kultinventar?”, *EIRENE* 9, 1971, σελ.69-86.
- HILLER S. : “Ka-ko na-wi-jo, notes on interdependences of temple and bronze in the Aegean Bronze Age”, *VI COLLOQ. INTERN., NEUCHÂTEL*, 1979, σελ.189-195.
- HILLER S.- PANAGL O. : *Die frühgriechischen Texte aus mykenischer Zeit, Darmstadt, 1976.*
- HILLER S. : “Allgemeine Bemerkungen zur Jn Serie”, *SMEA* 15, 1972, σελ.51-71.
- HILLER S. : “Dependent personnel in Mycenaean texts”, στο Heltzer M. – Lipinski E., *Orientalia Lovaniensia Analecta* 23, 1988, σελ.53-68.
- HILLER S. : “Palast und Tempel im Alten Orient und im minoischen Kreta”, *The Function of the Minoan Palaces: Proceedings of the 4th International Symposium, Swedish Institute, Athens, June 1984*, edited by R.Hägg and

- N.Marinatos, *Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae*, 4/35. Stockholm:
Aströms, 1987, σελ.57-64
- HILLER S : “Cretan sanctuaries and Mycenaean palatial administration at Knossos”, *B.C.H. Suppl.30*, 1997, σελ.205-212.
- HILLER S. : “Religion in linear B texts”, *B.I.C.S. 46*, 2002-2003, σελ.230-231.
- HOCKER F.-PALAIMA T.G. : “Late Bronze Age ships and the Pylos tablets Vn 46 and Vn 879”, *MINOS 25-26*, 1990-1991, σελ.297-317.
- HOOKER J.T. : “The wanax in linear B texts”, *KADMOS XVIII*, 1979, σελ.100-111.
- HOOKER J.T.: “The End of Pylos and the Linear B Evidence”, *SMEA 23*, 1982, σελ.209-217.
- HOOKER J.T. : “Minoan and Mycenaean administration : a comparison of the Knossos and Pylos archives”, *The Function of the Minoan Palaces*, 1987, σελ.313-316.
- HOOKER J.T. : “Titles and Functions in the Pylian State”, *MINOS 20-22*, 1987, σελ.257-267.
- HOOKER J.T. : “The Great Tablet of Knossos”, *KADMOS XXVII*, 1988, σελ.115-125.
- HOOKER J.T. : *Εισαγωγή στη γραμμική Β*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 1996.
- HURST A. : “A propos des forgerons de Pylos”, *SMEA 5*, 1968, σελ.92-96.
- HUTCHINSON J.S. : “Mycenaean Kingdoms and Medieval Estates”, *HISTORIA XXVI*, 1977, σελ.1-23.
- HUTTON W.F. : “The meaning of qe-te-o in linear B” , *MINOS 25-26*, 1990-1991, σελ.105-131.
- ILIEVSKI P. : “Mycenaean wo-ne-we” , *ŽIVA ANTIKA 17*, 1967, σελ.23-26.

- ILIEVSKI P.- CREPAJAC L. : *TRACTATA MYCENAEA, VIII International Colloquium of Mycenaean Studies, Ohrid, September 1985, Scopje, 1987.*
- ILIEVSKI P. : "Mycenaean a-mo/(h)armo..", *Studies presented to J.Chadwick*, J.T.Killen - J.L.Melena - J.P.Olivier eds. 1987, σελ.295-309.
- JALKOTZY-DEGER S. : "The women of PY An 607" , *MINOS 13*, 1972, σελ.137-160
- JALKOTZY-DEGER S. : "E-QE-TA :Zur Rolle des Gefolgschaftswesens in der Sozialstruktur mykenischer Reiche", Wien, 1978.
- JALKOTZY-DEGER S. : "Zum Charakter und zur Herausbildung der mykenischen Sozialstruktur" , στο *Akten des VII Int. Koll. In Nürnberg, RES MYCENAEAE*, 1983, σελ.89-111.
- JALKOTZY-DEGER S. : "Near Eastern Economies versus " Feudal Society" : Zum mykenischen Palaststaat", *Studies in Mycenaean and Classical Greek presented to J.Chadwick*, 1987, σελ.137-150.
- JALKOTZY-DEGER S. : "Landbesitz und Sozialstruktur im mykenischen Staat von Pylos", στο Heltzer M. - Lipinski E. ed. *Social and Economy*, 1988, σελ.31-52.
- JALKOTZY-DEGER S. : "Noch einmal zur Ea Serie von Pylos", *MINOS Suppl. 10*, 1988, σελ.97-122.
- JALKOTZY-DEGER S. : "Die Erforschung des Zusammenbruchs des Sogenannten dunklen Jahrhunderte", *Zweihundert Jahre Homer Forschung, Basel, 1989, ed. J.Latacz, Colloquium Rauricum II*, 1991, σελ.127-154.
- JALKOTZY-DEGER S.: "On the negative aspects of Mycenaean palace system" , *Atti e Memorie del Congresso di micenologia, Roma-Napoli*, 1991, σελ.715-728.

JALKOTZY-DEGER S. : “Mykenische Herrschaftsformen ohne Paläste und die griechische Polis”, *AEAEUM* 12, Liège, 1995, σελ.367-372.

JALKOTZY-DEGER S : “Hier können wir Achäer nicht alle König sein zur Geschichte des frühgriechischen Königtums”, *Festschrift P.R.Franke*, 1996, σελ.13-30.

JALKOTZY-DEGER S. - HILLER S. - PANAGL O. eds. : *Florent Studia Mycenaee: Akten des X Internationalen Mykenologischen Kolloquiums in Salzburg vom 1-5 Mai 1995, 2 vols ,Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Kl.274, Vienna, 1999.*

JALKOTZY-DEGER S. – LEMOS I.S. : *ANCIENT GREECE : From Mycenaean palaces to the age of Homer, Edinburgh, 2006.*

JASINK A.M. : “Il laboratorio NE del palazzo di Pilo”, *KADMOS XXIII*, 1984, σελ.11-37.

JASINK A.M. : “Funzionari e lavoratori nel palazzo di Pilo”, *MINOS* 25-26, 1990-1991, σελ.212-241.

JASINK A.M. : “Methodological Problems in the Comparison of Hittite and Mycenaean institutions”, *RFIC* 109, 1981, σελ.88-105.

JASINK A.M. : “Mycenaean fiscal vocabulary : oral or written tradition?”, στο M.Perna ed. *Fiscality*, 2005, σελ.39-45.

JORRO AURA F. : *Diccionario Micénico I-II, Madrid, Consejo Superior de investigaciones Cientificas, 1985-1993.*

JORRO AURA F. : “Cambios léxicos del micénico(de los texidos)al griego del primer milenio”, *Atti e Memorie del 2° Congresso Internazionale di Micenologia*, Roma-Napoli 1991, Roma, 1996, σελ.177-188.

JUNG.R. : “Aspekte des mykenischen Handels und Produktaustauschs”, στο *Interpretationsraum Bronzezeit*, 2005, σελ.45-70.

- KARAGEORGHIS V. – STAMPOLIDIS N. eds. : *Eastern Mediterranean : Cyprus-Dodecanese-Crete, 16th – 6th century B.C. Proceedings of the international symposium held at Rethymnon (13-16 May 1997)*, 1998, Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- KARDULIAS P.N ed. : *Beyond the Site : Regional Studies in the Aegean Area*, London, 1994.
- KARDULIAS P.N. : “Flaked stone and the role of the palaces in the Mycenaean world system”, στο M.Galaty - W.Parkinson eds. *Rethinking Minoan Palaces*, 1998, σελ.61-66.
- KARNAVA A. : “Indications of Minoan fiscal registrations”, στο M.Perna ed. *Fiscality* , 2005, σελ.59-67.
- KAZANSKIENE V.P. : “Land tenure and social position in Mycenaean Greece”, R.Laffineur and W-D.Niemeier (eds.), *Politeia: Society and State in the Aegean Bronze Age AEGAEUM 12, Liège 1995, II*, σελ.603-611.
- KILIAN K. : “La caduta dei palazzi micenei continentali : Aspetti archeologici”, στο D.Musti ed. *Le origini dei greci : Dori e mondo egeo*, Roma, 1985, σελ.73-95.
- KILIAN K. : “The Emergence of Wanax Ideology in the Mycenaean Palaces” , *OJA 7:3*, 1988, σελ.287-302.
- KILLEN J.T. : “The wool ideogram in linear B texts”, *HERMATHENA 96* ,1962, σελ.38-72
- KILLEN J.T. : “Mycenaean PO-KA : a suggested interpretation”, *LA PAROLA DEL PASSATO XVII*, 1962, σελ.26-31.
- KILLEN J.T. : “Mycenaean PO-KA : a further note” , *LA PAROLA DEL PASSATO XVIII*, 1963, σελ.447-450.

KILLEN J.T. : “Some Adjuncts to the sheep ideogram on the Knossos tablets”,
ERANOS 61, 1963, σελ.69-93.

KILLEN J.T. : “The wool industry of Crete in the Late Bronze Age”, *B.S.A.* 59,
1964, σελ.1-15.

KILLEN J.T. : “The Knossos Lc (cloth) tablets”, *B.I.C.S.* 13, 1966, σελ.105-
109.

KILLEN J.T. : “The abbreviation TU on Knossos woman tablets”, *ŽIVA*
ANTIKA 16, 1966, σελ.207-212.

KILLEN J.T. : “Minoan woolgathering: a reply”, *KADMOS* VII, 1968, σελ.105-
123.

KILLEN J.T. -OLIVIER J.P. : “55 raccords de fragments dans les tablettes de
Cnossos », *B.C.H.* 92, 1968, σελ.119-123.

KILLEN J.T. : “The Knossos o-pi tablets”, *Atti e Memorie del 1o Congresso*
Internazionale di Micenologia, Roma, 1968, σελ.636-643.

KILLEN J.T. : “Minoan woolgathering : a reply”, *KADMOS* VIII, 1969, σελ.23-
38.

KILLEN J.T. “Two notes on the Knossos Ak tablets”, *ACTA MYCENAEA.*
Proceedings of the 5th international colloquium on Mycenaean Studies, held at
Salamanca, 30th March-3rd April 1970, MINOS Suppl. XI-XII, ed.

M.S.Ruiperez, 1971, σελ.425-440.

KILLEN J.T. : “A problem in the Knossos Lc(1) (cloth) tablets”,
HERMATHENA 118, 1974, σελ.82-90.

KILLEN J.T. : “The Knossos Nc tablets”, L.R. Palmer-J.Chadwick eds.
Proceedings of the Cambridge Colloquium on Mycenaean studies,
Cambridge, 1966, σελ.33-38.

- KILLEN J.T. : “The linear B tablets and economic history : some problems”, *B.I.C.S.* 26, 1979, σελ.133-134.
- KILLEN J.T. : “The Knossos Ld(1) tablets” , *COLLOQUIUM MYCENAEUM, Actes du 6ème Colloque International sur les textes mycéniens et égéens tenue au Chaumont sur NEUCHÂTEL(7-13 Septembre 1975, Genève, 1979,* σελ.151-182.
- KILLEN J.T. : “Puzzles in a Mycenaean personnel record” , *ŽIVA ANTIKA* 31, 1981, σελ.38-39.
- KILLEN J.T. : “Linear B a-ko-ra-ja/jo”, στο *Studies in Greek, Italic, and Indo-European Linguistics, Offered to Leonard R. Palmer on the Occasion of his Seventieth Birthday. Innsbrucker Beitrage zur Sprachwissenschaft 16*, edited by Morpurgo-Davies, A. Meid, Innsbruck, 1976, σελ.117-125.
- KILLEN J.T. : “On the Mycenaean Ge tablets” , *RES MYCENAEAE*, ed A.Heubeck-G.Neumann, Göttingen, 1983, σελ.216-233
- KILLEN J.T. : “Last year’s debts on the Pylos Ma tablets”, *SMEA* 25, 1984, σελ.173-188.
- KILLEN J.T. : “The linear B tablets and the Mycenaean economy”, στο A.Morpurgo Davies - Y.Duhoux eds. *Linear B : a 1984 survey*, 1985, σελ.241-305.
- KILLEN J.T. : “New Knossos linear B readings”, *KADMOS XXIV*, 1985, σελ.29-31.
- KILLEN J.T.-MELENA J.L.-OLIVIER J.P. : *Studies in Mycenaean and Classical Greek presented to J.Chadwick, MINOS XX-XXII, Salamanca, 1987.*

- KILLEN J.T. : “Epigraphy and interpretation in Knossos woman and cloth records”, *Texts, Tablets and Scribes*, eds. J.P. Olivier-T.G.Palaima, *Supl. a MINOS n.10*, 1988, σελ.167-183.
- KILLEN J.T. : “Bronze working at Knossos and Pylos”, *HERMATHENA 143*, 1987, σελ.61-69.
- KILLEN J.T. : “Notes on the Knossos tablets”, *MINOS 20-22*, 1987, σελ.319-331.
- KILLEN J.T-OLIVIER J.P. : “The Knossos Tablets”, KT⁵, *MINOS Suppl.11*, Salamanca, 1989.
- KILLEN J.T. : ‘Some thoughts on tarasija”, στο S.Voutsaki and J.Killen (eds.), *Economy and Politics in the Mycenaean Palace States*, Cambridge, 2001, σελ.161-180.
- KILLEN J.T. : “Ke-u-po-da e-sa-re-u and the exemptions of the Pylos Na tablets”, *MINOS 27-28*, 1992-1993, σελ.109-124.
- KILLEN J.T. : “Thebes sealings, Knossos tablets and Mycenaean state banquets”, *B.I.C.S. 39*, 1994, σελ.67-84.
- KILLEN J.T. : “A note on Pylos tablet Ma 120” , *MINOS 29-30*, 1994-1995, σελ.113-116.
- KILLEN J.T. : “Some furthers thoughts on ‘Collectors’”, στο R.Laffineur-W.D.Niemeier eds. *Politeia, Society and State in the Aegean Bronze Age*, *AEGAEUM 12*, Liège, 1995, σελ.213-226.
- KILLEN J.T. : “The textile industries at Pylos and Knossos”, *Pylos Comes Alive*, T.G.Palaima - C.W.Shelmerdine, 1984, σελ.49-63.
- KILLEN J.T. : “Administering a Mycenaean kingdom : some taxing problems”, *B.I.C.S. 41*, 1996, σελ.147-148.

KILLEN J.T. : “The Pylos Ta tablets revisited”, *B.C.H.* 122, 1998, σελ.421-422.

KILLEN J.T. : “The subjects of the wanax : aspects of Mycenaean social structure”, στο *Ancient Greece*, eds S.D.Jalkotzy – I.S.Lemos, 2006, σελ.87-98.

KILLEN J.T. : “A note on Knossos tablet L 5561”, *MINOS* 35-36, 2000-2001, σελ.391-393.

KILLEN J.T. : “The Wm nodules from Knossos”, *MINOS* 37-38, 2002-2003, σελ.101-103.

KILLEN J.T.: “Followers” and “Watchers” at Pylos and Knossos”, *KEIMELION*, 2005, σελ.263-266.

KILLEN J.T. : “Conscription and corvée at Mycenaean Pylos”, στο M.Perna ed. *Fiscality*, 2005, σελ.73-85.

KILLEN J.T.: “Cloth production in Late Bronze Age Greece : the documentary evidence”, στο *Ancient Textiles*, eds. C.Gillis- M.L.B.Nosch, Oxford, 2007, σελ.50-56.

KNAPPETT C.: “Overseen or overlooked? Ceramic production in a Mycenaean palatial system”, στο S.Voutsaki- J.T.Killen, *Economy and Politics*, 2001, σελ.80-95.

KOEHL R. : “The nature of Minoan kingship”, *AEGAEUM* 11, Liège, 1995, σελ.23-35.

KOPCKE G. : “The Cretan Palaces and Trade” , στο *Function of the Minoan Palaces*, 1987, σελ.257-259.

KRIGAS E. : “AMOTA and ROTA...”, *KADMOS* XXVI, 1987, σελ.74-83.

KRIGAS E.: “The land registry. A survey of the Ea-Eb-Ed-Ep tablets of the Pylian archive”, *SMEA* 26, 1987, σελ.23-34.

- KYPIAKIDHΣ E. : “Some aspects of the role of scribes in Pylian palace administration”, *MINOS* 31-32, 1996-1997, σελ.201-229.
- LACKENBACHER S. : “Les archives palatiales d’Ugarit”, *KTEMA* 26, 2001, σελ.79-86.
- LAFFINEUR R. ed. : *Transition. Le monde égéen du Bronze moyen au Bronze récent. Actes de la deuxième rencontre égéenne internationale de l’Université de Liège*, 18-20 Avril 1988, *AEGAEUM* 3, 1989.
- LAFFINEUR R. - NIEMEIER W.D eds. : *Politeia, Society and State in the Aegean Bronze Age, 2 vols. AEGAEUM* 12, Liège, 1995.
- LAFFINEUR R.- BETANCOURT P. eds. : *TEXNH. Craftsmen, craftswomen and craftsmanship in the Aegean Bronze Age, Proceedings of the 6th international Aegean conference, Temple University ,18-21 April, 1996, AEGAEUM* 16, 1997.
- LAFFINEUR R.- GRECO E. eds. : *Emporia. Aegeans in the Central and Eastern Mediterranean*”, *Proceedings of the 10th international Aegean conference, Italian School of Archaeology, Athens , 14-18 April 2004, AEGAEUM* 25, 2005.
- LAFORSE B. : *The meaning of the Mycenaean words qa-si-re-u , qa-si-re-wi-ja and ke-ro-si-ja*, Austin, 1989.
- LANDENIUS-ENEGREN H.: “A prosopographical study of scribal hand 103, methods, aims and problems”, στο R.Laffineur- W.D.Niemeier eds. *Politeia, Society and State in the Aegean Bronze Age, AEGAEUM* 12, Liège, 1995, σελ.115-130.

- LANDENIUS-ENEGREN H.: “Craft production at Knossos-Raw materials and finished goods-the linear B evidence”, *Trade and Production...Proceedings of the 6th international workshop...*, 1996, *SIMA P.B.154*, 2000, σελ.29-37.
- LANG M. : “The palace of Nestor ,excavations of 1959”, *A.J.A.* 64, 1960, σελ.160-162.
- LANG M. : “Jn formulas and groups”, *HESPERIA*, 1966, σελ.398-412.
- LANG M.L : “The o-ka tablets again”, *KADMOS* 29, 1990, σελ.113-125.
- LA ROSA V.- PALERMO D. – VAGNETTI L. eds. : *Επί πόντον πλαζόμενοι.Simposio italiano di studi egei dedicato a L.BERNABO BREA e P.CARRATELLI*, Roma, 18-20 Febbraio 1998, Rome, 1999.
- LEDJEGÅRD H. : “The function and social position of qa-si-re-u”, *MINOS* 31-32, 1996-1997, σελ.371-378.
- LEE D.J.N. : “a-ra-ro-mo-te-me-na”, *B.I.C.S.* 5, 1958, σελ.61-64.
- LEE D.J.N. : “Mycenaean anato/anata”, *LA PAROLA DEL PASSATO* 15, 1960, σελ.401-414.
- LEE D.J.N. : “Mycenaean i-jo”, *KADMOS* V, 1966, σελ.25-43.
- LEJEUNE M. : “Les inventaires de roués”, *REVUE DE PHILOLOGIE* 29, 1955, σελ.147-171 και 30, 1956, σελ.175-186.
- LEJEUNE M. : “Les tablettes pyliennes de la série Ma”, *REVUE DES ETUDES ANCIENNES* 48, 1956, σελ.3-39.
- LEJEUNE M. : ‘Textes mycéniens relatifs aux esclaves”, *HISTORIA* VIII, 1959, σελ.133-141.
- LEJEUNE M. : ‘Les forgerons de Pylos”, *HISTORIA* X, 1961, σελ.409-434.
- LEJEUNE M. : ‘Observations sur l'idéogramme *146”, *Mycenaean Studies*, Madison, 1964, σελ.111-124.

- LEJEUNE M. : “Sur le vocabulaire économique mycénien”, *Mycenaeae Studies*, Madison, 1964, σελ.77-109.
- LEJEUNE M. : “Les documents pyliens des séries Na, Ng, Nn”, *Etudes Mycéniens*, Paris,1956, σελ.137-165.
- LEJEUNE M. : “Chars et roués a Cnossos:structure d'un inventaire”, *MINOS* 9, 1968, σελ.9-61.
- LEJEUNE M. : “La civilisation mycénienne et la guerre”, *Problèmes de la guerre en Grèce ancienne*, Paris, 1968, σελ.31-51.
- LEJEUNE M. : *Mémoires de Philologie Mycénienne I (1955-1957) Paris, C.N.R.S.(1958). II (1958-1963) Roma, Edizioni dell'Ateneo (1971). III (1964-1968) Roma, Edizioni dell'Ateneo (1972).*
- LEJEUNE M. : “Sur la fiscalité Pylienne Ma”, *COLLOQUIUM MYCENAEUM, 6ème Colloque International*, 1979, σελ.147-150.
- LEJEUNE M. : “Δοσμός et απύδοσις”, *Museum Helveticum* 32[:1], 1975, σελ.1-11.
- LEJEUNE M. : “Le dossier sa-ra-pe-da du scribe 24 de Pylos”, *MINOS* 14, 1975, σελ.60-76.
- LEJEUNE M. : “Il damos nella società micenea”, στο M.Marazzi ed. *La Società Micenea*, Roma, 1994, σελ.89-100.
- LEJEUNE M. : “Sur le nom grec de la ‘ laine ’”, *Mélanges de linguistique P.CHANTRAINE*, Paris, 1972, σελ.93-104.
- LEJEUNE M. : “Bureaucratie thébaine: Intitulés et sommations. Michel Lejeune, eds. *Mémoires de philologie mycénienne. Quatrième série (1969-1996). Incunabula Graeca* 99. Roma: Istituti Editoriali e Poligrafici Internazionali, 1997, σελ.271-276.

- LENCMAN J.A. : *Die Sklaverei im mykenischen und homerischen Griechenland*, Wiesbaden, 1966, σελ.145-202.
- LENZ J. : *Kings and the ideology of Kingship in Early Greece(1200-700 B.C.): Epic, Archaeology and History*, Columbia University, 1993.
- LES DOSSIERS D'ARCHAEOLOGIE*, no 195, "MYCENIENS".
- LEUKART A. : 'Autour de ka-ko na-wi-jo:quelques critères", *VI COLLOQ. INTERN., NEUCHÂTEL*, 1979, σελ.183-186.
- LEUKART A. : "Mycenaean o-nu-ka,o-nu-ke etc : a concealed root-compound?", *TRACTATA MYCENAEA*, P.Ilievski-L.Crepajac eds., Skopje, 1987, σελ.179-187.
- LEVY E. ed. *Le système palatiale en Orient,en Grèce et á Rome*, Strasbourg, 1987.
- LEWARTOWSKI K. : "The decline of Mycenaean civilization : an archaeological study of events in the Greek mainland" , *ARCHIWUM FILOLOGICZNE 43*, Wroclaw ,1989.
- LINDGREN M.: *The People of Pylos.Prosopographical and methodological studies in the Pylos archive*, 2 vols., Uppsala, 1973.
- LINDGREN M. : "Two linear B problems reconsidered from a methodological point of view", *OPUSCULA ATHENIENSIA VIII*, 1968, σελ.62-72.
- LUJAN E.R. : "El léxico micenico de las telas", *MINOS 31-32*, 1996-1997, σελ.335-370.
- LUPACK S. : "The role of the religious sector in Mycenaean economics», *B.C.H 122*, 1998, σελ.423-425.
- LUPACK S. : "Palaces, sanctuaries and workshops: the role of the religious sector in Mycenaean economies", στο B.Parkinson - M.Galaty eds *Rethinking*

- Mycenaean Palaces : New interpretations of an old idea*, Nashville, 1998, σελ.25-34.
- LUPACK S. : “Deities and religious personnel as collectors”, στο M.Perna ed. *Fiscality*, 2005, σελ.89-108.
- MC DONALD W.A.-RAPP G.R. : *The Minnesota Messenia Expedition. Reconstructing a Bronze Age Regional Environment*, Minnesota, 1972.
- MCENROE J.C.: “A Typology of Minoan Neopalatial Houses”, *A.J.A.* 86, 1982, σελ.3-19.
- MADDOLI G. : “Damos e Basilēes”, *SMEA* 12, 1970, σελ.48-57.
- MADDOLI G. : “Ko-no e po-ni-ki-jo micenei in un’iscrizione cretese arcaica”, *Atti e memorie del 1° congresso di micenologia*, Roma, 1968, σελ.644-648
- MANESSY · GUITTON J. – WEIL N. : “Dormir à Pylos ?”, *REG* 1976, σελ.183-214.
- MARAN J. – E. STAVRIANOPOYLOY : “Πότνιος Ανήρ – Reflections on the ideology of Mycenaean kingship”, *KEIMELION*, 2005, σελ.285-288.
- MARAZZI M. ed. : *La Società Micenea*, Roma, 1994.
- MARAZZI M. : “Contributi allo studio della “ società micenea ” : l’organizzazione interna in rapporto alla circolazione dei beni nel bacino del Mediterraneo. *QUCC* 30, 1979. σελ.115-130.
- MARAZZI M. – TUSA S. – VAGNETTI L. eds. : *Traffici Micenei nel Mediterraneo*, Taranto, 1986.
- MARAZZI M. : “Il cosiddetto “regime delle offerte cultuali” : mondo hittita e miceneo a confronto”, στο M.Perna ed. *Fiscality*, 2005, σελ.109-118.
- MARINATOS N. : “Divine kingship in Minoan Crete”, *AEGAEUM* 11, 1995, σελ.42-47.
- MAPINATOS Σ. : “Kleidung, Haar und Bartracht”, *vol.1, cap.A de ARCHAEOLOGIA HOMERICA*, 1967, σελ.18-24.
- MATTHÄUS H. : “Die Ideogramme der Tafel KN K 93”, *KADMOS XXII*, 1983, σελ.70-78.

MAYRIGIANNAKH K. : «Οι πινακίδες της σειράς Τα του ανακτόρου της Πύλου και το πρόβλημα των τριποδικών λεβήτων», *Πεπραγμένα του Δ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, 1981*, σελ.320-339.

MELAS M. : “Acculturation and social mobility in the Minoan world”, *AEGAEUM 7*, Liège, 1991, σελ.169-188.

MELE A. : “Esclavage et liberté dans la société mycénienne”, *Actes du Colloque 1973 sur l’esclavage, Besançon 1973, Paris, 1976*, σελ.116-149.

MELENA J.L. : “On the Knossos Mc tablets”, *MINOS 13*, 1972, σελ.29-54.

MELENA J.L. : *Studies on some Mycenaean inscriptions from Knossos dealing with textiles, Supl. a MINOS 5, Salamanca, 1975.*

MELENA J.L. : “Further thoughts on Mycenaean ο-ρα”, *RES MYCENAEAE*, 1983,σελ.258-286.

MELENA J.L. : “On the linear B ideogrammatic syllabogram ZE” , *MINOS 20-22*, 1987, σελ.395-457.

MELENA J.L.-OLIVIER J.P. : *TITHEMY. The tablets and Nodules in linear B from Tiryns, Thebes and Mycenae, MINOS Suppl.12, 1991.*

MICHAILIDOU A. : “Manufacture and Measurement”, *ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 33*, 2001, Αθηνά, Κέντρο Ελληνικών και Ρωμαϊκών Αρχαιοτήτων.

MILANI C. : “Sur les textes de Pylos 1957”, *ATHENAEUM 23*, 1958, σελ.399-401

MILANI C. : “Lavoro e razioni nelle iscrizioni micenee delle serie Aa, Ab, Ad di Pilo”, *AEVUM 51*, 1971, σελ.91-111.

MILANI C. “La lavorazione del legno nei testi micenei”, *Contributi dell’ Istituto 1*, 1972, σελ.5-46

MILANI C. : “Il Bronzo per il tempio:note alla tavoletta micenea di Pilo Jn 829”, *AEVUM 72*, σελ.29-35.

MILITELLO P. : “Aspetti amministrativi dei palazzi micenei : gli archivi extrapalatini e il caso di Micene”, στο *Atti e memorie del secondo congresso internazionale di micenologia, vol. 1*, Roma, 1996, σελ.361-369.

MILITELLO P.: “Textile Industry and Minoan Palaces” , στο *Ancient Textiles*, eds C.Gillis - M.L.B.Nosch, Oxford, 2007, σελ.36-44.

MOODY J.: “The Minoan palace as a prestige artifact”, στο *The Function of Minoan palaces*, 1987, σελ.235-241.

- MOODY J.: "Drought and the decline of Mycenae updated", *AUTOCHTHON*, 2005, σελ.126-133
- MORPURGO DAVIES A.: "Terminology of power and terminology of work in Greek and linear B", *Colloquium Mycenaicum*, 1979, σελ.87-108.
- MORPURGO DAVIES A.- DUHOUX Y. eds. : *Linear B : a 1984 survey*, Louvain, 1985.
- MORRIS H.J. : *An economic model of the Late Mycenaean Kingdom of Pylos*, University of Minnesota, 1986.
- MURAKAWA K. : "Demiurgos", *HISTORIA VI*, 1957, σελ.412-414.
- MÜHLESTEIN H. : *Die O-ka Tafeln von Pylos*, Basel, 1956.
- MÜHLESTEIN H. : "Sirenen in Pylos", *GLOTTA 36*, 1957, σελ.152-156.
- MUSTI D. : "Verso la polis : dal miceneo all'alto arcaismo", στο M.Marazzi ed., *La Società Micenea*, 1994, σελ.259-285.
- MUSTI D. ed. : *Le origini dei Greci. Dori e mondo egeo* Bari, Laterza, 1985.
- MUSTI D. ed. : *La transizione dal miceneo all'alto arcaismo*, Roma, 1991.
- ΜΥΛΩΝΑΣ Γ. : "Three late Mycenaean knives", *A.J.A 66*, 1962, σελ.406-407.
- ΜΥΛΩΝΑΣ Γ. : "The wanax of the Mycenaean state", στο *Classical Studies presented to B.E.Perry, Illinois Studies in Language and Literature 58*, 1969, σελ.66-78.
- NAUMANN U. - GODART L.- OLIVIER J.P. : "Un cinquième fragment de tablette en linéaire B de Tirynthe", *B.C.H 101*, 1977, σελ.229-234.
- NEGRI M. : "ΩΒΑΣ ΩΒΑΞΑΝΤΑ", *ACME 31*, 1978, σελ.253-260.
- NEUMANN G. : "Weitere mykenische und minoische Gefässnamen", *GLOTTA 39*, 1960-1961, σελ.172-178.
- NEUMANN G. : "Zwei minoische Gefässbezeichnungen", *GLOTTA 37*, 1958, σελ.106-112.
- NIXON L. : "Neo-palatial outlying settlements and the function of the Minoan palaces", στο *Function of the Minoan Palaces*, 1987, σελ.95-99.
- NOSCH M.L. : "L'administration des textiles en Crête centrale hors des séries Lc/Le/Ln", *B.C.H. 122*, 1998, σελ.404-406.
- NOSCH M.L.B. : "The geography of the ta-ra-si-ja", *AEGEAN ARCHAEOLOGY 4*, 1997-2000, σελ.27-44.

NOSCH M.L.B. : “Acquisition and distribution : ta-ra-si-ja in the Mycenaean textile industry”, στο *Trade and production in Premonetary Greece. Proceedings of the 6th international workshop, Athens, 1996 (SIMA CLIV 2000)*, σελ.43-61.

NOSCH M.L.B. : “Entre collecteurs et travailleurs : les responsables dans l’industrie textile de Cnossos”, *KTEMA 26*, 2001, σελ.133-143.

NOSCH M.L.B. : “Kinderarbeit in den mykenischen Palästen”, στο F.Blakholmer- H.Szemethy eds., *8 Österreichischer Archäologentag, vom 23 bis 25 April 1999, Wiener Forschungen zur Archäologie 4*, 2001, σελ.37-43.

NOSCH M.L.B. : “The textile industry at Thebes in the light of the textile industries at Pylos and Knossos”, *Studia Minora 6-7*, 2001-2002, σελ.179-189.

NOSCH M.L.B – M.PERNA: “Cloth in the Cult”, στο POTNIA, AEGAEUM 22, 2003, σελ.471-477.

NOSCH M.L.B. : “More thoughts on the Mycenaean ta-ra-si-ja system”, στο M.Perna ed. *Fiscality*, 2005, σελ.161-182.

NOSCH M.L.B. : “Eliten und Elitenbildung in der Mykenologie”, *KEIMELION*, 2005, σελ.303-306.

NOSCH M.L.B. : *The Od Series , an Epigraphical Study, Wien, Verlag der Osterr. Akademie der Wissenschaft, 2007.*

OLIVIER J.P. : “Etude d’un nom de métier mycénien :di-pte-ra-po-ro”, *L’ANTIQUITÉ CLASSIQUE 28*, 1959, σελ.165-185.

OLIVIER J.P. : “Le damokoro: Un fonctionnaire mycénien”, *MINOS 8*,1967, σελ.118-122

OLIVIER J.P. : “L’idéogramme *249 du linéaire B”, *KADMOS IV*, 1965, σελ.58-63.

OLIVIER J.P. : “La série Dn de Cnossos”, *SMEA II*, 1967, σελ.71-93.

OLIVIER J.P. : “La série Dn de Cnossos reconsidérée”, *MINOS 13*, 1972, σελ.22-28.

OLIVIER J.P. : “L’industrie textile dans la Grèce mycénienne”, *SMEA 4*, 1967, σελ.120-121.

OLIVIER J.P. : *Les scribes de Cnossos, Incunabula Graeca 17*, Rome, 1967.

OLIVIER J.P. : “Pour un recueil photographique des idéogrammes ‘archéologiques ’

du linéaire B”, *B.C.H.* 93.2, 1969, σελ.830-837.

OLIVIER J. P. : “Idéogrammes archéologiques non identifiés du linéaire B”, *B.C.H.* 94.2, 1970, σελ.301-309.

OLIVIER J.P. : “Un loi fiscale mycénien”, *B.C.H.* 98, 1974, σελ.23-35.

OLIVIER J.P. : “Structure des archives palatiales en linéaire A et en linéaire B”, *Le système palatiale en Orient, en Grèce et à Rome. Actes du Colloque de Strasbourg, 19-22 Juin 1985, 1987*, σελ.227-235.

OLIVIER J.P.-PALAIMA T.G. eds. : *Texts, Tablets and Scribes : Studies in Mycenaean Epigraphy and Economy in Honour of E.L.Bennett Jr.*, *MINOS Suppl.* 10, 1988.

OLIVIER J.P. : “KN Da-Dg”, στο *Texts, Tablets and Scribes* , 1988, σελ.219-267.

OLIVIER J.P. ed. : *MYKENAÏKA, Actes du IXe colloque international sur les textes mycéniens et égéens, Athènes, 2-6 octobre 1990, B.C.H Suppl. 25 , Paris, 1992.*

OLIVIER J.P. : “KN 115= KH 115. Un même scribe à Knossos et à La Canèe au MR IIIB : du soupçon à la certitude”, *B.C.H* 117, 1993, σελ.19-33 και *B.C.H.* 120, 1996, σελ.823.

OLIVIER J.P.: “Administrations at Knossos and Pylos: what differences”, στο *PYLOS COMES ALIVE*, 1984, σελ.11-18.

OLIVIER J.P. - GODART L. : *Corpus Hieroglyphicarum Inscriptionum*, Paris, 1996[CHIC]

OLIVIER J.P. : “La collecte et la circulation de l'information économique dans la Crète mycénienne”, *B.C.H. Suppl.* 30, 1997, σελ.313-317.

OLIVIER J.P. : “Les “collecteurs” : leur distribution spatiale et temporelle”, στο S.Voutsaki- J.T. Killen eds. *Economy and Politics*, 2001, σελ.139-159.

OLIVIER J.P. : “De “l'empire mycénien” et de sa nécessaire fiscalité”, στο M.Perna ed. *Fiscality*, 2005, σελ.183-188.

O'NEIL J. L. : “The words qa-si-re-u,qa-si-re-wi-ja and ke-ro-si-ja”, *ŽIVA ANTIKA* 20,1970,σελ.11-14.

PALAIMA T.G.-WRIGHT J.C. : “Ins and outs of the archives rooms at Pylos: form and function in a Mycenaean palace”, *A.J.A.* 89, 1985, σελ.251-262.

PALAIMA T.G. : “Archives” and “Scribes” and Information Hierarchy in Mycenaean Greek Linear B Records,” στο Maria Brosius ed., *Ancient*

Archives and Archival Traditions, Oxford: Oxford University Press 2003, σελ.153-194.

PALAIMA T.G.: *Administration in Minoan and Mycenaean society*, AEGAEUM 5, Liège, 1990, σελ.83-99.

PALAIMA T.G. – SHELMEARDINE C.W. eds. : *Pylos Comes Alive : Industry and administration in a Mycenaean palace*, New York, 1984.

PALAIMA T.G. : “Mycenaean seals and sealings in their economic and administrative contexts”, στο *TRACTATA MYCENAEA* ,1987, σελ.249-266.

PALAIMA T.G. : *The Scribes of Pylos*, Rome, 1988.

PALAIMA T.G. : “Perspectives on the Pylos oxen tablets”, *STUDIA MYCENAEA* 1988, *ŽIVA ANTIKA, Monograph. 7*, Scopje 1989, σελ 93-94.

PALAIMA T.G. ed. : *Aegean Seals, Sealings and Administration. Proceedings of the NEH-Dickson conference of the program in Aegean Scripts and Prehistory of the Dept. of classics , University of Texas at Austin, January 11-13 1989*, AEGAEUM 5, 1990.

PALAIMA T.G. : “Maritime matters in the linear B tablets”, στο *Thalassa. L'Égée préhistorique et la mer. Actes de la troisième rencontre égéenne internationale de l'Université de Liège*. eds. R.Laffineur -Basch L., AEGAEUM 7, 1991, σελ.273-310.

PALAIMA T.G. : “Ten reasons why KH 115≠KN 115”, *MINOS* 27-28, 1992-1993[1995], σελ.261-281.

PALAIMA T.G. : “The last days of the Pylos polity”, R.Laffineur-W.D.Niemeier eds. *Politeia* , AEGAEUM 12, 1995, σελ.623-633.

PALAIMA T.G. : “Seal-Users and Script-Users /Nodules and Tablets at LM IB Hagia Triada”, *Archives Before Writing. Proceedings of the International Colloquium di ricerca archeologica antropologica e storica, Oriolo, October 23-25 1991, 1994*, σελ.307-330.

PALAIMA T.G. : “Preliminary comparative textual evidence for palatial control of economic activity in Minoan and Mycenaean Crete”, Hägg and Marinatos eds. *The Function of Minoan Palaces*, 1987, σελ.301-306.

PALAIMA T.G. : “The Nature of the Mycenaean Wanax : non indo-european origin and priestly functions”, στο P.Rehak ed. *The role of the ruler in the prehistoric Aegean*, AEGAEUM 11, Liège, 1995, σελ.119-139.

PALAIMA T.G. : “The transactional vocabulary of Mycenaean sealings and the Mycenaean administrative process”, στο M.Perna ed. *Proceedings of the intern. Colloq., Naples, 1996*, σελ.261-273.

PALAIMA T.G. : "Potter and fuller : the royal craftsmen", *AEGAEUM* 16, 1997, Liège, σελ.407-412.

PALAIMA T.G. : "The modalities of economic control at Pylos", *KTEMA* 26, 2001, σελ.151-159.

PALAIMA T.G.: "Sacrificial feasting in the linear B documents", *HESPERIA* 73, 2004, σελ.217-246.

PALAIMA T.G. : "Wanaks and related power terms in Mycenaean and later Greek", στο *Ancient Greece*, eds S.D.Jalkotzy - I.S.Lemos, 2006, σελ.53-68.

PALAIMA T.G: "Mycenaean Society and Kingship: *Cui Bono?*A Counter-Speculative View," στο S.P. Morris and R.Laffineur eds., *Epos. Reconsidering Greek Epic and Aegean Bronze Age Archaeology*, *AEGAEUM* 28, Liège and Austin, 2007, 129-140.

PALMER L.R. : "Military arrangements for the defense of Pylos", *MINOS* 4, 1956, σελ.120-145.

PALMER L.R. : "Notes on the personnel of the O-ka tablets", *ERANOS* 1956, σελ.1-13.

PALMER L.R. : "A Mycenaean Tomb Inventory", *MINOS* 5, 1957, σελ.58-92.

PALMER L. R. : "Tomb or Reception Room?", *B.I.C.S.* 7, 1960, σελ.57-63.

PALMER L.R. : "Linear B texts of economic interest", *Serta Philologica Aenipontana [Innsbrucker Beitrage zur Kulturwissenschaft 7-8]*, 1961, σελ.1-12.

PALMER L.R. : *Mycenaeans and Minoans*, London, 1961.

PALMER L.R. : *The Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963.

PALMER L.R.-BOARDMAN J. : *On the Knossos tablets*, Oxford (2nd edition), 1969.

PALMER L.R. : *Reviews στο LANGUAGE* 41.2 , 1965, σελ.318-329.

PALMER L.R. : "War and society in a mycenaean Kingdom", *Colloques nationaux du C.N.R.S. No 936, Armées et fiscalité dans le monde antique*, Paris, 1977, σελ.35-64.

PALMER L.R. : "The Mycenaean palace and the damos", στο *Aux origines de l'Hellénisme.La Crète et la Grèce. Hommage Henri van Effenterre*, 1984, σελ.151-158.

- PALMER R. : “Subsistence rations at Pylos and Knossos”, *MINOS* 24, 1989, σελ.89-124.
- PALMER R. : “Wine in the Mycenaean palace economy”, *AEGAEUM* 10, Liège, 1994.
- PALMER R. : “Linear A commodities : a comparison of resources”, *AEGAEUM* 12, Liège, 1995, σελ.133-155.
- PANAGL O. : “Pa-ke-te-re und Ka-na-to”, *ŽIVA ANTIKA XXII*, 1972, σελ.72-84
- PANAYOTOU A. : “Mycenaean Ko-no-ni-pi”, *KADMOS XXIV*, 1985, σελ.153-159.
- PARAIN C. : “Protostoria mediterranea e modo di produzione asiatico”, στο M.Marazzi ed. *La Società Micenea*, 1994, σελ.132-140.
- PARISE N.F. : “Pesi egei per la lana”, *LA PAROLA DEL PASSATO* 41, 1986, σελ.81-88.
- PARKINSON W. : “Chipping away at a Mycenaean economy. Obsidian exchange, linear B and palatial control in Late Bronze Age Messenia”, M.Galaty - W.Parkinson eds. *Rethinking Minoan Palaces*, 1998, σελ.73-85.
- PARONI R. – SCAFA E. : “Sul lessico miceneo relativo alla marineria, στο *Quaderni della sezione di glottologia e linguistica, Università “ G.D’Annunzio” Chieti, 15-16, 2003-2004*, σελ.153-185.
- PERNA M. : “Le tavolette della serie Mc di Cnosso” , στο *Atti e Memorie del secondo congresso internazionale di micenologia*, 1996, σελ.411-419.
- PERNA M. : “Rapporti fra tavolette e documenti sigillati a Creta in epoca minoica”, στο M.Perna ed. *Proceedings of the intern. Colloq., Naples, 1996*, σελ.211-219.
- PERNA M. : “Le tavolette de la serie Ma di Pilo”, *AEGAEUM* 12, Liege, 1995, σελ.227-232.
- PERNA M. : “Gli ideogrammi dei vasi in lineare A”, *BCH.* 122.2, 1998, σελ. 428-431.
- PERNA M. : “Fiscalità ed emergenza a Pilo”, R.Laffineur ed. *POLEMOS , Le contexte guerrier en Egée à l’âge du Bronze . Actes de la 7ème rencontre égéenne internationale, Liège, 14-17 Avril 1998, AEGAEUM* 19, 1999, σελ.381-386.
- PERNA M. : “Les documents scellés a l’époque minoenne”, *KTEMA* 26, 2001, σελ.45-53.

PERNA M. : “The Pylos Mb and Mn tablets”, *Studia Minora* 6-7, 2001-2002, σελ.207-227.

PERNA M. : *Recherches sur la fiscalité mycénienne*, Nancy - Paris, 2004.

PERNA M. : “Les tablettes de la série Na de Pylos”, στο M.Perna ed. *Fiscality*, 2005, σελ.189-197.

PERNA M. : “La culture du lin en Grèce mycénienne et au Proche-Orient ancien”, *Emporia: Aegeans in the Central and Eastern Mediterranean. Proceedings of the 10th International Aegean Conference, Athens, Italian School of Archaeology, 14-18 April 2004*, R.Laffineur, and E. Greco, eds. Liège and Austin, *AEAEUM* 25, 2005, σελ. 805-813.

PERPILLOU J.L. : “La tablette PY An 724 et la flotte pylienne”, *MINOS* 9, 1968, σελ.205-218.

PERUZZI E. : “L’iscrizione PY Tn 996”, *MINOS* 4, 1956, σελ.165-166.

PETRUŠEVSKI M.D. : “Aukewa Damokoro”, *ŽIVA ANTIKA* XV, σελ.12

» : “Qerana”, *ŽIVA ANTIKA* XV, 1965-6, σελ.60

» : “Parakuwe:Parakewe”, *ŽIVA ANTIKA* XV, 1965-6, σελ.202

» : “Ka-ra-re-we=ΧλαρηΦεζ”, *ŽIVA ANTIKA* XI, 1961, σελ.96

» : “Pa-ko-to a-pe-te-me-ne”, *ŽIVA ANTIKA* VIII, 1958, σελ.294.

» : “Po-ro-e-ke-te-ri-ja”, *ŽIVA ANTIKA* VIII, 1958, σελ.236.

» : “Ai-ke-u,*34-ke-u,O-pi-ke-wi-ri-je-ju”, *ŽIVA ANTIKA* IX 1959, σελ.154

PETRUSO K.M. : “Wool-evaluation at Knossos and Nuzi”, *KADMOS* XXV, 1986, σελ.26-37.

PICARD-SCHMITTER M.T. : “Observations sur les cuirasses mycénienes a propos de l’inscription de Pylos Sh 736”, *Atti e Memorie del 1o Congresso Internazionale di Micenologia*, 1968, σελ.134-152.

PISANI V. : “Die vier ersten Sätze vom Aigeus Täfelchen”, *MINOICA*, 1958, σελ.294-302

PLATH R. : “Der Streitwagen”, *Sprachliche Untersuchungen zu den mykenischen Texten, Erlanger Beiträge zur Sprache, Literatur und Kunst 76*, Nürnberg, 1994.

PLUTA K.M. : “A reconstruction of the Archives Complex at Pylos : A preliminary report”, *MINOS 31-32*, 1996-1997, σελ.231-250.

POLANYI K. : *The Great Transformation : the political and economic origins of our time*, (New York 1944) Boston 1957.

POLANYI K. : “Societies and Economic Systems”, στο *Primitive, Archaic and Modern Economies : Essays of Karl Polanyi* ed. G.Dalton, New York, 1968.

POLANYI K. : “Economie di palazzo dal punto di vista degli usi monetari. Strumenti submonetari a Micene”, M.Marazzi ed. *La Società Micenea*, 1994, σελ.147-151.

POSTGATE J.N. : *Early Mesopotamia : Society and Economy at the Dawn of History*, London and New York, 1992.

POSTGATE J.N. : “System and style in three Near Eastern bureaucracies”, S.Voutsaki – J.T.Killen eds. *Economy and Politics, 2001*, σελ.181-194.

POURSAT J.C. : “Les sceaux hiéroglyphiques dans l’administration minoenne : usage et fonction”, στο M.Perna ed. *Proceedings of the intern. Colloq., Naples, 1996*, σελ.187-191.

POURSAT J.C : “Marques de potier’ et contrôle économique a Malia a l’époque des premiers palais crétois”, *KTEMA 26*, 2001, σελ.25-30.

REHAK P. ed. : *The Role of the Ruler in the Prehistoric Aegean. Proceedings of a panel discussion presented at the annual meeting of the Archaeological Institute of America, New Orleans, Louisiana, 28 December 1992, AEGAEUM 11*, 1995

REHAK P. – YOUNGER J.G. : “Neopalatial, final palatial and postpalatial Crete”, *A.J.A. 102*, 1998, σελ.91-173.

RENFREW C. : *The Emergence of Civilization. The Cyclades and the Aegean in the Third Millennium B.C.*, London, 1972.

RENFREW C.- SHENNAN S. eds. : *Ranking, resource and exchange*, 1982

RENFREW C.-CHERRY J. eds. : *Peer polity interaction and socio-political change*, 1986.

RISCH E. : “L’interprétation de la série des tablettes caractérisées par le mot O-ka”, *Atti del 2o Congr. Intern., Pavia, 1958*, σελ.40-46.

RISCH E. : “Myk. Seremokaraore”, *SMEA 1*, 1966, σελ.53-66.

RISCH E.- MÜHLESTEIN . eds. : *COLLOQUIUM MYCENAEUM, Actes du VIème Coll.Intern. sur les textes Myc. et Égéens, Chaumont 1975, Neuchâtel, 1979.*

ROBKIN A.L.H. : “The agricultural year, the commodity SA and the linen industry of Mycenaean Pylos” , *A.J.A.* 83, 1979, σελ.469-474.

ROUGEMONT F. : “Quelques problèmes liés à l'étude des ‘collecteurs’ dans les tablettes en linéaire B” , *B.C.H.* 122, 1998, σελ.431-434.

ROUGEMONT F. : “Les agents du contrôle économique dans le monde mycénien : le cas particulier des anthroponymes de la série Mc de Cnossos” , *KTEMA* 26, 2001, σελ.127-132.

ROUGEMONT F. : “Some thoughts on the identification of the “collectors” in the linear B tablets” , στο S.Voutsaki- J.T.Killen , *Economy and Politics*, 2001, σελ.129-138.

ROUGEMONT F. : “La hiérarchie des responsabilités dans les économies palatiales mycéniennes : l'exemple de la gestion des troupeaux d'ovins et de l'industrie textile” , στο *Responsabilité et antiquité. Colloque du CEIR held at Alexandrie, 20-21 February, 2003, Méditerranées 34-35, Paris 2003*, σελ.37-59.

ROUGEMONT F. : “Flax and linen textiles in the Mycenaean palatial economy” , στο *Ancient Textiles*, eds. C.Gillis- M.L.B.Nosch, Oxford, 2007, σελ. 46-48.

RUIJGH J. : “Observations sur la Ub 1318 de Pylos” , *LINGUA* 16, 1966, σελ.130-152

RUIJGH J. : *Etudes sur la grammaire et le vocabulaire du grec mycénien*, Amsterdam, 1967.

RUIJGH J. : “Á propos de a-mo-te-jo-na-de” , *STUDIA MYCENAEA, Mycenaean Symposium at Brno*, 1968, σελ.99-102.

RUIJGH J. : “Remarques sur les mots wejewe,wejekea₂, wejarepe and toroqa” , *Atti e Memorie del 1o Congresso di Micenologia*, Roma, 1968, σελ.699-708.

RUIJGH J. : “Chars et roués dans les tablettes mycéniennes” , *Mededelingen der koninklijke Nederlandse Akademie*, d.39,n° 5, 1976, σελ.173-200

RUIJGH J. : “Faits linguistiques et données externes relatifs aux chars et aux roués” , *COLLOQUIUM MYCENAEUM*, 1979, σελ.207-220.

RUIPEREZ M.S. : “En torno a la serie J- de Pilo” , *MINOS* 8,1963-1967, σελ.37-49.

RUIPEREZ M.S ed. : *ACTA MYCENAEA. Proceedings of the fifth international colloquium on Mycenaean studies, held in Salamanca 30 March-3 April 1970, Salamanca, 1972.*

RUIPEREZ M.S. : “Ko-re-te-re et po-ro-ko-re-te-re á Pylos, remarques sur l’organisation militaire mycénienne”, *ETUDES MYCENIENNES*, 1956, σελ.106-117.

RUIPEREZ M.S.-MELENA J.L. : *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*, Αθήνα, 1996.

RUIPEREZ M. S. : “ηλέκτωρ et ήλεκτρον”, *Mélanges P.Chantraine*, σελ.231-276.

SACCONI A. : “Gli ideogrammi per la pelle e per il cuoio nei testi micenei”, *SMEA* 3, 1967, σελ.97-131.

SACCONI A. : ‘A proposito dell’epiteto omerico ΛΙΝΟΘΩΡΗΞ”, *ŽIVA ANTIKA* 21,1971, σελ.49-54.

SACCONI A. : “The monogram KAPO....”, *KADMOS XI*, 1972, σελ.22-26.

SACCONI A. : “L’avorio nella tabella di Pilo Va 482”, *MINOS* 12,1972, σελ.173-181

SACCONI A. : “L’ideogramma *169 dei testi micenei”, *STUDII CLASICE* 15, 1973, σελ.7-11.

SACCONI A. : *Corpus delle iscrizioni vascolari in lineare B, Incunabula Graeca* 57, Rome, 1974.

SACCONI A. : *Corpus delle iscrizioni in lineare B di Micene* , Rome,1974.

SACCONI A. : “Riflessioni sull’economia micenea.Economia di baratto o economia monetaria?”, *RIVISTA DI FILOLOGIA* 123, 1995, σελ.257-271.

SACCONI A. : “La tavoletta PY Ta 716 e le armi di rappresentanza nel mondo egeo”, La Rosa, Palermo and Vagnetti eds., *Επί πόντον πλαζόμενοι*, 1999, σελ.285-289.

SACCONI A. : “La “ monnaie” dans l’économie mycénienne. Le témoignage des textes”, *AEGLAEUM* 25, 2005, Liège, σελ.69-74.

SACCONI A.: “Il significato del termine o-no nei documenti in lineare B”. *RendLinc* 16.1., 2005, σελ.135-150.

SACCONI A. : “Il significato dei termini qe-te-jo, qe-te-o, qe-te-a, qe-te-a₂ nei documenti in lineare B”, *Rend. Mor.Acc.Lincei* , s.9,v. 16, 2005, σελ.421-438.

SARAH A. J. : “The Thebes tablets and the Fq series : a contextual analysis”, *MINOS* 37-38, 2002-2003, σελ.397-412

SCAFA E. : “Argomenti d’ordine storico-filologico relativi alla caduta del regno miceneo di Cnosso”, *Proceedings of the 6th international colloquium on Aegean prehistory, Atene, 30 Agosto-5 Settembre 1987*.

SCAFA E. : “Alcuni aspetti dell’organizzazione amministrativa dei regni micenei”, *SMEA* 28, 1990, σελ.333-342.

E.SCAFA : “L’ epica omerica e l’organizzazione militare micenea”, *SMEA* 33, 1994, σελ.55-67.

E.SCAFA: “Alcuni aspetti della vita privata nella Creta micenea”, *Πεπραγμένα του Η Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Ηράκλειο, 1996.

SCAFA E.- ALFE M. : “Analogie nelle organizzazioni templari orientali e micenee”, στο S. Ribichini, M. Rocchi, P. Xella eds., *La questione delle influenze vicino-orientali sulla religione greca, Atti del colloquio internazionale Roma 20-22 Maggio 1999 (pubbl. Roma 2001)*, σελ.373-381.

SCAFA E. : “Le relazioni esterne dei regni micenei : I testi in lineare B”, στο *Επί πόντον πλαζόμενοι, Simposio italiano di studi egei*, σελ.269-283.

SCAFA E. : “A proposito degli apporti esterni alla formazione della società micenea: un’indagine attraverso i prestiti lessicali”, *Studia Minora* 6-7, 2001-2002, σελ.282-299.

SCAFA E. : “L’economia palaziale micenea fra accumulazione e bancarotta”, στο M.Perna ed. *Fiscality*, 2005, σελ.199-210

E.SCAFA : “L’espansionismo miceneo tra razzia e guerra : i dati storico-filologici”, *AEGEUM* 25, 2005, σελ.815-824.

SCAFA E. : “Sull’apparato logistico-amministrativo della flotta micenea”, *RES ANTIQUAE III*, 2006, σελ.109-124.

SCARDIGLI P.G. : “A proposito di mic. Pu-ko-so”, *MINOS* 4, 1958, σελ.156-157

SCHMITT –BRANDT R. : “Die O-ka Tafeln in neuer Sicht”, *SMEA* 7, 1968, σελ.69-96.

SCHOEP I. : “Sealed documents and data processing in Minoan administration”, *MINOS* 31-32, 1994-1995[1997], σελ.401-415.

SCHOEP I. : “Towards an interpretation of different levels in Minoan administration”, *Aegean Archaeology* 3 1996[1999], σελ.75-85.

SCHOEP I. : “Minoan administration at Haghia Triada”, *MINOS* 33-34, 1998-1999, σελ.273-294.

SCHOEP I. : “The role of the linear A tablets in Minoan administration”, *KTEMA* 26, 2001, σελ.55-62.

SHELMERDINE C.W. : “The Pylos Ma tablets reconsidered”, *A.J.A.* 77:3, 1973, σελ.261-275.

SHELMERDINE C.W. : “Nichoria in context: a major town in the Pylos Kingdom”, *A.J.A.* 85, 1981, σελ.319-324.

SHELMERDINE C.W.-PALAIMA T.G. eds. : *Pylos Comes Alive*, New York, 1984.

SHELMERDINE C.W. : “The perfume industry of Mycenaean Pylos”, *SIMA P.B.* 34, Göteborg, 1985.

SHELMERDINE C.W. : “Architectural change and economic decline at Pylos”, *Studies in Mycenaean and Classical Greek presented to J.Chadwick*, *MINOS* 20-22, 1987, σελ.557-568.

SHELMERDINE C.W. : “Industrial activity at Pylos”, *TRACTATA MYCENAEA*, *Eight international colloquium on Mycenaean studies*, 1987, σελ.335-337.

SHELMERDINE C.W. : “Scribal organization and administrative procedures”, στο *Studies Bennett*, 1988, σελ.343-384

SHELMERDINE C.W. : “Mycenaean Taxation”, *STUDIA MYCENAEA*, 1988(*ŽIVA ANTIKA Monograph.7*, 1989), σελ.125-148.

SHELMERDINE C.W. : “Workshops and record keeping in the Mycenaean world”, *AEGAEUM* 16, Liège, 1997, σελ.387-395.

SHELMERDINE C.W. : “A comparative look at Mycenaean administrations”, *B.I.C.S.* 1995, σελ.262-263.

SHELMERDINE C.W. : “A comparative look at Mycenaean administration(s)”, *Florent Studia Mycenaea*, 1995, σελ.555-576.

SHELMERDINE C.W. : “Administration in the Mycenaean palaces”, στο M.Galaty-W.PARKINSON eds. *Rethinking Minoan palaces*, 1998, σελ.19-24.

SHELMERDINE C.W. : Review of Aegean Prehistory VI : The palatial Bronze Age of the Southern and Central Greek Mainland, *A.J.A.* 101, 1997, σελ.537-584.

SHELMERDINE C.W. : “The evolution of administration at Pylos”, στο S.Voutsaki- J.T.Killen eds. *Economy and politics*, 2001, σελ.113-128.

- SHELMERDINE C.W. : “Mycenaean Palatial Administration”, στο *Ancient Greece*, eds S.D.Jalkotzy- I.S.Lemos, 2006, pp.73-84.
- SHERRATT S. : “Potemkin palaces and route-based economies”, στο S.Voutsaki- J.T.Killen eds. *Economy and Politics* , 2001, σελ.214-238.
- SIMPSON R.H. : “The Mycenae roads and Mycenaean chariots”, *MOUSEION* 3.2, 2002, σελ.125-133.
- SJÖBERG B.L. : “The Mycenaean Economy : Theoretical Frameworks”, *HYDRA* 7, 1990, σελ.60-75.
- SJÖBERG L. : “The Mycenaean Economy : Theoretical Frameworks”, στο C.Gillis –C.Risberg- B.L.Sjöberg eds. *Trade and Production in Premonetary Greece. Proceedings of the third international workshop, Athens, 1993*, *SIMA P.B.134*, 1995, σελ.19-32.
- SMITH J.S. : “The Pylos Jn series”, *MINOS* 27-28, 1992-1993, σελ.167-259.
- SMALL D. : “Mycenaean Polities. States or Estates?”, στο M.Galaty- W.Parkinson eds. *Rethinking Minoan Palaces*, 1998, σελ.43-48.
- ΣΜΠΟΝΙΑΣ Κ. : «Διακοινοτικές σχέσεις και συμβολική έκφραση στην προανακτορική Κρήτη», στο *Eliten in der Bronzezeit I, Monographien des Romisch-Germanischen Zentralmuseums* 43, Mainz, 1999, σελ.1-16.
- SNODGRASS A. : “The linear B arms and armour tablets –again”, *KADMOS* IV, 1965, σελ.96-110.
- SOURVINOU C. : “Bibliography on the archaeological background of the linear B tablets with archaeological interest”, *MINOS* 13, 1972, σελ.67-97.
- STAVRIANOPOULOU E. : *Untersuchungen zur Struktur des Reiches des Pylos. Die Stellung der Ortschaften im Lichte der Linear B Texte*, 1989.
- STAVRIANOPOULOU E. : “Überlegungen zum Abgabensystem von Pylos”, *STUDIA MYCENAEA*, 1988, (*ŽIVA ANTIKA Monograph.7*, 1989), σελ.149-157.
- STAVRIANOPOULOU E. : “Das politische und das religiöse im mykenischen Pylos”, R. Laffineur – W.-D. Niemeier (Hrsg.), *Politeia. Society and State in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 5th International Aegean Conference, 10-13 April 1994*, *AEAEUM* 12, Liege, 1995, σελ.423-433.
- STELLA L.A. : *La civiltà micenea nei Documenti Contemporanei*, Roma, 1965.
- STELLA L.A. : “Le tavolette dei carri di Cnosso come problema storico”, *Πεπραγμένα του Γ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου I*, 1973, σελ.333-340.
- TAILLARDAT J. : “Notules Mycéniennes”, *REG* 73, 1960, σελ.5-7 και 13-14.

- TAILLARDAT J. : “Opisukoqe opikapeweqe, Les archivistes et les scribes ?”, *Atti e Memorie del 1o Congresso Internazionale di Micenologia*, Roma, 1967, σελ.709-712.
- TEGYEY I. : “Pylos et le Proche-Orient”, *Acta Classica Univ. Scient. Debrecen. II*, 1966, σελ.1-8.
- TEGYEY I. : “Αταλάνσιοι Χαλκός Φεζ”, *Acta Classica Univ. Scient. Debrecen. IV*, 1968, σελ.3-5.
- TEGYEY I. : “Some aspects of Mycenaean archives and economy”, *Acta Classica Univ. Scient. Debrecen. V*, 1969, σελ.129-132.
- TEGYEY I. : “The Northeast Workshop at Pylos”, στο *Pylos Comes Alive*, 1984, σελ.65-75.
- TEGYEY I. : “Scribes and archives at Knossos and Pylos : a comparison”, *TRACTATA MYCENAEA*, 1987, σελ.357-366.
- THOMAS C.G. : “A Mycenaean hegemony? A reconsideration”, *J.H.S.* 90, 1970, σελ.184-192.
- THOMAS C.G. : ‘The Nature of Mycenaean Kingship’, *SMEA* 17, 1976, σελ.93-119.
- THOMAS C.G. : “The Knossos Mc series and Amaltheia”, *ACTA CLASSICA XXII*, 1979, σελ.145-148.
- THOMAS C.G. : “The components of political identity in Mycenaean Greece”, Laffineur, R., Niemeier, W.D. (eds.), *Politeia: Society and State in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 5th International Aegean Conference, University of Heidelberg, Archaeologisches Institut, 10-13 April 1994*, *AEGAEUM* 12.II, 1995, 349-354.
- THOMAS E. ed. : *Forschungen zur ägäischen Vorgeschichte : Das Ende der mykenischen Welt*, Cologne, 1987.
- THOMPSON R.J.E. : “Mycenaean mo-ro-qa”, στο M.Perna ed. *Fiscality*, 2005, σελ.225-240.
- TZAXILH I. : “Circulation of textiles in the Late Bronze Age Aegean”, *ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ* 33, 2001, σελ.167-175.
- TZAXILH I. : “Counting and recording textiles in the Mycenaean archives of Knossos”, *ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ* 33, 2001, σελ.177-193.
- TZAXILH I. : *Υφαντική και υφάντρες στο προϊστορικό Αιγαίο, 2000-1000 π.Χ.*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 1997.

- TOURNAVITOU I. : “Aspects of trade and production in Mycenaean Greece”, *HYDRA* 7, 1990, σελ.76-86.
- TOURNAVITOU I. : “The social and economic position of artisans in the Mycenaean world”, στο *Trade and Production, Proceedings of 4th and 5th international Symposium, SIMA P.B 143*, σελ.29-39.
- TREUIL R.- CARLIER P. – DARCQUE P. eds. : “Modalités du contrôle économique dans le monde minoen et dans le monde mycénien”, *KTEMA* 26, 2001, σελ.87-99.
- TREUIL R.- DARCQUE P.- POURSAT J.C. –TOUGHAI G. : *Les civilisations égéennes du Néolithique et de l’Age du Bronze*, Paris, 1989.
- TZIGOUNAKI A. : “À propos de l’administration minoenne à l’époque des premiers palais crétois”, *KTEMA* 26, 2001, σελ.39-43.
- UCHITEL A. : “On the military character of the O-ka tablets”, *KADMOS XXIII*, 1984, σελ.136-163.
- UCHITEL A. : “Women at Work ,Pylos and Knossos, Lagash and Ur” , *HISTORIA* 33, 1984, σελ.257-282.
- UCHITEL A. : “The archives of Mycenaean Greece and the Ancient Near East”, στο HELTZER-LIPINSKI eds. *Society and Economy*, 1988, σελ.19-30.
- UCHITEL A. : “Charioteers of Knossos”, *MINOS* 23,1988, σελ.47-58.
- UCHITEL A. : “Bronze smiths of Pylos and silver smiths of Ur”, *MINOS* 1990-1991, σελ.195-202.
- UCHITEL A. : “Records of conscription, taxation and monthly rations in linear A archives”, *MINOS* 29-30,1994-1995, σελ.77-86.
- UCHITEL A. : “Local differences in arrangements of ration lists on Minoan Crete”, στο BROSIUS ed. *Ancient archives and archival tradition*, 2003, σελ.139-151.
- UCHITEL A. : “Listing by age and occupation in Minoan linear A”, *KADMOS* 45, 2006, σελ.73-81.
- VAN ALFEN P. : “The linear B inscribed stirrup jars as links in an administrative chain”, *MINOS* 31-32, 1996-1997, σελ.251-274.
- VANDENABEELE F.- OLIVIER J. P. : *Idéogrammes archéologiques du linéaire B*, *ETUDES CRETOISES* 24, Paris,1979.
- VANDENABEELE F. : “L’idéogramme *228^{VAS} du linéaire B”, *L’ANTIQUITÉ CLASSIQUE* 50,1981, σελ.770-773.

- VANDENABEELE F. : “Les idéogrammes de vases sur les tablettes en linéaire A de Haghia Triada et Phaistos”, *B.C.H* 98 [:1], 1974, σελ.5-21.
- VANDENABEELE F. : “L'idéogramme de l'armure sur une tablette en linéaire B de Tirynthe”, *B.C.H.* 102, 1978, σελ.25-39.
- VANDENABEELE F. : Quelques remarques sur l'ameublement des palais mycéniens, στο De Miro et al. eds. *Atti e Memorie del 2° Congresso Internazionale di Micenologia*, 1996, σελ.1327-1332
- VARIAS-GARCIA C. : “KN Ln 1568”, *FAVENTIA* 12-13,1990-1991, σελ.353-365.
- VARIAS-GARCIA C. : *Los documentos en lineal B de Micenas : Ensayo de interpretacion global*, Barcelona, 1993.
- VARIAS-GARCIA C. : “Les modalités du contrôle palatial à Mycènes”, *KTEMA* 26, 2001, σελ.121-126.
- VARIAS-GARCIA C. : “The Mycenaean fiscal vocabulary”, στο M.Perna ed. *Fiscality*, 2005, σελ.241-253.
- VENTRIS M. ; “Mycenaean Furniture on the Pylos Tablets”, *ERANOS* 53, 1955, σελ.109-123.
- VENTRIS M.- CHADWICK J. : *Documents in Mycenaean Greek, 2nd edition*, Cambridge, 1973.
- VILBORG E. : *A Tentative Grammar of Mycenaean Greek*, Göteborg, 1960.
- VOUTSAKI S. : “Mortuary display”, *Eliten in der Bronzezeit, Römisch-Germanisches Zentralmuseum Monografien* 43,1,1999, σελ.103-117.
- VOUTSAKI S.- KILLEN J.T. : *Economy and Politics in the Mycenaean Palaces*”, *Proceedings of a conference held on 1-3 July 1999 in the Faculty of Classics, Cambridge Philological Society Supl. Vol.27*, Cambridge, 2001.
- VOUTSAKI S. : “Social and Cultural Change in the Middle Helladic Period : Presentation of a new project”, *AUTOCHTHON*, 2005, σελ.134-141.
- WAETZOLDT H. : *Untersuchungen zur neusumerischen Textilindustrie*, Roma: Centro per le Antichità e la Storia dell'Arte del Vicino Oriente, 1972.
- WAETZOLDT H. : “Compensation of craft workers and officials in the Ur III Period”, στο Powell M.A. ed., *Labor in the Ancient Near East* , 1987, σελ.117-141.
- WALBERG G.: “Minoan economy. An alternative model”, *AEGAEUM* 12, 1995, σελ.157-161.

- WALBERG G. : *Middle Minoan III- A Time of Transition*, 1992.
- WARD W.A.- JOUKOWSKY M.S. eds. *The Crisis Years: The 12th century B.C.* , Dubuque, 1992.
- WARREN P.M. : “The genesis of the Minoan palace”, στο R.HÄGG - N.MARINATOS eds. *The Function of the Minoan Palaces*, 1987, σελ.47-64.
- WARREN P.M. : “A merchant class in Bronze Age Crete?”, στο N. Gale (ed.), *Bronze Age Trade in the Mediterranean, Jonsered*, 1991, σελ.295-302.
- WAS D.A. : “The kingdom of Pylos”, *ANATOLICA* 3,1969/1970, σελ.147-176.
- WAS D.A. : “A Greek tax record written in linear A ?”, *Athens Annuals of Archaeology* 6, 1973, σελ.304-306.
- WAS D.A. : “Olives to pay Minoan labor”, *MINOS* 14, 1975, σελ.7-16.
- WAS D.A. : “The land tenure texts from Haghia Triada”, *KADMOS XVII*, 1978, σελ.16-22.
- WAS D.A. : “A Minoan tax account”, *MINOS* 17, 1981, σελ.134-146.
- WAS D.A. : “HT 123,a tax account” , *KADMOS XX*, 1981, σελ.93-103.
- WATROUS L.V. : “Ayia Triada : a new perspective on the Minoan Neopalatial Houses”, *A.J.A.* 86, 1984, σελ.123-134.
- WEBSTER T.B.L. : *From Mycenae to Homer* , London, 1958.
- WEINGARTEN J. : “Seal-use at LM IB Ayia Triada : a Minoan Elite in Action I. Administrative Considerations”, *KADMOS XXVI*, 1987, σελ.1-43.
- WEINGARTEN J. : “Three upheavals in Minoan sealing administration”, *ASSA, AEGAEUM* 5 ,1990, σελ.105-120.
- WEINGARTEN J. : “The sealing bureaucracy of Mycenaean Knossos”, *B.C.H. Suppl.*30, 1997, σελ.517-533.
- WEINGARTEN J. : “The Multiple Sealing System of Minoan Crete and its possible antecedents in Anatolia”, *O.J.A.* 11, 1992, σελ.25-37.
- WHITELAW T. : “Reading between the tablets : assessing Mycenaean palatial involvement in ceramic production and consumption”, στο S.Voutsaki – J.T.Killen eds. *Economy and Politics* , 2001, σελ.51-79.
- WIENER M.H. : “Trade and rule in palatial Crete”, στο *Function of the Minoan Palaces*, 1987, σελ.261-267.

- WILD R. : “Zu einigen Termini der knossischen Wagentafeln”, *KADMOS I*, 1962, σελ.126-130.
- WITCZAK K.T. : “Gold in mycenaean Greek and indo-european”, *ORPHEUS 4*, 1994, σελ.55-57.
- WRIGHT J. : “Changes in form and function of the palace at Pylos”, στο *Pylos Comes Alive*, 1984, σελ.19-29.
- WRIGHT J. : “From chief to king in Mycenaean society”, *AEAEUM 11*, 1995, σελ.63-75.
- WUNDSAM K. : *Die politische und soziale Struktur in den mykenischen Residenzen nach den Linear B Texten*, 1968.
- WYATT W.F. : “The Ma tablets from Pylos”, *A.J.A 66*, 1962, σελ.21-41.
- YAMAKAWA H. : “The social situation and the Pylos Kingship at the close of the Mycenaean Age from the linear B tablets”, στο *Forms of Control and Subordination in Antiquity*, 1986, σελ.443-447.
- YOUNG D. : “Some puzzles about Minoan woolgathering”, *KADMOS IV*, 1965, σελ.111-122 και VIII, 1969, σελ.39-42.

ΠΙΝΑΚΕΣ

Ονομασία	Κνωσσός	Πύλος	Θήβα	Μυκήνες	Υλικό κατασκευής
*155 ^{VAS} ka-ra-to	*155 ^{VAS} +DI / άγνωστος αριθμός			Άγνωστος αριθμός	Πιθανώς καλάθια
*200 ^{VAS} pi-je-ra ₃		3			μεταλλικά
*201 ^{VAS} ti-ri-po-de		6		8(ti-ri-po-di-ko)	Μεταλλικά στην Πύλο
*202 ^{VAS} di-pa	150 (*202 ^{VAS} +DI) / 30(+) (*214+DI) / 1 *202 ^{VAS} +KE	6			μπρούντζινα
*203 ^{VAS} qe-to		3		2 qe-to / 10qe-ti-ja	μπρούντζινα
*204 ^{VAS} qe-ra-na	1	3			μπρούντζινα
*205 ^{VAS} a-te-we		7			μπρούντζινα
*206 ^{VAS} ka-ti		1			Ίσως πήλινο
*207 ^{VAS} ku-ru-su-*56	1(+)				Πιθανώς χρυσά
*208 ^{VAS} po-ka-ta-ma		4			Χρυσό και μπρούντζινα
*209 ^{VAS} a-po-re-we / a-pi-po-re-we	25 στην K και 1000(+) στην Gg	2 a-po-re-we	8 a-po-re-we	2 a-po-re-we	πήλινοι
*210 ^{VAS} ka-ra-re-we	1980(+) *210 ^{VAS} + KA	38			πήλινοι
*211 ^{VAS}	80(+)				πήλινα
*212 ^{VAS} u-do-ro	24(+) *212 ^{VAS} + U	3			πήλινα
*213 ^{VAS} i-po-no	24(+)	8	70		Πήλινα σε Κνωσσό και Θήβα, χρυσά στην Πύλο
*214 ^{VAS} pa-ko-to a-pe-te-me-ne		2		Άγνωστος αριθμός	Πιθανώς μεταλλικά
*215 ^{VAS}		3			χρυσά
*216 ^{VAS}		2			χρυσά
*217 ^{VAS}	1				Αυγό

					στρουθοκαμήλου
*218 ^{VAS}	3				χρυσά
*219 ^{VAS} pi- a ₂ -ra		3			Ίσως πήλινα
*221 ^{VAS}	1				Ίσως μεταλλικό
*222 ^{VAS}	7				ασαφές
*225 ^{VAS} re- wo-te-re-jo		2			ασαφές
*226 ^{VAS}	3(+)				μεταλλικά
*227 ^{VAS}	2(+)				Πιθανώς χρυσά
*228 ^{VAS} po- ro-e-ke-te- ri-ja		1			Μεταλλικό
*229 ^{VAS}	1				Μεταλλικό
*246 ^{VAS} a- sa-mi-to	7(+)				Ίσως μπρούντζινα
*250 ^{VAS}		3			Ίσως χρυσά
*255 ^{VAS}	16				μπρούντζινα
*301 ^{VAS}	1				Μεταλλικά
*302 ^{VAS}	1				Μεταλλικά
*303 ^{VAS}	1				Μεταλλικά
*305 ^{VAS}	1				Μεταλλικά
				4]re-ra , ίσως κύπελλα	Πιθανώς μεταλλικά
				3 re-ri-ke	ασαφές
				4 ro-ro-ko- wo	ασαφές
				10 a-ta-ra,	ασαφές
				1] ka-ra- te-ra	ασαφές
				30] ra-ke- te-re	ασαφές
			40 ka-]na-to	5 ka-na-to	πήλινα ή καλάθια

Πίνακας 1α: Παρουσία των αγγείων κατά διοικητικό κέντρο και υλικό κατασκευής των αγγείων.

Όνομασία	Κνωσός	Πύλος	Θήβα	Μυκήνες
*155 ^{VAS} ka-ra-to πιθανώς καλάθια	*155 ^{VAS} +DI / άγνωστος αριθμός			Άγνωστος αριθμός
*200 ^{VAS} pi-je-ra ₃		3		
*201 ^{VAS} ti-ri-po- de		6		8(ti-ri-po-di- ko)
*202 ^{VAS} di-pa	150 (*202 ^{VAS} +DI) / 30(+) (*214+DI) / 1 *202 ^{VAS} +KE	6		
*203 ^{VAS} qe-to		3		2 qe-to / 10qe-ti-ja
*204 ^{VAS} qe-ra-na	1	3		
*205 ^{VAS} a-te-we		7		
*206 ^{VAS} ka-ti		1		
*207 ^{VAS} ku-ru-su- *56	1(+)			
*208 ^{VAS} po-ka-ta- ma		4		
*209 ^{VAS} a-po-re- we / a-pi-po-re-we	25 στην K και 1000(+) στην Gg	2 a- po-re-we	8 a-po- re-we	2 a-po-re-we
*210 ^{VAS} ka-ra-re- we	1980(+) *210 ^{VAS} + KA	38		
*211 ^{VAS}	80(+)			
*212 ^{VAS} u-do-ro	24(+) *212 ^{VAS} + U	3		
*213 ^{VAS} i-po-no	24(+)	8	70	
*214 ^{VAS} pa-ko-to a-pe-te-me-ne		2		Άγνωστος αριθμός
*215 ^{VAS}		3		
*216 ^{VAS}		2		
*217 ^{VAS}	1			
*218 ^{VAS}	3			
*219 ^{VAS} pi-a ₂ -ra		3		
*221 ^{VAS}	1			
*222 ^{VAS}		7		
*225 ^{VAS} re-wo-te- re-jo		2		
*226 ^{VAS}	3(+)			
*227 ^{VAS}	2(+)			
*228 ^{VAS} po-ro-e- ke-te-ri-ja		1		
*229 ^{VAS}	1			
*246 ^{VAS} a-sa-mi- to	7(+)			
*250 ^{VAS}		3		
*255 ^{VAS}	16			

*301 ^{VAS}	1			
*302 ^{VAS}	1			
*303 ^{VAS}	1			
*305 ^{VAS}	1			
				4]pe-ra , ίσως κύπελλα
				3 pe-ri-ke
				4 po-ro-ko-wo
				10 a-ta-ra,
				1] ka-ra-te-ra
				30] pa-ke-te- re
			40 ka-]na-to	5 ka-na-to

Πίνακας 1β: Παρουσία των αγγείων κατά διοικητικό κέντρο

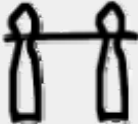

Πίνακας 2 : Υλικό κατασκευής των αγγείων κατά διοικητικό κέντρο

Υλικό κατασκευής	Κνωσσός	Πύλος	Θήβα	Μυκίνες
Χρυσός	6(+)	17		
Άργυρος				
Μπρούντζος	205(+)	28		12(+)
Μεταλλικό αλλά αβέβαιο το είδος μετάλλου	6	6		4(+)
Άλλο πολύτιμο υλικό	1(ίσως απο αυγό στρουθοκαμήλου)			
Πηλός	3143(+)	47	118(+)	7(+)
Άγνωστο υλικό	7	2(+)		56(+)

Πίνακας 3 : Καταγραφές επίπλων στα αρχεία των διοικητικών κέντρων

Έπιπλα	Κνωσσός	Πύλος	Θήβα	Μυκήνες	Υλικό κατασκευής
To-pe-za		11			4 λίθινα,3 από ελεφαντοστούν,3 από ψευδοέβενο (ku-te-so),1 από σμίλακα (mi-ra ₂)
To-no	Καταγράφεται ίσως ως προσωπικό όνομα	5			4 ku-te-so και 1 we-a ₂ -re-jo(ορεία κρύσταλλο)
Ta-ra-nu-we	4 φορές καταγράφεται ta-ra-nu	17 στην Ta και 12+6(?) στην Vη 46			Υποδεικνύεται σε 3 μόνο περιπτώσεις και είναι ku-te-so.Στις 16 από τις 17 υπάρχει διακόσμηση με ελεφαντοστούν

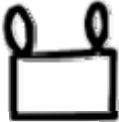

<p>LINEAR B IDEOGRAM B140 BRONZE/AES</p>	
<p>LINEAR B IDEOGRAM B141 GOLD/AURUM</p>	
<p>LINEAR B IDEOGRAM B145 WOOL/LANA</p>	
<p>LINEAR B IDEOGRAM B146</p>	
<p>LINEAR B IDEOGRAM B150</p>	
<p>LINEAR B IDEOGRAM B151 HORN/CORNU</p>	
<p>LINEAR B IDEOGRAM B152</p>	
<p>LINEAR B IDEOGRAM B153</p>	

<p>LINEAR B IDEOGRAM B159 CLOTH/TELA</p>	
<p>LINEAR B IDEOGRAM B160</p>	
<p>LINEAR B IDEOGRAM B161</p>	
<p>LINEAR B IDEOGRAM B168</p>	
<p>LINEAR B IDEOGRAM B169</p>	
<p>LINEAR B IDEOGRAM B220 FOOTSTOOL</p>	
<p>LINEAR B IDEOGRAM B225 BATHTUB</p>	
<p>LINEAR B IDEOGRAM B246</p>	

<p>LINEAR B MONOGRAM B247 DIPTE</p>	
<p>LINEAR B IDEOGRAM B249</p>	
<p>VESSEL B155/PHXO ΑΓΓΕΙΟ</p>	
<p>LINEAR B IDEOGRAM VESSEL B200/ΛΕΚΑΝΗ</p>	
<p>LINEAR B IDEOGRAM VESSEL B201/ΤΡΙΠΟΥΣ</p>	
<p>LINEAR B IDEOGRAM VESSEL B202</p>	
<p>LINEAR B IDEOGRAM VESSEL B203/ΠΙΘΟΣ</p>	
<p>LINEAR B IDEOGRAM VESSEL B204/ΠΡΟΧΟΥΣ</p>	

<p>LINEAR B IDEOGRAM VESSEL B205/ΠΡΟΧΟΪΣΚΗ</p>	<p>LINEAR B IDEOGRAM VESSEL B206/ΥΔΡΙΑ</p>	<p>LINEAR B IDEOGRAM VESSEL B207/ΤΡΙΠΟΔΙΚΗ ΥΔΡΙΑ</p>	<p>LINEAR B IDEOGRAM VESSEL B208/ΑΩΤΟ ΚΥΠΕΛΛΟ</p>
<p>IDEOGRAM VESSEL B209/ΑΜΦΟΡΕΑΣ</p>		<p>LINEAR B IDEOGRAM VESSEL B210</p>	<p>LINEAR B IDEOGRAM VESSEL B211</p>
<p>LINEAR B IDEOGRAM VESSEL B212/ΔΙΩΤΟ ΑΓΓΕΙΟ</p>			

<p>LINEAR B IDEOGRAM VESSEL B213/ΦΙΑΛΗ</p>		
<p>LINEAR B IDEOGRAM VESSEL B214/ΔΟΧΕΙΟ</p>		
<p>LINEAR B IDEOGRAM VESSEL B215/ΔΙΩΤΗ ΚΥΛΙΞ</p>		
<p>LINEAR B IDEOGRAM VESSEL B216</p>		
<p>LINEAR B IDEOGRAM VESSEL B217</p>		
<p>LINEAR B IDEOGRAM VESSEL B218/ΜΟΝΩΤΟ ΚΥΠΕΛΛΟ</p>		
<p>LINEAR B IDEOGRAM VESSEL B219</p>		
<p>LINEAR B IDEOGRAM VESSEL B221</p>		

	<p>LINEAR B IDEOGRAM VESSEL B222</p>	
	<p>LINEAR B IDEOGRAM VESSEL B226</p>	
	<p>LINEAR B IDEOGRAM VESSEL B227/PYTO</p>	
<p>LINEAR B IDEOGRAM VESSEL B228/ΑΡΥΤΗΡΑΣ ΜΕ ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ ΛΑΒΗ</p>		
	<p>LINEAR B IDEOGRAM VESSEL B229/ΑΡΥΤΗΡΑΣ ΜΕ ΚΑΤΑΚΟΡΥΦΗ ΛΑΒΗ</p>	
	<p>LINEAR B IDEOGRAM VESSEL B250</p>	
	<p>LINEAR B IDEOGRAM VESSEL B305</p>	

ΙΔΕΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΜΕΤΑΛΛΩΝ, ΥΦΑΣΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΓΓΕΙΩΝ

EIKONES

ΣΥΛΛΑΒΟΓΡΑΜΜΑΤΑ									
A	𐀀	E	𐀁	I	𐀂	O	𐀃	U	𐀄
DA	𐀅	DE	𐀆	DI	𐀇	DO	𐀈	DU	𐀉
JA	𐀊	JE	𐀋			JO	𐀌		
KA	𐀍	KE	𐀎	KI	𐀏	KO	𐀐	KU	𐀑
MA	𐀒	ME	𐀓	MI	𐀔	MO	𐀕	MU	𐀖
NA	𐀗	NE	𐀘	NI	𐀙	NO	𐀚	NU	𐀛
PA	𐀜	PE	𐀝	PI	𐀞	PO	𐀟	PU	𐀠
QA	𐀡	QE	𐀢	QI	𐀣	QO	𐀤		
RA	𐀥	RE	𐀦	RI	𐀧	RO	𐀨	RU	𐀩
SA	𐀫	SE	𐀬	SI	𐀭	SO	𐀮	SU	𐀯
TA	𐀰	TE	𐀱	TI	𐀲	TO	𐀳	TU	𐀴
WA	𐀶	WE	𐀷	WI	𐀸	WO	𐀹		
ZA	𐀺	ZE	𐀻			ZO	𐀼		

1. ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΛΛΑΒΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΓΡΑΜΜΙΚΗΣ Β

2. ΧΑΡΤΗΣ ΤΟΥ ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΤΗΣ ΠΥΛΟΥ

$$\overline{\text{Α}} = \text{ΣΙΤΑΡΙ}$$

$$\overline{\text{Τ}} = \text{T} = \frac{1}{10} \text{ της μεγαλύτερης μονάδας}$$

$$\overline{\text{Δ}} = \text{V} = \frac{1}{6} \text{T}$$

$$\overline{\text{Ψ}} = \text{Z} = \frac{1}{4} \text{V}$$

3. ΜΟΝΑΔΕΣ ΜΕΤΡΗΣΗΣ ΣΤΕΡΕΩΝ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ

$$\overline{\text{Ρ}} = \text{ΚΡΑΣΙ}$$

$$\overline{\text{Σ}} = \text{S} = \frac{1}{3} \text{ της μεγαλύτερης μονάδας}$$

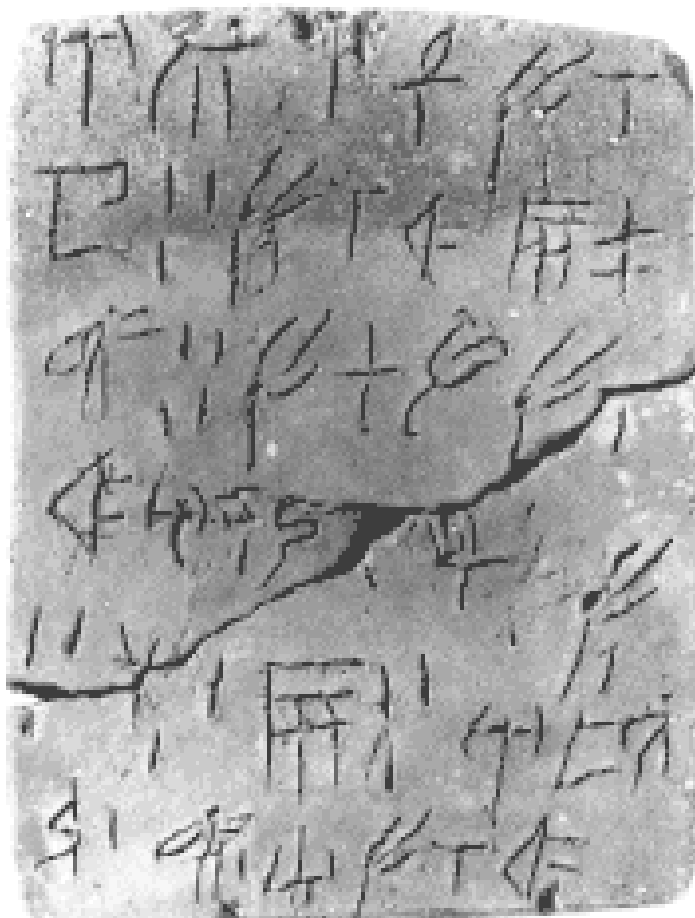
$$\overline{\text{Δ}} = \text{V} = \frac{1}{6} \text{S}$$

$$\overline{\text{Ψ}} = \text{Z} = \frac{1}{4} \text{V}$$

4. ΜΟΝΑΔΕΣ ΜΕΤΡΗΣΗΣ ΥΓΡΩΝ

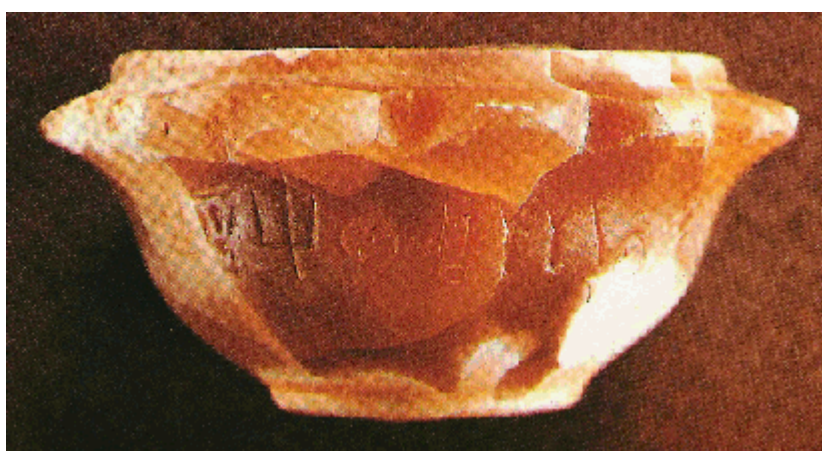
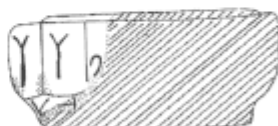
5. ΠΙΝΑΚΙΔΑ ΓΡΑΜΜΙΚΗΣ Α ΦΟΙΝΙΚΟΦΥΛΛΟΥ ΣΧΗΜΑΤΟΣ

6. ΣΕΛΙΔΟΣΧΗΜΗ ΠΙΝΑΚΙΔΑ ΓΡΑΜΜΙΚΗΣ Α

7. ΣΕΛΙΔΟΣΧΗΜΗ ΠΙΝΑΚΙΔΑ ΓΡΑΜΜΙΚΗΣ Α

8. ΓΡΑΜΜΙΚΗ Α ΣΕ ΑΛΛΟΥΣ ΦΟΡΕΙΣ

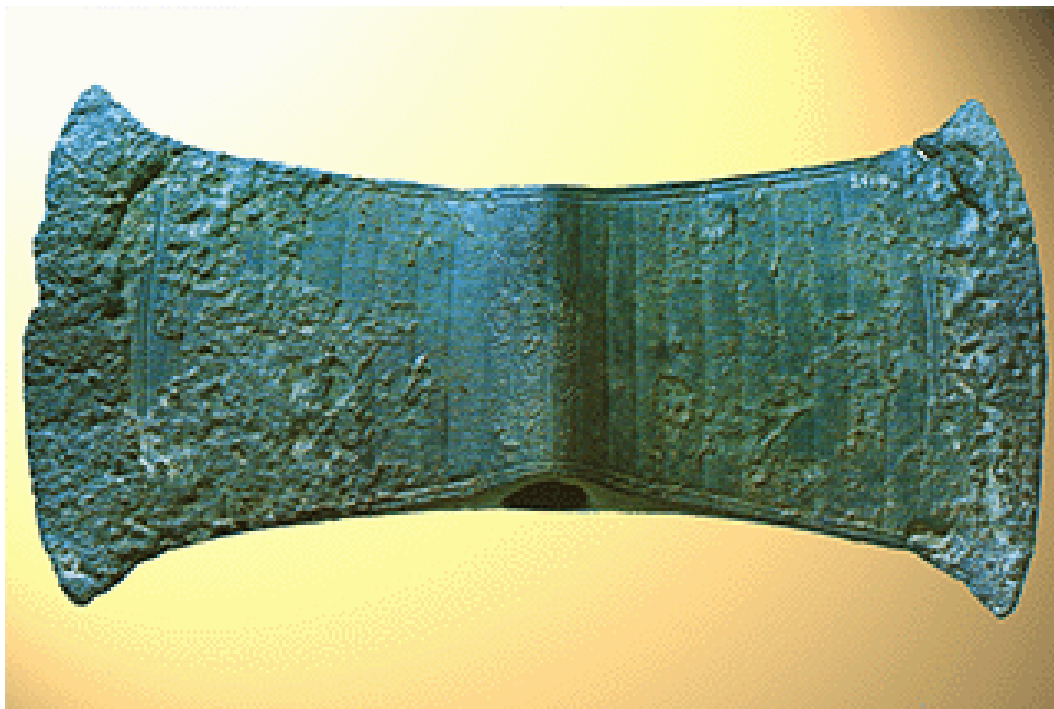

9. ΓΡΑΜΜΙΚΗ Α ΣΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΚΥΠΕΛΛΟΥ

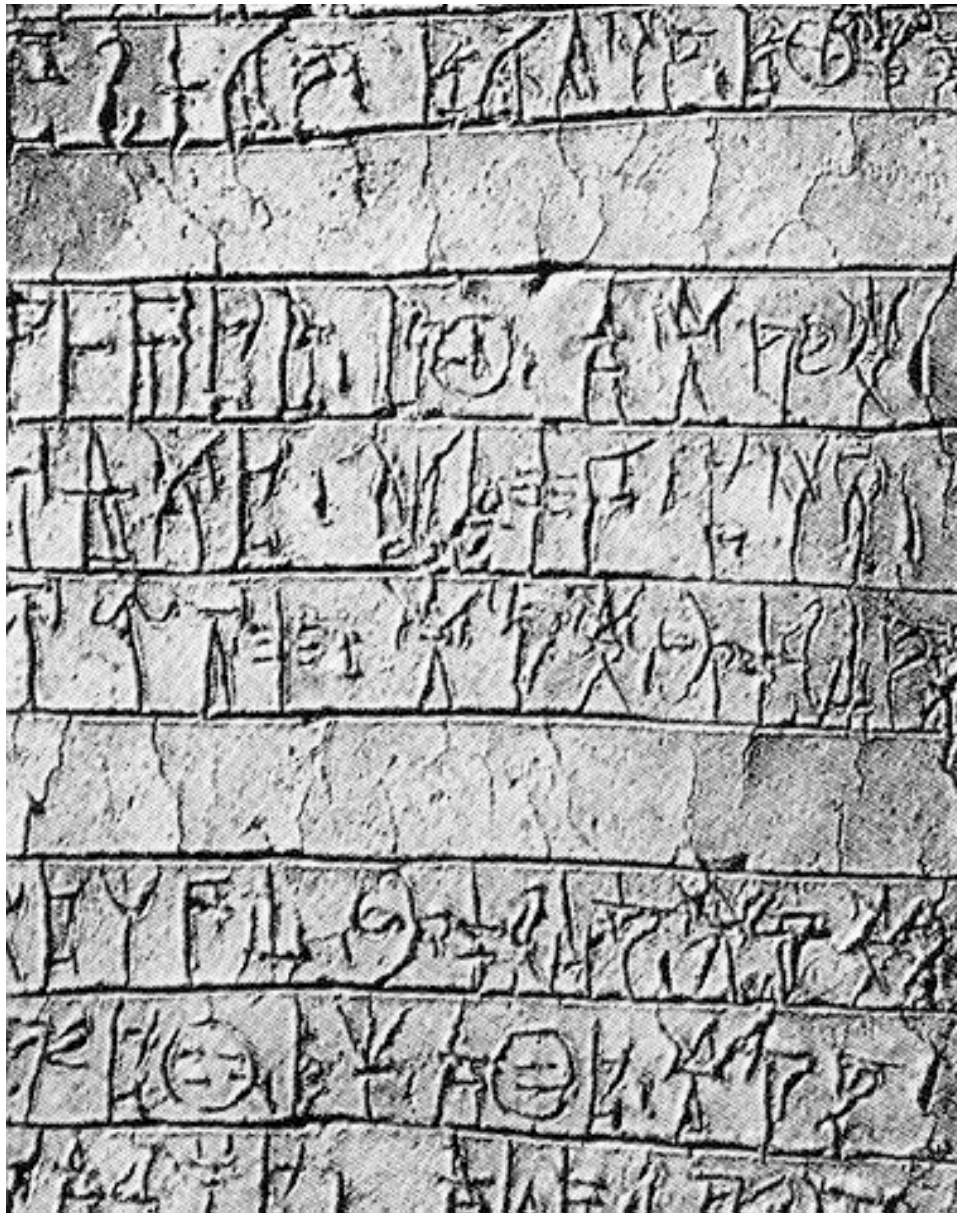
10. ΣΦΡΑΓΙΣΤΙΚΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΜΕ ΙΕΡΟΓΛΥΦΙΚΗ ΓΡΑΦΗ

11. Ο ΔΙΠΛΟΣ ΠΕΛΕΚΥΣ ΤΟΥ ΑΡΚΑΛΟΧΩΡΙΟΥ

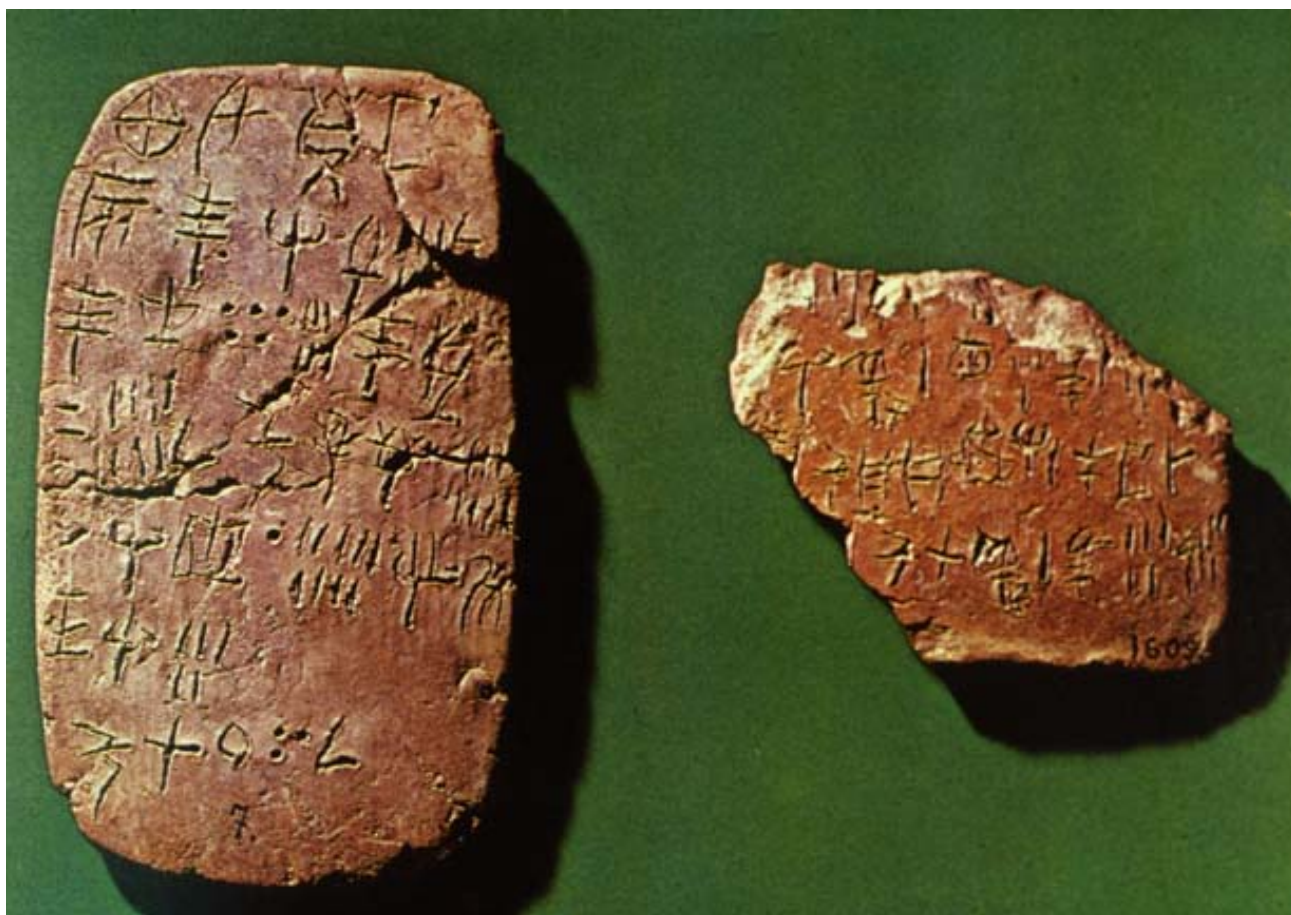
12. ΠΙΝΑΚΙΔΕΣ ΓΡΑΜΜΙΚΗΣ Β ΦΟΙΝΙΚΟΦΥΛΛΟΥ ΣΧΗΜΑΤΟΣ

13. ΣΕΛΙΔΟΣΧΗΜΗ ΠΙΝΑΚΙΔΑ ΓΡΑΜΜΙΚΗΣ Β

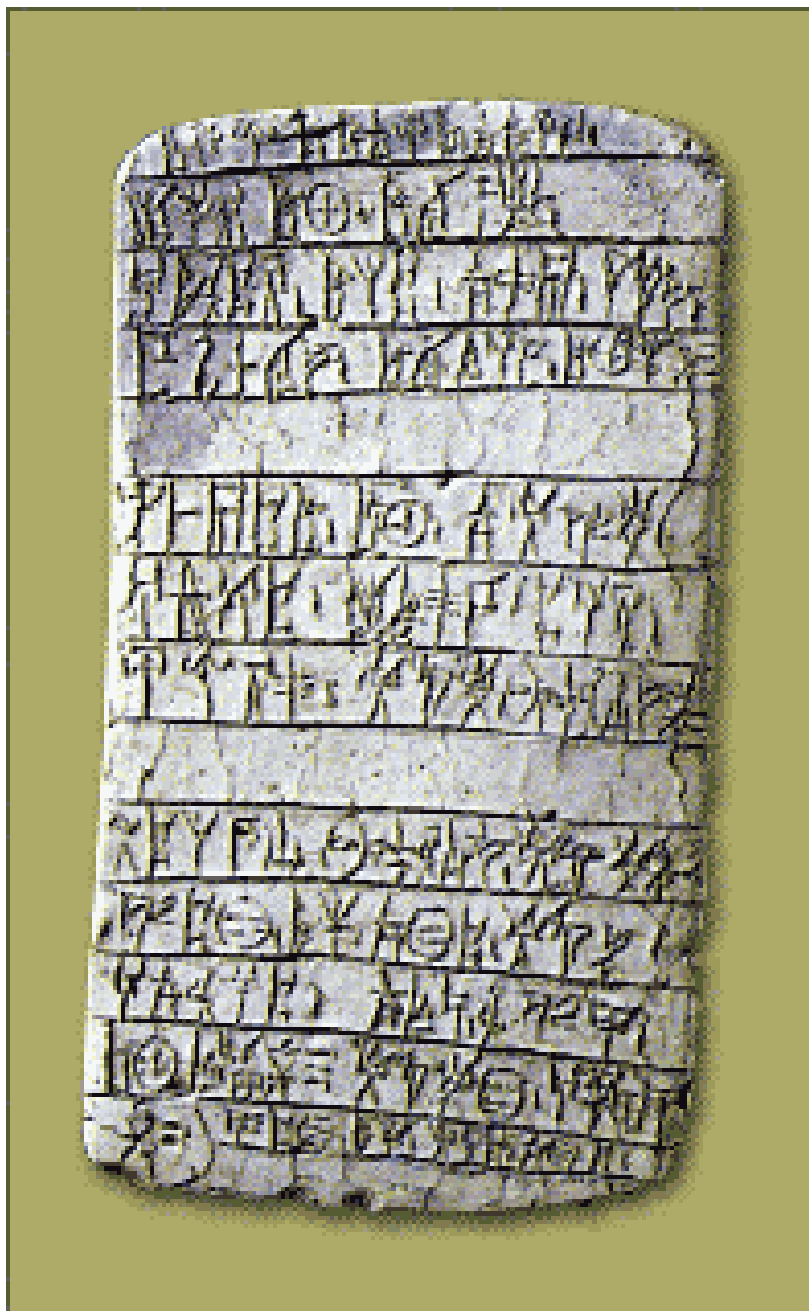

14. ΣΕΛΙΔΟΣΧΗΜΗ ΠΙΝΑΚΙΔΑ ΓΡΑΜΜΙΚΗΣ Β

15. ΣΕΛΙΔΟΣΧΗΜΗ ΠΙΝΑΚΙΔΑ ΚΑΙ ΘΡΑΥΣΜΑ ΠΙΝΑΚΙΔΑΣ ΜΕ ΓΡΑΜΜΙΚΗ Β ΓΡΑΦΗ

16. ΣΕΛΙΔΟΣΧΗΜΗ ΠΙΝΑΚΙΔΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΥΛΟ

17. ΨΕΥΔΟΣΤΟΜΟΙ ΑΜΦΟΡΕΙΣ ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΟΙ ΜΕ ΓΡΑΜΜΙΚΗ Β